LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

ALGIMANTAS KASPARAVIČIUS

TARP POLITIKOS IR DIPLOMATIJOS

Šventasis Sostas ir Lietuvos Respublika

VILNIUS

LII LEIDYKLA

2008

UDK 327(456.31+474.5)
Ka533

Knygos rengimą parėmė
LIETUVOS RESPUBLIKOS UŽSIENIO REIKALŲ MINISTERIJA
LIETUVOS VALSTYBINIS MOKSLO IR STUDIJŲ FONDAS

Recenzentai:
Doc., dr. IRENA VAIŠVILAITĖ
Prof., dr. ZENONAS BUTKUS

ISBN 978-9955-847-03-8

Skiriu senelių Barboros ir Kazimiero,
Juzefos ir Antano bei krikšto tėvo Jono
atminimui

TURINYS

PRATARMĖ

Lietuvos valstybės tarptautinė konfigūracija, užsienio politika bei diplomatijos problemos XX amžiaus pirmoje pusėje, tiksliau, tarp dviejų pasaulinių karų, pastarąjį dešimtmetį analizuotos pakankamai dažnai ir dalykiškai. Nuo 1992 m., kada Lietuvos istorijos institute buvo parengta ir išleista bene pirmoji kritinė studija apie atgimstančios Lietuvos užsienio politiką (santykius su Sovietų Rusija), tuomet sukėlusi kolegų diskusijas, iki šiol, regis, susiformavo netgi tam tikros kritinės mokyklos užuomazgos, kurios teikia viltį, kad tautinės istoriografijos Rubikonas jau daugmaž įveiktas ir pastarojo meto Lietuvos istorikų darbai palaipsniui taps ne tik bendraeuropinės istoriografijos savastimi, bet ir jos charakteringiausių tendencijų dalyviais. Per keliolika Antrosios Respublikos gyvavimo metų pasirodė nemažai originalių monografijų apie Rusijos (SSSR) ir Lietuvos santykius, bet ir knygų, analizuojančių Lietuvos – JAV, Lietuvos – Latvijos, Lietuvos – Danijos, Lietuvos – Baltarusijos, Lietuvos – Skandinavijos šalių politinius-diplomatinius ryšius. Kita vertus, Lietuvos valstybės politiniai-diplomatiniai santykiai XX a. su geografiškai bei geopolitiškai tolimesnėmis Vakarų Europos valstybėmis dar nesulaukia deramo istorikų dėmesio. Šiaurietiškai santūri ir beveik analogiškai orientuota lietuviška istoriografija šiandien, deja, dar negali pasididžiuoti rimtesnėmis studijomis, gvildenančiomis Lietuvos politinių-diplomatinių santykių trajektorijas XX amžiuje nei su Prancūzija nei su Didžiąja Britanija ar Austrija. Jau nekalbant apie geopolitiškai ir kultūriškai lietuviams dar tolimesnį pietvakarių Europos regioną, tarkime, Italiją, Ispaniją, Portugaliją ar buvusią Jugoslaviją. Taigi mūsų studijos uždavinys – pabandyti nors kiek šią nedėkingą istoriografinę situaciją pakeisti. Konkrečiau tariant – atgaivinti nepelnytai užmarštin nugrimzdusius Lietuvos politinius-diplomatinius ryšius XX amžiuje su vienu didžiausiu Vakarų civilizacijos moraliniu autoritetu Šventuoju Sostu. Žinoma, analizuojant Lietuvos ir Vatikano politinę-diplomatinę problematiką,

nuošalyje negalėjo likti Italija, kurios santykių su Šventuoju Sostu turinys XX amžiaus pirmoje pusėje buvo itin painus bei prisodrintas įvykių, o italų kraštutinės dešiniosios politinės minties eksperimentas – fašizmas – ne vienu aspektu tuomet atrodė patrauklus ir kai kuriems dešiniojo sparno Lietuvos veikėjams.

Tai, kad Lietuvos valstybės politiniai-diplomatiniai santykiai su Šventuoju Sostu tarp dviejų pasaulinių karų liko lyg ir šiuolaikinės kritinės istoriografijos paraštėje, yra pakankamai įstabu, nes katalikiškas Lietuvos visuomenės pobūdis bei tautinės valstybės kūrimo konceptas, lietuvių energingai favorizuotas 1918–1940 m. ir, suprantama, neišvengęs tam tikrų perversijų, suponavo pakankamai ryškią ir daugiabriaunę Lietuvos – Šventojo Sosto santykių dilemą, kuri lietuvių bei užsienio istoriografijoje skirtinga frazeologija trumpai įvardyta ar apibūdinta ne kartą ir šios knygos tekste taip pat bus gana plačiai eksploatuojama bei diskutuojama. Taigi šio darbo tikslas yra vadinamosios didžiosios politikos bei charakteringiausių XX a. tarptautinės konsteliacijos tendencijų ir panoramos kontekste, pabandyti kritiškai ir kartu polemiškai išryškinti Šventojo Sosto ir Lietuvos dažnai kupinų įtampos santykių briaunas bei kontūrus, raiškos formas, apibrėžti būdingiausias dilemas bei jų sprendinius ir reikšmę Lietuvai, remiantis istoriniais šaltiniais, pirmiausia Lietuvos centriniame valstybės archyve bei Lietuvos Pasiuntinybės prie Šventojo Sosto archyve Romoje saugomais dokumentais bei implikuojant pasirinkta tema žinomą istoriografiją.

Kita vertus, neabejodami istorinių tyrimų objektyvumo reliatyvumu, rašydami šią knygą nevengėme gana subjektyviai sau „atrasti" tyrimo objektą, kai kurių faktų ar įvykių laisvesnių interpretacijų ir lietuvių istoriografijoje gal kiek neįprasto duomenų derinimo bei teksto konstravimo. Daugiau dėmesio bandėme skirti ne abstrakčiam, bejausmiam, anoniminiam įsivaizduojamam procesui, bet konkretybėms – mūsų supratimu, talpiems, turiningiems politikos faktams ir iškalboms ar simboliškoms diplomatijos detalėms. Istoriją suvokdami kaip gyvą dabarties dialogą su praeitimi bei bandydami atliepti į pasirinktos tematikos specifiką, nesistengėme kiekvienu atveju vienareikšmiai sudėlioti visus taškus ant „i", uoliai nugludinti savo poziciją ar išsakyti kažkokias užšalusias „galutines" istorines tiesas. Tekste nereta užuominų, nutylėjimų, abejonių ar prasminių niuansų, apeliacijų į etines ar jausmines potekstes. Tokiu būdu sąmoningai daugiau erdvės palikta iniciatyvesniems skaitytojams atsakymų savarankiškai ieškoti tarp eilučių ir patiems dalyvauti istorijos peizažų komponavime bei istorinių prasmių ir reikšmių konstravimo-dekonstravimo procese. Ko verta ir kam

reikalinga istorija, kuri gyvenimą tik perpasakoja ar „rekonstruoja", bet jo nekuria? Apeliuojant į istoriosofo, studijos „Historiography in the Twentieth Century: From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge" (London, 1997) autoriaus Georgo G. Iggerso įžvalgas galima tarti, jog tokios buvo šios knygos apie Lietuvos – Vatikano politinius santykius ir diplomatiją dvidešimtajame amžiuje, įvykius stimuliavusius bei problemas sprendusius žmones rašymo „metodologinės intencijos". Chronologiškai knygos pagrindinis karkasas buvo spraudžiamas į erdvę tarp dviejų pasaulinių karų; kai kuriais atvejais – siekiant problemos ar reiškinio platesnio paaiškinimo arba apeliuojant į įvykių priešistorę ar tęstinumą – šiai taisyklei nusižengta ir ribos peršoktos.

Viliamės, jog Lietuvos tapsmo visaverčiu Europos Sąjungos subjektu ir bendraeuropinių, universalių krikščioniškų vertybių puoselėjimo kontekste nagrinėjamoji problematika atlieps ir charakteringiausias XXI amžiaus pradžios politines, etines aktualijas. Juo labiau kad nūdienos Lietuvos santykiai su Šventuoju Sostu – lietuvių veržlus noras vaduotis iš praeities šešėlių bei įstabiu rūpesčiu ir išpuoselėta atida persmelktas Jono Pauliaus II bei jo įpėdinio Benedikto XVI dėmesys mūsų pilietinei tautai ir nacionalinei valstybei – teikia rimtą pagrindą ir vilčių optimizmui.

Rašant šią knygą teko susitikti, bendrauti ar diskutuoti su daug nuoširdžių ir kilnių žmonių, kurie negailėjo nei įvairių vertingų patarimų, nei kartais taip reikalingos konkretesnės pagalbos. Juos visus čia išvardyti išties būtų sunkoka, tačiau vienu ar kitu atveju visus juos tikrai pagarbiai prisimenu ir esu nuoširdžiai dėkingas: Italijos ambasadoriui Lietuvoje Giulio Prigioni, Italijos Ambasados Lietuvoje sekretoriui Luca Zanni, Lietuvos Respublikos Prezidento patarėjai dr. Irenai Vaišvilaitei, poniai Laimai Saudargienei, poniai Marijai Teresei Dani, ponui Nello Alfieri, Lietuvos URM Politikos analizės departamento direktoriams Nortautui Statkui ir Mindaugui Butkui bei bendradarbiams panelei Viktorijai Budreckaitei ir ponui Vaidui Radavičiui, LKMA akademikui, Telšių vyskupui Jonui Borutai, profesoriui Zenonui Butkui, Vatikano radijo lietuviškos programos redaktoriui Jonui Malinauskui, kunigui dr. Vaclovui Aliuliui, dr. Elenai Nėniškytei, profesoriui Vytautui Merkiui, profesoriui Antanui Tylai, dr. Saulei Urbanavičienei, dr. Vladui Sirutavičiui, dr. Reginai Laukaitytei, istorikui Algimantui Katiliui, profesorei Aldonai Gaigalaitei, istorikei Genovaitei Gustaitei, Lietuvos archyvų departamento generaliniam direktorui Vidui Grigoraičiui, Lietuvos centrinio valstybės archyvo skaityklos vedėjai Mildai Šoliūnienei, šios knygos redaktorei Danutei Mėlynienei, bei vertėjoms: poniai Gitanai Vanagaitei ir poniai Linai Guobienei.

Už pagalbą organizuojant tyrimą, profesinį paskatinimą bei suteiktas platesnes galimybes individualiai dirbti autorius dėkingas Lietuvos istorijos instituto direktoriui prof. Alvydui Nikžentaičiui, LII XX amžiaus istorijos skyriaus vedėjui dr. Česlovui Laurinavičiui, LII direktoriaus pavaduotojams dr. Rimantui Mikniui ir dr. Dariui Staliūnui, taip pat visiems savo kolegoms, draugams ir bičiuliams istorikams ir ne tik, kurių moksliniai darbai, mintys, sugestijos, pastebėjimai ar tiesiog laiku ištartas palaikantis žodis vienaip arba kitaip pravertė rašant šią knygą.

Ypatinga padėka už suteiktas nepakartojamai puikias galimybes dirbti Romoje, pajusti Amžinojo Miesto dvasią ir kartu pasinaudoti čia sukauptais vertingais archyviniais šaltiniais bei studijai reikalinga specialia literatūra – Lietuvos Respublikos ambasadoriui prie Šventojo Sosto dr. Algirdui Saudargui ir ambasadoriui Kaziui Lozoraičiui.

Už nuolatinį moralinį palaikymą ir šiltą kasdienį rūpestį ačiū Tėvams ir žmonai Astai.

Už finansinę paramą, be kurios greičiausiai dar ilgai nebūtų gimusi ši knyga – Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijai, Lietuvos istorijos institutui, Lietuvos katalikų mokslo akademijai, Lietuvos valstybiniam mokslo ir studijų fondui.

Vilnius, 2007 m. liepos 26 d. *Autorius*

I.

ŠALIŲ POLITINĖS-DIPLOMATINĖS SAVIVEIKOS AKTUALUMAS

Lietuvos valstybės atgimimas po *Didžiojo karo* (1914–1918), tapsmas visaverčiu tarptautinių santykių subjektu bei įsitvirtinimas tarptautinėje arenoje buvo gana komplikuotas dalykas. Ankstesniais amžiais susiformavę glaudūs valstybiniai ryšiai su pietine kaimyne Lenkija bei vėliau daugiau nei šimtmetį trukusi priklausomybė Rusijos imperijai suponavo daugybę Lietuvos valstybingumo atkūrimo ir išlaikymo problemų. Atgimstanti Lietuvos valstybė kurį laiką buvo priversta labai energingai spirtis tiek Varšuvos, tiek Maskvos intencijoms išplėsti savo suverenitetą Lietuvai[1]. Greta to, formuojant Lietuvos Respublikos teritoriją, iškilo sunkumų ir su vakarine kaimyne Vokietija, kurios suverenitete lietuvių vakarinės žemės bei vienintelis jūrų uostas Klaipėda išbuvo net apie 500 metų[2]. Taip susiklosčius aplinkybėms, lietuviai

[1] Apie lietuvių – lenkų ir lietuvių – rusų (sovietų) santykių mazgus ir raiškas, Varšuvos ir Maskvos politines aspiracijas ir intrigas Lietuvoje bei Lietuvos juridinio atsipalaidavimo peripetijas nuo Lenkijos ir Rusijos suvereniteto žr.: Č. Laurinavičius, *Lietuvos – Sovietų Rusijos Taikos sutartis (1920 m. liepos 12 d. sutarties problema)*, Vilnius, 1992; Č. Laurinavičius, *Politika ir diplomatija. Lietuvių tautinės valstybės tapsmo ir raidos fragmentai*, t. 5, Kaunas, 1995; 1992; A. Gaigalaitė, *Lietuva Paryžiuje 1919 metais*, Kaunas, 1999; J. Sawicki, *Mykolas Römeris ir buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių tautinės problemos. Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 15, Vilnius, 1999; A. Nikžentaitis, *Vytauto ir Jogailos įvaizdis Lietuvos ir Lenkijos visuomenėse*, Vilnius, 2002; P. Łossowski, *Konflikt polsko-litewski 1918–1920*, Warszawa, 1996; J. Faryś, *Piłsudski i piłsudczycy. Z dziejów koncepcji polityczno-ustrojowej (1918–1939)*, Szczecin, 1991; P. Okulewicz, *Koncepcja „międzymorza" w myśli i praktyce politycznej obozu Józefa Piłsudskiego w latach 1918–1926*, Poznań, 2001; P. S. Wandycz, *Sowiet–Polish Relations 1917–1921*, Cambridge, Massachusetts, 1969; *Exposé du conflit Lithuano-Polonais. Deuxième Assemblée de la société des Nations à Genève*, Genève, 1921.

[2] Apie Lietuvos ir Vokietijos santykius, Klaipėdos krašto susigrąžinimo bei integracijos į Lietuvos valstybę problemas žr.: Z. Butkus, Bendrininkų kėslai (Vokietijos ir SSRS požiūris į Klaipėdos problemą 1923–1939 metais), *Darbai ir dienos*, t. 21, Kaunas, 2000, p. 193–211; A. Gaigalaitė, Ernesto Galvanausko politinė veikla dėl Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos, *Lietuvos istorijos metraštis. 1996 metai*, Vilnius, 1997, p. 137–159; A. Eidintas, Lietuvos propagandinė veikla ruošiant Sausio sukilimą Klaipėdoje, *1923 m. sausio įvykiai Klaipėdoje*, Klaipėda, 1995, p. 29–34; R. Valsonokas, *Klaipėdos problema*, Klaipėda, 1932; V. Žalys, *Ringen um Identität: Warum Litauen zwischen 1923 und 1939 im Memelgebiet keinen Erfolg hatte. Kova dėl identiteto: kodėl Lietuvai nesisekė Klaipėdoje*

rūpinosi ieškoti geografiškai tolimesnių, bet politiškai patvaresnių tarptautinių atramų savo valstybingumui įtvirtinti. Todėl nenuostabu, jog XX amžiaus pradžioje bei pirmoje pusėje greta Didžiosios Britanijos, Prancūzijos, Baltijos kraštų bei kai kurių Skandinavijos šalių Vatikanas, o kai kuriais atvejais iš dalies ir Italija, Europos tarptautinėje scenoje Lietuvos Respublikai tapo vieni aktualiausių, reikšmingiausių ar net patikimiausių partnerių. Ir tokia situacija buvo pakankamai natūrali bei dėsninga.

Nors lyginant su ankstesniais šimtmečiais XX a. pradžioje Popiežiaus valstybės poveikis tarptautiniams santykiams ir vadinamajai *didžiajai politikai*[3] bei įtaka Europos pasaulietiniams reikalams buvo pastebimai sumenkę, tačiau Vatikanas vis dėlto dar daugeliu atvejų ir toliau išlaikė solidžiausio dvasinio autoriteto bei moralinio vėliavnešio aureolę visame krikščioniškame-katalikiškame pasaulyje. Šventasis Sostas nepasidavė netgi audringais *Didžiojo karo* metais, kada abi kariaujančios stovyklos per spaudą bei diplomatiniais kanalais jį įnirtingai atakavo ir stengėsi palenkti į savo pusę[4]. Antantės valstybių veikėjai ir jų šalininkai (pavyzdžiui, įžūliu charakteriu garsėjęs[5] ir dėl to oponentų „Tigru" pramintas Prancūzijos premjeras Georges Clemenceau) popiežių neretai pravardžiavo *„Pape boche; Papa tedesco"**, o pangermanistai bei jų sąjungininkai austrai, vengrai, bulgarai – „prancūzų popiežiumi"[6]. Tačiau dėka popiežiaus Benedikto XV[7] skvarbaus proto ir neabejotinų diplomatinių

tarp 1923–1939 m., Lüneburg, 1993; P. Žostautaitė, *Klaipėdos kraštas 1923–1939*, Vilnius, 1992; G. von Rauch, *Geschichte der baltischen Staaten*, München, 1977; J. Hiden, *The Baltic States and Weimar Ostpolitik*, Cambridge-London-New York-New Rochelle-Melbourne-Sydney, 1987.

[3] Šiandien Europoje ir pasaulyje plačiai paplitęs terminas *didžioji politika* viešajame akademiniame istorijos bei politikos diskurse labiausiai išpopuliarėjo, regis, vos pasibaigus *Didžiajam karui*, kada Veimaro Vokietijos vyriausybė, siekdama nusikratyti karą laimėjusių britų-prancūzų propagandos uoliai lipdomų Vokietijai „karo sukėlėjos" bei „karo provokatorės" etikečių, 1922–1926 metais paskelbė įspūdingos apimties – net 40-ties tomų – diplomatinių dokumentų rinkinį charakteringu pavadinimu *Die grosse Politik der europäischen Kabinette.*

[4] Fr. K. Seppelt, K. Löffer, Z. Zieliński, *Dzieje Papieży. Od początkow Kościola do czasow dzisiejszych*, t. 2, Poznań, 1997, s. 638–643.

[5] G. Clemenceau, *Pergalės didybė ir menkystė*, Kaunas, 1939, p. 144.

* Popiežius vokietininkas (pranc., it.).

[6] J. Lenzenweger, P. Stockmeier, K. Amon, R. Zinnhobler, *Katalikų bažnyčios istorija*, t. 2, Vilnius, 1997, p. 147.

[7] Vadovauti Katalikų Bažnyčiai popiežius Benediktas XV pradėjo pačioje *Didžiojo karo* dramos užuomazgoje, kada 1914 m. rugpjūčio 20 d. susirgęs plaučių uždegimu staiga mirė popiežius Pijus X (Giuseppe Melchiorre Sarto) ir Šventoji Kardinolų konklava rugsėjo 3 d. naujuoju popiežiumi išsirinko penkiasdešimt devynerių metų amžiaus Bolonijos arkivyskupą kardinolą Giacomo della Chiesa, pasivadinusį Benediktu XV. Naujasis Katalikų Bažnyčios vadovas buvo kilęs iš senų Genujos aristokratų: jo tėvas Giuseppe turėjo markizo titulą, o motina Giovanna buvo iš senos ir garsios patricijų Miglioratti šeimos. 1875 m. G. della Chiesa Genujos universitete apgynė civilinės teisės daktaro laipsnį, vėliau studijavo Capranica'os kolegijoje bei katalikiškame Gregoriano universitete Romoje. 1878–1882 m. tobulinosi popiežiaus diplomatinėje Akademijoje. Ją baigęs tapo kardinolo Mariano Rampolla sekretoriumi, o 1887 m. buvo paskirtas nuncijumi į Ispaniją. Kardinolui Mariano Rampolla 1887 tapus

sugebėjimų[8] bei tuometinio Vatikano Valstybės sekretoriaus, kanonų teisės profesoriaus kardinolo Pietro Gasparri[9] įžvalgios politikos Šventasis Sostas per visus *Didžiojo karo* metus sugebėjo išlaikyti faktinį neutralumą ir įmanomą nešališkumą. Savo nusistatymą tik ką prasidėjusio *Didžiojo karo* atžvilgiu Benediktas XV išsakė jau 1914 m. rugsėjo 8 d. viešoje kalboje ir vėliau – tų pačių metų lapkričio 1 d. paskelbtoje enciklikoje *Ad beatissimi Apostolorum* bei 1917 m. rugpjūčio 1 d. notoje-atsišaukime, paskelbtame prancūzų kalba „Į kariaujančių šalių vadovybes ir tautas“[10]. Visais atvejais Šventasis Tėvas pasaulio galingiesiems priminė, jog pasaulyje ir be karo užtektinai yra rūpesčių bei nelaimių, todėl kariaujančias šalis ragino ryžtingai ir nedelsiant užbaigti ginkluotą konfliktą ir sugrąžinti žmonėms taiką. Tuo pat metu Benediktas XV dėjo pastangas, tiesa, nesėkmingas, kad Italija nebūtų įtraukta į karą. Protestavo prieš antihumaniškus kariavimo metodus, griežtai smerkė turkų vykdytą armėnų tautos genocidą, „neetišką“ mokslo laimėjimų naudojimą karo praktikoje[11]. Jo diplomatai tarpininkavo Antantės šalims apsikeičiant belaisviais su *Ašies* valstybėmis, rūpinosi ir finansiškai šelpė karo pabėgėlius, ypač našlaičius ir badaujančius vaikus, padėjo ieškoti dingusių be žinios[12].

Tokia didžiavalstybinė pozicija Vatikanui netgi karo bei visuotinės politinės suirutės metais leido išlaikyti savo dvasinį orumą bei stovėti visa galva moraliai aukščiau už pasaulietines valstybes. Negana to, Benedikto XV ir kardinolo prof. P. Gasparri pacifistinės politikos ir apdairių diplomatinių ėjimų dėka Šventojo Sosto tarptautinis moralinis autoritetas bei politinė įtaka *Didžiojo karo* metais netgi paste-

Vatikano Valstybės sekretoriumi, 1901 m. buvo paskirtas Valstybės vicesekretoriumi. Šią tarnybą tęsė ir po 1903 m., kada Vatikano Valstybės sekretoriumi tapo kardinolas Rafaelis Merry del Valis. 1907 m. Pijus X jį paskyrė Bolonijos arkivyskupu, o 1914 gegužę pakėlė kardinolu. Taigi Giacomo della Chiesa Šventuoju Tėvu tapo kardinolu išbuvęs vos tris mėnesius. (U. Bellocchi, *Tutte le encicliche e i principali documenti pontifici emanti dal 1740*, Citta del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 2000, vol. VIII: Benedetto XV (1914–1922), p. 9–12).

[8] Kun. A. Dambrauskas, *Naujasai popiežius Benediktas XV*, Kaunas, 1914, p. 16, 18. Beje, galima pažymėti, jog savo diplomatinius sugebėjimus būsimasis popiežius Benediktas XV pademonstravo dar 1885 m., kada, kilus konfliktui tarp Ispanijos ir Vokietijos dėl Karolinų salų, gana greitai sutaikė Madridą ir Berlyną.

[9] Benedikto XV dekretu kardinolas P. Gasparri Vatikano Valstybės sekretoriumi paskirtas 1914 m. spalio 18 d. (*Annuario cattolico italiano. Piccola Enciclopedia della vita. Religiosa delle diocesi d'Italia. E dell'organizzazione cattolica*, vol. 1, Roma, 1922, p. 25).

[10] U. Bellocchi, *Tutte le encicliche e i principali documenti pontifici emanti dal 1740*, Citta del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, vol. VIII, 2000: Benedetto XV (1914–1922), p. 13–14, 23–35, 182–184.

[11] *Papal Addresses to the Pontifical Academy of Sciences 1917–2002 and to the Pontifical Academy of Social Sciences 1994–2002*, Ex Aedibvs Academicis in Civitate Vaticana, 2003, p. 5–6.

[12] U. Bellocchi, *Tutte le encicliche e i principali documenti pontifici emanti dal 1740*, Citta del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, vol. VIII: Benedetto XV (1914–1922), 2000, p. 8–9.

bimai išaugo. Jau 1914 m. gale – 1915 m. pradžioje savo diplomatines atstovybes prie Vatikano Kurijos įkūrė tokios politiškai įtakingos ir ekonomiškai pajėgios protestantiškos valstybės kaip Didžioji Britanija ir Olandija. Turint galvoje, jog Londonas, panašiai kaip ir Haga, savo diplomatų prie Šventojo Sosto nesiuntė net nuo XVII a. vidurio, tai buvo reikšmingas Benedikto XV diplomatinis laimėjimas. Britai 1914 m. gruodį į Romą atsiuntė savo nepaprastąjį pasiuntinį serą Henri Howardą, o olandai 1915 m. gegužę – S. van der Lindeną[13]. Netrukus olandų diplomatas charakteringai pripažino, jog Europoje „nėra geresnio politinio centro“ ir tinkamesnės kultūrinės-intelektinės terpės nei Vatikanas diplomatams veikti vardan taikos sugrąžinimo[14]. Krikščioniškasis pacifizmas, tiesa, su tam tikrais specifiniais Šventajam Sostui tuomet itin aktualiais atspalviais[15] svarbiausia popiežiaus pasaulietinės užsienio politikos ašimi išliko per visus *Didžiojo karo* metus[16].

Ši tarptautinės santarvės ir taikos puoselėjimo politika buvo tęsiama bei apdairiai tobulinama ir po *Didžiojo karo.* 1920 m. gegužės 23 d. Benediktas XV paskelbė encikliką *Pacem, Dei Munus*, kurioje sveikino taikos į Europą sugrįžimą. Kartu popiežius priminė, jog taika – ne tik Dievo dovana ar malonė, bet ir žmonių pareiga, todėl kritikavo kai kuriuos pasirašytų sutarčių aspektus, pavyzdžiui, didžiulių pareigų bei atsakomybės užkrovimą ant tik ką įkurtos Tautų Sąjungos pečių[17]. Po karo Šventasis Sostas toliau sumaniai rūpinosi skleisti katalikybę ir ieškojo sutarimų ne tik su tradicinėmis krikščioniškomis valstybėmis, bet ir su visuomenėmis, kurios dar menkai buvo paveiktos krikščionybės (katalikybės) mokslo bei ideologijos. Ryškus šios kantrios veiklos rezultatas buvo diplomatinių santykių atkūrimas su katalikiškąja Prancūzija. 1921 m. gegužę Prancūzijos vyriausybė reziduoti prie Šventojo Sosto atsiuntė savo ambasadorių Charles Jonnart, o Benediktas XV į Paryžių – savo apaštali-

[13] *Annuario cattolico italiano. Piccola Enciclopedia della vita. religiosa delle diocesi d'Italia e dell'organizzazione cattolica*, vol. 1, Roma, 1922, p. 25.

[14] Fr. Ks. Seppelt, Kl. Löffer, Z. Zieliński, min. veik., p. 654.

[15] Savo solidžius diplomatinius sugebėjimus Benediktas XV reikšmingai patvirtino ir *Didžiojo karo* metais, kada 1915 m. balandžio 26 d. Šventasis Sostas su Didžiąja Britanija sudarė slaptą vadinamąją Londono sutartį, kurioje pastaroji būsimojoje taikos konferencijoje įsipareigojo iš esmės veikti Vatikano naudai ir sugestijuoti, kad Italijos vyriausybė būtų sukalbamesnė bei nuolaidesnė derybose su Šventuoju Sostu sprendžiant vadinamąjį *Romos klausimą*. Tiesa, vėliau šis slaptas susitarimas iškilo į viešumą, ir, spaudžiant Italijai bei kitiems britų sąjungininkams, Vatikanas 1919 m. liko nepakviestas į Paryžių prie apskrito taikos derybų stalo Versalyje. Benediktas XV dėl to nemažai išgyveno. Todėl vėlesniam laikui liko nukeltas ir *Romos klausimo* sprendimas. Plačiau apie *Romos klausimo* problematiką žr. VIII skyriuje. (*Papal Addresses to the Pontifical Academy of Sciences...*, p. 5).

[16] St. A. Stehlin, *Weimar and the Vatican 1919–1933. German-Vatican Diplomatic Relations in the Interwar Years*, Princeton-New Jersey, 1983, p. 16–17.

[17] U. Bellocchi, *Tutte le encicliche e i principali documenti pontifici emanti dal 1740*, Citta del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, vol. VIII: Benedetto XV (1914–1922), 2000, p. 352– 358.

nį nuncijų Korino titulinį arkivyskupą Cerretti Bonaventūrą[18]. Šis popiežius garsėjo ne tik diplomatiniu talentu ar sugebėjimu gerai išmanyti tarptautinius reikalus, bet ir užmoju rūpintis katalikybės sklaida visame pasaulyje[19]. Išskirtinį Benedikto XV dėmesį Rytų kraštams liudija jo dekretais 1917 m. gegužės 1 d. Vatikane įsteigta speciali Rytų Bažnyčios Šventoji kongregacija, o spalio 25 d. Romoje įkurtas Apaštališkasis Rytų studijų institutas. Kurti kultūriškai plačiau angažuotas institucijas popiežių tuomet paskatino ir Rusijoje jau viena po kitos vykstančios revoliucijos ir maištai bei jo „svajonės“, kad galbūt kaip tik dabar, tokiomis Rytų Bažnyčiai ir Rusijai tragiškomis aplinkybėmis, pagaliau pavyks suartinti ar net suvienyti kažkada išskirtas Rytų ir Vakarų krikščioniškas bažnyčias[20]. Iškilų Benedikto XV tarptautinį autoritetą Rytų kraštuose bei sėkmingą politinę-diplomatinę veiklą šia kryptimi tikriausiai gerai liudija ir faktas, jog jam dar gyvam esant – 1921 m. gruodį Turkijoje, vienoje iš Konstantinopolio aikščių, Šventojo Tėvo garbei buvo atidengtas paminklas: įspūdinga laiminančio Benedikto XV figūra ant daugiau nei penkių metrų aukščio postamento[21]. Taip turkai pagerbė „didįjį popiežių“, kuris pasaulinės tragedijos ir nacionalizmo suklestėjimo metais į visus žmones, tautas bei religijas stengėsi žvelgti vienodai humanistiškai: pirmiausia ieškodamas ne to, kas pasaulį skiria, o to, kas vienija. Įdomu pastebėti, jog paminklo Benediktui XV atidengimas musulmoniškoje Turkijoje neliko nepastebėtas ir valstybiniam gyvenimui tuomet dar tik tebesiorganizuojančioje katalikiškoje Lietuvoje[22].

Benedikto XV ir Valstybės sekretoriaus kardinolo P. Gasparri iniciatyva netrukus po Versalio taikos sudarymo, 1919 m. lapkričio 26 d., buvo įkurta Apaštališkoji delegatūra Japonijoje[23]. Į Tokiją diplomatiniam-pastoraciniam darbui nusiųstas Edessa'os titulinis arkivyskupas Giardini Mario katalikybės plėtojimo reikalais rūpinosi ne tik tekančios saulės šalyje, bet ir gretimoje Korėjoje[24]. Savo ruožtu Japonija parodė išskirtinį dėmesį Šventajam Sostui. 1921 m. birželio 15 d. Benediktą XV Vatikano rūmuose aplankė Japonijos imperatoriškosios šeimos atstovas princas Hiro-Hito su svita[25]. Dėl plačios misijinės veiklos rytų kraštuose Benediktas XV paskutiniais pontifikato metais buvo pradėtas vadinti „misijų Popiežiumi“. Katalikybės pasaulyje skatinimo politika dar aktyviau buvo plėtojama vėlesniais, jau jo įpėdinio

[18] *Annuario Pontificio Per L'ano 1922*, Roma, Tipografia Poliglotta Vaticana, 1922, p. 682, 687.

[19] Kun. A. Dambrauskas, min. veik., p. 16.

[20] *Papal Addresses to the Pontifical Academy of Sciences...*, p. 6; Л. Кёлликер, Восприятие России Бенедиктом XV: политические, дипломатические и религиозные аспекты, *Россия и Ватикан...*, с. 28.

[21] *Annuario cattolico italiano...*, p. 308.

[22] Žinios iš pasaulio, *Vienybė*, 1922 01 04, p. 2.

[23] B. Wilanowski, *Działalność prawodawcza papieża Benedykta XV*, Wilno, 1925, s. 14.

[24] *Annuario Pontificio Per l'Anno 1927*, Roma: Tipografia Poliglotta Vaticana, 1927, p. 516.

[25] *Annuario cattolico italiano...*, p. 92–93.

Pijaus XI pontifikato metais. 1922 m. rugpjūčo 11 d. Kinijos sostinėje Pekine krikščionybės propagandos misiją pradėjo apaštališkasis delegatas, Teodosijos titulinis arkivyskupas Costantini Celso[26], o tų pačių metų gruodžio 2 d. Šventojo Sosto nuolatinė diplomatinė misija įsikūrė Afrikoje – Bloomfonteino mieste. Čia diplomatinę veiklą pradėjo Eucaita'os titulinis arkivyskupas Gijlswijkas Giordano[27]. Kiek vėliau, 1925 m. gegužės 20 d., apaštališkoji atstovybė buvo įkurta ir kitame Azijos kampe – Indokinijoje. Hanojuje įsikūrė Fasi'o titulinis arkivyskupas Costantino Aiuti[28]. Vadinasi, galima konstatuoti, jog ankstesniais amžiais kantriai kauptas, o moderniaisiais laikais nuolat patvirtinamas bei turtinamas Popiežiaus valstybės moralinis autoritetas ir įtaka, nelyginant įsakmus *moralinis imperatyvas*, daugeliu atvejų pasaulyje ne tik skatino katalikybės universalizmą, bet ir pozityviai veikė XX a. pirmos pusės tarpvalstybinius santykius. Taikliai Šventojo Sosto misiją pasaulyje yra apibūdinęs Fu-Jen katalikiškojo universiteto Taipėjuje Tikėjimo tiesų vadovas, kinų kardinolas Paulius Shanas: „Vatikano užsienio politika neįprasta. <...> Vatikanas atstovauja ne tik miestui-valstybei, bet ir Universaliai Bažnyčiai"[29]. Ši labai įtaigi, katalikiškuoju patriotizmu grindžiama Šventojo Sosto užsienio politika puikiai buvo suvokiama ir aukštai vertinama ir XX a. pradžios katalikiškoje Lietuvoje.

Šventojo Sosto moralinis autoritetas XX amžiaus pradžioje Lietuvai buvo dvigubai svarbus. Medžiagiškai maža (pagal plotą, gyventojų skaičių ir gamtinius išteklius) Lietuvos Respublika, spręsdama savo neretai vingrias tarptautines problemas, negalėjo varžytis politine įtaka ar karine galia su kaimyninėmis šalimis. Todėl prioritetą dažniausiai teikė moralės, tarptautinės teisės bei teisingumo dalykams ir visas kylančias tarpvalstybines ar užsienio politikos problemas dažniausiai buvo pasiryžusi spręsti ne jėga, bet diplomatinėmis derybomis ir tarptautinėmis sutartimis. Tai akcentuota jau pirmosios prof. Augustino Voldemaro vyriausybės programinėje deklaracijoje 1918 m. lapkritį[30]. Taigi Šventojo Sosto proteguojami krikščioniškos moralės, teisės ir teisingumo principai bei jų taikymas tarptautinėje praktikoje Lietuvai turėjo ypač pozityvią reikšmę.

Kita vertus, su Vatikanu nustatyti ir palaikyti patvarius tarpvalstybinius ryšius, ieškoti vienokios ar kitokios jo paramos Lietuvos valdžią tuomet vertė tam tikri vidaus politikos niuansai bei sociokultūrinė konjunktūra: konfesinė-tautinė šalies

[26] *A Collection of Documents on the History of the 60 Years of Sino – Vatican Diplomatic Relations*, Taipei, 2002, p. II.

[27] *Annuario Pontificio per l'Anno 1929*, Roma, Tipografia Poliglotta Vaticana, 1929, p. 535.

[28] *Annuario Pontificio Per l'Anno 1927*, Roma, Tipografia Poliglotta Vaticana, 1927, p. 516–517; M. Pachucki, *Papież Pius XI. Żywot i Rządy*, Poznań-Warszawa-Wilno-Lublin, 1937, s. 101.

[29] *A Collection of Documents on the History of the 60 Years of Sino – Vatican Diplomatic Relations*..., p. I.

[30] *Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis 1918–1928, fotografuotas leidimas*, Kaunas, 1990, p. 72, 75.

gyventojų sudėtis bei ankstesnių istorinių epochų ir painių politinių peripetijų palikimas – neracionali, išblaškyta ir formaliai padalyta net tarp keturių valstybių Lietuvos Katalikų Bažnyčios organizacinė-administracinė struktūra, kurią verkiant buvo būtina modernizuoti. Nors absoliučią Pirmosios Lietuvos Respublikos gyventojų daugumą sudarė lietuviai katalikai, bet iki XX a. trečiojo dešimtmečio vidurio Lietuvos valstybės teritorijoje nebuvo arkivyskupijos centro. Dar nuo priklausomybės Rusijos imperijai laikų Žemaičių bei Vilniaus vyskupijos buvo pavaldžios Mogiliavo arkivyskupui, kuris po bolševikų perversmo Rusijoje, nuo 1918 m., rezidavo Varšuvoje. Seinų vyskupija priklausė Varšuvos bažnytinei provincijai, o Klaipėdos krašto katalikiškos parapijos buvo Varmijos diecezijos dalis ir juridiškai subordinuotos Breslavo metropolijai Vokietijoje. Taigi išskyrus Žemaičių vyskupo rezidenciją Kaune, kiti istoriškai lietuviškų vyskupijų centrai – Vilnius ir Seinai – taip pat buvo likę už faktinių Lietuvos Respublikos sienų, už demarkacinės linijos. Tai reiškė, kad absoliuti dauguma nacionalinės valstybės piliečių – lietuviai katalikai konfesiškai buvo pavaldūs dvasiniams centrams užsienyje.

Be to, kaip jau užsiminta, Lietuvos Respublikos ryšius su Šventuoju Sostu tarpukariu neabejotinai stimuliavo sociokultūriniai veiksniai. XX a. pirmoje pusėje absoliuti dauguma lietuvių visuomenės buvo katalikiška. Labiausiai išplitusi socialinė ląstelė krašte buvo *parapija*, kurioje katalikų kunigas neretai buvo ir didžiausias autoritetas vietos bendruomenėje. Tokiomis aplinkybėmis dauguma tarpukario Lietuvos žymių diplomatų, kultūros ir politikos veikėjų užaugo katalikiškose šeimose, kur tėvai savo atžaloms skiepijo ne tik meilę tėvynei, bet ir įprastas religines-katalikiškas tradicijas, krikščioniškosios moralės, etikos ir estetikos normomis pagrįstus privataus ir viešojo gyvenimo principus. Todėl neatsitiktinai per Pirmosios Respublikos nepriklausomybės dvidešimtmetį konfesiškai orientuotos jaunimo organizacijos – ateitininkų bei pavasarininkų federacijos tapo vienomis masiškiausių bei įtakingiausių krašte. Kartu suklestėjo katalikiškos pakraipos spauda[31]. Tokie leidiniai kaip *Laisvė*, *Rytas, XX amžius, Židinys, Naujoji romuva*, etc. Pirmosios Respublikos metais ne tik entuziastingai žadino tautiškumą ar pilietiškumą, bet buvo ir konstruktyviai politiškai angažuoti: neretai ieškojo vidurinio kelio bei sintezės tarp to meto populiariausių ir labiausiai tarpusavyje konkuruojančių ideologijų: liberalizmo bei socializmo. Štai modernaus valstybingumo aušroje, dar 1920 m. vasaros pradžioje, *Laisvė* šiuo klausimu charakteringai angažavosi: „Liberalai visur skelbia absoliučią netgi nežabotą [individo] laisvę. Socialistai gi žmogaus asmenį su jo laisve pavergia

[31] P. Subačius, Abipus Nepriklausomybės slenksčio, *Krikščionybės istorija. Du tūkstantmečiai krikščionių pastangų paskleisti žemėje Dievo karalystę*, Vilnius, 2000, p. 643; E. Škirkaitė, Kunigas Juozas Šnapštys-Margalis: gyvenimas ir veikla, *Lietuvių katalikų mokslų akademijos metraštis*, t. 21, Vilnius, 2002, p. 407.

vardan visuomenės gerovės ir kiekvieną mūsų žingsnį normuoja ypatingais įstatymais“, tuo tarpu katalikai siekia kurti „<...> aukštą ir prakilnią sintezę iš tų dviejų priešingumų ir kraštutinumų“[32]. Kaip šį ideologinių bei socialinių idėjų sintezės užmojį lietuvių katalikams sekėsi įgyvendinti savo politinėje praktikoje, tai jau kita medalio pusė.

Besikuriančios valstybės atgimstantį sociokultūrinį ir politinį-diplomatinį elitą su Katalikų Bažnyčia neretai siejo ir tiesioginiai ryšiai. Žymiausi Pirmosios Respublikos ideologai filosofijos profesorius Stasys Šalkauskis ir iš jo „išaugęs“[33] filosofijos daktaras Antanas Maceina – labiausiai gilinosi būtent į religinę – krikščioniškąją filosofiją ir kūrė daugiau ar mažiau originalius jos lietuviškus atitikmenis. Regis, neatsitiktinai, kaip mąstytojas susiformavęs žymiausio XIX a. antros pusės rusų teosofo Vladimiro Solovjovo idėjų bei Vakarų neoscholastikos įtakoje[34], S. Šalkauskis pabrėžė, jog <...> viena ir ta pati tiesa sudaro kaip teologijos, taip ir filosofijos turinį“[35]. Iš esmės artimai jam ar netgi tolydžiai mąstė ir dr. A. Maceina. Pastarasis, bandydamas duoti teistinio egzistencializmo apmatus, galinčius įprasminti gyvenimą žemėje, taip pat buvo įsitikinęs, jog „<...> visi pagrindiniai egzistenciniai žmogaus aktai savo esme yra religiniai aktai“[36]. Taigi žmogaus santykis su Dievu istorijos eigoje – individualus ar institucinis – šiems lietuvių filosofams buvo vienas centrinių ir esminių jų etinės pajautos bei apmąstymo objektų.

Nemaža tarpukario Lietuvos politikų – Valstybės Tarybos, Seimo narių ar ministrų – turėjo didesnį ar mažesnį teologinį išsilavinimą arba buvo praktikuojantys dvasininkai. Iš dvidešimties Vasario 16 d. Nepriklausomybės akto signatarų net keturi buvo dvasininkai. Vienas iš jų, prelatas, vėliau – vyskupas Justinas Staugaitis aukščiausiose valdžios sferose sukosi per visus parlamentinės demokratijos metus: Steigiamajame, Pirmame bei Antrame seimuose ėjo pirmininko ar vicepirmininko pareigas. Parlamentinį darbą tuomet itin aktyviai ir produktyviai dirbo kunigai Juozas Dagilis, Vladas Mironas, Antanas Šmulkštys, Juozas Vailokaitis ir Mykolas Krupavičius. Be to, pastarasis trečiojo dešimtmečio pirmoje pusėje Lietuvoje garsėjo ne tik kaip katalikų kunigui kiek neįprasta išvaizda (viešajame gyvenime dėvėjo pasau-

[32] S. S. Sociologas, Liberalų konstitucija, *Laisvė*, 1920 06 20, p. 1.

[33] Rašydamas pabaigos žodį savo knygai *Niekšybės paslaptis*, taip prisipažįsta pats A. Maceina. (A. Maceina, *Raštai*, t. III, Vilnius, 1990, p. 418).

[34] Filosofo Arūno Sverdiolo pastebėjimu, S. Šalkauskio filosofinių studijų pagrindą sudaro D. J. Mercier, A. G. Sertillanges, D. Nys, M. de Wulf bei kitų autorių sistemingi neoscholastiniai gnoseologijos, ontologijos, etikos, estetikos, logikos, kosmologijos filosofiniai veikalai. (A. Sverdiolas, Stasio Šalkauskio filosofija (įvadinis straipsnis), St. Šalkauskis, *Raštai*, Vilnius, 1990, t. 1, p. 9).

[35] S. Šalkauskis, Kunigas Dambrauskas, mano mokytojas ir kritikas (abipusis susirašinėjimas), *Logos*, 1938, Nr. 18, p. 18.

[36] A. Maceina, Jobo drama. Žmogiškosios būties apmąstymas, A. Maceina, *Raštai*, 1990, t. III, p. 563.

lietinius rūbus ir augino inteligentišką barzdelę) ar iš Seimo tribūnos sakomomis ugningomis patriotinėmis, socialiai orientuotomis kalbomis, bet ir gana profesionaliai parengta bei ryžtingai vykdyta žemės reforma[37]. Šį faktą vėliau pripažino net jo politiniai oponentai[38]. Per visus parlamentinės demokratijos Lietuvoje metus (1920–1926) krikščionys demokratai, savo partinę ideologiją daugiausia grindę Katalikų Bažnyčios autoritetu[39], išliko bene įtakingiausia bei brandžiausia politine jėga krašte. Nors autoritarizmui įsigalėjus Lietuvoje LKDP bei politine veikla užsiimančios konfesinės inteligentijos vaidmuo šalies politiniame gyvenime pastebimai sumenko, tačiau ir tuomet neprarado svarbos. Štai ketvirto dešimtmečio pabaigoje, Europoje bręstant globaliai tarptautinei krizei, dviem vyriausybėms iš eilės vadovavo vienas tautininkų lyderių kunigas prelatas Vladas Mironas.

Pabrėžtina ir tai, jog iš vienuolikos tarpukario Lietuvos užsienio reikalų ministrų trys turėjo aukštąjį teologinį išsilavinimą, o vienas nebaigtą. Tiesa, tik du iš jų – ekonomikos mokslų daktaras profesorius Vladas Jurgutis[40] ir filosofijos mokslų daktaras profesorius Mečislovas Reinys buvo praktikuojantys dvasininkai – katalikų kunigai. Trečiasis – dr. Juozas Purickis, kuris Lietuvos užsienio politiką vairavo 1920 m. birželį – 1921 m. gruodį, buvo baigęs Dvasinę akademiją Petrapilyje ir įšventintas į kunigus. Tačiau vėliau*, matyt, čia neradęs savo tikrojo pašaukimo, profesiją pakeitė ir tapo pasauliečiu: politiku bei žurnalistu. Laikinai, porą mėnesių, užsienio reikalų ministro pareigas 1926 m. pavasarį ėjęs filosofijos mokslų daktaras

[37] Z. Toliušis, „Mano amžininkai": Mykolas Krupavičius, *Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Rankraščių skyrius* (toliau – *LNMMBRS*), f. 66–8, l. 1–3.

[38] Ten pat, l. 3. Štai ką savo prisiminimuose apie kunigą M. Krupavičių tuo klausimu rašė vienas didžiausių jo politinių oponentų Seime liaudininkas Zigmas Toliušis: „Kai Seimas priėmė žemės reformos įstatymą, Krupavičius buvo paskirtas žemės ūkio Ministeriu, asmeniu, kuris turėjo realizuoti įstatymą. Dvarininkai vadino Krupavičių raudonuoju ministeriu ir jis jų buvo laikomas baisiu baubu. Reikia pripažinti, kad Krupavičiui priklauso nuopelnas ir garbė žemės reformos įstatymo įgyvendinimo Lietuvoje. Nors Krupavičius palyginus neilgai buvo žemės ūkio ministeriu ir žemės reforma buvo vykdoma ir po jo, bet jis daug nuveikė šioje srityje: nustatė reformos realizavimo pagrindus, išleido reikalingas instrukcijas, paskelbė įstatymo aiškinimus, organizavo įstatymo vykdymo organus ir, kas svarbiausia, nenutolo nuo įstatymo tikrosios prasmės ir dvasios".

[39] R. Laukaitytė, Lietuvių krikščionių demokratų partijos kūrimasis Pirmojo pasaulinio karo metais, *Lituanistica*, Vilnius, 1994, Nr. 2 (18), p. 48.

[40] 1922 m. sausį–rugsėjį prie šalies užsienio politikos šturvalo stovėjo Žemaičių vyskupijos Kunigų seminarijos ir Peterburgo dvasinės akademijos auklėtinis, teologijos magistras kunigas Vladas Jurgutis. Jis domėjosi ne tik teologija, filosofija ar politika. 1910–1913 m. Miuncheno universitete baigė ekonomikos mokslus, apgynė daktaro disertaciją ir, 1922 m. rudenį tapęs Lietuvos banko valdytoju, labiau išgarsėjo kaip „lito tėvas", Lietuvos finansų sistemos ir fiskalinės politikos pagrindų kūrėjas. (J. Skirius, Ekonomistas prof. Vladas Jurgutis – bekompromisinės diplomatijos atstovas (1922 01 01 – 1922 09 28), *Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918–1940*, Vilnius, 1999, p. 71).

* Nors faktiškai dr. J. Purickis neturėjo savo parapijos ir kunigo priedermių, regis, nevykdė jau nuo 1918–1919 m., tačiau į Lietuvos kunigų sąrašus buvo įrašytas iki pat 1926 metų, kada oficialiai pasiprašė atleidžiamas nuo įžadų. Vatikanas jo prašymą patenkino ne iškart, o tik 1929 m.

Leonas Bistras jaunystėje taip pat buvo apsisprendęs tapti katalikų kunigu ir netgi marijonų vienuoliu. Apie metus teologiją jis studijavo Šveicarijoje, Fribourgo (Frybūro) Katalikų universiteto Filosofijos-teologijos fakultete, tačiau studijų nebaigė. Vėlesniais metais po tam tikrų jaunystės dvejonių bei ieškojimų, kuriems įtaką neabejotinai darė ir 1914 m. vasarą prasidėjęs *Didysis karas* bei mobilizacija į caro kariuomenę, L. Bistras galutinai pasirinko pasauliečio profesiją ir gyvenimą. Tikėtina, jog tokia ministrų mentalinė patirtis taip pat turėjo įtakos tarpukario Lietuvos vykdomai užsienio politikai, diplomatinei veiklai bei santykiams su Šventuoju Sostu.

Antra vertus, netrukus po *Didžiojo karo* Benediktui XV pradėjus „Bažnyčios-valstybės" santykių formavimo bei harmonizavimo su naujosiomis valstybėmis procesą[41], Šventasis Sostas dėl viso priežasčių komplekso taip pat buvo suinteresuotas tiesti bendradarbiavimo tiltus su labiausiai į Europos šiaurryčius nutolusia katalikiška šalimi. Lietuva Vatikaną pirmiausia domino dėl savo geopolitinės padėties ir susiklosčiusios gyventojų konfesinės struktūros. Kaip jau minėta, XX a. pirmoje pusėje absoliuti dauguma Lietuvos gyventojų buvo katalikai[42]. Taigi efektyvus tarpvalstybinis, institucinis ne tik konfesinis, bet ir pasaulietinis bendradarbiavimas su Lietuvos valdžia Šventajam Sostui buvo būtinas jau vien dėl to, kad jis galėtų deramai atlikti savo pareigą – rūpintis šio krašto katalikų sielovada. Greta to po *Didžiojo karo* Centrinėje bei Rytų Europoje ir pirmiausia Rusijoje išsiliejęs sociopolitinis radikalizmas revoliucijų bei maištų pavidalais smogė bažnyčiai Rusijoje[43] bei grasino pamatinėms krikščioniškosios kultūros ir katalikybės vertybėms bei struktūroms už jos ribų[44]. Taigi neatsitiktinai šiame kontekste į Lietuvą vienoje ar kitoje geopolitinėje konfigūracijoje Vatikane norėta žvelgti kaip į labiau patikimą krikščioniškosios kultūros ir katalikiškų vertybių sargybinį ar netgi tam tikrą katalikybės

[41] *Papal Addresses to the Pontifical Academy of Sciences*..., p. 5–6.

[42] 1923 m. visuotinio gyventojų surašymo duomenimis, katalikais tuomet save laikė apie 80% visų šalies gyventojų. Tarp lietuvių tokių buvo dar daugiau – net apie 94%. Aišku, ne visų jų religingumas ar santykis su Bažnyčia buvo vienodas, ne visi buvo aktyvūs ar praktikuojantys katalikai. Nemažą katalikiškos visuomenės dalį sudarė, filosofo semiotiko Algirdo Juliaus Greimo žodžiais tariant, vadinamieji „vėsūs katalikai", kuriems buvo svarbi ne tiek religinė praktika ar administracija, kiek krikščioniškos, vakarietiškos etinės ir kultūrinės vertybės. Tačiau net ir šiai, kiekybiškai sunkiai apibrėžiamai „vėsių katalikų" grupei („sielų priežiūros agentūros", regis, vis dar neišrastos?) atgimusios valstybės santykiai su Šventuoju Sostu, manytume, taip pat neabejotinai buvo svarbūs.

[43] Iš maždaug 50 000 cerkvių Rusijos imperijoje 1917 m., jau po pirmojo bolševikų valdymo dešimtmečio, liko apie 10 000, o SSSR ir Vokietijos karo išvakarėse – tik kiek daugiau nei 4000, tačiau trys ketvirtadaliai jų buvo 1939–1940 m. aneksuotose sovietinės imperijos vakarinėse teritorijose. Panaši buvo ir katalikų, protestantų ar babtistų bažnyčių situacija bolševikų valdomoje Rusijoje (L. Kochan, J. Keep, *The Making of Modern Rusia. From Kiev Rus' to the Collapse of the Soviet Union*, London-New York-Ringwood-Toronto-Auckland, 1997, p. 325–326; В. Беккер, Советская религиозная политика и помощь Ватикана голодающим России. Германская внешняя политика между Москвой и Римом, 1920–1929 годы, *Россия и Ватикан*, Москва: Наука, 2007, с. 194–205.).

[44] Ten pat, p. 298–304; 343–348.

avanpostą šiame politinio nestabilumo drugio krečiamame Rytų Europos kampe. Tiesa, aukščiau nurodytos prielaidos bei aplinkybės savaime dar negarantavo, kad tarpvalstybiniai Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto santykiai istorinėje perspektyvoje klostysis be didesnių ar mažesnių rūpesčių bei šešėlių.

II.

SAVITARPIO SUPRATIMO PAIEŠKOS: ACHILLE RATTI MISIJA IR LIETUVA

Po *Didžiojo karo* atsikuriančios Lietuvos Respublikos vienas svarbiausių užsienio politikos uždavinių buvo „<...> prisilaikant etnografinio principo su reikalingomis ekonominėmis korektyvomis su išėjimu į jūras per Liepojų ir Klaipėdą <...> ir su sostine Vilniuje" suformuoti valstybės teritoriją, gauti tarptautinį pripažinimą *de jure* ir tapti visaverčiu tarptautinių santykių subjektu[45]. Sprendžiant šią nevienareikšmę šalies teritorinės programos lygtį ir sudėtingą tarptautinio pripažinimo *de jure* uždavinį, neabejotinai svarbi buvo ir Vatikano pozicija. Pažymėtina, jog Šventasis Sostas iš visų Vakarų Europos valstybių bene anksčiausiai suvokė lietuvių nacionalinio valstybingumo lūkesčius, ir iš principo galima teigti, kad vienas pirmųjų provizoriškai pritarė šiai idėjai. 1917 m. rudenį Vilniuje susirinkus Lietuvių konferencijai ir bene pirmąkart taip viešai ir ryžtingai istorinėje sostinėje deklaravus Lietuvos valstybingumo atkūrimo siekius, konferencijos pirmininkas dr. Jonas Basanavičius lotyniškai parašytu laišku kreipėsi į Benediktą XV, kuriame glaustai, bet aiškiai išsakė lietuvių politines intencijas kurti „nepriklausomą valstybę" savo žemėse ir paprašė „apaštališkojo palaiminimo" šiems siekiams[46]. Atsakomasis, padrąsinantis Vatikano laiškas Vilnių pasiekė maždaug tuo metu, kada Lietuvos Taryba skelbė ar tik ką jau buvo paskelbusi gruodžio 11-osios nepriklausomybės deklaraciją. Valstybės sekretoriaus kardinolo Pietro Gasparri pasirašytame laiške buvo jo paties palankiausi linkėjimai sėkmės ir sveikinimai Lietuvių konferencijai bei kartu perduodamas Benedikto XV apaštalinis palaiminimas Lietuvai su „klestėjimo ir visokeriopos pažangos" palinkėjimais[47]. Netenka abejoti, kad toks Vatikano dėmesys lietuvių

[45] Lietuvos ministro pirmininko Mykolo Sleževičiaus ir Ministrų Kabineto reikalų vedėjo Tado Petkevičiaus 1919 02 13 slapta instrukcija Lietuvos delegacijai prie Paryžiaus Taikos konferencijos, *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – *LCVA*), f. 383, ap. 7, b. 18, l. 158–159.

[46] Lietuvių konferencijos pirmininko dr. J. Basanavičiaus 1917 09 22 laiškas Šventajam Tėvui Benediktui XV, P. Klimas, *Le Développement de L'Etat Lituanien à partir de l'Année 1915 jusqu'à la Formation du Gouvernement Provisoire au Mois de Novembre 1918. D'après des Documents Officiels*, Paris, 1919, p. 88.

[47] Vatikano Valstybės sekretoriaus P. Gasparri 1917 12 06 laiškas Nr. 49.543 Lietuvių konferencijos Vilniuje prezidentui, „Šviesiam vyrui" dr. J. Basanavičiui, ten pat, p. 89.

nepriklausomo valstybingumo idėjos pagrindiniam generatoriui bei moderatoriui buvo svarbus, reikšmingas[48], ir lietuvių veikėjai jį įsiminė ilgam[49]. Todėl nenuostabu, kad jau 1917 m. gruodžio pabaigoje ir ypač 1918 m. Lietuvos Taryba ne tik gilino dialogą su Šventuoju Sostu dėl Vilniaus vyskupo paskyrimo[50], bet ir rūpinosi užmegzti artimesnius politinius-diplomatinius ryšius su Vatikanu[51]. Po Vasario 16-osios Akto paskelbimo, tvirtėjant Lietuvos Tarybos ryšiams su šalies visuomene bei sparčiai augant Lietuvių politinei savimonei[52], tolygiai stiprėjo ir politiškai atgimstančios valstybės tarptautinis svoris.

Tų pačių metų balandžio 25 d. popiežius Benediktas XV Lenkijoje įsteigė Apaštalinę nunciatūrą ir apaštaliniu vizitatoriumi Lenkijai, Lietuvai, Latvijai ir Estijai* paskyrė prelatą Achille Ratti. Apaštalinis vizitatorius buvo gimęs 1857 m. gegužės 31 d. Šiaurės Italijoje – netoli Milano esančiame nedideliame Desio miestelyje, nors ir sumanaus, bet ne itin stambaus šilko verslininko Ambrogio Damiano Ratti šeimoje. Kunigu konsekruotas 1879 m. Laterane. Po įšventinimų grįžo į Milaną ir keletą metų kunigų seminarijoje dėstė retoriką bei dogmatinę teologiją. Apaštaliniame Grigaliaus universitete Romoje A. Ratti buvo apgynęs net tris doktoratus: Kanonų teisės, pasaulietinės teisės bei teologijos[53]. 1882–1888 m. profesoriavo Padujos dvasinėje seminarijoje, o vėliau dirbo ekspertu paleografu bei prefektu Ambraziejaus bibliotekoje Milane. 1911 m. Benedikto XV iniciatyva atvykęs į Romą pradėjo dirbti Vatikano apaštalinės bibliotekos viceprefektu, vėliau tapo prefektu (1914–1918)[54]. Čia ne tik pasinėrė į pasaulio katalikų reikalus, artimiau susipažino su Vatikano kurijos reikalais ir Benedikto XV diplomatija siekiant taikos[55], bet ir pagarsėjo gebėjimu bendrauti,

[48] J. Vaišnora, *I. Jurgio Matulaičio kelias į Vilniaus vyskupo sostą. II. Šventojo Sosto atstovo Ratti vizitas Lietuvoje ir Latvijoje*, New York, 1982, p. 81.

[49] Popiežio pasiuntinys Kaune, *Lietuva*, 1920 02 08, p. 1.

[50] Lietuvos Tarybos pirmininko A. Smetonos 1917 12 30 laiškas bei memorandumas iš Vilniaus į Romą Šventajam Tėvui Benediktui XV, P. Klimas, *Le Dévelopрement de L'Etat Lituanien...*, p. 258–265.

[51] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P. Klimo 1931 12 15 slapta *Pro memoria* „Trumpa Lietuvos Valstybės ir Vatikano santykių istorija (1922–1932 m.)" užsienio reikalų ministrui dr. D. Zauniui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1194, l. 137.

[52] A. Tyla, Lietuvių tautos persiorientavimas į naujosios Lietuvos valstybingumą 1917–1918 m., *Lituanistica*, 2001, 1 (49), p. 38.

* Greta to kiek vėliau – 1918 m. liepos gale A. Ratti buvo įpareigotas rūpintis katalikų reikalais ir visoje buvusioje carinėje imperijoje: Suomijoje, Estijoje, Latvijoje, Ukrainoje, bolševikų valdomoje Rusijoje, Sibire, Azerbaidžane, Gruzijoje, Vidurinėje Azijoje. Maždaug nuo 1919 m. pabaigos A. Ratti veiklos laukas pradėtas siaurinti: atskiri apaštališkieji vizitatoriai tuomet jau buvo paskirti Suomijai ir Ukrainai.

[53] *Papal Addresses to the Pontifical Academy of Sciences...*, p. 17.

[54] U. Bellocchi, *Tutte le encicliche e i principali documenti pontifici emanati dal 1740*, Roma: Libreria Editrice Vaticana, vol. IX: Pio XI (1922–1939) – Parte prima: 1922–1929, 2000, p. 9.

[55] J. Vaišnora, Jurgio Matulaičio kelias į Vilniaus vyskupo sostą, *Aidai*, 1977, Nr. 5, p. 218–219.

komunikabilumu, didžiuliu prieraišumu žmonėms[56], meile knygoms bei nepaprastu apsiskaitymu[57], nepalaužiama valia ir išskirtiniu protu[58].

Pažymėtina, jog buvusiam Vatikano apaštalinės bibliotekos prefektui tai buvo pirma diplomatinė misija į užsienį. Ją priėmė ne itin entuziastingai[59] ir bandė atsisakyti, tačiau nesėkmingai – popiežius savo sprendimo keisti nebuvo linkęs. Prisimenant, jog tuomet Lietuvos ir Lenkijos tarpusavio santykių perspektyvos skendėjo tirštose miglose, o didžiosios pasaulietinės Europos šalys Lietuvos valstybingumo klausimu vieningos nuomonės neturėjo, tokia pradedančio diplomato reakcija buvo gana suprantama. Kita vertus, Benedikto XV sprendimas – būtent vieno pradedančio, o ne „žymaus"[60] diplomato paskyrimas Lietuvai ir Lenkijai – taip pat buvo pakankamai logiškas ir nuoseklus. A. Ratti puikiai kalbėjo ne tik vokiškai, prancūziškai bei lotyniškai, bet buvo pradėjęs mokytis ir rusiškai. Be to, domėjosi Europos darbininkų socialine padėtimi, buvo jautrus jų reikalams ir, kaip jau minėta, lengvai bendravo su įvairaus luomo žmonėmis. Manytume, jog tokiu būdu – į socialinių-politinių įtampų draskomą Rytų Europą pasiunčiant visiškai nepatyrusį diplomatą, savotišką *tabula rasa* – buvo siekiama nuodugniau ištirti padėtį vietoje bei mažinti pavojingą įtampą tarp katalikiškų kaimynių Lietuvos ir Lenkijos, slopinti kitus smilkstančius konfliktų židinius. Taigi retrospektyviai žvelgiant, toks Benedikto XV žingsnis nebūtinai reiškė, kaip teigta lietuvių istoriografijoje, jog Vatikanas labiau palaikė vieną konfliktuojančią pusę – Lenkiją. Antra vertus, nepaisant tuometinio Italijos pasiuntinio Varšuvoje V. Tammasini liudijimo, jog A. Ratti „<...> visada stengėsi veikti taikingai"[61], tačiau akivaizdūs XX a. pradžios gynybinio pobūdžio[62] lietuvių ir ofenzyvinio charakterio[63] lenkų nacionalizmo susikirtimai bei prieštaravimai ne tik kultūros ar politikos, bet ir religijos sferose jo misiją Lenkijoje bei Lietuvoje *a priori* darė itin painią ir sudėtingą.

[56] J. Gnatowski, *Z Polski do Rzymu. Papież Pius XI*, Warszawa-Kraków-Lublin-Łódź-Poznań-Wilno-Zakopanie, 1937, s. 5.

[57] P. Pr. Būčys, Kardinolas Petras Gasparri, *Židinys*, 1934, t. XIX, Nr. 12, p. 499. Šį straipsnį vyskupas, profesorius Pr. P. Būčys rašė jau gyvendamas Romoje ir būdamas Marijonų ordino generolu. Į šį postą jis buvo išrinktas dar 1927 m., o į Vatikaną išvyko 1928 m.

[58] Religinis gyvenimas. Vatikanas ir modernusis pasaulis, *Židinys*, Kaunas, 1934, t. XIX, Nr. 1, p. 86–87.

[59] Ed. J. Pałyga, *Polsko-Watykańskie stosunki dyplomatyczne. Od zarania II Rzeczpospolitej do pontyfikatu papieża – Polaka*, Warszawa, 1988, s. 28.

[60] A. Gaigalaitė, *Klerikalizmas Lietuvoje 1917–1940*, Vilnius, 1970, p. 74.

[61] V. Tammasini, *Risurrence della Polonia*, Roma, 1925, p. 65.

[62] R. Miknys, Mykolo Römerio Lietuvos valstybingumo koncepcija ir pastangos ją įgyvendinti 1911–1919 metais, *Mykolas Romeris. Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 13, Vilnius, 1996, p. 112.

[63] D. Szpoper, *Sukceszy Wielkiego Księstwa. Myśl polityczna na ziemiach litewsko-bialoruskich w latach 1904–1939*, Gdańsk, 1999, s. 238–239; P. Okulewicz, *Koncepcja „międzymorza" w myśli i praktice politycznej obozu Józefa Piłsudskiego w latach 1918–1926*, Poznań, 2001, s. 15–23, 381.

1918 m. balandžio paskutinėmis dienomis atvykęs į vokiečių dar okupuotą Varšuvą A. Ratti rado sudėtingą ir painią politinę-konfesinę situaciją. Labiausiai apverktina padėtis buvo tose lenkų žemėse, kurias anksčiau valdė carinė Rusija[64]. Tačiau pradedantis Šventojo Sosto diplomatas, pats save kukliai vadinęs tik *del politico dilettante**, rankų nenuleido. Netruko perprasti painų tarptautinių ir tarpvalstybinių santykių mazgą šiame rytų Europos kampe bei ėmėsi jį narplioti. Pirmiausia popiežiaus pasiuntinys atidžiai susipažino su katalikų gyvenimu Lenkijoje bei įtakingiausių Lenkijos politinių jėgų aspiracijomis. Kiek vėliau ištyrė Katalikų Bažnyčios padėtį Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje ir Suomijoje. Taip pat aktyviai domėjosi katalikų reikalais Baltarusijoje, Ukrainoje, bolševikų valdomoje Rusijoje.

Būtent Varšuvoje apaštališkajam vizitatoriui artimiau teko susipažinti su lietuvių politinėmis aspiracijomis ir lietuvių – lenkų santykių kolizijomis, kurias pirmiausia jam perteikė, aišku, patys lenkai, o kiek vėliau ir čia atvykę lietuvių dvasininkai. 1919 m. gegužę Lenkijos sostinėje Seinų vyskupo Antano Karoso pavedimu lankėsi kunigas kanauninkas dr. Jurgis Narjauskas. Susitikęs su Vatikano pasiuntiniu, jis perdavė vyskupo kvietimą aplankyti Lietuvą ir Seinus, išreiškė griežtą lietuvių politinį nusistatymą jokiomis aplinkybėmis nesijungti į vieną valstybę su Lenkija. Tais pačiais metais Varšuvoje A. Ratti bendravo ir su kitu lietuvių kunigu Leonu Kulviečiu, susitiko su vietinės lietuvių bendruomenės atstovais, kurie jam įteikė memorandumą, jog „<...> nori tėvynės laisvės ir su pasitikėjimu laukia nepriklausomos valstybės atgavimo su sostine Vilniumi <...> ir tikisi, kad popiežius, kuris vienodu jausmu globia šio pasaulio galinguosius ir mažuosius, bus jų tėvas ir ištikimiausias globėjas“[65]. Pažinti tolimą „šiaurės“ šalį bei įsigilinti į „Lietuvos klausimą“ Vatikano diplomatas bandė ir savarankiškai. Studijavo kunigo Antano Viskantos veikalus prancūziškai *La Lituanie et la Guerre* ir *La Lituanie religieuse.* Itin, regis, pravertė pastarasis, kuris buvo ne tik nelyginant savotiškas lietuvių evangelizacijos istorijos vadovėlis, bet ir pateikiantis nemažai vertingų žinių apie lietuvių pasaulietinę istoriją, gyvenimo būdą, būdingiausius kultūros reiškinius, Lietuvos gyventojų tautinę sudėtį, šalies sienų raidą ir politinę emancipaciją, neakivaizdžiai supažindinantis su XIX a. antros pusės – XX a. pradžios lietuvių iškiliausiais dvasininkais: pradedant vyskupais Motiejumi Valančiumi bei Antanu Baranausku ir baigiant Pranciškumi Karevičiumi, Adomu Jakštu-Dambrausku, Jonu Mačiuliu-Maironiu[66]. Kiek įstengdamas sekė lenkų, vokiečių ir prancūzų spaudos pranešimus apie

[64] J. Gnatowski, min. veik., p. 30–32.

* Politiku diletantu (it.).

[65] J. Vaišnora, *I. Jurgio Matulaičio kelias į Vilniaus vyskupo sostą. II. Švento Sosto atstovo Ratti vizitas Lietuvoje ir Latvijoje,* New York, 1982, p. 40.

[66] A. Viscont, *La Lituanie religieuse,* Paris-Geneve, 1918, p. 240–288.

Lietuvos ir Lenkijos nesutarimus Paryžiaus Taikos konferencijoje, analizavo tuomet vis kintančias didžiųjų valstybių pozicijas šio konflikto atžvilgiu.

Svarbu pastebėti, jog popiežiaus įgaliotas rūpintis visos buvusios carinės imperijos kraštų katalikų reikalais, A. Ratti negalėjo ypatingai daug dėmesio skirti tik Lenkijai ir Lietuvai ar jų tarpusavio santykiams. 1918–1920 m. tvarkydamas katalikų reikalus, A. Ratti itin sėkmingai pasidarbavo Latvijoje, kur katalikų bendruomenė nebuvo gausi, tačiau vietos pasaulietinė valdžia – gana sukalbama ir tolerantiška. Jau 1918 m. rudens pradžioje A. Ratti nemažai prisidėjo, kad būtų išspręstas Rygos vyskupo klausimas. Rugsėjo 29 d. Benediktas XV Rygos vyskupu paskyrė buvusį Sankt Peterburgo Dvasinės akademijos profesorių grafą Edwardą Aleksanderį von O'Rourke[67], kuris į šias pareigas buvo konsekruotas Vilniuje tų pačių metų gruodžio 15 d. Tiesa, šis pasirinkimas nebuvo labai sėkmingas. Netrukus paaiškėjo, kad airių kilmės sulenkėjęs Rygos vyskupas yra sunkoko charakterio ir nelabai sutaria ne tik su besikuriančios Latvijos tautinės valstybės valdžia, bet ir su vietos katalikais latviais. Reaguodamas į Latvijos vyriausybės bei visuomenės nuotaikas, A. Ratti ilgai nesvyruodamas pasirūpino, kad vyskupas E. A. von O'Rourke būtų atšauktas iš Rygos ir gautų analogišką paskyrimą Kanuose*, taip sudarydamas sąlygas 1920 m. balandį naujuoju Rygos vyskupu tapti vienam gabiausių latvių katalikų kunigų Antonui Springovičui[68].

Tuo pat metu atsižvelgiant į besikuriančių Lietuvos bei Latvijos valstybių teritorinius interesus atitinkamai buvo pakoreguotos vyskupijų ribos. Rygos vyskupo E. A. von O'Rourke 1920 m. sausį parodyta iniciatyva[69] ir pritariant A. Ratti dalis Kuršo buvo išimta iš Žemaičių vyskupo jurisdikcijos ir priskirta Rygos vyskupijai[70]. Be to, A. Ratti Rygoje įkūrė Šventojo Sosto nunciatūrą[71] ir katalikų kunigų seminariją bei pradėjo derybas su Latvijos valdžia dėl konkordato sudarymo[72]. Pažymėtina, jog dėl šalių puikaus tarpusavio supratimo šis darbas vyko pavydėtinai sparčiai. Jau

[67] *Acta Apostolicae Sedis. Commentarium officiale*, Romae: Typis Polyglottis Vaticanis, MCMXVIII, Anus X – Vol. X, p. 452.

* Vėliau E. A. von O'Rourke tapo Gdansko (Dancigo) vyskupu bei srities apaštaliniu administratoriumi.

[68] *Acta Apostolicae Sedis. Commentarium officiale*, Romae, Anus XII – Vol. XII, p. 148.

[69] Lietuvos URM valdytojo P. Klimo 1920 01 11 raštas Nr. 77 „Užsienio reikalų ministerijos žinios" Lietuvos atstovui prie Šventojo Sosto dr. J. Narjauskui, *Lietuvos pasiuntinybės prie Šventojo Sosto archyvas Romoje* (toliau – *LPPŠSAR*), byla: Vatikano pasiuntinybė. Pasiuntinio Romoje politiniai pranešimai ir atsiskaitomybė. Šio archyvo bylos ir bylų lapai nesunumeruoti.

[70] J. Vaišnora, min. veik., p. 92.

[71] Tiesa, nepaisant formalaus nunciatūros įkūrimo Latvijoje, apaštalinis nuncijus Rygoje iš tiesų pradėjo reziduoti tik nuo 1928 m. Tuo tarpu 1921–1923 m. pradžioje, iki persikraustydamas į Kauną, čia gyveno Vatikano apaštalinis delegatas prof. Antonino Zecchini.

[72] J. Gnatowski, min. veik., p. 60–61.

1920 m. kovo 5 d. Latvijos vyriausybė iš principo patvirtino konkordato projektą[73]. Tiesa, kad konkordatas galutinai būtų sudarytas, prireikė dar poros metų. Latvijos ir Vatikano konkordato dokumentus dar 1922 m. gegužės 30 d. Romoje pasirašė tuometinis Latvijos užsienio reikalų ministras Anna Zigfrīds Meierovics ir Vatikano valstybės sekretorius kardinolas prof. P. Gasparri. Tų pačių metų lapkričio 3 d. *Amžinajame mieste* viešint Latvijos URM viceministrui Hermanui Albatui, šalys apsikeitė konkordato ratifikacijos dokumentais[74]. Taip dėl arkivyskupo A. Ratti sėkmingo diplomatinio įdirbio Rygoje Latvija tapo ne tik pirmąja Baltijos šalimi, bet ir pirma iš visų naujai susikūrusių valstybių po *Didžiojo karo* Centrinėje bei Rytų Europoje, sudariusi konkordatą su Vatikanu. Šį faktą vėliau ne kartą palankiai linksniavo Vatikano politikos tyrinėtojai[75]. Spartus juridinis latvių katalikų atsipalaidavimas nuo bažnytinių centrų užsienyje (Mogiliavo metropolito) ir beveik pavyzdingas Latvijos vyriausybės santykių sureguliavimas su Šventuoju Sostu, manytume, tam tikra prasme teigiamai atsiliepė lietuviams: ragino juos šioje srityje taip pat sukrusti, pasitempti ir pernelyg neatsilikti nuo savo šiaurinių kaimynų, kurių didžioji dauguma buvo netgi ne katalikai, o protestantai.

Šventojo Sosto pasiuntinio A. Ratti pastangomis jau 1919 m. pabaigoje pavyko nuslopinti besiplieskiančius tautinius konfliktus rytų Galicijoje tarp vietinių lenkų ir ukrainiečių[76]. Be to, jam tarpininkaujant kuriam laikui pavyko šiek tiek sustiprinti Baltarusijos katalikų padėtį ir Minsko vyskupo Zygmunto Łozińskio pozicijas. Suvokdamas atgimstančių tautinių Rytų Europos valstybių vidinį politinį silpnumą – pavojingas nacionalistines tendencijas bei eventualias išorės grėsmes, A. Ratti iš dalies tuomet rėmė ir *Baltijos Antantės* idėją[77], kurios realizavimas galėjo sustiprinti besiformuojančių valstybių tarptautinį savarankiškumą bei saugumą. Konkrečiau tariant, Šventojo Sosto diplomatija skatino Lietuvos, Latvijos, Estijos, Suomijos ir Lenkijos politinę-gynybinę bei pilietinę integraciją. Be to, XX a. antro dešimtmečio pabaigoje – trečio dešimtmečio pirmoje pusėje Vatikanas ir jo pasiuntinys rūpinosi komunizmo neutralizavimu Rytų Europoje. 1920 m. vidurvasarį Raudonajai armijai per Ukrainą, Baltarusiją, iš dalies per Lietuvą plūstelėjus į Lenkiją, Benediktas XV Vakarų valstybes ragino visomis priemonėmis ginti šį europietiškos civilizacijos bastioną, nes kritus Lenkijai iškils karo bei bolševizmo grėsmė ir visai Europai[78].

[73] Katalikų Bažnyčios padėtis Latvijoj, *Laisvė*, 1920 03 28, p. 2.

[74] T. Włodarczyk, *Konkordaty. Zarys historii ze szczególnym uwzględnieniem XX wieku*, Warszawa, 1974, s. 211.

[75] M. Bendiscioli, *La Politica della Santa Sede 1918–1938 (Direttive-Organi-Realizzazioni)*, Firenze, Milano, 1939, p. 143.

[76] J. Jurkiewicz, *Nuncjatura Achillesa Ratti w Polsce*, Warszawa, 1955, s. 48–49.

[77] Ten pat, p. 49.

[78] Fr. Lama, *Ojciec Święty. Żywot i czyny Papieżo Piusa XI*, Warszawa-Poznań-Kraków-Lwów-Stanisławów, 1929, s. 70–71.

Pačiomis kritiškiausiomis Varšuvos gynimosi nuo bolševikų dienomis – 1920 m. rugpjūčio 13–15 d. apaštališkasis nuncijus Varšuvos diplomatiniam korpusui įsakė iš miesto išvykti*, o pats nepasitraukė per visas bolševikų nuožmaus puolimo dienas, siekdamas moraliai palaikyti Varšuvos gynėjus[79]. Kartu su nuncijumi Varšuvoje liko Italijos, Danijos bei JAV pasiuntiniai. Lenkų istoriko Edwardo J. Pałygos teigimu, Vatikanas tuomet gana aiškiai buvo orientuotas ir į prancūzų konstruojamo *cordon sanitaire*[80] stiprinimą prieš bolševikinę Rusiją[81]. Tokia Vatikano pozicija taip pat buvo naudinga Lietuvos bei kitų regiono šalių valstybingumui. Daugiausia apaštališkojo vizitatoriaus diplomatinėmis bei organizacinėmis pastangomis 1919 m. nuo mirties buvo išgelbėtas buvęs Vilniaus vyskupas (1903–1907), o vėliau – nuo 1917 m. Mogiliavo arkivyskupas Eduardas von Roppas. Komunistinės Rusijos valdžia arkivyskupą jau buvo pasmerkusi sušaudyti. Nuosprendis turėjo būti įvykdytas naktį iš kovo 20 į 21 d. Tačiau energingai įsikišus A. Ratti bei lenkų diplomatijai, bolševikai po ilgų svarstymų savo sprendimą pakeitė ir tų pačių metų lapkritį arkivyskupui leido išvykti į Varšuvą[82]. Dar 1920 m. pradžioje A. Ratti pradėjo judinti ir konkordato su Lenkija sudarymo idėją.

Sėkmingą A. Ratti apaštalinę bei diplomatinę veiklą liudija tai, jog jau 1919 m. vasarą jis buvo paaukštintas tarnyboje. Netrukus po to, kai 1919 m. kovo 3 d. Šventasis Sostas Lenkiją pripažinio *de jure*, popiežius Benediktas XV A. Ratti suteikė Lepanto titulinio arkivyskupo titulą bei paskyrė nuncijumi Lenkijai ir (*tačiau*!?) paliko apaštališkuoju vizitatoriumi Lietuvai. Savo naujuosius kredencialus Vatikano nuncijus arkivyskupas A. Ratti Lenkijos valstybės viršininkui ir lenkų kariuomenės vyriausiajam vadui maršalui Józefui Piłsudskiui įteikė 1919 m. liepos 19 d.

Tokį A. Ratti diplomatinės karjeros šuolį lietuviai sutiko gana skeptiškai, nors pastarasis popiežiaus sprendimas galėjo būti dvejopai vertinamas. Tą patį asmenį palikdamas savo diplomatiniu atstovu Lenkijai ir kartu apaštališkuoju vizitatoriumi Lietuvai, popiežius lyg ir atsiliepė į tvirtą Lenkijos politinio isteblišmento nusistatymą Lietuvą ir Lenkiją traktuoti kaip vieną politinį-valstybinį darinį. Tačiau toks Benedikto XV ir jo Valstybės sekretoriaus prof. P. Gasparri sprendimas – atstovavimo rangų Lietuvai ir Lenkijai diferenciacija, žinant, kad prieš tai tokios nebuvo, –

* Pagal dar XIX a. nusistovėjusią tradiciją apaštališkasis nuncijus kartu buvo ir vietos diplomatinio korpuso dekanas.

79 Ten pat, s. 73.

80 Plačiau apie prancūzų plėtotą *cordon sanitaire* doktriną ir jai realizuoti vykdytą politiką žr.: R. Albrecht-Carrié, *Europe and the Two World Wars*, Geneve and Paris, 1960, p. 110–111; K. Hovi, *Cordon sanitaire ou barrière de l'est? The Emergence of the French Eastern European Alliance Policy 1917–1919*, Turku, 1975.

81 Ed. J. Pałyga, min. veik., s. 89.

82 Fr. Lama, min. veik., s. 63.

iš principo gali būti interpretuojamas ir kaip Šventojo Tėvo pirmas žingsnelis didesnio lietuvių politinių aspiracijų tenkinimo link ir vertinamas kaip palankesnis Lietuvai. Tiesa, pastaroji versija turi bent dvi silpnąsias vietas. Greičiausiai veikiamas lenkų valdžios, A. Ratti kurį laiką nerodė didelio dėmesio Lietuvai ir lietuvių simpatijų nepelnė. Štai URM valdytojas Petras Klimas 1919 m. lapkričio pradžioje atstovui prie Šventojo Sosto dr. Jurgiui Narjauskui rašė: „Lenkijai siųstas popiežiaus nuncijus Ratti, paskirtas taip pat Lietuvos vizitatoriumi, ligi šiol Lietuvos nei karto neaplankė ir, matyti, yra visiškoje lenkų politikos sferoje. [Jis] taip pat nieko nepadarė prieš lenkų okupacijos elgimąsi su Seinų seminarija ir vyskupu <...> Seinų vyskupo padėtis nepagerėjo. Vysk. Karosas dar lieka Seinuose, bet atskirtas demarkacijos linija nuo diecezijos. Lenkų valdžia varo vyskupą iš Seinų ir jo vietą arba jo sritį nori pavesti Karoso konsekruotam Lomžos vyskupui Jałbrzykowskiui“[83]. Antra vertus, iki pat 1920 m. pradžios ir A. Ratti vizito į Kauną nei Lietuvos vyriausybė, nei episkopatas iš Vatikano nebuvo gavęs jokio oficialaus dokumento ar pranešimo, jog A. Ratti iš tiesų yra paskirtas apaštališkuoju vizitatoriumi Lietuvai[84]. Tokia situacija taip pat glumino Lietuvos valdžią bei vyskupus. Apie apaštališkojo vizitatoriaus Lietuvai paskyrimą lietuviai žinojo tik iš neoficialių dr. J. Narjausko pranešimų iš Romos į Kauną, privačių pasikalbėjimų su A. Ratti arba remdamiesi trečiųjų šalių vyskupų turima informacija. Pavyzdžiui, tuometinis Žemaičių vyskupas Pranciškus Karevičius apie tai, regis, pirmiausia sužinojo iš jau minėto Rygos vyskupo, Kauno kunigų seminarijos dvasios tėvo bei Vilniaus vyskupo J. Matulaičio-Matulevičiaus bičiulio E. A. von O'Rourke.

Vis dėlto grįžtant prie Lietuvai palankesnės arkivyskupo A. Ratti pareigų diferencijavimo versijos neatmestina, kad tokį nevienareikšmišką sprendimą Benediktas XV priėmė paveiktas pačių lietuvių pastangų. 1919 m. vėlyvą pavasarį Lietuvos vyriausybė suorganizavo, atrodo, pirmą savo diplomatinę misiją į Vatikaną. Užsienio reikalų ministro prof. Augustino Voldemaro įgaliotas, tarpininkaujant Šventojo Sosto nuncijui Bavarijoje (Miunchene) Eugenio Pacelli[85], Vatikane lankėsi vienas iš nedaugelio tautiniam Lietuvos valstybingumui pritariančių istorinės LDK aristokratų – grafas Alfredas Tiškevičius, lydimas kunigo Antano Viskantos. Grafas turėjo

[83] Lietuvos URM valdytojo P. Klimo 1919 11 13 raštas Nr. 4119 „Užsienio reikalų ministerijos žinios“ Lietuvos atstovui prie Šventojo Sosto dr. J. Narjauskui, *LPPŠSAR*, byla: Vatikano pasiuntinybė. Pasiuntinio Romoje politiniai pranešimai ir atsiskaitomybė.

[84] J. Vaišnora, min. veik., p. 69.

[85] Nuncijaus E. Pacelli tarpininkavimas šiuo atveju nebuvo atsitiktinis. Kai *Didžiojo karo* metais Lietuva, okupuota Vokietijos, buvo pavesta būtent nuncijaus E. Pacelli dvasinei jurisdikcijai. Nuo 1917 m. rudens ir ypač 1918 m. nuncijus E. Pacelli su Lietuvos Valstybės Tarybos nariais palaikė gana glaudžius kontaktus. (P. Klimas, *Le Développement de L'Etat Lituanien...*, p. 153–155, 254, 265; L. Tulaba, Lietuva ir Šv. Sostas, *Draugas*, 1986, Nr. 6).

užduotį deklaruoti Vatikanui Lietuvos politinę valią, pareikštą 1918 m. vasario 16 d. Akte, ištirti Šventojo Sosto požiūrį į Lietuvos politinę nepriklausomybę, prašė suteikti Lietuvos Respublikai pripažinimą *de facto* ir *de jure*, paskirti atskirą nuo Lenkijos diplomatinį atstovą bei rūpinosi, kad Lietuva būtų diplomatiškai atstovaujama prie Vatikano. Grafą A. Tiškevičių, kurio apsilankymą Romoje Apaštalų Sostas įvertino kaip „Lietuvos Vyriausybės nepaprastąją diplomatinę misiją prie Šventojo Sosto“, gegužės 23 d. priėmė pats Vatikano Valstybės sekretorius kardinolas prof. P. Gasparri[86]. Tai buvo geras ženklas lietuvių politinėms aspiracijoms. Kita vertus, kaip šis susitikimas vyko ir kas konkrečiai jo metu buvo aptariama, išsamesnių istorinių duomenų, deja, mums aptikti nepavyko. Tačiau birželio 2 d. P. Gasparri laiške, adresuotame grafui, greta kurtuazinių mandagumo formulių, malonių sveikinimų bei nuoširdžios pagarbos žodžių lietuvių tautai buvo išreikštas palinkėjimas, kad „Lietuvai būtų pripažinta teisė spręsti savo likimą“[87]. Taigi galima reziumuoti, jog Šventasis Sostas jau 1919 m. vasaros pradžioje, – kada Lietuvos kariuomenė sunkiuose mūšiuose su Raudonąja armija dar tik klojo pamatus nepriklausomai Lietuvos valstybei, o lietuvių diplomatiniai laimėjimai kitose Europos politinėse sostinėse bei Paryžiaus taikos konferencijoje dar buvo labiau nei kuklūs[88], – išgirdo toli siekiančias lietuvių politines aspiracijas ir neliko joms visiškai kurčias bei abejingas.

Tačiau tokia pernelyg lėta, subtili ir galbūt netgi kiek rafinuota Šventojo Sosto diplomatija politinio savarankiškumo ištroškusiems lietuviams tuomet nelabai buvo priimtina. Lietuva siekė didesnio Šventojo Sosto dėmesio ir pripažinimo. Todėl jau nuo 1919 m. vidurvasario užsienio reikalų ministro iniciatyva Lietuva gerokai suaktyvino savo veiklą Vatikane. 1919 m. liepą įpareigoti prof. A. Voldemaro lietuvių delegatai – Lietuvos Valstybės Tarybos vicepirmininkas, Seinų kapitulos kanauninkas prelatas Justinas Staugaitis ir Seinų generalvikaras kunigas Pijus Aleksandras Grigaitis, aktyviai talkinę Lietuvos valstybingumo įtvirtinimo darbui Paryžiaus Taikos konferencijoje[89], nuvyko į Romą ir pabandė *de facto* užmegzti diplomatinius santykius su Šventuoju Sostu. Liepos 16 d. čia juos priėmė pats Šventasis Tėvas ir jo Valstybės sekretorius kardinolas prof. P. Gasparri. Aukščiausiems Vatikano pareigūnams ta proga buvo įteiktas specialus memorialas, kurį sudarė keturi punktai-pageidavimai: 1) Lenkų šeimininkavimas Lietuvos bažnytiniame gyvenime „<...> yra pragaištingas ir nepakenčiamas“; 2) Lietuva nori sudaryti atskirą bažnytinį vienetą

[86] Č. Laurinavičius, Grafas Alfredas Tyszkewiczius naujųjų laikų Lietuvos politikoje, Č. Laurinavičius, *Politika ir diplomatija. Lietuvių tautinės valstybės tapsmo ir raidos fragmentai. Studijų šaltiniai 5*, Kaunas, 1997, p. 289.

[87] Ten pat.

[88] A. Gaigalaitė, *Lietuva Paryžiuje 1919 metais*, Kaunas, 1999, p. 128–129.

[89] Plačiau apie tai žr: ten pat.

arba provinciją; 3) Tos provincijos centru turėtų tapti Vilnius „<...> su arkivyskupu metropolitu, Lietuvos primu“, kuriam priklausytų kitos diecezijos-sufraganijos, sudarytos „<...> iš per didelių dabartinių diecezijų“; 4) Lietuva prašo atskiro nuo Lenkijos Šventojo Sosto diplomatinio atstovo sau[90]. Popiežius ir jo Valstybės sekretorius tokiems lietuvių pageidavimams „<...> pritarė arba neprieštaravo“[91]. Tačiau kartu Vatikane pastebėta, kad lietuvių iškeltos problemos yra sudėtingos ir iš esmės galės būti sprendžiamos tik po to, kai galutinai bus nustatytos atkurtosios Lietuvos valstybės sienos ir Lietuvos Respublika gaus tarptautinį juridinį pripažinimą[92].

Vis dėlto galima teigti, jog, nepaisant iš pirmo žvilgsnio tokio gana rezervuoto Vatikano nusistatymo, lietuvių pasirinkta politinė taktika pasiteisino. Po J. Staugaičio ir P. A. Grigaičio vizito į Vatikaną jau 1919 m. vasaros pabaigoje Lietuva išsikovojo teisę Romoje prie Šventojo Sosto organizuoti savo diplomatinę atstovybę. Tai iš esmės reiškė, jog Vatikanas Lietuvą pripažįsta *de facto*. Kita vertus, beveik tuo pačiu metu ėmė ryškėti ir gyvesnis Vatikano suinteresuotumas tiesti politinio pasitikėjimo tiltus su Lietuva. Ir čia manding daugiausia pasidarbavo būsimasis popiežius Pijus XI. Tuometinis Vatikano nuncijus Lenkijai bei apaštališkasis vizitatorius Lietuvai arkivyskupas A. Ratti lietuvių istorinėje sostinėje, o kartu ir Lietuvoje lankėsi, regis, du kartus: 1920 m. sausio gale ir tų pačių metų kovo viduryje[93]. Apsilankyti Vilniuje Šventojo Sosto diplomatą 1920 m. sausio viduryje, vykdydamas tuometinio Lenkijos vadovo, maršalo Józefo Piłsudskio nurodymą, pakvietė jo adjutantas, grafas Jerzy Potockis. Galimas dalykas, jog tokiu būdu maršalas J. Piłsudskis, be kita ko, pasižymėjęs ir gana giliomis psichologinėmis įžvalgomis, vykdamas į konservatyviomis, katalikiškomis tradicijomis XX a. pradžioje garsėjusį Vilniaus kraštą, siekė kiek pridengti savo socialistinės praeities šleifą ir sustiprinti savo, kaip tikybą gerbiančio valstybės vadovo – politiko, aurą bei autoritetą. Be to, Šventojo Sosto diplomato draugija J. Piłsudskiui neabejotinai turėjo būti paranki ir dėl valdžios konfliktuojant bei konkuruojant su lenkų dešiniosiomis politinėmis jėgomis, kartu ir su Vilnijos klerikalais, kurie jo adresu tikrai negailėjo aštrios ir ne visada objektyviai pamatuotos kritikos[94].

[90] J. Narjauskas, Del mūsų santykių su Šventuoju Sostu, *Lietuva*, 1923 08 11, p. 1.

[91] Ten pat.

[92] Lietuvos delegacija pas Popiežių, *Lietuva*, 1919 07 19, p. 1.

[93] Istoriografijoje išsakyta versija, jog A. Ratti Vilniuje pirmą kartą lankėsi dar 1919 m. pavasarį, mūsų supratimu, nepakankamai paremta faktais bei jų analize. (J. Vaišnora, *I. Jurgio Matulaičio kelias į Vilniaus vyskupo sostą. II. Švento Sosto atstovo Ratti vizitas Lietuvoje ir Latvijoje*, p. 37–38; 65.)

[94] Kaip vertino J. Piłsudskio asmenį Vilniaus miesto ir krašto katalikiškoji visuomenė, kokie gandai sklandė apie maršalą, neblogai matyti tuometiniame Vilniaus vyskupo J. Matulaičio-Matulevičiaus dienoraštyje. Štai kaip aprašomas 1919 m. balandžio 22 d. J. Piłsudskio atvykimas į Vilnių: „22. IV. Atvyko Pilsudskis pavakare. Ašmens Vartuose [Aušros Vartuose. – A. K.], kaip sakė dekanas, jo laukta; bet jis ten nesustojo, pravažiavo nė kepurių tie ponai nenusiėmę. Kun. Olesczuk tada su

Tokiomis aplinkybėmis maršalo Józefo Piłsudskio paragintas ir globojamas arkivyskupas A. Ratti 1920 m. sausio 24 d. popietę pirmą kartą atvyko į lenkų jau beveik metus kontroliuojamą Lietuvos istorinę sostinę[95]. Vilniuje Šventojo Sosto diplomatas tuomet svečiavosi beveik savaitę (5 dienas): bendravo su J. Piłsudskiu bei jo aplinka, vyskupu J. Matulaičiu-Matulevičiumi, susitiko su vietos dvasininkais, miesto vadovais, intelektiniu elitu, miestelėnais. Šventojo Sosto diplomato pažintis su Lietuvos istorine sostine, svečią lydint pačiam maršalui J. Piłsudskiui, tuomet prasidėjo nuo Aušros Vartų. A. Ratti Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslu, architektūriniu ansambliu bei jų dvasine aura liko taip sužavėtas, kad vėliau, jau tapęs popiežiumi, Vilniaus Aušros Vartus gražiai prisiminė greta kitų šventenybių Europoje pirmojoje įžanginėje savo pontifikato enciklikoje *Ubi Arcano Dei*[96]. Kitą dieną, sausio 25 d., sekmadienį, Lepanto titulinis arkivyskupas Vilniaus Katedroje atlaikė iškilmingas pontifikacines mišias. Vėliau aplankė vietos kunigų seminariją, universitetą ir Šv. Jonų bažnyčią, taip pat Šv. Onos, Šv. Kazimiero, Bernardinų, Šv. Petro ir Povilo bažnyčias. Sužavėtas pastarosios barokinio puošnumo ir architektūrinės darnos, nuncijus ją apibūdino kaip akivaizdžiausią italų meno triumfą šiame šiaurės rytų Europos krašte. Nors tomis dienomis Vilniuje oras toli gražu nebuvo itališkai pietietiškas, net dieną termometro stulpelis pagal Celsijų rodė žemiau 23° padalos,

žmonėmis atgiedojo litaniją. <...> Jau seniai į mane atėjęs buvo gandas, kad Pilsudskis ėsąs socialistas, tikyba jam nerūpinti; ėsąs pasimetęs su savo pačia, prie jo prisiplakusi kokia žydytė. Kiek tame tiesos, nežinau; bet toks gandas atėjo iš Varšuvos". Kitą dieną po J. Piłsudskio atvykimo į miestą Vilniaus Katedroje įvyko iškilmingos pamaldos Vilniaus išvadavimo iš bolševikų valdžios proga. Jų metu sausakimšoje Katedroje tautinių demokratų šalininkas kunigas Stanisławas Maciejewiczius sakė pamokslą ir viešai, visų tikinčiųjų akyse taip užsipuolė maršalą dėl nepagarbos bažnyčiai bei kepurės nenusiėmimo Aušros Vartuose, kad vyskupas J. Matulaitis-Matulevičius turėjo netgi susijaudinusį Vilniaus nuo bolševikų išvaduotoją raminti, guosti ir stengtis nors kiek „<...> Maciejevičiaus pamokslo priekaištus atitaisyti". 1919 m. gegužės pradžioje į Vilnių atvyko Lenkijos Seimo atstovas arkivyskupas Józefas Teofilis Teodorowiczius, kuris apie J. Piłsudskį J. Matulaičiui-Matulevičiui aiškino, kad „su Pilsudskiu turįs Seimas daug baldos ir vargo. <...> Pilsudskio veiksmai ėsą Seimui ir Lenkijai kenksmingi; nes tai ėsąs socialistas, partijos žmogus, varąs visur, ir visuomenėje, ir kariuomenėje agitacijos darbą, socialistų darbą. Ėsąs tai žmogus ir ne be tuštybės. Ilgai svajojęs ant kokio žirgo įjosiąs Vilniun, ant širmo ar bėro". (J. Matulaitis, *Užrašai*, Vilnius, 1998, p. 201–202; 219.)

95 Vilniaus kontrolę į savo rankas lenkai paėmė dar 1919 m. balandžio 22 d., kai maršalo Józefo Piłsudskio vadovaujama Lenkijos kariuomenė išmušė iš miesto bolševikus. Tuometinė Mykolo Sleževičiaus vyriausybė po tam tikrų svyravimų ir dvejonių, užtrukusių beveik savaitę, šį faktą ėmė interpretuoti kaip Lenkijos agresiją prieš Lietuvą. Taip lietuviams ir lenkams tarpusavyje faktiškai dar net nepradėjus kariauti, prasidėjo Lietuvos ir Lenkijos karas.

96 1922 12 23 Pijaus XI enciklika *Ubi Arcano Dei*, U. Bellocchi, *Tutte le Encicliche e i Principali Documenti Pontifici emanati dal 1740. Vol. IX: Pio XI (1922–1939), Parta prima: 1922–1929*, Cittá del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, p. 44.

būsimasis popiežius nepabūgo ir, matyt, prisiminęs savo jaunystės metus bei alpinisto įgūdžius[97], įkopė į ledu ir sniegu storai užklotą Gedimino kalną.

Tiesa, nuncijaus vizitas Vilniuje nepraėjo be tam tikrų šešėlių. Vatikano diplomatui teko priimti ir išklausyti Vilniaus vyskupo Kapitulos delegacijos skundus... prieš vyskupą J. Matulaitį-Matulevičių. Nesusipratimo bei tam tikro nemalonaus šurmulio tarp Vilniaus lietuvių sulaukė ir arkivyskupo A. Ratti vieša kalba, pasakyta 1920 m. sausio 26 d. vietos dvasininkams Vilniaus vyskupo rūmuose Vatikano nuncijui pagerbti skirto uždaro pobūvio metu. Pasak nuncijų lydėjusio jo sekretoriaus ir patarėjo monsinjoro Ermenegildo Pellegrinetti, arkivyskupas esą vėliau pats prisipažino bei apgailestavo tuomet gerai nepasvėręs savo minčių ir, pagautas pobūvio jaudulio, euforijos bei lenkų svetingumo, savo kalboje pernelyg neapdairiai išplėtojo tezę apie Lenkijos ištikimybę Šventajam Sostui – *Polonia semper fidelis...*, kurią vietos lietuviai priėmė gana skausmingai ir iškart tendencingai pratęsė *...Lituaniae nomine delesto**[98].

Tačiau bene charakteringiausiai lietuvių ir lenkų tautinių-kultūrinių santykių pobūdį Vilniuje tuomet apnuogino visiškai nekaltas nesusipratimas arkivyskupui A. Ratti lankant Aušros Vartus. Visiems suklaupus ir tyliai laukiant kulminacinio momento, kada bus patraukta užuolaidų virvutė ir retų svečių garbei atidengtas Aušros Vartų stebukladarės Švč. Mergelės Marijos paveikslas, jį dengiančios užuolaidėlės staiga užstrigo, ir net du kunigai, matyt, dėl ypatingai garbių svečių dalyvavimo ceremonijoje labai susijaudinę – juk minioje kartu su kitais klūpėjo pirmasis Lenkijos maršalas ir Šventojo Sosto nuncijus – keletą minučių niekaip neįstengė jų atitraukti. Suprantama, atėjus trečiam pagalbininkui, užuolaidėles pagaliau pavyko atitraukti, ir Aušros Vartų Švč. Mergelė Marija „pasirodė“ svečiams, tačiau žinia apie įvykusį „stebuklą“ per miestą nuvilnijo nesulaikomai. Vilniečiai „stebuklą“ komentavo dvejopai: lietuviai aiškino, jog Švč. Mergelė Marija „nenorėjo matyti“ socialisto ir lietuvių skriaudėjo J. Piłsudskio, o lenkai savo ruožtu ne mažiau tvirtai buvo įsitikinę, jog tai ženklas, prikišamai rodantis, kad Švč. Mergelė Marija „nepatenkinta“ Vatikano nuncijaus sumanymu iš Vilniaus vykti į Kauną[99].

[97] A. Ratti jaunystėje aktyviai sportavo ir ne kartą dalyvavo alpinistų ekspedicijose. 1889 m. jis įveikė 4638 metrų aukščio *Monte Rosa* viršukalnę Alpėse, o jau 1890 m. būsimam popiežiui „pasidavė“ aukščiausia – 4810 m. Savojos Alpių viršukalnė – *Monte Bianco* (Monblanas). (U. Bellocchi, *Tutte le encicliche e i principali documenti pontifici emanati dal 1740*, Roma: Libreria Editrice Vaticana, 2000, vol. IX: Pio XI (1922–1939) – Parte prima: 1922–1929, p. 9.)

* Lenkija visuomet ištikima... Lietuvos vardą pamynusi (lot.).

[98] J. Vaišnora, min. veik., p. 43–44.

[99] Ten pat, p. 44.

Vis dėlto, nepaisant tuometinių Lietuvos istorinės sostinės gyventojų gana ryškaus etnopolitinio susipriešinimo[100], kasdienybės istorijos įvykių reflektavimo savotiškų kultūrinių-naratyvinių riktų bei mentaliteto ypatumų, Šventojo Sosto diplomatas 1920 m. sausio pabaigoje buvo tvirtai apsisprendęs vykti į Lietuvos laikinąją sostinę. Reikia pasakyti, jog aplankyti Lietuvą A. Ratti planavo senokai, regis, dar 1918 m. rudenį. Tačiau tuomet sutrukdė vokiečių okupacinės administracijos nenoras, o vėliau – prasidėjusi Raudonosios armijos invazija į šiuos kraštus bei nedėkingai išsikerojusi lietuvių ir lenkų politinė nesantaika. Todėl su Lietuvos vyskupais bei pasaulietine valdžia Vatikano diplomatas artimiau, vietoje susipažino tik 1920 m. pradžioje. Kelionės į Kauną išvakarėse, sausio 27 d. popietę, apaštališkasis nuncijus Vilniuje dar spėjo aplankyti Pirmąją lietuvių vyrų gimnaziją, įsikūrusią Šv. Jurgio prospekte (dabar – Gedimino), kur lietuvių gimnazistai jį pasitiko Tautiška giesme ir nacionalinėmis dainomis bei išsakė savo kasdienius ir politinius rūpesčius[101].

Kaune Šventojo Sosto pasiuntinys buvo sutiktas toli gražu nevienareikšmiškai ir ne itin plačiai išskėstomis rankomis. Apie šį vizitą vyskupas Justinas Staugaitis jau gerokai vėliau savo prisiminimuose rašė: „Šita žina ne puikiausią padarė įspūdį: 1) mes tikėjomės, kad Vatikanas malonės mums nuolatinį atstovą atsiųsti <...>. 2) vizitatoriumi paskirtas Varšuvos nuncijus. Mes su ta Varšuva nieko bendra nenorėjome turėti. 3) <...> aukštasis svečias atvažiuoja per Vilnių ir dar maršalo Pilsudskio lydimas ar jį lydėdamas“[102]. Tokiomis aplinkybėmis, pasak J. Staugaičio, „Šv. Tėvo atstovo atvykimas Lietuvon <...> didelio entuziazmo mums sukelti negalėjo“.

[100] 1919–1920 m. Vilniuje tvyrojusią etnopolitinę situaciją puikiai savo *Užrašuose* yra nusakęs vyskupas Jurgis Matulaitis-Matulevičius. Štai 1919 m. sausio pirmomis dienomis, dar prieš bolševikų kariuomenei užimant Vilnių, vyskupas rašė: „Tikrai kelias čia erškėčiais nuklotas. Lenkų visuomenė manęs bijojosi, nepasitikėjo, žiūrėjo, ką aš darysiu. <...> Lietuviai taip pat bijojosi, kad aš nepašlyčiau į lenkų pusę. Nežinia buvo, kaip vieniems ir antriems išsitaikius. Tautų baisiausia neapykanta. Lenkai tiesiog nepripažįsta čia nei lietuvių, nei baltgudžių, patys mano imti ir ima į savo rankas valdžią. Lietuviai vėl sako, kad čia nekiek ėsą tikrų lenkų, liaudis – tai baltgudžiai; taigi nėsą ką paisyt lenkų dvarininkų ir šovinistų. Baltgudžių vadai vėl norėtų, kad baltgudžiams kas nors būtų, o tuo tarpu ta baltgudžių liaudis nesusipratusi, tamsi, apleista; <...> Žydai vėl, matyt, daugiau traukia į rusų šalį ir prie ruso norėtų prisidėti. Be to, dar įvairios politikos partijos. Tikrai miestas tarsi virte verda; neapykanta kunkuliuoja“. Nedaug pozityvių poslinkių čia būta ir po pusmečio. Štai 1919 m. gegužės 2 d. į Vilnių atvykę Lenkijos Seimo deputatai, tautinių demokratų partijos nariai, arkivyskupas J. T. Teodorowiczius bei kunigas Kazimierzas Lutosławskis, J. Matulaičiui-Matulevičiui pateikė tokią Lenkijos politinę programą Vilnijoje: „Vilnius ir kur gudų katalikų daugiau, būtinai turį būti prikergta prie lenkų žemių. Gudai tai ne tauta ėsą, o tik tautai medžiaga. Apsupus Gudiją lenkų mokyklų tinklu, gudai sulenkėsią. Su žydais varysią kuo nuožmiausį karą: žūt – būt. Anuos lietuvius, kur Kaune, priversią su lenkais dėtis; o jei nenorėtų, tai teturi sau Žemaičių Kunigaikštiją. Balstogėje poznaniečių lenkų pulkas per dvi dienas ėsą padarę su žydais tvarką“. (J. Matulaitis, *Užrašai*, p. 124, 217.)

[101] Žinios iš Vilniaus. Apaštalų Vizitatorius lietuvių gimnazijoj, *Lietuva*, 1920 02 08, p. 3.

[102] J. Staugaitis, *Mano atsiminimai*, Vilnius, 1995, p. 273.

Vis dėlto valdžios, LVT ir dvasininkijos „<...> sferose nutarta išlaikyti visiškas korektiškumas“[103].

Kad Šventojo Sosto vizitatorius Lietuvoje buvo sutiktas ne itin džiaugsmingai, atsakomybė, regis, tenka ne tik Lietuvos valdžiai. Pirmiausia šis vizitas iš anksto nebuvo deramai politiškai-diplomatiškai parengtas ir suderintas. Kad ir kaip šiandien mums galėtų atrodyti keista, tačiau apie A. Ratti sumanymą apsilankyti Kaune Lietuvos valdžia, deja, sužinojo ne iš savo diplomatinio atstovo Romoje dr. J. Narjausko ar tiesiogiai iš Vatikano pareigūnų, bet tik iš lenkų kariuomenės susisiekimo tarnybos karininko pranešimo[104]. 1920 m. sausio 27 d. ryte Žemaičių vyskupo kanceliarijoje, o po to ir Lietuvos vyriausybės priimamajame apsilankė „Lenkų susisiekimo karininkas Kaune“ Dunin-Wąsowiczius ir įteikė savo viršininko Vilniuje paporučikio Lubomirskio telegramą, kurioje buvo pranešama, jog trečiadienį – sausio 29 d. rytą, 11 val. „lietuvių valdžia“ į Vievį privalo atsiųsti savo „specialų traukinį“ į Kauną vykstančiam popiežiaus nuncijui. Telegramoje taip pat nurodyta, kad A. Ratti Kaune užtruks tik vieną dieną ir jau ketvirtadienį tuo pačiu keliu grįš į Vilnių[105].

Toks apaštališkojo nuncijaus vizito į Kauną „derinimas“ Lietuvos vyriausybę gerokai nustebino ir mažų mažiausiai pasirodė nekorektiškas, jeigu nesakysime – žeminantis. Būdas, kuriuo Lietuvos vyriausybei buvo pateikta informacija apie į šalį atvykstantį apaštališkąjį nuncijų, lietuviams leido manyti, jog ne tik Lenkijos valdžia, bet ir pats Šventasis Sostas ar bent jau jo atsiųstas diplomatas Lietuvą, deja, traktuoja ne kaip nepriklausomą ir suverenią valstybę, o tik kaip eilinę, nors ir maištingą, Lenkijos provinciją. Suprantama, jog tokia vizito „derinimo“ technika ir potekstė gerokai užgavo lietuvių tautinius jausmus bei politines ambicijas, todėl Lenkijos valdžiai, o kartu ir apaštališkajam nuncijui išdidžiai buvo atrėžta, jog „matyti, čia yra koks nesusipratimas“, nes nei Lietuvos valdžia, nei Žemaičių vyskupas „<...> neturi jokios žinios iš Ratti apie jo norą atvažiuoti“ į Kauną[106]. Kad tokiu įtartinu būdu „organizuojamas“ nuncijaus atvykimas laikinojoje sostinėje buvo ne itin laukiamas įvykis, rodo ir tai, jog sausio 28 d. ryte, tai yra pačiose nuncijaus atvykimo į laikinąją sostinę išvakarėse, premjeras Ernestas Galvanauskas iš Kauno su kelių dienų vizitu kuo ramiausiai išvyko į Paryžių ieškoti savo vyriausybei Prancūzijos ekonominės paramos[107].

[103] Ten pat.

[104] Lietuvos URM 1920 01 28 aplinkraštis „Užs. Ministerijos žinios“ Nr. 208 Lietuvos diplomatinėms atstovybėms užsienyje, *LPPŠŠAR*, byla: Vatikano pasiuntinybė. Pasiuntinio Romoje politiniai pranešimai ir atsiskaitomybė.

[105] Lenkijos kariuomenės susisiekimo tarnybos Vilniuje viršininko paporučikio Lubomirskio 1920 01 26 skubi telegrama iš Vilniaus į Kauną susisiekimo karininkui Dunin-Wąsowicziui, ten pat.

[106] Lietuvos URM 1920 01 28 aplinkraštis „Užs. Ministerijos žinios“ Nr. 208 Lietuvos diplomatinėms atstovybėms užsienyje, ten pat.

[107] Ten pat.

Vis dėlto, nepaisant A. Ratti vizito tam tikrų „organizacinių“ nesklandumų bei Lietuvos valdžios iš pradžių parodyto gana „žemaitiško charakterio“, kompromisas tarp šalių buvo rastas labai greitai, ir apaštališkasis vizitatorius į Kauną galėjo atvykti, kaip ir buvo numatęs. Į Lietuvos laikinąją sostinę A. Ratti atvažiavo spaudžiant lietuviško gilaus vidiržiemio šalčiui, gana vėlų sausio 29 d. vakarą. Ši kelionė dėl ekstremalių oro sąlygų (termometro stulpelis rodė žemiau 27° pagal Celsijų) ir pairusių Lietuvos ir Lenkijos santykių, smulkių, bet dažnų tarpusavio karinių susidūrimų prie demarkacinės linijos, arba tiksliau tariant – Lenkijos kariškių provokacijų[108], apaštališkajam vizitatoriui lengva nebuvo. Kadangi Lietuva su Lenkija konfliktavo ir tarp kaimyninių šalių jokio tiesioginio susisiekimo nebuvo, todėl Šventojo Sosto diplomatui iš Lietuvos istorinės sostinės į Lietuvos laikinąją sostinę teko važiuoti net kelias valandas ir net su persėdimu. Iki Vievio geležinkelio stoties būsimąjį popiežių atgabeno lenkų valdžios parūpintas specialus traukinys. Tiesa, pakeliui „į Lietuvą“ – Lentvaryje – lenkų traukinys sugedo ir į Vievį atvyko vėluodamas apie porą valandų. Vievyje A. Ratti pasitiko jau gerokai sušalę Žemaičių vyskupo pasiuntiniai – kapitulos prelatas kunigas Petras Januškevičius ir Žemaičių vyskupo Tribunolo notaras kunigas Pranas Penkauskas – ir persodino į specialiai tam reikalui Lietuvos vyriausybės atsiųstą traukinį-saloną iš Kauno[109]. Kelionė nuo Vievio iki Kauno taip pat nebuvo labai sklandi – jos metu garvežys pritrūko malkų ir užšalo garvežio vanduo, todėl pusiaukelėje teko sustoti ir krautis malkas. Galų gale visai sugedus garvežiui, iš Kauno teko atsiųti kitą lokomotyvą, todėl Lietuvos laikinąją sostinę A. Ratti pasiekė vėluodamas net kelias valandas, ir ši kelionė į atmintį jam įsirėžė visam gyvenimui. Vėlesniais metais, jau tapęs popiežiumi Pijumi XI, Achillo Ratti šias savo klajones po jam dar neregėto šalčio sukaustytą Lietuvą

[108] Štai tik vos keletas būdingesnių Lietuvos kariuomenės Generalinio štabo pranešimų apie susidūrimus su lenkais: 1920 m. sausio 17 d. rytą lenkų kariškiai Utenos karo komendantui įteikė ultimatumą perleisti lenkams keletą lietuviškų kaimų, kuriuos kontroliavo lietuvių kariuomenė. Lietuviai ultimatumą atmetė. Sausio 21 d. naktį – apie antrą valandą Lenkijos kareivių būrys puolė Pakalnių miestelį ir bandė jį užimti, tačiau lietuviai, sulaukę paspirties iš užnugario, puolimą atmušė. Sausio 24 d. lenkai – kariškiai ir partizanai – net dukart puolė lietuvių pozicijas tarp Jiezno ir Stakliškių: Pikelionių kaime lietuviai puolimą atrėmė sėkmingai, be nuostolių, tačiau iš Gernemės kaimo turėjo pasitraukti ir neteko 8 savo kareivių. Tos pat dienos vakare lenkų šarvuotas traukinys atakavo lietuvių priešakinės sargybos postus ties Alksnėnų kaimu, įsikūrusiu prie geležinkelio linijos Punskas–Šestakavas. Negana to, sausio 24 d. lenkai apšaudė kelis Lietuvos pusėje esančius kaimus prie Druskininkų ir Merkinės. Sausio 25 d. lenkų žvalgai, o netrukus ir lenkų šarvuotas traukinys pabandė prasiveržti Alytaus kryptimi ties Above, tačiau lietuvių ugnies buvo atmuštas. Be to, tą pačią dieną lenkų šarvuotas traukinys užėmė Turmantą, kuris iki tol buvo neutralioje zonoje ir laikytas kaip „niekieno“ žemė. (Lietuvos kariuomenės Generalinio štabo 1920 01 27 žinių suvestinė, ten pat).

[109] Apaštališkasis vizitatorius arch. Ratti Kaune, *Laisvė*, 1920 02 01, p. 2.

prisimindavo beveik visų lietuviams suteikiamų audiencijų metu[110]. Pačiame gyvenimo saulėlydyje, jau sunkiai sergantis ir beveik nebevaikščiojantis Pijus XI savo naujametės audiencijos proga 1938 m. sausio pirmomis dienomis lietuvių diplomatui dr. Kazimierui Graužiniui taip prisiminė „*Notre aventure à la porte de Kaunas*"*: „Buvo baisūs šalčiai, bene – 27 laipsniai. Garvežys pritrūko vandens, užšalo vidury snieguotų laukų ir girių ir nebuvo galima pajudėti. Teko siųsti žmogus artimiausian miestelin su telegrama Kaunan, prašant pagalbos. Tai buvo didžiausi šalčiai, kokius tik Popiežiui** gyvenime teko pajusti, nes ir Alpių viršūnėse taip nėra buvę. Be to, tai buvo sunkūs laikai, nes vokiečiai viską buvo išgabenę iš Lietuvos ir trūko susisiekimui reikalingų priemonių. Pagalios, pralaukus keletą valandų, buvo susilaukta pagalbos ir laimingai pasiektas Kaunas"[111].

Iš Vilniaus į Kauną apaštališkąjį nuncijų 1920 m. pradžioje atlydėjo jo asmeninis sekretorius Ermenegildo Pellegrinetti, Vilniaus vyskupo kapelionas kunigas J. Vaitkevičius ir Vilniaus vyskupijos sekretorius kunigas A. Viskanta[112]. Kauno geležinkelio stotyje Jo Šventenybės Valstybės diplomatą sveikinimo žodžiais pasitiko oficialūs pasaulietinės ir dvasinės valdžios atstovai: šalies prezidentas Antanas Smetona, Lietuvos Valstybės Tarybos pirmininkas Stasys Šilingas ir vicepirmininkas prelatas Justinas Staugaitis, užsienio reikalų ministras prof. Augustinas Voldemaras, Žemaičių vyskupas Pranciškus Karevičius, Krašto apsaugos ministerijos valdytojas generolas Pranas Liatukas, Kauno komendantas pulkininkas A. Birontas, etc.[113] Tą patį vakarą Žemaičių vyskupo rūmuose, dalyvaujant kapitulos nariams bei iškiliausiems lietuvių dvasininkams, svečiui pagerbti buvo surengta šventinė vakarienė. Jos metu, J. Staugaičio liudijimu, lietuviams teko patirti dar vieną „nemalonų įspūdį" ir nusivylimą – garbusis svečias, prašomas Lietuvoje ilgiau paviešėti ir nuodugniau

[110] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1928 06 23 konfidencialus pranešimas Nr. 3 užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui, *LPPŠSAR*, fondas: Vatikano pasiuntinybė. Eiliniai nuorašai 1927–1930; Lietuvos *Chargé d'Affaires* prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinio 1932 12 02 pranešimas Nr. 176 užsienio reikalų ministrui dr. D. Zauniui, ten pat, byla: Vatikano Pasiuntinybė. Eiliniai nuorašai 1931–1934; Lietuvos *Chargé d'Affaires* prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinio 1934 12 31 slaptas pranešimas Nr. 150 užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui, ten pat, byla: Vatikano pasiuntinybė 1931–1936; Lietuvos *Chargé d'Affaires* prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinio 1936 01 02 slaptas pranešimas Nr. 1 užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui, ten pat.

* Savo nuotykius pakeliui į Kauną (pranc.).

** Pagal nuo seno nusistovėjusią tradiciją popiežiai oficialių renginių metu dažniausiai apie save kalbėdavo trečiuoju asmeniu.

[111] Lietuvos *Chargé d'Affaires* prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinio 1938 01 04 konfidencialus pranešimas Nr. 4 užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui, *LPPŠSAR*.

[112] Aukštasai svečias Kaune, *Lietuva*, 1920 02 01, p. 1.

[113] Apaštališkasis vizitatorius arch. Ratti Kaune, *Laisvė*, 1920 02 01, p. 2.

susipažinti su vietos katalikų bendruomenę kamuojančiomis problemomis, staiga pareiškė, jog Kaune ilgiau užsibūti jokiu būdu negali, nes Vilniuje jo laukia pats maršalas Józefas Piłsudskis[114]. Toks pareiškimas lietuvių ausiai nuskambėjo gana iššaukiamai. Ar tik neišprovokuotas pastarųjų A. Ratti žodžių, vyskupas Pr. Karevičius, daugumai svečių išsiskirsčius, iš Vatikano diplomato gana „kietai" pareikalavo dokumentų, įrodančių, jog jis iš tiesų oficialiai yra paskirtas apaštališkuoju vizitatoriumi Lietuvai[115]. Tokių dokumentų arkivyskupas su savimi neturėjo (o gal jų iki to momento dar nebuvo parengta Vatikane?). Nors Ratti skubėjo grįžti į Vilnių, Žemaičių vyskupui įkalbinėjant vis dėlto pavyko pasiekti, jog Šventojo Sosto pasiuntinys rytojaus dieną sutiko padaryti „<...> iškilmingą ingresą į Katedrą ir atlaikyti pontifikalines Mišias"[116].

Tačiau be tam tikrų nesusipratimo bei įtampos šešėlių nepraslinko ir rytojaus diena. Su nuncijumi-vizitatoriumi iš vakaro buvo sutarta, kad Šv. Mišios Katedroje prasidės lygiai dešimtą valandą ryto. Paskirtu laiku į svarbiausią miesto ir atsikuriančios valstybės katalikų šventovę susirinko kai kurie LVT ir vyriausybės nariai, dvasininkai, miestiečiai. Atvyko valstybės prezidentas Antanas Smetona. Spaudžiant šaltukui, nešildomoje Kauno Katedroje svečio iš Vatikano (Varšuvos – *Sic*!) ir Šv. Mišių pradžios susirinkusieji laukė apie valandą[117]. Tuo tarpu kol lietuvių politinis ir konfesinis elitas laukė Šv. Mišių pradžios, arkivyskupas A. Ratti svečiavosi Kaune įsikūrusiame moterų benediktinių vienuolyne, kuriame dauguma vienuolių buvo lietuviškai nekalbančios lenkės ir kurį lietuviai patriotai charakteringai pravardžiavo lenkiška *placówka* Kaune, kitaip tariant, lenkiškumo forpostu ar citadele lietuvių laikinojoje sostinėje[118]. Čia A. Ratti susitiko su vienuolėmis benediktinėmis bei vienuolyno kapelionu prelatu Franciszeku Paciewicziumi ir gavo progą iš pirmų lūpų sužinoti apie vienuolių „vargus ir skundus" ir apie tai, kaip lietuvių vietinė valdžia „persekioja" vietos lenkų bendruomenę[119].

Po Šv. Mišių Katedroje ir žemaičių vyskupo Pr. Karevičiaus pamokslo-paskaitos lotyniškai apie Lietuvos krikščionybės istoriją bei santykius su Šventuoju Sostu nuo Mindaugo, Gedimino ir Vytauto iki A. Smetonos arkivyskupas A. Ratti aplankė Kauno kunigų seminariją, kur jį iškilmingai pasitiko jos rektorius prelatas dr. Maciu-

[114] J. Staugaitis, *Mano atsiminimai*, p. 273–274.

[115] Arkivyskupas Pranciškus Karevičius, MIC, *Mano gyvenimo ir atsiminimų bruožai*, Vilnius, 2006, p. 273.

[116] Ten pat.

[117] Ten pat, p. 274.

[118] Plačiau apie vienuolių benediktinių vargus Lietuvos laikinojoje sostinėje ir lietuvių valdžios bei visuomenės nevienareikšmišką nusistatymą jų atžvilgiu žr.: R. Laukaitytė, *Lietuvos vienuolijos. XX amžiaus istorijos bruožai*, Vilnius, 1997, p. 69–70.

[119] J. Gnatowski, min. veik., p. 67.

levičius ir pasveikino seminaristų choras bažnytinėmis giesmėmis *Gratulamur tibi, Tu est Petrus* bei vieno lietuvių dvasininko-kompozitoriaus specialiai šiai progai sukurta kantata[120]. Po viešnagės dvasinėje seminarijoje A. Ratti revizitavo Respublikos prezidentą ir užsienio reikalų ministrą, kariuomenės vyriausiąjį vadą ir susisiekimo ministrą bei Prancūzijos diplomatinės misijos Kaune šefą. Nors nuncijaus-apaštališkojo vizitatoriaus revizitai pas šalies prezidentą ir užsienio reikalų ministrą buvo trumpi – truko vos 15–20 minučių, tačiau abu pareigūnai spėjo išreikšti pageidavimą, kad Šventasis Sostas Lietuvos jokiu būdu netraktuotų kaip Lenkijos provincijos, bei pakartojo prašymą Lietuvai skirti atskirą nuo Lenkijos diplomatinį atstovą[121].

Vėliau apaštališkojo vizitatoriaus garbei Žemaičių vyskupo rūmuose buvo surengti reprezentaciniai atsisveikinimo pietūs, kuriuose vėl dalyvavo A. Smetona, St. Šilingas, prof. A. Voldemaras, vyskupas Pr. Karevičius bei kiti aukštieji dvasininkai. Pietų metu buvo sakomos proginės kalbos ir keliami tostai už popiežiaus Benedikto XV, Lietuvos prezidento bei apaštališkojo nuncijaus sveikatą[122]. Užsienio reikalų ministras savo tradiciškai ilgokoje, bet gana diplomatiškai suregztoje kalboje, pasakytoje prancūziškai, pabrėžė tarp „krikščioniškų" lietuvių ir lenkų tautų pernelyg įsikerojusį nacionalizmą ir prašė paskirti Lietuvai atskirą nuo Lenkijos Vatikano diplomatinį atstovą, kuris padėtų su šia nelaime kovoti. Savo prakalbą prof. A. Voldemaras baigė optimistiška viltimi, jog po apaštališkojo nuncijaus vizito Kaune pasaulyje „būsią vienu lietuvių draugu daugiau"[123].

Tos pačios dienos popietę, apie 16 val., Žemaičių vyskupas išlydėjo A. Ratti į geležinkelio stotį. Vatikano vizitatorius ekstra traukiniu ir vėl su tam tikrais nuotykiais* iš Kauno per Vievį grįžo į Vilnių. Nepaisant vizito metu įvykusių šiokių tokių nesklandumų ir nesusipratimų, dėl ko greičiausiai ir pats A. Ratti jautėsi nesmagiai[124], įžvalgi Šventojo Sosto vizitatoriaus akis bei „didelis protas" nesunkiai pastebėjo, kad istoriniai Lietuvos ir Lenkijos valstybiniai-politiniai ryšiai jau pakankamai

[120] Aukštasai svečias Kaune, *Lietuva*, 1920 02 01, p. 1.
[121] A. Voldemaras, *Pastabos saulėlydžio valandą*, Vilnius, 1992, p. 75.
[122] Popiežio pasiuntinys Kaune, *Lietuva*, 1920 02 08, p. 1.
[123] Ten pat.
* A. Ratti išvykimas iš Kauno, kaip ir atvykimas, nebuvo labai sklandus. Lietuvių išlydėtas ir įsodintas į menkai šildomą traukinį, spaudžiant šalčiui, arkivyskupas Kauno geležinkelio stotyje dar buvo priverstas praleisti apie gerą valandą, nes traukinys nustatytu laiku – 16 val. iš stoties nepajudėjo. Tik vėliau paaiškėjo, jog visą tą laiką buvo laukiama kažkokio anglų karininko, kuris esą būtinai turi išvykti, bet vėluoja atvykti į stotį. Situacija buvo gana pikantiška: Šventojo Sosto nuncijus ir vizitatorius, pasiruošęs išvykti ekstra traukiniu, staiga buvo priverstas šaltyje sėdėti menkai šildomame vagone ir laukti esą netikėtai vėluojančio eilinio britų karininko, žinoma, anglikono... Įdomu, ar tai nebuvo jaunos ir ambicingos lietuvių tautinės valdžios „grąža" apaštališkajam vizitatoriui už tiek pat laiko ir beveik tokiomis pat aplinkybėmis lauktas Šv. Mišias Kauno Katedroje?
[124] J. Staugaitis, min. veik., p. 275.

sudūlėję, o tautiniais ir netgi etnolingvistiniais principais konstruojama Lietuvos Respublika nebedaug ką turi bendro su Liublino unija ir iš principo yra priešiška bendram valstybingumui su Lenkija.

Antra vertus, 1920 m. vasario 14 d. pranešime Vatikanui raportuodamas apie kelionę į Kauną, A. Ratti, tikėtina, labiau paveiktas lenkų (atrodo – J. Piłsudskio šalininkų) nei lietuvių politinės minties, vis dėlto išreiškė viltį, kad „galbūt bus prieita prie lenkų – lietuvių konfederacijos". Tačiau čia pat konstatavo, jog greičiausiai Vokietija ir Didžioji Britanija priešinsis tokiai politikai: „Pirmoji, kad turėtų atvirą kelią į Rusiją. Antroji – kadangi labiau norėtų regėti Lietuvą (su Klaipėda) mažų Baltijos valstybių konfederacijoje, Britų globojamoje"[125]. Reikšminga ir tai, jog Šventojo Sosto diplomatas pačių lietuvių politinių aspiracijų šiuo atveju nebuvo linkęs akcentuoti. Tačiau turint galvoje, jog Lietuva tuomet iš tiesų „<...> visom pastangom ir visais būdais [stengėsi] kabintis į Anglijos skverną"[126] bei savo užsienio politiką gana dažnai koregavo su Berlynu ir Maskva[127], A. Ratti gana tiksliai nubrėžė eventualias Lietuvos geopolitinės gravitacijos kryptis. Savo pranešime popiežiui jis charakteringai nurodė: „Jeigu Lietuva nebus su Lenkija, tai, būdama maža ir savyje nepakankama, būtinai turės remtis Vokietija, Rusija arba Anglija", o tokia orientacija esą bus patogi lietuvių vokietinimui arba rusinimui. Polonizacijos pavojaus Lietuvoje Lepanto titulinis arkivyskupas, regis, nebuvo linkęs įžvelgti arba joje tiesiog nematė slypinčių didelių blogybių lietuviams, nes Lenkijos valstybingumas, lenkų kultūra ir mentalitetas tvirtai asocijavosi su katalikybe. Manding tokie apaštališkojo vizitatoriaus samprotavimai lėmė ir jo rekomendaciją Šventajam Tėvui: atskirą nuo Lenkijos Vatikano atstovą skirti ne Lietuvos valstybei, bet Vilniaus, Seinų ir Žemaičių vyskupijoms[128], konkrečiau, į Lietuvą siųsti ne Vatikano diplomatą, bet grynai bažnytinių reikalų darbininką – apaštališkąjį delegatą ar vizitatorių. Toks A. Ratti siūlymas buvo gana apgalvotas ir pragmatiškas. Nors apaštališkasis vizitatorius iš esmės pripažino, jog bendras Lietuvos ir Lenkijos valstybingumas dėl tarptautinės konjunktūros sunkiai įmanomas, tačiau nebuvo linkęs skubėti šią idėją palaidoti. Greičiau priešingai, jo siūlymas suponavo mintį, jog bendras Lenkijos ir Lietuvos valstybingumas eventualiai įmanomas. Tokį arkivyskupo A. Ratti nusistatymą, matyt, būtų galima aiškinti tradicine Šventojo Sosto politika labiau pasikliauti

[125] J. Vaišnora, min. veik., p. 83–84.

[126] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro RSFSR Jurgio Baltrušaičio 1922 04 20 slaptas pranešimas užsienio reikalų ministrui dr. Vladui Jurgučiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 275, l. 173; Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro RSFSR J. Baltrušaičio 1922 04 25 slaptas pranešimas užsienio reikalų ministrui dr. V. Jurgučiui, ten pat, b. 300, l. 87.

[127] Z. Butkus, Pirmasis Sovietų pasiuntinys Lietuvoje A. Akselrodas: diplomatinės veiklos pusmetis (1920 m. rugsėjis – 1921 m. kovas), *Lietuvos istorijos metraštis. 1996*, Vilnius, 1997, p. 130–132.

[128] J. Vaišnora, min. veik., p. 84.

laiko išmėgintomis, labiau konservatyviomis dvasinėmis vertybėmis ar socialinėmis-politinėmis struktūromis nei skubėti pritarti neaiškioms, amorfiškoms ir laiko pakankamai dar neišbandytoms naujovėms.

Kita vertus, 1920 m. vasario 20 d. apaštališkasis vizitatorius už svetingą priėmimą Kaune atsiuntė padėką Lietuvos valstybės prezidentui A. Smetonai, LVT pirmininkui S. Šilingui bei Žemaičių vyskupui Pr. Karevičiui[129]. Padėkos turinys lyg ir perša mintį, jog Vatikano diplomatas, o kartu ir Šventasis Sostas palaipsniui akceptavo esmines lietuvių politines aspiracijas. Tokią mintį dar labiau sustiprina tai, kad 1920 m. kovo pradžioje Lietuvos atstovybės prie Vatikano sekretorius P. Mačiulis į Kauną atvežė oficialų kardinolo P. Gasparri laišką, rašytą vasario 23 d. ir adresuotą Lietuvos užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui. Šis Vatikano Valstybės sekretoriaus oficialus laiškas Lietuvos užsienio reikalų ministrui rodė, kad šalių diplomatiniai santykiai pamažu formuojasi ir įgauna pagreitį. Dokumente buvo pabrėžiamas kanauninko dr. J. Narjausko diplomatinis talentas, didžiulis taktas ir simpatijos, kurias jis per trumpą darbo Romoje laiką jau buvo spėjęs užsitarnauti, bei oficialiai dėkojama ministrui už dr. J. Narjausko paskyrimą Lietuvos atstovu prie Šventojo Sosto[130]. Kartu laiške reiškiama viltis, jog artimiausiu metu Lietuvai svarbiausi klausimai bus sėkmingai sprendžiami ir „<...> kilnioji Lietuvių Tauta pagalios galės džiaugtis taika ir žengti į žydinčią ateitį“[131].

Dar kartą Lietuvoje – Vilniuje, Kaišiadoryse, Kaune ir Mažeikiuose – būsimasis popiežius, arkivyskupas A. Ratti labai trumpam apsilankė tų pačių metų kovo 15–19 dienomis iš Varšuvos su reikalais vykdamas į Rygą. Tačiau šio labai trumpo „pravažiuojamojo vizito“ Lietuvoje metu jokių oficialių susitikimų ar priėminų neįvyko. Vatikano diplomatas tik labai trumpam kovo 18 d. stabtelėjo ir pasisvečiavo Kaišiadoryse pas vietinį kunigą J. Varną[132]. Kartu pasirašė šios bažnyčios garbės svečių knygoje. Naktį iš kovo 18 į 19 d. privačiai ir kukliai pernakvojęs Kaune pas vyskupą Pr. Karevičių, ryte A. Ratti traukiniu per Mažeikius išvyko į Rygą. Arkivyskupo sekretoriaus ir artimiausio patarėjo monsinjoro Ermenegildo Pellegrinetti teigimu, kelionė per senąją, istorinę Žemaitiją būsimajam popiežiui paliko gilų ir neišdildomą įspūdį. Pro traukinio langą mąsliai žvelgdamas į nuo amžių žemaičių gyvenamas žemes, būsimasis popiežius konstatavo, jog tas „ūkų, ūkių ir ganyklų“ kraštas, ko gero, daugeliu atžvilgių išliko ir archaiškas, ir nepakitęs per ištisus šimtmečius.

[129] Ten pat, p. 82.

[130] Šv. Sosto kardinolo Gasparri laiškas Lietuvos Užsienio Reikalų Ministrui, *Laisvė*, 1920 03 10, p. 2.

[131] Ten pat.

[132] Mirė popiežius Pijus XI, *XX amžius*, 1939 02 10, p. 1.

Deja, kaip neretai politikoje pasitaiko, nuncijaus pastangos lietuvių ir lenkų santykius pasukti savitarpio supratimo ir taikos vaga[133] nei Lietuvoje, nei Lenkijoje tuomet nebuvo deramai įvertintos. Radikaliai tautiškai nusistačiusi atgimstančios Lietuvos valdžia bei visuomenė nebuvo labai patenkinta, kad Šventasis Sostas Lenkijai skyrė nuncijų, o Lietuvai tik Varšuvoje reziduojantį apaštališkąjį vizitatorių. Lietuvos politinių partijų spaudoje, netgi krikščionių demokratų leidžiamame dienraštyje *Laisvė*, Vatikano politikai tuomet netrūko kritikos. Charakteringa, jog *Laisvė* pastebimai įsidrąsino būtent po Steigiamojo Seimo rinkimų, kuriuos laimėjo krikščioniškosios demokratijos koalicija.

Štai 1920 m. balandžio 29 d. *Laisvės* redakciniame straipsnyje gana piktai reikalauta ir klausta: „Mums yra reikalinga, kad Šv. Sostas atsiųstų ir turėtų nuolatinį savo atstovą Lietuvoje. <...> Šiaip ar taip, mums būtinai reikia pasiliuosuoti, ir tai kuo greičiausiai, iš po globos Varšuvos nunciatūros. Juk lenkai mūsų tautos bjauriausi ir [yra] atkakliausi neprietėliai, tai kaipgi gali mūsų reikalus tikroj šviesoj suprasti lenkų šovinistų tvaiku perimtoj atmosferoj gyvenąs nuncijus?“[134] Negana to, straipsnyje teigta, kad arkivyskupo A. Ratti diplomatinė misija yra žalinga Lietuvai, nes lenkų politikai „šovinistai“ jį siekia išnaudoti tik savo egoistiniams tikslams: juo prisidengdami persekioja, „maltretuoja“ ir „kiša į kalėjimus“ lietuvių dvasininkus ir eilinius katalikus*. Kartu nuogąstauta, kad Vatikano nenoras Lietuvai skirti atskirą nuo Lenkijos pasiuntinį gali pakenkti ne tik Šv. Tėvo autoritetui, bet ir apskritai Katalikų Bažnyčios reikalams Lietuvoje. „Jei toliau panaši padėtis tęsis, tai gali Varšuvos nuncijaus lietuvių globojimas išeiti labai didelei skriaudai katalikybės Lietuvoje <...> Mūsų atstovas Ryme turėtų griežtai pareikšti, kad sėdintis Varšuvoj Lietuvai vizitatorius, kaipo tokis, apart didžiausių skriaudų, nieko kito negali įstengti katalikų Bažnyčiai padaryti. Būtų tūkstantį, o gal milijoną kartų geriau, kad Rymas neturėtų visai jokio Lietuvai vizitatoriaus, negu kad turi bendrą Lenkijai ir Lietuvai sėdintį Varšuvoj <...>. Juo greičiau Vatikanas atims visus įgaliojimus iš Varšuvos nuncijaus link Lietuvos, tuo bus greičiau tokiu būdu panaikinta versmė kenkimo katalikų Bažnyčios reikalams Lietuvoje“, – įsakmiai pabrėžta laikraštyje[135]. Tiesa, sprendžiant iš minėto *Laisvės* straipsnio, tuometinė Lietuvos val-

[133] M. Pachucki, min. veik., p. 28.

[134] Mums reikia ne Varšuvoj sėdinčio Šv. Tėvo atstovo, *Laisvė*, 1920 04 29, p. 1.

* Kaip tokios lenkų valdžios vykdomos politikos būdingiausi pavyzdžiai nurodyta: Seinų vyskupo A. Karoso „varginimas ir maltretavimas“ bei neįleidimas į Lenkijos valdomą vyskupijos dalį; Seinų kunigų seminarijos kai kurių profesorių bei auklėtinių lietuvių areštas; lietuvių kunigų iš Seinų bei Vilnijos parapijų „kišimas“ į kalėjimus ir „išvarymas“ už demarkacinės linijos; Seinų vyskupo padėjėjo kunigo dr. A. Grigaičio „žiaurus tampymas po kalėjimus iki šiol“, etc.

[135] Ten pat.

džia buvo linkusi į tam tikrus kompromisus. Kategoriškai prieštaraudamas bet kokiai Lietuvos ir Lenkijos politinei sąjungai, o konsekventiškai ir tam, kad Lietuvos ir Lenkijos reikalus tvarkytų tas pats Vatikano diplomatas, Kaunas buvo linkęs sutikti, kad vienas Vatikano pasiuntinys rūpintųsi visų trijų Baltijos valstybių (Lietuvos, Latvijos, Estijos) reikalais, arba netgi su tuo, jog Lietuvos reikalai būtų pavesti tvarkyti Šventojo Sosto nuncijui Belgijoje arba Šveicarijoje[136].

Antra vertus, arkivyskupo A. Ratti diplomatinė veikla ne visuomet įtiko nacionalizmo užvaldytos Lenkijos visuomenei bei vadovams. Čia manyta, jog nuncijaus pozicija galėtų būti griežtesnė Lietuvos atžvilgiu ir palankesnė Lenkijos politinėms aspiracijoms Lietuvoje[137]. Tačiau labiausiai, regis, Varšuva buvo nepatenkinta A. Ratti nusistatymu dėl Lenkijos teritorinių revendikacijų Aukštutinėje Silezijoje, kur ji konkuravo su Veimaro Vokietija. Šis nepasitenkinimas atsispindi ir 1921 m. sausio 29 d. Lenkijos URM Politikos departamento valdininkų parengtoje *Pro memoria*[138]. Taigi aktyvi nuncijaus diplomatinė veikla ir principinė pozicija susilaukė nemažos suinteresuotų pusių opozicijos ir manding paspartino jo diplomatinės karjeros saulėlydį. Taip klostantis aplinkybėms, Benediktas XV bei jo Valstybės sekretorius kardinolas P. Gasparri 1921 m. vėlyvą pavasarį apsisprendė atšaukti arivyskupą A. Ratti iš diplomatinės tarnybos. Po trejų diplomatinio darbo Rytų Europoje metų arkivyskupas A. Ratti 1921 m. birželio pradžioje grįžo į Italiją. Tačiau tai jokiu būdu nereiškė nei jo svarbiausios, pagrindinės profesinės karjeros saulėlydžio, nei žalos Lietuvai. Vos grįžęs į tėvynę A. Ratti netrukus buvo pakeltas kardinolu ir paskirtas į 1921 m. vasario 2 d. mirusio Milano arkivyskupo kardinolo Andrea Ferrari vietą. Drįsčiau teigti, jog toks tarnybinis paaukštinimas rodė, kad, nepaisant sudėtingos diplomatinės-bažnytinės misijos, Vatikanas savo nuncijaus bei apaštališkojo vizitatoriaus veiklą Lenkijoje, Lietuvoje ir visoje Rytų Europoje įvertino palankiai.

Tačiau naujosiose pareigose kardinolas A. Ratti išbuvo tik apie pusmetį. 1922 m. sausio 22 d. vakare, sulaukęs vos 67 metų amžiaus, aštuntaisiais savo pontifikato metais staiga susirgęs gripu gana netikėtai mirė Benediktas XV*. Lietuvių laikraščiai apie šį įvykį pranešė sausokai[139]. Tuo tarpu užsienio spaudoje velionis buvo palydėtas gausiais išsamiais analitiniais straipsniais bei nekrologais.

Dar 1922 m. sausio viduryje Benediktui XV sunkiai susirgus, Vatikanas kurį laiką net keletą kartų per dieną oficialiai skelbė popiežiaus ligos komunikatus. Visose krikščioniškojo ir pirmiausia katalikiškojo pasaulio bažnyčiose buvo laikomos

[136] Ten pat.
[137] P. Pr. Būčys, min. veik., p. 499.
[138] J. Jurkiewicz, *Watykan a stosunki polsko-niemieckie w latach 1918–1939*, Warszawa, 1960, s. 30.
* Benediktas XV buvo gimęs 1854 m. lapkričio 21 d.
[139] Užsienio žinios, *Tėvynės balsas*, 1922 01 23–24, p. 3.

Šv. Mišios, kurių metu tikintieji meldėsi už popiežiaus sveikatą. Diplomatinių misijų vadovai tomis dienomis nuolat lankėsi Vatikane ir teiravosi apie ligonio sveikatą. Kai kurie diplomatai, įgalioti savo vyriausybių, per kardinolą Valstybės Sekretorių reiškė oficialius linkėjimus Šventajam Tėvui pasveikti[140].

Tuo metu buvo įprasta, kad popiežiaus mirties atveju užsienio valstybės Vatikanui siunčia oficialias užuojautos telegramas ir reiškia užuojautas jų šalyse reziduojantiems nuncijams ar žemesnio rango Vatikano diplomatams bei atstovams. Tačiau kam tiksliai užuojautos telegramos turi būti adresuojamos, nebuvo griežtai nustatyta. Todėl Benediktui XV mirus, vienų šalių vadovai telegramas adresavo kardinolui kamerlengui, kitų – Kardinolų Kolegijos dekanui, trečių – tiesiog Kardinolų Kolegijai, o dar kitų šalių vadovai tiesiog įgaliojo savo diplomatus, reziduojančius prie Šventojo Sosto, patiems jų vardu parengti ir išsiųsti užuojautos telegramas kardinolui kamerlengui bei Kardinolų Kolegijai. Be to, daugelio katalikiškų valstybių vadovai užuojautas dėl popiežiaus mirties pareiškė ir per savo pasiųstus specialius atstovus pas jų šalyse reziduojančius Vatikano nuncijus. Pavyzdžiui, Prancūzijos prezidentas pasiuntė pas Vatikano nuncijų Paryžiuje savo rūmų karo tarnybos viršininką generolą Lassoną, Belgijos karalius – savo dvaro didįjį maršalą, Lenkijos vadovas J. Piłsudskis – pirmąjį savo adjutantą generolą Jacyną, etc. Būta retų atvejų, kada šalių vadovai patys asmeniškai lankėsi ta proga Vatikano atstovybėse ir reiškė užuojautą nuncijams dėl popiežiaus mirties – pavyzdžiui, Šveicarijos Konfederacijos prezidentas Haabas, lydimas premjero Mottos[141].

Mirus Benediktui XV beveik visur asmeniškai nunciatūrose apsilankė ir užuojautą dėl popiežiaus mirties nuncijams reiškė užsienio šalių premjerai, užsienio reikalų ministrai, parlamentų spikeriai bei kai kurie ministrai (pastarieji dažniausiai savo iniciatyva ir dėl specifinių aplinkybių – pavyzdžiui, turėtų asmeninių kontaktų su velioniu). Be to, popiežiaus laidotuvių metu nunciatūrose lankėsi ir į specialius tam reikalui skirtus registrus užuojautas rašė tų šalių vietos diplomatinių korpusų nariai, žinomi visuomenės veikėjai, iškilūs mokslo ir kultūros žmonės, katalikiškų organizacijų delegacijos ar atstovai, eiliniai piliečiai.

Už mirusįjį popiežių Benediktą XV katalikiškuose kraštuose buvo laikomos gedulingos pamaldos, kuriose dalyvavo arba patys valstybių vadovai (Ispanijos karalius, Vengrijos diktatorius, Šveicarijos, Brazilijos, Peru prezidentai), arba jų įgalioti atstovai (Prancūzijoje, Belgijoje, Lenkijoje, etc.). Tuo tarpu premjerai, užsienio reikalų ministrai, kiti vyriausybių nariai, generalitetas patys pamaldose dalyvavo

140 Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinio 1936 11 28 slaptas pranešimas URM Politikos departamento direktoriui, *LPPŠSAR*, byla: Popiežių mirtys. Sinodai. Kita.

141 Ten pat.

daugelyje katalikiškų šalių. Susikaupimu ir tai progai tinkančiomis kalbomis Benedikto XV mirtis taip pat buvo paminėta kai kurių valstybių parlamentuose: Vokietijos Reichstage bei Bavarijos žemės autonominiame susirinkime, Belgijos, Šveicarijos, Vengrijos, Lenkijos, Jugoslavijos, Bolivijos parlamentuose. Paminėjimo kalbas čia dažniausiai sakė parlamentų pirmininkai ir tiktai Lenkijoje – „valstybės viršininkas" maršalas J. Piłsudskis[142].

Daugelyje krikščioniškojo pasaulio šalių ir beveik visose katalikiškosiose šalyse laidotuvių metu buvo nuleistos valstybinės ar tautinės vėliavos prie valdiškų pastatų. Kai kuriose šalyse nuleistas vėliavas, pagerbdami velionį, prie savo namų iškabino eiliniai piliečiai. Daugelyje šalių laidotuvių metu buvo uždarytos viešo pasilinksminimo ir pramogų vietos: teatrai, kino salės, meno galerijos, neveikė restoranai ir parodos, nebuvo organizuojami sporto renginiai, koridos, etc. Italijoje buvo uždarytos mokyklos. Kai kuriose katalikiškose Lotynų Amerikos šalyse vyriausybės specialiais dekretais paskelbė oficialų trijų dienų gedulą, kitur gedulo diena buvo paskelbta tik popiežiaus laidotuvių diena. Dėl Benedikto XV mirties užuojautos laiškus ar telegramas Vatikanui atsiuntė daug pasaulio valstybių: Olandijos vyriausybė, Vengrijos užsienio reikalų ministras ir parlamentas, Japonijos imperatorius ir sosto įpėdinis bei vyriausybė, Indijos valdytojas Maharajahas di Ponbandaras, Latvijos premjeras, Lichtenšteino vyriausybė, Portugalijos karalienė Amelia ir karalius Manoelas bei vyriausybė, Liuksemburgo princesė Carlotta bei vyriausybė, Maltos gubernatorius bei senatas, Monako princas Alberto, Juodkalnijos vyriausybės vardu generolas Vutcinicius, Nikaragvos užsienio reikalų ministras ir kongreso prezidentas, Norvegijos užsienio reikalų ministras, Palestinos Haifos miesto Musulmonų-krikščionių komitetas bei Džafos miesto islamo-krikščionių bendruomenė, Panamos Respublikos prezidentas, Peru prezidentas, Jugoslavijos vyriausybė, Lenkijos vyriausybė ir Respublikos prezidentas, Rusijos imperijos pasiuntinys prie Šventojo Sosto, JAV valstybės sekretorius prezidento vardu, etc.[143]

Apie Benedikto XV mirtį Kardinolų kolegija jau 1922 m. sausio 22 d. oficialiai raštu informavo visų katalikiškų valstybių vadovus – ir Lietuvos Respublikos prezidentą Aleksandrą Stulginskį. Tačiau dėl tam tikrų ne itin politiškai ir diplomatiškai pasvertų tuometinės Lietuvos vyriausybės lūkesčių bei ne itin sėkmingai pasibaigusio politinio dialogo su Vatikanu Lietuvos prezidentas į šią liūdną naujieną oficialiai atsiliepė tik 1922 m. kovo pradžioje. Gerokai pavėluotame užuojautos laiške jau naujajam popiežiui Pijui XI Aleksandras Stulginskis rašė: „Giliai prislėgti skaudžia žinia apie Jo Šventenybės Papos Benedikto XV mirtį, Lietuvių Tauta ir aš pats

[142] Ten pat.

[143] La relazione ufficiale sulla malattia e morte di Benedetto XV, *L'Osservatore Romano*, 1922 02 29, p. 1.

prašome Šventąjį Sostą priimti mūsų giliausio pasigailėjimo ir jautriausios užuojautos pareiškimą. Mes niekuomet nepamiršime tėviško gerumo, kurį Jo Šventenybė mums visuomet rodė ir kurį ypatingiausiu būdu mums pareiškė sunkiausiose karinės okupacijos valandose, įsakydamas 1917 m. gegužės 20 d. visam pasaulyje rinkliavą" Lietuvos labui[144]. Kaip ir dauguma kitų užsienio pasiuntinių prie Šventojo Sosto, 1922 m. sausio 25 d. Lietuvos atstovas prie Vatikano kanauninkas dr. Jurgis Narjauskas kardinolui Kamerlingui vyriausybės vardu – „au nom des Autorités lithuaniennes" – nusiuntė užuojautos telegramą. Šis faktas netrukus buvo paskelbtas neformaliame Vatikano oficioze *L'Osservatore Romano*[145]. Be to, užuojautos žodžius dėl popiežiaus mirties Apaštališkajam delegatui Lietuvoje arkivyskupui A. Zecchini asmeniškai pareiškė valdančiosios valstiečių socialistų-liaudininkų partijos lyderis ir premjeras dr. Kazys Grinius, užsienio reikalų ministras kunigas prof. Vladas Jurgutis[146] bei kai kurie kiti valdančiosios koalicijos lyderiai.

Netrukus po Benedikto XV mirties italų spaudoje bei diplomatiniuose sluoksniuose imta spėlioti, kas taps naujuoju popiežiumi. Bene dažniausiai buvo minimos kardinolų Valstybės sekretoriaus prof. P. Gasparri, Venecijos patriarcho Pietro La Fontaine bei dar visai neseniai iš sudėtingos diplomatinės misijos Rytų Europoje grįžusio Milano arkivyskupo A. Ratti pavardės. Iš karto galima konstatuoti, jog popiežiaus rinkimai Romoje būdavo ne tik vienos pasaulinės religijos – Katalikų Bažnyčios – vidaus reikalas. Jų metu paprastai neretai išryškėdavo ne tik Katalikų Bažnyčios proteguojami vieni ar kiti vertybiniai akcentai bei pageidaujamos tam tikros pasaulinės politikos tendencijos konkrečioje epochoje, bet ir užsienio vyriausybių arba jų koalicijų bandymai ar tik jų galimybės šią pasaulinę religiją veikti iš išorės. Pavyzdžiui, kai kurių autorių nuomone, 1800 m. Pijaus VII – Barnabo Chiaramonti, kilusio iš antikos garsių nobilių giminės, išrinkimui nemažą reikšmę turėjo Austrijos imperijos palaikymas. 1831 m. renkant Grigalių XVI (Bartalomeo Alberto Cappeellari) ir 1846 m. – Pijų IX (Giovanni Maria Mastai Ferretti) užkulisiuose vėl jėgomis matavosi Pranczūzija su Austrija, o 1903 m. renkant Šventąjį Tėvą rinkimų lyderis jaunas, vos 49 m. amžiaus kardinolas Mariano Rampolla del Tindaro, Austrijos imperatoriui Franzui Josefui pasipriešinus dėl tariamo ar tikro jo „proprancūziškumo"[147], taip ir liko „tik" kardinolu, o popiežiumi Pijumi X tuomet tapo išrinktas Giuseppe Melchiorre Sarto.

144 Popiežius ir Lietuva. Lietuvos Respublikos Prezidento Laiškas Šventajam Tėvui (prancūzų kalba), *Laisvė*, 1922 03 17, p. 1.

145 La relazione ufficiale sulla malattia e morte di Benedetto XV, *L'Osservatore Romano*, 1922 02 29, p. 1.

146 Popiežius ir Lietuva. Lietuvos Respublikos Prezidento laiškas Šventajam Tėvui (prancūzų kalba), *Laisvė*, 1922 03 17, p. 1.

147 G. Tobin, *Selecting the Pope. Uncovering the Mysteries of Papal Elections*, London, 2004, p. 32–35.

Kita vertus, rinkdama naująjį Katalikų Bažnyčios vadovą, Šventoji Kardinolų konklava, tiksliau – jos dauguma, stengdavosi ne tik įtvirtinti savo požiūrį į bažnyčios raidos tendencijų artimiausią ateitį, bet ir nustatyti savo santykį su pasaulietiniais reikalais – ir vadinamąja *didžiąja politika*. Ne išimtis buvo ir 1922 m. pradžioje įvykę Šventojo Tėvo rinkimai. Šie rinkimai ir pačiai Katalikų Bažnyčiai, ir visam pasauliui buvo keleriopai svarbūs: 1) jie vyko tik neseniai pasibaigus *Didžiajam karui* ir galutinai dar neatvėsus buvusių priešų tarpusavio aistroms bei Europos visuomenėse ir ypač tarp intelektualų sklandant nusivylimo pažanga bei dekadanso nuotaikoms; 2) kai pradėjo aiškėti, jog *Didžiojo karo* laimėtojai, turėję tapti politinio stabilumo ašimi pasaulyje, staiga pradėjo išsivaikščioti kiekvienas savo keliais: JAV Senatas atmetė Versalio sutartį, ir amerikiečiai savo šalį pasuko link „puikiojo" izoliacionizmo politikos, britai, susirūpinę savo kolonijų likimu ir ūkio gaivinimu, ėmėsi „finansinės diplomatijos", o prancūzai prieš Veimaro Vokietiją pradėjo lipdyti antirevizionistinį bloką iš nacionalizmu sergančių Centrinės ir Rytų Europos šalių[148], 3) popiežius pirmąkart buvo renkamas po to, kai pasaulyje atsirado valstybė – bolševikinė Rusija, kuri religiją neigė iš principo ir netgi dėjo pastangas kaip kultūrinį reiškinį ją sunaikinti; 4) rinkimai vyko tuo metu, kada didžiąją dalį Europos kaustė gilūs socialiniai sukrėtimai, dažnai lydimi ir Šventajam Sostui priešiškos ideologijos ar net destrukcinių veiksmų protrūkio[149]. Taigi iš įvairių šalių ir kontinentų į konklavą suvažiavę kardinolai turėjo labai gerai apmąstyti visas alternatyvas ir rasti tokį naująjį Katalikų Bažnyčios vadovą, kurio asmenybė bei būsima veikla geriausiai koreliuotų su laiko iššūkiais, Bažnyčia išlaikytų tradicines vertybes, bet ir neatsiliktų nuo spartėjančio gyvenimo tempo. Tokiomis aplinkybėmis daugiausia dėmesio, regis, buvo kreipiama į keletą pretendento savybių: a) jo asmenybės religingumą ir dvasinę darną; b) diplomatinius gebėjimus; c) mokslingumą; d) emocinę pusiausvyrą ir charakterio savybes; e) politines pažiūras; f) santykius su įtakingiausių Vakarų Europos šalių ir pirmiausia su Italijos vyriausybe, nuo kurios vienokio ar kitokio nusistatymo daugiausia priklausė Šventojo Sosto medžiaginis gyvenimas bei *Romos klausimo* ateitis.

Šventoji kardinolų konklava Romoje susirinko 1922 m. vasario 2 d. Vasario 3 d. prasidėjo rinkimai, ir vos po keturių dienų, jau vasario 6 d., Milano arkivyskupas buvo išrinktas Šventuoju Tėvu. Iš viso šioje konklavoje dalyvavo 53 kardinolai, turėję popiežiaus rinkimo teisę[150]. Šeši Amerikos kardinolai į konklavą nesuspėjo

[148] P. Kenedy, *The Rise and Fall of the Great Powers. Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*, New York, 1987, p. 277–278.

[149] I. T. Berend, *Decades of Crisis. Central and Eastern Europe before World War II*, Berkeley-Los Angeles, London, 2001, p. 206–207. П. Дориа, Документы Ватикана об отношениях между Святым Престолом и Россией (1917–1919), *Россия и Ватикан...* с. 76–79.

[150] C. De Agostini, *Segregati da Dio. Tutti i Conclavi del '900*, Roma, 2002, p. 301.

atvykti[151]. Nors į Šv. Petro sostą buvo iškeltos net penkiolikos kardinolų kandidatūros, tačiau, kaip matyti iš rinkimų eigos, didžiausia kova virė tarp kelių žymių kardinolų: Raffaele Merry del Valio, Pietro Maffi, P. Gasparri, Pietro La Fontaine ir A. Ratti. Rinkimai vyko gana įdomiai, intriguojamai ir permainingai. Į konklavą susirinkę kardinolai suskilo į dvi stovyklas: vieni su Venecijos patriarchu kardinolu „antimodernistu"[152] Pietro La Fontaine ir Vatikano Šventosios Inkvizicijos kongregacijos sekretoriumi, ispanų kardinolu Rafaelle Merry del Valiu priešakyje buvo „konservatoriai" bei Pijaus X „kietosios linijos" šalininkai, o kiti spietėsi apie Pizos arkivyskupą „progresistą" kardinolą Pietro Maffi[153]. Šias dvi stovyklas savotiškai jungė nuosaikiosios, vidurinės linijos šalininkas Valstybės sekretorius kardinolas P. Gasparri, raginęs tęsti labiau pamatuotą, švelnesnę ir diplomatiškesnę tik ką mirusio popiežiaus Benedikto XV politiką[154]. Pirmą rinkimų dieną didžiausią kardinolų pasitikėjimą pelnė trys pretendentai: „konservatorius" R. Merry del Valis, „progresistas" P. Maffi ir „nuosaikusis" P. Gasparri. Jie jau pirmajame rinkimų rate surinko atitinkamai 12, 10 ir 8 balsus. Tačiau tai buvo tik įžanga, pirminis jėgų pasitikrinimas ir į skirtingas stovyklas pasiskirsčiusių kardinolų tarpusavio pozicijų tyrinėjimas. Dar trys tądien įvykę balsavimai situacijos esmingiau nepakeitė, ir vakarop ėmė aiškėti, jog kitą dieną kardinolams teks ieškoti ir naujų sprendimų, ir naujų lyderių iš savo tarpo. Vasario 4 d., šeštadienis, buvo sėkminga prof. P. Gasparri. Jis tądien laimėjo visus keturis rinkimų ratus, tačiau galutinei pergalei to nepakako. Labai greitai Vatikano Valstybės sekretoriaus lyderiavimas pasirodė netikras, nes P. Gasparri persvara prieš pagrindinį jo oponentą kietosios linijos šalininką Venecijos arkivyskupą P. La Fontaine buvo tik minimali – 24 balsai prieš 22/21 balsą[155]. Be to, paaiškėjo, jog abu pretendentai yra pernelyg principingi, kad lengvai pripažintų viens kito pranašumą.

Išryškėjusi jėgų pusiausvyra kardinolus vertė situaciją dar kartą gerai perkratyti ir ieškoti naujo lyderio bei naujos taktikos. Sekmadienis, vasario 5-oji, popiežiaus rinkimams buvo lemtinga diena. Tądien prof. P. Gasparri įveikė savo ambicijas tapti Šventuoju Tėvu, sukritikavo „kietosios linijos" ideologiją ir savo autoritetu parėmė A. Ratti kandidatūrą, kuris iki tol vykusiuose aštuoniuose rinkimų ratuose buvo tik šešėlyje besislepiantis autsaideris, dažniausiai gaunantis vos po 4 ar 5

[151] Palyginimui galima nurodyti, jog labai panaši konklavos kiekybinė padėtis buvo ir 1914 m. rugpjūčio 31 d. – rugsėjo 3 d. renkant Benediktą XV, kada popiežiaus rinkimuose dalyvavo 57 kardinolai, o 8 kardinolai į konklavą neatvyko. Kardinolas Giacomo Della Chiesa popiežiumi tuomet buvo išrinktas dešimtojo balsavimo metu, kada surinko 38 balsus. (Ten pat, p. 298–299.)

[152] G. Tobin, min. veik., p. 37.

[153] G. Sale, *Fascismo e Vaticano prima delle concilazione*, Milano-Roma, 2007, p. 21.

[154] G. Zizola, *Il Conclave. Storia e segreti*, Roma, 2005, p. 194–195.

[155] Ten pat, p. 197.

balsus ir tik kartą – 6. Vatikano Valstybės sekretoriaus argumentai bei parama Milano arkivyskupui ir nulėmė popiežiaus rinkimų baigtį. Jau sekmadienio pavakare įvykusiame dvyliktajame nuo rinkimų pradžios ir ketvirtame tądien rinkimų rate ėmė ryškėti esminė A. Ratti persvara prieš P. La Fontaine: pirmajam savo balsus atidavė 27 kardinolai, antrajam – 22. Dar penki kardinolai pasirinko kitus pretendentus: du ir toliau rodė savo ištikimybę P. Gasparri, o trys popiežiumi norėjo matyti Camillo Laurenti. Galutinė rinkimų tendencija paaiškėjo vasario 6 d. rytą, pirmadienį, kada tryliktajame iš eilės ir jau pirmajame tądien balsavime A. Ratti iškovojo net 30 balsų, o parama P. La Fontaine sumažėjo iki 18 balsų. Tai jau buvo rimta kardinolo A. Ratti paraiška į pergalę, bet vis dėlto dar ne pergalė, nes popiežius pagal nusistovėjusią tvarką buvo renkamas absoliučia dviejų trečdalių balsų dauguma[156]. Naujasis Katalikų Bažnyčios vadovas buvo išrinktas keturioliktajame iš eilės ir antrame tądien balsavime, kuriame Milano arkivyskupas surinko net 42 balsus, o Venecijos – tik 9[157]. Taip „Deo auctore"* susiklosčius Šventosios kardinolų konklavos balsavimo rezultatams, tą pačią dieną Seminarijų ir universitetinių studijų šventosios kongregacijos prefektas kardinolas Gaetano Bisleti iš Vatikano rūmų balkono *Urbi et Orbi* paskelbė žinią apie naujojo popiežiaus Pijaus XI išrinkimą[158].

Išrinktas Šventuoju Tėvu, kardinolas A. Ratti, savo asmeniu tarsi suvienydamas abiejų buvusių stovyklų idėjas, pasirinko Pijaus XI vardą ir tų pačių metų vasario 12 d. Vatikane iškilmingai buvo vainikuotas popiežiumi. Taigi šįkart populiari italų patarlė – *Chi va papa al conclave esce cardinale*** – nepasiteisino ir kardinolas Achille Ratti – popiežius Pijus XI iškilmingai įžengė į Šv. Petro sostą. Kardinolo A. Ratti pergalę popiežiaus rinkimuose, manding, labiausiai galėjo nulemti trys aplinkybės: 1) platus humanistinis požiūris į pasaulietinius reikalus, diplomatiškumas bei su jo asmeniu daugelio kardinolų sieta perspektyva, kad, jam stojus prie Vatikano valstybės vairo, pagaliau pavyks sureguliuoti painius Šventojo Sosto politiniusjuridinius santykius su Italijos vyriausybe; 2) apaštalinės bei diplomatinės veiklos Rytų Europoje metais įgyta bažnytinių ir pasaulietinių sudėtingų reikalų sprendimo patirtis; 3) Rusijos bolševikų invazijos į Lenkiją 1920 m. vasarą metu parodyta išskirtinė dvasios stiprybė, nepalaužiamas tikėjimas krikščioniškomis vertybėmis bei tvirtas kovotojo charakteris.

[156] Plačiau apie Romos popiežiaus rinkimų tvarką ir technologiją žr.: G. Tobin, *Selecting the Pope. Uncovering the Mysteries of Papal Elections*, Roma, 2004.

[157] G. Zizola, min. veik., p. 198.

* Dievo valia (lot.).

[158] *Annuario cattolico italiano...*, p. 46–47.

** Kas į Konklavą eina popiežiumi, grįžta kardinolu (it.).

Naująjį popiežių deramai pasveikino užsienio valstybės. Sveikinimo telegramas ta proga Šventajam Tėvui atsiuntė daugumos katalikiškų, ir ne tik, užsienio valstybių vadovai: Prancūzijos, Ispanijos, Portugalijos, Šveicarijos, Didžiosios Britanijos, Belgijos, Olandijos, Vokietijos, Danijos, Latvijos, Lietuvos, Čekoslovakijos etc. Ypač pasistengė Lietuvos pietinė kaimynė Lenkija, kuri, regis, itin buvo patenkinta naujojo popiežiaus asmeniu. Juk jis gana ilgą laiką buvo Vatikano nuncijumi Lenkijoje ir gyvendamas Varšuvoje suspėjo gerai susipažinti su lenkų isteblišmentu. Todėl nenuostabu, kad labai ilgą ir turiningą, kupiną šiltų žodžių sveikinimo telegramą Pijui XI nusiuntė pats J. Piłsudskis, o Vatikano Valstybės sekretoriui prof. P. Gasparri – premjeras Juliuszas Poniatowskis, užsienio reikalų ministras Konstanty Skirmuntas bei Seimo pirmininkas maršalas Wojciechas Trampczyńskis[159].

Svarbu pabrėžti tai, jog katalikiškos Lietuvos valdžia, tuomet diriguojama lietuviškos krikščioniškosios demokratijos, taip pat buvo pasišovusi ypatingai šiltai ir netgi tiesiogiai pasveikinti pontifikato pradžios proga Pijų XI. 1922 m. vasario pabaigoje ar kovo pradžioje Kaune kilo idėja, jog katalikiškosios Lietuvos prezidentas su politikų bei dvasiškių delegacija turėtų asmeniškai vykti į Romą ir Vatikanui pareikšti užuojautą dėl Benedikto XV mirties, taip pat pasveikinti ir asmeniškai susipažinti su naujuoju popiežiumi. Atitinkamos URM instrukcijos nedelsiant buvo duotos dr. J. Narjauskui. Tačiau tokių ketinimų lietuviai labai greitai turėjo atsisakyti, nes iš Vatikano Valstybės sekretoriato per dr. J. Narjauską pasiekė Kauną daugiau negu aiškus signalas, jog toks lietuvių delegacijos vizitas Vatikane kol kas nelabai laukiamas[160]. Kodėl naujasis Šventasis Tėvas nepanoro priimti katalikiškos valstybės prezidento, pasakyti šiandien būtų sunkoka, tačiau gali būti, jog tokį popiežiaus apsisprendimą labiausiai galėjo nulemti jo atsargumas. Tik ką tapęs Katalikų Bažnyčios galva, Pijus XI dar nesijautė labai drąsiai bei tvirtai, buvo stipriai priklausomas nuo Vatikano Kurijos pareigūnų nuomonės ir todėl nenorėjo pradėti savo pontifikato nuo viešos bičiulystės demonstracijų juridiškai dar nepripažintai ir Europos politiniuose užkulisiuose, ypač katalikiškoje Prancūzijoje bei Lenkijoje, dar gana kontroversiškai vertinamai valstybei. Popiežius bei jo artimiausia aplinka, ko gero, nuogąstavo, jog Lietuvos vyriausybinės delegacijos vizitas Vatikane gali būti suprastas tarptautinėje arenoje nevienareikšmiškai, kilti nepageidaujamų komentarų ir pabloginti Pijaus XI pontifikato starto pozicijas. Turint galvoje, kad kitų šalių vyriausybinės delegacijos tuomet irgi nevyko į Vatikaną pareikšti savo sveikinimų

[159] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinio 1936 11 28 slaptas pranešimas URM Politikos departamento direktoriui, *LPPŠSAR,* byla: Popiežių mirtys. Sinodai. Kita.

[160] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1922 02 25 pranešimas užsienio reikalų ministrui prof. V. Jurgučiui, *LPPŠSAR,* byla: Vatikano Pasiuntinybė. Eiliniai pranešimai, 1919–1924.

naujajam popiežiui, tai buvo gana apdairi Šventojo Sosto pozicija. Taigi 1922 m. pavasarį Lietuvos prezidentui teko atsisakyti planų asmeniškai pasimatyti su popiežiumi ir pasitenkinti tik paprastu sveikinimo laišku Šventajam Tėvui jo išrinkimo proga, kuriame kartu gerokai pavėluotai išreikšta mūsų jau aukščiau aptarta lietuvių užuojauta Vatikanui dėl Benedikto XV mirties. Savo sveikinimo laiške Pijui XI A. Stulginskis pirmiausia prisiminė būsimojo popiežiaus apsilankymą Kaune, kada „<...> turėjome laimės mažne prieš dvejus metus priimti iš Jūsų rankos Apaštališkąjį palaiminimą", bei savo ir visos lietuvių tautos vardu pasiuntė popiežiui „<...> mūsų širdingiausius sveikinimus kartu su giliausios ir neišdildomos pagarbos pareiškimu"[161].

1922 m. pradžioje išrinktas į Šv. Petro sostą, Pijus XI pradėjo turiningą, labai dinamišką, o kartu ir sudėtingą savo pontifikato erą, kuri truko net septyniolika metų ir sutapo su didžiausiais XX a. pirmos pusės civilizaciniais iššūkiais religijai, kultūrai, politikai ir ekonomikai. Žymus italų istorikas, medievistas ir paleografas, Vatikano apaštalinės bibliotekos viceprefektas Ambrogio M. Piazzoni Pijų XI yra pavadinęs „universaliuoju popiežiumi"[162], kuris per ilgą savo pontifikatą buvo ne tik susitelkęs ties religiniais klausimais ar dogmų tobulinimo problemomis, bet ir aktyviai domėjosi gyvaisiais pasaulietinio gyvenimo reikalais. Pijaus XI atidą pasauliečių gyvenimui puikiai rodo XX a. trečio – ketvirto dešimtmečių sandūroje jo paskelbtos kelios enciklikos: 1929 m. pasirodė jo enciklika *Divini illius magistri,* skirta švietimui, 1930 m. – *Casti connubii,* skirta šeimai, o 1931 m. *Quadragesimo anno,* – skirta to meto opiausiems socialiniams klausimams[163]. Antra vertus, vadovauti Katalikų Bažnyčiai Pijui XI buvo lemta tuo metu, kada Europos politinę laisvę ir saviraišką kaustė „keturi didieji diktatoriai" – Benitto Mussolini, Josifas Stalinas, Adolfas Hitleris, generolas F. Franco – ir beveik dvigubai didesnis būrys jų mažesnių ar visai mažų sekėjų nuo Pirėnų pusiasalio Europos vakaruose iki Baltijos jūros šiaurės rytuose, kada pasaulio ūkinį organizmą sudrebino 1929 m. Niujorko vertybinių popierių biržose staiga pratrūkusi finansinė-ekonominė krizė, kada vyko kolonijiniai-imperiniai karai Afrikoje (Abisinija) ir pilietinis karas Ispanijoje, kada Vokietijoje ir Italijoje buvo priimti prieš žmogiškumą nukreipti rasistiniai įstatymai, kada vyko bažnyčios „prievartavimas" Meksikoje ir totalus religijos persekiojimas bei naikinimas bolševikinėje Rusijoje (SSSR). Taigi realizuoti savo apaštališkosios

[161] Popiežius ir Lietuva. Lietuvos Respublikos Prezidento Laiškas Šventajam Tėvui (prancūzų kalba), *Laisvė,* 1922 03 17, p. 1.

[162] A. M. Piazzoni, *Storia delle Elezioni Pontificie. Atti, documenti segreti, cronache del tempo e curiosità, svelano i retroscena delle quasi frecento elezioni papali, dalle origini della Chiesa ai gioni nostri,* Roma, 2003, p. 269.

[163] Ten pat, p. 274.

veiklos credo – *La pace di Cristo nel regno di Cristo**, – išsakytą dar pirmojoje programinėje savo enciklikoje *Ubi Arcano Dei*, kuri buvo paskelbta 1922 m. Šv. Kalėdų išvakarėse[164], Šventajam Tėvui nebuvo paprasta ir lengva. Lietuvos istorijai reikšminga, jog Pijaus XI pontifikatas (1922–1939) chronologiškai beveik tobulai sutampa su Vilniaus problemos įstrigimu tarptautinėje erdvėje bei iracionaliu dviejų kaimyninių tautų lietuvių ir lenkų teritoriniu ginču, ir pagaliau su Lietuvos Pirmosios Respublikos politiniu suklestėjimu (Konstitucijos priėmimas) bei jos geopolitinio nuopuolio pradžia (Klaipėdos netektis).

* Kristaus taika Kristaus karalystėje (it.).

164 Pijaus XI 1922 12 23 enciklika *Ubi Arcano Dei*, Ugo Bellocchi, *Tutte le Encicliche e i Principali Documenti Pontifici emanati dal 1740*, Citta del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, Volume IX: Pio XI (1922–1939), Parta prima: 1922–1929, p. 56.

III.
ATSTOVYBĖS PRIE ŠVENTOJO SOSTO KŪRIMOSI PROBLEMOS: ASMENYBĖS, FINANSAI, POLITIKA

1919 m. pavasarį – vasarą įvykę lietuvių kilmingų pasauliečių bei žymesnių dvasininkų vizitai į Vatikaną davė gana apčiuopiamos praktinės naudos įtvirtinant Lietuvos valstybingumą bei plėtojant santykius su Šventuoju Sostu. 1919 m. vidurvasarį Vatikanas sutiko, kad prie Šventojo Sosto Lietuvos vyriausybė paskirtų savo atstovą ir pradėtų kurti diplomatinę atstovybę[165]. Tų pačių metų rugsėjo 15 d. Lietuvos užsienio reikalų ministras prof. Augustinas Voldemaras pirmuoju Lietuvos diplomatiniu atstovu prie Šventojo Sosto paskyrė dvasiškį – 43 metų amžiaus kanauninką dr. Jurgį Narjauską. Rugsėjo 20 d. jo artimiausiu padėjėju – atstovybės sekretoriumi tapo paskirtas URM tarnautojas Petras Mačiulis[166]. Principinis vyriausybės sprendimas, jog į Romą vyks būtent dr. J. Narjauskas, buvo priimtas dar liepos viduryje[167]. Nuo tada jis pradėjo aktyviau rengtis savo pirmai ir paskutinei diplomatinei misijai[168].

Kai kurie duomenys leidžia manyti, jog būtent dr. J. Narjausko paskyrimą pirmuoju Lietuvos atstovu prie Šventojo Sosto daugiausia galėjo nulemti kelios reikšmingos aplinkybės: 1) nepriekaištingas ir diplomatinei tarnybai tinkamas jo išsilavinimas, asmeninės-profesinės savybės bei Žemaičių vyskupo Pranciškaus Karevičiaus rekomendacijos, 2) ankstyvojo etapo liberaliai tautininkiškai ideologijai artimos pretendento politinės pažiūros bei jo asmeninė pažintis su valdančiojo elito lyderiais. Su Tautinio atgimimo patriarchu dr. Jonu Basanavičiumi bei pirmuoju valstybės prezidentu Antanu Smetona dr. J. Narjauskas buvo pažįstamas, regis, dar nuo 1906 ar 1907 metų, o 1919 m. vidurvasarį Paryžiuje turėjo progos artimiau susipažinti ir

[165] Lietuvos užsienio reikalų ministro prof. A. Voldemaro 1919 09 16 nota Nr. 2754 Vatikano Valstybės sekretoriui kardinolui P. Gasparri, *LCVA*, f. 383, ap. 3, b. 109, l. 58.

[166] Lietuvos atstovybės prie Šventojo Sosto 1920 05 20 raštas Užsienio reikalų ministerijai Nr. 246 „Atstovybės prie Šventojo Sosto, Italijoje, tarnautojų sąrašas", *LPPŠŠAR*, byla: Vatikano Pasiuntinybė. Prel. Narjauskas. Lenkų akcija. Personalo reikalai. Etatai. Konsuliniai reikalai. Kita.

[167] Kunigo dr. J. Narjausko 1919 09 16 prašymas Lietuvos užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui, *LCVA*, f. 383, ap. 3, b. 109, l. 61.

[168] Ten pat.

su užsienio reikalų ministru prof. A. Voldemaru; 3) glaudūs jo profesiniai ryšiai ir net bičiuliški santykiai su šalies prezidento A. Smetonos politiniu vienminčiu bei geru pažįstamu, Lietuvos delegacijos prie Paryžiaus Taikos konferencijos nariu kunigu prof. Pijumi Bielskiu; 4) apsisprendžiant dėl pirmojo Lietuvos diplomatinio atstovo prie Šventojo Sosto kandidatūros tiek užsienio reikalų ministrui, tiek šalies prezidentui neabejotinai imponavo tai, kad dr. J. Narjauskas turėjo puikų teisinį išsilavinimą ir dar nuo studijų laikų buvo šiek tiek susipažinęs su gyvenimo Italijos sostinėje stiliumi bei ypatumais, Romos Kurijoje turėjo vieną kitą pažįstamą; 5) svarbu buvo ir tai, jog dr. J. Narjauskas jau nuo 1907 m. buvo įsitraukęs į Katalikų Bažnyčios Lietuvoje lituanizavimo reikalus – dalyvavo diskusijose, kaip išsikovoti, kad Vatikanas Vilniaus vyskupu paskirtų lietuvį dvasininką[169]. Be to, XX a. pradžioje buvo vienas iš nedaugelio lietuvių dvasininkų, kurie turėjo įgiję tam tikros bendravimo patirties su popiežiumi – dar 1908 m. vasaros pabaigoje jis vadovavo net pusantro šimto lietuvių maldininkų delegacijai, kuri vyko į Romą pasveikinti popiežiaus Pijaus X auksinio kunigystės jubiliejaus proga[170]. Šios kelionės metu dr. J. Narjauskas ne tik gavo solenizanto Šventojo Tėvo audienciją, bet turėjo progą tiesiogiai pabendrauti su tuometiniu Vatikano Valstybės sekretoriumi kardinolu Raffaele Merry del Valiu ir nušviesti jam sudėtingą Bažnyčios padėtį Lietuvoje[171]. Be to, su Lietuvos krikščionių demokratų partija tuomet jau konkuravusios Tautos pažangos partijos lyderiams – prezidentui A. Smetonai bei užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui – priimant sprendimą, ne paskutinę vietą, regis, turėjo ir faktas, kad kanauninkas dr. J. Narjauskas su įtakingais LKDP veikėjais, išskyrus Vasario 16-osios Akto signatarą ir Valstybės Tarybos narį prelatą Justiną Staugaitį, buvo susisaistęs tik gana fragmentiškais ryšiais. Dėl pastarosios aplinkybės šiam kandidatui nieko esmingesnio, išskyrus konfesinę priklausomybę, negalėjo prikišti ir radikaliai nusiteikę Lietuvos kairiojo politinio sparno lyderiai: liaudininkas-socialistas Mykolas Sleževičius bei socialdemokratas Steponas Kairys.

Išsilavinimu, amžiaus branda ir charakterio savybėmis dr. J. Narjauskas, galima sakyti, puikiai tiko užimti tarptautinės bendrijos dar nepripažintos, besikuriančios, tačiau jau gana ambicingos valstybės diplomatinio atstovo pareigas Romoje. Jis buvo gimęs 1876 m. balandžio 21 d. Vilkaviškio apskrities, Paežerių valsčiaus Parausių kaime. Buvo baigęs Seinų dvasinę seminariją ir turėjo abiejų teisių daktaro laipsnius: Grigaliaus universitete Romoje buvo įgijęs Kanonų teisės daktaro laipsnį, o tame pat mieste įsikūrusiame Apolinaro universitete dar buvo apgynęs civilinės

[169] V. Merkys, *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.*, Vilnius, 2006, p. 382.

[170] A. Katilius, Ką XX a. pradžioje Vatikanas žinojo apie Lietuvą?, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. XXIII, p. 285.

[171] V. Merkys, min. veik., p. 384.

teisės daktaro disertaciją[172], Fribūro universitete Šveicarijoje išklausęs specialų Politinės ekonomikos metų trukmės kursą. Prelatas laisvai kalbėjo bei rašė ne tik lietuvių, lenkų ar rusų kalbomis, bet puikiai mokėjo ir diplomato tarnybai Romoje būtinas Vakarų Europos kalbas: italų, lotynų, prancūzų, vokiečių. Jo profesinė karjera iki diplomatinės tarnybos pradžios buvo nepriekaištinga. 1905 m. tapęs Seinų dvasinės akademijos profesoriumi, dr. J. Narjauskas gana sėkmingai kilo tarnybos laiptais. 1906–1910 m. buvo Seinų vyskupijos konsistorijos sekretoriumi, 1910–1917 m. tapo konsistoriaus regentu. 1916 m. tapo Seinų Kapitulos kanauninku, o 1918–1919 m. ir Seinų Katedros rektoriumi. Pirmojo pasaulinio karo metais, kaip ir nemaža lietuvių inteligentijos, pasitraukė į Rusijos imperijos gilumą. Kubanės gubernijoje, Krimskos stanicoje, dirbo gimnazijos mokytoju. 1917–1918 m. buvo Petrapilio draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpti pirmininkas. Pasižymėjo ypatingu veiklumu, aktyvumu, smalsumu bei sugebėjimu siekti užsibrėžtų rezultatų. Tačiau, kaip ir jo jaunesnysis brolis Matas, buvo kiek užsispyręs, atviro ir karštoko charakterio, linkęs į kiek perdėtą savo asmeninių interesų gynimą. Apskritai gana sudėtinga, neabejotinai spalvinga, ambicinga ir kartu jautri asmenybė.

Paskirtasis atstovybės sekretorius Petras Mačiulis už savo viršininką buvo kone dvigubai jaunesnis, gimęs 1895 m. kovo 18 d. Bimbų kaime, Panemunėlio valsčiuje, Zarasų apskrityje. Pagal išsilavinimą taip pat buvo dvasininkas – baigęs Žemaičių dvasinę seminariją Kaune. Tačiau tapęs kunigu P. Mačiulis nesitenkino vien katalikiškais reikalais, bet, kaip XX a. pirmoje pusėje Lietuvoje buvo gana įprasta, aktyviai įsitraukė ir į pasaulietinį gyvenimą. Lietuvos valstybingumo atsikūrimo metais kurį laiką (1919 m. sausis–vasaris) dirbo Žemės ūkio ir valstybės turtų ministerijos reikalų vedėjo sekretoriumi, vėliau keletą mėnesių tos pat ministerijos Kanceliarijos vedėju. 1919 m. liepą perėjo dirbti į URM ir buvo paskirtas diplomatiniu kurjeriu[173]. Be lietuvių, lenkų, rusų ir lotynų kalbų, mokėjo skaityti ir rašyti vokiškai, galėjo susikalbėti prancūziškai. Pasižymėjo darbštumu, užsispyrimu, pedantiškumu, o vėliau, deja, ir... ne visai pagrįstais skundais į URM prieš savo tiesioginį viršininką dr. J. Narjauską[174]. Vos atvykęs į Italijos sostinę, P. Mačiulis tuščiai laiko neleido: kibo ne tik į darbą Atstovybėje, bet ir ėmė studijuoti teisę Romos karališkajame universitete, kurį 1923 m. sėkmingai baigė apgindamas daktaro disertaciją.

172 Lietuvos URM raštas „Atstovybės prie Apašt. Sosto Personalas", *LPPŠSAR*, byla: Vatikano Pasiuntinybė. Prel. Narjauskas. Lenkų akcija. Personalo reikalai. Etatai. Konsuliniai reikalai. Kita.

173 Ten pat.

174 Lietuvos Atstovybės prie Šventojo Sosto sekretoriaus P. Mačiulio 1921 01 29 pranešimas Nr. 13 URM Informacijų departamentui, ten pat; Užsienio reikalų ministro dr. J. Purickio 1921 02 10 laiškas atstovui prie Šventojo Sosto dr. J. Narjauskui, ten pat.

Pirmas, pagrindinis ir svarbiausias dr. J. Narjausko darbas 1919 m. spalį vos atvykus į Romą buvo Lietuvos diplomatinės atstovybės prie Šventojo Sosto organizavimas. Už ministerijos skirtas menkas lėšas per labai trumpą laiką reikėjo atlikti milžinišką darbą: ne tik dideliame mieste surasti bei santykinai pigiai išnuomoti Atstovybei tinkamas patalpas, pasirūpinti būtiniausiais jos rekvizitais – vėliava, herbu, antspaudu, būtiniausiomis knygomis bei baldais, personalu, bet ir užmegzti kiek įmanoma glaudesnius ryšius su vietos diplomatiniu korpusu, Šventojo Sosto Valstybės Sekretoriato pareigūnais, vietos politikais, visuomenės ir kultūros veikėjais, nes tik taip buvo įmanoma pradėti sėkmingą diplomatinę akciją svečioje šalyje bei Lietuvos valstybingumo propagandą. Be to, nedera užmiršti, jog 1919 m. rudenį, tai yra tuo metu, kada kūrėsi Lietuvos diplomatinė atstovybė prie Šventojo Sosto, Lietuvos pasiuntinybės prie Italijos vyriausybės dar nebuvo. Taigi sulaukti kolegų pagalbos, atsiremti į kaimyno petį dr. J. Narjauskas galimybių neturėjo ir viską spręsti bei realizuoti praktiškai privalėjo pasikliaudamas tik savo protu bei jėgomis. Be to, kadangi dr. J. Narjausko įkurta atstovybė prie Šventojo Sosto daugiau nei metus buvo vienintelė lietuviška diplomatinė įstaiga Apeninų pusiasalyje, todėl *de facto* Lietuvos interesams kurį laiką ji atstovavo ne tik prie Vatikano, bet ir prie Kvirinalo. Dr. J. Narjauskas Italijos URM rūmuose tuomet buvo neretas svečias, o italų pareigūnai su juo *de facto* bendravo kaip su Lietuvos vyriausybės atstovu.

Pirmasis Lietuvos Respublikos diplomatinis atstovas prie Šventojo Sosto dr. J. Narjauskas vos su dvidešimčia tūkstančių infliacijos kasdien graužiamų vokiškų markių kišenėje[175], tačiau optimistiškai nusiteikęs, kad savo diplomatinę misiją įvykdys bet kokiomis aplinkybėmis, traukiniu iš Kauno per Berlyną ir Paryžių į Romą išvyko 1919 m. rugsėjo 18 d.[176] Kiek vėliau – spalio 1 d. į naująją savo tarnybos vietą buvo išsiųstas ir paskirtasis Atstovybės sekretorius Petras Mačiulis. Jam URM kelionei skyrė 1000 markių avansą[177], tačiau užmiršo buvusiam diplomatiniam kurjeriui už paskutinį mėnesį sumokėti algą[178]. Kita vertus, dėl URM duotų papildomų užduočių P. Mačiulis į Italijos sostinę atvyko tik daugiau nei po mėnesio – 1919 m. lapkričio 10 d. Pirmojo diplomatinio atstovo iš Kauno išsiuntimas į

[175] Lietuvos diplomatinio atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko ir Atstovybės sekretoriaus P. Mačiulio parengta ataskaita URM buhalterijai „Atstovybės pajamos nuo įsisteigimo dienos, t. y. nuo 15 d. IX. lig 1 d. gruodžio 1919 m.", ten pat, byla: Vatikano pasiuntinybė. Prelatas Narjauskas. Atsiskaitomybė. Ūkiniai-finansiniai reikalai (1919–1922).

[176] URM Politikos departamento direktoriaus dr. Dovo Zauniaus 1919 09 19 raštas Nr. 2871 Lietuvos diplomatiniam atstovui prie Šventojo Sosto dr. J. Narjauskui, ten pat.

[177] Lietuvos diplomatinio atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko ir Atstovybės sekretoriaus P. Mačiulio parengta „Lietuvos atstovybės prie Šv. Sosto patikrintoji ir kasos knygoje pataisytoji piniginė apyskaita", ten pat.

[178] Lietuvos atstovybės prie Šventojo Sosto sekretoriaus P. Mačiulio 1919 12 07 raštas Nr. 67 URM Politikos departamento direktoriui dr. D. Zauniui, ten pat.

Romą buvo toks skubotas, jog Užsienio reikalų ministerija prie Šventojo Sosto formuojamai atstovybei nespėjo parengti nei platesnių veiklos gairių, nei net trumpalaikės finansinės sąmatos. Tiesa, prieš išvykdamas į *Amžinąjį miestą* Atstovybės prie Šventojo Sosto kūrimo ir išlaikymo finansinius reikalus dr. J. Narjauskas žodžiu šiek tiek spėjo aptarti su neseniai iš Paryžiaus Taikos konferencijos į Lietuvą grįžusiu užsienio reikalų ministru. Prof. Augustinas Voldemaras darbą Romoje ragino pradėti nuo pažinčių mezgimo su įtakingais asmenimis, Lietuvos informacijos biuro Romoje steigimo bei akcijų spaudoje ir žadėjo ne tik asmeniškai globoti šios diplomatinės atstovybės kūrimą, bet net suorganizuoti, kad ją „<...> finansuotų Amerikos lietuviai“[179].

Kartu, regis, preliminariai buvo apsitarta, jog Informacijos biuro Romoje vedėju taps pasaulietis – žinomas tapytojas Petras Kalpokas, kuris po šeimyninių nesklandumų bei kūrybinių ieškojimų-klajonių Vokietijoje, Vengrijoje bei Šveicarijoje buvo apsistojęs Italijoje dar nuo 1915 m. Pastarojo pagalbininku ir biuro bendradarbiu buvo nužiūrėtas dvasininkas, kanauninkas Kazimieras Prapuolenis, taip pat jau keletą metų gyvenęs bei dirbęs Italijos sostinėje ir spėjęs užmegzti ne vieną naudingą pažintį su vietos žurnalistais bei Vatikano pareigūnais. Kanauninkas K. Prapuolenis Romoje įsikūrė 1913 m. pavasarį, kada carinė vyriausybė, tęsdama depolonizavimo politiką[180] šiaurės vakarų krašte ir suinteresuota gilinti lietuvių–lenkų kultūrinę-politinę atskirtį, išreiškė jam savo politinį pasitikėjimą[181] ir paskyrė Šv. Stanislovo bažnyčios prie Rusijos ambasados Romoje rektoriumi[182]. Vos apsigyvenęs Romoje, K. Prapuolenis kiek įmanydamas ėmė plėtoti antilenkiškai lietuvišką veiklą spaudoje bei visuomenėje. Tačiau bene labiausiai kanauninkas Lietuvoje, Lenkijoje ir iš dalies Rusijoje buvo garsus dėl tais pačiais (*Sic*!) 1913 metais išleisto savo gana kontroversiško veikalo *Polskie Apostolstwo w Litwie*, kuriame buvo triuškinama teorija, skelbianti lenkų dvasininkijos nuopelnus lietuvių evangelizacijai bei krikščionybei Lietuvoje[183]. Kiek vėliau, Juozui Gabriui-Paršaičiui knygą išvertus į prancūzų kalbą bei parašius jai politiškai pernelyg angažuotą įvadą, J. Prapuolenis greitai „išpopuliarėjo“ ir Vatikane. Šventojo Sosto pareigūnai nebuvo patenkinti nei knygos, nei įvado autorių radikaliomis antilenkiškomis pažiūromis. Juolab kad ir pats K. Prapuolenis toli gražu ne visada jautė deramą pagarbą Vatikano monsinjorams ir

[179] Lietuvos diplomatinio atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1919 12 06 pranešimas Nr. 75 užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui, ten pat.

[180] V. Merkys, min. veik., p. 381–382.

[181] A. Katilius, Ką XX a. pradžioje Vatikanas žinojo apie Lietuvą?, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. XXIII, 2003, p. 283.

[182] P. Skirius, Lietuva ir Vatikanas Pirmojo pasaulinio karo metais, ten pat, p. 288–289.

[183] K. Prapuolenis, *Polskie Apostolstwo w Litwie*, Wilno, 1913.

ne kartą privačiai juos apibūdino tik kaip paviršutiniškus „fariziejus“ ar net „<...> bjauriausius svieto biurokratus“[184]. Tokio pobūdžio K. Prapuolenio „populiarumas“ Vatikane, kukloki ryšiai su Lietuvos vyskupais, tačiau gana glaudūs kontaktai *Didžiojo karo* metais su Rusijos imperijos diplomatinėmis bei valdžios institucijomis ir apskritai gana ryškiai šviečianti prorusiška orientacija[185] kanauninkui, regis, labiausiai pakišo koją užimti solidesnes pareigas besikuriančioje Lietuvos atstovybėje prie Vatikano. Pavyzdžiui, prof. A. Voldemaras nepritarė dr. J. Narjausko siūlymui kanauninką K. Prapuolenį kviesti Informacijos biuro Romoje vedėju. Tiesa, tokį užsienio reikalų ministro nusistatymą iš dalies galima paaiškinti kanauninko pernelyg artima bičiulyste su J. Gabriu-Paršaičiu, apie kurį pirmasis, švelniai tariant, jau buvo spėjęs susidaryti toli gražu ne pačią geriausią nuomonę[186].

Mažiau nei prieš metus praūžus Europoje *Didžiojo karo* audroms ir visuomenėse dar tebetvyrant baimės, netikrumo, sukrėtimų, organizacinio-administracinio chaoso bei sociopolitinių revoliucijų nuotaikoms[187], juridiškai nepripažintos valstybės diplomato kelionė iš laikinosios sostinės į *Amžinąjį miestą* buvo nelengva. Traukiniai iš Kauno į Vakarų Europos sostines kursavo nereguliariai ir dažnai labai vėluodami. Be to, jau rugsėjo paskutinėmis dienomis dr. J. Narjauskas netikėtai įstrigo Paryžiuje, nes Italijos ambasada Prancūzijoje atsisakė vizuoti Kaune URM išduotą jo diplomatinį pasą. Priežastis paprasta, bet pakankamai svari ir suprantama: italų politiniame žemėlapyje Lietuvos Respublikos vardo dar nebuvo, taigi logiškai negalėjo būti ir šios valstybės diplomatų. Italai lietuvių diplomatui kiek iš aukšto pareiškė, jog „nepripažintų valstybių pasai nevizuojami, ir patarė <...> atsinešt „Rusų ambasados“ vizą, tuomet ir čion vizuosią“[188]. Dėl tokio italų diplomatinės tarnybos akylumo dr. J. Narjauskui Prancūzijos sostinėje visai neplanuotai teko užtrukti kelias dienas ir, suprantama, patirti papildomų rūpesčių bei išlaidų. Iš Lietuvos delegacijos prie Versalio taikos konferencijos išsirūpinęs naują (eilinio piliečio) pasą, padedant italų delegacijos Taikos konferencijoje Baltijos komisijos pirmininkui markizui Torretto bei prolietuviškai nusiteikusiam italų žurnalistui kunigui Vercessi[189],

[184] A. Katilius, min. veik., p. 284.

[185] Ten pat, p. 283–285.

[186] A. Eidintas, *Slaptasis lietuvių diplomatas*, Vilnius, 1992, p. 99–101; R. Lopata, *Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais. Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 9, Vilnius, 1996, p. 165–166.

[187] Lietuvos atstovo Vokietijoje dr. J. Purickio 1919 11 16 konfidencialus pranešimas URM, *LCVA*, f. 383, ap. 3, b. 174, l. 14–15.

[188] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1920 06 26 slaptas pranešimas užsienio reikalų ministrui dr. J. Purickiui, *LPPŠSAR*, byla: Lietuvos Atstovo prie Šventojo Sosto pranešimai 1919–1920.

[189] Ten pat.

ir gavęs tik paprastą, ne diplomatinę italų vizą, dr. J. Narjauskas iš Paryžiaus į Romą išvyko spalio 3 d.[190] ir jau rytojaus dieną buvo savo diplomatinės tarnybos vietoje.

Tačiau dar prieš palikdamas Prancūzijos sostinę užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui spėjo pranešti apie jau atsirandančias opias finansines problemas. Diplomatas ministrui raportavo: „<...> šiuo turiu garbę pareikšti Tamstai Ponas Ministeri, jog gautomis 20.000 markių avanso man nepavyks įsikurti Ryme. Puolus markės kursui (apie 35 cnt.)* už 20.000 markių galiu gauti apie 8.000 lirų. Atskaičius mano su sekretorium kelionės išlaidas apie 1000 frankų ir algas už einantį mėnesį 3000** ir 1000 lirų pasilieka ant rankų apie 3000 lirų. Su šita suma negalima pradėti rimtai atstovybės, o atsieina laukti, kol bus daugiau lėšų prisiųsta <...> bent 20.000 frankų“[191]. Kartu pasiuntinys Užsienio reikalų ministerijai pasiuntė jo sudarytą Atstovybės prie Vatikano projektuojamų išlaidų pirmąją sąmatą. Pasiuntinio skaičiavimais, Atstovybės įkūrimui ir pirmajam veiklos pusmečiui (1919 m. rugsėjo 15 d. – 1920 m. kovo 15 d.) reikėję turėti bent 44 000 lirų[192]. Projektuota, jog apie pusę šios sumos – 24 000 lirų – bus išleista vien tik atstovo bei sekretoriaus algoms, o visa kita – Atstovybės buto nuomai, kanceliarijos įkūrimui bei kanceliarinėms išlaidoms.

Užsienio reikalų ministras į paskirtojo diplomatinio atstovo Romoje prašymą atsiliepė nedelsdamas. Jau 1919 m. spalio–lapkričio mėnesį ministro nurodymu besikurianti Atstovybė prie Šventojo Sosto Romoje iš Lietuvos delegacijos prie Varsalio taikos konferencijos biudžeto gavo 2000 Prancūzijos frankų. Be to, ministro nurodymu Lietuvos pasiuntinybė Berlyne besikuriančiai Atstovybei Romoje suteikė 300 frankų paramą[193]. Tų pačių metų gruodžio pirmomis dienomis prof. A. Voldemaro įsakymu iš Lietuvos delegacijos prie Versalio Taikos konferencijos biudžeto nepanaudotų atsargų Atstovybei Romoje papildomai buvo skirta dar 50 000 Vokieti-

[190] Lietuvos diplomatinio atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1919 10 01 pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui, *LPPŠSAR*, byla: Vatikano pasiuntinybė. Prelatas Narjauskas. Atsiskaitomybė. Ūkiniai-finansiniai reikalai (1919–1922).

* Dr. J. Narjausko iš Kauno išvykimo metu – 1919 m. rugsėjo viduryje Vakarų Europos bankai už vieną vokiečių markę dar davė maždaug po 43–45 liros centus, tačiau vos po poros savaičių – jau tik po 35. Tiesa, kiek vėliau – 1919 m. lapkričio viduryje markės kursas trumpam kiek šoktelėjo – už vieną markę buvo duodama apie 35–37 liros centus.

** Šiuo atveju būtina patikslinti, kad pirmojo Lietuvos diplomatinio atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko alga iš tiesų buvo ne trys, bet su visais priedais tik du tūkstančiai lirų per mėnesį, o dar tūkstantis lirų mėnesiui buvo numatyta „Atstovo reprezentacijai“.

[191] Ten pat.

[192] Lietuvos diplomatinio atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1919 10 01 parengta „Permatomųjų Išlaidų Sąmata“, ten pat.

[193] Atstovo dr. J. Narjausko ir sekretoriaus P. Mačiulio parengta „Lietuvos atstovybės prie Šv. Sosto patikrintoji ir kasos knygoje pataisytoji piniginė apyskaita. Atstovybės pajamos nuo įsteigimo dienos, t. y. nuo 15 d. IX. lig 1 d. Gruodžio 1919 m.“, ten pat.

jos markių[194]. Tiesa, dėl Lietuvos delegacijos prie Versalio Taikos konferencijos buhalterijos kasininkų aplaidumo ar tiesiog nesusigaudymo šie pinigai iš Paryžiaus į Romą buvo pasiųsti ne tiesiogiai, bet per Milane įsikūrusį šveicarišką Lozanos *Federalinį banką* (Banque Fédérale). Šveicarų bankas, vokiškus pinigus konvertavęs į itališką valiutą, dr. J. Narjauskui išmokėjo 13 932,50 liros[195]. Toks valiutų keitimo santykis lietuvių diplomatą gerokai nustebino ir nuliūdino, nes tuo pačiu metu italų bankai Romoje vieną vokišką markę supirkinėjo ne pigiau kaip po 35 liros centus[196]. Taigi tą pačią vokiškų pinigų sumą keičiant italų bankuose Romoje, buvo galima gauti ne mažiau kaip 17 500 lirų. Vadinasi, dėl netikusio pinigų iš Paryžiaus į Romą pervedimo per šveicarišką *Banque Fédérale* besikurianti lietuvių Atstovybė Romoje, o kartu ir Lietuvos valstybė patyrė bent apie pusketvirto tūkstančio lirų nuostolį[197]. Apgailestaudamas dėl tokio kai kurių pareigūnų neūkiškumo bei Atstovybės kritiškos finansinės padėties, 1919 m. gruodžio pradžioje pradedantis lietuvių diplomatas užsienio reikalų ministrui į Kauną rašė: „Suėmus į krūvą mūsų pajamų ir išlaidų sąskaitas <...> darosi aišku, kad Rymo Atstovybė vėla pasilieka vos su keleta tūkstančių ir kad netolimoje ateityje jos finansų stovis rodys minusą. Ateityje pravartu būtų surasti kelias, kuriuo Atstovybė gautų lėšų be tokių skaudžių nuostolių valiutą keičiant ir kad rūpestis apie lėšas nenaikintų atstovų dvasinės energijos“[198]. Kartu dr. J. Narjauskas prof. A. Voldemarui subtiliai priminė pažadus Atstovybę Romoje paremti Amerikos lietuvių pinigais. Tuo reikalu ministrui jis rašė: „Atsimenu kitąkart Jūsų Malonybė, Ponas Ministeri, esi minėjęs, kad lengviausia būtų Atstovybei Ryme, jei ją finansuotų Amerikos lietuviai. Šiuo drįstu grąžinti Jūsų atydą vėla į tą pat mintį ir prašyti, jei tai galima, ją įvykinti. Amerikos pinigais mūsų mėnesinė

[194] Atstovo dr. J. Narjausko ir sekretoriaus P. Mačiulio parengta „Lietuvos atstovybės prie Šv. Sosto patikrintoji ir kasos knygoje pataisytoji piniginė apyskaita. Atstovybės prie Šv. Sosto lėšų stovis sausio 1 dieną 1920 m.“, ten pat.

[195] Lietuvos diplomatinio atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1919 12 05 pranešimas Nr. 73 užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui, ten pat.

[196] Lietuvos diplomatinio atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1919 12 06 pranešimas Nr. 75 užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui, ten pat.

[197] Čia verta pastebėti, jog besikuriančią valstybę tuomet tokie finansiniai smūgiai, arba, tiksliau, neūkiškumas, persekiojo ne kartą. Todėl 1919 m. sausį A. Smetonos-A.Voldemaro-M.Yčo iš Vokietijos išrūpinta kelių milijonų markių paskola Lietuvai tirpo neįtikėtinai greitai. Pavyzdžiui, 1919 m. pavasarį Lietuvos diplomatinės misijos Berne (Šveicarijoje) vadovas Vladas Daumantas dėl to, kad nesusigaudė ir laiku nesuspėjo – daugiau nei per tris mėnesius – 250 000 vokiškų markių iškeisti į šveicariškus frankus, patyrė net apie 80 000 šveicariškų frankų nuostolį ir taip savo vadovaujamą misiją praktiškai privedė prie bankroto. (Lietuvos diplomatinio atstovo Šveicarijoje (Berne) dr. J. Šaulio 1919 10 07 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 174, l. 77–81.)

[198] Lietuvos diplomatinio atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1919 12 06 pranešimas Nr. 75 užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui, *LPPŠSAR*, byla: Vatikano pasiuntinybė. Prelatas Narjauskas. Atsiskaitomybė. Ūkiniai-finansiniai reikalai (1919–1922).

sąmata, neišskiriant spaudos reikalų, padengiama vienu tūkstančiu dolerių. <...> manau, kad amerikiečiai lietuviai tinkamai apvertintų mūsų pastangas, jei Jūsų Malonybė išrastumėt reikalingu daiktu į juos šiuo reikalu kreiptis"[199]. Kaip netrukus paaiškėjo, prelato užuomina ir šį kartą sulaukė deramo ministro dėmesio.

1919 m. lapkričio viduryje, jau išnuomojęs butą Atstovybei Romoje adresu *Piazza Campitelli 9*, šiaip taip įsikūręs ir vietoje konkrečiau susipažinęs su situacija, atstovas Užsienio reikalų ministerijai parengė išsamesnę – visų 1920-ųjų finansinių metų sąmatą. Pranešime į Kauną URM valdininkams dr. J. Narjauskas nurodė, kad Atstovybės net minimaliai veiklai užtikrinti yra būtini 87 000* lirų metams[200]. Planuota, kad Atstovybės buto nuoma, būtino inventoriaus įsigijimas, mokesčiai už elektrą ir dujas butui šildyti žiemą, pašto paslaugos, raštinės reikmenys, alga pasiuntinybės buto tarnui ir pasiuntinybės diplomatiniam kurjeriui bei nenumatytos išlaidos per metus pareikalaus 35 400 lirų. Likusieji pinigai – 50 400 lirų turėjo būti išleisti atstovo (24 000) ir sekretoriaus (14 400) algoms bei atstovo reprezentacijai (12 000)[201]. Dar bent 39 600 lirų metams, atstovo skaičiavimais, reikėjo Lietuvos informacijos biurui Romoje įkurti bei išlaikyti. 12 000 lirų alga planuota Biuro vedėjui, antra tiek – jo padėjėjui, 3600 – Biuro buto nuomai ir 12 000 lirų Lietuvos valstybingumo propagandai – spaudos išlaidoms[202].

Tačiau *Didžiojo karo* nuniokota, dar tik besikurianti Lietuvos valstybė, neturinti savos finansų nei ūkio sistemų, tuomet disponavo labai menkais finansiniais ištekliais bei galimybėmis. Šalies finansinę padėtį komplikavo ir ką faktiškai pasibaigęs karas su bolševikine Rusija, bermontininkų puldinėjimai ir plėšimai, įtempti santykiai su Lenkija ir šalies viduje susiklosčiusi sudėtinga socialinė-ekonominė padėtis. Todėl lėšas įvairioms valstybinėms institucijoms, taigi diplomatinei tarnybai bei pasiuntinybėms užsienyje liberalių pažiūrų premjero Ernesto Galvanausko vadovaujama vyriausybė tuomet skirstė itin taupiai, jeigu nesakysime – šykščiai, skaičiuodama kiekvieną markę, auksiną, pfenigį ar centą. Jau 1919 m. lapkričio 10 d. URM Romoje besikuriančiai Atstovybei davė įsakymą skubiai atsiųsti tikslias žinias apie visas Atstovybės turėtas išlaidas bei gautas pajamas[203]. Iš dr. J. Narjausko ir P. Mačiu-

[199] Ten pat.

* Čia būtina patikslinti, kad dr. J. Narjausko skaičiavimuose įsivėlė nedidelė klaida, nes susipažinus su jo paties parengta 1920 m. sąmata matyti, kad iš tiesų Atstovybės veiklai reikėjo ne 87 000, bet 85 800 lirų.

[200] Lietuvos diplomatinio atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1919 11 15 pranešimas Nr. 42 Užsienio reikalų ministerijai, ten pat.

[201] Lietuvos diplomatinio atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko parengta „Atstovybės prie Apaštališkojo Sosto 1920-s metams Sąmata", ten pat.

[202] Ten pat.

[203] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko ir sekretoriaus P. Mačiulio 1919 12 04 pranešimas Nr. 71 URM, *LPPŠSAR*, byla: Vatikano pasiuntinybė. Prelatas Narjauskas. Atsiskaitomybė. Ūkiniai-finansiniai reikalai (1919–1922).

lio parengtų ir jau gruodžio pradžioje į Kauną išsiųstų dokumentų matyti, jog pirmaisiais savo veiklos mėnesiais Atstovybė Romoje finansiškai vertėsi labai sunkiai. Vyriausybės skiriamų kuklių piniginių lėšų vos pakako Atstovybės buto nuomai, atstovo ir sekretoriaus algoms, paštui, būtiniausiam inventoriui ir kanceliarinėms prekėms, minimalios prolietuviškos propagandos organizavimui vietos spaudoje bei vienai kitai svarbesnei Vatikano išleistai knygai įsigyti[204]. Kaip matyti iš Atstovybės ministerijai pateiktų sąskaitų, 1919 m. lapkritį–gruodį propagandai buvo išleistos vos 42 liros, knygoms, kurios padėjo pamatą formuojamai Atstovybės bibliotekai – 77, paštui – 114, inventoriui – 144, kanceliarijos reikmėms – 328, buto nuomai – 888 liros[205]. Dar 3750 lirų (3000 šveicariškų frankų) atstovas išleido Lietuvos informacijos biuro Romoje reikalams[206]. Tiksliau sakant, padengė[207] kanauninko K. Prapuolenio jau anksčiau padarytas išlaidas populiarinant Lietuvos vardą bei reikalus[208] italų periodinėje spaudoje[209]. Reikia pasakyti, jog K. Prapuolenio atžvilgiu pasiuntinys buvo nusiteikęs itin pozityviai, rūpinosi pedantiškai apmokėti visas jo patirtas išlaidas (net „pasivaišinimus“ kavinėse su „reikalingais“ italais), pagarbiai jį vadino „mūsų tautos Veikėju“ ir net prašė, kad ministerija „<...> jam už paaukotą Tėvynės labui darbą paskirtų honorarą“[210]. Labai nesikuklino ir pats K. Prapuolenis, kuris ne tik gana pedantiškai suskaičiavo, kad Lietuvos atstovo jam perduoti 3750 (3000 frankų) lirų iš tiesų nepadengė visų jo „patirtų“ išlaidų – 3829 liros ir 18 cnt, bei leido suprasti, kad pageidautų, jog Lietuvos valstybė su juo atsiskaitytų ir už „<...>

[204] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko ir sekretoriaus P. Mačiulio 1919 12 04 parengta „Lietuvos Atstovybės prie Šv. Sosto patikrintoji ir kasos knygoje pataisytoji piniginė apyskaita. Atstovybės išlaidos nuo įsteigimo dienos ligi gruodžio 1 d. 1919 m. Atstovybės gruodžio mėnesio (1.XII.– 1.I.1920) išlaidos“, ten pat.

[205] Ten pat.

[206] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko ir Atstovybės sekretoriaus P. Mačiulio 1919 12 20 konfidencialus pranešimas Nr. 89 Lietuvos delegacijos prie Paryžiaus Taikos konferencijos sekretoriui Br. K. Balučiui, *LCVA*, f. 383, ap. 3, b. 109, l. 5.

[207] Ten pat.

[208] Pasak K. Prapuolenio, nuo 1919 m. sausio 1 iki gruodžio 1 d. jis net 208 italų laikraščių ar žurnalų numeriuose sugebėjo paskelbti „378 straipsnius-straipsnelius su įvairiomis žiniomis apie lietuvius, Lietuvą ir josios reikalus, visuomet pažymėdamas atspaustuose antgalviuose, kad tai esama Lietuvos reikalų“. Daugiausia esą prolietuviškos informacijos buvo paskelbta Romos leidiniuose: *L'Economika d'Italia, Il Popolo Romano, Corriere d'Italia, Il Messaggero, Il Piccolo, Il Giornale d'Italia, La Russia Nuova, Il Bolletino russo, L'Epoca, La Voce dei Popoli, L'Israelita, L'Italie* (prancūzų kalba), taip pat Florencijoje leidžiamame *La Civilta Cattolica* bei Milane – *Corriere della Sera*. (Kanauninko K. Prapuolenio 1919 12 09 laiškas Lietuvos atstovui prie Šventojo Sosto dr. J. Narjauskui, ten pat, l. 6.)

[209] Ten pat.

[210] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko ir Atstovybės sekretoriaus P. Mačiulio 1919 12 20 konfidencialus pranešimas Nr. 89 Lietuvos delegacijos prie Paryžiaus Taikos konferencijos sekretoriui Br. K. Balučiui, ten pat, l. 5.

mažmožius, kaip antai išlaidos laikraščių pirkinėjimui, tarnams, tramvajaus ir t. t."[211]. Tačiau labai greitai paaiškėjo, kad tokios abiejų veikėjų intencijos smarkiai kertasi su valstybės realiomis finansinėmis galimybėmis.

1920 m. sausio viduryje dr. J. Narjauską iš Kauno pasiekė pusiau oficialus, pusiau privatus URM valdytojo Petro Klimo laiškas, iš kurio aiškėjo, jog motyvuodama lėšų stygiumi vyriausybė greičiausiai nepatvirtins Atstovybės prie Vatikano pageidaujamo 1920 finansinių metų sąmatos projekto. URM valdytojo prognozės reiškė, jog dar kaip reikiant nespėjusios įsikurti bei atsistoti ant kojų diplomatinės atstovybės Romoje jau laukia sunkūs laikai, ir jos veikla gali gerokai apmirti. P. Klimas dr. J. Narjauskui tiesiai rašė, kad Lietuvos „finansinė padėtis nesiliauja buvusi sunki ir sunki. <...> Visur kiaurai ir išilgai darydami ekonomiją mes, žinoma, ir jums sumažinome išlaidas. Bet vertindami labai aukštai jūsų akciją Ryme, mes rūpinomės jums kuo mažiausia striukinti biudžetą"[212]. Ar tokie URM pareigūno išvedžiojimai diplomatą nors kiek paguodė, labai abejotina, nes toliau iš laiško turinio aiškėjo, kad Atstovybės biudžetas bus apkarpytas labai nemažai, o suplanuoto Lietuvos Informacijos biuro Romoje dėl pinigų stygiaus išvis nebus, todėl „pati Atstovybė ar jos sekretoriatas turės atlikti ir informacijos pareigas"[213]. Tiesa, čia pat P. Klimas prabėgomis užsiminė, kad „kitiems reikalams" ministerija yra jau beveik pasišovusi ieškoti „<...> privatinių šaltinių (iš Amerikos ar kitur) ir gal net aukų"[214].

Užsienio reikalų ministro, kitų URM pareigūnų bei paties dr. J. Narjausko iniciatyvumas finansinę paramą Lietuvos diplomatinei tarnybai rasti už Atlanto – Jungtinėse Amerikos Valstijose – pasiteisino. Šių veikėjų privačių pažinčių, įtakos bei pastangų dėka jau 1920 m. sausio pabaigoje Lietuvos diplomatinę Atstovybę prie Šventojo Sosto pasiekė pirmosios gana solidžios aukos iš JAV – nuo čia gyvenusios gausios lietuvių bendruomenės ir pirmiausia nuo lietuvių katalikų kunigų. Apeliuodamas į šią paramą, dr. J. Narjauskas Petrui Klimui rašė: „Amerikos kunigai finansuoja šiais metais Rymo atstovybę – prisiuntė pradžiai 16 tūkstančių lirų. Prašau patvirtinti mano sąmatą. Kalpokas atvyko darbuotis spaudoje. Kanonikas Prapuolenis reikalauja uždarbio"[215]. Tačiau pasukusi valstybinių lėšų griežto taupymo keliu, vyriausybė manė kitaip ir į prelato prašymus atsiliepė vangiai. Susipažinęs su

[211] Kanauninko K. Prapuolenio 1919 12 09 laiškas Lietuvos atstovui prie Šventojo Sosto dr. J. Narjauskui, ten pat, l. 6.

[212] URM valdytojo P. Klimo 1920 01 22 laiškas Lietuvos atstovui prie Šventojo Sosto dr. J. Narjauskui, *LPPŠSAR*, byla: Vatikano pasiuntinybė. Prelatas Narjauskas. Atsiskaitomybė. Ūkiniai-finansiniai reikalai (1919–1922).

[213] Ten pat.

[214] Ten pat.

[215] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1920 01 26 telegrama Lietuvos URM, ten pat.

dr. J. Narjausko parengta sąmata, E. Galvanausko Kabinetas pernelyg nepasikuklino ir lėšas Atstovybei prie Šventojo Sosto sumažino beveik perpus: vietoj prašytų 87 000 (85 800)* lirų 1920 m. valstybės biudžete numatė skirti tik 48 600 lirų[216]. Pirmiausia vyriausybė be ceremonijų nurėžė visas atstovo prašytas išlaidas reprezentacijai bei 200 lirų nuo mėnesinės sekretoriaus algos. Daugiau nei per pusę sumažino lėšas Atstovybės buto nuomai ir išlaikymui bei kanceliarinėms ir ryšių (telefono) išlaidoms. URM patvirtintoje sąmatoje visiškai nebeliko atlyginimo nei Atstovybės tarnui, nei diplomatiniam kurjeriui. Vietoj prašytų 5000 lirų vadinamosioms „nenumatytoms išlaidoms" vyriausybė skyrė tik 1800[217]. Kaip P. Klimas ir prognozavo, lėšos planuotam Lietuvos informaciniam biurui Romoje taip pat nebuvo įtrauktos į Atstovybės sąmatą.

Sąmatos lydraštyje Užsienio reikalų ministerijos valdytojas P. Klimas dr. J. Narjauskui įsakmiai rašė: „Šiuo atveju Tamstai yra siunčiamas Atstovybės sąmatos projektas 1920 metams, kurs jau yra įteiktas Ministerių Kabinetui, Finansų Ministerijai ir Valstybės Kontrolei. Ligi toji sąmata bus galutinai priimta ir patvirtinta atatinkamų instancijų, Tamstai yra įsakoma provizoriškai vaduotis tosios sąmatos projektu <...> ir tomis instrukcijomis, kurios taipojau yra drauge čia pridedamos"[218]. Užsienio reikalų ministro prof. A. Voldemaro pasirašytos *Instrukcijos Atstovybėms prie 1920 metų sąmatos*, kurias sudarė devyni paragrafai, buvo gana griežtos ir pradedantiems lietuvių diplomatams užsienyje paliko nedaug laisvės tvarkant atstovybių finansinius reikalus. Negana to, reaguodama būtent į dr. J. Narjausko parodytas iniciatyvas Atstovybės prie Šventojo Sosto (o eventualiai ir valstybės) finansinę padėtį pagerinti investicijomis iš šalies, vyriausybė užsimojo ir šiuos privačios iniciatyvos būdu gautus pinigus suvalstybinti. Instrukcijų 5 § buvo suredaguotas taip, kad visas pasiuntinybių pajamas nepriklausomai nuo jų kilmės buvo galima įskaičiuoti į bendrąjį vyriausybės patvirtintą pasiuntinybės biudžetą. O tai reiškė, kad, nepaisant atskiro atstovo privačių iniciatyvų bei pastangų dirbti geriau, vyriausybė buvo linkusi vadovautis labiau lygiavos principais. Jau pirmas *Instrukcijų* paragrafas skelbė, kad „Atstovas neturi teisės išeiti iš jo atstovybės patvirtintos sąmatos ribų", o trečias nedviprasmiškai priminė, jog „sąmatos nurodytų ribų nesilaikymas yra laikomas nusižengimu įstatymams, kurie baudžia už Valstybės pinigų eikvojimą ir kelia visas [iš to išplaukiančias. – A. K.] konsekvencijas"[219]. Tik išskirtiniais atvejais atstovams

* Šis skirtumas atsiranda dėl Pasiuntinybės dokumentuose (skaičiavimuose) įsivėlusios aritmetinės klaidos.

216 URM parengtas ir 1920 01 14 vyriausybės aprobuotas Lietuvos Atstovybės prie Šventojo Sosto 1920 finansinių metų sąmatos projektas, ten pat.

217 Ten pat.

218 Užsienio reikalų ministerijos valdytojo P. Klimo 1920 01 31 raštas Nr. 259 Lietuvos atstovui prie Šventojo Sosto dr. J. Narjauskui, ten pat.

219 Lietuvos URM „Instrukcijos Atstovybėms prie 1920 metų sąmatos", ten pat.

leista vienos pozicijos neišnaudotas lėšas panaudoti kitos pozicijos reikalams. Reikalauta, kad atstovybės URM kas mėnesį teiktų išsamias ataskaitas ne tik apie savo padarytas išlaidas, bet ir apie gautas pajamas (*Sic!*); kad atstovybių oficialūs butai būtų ne didesni nei 2–3 kambariai, bet būtinai turintys „<...> įtaisymą, pritaikintą išimtinai darbo reikalui; kad darbo valandos kiekvienoje atstovybėje būtų „<...> tiksliai nustatytos ir išlaikomos“. Atstovams griežtai uždrausta iš atstovybėms skirtų lėšų kam nors „skirti pašalpas“, „davinėti paskolas“ ir be specialaus URM įsakymo „perrašinėti sumas kitoms Ministerijoms“[220]. Kaip uoliai ir pedantiškai URM išleistos šios bei kitos instrukcijos buvo vykdomos, puikiai matyti iš vėlesnio ministerijos susirašinėjimo su Atstovybe Romoje bei dr. J. Narjausko ir P. Mačiulio parengtų finansinių ataskaitų URM buhalterijai[221].

Komentuojant tokią griežtą E. Galvanausko vyriausybės finansų politiką bei prof. A. Voldemaro instrukciją iš esmės tuo pačiu reikalu reikia pasakyti, jog lėšos 1920 finansiniams metams smarkiai buvo apkarpytos ne tik Atstovybei prie Vatikano, bet ir kitoms vos spėjusioms užsienyje įsikurti diplomatinėms tarnyboms. Pavyzdžiui, Lietuvos Atstovybėms Šveicarijoje – Berne, Danijoje – Kopenhagoje, Vokietijoje – Berlyne, Lietuvių spaudos biurui Stokholme bei Lietuvos telegramų agentūrai Kopenhagoje. Ir tam buvo daugiau nei rimtos priežastys, nes dėl anksčiau dirbusios Mykolo Sleževičiaus vadovaujamos vyriausybės, švelniai tariant, pernelyg liberalios finansų politikos bei kitų jau aukščiau minėtų priežasčių Lietuvos valstybė 1919–1920 m. sandūroje buvo atsidūrusi tiesiog ant finansinio kracho ribos. Štai URM valdytojas P. Klimas netrukus po M. Sleževičiaus vyriausybės atsistatydinimo 1919 m. rudenį Lietuvių spaudos biuro Stokholme ir Lietuvos telegramų agentūros Kopenhagoje vedėjui Ignui Šeiniui-Jurkūnui aiškiai susierzinęs ir įsikarščiavęs taip aiškino priežastis, kodėl vyriausybė radikaliai mažina išlaidas savo diplomatinių tarnybų išlaikymui užsienyje:

> „Del Tamstos laiško aš tik galiu pasakyti: Jeigu Tamsta pamatytum, kokiomis sąlygomis mes dabar dirbame Kaune ir į kokią padėtį į puolė mūsų šalis ir Valstybės aparatas – tamsta suprastum, kodėl mes turime atsisakyti nuo daugelio elementarinių dalykų. Jūsų spaudos ir telegramų agentūra, verčiant į mūsų valiutą, apsieina beveik tiek, kiek kelių mūsų ministerijų biudžetas per mėn. neapsieina. Tokios išlaidos nieku būdu negali būti ištesėtos. Tą disproporciją mes negalime akceptuoti ir čia negalime vaduotis principu, jog Lietuvos vardas yra brangesnis... Mes tiesiog stebėjomės, kad Jūs užsieniuose visai nustojote orientuotis, kokioj padėtyje mes esame. Mūsų pirmesnioji valdžia taip pat telaukė vis naujų užsienio paskolų ir neatsižvelgė į realias paskolų garantijas. Išdygo planų planai, kurie visai

[220] Ten pat.
[221] Dr. J. Narjausko ir P. Mačiulio 1921 12 30 finansinė ataskaita URM už 1921 m. gruodį, ten pat.

prasilenkė su krašto stoviu ir vedė jį į bankrotą visose srityse. Pinigai buvo taškomi be jokio plano ir apskaitymo. Dabar mes tokiame esame krizyje, kad tik didelė kantrybė gali mus išlaikyti ligi geresnių dienų" [222].

Iš esmės tuos pačius argumentus dėl ministerijos įvykdyto sąmatos apkarpymo Atstovybei Berne URM valdytojas kiek vėliau išklojo ir Lietuvos atstovui Šveicarijoje dr. Jurgiui Šauliui[223]. Negana to, iš tolo apeliuodamas į prof. A. Voldemaro autoritetą, P. Klimas už save geru dešimčia metų vyresnį, bet, matyt, ne itin mėgstamą kolegą nepasikuklino ta pačia proga kiek iš aukšto, mentoriškai pamokyti ir pamoralizuoti:

„Bet atsižvelgdamas į dabartinę Lietuvos situaciją ir į bendrą Valdžios nusistatymą del mūsų užsienio atstovybių aš galiu iš anksto tvirtai įtikinti Tamstą, kad paduotoji sąmata nieku būdu negalės būti akceptuota. Apskritai visų mūsų atstovybių štatai ir išlaidų maštabai yra griežtoj disproporcijoje su mūsų valstybės reikmėmis ir biudžetu, bet Tamstos paduotoji Šveicarijos sąmata, atsižvelgus į interesus, kurių Lietuva turi Šveicarijoje, yra perdaug didelė. Todėl būtų daug tikslingiausia jeigu Tamsta jau dabar paleistum savo personalą ir atleistum jį dirbti Lietuvon, o atstovybės išlaidas vestum prie reikalingojo minimumo. Ir villa, ir baldai, šiaip ar taip, teks likviduoti <...> Nei spaudos, nei propagandos reikalas ilgainiui Šveicarijoje neturės tokios reikšmės, kaip turėjo karo metu, nes mes turime tiesioginį susisiekimą su Londonu ir Paryžium. Ekonominių reikalų taip pat tuo tarpu nėra, o vieniems pasams išdavinėti – nebus reikalinga tiek daug išplėsto aparato turėti. Mums atrodo, jog nuo N. Metų vienas atstovas ir sekretorius drauge daktilografas (ar daktilografė) galės sudaryti visą atstovybės personalą" [224].

1920 finansinius metus Atstovybė prie Šventojo Sosto išleido 70 553, 25 lirų. Iš jų per 70% (48 600) sudarė pinigai iš valstybės biudžeto, o 21 953,25 liros buvo Jungtinėse Amerikos Valstijose gyvenusių lietuvių, daugiausia kunigų, atsiųstos aukos[225]. Kaip matyti iš dr. J. Narjausko finansinių ataskaitų į Kauną, Amerikos lietuvių suaukoti pinigai daugiausia buvo naudojami paties atstovo būtiniausioms reprezentacinėms reikmėms, Atstovybės butui įrengti, sekretoriaus buto nuomai, Atstovybės tarno algai, propagandai bei kai kuriems kitiems smulkesniems reikalams[226]. Pavyzdžiui, 1920 m. birželį–rugsėjį iš JAV lietuvių atsiųstų aukų

[222] URM valdytojo P. Klimo 1919 11 10 raštas Nr. 4041 Lietuvos atstovui Danijoje I. Šeiniui-Jurkūnui, ten pat.

[223] URM valdytojo P. Klimo 1919 12 04 raštas Nr. 4045 Lietuvos atstovui Šveicarijoje dr. J. Šauliui, ten pat.

[224] Ten pat.

[225] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1920 11 12 pranešimas Nr. 451 užsienio reikalų ministrui dr. J. Purickiui, ten pat.

[226] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1920 04 23 pranešimas Nr. 217 užsienio reikalų viceministrui P. Klimui, ten pat.

dr. J. Narjauskas 4000 lirų išleido savo kaip atstovo reprezentacijai, 1230 lirų sumokėjo Informacinio biuro Romoje vedėjui P. Kalpokui už nuolatines italų periodinės spaudos apžvalgas bei lietuvybės „propagandą" Italijoje, beveik 84 liras – kunigui K. Prapuoleniui už vietos spaudoje paskelbtą straipsnį apie Lietuvą. Apmokėjo prolietuviškai nusiteikusio italų humanitaro – filologo ir istoriko – profesoriaus Nicola Turchi kelionės išlaidas – 3181 lirą – 1920 m. rugsėjį į Lietuvą ir atgal į Romą, 34 liras išleido pirkdamas vietinius laikraščius, etc.[227] Taigi galima reziumuoti, jog Amerikos lietuvių finansinė parama besikuriančiai Lietuvos Atstovybei prie Šventojo Sosto buvo gana reikšminga ir sunkiais bei permainingais valstybei 1920 metais užtikrino lietuvių diplomatinės akcijos Romoje gyvybingumą.

1920 m. lapkričio viduryje, atsižvelgdamas į praėjusių metų gyvenimo Romoje patirtį ir turėtas išlaidas, italų valiutos nestabilumą bei pasikeitusius JAV lietuvių finansinės paramos prioritetus, dr. J. Narjauskas parengė 1921-ųjų finansinių metų Atstovybės sąmatos metmenis. Iš sąmatos turinio matyti, jog Atstovybės personalas buvo minimalus. Jį sudarė vos trys etatiniai darbuotojai: atstovas, Atstovybės sekretorius ir tarnas. Tačiau ir tokiai minimaliai pasiuntinybei Romoje išlaikyti pinigų reikėjo palyginti nemažai. Ypač turint galvoje tuomet dar labai skurdų Lietuvos biudžetą. Projektuota, kad išlaidos etatinių darbuotojų atlyginimams, Atstovybės buto ir Atstovybės sekretoriaus kambario nuomai, kanceliarinėms prekėms bei paštui per metus mažų mažiausiai sudarys bent 78 600 lirų[228]. Nemažą Atstovybės išlaidų augimą dr. J. Narjauskas užsienio reikalų ministrui dr. J. Purickiui pirmiausia aiškino tuo, kad „<...> sekantieji metai, prasidedą visa ko žymiu pabrangimu" ir todėl esą „<...> pareikalaus paduodamos sąmatoje sumos kaipo minimumo"[229]. Kad valdžia geriau išgirstų apie pokarinės Italijos ekonominę situaciją ir patenkintų Atstovybės finansinius poreikius, dr. J. Narjauskas bandė veikti ir per URM viceministrą. P. Klimui jis rašė: „Prašau Tamstą paįntekmiauti, kad sąmatos skaitlinės nebūtų sumažintos. Kaip viskas pabrango, dėlei liros atpigimo galingajame užsienyje, galima spręsti iš to, kad tramvajaus kursas, kava, tabakas ir kiti įvežami daiktai pabrango nuo pernai dvigubai. Valgomieji daiktai – trečdaliu"[230]. Be to, pastebimai išaugusią Atstovybės sąmatą dr. J. Narjauskas viceministrui motyvavo ir beveik nutrūkusia

[227] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko ir sekretoriaus P. Mačiulio parengta ataskaita URM apie JAV lietuvių atsiųstų aukų panaudojimą 1920 m. birželio–rugsėjo mėnesį, ten pat.

[228] Lietuvos diplomatinio atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko ir Atstovybės sekretoriaus P. Mačiulio 1920 lapkritį parengta bei į URM pasiųsta „Atstovybės prie Apaštališkojo Sosto 1921-ais metais išlaikymui sąmata", ten pat.

[229] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1920 11 12 pranešimas Nr. 451 užsienio reikalų ministrui dr. J. Purickiui, ten pat.

[230] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1920 12 01 pranešimas Nr. 470 URM viceministrui P. Klimui, ten pat.

JAV lietuvių finansine parama. 1920 m. rudenį prasidėjus Lenkijos invazijai į Vilnių, lietuvių kilmės amerikiečiai savo aukas siuntė ne diplomatinei tarnybai, bet Lietuvos kariuomenės stiprinimui ir istorinės sostinės gynimo reikalams. Pasak dr. J. Narjausko, „Amerikiečių ūpas dabar karštas Vilniui, t. y. Geležiniam Vilkui, todėl sunku ir kaulyti Atstovybės naudai. Gal vėliau pasiseks gauti koks desėtkas tūkstančių butui užmebliuoti“[231].

Kita vertus, komentuodamas 1921 m. sąmatos projektą, diplomatas ministrui pabrėžė, kad ir taip išaugęs biudžetas visų būtinų Atstovybės poreikių toli gražu nepatenkins. Pirmiausia pritrūks pinigų propagandiniam darbui. Pasak dr. J. Narjausko, norint Apeninų pusiasalyje – Vatikane bei visoje Italijos Karalystėje – sėkmingai formuoti Lietuvos valstybingumo įvaizdį ir taip spartinti šalies tarptautinį įsitvirtinimą bei pripažinimą *de jure*, būtina skirti specialias lėšas aktyviam darbui su vietinių didžiausių, dominuojančių partijų spauda bei italų telegramų agentūra *Stefani*. Diplomato skaičiavimais, darbui su vietos partine spauda per mėnesį reikėtų skirti apie 1000 lirų. Lietuvių diplomatas ne tik iš anksto buvo numatęs tokio propagandinio darbo išlaidas, bet ir jau turėjo sugalvojęs tam tikrą jo įgyvendinimo planą. Užsienio reikalų ministrui dr. J. Purickiui jis rašė: „Prie krikščionių demokratų, liberalų ir social-demokratų partijų vieno organo reikėtų laikyti po vieną mūsų dalykų prižiūrėtoją – italą, apmokant jį kas mėnuo, paveizdan po 200 lirų. Ketvirtas žmogus su 300 lirų mėnesiui būtų tarpininkas tarp atstovybės ir anų trijų. <...> Minėti trys organai turėtų išspauzdinti kas mėnuo po vieną didesnį straipsnį apie Lietuvą ir kas savaitę po vieną – dvi trumpas žinias. <...> Jei būtų įkurta Atstovybė prie Kvirinalo, jos veiklumas be šių lėšų vargiai apsieitų. Bet ir Vatikane neužtruktų spaudos darbas esant Ryme dieninių ir įvairių savaitinių bei mėnesinių katalikiškų raštų lotynų ir italų kalbose. Čia išlaidos neišvengiamos, kaip neišvengiamas ir patsai šios dirvos išnaudojimas“[232].

Nors dr. J. Narjausko samprotavimai buvo gana logiški, motyvuoti bei argumentuoti, URM ir vyriausybė neskubėjo pritarti savo atstovo sumanymams didinti Atstovybės prie Vatikano finansavimą ir plėsti jos veiklos barus. Negana to, kai kurie duomenys rodo, jog net iki 1921 m. vidurio Lietuvos Atstovybė prie Šventojo Sosto iš esmės gyveno ir dirbo tam tikroje finansinėje nežinioje: nors Atstovybė buvo minimaliai finansuojama, tačiau jos biudžetas ir personalo sudėtis galutinai patvirtinti nebuvo. Tokią vyriausybės politiką daugiausia, regis, lėmė bent keletas priežasčių: 1) iki kraštutinumo įtempti santykiai su Lenkija bei nepakankamas dėmesys Vatikanui ir Italijai tarptautinėje arenoje; 2) griežta finansų taupymo politika; 3) pla-

[231] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1920 12 01 pranešimas Nr. 470 URM viceministrui P. Klimui, ten pat.

[232] Ten pat.

nai jau artimiausiu metu atidaryti antrą Lietuvos pasiuntinybę Romoje – prie Kvirinalo ir būtent jai deleguoti pagrindines Lietuvos valstybingumo propagandos funkcijas; 4) vyriausybei stigo informacijos apie kitų šalių pasiuntinybių Romoje finansavimo bei veiklos „standartus".

Atstovybės prie Šventojo Sosto finansavimą ir personalo sudėtį URM vėl svarstė tik 1921 m. birželio viduryje. Tai yra tik po to, kai 1921 m. sausį Romoje jau buvo įkurta Lietuvos pasiuntinybė prie Kvirinalo: suburtas jos personalas ir patvirtintas biudžetas. Birželio 10 d. užsienio reikalų ministras dr. J. Purickis telegramoje iš Kauno į Romą atstovui prie Vatikano nurodė: „Telegrafuokite personalo skaičių, algų didumą ir geistinas permainas"[233]. Vykdydamas ministro įsakymą, dr. J. Narjauskas pareiškė, kad atstovybės prie Vatikano optimalus personalas būtų bent keturi etatiniai darbuotojai (atstovas, sekretorius, daktilografė ir kurjeris), algos „kaip kvirinalinės atstovybės" bei pusantro tūkstančio lirų mėnesiui „propagandai"[234]. Tačiau tokie atstovo pageidavimai URM valdininkams kažkodėl pasirodė pernelyg dideli ar nepagrįsti, ir jie iš dr. J. Narjausko pareikalavo papildomų paaiškinimų bei argumentų dėl Atstovybės finansavimo. Atsiliepdamas į URM priekaištus, birželio 21 d. telegramoje diplomatas ministrui skubiai rašė: „Mažesnės valstybės laiko Vatikane atstovą, sekretorių, daktilografą, tarną. Atstovo alga, reprezentacia, butas apie szeszi tūkstančiai frankų. Nepaprastais atsitikimais dar gauna reprezentaciai atsiskaitant. Sekretorius gauna mažiau pusės atstovo algos <...> mano sąmatoj per mažai reikalauta. Tarnui, kanceliariai, krasai, reprezentaciai praveskit kaip Szauliui"[235]. Nebūdamas tikras, kad lakoniškas telegramos turinys ministeriją įtikins, birželio 22 d. diplomatas dar kartą kreipėsi į ministrą ir pabandė išsamiau, argumentuočiau pagrįsti savo pageidavimus. Pranešime dr. J. Purickiui dr. J. Narjauskas ne tik detalizavo ir apibendrino kitų šalių ilgametę praktiką finansuojant savo diplomatines atstovybes Romoje, bet ir apeliuodamas į savo asmeninę bei trečiųjų šalių diplomatų patirtį primygtinai prašė didinti Atstovybės prie Vatikano finansavimą.

Pirmiausia diplomatas užsienio reikalų ministrui pabrėžė, kad valstybės, kurios Romoje turi dvi pasiuntinybes – prie Vatikano ir prie Kvirinalo, – paprastai joms skiria „maždaug lygų išlaikymą". Bet čia pat pastebėjo, jog užsienio pasiuntinybės prie Vatikano dažniausiai išsiverčia su nedideliu personalo skaičiumi. Anot dr. J. Narjausko, „greta atstovo esama sekretoriaus, dar koks-toks inteligentas darbininkas /

[233] Užsienio reikalų ministro dr. J. Purickio 1921 06 10 telegrama Nr. 994 iš Kauno į Romą Lietuvos atstovui prie Šventojo Sosto dr. J. Narjauskui, ten pat.

[234] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 06 13 telegrama iš Romos į Kauną dr. J. Purickiui, ten pat.

[235] Lietuvos diplomatinio atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 06 21 telegrama iš Romos į Kauną J. Purickiui, ten pat.

pav. daktilografė/ ir žinoma – prastas tarnautojas. Didesnės valstybės laiko prie atstovo dar porą sekretorių, porą patarėjų ir kitų tarnautojų. Lenkija iš karto irgi buvo susiorganizavusi didžiosios valstybės personalą, bet dabar susiredukavo". Kartu pasinaudodamas proga atstovas ministrui nedviprasmiškai nurodė, kad „1921-ms metams sąmata <...> turi aiškių trūkumų. Norint atstovavimą pastatyti analogiai kitiems atstovavimams reikia pridurti reprezentacijos poziciją su apie pusantro tūkstančio lirų mėnesiui. Be to, kanceliarijos ir krasos išlaidom po 200 lirų per maža mėnesiui: reiktų po 500 lirų, ypač kad reikia karts nuo karto pirktis kanceliarijos rakandų ir mažmožių. Tarnui reikėtų bent 500 mėnesiui ir daktilografei bent 750. Tuo būdu sąmata padidėtų 45-iais tūkstančiais, jei neminėsime apie propagandos išlaidas"[236].

Apeliuojant į kitų šalių tuomet taikytą praktiką, galima konstatuoti, kad dr. J. Narjausko pageidavimai dėl Atstovybės prie Šventojo Sosto finansavimo daugeliu atžvilgių buvo pagrįsti. Pavyzdžiui, XX a. trečio dešimtmečio pradžioje tokia neturtinga Azijos valstybė kaip Kinija savo pasiuntinybės prie Kvirinalo išlaikymui kasmet skirdavo gana solidžias sumas. Savo nepaprastajam pasiuntiniui ir įgaliotajam ministrui Italijoje Kinija kasmet mokėjo po 100 000 Prancūzijos frankų*. Į šią sumą buvo įskaičiuotas pasiuntinio atlyginimas, jo buto nuoma ir „paprastosios kasdienės reprezentacijos išlaidos"[237]. Atskirais atvejais, pasiuntiniui turint iš anksto nenumatytų stambesnių papildomų išlaidų, Kinijos vyriausybė jas apmokėdavo pagal pateiktas sąskaitas. Kinų pasiuntinybės sekretoriui kasmet buvo mokamas 45 000 frankų atlyginimas. Tokia pat suma buvo skiriama kanceliarijos išlaikymui. Kinijos *karo attaché* Romoje taip pat gaudavo nemenką metinį atlyginimą – apie 50 000 frankų. Kiek mažesnį, bet taip pat gana solidų atlyginimą savo pasiuntiniui prie Kvirinalo tuomet mokėjo Olandijos vyriausybė – apie 6000 frankų per mėnesį. Iš šios savo algos olandų pasiuntinys nuomojosi butą ir skyrė lėšų reprezentacijai. Olandijos pasiuntinybės sekretoriaus alga sudarė beveik pusę pasiuntinio atlyginimo[238]. Panašų finansinį išlaikymą Romoje reziduojantiems savo diplomatams tuomet skyrė Portugalijos valdžia bei teritorijos ir gyventojų skaičiumi už Lietuvą ne ką didesnė Belgija. Antra vertus, seniau įsikūrusioms užsienio pasiuntinybėms Italijos sostinėje buvo kur kas lengviau išgyventi negu naujai besikuriančioms, nes pirmosios dažniausiai buvo įsikūrusios arba jau anksčiau įsigytose privačiose vilose, arba dar iš

[236] Lietuvos diplomatinio atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 06 22 pranešimas Nr. 710 J. Purickiui, ten pat.

* Kad būtų maloniajam skaitytojui geriau susigaudyti situacijoje, verta priminti, jog aprašomuoju laiku Prancūzijos frankas buvo šiek tiek tvirtesnė bei brangesnė valiuta už Italijos lirą. XX a. antro–trečio dešimtmečio sandūroje už vieną franką Europos bankuose paprastai buvo duodama apie 1,1–1,2 liros.

[237] Ten pat.

[238] Ten pat.

seniau nuomojo mebliuotus butus iš vietinių gyventojų pagal ilgalaikes sutartis prieškarinėmis kainomis.

Dr. J. Narjausko pateikti faktai, išsakyti samprotavimai bei argumentacija ministeriją daugmaž įtikino, ir 1921 m. Atstovybei prie Šventojo Sosto buvo skirtas toks finansavimas, kokio pasiuntinys reikalavo. Negana to, atstovui prašant, paskutiniam metų kvartalui finansavimas buvo net šiek tiek padidintas, todėl realiosios 1921 m. Atstovybės išlaidos 2600 lirų pranoko vyriausybės patvirtintą oficialią sąmatą[239].

Užsienio reikalų viceministro P. Klimo energingai raginamas[240], 1922 finansinių metų sąmatos projektą dr. J. Narjauskas parengė labai anksti – dar 1921 m. rugsėjo pirmomis dienomis. Kadangi jokių specialių instrukcijų ar nurodymų dėl sąmatos rengimo principų diplomatas iš ministerijos nebuvo gavęs, todėl 1922 m. sąmatos projektą parengė remdamasis 1921 m. sausio 15 d. vyriausybės priimtu ir prezidento Aleksandro Stulginskio patvirtintu įstatymu, kuriuo buvo nustatytos algos bei jų priedai tarnautojams, dirbantiems Lietuvos atstovybėje prie Kvirinalo[241]. Iš dr. J. Narjausko parengto dokumento matyti, jog Atstovybės prie Vatikano personalą tuomet sudarė keturi etatiniai darbuotojai: atstovas, sekretorius, mašinininkė ir tarnas. Atstovo atlyginimas mėnesiui buvo numatomas 3000 lirų plius 1500 lirų reprezentacijai, sekretoriaus alga – 2000, mašininkės – 900, o tarno – 500 lirų mėnesiui[242]. Už Atstovybės buto nuomą metams planuota išleisti 12 000 lirų, o už sekretoriaus buto nuomą 6000 lirų. Dar 6000 lirų metams buvo numatyti propagandos reikalams, kelionėms, kilnojamajam turtui įsigyti bei netikėtoms išlaidoms ir 3600 – pašto išlaidoms. Palyginti su 1921 metais, išlaidos Atstovybei prie Vatikano išlaikyti 1922 m. išaugo per 60% ir sudarė 128 400 lirų[243].

Siekdamas pateisinti didėjančias Atstovybės išlaidas, atstovas pasistengė URM valdininkams jas paaiškinti plačiau bei pagrįsti faktais. Sąmatos lydraštyje pabrėžta, kad ministerijos paskirtas Atstovybės sekretorius yra „žmogus su šeimyna", todėl jis negali gyventi be atskiro buto ir juo labiau negali Romoje išsiversti „be algos bent 2000 lirų mėnesiui". Panašiai dr. J. Narjauskas argumentavo ir kitiems atstovybės

[239] Lietuvos diplomatinio atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 09 10 pranešimas Nr. 815 iš Romos į Kauną URM, ten pat.

[240] URM viceministro P. Klimo 1921 08 28 labai skubus pranešimas Nr. 10366 Lietuvos atstovui prie Šventojo Sosto dr. J. Narjauskui, ten pat.

[241] Lietuvos diplomatinio atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 09 02 pranešimas Nr. 805 Užsienio reikalų ministerijai, ten pat.

[242] Lietuvos diplomatinio atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 09 02 parengta „Atstovybės prie Apaštališkojo Sosto 1922 metais išlaikymui sąmata", ten pat.

[243] Ten pat.

tarnautojams – mašininkei bei tarnui – numatytus atlyginimus. Tuo klausimu ministerijai jis rašė: „Mašinistės išlaikymas susidėtų iš mebliuoto kambarėlio kur nors šeimynoje – 200 lirų, valgio – 500 l. ir kitų išlaidų – kaip apsirėdymas, apsiavimas – 200 l.; iš viso 900 lirų tai anaiptol ne perdaug. Tarnui pažymėta 500 lirų; už tuos pinigus galima gauti arba vaiką, kuriam reikia duoti prie 150 lirų algos dar pilną išlaikymą, arba valandoms ateinantį žmogų"[244]. Teisindamas išaugusias kanceliarines išlaidas, diplomatas nurodė, kad šiuo atveju kalbama ne tik apie einamąsias išlaidas popieriui ar rašalui, bet ir apskritai apie Atstovybės kanceliarijos įrengimą – stalų, kėdžių, spintų ir daugelio kitų „mažmožių" įsigijimą. Savo komentarus ministerijai dr. J. Narjauskas baigė „optimistine" išvada, kad išlaidos Atstovybės Romoje išlaikymui dar kurį laiką ir toliau neišvengiamai augs: „Turiu drąsos prašyti Ministeriją ne tik nemažinti prisiųstos s ą m a t o s, bet dar būti pasirengusiai užteikti keliolika tūkstančių lirų pašalpos galutinai [Atstovybės. – A. K.] butui įrengti: stinga papuošimų langams* /apie 5000 l./, šilumai pečiukų /apie 5000 l./ ir valgomajam kambary rakandų /apie 7000 l./. Čia išdėtieji pinigai nebus pranykę, o tik įdėti į Valstybės kilnojamą turtą. Šiuo reikalu pateiksiu vėliau konkrečią sąmatą"[245].

Apibendrinant Atstovybės prie Šventojo Sosto kūrimosi problemas galima konstatuoti, jog finansinis klausimas dr. J. Narjauskui opus išliko per visus jo darbo Romoje metus[246]. Maža to, smarkiai neperdėsime sakydami, kad 1919 m. pabaigoje – 1922 m. pradžioje kanauninkui ne kartą teko išgyventi finansinius nepriteklius bei įrodinėjant lėšų stygių su URM vadovais ir valdininkais diskutuoti ir kovoti kone dėl kiekvienos liros, franko ar markės. Štai 1920 m. pavasarį reaguodamas į vyriausybės sprendimą iš tų pat metų Atstovybės sąmatos išbraukti lėšas atstovo reprezentacijai, dr. J. Narjauskas URM viceministrui P. Klimui apgailestaudamas įrodinėjo: „Kas dėl reprezentacijos, tai kokia-tokia suma, pav. 1000 lirų mėnesiui pravartu turėti: reikalai ir pažintys prie to verčia. Kas mėnuo pasitaiko kartą arba du didesnė išlaida, kaip ve: tautos šventė, diplomatiniai pietūs, kelionė (pav į Asinara); yra gana dažnai ir vidutinių išlaidų: atėjus šventėms, rinkėjams aukų, pasiūlytas labdarybės tikslu bilietas į koncertą ar į teatrą, didelių ponų tarnams ant alaus, vidutiniai kliūtnekliūt pasivaišinimai, dovanos neapmokamiems pagalbininkams, etc... Nesant pinigų šitiems reikalams ir reikalėliams, mūsų dalykas gal ir pakęstų, bet kartais ir

[244] Lietuvos diplomatinio atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 09 02 pranešimas Nr. 805 Užsienio reikalų ministerijai, ten pat.

* Omenyje turimos dieninės užuolaidos ir naktinės portjeros, karnizai joms bei kiti būtini langų aksesuarai.

[245] Ten pat.

[246] Lietuvos diplomatinio atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 09 10 pranešimas Nr. 815 Užsienio reikalų ministerijai, ten pat.

nukęstų"[247]. Tų pačių metų rudenį, vos pradėjęs įrengti Atstovybės patalpas, dr. J. Narjauskas vėl susidūrė su finansiniais sunkumais ir buvo priverstas atakuoti ministeriją. Todėl P. Klimui rašė: „Prašyčia palaikyti neatidėliotiną 100 tūkstančių auksinų avansą ir persiųsti jį į Pasiuntinybę Berlyne; tai būtų maždaug pusei metų. Dalykas nebūtų skubotas, jei nebūčia pradėjęs Atstovybės buto kūrybos, kuri suims ne tik pereitų metų likučius (apie 5000 lirų), bet ir visokius kitus atliekamus pinigus"[248].

1921 m. vasario viduryje diplomatas užsienio reikalų ministrui buvo priverstas skųstis, kad jau kuris laikas Atstovybė klimpsta skolose ir dėl to patiria ne tik materialinių nepriteklių, bet ir nemalonių etinių problemų. „Pinigų nesulaukiu. Savo materijalį stovį buvau išdėjęs dar prieš naujus metus laiškuose į kun. Bielskų ir į p. Klimą įprašydamas nesusivėlinti lėšų pateikti. Besirengiant Žemaičių Vyskupui ir p. Šauliui į Rymą* tikėjaus per juos sulauksiąs pinigų. Tačiaus apsivyliau ir jau antras mėnuo sėdžiu be lėšų, negalėdamas išmokėti algos sekretoriui, kuriam šeimininkė kelia per mane nemalonumų"[249], – rašė dr. J. Narjauskas dr. J. Purickiui.

Atstovybės prie Šventojo Sosto finansavimo iš valstybės biudžeto reikalai ne ką pasitaisė ir metų gale. 1921 m. rudenį Vatikanui į Lietuvą paskyrus naują apaštališkąjį vizitatorių, Atstovybei kilo reikalas šį įvykį deramai paminėti. Pagal nusistovėjusias tradicijas buvo priimta, kad Vatikano diplomatą priimančios šalies atstovybė iš Romos jį išlydi surengdama jo garbei specialias iškilmes. Suprantama, tokia diplomatinė akcija reikalavo nemažų pinigų, todėl dėl jos finansavimo dr. J. Narjauskas dar gerokai iš anksto – 1921 m. spalį specialiai kreipėsi į URM[250]. Tačiau URM aparatas dirbo gana vangiai, ir praslinkus geram mėnesiui nei pinigų, nei jokio kitokio atsakymo iš Kauno Atstovybė vis dar nebuvo gavusi. Apaštališkojo vizitatoriaus arkivyskupo Antonino Zecchini išleistuvių datai nenumaldomai artėjant, dr. J. Narjauskas ryžosi tiesiogiai kreiptis į ministrą. Susirūpinęs dr. J. Purickiui jis rašė: „Sąryšy su paskirimu Lietuvai Vizitatoriaus atstovybei tenka surengti jo išleistuvių puotą. Esu reikalingas pinigų, todėl prašau Tamstos paliepimo, kad kuoveikiausiai būtų išsiųsta mano rašte iš spalių 27 d. <...> prašyta 6940 lirų suma"[251].

[247] Lietuvos diplomatinio atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1920 04 23 pranešimas Nr. 217 užsienio reikalų viceministrui P. Klimui, ten pat.

[248] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1920 12 01 pranešimas Nr. 470 užsienio reikalų viceministrui P. Klimui, ten pat.

* Galvoje turimas Lietuvos diplomatinės Atstovybės prie Kvirinalo įsteigimas ir atstovo dr. K. Šaulio atvykimas į Romą.

[249] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 02 13 pranešimas Nr. 564 užsienio reikalų ministrui dr. J. Purickiui, ten pat.

[250] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 10 27 pranešimas Nr. 857 URM, ten pat.

[251] Lietuvos diplomatinio atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 11 29 pranešimas Nr. 904 užsienio reikalų ministrui dr. J. Purickiui, ten pat.

Artėjant žiemai, 1921 m. spalį–lapkritį Atstovybėje įrengęs dujinę patalpų šildymo sistemą dr. J. Narjauskas vėl įklimpo į skolas, nes URM valdininkai kurį laiką abejojo šių išlaidų tikslingumu ir neskubėjo jų apmokėti. Nesulaukdamas teigiamo jų sprendimo, diplomatas buvo priverstas vėl tiesiogiai trukdyti ministrą. Aiškindamas, kodėl Atstovybėje reikėjo įrengti šildymą, dr. J. Narjauskas dr. J. Purickiui rašė: „Pridėdamas prie šio 4 pečių atstovybės bute įrengimo išlaidų sąskaitą turiu garbės prašyti Tamstos parėdymo, kad išlaidų suma 4184 lirų būtų kuo veikiausiai atstovybei išsiųsta. Geistina būtų tų pinigų atsiuntimą paskubinti ypač todėl, kad trumpam laike atsieis atstovybei pakelti išlaidas sąryšyje su naujai paskirto Lietuvai Vizitatoriaus išleistuvėmis. Laikau reikalingu pridurti, jog pečių įtaisymas laiku atliktas, nes kitaip, esant reikalui surengti oficialų priėmimą, atsieitų samdytis tam tikslui hotelio salonų, kas duotų Valstybei ne mažiau išlaidų, kiek pačių pečių įrengimas. Todėl laikau šį darbą visais atžvilgiais pavykusiu“[252]. Ministrui įsikišus, šios finansinės problemos tąkart buvo išspręstos.

Būta atvejų, kada Lietuvos atstovui Romoje su URM valdininkais teko susiremti ir dėl kiek kitokio pobūdžio finansinių nesusipratimų. Pavyzdžiui, 1921 m. pabaigoje dr. J. Narjauskui netikėtai teko narplioti į Atstovybę paskirto naujojo sekretoriaus Juozo Macevičiaus finansines problemas, kurios buvo kilusios dėl jo komandiruotės iš Kauno į Balkanų šalis bei pavėluoto atvykimo į tarnybą Romoje[253]. Kadangi dėl ligos (šiltinės) J. Macevičiaus komandiruotė Balkanuose užtruko ne mėnesį, kaip planavo URM, bet beveik penkis mėnesius, todėl tarp Atstovybės prie Šventojo Sosto ir URM kilo tam tikrų nesutarimų, iš kurios institucijos lėšų alga bei dienpinigiai už šį laikotarpį J. Macevičiui turi būti mokami. Dr. J. Narjauskas buvo įsitikinęs, jog šias išlaidas turi prisiimti URM, nes į Balkanus gelbėti *Didžiojo karo* metais ten nublokštų lietuvių tremtinių J. Macevičių išsiuntė ministerija. Tuo tarpu pastarosios valdininkai, apeliuodami į 1921 m. balandžio 5 d. ministro įsakymą, kuriuo J. Macevičius buvo paskirtas Atstovybės prie Vatikano sekretoriumi, tvirtino, kad nepaisant J. Macevičiaus atvykimo į tarnybos vietą Romoje faktiško laiko, alga jam iš Atstovybės lėšų turi būti mokama nuo paskyrimo dienos. Tačiau po tam tikro susirašinėjimo su Kaunu URM valdininkams įrodęs, jog sekretoriaus algai bei dienpinigiams lėšos Atstovybės sąmatoje nebuvo numatytos už minimą laikotarpį, dr. J. Narjauskas pasiekė, kad algą bei komandiruotės dienpinigius – 6940 lirų – J. Macevičiui vis dėlto sumokėtų ministerija[254]. Negana to,

[252] Lietuvos diplomatinio atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 11 29 pranešimas Nr. 905 užsienio reikalų ministrui dr. J. Purickiui, ten pat.

[253] Lietuvos Atstovybės prie Šventojo Sosto sekretoriaus J. Macevičiaus 1921 10 24 pareiškimas Nr. 2 dr. J. Narjauskui, ten pat.

[254] Lietuvos diplomatinio atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 10 27 pranešimas Nr. 857 URM, ten pat.

dr. J. Narjauskui teko gaišti laiką aiškinantis J. Macevičiaus tariamų įsiskolinimų savo ankstesnei darbovietei – Krašto apsaugos ministerijai – klausimą[255]. Nors gana greitai paaiškėjo, kad KAM buhalterijos pretenzijos savo buvusiam valdiniui nepagrįstos[256], tačiau ministerijos valdininkai diplomatų net neatsiprašė.

Dr. J. Narjausko užmojis prie Šventojo Sosto Romoje kurti visavertę Lietuvos diplomatinę atstovybę, kuri savo veiklos apimtimi, pobūdžiu bei įvaizdžiu nenusileistų kitų šalių pasiuntinybėms, Kaune, manding, kurį laiką buvo sunkiai suprantamas ir akceptuojamas. Kai kurie vyriausybės nariai, URM valdininkai bei politikai linko manyti, jog diplomatinė veikla Apeninų pusiasalyje nėra tokia reikšminga Lietuvai, kaip pavyzdžiui, Paryžiuje, Londone, Berlyne ar Maskvoje. Todėl lėšos Lietuvos atstovybei prie Šventojo Sosto buvo skiriamos gana nenoriai, skaičiuojant kone kiekvieną centą ir reikalaujant, kad atstovybė išsiverstų su minimaliu bendradarbių skaičiumi. Be to, tam tikra prasme rezervuotą centro nusiteikimą šios atstovybės atžvilgiu galėjo lemti ir paties dr. J. Narjausko asmenybė. Problema buvo ta, kad dr. J. Narjauskas Kaune nebuvo plačiau žinomas, o juo labiau populiarus veikėjas ir besikuriančiose valstybinėse institucijose savo šalininkų beveik neturėjo. Pastaroji aplinkybė tapo reikšminga po Steigiamojo Seimo rinkimų kuriantis parlamentinei valdymo formai bei sistemai: stiprėjant partijų bei jų lyderių pozicijoms ir įtakai valstybėje, formuojantis ministerijų bei departamentų valdininkijos sluoksniui su jam būdingais interesais. Tuo tarpu pirmasis lietuvių diplomatinis atstovas prie Šventojo Sosto dr. J. Narjauskas, iš esmės, galima sakyti, buvo politinis vienišius. Jis buvo praktikuojantis dvasiškis, o tai XX amžiaus pradžioje dar jauniems lietuvių liberalams arba radikaliomis socialistinėmis idėjomis užsikrėtusiems socialdemokratams buvo labiau trūkumas nei privalumas. Šiam politiniam sparnui, kurio atstovų tuomet gana daug dirbo ir URM, iš principo buvo nepriimtina, kad dvasininkas darbuojasi diplomatinėje tarnyboje. Nepaisant savo konfesinės priklausomybės, dr. J. Narjauskas nebuvo pernelyg „savas" žmogus ir Steigiamojo Seimo rinkimus

[255] URM raštas 1921 11 21 Nr. 16179 Lietuvos diplomatiniam atstovui prie Šventojo Sosto dr. J. Narjauskui, ten pat.

[256] J. Macevičiui pradėjus dirbti Romoje, KAM netrukus oficialiu raštu reikalavo, kad iš buvusio artilerijos brigados karininko perėjusios dirbti į diplomatinę tarnybą algos Atstovybė išskaičiuotų valstybės naudai 435 auksinus. Ministerijos teigimu, tai buvo likutinė vertė daiktų (šeši metrai vokiškos gelumbės, viena pora pusbačių ir kariška antklodė), kuriuos J. Macevičius kaip karininkas prieš kurį laiką buvo gavęs iš Karo intendantūros, bet pagal galiojančias instrukcijas dar nespėjęs sudėvėti. Tiesa, besiaiškinant paaiškėjo, jog KAM buhalterija tąkart persistengė, nes J. Macevičius už minėtus daiktus jau buvo susimokėjęs tai pačiai buhalterijai. Šis pavyzdys, manau, puikiai rodo ne tik besikuriančios Pirmosios Respublikos valdininkų kiek perdėtą pareigingumą ar pedandiškumą, bet ir valstybės lėšų iš tiesų kruopštų taupymą. (URM raštas 1921 11 21 Nr. 16179 Lietuvos diplomatiniam atstovui prie Šventojo Sosto dr. J. Narjauskui, ten pat.)

1920 m. pavasarį laimėjusiai krikščioniškosios demokratijos koalicijai, kuri atėjusi į valdžią įvairiuose postuose mieliau norėjo matyti daugiau ar mažiau sau politiškai artimus bei ištikimus žmones. Tuo tarpu daugiausia tautininkų lyderių dėka[257] paskirtas į savo postą, dr. J. Narjauskas tikrai negarsėjo dideliu autoritetu ar įtakingomis pažintimis krikščioniškosios demokratijos stovykloje. Be to, dr. J. Narjausko diplomatinės veiklos galimybes Romoje, matyt, ribojo ir grynai subjektyvūs dalykai: gana ambicingas kanauninko charakteris, itin veržli prigimtis, kiek vėliau prasidėję asmeninio pobūdžio nesutarimai ar trintis su kai kuriais URM pareigūnais laikinojoje sostinėje.

Antra vertus, pastarojo pobūdžio aplinkybių, pirmiausia susijusių su dr. J. Narjausko asmenybe, tikriausiai nederėtų pernelyg sureikšminti, nes, kiek užbėgant už akių, galima pasakyti, kad Lietuvos atstovybė prie Šventojo Sosto finansavimo sunkumų neišvengė ir vėlesniais metais, kada dr. J. Narjauskas jau buvo atšauktas į Kauną, o jo vietoje dirbo kiti žmonės. Štai 1922 m. balandžio viduryje naujasis Lietuvos atstovas prie Šventojo Sosto Kazimieras Bizauskas iš Kauno į Romą atvyko vos su 29 000 markių (tuometiniu kursu apie 1700 lirų, arba maždaug apie 600 būsimųjų litų) kišenėje ir jau viename pirmųjų savo pranešimų URM buhalterijai turėjo konstatuoti, jog pinigų įsikūrimui bei šeimos išlaikymui jam jokiu būdu nepakaks[258]. Bandydamas taupyti ir išsiversti su minimaliomis lėšomis, K. Bizauskas kuriam laikui (nuo 1922 m. balandžio 1 iki liepos 1 d.) buvo atsisakęs tarno paslaugų[259] – atstovybės patalpų tvarka bei švara tuo metu, regis, rūpinosi jo žmona. Tačiau ir tokie kraštutiniai pinigų taupymo metodai Atstovybei toli gražu ne visada padėjo normaliai funkcionuoti. Kaip ir ankstesniais metais, URM valdininkų požiūris į atstovybę prie Šventojo Sosto ir toliau išliko gana rezervuotas – nelyginant į antrosios lygos futbolo komandą, kuri niekada nelaimės Europos čempionato aukso medalių. Toks požiūris lėmė, jog finansavimo problemos šią diplomatinę misiją persekiojo toliau ir tapo beveik chroniška jos pakeleive. Pavyzdžiui, 1922 m. vasarą būta atvejų, kada Atstovybės finansavimas vėlavo net pusantro mėnesio ar daugiau, darbuotojai dėl to šurmuliavo ir K. Bizauskas pranešimuose į Kauną buvo tiesiog

[257] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1919 12 06 pranešimas užsienio reikalų ministrui prof.A. Voldemarui, *LPPŠSAR*, byla: Vatikano Pasiuntinybė. Prelatas Narjauskas. Atsiskaitomybė. Ūkiniai-finansiniai reikalai (1919–1922).

[258] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto K. Bizausko 1922 05 23 pranešimas Nr. 323 Užsienio reikalų ministerijos buhalterijai, ten pat, byla: Vatikano pasiuntinybė. Atsiskaitomybė. Diplomatiniai pasai. Politiniai reikalai 1920 m. Benediktinės Kaune. Šv. Stanislovo bažnyčia Romoje. Asinara Stovykla 1919 m.

[259] Ten pat.

priverstas maldauti pinigų ne tik iš URM buhalterijos, bet ir iš paties užsienio reikalų ministro prof. Vlado Jurgučio:

„Jau praėjo pusė birželio mėnesio. Atstovybė nėra gavusi dar kreditų už gegužės mėn. <...> Algos tarnams* ir sekretoriui /kuris turi šeimyną/ turi būti savo laiku išmokėtos, nes kitaip nebūtų galima visiškai gyventi. Tuo tarpu mes pinigų negaunam. Visus savo asmeniškus išteklius sudėjau Atstovybės reikalams ir dar neįstengiau viską apmokėti. Teturiu trejetą šimtų lirų savo asmens ir Atstovybės reikalams išviso. Pinigų kad ir laikinai niekur negaliu gauti pasiskolinti. Už savaitės tur būt, kaip tatai nebūtų keista sakyti Respublikos Atstovui, atstovas bus priverstas atsisakyti nuo tokių „buržuazinių" prietarų kaip pietūs, nuo laikraščių, ir turės, tur būt, similiuoti kokią nors užkrečiamą ligą, kad tuo būdu apsisaugoti nuo pareigos tuojau apmokėti apie penkias lyras miestui už švarumo palaikymą gatvėje ir apie porą šimtų lirų už elektros šviesą. Manau, kad akivaizdoje tų visų faktų sunku berasti definiciją tam Ministerijos traktavimui savo Vyriausybės atstovo prie Šv. Sosto. Matomai, buvau tiek naivus iki šiol manydamas, kad akivaizdoje tų visų malonumų, kurių teko pergyventi perimant Atstovybę, turėjau teisės laukti iš savo Vyriausybės šiokios-tokios paramos, nieko daugiau nereikalaudamas, kaip kiek galima punktualaus prisiuntimo tų pragyvenimo šaltinių sau ir atstovybės personalui, be kurių vargu begalima gyventi užsieny kad ir tokioje „duchaunoje" vietoje, kaip Lietuvos Respublikos Atstovybė prie Šventojo Sosto. Prašau atleisti man, p. Ministeri, už šio abzaco gal keistoką toną, kaipo konfidencialiame pranešime, tačiau netolimos perspektyvos, kad pas tave, žmogau-atstove, ims pypliai kurkti, nejučiomis sudaro tą „proletarišką" melancholiškai-jumoristinį ūpą"[260].

Ne kažin kiek Atstovybės prie Vatikano finansavimo reikalai pasitaisė ir vėliau – 1923 metais. Pasiuntinio alga su priedais, kaip ir anksčiau, buvo 3000 lirų, arba 2770 litų**. Iš šios sumos vyriausybei atskaičiavus 20% už buto nuomą***, likdavo nedaug. Taigi K. Bizauskui su šeima (žmona ir dviem mažametėmis dukre-

* Galvoje turimi pasiuntinybės tarnautojai.

[260] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto K. Bizausko 1922 06 16 pranešimas Nr. 7 užsienio reikalų ministrui prof. V. Jurgučiui, ten pat, byla: Vatikano pasiuntinybė. Politiniai pranešimai. Lenkai, kita 1920–1925. Prapuolenis, Narjauskas, Macevičius, Bizauskas, Zecchini, kita.

** Pagrindinė alga – 450 Lt, „vietos priedas" – 1600 Lt, „šeimynos priedas" – 720 Lt.

*** Šiuo atveju būtina patikslinti, jog buto nuoma pasiuntiniui Romoje Lietuvos biudžetui iš tiesų kainuodavo kur kas daugiau nei tie 20%, kuriuos iš pasiuntinio algos paprastai išskaičiuodavo vyriausybė. Pavyzdžiui, 1923–1925 metais už atstovo Romoje buto, kuris kartu buvo ir Atstovybės patalpos, nuomą vyriausybė kas mėnesį vidutiniškai mokėjo maždaug po 5000 Lt. Turint galvoje, jog pasiuntinio alga tuomet buvo apie 2500–3000 Lt, 20% šios sumos sudarė 500 ar 600 Lt. Taigi diplomatas iš savo algos iš tiesų apmokėdavo tik nedidelę dalį buto nuomos. Įstatymą, kuris reglamentavo užsienyje dirbančių diplomatų mokesčių „už buto nuomą" tvarką ir dydį, Lietuvos vyriausybė priėmė 1923 m. pavasarį. Įstatymu buvo nustatyta, jog visi užsienyje dirbantys diplomatai, išskyrus ypatingus, išimtinius atvejus, „už buto nuomą" kas mėnesį moka po 20% savo atlyginimo. Mokesčio dydis, regis, buvo apskaičiuojamas atsižvelgiant į kitų šalių analogišką patirtį bei situaciją Lietuvoje: vidutines proporcijas tarp butų nuomos kainų bei atlyginimų dalies, kuri sudaro buto nuomos kainą.

lėmis – Prima ir Algė) dideliame mieste už šiuos pinigus oriai ir diplomato statusui deramai išgyventi sekėsi išties nelengvai. 1923 m. pradžioje vyriausybei vėl eilinį kartą apkarpius Atstovybės metinę sąmatą, naujasis pasiuntinys nebeiškentė ir URM viceministrui P. Klimui su aiškiai neslepiamu kartėliu rašė:

„Prisiųstoji sąmata kol kas tenumato kreditų dydį visoms pozicijoms, išskyrus personalo algų. Nemanau čia įsileisti į paskirtų kreditų kritiką, nes tai būtų bergždžias darbas. Atstovybės pristatytasis sąmatos projektas be jokių perdėjimų buvo sustatytas pasiremiant realiais reikalavimais. Tuo tarpu prisiųstoje sąmatoje dauguma pozicijų sumažinta vidutiniškai 40%, o kai kur net 90%! Pagyvensim – pamatysim. Tačiau jau iš kalno galima numatyti, kad be papildomų kreditų vargu ar galima bus apsieiti. <...> Pats opiausias yra algų klausimas. Reikia suprasti, kad reprezentacijos sumos be atsiskaitomybės yra panaikintos. Palieka viena pamatinė alga, pavz., atstovui 3000 lirų mėnesiui <...> Apmokėjus iš tos sumos 20% už butą, pasilieka atstovo pragyvenimui su šeimyna L. 2400, tiek, kad atstovas negali nė manyti kad ir visai vidutiniškai pragyventi“[261].

Nesusilaikė tąkart K. Bizauskas URM valdininkams neprikišęs ir jų savotiškai antrarūšio požiūrio į Atstovybę prie Vatikano: „Žinoma, tenka man gailėtis, kad neturėjau galimybės gyvu žodžiu ginti Lietuvos Atstovybės prie Šv. Sosto patiektosios sąmatos, kaip kad kitiems tatai lemta buvo“, bei nepagrasinęs, jog „tokiai padėčiai esant“ Atstovybės darbuotojams norom nenorom tenka „<...> ieškoti pašalinių ar ir visai naujų užsiėmimų“[262]. Tačiau ir tokie grakštūs pagrasinimai bei užuominos palikti diplomatinę tarnybą URM vadovybės, regis, pernelyg nesugraudino ir neišgąsdino. Valdžios požiūris į Atstovybę prie Vatikano ir toliau liko gana atsainus. Ko gero, ir dėl to K. Bizauskas Romoje ištvėrė vos pusantrų metų ir labai greitai išvyko dirbti pasiuntiniu į Jungtines Amerikos Valstijas.

1924 m. vėlyvą rudenį dailininkas Juozas Macevičius, diplomatiniame poste prie Vatikano pakeitęs K. Bizauską, paveldėjo visas jau tapusias tiesiog chroniškomis Atstovybės finansines problemas. Tą pačią dieną, kai J. Macevičius Vatikano Valstybės sekretoriui įteikė savo diplomatinius įgaliojimus, URM vadovybei jis raportavo: „Šiandien inteikiau ingaliojimus Kardinolui Gasparri. Už kelių dienų turėsiu audienciją pas Šventą Tėvą. Atstovybė visai be kreditų“[263]. Kaip tuometinė Lietuvos valdžia vertino savo diplomatinę misiją Romoje prie Šventojo Sosto, rodo du gana iškalbūs faktai: 1) K. Bizauskui išvykus 1923 m. vasaros pabaigoje iš

[261] Lietuvos diplomatinio atstovo prie Šventojo Sosto K. Bizausko 1923 01 12 konfidencialus pranešimas Nr. 18 URM viceministrui P. Klimui, ten pat.

[262] Ten pat.

[263] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto J. Macevičiaus 1924 11 05 šifruota telegrama iš Romos į Kauną Užsienio reikalų ministerijai, ten pat, byla: Lietuvos Atstovo prie Šventojo Sosto p. J. Macevičiaus pranešimai (dėl Šv. Sosto konkordato su Lenkija).

Romos į diplomatinę tarnybą Vašingtone, Lietuvos atstovybė prie Šventojo Sosto daugiau nei metus iš esmės vakavo tuščia: be kitų priežasčių, tokį vyriausybės apsisprendimą lėmė ir lėšų taupymas, nors tuo pat metu šalies kitų diplomatinių atstovybių veikla taip drastiškai įšaldyta nebuvo, 2) nepaisant nuolatinės infliacijos, J. Macevičiui vyriausybė faktiškai mokėjo dar mažesnį atlyginimą nei anksčiau K. Bizauskui. Formali priežastis tokiam sprendimui buvo rasta lengvai: kadangi buvusio Atstovybės sekretoriaus, o dabar – laikinojo reikalų patikėtinio J. Macevičiaus kaip valstybės tarnautojo kategorija buvo truputį žemesnė nei Nepriklausomybės akto signataro K. Bizausko, be to, jis turėjo tik vieną vaiką, o ne du, kaip K. Bizauskas, todėl 1924–1925 m. URM jam kas mėnesį vidutiniškai mokėjo po 2400–2600 litų[264].

Reziumuojant galima pasakyti, jog biurokratiškai gana sudėtingas*, tačiau palyginti kuklus ir dažnai nereguliarus Atstovybės prie Šventojo Sosto finansavimas išliko per visus parlamentinės demokratijos Lietuvoje metus – iki pat trečiojo dešimtmečio antrosios pusės. Situacija palaipsniui ėmė taisytis tik apie 1927–1930 metus: įsibėgėjant žemės reformai, augant pramonei, darbo našumui, gyventojų ekonominei gerovei (santaupoms)[265] ir pastebimai stiprėjant šalies ekonominiam-finansiniam pajėgumui[266]. Tačiau šis pakilimas truko neilgai. 1929 m. rudenį prasidėjusi pasaulinė ekonominė-finansinė krizė po poros metų smogė ir Lietuvos ūkiui. O tai vėl pastebimai sukaustė Lietuvos ekonominį-finansinį progresą, ir ištiko visos iš to išplaukiančios pasekmės.

[264] Lietuvos URM buhalterio K. Bertulio 1925 07 23 raštas Atstovybei prie Šventojo Sosto, ten pat, byla: Vatikano pasiuntinybė. Politiniai pranešimai. Lenkai, kita 1920–1925. Prapuolenis, Narjauskas, Macevičius, Bizauskas, Zecchini, kita.

* Kaip vieną iš URM buhalterijos biurokratizmo pavyzdžių, dėl kurio ministerijai skundėsi ne vienas diplomatas, galima paminėti tai, jog visas finansines ataskaitas URM buhalterijai diplomatai turėdavo parengti ir pateikti litais, nors iš Lietuvos lėšas jie gaudavo konvertuojama valiuta, dažniausiai JAV doleriais, kuriuos keisdavo į vietinę valiutą – liras, ir po to jau beveik visas išlaidas darydavo liromis. Kadangi valiutų kursai beveik visada svyruodavo, todėl URM buhalterijai parengti jos reikalaujamas ypač tikslias finansines ataskaitas... ir dar visas išlaidas „konvertavus" į litus, suprantama, darbas būdavo nelengvas ir atimdavo nemažai laiko. Kita vertus, pačiai URM buhalterijai dėl tokios tvarkos darbo gerokai sumažėdavo.

[265] Kad skaitytojas geriau susigaudytų, pateiksime keletą skaičių: Lietuvos gyventojų oficialios santaupos, laikomos bankuose nuo 74, 6 mln. Lt 1924 m. pabaigoje išaugo beveik ligi 100 milijonų 1928 m. pabaigoje. 1924 m. kredito įstaigos paskolų fiziniams ir juridiniams asmenims išdavė už 103 mln. Lt, o 1928 m. išduotų paskolų suma jau buvo didesnė kaip 167 mln. Lt, etc. [A. K. Kubilius, *Lietuvos ūkio perspektyvos*, Kaunas, 1930, p. 28–29.)

[266] Lietuvos valstybės biudžeto raida 1924–1928 m. 1924 m.: pajamos 235,8 mln. Lt, išlaidos 232,3 mln. Lt, balansas + 3,5 mln. Lt; 1925 m.: pajamos 258,6, išlaidos 254,8, balansas + 3,8; 1926 m.: pajamos 235,2, išlaidos 228,8, balansas + 6,4; 1927 m.: pajamos 266,2, išlaidos 230,9, balansas +35,3; 1928 m.: pajamos 319,8, išlaidos 280,5, balansas + 39,3. Per tą patį laikotarpį atitinkamai augo Lietuvos banko aktyvai bei pasyvai. (ten pat, p. 25, 28.)

IV.

PRIPAŽINIMO *DE JURE* PROLOGAS: DR. JURGIO NARJAUSKO DIPLOMATINĖS VEIKLOS ETIUDAI ROMOJE

Diplomatinės atstovybės prie Švenojo Sosto faktinis įkūrimas Romoje 1919 m. rudenį iš esmės buvo dvigubas Lietuvos vyriausybės laimėjimas. Prancūzų diplomato Charles Jonnart žodžiais tariant, Šventasis Sostas visais laikais buvo „<...> puiki politinė observatorija“, iš kurios patogu stebėti bei analizuoti plačią tarptautinę panoramą. Ir neabejotina, jog kanauninkas dr. J. Narjauskas šia observatorija pagal galimybes bei sugebėjimus naudojosi, Europos politinę panoramą įdėmiai žvalgė ir teikė savo vyriausybei reikalingas informacijas. Antra vertus, nors formaliai juridiškai Lietuvos ir Šventojo Sosto, diplomatiniai santykiai tuomet dar nebuvo nustatyti ir nei Lietuvos diplomatinė atstovybė prie Šventojo Sosto, nei lietuvių pasiuntinio pavardė dar labai ilgą laiką nefigūravo oficialiame viešame Vatikano diplomatinio korpuso sąraše[267] – *Eccellentissimo corpo diplomatico* – [268], tačiau, paties dr. J. Narjausko teigimu, „turėdamas Lietuvos vyriausybės įgaliojimus“, jis periodiškai buvo kviečiamas į įvairius diplomatinius priėmimus Romoje, audiencijas pas popiežių ir Vatikano Valstybės sekretorių, lankėsi Vatikano Valstybės sekretoriate bei kitose oficialiose institucijose (kongregacijose), darė įvairius politinio pobūdžio pareiškimus[269]. Kitaip tariant, iš esmės turėjo beveik visas įmanomas galimybes gana plačiai vykdyti savo diplomatinę misiją Apeninų pusiasalyje[270].

[267] Į paraoficialų, daugiau italų visuomenei skirtą prie Šventojo Sosto reziduojančių užsienio diplomatų sąrašą Lietuvos atstovas buvo įtrauktas greitai. Italijos katalikų metraštyje, kontroliuojamame Vatikano Kurijos, dr. J. Narjausko nuotrauka, pavardė, diplomatinis statusas – „Lietuvos Vyriausybės atstovas“ – bei trumpa biografinė dosjė pasirodė jau pirmame šio leidinio tome. (*Annuario cattolico italiano...*, p. 75–76.)

[268] Pirmąkart Lietuvos atstovo pavardė čia pasirodė tik... 1928 m. (*Annuario Pontificio per l'Anno 1928*, Roma, 1928, p. 521.)

[269] J. Narjauskas, Del mūsų santykių su Šventuoju Sostu, *Lietuva*, 1923 08 11, p. 1.

[270] Šventasis Tėvas laimina Lietuvos krikščionis demokratus, *Laisvė*, 1920 09 12, p. 1.

1919 m. spalio 12 d.[271] dr. J. Narjauską pirmą kartą oficialiai priėmė[272] Vatikano Valstybės sekretorius kardinolas prof. P. Gasparri, kuriam jis įteikė savo skiriamuosius raštus, pasirašytus užsienio reikalų ministro prof. A. Voldemaro[273]. Pasak dr. J. Narjausko, čia pat audiencijos metu lėtai perskaitęs Lietuvos užsienio reikalų ministro pasirašytus dokumentus, P. Gasparri liko patenkintas, „<...> išreiškė užsiganėdinimo jausmus ir prielankumą Lietuvai <...> bei pareiškė, kad Šventasis Sostas, sulaukęs patogaus momento, noriai pripažins formaliu būdu Lietuvos nepriklausomybę“[274]. Kartu lyg apgailestaudamas prisipažino, jog „<...> inicijatyvos gi šiame reikale negalįs imtis“[275]. Po to išklausė dr. J. Narjausko „kuo teisingiausių“ pasakojimų apie „dabartinį Lietuvos stovį <...>, mūsų tautos santykių su lenkais“ ir pažadėjo artimiausiu metu apie „Lietuvos atstovybės“ įsikūrimą Romoje pranešti Šventajam Tėvui bei išrūpinti atstovui jo audienciją[276]. Antra vertus, iš dr. J. Narjausko priimdamas skiriamuosius raštus, P. Gasparri pastebėjo, jog kol Lietuva neturi tarptautinio pripažinimo *de jure* ir kol tarp šalių neužmegzti formalūs diplomatiniai santykiai, lietuvių diplomato kredencialų oficialiai jis negalėtų priimti. Todėl sutarta, kad nors kredencialai liks Vatikane, tačiau Lietuvos vyriausybės atstovas formaliai juridiškai prie Šventojo Sosto kol kas nebus akredituotas. Tačiau, nepaisant šio formalumo, galės veikti laisvai. Audiencija baigėsi Valstybės sekretoriaus patikinimu, jog, esant tam tikriems juridiniams niuansams bei Lietuvos tarptautinės padėties neapibrėžtumui, Vatikanas vis dėlto į Lietuvos atstovo paskyrimą reaguos oficialiai ir specialia nota[277].

Turint galvoje, jog lietuvių istoriografijoje neretai praslysta mintis, kad kanauninkas dr. J. Narjauskas kurį laiką Vatikane neva veikė „tik“ kaip Lietuvos vyskupų atstovas*, o 1922 m. pavasarį jį šiame poste pakeitęs Kazimieras Bizauskas jau tariamai kaip „tikras“ Lietuvos vyriausybės pasiuntinys, reikia pažymėti, kad iš tiesų K. Bizausko kredencialus 1922 m. gegužę Vatikano Valstybės sekretorius priėmė lygiai tokiomis pat sąlygomis, kaip ir iš dr. J. Narjausko. Apie tai kardinolas P. Gas-

[271] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1919 10 14 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui, *LCVA*, f. 383, ap. 3, b. 109, l. 50.

[272] *Annuario cattolico italiano...*, p. 76.

[273] Lietuvos užsienio reikalų ministro prof. A. Voldemaro 1919 09 16 nota Nr. 2754 Šventojo Sosto Valstybės sekretoriui kardinolui P. Gasparri dėl Lietuvos vyriausybės atstovo paskyrimo prie Šventojo Sosto, *LCVA*, f. 383, ap. 3, b. 109, l. 58.

[274] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1919 10 14 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui, ten pat, l. 50.

[275] Ten pat, l. 50–50a.

[276] Ten pat, l. 50a.

[277] Ten pat.

* Anksčiau tokią istoriografinę nuodėmę, patikėjęs viską žinančiam autoritetui, deja, yra padaręs ir šių eilučių autorius...

parri K. Bizauskui aiškiai pareiškė, o pastarasis apie tai pavyzdingai atraportavo ir savo vyriausybei[278]. Taigi juridiniu aspektu abiejų diplomatinis statusas ar rangas Vatikane buvo vienodas. Skirtumas tik tas, jog vienas buvo lietuvių diplomatas dvasininkas, o kitas lietuvių diplomatas pasaulietis. Dr. J. Narjausko bei K. Bizausko visiškai lygiavertį diplomatinį statusą Vatikane puikiai rodo ir Vatikano Valstybės Sekretoriato adresuotos oficialios notos šiems Lietuvos atstovams prie Šventojo Sosto, kuriose į abu diplomatus pavartotas tas pats kreipinys „Lietuvos atstovas“[279]. Tiesa, skeptikas galbūt galėtų pridurti, jog kanauninką dr. J. Narjauską reziduoti prie Šventojo Sosto rekomendavo lietuvių kleras: Žemaičių vyskupas Pr. Karevičius bei Seinų vyskupas Antanas Karosas[280]. Tačiau nereikia pamiršti, kad ir K. Bizauskas 1922 m. pavasarį į Romą atvyko apsiginklavęs iš esmės tokiais pat Lietuvos vyskupų rekomendaciniais laiškais, kuriuose buvo pabrėžtas K. Bizausko, kaip „uolaus kataliko“, patikimumas bei kartu išreiškiamas vyskupų pasitikėjimas juo[281].

Netrukus po vizito pas Vatikano Valstybės sekretorių tų pačių metų spalio 29 d.[282], o ne spalio 31 d. – kaip teigia vienas naujai pasirodžiusios knygos autorius[283], pirmą privačią audienciją dr. J. Narjauskui suteikė pats popiežius Benediktas XV. Tiesa, nors dr. J. Narjauskas Šventajam Tėvui tuomet prisistatė kaip Lietuvos vyriausybės diplomatinis atstovas ir keliolikos minučių audiencijos metu buvo aptariami Lietuvos politiniai reikalai, tarptautinė padėtis, tačiau, Lietuvos Respublikai dar neturint pripažinimo *de jure* bei oficialių diplomatinių santykių su Vatikanu, pastarasis forma-

[278] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto K. Bizausko 1922 05 04 slaptas pranešimas užsienio reikalų ministrui prof. V. Jurgučiui, *LPPŠSAR*, byla: Vatikano pasiuntinybė. Prel. Narjauskas 1919–1925. Lietuvių-lenkų santykiai. Konfliktai. Administraciniai reikalai. Laiškai iš Italijos.

[279] Vatikano Valstybės sekretoriaus kardinolo P. Gasparri 1921 10 25 nota Nr. 26865 „Lietuvos atstovui prie Šventojo Sosto“ kanauninkui dr. J. Narjauskui, ten pat, Vatikano Valstybės sekretoriaus kardinolo P. Gasparri 1922 07 21 nota Nr. 54474 „Lietuvos atstovui prie Šventojo Sosto“ K. Bizauskui, ten pat.

[280] Žemaičių vyskupo Pr. Karevičiaus bei Seinų vyskupo A. Karoso 1919 rugpjūčio mėnesio rekomendacinis laiškas popiežiui Benediktui XV dėl Lietuvos vyriausybės skiriamo kandidato į Romoje kuriamą Lietuvos diplomatinę atstovybę prie Šventojo Sosto, R. Makrickas, *Santa Sede e Lituania. La rinascita dello Stato lituano nei documenti dell'archivio della Nunziatura Apostolica di Monaco di Baviera (1915-1919)*, Roma, 2006, p. 773–774.

[281] Lietuvos reikalų prie Šventojo Sosto patikėtinio K. Bizausko 1922 05 07 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui prof. V. Jurgučiui, *LPPŠSAR*, byla: Vatikano Pasiuntinybė. Įsakymai. URM aplinkraščiai; Žemaičių vyskupo P. Karevičiaus ir Vilniaus vyskupystės dalies administratoriaus Juozapo Kuktos 1922 03 22 rekomendacinis laiškas Vatikanui dėl K. Bizausko patikimumo, ten pat, byla: Vatikano Pasiuntinybė. Prel. Narjauskas 1919–1925. Lietuvių-lenkų santykiai. Konfliktai. Administraciniai reikalai. Laiškai iš Italijos.

[282] Nostre informazioni, *L'Osservatore Romano*, 1919 10 29, p. 1; Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1919 10 31 konfidencialus pranešimas Nr. 18 užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui, *LCVA*, f. 383, ap. 3, b. 174, l. 72.

[283] R. Makrickas, min. veik., p. 135.

liai juridiškai jį traktavo tik kaip žymų privatų asmenį[284]. Benediktas XV pirmąjį nepriklausomos Lietuvos diplomatinį atstovą Vatikane pasitiko maloniai. Apie šį savo, kaip „Lietuvos atstovo“, pirmąjį susitikimą su popiežiumi dr. J. Narjauskas prof. A. Voldemarui raportavo: „Turiu garbės pranešti, kad audiencija pas Šventąjį Tėvą man teko gauti Spalių 29 d. Jo Šventenybė Benediktas XV teikėsi indomautis apie Lietuvą šiais klausymais: koksai dabar Lietuvos stovis, ar greit pavyks nepriklausomybė gauti, ar nėra pavojaus iš Rusijos pusės, koki santykiai su kaimynais, ypač lenkais, koksai naujojo ministerių kabineto gabumas. Man davus paaiškinimų, ypač pabrėžus sunkų su lenkais kaimynavimą, Jo Šventenybė išreiškė viltį geros ateities Lietuvai, o man teikėsi linkėti naudingo pasidarbavimo tėvynei“[285].

Svarbu pažymėti, kad vos pradėjęs diplomatinę tarnybą Romoje kanauninkas dr. J. Narjauskas labai greitai įsibėgėjo ir išplėtė savo veiklą. Tokį, sakytume, tikrai pavydėtiną jo diplomatinės veiklos Romoje pagreitį daugiausia lėmė dvi aplinkybės: 1) subjektyvi, tai yra atstovo asmeninės savybės – darbštumas, iniciatyvumas ir idealizmas; 2) objektyvi, tai yra sprendžiamų reikalų, darbų bei problemų didžiulė apimtis ir intensyvumas. Dr. J. Narjauskui Romoje buvo lemta dirbti tuo metu, kai Lietuvos nacionalinė valstybė dar tik stojosi ant kojų ir iš principo sprendėsi jos politinės bei istorinės egzistencijos klausimai: tarptautinėje arenoje ne itin sėkmingai buvo kovojama dėl pripažinimo *de jure*; skausmingai formuojama valstybės teritorija ir nustatinėjamos sienos su kaimynėmis (Lenkija, Latvija, Rusija-Baltarusija), nesėkmingai ieškoma geopolitinio ir etnokultūrinio konsensuso su Lenkija. O kur dar politinė-ekonominė trintis su Vokietijos vyriausybe bei vokiečių karinių junginių galutinis išprašymas iš Lietuvos teritorijos 1919 m. pabaigoje, 1919 m. rudens karinė kampanija prieš į šiaurės vakarų Lietuvą įsiveržusius bermontininkus, o po metų – Lenkijos karinė invazija į pietryčių Lietuvą ir atgimstančios valstybės sostinės okupacija bei aneksija. Kaip matyti iš išlikusių gana gausių archyvinių dokumentų, pirmiausia iš dr. J. Narjausko korespondencijos su Užsienio reikalų ministerija, visi šie klausimai bei dar daugybė kitų, smulkesnių, sudarė dr. J. Narjausko kasdienių darbų dienotvarkę[286].

[284] Nostre informazioni, *L'Osservatore Romano*, 1919 10 29, p. 1.

[285] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1919 10 31 konfidencialus pranešimas Nr. 18 užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui, *LCVA*, f. 383, ap. 3, b. 174, l. 72.

[286] Lietuvos URM valdytojo P. Klimo 1919 10 30 slaptas cirkuliaras Nr. 3761 Lietuvos atstovui prie Šventojo Sosto dr. J. Narjauskui, *LPPŠSAR*, byla: Vatikano Pasiuntinybė. Pasiuntinio Romoje politiniai pranešimai ir atsiskaitomybė; Lietuvos URM valdytojo P. Klimo 1919 11 01 slaptas cirkuliaras Nr. 3820 Lietuvos atstovui prie Šventojo Sosto dr. J. Narjauskui, ten pat; P. Klimo 1919 11 12 slaptas cirkuliaras Nr. 1064 dr. J. Narjauskui, ten pat; P. Klimo 1919 11 13 slaptas cirkuliaras Nr 41119 dr. J. Narjauskui, ten pat; P. Klimo 1919 11 15 slaptas cirkuliaras Nr. 4155 dr. J. Narjauskui, ten pat; P. Klimo 1919 11 17 slaptas cirkuliaras Nr. 4191 dr. J. Narjauskui, ten pat; P. Klimo 1919 11 18 slaptas

Vienas pirmųjų ir svarbiausių uždavinių dr. J. Narjauskui įsikūrus Romoje buvo informacijos gavimo ir perdavimo kanalų nustatymas bei organizavimas. Besikuriančios Lietuvos nacionalinės valstybės institucijos, tarp jų ir vyriausybės kanceliarija bei URM 1919 m. vasarą bei rudenį dar dirbo gana vangiai ir dažnai strigdamos. Trūko visko: patirties, profesionalių darbuotojų, normalaus finansavimo, darbo reglamento, o kartais ir geros valios ar sąžiningumo. Todėl nenuostabu, jog esant tokiai situacijai vyriausybės ir URM kontaktai su užsienyje įsikūrusiomis ar besikuriančiomis atstovybėmis dažnai būdavo gana fragmentiški ir nevisaverčiai. Būta atvejų, kada užsienyje reziduojančios pasiuntinybės net kelias savaites iš centro negaudavo jokios informacijos ar instrukcijų ir privalėdavo veikti grynai savo nuožiūra bei iniciatyva. Pavyzdžiui, 1919 m. rudenį dr. J. Šaulys apie beviltiškai susidariusią padėtį iš Berno į Kauną rašė: „<...> jau esu čia tris savaites, o nė vienos žinios neturėjau dar iš Kauno nei stačiai nei pro Berlyną. Šitaip dalykams stovint, žinoma, joks gyvesnis darbas užsienyje nėra galimas. <...> Informacijos darbas reikia būtinai žmoniškiau organizuoti, o pirmoje eilėje savo atstovybių informavimą. Koks savo valdžios atstovas, jeigu jis nieko nežino, ką valdžia daro, kokie jos sumanymai, intencijos ir t. t. Kiekviena valdžia privalo lengvinti sau darbą ne tik pačiame krašte, o taip pat ir užsieniuose – tinkamai organizuotu informacijos darbu“[287]. Bandant pateisinti tuomet dar besiformuojančią lietuvišką administraciją, būtų galima aiškinti, jog *laikinosios sostinės* normaliems kontaktams su savo pasiuntinybėmis užsienyje tuomet labai trukdė sudėtinga politinė-organizacinė situacija Rytų bei Centrinėje Europoje, nuolat vykstantys kariniai susidūrimai, prastas susisiekimas traukiniais. Tačiau to paties dr. J. Šaulio pastebėjimu, Latvijos bei Estijos valdžia kažkokiu „stebuklingu“ būdu buvo taip sustygavusi savo ryšius su atstovybėmis Vakarų Europoje, jog pastarosioms jokių problemų dėl informacijos stygiaus iš Rygos ar Talino paprastai nekildavo, o kartais latviai su estais būdavo pajėgūs net lietuvius

cirkuliaras Nr. 4250 dr. J. Narjauskui, ten pat; P. Klimo 1919 11 19 slaptas cirkuliaras Nr. 4961 dr. J. Narjauskui, ten pat; P. Klimo 1919 11 20 slaptas cirkuliaras Nr. 4340 dr. J. Narjauskui, ten pat; P. Klimo 1919 11 22 slaptas cirkuliaras Nr. 4367 dr. J. Narjauskui, ten pat; P. Klimo 1919 11 27 slaptas cirkuliaras Nr. 4549 dr. J. Narjauskui, ten pat; P. Klimo 1919 19 09 slaptas cirkuliaras Nr. 4627 dr. J. Narjauskui, ten pat; P. Klimo 1919 19 06 slaptas cirkuliaras Nr. 4713 dr. J. Narjauskui, ten pat; P. Klimo 1919 12 13 slaptas cirkuliaras Nr. 4876 dr. J. Narjauskui, ten pat; P. Klimo 1919 12 20 slaptas cirkuliaras Nr. 5096 dr. J. Narjauskui, ten pat; P. Klimo 1919 12 23 slaptas cirkuliaras Nr. 5161 dr. J. Narjauskui, ten pat; P. Klimo 1920 01 09 slaptas cirkuliaras Nr. 65 dr. J. Narjauskui, ten pat; P. Klimo 1920 01 11 slaptas cirkuliaras Nr. 77 dr. J. Narjauskui, ten pat; P. Klimo 1920 01 16 slaptas cirkuliaras Nr. 113 dr. J. Narjauskui, ten pat; P. Klimo 1920 01 17 slaptas cirkuliaras Nr. 122 dr. J. Narjauskui, ten pat.

[287] Lietuvos atstovo Šveicarijoje (Berne) dr. J. Šaulio 1919 10 07 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui, ten pat, l. 80–81.

informuoti apie opiausius įvykius Kaune[288]. Pasak dr. J. Šaulio, šiaurinių kaimynių atstovybės Vakaruose iš Rygos ar Talino ne tik kasdien gaudavo „ligi penkių telegramų", bet netgi latvišką bei estišką periodinę spaudą[289]. Taigi problema, matyt, buvo ne tik išorėje. Tikėtina, jog URM kontaktams su atstovybėmis užsienyje, bent jau iki 1919 m. spalio viduryje įvykusios vyriausybių kaitos bei Ernesto Galvanausko Kabineto suformavimo, kenkė ir ne itin dalykiški premjero M. Sleževičiaus santykiai su daugiausia laiko Paryžiaus Taikos konferencijoje tuomet leidžiančiu užsienio reikalų ministru. Nors jaunas ir entuziastingas, tačiau dar menkos patirties URM valdytojas P. Klimas nebuvo pajėgus vienas ir savarankiškai aprėpti visų darbų. Be to prastą organizacinio darbo kokybę galėjo lemti ir menkas naujosios valdžios administracinis-biurokratinis potencialas.

Taigi nenuostabu, jog vos įsikūręs Romoje dr. J. Narjauskas suskubo savarankiškai organizuoti informacijos kanalus. Tuo reikalu 1919 m. spalio viduryje jis kreipėsi į jau veikiančias Lietuvos atstovybes Šveicarijoje (Berne), Prancūzijoje (Paryžiuje), Didžiojoje Britanijoje (Londone) bei Vokietijoje (Berlyne). Greičiausiai dėl informacijos gavimo bei keitimosi pavyko susitarti su Lietuvos atstovybe Berlyne[290], kuri dėl savo patogios geografinės padėties bei sėkmingai susiklosčiusių politinių aplinkybių tuomet ir su Kaunu turėjo bene glaudžiausią bei patikimiausią ryšį. Atstovas Berlyne Viktoras Gailius dr. J. Narjauskui tuomet padėjo gauti pirmą rašomąją mašinėlę, kuri buvo būtina darbą Romoje pradedančiai Lietuvos Atstovybei. Po savaitės į dr. J. Narjausko kreipimąsi dėl informacijos mainų atsiliepė ir Lietuvos Atstovybė Šveicarijoje. Dr. Jurgis Šaulys, naujajam savo kolegai palinkėjęs, kad „Tamstai sektųsi darbas Ryme kuo geriausiai", rašė, jog siūlymą bendradarbiauti mielai priima ir prie Vatikano besikuriančiai Lietuvos atstovybei kiek galėdamas žadėjo padėti: „Įsakysiu esamam prie čionykštės Misijos spaudos biurui siuntinėti visus pranešimus ir Tamstos vardu"[291]. Pasak dr. J. Šaulio, objektyvios informacijos apie Lietuvos reikalus skleidimas Europoje „<...> dalykas yra svarbus <...>. Ligi šiol mes stengdavomės taip pat aprūpinti ir Italijos spaudą per Šveicarijos depešų agentūrą, bet esant Tamstai Ryme, gal geriau tas darbas iš vietos organizuoti, nes per asmeninius santykius visuomet galima daugiau padaryti, negu <...> iš tolo". Kartu atstovas Šveicarijoje kolegai siūlė ne tik keistis iš Kauno gaunama informacija, bet ir „<...> mainytis laiks nuo laiko savo pastabomis ir žiniomis, nes tokiu būdu misijos palaikydamos tarp savęs santykius ir bendrai viena kitą informuodamos

[288] Ten pat, l. 81.

[289] Ten pat.

[290] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1919 10 30 pranešimas Nr. 18 atstovui Šveicarijoje dr. J. Šauliui, ten pat.

[291] Lietuvos atstovo Šveicarijoje dr. J. Šaulio 1919 10 21 pranešimas Nr. 413 atstovui prie Šventojo Sosto dr. J. Narjauskui, ten pat.

galėtų geriau atlikti pavestus joms uždavinius"[292]. Kiek vėliau buvo užmegzti kontaktai su atstovybėmis Paryžiuje, Londone bei Vašingtone, o 1920 m. pabaigoje ir su atstovybe Maskvoje.

Kadangi, kaip jau minėta, Lietuva 1920 m. savo diplomatinės atstovybės prie Kvirinalo dar neturėjo, todėl atstovui prie Šventojo Sosto kai kada teko kuruoti tik besimezgančius Lietuvos diplomatinius santykius su Italija, kurios tarptautinė padėtis ir vaidmuo Europos politinių reikalų scenoje po *Didžiojo karo* buvo gana įdomūs. Italija, kaip ir Prancūzija arba Didžioji Britanija, formaliai buvo karo laimėtoja ir nedviprasmiškai *Senajame žemyne* pretendavo į didžiosios jėgos statusą. Kaip ir kitos karą laimėjusios didžiosios Europos valstybės, ji buvo svarbiausios to meto tarptautinės institucijos Tautų Sąjungos viena iš steigėjų bei jos nuolatinės Tarybos narių. Be to, kartu su britais, prancūzais bei japonais italai buvo ir 1919–1931 m. veikusio įtakingo tarptautinio instituto Ambasadorių konferencijos dalyviai. Taigi nors XX a. antrojo-trečiojo dešimtmečių sandūroje Roma savo politiniu svoriu bei diplomatine įtaka Europoje toli gražu neprilygo Paryžiui ar Londonui, tačiau Romos vaidmuo formuojant pokarinės Europos geopolitinę architektūrą buvo daugiau negu pastebimas. Italija dalyvaudavo visose svarbesnėse tarptautinėse konferencijose, ir jos žodis priimant svarbiausius politinius sprendimus Europoje tikrai buvo ne paskutinis. Juolab kad į italų nusistatymą beveik visais atvejais daugiau ar mažiau stengdavosi įsiklausyti ir pagrindiniai poversalinės Europos politikos dirigentai prancūzai bei britai[293]. Tokiu būdu Italija ilgą laiką balansavo tarp alternatyvių paieškų ir lyriško destruktyvizmo.

Atsižvelgdamas į tokį, sakytume, subtilų Italijos vaidmenį tarptautinėje scenoje, bei Italijos URM valdytojo di Giura klausimą „kodėl Lietuva neatsiunčia savo atskiro atstovo prie Italijos Valstybės"[294], dr. J. Narjauskas 1920 m. bent triskart ragino Užsienio reikalų ministeriją skubinti Lietuvos diplomatinės atstovybės prie Kvirinalo steigimą[295]. Diplomato nuomone, tai būtų dvigubai naudinga Lietuvos reikalams. Tiesiogiai užmezgus diplomatinius santykius su viena reikšmingiausių Vakarų Europos valstybių, sustiprėtų Lietuvos autoritetas bei pozicijos tarptautinėje

[292] Ten pat.

[293] R. Dell, min. veik., p. 20, 60, 135–7, 257; R. J. B. Bosworth, *Mussolini. Un dittatore italiano*, Milano, 2005, p. 206–207, 236–238; G. B. Guerri, *Galeazzo Ciano. Una vita (1903–1944)*, Milano, 2001, p. 147.

[294] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1920 06 26 slaptas pranešimas Nr. 284 užsienio reikalų ministrui dr. J. Purickiui, LPPŠSAR, byla: Atstovo prie Šventojo Sosto pranešimas 1919–1920.

[295] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1920 03 11 pranešimas Nr. 180 Lietuvos Atstovybei Prancūzijoje, *LPPŠSAR*, byla: Vatikano Pasiuntinybė. Politiniai pranešimai. Lenkai, kita 1920–1925. Prapuolenis, Narjauskas, Macevičius, Bizauskas, Zecchini, kita.

arenoje. Be to, diplomatas linko manyti, kad per italus, kurie Lietuvos reikalų atžvilgiu laikosi maždaug palankaus neutraliteto pozicijų, būtų galima daryti efektyvesnę įtaką ir kitiems reikšmingiems, bet tiesiogiai dar sunkiai paveikiamiems tarptautinės scenos žaidėjams, pirmiausia prancūzams. Su Prancūzija dėl politinės įtakos konkuruodama Viduržemio jūros baseine Italija nebuvo suinteresuota sparčiu Prancūzijos stiprėjimu, taigi neturėjo priežasčių palaikyti ir pastarosios sąjungininkės Lenkijos interesų Lietuvoje. Tačiau URM (vyriausybė), regis, daugiausia finansiniais sumetimais neskubėjo reaguoti į dr. J. Narjausko užuominas ar tiesiog raginimus Italijos sostinėje kurti dar vieną Lietuvos diplomatinę atstovybę. Gal kiek paradoksalu, tačiau taip elgtis vyriausybę netiesiogiai galbūt galėjo paskatinti gana efektyvi dr. J. Narjausko veikla Romoje: kam trūkstant lėšų viename mieste laikyti dvi diplomatines atstovybes, jeigu su reikalais neblogai susitvarko viena?

Kad Lietuvos vyriausybė, 1919–1920 metais siekdama greitesnio savo valstybės tarptautinio įsitvirtinimo, nepakankamai dėmesio skyrė Italijos veiksniui, parodė ir 1920 m. ankstyvą pavasarį kilęs diplomatinis šurmuliukas dėl Italijos požiūrio į tarptautinę teisę bei Lietuvai tariamai suteiktas jos pripažinimas *de jure*. Intrigą, regis, išprovokavo Italijos vyriausybės sprendimas 1920 m. kovo pirmomis dienomis į Baltijos šalis pasiųsti savo „diplomatinius agentus" bei prancūzų žurnalistų rašiniai, skelbiantys, jog italų valdžia tris Baltijos šalis jau pripažino *de jure*. Reaguodamas į kai kurių prancūzų laikraščių pranešimus, Lietuvos pasiuntinybės Prancūzijoje sekretorius V. Dobužis kovo 10 d. skubiai kreipėsi į Lietuvos URM klausdamas: „Kokius turite prirodymus, kad Italai pripažino Lietuvą De jure"[296]. Kovo 14 d. su analogišku klausimu URM jau atakavo ir atstovas Šveicarijoje Vaclovas Sidzikauskas: „Praneškite, ar iš tikrųjų Italų Valdžia pripažino Lietuvos nepriklausomybę de jure"[297]. Kadangi pati URM jokios informacijos tuo klausimu neturėjo, o tiesioginių diplomatinių ryšių su Italijos vyriausybe nebuvo, todėl URM valdininkai ilgai nesvarstydami V. Dobužio bei V. Sidzikausko klausimus tiesiog peradresavo kanauninkui dr. J. Narjauskui. Po vizito į Italijos užsienio reikalų ministeriją ir pokalbių su vietos diplomatais jau kovo 11 d. dr. J. Narjauskas Lietuvos valdžiai bei kolegoms Paryžiuje ir Berne raportavo, kad „Terminus de facto ir de jure Italijos juristai laiko tolygiais" (*Sic!*)[298]. Taigi esą lyg ir galima būtų interpretuoti, jog Lietuvą Italijos vyriausybė yra pripažinusi *de jure*. Negana to, siekdamas tarsi papildomai pateisinti tokią gana dviprasmišką Italijos poziciją ar lyg plačiau paaiškinti savo ne kiek aiškesnę

[296] Lietuvos Atstovybės Prancūzijoje sekretoriaus V. Dobužio 1920 03 10 skubi šifruota telegrama Nr. 9 iš Paryžiaus į Kauną Užsienio reikalų ministerijai, ten pat.

[297] Lietuvos atstovo Šveicarijoje V. Sidzikausko 1920 03 14 skubi šifruota telegrama Nr. 209 iš Berno į Kauną Užsienio reikalų ministerijai, ten pat.

[298] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1920 03 11 pranešimas Nr. 180 Lietuvos Atstovybei Prancūzijoje, ten pat.

išvadą dėl jos, diplomatas dar pateikė bent penkis argumentus, tariamai sutvirtinančius Italijos suteiktą „pripažinimą“ Lietuvai: 1) Italija Baltijos šalims jau paskyrė savo atstovus, Estijai – Depretti, o Lietuvai ir Latvijai – baroną Gino Macchioro-Vivalbą; 2) abu paskirtieji italų diplomatai jam „<...> pasakė, kad tos trys valstybės, t. y. Estonija, Latvija ir Lietuva pripažintos nepriklausomomis“; 3) „Tą patį patvirtino man nuėjus į Užsienio reikalų ministeriją pasiteirauti ir vienas vyresniųjų valdininkų, pažymėdamas, kad galiu apie tai pranešt savo Valdžiai“; 4) Italijos URM „<...> valdininkai minėjo reikalą Ryme Lietuvos atstovo“; 5) Italijos URM be jokių kliūčių „vizuoja“ Lietuvai diplomatinius pasus – „pav. p. Mačiuliui“[299].

Tačiau toks gana prieštaringas atsakymas bei bandymai jį paramstyti privačiais samprotavimais lietuvių diplomatijos vadovybės neįtikino. Todėl atstovui prie Šventojo Sosto teko papildomai konsultuotis su italų pareigūnais ir atsakymą apie Italijos Lietuvai suteiktą pripažinimą tikslinti. Kovo 17 d. iš Romos į Berną V. Sidzikauskui dr. J. Narjauskas jau rašė, kad iš tiesų Italijos vyriausybė tris Baltijos valstybes „sakosi pripažinus <...> nepriklausomomis de facto, tik nė kokio dokumento nėra išdavusi“, tačiau čia pat pabrėžė, jog „Italijos juristai aiškina, kad išsireiškimai de facto ir de jure yra nauji – Anglijoje pramanyti išsireiškimai: vienok praktikoje su tais išsireiškimais skaitosi ir pati Italijos valdžia“ (*Sic!*)[300]. Taip 1920 m. pavasarį Italijos Lietuvai tariamai suteiktas pripažinimas *de jure* baigėsi, nes iš tiesų Italijos vyriausybė Lietuvą bei kitas Baltijos šalis tuomet pripažino tik *de facto*. Tai iš esmės įrodo ir aukščiau jau pateikta dr. J. Narjausko argumentacija.

*Palazzo Chigi** diplomatų-juristų ir dr. J. Narjausko pareiškimus bei argumentaciją interpretuojant šiuolaikinės tarptautinės teisės minties kontekste galima akcentuoti du momentus. Pirma. Maždaug iki *Didžiojo karo* pabaigos ir Paryžiaus Taikos konferencijos terminai *de facto* ir *de jure* tarptautinės teisės teorijoje ir praktikoje išties nebuvo išgryninti, nebuvo visai aiškus nei jų turinys, nei veikimo specifika, nei juo labiau tarpusavio santykis. Antra vertus, jeigu minimus įvykius interpretuosime pagal senesnę ir konservatyvesnę tarptautinės teisės *konstitucinę doktriną,* tai turėsime sutikti, jog iki pripažinimo *de jure* valstybė teisiškai neegzistuoja kartu su visomis iš to išplaukiančiomis pasekmėmis[301]. Tačiau jau nuo XX a. pradžios toks požiūris turėjo nemažai kritikų ir kuo toliau, tuo labiau jų būrys gausėjo. Ir ne veltui, nes naujo tarptautinio subjekto atsiradimui bei nepriklausomai saviraiškai ir egzistencijai išorės veiksniai, kaip rodo istorija, ne visuomet būna lemiami. Todėl pasta-

[299] Ten pat.

[300] Ten pat. Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1920 03 17 pranešimas Nr. 175 atstovui Šveicarijoje V. Sidzikauskui, ten pat.

* Neoficialus Italijos URM pavadinimas.

[301] V. Vadopalas, *Tarptautinė teisė,* Vilnius, 2006, p. 243–244.

ruoju metu tarptaunėje teisėje vis labiau populiarėja ir įsigali *deklaracinė doktrina,* pagal kurią valstybė *de jure* egzistuoja jau ir iki tokio formalaus pripažinimo, o pastarasis iš esmės tik viešai konstatuoja patį jos egzistencijos faktą[302]. Vis dėlto kalbant apie XX a. pradžios Lietuvos valstybingumo formavimosi peripetijas bei determinantes tarptautinėje erdvėje sunkoka būtų paneigti aplinkybę, jog užsienio šalių Lietuvai suteiktas pripažinimas *de jure* prisidėjo prie paties nepriklausomybės fakto tapsmo, o ne tik jį konstatavo. Taigi tarptautinis pripažinimas *de jure* Lietuvai, be kita ko, eventualiai buvo ir gana reikšmingas jos konstitucingumo elementas.

Faktinis Lietuvos valstybingumo pripažinimas, 1920 m. kovo pradžioje gautas iš vienos didžiųjų Vakarų valstybių, taip pat buvo nemažas lietuvių diplomatijos laimėjimas. Juolab kad Lietuvos valstybingumą *de facto* italų valdžia pripažino kiek anksčiau nei tai, pavyzdžiui, padarė Prancūzija – 1920 m. gegužės 11 d. arba Lenkija – 1920 m. liepos 4 d. Be to, šis pripažinimas gautas dar tuo metu, kai prie Kvirinalo Lietuva, skirtingai nuo savo šiaurinių kaimynių, neturėjo netgi savo diplomatinės atstovybės. Antra vertus, visa ši paini pripažinimo-nepripažinimo *de jure* istorija ir euforija atskleidžia tam tikrus tuometinės italų užsienio politikos principus bei subtilybes ir, manding, leidžia kelti versiją apie neišnaudotą italų politinio avanso galimybę Lietuvai. Italija Lietuvos (kartu ir kitų Baltijos šalių) atžvilgiu kalbamuoju laikotarpiu buvo linkusi laikytis palankesnio politinio nusistatymo nei, tarkime, jos partneriai Tautų Sąjungos nuolatinėje Taryboje arba Ambasadorių konferencijoje. Kitas dalykas, jog to meto Europos didžiųjų valstybių trupėje Italijai buvo patikėtas tik savotiško statisto arba kuklus neturtingo giminaičio vaidmuo, kurio funkcijų vienašališkai peržengti ji ir nedrįso, ir negalėjo. Kaip iš siuvėjo tapti rūbų dizaineriu, taip ir iš tarptautinio statisto tapti *didžiosios politikos* modeliuotoju nėra greita ir paprasta. Taigi naujųjų Rytų Europos valstybių tarptautinio pripažinimo byloje Italija lydere netapo, nors tokių intencijų greičiausiai turėjo, nes sėkmingas jų realizavimas būtų ne tik sustiprinęs Italijos kaip didžiosios politinės jėgos įvaizdį Europoje, bet ir neabejotinai reiškęs italų politinės minties emancipaciją. Tačiau, kad Italija galėtų ryžtis platesniam savo jėgų išbandymui tarptautinėje scenoje ir Lietuvos (Baltijos valstybių) pripažinimo *de jure* kelyje tapti inovatore, vien italų ambicijų nepakako, dar reikėjo ir antros tuo reikalu suinteresuotos pusės diplomatinio talento bei pastangų. Tuo tarpu Lietuva, tiksliau sakant, jauna lietuvių diplomatija, deja, pasirodė dar nesugebanti savo naudai optimaliai išnaudoti italų valdžios eventualaus politinio palankumo. Jau vėliau aiškindamas situaciją naujajai vyriausybei bei apgailestaudamas dr. J. Narjauskas į Kauną rašė: „Iškėlęs reikalą atstovo prie Kvirinalo ir gavęs žinių, kad apie reikalą Kaune rūpinamasi, aš palio-

[302] Ten pat.

viau oficialiai judinęs nepriklausomybės klausimą Italų Ministerijoje. Užtai žodžiu dažnai su baronu di Giura kalbėdavome. Jis vis ragino atsiūsti atstovą"[303]. Taigi taip susiklosčius reikalams, 1920 m. pavasarį italų valdžios „*de jure*" Lietuvos valstybingumui pozityvus rezultatas liko ne istorinis faktas, o tik lietuvių politinės minties energingas supurtymas, po kurio neilgai trukus į Italiją Lietuvos valdžios institucijose buvo atkreipta daugiau dėmesio ir lietuvių diplomatija čia ėmėsi didesnio iniciatyvumo. Tačiau Lietuvai dėkingas italų palankumo šansas jau buvo negrįžtamai praleistas, ir Italija, kaip ir kitos Europos didžiosios valstybės – Ambasadorių konferencijos narės Prancūzija bei Didžioji Britanija, – Lietuvos Respubliką *de jure* pripažino tik 1922 m. gruodžio 20 d.

Greta tiesioginių savo pareigų – diplomatinių kontaktų su vietos pareigūnais bei užsienio diplomatais mezgimo ir palaikymo, Lietuvos valstybingumo Apeninų pusiasalyje populiarinimo, informacijos apie Lietuvos reikalus kaupimo, politinių pranešimų ar notų rengimo – kanauninkas energingai rūpinosi ir nuo politikos kiek nutolusiais reikalais: tarpininkavo lietuvių dvasininkams ir Vatikanui sprendžiant įvairius pastoracinius ar tarnybos reikalus, Europoje bei Jungtinėse Amerikos Valstijose organizavo aukų rinkliavas Lietuvos pasiuntinybės Vatikane kūrimui bei išlaikymui, Europoje ir Amerikoje kantriai ieškojo mecenatų Romoje teologiją studijuojantiems neturtingiems lietuvių studentams, kiek pajėgdamas stengėsi finansiškai, moraliai ar kitaip padėti talentingiems studentams pasauliečiams, pirmiausia pasukusiems į menų sritį, rūpinosi Italijoje kalinamais rusų karo belaisviais, tarp kurių būta ir lietuvių.

1920 m. pradžioje dr. J. Narjauskas iš vietos valdininkų bei vieno vietos gudo atsitiktinai sužinojo, kad šalia Sardinijos esančioje Asinaros saloje jau nuo 1918 m. lapkričio italų valdžia laiko internavusi apie penkis tūkstančius buvusios Rusijos imperijos karo belaisvių, tarp kurių „esama daug lietuvių". Ilgai nedelsdamas lietuvių diplomatas suskato rūpintis susitikti su šiais žmonėmis. Reikia pasakyti, jog lietuvių diplomatui patekti į šią iš visų pusių jūros skalaujamą karo belaisvių stovyklą nebuvo visai paprasta – tokiai kelionei reikėjo gauti ne tik Šventojo Sosto sutikimą, bet ir Italijos vyriausybės leidimą. Negana to, Vatikano Valstybės Sekretoriatas savo sutikimą lietuvių diplomato vizitui į Asinaros salą sutiko išduoti tik po to, kai pastarasis gaus italų valdžios leidimą kelionei. Tačiau tokia tvarka apsukrumu bei veiklumu pasižymėjusio prelato-diplomato neišgąsdino. Neoficialiai tarpininkaujant Vatikano diplomatams, Italijos vidaus reikalų ministerija „Lietuvos Atstovui

303 Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1920 06 26 slaptas pranešimas Nr. 284 užsienio reikalų ministrui dr. J. Purickiui, *LPPŠSAR*, byla: Atstovo prie Šventojo Sosto pranešimai 1919–1920.

prie Šventojo Sosto Garbiajam Sinjorui Kanauninkui Giorgio Narjanska"* leidimą Asinaros saloje aplankyti „internuotus lietuvius" išdavė 1920 m. vasario 9 d.[304] Netrukus, jau vasario 12 d., leidimą nuvykti į Asinaros karo belaisvių stovyklą ir susitikti su čia internuotais tautiečiais kanauninkui J. Narjauskui pasirašė ir Vatikano Valstybės sekretorius kardinolas P. Gasparri[305].

Ieškodamas tautiečių ir norėdamas padėti jiems sugrįžti į tėvynę, prelatas į Asinaros salą išsiruošė jau tų pačių metų kovo pirmomis dienomis. Išvyka laivu į šį „dievų užmirštą" Italijos Karalystės kampą lietuvių dvasininkui ir diplomatui padarė gana slogų įspūdį. Po kovo 4 d. įvykusio vizito į Asinarą savo raporte Užsienio reikalų ministerijai prelatas-diplomatas, be kita ko, rašė: „Isinara tai Sachalinas miniatiūroje, čion tik prasikaltėliai ligšiol buvo laikomi, dabar gi ir karo belaisviai. Nė kokios kultūros nė vegetacijos nematyti. Per 300 dienų metuose blogas oras: lietus ir baisūs vėjai. Akmeniniai kalnai vietomis prisidengę netarpstančių pušų krūmais. Belaisviai gyvena sėtruese, maisto ir vandens jiems pristato iš Sardinijos. Rusijos belaisviams, žemdirbiams iš kilimo, koktu į tuos akmeninius pūdymus žiūrėti, kur nė bulvės nė kopūsto nepasisodysi. Tantalio kančios dar prie to, kad vandens bangos iš visų pusių į salą plaka, o atsigėrimui kiekvienas gauna per dieną nešvaraus vandens po pusę litro. Jei nuobodumas būtų mirtina liga, visi būtų ligšiol išmirę"[306]. Tačiau nuobodulys ir depresija, tiesą sakant, nebuvo didžiausi šios stovyklos gyventojų priešai. J. Narjauskas išsiaiškino, jog per pusantrų stovyklos egzistavimo metų iš 59 čia mirusių vyrų, tik „<...> vienas austras tos ligos mirtinai

* Dokumente lietuvių diplomato vardas nurodytas itališkai, o pavardė užrašyta su gramatinėmis klaidomis. Dėl vardo rašybos didesnių klausimų nekyla, nes, kaip matyti iš įvairių dokumentų, – ir dr. J. Narjausko tuomet naudotų vizitinių kortelių, jis per visą tarnybos prie Vatikano laiką bendraudamas su vietos įstaigomis ar asmenimis savo vardą *Jurgis* „italizavo" į *Giorgio*. Panašiai elgėsi ir kai kurie kiti čia dirbę užsienio diplomatai. Be to, patys Vatikano pareigūnai ne tik vidaus susirašinėjime, bet ir oficialiuose viešuose leidiniuose, pavyzdžiui, *Annuario Pontificio*, užsieniečių vardus taip pat dažniausiai be ceremonijų „transkribuodavo" į italų kalbą. Aiškinantis klaidingą lietuvių diplomato pavardės užrašymą labiausiai tikėtina versija, kad taip atsitiko todėl, jog leidimas J. Narjauskui buvo išrūpintas padedant tarpininkams, o pats lietuvių diplomatas, mažiau nei prieš pusmetį atvykęs į Romą, vietos pareigūnams dar buvo menkai pažįstamas. Beje, kiek užbėgdami už akių pastebėsime, kad su analogiškomis rašybos klaidomis lietuvių diplomato pavardė tuomet buvo užrašyta ir Vatikano Valstybės Sekretoriato išduotame sutikime J. Narjauskui vykti į Asinarą.

304 Italijos vidaus reikalų ministerijos 1920 02 09 raštas Nr. 4572R Lietuvos atstovui prie Šventojo Sosto dr. J. Narjauskui, *LPPŠAR*, byla: Vatikano pasiuntinybė – Atsiskaitomybė, diplomatiniai raštai, politiniai reikalai 1920 m. Benediktinės Kaune. Šv. Stanislovo bažnyčia Romoje. Asinaros stovykla 1919 m.

305 Vatikano Valstybės sekretoriaus kardinolo P. Gasparri 1920 02 12 nota Nr. B=2630 Lietuvos atstovui prie Šventojo Sosto kanauninkui dr. J. Narjauskui, ten pat.

306 Lietuvos diplomatinio atstovo prie Šventojo Sosto J. Narjausko 1920 03 29 pranešimas Nr. 188 Lietuvos URM, ten pat.

suimtas pasileido nuo kalno viršūnės į jūrą“[307]. Kiti daugiausia mirė nuo įvairių užkrečiamų ligų. Lietuviškų pavardžių mirusiųjų sąraše diplomatas neaptiko.

Vos atvykęs į Asinarą ir pabendravęs su buvusiais rusų imperijos kariais, lietuvių pasiuntinys konstatavo, kad Italijos valdžia su rusų belaisviais elgiasi „žmoniškai“ ir laiko juos „<...> ne kaip priešininkų, bet kaip aliantų belaisvius“: visi tinkamai aprengti, normaliai maitinami ir net mokamos jiems kariškių algos. Kadangi jokių darbų saloje nebuvo, todėl neturėdami ką veikti belaisviai buvo pradėję organizuotis. Jie buvo įkūrę rusų pradžios mokyklą beraščiams. Dukart per savaitę rengė vaidinimus pačių belaisvių susiorganizuotame teatre. Ukrainiečiai buvo suorganizavę net savo nacionalinį chorą. Greta to pagal galimybes, daugiausia iš vietos laikraščių bei Paryžiuje ir Berlyne leidžiamos rusiškos spaudos, kuri salą pasiekdavo nors ir ne reguliariai, bet vis dėlto pastoviai, belaisviai itin jautriai ir aktyviai sekė pasaulio politinius įvykius. Didelė jų dalis savarankiškai mokėsi italų kalbos[308]. Kanauninko pastebėjimu, labiausiai organizuota, apsišvietusi bei aktyvi belaisvių dalis buvo žydai. Nors iš penkių tūkstančių buvusios carinės imperijos daugiatautės belaisvių minios šios tautybės žmonių būta vos apie 180, tačiau jie sukosi „visų reikalų priešakyje: jie italams veda belaisvių raštinę, jie vadovauja ir pačių belaisvių organizacijose“. Todėl, anot lietuvių diplomato, „nesunku įspėti, kaip rusų mužikėliai savo pažiūras nusistatė Asinaroje. Išskyrus 500–600 ukrainų patriotų, porą šimtų kitų neprisidėjusių ne prie kokios partijos, beveik visi priklauso prie komunistų. Susiorganizavę į saloje dominuojančią daugumą, komunistai terorizuoja neskaitlingus savo antagonistus: ukrainus, lietuvius, baltgudžius, latvius. Komunistų obalsis – visiems grįžti į Sovietų Rusiją“[309].

Natūralu, kad stovykloje esant tokiai vidaus politinei situacijai dr. J. Narjauskui sunkiai sekėsi bendrauti su čia esančiais tautiečiais. Į viešus jo raginimus (iš pradžių rusiškai, o paskui ir lietuviškai) atsiliepti esant lietuviais neišdrįso nė vienas ir „tik vakare sutemus keletas atėjo į kambarį pasikalbėti“. Tačiau ir privačiai „pakalbinti grįžt į Lietuvą, smarkaus noro neparodė“. Sprendžiant iš prelato surinktų duomenų apie belaisvių nuotaikas, grįžti į tėvynę lietuviai neskubėjo daugiausia dėl dviejų priežasčių: 1) komunistų jie buvo gerokai įbauginti, kad vos tik grįžę į savo kraštą nedelsiant paklius į kariuomenę ir vėl ilgus metus turės kariauti; 2) prieš savo akis lietuviai jau turėjo tam tikrą karčią patirtį – 1919 m. viduryje apie 2000 vyrų (tarp jų, regis, ir keli lietuviai) buvo prigauti generolo A. Kolčiako atstovų pažadų pargabenti juos į tėvynę, tačiau iš tiesų vėl pateko į ... veikiantį frontą. 1919 m. pavasarį

[307] Ten pat.
[308] Ten pat.
[309] Ten pat.

toks pat likimas ištiko ir tuos internuotuosius, kuriuos į stovyklą atvykę lenkų karininkai „paėmė be ceremonijų". Iš belaisvių bei stovyklos administracijos prelatas sužinojo, kad su lenkais tuomet sutikę „į tėvynę" važiuoti ir kai kurie lietuviai, gudai bei ukrainiečiai iš tiesų savo namų nepasiekė, bet pateko į legionus ir dabar prieš savo valią „kariauja prieš savuosius"[310]. Ištyrinėjęs stovyklos administracijos jam pateiktus belaisvių sąrašus, dr. J. Narjauskas išsiaiškino, kad 1919 m. kovo 25 d. „iš salos su lenkais" išvažiavo: Antanas Rupkus, kilęs nuo Pasvalio, Stanisławas Kozłowskis iš Kryglėnų Panevėžio apskrityje, Juozas Skrebis iš Kropiškių nuo Marijampolės, Jonas Skrebis nuo Kauno, Ivanas Jurszajtis (greičiausiai – Jonas Juršaitis) iš Bernotiškių Raseinių apskrityje, Michailas Birba nuo Voluinės ir Jonas Žemaitis. Dar du lietuviai 1919 m. gruodžio gale iš stovyklos buvo išvykę su estais. Tai Kauno gyventojas Antonas Milinkiewiczius bei raseiniškis Ivanas Newerdowskis[311].

Tiesa, apgaule į legionus mobilizuoti kitataučius buvusios Abiejų Tautų Respublikos (Lietuvos-Lenkijos valstybės) piliečius lenkų karininkams toli gražu ne visada pavykdavo. Štai būrys gudų, užsirašę lietuviais ir su lenkų karininkais bandę grįžti namo, tokiai verbavimo akcijai sugebėjo pasipriešinti: kai Italijos–Prancūzijos pasienyje lenkų karininkai buvusiems belaisviams įsakė apsirengti Lenkijos legionierių uniformą, per dvidešimt gudų to daryti nesutiko, kreipėsi į italų žandarus pagalbos ir po kurio laiko buvo grąžinti į stovyklą. Po tokių atsitikimų internuotųjų ir taip jau įtartinas požiūris į visus čia atvykstančius „vizitatorius" tik sustiprėjo. Nepasitikėjimo sieną Asinaroje teko įveikti ir dr. J. Narjauskui.

Pats susipažinęs su situacija Asinaros karo belaisvių stovykloje, lietuvių diplomatas pranešime Lietuvos URM konstatavo, jog lietuvių čia iš tiesų „<...> labai nedaug esama". Iš tų keliolikos asmenų, kurie atsiliepė į jo kvietimą ir vėliau apsilankė jo kambaryje, dr. J. Narjauskas sutiko vos tris asmenis, kurie prisistatė esantys lietuviais, tai 1) 46 metų lenkiškai kalbantis Ašmenos apskrities Suolų valsčiaus gyventojas Sczocas Tadeuszas, į nelaisvę austrams patekęs dar 1914 m., o 1918 m. Tirolyje jau kaip austrų karys „paimtas Italų"; 2) „baltgudis" Osipas Tretjakovas iš Minsko gubernijos „nuo Naugarduko"; 3) toks Kalvaitis – itin užguitas ir nekalbus lietuviškai kalbantis Kauno gubernijos gyventojas, kuris „į Lietuvą grįžt dabar nenorėtų, bet iš Asinaros išsiliuosuot malonėtų"[312]. Pasak dr. J. Narjausko, šis lietuvis „savo pavardę labai nenoromis sakė" ir daugiau apie save jokių duomenų nesuteikė. Tačiau netiesiogiai leido suprasti, kad stovykloje yra kur kas daugiau lietuviškai kalbančių asmenų negu atėjo susitikti su pasiuntiniu iš Lietuvos. Regis, norėdamas pažadinti šių lietuvių apsnūdusį tautinį sąmoningumą, dr. J. Narjauskas Kalvaičiui

[310] Ten pat.
[311] Ten pat.
[312] Ten pat.

paliko gerą pluoštą lietuviškų laikraščių. Ar Lietuvos pasiuntinio kelionė į Asinaros salą bei apeliacija į lietuvybę pasiteisino ir atgaivino bent vieno čia likimo nublokšto lietuvio tautinius jausmus, lieka neaišku. Mums nepavyko aptikti duomenų, jog Asinaros stovykloje internuoti lietuviai vėliau būtų kreipęsi kokios paramos į Lietuvos pasiuntinybę Romoje.

Kaip jau minėta, pirmasis Lietuvos pasiuntinys prie Šventojo Sosto rūpinosi ne tik diplomatiniais ar politiniais reikalais. Jo pastangomis ne vienas į Romą atvykęs studijuoti skurstantis lietuvis gavo didesnę ar mažesnę materialinę paramą. Pavyzdžiui, Lietuvos operos solistams Kiprui Petrauskui bei Antanui Sodeikai rekomendavus, dr. J. Narjauskas 1921 m. vasarą kurį laiką globojo į Romą operinio dainavimo studijuoti atvykusią „talentingą" lietuvaitę Veroniką Podėnaitę. Norėdamas studentei palengvinti įsikūrimą Romoje, kanauninkas užsimojo jai išrūpinti vienkartinę dviejų tūkstančių šveicariškų frankų pašalpą. Kadangi pats turtingas nebuvo ir savo pinigų neturėjo, todėl tuo reikalu laišku kreipėsi į savo bičiulį Fribūro universiteto dėstytoją kunigą Antaną Steponavičių[313]. Bičiuliui į Šveicariją kanauninkas rašė: „2000 šveicariškų frankų perlaikytų p-lę Podenaitę kritišku laiku, nes vėliau ji tikisi pradėti uždarbiauti koncertuose. Žinodamas Tamstos, Kunige Antanai, į gerus darbus pramuštą galvą, neabejoju, kad ir šito [reikalo. – A. K.] nepaliksi nepabandęs pasekmingai padaryti"[314]. Kunigas A. Steponavičius į kolegos prašymą atsiliepė ir V. Podėnaitei finansiškai padėjo įsikurti Romoje.

Nepaisydamas didelio užimtumo, laiko stokos bei savo pareigų, 1921 m. pradžioje kanauninkas dr. J. Narjauskas tarpininkavo iš Joniškio kilusiai Irenai Jackevičaitei įstoti į Karališkąją dailės akademiją Romoje. I. Jackevičaitė buvo baigusi aštuonias klases Vindavos gimnazijoje, o po to ketverius metus studijavusi Imperatoriškojoje Peterburgo menų mokykloje. Ją maloniai globojo kunigas dr. Pijus Bielskus, ir ji jau buvo išsirūpinusi Lietuvos Respublikos švietimo ministerijos stipendiją – 600 auksinų mėnesiui – studijoms Italijoje, tačiau nemokėdama italų kalbos, o tik prancūziškai, labai jaudinosi dėl savo studijavimo galimybės Romoje[315]. Dr. J. Narjausko rūpesčiu žinomas lietuvių dailininkas Adalbertas Staneika, tuomet irgi gyvenęs Italijoje bei dirbęs Lietuvos atstovybėje prie Kvirinalo spaudos attaché*, I. Jackevičaitei parašė rekomendacinį laišką, suteikė žinių apie įstojimo sąlygas, plačiau paaiški-

[313] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 06 09 laiškas Nr. 700 kunigui A. Steponavičiui į Fribūrą Šveicarijoje, ten pat.

[314] Ten pat.

[315] I. Jackevičaitės 1921 01 08 laiškas iš Joniškio į Romą Lietuvos atstovui prie Šventojo Sosto dr. J. Narjauskui, *LPPŠSAR*, byla: Vatikano pasiuntinybė. Politiniai pranešimai. Lenkai, kita 1920–1925. Prapuolenis, Narjauskas, Macevičius. Bizauskas, Zecchini, kita.

* A. Staneika Lietuvos Atstovybėje prie Kvirinalo *spaudos attaché* dirbo nuo 1921 vasario 25 iki gruodžio 1 d., vėliau – Atstovybės sekretoriumi.

no Akademijos studijų programą[316]. Be to, kanauninkas pasirūpino, kad būsimajai dailininkei iš Romos į Joniškį būtų persiųsta Studijų programa[317], apsiėmė organizuoti jos dokumentų išvertimą į italų kalbą ir netgi būsimajai studentei dar prieš atvykstant į Romą sutiko perduoti jos dokumentus Karališkajai akademijai[318].

Kaip matyti iš dokumentų, dr. J. Narjauskas, dirbdamas Romoje, vienaip ar kitaip pagalbos ranką ištiesė gerai dešimčiai lietuvių studentų. Šią mecenatinio pobūdžio kunigo-diplomato veiklą Romoje vėliau iš dalies pratęsė jo įpėdinis Kazimieras Bizauskas. Svarbu pažymėti, kad Lietuvos Atstovybė prie Šventojo Sosto pagal savo galimybes stengėsi pagelbėti ne tik į finansinius sunkumus įklimpusiems lietuvių kilmės studentams, bet ir iš istorinės Lietuvos kilusiems kitataučiams, daugiausia gudams ir rusams. Štai 1922 m. rudenį, apsirūpinęs Mogiliavo arkivyskupo Eduardo von Roppo bei Vilniaus vyskupo J. Matulaičio-Matulevičiaus rekomendacijomis, į Romą studijuoti kanonų teisės iš Vilnijos atvyko gudų kunigas Antanas Šyško. Vos atvykęs į Italijos sostinę kunigas suprato, jog su savimi atsivežtų pinigų įsikurti Romoje ir pradėti studijas jam jokiu būdu nepakaks, todėl prašydamas pašalpos kreipėsi į K. Bizauską[319]. Tačiau lietuvių diplomatas savo laisvų pinigų neturėjo, o iš Atstovybės lėšų kam nors skirti privačias pašalpas URM buvo griežtai uždrausta. Tačiau nepaisant tokių nedėkingų aplinkybių, K. Bizauskas kiek galėdamas gudų kunigui vis dėlto padėti bandė ir tuo reikalu laišku kreipėsi į Kaišiadoryse tuomet įsikūrusį Vilniaus vyskupijos administratorių kanauninką Juozą Kuktą. Diplomatas kanauninkui-vyskupijos administratoriui A. Šyško reikalu, be kita ko, rašė: „Kadangi Atstovybė neturi lėšų pašalpoms teikti, tai šiuo kreipiuos į Tamistą, ar nerasi Tamista galima susižinojęs su Vilniaus Vyskupu atsiųsti kiek stipendijų mišioms, kad tuo būdu jam padėjus“[320].

Dirbant Romoje, daug kartų dr. J. Narjauskui teko rūpintis į vienokias ar kitokias problemas įklimpusiais savo kolegomis – lietuvių kunigais, kurie anksčiau dirbo įvairiose carinės Rusijos gubernijose, o po bolševikų perversmo Rusijoje tapo persekiojami, terorizuojami ar net žudomi. Taip pakrypus situacijai Rusijoje, daugelis lietuvių kilmės katalikų kunigų šioje šalyje nebematė galimybių tęsti savo pastoraci-

[316] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 01 22 laiškas Nr. 542 iš Romos į Joniškį I. Jackevičaitei, ten pat.

[317] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 01 23 laiškas Nr. 543 iš Romos į Joniškį I. Jackevičaitei, ten pat.

[318] Kunigo dr. Pijaus Bielskaus 1921 02 17 laiškas Lietuvos atstovui prie Šventojo Sosto dr. J. Narjauskui, ten pat.

[319] Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* prie Šventojo Sosto K. Bizausko 1922 09 22 laiškas Vilniaus vyskupijos administratoriui Kaišiadoryse kunigui kanauninkui Juozui Kuktai, ten pat, byla: Vatikano Pasiuntinybė. Pasiuntinio Romoje politiniai pranešimai ir atsiskaitomybė.

[320] Ten pat.

nę veiklą ir sukruto grįžti į Lietuvą. Tačiau šis procesas nebuvo lengvas. Ištrūkti iš bolševikų valdžios terorizuojamos šalies nebuvo paprasta. Antra vertus, norint palikti tarnybos vietą Rusijoje ir grįžti gyventi į tėvynę reikėjo gauti arba vietos vyskupo sutikimą, arba paties Šventojo Sosto leidimą persikelti. Todėl 1919 m. pabaigoje – 1922 m. pradžioje į dr. J. Narjauską, o vėliau į jį pakeitusį Kazimierą Bizauską privačiais laiškais kreipėsi ne vienas bolševikų valdžios terorizuotas, bet nuo jos pasprukęs lietuvių kilmės kunigas, prašydami, kad pasiuntiniai tarpininkautų jų persikėlimui į Lietuvą. Štai 1923 m. rudenį Mogiliavo arkivyskupijos kunigas Anupras Bardauskis „su svetimais dokumentais" per porą mėnesių net iš Sibiro sugebėjo nuo bolševikų pasprukti į Lietuvą ir įsikurti savo gimtinėje Raseinių apskrityje Užpaliuose[321]. Tačiau grįžus į tėvynę problemos nesibaigė, nes formaliai žiūrint savavališką persikraustymą iš vienos bažnytinės diecezijos (Mogiliavo) į kitą (Žemaičių) dar reikėjo legalizuoti. Apie savo vargus pasiuntiniui į Romą Kazimierui Bizauskui kunigas taip rašė: „Prieš atėjimą bolševikų į Sibirą savo parapijoj ir gretimose uoliai kovojau su gimstančiu tarpe gyventojų katalikų ir pravoslavų bolševizmu, už ką, atėjus bolševikams ir sužinojus mano darbuotę, imtasi manęs ješkoti net dvejose gubernijose. Sugrįžus į Lietuvą, prašiau Jo Exc. Arciviskupo paliuosuoti mane iš Mohilevo archidiecezijos ir daleisti man darbuotis ir prisirašyti tevynėje. Bet nuo Jo Excellencijos Arciviskupo Ciepliako gavau du pakvietimus grįžt atgal. Skaitau, kad mano grįžimas niekam neatneštų naudos, nes ir dabar gaunu laiškus, kad manes tebeješkoma. Jo Excellencija Žemaičių viskupas sutinka priimti, jei kliutis bus pašalintas. <...> kreipiuosi prie Jūsų Excellencijos nuoširdžiai prašydamas pristatyti prie Šventojo Sosto mano prašymą daleisti man prisirašyti prie Žemaičių viskupijos neturint leidimo Mohilevo Arciviskupo"[322].

Vertinant dr. J. Narjausko indėlį į Lietuvos pasiuntinybės prie Šventojo Sosto kūrimą bei apibendrinant jo pustrečių metų diplomatinio darbo Romoje rezultatus, būtina pažymėti, jog prelatas ne tik faktiškai įkūrė Lietuvos pasiuntinybę prie Šventojo Sosto, bet ir paklojo pagrindinius šios pasiuntinybės veiklos teorinius pamatus: suformulavo Lietuvos pasiuntinybės prie Šventojo Sosto esminius veiklos principus bei gaires, apibrėžė pasiuntinio veiklos sritis, pagrindė optimalią pasiuntinybės personalo sudėtį. Formuodamas pasiuntinybės personalą, kanauninkas pasireiškė kaip tolerantiška ir gana plačių pažiūrų asmenybė. Nors priklausė konfesijai, bet buvo įsitikinęs, jog pasiuntinybėje prie Vatikano lygia greta turi dirbti dvasininkai ir pasau-

[321] Mogiliavo arkivyskupijos kunigo A. Bardauskio 1923 11 08 laiškas Lietuvos reikalų laikinajam patikėtiniui prie Šventojo Sosto K. Bizauskui, *LPPŠŠAR*, byla: Vatikano pasiuntinybė – Atsiskaitomybė, diplomatiniai raštai, politiniai reikalai 1920 m. Benediktinės Kaune. Šv. Stanislovo bažnyčia Romoje. Asinaros stovykla 1919 m.

[322] Ten pat.

liečiai. Štai viename savo pranešime užsienio reikalų ministrui prelatas rašė: „Esant atstovui iš kunigų luomo, [pasiuntinybės. – A. K.] sekretorius gerai tiktų pasaulietis, katalikas, nepriklausąs prie kokių nors prieškatalikiškų sektų, pav. prie masonų, ir ne akonfesionalas. Ir priešingai, esant atstovui pasauliečiui, jo sekretorius arba patarėjas turėtų būti kunigas. Iš tokių dviejų įvairaus luomo elementų susidėjus Atstovybė bus mikli Rymo situacijose tinkamai verstis"[323]. Į diplomatinį darbą kanauninkas stengėsi įtraukti ir jaunus perspektyvius žmones, pirmiausia italų ir prancūzų kalbas mokančius gabesnius studentus, kurie, jo manymu, gautų progą ne tik užsidirbti pragyvenimui ir sėkmingai baigti mokslus, įgytų vertingos gyvenimiškos patirties, susikurtų pamatus savo tolesnei profesinei karjerai, bet ir ateityje galėtų tapti „naudingais Valstybei" veikėjais ar specialistais[324].

Po daugiau nei dvejų diplomatinio darbo metų, 1921 m. gruodžio paskutinėmis dienomis, apibendrindamas savo veiklos Romoje patirtį, diplomatas į Kauną užsienio reikalų ministrui rašė: „Atstovybės reikalai kas kart plečiasi: dauginasi pažintys, Atstovui padidėjo vizitų bei revizitų ir jau mažiau [lieka. – A. K.] laiko kanceliarijos darbui; Lietuvos ir Amerikos dvasiškija kreipiasi įvairiais reikalais, atsieina dažnai pačiam Atstovui žygiuoti į Kongregacijas ir Rymo Kurijos dikasterijas, be to, reikia sekti laikraščiai savo ir vietiniai, pasimatyti su vietinės spaudos atstovais, paintekmiauti į tą spaudą; visa tai atima iš Atstovo beveik visą laiką, o sekretoriui tenka kanceliarijos archyvas ir įvairūs smulkūs žygiai, be to, jis turi dalyvauti Atstovybės priėmimuose, turi lavintis ateičiai"[325]. Kartu dr. J. Narjauskas išryškino diplomatinio darbo popiežiaus valstybėje specifiką: „Nėra, rodos, nė vienos kitos valstybės, kur atstovams atsieitų tiek daug turėti rūpesčio ir sugaišt laiko etiketos pareigoms, kaip kad yra prie Vatikano: didesnės Katalikų šventės, Popiežiaus *giorni di gala**, aukštesniųjų Vatikano valdininkų ir kai kurių Kardinolų vardinės, nepaprasti Vatikano atsitikimai (konsistoriai, kanonizacijos, šermens, etc.) reikalauja atstovo su attaché dalyvavimo; be to, priėmimai įvairiomis sukaktuvėmis ir pasitaikomais atvejais pačioje Atstovybėje, vizitos bei revizitos, pasisvečiavimas kitose pasiuntinybėse, svečiai iš Lietuvos atima Atstovui su Sekretorium žymią laiko dalį"[326].

1919 m. pabaiga – 1920 m. pradžia tarpukario Lietuvos ir Vatikano diplomatinių santykių istorijoje žymi tam tikrą pozityvų lūžį. Svarbu, jog nuo pat pradžios

[323] Lietuvos diplomatinio atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 12 10 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui dr. J. Purickiui, ten pat.

[324] Ten pat.

[325] Lietuvos diplomatinio atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 12 30 konfidencialus pranešimas Nr. 936 užsienio reikalų ministrui dr. J. Purickiui, *LPPŠŠAR*, byla: Vatikano Pasiuntinybė. Prel. Narjauskas. Lenkų akcija. Personalo reikalai. Etatai. Konsuliniai reikalai. Kita.

* Dienos iškilmės (it.).

[326] Ten pat.

Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto diplomatiniai santykiai daugmaž formavosi pariteto pagrindais. Dr. J. Narjauskas savo energinga veikla stengėsi pademonstruoti, jog ne tik Vatikanas reikalingas besikuriančiai Lietuvos valstybei, bet ir pastaroji gali būti naudinga pirmajam. Jau 1919 m. lapkričio pabaigoje dr. J. Narjausko tarpininkaujamas Vatikano Valstybės sekretorius P. Gasparri kreipėsi pagalbos į Lietuvos vyriausybę, kad ji „kuo galėdama <...> interventuotų" ir padėtų išlaisvinti bolševikinės valdžios suimtą ir iš pradžių Minsko apylinkėse, o vėliau Smolenske įkalintą jėzuitą Muckermanną[327]. Diplomatas kardinolo notą nedelsdamas persiuntė ne tik užsienio reikalų ministrui[328], bet ir pačiam prezidentui A. Smetonai[329], ragindamas valdžios vyrus progos nepraleisti ir padėti Vatikanui „Muckermanno reikalu". Valstybės prezidentui pasiuntinys tuo reikalu diplomatiškai rašė: „Nėra abejojimo, kad J. E. Kardinolas, adresuodamas į mane savo prašymą, turėjo omenyje tik tuos Lietuvos asmenis, kuriems vieniems gali pavykti tasai žygis, būtent Jūsų Ekscelenciją pirmoje eilėje. Lietuvai ir jos Atstovybei būtų daug malonumo, jeigu ši proga pasigerinti Šventajam Tėvui bergždžiai nepraeitų"[330]. Neabejotina, kad tokio pobūdžio dr. J. Narjausko diplomatinė veikla rodė jo profesionalumą, skatino Vatikano politinį susidomėjimą Lietuva ir pylė tvirtesnį šalių tarpusavio pasitikėjimo bei diplomatinių santykių gilinimo pagrindą.

Aktyvi ir daugiašakė dr. Jurgio Narjausko diplomatinė veikla Romoje buvo ne tik naudinga Lietuvos – Vatikano dvišaliams santykiams, bet ir pozityviai veikė lietuvių valstybingumo raidą, pilietiškumo brandą skatino lietuviškos krikščioniškosios demokratijos formavimąsi. Jo tarpininkaujamas 1920 m. sausio pradžioje Vatikano Valstybės sekretorius kardinolas P. Gasparri specialiu laišku palaimino* LKDP įkūrimą[331]. Tiesa, LKDP vadovybė, manding, siekdama šiam įvykiui suteikti daugiau politinio svorio, bandė jį interpretuoti vos ne kaip Vatikano Lietuvai suteikiamą pripažinimą *de facto*[332].

1920–1921 m. bene didžiausias dr. J. Narjausko rūpestis tapo diplomatinė kova, kad Šventasis Tėvas Lietuvai skirtų atskirą nuo Lenkijos diplomatinį atstovą

[327] Vatikano Valstybės sekretoriaus kardinolo P. Gasparri 1919 11 30 nota Nr. 99473 Lietuvos atstovui prie Šventojo Sosto dr. J. Narjauskui, *LCVA*, f. 383, ap. 3, b. 109, l. 13.

[328] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1919 12 06 konfidencialus pranešimas Nr. 72 užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui, ten pat, l. 14.

[329] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1919 12 06 konfidencialus pranešimas Nr. 72 prezidentui A. Smetonai, ten pat, l. 12.

[330] Ten pat.

* LKDP pirmininkas, kunigas M. Krupavičius per J. Narjauską dėl partijos palaiminimo į Šventąjį Sostą kreipėsi 1919 m. gruodžio 27 d. Atsiliepdamas į šį prašymą, kardinolas P. Gasparri 1920 m. sausio 9 d. padėkojo M. Krupavičiui už šią intenciją ir palaimino jo vadovaujamą partiją.

[331] Šventasis Tėvas laimina Lietuvos krikščionis demokratus, *Laisvė*, 1920 09 12, p. 1.

[332] Ten pat.

ir tokiu būdu veiksmingiau paremtų Lietuvos politinę nepriklausomybę nuo Lenkijos, paspartintų pripažinimą *de jure* bei padėtų lietuviams įsiplieskusioje Vilniaus byloje. Siekdamas šių tikslų, prelatas nestokojo išradingumo: stengėsi užmegzti naudingus kontaktus su įtakingais Šventojo Sosto pareigūnais, įvairiais būdais (ir dovanomis) Lietuvai palankiai nuteikti popiežių Benediktą XV. Vis dėlto nors Vatikanas, manytume, dr. J. Narjausko veiklos tikslus puikiai suprato, tačiau dėl gana suprantamų priežasčių bei aplinkybių jų tenkinti neskubėjo. Atrodo, kad tuo metu Vatikane atidžiai buvo tiriamos Lietuvos valstybingumo tarptautinio funkcionavimo galimybės ir joms paremti laukiama tinkamesnės progos. Kita vertus, taip klostantis įvykiams, savo ruožtu rankų nenuleido lietuvių pasiuntinys: reguliariai Šventajam Sostui rašė ir teikė įvairius memorandumus apie lietuvių ir lenkų konflikto eigą, susirėmimus prie demarkacinės linijos, Lenkijos politikų ir kariškių išpuolius prieš Lietuvą bei lietuvių kilmės dvasininkus. Bandė organizuoti net platesnį politinį-diplomatinį lietuviškai ukrainietišką frontą prieš Lenkiją[333]. Tuo tikslu dr. J. Narjauskas dar 1920 m. pradžioje užmezgė artimus ryšius su Ukrainos katalikų atstovybės prie Vatikano vadovu kunigu Bonne, kuris buvo unitų tikėjimą priėmęs belgų kilmės misionierius ir jau penkiolika metų darbavosi ukrainiečių labui[334]. Artimesnių kontaktų lietuvių diplomatas siekė ir su ukrainiečių rytų apeigų katalikų arkivyskupu Lvove A. Szeptycki. Apeliuodamas į ukrainiečių arkivyskupo laišką, dr. J. Narjauskas viename savo pranešime URM rašė: „Ukrainoje lenkai taip išsižymėję, kad mes, lietuviai, sąlyginai neturime kuo pasirodyti. <...> Lvove rusinų* seminarija paversta pasilinksminimo vieta, o koplyčia – kinematografu; kunigai areštuojami be pasigailėjimo, keletas sušaudyta. Už kunigo Bonne pagavimą paskirtas gausus atlyginimas“[335]. Kiek užbėgant už akių galima pažymėti, kad taip piešdamas tautinių santykių situaciją Galicijoje bei kitose vakarinėse ukrainiečių žemėse dr. J. Narjauskas daug neperdėjo. Jo pastebėjimus jau vėliau patvirtino ir K. Bizauskas, kuris iš dalies bandė tęsti šią dr. J. Narjausko veiklos liniją. Štai 1923 m. ankstyvą pavasarį K. Bizauskas viename savo pranešime į *Laikinąją Sostinę* rašė: „Jau du metu, kaip yra paskirtas rytų katalikų apeigų vyskupijų vizitatorius Galicijai ir Lenkijai, Tėvas Genocci. Tačiau lenkai per du metu jam nedavė vizos ir leidimo daryti tų diocezijų vizitacijos. Tik dabar jis tegalėjo nuvažiuoti. Jis yra artymuose santykiuose su Metropolita Andriejumi Šeptyckiu. Metrop. Šeptyckis vis dar tebėra Romoje. Lenkai jį

[333] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1920 01 02 konfidencialus pranešimas Nr. 90 URM valdytojui P. Klimui, *LCVA*, f. 383, ap. 3, b. 109, l. 2.

[334] Ten pat.

* Suprask – unitų.

[335] Ten pat, l. 2–2a.

[336] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto K. Bizausko 1923 03 02 konfidencialus pranešimas Nr. 24 užsienio reikalų ministrui E. Galvanauskui, ten pat, b. 392, l. 111.

visaip išdirbo savo laikraščiuose. Jis bijo važiuoti Galicijon, nes numato pasikėsinimą ant savo asmens. Lenkams jis didžiausias krislas akyje. Visur kur tik gali, jis stengiasi diskredituoti lenkus jų misijos klausimu Rosijon ir visur nurodo jų tikybinį netolerantiškumą“[336].

Tikėtina, jog 1920 m. pradžioje įvykusi būsimojo popiežiaus A. Ratti viešnagė *Laikinojoje sostinėje*, gyva pažintis su įtakingiausiais lietuvių veikėjais, charakteringiausiomis jų politinėmis aspiracijomis bei plačiašakė dr. J. Narjausko veikla Romoje tapo savotišku tolesnės Lietuvos ir Vatikano santykių raidos proveržiu ir paskatino Lietuvos Respublikos tarptautinį pripažinimą. 1921 m. balandžio 26 d. svarbiausiai to meto Lietuvos šventovei – Kauno Katedros bažnyčiai Benediktas XV suteikė *Mažosios Bazilikos* titulą, kuris jai leido tiesiogiai, be tarpininkų bendrauti su Romos Kurija, o kiek vėliau, tų pačių metų rugsėjo 11 d., Lietuvoje buvo iškilmingai paminėtas Žemaičių vyskupijos 500 metų jubiliejus. Ta proga Šventasis Tėvas Žemaičių vyskupui Pranciškui Karevičiui atsiuntė nuoširdų sveikinimo laišką[337]. 1921 m. gruodį, vyskupų Pranciškaus Karevičiaus bei Antano Karoso įgaliotas, Vatikane su specialia diplomatine misija lankėsi vyskupas prof. Petras Pranciškus Būčys. Lietuvos hierarchų pasiuntinį priėmė Popiežiaus Valstybės Sekretorius kardinolas P. Gasparri. Susitikimo metu kalbėta apie gilesnį Lietuvos ir Šventojo Sosto santykių plėtojimą, savitarpio supratimą, Lietuvos tarptautinio pripažinimo dilemą, Lietuvos universiteto kūrimą bei jame formuojamo Teologijos-filosofijos fakulteto reikalus[338]. Vyskupas P. Pr. Būčys šia kelione, asmenine pažintimi su kardinolu P. Gasparri ir priėmimu Vatikane liko labai patenkintas. Apie tai vėliau jis gana plačiai rašė spaudoje.

1921 m. rudens pradžioje pasirodė ženklų, jog Šventasis Sostas iš dalies koreguoja savo politiką Lenkijos bei Baltijos valstybių atžvilgiu ir šiek tiek labiau įsiklauso į pastarųjų politines aspiracijas. Spalio viduryje ėmė aiškėti, jog Vatikanas Baltijos valstybes, taigi ir Lietuvą, iš Lenkijos tiesioginių interesų lauko ketina išbraukti ir skirti joms atskirą nuo Lenkijos savo atstovą – apaštališkąjį vizitatorių. Netrukus iš Vatikano Valstybės Sekretoriato oficialių pareigūnų dr. J. Narjauskas neoficialiai sužinojo, kad toksai vizitatorius iš pradžių formaliai „neturėtų akreditytyvos nė prie vienos valstybės“, tačiau kuriam laikui greičiausiai apsigyventų didžiausiame ir geografiškai patogiausiame regiono mieste Rygoje, o ateityje, sėkmingai susiklosčius Lietuvos ir Vatikano diplomatiniams santykiams, „galutinai jisai galėtų būti priskirtas Lietuvai“[339]. Kartu Šventojo Sosto pareigūnai dūsavo, kad esą, atsi-

[337] A. Gaigalaitė, *Klerikalizmas Lietuvoje 1917–1940*, p. 148.

[338] P. Pr. Būčys, min. veik., p. 500.

[339] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 11 03 pranešimas Nr. 847 užsienio reikalų ministrui dr. J. Purickiui, *LPPŠŠAR*, byla: Vatikano pasiuntinybė. Politiniai pranešimai. Lenkai, kita 1920–1925. Prapuolenis, Narjauskas, Macevičius, Bizauskas, Zecchini, kita.

žvelgiant į Lietuvos vidaus etnopolitinę specifiką ir užsienio politikos peripetijas, į šį postą surasti iš tiesų „tinkamą žmogų“ labai sunku. Todėl domėjosi, koks Vatikano pasiuntinys lietuviams labiausiai patiktų: vokietis, olandas ar prancūzas? Tačiau tokie ar panašūs klausimai lietuvių diplomato labai netrikdė. Ne kartą Vatikane išgirdęs kiek suktoką klausimą apie lietuvių nacionalinius jausmus kitataučiams, dr. J. Narjauskas šmaikščiai atsikirto, jog „vokietys arba olandas dabar ne madoje“, apie prancūzą taktiškai nutylėjo ir į Lietuvą pasiūlė siųsti... italą[340]. Turint galvoje, jog tuo metu įvairiose Vatikano institucijose daugumą pareigūnų sudarė būtent italų ir iš dalies prancūzų kilmės žmonės, tai buvo ne blogiausias lietuvių diplomato atsakymas, kurį galima traktuoti ir kaip lietuvių jaunos diplomatijos savotišką reveransą Vatikano isteblišmentui.

Šventojo Sosto apsisprendimą į Baltijos šalis siųsti atskirą nuo Lenkijos savo apaštališkąjį vizitatorių 1921 m. spalio 31 d. įvykusios audiencijos metu dr. J. Narjauskui patvirtino ir pats Benediktas XV. Popiežius lietuvių diplomatui prisipažino, jog „<...> žadąs į Baltijos šalis siųsti Vizitatorių ne tik su diplomatine misija, bet kad tas žmogus galėtų ten padaryti ir naudos“: visur apsilankytų, nuodugniai ištirtų susidariusią padėtį vietoje ir objektyviai apie tai informuotų Romą[341].

Benediktas XV dėl atskiro nuo Lenkijos apaštališkojo vizitatoriaus Lietuvai, Latvijai ir Estijai kandidatūros galutinai apsisprendė 1921 m. lapkričio pirmomis dienomis. Juo tapo jėzuitų vienuolis-kunigas, iki tol profesoriavęs Trieste, italas Antonino Zecchini. Jo pirmuoju pagalbininku – patarėju ir sekretoriumi – buvo paskirtas taip pat išsilavinęs Jėzuitų ordino vienuolis-kunigas, istorikas prancūzas Andrien Boudou, kuris iki šio paskyrimo dirbo Romoje. Taigi lyg ir galima sakyti, jog, parinkdamas asmenis dirbti Baltijos valstybėse, Vatikanas daugmaž įsiklausė į lietuvių pageidavimus. Kad Benediktas XV ir jo aplinka pakankamai daug dėmesio skyrė į Baltijos šalis siunčiamiems savo atstovams, rodo ir tai, jog abu paskirtieji Vatikano atstovai ne tik kalbėjo keliomis Vakarų Europos kalbomis, bet ir mokėjo rytų europiečiams labiau artimas bei suprantamas slavų kalbas: pirmasis laisvai galėjo susišnekėti lenkiškai ir kroatiškai, antrasis – rusiškai[342]. Jau lapkričio 2 d. prof. A. Zecchini, lydimas savo sekretoriaus, padarė mandagumo vizitą į Lietuvos Atstovybę ir ten susipažino su dr. J. Narjausku bei P. Mačiuliu[343]. Po poros savaičių su atsakomuoju mandagumo vizitu prof. A. Zecchini aplankė Lietuvos atstovas[344].

[340] Ten pat.
[341] Ten pat.
[342] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 11 18 pranešimas Nr. 885 užsienio reikalų ministrui dr. J. Purickiui, ten pat.
[343] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 11 03 šifruota telegrama iš Romos į Kauną dr. J. Purickiui, ten pat.
[344] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 11 17 šifruota telegrama iš Romos į Kauną dr. J. Purickiui, ten pat.

Tačiau nepaisant Romoje užsimezgančių daug žadančių pažinčių ir jau įvykusių kurtuazinių vizitų, Kaunas nebuvo patenkintas Benedikto XV apsisprendimu. Iš URM bei Lietuvos vyskupų gavęs atitinkamas instrukcijas, dr. J. Narjauskas Vatikano pareigūnams bandė aiškinti, jog dėl Lietuvoje susiklosčiusios opinijos bei kai kurių kitų priežasčių lietuviai savo šalyje labiau norėtų matyti ne jėzuitą, bet kitai kongregacijai priklausantį apaštališkąjį vizitatorių[345]. Tačiau kaip ir buvo galima tikėtis, tokia Kauno „diplomatija" jokių pozityvių rezultatų neatnešė ir iš anksto buvo pasmerkta dėl kelių priežasčių: 1) sprendimas *de facto* jau buvo padarytas ir tikėtis, kad popiežius savo žodį pakeis, mažų mažiausia buvo naivu, 2) apaštališkasis vizitatorius nebuvo diplomatas ir jo kandidatūrai jokio Lietuvos pasaulietinės, o juo labiau bažnytinės valdžios sutikimo nereikėjo, 3) objektyvių priežasčių, kodėl prof. A. Zecchini asmenybė Kauno veikėjams neįtinka, pateikta nebuvo, 4) apaštališkasis vizitatorius su misija buvo siunčiamas ne tik į Lietuvą, bet ir į Latviją bei Estiją, kurios jokių priekaištų iš kalno jam nereiškė. Išgyrę prof. A. Zecchini asmenines savybes, priminę jo didį pirmtaką Lietuvoje jėzuitą Konstantiną Širvydą bei jo bičiulius XVI a. antroje pusėje – XVII a. „Vilniuje sakiusius lietuviškus pamokslus, lietuviškas gramatikas, žodynus ir visokias knygas leidusius", Vatikano pareigūnai per dr. J. Narjauską Lietuvos valdžiai mokytojišku tonu patarė nesikarščiuoti ir iš anksto nedemonstruoti savo opozicijos apaštališkajam vizitatoriui. Tegu „<...> pirmiau su juo pasipažins, pamatys jo darbus, o jau paskui nupeiks, jei to bus vertas"[346], – davė pirmąją diplomatinę pamoką Lietuvai dr. J. Narjausko tuomet viešai neįvardytas vienas „interlokutorius"* iš Šventojo Sosto Valstybės Sekretoriato.

Lapkričio viduryje komentuodamas Vatikane jau gana intensyviai vykstančius pasirengimus apaštališkojo vizitatoriaus kelionei į Baltijos šalis, dr. J. Narjauskas užsienio reikalų ministrui į Kauną, be kita ko, rašė: „Ruošiami abiem pasai, bus neužilgo oficialus paskyrimas ir paskelbimas. Iškeliaus ilgai nelaukdami. Nuvykę apsigyvens Rygoje. <...> Esąs griežtai užgintas naujam Vizitatoriui koks nors veikimas politikos srityje. Tačiaus matant kokiu rūpestingumu buvo renkamas asmuo,

[345] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 12 06 laiškas Steigiamojo Seimo vicepirmininkui kunigui Justinui Staugaičiui, ten pat.

[346] Ten pat.

* Kadangi dėl nuolatinio lėšų stygiaus lietuvių diplomatinis paštas tarpukariu veikė ne itin patikimai, o ir pačioje URM, deja, pasitaikydavo informacijos nutekėjimo atvejų, todėl lietuvių diplomatai, bijodami paviešinti ir diskredituoti savo svarbiausius „interlokutorius", (pranc. interlocuteur – pašnekovas, tarpininkas) ne visada oficialiuose pranešimuose ar laiškuose ryždavosi minėti jų pavardes. Dažniausiai oficialiuose dokumentuose buvo vengiama minėti ypač svarbių, aukštas pareigas užimančių ir įdomios informacijos suteikusių ar ateityje galinčių suteikti asmenų pavardes. Kaip galima spręsti iš archyvinių dokumentų, tokių įslaptintų savo informacijos šaltinių tarpukariu turėjo nemažai lietuvių diplomatų: Jurgis Baltrušaitis Maskvoje, Petras Klimas Paryžiuje, Bronius Kazys Balutis Londone, Kazys Škirpa Berlyne, Edvardas Turauskas Prahoje, etc.

kaip neapsieita be francūzo asmens, kaip smulkiai tuodu žmonės informuojami apie situaciją, reikia gaut įspūdžio, kad Vatikanas nori padaryti tokį žingsnį iš kurio nebūtų nemalonumų“[347]. Kartu diplomatas pripažino, jog tokio pobūdžio Vatikano žingsnis – į Baltijos šalis pasiųsti atstovą ne su oficialia diplomatine misija, bet su konfesine – vis dėlto yra tarpinis ir tik iš dalies Lietuvai palankus sprendimas jos valstybingumo pripažinimo byloje, nes Šventasis Sostas, formuodamas savo poziciją Lietuvos atžvilgiu, deja, vis dar pernelyg priverstas paisyti Lenkijos interesų bei jos geopolitinių vizijų globėjos Prancūzijos nusistatymo[348].

1921 m. lapkričio pabaigoje apaštališkojo vizitatoriaus paskyrimas Lietuvai, Latvijai ir Estijai buvo paskelbtas oficialiame Vatikano leidinyje *Acta Apostolicae Sedis* (Nr. 14)[349]. Nors iš pradžių Vatikane planuota, jog apaštališkasis vizitatorius į savo paskyrimo vietą galės išvykti nedelsiant – dar lapkričio pabaigoje (apie 25 d.)[350], tačiau dėl įvairių politinių, organizacinių bei techninių priežasčių taip neįvyko. Prof. A. Zecchini ir jo pagalbininkas A. Boudou buvo paskirti į šią misiją gana greitai ir jiems patiems netikėtai, todėl Italiją paliekantiems vienuoliams reikėjo šiek tiek laiko sutvarkyti savo reikalus ankstesnėse tarnybos vietose ir susiruošti kelionei. Kita vertus, pačiam Vatikanui taip pat reikėjo nemažai laiko norint deramai parengti į misiją išvykstančius savo atstovus: paruošti skirtingas jų veiklos instrukcijas trijose šalyse, pasirūpinti užsienio pasais, vizomis ir gyvenamąja vieta Rygoje. Taip susiklosčius aplinkybėms, apaštališkasis vizitatorius A. Zecchini su savo sekretoriumi A. Boudou į misiją Baltijos šalyse iš Romos išvyko tik 1921 m. gruodžio 13 d.

Išvakarėse, gruodžio 12 d. popietę – 17 val., A. Zecchini išvykimo į Lietuvą, Latviją ir Estiją proga dr. J. Narjauskas Lietuvos Atstovybėje Romoje, kuri tuo metu buvo įsikūrusi adresu: *via Tor de Specchi 4*, surengė iškilmingas išleistuves. Kadangi tai buvo pirmas Lietuvos atstovybės Romoje organizuojamas diplomatinis priėmimas, todėl pobūviui itin kruopščiai rengtasi iš anksto: specialiai tam reikalui buvo pagamintos ir svarbiausiems svečiams išsiuntinėtos Lietuvos atstovo vizitinės kortelės, pagal Romos diplomatinio korpuso tradicijas papuoštos Atstovybės patalpos (išnuomoti reikalingi baldai, kilimai, šviestuvai, paveikslai bei nupirktos gėlės), iš solidžių restoranų užsakyti užkandžiai bei gėrimai. Kaip matyti iš dr. J. Narjausko sudaryto svečių sąrašo, oficialūs pakvietimai į pirmąjį priėmimą Lietuvos Atstovybėje Romoje buvo išsiuntinėti kai kuriems vietos diplomatinio korpuso nariams ir

[347] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 11 18 pranešimas Nr. 885 užsienio reikalų ministrui dr. J. Purickiui, ten pat.

[348] Ten pat.

[349] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 11 29 pranešimas Nr. 903 užsienio reikalų ministrui dr. J. Purickiui, ten pat.

[350] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 11 17 šifruota telegrama Nr. 49 Lietuvos URM, ten pat.

spaudos atstovams (*Corriere d'Italia* ir *L'Osservatore Romano*), aukštiems Vatikano Valstybės Sekretoriato pareigūnams ir žymiems vietos dvasininkams, su kuriais lietuvių diplomatas jau buvo spėjęs užmegzti šiokias tokias pažintis, bei žymesniems lietuvių bendruomenės Romoje atstovams. Iš viso oficialūs pakvietimai buvo išsiuntinėti bent trisdešimt penkiems asmenims[351]. Be pagrindinių renginio kaltininkų – A. Zecchini ir A. Boudou, – priėmime dalyvavo Šventojo Tėvo kamerheras monsinjoras Camillo Caccia Dominioni, Berisos titulinis vyskupas De La Porte, Šventojo Sosto Nepaprastųjų bažnytinių reikalų kongregacijos pasekretoris monsinjoras Francesco Borgongini-Duca, Bažnytinio Susirinkimo (Concilio) kongregacijos sekretorius Giuseppe Mori, Jėzuitų ordino generolas grafas Włodzimierzas Ledóchowskis, monsinjorai Luigi Campa, Tomasso Verge, Scipione Pensuti, Dominique Gualtieri, nemažai prelatų, kunigų ir vienuolių. Vatikano Valstybės sekretoriui kardinolui P. Gasparri priėmime atstovavo jo pasekretoris monsinjoras Giuseppe Pizzardo, o kardinolui Nicolo Marini – jo asmeninis sekretorius kunigas Luigi El-Kazenas. Be to, kardinolas N. Marini[352] bei monsinjorai Isaia Papadopulos[353] ir Filippo Giobbe, kurie dėl susiklosčiusių aplinkybių patys nerado galimybių dalyvauti priėmime, Lietuvos Atstovybei ta proga atsiuntė savo specialias šventines vizitines korteles su „nuoširdžiais“ palinkėjimais bei sveikinimais[354].

Jau kitą dieną apie Lietuvos Atstovybėje prie Švenojo Sosto įvykusį oficialų priėmimą-palydėtuves „Jo Malonybės Antonio Zecchini garbei“ Romos visuomenę gana plačiai informavo Vatikano oficiozas *L'Osservatore Romano*. Laikraštis ne tik smulkiai išvardijo, kokie žymūs asmenys pokylyje dalyvavo, bet ir pabrėžė, jog priėmimo metu svečių „vaišinimo pareigas puikiai atliko“ visas Atstovybės kolektyvas – „garbiausias kanauninkas dr. J. Narjauskas, jo sekretorius ponas Macevičius, ponia Macevičienė ir daktaras Antonelli“*[355]. O svečiai savo ruožtu, dėkodami už vaišes šeimininkams bei progos kaltininkams, „nuoširdžiausiai“ linkėjo sėkmės. Pats lietuvių diplomatas irgi buvo patenkintas savo renginiu. Raportuodamas apie jį užsienio reikalų ministrui dr. J. Purickiui, dr. J. Narjauskas, be kita ko, pažymėjo, kad „<...> tasai pokylis turėjo visas oficijalaus priėmimo žymes, pavyko gerai, todėl

351 Dr. J. Narjausko parengtas kviečiamų svečių sąrašas į 1921 12 12 priėmimą Lietuvos Atstovybėje prie Šventojo Sosto, ten pat.

352 Kardinolo N. Marini 1921 12 11 vizitinė kortelė-laiškas Lietuvos atstovui prie Šventojo Sosto dr. J. Narjauskui, ten pat.

353 Monsinjoro I. Popodopulos 1921 12 12 vizitinė kortelė-laiškas Lietuvos atstovui prie Šventojo Sosto dr. J. Narjauskui, ten pat.

354 Monsinjoro F. Giobbe 1921 12 12 vizitinė kortelė-laiškas Lietuvos atstovui prie Šventojo Sosto dr. J. Narjauskui, ten pat.

* Omenyje turimas Lietuvos Atstovybės tarnas.

355 *L'Osservatore Romano*, 1921 12 13, p. 1.

mūsų reikalams buvo naudingas"[356]. Aišku, už šią Lietuvos valstybės įvaizdžio kūrimo akciją vienoje svarbiausių ir puošniausių Vakarų Europos sostinių reikėjo mokėti. Lietuvos biudžetui šis pobūvis kainavo nei daug, nei mažai: apie septynis tūkstančius lirų[357].

Gruodžio 13 d. vidurdienį prof. A. Zecchini bei jo sekretoriui Lietuvos Atstovybėje surengęs ir privačius pietus, kuriuose dalyvavo ir A. Zecchini dvasios vadovas, jėzuitų ordino generolas W. Ledóchowskis bei Romoje tuomet viešėjęs vyskupas Pr. P. Būčys, dr. J. Narjauskas tos pat dienos pavakare savo svečius Romos geležinkelio stotyje išlydėjo į Lietuvą. Kartu diplomatas bandė pasirūpinti, kad apaštališkojo vizitatoriaus kelionė į jam tolimus kraštus, o vėliau ir priėmimas Kaune būtų kiek įmanoma sklandesni. Pirmiausia jis skubiai kreipėsi į Lietuvos Pasiuntinybę Vokietijoje, kad ši per Berlyną į Lietuvą vykstantiems A. Zecchini ir jo palydovui „<...> neatsisakytų parodyti palankumo <...> patariant, kur ir kaip geriausia pirkinius atlikti, kokiu traukiniu iš Berlyno važiuoti ir t. t."[358] Be to, dr. J. Narjauskas bandė inicijuoti, kad į Lietuvą vykstantį apaštališkąjį vizitatorių prie Vokietijos–Lietuvos sienos, Kybartų geležinkelio stotyje, pasitiktų jeigu ne oficialūs URM Protokolo skyriaus pareigūnai[359], tai nors Žemaičių ar Seinų vyskupo atstovai[360].

Apaštališkojo vizitatoriaus paskyrimą Baltijos šalims dr. J. Narjauskas vertino pozityviai: kaip tam tikrą savo diplomatinę pergalę ir ne tik neabejotinai naudingą įvykį Lietuvos bažnytiniams reikalams, bet ir nemažą lietuvių politinį laimėjimą tarptautinėje arenoje. Pasak diplomato, „atskirti Lietuvą nuo bažnytinės Varšavos globos, sudaryti atskirą bažnytinę provinciją, susisiekdinėti su Bažnyčios Galva tiesioginiai, tai buvo mūsų nepriklausomybei labai reikalingas daiktas, o atstovui prie Vatikano aiški veikimo linija. Du faktu, būtent, mūsų atstovybės įsitvirtinimas prie Šv. Sosto ir pasiuntimas Šv. Sosto pusės atstovo į Lietuvą reikia laikyti mūsų laimėjimu minėtoje linijoje"[361]. Steigiamojo Seimo vicepirmininkui kunigui Justinui

[356] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 12 17 pranešimas Nr. 921 užsienio reikalų ministrui dr. J. Purickiui, *PPŠSR*, byla: Vatikano pasiuntinybė. Politiniai pranešimai. Lenkai, kita 1920–1925. Prapuolenis, Narjauskas, Bizauskas, Macevičius, Zecchini.

[357] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 11 29 pranešimas Nr. 904 užsienio reikalų ministrui dr. J. Purickiui, ten pat, byla: Vatikano pasiuntinybė. Prelatas Narjauskas. Atsiskaitomybė. Ūkiniai-finansiniai reikalai (1919–1922).

[358] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 12 13 pranešimas Nr. 910 Lietuvos atstovui Vokietijoje Viktorui Gailiui, ten pat, byla: Vatikano pasiuntinybė. Politiniai pranešimai. Lenkai, kita 1920–1925. Prapuolenis, Narjauskas, Macevičius, Bizauskas, A. Zecchini, kita.

[359] Ten pat.

[360] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 12 13 telegrama iš Romos į Kauną Žemaičių vyskupui, ten pat.

[361] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 12 06 pranešimas Steigiamojo Seimo vicepirmininkui kunigui J. Staugaičiui, ten pat.

Staugaičiui plačiau komentuodamas savo poziciją, diplomatas išvardijo bent kelias pakankamai svarias priežastis, kodėl šį įvykį galima ir verta traktuoti kaip „istorinį". Steigiamojo Seimo vicepirmininkui diplomatas rašė:

> „Iš viso, į Lietuvos Vizitatorių akimi metus, rodos, nereikia kaktos suraukti: tai ne minusas, bet pliusas mūsų kovoje už nepriklausomybę. Jei kai kurios to įvykio smulkmenos kai-ką nepilnai susyk patenkina, tegu palaukia ir pamato, kas bus toliau. Visuomet bus laiko šiuo reikalu šnekėtis. Pažymėtinos yra šios gerosios šio istorinio fakto pusės: a) Lietuva po kelių šimtmečių gauna autonomiją bažnytinėje srityje; ji jau nebe provincija Lenkijos, b) Lietuva tapti gali pasitikėjimo šalimi Vatikanui orijentalų problemoje ir tuo gali įgyti simpatijas Ryme; toji simpatija tautai dažnai naudinga būna: patikimos šalies žmonėms /pav. Belgijos ir Olandijos/ Šv. Sostas duoda įgaliojimų veikti svetur ir tuo būdu didinti valstybės autoritetą ir įtėkmę; c) Lietuva, turėdama savo Atstovą prie Vatikano ir gavus Apaštališkąjį Vizitatorių, sudaro su Šv. Sostu santikius, atatinkančius dviem nepriklausomom valstybėm; d) Lietuvos Vizitatorius atneš naujos jėgos patobulinti tikybinį ir bažnytinį gyvenimą"[362].

Be to, dr. J. Narjauskas neabejojo, kad vieno visoms trims Baltijos valstybėms apaštališkojo vizitatoriaus paskyrimas yra tik pirmas žingsnis Lietuvos ir Vatikano diplomatinių santykių sagoje, nes vėliau, jau „atgavus Vilnių ir susitvarkius", neabejotinai bus galima pasiekti ir nuncijaus rango, ir nunciatūros įkūrimo pačioje Lietuvoje[363].

Tačiau nepaisant dr. J. Narjausko įdėto triūso, parodytų pastangų bei išskaičiuotų gausių argumentų, Lietuva apaštališkojo vizitatoriaus paskyrimą, o vėliau ir atvykimą į laikinąją sostinę pasitiko toli gražu ne vienareikšmiškai. Tuo metu, kada dalis katalikiškos lietuvių visuomenės bei atskiri, dažniausiai su politika tiesiogiai nesusiję dvasininkai sveikino Vatikano kurijos atstovo atvykimą į Lietuvą, lietuvių politinis isteblišmentas, kurio didelę dalį tuomet sudarė katalikų dvasiškija, prof. A. Zecchini bei jo palydovą pasitiko sausai, rūgščiai ar netgi, sakytume, piktokai. Besiformuojančiam lietuvių politiniam elitui labiausiai kliuvo keli dalykai: 1) kad nepasitvirtino dar 1920 m. rugpjūčio pabaigoje – rugsėjį Vatikane cirkuliavusios kalbos, o Lietuvoje jų pagrindu jau spėjusios gimti viltys, jog Vatikanas katalikiškai Lietuvai, „kaip ir Lenkijai", artimiausiu metu skirs aukščiausio rango savo diplomatą – nuncijų; 2) kad popiežius į Baltijos valstybes, taigi ir į Lietuvą, atsiuntė iš viso ne diplomatinį rangą turintį pareigūną, bet „tik" savo apaštališkąjį vizitatorių; 3) kad apaštališkojo vizitatoriaus nuolatinė rezidencija įkuriama ne katalikiškosios Lietuvos laikinojoje sostinėje, bet protestantiškosios Latvijos sostinėje Rygoje; 4) kad visoms trims Baltijos šalims skirdamas tik vieną savo atstovą, Benediktas XV katali-

[362] Ten pat.
[363] Ten pat.

kiškos Lietuvos „autoritetą“ iš esmės prilygino kur kas „menkesniam“ jos nekatalikiškų šiaurinių kaimynių autoritetui; 5) kad apaštališkuoju vizitatoriumi paskirtas Lietuvoje tuomet gana nepopuliaraus jėzuitų ordino narys, kuriam, be to, vadovavo lenkų tautybės generolas, o ne lietuviams tariamai palankesnis augustijonų vienuolis-kunigas prof. Aurelio Palmieri, kuris ne tik asmeniškai buvo pažįstamas su kai kuriais lietuvių veikėjais (K. Prapuoleniu), bet gana artimai buvo susipažinęs su lietuviška kultūra bei lietuvių politinėmis intencijomis[364]; 6) kad apaštališkojo vizitatoriaus iš Romos atsiuntimas bei jo veikla Lietuvoje (vizitacija), be kita ko, reiškė lietuvių dvasininkijos darbo kontrolę bei reikalų reviziją.

Atidžiau įsigilinus į XX a. trečiojo dešimtmečio pirmos pusės Lietuvos vidaus bei užsienio politinę situaciją ir apeliuojant į to laiko Vatikano konfesinius interesus bei politinius prioritetus Europoje, tenka pasakyti, jog taktiniu požiūriu Benedikto XV nuosaikus nusistatymas Lietuvos politinių aspiracijų atžvilgiu buvo pakankamai gerai subalansuotas, o strateginiu – atitiko ir Vatikano, ir Lietuvos politinius interesus. 1921 m. rudenį Lietuvos Respublika dar neturėjo nei Europos, nei pasaulio didžiųjų valstybių tarptautinio pripažinimo *de jure*, kontroliavo tik apie du trečdalius viešai deklaruojamos savo teritorijos ir buvo įklimpusi į beveik nenuspėjamą etnopolitinį konfliktą su pietrytine kaimyne Lenkija. Taigi tarptautinės teisės ir politikos požiūriu Lietuvos valstybė dar negalėjo pretenduoti į visavertį tarptautinių santykių subjekto vaidmenį Europoje su visomis iš to išplaukiančiomis pareigomis ir pasekmėmis. Be to, Lietuvos Respublikos viduje sociokultūriniu ar etnopolitiniu pagrindu taip pat buvo užsimezgęs ne vienas konfliktas ar konfliktėlis, kuris kliudė Lietuvos valstybingumo fermentacijai bei gerokai alergizavo tarptautinę bendriją. Atsižvelgda-

[364] Augustijonų ordino vienuolis prof. A. Palmieri Lietuvoje buvo kur kas labiau žinoma ir gerbiama figūra nei jėzuitas prof. A. Zecchini. Dar *Didžiojo karo* išvakarėse, regis, dar nuo 1906 m., A. Palmieri iš Romos ne kartą važinėjo į Rusijos imperiją ir domėjosi čia gyvenusių katalikiškų tautų, ypač lietuvių, kultūra bei religijos reikalais. Buvo parašęs net knygą apie lietuvių dvasiškijos indėlį į Lietuvos literatūrinį atgimimą: *Rinascita letteraria e clero in Lituania*. Kartu propagavo glaudų Romos katalikų ir Rusų stačiatikių bažnyčių suartėjimą, kuriam esą labiausiai trukdo... Lenkijos nacionalizmas. *Didžiojo karo* metais lankėsi JAV, kur, be kita ko, susipažino su kai kuriais vietiniais lietuvių kunigais bei pasauliečiais veikėjais. Tačiau pasibaigus *Didžiajam karui* šio augustijonų vienuolio-profesoriaus pažiūros kiek transformavosi. Jis ne tik pozityviau pradėjo žvelgti į Lenkiją, kaip į vieną reikšmingiausių Rytų Europos politinio stabilumo garantų, bet ir atsargiai propaguoti Lietuvos–Lenkijos istorinės partnerystės atkūrimo viziją. Štai 1921 m. pabaigoje, kada visoje Lietuvoje virė aistros dėl Tautų Sąjungos pirmininko Paulio Hymanso pasiūlyto vadinamojo antrojo projekto lietuvių-lenkų santykiams sureguliuoti priėmimo ar atmetimo, viename savo straipsnyje prof. A. Palmieri pabrėžė, kad, atsižvelgiant į kelių amžių lietuvių ir lenkų bendro valstybingumo turiningą patirtį, Vilniaus problemą reikėtų spręsti tik taikiomis priemonėmis, o ją išsprendus, jokiu būdu nepamiršti, kad abiejų tautų istorija ir politinis-kultūrinis gyvenimas yra itin glaudžiai susipynę. Trečiojo dešimtmečio viduryje prof. A. Palmieri pažiūros dar kartą transformavosi: jis nusivylė Lenkijos politika ir vėl tapo gana aktyviu lietuvių politinės minties šalininku. (A. Palmieri, La bibliografia recente della Lituania, *L'Europe Orientale*, Nr. 7, p. 42; V. Merkys, min. veik., p. 384.)

mas į šių aplinkybių kompleksą, Benediktas XV priėmė savo sprendimą dėl apaštališkojo vizitatoriaus skyrimo į Baltijos šalis.

Pagrindiniai motyvai, kurie formos ir turinio atžvilgiu daugiausia nulėmė būtent tokį, o ne kitokį Benedikto XV apsisprendimą dėl santykių formavimo su Lietuva, o eventualiai ir su kitomis Baltijos valstybėmis, galėjo būti keli. Dėl neapibrėžto Lietuvos valstybės tarptautinio statuso, juridiškai ne visai aiškių Šventojo Sosto santykių su Rusija[365] bei Lenkijos (Prancūzijos) griežtos politikos Lietuvos atžvilgiu skirti Lietuvai nuncijų realių galimybių, galima sakyti, nebuvo. Žemesnio rango diplomato išsiuntimas į Lietuvą Šventajam Sostui taip pat atrodė nepraktiškas ir problemiškas, nes galėjo sukelti tam tikrą nepageidaujamą tarptautinę reakciją. Tuo tarpu apaštališkojo vizitatoriaus pasiuntimas į *de jure* nepripažintą valstybę didelių nemalonumų Vatikanui nežadėjo, nes ši misija, formaliai žiūrint būdama grynai bažnytinė, buvo (ar bent jau turėjo būti) pakankamai toli nuo politikos, valstybinių reikalų ir diplomatijos sferų. Taigi politiškai lyg ir visai neangažuota bei nepavojinga. Be to, tokį žingsnį prireikus buvo galima aiškinti gana įvairiai: tiek Lietuvos, tiek

[365] Nors Rusijoje jau buvo įvykęs bolševikų perversmas ir įsigalėjusi jų diktatūra, XX a. trečiojo dešimtmečio pradžioje *de facto* jau neegzistuojančios Rusijos imperijos diplomatiniai santykiai su Šventuoju Sostu formaliai juridiškai dar nebuvo nutrūkę. Romoje, miesto centre esančiame viešbutyje *Palace*, plevėsavo Rusijos imperijos vėliava, kur *de jure* bei *de facto* ir toliau rezidavo Rusijos imperijos nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras prie Šventojo Sosto Aleksandras Lisakovskis. Tai buvo daug matęs bei patyręs karjeros diplomatas. Jis buvo gimęs 1879 m. rugpjūčio 12 d. Tulos srityje. Dar ankstyvoje jaunystėje buvo išrinktas vietos Zemstvos deputatu, tačiau politine veikla, matyt, labai nesusižavėjo, nes jau 1899 m. apgynęs disertaciją *La Russia e la Santa Sede* bei išlaikęs kvalifikacinius kalbų, teisės ir kitų profesinių dalykų egzaminus buvo priimtas į imperijos diplomatinį korpusą. XX a. pradžioje A. Lisakovskis savo diplomatinius įgūdžius gludino įvairiose pasaulio šalyse. *Attaché* ar sekretoriumi dirbo Rusijos imperijos ambasadose arba pasiuntinybėse Tokijuje, Pekine, Bankoke, Briuselyje, Berne, Prahoje, Bukarešte, Vašingtone. 1914 m. buvo sugrąžintas į centrą. Imperijos URM dirbo Rytų reikalų departamento direktoriaus pavaduotoju bei Informacijos departamento direktoriumi. 1917 m. gegužę Aleksandro Kerenskio laikinoji vyriausybė kaip savo atstovą trumpam buvo jį komandiravusi į Lvovą. Tačiau jau tų pačių metų vasaros pabaigoje tos pačios vyriausybės buvo paskirtas Rusijos imperijos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru prie Šventojo Sosto. Savo kredencialus Benediktui XV A. Lisakovskis įteikė 1917 m. rugsėjo 30 d. ir, sprendžiant iš Apaštališkojo metraščio duomenų, Romoje prie Šventojo Sosto *de jure* be pertraukos rezidavo ligi 1922 m. 1923 m. Rusijos bei jos pasiuntinio vardas iš prie Šventojo Sosto reziduojančių užsienio diplomatų sąrašo trumpam išnyko, tačiau jau po metų – 1924 m. vėl atsirado. Tiesa, atsirado tik Rusijos vardas be pasiuntinybės adreso ir konkretaus pasiuntinio. Pastarojo vieta vakavo. Tokia situacija tęsėsi ligi 1934 m., kol iš prie Vatikano reziduojančių užsienio diplomatų sąrašo galutinai išnyko Rusijos vardas. Tikėtina, jog Rusijai rezervuotos diplomatinės vietos išnykimas iš Vatikano diplomatinio sąrašo yra susijęs su maždaug tuo metu įvykusiu Sovietų Rusijos pripažinimu JAV ir jos įstojimu į Tautų Sąjungą. Taip pat tam tikra prasme greičiausiai rodo palūžusį Šventojo Sosto tikėjimą, jog bolševikų valdžia Rusijoje artimiausiu metu gali žlugti. (*Annuario cattolico italiano...*, p. 71–72; *Annuario Pontificio per L'Anno 1922*, Roma, 1922, p. 690; *Annuario Pontificio per L'Anno 1924*, Roma, 1924, p. 708; *Annuario Pontificio per L'Anno 1933*, Citta del Vaticano: Tipografia Poliglota Vaticana, 1933, p. 599; *Annuario Pontificio per L'Anno 1933*, Citta del Vaticano: Tipografia Poliglota Vaticana, 1934, p. 711–712.)

jos oponentų naudai. Antra vertus, turint galvoje, jog Šventajam Sostui iš tiesų buvo svarbu įsigilinti į Lietuvos ir Lenkijos santykių esmę, gali būti, jog asmens ne su diplomatine, bet su bažnytine misija pasiuntimas į Lietuvą Vatikanui tuomet galėjo atrodyti praktiškesnis. Diplomatinį rangą turintis atstovas paprastai yra gana griežtai suvaržytas jo statusą apibrėžiančių rašytų ir nerašytų taisyklių. O tai reiškia, kad jo galimybės per trumpą laiką objektyviai pažinti svečią šalį dažniausiai yra gana ribotos. Tuo tarpu apaštališkojo vizitatoriaus galimybės *de facto* buvo kur kas didesnės. Vizituodamas įvairias vyskupijas, bažnyčias, parapijas ar vienuolynus, apaštališkasis vizitatorius turėjo natūralią progą ir galimybes ne tik laisvai keliauti po kraštą ir susipažinti su vietos dvasiškija bei jos bažnytiniais reikalais, bet ir pabendrauti su eiliniais šalies tikinčiaisiais ir tiesiogiai pajusti jų tikrąsias pilietines-politines nuotaikas. Kad apaštališkojo vizitatoriaus misija į Baltijos kraštus 1921 m. pabaigoje Vatikane galėjo būti siejama ir su politiniu diskursu, rodo įdomus faktas: prof. A. Zecchini išvykimas iš Romos vargu ar atsitiktinai sutampa su Tautų Sąjungos tarpininko Paulio Hymanso antrojo projekto dėl Vilniaus likimo ir Lietuvos–Lenkijos santykių audringų svarstymų piku Lietuvoje. Tai leidžia kelti hipotezę, jog Vatikane ruseno slapta viltis, kad, sėkmingai susiklosčius prof. A. Zecchini misijai, gali pavykti rasti kažkokį mažiausiai skausmingą, saliamonišką Lietuvos ir Lenkijos santykių problemos atrišimo būdą. Tokia perspektyva galėjo vilioti mažiausiai dėl dviejų priežasčių: regiono pacifikacijos galimybių ir Šventojo Sosto tarptautinio autoriteto patvirtinimo bei katalikybės pozicijų sustiprinimo šiose itin jautriose ir judriose multikultūrinėse-geopolitinėse platumose.

Pagaliau greta šių daugiau politinio-taktinio pobūdžio priežasčių 1921 m. pabaigoje būta ir konkrečių praktinių reikalų, dėl kurių išsprendimo į Lietuvą bei kitas Baltijos šalis labiau vertėjo siųsti ne diplomatą, bet būtent apaštališkąjį vizitatorių. Juk dar nuo 1918–1919 m. sandūros[366] Kaune pulsavo vadinamoji benediktinių byla: Lietuvos bažnytinė bei pasaulietinė valdžia kasmet vis garsiau ir aštriau konfliktavo su čia įsikūrusiu benediktinių vienuolynu[367], kuriame viršų buvo paėmusios lenkės – atgimusios Lenkijos valstybės patriotės. Norint benediktinių problemą išspręsti abiem pusėms bent patenkinamai, situaciją vertėjo ištirti vietoje.

Gilinantis į apaštališkojo vizitatoriaus Baltijos šalims 1921 m. rudenį paskyrimo aplinkybes ir istoriją, iš principo netenka abejoti, jog, grįsdamas vieškelį santykiams

[366] Formaliai vadinamosios benediktinių bylos pradžia galima laikyti 1918 m. gruodžio 30 d., kada Žemaičių vyskupas Pranciškus Karevičius, atlikęs vienuolyne vizitaciją, rado jame daug trūkumų ir už tai iš pareigų atleido vienuolyno vyresniąją, paskyrė naują laikinąją vyresniąją ir įsakė per metus ne tik ištaisyti visus jo pastebėtus trūkumus, bet ir „pagal kanonus" surengti naujus vienuolyno vyresniosios rinkimus. Plačiau apie benediktinių bylą žr.: R. Laukaitytė, *Lietuvos vienuolijos*. ...

[367] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto K. Bizausko 1923 03 02 konfidencialus pranešimas Nr. 24 užsienio reikalų ministrui E. Galvanauskui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 392, l. 108.

su naujosiomis Rytų Europos valstybėmis, taigi ir su Lietuva, Benediktas XV negalėjo ignoruoti Europos senbuvių – didžiųjų valstybių, ir pirmiausia katalikybės politinės favoritės Prancūzijos bei jos naujosios sąjungininkės[368] Lenkijos politinės valios. Tačiau tokia Vatikano pozicija dar nereiškė, jog Lenkijai bei jos strateginei favoritei Vatikanas iš tiesų jokių priekaištų neturėjo ir nebuvo suinteresuotas riboti šio užgimstančio geopolitinio tandemo įtakos Europoje. Juolab kad dėl šio tandemo veiklos aktyvumo bei staiga išryškėjusių Lenkijos pretenzijų Europoje į „didvalstybės" statusą[369] nereiškė susižavėjimo ir kiti reikšmingi tarptautinės scenos žaidėjai: Vokietija, Didžioji Britanija, Italija. Be to, dėl Varšuvos nacionalistinių ambicijų ir lenkų trinties su tautinėmis mažumomis Šventasis Sostas jau buvo patyręs tam tikrų nemalonumų Aukštutinėje Silezijoje, Ukrainoje bei Vilnijoje. Stoti į atvirą konfrontaciją su Prancūzija bei jos politikos ginklanešiu Centrinėje ir Rytų Europoje Lenkija, kuri buvo ir didžiausia katalikiška regiono valstybė, Vatikanui, suprantama, buvo netikslinga ir nepatogu. Tačiau prieš Lenkijos politikoje įsigalintį nacionalizmą ir lenkų bažnytinio imperializmo apraiškas iškelti vokiečių, ukrainiečių, gudų ar lietuvių konfesines-pilietines ir politines teises taktiškai prasminga bei pravartu, o strategiškai – perspektyvu.

Taigi parinkdamas asmenis į apaštališkojo vizitatoriaus ir jo pagalbininko pareigas, Vatikanas beveik neabejotinai apmąstė įvairius eventualumus ir vadovavosi, manytume, gana konkrečiais bažnytiniais bei politiniais-diplomatiniais išskaičiavimais. Pirmiausia, kaip lietuviai ir pageidavo, į misiją Baltijos šalyse popiežius paskyrė italą A. Zecchini. Tačiau kadangi buvo pasirinktas jėzuitas, todėl jo kandidatūrą „visiškai natūraliai" Vatikanas suderino su Jėzuitų ordino generolu lenku Włdzimierz'u Ledóchowskiu. Be to, būdamas jėzuitas, A. Zecchini pagal ordino regulą ir tiesiogiai buvo pavaldus savo ordino generolui. Negana to, siekdamas išvengti akibrokšto Prancūzijai bei apsisaugoti nuo galimų Varšuvos–Paryžiaus ašies įtarinėjimų palankumu dar nepripažintai valstybei, Vatikanas siųsdamas savo misiją į Baltijos šalis, „įsuko" ir papildomą saugiklį: apaštališkojo vizitatoriaus sekretoriumi buvo paskirtas ne neutralios valstybės pilietis, bet lenkų artimiausias sąjungininkas prancūzas A. Boudou, taip pat Jėzuitų ordino narys ir, suprantama, priklausomas nuo generolo W. Ledóchowskio valios. O vainikavo visą šią diplomatinę akciją Vatikano pareigūnų pareiškimai lenkams bei prancūzams, kad „<...> Lietuvos Vizitatorius tai tik misijonierius be politinių įgaliojimų ir be rezidencijos Lietuvoje"[370].

[368] R. Albrecht-Carrié, *France, Europe and the Two World Wars*, Geneve & Paris, 1960, p. 111.

[369] P. Okulewicz, *Koncepcja „międzymorza" w myśli i praktyce politycznej obozu Józefa Piłsudskiego w latach 1918–1926*, Poznań, 2001.

[370] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 12 06 laiškas Steigiamojo Seimo vicepirmininkui kunigui J. Staugaičiui, *LPPŠSAR*, byla: Vatikano pasiuntinybė. Politiniai pranešimai. Lenkai, kita 1920–1925. Prapuolenis, Narjauskas, Bizauskas, Macevičius, Zecchini, kita.

Žvelgiant iš šalies, situacija buvo gana dviprasmiška: viena, Lietuva lyg ir gavo savarankišką apaštališkąjį vizitatorių aplenkiant Lenkiją, tačiau, kita vertus, pastarojo kontroliavimo gijos vis dar liko lenkų dvasininkų rankose. Tai rodo, kad Vatikanas bandė veikti pagal Lietuvoje gerai žinomą patarlę apie sveiką avį ir sotų vilką. Konkrečiau sakant, sukurti regimybę, jog tuo pačiu metu gali būti patenkintos abiejų susipriešinusių pusių ambicijos bei interesai: lietuvių – atsipalaiduoti nuo lenkų bažnytinės globos, o lenkų – ir toliau tradiciškai kontroliuoti bažnytinės organizacijos padėtį Lietuvoje. Netikslu būtų manyti, kad tokią diplomatiją realizuoti Benediktui XV buvo paprasta. Popiežiui šiuo atveju tekusio uždavinio painumą puikiai suprato ir įvardijo dr. J. Narjauskas. Jis viename savo pranešime į Kauną nedviprasmiškai pabrėžė, jog „kas seka Vatikano politiką ir tos politikos praktiką prie pat jos šaltinio, tam aišku, kokia sunki užduotis buvo paskirti Lietuvai atskirą Vizitatorių po penkių šimtų metų bažnytinės vienybės su Lenkais"[371]. Kad Lietuvos–Lenkijos bažnytinių organizmų atsiskyrimo kelyje virė aistros ir kompromisų paieškos, iš tiesų buvo sunkus bei nedėkingas darbas, regis, rodo dar du iškalbūs momentai: 1) kaip aitriai į Benedikto XV apsisprendimą bei prof. A. Zecchini misiją replikavo tuometinis Lenkijos pasiuntinys prie Šventojo Sosto Kowalskis – „ancora un colpo"*; 2) įdomus sutapimas, jog būtent tuo metu, kada prof. A. Zecchini rengėsi kelionei į Lietuvą ir dr. J. Narjauskas jau planavo jo išleistuves, Kowalskis savo pareigų Romoje neteko – 1921 m. spalio 15 d. jį pakeitė naujasis Lenkijos nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras prie Šventojo Sosto Władysławas Skrzyński[372].

Kitas motyvas, kodėl apaštališkuoju vizitatoriumi į Baltijos šalis buvo pasirinktas būtent jėzuitas, galėjo būti ir Jėzuitų ordino itin turininga bei sėkminga praeitis Lietuvoje, tiksliau, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje naujųjų laikų pradžioje. Juk XVI a. antroje pusėje vos per tris dešimtmečius šis ordinas ne tik daugiausia nusipelnė katechizuodamas ir kultūriškai modernizuodamas Lietuvą, bet ir daug pasidarbavo 1596 m. spalio 9 d. Lietuvos Brastoje sudarytos bažnytinės unijos su rusėnais-stačiatikiais labui. Ši istorinė refleksija, tikėtina, Šventąjį Sostą ir toliau akino į Lietuvą žvelgti ne siaurai nacionalistiškai-etnografiškai, bet plačiai istoriškai – su Vilniumi ir visa lietuvių katalikiškos kultūros įtaka gudų etnosui, kurį istorinėje perspektyvoje išplėšti iš stačiatikiškos, o juo labiau iš bolševikinės Rusijos poveikio buvo vienas svarbiausių Šventojo Sosto uždavinių Rytų Europoje. Kitaip tariant, sėkmingai susiklosčius aplinkybėms, Lietuvos istorinė patirtis, sulydyta su apaštališkojo vizitatoriaus aktyvia misionieriška veikla regione, Benedikto XV rankose jau netolimoje perspektyvoje galėjo tapti raktu į bažnytinės unijos idėjų reani-

[371] Ten pat.
* *Dar vienas smūgis* (it.), suprask, Lenkijos interesams Lietuvoje.
[372] *Annuario Pontificio per l'Anno 1922*, Roma, 1922, p. 689.

mavimą, katalikybės pozicijų sustiprinimą ar net išplėtimą Vakarų Gudijos žemėse. Kelias būtent per Lietuvą į Gudiją ar net dar giliau į rytus Šventajam Sostui buvo svarbus ir dėl sunkiai paveikiamų Lenkijos pozicijų. Atgimusios Lenkijos elitas buvo įsitikinęs, jog dėl stiprios rusifikacijos XIX šimtmetį gudų visuomenė demoralizavosi[373] ir galutinai prarado šansą išlaikyti savo tautinį identitetą. Todėl dabar yra tik „medžiaga" išplėsti lenkų tautą. O tai reiškia, kad ir į jų konfesinį-kultūrinį individualizmą orientuotos bažnytinės unijos idėjos taip pat neteko ankstesnio aktualumo ir nebėra naudingos lenkų nacionaliniam reikalui, nes dabar būtina akcentuoti ne gudų kultūrinę-konfesinę atskirtį nuo lenkų, bet tapatybę su lenkiškumu. Todėl Lenkija gana skeptiškai žvelgė beveik į kiekvieną šių idėjų realizavimo sumanymą ar akciją – pavyzdžiui, gudams skirtos rytų apeigų kunigų seminarijos įsteigimą Vilniuje*, nes traktavo jas kaip galinčias ne tik daugiau ar mažiau pažadinti gudų tautinę savimonę, bet ir sutrukdyti jų asimiliacijos procesą, įsiliejimą į lenkų modernią naciją.

Visoms trims Baltijos valstybėms skirto pirmojo apaštališkojo vizitatoriaus įkurdinimas 1921 m. pabaigoje būtent Latvijos sostinėje buvo pakankamai suprantamas ir prasmingas ne vien dėl Šventojo Sosto intencijų prisiderinti prie Lenkijos-Prancūzijos politinių ambicijų ar Rygos geografinės padėties, bet ir dėl kai kurių kitų specifinių aplinkybių bei Vatikano interesų. Tarp Latvijos ir Vatikano tuomet vyko derybos dėl konkordato sudarymo, į kurias toli gražu ne visada pozityviai ir konstruktyviai žvelgė kai kurios Latvijos Seime posėdžiaujančios partijos. Antra vertus, ne itin gausi Latvijos katalikų bendruomenė, kurią daugiausia sudarė latgaliai, tuomet ne tik gana atkakliai konkuravo su šalyje žymiai gausesniais ir siekiančiais dominuoti protestantais, bet ir turėjo tam tikrų nesutarimų su Respublikos centrine valdžia. Pavyzdžiui, Latvijos vyriausybei vis negrąžinant katalikams pažadėtos Katedros Rygoje, naujai paskirtas latvių vyskupas A. Springovičius, protestuodamas prieš tokius valdžios veiksmus, delsė kraustytis iš savo ankstesnės tarnybos vietos Agluonoje į diecezijos centrą sostinėje[374]. Tokia vyskupo demonstracija nebuvo naudinga nei Vatikanui, nei Latvijai. Be to, latvių katalikams tuomet sunkiai sekėsi steigti kunigų seminariją Rygoje, nes trūko ne tik lėšų, bet ir tam darbui tinkančių išsilavinusių žmonių, pirmiausia teologijos ir kanonų teisės profesorių. Dėl padaž-

[373] D. Szpoper, *Sukceszy Wielkiego Księstwa. Myśl polityozna i działalność konserwatystów polskich na ziemiach litewsko-bieloruskich w latach 1904–1939*, Gdańsk, 1999, s. 244.

* Lenkų administracijai pasipriešinus tokios seminarijos Vilniuje idėjai, Vatikane imta galvoti apie gudams skirtos rytų apeigų kunigų seminarijos steigimą Vakarų Europoje: religiniu liberalumu jau tuomet garsėjusioje Olandijoje arba pačioje Italijoje.

[374] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 12 06 pranešimas Steigiamojo Seimo vicepirmininkui kunigui J. Staugaičiui, *LPPŠSAR*, byla: Vatikano pasiuntinybė. Politiniai pranešimai. Lenkai, kita 1920–1925. Prapuolenis, Narjauskas, Bizauskas, Macevičius, Zecchini.

nėjusio lietuvių kilmės katalikų kunigų grįžimo į Lietuvą nemažai katalikiškų Latgalos parapijų buvo likusios be ganytojų. Taigi greta to, kad Latvijos sostinė grynai geografine prasme buvo patogiausia vieta apaštališkojo vizitatoriaus veiklai visose trijose Baltijos šalyse, įkurdinti kuriam laikui A. Zecchini Rygoje buvo naudinga Vatikanui ir dėl Latvijoje susikaupusių nors ir ne gyvybiškų, bet pakankamai opių problemų. Ypač tų, kurių sprendimus jaunoje ir mažoje valstybėje pozityviai galėjo stimuliuoti vien Šventojo Sosto atstovo autoritetas ar dėmesys, o išskirtiniu atveju – ir tiesioginis įsikišimas.

Aiškinantis Šventojo Sosto atstovo pasiuntimo į Baltijos valstybes 1921 m. rudenį aplinkybes, tikriausiai iš dalies galų gale galima sutikti su Vatikano Valstybės Sekretoriato pareigūnų išvedžiojimais, jog ne paskutinį vaidmenį čia suvaidino finansinis klausimas. Dr. J. Narjauskui išreiškus nusistebėjimą, kodėl į visas tris Baltijos šalis siunčiamas tik vienas Šventojo Sosto atstovas, o ir tas ne diplomatas, bet tik vienuolis su apaštališkojo vizitatoriaus misija, Vatikane jam paaiškinta, jog po karo nunciatūros sparčiai „<...> dauginasi ir brangiai atsieina, todėl į Baltiją bus pasiųstas visoms trims valstybėms vienas atstovas, o kad mažiau kainuotų, tai būsiąs vienuolis <...> jėzuitas“[375]. Ar ši taupymo politika pasiteisino, ėmė aiškėti jau netrukus.

Kad Benedikto XV paskirtas apaštališkasis vizitatorius Lietuvoje ne itin džiaugsmingai lauktas svečias, labai greitai paaiškėjo dar jam keliaujant per Vokietiją ir nespėjus atvykti į Lietuvą. Nepaisant aukščiau minėtų dr. J. Narjausko intencijų, prof. A. Zecchini bei jo palydovo, remiantis pusiau oficialia versija – „dėl neaiškių priežasčių“, Berlyne nepasitiko nė vienas Lietuvos pasiuntinybės šioje šalyje atstovas[376]. Ne ką geriau reikalai klostėsi ir 1922 m. sausio viduryje prof. A. Zecchini iš Latvijos atvykus į Lietuvą: Kauno geležinkelio stotyje jo, regis, taip pat nesutiko joks oficialus valdžios atstovas. Greičiausiai todėl *laikinojoje sostinėje* apaštališkasis vizitatorius „pabuvo labai trumpai“ – vos keletą dienų: nuo sausio 12 iki 15. Tačiau šį tą nuveikti spėjo ir per tą laiką. Apsigyvenęs Žemaičių vyskupo Pranciškaus Karevičiaus namuose, prof. A. Zecchini ne tik pabendravo su Žemaitijos vyskupijos ganytoju, bet ir vizitavo Katechetų kursus ir Žemaičių dvasinę seminariją, neoficialiai susitiko su kai kuriais vyriausybės nariais[377]. Sausio 16 d. vienuolių marijonų nusamdytu automobiliu iš Kauno išvyko į Marijampolę ir jau kitą dieną tęsė Šventojo Sosto jam patikėtą darbą Suvalkijoje: vizitavo kai kurias parapijas, bažnyčias, prieglaudas ir kunigų seminariją. Sausio 17 d. prof. A. Zecchini susitiko ir bažnytinius reikalus aptarė su Seinų vyskupu Antanu Karosu. Tą pačią dieną

[375] Ten pat.

[376] Vilkaviškio kurijos kanclerio kunigo prof. Juozo Laukaičio 1922 01 21 laiškas iš Naumiesčio į Romą dr. J. Narjauskui, ten pat.

[377] I. Dorius, Apaštalų Sosto Atstovai Lietuvoje, *Tėvynės balsas*, 1922 01 17–18, p. 1.

nuvyko į Gižus, kur apžiūrėjo neseniai įsikūrusios kunigų seminarijos namus, pasidomėjo čia studijuojančių 46 seminaristų mokymo organizavimu bei buitimi, pabendravo su klierikais. Sausio 18–19 dienomis vizitavo Vilkaviškį ir Naumiestį. Vilkaviškyje apžiūrėjo bažnyčią, palaimino vietos parapiją ir pasakė jai lotyniškai pamokslą, kurį į lietuvių kalbą parapijiečiams sinchroniškai išvertė Vilkaviškio kurijos kancleris kunigas prof. Juozas Laukaitis. Taip pat apsilankė Vilkaviškio kunigų seminarijoje – keliose klasėse stebėjo čia vykstančias lietuvių, lotynų ir prancūzų kalbų pamokas, lotyniškai bei prancūziškai pabendravo su seminaristais ir pasiklausė lietuviškai dainuojančio jų choro[378]. Vizitavo prie Vilkaviškio bažnyčios įsikūrusią našlaičių ir senelių prieglaudą, domėjosi pasaulietiškų katalikiškų organizacijų, pirmiausia „pavasarininkų, ateitininkų, moterų, darbininkų, „Žiburio“ draugijos veikla. Apaštališkąjį vizitatorių kelionėse keletą dienų lydėjusio kunigo prof. Juozo Laukaičio pastebėjimu, prof. A. Zecchini visą tą laiką lietuviams rodė „ne dirbtinę, bet tikrą pagarbą, pabrėžtinai gražiai atsiliepė apie Lietuvos atstovą Vatikane ir buvo linkęs kiek sugebėdamas padėti Lietuvai kultūriškai atsistoti ant kojų[379].

Tačiau pagarbus apaštališkojo vizitatoriaus elgesys bei geranoriškos intencijos lietuvių nepapirko. Pirmieji prof. A. Zecchini bei jo sekretoriaus veiklos žingsniai Lietuvoje, švelniai tariant, buvo sutikti be didelio entuziazmo. Ir daugiausia čia lėmė ne tiek apaštališkojo vizitatoriaus veiklos realus turinys, kiek lietuvių emocingas išankstinis nusistatymas. Negana to, kad į Lietuvą atvykęs Vatikano atstovas vietos hierarchų buvo sutiktas pabrėžtinai šaltokai, o valdžios vyrų – netgi ignoruojamas, jį dar net nespėjusį bent kiek plačiau apsižvalgyti ir apšilti kojų kibiai užsipuolė vietos spauda. Ir ne tik liberaliosios-tautininkiškos ar socialistinės orientacijos leidiniai – *Tėvynės balsas* ar *Lietuvos žinios*, kurie tuomet įnirtingai konkuravo su krikščioniškosios demokratijos ideologija, bet netgi tokie aiškiai katalikiškos pakraipos laikraščiai kaip *Laisvė*. Spauda apaštališkąjį vizitatorių nepasikuklino užsipulti dėl jo priklausomybės Jėzuitų ordinui; aiškiai ne vietoje ir ne laiku pabėrė nepagarbių, piktokų komentarų apie pastarojo tiesioginį viršininką – jėzuitų generolą W. Ledóchowskį. Štai LKDP lyderių kontroliuojama *Laisvė*, aprašydama dr. J. Narjausko surengtą priėmimą Romoje prof. A. Zecchini garbei, nepasikuklino ir 1921 m. gruodžio 31 d. numeryje tokiais žodžiais „sveikino“ į Lietuvą atvykstantį apaštališkąjį vizitatorių: „Visa gražu. Tiktai daug gražiau ir maloniau būtų buvę, jei diplomatinėn puoton nebūtų pakviestas ir dalyvavęs vienas lenkas mons. Ledóchowski. Lenkai

378 Vilkaviškio kurijos kanclerio, kunigo prof. Juozo Laukaičio 1922 01 21 laiškas iš Naumiesčio į Romą dr. J. Narjauskui, *LPPŠSAR*, byla: Vatikano pasiuntinybė. Politiniai pranešimai. Lenkai, kita 1920–1925. Prapuolenis, Narjauskas, Bizauskas, Macevičius, Zecchini.

379 Ten pat.

380 Iš katalikų gyvenimo, *Laisvė*, 1921 12 31, p. 2.

mūsų priešai"[380]. Į Lietuvą vos atvykusiems Šventojo Sosto atstovams subtiliau ir rafinuočiau gėlė tautininkų leidžiamas *Tėvynės balsas*. Dienraštis, regis, mikliai pasinaudodamas dr. J. Narjausko kai kurių pranešimų į Kauną rašybos netobulumu, gramatinėmis klaidomis bei netvarkingumu[381], iškraipė apaštališkojo vizitatoriaus sekretoriaus prancūzo A. Boudou pavardę – perkrikštijo jį tiesiog Bouton* [382].

Kita vertus, atšiaurokas Šventojo Sosto vizitatoriaus sutikimas Lietuvoje buvo savotiška dovana to meto didžiausiems lietuvių etnopolitiniams oponentams – vietos lenkų bendruomenei. Lietuvių atstumtus apaštališkąjį vizitatorių bei jo sekretorių Lietuvos lenkai katalikai pasitiko tiesiog kone išskėstomis rankomis. Taip susklosčius reikalams, Vatikano atstovas iš savo naujųjų „prietelių" netruko „sužinoti" iš tiesų daug įdomių ir reikšmingų „faktų". Pavyzdžiui, kaip lietuviai „muša" beveik visus tautiškai susipratusius lenkus, kaip lietuvių vyskupai „spaudžia" lenkiškai kalbančius eilinius katalikus ir „persekioja" lenkus kunigus, kaip Lietuvos valdžia „atima" dvarus vėlgi iš tų pačių dorų katalikų lenkų ir, pagaliau, kokia apskritai nepataisomai „šovinistinė" yra lietuvių dvasininkija[383]. Be to, beveik neabejotina, jog nevykęs išankstinis nusistatymas apaštališkojo vizitatoriaus atžvilgiu gerokai neigiamai paveikė Lietuvos pripažinimo *de jure* reikalą, vienuolių benediktinių bylą, kuri tuomet įstrigo bent porai metų, bei kai kurių kitų svarbių reikalų sprendimus, tarkime, derybas dėl konkordato sudarymo.

Atgarsiai apie lietuvių aroganciją bei apaštališkojo vizitatoriaus veiklos kalvarijas po Lietuvą netruko pasiekti Romą. Jie buvo nemalonūs ne tik Vatikanui, bet ir čia reziduojančiam Lietuvos atstovui. Taip staiga ir netikėtai į bloga pakrypus reikalams, Romoje gyvenančiam lietuvių diplomatui liko tik stebėtis tokiu lietuviškos spaudos „storžieviškumu" bei šalies politinės kasdienybės provincialumu ir apgailestauti dėl taip neatsakingai pačių tautiečių griaunamo savo valstybės įvaizdžio. Todėl naujajam užsienio reikalų ministrui kunigui profesoriui Vladui Jurgučiui apie apaštališkojo vizitatoriaus liūdnokas „sutiktuves" Lietuvoje dr. J. Narjauskas susirūpinęs rašė:

[381] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 12 17 pranešimas užsienio reikalų ministrui dr. J. Purickiui, *LPPŠSAR*, byla: Vatikano pasiuntinybė. Politiniai pranešimai. Lenkai, kita 1920–1925. Prapuolenis, Narjauskas, Bizauskas, Macevičius, Zecchini.

* *Bouton* (pranc.) – pumpuras, spuogas, saga.

[382] I. Dorius, Apaštalų Sosto atstovai Lietuvoj, *Tėvynės balsas*, 1922 01 17–18, p. 1.

[383] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1922 02 24 pranešimas Nr. 130 užsienio reikalų ministrui prof. V. Jurgučiui, *LPPŠSAR*, byla: Vatikano pasiuntinybė. Politiniai pranešimai. Lenkai, kita 1920–1925. Prapuolenis, Narjauskas, Bizauskas, Macevičius, Zecchini. [Plačiau apie „pagreitintus" tautinių mažumų, pirmiausia – lenkų, lietuvinimo procesus bei Katalikų bažnyčios lietuvinimą žiūrėti: R. Žilinskaitė, *Kultūros vieta Lietuvos politiniame gyvenime 1920–1926 m. Magistro darbas*, Vilnius, 2000.]

> „Reikia tuoj pastebėti, kad tie pirmieji jo žingsniai išrodo ne visai laimingi, bene tik per mūsų pačių kaltę. <...> oficijalė spauda jį sutiko visai šaltai, <...> paskui ir krikščioniškoji spauda ėmė daryti neskanių priekaištų <...> ir pasidarė nemalonios atmosferos vos įžengus jam į Lietuvą. Mano nusimanymu Vizitatoriaus paskyrimą reikėjo mums smarkiau išnaudoti valstybiniu žvilksniu. Jei tuo paskyrimu susidarė progos užfiksuoti mūsų bažnytinį atskyrimą nuo Lenkijos, tai mums vertėjo fiksuoti, pav. vedamuoju straipsniu „Lietuvoje", Užs. Ministerio pranešimu Parlamente ir kokia nors išorine manifestacija <...> Iš viešų, rimtų, atsakomingų prabilimų Vizitatorius būtų pamatęs, ko mes iš jo reikalaujame, ir būtų turėjęs su tuo skaitytis. Visa tai būtų palaikę jame tą gerą ūpą, kokį išsivežė iš Rymo, kur jisai mano buvo traktuotas iškilniai ir kur tapo pažymėtas gražiais žodžiais spaudoje"[384].

Tačiau šiuo atveju itin svarbu tai, jog dr. J. Narjauskas, skirtingai nuo kai kurių kitų savo kolegų, ne tik kritikavo savo vyresnybę, bet ir kiek sugebėdamas stengėsi taisyti padėtį. Konstatavęs, jog dėl pasibaisėtino lietuviškos spaudos „storžieviškumo" bei tėvynainių politinės kultūros provincialumo Lietuvos santykiai su „Vizitatoriumi, o per tai ir su Šv. Sostu taršosi", bei apeliuodamas į užsienio reikalų ministro politinę išmintį, pilietiškumą ir įpareigojančią priklausomybę dvasininkų luomui, dr. J. Narjauskas pasiūlė gaires, kaip įveikti prasidedančią Lietuvos ir Vatikano santykių krizę. Jo nuomone, tam tikslui reikėtų keturių dalykų: 1) suderinti Lietuvos svarbiausių politinių jėgų veiksmų taktiką apaštališkojo vizitatoriaus ir paties Vatikano atžvilgiu; 2) svarbiausiais katalikiškosios visuomenės reikalų klausimais tiesiogiai „įtekmiauti į Vizitatorių, kad jis galėtų išvengti klaidų"; 3) pasistengti apsaugoti jį „nuo klaidingų informacijų"; 4) apie visus svarbesnius prof. A. Zecchini veiklos žingsnius Lietuvoje reguliariai ir tiksliai informuoti Atstovybę prie Šventojo Sosto, kad ji, esant reikalui, galėtų operatyviai ir veiksmingai reaguoti Vatikano diplomatinėse sferose[385]. Savo pranešimą užsienio reikalų ministrui dr. J. Narjauskas baigė ne itin optimistiškai – besiklostančios situacijos kritiniu apibendrinimu bei iškalbingu retoriniu klausimu: „Vatikanas, išleidęs atstovą, nėra garantuotas, kad jisai visa padarys kaip reikia, todėl Vatikanui svarbu, kad su jo atstovu bendardarbiautų vietinė visuomenė. Kur visuomenėje bus žmonių neigiamai prieš jį nusistačiusių, kaip kad dabar yra pas mus, tai jam tenai sunku darbuotis. Bet ar sveika bus Lietuvai, jei t. Zecchini per mūsų nerangumą ir apatiją pasakys, kad su lietuviais jam sunku veikti?"[386]

Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto išsakyti samprotavimai ir gana principingos kritinės pastabos Steigiamojo Seimo vicepirmininkui ir užsienio reikalų ministrui davė tam tikrų rezultatų. Pasaulietinės ir dvasinės valdžios nusistatymas apašta-

384 Ten pat.
385 Ten pat.
386 Ten pat.

liškojo vizitatoriaus atžvilgiu po truputį šilo. Švelnėjo spaudos tonas. 1922 m. vasaros pradžioje, birželio 11–18 dienomis, prof. A. Zecchini surengė vizitaciją po neokupuotąją Vilniaus vyskupijos dalį. Lydimas savo sekretoriaus A. Boudou bei neokupuotos Vilniaus vyskupijos dalies administratoriaus kanauninko Juozapo Kuktos, jis trumpai sustojo ir apžiūrėjo bažnyčias Butrimonyse, Varėnoje, Perlojoje ir Alytuje. Į Kruonio, Jiezno, Stakliškių, Pivašiūnų, Daugų, Merkinės, Punios ir Birštono bažnyčias padarė oficialius vizitus ir ingresus pagal visus kanonų reikalavimus[387]. Kiekvienoje oficialiai aplankytoje bažnyčioje Vatikano atstovas paliko savo ranka rašytą liudijimą apie įvykusią vizitaciją.

Apaštališkąjį vizitatorių bažnyčių prieigose visur pasitiko iškilmingai pasipuošusių „<...> žmonių minios su savo dvasiškija priešakyje". Prakalbomis sveikino įvairių katalikiškų organizacijų bei įstaigų atstovai. Apaštališkojo vizitatoriaus sutiktuvių metu daugelyje vietų kalbėtojai akcentavo, jog, nepaisant „Rusų caro persekiojimų" ar įvairių atskalūnų propaguojamų pagundų, šio krašto lietuviai „<...> kaip buvo prisirišę prie Katalikų Bažnyčios ir Šv. Sosto, taip ir dabar tokiais tebelieka"[388]. Kai kurių parapijų drąsesni oratoriai savo kalbose palietė ir lietuviams tuomet opiausią – lenkų okupuotos lietuvių istorinės sostinės klausimą. Vizitatoriaus prašydami Šventajam Tėvui perduoti lietuvių pagalbos šauksmus, daugelis kalbėtojų pabrėžė, jog Vilnius nuo amžių buvo lietuvių „dvasinio gyvenimo centras", į kurį iki okupacijos iš visos Lietuvos kasmet suplaukdavo tūkstantinės maldininkų minios pasimelsti prie Aušros Vartų ar Šventojo Kazimiero kapo, tačiau dabar į Vilnių „lietuviams kelias uždarytas"[389]. Kai kuriuose miestuose ar miesteliuose, be katalikų lietuvių, popiežiaus atstovą sveikino katalikai gudai bei vietos žydų organizacijos. Ne vienoje vietoje ir žydai, ir gudai sveikinimo kalbose „pabrėžė savo Lietuvos pilietybę, taiką su lietuviais ir norą atgauti Vilnių". O iš Gardino žemės atvykusi gudų katalikų delegacija ne tik pasveikino apaštališkąjį vizitatorių bei akcentavo savo prolietuvišką nusistatymą, bet ir prof. A. Zecchini įteikė „<...> spausdintą knygą apie Lenkų okupantų žiaurumus" šiame krašte[390].

Šventojo Sosto vizitatorius Lietuvoje ne tik apžiūrėjo bažnyčias ar susipažino su katalikiška veikla, bet ir kai kurių parapijų iniciatyvumo bei aktyvumo dėka turėjo progos pažinti lietuvių pasaulietinį kultūrinį gyvenimą: klausė vietinių gyventojų chorų giedamų giesmių arba dainuojamų tautinių dainų, stebėjo moterų audėjų ir pynėjų bei vyrų kalvių menišką darbą, apžiūrėjo Lietuvos meistrų pakelėse pastatytus kelis koplytstulpius. Atsisveikindami su apaštališkuoju vizitatoriumi, šio krašto lietuviai atminimui jam padovanojo Lietuvos kryžių albumą. Palengva keitėsi ir

[387] Ramvidys, Apaštališkojo Sosto Vizitatorius Vilnijoj, *Laisvė*, 1922 09 04, p. 1.
[388] Ten pat.
[389] Ten pat.
[390] Ten pat.

spaudos tonas bei valdžios pozicija. Štai 1922 m. birželio pabaigoje katalikų leidžiamame dienraštyje *Laisvė* pasirodė gana išsamus straipsnis apie apaštališkojo vizitatoriaus kelionę po pietryčių Lietuvą, kuriame prof. A. Zecchini jau buvo ne kritikuojamas, bet vadinamas „Garbingasai Svečias". Negana to, tų pačių metų rugsėjį naujojo Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto K. Bizausko bei kanauninko J. Kuktos iniciatyva[391] ir su URM pritarimu[392] nuspręsta informaciją apie katalikų bažnytinį gyvenimą Lietuvoje bei gerėjančius Lietuvos santykius su Šventuoju Sostu paskleisti italų spaudoje. URM Vakarų departamento direktoriui Broniui Kaziui Balučiui tarpininkaujant sutarta, jog Kaišiadoryse įsikūrusi Vilniaus vyskupijos dalies administratoriaus raštinė rūpinsis tokios informacijos organizavimu bei siuntimu ministerijai, o K. Bizauskas – jos realizavimu Italijos periodiniuose leidiniuose[393].

1922 m. rudens viduryje Vatikanas žengė dar vieną reikšmingą žingsnį Lietuvos politinių aspiracijų tenkinimo link. Apaštališkasis vizitatorius Baltijos šalyse prof. A. Zecchini buvo įšventintas Miro tituliniu arkivyskupu ir 1922 m. spalio 25 d. paskirtas Vatikano apaštališkuoju delegatu Lietuvai, Latvijai ir Estijai su nuolatine rezidencija Kaune[394]. Vatikano Valstybės Sekretoriate priimant šį sprendimą, Lietuvos reikalų patikėtiniui K. Bizauskui buvo pažadėta, kad jeigu kuri iš trijų Baltijos valstybių ateityje su Šventuoju Sostu „<...> užmegztų reguliarius diplomatinius santykius", tai prof. A. Zecchinis toje valstybėje jau galėtų būti „<...> akredituotas kaipo Internuncijus"[395]. Tai reiškė, kad Vatikanas Baltijos valstybes tarptautinėje arenoje pripažino kiek solidesnėmis savo partnerėmis ir kartu joms skyrė nors dar ne diplomatą, bet vis dėlto jau aukštesnį statusą Romos kurijoje turintį pareigūną. Kita vertus, apaštališkojo delegato nuolatinės rezidencijos įkūrimas Kaune – Aukštojoje Panemunėje – rodė, jog Vatikanas pagaliau pripažino katalikiškosios Lietuvos autoritetą. Šis įvykis buvo dar vienas gana pastebimas lietuvių nacionalinės valstybės laimėjimas tarptautinėje arenoje. Be to, apaštališkojo delegato įsikūrimas *laikinojoje sostinėje* gerokai sustiprino Lietuvos tarptautines pozicijas ir, galima sakyti, maksimaliai priartino Lietuvos Respubliką prie taip laukiamo Vatikano tarptautinio pripažinimo *de jure*.

[391] Vilniaus vyskupijos dalies administratoriaus kanauninko J. Kuktos ir sekretoriaus kunigo A. Varno 1922 09 04 raštas Nr. 214 iš Kaišiadorių į Kauną Lietuvos URM, *LPPŠSAR*, byla: Vatikano pasiuntinybė. Politiniai pranešimai. Lenkai, kita 1920–1925. Prapuolenis, Narjauskas, Macevičius, Bizauskas, A. Zecchini, kita.

[392] Lietuvos URM Vakarų departamento direktoriaus Broniaus Kazio Balučio 1922 09 06 raštas Nr. 21384 Lietuvos atstovui prie Šventojo Sosto K. Bizauskui, ten pat.

[393] Ten pat.

[394] *Annuario Pontificio per l'Anno 1925*, Roma, 1925, p. 515.

[395] Lietuvos reikalų prie Šventojo Sosto laikinojo patikėtinio K. Bizausko 1922 11 13 laiškas iš Romos į Marijampolę kunigui, kanauninkui J. Laukaičiui, *LPPŠSAR*, byla: Vatikano Pasiuntinybė Romoje. Politiniai pranešimai ir atsiskaitomybė.

Be to, toks žingsnis, manding, liudijo, jog Pijus XI bei jo Valstybės sekretorius kardinolas prof. Pietro Gasparri pagaliau įsitikino, jog bendras Lenkijos – Lietuvos valstybingumas iš principo įmanomas tik prieš lietuvių valią ir naudojant prievartą.

Tačiau nepaisant ir tokių gana pozityvių poslinkių Lietuvos – Vatikano diplomatinių santykių formavimo kelyje, dalis lietuvių visuomenės ir net kai kurie valdžios pareigūnai tokia atsargia Šventojo Sosto politika nusivylė. Politiškai ir itin nacionalistiškai angažuoti lietuviai liko nepatenkinti, kad Vatikanas į katalikišką Lietuvą atsiuntė ne savo diplomatą, bet „tik" apaštalinį delegatą. Nepaklusnieji net įtarinėjo, kad atvykęs į Lietuvą ir Aukštutinėje Panemunėje įsikūręs arkivyskupas A. Zecchini Lietuvos vyriausybei neįteikė jokių savo skiriamųjų raštų, pasirašytų popiežiaus, kišasi į Lietuvos vidaus reikalus, nepripažįsta Lietuvos Respublikos *de jure* ir net stumia ją į Lenkijos glėbį. Nepatenkintieji tokia situacija kritikavo vyriausybę, siuntė ne visada švankius nepasitenkinimo laiškus Vatikanui bei lietuvių atstovui prie Šventojo Sosto. Kairiųjų jėgų stimuliuojamas dalies visuomenės nepasitenkinimas taip nuvilnijo, jog vidaus reikalų ministras Karolis Žalkauskas buvo priverstas kreiptis į URM, kad ši padėtų „išaiškinti" piliečiams apaštalinio delegato statusą Lietuvoje ir taip būtų galima apramdyti nepaklusniuosius. Atsiliepdama į K. Žalkausko prašymą, URM jam persiuntė arkivyskupo A. Zecchini Lietuvos vyriausybei įteiktų skiriamųjų raštų kopijas[396]. Tiesa, A. Zecchini atsivežtuose oficialiuose dokumentuose buvo nurodoma, jog jis skiriamas apaštaliniu delegatu ne prie Lietuvos Respublikos vyriausybės, bet „prie Lietuvių Tautos"... Taigi vietoj atsakymo kilo tik dar daugiau neaiškumų.

Taip krypstant reikalams, teko įsikišti Lietuvos atstovui prie Šventojo Sosto ir savo tautiečiams plačiau bei profesionaliau paaiškinti situaciją. Viename pranešime iš Romos į Kauną K. Bizauskas E. Galvanauskui būdingai rašė:

> „Gaunu iš Lietuvos privačių laiškų, kuriuose sakoma, kad Lietuvoje esą padarė blogo įspūdžio tasai faktas, kad Mgr. Zecchini esąs siunčiamas Lietuvių Tautai, o ne Lietuvos Valstybei. Matyti, čia nesusipratimas. Mgr. Zecchini nėra diplomatinis atstovas, tai ir jo įgaliojimo raštai negali būti tokie kaip kitų atstovų, akredituotų Lietuvos Valstybei, resp. Vyriausybei. Vatikanas, siųsdamas Delegatą Lietuvių Tautai, nei kiek nemanė parodyt, kad jis nepripažįsta Lietuvos Respublikos. Anaiptol, kiek man yra žinoma iš visiškai patikimų šaltinių, nepaisant visos lenkų akcijos Vatikane, Lietuvos vyriausybė turi Vatikane simpatijų. Antra vertus, visi lenkų šmeižtai neranda Vatikane palankios dirvos"[397].

[396] Lietuvos URM Tautų Sąjungos ir Lenkų departamento direktoriaus Igno Jonyno 1923 10 22 konfidencialus raštas Nr. 347/sl. vidaus reikalų ministrui K. Žalkauskui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 392, l. 12.

[397] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto K. Bizausko 1923 07 23 konfidencialus pranešimas Nr. 25 užsienio reikalų ministrui E. Galvanauskui, ten pat, l. 105.

Dėl Šventojo Sosto simpatijų Lietuvai K. Bizauskas neklydo. Jau tų pačių 1922 metų lapkričio 10 d. Šventasis Sostas, ragindamas Lietuvą „meilingam susitarimui“ su Lenkija, Lietuvos Respubliką pagaliau pripažino ir *de jure*[398]. Pastarasis sprendimas rodė, kad Vatikanas apie Lietuvos ir Lenkijos santykius turi susidaręs pakankamai objektyvų vaizdą, adekvačiai susiklosčiusiai situacijai reflektuoja tarptautinės politikos tendencijas bei lietuvių tautines-pilietines-valstybines aspiracijas ir vykdo išmintingą bei pragmatišką bažnytinę-pasaulietinę diplomatiją. Pažymėtina ir tai, jog Šventasis Sostas Lietuvos Respubliką *de jure* pripažino keletą savaičių anksčiau nei tai padarė Europos didžiosios valstybės – Anglija, Prancūzija, Italija[399]. Vadinasi, lyg ir būtų formali priežastis teigti, jog Lietuvos tarptautinio pripažinimo *de jure* vingiuotame kelyje Vatikano diplomatija per žingsnį aplenkė įtakingiausias to meto Europos pasaulietines valstybes ir kuriam laikui netgi atsidūrė Lietuvos nepriklausomo valstybingumo šalininkių avangarde.

Tačiau tokia išvada būtų pernelyg optimistinė ir sąlygiška. Žvelgiant retrospektyviai atidžiau, Vatikano sprendimą keliomis savaitėmis anksčiau nei Ambasadorių konferencijai priklausiusios valstybės pripažino Lietuvą *de jure,* vis dėlto derėtų vertinti gana rezervuotai. Greičiau kaip Vatikano diplomatijos taktinį manevrą, o ne vienareikšmišką Lietuvos politinės valios akceptavimą. Šventojo Sosto politika Lietuvos atžvilgiu iš tiesų keitėsi labai lėtai ir nenoriai. Kai kurie pakankamai iškalbingi duomenys leidžia kelti versiją, jog ir po faktiško Lietuvos pripažinimo *de jure* Šventasis Sostas dar kurį laiką puoselėjo viltis apie jungtinį Lietuvos-Lenkijos valstybingumą ir pernelyg nebuvo linkęs afišuoti nepriklausomos Lietuvos valstybingumo. Pavyzdžiui, oficialiame kasmetiniame Vatikano informaciname sąvade *Annuario Pontificio* nuoroda apie apaštališkąją delegatūrą Lietuvai su rezidencija Kaune – Aukštojoje Panemunėje, atsirado tik 1925 m.[400] Tai yra tais pačiais metais, kai Šventasis Sostas su Lenkija po permainingų ir ilgų derybų pagaliau pasirašė konkordatą, kuriuo, be kita ko, oficialiai nustatė Lenkijos bažnytinę organizaciją bei griežtai nubrėžė jos ribas, sutampančias su Lenkijos valstybinėmis sienomis. Iškalbingas šiuo atveju ir kitas momentas: nors Lietuva savo diplomatinę misiją prie Šventojo Sosto įkūrė dar 1919 m. pabaigoje, tačiau Vatikano oficialiame informaciniame metraštyje *Annuario Pontificio* Lietuvos diplomatinės atstovybės prie Šventojo Sosto buvimas pirmą kartą paminėtas tik 1928 m.[401]

[398] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje Petro Klimo 1931 12 15 konfidencialus pranešimas „Trumpa Lietuvos Valstybės ir Vatikano santykių istorija“ užsienio reikalų ministrui dr. Dovui Zauniui, *LCVA,* f. 383, ap. 7, b. 1194, l. 137.

[399] Pastarosios šalys ir jų sąjungininkė Japonija Lietuvos Respubliką *de jure* oficialiai pripažino 1922 m. gruodžio 20 d.

[400] *Annuario Pontificio per l'Anno 1925*, p. 515.

[401] *Annuario Pontificio per l'Anno 1928*, p. 521.

V.

KARTŲ KAITA IR NESĖKMINGA LIETUVOS – VATIKANO KONKORDATO IDĖJOS PRELIUDIJA

Juridinis Lietuvos Respublikos ir Vatikano tarpvalstybinių santykių sureguliavimas 1922 m. pabaigoje atvertė naują dvišalio bendradarbiavimo puslapį ir sudarė papildomas veiklos galimybes. Lietuvos ir Šventojo Sosto galutinio diplomatinių santykių sureguliavimo praktinė nauda pasireiškė netrukus. Jau 1922 m. pabaigoje – 1923 m. pradžioje Lietuva su Šventuoju Sostu ėmė derinti diplomatinę akciją Maskvoje išlaisvinti bolševikų įkalintus katalikų dvasininkus. Tuo tikslu Lietuvos pasiuntinys bolševikinėje Rusijoje (SSSR) poetas Jurgis Baltrušaitis užmezgė gana glaudžius ryšius su Benedikto XV dar 1922 m. pradžioje iš JAV į Rusiją atsiųsta specialia kunigo jezuito Edmundo A. Walsho diplomatine misija. Deryboms su rusų bolševikais būtent amerikiečių prelatą popiežius pasirinko neatsitiktinai: Benediktas XV vylėsi, jog dėl JAV ekonominės galios tai bus šioks toks spaudimas Kremliui; antra vertus, dėl gana menko JAV politinio suinteresuotumo Europoje bolševikai E. A. Walshui bus mažiausiai alergiški; trečia, Benediktas XV neoficialių derybų su bolševikais sėkmę siejo ir su amerikiečiams būdingu pragmatizmu. Kunigo E. A. Walsho misija Rusijoje turėjo dvi užduotis: 1) padėti į bolševikų nelaisvę patekusiam Mogiliavo arkivyskupui Janui Ceplakui bei kai kuriems katalikų kunigams išsipainioti iš šios nelaimės; 2) tokiu keliu Benediktas XV su Kremliaus valdžia (užsienio reikalų liaudies komisaru Georgijumi Čičerinu) nesėkmingai bandė tartis dėl bent minimalios religinės laisvės bolševikinėje Rusijoje[402]. Greta to, Vatikano diplomatinė misija, kurią iš viso sudarė 11 asmenų, 1922 m. bolševikinėje Rusijoje teikė paramą badaujantiems Maskvos, Rostovo ir Jekaterinburgo gyventojams[403]. Tuo tarpu J. Baltrušaitis, kooperuodamasis su E. A. Walshu, pirmiausia rūpinosi į Rusiją nublokštų lietuvių reikalais – iš bolševikų nelaisvės stengėsi ištraukti ir sugrąžinti į tėvynę

[402] M. Bendiscioli, *La Politica della Santa Sede (Direttive-Organi-Realizzazioni 1918–1938)*, Firenze, 1939, p. 159.; А. О. Чубарьян, Москва и Ватикан: первые контакты Советской России со Святым Престолом, *Россия и Ватикан...б* с. 8–11.

[403] Lietuvos URM 1922 08 31 posėdžio Nr. 77 protokolas, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 285, l. 91.

lietuvių kilmės kunigus – T. Matulionį, A. Pranckietį, L. Skvirecką, kurie kartu su lenkų bei gudų kilmės dvasininkais 1923 m. vasarį Maskvoje prasidėjusioje Mogiliavo arkivyskupo byloje buvo kaltinami pagal Rusijos Sovietų Federacinės Socialistinės Respublikos (toliau – RSFSR) Baudžiamojo kodekso 63 bei 119 straipsnius: tai yra kontrrevoliucine ir antisovietine veikla. Kaltinimai buvo daugiau negu rimti, todėl arkivyskupui Janui Cieplakui bei su juo teisiamiems kunigams grėsė didelės laisvės atėmimo bausmės ir net mirtis[404].

Įdomu tai, jog, skirtingai nuo kai kurių tuometinių aukštų Lietuvos URM pareigūnų – Politikos departamento direktoriaus Broniaus Kazio Balučio bei paties premjero ir kartu užsienio reikalų ministro Ernesto Galvanausko[405], – Lietuvos pasiuntinys Sovietų Sąjungoje Jurgis Baltrušaitis Vatikano autoritetu ir parama šiuo atveju buvo linkęs labiau pasikliauti. Tokį J. Baltrušaičio nusistatymą galima aiškinti dviem motyvais: 1) būsimasis diplomatas dar XX a. pradžioje aktyviai domėjosi Šventojo Sosto dvasiniu autoritetu ir pagal galimybes stengėsi jį populiarinti. Pavyzdžiui, netrukus po lietuviškos spaudos atgavimo, jau 1906 m., Petro Vileišio mecenuojamoje *Vilniaus žinių* spaustuvėje tuo klausimu jis išleido Vatikanui gana palankią knygutę[406]; 2) poetas intelektualas ir diplomatas J. Baltrušaitis palaikė glaudžius ryšius su Veimaro Vokietijos ambasada Maskvoje ir gana bičiuliškus santykius su tuometiniu jos vadovu, senos aristokratų Holsteinų giminės atstovu grafu, ambasadoriumi Ulrichu K. C. Brockdorff-Rantzau[407]. Turint galvoje, jog Šventojo Sosto

[404] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro SSSR J. Baltrušaičio 1923 03 23 konfidencialus pranešimas premjerui ir užsienio reikalų ministrui Ernestui Galvanauskui, ten pat, b. 374, l. 136.

[405] Lietuvos URM Politikos departamento direktoriaus B. K. Balučio 1923 04 30 konfidencialus pranešimas pasiuntiniui Sovietų Sąjungoje J. Baltrušaičiui, ten pat, b. 374, l. 115; Lietuvos URM Politikos departamento direktoriaus B. K. Balučio 1923 04 26 konfidencialus laiškas pasiuntiniui Sovietų Sąjungoje J. Baltrušaičiui, ten pat, b. 382, l. 324–325.

[406] Knygutėje pabrėžta, kad „iš visų Švento tikėjimo tiesų pastarame laike beveik su didžiausiu įnirtingumu pradėjo užpuldinėti ant Rymo Popiežiaus neklaidingumo". Pasak autoriaus, tokių užsipuolimų priežastys įvairios: piktavališkumas, naujų ideologijų gimimas, neišprusimas. Taip susiklosčius aplinkybėms, autorius skaitytojams siūlė atsižvelgti į takoskyrą tarp dvasinių ir pasaulietinių dalykų. Jis rašė: „Iš viso to, kas viršui buvo pasakyta, manytume, kad Rymo Popiežius, kaipo Bažnyčios galva, turi dovaną neklaidingai spręsti apie visus dalykus tikėjimą, dorą ir mūsų papročius paliečiančius, kituose gi dalykuose, kurie su tikėjimu, dora ir papročiais neturi jokio surišimo, Popiežius neklaidingumo dovanos neturi". (J. Baltrušaitis, *Rymo Popiežiaus neklaidingumas trumpai išdėstytas*, Vilnius, 1906, p. 3, 8.)

[407] Šia proga pažymėsime, jog J. Baltrušaičio dalykiniai-intelektiniai ryšiai, 1920–1939 m. susiformavę jam dirbant Maskvoje, istorikų atidžiau beveik netyrinėti. Artima draugystė su garsios aristokratų giminės atstovu, grafu, ambasadoriumi U. K. C. Brockdorff-Rantzau lietuvių poetą ir diplomatą galėjo sieti dėl kelių aplinkybių: abu iš esmės buvo bendraamžiai (vokietis gimė 1869 m., o lietuvis – 1873 m.); abu gana iš aukšto (jeigu nesakyti arogantiškai) žvelgė į juos supantį eilinių mirtingųjų pasaulį; abu savo gyvenimą grindė aukštais idealais tarnauti tautai, valstybei bei civilizacijai ir turėjo gana globalius veiklos tikslus. (Plačiau apie vokiečių diplomato asmenybę ir veiklą Maskvoje žr.: K. Rosenbaum, *Community of Fate. German – Soviet Diplomatic Relations 1922–1928*, New York, 1965.)

atstovas Rusijoje kunigas E. A. Walshas tuomet artimai bendradarbiavo su Veimaro Vokietijos ambasada Maskvoje bei naudojosi jos tarpininkavimu sprendžiant sudėtingus katalikybės gynimo reikalus šioje šalyje[408], toks J. Baltrušaičio nusistatymas buvo gana logiškas ir suprantamas. Todėl nenuostabu, jog 1923 m. pavasarį lietuvių diplomatas nedvejojo, kad su Vatikano (eventualiai ir su Veimaro Vokietijos)[409] pagalba bei globa lietuvių kunigus iš bolševikų gniaužtų pavyks lengviau išlupti ir greičiau sugrąžinti į tėvynę. Būtent tokie lietuvių diplomato motyvai daugiausia ir lėmė, kad J. Baltrušaitis su iš Jungtinių Amerikos Valstijų į Maskvą atvykusiu Šventojo Sosto diplomatiniu atstovu kunigu E. A. Walshu stengėsi itin bendradarbiauti[410].

Tiesa, dėl ultraradikalaus bolševikų nusistatymo prieš religiją ir ypač prieš Katalikų Bažnyčią J. Baltrušaičio diplomatinis bendradarbiavimas su E. A. Walshu tuomet nebuvo labai vaisingas: aukščiau minėti lietuvių kunigai laisvę išvydo tik po to, kai jie už inkriminuotus „nusikaltimus" atliko visą skirtą bausmės laiką – t. y. tik 1925 m. sausį[411]. Pažymėtina ir tai, jog, regis, Šventojo Sosto diplomatijos padedamas J. Baltrušaitis bandė išlaisvinti iš kalėjimo Minske lietuvių kunigą Joną Bulą[412]. Kuo šis bandymas baigėsi, konkretesnių duomenų rasti nepavyko. Tačiau neabejotina, jog trečiojo dešimtmečio pradžioje užsimezgę šilti bei dalykiški J. Baltrušaičio kontaktai su Vatikano diplomatais nenutrūko ir vėliau.

[408] St. A. Stehlin, *Weimar and the Vatican 1919–1933. German–Vatican Diplomatic Relations in the Interwar Years*, Princeton-New Jersey, 1983, p. 275.

[409] Šiuo atveju verta prisiminti garsiąją Rapallo sutartį, kurią Veimaro Vokietija ir bolševikinė Rusija sudarė 1922 m. balandžio 16 d. ir kuri padėjo pamatus ilgalaikiam šių šalių politiniam-diplomatiniam ir kariniam-ekonominiam bendradarbiavimui. Po šios politinį stresą Europoje sukėlusios sutarties Maskva ir Berlynas ne kartą vienas antram darė įvairias nuolaidas. Būtent šia aplinkybe savo misijos Rusijoje metu naudojosi E. A. Walshas. Tiesa, tam tikras diplomatinio pobūdžio paslaugas Rusijoje Šventajam Sostui grafas U. K. C. Brockdorff-Rantzau teikė ne už dyką. Pavyzdžiui, kai E. A. Walshas bandė padėkoti grafui už turiningą tarpusavio bendradarbiavimą Maskvoje, tai pastarasis gana nedviprasmiškai atkirto, jog Berlynas viliasi, kad ateityje Vatikanas prisimins Vokietijos jam parodytą „<...> paslaugų nusistatymą". Ir Šventasis Sostas, regis, Berlyno paslaugų vėlesniais metais tikrai nepamiršo. Štai jau 1923 m. birželio 27 d. numeryje *L'Osservarore Romano* gana atvirai ir tiesiai kritikavo Prancūzijos antivokišką užsienio politiką bei jos neatsakingai įvykdytą Ruhro okupaciją. Plačiau apie Veimaro Vokietijos ir bolševikinės Rusijos (SSSR) bendradarbiavimą bei Veimaro Vokietijos ir Vatikano diplomatinius santykius žr.: K. Rosenbaum, *Community of Fate...* ; St. A. Stehlin, *Weimar and the Vatican...*

[410] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro SSSR J. Baltrušaičio 1923 04 20 šifruota telegrama iš Maskvos į Kauną Užsienio reikalų ministerijai, *LCVA*, f. 383, ap, 7, b. 382, l. 120; Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro SSSR J. Baltrušaičio 1923 04 21 konfidencialus pranešimas premjerui ir užsienio reikalų ministrui E. Galvanauskui, ten pat, l. 116.

[411] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro SSSR J. Baltrušaičio 1925 01 26 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui Valdemarui Čarneckiui, ten pat, b. 560, l. 85.

[412] Lietuvos URM Politikos departamento direktoriaus B. K. Balučio 1923 04 14 konfidenciali instrukcija pasiuntiniui SSSR J. Baltrušaičiui, ten pat, b. 374, l. 126.

1923 m. sausį iš anksto, slapta suderinusi savo veiksmus su Veimaro Vokietija[413] bei bolševikine Rusija[414], Lietuva ginkluoto sukilimo būdu *de facto* prisijungė Klaipėdos kraštą. Šis žygis sukėlė didžiulį Lenkijos bei Antantės valstybių nepasitenkinimą, ir Lietuva atsidūrė ant tarptautinės izoliacijos slenksčio[415]. Kiek vėliau prasidėjusios derybos su *Ambasadorių konferencija* dėl Lietuvos suvereniteto Klaipėdoje *de jure* įtvirtinimo vyko sudėtingai ir permainingai. Siekdama palankios derybų baigties, lietuvių diplomatija ne kartą bandė remtis Vatikano autoritetu, prašė Šventojo Sosto diplomatų paramos[416]. Kokią poziciją šiuo klausimu užėmė Šventasis Sostas, duomenų aptikti nepavyko.

1922–1924 m. diplomatiniais kanalais aktyviau ir konkrečiau pradėtos lukštenti galimybės teisiškai sureguliuoti Katalikų Bažnyčios padėtį Lietuvoje – tai yra sudaryti Lietuvos ir Vatikano konkordatą[417]. Iniciatyvos tuo reikalu Lietuvos valdžia ėmėsi 1922 m. vėlyvą pavasarį ar vasaros pradžioje, kada Lietuva dar nebuvo gavusi Vatikano bei Vakarų didžiųjų valstybių pripažinimo *de jure*. Kaune manyta, jog tokia iniciatyva gali sustiprinti Lietuvos autoritetą Vatikane ir paskatinti šalies tarptautinį pripažinimą *de jure*. Be to, tokiam žingsniui lietuvius galėjo paskatinti užkrečiantis latvių pavyzdys. Kaip jau minėta, Latvija, kur katalikų skaičius buvo nepalyginti mažesnis nei Lietuvoje, konkordatą su Šventuoju Sostu sudarė dar 1922 m. viduryje.

1922 m. pavasarį, netrukus po to, kai popiežiumi tapo Pijus XI, Lietuva pakeitė savo diplomatinį atstovą prie Šventojo Sosto. 1922 m. kovą kanauninkas dr. J. Narjauskas iš šių pareigų buvo atšauktas ir į jo vietą paskirtas nors gana jaunas – vos trisdešimtmetį peržengęs, tačiau energingas, labai apsukrus, pragmatiškas ir jau nemažai patyręs politikas Kazimieras Bizauskas. Prieš atvykdamas į Romą ir čia pradėdamas savo naują gyvenimo etapą – diplomato karjerą, K. Bizauskas Lietuvoje jau buvo spėjęs gana plačiai pagarsėti. Jis buvo Vasario 16-osios Akto signataras ir Steigiamojo Seimo narys, buvęs švietimo ministras ir vienas Lietuvos ūkio banko steigėjų, aktyvus Lietuvos krikščionių demokratų partijos veikėjas. Taip jau sutapo,

[413] J. P. Slavėnas, General Hans von Seeckt and the Baltic Question, *The Baltic States in Peace and War, 1917–1945*, ed. by V. Stanley-Vardys, R. J. Misiunas, University Park and London, 1978, p. 124.

[414] E. Galvanauskas, Kova dėl Klaipėdos (prisiminimai), *Baltija*, 1989, p. 25.

[415] A. Kasparavičius, Don Kichotas prieš Prometėją. Tarpukario lietuvių – lenkų iracionalioji diplomatija, *Darbai ir dienos*, t. 30, Kaunas, 2002, p. 57–58.

[416] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Čekoslovakijoje D. Zauniaus 1923 10 16 slaptas pranešimas premjerui ir užsienio reikalų ministrui E. Galvanauskui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 391, l. 20–21.

[417] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto K. Bizausko 1922 05 22 pranešimas užsienio reikalų ministrui prof. V. Jurgučiui, *LPPŠSAR*, byla: Vatikano Pasiuntinybė. Prel. Narjauskas 1919–1925. Lietuvių–lenkų santykiai. Konfliktas. Administraciniai reikalai. Laiškai iš Italijos.

kad į diplomatinę tarnybą K. Bizauskas netikėtai pasuko tiesiai iš švietimo ministro kėdės, kurią jis prarado 1922 m. pradžioje žlugus dr. Kazio Griniaus vadovaujamai koalicinei krikščionių demokratų ir liaudininkų vyriausybei. Jo paskyrimui į Romą noriai pritarė ne tik LKDP vadovybė, su kurios ideologais jis, regis, nelabai sutarė, bei Ernesto Galvanausko Kabinetas, bet ir Lietuvos episkopatas[418].

Antra vertus, dr. J. Narjausko atšaukimą iš diplomatinės tarnybos Romoje ir K. Bizausko paskyrimą į jo vietą lėmė ne tik pastarojo suinteresuotumas pradėti diplomato karjerą arba LKDP vadovybės parama jam. Būta ir kitų ne mažiau svarių priežasčių keisti Lietuvos atstovą prie Vatikano. Pirma, tai buvusio apaštališkojo vizitatoriaus Lietuvoje A. Ratti išrinkimas popiežiumi. 1919–1921 m. dr. J. Narjauskas, gindamas Lietuvos politinius interesus, bent porą kartų turėjo nelaimę ne tik priekaištauti A. Ratti dėl jo esą pernelyg prolenkiško nusistatymo, bet ir gana griežtu tonu kalbėti su apaštališkuoju vizitatoriumi. Tuo metu tokie pokalbiai Kaune buvo laikomi priimtinais bei naudingais, o kai kada iš atstovo reikalauta dar griežtesnės pozicijos. Tačiau A. Ratti išrinkus popiežiumi, situacija radikaliai pasikeitė, ir tokia dr. J. Narjausko „diplomatinė patirtis" staiga tapo greičiau trūkumu nei privalumu. Formaliai žvelgiant, tai ir buvo pagrindinė priežastis jį atšaukti iš Romos. Bent jau taip atšaukimą į Kauną dr. J. Narjauskui oficialiai paaiškino tuometinis užsienio reikalų ministras kunigas prof. Vladas Jurgutis[419].

Antra ne mažiau svarbi, nors viešai ir neįvardyta, priežastis buvo prasidėjusios įvairios privačios intrigos prieš dr. J. Narjauską. Kaip jau užsiminta, skundus prieš dr. J. Narjauską 1920–1921 m. Užsienio reikalų ministerijai gana periodiškai rašė atstovybės sekretorius P. Mačiulis. Kaip galima spręsti iš išlikusių dokumentų, P. Mačiulis skundus prieš savo tiesioginį viršininką įvairiems URM pareigūnams – Informacijų departamento direktoriui, Politikos departamento direktoriui, Vakarų šalių departamento direktoriui, etc. – rašė po keletą kartų ir gana ilgoką laiką. Sekretorius savo tiesioginį viršininką įtarinėjo, kad šis savinasi arba švaisto Amerikos lietuvių suaukotas lėšas – moka nepagrįstai didelius honorarus kanauninkui K. Prapuoleniui, aplaidžiai veda buhalteriją ir prastai atlieka kitas savo pareigas, rūpinasi reikalais, tiesiogiai neįeinančiais į jo veiklos sritį ir netgi nederamai elgiasi kaip katalikų dvasininkas. Štai 1921 m. pradžioje eiliniame savo skunde P. Mačiulis URM Informacijų departamento direktoriui Juozui Eretui raportavo:

> „Dar kartą vienok esame pasiryžę aiškiai pasakyti, kad Lietuvos pripažinimo klausimas ir dabar tik dėlto atidėtas „ad calendas graecas", kad mūsų reikalai nebuvo savo laiku nušviečiami užsienio spaudoje. <...> Jeigu čia ir buvo finansinių

418 Žemaičių vyskupo P. Karevičiaus 1922 03 28 laiškas K. Bizauskui, ten pat.

419 Lietuvos užsienio reikalų ministro prof. V. Jurgučio 1922 02 27 šifruota telegrama Lietuvos atstovui prie Šventojo Sosto dr. J. Narjauskui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 289, l. 268.

resursų iškaulymui Informacijų skyriaus, tai pabrėžiame faktą – kad radosi kandidatas, kurs tuos pinigus „diplomatiškai pasisavino". Žinoma, jeigu ir ateity bus toki tvarka, tai galima tik gailėtis tų aukų, kurios savo krauju gynė Tėvynės laisvę. Prie jokių geresnių rezultatų mes negalėsime prieiti, kol dalykai bus vystomi niekieno ne tėmijami <...> Man visai nesuprantama, kodėl gi neatsakydavo ir neatsako Inf. Dep-tas į daug klausimų, kuriuos buvome pastatę? Vienok nenorėtume manyti, kad mūsų pateikiamos informacijos jokios vertės ar pagrindo neturėtų. Jeigu mūsų tokis samprotavimas niekuo grįstas, tai gal atsakyste-gi nors kartą. Apie pačią politikos padėtį pranešame atskiru laišku p. Balučiui"[420].

Tiesa, kurį laiką į sekretoriaus skundus Užsienio reikalų ministerija nelabai reagavo, ir dėl to P. Mačiulis taip pat skundėsi ministerijai. Padėtis tapo subtilesnė tada, kai 1921 m. vasarį apie P. Mačiulio skundus atsitiktinai sužinojo pats ministras dr. J. Purickis, kuris iki tol apie P. Mačiulio „intrigas" buvo tik „girdėjęs". Apie Atstovybėje susiklosčiusią nemalonią situaciją ministras informavo dr. J. Narjauską ir jam patarė „<...> principingai užkirsti tam kelią, nes intrigos sudaro kenksmingą sėkmingam darbui atmosferą ir veda prie nesusipratimų"[421]. Kaip kanauninkas reagavo į šią naujieną bei ministro patarimą, tikslių duomenų nėra, tačiau po šio incidento praslinkus porai mėnesių P. Mačiulis vis dėlto neteko savo pareigų Atstovybėje prie Vatikano. Tiesa, po kurio laiko jis grįžo į diplomatinę tarnybą: nuo 1922 m. vasario 1 d. pradėjo dirbti sekretoriumi Lietuvos Atstovybėje prie Kvirinalo.

Nuo 1921 m. vidurvasario staiga ir gana netikėtai pašlijo dr. J. Narjausko santykiai ir su buvusiu jo bičiuliu, bendraminčiu, iš dalies ir bendardarbiu kanauninku Kazimieru Prapuoleniu. Kaip neretai atsitinka, konfliktas prasidėjo kaip tik tuo metu, kai dr. J. Narjausko ir K. Prapuolenio bičiulystė atrodė nepajudinama.

Dėl nuolatinių susikirtimų su lenkų dvasininkais spaudoje ir antilenkiškų nuostatų 1921 m. pradžioje kanauninko K. Prapuolenio pozicijos Vatikane gerokai susilpnėjo, o autoritetas dar labiau pašlijo. Romos kurijoje tuomet tarnavę lenkų kilmės dvasininkai dėjo pastangas, kad Šventasis Sostas K. Prapuolenio veikalą *L'Eglise Polonaise en Lithuanien* įtrauktų į smerkiamų knygų sąrašą *Index librorum prohibitorum*, o jos autorių pašalintų iš klebono pareigų Šv. Stanislovo bažnyčioje Romoje[422]. Šią katalikų šventovę Romoje, pavadintą Lenkijos globėjo vardu, vietos lenkų bendruomenė laikė savo „tėvonija" ir nepageidavo, kad jai vadovautų dar carinės Rusijos valdžios Vatikanui įpirštas nacionalistiškai nusiteikęs lietuvių kunigas. Antra

[420] Lietuvos Atstovybės prie Šventojo Sosto sekretoriaus P. Mačiulio 1921 01 29 pranešimas Nr. 13 URM Informacijų departamentui, *LPPŠSAR*, byla: Vatikano Pasiuntinybė. Politiniai pranešimai. Lenkai, kita 1920–1925. Prapuolenis, Narjauskas, Macevičius, Bizauskas, Zecchini, kita.

[421] Užsienio reikalų ministro dr. J. Purickio 1921 02 10 laiškas atstovui prie Šventojo Sosto dr. J. Narjauskui, ten pat.

[422] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 05 20 pranešimas Nr. 681 Seinų vyskupui Antanui Karosui, ten pat.

vertus, veikalu *L'Eglise Polonaise en Lithuanien* nepasitenkinimą reiškė ir kai kurie Vatikano pareigūnai, kuriems labiausiai kliuvo, kad autorius nepagarbiai kritikuoja Lenkijos klerą, „<...> indirecte* kaltina Šv. Sostą", o knygos vertėjo į prancūzų kalbą ir prancūziškojo leidimo redaktoriaus Juozo Gabrio parašyta studijai įžanga esanti tiesiog „pessima"**, kokia tik begalinti būti[423]. Be to, K. Prapuolenio veikalą *L'Eglise Polonaise en Lithuanien* iš pradžių pasmerkė kongregacija „S. Officium", o netrukus jis oficialiai buvo įtrauktas į *Index librorum prohibitorum*. Tiesa, šis Vatikano kontroversiškas sprendimas greičiausiai politiniais-diplomatiniais sumetimais (juk ir be to Lietuvos ir Vatikano santykiai nebuvo šilti) tuomet viešai nepaskelbtas[424]. Daugiausia dėl jau minėtų kraštutinių antilenkiškų nuostatų 1921 m. pradžioje Benediktas XV kanauninkui K. Prapuoleniui nebepatvirtino *cameriere segreto** garbės titulo, kurį pastarajam dar 1913 m. buvo suteikęs Leonas XIII, o vėliau pripažinęs Pijus X[425]. Oficialus knygos pasmerkimas ir garbės titulo anuliavimas buvo daugiau negu iškalbūs Šventojo Sosto ir paties popiežiaus mostai lietuvių dvasininko – „nuskriaustos lietuvybės" Romoje gynėjo atžvilgiu. Jau solidaus amžiaus, bet dar ambicingam kanauninkui K. Prapuoleniui pakelti šiuos pralaimėjimus Vatikane tikrai nebuvo lengva, 1921 m. pavasarį Vatikane jis turėjo jaustis gana nejaukiai ir ne itin laukiamas svečias.

Taip nedėkingai pakrypus reikalams, dr. J. Narjauskas pritarė bičiulio apsisprendimui iš Romos grįžti į Lietuvą ir kiek galėdamas rūpinosi, kad tėvynėje jis gautų solidžią tarnybą. Laiškuose užsienio reikalų ministrui[426], Žemaičių vyskupui bei Seinų vyskupui[427] dr. J. Narjauskas K. Prapuolenį, kaip „prityrusį specialistą", rekomendavo skirti Tikybų departamento direktoriumi prie Vidaus reikalų ministerijos ar surasti jam kitą solidų postą. Valdžiai neskubant atsiliepti į šiuos atstovo siūlymus, dr. J. Narjauskas vyskupui Pranciškui Karevičiui balandžio viduryje susirūpinęs rašė: „Nieko negirdėti apie kan. Prapuolenio pakvietimą į Kauną, į kurį ten departamentą. <...> Jei mūsų valdžia paskirtų Prapuolenį Tikybų departamento direktorium, tai nesigailėtų: jis yra tiek taktingas ir pilnas prityrimo, be to, užtektinai liberalus, kad nė vienas pilietis nebūtų jam priešingas. Be to, Vatikane turi smarkų

* Netiesiogiai (it.).

** Blogiausia (it.).

423 Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 07 27 pranešimas Nr. 736 užsienio reikalų ministrui dr. J. Purickiui, ten pat.

424 Ten pat.

* Slaptojo kamerhero (it.).

425 Ten pat.

426 Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 08 10 konfidencialus laiškas užsienio reikalų ministrui dr. J. Purickiui, ten pat.

427 Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 05 20 pranešimas Nr. 681 Seinų vyskupui A. Karosui, ten pat.

prietelį asmenyje išmintingojo Cerretti. Lenkams būtų didelis smūgis iš šito paskyrimo. Gal Jūsų Ekscelencija rastumėte tinkamu daiktu pakalbėti apie tai su p. Ministeriu" [428]. Negana to, norėdamas išvykstantį savo bičiulį paguosti, pagerbti bei išryškinti jo nuopelnus Lietuvos Katalikų Bažnyčiai bei „lietuvybei", dr. Narjauskas Vatikane savo iniciatyva pradėjo K. Prapuolenio garbės reabilitacijos bylą. Specialia nota kreipėsi į Vatikano Valstybės sekretorių kardinolą prof. P. Gasparri[429] ir laišku į Seinų vyskupą Antaną Karosą (rekomendacijų), kad kanauninkui K. Prapuoleniui būtų suteiktas garbingas prelato titulas[430]. Tai buvo akivaizdus dr. J. Narjausko palankumo K. Prapuoleniui įrodymas ir kartu labai įdomus bei išraiškingas jo diplomatinis žingsnis, nes prelato titulas buvo aukštesnis nei kamerhero. Išvertus iš diplomatinės kalbos, toks siūlymas reiškė, jog Lietuva (dr. J. Narjauskas) ne tik iš esmės ginčija Benedikto XV sprendimą nebepripažinti kamerhero titulo K. Prapuoleniui, bet netgi mano, jog jis yra vertas gerokai didesnės popiežiaus malonės. Toks prašymas buvo gana aiški lietuvių diplomatijos užuomina Benediktui XV keisti savo požiūrį į lietuvių veikėjus, o kartu ir parama K. Prapuoleniui, siekiančiam susigrąžinti prarastą kamerhero garbės titulą[431].

Nepaisant dr. J. Narjausko rekomendacijų 1921 m. pavasarį, K. Prapuolenis Tikybų departamento direktoriumi paskirtas nebuvo. Tačiau balandžio pabaigoje sulaukė užsienio reikalų ministro dr. J. Purickio kvietimo grįžti į Kauną ir URM užimti patarėjo bažnytiniams reikalams pareigas[432]. Iš Italijos į Lietuvą kanauninkas K. Prapuolenis grįžo po mėnesio – 1921 m. gegužės pabaigoje ir netrukus, jau 1921 m. birželio 15 d., pradėjo dirbti URM ministro patarėju bažnytiniams reikalams[433]. Taigi iš esmės tapo Lietuvos Atstovybės prie Vatikano reikalų svarbiausiu kuratoriumi. Dr. J. Narjauskas bičiulio darbą URM bei pirmus jo žingsnius naujose pareigose pasitiko išskėstomis rakomis. Jis pripažino, kad „Jums pradėjus bendra-

[428] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 04 15 pranešimas Nr. 648 Žemaičių vyskupui Pr. Karevičiui, ten pat.

[429] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 05 09 nota Nr. 670 Vatikano Valstybės sekretoriui kardinolui prof. P. Gasparri, ten pat.

[430] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 05 20 pranešimas Nr. 681 Seinų vyskupui Antanui Karosui, ten pat.

[431] Kaip matyti iš vieno dr. J. Narjausko pranešimo dr. J. Purickiui, Vatikano pareigūnai nesutiko rimčiau svarstyti, kad K. Prapuoleniui galėtų būti suteikta prelatūra. Netgi K. Prapuolenio „prietelis" arkivyskupas Cesare Cerretti lietuvių diplomatui tiesiai pareiškė, kad jeigu lietuviai taip labai vertina K. Prapuolenį, tai jam su kaupu „užteksią" ir „camerhero" titulo, kurį popiežius dvasininkui gali suteikti ir be Šventųjų kongregacijų sutikimo. (Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 07 27 pranešimas Nr. 736 užsienio reikalų ministrui dr. J. Purickiui, ten pat.)

[432] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 04 27 pranešimas Nr. 658 kanauninkui K. Prapuoleniui, ten pat.

[433] URM sekretoriaus 1921 07 21 raštas Nr. 8353 Lietuvos atstovui prie Šventojo Sosto dr. J. Narjauskui, ten pat.

drabiauti, man ramiau darosi" ir dėl tolesnių Lietuvos ir Vatikano diplomatinių santykių formavimo taktikos bei strategijos[434]. Tačiau toks Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto optimizmas pasirodė aiškiai per ankstyvas, o kelias nuo euforijos dėl bičiulio profesinės sėkmės iki visiško nusivylimo juo – labai trumpas. Tą pačią dieną, kai dr. J. Narjauskas sveikino K. Prapuolenį su naujomis pareigomis bei reiškė jųdviejų sėkmingo bendradarbiavimo viltis, pastarasis jau rengė pranešimą apie atstovo prie Vatikano veiklos trūkumus bei daromas klaidas. Kad ir kaip galėtų pasirodyti keista, bet K. Prapuolenis nepaprastai greitai įsijautė į valdininko, o tam tam tikra prasme ir į dr. J. Narjausko viršininko vaidmenį: ėmėsi sparčiai ir smulkmeniškai registruoti visus jo realius ir tariamus nusižengimus, kritikuoti bičiulio diplomatinio darbo metodus, mokyti jį diplomatinės veiklos subtilybių. Naujasis URM patarėjas aštrią kritiką diplomato atžvilgiu gausiai pažėrė jau 1921 m. liepą bent keliuose iš eilės savo raštuose-instrukcijose. Staiga pasipylusiuose dokumentuose „iš Centro" dr. J. Narjauskas daugeliu atžvilgių buvo kaltinamas panašiomis nuodėmėmis, kurias jam kiek anksčiau bandė pripiršti P. Mačiulis (gali būti, jog savo darbą kanauninkas ir pradėjo nuo URM susikaupusių P. Mačiulio skundų studijavimo). Itin akcentuota, jog diplomatas esą per mažai dėmesio skiria savo tiesioginėms pareigoms – Lietuvos valstybingumo propagandai Italijoje, prastai teikia informacijas URM ir Lietuvos spaudai, atsilieka nuo LKDP oficiozo *Laisvė* propaguojamos ideologijos ir neįsiklauso į jos kritiką. Tačiau pernelyg daug ir visai nepagrįstai rūpinasi privačiais atstovybės darbuotojų reikalais arba iš Lietuvos atvykstančių piliečių asmeninėmis problemomis: vizomis, mokslu, stipendijomis, apgyvendinimu Romoje, etc.[435] Pernelyg pasikliauja Šventojo Sosto pareigūnų „viva voce"* ir nereikalauja, kad jie savo poziciją vienu ar kitu klausimu Lietuvai „visuomet" pateiktų tik „in scriptis"**[436]. Be to, esą savo tiesiogines pareigas painioja su antraeilėmis ar net laisvalaikiu, netiksliai vykdo URM instrukcijas, o kai kuriais atvejais netgi aiškiai viršija savo įgaliojimus.

Kalbant konkrečiai, dr. J. Narjauskas buvo kaltinamas keletu „didžiųjų nuodėmių", iš kurių tris, bene pagrindines, pabandysime čia aptarti kiek plačiau. Pavyzdžiui, vos žengęs pirmus žingsnius URM koridoriais, K. Prapuolenis padarė „atradimą" ir užsipuolė dr. J. Narjauską, jog pastarasis tariamai laiku neinformavo

[434] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 07 27 pranešimas URM patarėjui bažnytiniams reikalams K. Prapuoleniui, ten pat.

[435] URM patarėjo bažnytiniams reikalams kanauninko K. Prapuolenio 1921 07 27 raštas Nr. 8651 Lietuvos atstovui prie Šventojo Sosto dr. J. Narjauskui, ten pat.

* Gyvu žodžiu (it.).

** Raštu (it.).

[436] URM patarėjo bažnytiniams reikalams kanauninko K. Prapuolenio 1921 07 25 raštas Nr. 8527 Lietuvos atstovui prie Šventojo Sosto dr. J. Narjauskui, ten pat.

ministerijos apie Vatikane dar 1921 m. kovą priimtą sprendimą prelatą J. Paciewicziu atšaukti iš benediktinių vienuolyno Kaune valdytojo pareigų. Patarėjas tvirtino, jog apie šį svarbų valstybei faktą užsienio reikalų ministras dr. J. Purickis pirmąkart išgirdo tik iš jo[437]. Tai buvo iš piršto laužtas kaltinimas, nes iš tiesų apie Vatikano sprendimą J. Paciewiczių atšaukti iš minėtų pareigų dr. J. Narjauskas ministeriją informavo dar 1921 m. kovo pirmomis dienomis, pasiųsdamas ministrui tuo reikalu ne tik skubią telegramą[438], bet ir specialų pranešimą[439].

Kitame savo rašte, apeliuodamas į užsienio reikalų ministro nuomonę, K. Prapuolenis dr. J. Narjauskui kirto: „<...> pranešama Jusų Mylistai, kad nusamdymas buto Jusų sekretoriui Romoje, apgyvendinimas tame bute Ministerijos nesiųstųjų Jums studenčių, sudarymas moteriško internato ir priiminėjimas ten pat pakeleivingų" neįeina į atstovo prie Vatikano tiesiogines pareigas ir todėl gali būti suprastas tik kaip diplomato privati veikla arba laisvalaikio hobi[440]. Dar kitu atveju URM patarėjas atstovui prie Šventojo Sosto priekaištavo, jog pastarasis 1921 m. liepos pradžioje formos požiūriu netiksliai, tai yra pernelyg švelniai, įvykdė URM Rytų departamento direktoriaus Igno Jonyno instrukcijas surengti demaršą į Vatikano Valstybės Sekretoriatą ir kardinolui P. Gasparri įteikti notą bei kitus papildomus dokumentus dėl lenkų valdžios nužudyto* lietuvių kunigo Kazimiero Lajausko ir „<...> pabrėžti Vatikanui lenkų žiaurumą"[441]. Kartu URM patarėjas atstovui prikišo, jog pastarasis dėl kunigo Kazimiero Lajausko nužudymo nesuorganizavo italų spaudoje jokios antilenkiškos akcijos ir nepasinaudojo „puikia" proga dar kartą italų visuomenei pateikti „<...> neužginamą pavyzdį lenkų žiaurumo"[442].

Žvelgiant grynai formaliai ir prisilaikant ne tiek diplomatinės veiklos dvasios, kiek URM instrukcijų raidės, kanauninko K. Prapuolenio priekaištai kai kuriais aspektais buvo pagrįsti. Pavyzdžiui, dėl kunigo Kazimiero Lajausko nužudymo Vati-

[437] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 07 27 laiškas J. Prapuoleniui, ten pat.

[438] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 03 09 skubi telegrama iš Romos į Kauną Užsienio reikalų ministerijai, ten pat.

[439] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 03 09 pranešimas Nr. 600 užsienio reikalų ministrui dr. J. Purickiui, ten pat.

[440] URM patarėjo bažnytiniams reikalams kanauninko K. Prapuolenio 1921 07 27 raštas Nr. 8651 Lietuvos atstovui prie Šventojo Sosto dr. J. Narjauskui, ten pat.

* Jaunas lietuvių kunigas, 29 m. amžiaus Zibalų parapijos klebonas Kazimieras Lajauskas lenkų okupacinės valdžios jėgos struktūrų buvo suimtas ir labai greitai, 1921 m. kovo 16 d., ne visai aiškiomis aplinkybėmis Lipaukos miške netoli Maišiagalos sušaudytas bei išniekintas. Vatikano ir Lietuvos spaudžiama, Lenkijos valdžia lietuvių kunigo žudikus po kurio laiko vis dėlto išaiškino, tačiau 1926 m. Lenkijoje įvykęs teismas juos nubaudė tik už tarnybinių pareigų viršijimą ir paskyrė vos po 8 mėnesius kalėjimo.

[441] URM patarėjo bažnytiniams reikalams kanauninko K. Prapuolenio 1921 07 25 raštas Nr. 8528 Lietuvos atstovui prie Šventojo Sosto dr. J. Narjauskui, ten pat.

[442] Ten pat.

kano Valstybės Sekretoriatui dr. J. Narjauskas iš tiesų įteikė ne protesto notą *a priori*, deklaruojančią „žvėriškus lenkų žiaurumus“ prieš lietuvius, bet notą-užklausimą, kurioje esminis klausimas buvo suformuluotas maždaug taip: ar Lenkijos laikinai administruojamoje Lietuvos valstybės teritorijos dalyje lenkų pareigūnų nužudytas lietuvių kilmės katalikų kunigas lenkų valdžios buvo teisiamas, kokie nusikaltimai jam buvo inkriminuoti ir ar jis buvo pasmerktas mirti? Būtent tokiai protesto formai dr. J. Narjauskas turėjo ir logišką paaiškinimą. Lietuvių demaršas Vatikane dėl kunigo K. Lajausko nužudymo tuomet buvo ne vien savitikslė diplomatinė akcija, bet ir Lietuvos savotiškas atsakas Lenkijai į jos diplomatų skundus Vatikane, kad Lietuvos Steigiamajame Seime lietuviai „terorizuoja“ lenkus ir netgi „primušė lenkąkunigą“. Todėl, anot dr. J. Narjausko, nežinant visų kunigo K. Lajausko nužudymo aplinkybių, pernelyg tiesmukas veikimas prieš Lenkiją Vatikano koridoriuose galėjo likti suprastas tik kaip ambicingas lietuvių kerštas. Taigi padaryti šaliai daugiau žalos negu naudos. Kita vertus, skirtingai nei kai kurie radikaliai nacionalistiškai nusiteikę lietuvių politikai bei URM pareigūnai, diplomatas linko manyti, jog beatodairiški ir neapgalvoti kaltinimai Lenkijai jokių pozityvių rezultatų iš tiesų neduos ir Lietuvos prestižo diplomatinėse sferose nesustiprins. Situaciją aiškindamas plačiau bei argumentuodamas savo apsisprendimo motyvus užsienio reikalų ministrui, diplomatas raportavo:

> „Po to, kai Jonyno pranešime išdėtas paprastais aiškiais žodžiais nedoro darbo bjaurumas, po to, kai lenkų žiaurumas pranešamas tais pačiais žodžiais iš Galicijos, Silezijos ir Vokietijos, ar nepravartu buvo pavartoti kitokios formos, būtent, užklausimų formos, kuri skaudi tuo, kad joje slepiasi ironija. Užmušti žmogų netyčia, tai viena; jei užmuša žmogžudis ir jis būna baudžiamas, tai kita; ir užmušti kaip užmuštas kun. Lajauskas, kur žmogžudžių nepasieksi, vėl kas kita. Šičion nepasilieka nieko kito, kaip paduoti į visuomeninį teismą ir plakti žmogžudžius internacionalės teisės įstatymais <...>. Užklausimas, ar buvo kun. L. teistas, anaiptol nepalengvina lenkų situacijos. Lenkams kaip tik lengviau išsiteisinti pasakius, kad kun. Lajauskas žuvo iš žmogžudžių rankos, bet sunkiau jiems pasidarytų, jei pabandytų pristatyti kokį nors proceso aktą. Mes tuomet galėtume apkaltinti jų apsireiškimą, pareikalauti proceso revizijos, pareikalauti šeimynai atlyginimo etc.“[443]

Griežtai dr. J. Narjauskas atmetė ir K. Prapuolenio siūlymą jam kunigo K. Lajausko nužudymo bylą „įsukti“ Italijos žiniasklaidoje. Komentuodamas savo negatyvų apsisprendimą tokios akcijos atžvilgiu dr. J. Purickiui, jis rašė: „Iš viso p. Patarėjas blogai orientuojasi mano, o turbūt ir savo naujo urėdo priedermėse, nes tame pat rašte pavymu prikaišioja man, kam aš nepadaviau kun. Lajausko fotografijos ir atatinkamo straipsnio į iliustruotus Italijos laikraščius *Domenica del Corriere, Tri-*

[443] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 08 10 pranešimas Nr. 743 užsienio reikalų ministrui dr. J. Purickiui, ten pat.

buna Illustrata ir *Tuto*. Bet kaip tik čionai ne Atstovo prie Vatikano pareiga, niekur jam tos priedermės p. Patarėjas nesuras. Pasakyčia, kad čionai stačiai pavojingas darbas. Leidžiantis į tokį drastišką darbą /paduot Kardinolui notą su nužudyto fotografija ir eiti su tuo pat į iliustruotus laikraščius/ tai reikštų rizikuot pavirsti nemaloniu agitatorium ir tuo susikompromituot prieš Vatikaną“[444]. Kartu diplomatas buvo linkęs manyti, jog katalikiškos Italijos laikraščių redaktoriai per daug gerbia savo darbą bei skaitytojų auditoriją, kad rizikuotų spausdinti fotografiją, kurioje lenkų nužudyto lietuvių kunigo palaikai yra „<...> perdaug baisus reginys“[445]. Komentuojant dr. J. Narjausko pastaruosius samprotavimus galima pasakyti, jog nors XX a. trečiojo dešimtmečio pradžioje italų spaudoje iliustruotų publikacijų ar reportažų iš įvykių vietos apie žiaurumus toli gražu nestigo, tačiau tam tikros etinės normos iš tiesų nebuvo peržengiamos, ir italų laikraščiai ar žurnalai tuomet dažniausiai dar vengė publikuoti nuotraukas, kuriose būtų užfiksuotos drastiškos žiaurumo scenos. Ta pačia proga verta prisiminti, jog K. Prapuolenio ir dr. J. Narjausko požiūris į spaudą, tiksliau tariant, į spaudos vaidmenį politikoje bei diplomatijoje, iš principo gerokai skyrėsi. Pirmasis buvo masių politikos ir vadinamosios liaudies diplomatijos šalininkas, antrasis – klasikinės politikos ir diplomatijos organizavimo formų gerbėjas. Tuo metu, kai K. Prapuolenis žurnalistų individualias nuomones bei nacionalinės spaudos poziciją vertino vos ne kaip valstybės politinės linijos formavimo avangardą bei programą ir ragino diplomatus laikraštinę politiką realizuoti savo praktikoje, dr. J. Narjauskas į žiniasklaidą žvelgė kur kas kritiškiau ir geriausiu atveju tik kaip į vieną iš instrumentų užsibrėžtai politinei programai realizuoti. Pasak dr. J. Narjausko, „<...> laikraštija ne visuomet gražiai patarnauja mūsų politikai. Ir čia yra daug priežasčių <...> laikraštis turėtų būti organu ir pagelbininku gerai vedamai politikai, ne laikraštis duoda politikai tono, bet politikos vedėjų gerai apgalvotas mintis padeda pravesti“, tačiau Lietuvoje dažnai esti atvirkščias vaizdas ir dėl to tikroji politika bei diplomatija tik kenčia[446].

Tam tikrą pagrindą turėjo ir kai kurie kiti K. Prapuolenio nurodyti trūkumai Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto veikloje. Kaip matyti iš įvairių išlikusių dokumentų bei įvairių liudytojų atsiliepimų, dr. J. Narjauskas buvo jautrus ir dėmesingas tiek savo kolegoms, tiek į jį pagalbos besikreipiantiems tautiečiams. 1920–1921 m. pradžioje jis iš tiesų ne tik rūpinosi Atstovybės naujųjų bendradarbių – sekretoriaus bei daktilografės – įkurdinimu Romoje, bet ir kiek įstengdamas globojo į *Amžinąjį miestą* su reikalais atvykstančius nepasiturinčius Lietuvos piliečius, ypač dvasinin-

[444] Ten pat.
[445] Ten pat.
[446] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 07 27 pranešimas URM patarėjui bažnytiniams reikalams K. Prapuoleniui, ten pat.

kus bei studentus. Sutaręs su atstovu prie Kvirinalo dr. Jurgiu Šauliu, jis netgi planavo Romoje išnuomoti didesnes patalpas ir įkurti jose savotiškus *Lietuvių namus*. Kitaip tariant, pensionatą-bendrabutį abiejų mieste įsikūrusių Lietuvos diplomatinių atstovybių bendradarbiams, kuriame retkarčiais trumpam galėtų apsigyventi ir iš Lietuvos atvykstantis vienas kitas visai nepasiturintis svečias – studentas, studentė, kunigas ar meno žmogus[447]. Pensionatą-bendrabutį pirmiausia planuota kurti lėšų taupymo sumetimais, nes dideles patalpas, kuriose vienu metu galėtų apsigyventi keletas abiejų pasiuntinybių darbuotojų ir dar liktų pora laisvų kambarių svečiams, buvo galima išsinuomoti gerokai pigiau nei, pavyzdžiui, nuomojant butą kiekvienam bendradarbiui atskirai. Greta to dr. J. Narjauskas Lietuvos pasaulietinę ir dvasinę valdžią skatino Romoje kurti Lietuvių kunigų kolegiją ir prie jos veikiantį „bendrabutį vyrams“[448]. Skirtingai nei naujasis URM patarėjas religiniais klausimais, dr. J. Narjauskas tokią savo plačiai suprastą diplomatinę veiklą laikė visai ne privačiu ar grynai „savanorišku“ reikalu, bet „Valstybei naudingu darbu“[449]. Atsakydamas į K. Prapuolenio kritiką ir teisindamasis diplomatas užsienio reikalų ministrui rašė: „Nesant čia mūsų konsulo ar privačių organizacijų, kreipiasi [atvykę lietuviai. – A. K.] į vieną arba kitą atstovybę. Reikia kiek galint pagelbėti, pasidedant tuo tarpu į šalį darbą. Kol kas nedaug tų piliečių buvo, bet matyti tendencija, ypač studentijoje, atkeliauti į Rymo mokslus. <...> Turiu pasakyti, kad šiais dar vis nenormaliais laikais sunku atskirti, kuris darbas tiesioginių pareigų, kuris antraeilių ir kuris liuoso laiko /savanoris/. Kol kas per du metus laikiausi taisyklės pildyti valdžios įsakymus, veikti, kad ir savanoriai, mūsų nepriklausomybės darbą; be to, patenkinti kiekvieną pilietį jei jis į mane kreipėsi“[450].

Į dr. J. Narjausko veiklą bei užmojus Romoje žvelgiant platesniu žvilgsniu, galima konstatuoti, jog tai nebuvo pernelyg peiktini atstovo sumanymai. Lietuvai Italijos sostinėje tuomet neturint savo konsulato, konsulo pareigas neretai turėdavo atlikti pats pasiuntinys. Taigi kai kurių URM instrukcijų raidės nesilaikymas buvo tiesiog *a priori* užprogramuotas dar toli gražu ne tobuloje, besikuriančioje Lietuvos diplomatinėje tarnyboje. Antra vertus, keblu būtų pritarti, jog Italijoje atsidūrusių lietuvių ar Lietuvos piliečių reikalai iš principo neturėjo rūpėti atgimstančios Lietuvos valstybės diplomatui, kaip bandė teigti kanauninkas K. Prapuolenis. Juk lietuviškos kolonijos (plačiąja prasme) bei studentijos būrio (siaurąja prasme) Romoje auginimas bei stiprinimas eventualiai atitiko ne tik kultūrinius, bet ir politinius

[447] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 09 12 pranešimas užsienio reikalų ministrui dr. J. Purickiui, ten pat.
[448] Ten pat.
[449] Ten pat.
[450] Ten pat.

Lietuvos interesus, nes objektyviai didino šalies šansus politiškai bei ideologiškai konkuruoti su itin aktyvia ir gausia, stipria ir įtakinga[451] vietos lenkų kolonija bei jų nacionalistine, dažnai antilietuviška propaganda[452] Vatikane. Be to, dr. J. Narjausko intencijoms (pavyzdžiui, dėl Lietuvių kolegijos Romoje bei vyrų bendrabučio-pensionato prie jos kūrimo) dar 1920 m. pavasarį buvo pritaręs ne tik Žemaičių vyskupas Pranciškus Karevičius ar URM Bažnyčios reikalų skyriaus vedėjas dr. P. Bielskus, bet ir šalies prezidentas Antanas Smetona[453]. Vadinasi, diplomato siekiai Vatikane, o kartu ir Italijos sostinėje mūryti lietuviškos kolonijos platesnius pamatus nebuvo visiška jo saviveikla ar tik diplomatinė improvizacija, o preliminariai jau apmąstytas ir su *laikinąja sostine* iš dalies sustyguotas darbas. Taip pažvelgus į situaciją tenka koreguoti ir lietuvių istoriografijoje jau spėjusią prigyti išvadą, jog Lietuvių dvasinė kolegija Romoje (o kartu ir vyrų bendrabutis-pensionatas prie jos) per visus Pirmosios Respublikos gyvavimo metus nebuvo įsteigta dėl „lėšų trūkumo“[454]. Iš tiesų šią idėją realizuoti sukliudė ne tiek lėšų stygius, kurį įveikti pasitelkus JAV lietuvių finansinę paramą buvo galima gana nesunkiai, kiek lietuvių veikėjų „tradiciniai“ bruožai: ideologiniai nesutarimai, tarpusavio intrigos ir į pavydą perauganti iracionali konkurencija. 1921 m. vasarą URM patarėjui kanauninkui K. Prapuoleniui „kietai“ sukritikavus dr. J. Narjausko „privačias“ diplomatines iniciatyvas ir šitaip nemažai prisidėjus prie jo būsimo išstūmimo iš diplomatinės tarnybos, kiti prie Šventojo Sosto pasiųsti lietuvių diplomatai nebebuvo taip plačiai užsiangažavę lietuviškai pilietinei akcijai Romoje ir apdairiai vengė veiklos, kuri neatitiko URM instrukcijų. Taigi rimčiau nebekėlė ir Lietuvių dvasinės kolegijos *Amžinajame mieste* klausimo, kurį privačiai ir savo iniciatyva pajudinus buvo galima skaudžiai nusideginti pirštus nei tikėtis dėkingų tėvynainių pripažinimo.

Dr. J. Narjausko įsipainiojimas 1921 m. vasarą – rudenį į konfliktą su buvusiu bičiuliu URM bažnytinių reikalų patarėju labai pakenkė jo diplomatinei karjerai, iš

[451] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto K. Bizausko 1922 09 16 pranešimas Nr. 576 Vilniaus vyskupijos administratoriui Kaišiadoryse kunigui kanauninkui J. Kuktai, ten pat, byla: Vatikano Pasiuntinybė. Pasiuntinio Romoje politiniai pranešimai ir atsiskaitomybė.

[452] Tarpukariu Lenkijos tautinė valstybė į propagandą žvelgė rimtai ir jau pirmaisiais savo egzistencijos metais, skirtingai nei Lietuva, pasirūpino suformuoti gana centralizuotą propagandos mašiną. Parlamentinės demokratijos metais, iki 1926 m. gegužės valstybinio perversmo ir Józefo Piłsudskio sanacinio režimo įsitvirtinimo, visus propagandos reikalus šalies viduje ir užsienyje kuravo Ministrų Tarybos Prezidiumo Spaudos skyrius (nuo 1923 m. Politinis–Spaudos skyrius), Vidaus reikalų ministerija ir Užsienio reikalų ministerija. Po perversmo lenkiškos propagandos mašina labai greitai buvo reformuota ir visą jos kontrolę į savo rankas iš esmės tvirtai perėmė pats J. Piłsudskis. Plačiau apie tarpukario Lenkijoje veikusį valstybinės propagandos presą žr.: E. Kaszuba, *System propagandy państwowej obozu rządzącego w Polsce w latach 1926–1939*, Toruń, 2004.

[453] A. Katilius, Sumanymai steigti Romoje kolegiją Rusijos imperijos katalikų dvasininkams XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje, *Lietuvos istorijos metraštis 2000,* Vilnius, 2001, p. 193.

[454] Ten pat, p. 195.

dalies ir Lietuvos reikalams. Nepasiteisino atstovo iki galo neapgalvota iniciatyva į konflikto su buvusiu bičiuliu aiškinimosi aplinkybes bei sprendimo peripetijas įpainioti įtakingus šalies asmenis: užsienio reikalų ministrą dr. J. Purickį[455], Steigiamojo Seimo vicepirmininką prelatą J. Staugaitį[456] bei Žemaičių vyskupą P. Karevičių[457]. Klaida buvo ir dr. J. Narjausko pareiškimas užsienio reikalų ministrui, kuriame jis ne tik atsisakė bendradarbiauti ar turėti kokių nors reikalų su URM patarėju K. Prapuoleniu, bet net prašė ministro „<...> mudu perskirti kokiu nors, Tamstai gal lengvai pavyksiančiu būdu“[458]. Nors dr. J. Purickis rodė tam tikrą palankumą dr. J. Narjauskui ir kurį laiką neginčijo jo diplomatinės veiklos sėkmės Romoje[459], tačiau labai greitai paaiškėjo, kad K. Prapuolenio politinis užnugaris Kaune yra kur kas stipresnis. Pastarąjį tuomet palaikė ne tik pats Žemaičių vyskupas[460], bet ir didelė dalis valdančiosios LKDP įtakingų veikėjų. 1920 m. gale – 1921 m. Lietuvos etnopolitiniam konfliktui su Lenkija pasiekus apogėjų, „nepalaužiami kovotojai“ su lenkais *à la* kanauninkas K. Prapuolenis Kauno politinėse sferose bei lietuvių visuomenėje buvo nepalyginti populiaresni veikėjai nei nuosaikesni ir į kompromisus linkę jų oponentai. Kokiu išties pavydėtinu politiniu užnugariu Kaune galėjo mėgautis karingasis kanauninkas, rodo, pavyzdžiui, tai, jog, 1921 m. vasaros pabaigoje Vatikanui svarstant klausimą, kaip K. Prapuolenį nubausti už jo perdėtą lenkų Katalikų Bažnyčios kritiką knygoje *L'Eglise Polonaise en Lithuanien* bei vėlesnius antilenkiškus išsišokimus, dr. J. Narjauskas iš Kauno gavo užsienio reikalų ministro instrukciją, kurioje nurodyta „<...> išaiškinti Kard. Gasparriui, kad knygos pasmerkimas lyginasi beveik Lietuvos pasmerkimui, o Prapuolenio užgavimas yra Lietuvos garbės užgavimu“[461].

Toks pareiškimas vyriausybės (ministro) vardu, kuriame kanauninko K. Prapuolenio išmintis, autoritetas bei tarptautinis imunitetas *de facto* politiškai buvo prilygi-

455 Lietuvos URM Vakarų departamento direktoriaus B. K. Balučio 1922 02 26 laiškas Lietuvos atstovui prie Šventojo Sosto dr. J. Narjauskui *LCVA* f. 283, ap. 7, b. 289, l. 260–263, Lietuvos pasiuntinio Italijoje dr. K. Šaulio 1922 02 07 šifruota telegrama užsienio reikalų ministrui dr. V. Jurgučiui, ten pat, l. 278; Užsienio reikalų ministro dr. J. Purickio 1921 10 08 laiškas Lietuvos atstovui prie Šventojo Sosto dr. J. Narjauskui, *LPPŠSAR*, byla: Vatikano Pasiuntinybė. Pasiuntinio Romoje politiniai pranešimai ir atsiskaitomybė.

456 Ten pat.

457 Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 11 30 laiškas užsienio reikalų ministrui dr. J. Purickiui, ten pat.

458 Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 08 10 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui dr. J. Purickiui, ten pat.

459 Užsienio reikalų ministro dr. J. Purickio 1921 10 08 konfidencialus laiškas Lietuvos atstovui prie Šventojo Sosto dr. J. Purickiui, ten pat.

460 Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1921 11 30 laiškas užsienio reikalų ministrui dr. J. Purickiui, ten pat.

461 Lietuvos URM sekretoriaus 1921 08 03 instrukcija Nr. 9054 Lietuvos atstovui prie Šventojo Sosto dr. J. Narjauskui, ten pat.

nami vos ne popiežiaus neklystamumo dogmai, o jo knyga – beveik Šventajam Raštui, Vatikane turėjo nuskambėti itin keistai, galbūt netgi įžeidžiamai ir sukelti tam tikrų abejonių dėl lietuvių politinės brandos bei valstybingumo ateities. Nes XX a. pradžios politinėje praktikoje, skirtingai nuo įvairiomis erezijomis pasižymėjusių viduramžių ar naujųjų laikų, jau nebuvo įprasta, kad valstybė, juo labiau besiskelbianti pasaulietine, taip neatsakingai susitapatintų su vienu iš savo religinių veikėjų ir beveik oficialiai dogmatizuotų visas jo išsakytas subjektyvias mintis bei pažiūras. Tiesa, kokia forma ir kaip šią, mūsų supratimu, gana keblią ir kartu skandalingą URM instrukciją dr. J. Narjauskas tuomet realizavo, duomenų aptikti mums nepavyko. Kita vertus, vargu ar ši iškalbinga instrukcija iš tiesų atspindėjo tik vieno žmogaus – paties dr. J. Purickio nusistatymą. Labiau tikėtina, jog tai vis dėlto buvo kolektyvinė valdančiųjų jėgų pozicija, gana prikišamai rodžiusi jų paviršutinišką politinę kultūrą, menką diplomatinių ir valstybinių reikalų išmanymą, tačiau gana artimą kraštutiniam nacionalizmui.

Bandant iš principo susigaudyti K. Prapuolenio ir J. Narjausko pozicijų susikirtimo logikoje bei jas istoriškai įvertinti naudingumo Lietuvai masteliu, matyt, nedera pamiršti, jog dėl savo radikalių antilenkiškų pažiūrų pirmasis, kaip minėta, buvo spėjęs užsitraukti gana akivaizdžią Šventojo Sosto nemalonę ir netgi išgirsti jo grasinimus apie viešą pasmerkimą[462]. Todėl manytume, jog lietuvių karingojo nacionalizmo atstovo[463] kanauninko K. Prapuolenio veikla ir idėjos iš tiesų gana sunkiai derėjo su Vakarų diplomatijai įprastomis veiklos formomis bei pozityvių santykių konstravimo galimybe tarp Lietuvos ir Vatikano. Į K. Prapuolenio ir dr. J. Narjausko konfliktą žvelgiant platesniame sociokultūriniame kontekste galima pažymėti, jog tai nebuvo vien dviejų Lietuvos pareigūnų visiškai paprastas ir atsitiktinis ambicijų susikirtimas. Konflikto fone prasišviečia skirtingų kultūrinių tradicijų ir mentaliteto užuomazgos, skirtingi požiūriai į valdininkijos funkcijas valstybinėje tarnyboje ir skirtingas vadovavimo stilius. Konflikto esmę apibendrinant, galima formuluoti spekuliatyvią hipotezę, jog K. Prapuolenio ir dr. J. Narjausko profesinė kaktomuša simbolizavo dvi besiformuojančios lietuvių nacionalinės valdininkijos alternatyvas ir kartu savotišką dviejų valdininkijos mokyklų susikirtimą. Amžiumi gerokai vyresnis ir Dvasinėje akademijoje Petrapilyje išsilavinimą įgijęs kanauninkas K. Prapuolenis labiau reprezentavo iš carinės Rusijos paveldėtą *senojo režimo* valdininkijos tipą ar mokyklą, o amžiumi gerokai jaunesnis ir aukštuosius mokslus jau Vakaruose baigęs dr. J. Narjauskas savo veikloje bandė realizuoti modernesnį ir liberalesnį,

[462] Lietuvos URM sekretoriaus 1921 08 03 instrukcija Nr. 9054 Lietuvos atstovui prie Šventojo Sosto dr. J. Narjauskui, ten pat.

[463] J. Sawicki, *Mykolas Römeris ir buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių tautinės problemos. Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 15, Vilnius, 1999, p. 165.

rafinuotesnį europietiškąjį tarnybos valstybei ir valdininkijos veiklos modelį. Pastarojo profesinės veiklos egzistencinė ašis buvo kolegialūs tarpusavio santykiai, asmeninė iniciatyva, veiklos laisvė ir suvokta atsakomybė už ją, o *senojo režimo* valdininkijos darbo abėcėlę sudarė pavydas kolegoms ir prisitaikėliškumas, komanduojantis vadovavimo stilius ir besąlygišku klusnumu ar netgi servilizmu pagrįsta griežta tarpusavio hierarchija egzistuojančioje sistemoje, puikiai deranti su ksenofobijos protrūkiais, perdėtu politiniu priešiškumu lenkams. Kanauninkas K. Prapuolenis carinės diplomatijos tradicijų pavyzdžiu į Šventąjį Sostą žvelgė gana pabrėžtinai iš aukšto, o diplomatinių santykių kūrimą su Vatikanu traktavo vos ne kaip gerai iškaltos pamokos realizavimą realinės gimnazijos klasėje, o dr. J. Narjauskas čia matė skirtingų šalių interesų derinimo lauką ir didesnes ar mažesnes perspektyvas susitarti, kurių sėkmingas realizavimas daugiausia turėjo priklausyti nuo abiejų šalių diplomatų tarpusavio pasitikėjimo, profesionalumo, talento ir netgi geranoriškumo. *Senojo režimo* valdininkijos valdymo filosofija, daugiausia pagrįsta sentimentaliu prisirišimu prie „tradicinių“ vertybių, sukosi apie viršininko kaprizų tenkinimą ir pavaldinio priklausomybės nuo viršininko stiprinimą, o *naujosios kartos* valdininkijos idealai buvo kur kas racionalesni ir kilnesni: pavaldinį valdyti nors ir smulkmeniškai, bet nepastebimai, nors ir išdidžiai, bet subtiliai ir jo nežeminant. Tai, ką pirmieji nedviprasmiškai traktavo tik kaip pareigūnų silpnumą ir aiškius jų veiklos trūkumus, antriesiems jau buvo neginčijami darbuotojų ir sistemos privalumai.

Dviejų diplomatinėje tarnyboje dirbančių pareigūnų tarpusavio kivirčas buvo nemalonus ir nenaudingas Užsienio reikalų ministerijai. Todėl dr. J. Purickis ėmėsi gana radikalių priemonių ginčui spręsti. Tiesa, problemos sprendimo būdas buvo gana tradicinis ir labiau atitinkąs *senojo režimo* dvasią. Ministras per daug nesivargindamas abiem pareigūnams tiesiog „įsakė“ baigti tarpusavio polemiką. „Nepatinka man šis polemizavimo būdas, kuris gal būtų pateisinamas tarp nepriklausomų vienas nuo kito publicistų, bet yra neleistinas tarp valdininkų, kur subordinacija yra pamatinis tvarkos reikalavimas. Kan. Narjauskas gali pasiteisinti prieš Centrą, kodėl to arba to nepadarė, bet netinka jam su Centru polemizuoti“[464], – nukirto diskusijų medį ministras. Nepraslinkus ir mėnesiui nuo šios dr. J. Purickio instrukcijos – 1921 m. rugsėjo 20 d., – kanauninkas K. Prapuolenis, regis, ministro tyliai paskatintas, bet oficialiai vis dėlto „savo noru“ iš tarnybos URM pasitraukė. Baigęs tarnybą URM, K. Prapuolenis „be vietos“ neliko ir buvo paskirtas į Vidaus reikalų ministerijos sistemą – tapo Tikybų departamento direktoriumi[465].

[464] URM patarėjo bažnytiniams reikalams K. Prapuolenio 1921 08 23 pranešimas Nr. 10024 Lietuvos atstovui prie Šventojo Sosto dr. J. Narjauskui, *LPPŠSAR,* byla: Vatikano Pasiuntinybė. Pasiuntinio Romoje politiniai pranešimai ir atsiskaitomybė.

[465] URM patarėjo bažnytiniams reikalams K. Prapuolenio 1921 09 23 laiškas Lietuvos atstovui prie Šventojo Sosto dr. J. Narjauskui, ten pat.

Tikėtasi, jog po šio įvykio dviejų pareigūnų aštri tarpusavio polemika ir pats konfliktas bus galutinai likviduotas[466]. Tačiau dr. J. Narjausko pastangos užmiršti konfliktą ir susitaikyti su buvusiu bičiuliu bei kolega buvo nesėkmingos. Nepadėjo ir dr. J. Narjausko šilti sveikinimai K. Prapuoleniui naujo posto gavimo proga bei linkėjimai „naujų pasisekimų"[467]. Pastarasis, tarsi patvirtindamas savo kaip *senojo režimo* valdininko reputaciją, visus sveikinimus atstovui „grąžino atgal", pažadėdamas artimiausiu metu grąžinti jam visas savo finansines skolas* ir tokiu būdu siūlymą konfliktą geranoriškai pamiršti faktiškai atmetė[468]. Taigi įsiveldamas į skirtingų nuomonių bei požiūrių karą su kanauninku K. Prapuoleniu, dr. J. Narjauskas nepakankamai įvertino *senojo režimo* ideologines nuotrupas naujos valstybės besikuriančiose institucijose ir aiškiai pervertino savo asmenines jėgas bei politinį užnugarį. Visa tai netrukus tapo viena svariausių priežasčių, nulėmusių jo atšaukimą iš Romos**.

Negana to, 1922 m. balandį dr. Jurgio Narjausko atsisveikinimas su Italijos sostine bei diplomatine tarnyba nebuvo sklandus ir dėl labiau materialių dalykų. Balandžio viduryje naujajam atstovui K. Bizauskui atvykus į Romą, dr. J. Narjauskas kurį laiką delsė jam perduoti savo pareigas: pasiuntinybės reikalus, rekvizitus, archyvą bei buhalteriją[469]. Diplomatas dar bandė kovoti su URM dėl posto ir šioje kovoje savo naudai sugebėjo užsitikrinti netgi Vatikano tam tikrą politinę paramą. K. Bizauskui skubant perimti vadovavimą Lietuvos Atstovybei, staiga paaiškėjo, jog Šventasis Sostas jo nelabai laukia, delsia oficialiai akceptuoti jo priėmimą Vatikane ir kartu netgi galbūt viliasi, jog dr. J. Narjauskas dar gali išlaikyti savo pareigas[470]. Tokia Vatikano pozicija nemažai pasako apie dr. J. Narjausko diplomatinę tarnybą

[466] Užsienio reikalų ministro dr. J. Purickio 1921 10 08 laiškas Lietuvos atstovui prie Šventojo Sosto dr. J. Narjauskui, ten pat.

[467] Tikybų departamento direktoriaus kanauninko K. Prapuolenio 1921 09 23 laiškas Lietuvos atstovui prie Šventojo Sosto dr. J. Narjauskui, ten pat.

* Kiek galima spręsti iš K. Prapuolenio laiško, jis dr. J. Narjauskui buvo įsiskolinęs per 2000 lirų. Ši skola, regis, atsirado 1921 m. pavasarį, kai prieš išvykdamas į Kauną kanauninkas Romoje sumanė apsiginkluoti ir nusipirko revolverį.

[468] Ten pat.

** Pasitraukęs iš diplomatinės tarnybos dr. J. Narjauskas grįžo į Lietuvą ir likusį savo gyvenimą pašventė Katalikų Bažnyčiai – ilgus metus dirbo Telšių vyskupijos Bažnytinio tribunolo oficiolu bei kunigų seminarijos profesoriumi.

[469] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto K. Bizausko 1922 04 16 pranešimas Nr. 1 užsienio reikalų ministrui prof. Vl. Jurgučiui, ten pat; Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto K. Bizausko 1922 04 17 pranešimas Nr. 2 užsienio reikalų ministrui prof. Vl. Jurgučiui, ten pat; Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto K. Bizausko 1922 04 28 pranešimas Nr. 3 užsienio reikalų ministrui prof. Vl. Jurgučiui, ten pat.

[470] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko 1922 04 28 pranešimas Nr. 3 užsienio reikalų ministrui prof. Vl. Jurgučiui, ten pat.

Romoje, jos pliusus bei minusus. Be to, norėdamas likti poste ir ieškodamas užtarimo, dr. J. Narjauskas 1922 m. pavasarį rašė laiškus naujajam užsienio reikalų ministrui kunigui prof. Vladui Jurgučiui, Steigiamojo Seimo vicepirmininkui kunigui Justinui Staugaičiui, lietuvių vyskupams. Nepaisant visų pastangų, pateiktų argumentų, Lietuvos vyriausybė bei URM nebuvo įtikintos, ir diplomatinio posto jis neteko. Tačiau ir priverstas pasitraukti iš diplomatinės tarnybos, dr. J. Narjauskas dar kurį laiką į Lietuvą neskubėjo, liko gyventi Romoje ir įsivėlė į naujus ginčus su ką tik iš Kauno atvykusiu jo pakeisti K. Bizausku[471]. Kaip matyti iš daugybės išlikusių pirminių šaltinių, Lietuvos atstovybėje prie Šventojo Sosto keičiantis pasiuntiniams, daugiausia neaiškumų kilo dėl Atstovybės ir buvusio pasiuntinio turtinių reikalų susipainiojimo bei dr. J. Narjausko nenoro pasitraukti iš užimamų pareigų. Remdamasis Atstovybėje rastais dokumentais K. Bizauskas įtarinėjo, jog dr. J Narjauskas, dirbdamas Romoje, per keletą metų pasisavino arba nežinia kokiems reikalams išleido apie 12 000 itališkų lirų, JAV kunigų lietuvių surinktų ir Lietuvos Atstovybei prie Šventojo Sosto paaukotų lėšų[472]. Pats dr. J. Narjauskas tvirtino, jog visos gaunamos aukos pedantiškai buvo registruojamos ir už jas visas URM buhalterijai buvo atsiskaityta. Kadangi URM archyvas Lietuvos valstybingumo aušroje toli gražu dar nebuvo tvarkingas, todėl, nepaisant K. Bizausko ir URM viceministro P. Klimo pastangų, jokios galutinės ir neginčijamos tiesos nustatyti nepavyko. Tačiau tyrimo metu išaiškėjo kitas ne itin malonus faktas: Lietuvos atstovybė Romoje, įsikūrusi adresu *Via Tour de Specchi – 4* juridiškai buvo dr. J. Narjausko privati nuosavybė. Išaiškėjus šiam faktui, paaiškėjo ir kita karti tiesa, jog už valdiškus pinigus kunigas-diplomatas praktiškai įsirengė savo privatų butą Romoje, kuris, tiesa, jam dirbant atstovu, kartu buvo naudojamas kaip Lietuvos Atstovybės patalpos[473].

Greta to, dr. J. Narjauskui atsisveikinant su diplomatine tarnyba, iškilo ir kai kurių kitų finansinių neaiškumų: P. Klimas bandė įrodyti, jog buvęs atstovas kurį laiką neteisėtai naudojosi reprezentacinėmis lėšomis, o K. Bizauskas, – jog dr. J. Narjaus-

471 Lietuvos *Chargé d'Affaires* prie Šventojo Sosto Kazimiero Bizausko 1922 05 24 konfidencialus pranešimas Nr. 5 užsienio reikalų ministrui prof. Vladui Jurgučiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 289, l. 169–172; Lietuvos URM Politikos ir ekonomikos departamento direktoriaus Broniaus Kazio Balučio 1922 04 21 konfidencialus memorandumas, ten pat, l. 231; Lietuvos *Chargé d'Affaires* prie Šventojo Sosto Kazimiero Bizausko 1922 09 22 konfidencialus pranešimas Užsienio reikalų ministerijos valdytojui Petrui Klimui, ten pat, b. 160, l. 120; Buvusio Lietuvos pasiuntinio prie Šventojo Sosto kanauninko J. Narjausko 1922 09 27 pranešimas Užsienio reikalų ministerijai, ten pat, l. 122–124.

472 Lietuvos *Chargé d'Affaires* prie Šventojo Sosto K. Bizausko 1922 08 17 konfidencialus pranešimas Nr. 12 užsienio reikalų ministrui prof. Vladui Jurgučiui, ten pat, b. 160, l. 134.

473 Lietuvos *Chargé d'Affaires* prie Šventojo Sosto K. Bizausko 1922 05 24 konfidencialus pranešimas Nr. 5 užsienio reikalų ministrui prof. Vladui Jurgučiui, ten pat, l. 169–171.

kas slepia dalį finansinių dokumentų[474]. Dr. J. Narjausko ir ministerijos finansiniai nesutarimai baigėsi tik po gerų metų savotiška taikos sutartimi: dr. J. Narjauskas nepripažino jokių jam inkriminuojamų finansinių trūkumų, o URM su juo galutinai neatsiskaitė. Tiesa, čia pat būtina pasakyti, jog didesnių ar mažesnių finansinių nesklandumų ir aiškinimosi su URM buhalterija tiriamuoju laikotarpiu turėjo beveik visi Lietuvos pasiuntiniai prie Vatikano.

1922 m. pavasarį Lietuvos vyriausybei naujuoju pasiuntiniu prie Šventojo Sosto paskyrus Kazimierą Bizauską, buvęs pasiuntinys kanauninkas dr. J. Narjauskas šį vyriausybės sprendimą traktavo kaip kitų savo kolegų, pirmiausia K. Prapuolenio, intrigą prieš jį ir dar kurį laiką toliau „dirbo" Lietuvos pasiuntiniu: naudojosi oficialiais Pasiuntinybės blankais, „<...> plėšdavo oficialinę senu adresu ėjusią korespondenciją ir telegramas, paskui jas užlipdydamas ir įmesdamas į dabartinę pašto dėžutę", Vatikano institucijose „intrigavo" prieš naująjį atstovą, vietos diplomatiniam korpusui ir toliau dalijo savo vizitines korteles „su Atstovo titulu"[475]. Vienu metu prie Šventojo Sosto atsiradus net dviem „paskutinės pagoniškos Europos valstybės" pasiuntiniams, Romos diplomatiniame korpuse kilo tam tikrų nesusipratimų, kurie, situacijai labai greitai praskaidrėjus, išvirto „tik" į ne visai malonias kitų šalių diplomatų pašaipas.

K. Bizausko paskyrimas į Romą tam tikra prasme suintensyvino Lietuvos ir Vatikano santykius bei lietuvių diplomatiją prie Šventojo Sosto. Bene didžiausias jo indėlis į Lietuvos ir Vatikano santykių istoriją yra konkordato idėjos sukonkretinimas. Konkordatas* – sutartis tarp kurios nors šalies valstybinės valdžios ir Romos popiežiaus, nustatanti valstybės ir Katalikų Bažnyčios savitarpio santykius konkrečioje šalyje. Konkordato subjektai paprastai yra Katalikų Bažnyčia iš vienos pusės ir valstybė iš kitos. Konkordatus paprastai pasirašo tik šalims – Vatikanui ir tam tikrai valstybei – teisėtai atstovaujantys reprezentantai. Jų paprastai negali sudaryti vyskupai, kurie atstovauja tik nedidelei bažnyčios daliai, ar atskirų valstybių dalys – provincijos, žemės, gubernijos ar departamentai, išskyrus tuos atvejus, kai pastarieji turi autonomines vyriausybes ir centrinės valdžios joms deleguotas suverenias teises tokiai sutarčiai pasirašyti. Kaip tokių atvejų charakteringus pavyzdžius galima nurodyti Vatikano sudarytus konkordatus su atskiromis Vokietijos žemėmis: 1924 m.

[474] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto K. Bizausko 1922 04 17 pranešimas Nr. 2 užsienio reikalų ministrui prof. Vl. Jurgučiui, *LPPŠSAR*, byla: Vatikano pasiuntinybė. Politiniai pranešimai. Lenkai, kita 1920–1925. Prapuolenis, Narjauskas, Bizauskas, Macevičius, Zecchini; Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto K. Bizausko 1922 04 28 pranešimas Nr. 3 užsienio reikalų ministrui prof. Vl. Jurgučiui, ten pat.

[475] Lietuvos *Chargé d'Affaires* prie Šventojo Sosto K. Bizausko 1922 10 03 „Griežtai konfidencialus" pranešimas užsienio reikalų ministrui Ernestui Galvanauskui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 160, l. 75.

* Lotyniškai *concordia* – sutarimas, širdžių vienybė, arba *concordatus* – sutartas, suderintas.

kovo 22 d. – su Bavarija, 1929 m. birželio 14 d. – su Prūsija, 1932 m. spalio 12 d. – su Badenu. Konkordato objektas – Bažnyčios ir valstybės santykius reguliuojantys pasaulietiniai bei dvasiniai dalykai: vyskupų skyrimas, vyskupijų ribų nustatymas, bažnytinės nuosavybės tvarkymas, dvasininkų teisės, konfesinio švietimo reikalai, sielovados organizavimas, vedybos etc.

Kita vertus, nors priimta laikyti, kad konkordatas yra sutartis tarp dviejų suverenių galių, tačiau turinio prasme jis skiriasi nuo įprastų tarptautinių sutarčių, nes konkordatas paprastai apibrėžia tik įvairių bažnytinių bendruomenių tvarkymosi juridines sąlygas valstybės viduje, tai yra, formaliai žvelgiant, neišeina iš valstybės teisės į tarptautinės teisės sferą. Katalikų Bažnyčia tik pagal nusistovėjusias tradicijas, precedentus bei remdamasi savo moraliniu autoritetu paprastai išsidera iš atskirų valstybių valdžios, kad šie valstybių grynai vidaus kompetencijos reikalai tų valstybių vyriausybių nebus tvarkomi vienašališkai. Taigi būtent iš šio susitarimo kyla konkordato, kaip tarptautinės sutarties, imperatyvas.

Verta pažymėti, jog Pijaus XI pontifikato metais, kurie pasižymėjo itin dideliu Vatikano tarptautiniu aktyvumu, konkordatų sudarymas buvo vienas esminių, strateginių Šventojo Sosto uždavinių tarptautinėje erdvėje. Pijaus XI pontifikato metais iš viso, regis, sudaryti net 26 konkordatai ar jiems prilygstantys susitarimai, kuriais buvo apibrėžtos Katalikų Bažnyčios teisės atskirose valstybėse bei reglamentuoti Bažnyčios ir valstybės santykiai. Tuo metu sudarytiems konkordatams būdinga, kad jie, skirtingai nei ankstesni, daugeliu atvejų Vatikanui suteikė teisę laisviau skirti vyskupus bei reglamentavo pasauliečių apaštalavimą katalikų hierarchijos vadovybėje, t. y. pripažino Katalikų Akcijos veikimą. Žvelgiant iš platesnės istorinės perspektyvos, manyčiau, galima konstatuoti, jog tokia Šventojo Sosto, konkrečiau tariant, Pijaus XI politika – nuoseklus siekis Bažnyčios ir valstybės santykius grįsti įstatymais bei teise – buvo palanki pilietinės-teisinės sąmonės brandai bei pilietinių visuomenių ir teisinių valstybių formavimuisi Europoje ir apskritai pasaulyje dvidešimtajame amžiuje.

Jau 1922 m. vasaros pabaigoje ar rudens pradžioje buvo parengtas pirmasis Lietuvos ir Vatikano konkordato projektas. Jo autorius, regis, Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* (laikinasis reikalų patikėtinis) prie Šventojo Sosto Kazimieras Bizauskas[476]. 1922 m. rugsėjo 28 d. pasiuntinys konkordato projektą iš Romos atsiuntė į Kauną užsienio reikalų ministrui dr. Vladui Jurgučiui[477]. K. Bizausko parengtą konkordato

[476] Lietuvos vyriausybės 1922 m. parengtas projektas „Lietuvos Respublikos konkordatas su Šv. Sostu", *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 289, l. 96–101 (daugiausia prie šio dokumento rengimo prisidėjo Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* prie Šventojo Sosto K. Bizauskas.)

[477] Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* prie *Šventojo Sosto* K. Bizausko 1922 09 28 konfidencialus pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministrui prof. Vladui Jurgučiui, ten pat, l. 94.

projektą sudarė trisdešimt straipsnių. Pirmame jų nedviprasmiškai pabrėžta, kad „Romos–Katalikų tikyba turės laisvą ir viešą pildymą Lietuvos Respublikoje“. Antrajame pateikta projektuojama Katalikų Bažnyčios organizacinė-administracinė struktūra Lietuvoje, kuri akivaizdžiai kirtosi su Lenkijos politiniais-teritoriniais interesais. Čia pasakyta: „Iš Lietuvos Respublikos teritorijos sudaroma Lietuvos Bažnytinė Provincija, susidedanti iš penkių diecezijų: vienos arkivyskupijos Vilniuje ir keturių – Žemaičių, Seinų, Panevėžio ir Gardino – vyskupijų“, o arkivyskupijos bei vyskupijų ribos nustatomos „Šv. Sosto sutariamai su Lietuvos Respublikos Vyriausybe“[478].

Ketvirtas, septintas, aštuntas ir tryliktas projekto straipsniai turėjo garantuoti katalikiškos hierarchijos lojalumą Lietuvos Respublikai. Ketvirtame straipsnyje nurodyta, jog arkivyskupijos ar vyskupijos vadovais gali būti tik „Lietuvos piliečiai, lietuvių tautybės“, bei pabrėžta, jog prieš skirdamas arkivyskupą ar vyskupą Šventasis Tėvas jo kandidatūrą turės suderinti su Lietuvos vyriausybe, kad „<...> nebūtų politinio ar civilinio pobūdžio faktų bei priežasčių prieš numatytą kandidatą“[479]. Negana to, septintas ir aštuntas projekto straipsniai numatė arkivyskupo, vyskupų ir arkivyskupijos bei vyskupijų Kapitulų narių priesaiką Lietuvai ir griežtai reglamentavo tų priesaikų tekstus[480]. Tryliktas straipsnis skelbė, kad Lietuvos Respublikai prisiekia ir kiekvienas į kunigus įšventinamas asmuo. Dvyliktas projekto straipsnis numatė, jog kunigai visai Lietuvos Respublikai bus rengiami tik vienoje kunigų seminarijoje, kurią „sulig Bažnyčios kanonų“ tvarkys ir valdys Lietuvos episkopatas. Bendrojo lavinimo kursas seminarijoje jokiu būdu neturėjo būti mažesnis nei „<...> visų kitų Respublikos aukštesniųjų mokyklų“. Dėstomoji kalba – lietuvių, „<...> išskyrus bažnytinio mokslo disciplinas, kurios dėstomos lotynų kalba“. Charakteringa ir tai, jog pagal pirminį konkordato projektą valstybė neįsipareigojo išlaikyti kunigų seminarijos, o tik „bendra tvarka gali“ ją šelpti[481]. Kiti projekto straipsniai reglamentavo Bažnyčios ir mokyklos santykius, dvasiškių pilietines privilegijas,

[478] Lietuvos vyriausybės 1922 m. parengtas projektas „Lietuvos Respublikos konkordatas su Šv. Sostu“, ten pat, l. 96.

[479] Ten pat.

[480] Ten pat, l. 97, 99. (Arkivyskupas bei vyskupai turėjo prisiekti pagal tokią formulę: „*Dievo akivaizdoje šia šv. Evangelija prisiekiu ir prižadu paklusnumą ir ištikimybę Lietuvos Respublikos konstitucijai; pasižadu nedalyvauti kokiame nors pasitarime bei sutartyje nei raginti, nei leisti dirbti man pavestam klerui kokiame nors sumanyme, kuris kenktų Lietuvos respublikos nepriklausomybei ir viešajai ramybei*“. Kiek mažiau reikalauta iš Kapitulų narių, todėl ir jų priesaikos tekstas trumpesnis bei paprastesnis: „*Prisiekiu ir prižadu Dievui šia šv. Evangelija paklusnumą ir ištikimybę Lietuvos Respublikos konstitucijai ir prižadu nedaryti nei tiesioginiai nei netiesioginiai nieko, kas būtų priešinga Lietuvos respublikos teisėms bei interesams*“. Beje, pagal pastarąją formulę turėjo prisiekti ir visi į kunigus įšventinami asmenys.)

[481] Ten pat, l. 98.

jungtuvių[482–483], bažnytinės kilnojamos ir nekilnojamos nuosavybės įgijimo bei valdymo klausimus[484]. Dvidešimt aštuntas projekto straipsnis numatė eventualių ginčų kilimą bei jų šalinimo būdus. Čia pasakyta, kad, kilus šalių nesutarimams dėl konkordato vykdymo ar atskirų straipsnių interpretacijos, Lietuvos Respublika ir Šventasis Sostas „<...> stengsis su abipuse žinia prieiti prie [ginčų. – A. K.] draugingo išrišimo harmonijoje su kanonų teise“. Projektas numatė, kad šalių pasirašytas konkordatas turės būti ratifikuotas ir pradės veikti iškart „<...> apsimainius ratifikacijos raštais“[485].

K. Bizausko projektą 1922 m. rudenį svarstė Užsienio reikalų ministerijos juristai bei vyriausybė. Greta svarstyti ir kiti konkordato projektai, kuriuos tuomet parengė lietuvių dvasininkai[486]. Kitų konkordato projektų smulkiau neanalizuojant trumpai galima tik konstatuoti, kad visi jie politiškai buvo parengti labai silpnai, juridiškai – neprofesionaliai, o kultūriniu aspektu – netgi neraštingai. Pavyzdžiui, lietuvių vyskupų delegacijos parengtas konkordato projektas absoliučiai jokiais aspektais neimplikavo Lietuvai itin aktualių teritorinių problemų, beveik nenumatė

[482] Ten pat, l. 99. (Pavyzdžiui, projekto 14 straipsnis garantavo, kad „Respublikos Vyriausybė pripažįsta padarytų prieš katalikų kunigus sulig Bažnyčios teisėmis jungtuvių tikrumą“, o 15 ir 16 straipsniai Katalikų Bažnyčiai jungtuvių reikalu teikė tam tikras privilegijas. 15 straipsnyje garantuota, kad „jungtuvių bylos tarp katalikų ir mišriose jungtuvėse, padarytose prieš katalikų kunigus, priklauso katalikų bažnytiniams tribunolams, išskyrus dalykus grynai civilinius“. 16 straipsnis teigė, kad „katalikiškoji moterystės dalis turi teisės nustatyti, kad vaikai mišrių jungtuvių, atliktų prieš katalikų kunigus [apeigas. – A. K.], būtų auklėjami Katalikų tikyboje“.)

[483] Antra vertus, sekuliarizacijos ir tam tikra prasme kultūrinės modernizacijos procesai Lietuvoje po *Didžiojo karo* kai kuriais atvejais, regis, vyko gerokai sparčiau ir radikaliau nei Vakarų Europoje. Štai beveik tuo pačiu metu, kada Kaune buvo parengtas pirmasis Lietuvos–Vatikano konkordato projektas, 1922 m. pabaigoje vyriausybės oficiozas *Lietuva* ne be nusistebėjimo rašė, jog Prancūzijoje vis dar vyksta diskusijos dėl balsavimo teisės suteikimo moterims. Laikraštis nurodė ir Prancūzijos visuomenėje esą populiariausius argumentus, kodėl moterys negalinčios dalyvauti rinkimuose: 1) dėl *Didžiojo karo* moterų Prancūzijoje esą dviem milijonais daugiau nei vyrų, taigi rinkimuose jos galėtų „paimti viršų“; 2) civiliniame kodekse pasakyta, kad moterys turi „klausyti“ vyrų; 3) dauguma moterų „yra kunigų įtakoje“, dėl to joms leidus dalyvauti rinkimuose galėtų iškilti klerikalizmo grėsmė; 4) moteriai gamta skyrė „būti motina ir prižiūrėti namus“, o šios pareigos nesuderinamos su politika; 5) moterys netarnauja kariuomenėje; 6) Biblijoj pasakyta, kad moteris „turi klausyti vyro“; 7) feminizmas „užmuša moteriškumą ir šeimyninį gyvenimą“; 8) moterų nedalyvavimui politikoje bei rinkimuose esą pritaria ir daug „žymių filosofų“. Beje, vyskupo J. Matulaičio-Matulevičiaus pastebėjimu, 1921 m. kovą Vilniaus moterys Katedros aikštėje buvo suorganizavusios net viešą mitingą prieš Tautų Sąjungos karinės kontrolės misijos Vilniaus krašte pirmininką, prancūzų pulkininką Pierré Auguste Chardigny. Vilnietės buvo susirinkusios „<...> protestuoti, kad jis moterims balso nepripažįstąs per plebiscitą“. (Kodėl prancūzų moterims neleidžiama balsuoti?, *Lietuva*, 1922 11 26, p. 3; J. Matulaitis, min. veik., p. 252; М. К. Любарт, *Семья во французком обществе XVIII – начало XX века*, Москва, 2005, с. 72, 88.)

[484] Ten pat, l. 99–101.

[485] Ten pat, l. 101.

[486] Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto konkordato projektai, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 392, l. 29–38.

jokių svertų, kuriais vyriausybė darytų įtaką vyskupų skyrimams ar bažnytinei politikai, tačiau pretendavo valdžiai ir visuomenei užkrauti visas išlaidas, susijusias su naujos arkivyskupijos ir naujų vyskupijų kūrimu, vyskupų rezidencijų bei „biurų" įrengimu, etc.[487]. Todėl labai stebėtis netenka, kad URM specialistų-juristų ir vyriausybės pareigūnų (ekspertų) tuomet netenkino nė vienas svarstymui pateiktas projektas.

Antra vertus, 1922 m. rudenį reikalas užstrigo ir dėl juridiškai nesureguliuotų Lietuvos ir Vatikano santykių. Šventasis Sostas iš principo negalėjo pasirašyti konkordato su vyriausybe, kurios dar nebuvo pats pripažinęs *de jure* ir kuri tokio pripažinimo neturėjo iš kitų svarbiausių tarptautinės bendrijos subjektų. Taigi lietuvių diplomatijos intencija su konkordato projekto pagalba bei Katalikų Bažnyčios juridinės padėties sureguliavimo šalyje šviesia vizija stimuliuoti valstybės tarptautinį pripažinimą *de jure*[488] nebuvo efektyvesnis. Konkordato sudarymo klausimas atsirėmė, o galbūt net paryškino politiškai neapibrėžtą Lietuvos valstybės tarptautinę padėtį.

Konkordato rengimo darbas sustojo ir dėl Lietuvos vyriausybės ar bent jau atskirų URM pareigūnų apgailėtino mieguistumo ir nerangumo. 1922 m. lapkritį Lietuvai gavus Vatikano pripažinimą *de jure* Lietuvos vyriausybės ir URM įkarštis sekti kaimynų latvių pavyzdžiu ir pasirašyti konkordatą su Šventuoju Sostu labai greitai atvėso. Nuo 1922 m. rudens iki 1923 m. rudens Lietuvos vyriausybė ir URM šiuo klausimu iš esmės jokių iniciatyvų nerodė. Galima sakyti, kad daugiau nei ištisus metus konkordato klausimas Kaune tiesiog buvo atsainiai pamirštas. Susirūpinęs tokia neatsakinga URM politika, K. Bizauskas dar 1923 m. kovo pirmomis dienomis konkordato klausimą priminė premjerui–užsienio reikalų ministrui ir paprašė „tuo reikalu direktyvų"[489]. Nors apeliuodamas į jau vykstančias Lenkijos derybas su Vatikanu dėl konkordato, kuriose lenkai prašo „pripažinti jiems Vilniją", diplomatas „direktyvų" prašė skubiai, tačiau jokios Kauno reakcijos nebuvo bent kelis mėnesius. Todėl 1923 m. liepos antroje pusėje, „direktyvų" nesulaukęs beveik visą pusmetį, labai neslėpdamas savo nusivylimo ir tam tikro nepasitenkinimo valdžios darbu, K. Bizauskas Ernestui Galvanauskui be kita ko, charakteringai, rašė:

> „Dar p. Ministeris Jurgutis man buvo davęs instrukcijų kelti Vatikane konkordato klausimą. Žinoma, buvo tikslo, kad nors tuo aplinkiniu būdu išgauti aktą, kuris faktinai prilygtų pripažinimui *de jure*. Tačiau suprantama, Vatikano nebuvo galima apgauti: jisai stūmė konkordato klausimą po pripažinimui. [Vėliau] Neturėdamas

[487] „Griežtai konfidencialiai. Lietuvos Respublikos konkordatas su Šv. Sostu. (Vyskupų atstovų siūlymų formulavimas)", [dokumentas be datos, tačiau sprendžiant iš jo turinio bei bylos struktūrinės konjunktūros, parengtas 1922 m. vasarą], *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 392, l. 29–32.

[488] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto K. Bizausko 1923 10 23 konfidencialus pranešimas Nr. 27 premjerui ir užsienio reikalų ministrui E. Galvanauskui, ten pat, b. 393, l. 9.

[489] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto K. Bizausko 1923 03 02 konfidencialus pranešimas Nr. 24 užsienio reikalų ministrui Ernestui Galvanauskui, ten pat, l. 110.

tuo reikalu jokių instrukcijų, nė nemėginau to klausimo minėti Vatikano sferose, nes juk būtų reikėję ką nors pozityvaus pareikšti. Kiek numanau, tasai klausimas dabar Lietuvoje visiškai apmiręs. Jau senokai Ministerijai pasiunčiau konkordatui medžiagą. Tuo visas dalykas ir pasibaigė. Tačiau, mano nuomone, Ministerija turėtų iš nauja tą klausimą pastatyti savo darbų dienotvarkėn. Visi stengiasi šiaip ar taip nustatyti savo santykius, žinoma juridiniai, su Vatikanu. Ir mums, mano giliausiu įsitikinimu, reikėtų turėti kuo daugiausia tarptautinio pobūdžio aktų ir sutarčių, nes neabejotinai tatai sustiprina mūsų tarptautinę politinę padėtį, turint omeny, kad Vatikano įtaka tarptautinėse sferose turi tendencijos augti“[490].

Po pirmosios konkordato sudarymo kampanijos nesėkmės[491] Lietuvos Respublikos vyriausybė, paraginta savo pasiuntinio, į Šventąjį Sostą su siūlymu oficialiai pradėti derybas kreipėsi tik po metų – 1923 m. spalio 19 d.[492] Tai yra po to, kai Lietuvos valstybingumo *de jure* problema iš principo jau buvo išspręsta. Netrukus tuo reikalu buvo gautas principinis Vatikano sutikimas[493]. Rūpintis konkordato rengimu Vatikano Valstybės sekretorius, kardinolas P. Gasparri įpareigojo Apaštališkąjį Delegatą Kaune A. Zecchini[494]. Užsienio reikalų ministro Valdemaro Čarneckio tvirtinimu, Lietuvos vyriausybė tuomet „<...> jautėsi laiminga sužinojusi, kad Šventasai Sostas pareiškė esąs pasiryžęs pradėti su ja derybas“, ir konkordatą planavo sudaryti gana greitai[495].

Deja, labai greitai paaiškėjo, kad konkordato sudarymo klausimas yra kur kas sudėtingesnis ir kampuotesnis nei manyta iš pradžių. Pagrindinės kliūtys greitai ir sėkmingai baigti derybas dėl konkordato buvo dvi: neišspręstas Lietuvos ir Lenkijos teritorinis ginčas, taip pat nesureguliuoti šių dviejų šalių politiniai-diplomatiniai santykiai. Lenkija, tuo metu jėga užvaldžiusi Vilnių ir Vilniaus kraštą, laikėsi nuosta-

[490] Ten pat.

[491] Beje, dėl Lietuvos–Vatikano konkordato sudarymo datos užsienio istoriografijoje pasitaiko netikslumų. Štai britų istorikas Johnas F. Pollardas tvirtina, jog konkordatą su Lietuva Vatikanas sudarė tais pačiais metais, kaip ir su Bavarija, t. y. išeitų, kad 1924 m. Ar šis teiginys atsirado tik dėl autoriaus (leidyklos redaktoriaus; korektorių?!) neapsižiūrėjimo, ar vis dėlto liudija nepakankamą dėmesį bei įsigilinimą į nagrinėjamą problematiką, pasakyti sunku. (J. F. Pollard, *The Vatican and Italian Fascism 1929–1932. A study in conflict*, Cambridge-London-New York-New Rochelle-Melbourne-Sydney; 1985, p. 5.)

[492] Lietuvos užsienio reikalų ministro Valdemaro Čarneckio protesto notos Vatikano Valstybės sekretoriui kardinolui P. Gasparri dėl konkordato pasirašymo su Lenkija projektas, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 582, l. 174. (Dokumentas be datos, tačiau sprendžiant iš turinio, parengtas 1925 m. tarp kovo 5 ir 9 d.)

[493] Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto K. Bizausko 1923 10 23 konfidencialus pranešimas Nr. 27 premjerui ir užsienio reikalų ministrui E. Galvanauskui, ten pat, b. 392, l. 9.

[494] Lietuvos užsienio reikalų ministro V. Čarneckio protesto notos Vatikano Valstybės sekretoriui P. Gasparri dėl konkordato pasirašymo su Lenkija projektas. Dokumentas be datos, tačiau, sprendžiant iš turinio, parengtas 1925 m. tarp kovo 5 ir 9 d., *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 588, l. 174.

[495] Ten pat.

tos, jos šios teritorijos jai priklauso teisėtai, ir iš Šventojo Sosto nedviprasmiškai reikalavo, kad tai įtikinamai atsispindėtų ir rengiamame Lenkijos–Vatikano konkordate[496]. Tuo tarpu Lietuvos vyriausybė bei diplomatija, padedama lietuvių dvasininkų, ginčijo Lenkijos suverenitetą Vilnijoje ir dėjo visas įmanomas pastangas, kad trečiųjų šalių tarpvalstybiniuose susitarimuose su Lenkija (ir Lenkijos–Vatikano konkordate) Vilnius bei Vilniaus kraštas jokiu būdu nebūtų laikomi pastarosios valstybės integralia dalimi[497]. Taigi iracionalus, grynai pasaulietinis Lietuvos ir Lenkijos teritorinis ginčas mechaniškai buvo perkeltas į Lietuvos ir Vatikano diplomatinių santykių plotmę. Neabejotina, kad toks įvykių posūkis neigiamai atsiliepė tiek Lietuvos–Vatikano konkordato sudarymui, tiek apskritai dvišaliams santykiams.

Taip susiklosčius aplinkybėms, Šventojo Sosto padėtis, švelniai tariant, tapo nepavydėtina. Kalbant metaforiškai, regis, galima teigti, jog Vatikano diplomatija prieš savo valią atsidūrė tikrai karštoje padėtyje tarp lenkiško priekalo ir lietuviško kūjo. Varšuva net neketino atsisakyti to, ką buvo įgijusi jėga, ir tvirtai gniaužė Vilniją savo saujoje. Tuo tarpu Kaunas įnirtingai beldėsi į kiekvienas duris, kurios, jo manymu, vedė link istorinės sostinės susigrąžinimo. Abi besivaidijančios pusės turėjo savų politinių interesų, moralinių-juridinių bei istorinių argumentų[498], tarptautinių užtarėjų[499], jautėsi teisios[500] ir diplomatiniais kanalais kaip įmanydamos spaudė Šventąjį Sostą angažuotis tik jos naudai.

Štai Lietuvos vyriausybė dar 1924 m. pabaigoje buvusį pasiuntinybės Italijoje sekretorių dailininką Juozą Macevičių paskirdama *Chargé d' Affaires a.i.** prie Šventojo Sosto, griežtai jį įpareigojo kovoti su galimu Vilniaus vyskupijos priskyrimu Lenkijos bažnytinei provincijai ir stengtis, kad ši vyskupija būtų tiesiogiai subordinuota Vatikanui[501]. Reikia pripažinti, jog laikinasis reikalų patikėtinis tuščiai laiko Romoje neleido ir šią URM instrukciją vykdė uoliai. Iš pradžių lietuvių diplomatas laikinąją sostinę nuramino, kad lenkų derybos su Šventuoju Sostu dėl konkordato sudarymo kol kas eina vangiai ir iki dokumentų pasirašymo dar labai toli. Tačiau netrukus ištyręs Lenkijos ir Vatikano derybų dėl konkordato sudarymo eigą bei

496 Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane J. Macevičiaus 1925 03 14 konfidencialus pranešimas Nr. 6 užsienio reikalų ministrui V. Čarneckiui apie pokalbį su Vatikano Kurijos Ypatingųjų reikalų kongregacijos sekretoriumi, monsinjoru Francesco Borgongini-Duca, ten pat, l. 150.

497 Apie Lietuvos politines ir diplomatines pastangas tarptautinėje arenoje blokuoti Vilnijos pripažinimą *de jure* Lenkijai plačiau žr.: A. Kasparavičius, *Didysis X Lietuvos užsienio politikoje. Lietuvos ir Sovietų Sąjungos nepuolimo sutarties sudarymo analizė*; *Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918–1940.*

498 B. Kolarz, *Ustroj Litwy Srodkovej w latach 1920–1922*, Gdańsk, 2004, s. 26–37.

499 R. Dell, min. veik., p. 40–431 P. Okulewicz, *Koncepcja „międzymorza" w myśli i praktyce politycznej obozu Józefa Pilsudskiego w latach 1918–1926*, Poznań, 2001, s. 186–193.

500 Žr. 1 nuorodą.

* *Chargé d'Affaires ad interim* – žemiausias diplomatinis rangas – laikinasis reikalų patikėtinis.

501 Lietuvos URM 1924 12 22 konfidenciali instrukcija Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane J. Macevičiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 493, l. 77.

išsiaiškinęs Lietuvai galimai nepalankų jo turinį, J. Macevičius 1924 pabaigoje – lapkričio 17 ir 22 d. bei gruodžio 4 d. Vatikanui įteikė net tris notas, kuriose *a priori* prašyta ir reikalauta, kad Vilniaus vyskupija jokiu būdu ir jokiomis aplinkybėmis nebūtų įjungta į Lenkijos bažnytinę provinciją[502], o juridiškai tiesiogiai subordinuota Šventajam Sostui[503]. Tiesa, kardinolas prof. P. Gasparri didelės reikšmės šiems dokumentams tuomet neteikė. Kauno atstovui pareikšta, jog protestuoti lietuviams per anksti, nes protesto objekto paprasčiausiai nėra: Šventojo Sosto ir Lenkijos konkordatas dar nesudarytas[504].

Regis, tokia Vatikano valstybės sekretoriaus pozicija paskatino Kauną ieškoti kitų, efektyvesnių būdų paveikti Šventojo Sosto nusistatymą Lietuvos naudai. Su ta pačia misija, kurią sunkiai sekėsi vykdyti dailininkui ir jaunam diplomatui J. Macevičiui, 1924 m. gruodžio pradžioje į Vatikaną atvyko speciali Lietuvos delegacija, vadovaujama II Seimo pirmininko prelato Justino Staugaičio[505]. Be prelato, į delegaciją įėjo filosofas profesorius S. Šalkauskis, ekskunigas ir eksužsienio reikalų ministras, atsakingas URM valdininkas dr. J. Purickis bei Lietuvai *de facto* priklausančios Vilniaus diecezijos dalies administratorius kunigas Juozapas Kukta. Delegacija buvo pasišovusi gauti audienciją pas popiežių ir Vilniaus bylos esmę bei niuansus išdėstyti pačiam Šventajam Tėvui. Tačiau sumanymas paspausti Vatikaną tiesiogiai per popiežių nepasiteisino. Pijus XI su emocingai nusiteikusiais lietuvių delegatais apdairiai atsisakė svarstyti žemiškus reikalus – delegatams tik atlaikė Šv. Mišias ir juos palaimino, o reikalus su delegacija aptarė kardinolas prof. P. Gasparri. Kaip savo prisiminimuose vėliau pripažino šios delegacijos pirmininkas, „<...>

[502] Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane J. Macevičiaus 1924 11 29 konfidencialus pranešimas iš Romos į Kauną užsienio reikalų ministrui V. Čarneckiui, ten pat, l. 39–40; Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane J. Macevičiaus 1924 12 06 šifruota telegrama iš Romos į Kauną Lietuvos URM, ten pat, l. 37; Lietuvos užsienio reikalų ministro V. Čarneckio 1924 12 03 šifruota telegrama iš Kauno į Romą Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane J. Macevičiui, ten pat, l. 38.

[503] Atrodo, jog tokį lietuvių reikalavimą galėjo paskatinti paties Vatikano parodytas tam tikras pavyzdys. Kadangi 1921 m. „karas" tarp Lietuvos valdžios ir Kaune įsikūrusio benediktinių vienuolyno tęsėsi – vos keliolika pamaldžių moterų visomis joms įmanomomis priemonėmis vienuolyne ne tik siekė palaikyti vien lenkišką dvasią, bet ir iš savo celių uoliai ujo lietuvybę bei viešai demonstravo Lenkijos politinę-valstybinę atributiką, kas lietuvių valdžią varė į neviltį, todėl Vatikanas tų pačių metų balandžio gale nusprendė vienuolyną „išimti" iš Žemaičių vyskupo jurisdikcijos ir subordinuoti tiesiogiai *Šventajam Sostui*, o vienuolyno reikalais pavedė rūpintis savo nuncijui Varšuvoje A. Ratti. Tačiau ir šis radikalus sprendimas problemos neišnarpliojo ir jau tų pačių metų rudenį ji iš konfesinės virto politine-diplomatine. Vėlesniais metais vienuolių reikalais rūpinosi apaštališkasis vizitatorius Kaune A. Zecchini. Aistros Kaune dėl benediktinių aprimo tik tuomet, kada 1924 m. vienuolės iš *laikinosios sostinės* buvo perkeltos toliau nuo valdžios akių – į Kolainius.

[504] Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane J. Macevičiaus 1924 12 06 šifruota telegrama iš Romos į Kauną Lietuvos URM, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 493, l. 37.

[505] A. Gaigalaitė, min. veik., p. 153.

šitas žygis mums visiškai nepavyko“[506]. Reflektuodamas lietuvių aspiracijas dėl Vilniaus, Vatikano Valstybės sekretorius, kardinolas prof. P. Gasparri aiškiai ir griežtai pareiškė, jog „Bažnyčiai rūpi ne valstybės ribos, bet žmonių sielos. Mes ieškome patogesnių sąlygų toms sieloms išganyti. Tuo dėsniu vadovaudamiesi, mes tariamės su tuo, kas *de facto* tą ar kitą kraštą valdo. Kada jūs valdysite Vilnių, tarsimės dėl jo su jumis. Tuo tarpu dėl Vilniaus mes su jumis kalbėtis negalime“[507]. Kauno delegacija į tokį atvirą kardinolo pareiškimą kontrargumentų nerado ir liko nieko nepešusi. Jeigu vyskupas J. Staugaitis jau gerokai vėliau savo atsiminimuose Vatikano Valstybės sekretoriaus žodžių esmę, prasmę ir minties logiką perteikė pakankamai tiksliai, tai manytume, kad minėtasis kardinolo pareiškimas diplomatiniu požiūriu nebuvo visiškai neįveikiamas – lietuviai galėjo jį bandyti kontrargumentuoti apeliuodami į Šventojo Sosto nusistatymą Italijos valstybės bei vadinamojo *Romos klausimo** atžvilgiu. Juk Šventasis Sostas Italijos valstybingumo tuomet *de jure* nepripažino, tačiau nepaisant to, Vatikano atstovai bendravo su italų valstybinėmis institucijomis ir sprendė būtinus reikalus. Deja, lietuvių delegacija į Romą 1925 m. pabaigoje nuvyko ne itin stipriai diplomatiškai pakaustyta.

Delegatų nusivylimą vizitu į Vatikaną spalvingai savo atsiminimuose aprašė tuometinis Lietuvos pasiuntinys Italijoje Petras Klimas, pas kurį į pasiuntinybę delegacija trumpam buvo užsukusi jau grįždama į Kauną. Pasak P. Klimo, Pijus XI „<...> delegaciją priėmė nesileisdamas į jokias kalbas ir tesuteikdamas jai palaiminimą. Reikėjo tada matyti ištikimųjų katalikų fizionomijas. Purickis pradėjo burnoti kaip Liuteris**. Staugaitis ypač jautėsi užgautas kaip Seimo vicepirmininkas. Kukta nepaliovė raudonavęs net šypsodamasis. Tik Šalkauskis filosofavo, kad popiežius gali daryt ką jis nori, ir jo valia yra šventa“[508].

Atsiliepti į Lietuvos pageidavimus Vatikanui būtų reiškę nuteikti prieš save didžiausią Rytų Europos katalikišką valstybę Lenkiją su daugiamilijonine katalikų armija. Greta to, net menkiausia Vatikano parama Lietuvai automatiškai būtų suponavusi iracionalius politinius nesutarimus su didžiosiomis Vakarų Europos valstybėmis bei Japonija, kurios tuomet Vilniją iš esmės juridiškai jau buvo pripažinusios Lenkijai[509]. Kita vertus, Šventajam Sostui neabejotinai buvo svarbūs ir keliolika

[506] J. Staugaitis, min. veik., p. 284.

[507] Ten pat, p. 284–285.

* Apie vadinamąjį *Romos klausimą* žr. toliau.

** Galvoje turimas protestantizmo pradininkas Martinas Lutheris, XVI a. pradžioje radikaliai pasipriešinęs oficialiajai katalikybės doktrinai ir užsimojęs reformuoti Katalikų Bažnyčią.

[508] P. Klimas, *Lietuvos diplomatinėje tarnyboje 1919–1940 m.*, Vilnius, 1991, p. 57.

[509] Žlugus visiems *Tautų Sąjungos* bandymams 1920–1922 m. Vilniaus problemą išspręsti derybomis ir civilizuoto kompromiso būdu, Ambasadorių konferencija (ši tarptautinė institucija, įkurta dar Paryžiaus Taikos konferencijos metu, veikė iki 1931 m. Pagrindinis jos tikslas – po *Didžiojo karo*

kartų mažesnės Lietuvos katalikų lūkesčiai bei simpatijos. Be to, manytume, jog Vatikano diplomatija negalėjo neatsižvelgti į tai, jog nuo vienokio ar kitokio jos nusistatymo bei sugebėjimo veikti nemažai priklausys Šventojo Sosto autoritetas Europoje. Taigi išlaikyti pusiausvyrą ir maksimaliai objektyvų nešališkumą tarp dviejų iracionaliai, donkichotiškai besivaidijančių katalikiškų kraštų bei nesumenkinti savo tarptautinio moralinio autoriteto Vatikanui išties buvo sunku ir reikėjo kone titaniškų pastangų.

Taip susiklosčius aplinkybėms, derybos (jeigu jas iš viso galima pavadinti derybomis) tarp Lietuvos ir Vatikano 1924 m. pabaigoje – 1925 m. pradžioje vyko vangiai ir neefektyviai. Drįstume teigti, kad dėl to atsakomybė tenka abiem pusėms. Tik 1925 m. sausį Lietuvos URM pareigūnai sukruto ir pradėjo aktyviau domėtis konkordato reikalu bei atidžiau sekti Šventojo Sosto derybų su Lenkija eigą[510]. Tačiau J. Macevičius, apeliuodamas į pasikalbėjimą su monsinjoru Fr. Borgongini-Duca, Kauną nuramino, kad Lenkijos ir Vatikano konkordato „<...> reikalas dar nėra taip arti pasirašymo“[511]. Tuo pačiu metu siekdama reikalą paspartinti, Lietuvos vyriausybė sudarė specialią delegaciją deryboms su Šventuoju Sostu. Į ją buvo įtraukti krikščionių demokratų koalicinio bloko Antrajame Seime nariai dr. Petras Karvelis, būsimasis švietimo ministras Kazimieras Jokantas[512] bei URM Juridinio skyriaus konsultantas Tadas Petkevičius[513]. Ir nors konkordato klausimą tuomet keliskart svarstė vyriausybė, o K. Bizausko dar 1922 m. parengtas konkordato projektas, padarius nežymias pataisas[514], iš esmės buvo „priimtas už pagrindą“, tačiau

kilusių teritorinių klausimų sprendimas. Ją sudarė Didžiosios Britanijos, Prancūzijos, Italijos ir Japonijos atstovai.) 1923 m. kovo 15 d. nustatydama Lenkijos rytinę sieną, tik juridiškai įtvirtino *de facto* jau nusistovėjusią padėtį po generolo L. Želigowskio žygio 1920 m. spalį į Vilnių bei neutralios zonos tarp šalių padalijimo ir Vilnių bei Vilniaus kraštą paliko Lenkijos valdžioje. Lietuva kvestionavo Ambasadorių konferencijos teisę spręsti jos teritorines problemas ir šio sprendimo juridinės galios niekada nepripažino. (G. P. Pink, *The Conference of Ambassadors (Paris 1920–1931)*, London, 1942, Geneva studies, vol. XII, No. 4–5, p. 105–106.) Beje, kad 1923 m. kovo 15 d. Ambasadorių konferencijos sprendimas juridiškai ar teisingumo požiūriu nesaisto Lietuvos vyriausybės – *„is not bound, either in law or equity“*, – 1929 m. konstatavo ir žinomi to meto tarptautinės teisės reikalų autoritetai. (*The Vilna Question. Consultations of M. M. A. De Lapradelle, Louis Le Fur and André N. Mandelstam concerning the binding force of the decision of the Conference of Ambassadors of March 15, 1923*, London, 1929, p. 91.)

510 URM Politikos departamento direktoriaus B. K. Balučio 1925 01 13 šifruota telegrama Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* prie Šventojo Sosto J. Macevičiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 582, l. 189.

511 Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane J. Macevičiaus 1925 01 15 šifruota telegrama iš Romos į Kauną Lietuvos URM, ten pat, l. 188.

512 Švietimo ministru K. Jokantas tapo 1925 m. vasario 4 d., suformavus Vytauto Petrulio kabinetą.

513 Lietuvos Ministrų Kabineto 1925 01 07 posėdžio protokolas, ten pat, f. 923, ap. 1, b. 421, l. 5.

514 Šiame Vyriausybės aprobuotame projekte, kaip ir mūsų aukščiau analizuotame, neišvengta teritorinių kolizijų su Lenkija. Projekto antras straipsnis skelbė, jog turi būti sudaryta atskira Lietuvos bažnytinė provincija su arkivyskupu priešakyje. Čia taip pat nedviprasmiškai pareikšta, kad Lietuvos

derybos dėl to nepaspartėjo. Derybų komisijos suorganizuotas bendras posėdis su Šventojo Sosto atstovu Lietuvoje A. Zecchini bei jo sekretoriumi Luigi Faidutti iš esmės irgi nepavyko: A. Zecchini tik griežtai kritikavo Seime neseniai priimtą bei šalyje sparčiai vykdomą žemės reformos įstatymą taip aiškiai leisdamas suprasti, kad tokia socialinė politika Vatikano netenkina, ir kol ji nebus pakeista, rimčiau galvoti apie konkordato sudarymą netenka[515]. Vatikano atstovybės sekretoriaus L. Faidutti atsargus samprotavimas, jog konkordatą vis dėlto vertėtų sudaryti dar iki Trečiojo Seimo rinkimų, nes nežinia kokie bus jų rezultatai, „griežtai priešingos" A. Zecchini pozicijos nepakeitė. Reikalo neišjudino ir oficialus ELTA'os pranešimas visuomenei apie atsinaujinusias derybas su Šventuoju Sostu dėl konkordato sudarymo[516].

Greičiau priešingai. Atrodo, kad viešumas bei į spaudą prasiskverbianti informacija apie derybų eigą tam tikra prasme vyriausybės ir jos paskirtos delegacijos veiksmus kaustė. Juolab kad tiek Seime, tiek spaudoje dėl projektuojamo konkordato ir vyriausybei, ir visai valdančiajai krikščioniškųjų-katalikiškųjų partijų koalicijai tikrai netrūko opozicijos kritikos bei aštrių išpuolių. Itin stengėsi tautininkai su liaudininkais[517]. Štai 1924 m. pabaigoje LTS leidžiamas *Lietuvis* ragino valdžią nenusileisti Vatikanui ir išvedžiojo, kad „Lietuvai yra aukščiausia jos nepriklausoma valstybė, nes kitaip ji ir nebūtų suverenas. Katalikams lietuviams Roma yra autoritetas tikybos dalykuose, taigi čia jiems aukščiau katalikybė už tautybę; politikoje lietuviai yra patys sau autoritetas, taigi šiuo atžvilgiu jų tautybė yra aukščiau už Romos politinę katalikybę, juo labiau matant, kad Roma visur palaiko Lenkiją prieš Lietuvą"[518].

Reikia pasakyti, kad 1924 m. pabaigoje – 1925 m. pradžioje Šventasis Sostas iš tiesų Lietuvai nerodė didelio dėmesio. Tačiau, manytume, jog ne iš blogos valios. Vatikano pareigūnai bei diplomatai buvo tiesiog paskendę darbuose: dėl konkordatų sudarymo vyko intensyvios derybos su lenkais, rumunais ir serbais. Pagrindinį dė-

bažnytinę provinciją turi sudaryti Vilniaus, Seinų ir Žemaičių vyskupijos. (Lietuvos URM Politikos departamento direktoriaus Broniaus Kazio Balučio 1924 12 22 raštas krašto apsaugos ministrui pulkininkui Teodorui Daukantui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 493, l. 6 – 14.)

[515] J. Staugaitis, min. veik., p. 282.

[516] Derybos dėl konkordato su Vatikanu, *Rytas*, 1925 02 05, p. 1.

[517] Konkordatas su Vatikanu, *Lietuvos žinios*, 1925 02 06, p. 1; Ką gali duoti Lietuvos konkordatas su popiežiumi?, *Lietuvos žinios*, 1925 02 18, p. 1; A. Andriušis, Dėl konkordato su Vatikanu, *Lietuvis*, 1925 02 20, l. 1. (Štai viename straipsnyje liaudininkų leidžiamos *Lietuvos žinios* konkordato šalininkams kirto iš peties. Dienraštyje rašyta: *„Mūsų klerikalai nieko nepešę Vatikano klausimu pastatys Lietuvą prieš perspektyvą sumokėti už konkordatą su Vatikanu aukščiausią kainą, kuri derybų – varžytynių laike bus jų pasiūlyta <...>. Po brangiai pirkto konkordato Lietuvos lauktų medžiagiškas skurdas <...>. Ką duotų mums konkordatas su popiežiumi, tai nuolatinį Lietuvos lenkinimo pavojų"*.)

[518] Rimvydas, Kitos partijos ir tautininkai, *Lietuvis*, 1924 11 21, p. 2.

mesį Šventojo Sosto diplomatija tuomet skyrė deryboms su didžiausia ir reikšmingiausia Rytų Europos katalikiška valstybe – Lenkija. Lenkijos ir Vatikano konkordato sudarymo klausimas buvo pradėtas gvildenti dar 1920 m. pradžioje. Iniciatyvą tuo reikalu parodė Lenkijos religinių reikalų ir visuomeninio švietimo ministras Maciejus Ratajus. Idėjai pritarė ir Šventojo Sosto atstovas Varšuvoje A. Ratti. Tačiau Vatikanas tuomet nebuvo linkęs skubėti. Pirmiausia todėl, kad dėl galutinai nenustatytų Lenkijos valstybės sienų nenorėjo įsipainioti į nesutarimus su Veimaro Vokietija[519]. Vėlesniais metais konkordato sudarymas dėl įvairių priežasčių nebebuvo skubinamas. Juoba kad, A. Ratti atšaukus į Romą, naujasis Šventojo Sosto internuncijus Lenkijoje Lorenzzo Lauri šaltai į šį reikalą žvelgė.

Dėl viso to Lenkijos ir Vatikano derybos konkordato sudarymo klausimu pradėtos forsuoti tik 1924 m. Iki tų pačių metų pabaigos beveik visus šių derybų saitus savo rankose laikė Lenkijos ambasadorius prie Šventojo Sosto grafas Władysławas Skrzyńskis. Pasak lenkų istoriko profesoriaus Wojciecho Materskio, šis aristokratas buvo „austriškosios mokyklos diplomatas“, nemėgęs rodyti iniciatyvų, nepasižymėjęs dideliu individualizmu, tačiau gerai vykdęs centro instrukcijas ir puikiai jautęsis kasdienėje rutinoje[520]. 1924 m. žiemos pradžioje jam į pagalbą buvo pasiųstas specialusis Lenkijos Seimo pasiuntinys, eksministras profesorius Stanisławas Grabskis, kuris, priešingai ambasadoriui, tryško energija, iniciatyvomis ir originaliu mąstymu. Profesorius į Romą atvyko ne tuščiomis – atsivežė dar Varšuvoje parengtą tam tikrą konkordato viziją, kurios kvintesenciją būtų galima nusakyti maždaug taip: tarp pasaulietinės ir bažnytinės valdžios nustatyti tokias iškilaus bendradarbiavimo formas, kurios tarnautų visuomenės moralinei pažangai bei padėtų tobulėti ne tik religinei, bet ir pilietinei-visuomeninei moralei[521]. Pasak lenkų istorikų, toks platus užmojis kiek nustebino Vatikano pareigūnus, tačiau iš principo buvo sutiktas palankiai. Tačiau būtent šis užmojis išjudino ir lietuvių diplomatiją.

Grįžtant prie Lietuvos – Vatikano konkordato idėjos 1924 m. sklaidos bei realizavimo galimybių tenka pripažinti, kad dirva tam iš tiesų buvo gana grublėta ir akmenuota. Ir ne tik dėl lietuvių diplomatinio nerangumo. Kaip rodo lietuviški archyviniai šaltiniai ir amžininkų liudijimai, Šventojo Sosto atstovo, kunigo, vėliau arkivyskupo A. Zecchini diplomatinė veikla Kaune, deja, taip pat neblizgėjo. Pasak vyskupo J. Staugaičio, A. Zecchini ne tik, kaip minėta, kišosi į šalies socialinę politiką, bet ir nemokėjo tuometinės diplomatinės prancūzų kalbos ir apskritai buvo „<...> prastas diplomatas“[522]. Nors Vatikane ilgą laiką buvo tvirtinama, kad A. Zec-

519 *Historia dyplomacji Polskiej, 1918–1939*, pod red. Piotra Łossowskiego, t. 4, Warszawa, s. 279.
520 Ten pat, p. 280.
521 Ten pat, p. 282.
522 J. Staugaitis, min. veik., p. 275.

chini turi reikiamus įgaliojimus deryboms dėl konkordato su lietuviais vesti, tačiau nei Lietuvos vyriausybė, nei URM tokių įgaliojimų iš Šventojo Tėvo diplomato taip ir nesulaukė. Štai 1925 m. balandžio gale URM Politikos ir ekonomikos departamento direktorius Bronius Kazys Balutis dėl šio atsitikimo kolegoms skundėsi: „Be Gasparri notos apie sutikimą pradėti derybas, jokių pėdsakų apie Zecchinio įgaliojimą nerandam“[523].

Beje, kiek užbėgant už akių galima pažymėti, jog A. Zecchini diplomatinę veiklą Lietuvoje gana prastai įvertino ir 1925 m. gruodį į Kauną atvykęs Vatikano apaštališkasis vizitatorius arkivyskupas J. Matulaitis-Matulevičius. Savo laiške Vatikano Valstybės sekretoriui kardinolui P. Gasparri jis, be kita ko, pabrėžė, kad A. Zecchini aiškiai stokoja sumanumo, „diplomatinio meno išmanymo“, sugebėjimo tvarkyti reikalus ir įvertinti žmones[524]. Apibendrindamas kelerių metų Šventojo Sosto atstovo diplomatinį darbą Lietuvoje, J. Matulaitis-Matulevičius kardinolui P. Gasparri su aiškiai pastebimu kartėliu rašė: „Kad ir kaip ten būtų, per ketverius metus, kai J. E. A. Zecchiniui suteiktos apaštališkojo delegato ir vizitatoriaus Lietuvoje pareigos, *nieko nenuveikta Bažnyčios reikalams sutvarkyti ir neatlikta jokio, net* labiausiai neatidėliotino darbo“[525].

Be to, kaip aiškėja iš išlikusių šaltinių, arkivyskupas A. Zecchini sunkiai rado bendrą kalbą su Lietuvos valdžia. Štai 1925 m. vasario pabaigoje vos grįžęs iš *Laikinosios sostinės* į Romą, J. Macevičius Vatikano Kurijos Ypatingųjų reikalų kongregacijos sekretoriui monsinjorui Fr. Borgongini-Duca skundėsi, kad arkivyskupas A. Zecchini vasario 12 d. ignoravo Kaune, *Mažojoje Bazilikoje,* vykusias pamaldas, skirtas pagerbti Pijaus XI karūnavimą popiežiumi. Vatikano Kurijos Ypatingųjų reikalų kongregacijos sekretorių ši žinia gerokai nustebino, ir jis pasidomėjo, kurgi arkivyskupas pamaldų metu buvo? „Namie, – paaiškino J. Macevičius, – nes pusvalandžiui po pamaldų praslinkus aš jį vizitavau ir sveikinau tąja iškilminga proga“[526]. Be to, lietuvių diplomatas Fr. Borgongini-Duca nusiskundė, kad arkivyskupas A. Zecchini Lietuvoje visiškai nepaiso diplomatinio etiketo ir „<...> turi paprotį neatiduoti vizitų“: į oficialius URM ar vyriausybės pareigūnų vizitus neatsako nei revizitais, nei atsiųsdamas savo vizitinę kortelę. Anot J. Macevičiaus, dėl Šventojo Sosto diplomato tokio keisto „papročio“ jam tekę daug kartų girdėti nusiskundimų

[523] Lietuvos URM Politikos departamento direktoriaus B. K. Balučio 1925 04 29 šifruota telegrama Lietuvos pasiuntinybei Paryžiuje, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 582, l. 87.

[524] Apaštališkojo vizitatoriaus, Adulos titulinio arkivyskupo J. Matulaičio-Matulevičiaus 1926 03 02 laiškas Vatikano Valstybės sekretoriui, kardinolui P. Gaspari, *Naujasis židinys/aidai*, Vilnius, 1999, Nr. 5/6, p. 262–263.

[525] Ten pat, p. 263.

[526] Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* prie Šventojo Sosto J. Macevičiaus 1925 03 14 konfidencialus pranešimas Nr. 6 užsienio reikalų ministrui V. Čarneckiui, ten pat, l. 149.

Kaune, bet jis ne visada jais tikėjęs, tačiau dabar turėjęs progą visa tai patirti asmeniškai. „Kaune pats įsitikinau – net tris kartus jį vizitavęs iš jo nė vienos revizitos“ ar vizitinės kortelės nesulaukiau[527], – aiškino nesusikalbėjimo priežastis J. Macevičius monsinjorui Fr. Borgongini-Duca. Pastarasis tokį savo pavaldinio elgesį bandė teisinti tuo, jog arkivyskupas A. Zecchini „nesąs diplomatas“, tačiau iškart susilaukė J. Macevičiaus nedviprasmiško pareiškimo, jog Lietuvos valdžia laikinojoje sostinėje „pageidauja“ turėti ne tik aukštą Vatikano dvasininką, bet ir „<...> diplomatinį Šv. Sosto atstovą“. Vatikano Kurijos Ypatingųjų reikalų kongregacijos sekretorius tokio lietuvių pageidavimo iš principo nekvestionavo ir pažymėjo „<...> jog tai nesudarytų sunkumų, ypač konkordatą sudarius, galima būtų paskirti internuncijus“[528].

1925 m. ankstyvą pavasarį J. Macevičiui suskatus giliau išsiaiškinti priežastis, kodėl stringa Lietuvos ir Šventojo Sosto derybos dėl konkordato sudarymo, paaiškėjo dar keletas reikšmingų detalių ir momentų. Tirštame rūke skendinčią situaciją gerokai praskaidrino Vatikano Kurijos Ypatingųjų reikalų kongregacijos sekretoriaus monsinjoro Francesco Borgongini-Duca pareiškimai Lietuvos atstovui. Monsinjoras pradėjo nuo to, kad Lietuvos vyriausybės parengtas ir į Romą atsiųstas konkordato projektas „<...> yra beformis“. Antra, rimtų derybų pagrindu jis negali būti jau vien dėl to, kad „<...> jūs per konkordatą norite kanonizuoti jūs[ų] pravestą žemės reformą, ko mes padaryti negalim“[529]. Pasak Fr. Borgongini-Duca, kadangi Lietuvoje įvykdyta žemės reforma jau yra įvykęs faktas, kurio ignoruoti neįmanoma, todėl, siekiant pradėti rimtas derybas, būtina „<...> ieškoti tam tikros kompromisinės formos tiems priešingumams sutaikinti“. O norint rasti kompromisą, – toliau tęsė savo paskaitą Vatikano Kurijos Ypatingųjų reikalų kongregacijos sekretorius, – „iš viso, principus reik palikti neliestais, nes jie nesutaikomi; gi praktikos reikalams reik patirti, kiek kiekviena pusė gali nusileisti, tada ir aišku bus, ar konkordatas yra galimas, ar ne“[530]. Kitaip tariant, susiklosčiusi situacija buvo kiek kurioziška: tuo metu, kada krikščionių demokratų vyriausybė, sudariusi specialią komisiją, jau svajojo apie Lietuvos ir Vatikano konkordatą ir savaitė po savaitės laukė pranešimo iš Romos, kada pagaliau bus pakviesta baigti derybas ir jį pasirašyti, Šventojo Sosto pareigūnai netgi nebuvo galutinai tikri, kad toks iš viso bus sudarytas.

Kritiškai išsitardamas apie žemės reformą Lietuvoje, Šventojo Sosto pareigūnas šiuo atveju, regis, pirmiausia omenyje turėjo Lietuvos parengto konkordato projekto

527 Ten pat, l. 149–150.

528 Ten pat, l. 150.

529 Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* prie Šventojo Sosto J. Macevičiaus 1925 03 14 konfidencialus pranešimas Nr. 6 užsienio reikalų ministrui V. Čarneckiui, ten pat, b. 582, l. 149.

530 Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* prie Šventojo Sosto J. Macevičiaus 1925 03 14 konfidencialus pranešimas Nr. 6 užsienio reikalų ministrui V. Čarneckiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 582, l. 149.

21–24 straipsnius. Štai konkordato projekto 21 straipsnis skelbė, jog „Bažnyčios žemės turtas, kaip ir visų Respublikos piliečių, taikinasi prie bendros Lietuvos respublikos žemės reformos, ir bažnytinėms žemėms taikoma bendroji žemės valdymo norma, kuri veikia visoje Lietuvos Respublikos teritorijoje. Tų bendrų dėsnių taikymas įvyksta atskiru aktu kiekviename atvejuje. Vienetais, kurie gali turėti bendrais įstatymais numatytą žemės maksimumą, skaitosi: Arkivyskupas, Vyskupai, Vyskupai pagelbininkai [koadjutoriai. – A. K.], Kapitulos, diecezijų Kurijos, Katedros, parapijinės ir filialinės bažnyčios, altarijos, vienuolynai ir Seminarijos. Nuo visų dabar esančių bažnytinių vienetų žemės plotas, viršijantis žemės valdymo maksimumo normą, eina Valstybei už įstatymo numatytą atlyginimą ir įstatymo numatyta tvarka. Vyskupai neturi teisės pervesti žemės ploto kitiems vienetams, nors jų plotas ir nesiektų maksimumo". 22 straipsnyje buvo pasakyta, kad „visas nejudamas Bažnyčios turtas, kuris buvo Rusų Vyriausybės konfiskuotas ar sekvestruotas ir kuris buvo iki 1.VIII. 1914 m. faktiniame pravoslavų bažnyčios ar dvasiškijos valdyme, grąžinamas atatinkamoms Vyskupijoms. Grąžinamos žemės turi atatikti žemės valdymo maksimumui. Kas būtų viršaus vienam vienetui, eina Valstybės žemės fondan"[531]. 23 straipsnyje nurodyta, jog „Respublikos Vyriausybė apsiima parapinėms bažnyčioms, neturinčioms žemės arba turinčioms mažiau 8 ha, duoti arba papildyti žemės iki 8 ha", o 24 straipsnis, be to, dar numatė, kad „naujai kuriamoms parapijoms, jei jos turėtų ne mažiau 2000 tikinčiųjų, Vyriausybė duoda žemės 8 ha. Straipsniai 23 ir 24 vykdomi, jei Vyriausybės fonde būtų dalinimui skiriamos žemės"[532]. Žodžiu, vyriausybė ne tik buvo užsimojusi sekuliarizuoti dalį bažnytinių žemių, bet netgi tvirtai negarantavo naujai kuriamų parapijų aprūpinimo žemės valdomis.

Beje, įdomu pažymėti, jog krikščionių demokratų vyriausybės trečiojo dešimtmečio viduryje energingai šalyje vykdoma žemės reforma netenkino ne tik Šventojo Sosto. Ją atidžiai stebėjo bei pagal galimybes savo tautiečių, rusų ir baltarusių kolonistų naudai stengėsi kreipti bolševikinės Rusijos valdžia. Štai 1922 m. vidurvasarį, po Žemės reformos įstatymo priėmimo prabėgus vos keliems mėnesiams*, RSFSR užsienio reikalų liaudies komisariatas savo pasiuntiniui Lietuvoje Jakovui Davtianui davė tokią užduotį: 1) išsiaiškinti „<...> kokiu laipsniu Lietuvos valdžios veiksmai rusų kolonistų atžvilgiu prieštarauja Žemės įstatymui?"; 2) ištirti, ar „<...> nėra prieštaravimų tarp Žemės reformos įstatymo ir Taikos sutarties?"; 3) išsiaiškinti, „ar mes galime juridiškai įsikišti į šį reikalą rusų kolonistų naudai?"; 4) „Ką

[531] Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane K. Bizausko parengtas ir Lietuvos vyriausybės 1922 m. aprobuotas projektas „Lietuvos Respublikos konkordatas su Šv. Sostu", ten pat, b. 289, l. 100–101.

[532] Ten pat.

* Žemės reformos pagrindinis įstatymas Lietuvoje buvo priimtas 1922 m. kovo 29 d. (Žemės reformos įstatymas, *Vyriausybės žinios*, 1922 04 03, Nr. 83.)

bendrai reikia daryti šiam klausimui išspręsti, kokia išeitis iš susidariusios padėties?“[533] Vykdydamas Maskvos nurodymus, sovietų diplomatas ėmėsi rinkti ir sisteminti duomenis apie rusų-baltarusių kolonistų skaičių ir pasiskirstymą Lietuvoje, jų „turtinę padėtį“, turimą nuosavybę, socialinę kilmę, tikybą. J. Davtianas konstatavo, kad dabar esanti gana palanki politinė padėtis Rusijai įsikišti į Lietuvos vidaus reikalus*, tai yra daryti vyriausybei spaudimą, kad vykdant Žemės reformą nenukentėtų rusų kolonistų socialiniai-turtiniai interesai[534].

Siekiant savo naudai paveikti Lietuvos vyriausybę, skirtingai nei Vatikano diplomatai, sovietai buvo pasiryžę griebtis gana drastiškos politikos. Štai 1925 m. pradžioje SSSR įgaliotasis atstovas Lietuvoje Ivanas Lorencas URLK kolegijos nariui Viktorui L. Koppui siūlė tokias poveikio priemones prieš Lietuvos valdžią. Laiške į Maskvą diplomatas rašė: „Mano duomenimis, pas mus Pavolgyje, Saratovo, Samaros ir, atrodo, Kazanės gubernijose yra gana didelis skaičius lietuvių valstiečių, perkeltų čia kadaise į vietą tų kolonistų, kurie turėjo apsigyventi Lietuvoje pagal carinės vyriausybės rusifikavimo planą. Man nežinoma, kaip mes elgiamės su tais lietuviais Pavolgyje. Ar jie mums pageidautinas elementas, ar ne? Tai reikia išsiaiškinti, pažiūrėti, ar ir kur kitur nėra jų kompaktiškai gyvenančių? Jeigu Lietuvos vyriausybė tęstų rusų ir baltarusių išgyvendinimo-iškeldinimo politiką**, tai ir mes galėtume atsakyti grasinimu iškeldinti lietuvius“[535].

Tačiau šių kraštutinių priemonių Maskvai tuomet neprireikė, nes Lietuva palaipsniui atsižvelgė į sovietų pageidavimus ir iš dalies sutiko lanksčiau spręsti sovietus jaudinusius žemės reformos vykdymo klausimus. Kita vertus, dėl šio reikalo aštrinti santykius su Kaunu nebuvo linkusi ir pati Maskva, kuri Lietuvą siekė naudoti nelyginant *politinį tiltą* bendradarbiavimui su Vokietija bei veiksmingą svertą (*рычаг*) prieš Lenkijos politines pozicijas ir diplomatiją regione[536]. Be to, gadinti

[533] RSFSR užsienio reikalų liaudies komisariato (toliau – URLK) 1922 07 28 slapta instrukcija RSFSR įgaliotajam atstovui Lietuvoje J. Davtianui, *Rusijos Federacijos užsienio politikos archyvas* (toliau – *RFUPA*), f. 0151, ap. 7, apl. 6, b. 2, l. 96.

* Dėl konflikto su Lenkija Lietuva tuomet išgyveno dalinę tarptautinę izoliaciją ir dėl to neretai buvo linkusi ieškoti sovietų politinės paramos. Be to, Kaune projektuojant Klaipėdos susigrąžinimo scenarijus, taip pat buvo tikimasi Maskvos politinės-diplomatinės pagalbos.

[534] RSFSR įgaliotojo atstovo Lietuvoje J. Davtiano 1922 08 11 slaptas pranešimas RSFSR URLK kolegijai, ten pat, l. 104.

** Būtent taip šis sovietų diplomatas reflektavo Lietuvoje vykdomą žemės reformą.

[535] RSFSR įgaliotojo atstovo Lietuvoje J. Davtiano 1922 08 20 slaptas pranešimas RSFSR URLK kolegijai, ten pat, l. 148–154; SSSR įgaliotojo atstovo Lietuvoje I. Lorenco 1925 01 06 konfidencialus laiškas URLK kolegijos nariui V. L. Koppui, ten pat, f. 04, ap. 27, apl. 184, b. 81, l. 6–7.

[536] SSSR įgaliotojo atstovo Lietuvoje I. Lorenco 1924 09 01 slaptas pranešimas Nr. 74 URLK kolegijos nariui V. Koppui, ten pat, ap. 183, b. 67, l. 9–11; SSSR įgaliotojo atstovo Lietuvoje I. Lorenco 1925 06 23 konfidencialus pranešimas URLK kolegijos nariui Semionui Aralovui, ten pat, ap. 184, b. 80, l. 205.

santykių su lietuviais sovietams neapsimokėjo ir dėl to, kad trečiojo dešimtmečio pirmoje pusėje URLK kolegijos posėdžiuose sisteminant diplomatiniais kanalais gaunamus duomenis būtent Kaunas „<...> ne kartą buvo pripažintas įdomiausiu stebėjimo punktu“, duodančiu bene vertingiausios informacijos visame regione[537]. Rusų diplomatijos akimis, su Kaunu šiuo požiūriu konkuravo tik Varšuva. Beje, įdomu, jog 1925 m. pavasarį SSSR pasiuntinys Varšuvoje Piotras Voikovas ir SSSR pasiuntinys Kaune Ivanas Lorencas, abu tikrai nestokoję ambicijų, netgi kietai susikirto, kurio į centrą – Užsienio reikalų liaudies komisariatą – pateikiama informacija tikslesnė, patikimesnė ir kuris savo komunistinei šaliai duoda daugiau naudos[538].

Grįžtant prie Lietuvos ir Vatikano santykių, taip pat konkordato sudarymo dilemos, reikia pasakyti, jog 1925 kovą monsinjoras Fr. Borgongini-Duca pagaliau populiariai paaiškino J. Macevičiui ir kitus lietuvių jaunos diplomatijos trūkumus, kurie labiausiai trukdo šalims pasiekti norimą rezultatą. Nurodyta, kad Lietuvos URM, koncentruodama „derybas“ Kaune bei visą jų naštą perkeldama ant arkivyskupo A. Zecchini pečių, elgėsi neišmintingai ir iš esmės „<...> be reikalo gaišo“ laiką, nes arkivyskupo A. Zecchini uždavinys Lietuvoje yra tik „*sentire e riferire*“[539]. Kitaip tariant, tik reikalais domėtis ir Vatikaną periodiškai informuoti apie situaciją Kaune ir Lietuvos poziciją. Todėl Ypatingųjų reikalų kongregacijos sekretorius Kauno diplomatui draugiškai patarė ilgai nesvarstant klaidą taisyti ir jau po kelių savaičių, kai tik Vatikano Valstybės sekretoriatas baigs derybas su rumunais bei serbais dėl konkordatų sudarymo[540] ir atsilaisvins, nieko nelaukiant „<...> tuo reikalu pradėti derybas Romoje“. Ir neslėpdamas optimizmo pridūrė: „<...> mes gi čia Romoje <...> esame išsipraktikavę ir į porą savaičių reikalas būt atliktas. Nes aš <...> patyręs per pasikalbėjimą jūsų nusistatymus tą pat dieną referuoju Šv. Tėvui ir sekančią dieną <...> galiu jau pasakyt eina ar ne“ reikalas[541]. Sekretoriaus žodžiais tariant, pasinaudojant šiuo „<...> labai praktišku būdu“, iš esmės esą per porą mėnesių buvo subrandintas ir Šventojo Sosto konkordatas su Lenkija. „Lenkų konkor-

[537] SSSR įgaliotojo atstovo Lietuvoje I. Lorenco 1925 05 02 slaptas pranešimas Nr. 165 URLK kolegijos nariui S. Aralovui, ten pat, l. 93.

[538] Ten pat, l. 92–93.

[539] Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* prie Šventojo Sosto J. Macevičiaus 1925 03 14 konfidencialus pranešimas Nr. 6 užsienio reikalų ministrui V. Čarneckiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 582, l. 149–150.

[540] Šia proga galbūt verta pastebėti, jog pastaroji Šventojo Sosto pareigūno prognozė dėl greito konkordatų sudarymo su rumunais bei serbais buvo pernelyg optimistinė. Derybos su rumunais ir serbais užtruko gerokai ilgiau nei planuota. Konkordatą su Rumunija Vatikanas pasirašė 1927 m. gegužės 10 d., o su Jugoslavija tik 1935 m. liepos 25 d., tačiau jugoslavai konkordato taip ir neratifikavo.

[541] Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* prie Šventojo Sosto J. Macevičiaus 1925 03 14 konfidencialus pranešimas Nr. 6 užsienio reikalų ministrui V. Čarneckiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 582, l. 149.

datas todėl ir buvo taip greit padarytas, kad jų buvo išrinktas labai praktiškas būdas, delegatas per vieną mėnesį galėjo iš Romos išsivežti ir savo Vyriausybei patiekti visai subrendusį projektą; gavęs Vyriausybės nurodymų, grįžo ir dar po vieno mėnesio išlyginimo ir taisymo darbo konkordatas tapo pasirašytas, o pav. Bavarų konkordatas, ne Romoj darytas, truko su viršum keturis metus"[542], – aiškino konkordatų sudarymo paslaptis jaunam lietuvių diplomatui aukšto rango ir patyręs Vatikano pareigūnas. Komentuodamas monsinjoro Fr. Borgongini-Duca išsakytas mintis bei lietuvių „derybas" su A. Zecchini Kaune, J. Macevičius užsienio reikalų ministrui V. Čarneckiui, regis, ne be tam tikro kartėlio rašė: „Toks tatai yra Segreterijos nusistatymas del mus konkordato. Keista, kad pas mus Kaune buvo įspūdis, jog mes pradėjom derybas konkordato sudarymui, Roma gi tatai konsideruoja kaip kokį kontakto užmezgimą"[543].

Beje, tai, ką Šventojo Sosto pareigūnai J. Macevičiui rekomendavo kaip sektiną pavyzdį, patys Lenkijos Katalikų Bažnyčios hierarchai nelabai tuo buvo patenkinti. J. Macevičiaus duomenimis, lenkų episkopatas liko itin nepatenkintas, kaip vyko derybos dėl konkordato ir tik „pusėtinai" – pačiu jo turiniu. S. Grabskiui prikaišiota, kad derybos buvo pernelyg trumpos, įslaptintos, apie jų eigą vyskupai beveik neinformuojami, o konkordato turinys episkopatą esą pernelyg daro priklausomą nuo Lenkijos valdžios, kuri, deja, parlamentinėje sistemoje vienu metu galinti būti labai palanki Bažnyčiai, o kitu – priešingai[544]. Šią nuosaikią opozicijos kritiką valdžiai dėl konkordato nurodo ir šiuolaikinė lenkų istoriografija[545].

1925 m. vasario 10 d. Vatikanas sudarė konkordatą su Lenkija. Įgalioti popiežiaus Pijaus XI ir Lenkijos Respublikos prezidento Stanisławo Wojciechowskio, dokumentus savo parašais patvirtino Vatikano Valstybės sekretorius, kardinolas P. Gasparri, Lenkijos ambasadorius prie Šventojo Sosto Władysławas Skrzyńskis bei Lenkijos Seimo pasiuntinys, buvęs religinių reikalų ir visuomeninio švietimo ministras, profesorius Stanisławas Grabskis[546]. Lenkijos ir Vatikano konkordato IX straipsnis reglamentavo, kad Lenkijoje bus penkios bažnytinės provincijos: Gniezno-Poznanės (pagal nusistovėjusią tradiciją šios arkivyskupijos vadovas buvo vadinamas ir Lenkijos primu; 1925 m. šias pareigas ėjo kardinolas Edmundas Dałbora; po jo mirties 1926 m. naujuoju Lenkijos primu tapo Augustas Hlondas), Varšuvos, Vilniaus, Lvovo ir Krokuvos arkivyskupijos. Taigi Lenkijoje atsirado dvi naujos arkivyskupijos:

542 Ten pat, l. 150.

543 Ten pat, l. 149.

544 Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane J. Macevičiaus 1925 06 12 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui V. Čarneckiui, ten pat, l. 139–140.

545 *Historia diplomacji Polskiej 1918–1939,* ten pat, t. 4, s. 284–285.

546 *Konkordaty Polskie (z lat 1519–1525; 1736 i 1925)*, Wilno, 1931, s. 25.

Vilniaus[547] ir Krokuvos (apie naujų – Vilniaus ir Krokuvos – arkivyskupijų įkūrimą Pijus XI paskelbė 1925 m. spalio 28 d. bulėje *Vix dum Poloniae unitas*). Iki konkordato sudarymo Lenkijos bažnytinę organizaciją sudarė tik trys bažnytinės provincijos: Gniezno-Poznanės, Varšuvos ir Lvovo. Kartu aukščiau minimas konkordato straipsnis skelbė: „Jokia Lenkijos Respublikos dalis nebus priklausoma nuo vyskupo, kurio būstinė yra už Lenkijos valstybės sienų. Katalikų hierarchija Lenkijos Respublikoje bus sutvarkyta šitaip: <...> III. Vilniaus bažnytinė provincija: Vilniaus arkivyskupija, Lomžos ir Pinsko diecezijos. <...> Šventasis Sostas nepadarys jokio pakeitimo aukščiau nurodytoj hierarchijoj ar provincijų ir diecezijų suskirstyme kitaip, kaip tiktai susitaręs su Lenkijos Vyriausybe <...>“[548]. Pažymėtina, jog šio straipsnio reikšmę tarpukario Lenkijos valstybingumui bei teritoriniam integralumui akcentuoja ir lenkų istoriografija[549]. Be to, kad neliktų jokių abejonių ar vietos politinėms-diplomatinėms spekuliacijoms dėl Lenkijos teritorinio vientisumo, konkordato XXVI str. buvo papildomas saugiklis. Čia pasakyta, jog „bažnytinių provincijų ir diecezijų sienos turi atitikti Lenkijos valstybės sienas“[550].

Daug dėmesio bei įvairiausių komentarų Lietuvoje sulaukė ir kiti šio konkordato straipsniai, pirmiausia XI, XII, XIX ir XXIII. Pirmieji du įpareigojo Vatikaną, parenkant arkivyskupus, vyskupus ar vyskupus-koadjutorius *cum iure successionis**, pretendentų kandidatūras derinti su Lenkijos prezidentu, o pastarieji „Dievo ir Šventosios Evangelijos akivaizdoje“ turėjo prisiekti lojalumą Lenkijos valstybei – neatlikti jokių veiksmų, kurie būtų ar galėtų būti žalingi Lenkijos valstybei ar visuomeninei tvarkai bei neleisti to daryti savo pavaldiniams[551]. Devynioliktas konkordato straipsnis reikalavo, kad Bažnyčios hierarchai Lenkijoje, skirstydami bažnytines beneficijas ir parinkdami parapijoms kunigus ar klebonus, jų kandidatūras derintų su atitinkamu Lenkijos ministru**, kuris nustatytų, ar pretendento veikla nėra „<...> priešinga Valstybės saugumui“[552]. Dvidešimt trečias straipsnis skelbė, jog kalbų vartojimą bažnyčiose papildomų, pridedamųjų pamaldų metu reglamentuoja Lenkijos Vyskupų konferencija[553].

Tikėtina, jog Lenkijos vyriausybei gana palankų konkordato turinį, be kita ko, nulėmė ir tai, jog Šventasis Sostas trečiojo dešimtmečio viduryje šią šalį buvo linkęs

[547] Ten pat, s. 28.
[548] Ten pat, s. 29.
[549] Ed. J. Pałyga, min. veik., p. 104; *Historia dyplomacji polskiej...*, s. 285.
[550] *Konkordaty Polskie (z lat: 1519–1525; 1736 i 1925)*, Wilno, 1931, s. 43.
* Su įpėdinystės teise (lot.).
[551] Ten pat, p. 31.
** Faktiškai – su vidaus reikalų ministru.
[552] Ten pat, p. 35.
[553] Ten pat, p. 39.

favorizuoti kaip vieną patikimiausių Rytų Europos „<...> tvirtovių prieš komunizmą“[554]. Apie konkordatą su Vatikanu tarpukariu rašę šio klausimo žinovai lenkų autoriai jį vertino gana palankiai. Tuomet lenkų politiniai-juridiniai pasiekimai, įtvirtinti konkordate, analizuoti bei lyginti su vokiečių pasiekimais sudarant Bavarijos–Vatikano konkordatą[555]. Daktaras Leonas Hałbanas, reziumuodamas Lenkijos–Vatikano konkordato pliusus, iškilmingai konstatavo, jog pasirašydama šį tarptautinį susitarimą „<...> Lenkija, kaip ir Bavarija, buvo ne tik duodanti, bet ir imanti šalis“[556].

Modernioji lenkų istoriografija šiuo atveju irgi iš principo pritaria tokiai nuostatai, tik ją praplečia bei sukonkretina[557]. Štai žinomas lenkų istorijos tyrinėtojas Wojciechas Roszkowskis pabrėžė, kad konkordatas su Vatikanu ne tik modernizavo Lenkijos Katalikų Bažnyčios organizaciją, bet ir „<...> likvidavo lenkų klero priklausomybę nuo užsienyje įsikūrusių arkivyskupijų centrų, pavyzdžiui, Vroclave“. Dideliu lenkų politiniu laimėjimu W. Roszkowskis laiko tai, jog Vilniaus ir Krokuvos vyskupijos tuomet buvo pakeltos į arkivyskupijų rangą, o Katovicuose naujai įkurta vyskupija pavaldi Krokuvos arkivyskupui Adamui Sapiehai[558]. Profesorius Wojciechas Materskis, apibendrindamas kolegų tyrinėjimus, savo fundamentalioje studijoje akcentuoja, jog 1925 m. vasario 10 d. Lenkijos–Vatikano konkordatas buvo didelis Varšuvos politinis-diplomatinis laimėjimas tarptautinėje ir vidaus politinėje arenoje bent keliais aspektais: 1) konkordatas įtvirtino Lenkijos teritorinę organizaciją, susiklosčiusią po 1923 m. kovo 15 d. Ambasadorių konferencijos sprendimo; 2) lenkų valdžios „ypatingas pasisekimas“ buvo tai, kad pavyko įkurti Vilniaus arkivyskupiją (*sic!*); 3) pasiekti, kad Lenkijos valdžiai nepaklusnus Vilniaus vyskupas lietuvis Jurgis Matulaitis-Matulevičius nebūtų skiriamas Vilniaus arkivyskupu; 4) konkordato sudarymas sutvirtino Lenkijos pozicijas teritoriniame ginče su Lietuva, nes susilpnino pastarosios šansus atgauti Vilnių[559].

[554] H. von Riekhoff, *German–Polish Relations 1918–1933*, Baltimore and London, 1971, p. 289.

[555] L. Hałban, *Konkordat zawarty między Rzeczpospolitą Polską a Stolicą Apostolską*, Warszawa, 1925, s. 22.

[556] Ten pat, p. 26.

[557] Ed. J. Pałyga, min. veik., p. 104.

[558] W. Roszkowski [Andrzej Albert], *Historia Polski 1914–1993*, Warszawa, s. 46–47.

[559] *Historia dyplomacji Polskiej, 1918–1939*, t. 4, s. 285–286.

VI.

RADIKALIZMO ŽAISMAS: AISTRŲ PUOTA IR POLITIKOS SKURDAS

Lenkijos ir Vatikano konkordatas Lietuvoje sukėlė daug aistrų, piktų ginčų ir dar giliau įklampino Lietuvos diplomatinius santykius su Šventuoju Sostu. Vaizdžiai tariant, kai kurios aukščiau nurodytos Lenkijos ir Šventojo Sosto konkordato nuostatos emocingai tiesiog sprogdino Lietuvos valdžią bei visuomenę, kurios, regis, visai nebuvo pasiruošusios tokiai įvykių raidai[560]. Tiesa, būtina pabrėžti, jog Lenkijos ir Vatikano konkordato turinys Lietuvoje, o kartu ir visoje Europoje, iš esmės tapo žinomas tik praslinkus beveik mėnesiui nuo jo pasirašymo dienos. Taip atsitiko todėl, kad Lenkijos vyriausybė vidaus politiniais sumetimais bei dėl konjunktūros buvo iš Šventojo Sosto išpešusi susitarimą pasirašytus dokumentus kurį laiką laikyti visiškoje paslaptyje. Vatikano Valstybės Sekretoriato Ypatingųjų reikalų sekretorius monsinjoras Francesco Borgongini-Duca dėl šio savo pažado Varšuvai 1925 m. vasario gale J. Macevičiui teisinosi, kad apie šio konkordato turinį kol kas „<...> negalįs kalbėti, nes esąs surištas pažadėjimu lenkams, kurie, motyvuodami reikalingumu laikyti paslaptį, kad išlaukti patogaus momento patiekti Seimui konkordatą svarstyti ir duoti bataliją opozicijoms, prašė Šv. Sosto pilnos diskrecijos“[561].

Ir „diskrecija“ kurį laiką buvo išlaikyta. Tačiau ne amžinai ir vargu ar kam nors ji išėjo į naudą. 1925 m. vasario 24–26 d. dėl Lenkijos ir Vatikano konkordato ratifikavimo prasidėjo debatai Lenkijos Seime[562], ir jau kovo pirmomis dienomis konkordato tekstas pagaliau buvo paskelbtas. Atskiri jo straipsniai su platesniais ar

560 Verta pažymėti, jog Lenkijos–Vatikano konkordato turinys sukėlė ne tik lietuvių, bet ir Lenkijos valdžioje buvusių gudų bei ukrainiečių katalikų griežtus protestus. Šios tautinės mažumos, kaip ir lietuviai, labiausiai buvo nepatenkintos tuo, kad „<...> konkordatas nesaugoja jų tautinių kalbų ir atiduoda lenkinti“. (Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane J. Macevičiaus 1925 06 12 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui V. Čarneckiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 582, l. 139.)

561 Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane J. Macevičiaus 1925 03 14 konfidencialus pranešimas Nr. 6 užsienio reikalų ministrui V. Čarneckiui, ten pat, l. 149.

562 Lenkijos Seimas konkordatą ratifikavo 1925 m. kovo 26 d., o Senatas – balandžio 23 d. Ratifikacijos dokumentais pasikeista Varšuvoje tų pačių metų birželio 2 d. (*Historia dyplomacji Polskiej...*, s. 287.)

siauresniais žurnalistų komentarais pasirodė lenkų ir Vakarų šalių spaudoje. Vos pamatęs italų laikraščius su Lenkijos–Vatikano konkordato ištraukomis bei paskatintas užsienio reikalų ministro V. Čarneckio telegramos, jau kovo 7 d. J. Macevičius skubiai nuvyko pas monsinjorą Fr. Borgongini-Duca asmeniškai iš jo lūpų „<...> išgirsti jo interpretacijos konkordato“ straipsnių. Pirmiausia Kauno diplomatas Vatikano pareigūnui pareiškė „<...> didelio nusistebėjimo dėl be jokių rezervų inkorporavimo Vilniaus vyskupijos lenkų bažn. organizacijon“ ir pranešė apie Lietuvoje dėl to kilusį „<...> mūsų visuomenės ir spaudos visų pakraipų didžiausio susierzinimo ūpą“[563]. Neliko pamirštas ir Vilniaus vyskupo Jurgio Matulaičio-Matulevičiaus pareigų klausimas. J. Macevičius Vatikano pareigūnui reiškė nuogąstavimą, jog Lenkijos valdžia, pasinaudodama konkordato straipsniais, leidžiančiais kištis į dvasininkų skyrimus, labai greitai atsikratys jai neįtinkančio vyskupo ir dėl to pirmiausia nukentės dauguma Vilniaus krašto katalikų.

Tačiau Šventojo Sosto Kurijos Ypatingųjų reikalų kongregacijos sekretoriaus tokie pareiškimai nenugąsdino. Pirmiausia monsinjoras Fr. Borgongini-Duca J. Macevičiui paaiškino, jog konkordatas Vatikano dėka esąs taip sukonstruotas, kad gina ir lietuvių interesus. Pasak monsinjoro, „<...> didžiausių sunkumų Šv. Sostas gavo pakelti, kad pravedus Vilniaus vyskupiją į arkivyskupiją, kuriuo būdu yra realiai ir praktiškai įvykdytas lietuvių noras del tiesioginės Vilniaus priklausomybės nuo Vatikano“. Tai esą nebuvo lengva, nes Lenkijos vyriausybė bei episkopatas dėjo daug ir energingų pastangų dėl „Vilniaus diecezijos įjungimo Varšuvos metropolijon ir vien tik lietuvių interesus saugodamas <...>“. Šventasis Sostas surado ir apgynė formulę, kuri įtvirtinta konkordate[564]. Neįstengė jaunas lietuvių diplomatas patyrusiam Šventojo Sosto pareigūnui prikišti ir dėl Lenkijos–Vatikano konkordato XXIII str., kuris reglamentavo vietos kalbų vartojimą pridėtinėse pamaldose. Vos tik J. Macevičius pabandė priekaištauti, jog pasiremdamas šiuo straipsniu Lenkijos episkopatas galės nesunkiai išguiti lietuvių ir gudų kalbas iš Vilnijos bažnyčių, Fr. Borgongini-Duca, apeliuodamas į *Codex Juris Canonici*[*], „atšovė, jog joks vyskupų konferencijos nutarimas negalioja, kol nebus Šv. Sosto patvirtintas“[565],[566].

Šio susitikimo metu Ypatingųjų reikalų kongregacijos sekretorius tvirtai nuramino J. Macevičių ir dėl Vilniaus vyskupo J. Matulaičio-Matulevičiaus likimo. Lietu-

563 Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane J. Macevičiaus 1925 03 14 konfidencialus pranešimas Nr. 6 užsienio reikalų ministrui V. Čarneckiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 582, l. 150.

564 Ten pat.

* Kanonų teisės kodeksas (lot.).

565 Ten pat.

566 Beje, kaip savo pranešime į Kauną nurodo J. Macevičius. Grįžęs į pasiuntinybę tuoj pat atsivertė *Codex Juris Canonici* ir pats įsitikino, kad Kodekso 291 str. 1 § iš tiesų būtent taip reglamentuoja dalykus: Vyskupų konferencijų nutarimai galioja tik po to, kai juos patvirtina Šventasis Sostas.

vių diplomatui vos prasitarus, jog lenkų valdžia dabar sieks iš Vilniaus išstumti jai neįtinkantį vyskupą, Fr. Borgongini-Duca „griežtai užgynė tokią versiją ir pasakė, jog Šv. Sostas yra griežtai nusistatęs dabar esamo augštos dvasiškijos sąstato nekeisti“[567]. J. Macevičiaus abejones ir samprotavimus, ar tikrai Lenkijos prezidentas, pagal konkordatą gavęs teisę vetuoti jam nepatinkančias vyskupų bei arkivyskupų kandidatūras, sutiks su J. Matulaičio-Matulevičiaus paskyrimu Vilniaus arkivyskupu, Šventojo Sosto Kurijos Ypatingųjų reikalų kongregacijos sekretorius nekantriai nutraukė pasiūlydamas palaukti, „<...> kol konkordatas įsigalės, tada apie tai ir pasikalbėsime <...>“, o dabar „Del vyskupo Matulevičiaus nereik triukšmo kelti, per anksti, tas apsunkintų Šv. Sosto padėtį“. Negana to, mikliai išvertęs reikalą į išvirkščią pusę, tarsi vyskupas J. Matulaitis-Matulevičius jau būtų paskirtas Vilniaus arkivyskupu, monsinjoras lietuvių diplomatui pergalingai ir pamokomai avansu pridūrė: „<...> viena tik reik įsitėmyti <...> daugiausia, kas gali atsitikti, tai Vilniaus arkivyskupas gali su pavaldiniais vyskupais blogai sugyventi, [bet] juk jums tai tur būt nebaisu?“[568] Kartu monsinjoras Fr. Borgongini-Duca Kauno atstovą patikino, kad Lietuvos vyriausybės ir visuomenės „<...> protestai Vatikanui nieko kita neįrodys, kaip tik, kad jo pasielgta tikrai neutraliai <...> ir tik paskubins Lenkijos Seimą konkordatą ratifikuoti (*Sic!*)[569]. Kokią iš tiesų monsinjoras turėjo mintį savo galvoje taip teigdamas, lieka neaišku.

Vis dėlto protestai Lietuvoje vyko. Ir labai audringai. Vos tik Šventojo Sosto–Lenkijos konkordato tekstas buvo paskelbtas, Lietuvoje ant Vatikano galvos pliūptelėjo tikra šaltos, šiaurietiškos kritikos liūtis su griaustiniais, kokios, pripratę prie švelnaus pietietiško Apeninų pusiasalio klimato, Šventojo Sosto pareigūnai, regis, nesitikėjo. Vatikano ir jo pareigūnų adresu oficialiame vyriausybės kontroliuojamame dienraštyje *Lietuva* ir itin partinėje spaudoje pasipylė pikti, kunkuliuojantys kritika straipsniai[570]. 1925 m. kovo pradžioje laikinojoje sostinėje bei kituose šalies miestuose kilo masinės piliečių manifestacijos prieš Šventojo Sosto politiką ir jo

[567] Ten pat.
[568] Ten pat.
[569] Ten pat.
[570] Dar apie konkordatą, *Vilniaus aidas*, 1925 02 24, p. 1; Kokios išvados?, *Rytas*, 1925 03 04, p. 1; „Ryto“ subedievėjimas arba nepaprastas stebuklas, *Lietuvos žinios*, 1925 03 06, p. 1; Kas gi daryti?, *Lietuva*, 1925 03 07, p. 1; Antausis, *Lietuvos žinios*, 1925 03 07, p. 2; Laikinojo Vilniaus Lietuvių komiteto pareiškimas konkordato klausimu, *Vilniaus aidas*, 1925 03 07, p. 1; Dėl v. liaudininkų interpeliacijos skubotumo, *Rytas*, 1925 03 12, p. 1; Lietuvos skriaudos dėl lenkų konkordato, *Lietuvis*, 1925 03 13, p. 3; Vatikanas, Vilnius, Lietuva, ten pat, p. 4; Dėl valstiečių liaudininkų politikos Vatikano atžvilgiu, *Lietuva*, 1925 03 17, p. 1; Dėl kelionės į Romą, *Rytas*, 1925 03 19, p. 1; Puola visu frontu, *Vilniaus aidas*, 1925 03 25, p. 2; Aušros Vartai ir Roma, *Lietuvis*, 1925 04 10, p. 5; T. Petraitis, Lietuvos santykiai su Popiežium, *Rytas*, 1925 04 21, p. 1; Lietuvos protestas prieš Lenkijos konkordatą, *Lietuva*, 1925 05 04, p. 1.

atstovą Lietuvoje arkivyskupą A. Zecchini. Tautininkų partijos leidžiamas savaitraštis *Lietuvis* apie 1925 m. kovo 8 d. pusiaudienį Kaune, Rotušės aikštėje, įvykusio protesto mitingo nuotaikas rašė, kad mitinguotojai šaukė ir reikalavo: „<...> *Mus ištiko naujas smūgis! Vilnių – mūsų sostinę ir Vilniaus krašto gyventojus popiežius atidavė lenkams galutinai. Galutinai peržegnojo savo šventai šėtoniška ranka!* <...>. *Pavedė Vilniaus krašto lietuvius ir gudus lenkų inkvizicijai!* <...> *Zecchini laikomas čia tik šnipinėjimui! Taigi parodykime jam duris* <...> *Mūsų kantrybei padarytas galas, taigi dabar parodykime, kad mes mokame save gerbti, kad mes neduosime savęs mindžioti* <...>". Panašiai mitingą reflektavo ir liaudininkų „*Lietuvos žinios*": „<...> *moterys kartu su vyrais šaukė prieš popiežių ir reikalavo pašalinti jo pasiuntinį Mgr. Zecchini* <...>"[571]. Daugeliu atvejų tiek spaudoje, tiek mitinguose Vatikano ir jo pareigūnų Lietuvoje atžvilgiu nestigo iššaukiančios ar netgi užgaulios retorikos. *Lietuvis* tomis dienomis nesikuklindamas ir su įkvėpimu tirštino spalvas: „Jei Baltojo Sosto Galva, ranką ant krūtinės padėjęs, būtų rimtai pagalvojęs, kokią nepakeliamą skriaudą neša Lietuvai šis jo konkordatas su Lenkija, tai jo veidas būtų pasidaręs raudonesnis net už kardinolo kepurę". Kitame straipsnyje tautininkų žurnalas vėl atakavo Šventąjį Sostą: „Mūsų valstybės atgimimo istorijos lapai daug užfiksavo neteisėtumų iš galingųjų pusės, tačiau nė vienas jų nebuvo toks skaudus, dvasią slegiantis, kaip šis konkordatinis <...>. Kada Katalikų Bažnyčios galva prideda savo ranką prie gėdos akto, pripažindama galingojo teisę kruvinam kumščiui, o ne šventą tiesą silpnajam, tada ne tik katalikybės priešai, bet ir jos prieteliai ima manyti, kad ir po švento Petro uola gali vaisytis nuodingos piktybės <...>". Nuo tautininkų stengėsi per daug neatsilikti ir valdančiosios partijos organas *Rytas*. Šio laikraščio kovo 4 d. numeryje rašyta: „Politišku atžvilgiu Šv. Sostas tuo konkordatu viešai pritarė aiškiam lenkų jėgos smurto aktui, išplėšusiam mums mūsų valstybės sostinę, tautos širdį, Vilnių <...>. Tautišku atžvilgiu Šv. Sostas atidavė tąja sutartimi atviram ir nevaržomam lenkinimui per bažnyčią plačias lietuvių mases <...> neteisėtai lenkų okupuotame Vilniaus krašte. Konkordatas <...> tiesiog duoda lenkų valstybei į rankas ginklą prieš lietuvius kunigus". Kiek vėliau publicistas T. Petraitis, *Ryto* puslapiuose komentuodamas Lenkijos–Vatikano konkordato XII str., rėžė: „Tuo būdu konkordatas siekia pavesti arkivyskupui ir vyskupams eiti žvalgybos agentų pareigas Lietuvos ir Gudijos teritorijose". Liaudininkų *Lietuvos žinios* ne tik kirto Vatikanui, bet ir smagiai šaipėsi iš valdančiosios krikščionių demokratų partijos pastangų sureguliuoti Lietuvos ir Šventojo Sosto santykius: „Viso ko šią nepaprastą žiemą buvo galima laukti, tik ne to, kad mūsų „katalikų" organas *Rytas* subedievėtų. Ačiū Va-

[571] Mitingas dėl Lenkijos–Vatikano konkordato, *Lietuva*, 1925 03 10, p. 1; Protestai prieš Vatikaną, *Lietuvos žinios*, 1925 03 10, p. 1.

tikanui! Galų gale apšvietė jis savo akluosius „įnamius". Akliems nuo gimimo dienos, patepė jiems akis konkordatu su Lenkija. Ir stebuklas pasidarė. Praregėjo *Ryto* kunigai, verkti, skųstis Dievui ant popiežiaus ir prieš jį burnoti [pradėjo]. <...> Mes sakėme teisybę, kad iš Romos nieko gero nelaukiame <...>"[572]. Tautininkai suskubo valdžią raginti suspenduoti derybas su Vatikanu ir iš viso kuriam laikui netgi atsisakyti konkordato idėjos su Vatikanu. „Tačiau dar labiau nereikia mums dabar derėtis dėl konkordato dėl to, kad visos mūsų valstybės vairas dabar yra kunigų rankose. Kol valstybės vairą valdys kunigai, bažnyčios ir vienuolynų reikalų tikrai niekas neskriaus", – rašė tomis dienomis „Lietuvis"[573]. Buvęs premjeras ir užsienio reikalų ministras, Lietuvos universiteto profesorius A. Voldemaras Vatikanui nebuvo „atleidęs" ir po metų. Istorijos profesorius kiek demagogiškai įrodinėjo, jog Lietuvos konkordatas su Vatikanu būtų tik „<...> lenkiškos politikos priedėlis, nes šiandien vieniems lenkams svarbu, kad pas Lietuvą išnyktų Vilniaus ir Seinų vardai, o tas turėtų įvykti pasirašius konkordatą"[574].

Apgailestaujant tenka konstatuoti, jog daliai prieš Vatikaną nukreiptų manifestacijų, 1925 m. pavasarį spontaniškai ar organizuotai kilusių Lietuvoje, toną, deja, davė ir žymūs visuomenės veikėjai, šalies politikai, netgi politikuojantys kunigai[575] bei oficialūs valstybės pareigūnai. Antai 1925 m. kovo 5 d. vyriausybės posėdyje svarstant Lietuvos santykių su Šventuoju Sostu perspektyvas bei užsienio reikalų ministro V. Čarneckio parengtos protesto notos Vatikanui projektą, prezidentas Aleksandras Stulginskis užėmė kraštutinai priešišką Vatikanui poziciją, labai griežtai atsiliepė apie jo konkordatą su Lenkija ir primygtinai siūlė su Šventuoju Sostu santykius nutraukti ne tik *de facto*, bet ir *de jure*. Pasak prezidento, „Vatikanas savo laiku Lietuvos vyriausybės ir visuomenės buvo aiškiai įspėtas apie esamą padėtį Vilniaus klausimu bei pasekmes, kurios gali kilti iš panašaus kaip dabar konkordato su Lenkija sudarymo, bet Vatikanas nepaisydamas nei Lietuvos Vyriausybės, nei visuomenės balso, patenkindamas minėtus Lenkų reikalavimus yra įžeidęs Lietuvos garbę, yra užgavęs josios interesus. Todėl Lietuvos gyviausieji interesai, Lietuvos garbė reikalauja, kad Vyriausybė su Vatikanu pasielgtų visu galimu griežtumu, duodant nors kartą Vatikanui suprasti, jog ir Lietuva į padarytas skriaudas moka atatinkamai reaguoti, moka priversti, kad reikia skaitytis su Lietuvos reikalais, todėl Lietuvos

[572] Konkordato atbalsiai, *Lietuvis*, 1925 03 13, p. 6.

[573] A. Andriušis, Del konkordato su Vatikanu, *Lietuvis*, 1925 02 20, p. 2.

[574] A. Voldemaras, Šios dienos ir rytojaus politika, *Lietuvis*, 1926 01 22, p. 5.

[575] Įsiliepsnojus konfliktui, 1925 m. LKDP CK pirmininkas kunigas Antanas Šmulkštys Marijampolėje visuomenei perskaitė viešą paskaitą tema „Lietuvos santykiai su popiežiumi", kurioje buvo išsakyta nemažai kritikos ir Vatikano politikos adresu. Kiek vėliau ši paskaita tuo pačiu pavadinimu buvo išleista atskira brošiūra ir platinama visoje Lietuvoje.

Vyriausybė privalo nieko nelaukdama nutraukti visus diplomatinius santykius su Vatikanu [Išryškinta A. K.]"[576].

Savo itin griežtą, sakytume, netgi radikalų, nusistatymą Šventojo Sosto atžvilgiu prezidentas pagrindė net keliais, jo nuomone, akivaizdžiais ir sunkiai paneigiamais argumentais: 1) „Vatikanas, pripažindamas Vilnių Lenkijai ir palikdamas teisę lenkų episkopato konferencijai spręsti pridedamųjų pamaldų įvedimo vietos kalbos klausimą, duodamas lenkų Vidaus Reikalų Ministerijai teisę kištis į kunigų paskyrimus, yra padaręs Lietuvos Valstybei ir Tautai skaudžiausią smūgį. Vatikanas ne tik aprobavo bjaurų lenkų sutarties sulaužymo aktą ir jų veidmainingą Želigovskiadą, bet ir jisai pavedė lenkų episkopatui su Lenkų Vidaus Reikalų Ministerio pagalba ir toliaus lenkinti Vilniaus srityse gyvenančius lietuvius ir baltgudžius. Tokiu būdu <...> atimta iš katalikų ne lenkų prigimta teisė melstis į Dievą gimtąja kalba, katalikai ne lenkai padaryti beteisiais savo gimtosios kalbos bažnyčiose vartojimo atžvilgiu"; 2) „<...> į tokį Vatikano žygį atatinkamai reaguoja visa valstybiniai nusistačiusi Lietuvos visuomenė, nežiūrėdama net partinio nusistatymo. <...> Lietuva pasiryžusi žūt būt atgauti Vilnių ir, vesdama konsekventingą politiką, visur ir visuomet akcentuoja, jog nuo Vilniaus neatsisako ir neatsisakys, griežčiausiai elgiasi su tais, kurie daro kėsinimosi bei žygių Vilnių pripažinti lenkams"; 3) „Nėra pamato tikėtis, jog pasiliekant diplomatiniuose santykiuose su Vatikanu Lietuvai pavyktų sudaryti bent netolimoje ateityj tinkamą konkordatą. Šiandien susidarė Lietuvos padėtis tokia, jog net didžiausieji konkordato sudarymo šalininkai neberanda galima vesti derybų konkordatui sudaryti. Vatikanui netgi davus savo pasiteisinimus dėlei Lietuvos protesto notos, padėtis nepagerės"; 4) „Artėjant rinkimų agitacijai, Valdžioj nedalyvaujančios grupės naudosis Vatikano padarytu skaudžiu Lietuvai žygiu, kad metus pozicijai apkaltinimus" ir tokiu būdu įsiūbuos valdžiai priešišką visuomenės opiniją; 5) „Sunku tikėtis, jog įsisiūbavusi visuomenės opinija trumpu laiku nurimtų. Nesiskaityti su visuomenės nuomone demokratijos laiku, šiandien, būtų perdaug drąsu"[577]; 6) „<...> turint omeny mūsų nuolatinį nuolaidumą Vatikanui ir pastarojo išdidų Lietuvos traktavimą", nieko negelbėtų ir derybų tęsimas ignoruojant viešąją opiniją. „Taip, kad

[576] Lietuvos Respublikos vyriausybės posėdžio, įvykusio 1925 03 05 Respublikos prezidento rūmuose, pirmininkaujant prezidentui A. Stulginskiui, protokolas, *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 1123/2, l. 9.

[577] Taip teigdamas prezidentas smarkiai neklydo ir, regis, turėjo tam pamatą. LCVA įvairiuose fonduose yra išlikę nemažai to meto Lietuvos piliečių laiškų, adresuotų tiesiogiai Respublikos prezidentui. Tai rodytų, kad A. Stulginskis buvo populiarus visuomenėje ir pakankamai gerai žinojo jos nuotaikas bei lūkesčius. Būta atvejų, kada į prezidentą susirūpinę krašto padėtimi kreipdavosi ne tik eiliniai piliečiai, bet ir kunigai. Štai 1925 m. rugsėjo 15 d. charakteringą laišką A. Stulginskiui parašė Rusnės parapijos kunigas Gailius, kuriame įspėjo prezidentą apie Rusnėje ir apskritai Klaipėdos krašte kylantį lietuvių katalikų nepasitenkinimą vyriausybės vykdoma politika, nuolaidžiavimą „vokiškiems kunigams". Savo laiške prezidentui apie parapijiečių nuotaikas kunigas, be kita ko, rašė: „Girdėjau juos

pasilikimas su Vatikanu diplomatiniuose santykiuose Lietuvai jokios naudos neduoda, vien ją žemina, stumia rinktis negarbingą ir nenaudingą nusileidimo kelią"[578].

Nesileisdami į smulkesnes tos dienos vyriausybės posėdžio eigos peripetijas, nurodysime, jog A. Stulginskį iš esmės palaikė tik susisiekimo ministras, inžinierius Balys Sližys. Tiesa, kiek koreguodamas prezidento poziciją, susisiekimo ministras visus diplomatinius santykius su Šventuoju Sostu siūlė nutraukti ne iškart, o po to, kai Lenkijos–Vatikano konkordatas bus ratifikuotas[579]. Žemės ūkio ministras, kunigas M. Krupavičius siūlė prezidentui bei kolegoms ministrams nesikarščiuoti, nepulti į kraštutinumus ir jokiu būdu nenutraukti diplomatinių santykių su Šventuoju Sostu. Jo įsitikinimu, diplomatinių santykių nutraukimas nieko pozityvaus Lietuvai neatneš ir Vilniaus problemos ar ten gyvenančių lietuvių padėties tikrai nepagerins. Todėl, protestuojant prieš Lenkijos–Vatikano konkordatą, esą visiškai pakanka tik „<...> faktinai nutraukti derybas" su Šventuoju Sostu dėl konkordato sudarymo, bet „ne formaliai"[580].

Kiti Kabineto nariai taip pat nebuvo linkę radikaliai užverti visų vartų santykiams su Vatikanu ir parėmė palyginti nuosaikią užsienio reikalų ministro V. Čarneckio poziciją[581]. Vyriausybės priimtoje rezoliucijoje konstatuota: a) „Nutraukti tik faktinai diplomatinius ryšius su Vatikanu, įsakius mūsų Atstovui prie Vatikano atsistatydinti, bet formaliai diplomatinių santykių nenutraukti"; b) „Nutraukti formaliai derybas su Vatikanu dėl Konkordato sudarymo" ir apie tai pažymėti protesto notoje; c) „Pareikalauti iš Vatikano, kad neatidėliojant atšauktų iš Lietuvos Arkivyskupą Zecchini"; d) užsienio reikalų ministro parengtos protesto notos projektą „priimti pamatan" ir „perredaguoti" atsižvelgiant į posėdyje pareikštas nuomones[582]. Pažymėtina, kad ši rezoliucija buvo priimta tik po Kabineto narių bei prezidento karštų debatų ir balsavimo. Už pasisakė 4, prieš 3 vyriausybės nariai. Prezidentas A. Stulgins-

sakant „ką gelbsti už valdžią dirbti, kad valdžia mūsų po visam nepaboja". Tūli geri lietuviai taip įsitikinę, kad rinkimuose visai nedalyvaus. O vėl kiti, kurie pirm kokio laiko dar buvo geri lietuviški patriotai, šiandien jau su „Kulturbundininkais". Tokiu būdu, gal veikiai įvyks, kad Lietuvos valdžia tik vien su Kulturbundininkais skaitytis turės, o iš lietuvių patriotų jokios paramos negaus. Aš tatai pranešu nuolankiausiai Lietuvos aukštajai valdžiai idant žinotų Kaune dalykus". (*LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 449, l. 2–3.)

578 Lietuvos Respublikos vyriausybės posėdžio, įvykusio 1925 03 05 Respublikos prezidento rūmuose, pirmininkaujant prezidentui A. Stulginskiui, protokolas, ten pat, b. 1123, l. 8–9.

579 Ten pat, l. 9.

580 Ten pat.

581 Sprendžiant iš išlikusių istorinių šaltinių, V. Čarneckis bene labiausiai iš visos vyriausybės bandė priešintis iracionaliai diplomatinių santykių su Vatikanu destrukcijai. Tačiau, deja, dėl subjektyvių ir objektyvių aplinkybių – charakterio bruožų bei energingai nusiteikusių gausių oponentų – nesėkmingai.

582 Lietuvos Respublikos vyriausybės posėdžio, įvykusio 1925 03 05 Respublikos prezidento rūmuose, pirmininkaujant prezidentui A. Stulginskiui, protokolas, ten pat, b. 1123/2, l. 8.

kis balsavime nedalyvavo ir pasiliko „prie atskiros nuomonės", kad su Šventuoju Sostu tikslinga visai nutraukti diplomatinius santykius[583].

Nors posėdis vyko prezidentūroje ir už uždarų durų, tačiau jo metu prezidento bei ministrų išsakytos nuomonės greitai tapo žinomos žurnalistams bei laikinosios sostinės gyventojams ir neabejotinai veikė jų nuotaikas. Po šio posėdžio praėjus vos porai dienų, Vyriausybės oficiozas *Lietuva* protesto mitingo Kaune išvakarėse savo skaitytojų retoriškai klausė: „Ar viskas baigsis tuo, kad pašūkausime, papyksime, pakoliosime Vatikaną, valdžia pasiūlys protestą, gal nutrauks derybas del konkordato ir santykius su Vatikanu <...> ir daugiau nieko?"[584] Dėl tautiečių tariamo nuolankumo ir neveiklumo oficiozas sielojosi be reikalo. Kovo 8 d. Kaune, Rotušės aikštėje, susirinkusias mitinguotojų minias, apimtas ne itin kilnių ir etiškų jausmų[585], valdžia jau vos įstengė tramdyti. Štai kaip šalyje ir laikinojoje sostinėje tuomet susidariusią situaciją apibūdino URM Politikos departamento direktorius. Telegramoje J. Macevičiui į Romą B. K. Balutis, be kita ko, rašė: „Vakar Kaune ir provincijoj įvyko didelių masių mitingų, demonstracijų dėl Vatikano pasirašyto su lenkais

[583] Ten pat.

[584] Kas gi daryti?, *Lietuva*, 1925 03 07, p. 1.

[585] Užsimenant apie XX a. pirmojo ketvirčio lietuvių visuomenės sociokultūrinį portretą, reikia pažymėti, jog jis, deja, nebuvo labai patrauklus kaip galbūt kartais iš pirmo žvilgsnio galėtų pasirodyti eiliniam mūsų skaitytojui. Agrarinio pobūdžio, konservatyvią ir patriarchalinę lietuvių visuomenę, save laikiusią moralia ir katalikiška, tuomet kankino ne tik ekonominiai ar socialiniai nepritekliai (atgyvenusi švietimo sistema, turtiniai nusikaltimai, itin žemas medicinos žinių ir elementarios sanitarijos lygis buityje ir su tuo susijęs didžiulis kūdikių mirtingumas, etc.), bet ir gana gilios etinio-moralinio pobūdžio žaizdos. Viena tokių moralinių piktžaizdžių Lietuvoje XX amžiaus pradžioje buvo labai išplitęs tik ką gimusių, dažniausiai nesantuokinių kūdikių žudymas. Kad skaitytojas galėtų įsivaizduoti šio reiškinio mastą, pateikiame porą būdingesnių pavyzdžių. Štai kaunietės gydytojos Emilijos Prūsienės duomenimis, vien 1921 m. Kaune milicija konstatavo net 23 kūdikių nužudymą. Dar antra tiek būta bandymų tai padaryti arba kitaip atsikratyti kūdikių. Nedaug šansų išgyventi turėjo ir tie kūdikiai, kuriuos „gailestingosios" motinos likimo valiai palikdavo tarpuvartėse, prie ligoninių, restoranų, parduotuvių ar geležinkelio stotyse. Valstybinėje vaikų prieglaudoje Kaune iš keliasdešimt kasmet čia patenkančių naujagimių iki metų amžiaus išgyvendavo vos du trys vaikai. Situacija, deja, nebuvo pagerėjusi ir vėliau. Greičiau priešingai. 1923 m. viduryje Kauno apskrities vienos tardymo nuovados tardytojas P. Juknevičius spaudoje pateikė tokį vaizdą: „Lietuvoje kūdikiai žudomi dažniausiai tuojau po gimdymo ir labai dideliam skaičiuj. Kad turėjus tikrą supratimą apie kūdikių žudymo vaizdą pas mus, užtenka pažymėti, kad man betardytojaujant tik vienoj tardymo nuovadoj (5–7 valsčiai) per pusmetį buvo apie 20 kūdikių žudymo atsitikimų". Kartu tardytojas pastebėjo, jog dėl visuomenės abejingumo ir nenoro bendradarbiauti su teisingumo organais išaiškinti pavyksta tik pavienius kūdikių nužudymo atvejus. Bene pagrindinės šio barbariško reiškinio priežastys buvo: ekonominiai motyvai ir vargingas pavainikių motinų gyvenimas, tradicinės patriarchalinės kaimo bendruomenės psichologinis spaudimas vienišoms motinoms ar netgi savotiškas jų šantažas, bloga ir neefektyvi teisingumo organų bei globos organizacijų veikla, konservatyvus Lietuvos Katalikų Bažnyčios požiūris į nesantuokinius naujagimius bei jų motinas. (E. Prūsienė, Kūdikių žudymas Lietuvoje, *Tėvynės balsas*, 1922 02 04–05, p. 2; P. Juknevičius, Kūdikių žudymas Lietuvoje, *Lietuva*, 1923 07 19, p. 1.)

konkordato <...>. Kaune prisiėjo panaudoti policiją išskirstymui įniršusios minios, nusistačiusios eiti prie Zecchinio buto. Visgi maža jos dalis prasiskverbus aplinkiniais keliais apmėtė Zecchinio butą ir langus kiaušiniais. Pasekmėje prisiėjo pastatyti Zecchinio apsaugai specialų policijos postą <...>"[586].

Pažymėtina, jog mitingų bei viešų paskaitų Kaune metu visuomenės aistras savo kalbomis kaitino liaudininkų lyderiai – advokatas Mykolas Sleževičius ir jo kolega Zigmas Toliušis, socialdemokratai Steponas Kairys ir Liuda Purėnienė, tautininkai – teisininkas, Lietuvos universiteto docentas Antanas Smetona ir istorijos profesorius Augustinas Voldemaras bei kiti žinomi ir įtakingi lietuvių politikai. Vieno mitingo dalyvių priimta rezoliucija beveik žodis žodin kartojo prezidento A. Stulginskio mintis: „<...> daugiatūkstantinė katalikų žmonių minia protestuoja prieš <...> neteisingą Vatikano aktą, kuris sudarytas išeinant iš brutalios jėgos protegavimo"[587]. Neabejotina, jog visuomenės aistras tomis dienomis kurstė ne tik pavieniai politikai ar visuomeninės organizacijos[588], bet ir solidžios parlamentinės partijos.

Iškart po liūdnai pagarsėjusio mitingo Kaune LVLS frakcija Antrajame Seime premjerui Vytautui Petruliui įteikė interpeliaciją, kurioje vyriausybė buvo spaudžiama nutraukti diplomatinius santykius su Šventuoju Sostu. Siekiant visuomeninio rezonanso, interpeliacijos tekstas paskelbtas ir liaudininkų oficioze *Lietuvos žinios*. Kovo 10 d. laikraštis, tiksliau – už jo stovinti politinė jėga, taikydama tik į vienus vartus, citavo interpeliacijos tekstą ir grėsmingai klausė: „Ar randa Vyriausybė reikalingu tęsti toliau pradėtas derybas su Vatikanu dėl konkordato pasirašymo <...> Ar Vyriausybė randa tikslingu toliau turėti ryšių su arkivyskupu Zecchini <...> Ar randa Vyriausybė prasmės ir reikalo laikyti toliau Lietuvos atstovą prie Vatikano?"[589].

Toks radikalus kai kurių įtakingų Lietuvos politinių jėgų priešiškumas Šventojo Sosto atžvilgiu, regis, nustebino ne tik Vakarų valstybes. Staiga plykstelėjęs Lietu-

[586] URM Politikos departamento direktoriaus B. K. Balučio 1925 03 09 šifruota telegrama Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* prie Šventojo Sosto J. Macevičiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 582, l. 169.

[587] Protestai prieš Vatikaną, *Lietuvos žinios*, 1925 03 10, p. 1.

[588] Kovo 1 ir 8 dieną griežtas protesto rezoliucijas, nukreiptas prieš Lenkijos–Vatikano konkordatą, priėmė ir paskelbė spaudoje studentai varpininkai, buvę kairiųjų partijų įtakoje. Kovo 3 d. pareiškimą tuo klausimu paskelbė Vilniaus lietuvių laikinasis komitetas. Pareiškime buvo reiškiamas nepasitenkinimas lietuvių padėtimi lenkų valdomoje Vilnijoje, susirūpinimas, kad konkordatas situaciją dar labiau pablogins, ir viltis, jog Šv. Tėvas, atsižvelgdamas į lietuvių katalikų vargus Vilnijoje, konkordato neratifikuos. Prieš konkordatą protestavo ir Vilniaus krašto įvairios baltarusių organizacijos.

[589] Valstiečių liaudininkų skubota interpeliacija Ministeriui pirmininkui, *Lietuvos žinios*, 1925 03 10, p. 1. Šis liaudininkų žingsnis neliko be atsako. Krikščionių demokratų *Rytas* atkirtį politiniams oponentams davė nedelsdamas. Jau kovo 12 d. laikraštis straipsnelyje „Del v. liaudininkų interpeliacijos skubotumo" išdidžiai gyrėsi: „Formaliai imant, valstiečių liaudininkų interpeliacijos skubotumas jau yra pavėluotas dėl to, kad visa, kuo v. liaud. pradėjo rūpintis, jau seniai yra įvykdyta <...>. Yra padaryta net daugiau. Vyriausybė yra pasiuntusi griežtą notą, kurioje pareiškia, kad sudarytą Vatikano su Lenkija konkordatą nelaiko tarptautinio akto dokumentu.")

vos ir Vatikano diplomatinis konfliktas pateko netgi į Sovietinės Rusijos diplomatijos taikiklį. Štai 1925 m. kovo pradžioje SSSR įgaliotasis atstovas Lietuvoje Ivanas Lorencas savo pranešime SSSR užsienio reikalų liaudies komisariato kolegijos nariui Viktorui L. Koppui rašė: „Liaudininkai puola krikdemus dėl Vatikano konkordato su Lenkija pažymėdami, jog krikščionių demokratų blokui Romos bažnyčia svarbiau už Valstybę. Toliušis* Šaulių sąjungos suvažiavime tarp Lietuvos priešų išvardijo lenkus, bolševikus ir popiežių..."[590] Antra vertus, trūkinėjantys Lietuvos diplomatiniai santykiai su Šventuoju Sostu rusų diplomatijai davė progą atidžiau pasidomėti, o kaipgi klostosi jų tautiečių stačiatikių, pirmiausia rusų ir baltarusių, reikalai katalikiškoje Lietuvoje, kokią politiką jų atžvilgiu vykdo Lietuvos Katalikų Bažnyčia ir vyriausybė? Taigi, manytume, neatsitiktinai beveik tuo pačiu metu I. Lorencas Maskvai raportavo: „Katalikų dvasininkija uoliai propaguoja tarp stačiatikių unitus. Valdžia žada žemę, paaukštinimą tarnyboje. Majoras Ružancovas** jau perėjo pas unitus"[591]. Kartu sovietų diplomatas savo valdžią įspėjo, kad, jo turimomis žiniomis, bendromis Lietuvos Katalikų Bažnyčios ir pasaulietinės valdžios pastangomis bandoma paveikti stačiatikių vyskupą Eleuterijų – „<...> įkalbėti jį nutraukti ryšius su Maskvos bažnyčia ir paskelbti autokefaliją"[592].

Šiuo atveju įdomu, jog, nepaisant to, kad bolševikinė valdžia Rusijoje Stačiatikių Bažnyčią įnirtingai persekiojo ir terorizavo, gana nuosekliai metodiškai ją naikino ir ujo iš visuomeninio gyvenimo, vis dėlto sovietinė diplomatija nebuvo patenkinta ir nelinkusi toleruoti šios bažnyčios veiklos suvaržymą ar kitokį jai nenaudingą poveikį užsienyje. Pirmiausia nuo Rusijos imperijos atsiskyrusiose Baltijos valstybėse, kurias daugeliu atvejų traktavo tik kaip „laikinus limitrofus" ir savo eventualios politinės įtakos lauką[593]. Taigi toks Kaune rezidavusio rusų diplomato susirūpinimas stačiatikybės reikalais ir likimu Lietuvoje buvo gana tartiufiškas. Be to, turint galvoje Stačiatikių Bažnyčios realią situaciją Lietuvai kaimyninėse šalyse[594],

* Galvoje turimas vienas žymiausių liaudininkų veikėjų, šios partijos dešiniojo sparno lyderis dr. Zigmas Toliušis.

590 SSSR įgaliotojo atstovo Lietuvoje I. Lorenco 1925 03 03 slaptas pranešimas Nr. 138 SSSR URLK kolegijos nariui V. L. Koppui, *RFUPA*, f. 04, ap. 27, apl. 184, b. 81, l. 87–88.

** Kalbama apie 1919–1920 m. nepriklausomybės kovų veteraną, Vyčio kryžiaus kavalierių, Lietuvos kariuomenės atsargos majorą, vėliau – pulkininką Aleksandrą Ružancovą.

591 SSSR įgaliotojo atstovo Lietuvoje I. Lorenco 1925 02 27 slaptas pranešimas Nr. 137 URLK kolegijos nariui V. L. Koppui, ten pat, l. 84.

592 Ten pat, l. 84–85.

593 A. Kasparavičius, *Didysis X Lietuvos užsienio politikoje. 1926 m. Lietuvos ir Sovietų Sąjungos nepuolimo sutarties sudarymo analizė*, p. 158–159.

594 Estijos stačiatikiai autokefaliją nuo Maskvos patriarcho paskelbė ir savarankišką Estijos Stačiatikių Bažnyčią sukūrė dar 1923 m., Lenkijos – 1924 m., Suomijos – 1925 m., o Latvijos – 1936 m. [R. Žilinskaitė, *Kultūros vieta Lietuvos politiniame gyvenime 1920–1926 m.* Magistro darbai, Vilnius, 2000, p. 35–36.]

I. Lorenco susirūpinimas stačiatikių padėtimi Lietuvoje buvo keistokas, gerokai perdėtas ir, regis, išties labiau prevencinio pobūdžio. Istorikė dr. Regina Laukaitytė, specialiai tyrinėjusi stačiatikių padėtį Lietuvoje bei Lietuvos valdžios politiką Stačiatikių Bažnyčios atžvilgiu tarpukaryje[595], konstatuoja, jog, „skirtingai nuo kaimyninių valstybių“, lietuviai nedarė didesnio spaudimo savo bendrapiliečiams stačiatikiams, kad jie nutrauktų ryšius su Maskvos patriarchija, taptų Rytų apeigų katalikais ar, tarkime, būtinai išsiverstų liturgiją į lietuvių kalbą[596].

595 R. Laukaitytė, *Stačiatikių bažnyčia Lietuvoje XX amžiuje*, p. 24–36.
596 Ten pat, p. 36.

VII.

KRIZĖS DAUBOJE – NEPAVYKĘS LIETUVIŲ DIPLOMATINIS EKSPERIMENTAS

Suprantama, jog demonstrantų išpuolis prieš Vatikano pasiuntinybę ir jos vadovą Kaune žeidė Šventojo Sosto autoritetą ir sukėlė gana pagrįstą jo nepasitenkinimą. Todėl keblu būtų patvirtinti lietuvių istoriografijoje išsakytą keistą teiginį, jog „Lietuvos visuomenės pasipiktinimas" Vilniaus vyskupijos priskyrimu Lenkijos bažnytinei organizacijai „<...> Vatikano administracijai turėjo būti priežastis siekti šiltesnių santykių su Lietuvos vyriausybe"[597]. Galima teigti, jog kovo 8 d. įvykiai Kaune aidu atsimušė Romoje ir kitu lazdos galu tiesiog smogė pačiai Lietuvai. Po Vatikano pasiuntinybės Kaune „apibombordavimo kiaušiniais" Lietuvos reikalų laikinasis patikėtinis prie Šventojo Sosto atsidūrė gana nepavydėtinoje padėtyje.

Kovo 11 d. J. Macevičiui panorus dar kartą susitikti ir pasikalbėti su Šventojo Sosto Kurijos Ypatingųjų reikalų kongregacijos sekretoriumi, pastarasis jo nebepriėmė, nors monsinjoro tarnas prieš tai buvo patvirtinęs, kad Fr. Borgongini-Duca neužimtas. Pasak J. Macevičiaus, nuėjęs į monsinjoro kabinetą „<...> pranešti tarnas išnyko", o po kurio laiko „<...> išėjo kaž-koks kunigėlis ir be galo atsiprašinėdamas Borgonginio vardu pranešė, jog šis yra labai užimtas, tuoj turįs eiti pas Šv. Tėvą ir skuba užbaigti vieną raštą <...>"[598]. Tiesa, kartu J. Macevičiui pas monsinjorą pasiūlyta užeiti po dienos kitos. Tuomet lietuvių diplomatas pabandė patekti pas Vatikano Valstybės sekretoriaus padėjėją monsinjorą Giuseppe Pizzardo*. Tačiau

[597] J. Skirius, Prof. Augustinas Voldemaras – tvirtos užsienio politikos šalininkas (1926 12 16 – 1929 09 19), *Lietuvos užsienio reikalų ministrai, 1918–1940*, p. 239.

[598] Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* prie Švento Sosto J. Macevičiaus 1925 03 14 slaptas pranešimas iš Romos į Kauną užsienio reikalų ministrui V. Čarneckiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 582, l. 151.

* Pasimatymui su kardinolo P. Gasparri padėjėju lietuvių diplomatas turėjo pretekstą – norėjo jam „<...> padėkoti už malonų tarpininkavimą ir greitą parūpinimą privatinės audiencijos" pas Pijų XI lietuvių kunigui kanauninkui Maciejauskui, kuris prieš skubiai išvykdamas „su specialia misija" į Jungtines Amerikos Valstijas siekė gauti Šventojo Tėvo palaiminimą. Anot J. Macevičiaus, į Vatikaną atvykusiam kunigui ilgai nesisekė gauti skubios audiencijos pas Pijų XI. Jis „siuntinėtas nuo Ainošiaus pas Kaifošių", kunigui aiškinta, jog visas audiencijoms skirtas popiežiaus laikas „jau išskirstytas" ir geriausiu atveju audiencijos jis galįs tikėtis tik po 18 dienų. Tačiau į reikalą įsikišus J. Macevičiui ir monsinjorui G. Pizzardo geranoriškai sutikus padėti, Pijaus XI audiencija už Atlanto vykstančiam kunigui buvusi suteikta jau rytojaus dieną.

irgi nieko nepešė. Nors iš pradžių žadėta, jog monsinjoras Kauno diplomatą greičiausiai priims, tačiau dėl audiencijos išėjęs pasiteirauti kunigas nebegrįžo. Pasak J. Macevičiaus, „bet praslinko 5, paskui 10 minučių, o jis vis nesirodo, paskui išėjo jojo sekretorius ir atsiprašinėdamas kuo mandagiausiu būdu prašė užeiti kitą kurią dieną, nes kaip sykis mons. Pizzardo skuba pas kardinolą, kurs ką tik jį iššaukęs su popieriais, tad tuos popierius renka ir netur ne trupučio laiko, kad galėtų išeit pasimatyt". Toks atvejis, kada paslaugumu ir mandagumu pasižymintys Šventojo Sosto pareigūnai šį kartą nors „porai minučių"* nerado laiko priimti lietuvių atstovo, J. Macevičiaus diplomatinėje praktikoje Vatikane buvo pirmas ir jį labai nustebino. Anot J. Macevičiaus, „iš viso išėjęs iš Vatikano krapščiau pakaušį ieškodamas ir nerasdamas priežasties ir ją radau tik parėjęs namo, kur radau p. Klimo žinutę apie jo gautą Eltos telegramą apie įvykusį Kaune bombardavimą Zecchinio buto supuvusiais kiaušiniais <...>"[599].

Po poros dienų, kovo 14 d., šeštadienį, specialiai diplomatų audiencijoms skirtu laiku, pasipuošęs fraku**, Lietuvos reikalų laikinasis patikėtinis ryžosi dar kartą apsilankyti Vatikane ir pabandyti susitikti su Kurijos Ypatingųjų reikalų kongregacijos sekretoriumi. Tačiau pasimatyti su Fr. Borgongini-Duca, nors, tarno teigimu, jis buvo „liuosas", lietuvių diplomatui nepasisekė ir dabar. Antra vertus, šį kartą su Lietuvos reikalų laikinuoju patikėtiniu prie Šventojo Sosto pareiškė norą susitikti pats Vatikano Valstybės sekretorius. Šį kardinolo P. Gasparri pageidavimą monsinjoro Fr. Borgongini-Duca vardu J. Macevičiui perdavė pastarojo sekretorius. Taigi, tiesa, po gana ilgoko bei nervingo mindžikavimo kardinolo priimamajame ir netgi tam tikro čia nusistovėjusių diplomatinio etiketo tradicijų nepaisymo, galbūt netgi akibrokšto kitų Vatikane reziduojančių diplomatinio korpuso narių atžvilgiu[600] J. Macevičiui buvo suteikta audiencija pas patį Vatikano Valstybės sekretorių.

* Būtent tiek laiko audiencijai pas Fr. Borgongini-Duca prašė J. Macevičius.

[599] Ten pat.

** Kadangi grįždamas iš Vatikano J. Macevičius dar planavo „<...> sudėti revizitą vienam vokiečių baronui", todėl ta proga, „kaip žinojęs", buvo apsivilkęs ir „uodeguotą švarką".

[600] Šios audiencijos pas Vatikano Valstybės sekretorių priešistorę ir sceną J. Macevičius pranešime V. Čarneckiui aprašė labai pedantiškai ir, regis, beveik su visomis bent kiek reikšmingesnėmis detalėmis. Lietuvių diplomato žodžiais tariant, reikalas klojosi taip: atėjęs į Valstybės sekretoriaus priimamąjį, J. Macevičius čia jau rado kardinolo laukiantį Venesuelos pasiuntinį, tačiau paties prof. P. Gasparri dar nebuvo. Paaiškėjo, jog kardinolas yra pas popiežių. Maždaug po 15 minučių jis grįžo, į J. Macevičiaus pasveikinimą „<...> atsakė malonia šypsena ir galvos gestu" bei nieko nelaukdamas iškart priėmė Venesuelos atstovą. Kadangi daugiau interesantų pas kardinolą nebuvo, todėl Kauno diplomatas tikėjosi, jog ilgai užtrukti čia neteks ir jam. Tačiau šis optimizmas greitai išgaravo, ir, J. Macevičiaus žodžiais tariant, toliau reikalai klojosi būtent taip: buvo šeštadienis „<...> diplomatinė diena – *Chargé d'affaires*'ams papjovimas, nes reik užleisti pirmenybę vyresnio rango atstovams. <...> Venesuelos atstovas dar nebuvo baigęs, o čia viens po kito pasipylė ministeriai, ambasadoriai, paskui – pats Ispanijos ambasadorius korpuso dekanas. Einama pas kardinolą vyresnybės ne atvykimo tvarkoje,

Kardinolas P. Gasparri, anot J. Macevičiaus, jį „pasisodinęs su veido ekspresija „*très grave*“* tarė: Šv. Sostas nieko absoliučiai prieš Tamstos asmenį neturi, atvirkščiai, mums visados malonu buvo su Tamsta traktuoti, tik po įvykusių Kaune prieš mons. Zecchini agresingų demonstracijų Tamsta pats supranti, kolei Vyriausybės nebus atsiprašyta, Tamstos funkcijonavimas... mūsų agrément** yra suspenduotas. Tamsta pranešk savo Vyriausybei, kad taip elgdamiesi jus tik daugiau gadinate savo reikalus“[601].

Kardinolo prof. P. Gasparri nusistatymo šiuo klausimu nepakeitė ir J. Macevičiaus įtikinėjimai, kad Lietuvos valdžia dėjo visas pastangas apsaugoti A. Zecchini garbę bei saugumą Kaune nuo nirštančios minios ir iškart po incidento atsiprašė apaštališkojo vizitatoriaus. Vatikano Valstybės sekretorius atkirto, jog tokiu atveju, matyt, apsauga „<...> buvo per silpna“, o apie Lietuvos atsiprašymus nei jam, nei jo kolegoms Romoje nieko neteko girdėti. Be to, Šventojo Sosto pareigūnai esą tvirtai įsitikinę, kad Lietuvos vyriausybės vardu būtent „<...> čionai Romoje turi būti atsiprašymai sudėti“[602].

Kita vertus, reikšminga bei įdomu tai, jog Vatikano Valstybės sekretorius iš principo nebuvo linkęs kvestionuoti lietuvių teritorinių revendikacijų Vilnijoje. Ir šios audiencijos metu iš esmės viešai tai pripažino. Tuo klausimu J. Macevičiui kardinolas pareiškė: „Jūs be reikalo taip subruzdot. Jūsų prašymai paimti domėn, politiniam terene jums konkordatas nekliudo savo naudai klausimą judinti. Jūs norėjote *immédiate subiecta****, na ir padarėme pakeldami Vilniaus vyskupiją arkivyskupija, nors projektas kontempliavo ją kaip Varšuvos metropolijos sufraganinę vysku-

o čia dar pasipynė Kardinolas Ragonesi – Bažnyčios kunigaikščiai prieš visus pirmenybę turi – ir ilgai užtruko pas Gasparri. Vatikane laiką tenka matuoti atsižvelgiant į amžinybės ilgumą, bet vis tiktai po pusantros valandos kantraus laukimo, padaręs galvoje padauginimą iš dešimties ant dešimts, nes dešims buvo belaukiančių atstovų ir vidutiniškai kiekvienam reikėjo dešimties minučių reikalą atlikti, apskaitliavau, kad gausiu dar antra tiek laukti ir todel nusprendžiau ilgiau nelaukdamas dalyką likviduot. Priėjęs prie monsinjoro, sėdinčio su brevijorium rankose pirmoje salėje, kurs eina Kardinolo sekretoriaus pareigas, pasakiau jam, kad turiu už bertainio pasimatymą ir todel ilgiau laukti negaliu, nes veliau ir laukiąs manes kieme auto nesuskubs laiku nuvežti, kad nieko ypatingo Kardinolui pasakyti neturiu, tik patsai Kardinolas <...> norėjęs mane matyt ir pasikalbėt. Tad labai gailėdamas, kad toliau laukti negaliu, prašiau, kad praneštų Kardinolui apie tai, ir jeigu Kardinolas norėtų man ką pasakyti, prašiau man pranešti rašteliu bei telefonu valandą. Sekretorius subruzdo, prašė lukterėti minutėlę ir išnyko. Grįžęs zovada, pakvietė sekti jį, ir tarp visų laukusių nepatenkinto murmėjimo privedė prie Kardinolo kabineto durių, iš kur kaip sykis tuo laiku išėjo Ispanijos ambasadorius [*ir*], Kardinolas pasikvietė mane rankos gestu pas save“.

* Labai rimtas (pranc.).

** Pritarimas (pranc.).

601 Ten pat, l. 152.

602 Ten pat.

*** Tiesioginio subjekto.

piją"[603]. Kaip ir monsinjoras Fr. Borgongini-Duca, neleido kardinolas J. Macevičiui abejoti ir dėl Vilniaus vyskupo likimo. „Palaukite, – nekantriai nutraukė kardinolas J. Macevičių, – Šv. Sostas dėl Matulevičiaus lenkams nėr jokių pažadų davęs, palaukite, ne viską iš karto!" bandykite gauti[604],[605]. Atmetė kardinolas P. Gasparri ir J. Macevičiaus priekaištą, jog Lenkijos–Vatikano konkordatas, papildomų pamaldų bažnyčiose vietos kalba įvedimą atiduodamas tik į „<...> lenkų episkopato konferencijos" rankas, iš esmės ignoruoja tautinių mažumų vieną pagrindinių teisių melstis gimtąja kalba. Vatikano Valstybės sekretorius šiuo atveju jaunam lietuvių diplomatui pasiūlė: „<...> reik tarp eilučių skaityt!" Manding, šis siūlymas reiškė, jog nereikia užmiršti *Codex Juris Canonici* nuostatų[606].

Iš dalies „prispausti" patyrusį Vatikano diplomatijos vadovą kardinolą P. Gasparri Kauno diplomatui tuomet pavyko tik vienu klausimu – dėl konkordato XIX straipsnio, kuris reglamentavo, jog, skirdami parapijoms kunigus, vyskupai jų lojalumą Lenkijos valstybei privalo išsiaiškinti su atitinkamu ministru, realiai – vidaus reikalų. Paaiškėjo, jog kardinolas šį konkordato straipsnį paprasčiausiai jau buvo spėjęs „užmiršti" ir J. Macevičiaus nepatogiai užkluptas tik nusistebėjo: „Kaip tai? aš to neatsimenu, aš rezervuoju [galimybę. – A. K.] dar tuo reikalu pažiūrėti į tekstą, aš neatsimenu!"[607] Taip, anot J. Macevičiaus, „<...> mūsų gyvas ir greitas pasikalbėjimas ir baigės".

Taip pakrypus reikalams, J. Macevičius jau kovo 15 d. užsienio reikalų ministrui skubiai pranešė, kad „tinkamam tolimesniam veikimui Vatikane reikalinga skubiai Jūsų aprobata formaliai atsiprašyti Vyriausybės vardu prieš Šv Sostą už Kauno įvykius"[608]. V. Čarneckis bei Lietuvos vyriausybė šioje situacijoje didesnio pasirinkimo ar manevro laisvės, regis, neturėjo, todėl jau po poros dienų J. Macevičius iš Kauno gavo ministro pasirašytą telegramą, kurioje šykščiai nurodyta: „Vyriausybė tuojau po įvykių buvo pareiškusi apgailestavimą <...>. Jei randate reikalingu pakartokite tai Vatikane"[609]. Beveik neabejotina, kad lietuvių diplomatas instrukciją įvyk-

[603] Ten pat.

[604] Ten pat.

[605] Studijuojant lenkų istoriografiją susidaro kiek kitoks įspūdis. Labiau panašu, kad dėl Vilniaus vyskupo asmens Lenkijos ir Šventojo Sosto diplomatai buvo radę konsensusą dar sudarant konkordatą. (*Historia dyplomacji Polskiej...* , s. 285.) Tokios informacijos tuomet turėjo ir Lietuvos URM. Kita vertus, galutinai atsakyti į šį keblų, bet, mūsų galva, labai svarbų, principinį klausimą galbūt būtų galima tik išsamiai išstudijavus Vatikano archyve saugomus istorinius šaltinius.

[606] Žr. 530 nuorodą.

[607] Ten pat.

[608] Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* prie Šventojo Sosto J. Macevičiaus 1925 03 15 šifruota telegrama iš Romos į Kauną užsienio reikalų ministrui V. Čarneckiui, ten pat, l. 153.

[609] Užsienio reikalų ministro V. Čarneckio 1925 03 17 šifruota telegrama iš Kauno į Romą Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* prie Šventojo Sosto J. Macevičiui, ten pat, l. 148.

dė, tik nežinia ar paraidžiui: tai yra ar tik „apgailestavo" dėl įvykių laikinojoje sostinėje, ar vis dėlto atsiliepdamas į Vatikano pareigūnų pageidavimą „atsiprašė" už savo įsiaudrinusių tautiečių nepagarbius veiksmus.

Kita vertus, J. Macevičiaus pareikštas „apgailestavimas" ar netgi „atsiprašymas" negalėjo galutinai išvynioti dviejų šalių diplomatinės nesantaikos kamuolio 1925 m. pavasarį, nes netrukus po jo buvo paskelbta Lietuvos vyriausybės gana spygliuota protesto nota Šventajam Sostui, kurioje, be kita ko, buvo teiginiai, implikuojantys derybų dėl konkordato sustabdymą bei A. Zecchini atšaukimą iš Lietuvos[610].

Prezidento, partijų bei jų lyderių įelektrintos visuomenės presingas buvo rezultatyvus. Vyriausybė susvyravo ir po kurio laiko, nors ir dvejodama bei desperuodama, pasuko įkandin radikalams į diplomatinių santykių su Vatikanu daubą. Iškart po aukščiau aprašyto vyriausybės posėdžio, dar tą patį kovo 5 d. vakarą, V. Čarneckis išsiuntė telegramą į Romą, kurioje Lietuvos reikalų laikinąjį patikėtinį prie Šventojo Sosto J. Macevičių įspėjo: „Ruošiame griežtą protestą prieš konkordatą su Lenkija <...>"[611]. Tiesa, šis grasinimas buvo realizuotas tik beveik po mėnesio. Kadangi Šventasis Sostas kurį laiką vengė oficialiai priimti Lietuvos protesto notą[612] ir keli J. Macevičiaus bandymai tai padaryti pasibaigė nesėkme, todėl po tam tikrų peripetijų ir nesusipratimų oficiali protesto nota Šventajam Sostui buvo nusiųsta per diplomatinį kurjerį 1925 m. balandžio 3 d.[613] Tuo pasirūpino J. Macevičius ir specialiai tuo reikalu į Romą atvykęs URM pareigūnas, eksministras ir ekskunigas dr. Juozas Purickis[614].

Užsienio reikalų ministro V. Čarneckio iš principo aprobuotoje (tiesa, vėliau, jau Romoje, šį dokumentą dr. J. Purickis su J. Macevičiumi kolegialiai taisė: perredagavo, švelnino, pildė naujais argumentais)[615] notoje, be kita ko, buvo sakoma: „Su gilaus liūdesio jausmu, galinčiu mesti šešėlį ant šviesaus pasitikėjimo Šventojo Sosto bešališkumu, kurį lietuvių tauta turėjo, [tenka konstatuoti, kad] Šventasis Sostas yra suteikęs juridišką sankciją ir moralinį pašventinimą tai dalykų padėčiai, kuri nepriimtina Lietuvai ir kuri yra rezultatas smurto, panaikinusio tarptautines sutartis

[610] Užsienio reikalų ministro V. Čarneckio suredaguotos protesto notos Vatikano valstybės sekretoriui, kardinolui P. Gasparri dėl konkordato su Lenkija projektas, ten pat, l. 176 (dokumentas be datos, tačiau sprendžiant iš jo turinio ir gretutinių šaltinių parengtas tarp 1925 m. kovo 5 ir 10 dienos).

[611] Užsienio reikalų ministro V. Čarneckio 1925 03 05 šifruota telegrama iš Kauno į Romą Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* prie Šventojo Sosto J. Macevičiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 582, l. 181.

[612] A. Gaigalaitė, Dr. Juozo Purickio veikla siekiant Lietuvos tarptautinio pripažinimo, *Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918–1940*, p. 64–65.

[613] Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane J. Macevičiaus 1925 04 22 konfidencialus pranešimas Nr. 8 užsienio reikalų ministrui V. Čarneckiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 582, l. 90.

[614] Užsienio reikalų ministro V. Čarneckio 1925 03 12 instrukcija J. Purickiui ir Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane J. Macevičiui, ten pat, l. 156.

[615] A. Gaigalaitė, *Klerikalizmas Lietuvoje 1917–1940*, p. 158.

ir pasižadėjimus, pačios Lenkijos pasirašytus. <...> Lietuvos Vyriausybė tuo būdu jaučiasi priversta, su labai dideliu pasigailėjimu, pareikšti Jūsų Eminencijai savo energiškiausius protestus prieš panašų sutvarkymą Katalikų Bažnyčios padėties Vilniuje, Lietuvos sostinėje, taip pat ir to paties vardo Provincijoje, Lenkijos okupuotoje priešingai teisėtumui <...>“[616]. Jau kitą dieną po protesto notos gavimo Vatikano Valstybės sekretorius, kardinolas P. Gasparri, komentuodamas šį lietuvių užsispyrimą, gana taikliai ir taikiai, tačiau ne be kartėlio pastebėjo: „Ne aš turėčiau jums pamokas duoti, bet jūs esat jauni ir neprityrę diplomatai“[617]. Kad Vatikano Valstybės sekretorius šiuo atveju buvo visiškai teisus, lietuvių diplomatija gavo progą patirti labai greitai.

Tiesa, reikia pasakyti, kad notos įteikimas Vatikanui bei diplomatinių santykių su juo suardymas Lietuvos vyriausybei ir itin užsienio reikalų ministrui nebuvo malonus ir kėlė daug rūpesčių. Kad vyriausybė kurį laiką dvejojo ir vengė radikaliai bloginti diplomatinius santykius su Šventuoju Sostu, rodo archyviniai šaltiniai. Kovo 9 d. V. Čarneckis Lietuvos reikalų laikinajam patikėtiniui Vatikane išsiuntė protesto notą bei telegramą. Pastarojoje, be kita ko, J. Macevičiui nurodyta: „<...> praneškite Vatikanui, kad susidariusiomis aplinkybėmis Jūs esate priverstas paduoti savo Vyriausybei prašymą del atsistatydinimo ir lauksite atsakymo <...>. Pareikškit Vatikane, kad tolimesnis Zecchini, kaip Lietuvos bažnytiniams reikalams Delegatas, labai erzina visuomenę ir stato Vyriausybę sunkion padėtin <...>. Duokit aiškiai suprast, kad jo pakeitimas būtų labai pageidaujamas <...>“[618]. Tačiau praslinkus vos parai užsienio reikalų ministras savo nuomonę staiga pakeitė ir kitoje telegramoje J. Macevičiui jau nurodė: „Susilaikykite su jos [protesto notos. – A. K.] įteikimu ligi gausite tam instrukcijų <...>“[619]. Rytojaus dieną ministras dar kartą apsigalvojo. Kovo 13 d. skubioje telegramoje atstovas buvo informuotas, kad jam į pagalbą siunčiamas URM bendradarbis, buvęs užsienio reikalų ministras bei ekskunigas[620] dr. Juozas Purickis bei nurodyta: „Atvykus Purickiui ir pasitarus gal rasite reikalingu

[616] Užsienio reikalų ministro V. Čarneckio suredaguotos protesto notos Vatikano Valstybės sekretoriui, kardinolui P. Gasparri dėl konkordato su Lenkija projektas, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 582, l. 175–176. (Dokumentas be datos, tačiau sprendžiant iš jo turinio ir šalutinių šaltinių parengtas tarp 1925 m. kovo 5 ir 10 d.).

[617] D. Blažytė, Vytautas Petrulis, *Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai*, p. 294.

[618] Užsienio reikalų ministro V. Čarneckio 1925 03 09 šifruota telegrama iš Kauno į Romą Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane J. Macevičiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 582, l. 168–169.

[619] Užsienio reikalų ministro V. Čarneckio 1925 03 11 šifruota telegrama iš Kauno į Romą Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane J. Macevičiui, ten pat, l. 167.

[620] Faktiškai savo kunigystės dr. J. Purickis išsižadėjo dar trečiojo dašimtmečio pradžioje, tačiau oficialiai kaip kunigas buvo suspenduotas tik 1929 m. Plačiau apie šio XX a. pirmos pusės žymaus lietuvių visuomenės veikėjo, diplomato ir žurnalisto gyvenimo vingius žr.: A. Gaigalaitė, J. Žeimantienė, *Juozas Purickis – Vygandas*, Vilnius, 2004.

pakeisti Jums pasiųstą protesto notą <...>"[621]. Jau gerokai vėliau, būdamas seniai pasitraukęs iš diplomatinės tarnybos ir tik karčiai prisimindamas tų dienų įvykius – 1925 m. pavasarį-vasarą vyriausybėje bei URM tvyrojusį visišką pasimetimą bei desperaciją – J. Macevičius savo bičiuliui* bei tuometiniam užsienio reikalų ministrui Stasiui Lozoraičiui 1938 m. vasaros pabaigoje privačiame, itin slaptame laiške, pažymėtame grifu „Asmeniškai ir konfidencialiai", iš Romos į Kauną rašė:

„Tamsta tur būt tebeatsimeni, kaip studijuodavom Pasiuntinybės prie Šv. Sosto archyve mūsų santykių su Vatikanu evoliuciją. Tamsta likai nustebęs dėl inkongruencijų ir stačiai nesąmonių, kurios tame bare ypatingai atžymėjo krikščionių-demokratų valdžių laikotarpį, ypač 1925 metų konflikto metu. Tamstai prašant aš, kurs directe pažinojau dalykų eigą de-visu nuo 1921 m., gyvu žodžiu papildžiau raštų fragmentiško vaizdo nepilnumą ir pameni Tamsta, kaip Tamstos nusistebėjimas dar daugiau buvo padidėjęs, nes daug dalykų buvo stačiai neįtikėtini savo nenuoseklumu bei nesąmoningumu"[622].

Kaip į šias exdiplomato-dailininko reminescencijas po daugelio metų reagavo buvęs bendražygis, dabar – ministras, duomenų aptikti, deja, mums nepavyko.

Dr. J. Purickis iš Kauno į Romą į pagalbą J. Macevičiui buvo pasiųstas kovo 12 d. Jo pasiuntimą, regis, galima traktuoti kaip vidaus politinės kovos vyriausybėje ir nesutarimų su prezidentu rezultatą bei tam tikrą URM improvizaciją ar netgi desperaciją. J. Purickis turėjo išsiaiškinti situaciją vietoje ir veikti atsižvelgdamas į jos raidą bei rezultatus. Tai leidžia kelti hipotezę, kad URM lyg ir nepasitikėjo J. Macevičiaus profesiniais sugebėjimais arba savo galimybėmis tiksliai veikti ir kontroliuoti situaciją per atstumą. Antra vertus, J. Purickis į Vatikaną buvo pasiųtas su labai plačiais įgaliojimais. Užsienio reikalų ministro specialioje instrukcijoje J. Purickiui nurodoma: „Įteikti Kardinolui Gasparri raštu griežtą protestą del Vatikano Konkordato su Lenkija <...> Pareikšti sekančius Lietuvos Vyriausybės reikalavimus: a) Lietuvos revendikuojamoji teritorija turi būti valdoma Vatikano betarpiai; b) Arkivyskupai ir vyskupai skiriami Šv. Sosto be atsiklausimo Lenkų valdžios;

[621] Užsienio reikalų ministro V. Čarneckio 1925 03 13 šifruota telegrama iš Kauno į Romą Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane J. Macevičiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 582, l. 154.

* Gana šiltus Juozo Macevičiaus bei jo žmonos Nadinė Macevičienės santykius su Stasiu ir Vincenta Lozoraičiais galima iliustruoti ir tokia ištrauka iš laiško: „Laukdamas Tamstos atsakymo prašau priimti gražiausių linkėjimų! Visų mūsų vardu prašau sveikinti gerb. Ponią Lozoraitienę ir Jūsų sūnelius, o taip pat p-lę Matulaitytę. Stasiukas tur būt bus jau visas jaunas vyras užaugęs, o Pupa (kažin ar beatmena jis kaip dažnai pas mane ant rankų sėdėdamas vis „ato" pro langą gatvėj pravažiuojant automobiliams pirštuku rodė) irgi jau bus tikras giovanotto".

[622] Dailininko, eksdiplomato J. Macevičiaus 1938 08 09 privatus laiškas su grifu „Asmeniškai ir konfidencialiai" Lietuvos užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui, *LPPŠSAR*, byla: Vatikano Pasiuntinybė. Politiniai pranešimai. Lenkai, kita 1920–1925. Prapuolenis, Narjauskas, Macevičius, Bizauskas, Zecchini, kita.

c) žemesnioji dvasiškija skiriama vyskupų nepriklausomai nuo lenkų valdžios; d) kalbų vartojimas pridedamosiose pamaldose nustatomas vietos vyskupų susitarus su Šv. Sostu <...>. Esant šiems reikalavimams Vatikanui nepriimtiniems, pareikšti Lietuvos Vyriausybės nusistatymą sustabdyti derybas del Konkordato <...> ir pareikšti, kad ji skaito Vatikano konkordatą su Lenkija neegzistuojančiu"[623].

Ši V. Čarneckio instrukcija dr. J. Purickiui, manytume, dar kartą prikišamai rodo, kad trečiojo dešimtmečio viduryje Lietuva vykdė labiau deklaratyvią nei realią užsienio politiką, kuri tuomet, deja, jau darėsi „tradicinė". Ginčydama Lenkijos suverenitetą Vilnijoje bei kovodama dėl šios teritorijos susigrąžinimo, Lietuvos vyriausybė dažnai visiškai neracionaliai komplikavo savo santykius su reikšmingiausiomis to meto tarptautinėmis institucijomis bei trečiosiomis valstybėmis. Kaip kitaip būtų galima vertinti V. Čarneckio instrukcijoje ryškėjantį norą diktuoti Lenkijos–Vatikano konkordato turinį arba pareiškimą, jog Lietuva nepripažįsta šio konkordato? Kokias tarptautines-juridines pasekmes galėjo suponuoti toks „nepripažinimas" arba kokią duoti realią politinę naudą Lietuvai? Pastaroji Lietuvos užsienio reikalų ministro instrukcija tampa dar labiau nesuprantama žinant, jog jis negalėjo nežinoti 1925 m. kovo 2 d. J. Macevičiaus telegramos turinio. Pasikalbėjęs su įtakingiausiais Šventojo Sosto pareigūnais, apie Lenkijos–Vatikano konkordato turinį J. Macevičius į Kauną rašė: „Pataisymas nėra galimas, nes Vatikanas <...> išsiderėjęs maksimumą mūs interesų apsaugojimo, kokį tik galėjo Lenkai priimti, gi ratifikacija Vatikanui tai tik formalumas, tad iš čia mainymo galimybių nenumatoma <...> tad mūsų toj kryptyje pastangos turės likti be vaisių"[624].

Palyginus pastarąją J. Macevičiaus telegramą ir V. Čarneckio instrukciją dr. J. Purickiui tampa akivaizdu, jog Lietuvos užsienio reikalų ministras iš anksto žinojo (ar bent jau privalėjo žinoti), kad pasirinkta diplomatinė taktika pozityvių rezultatų neduos. O tai jau leidžia daryti prielaidą, jog Kaunas sąmoningai pasirinko konfrontacijos bei diplomatinių santykių destrukcijos su Vatikanu kelią. Tačiau tokiu atveju vėlgi kyla klausimas, o ką pozityvaus, atmetus demonstratyviai teisuolišką pozą ir „tvirtą charakterį", diplomatinių santykių sugadinimas arba nutraukimas su Šventuoju Sostu Lietuvai galėjo atnešti? Galbūt tik tai, jog tokiu būdu buvo sukurta iracionali padėtis, iš kurios anksčiau ar vėliau kažkam turėjo tekti „malonumas" kapstytis? Ar tikrai taip, tegu nusprendžia šių eilučių skaitytojai.

[623] Užsienio reikalų ministro V. Čarneckio 1925 03 12 konfidenciali instrukcija Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane J. Macevičiui ir URM pareigūnui dr. J. Purickiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 582, l. 156.

[624] Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane J. Macevičiaus 1925 03 02 šifruota telegrama iš Romos į Kauną, URM Politikos ir ekonomikos departamentui, ten pat, l. 183–184.

Kodėl vyriausybė bei užsienio reikalų ministras taip dažnai kaitaliojo savo nuomonę bei sprendimus ir desperavo, paaiškina tolesnis V. Čarneckio susirašinėjimas su atstovybe Vatikane. Štai kovo 23 d. telegramoje J. Macevičiui V. Čarneckis akivaizdžiai prisipažino, kad sprendimus priiminėja labiau veikiamas vidaus politinės konjunktūros bei spaudos ir visuomenės presingo nei atsižvelgdamas į tarptautines realijas ar diplomatinę praktiką. Ministro telegramoje rašoma: „Spaudai paskelbus Purickio kelionę manytumėm reik paskubinti akciją <...> Tuojaus įteikti protestą <...>“[625]. Kadangi tuo metu protesto nota dar nebuvo įteikta – P. Gasparri trumpam buvo išvykęs iš Vatikano, – J. Macevičius ministrui nuo vidaus politinių intrigų bei presingo siūlė suktis meluojant: „Vidaus politikos reikalu <...> galima paskelbti, kad griežtas protestas Vatikanui pareikštas <...>“[626]. Tačiau V. Čarneckiui šis kelias, regis, neatrodė ilgas ir nebuvo prie širdies. Todėl balandžio 1 d. ministras vėl atakavo telegrama savo pavaldinius J. Macevičių bei dr. J. Purickį: „Ar įteikta protesto nota, kas toliau daroma ir kokia padėtis?“[627]

Kaip jau minėta, šis Lietuvos vyriausybės nurodymas buvo įvykdytas: protesto nota Vatikanui buvo nusiųsta balandžio 3 d., ir padėtis po šios „akcijos“ susidarė nekokia. J. Macevičius netruko išsiaiškinti, kad Pijus XI lietuvių protesto notą perskaitė su širdgėla ir apgailestavo dėl lietuvių nedėkingumo Šventajam Sostui[628]. Tačiau lietuvių diplomatų ir tai pernelyg nesujaudino. Jau kitą dieną po notos nusiuntimo balandžio 4 d. J. Macevičius, pasitaręs su P. Klimu, apsilankė Vatikano Valstybės sekretoriate. Šio savo vizito tikslą pranešime ministrui V. Čarneckiui apibrėžė taip: „<...> verbaline nota* pranešiau Segreterijai di Stato jogei kuriam laikui išvykstu iš Romos, o grįžęs pranešiu. Tad oficialiai esu absent**“[629]. Šį savo žingsnį J. Macevičius, aiškino noru „<...> užkirsti Vatikanui kelią, jei jisai pirmas sumanytų nutraukti su mumis santykius <...>“. Lietuvių diplomato duomenimis, tokia galimybė buvo visai reali bent dėl trijų priežasčių: a) dėl A. Zecchini įžeidimo Kaune ir

[625] Užsienio reikalų ministro V. Čarneckio 1925 03 23 šifruota telegrama iš Kauno į Romą Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane J. Macevičiui, ten pat, l. 144.

[626] Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane J. Macevičiaus 1925 03 25 šifruota telegrama iš Romos į Kauną užsienio reikalų ministrui V. Čarneckiui, ten pat, b. 573, l. 291.

[627] Užsienio reikalų ministro V. Čarneckio 1925 04 01 šifruota telegrama iš Kauno į Romą Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane J. Macevičiui, ten pat, b. 582, l. 140.

[628] Lietuvos *Chargé d'Affaires a. i.* Vatikane J. Macevičiaus 1925 04 04 šifruota telegrama iš Romos į Kauną užsienio reikalų ministrui V. Čarneckiui, ten pat, l. 80.

* *Verbalinė nota* nuo įprastos *notos* skiriasi tuo, kad ji kontrahentui įteikiama (nusiunčiama) ant oficialaus institucijos blanko, tačiau nepasirašyta. Taigi ja paprastai sprendžiami ne tokie svarbūs klausimai ir todėl diplomatinėje praktikoje ji dažniausiai laikoma mažiau reikšminga.

** Nesąs (pranc.).

[629] Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane J. Macevičiaus 1925 04 22 konfidencialus pranešimas Nr. 8 užsienio reikalų ministrui V. Čarneckiui, ten pat, l. 88.

Lietuvos vyriausybės vengimo dėl to oficialiai, raštu atsiprašyti; b) Šventasis Sostas išvakarėse jam įteiktą protesto notą laikė „<...> sau užgavimu!“; c) Vatikanas buvo „<...> gerai painformuotas apie padėties rimtumą Lietuvoje“ ir čia vyraujančias antivatikaniškas nuotaikas[630]. Kita vertus, pažymėtina, kad šį žingsnį Lietuvos reikalų laikinasis patikėtinis Vatikane žengė savo iniciatyva, regis, net nepasitaręs su URM. Charakteringa ir tai, jog tariamo išvykimo iš Romos priežasčių Vatikano pareigūnams J. Macevičius nenurodė. Taip buvo palikta gana plati erdvė tolesniams diplomatiniams manevrams. Tačiau Lietuvos vyriausybė ir URM būdamos visiškoje vidaus politinės konjunktūros nelaisvėje šia diplomatine erdve, kaip netrukus pamatysime, deja, nepasinaudojo. Todėl J. Macevičiaus su P. Klimo pagalba atliktas diplomatinis manevras iš esmės buvo naudingas tik tiek, kad skausmingą problemos atomazgą uždelsė ir maždaug mėnesiui nustūmė į priekį.

Lietuvos vyriausybės protesto nota Vatikanui (kol kas dar nepaskelbta) bei J. Macevičiaus įteikta verbalinė nota apie savo išvykimą Šventąjį Sostą pastatė į keblią padėtį. Todėl Vatikano diplomatija suskato ieškoti išeities ir šiuos jai nepalankius faktus pasirūpino interpretuoti savaip. Diplomatiniais kanalais ir per spaudą bandyta platinti versiją, kad J. Macevičius išvykimas iš Vatikano yra susijęs su pasiuntinio ir vyriausybės tarpusavio nesutarimais dėl politikos Šventojo Sosto atžvilgiu. Vatikano Valstybės sekretoriatas laikraščio *Corriere Diplomatico e Consolare* redakcijai atsiuntė oficialų komunikatą, kuriame teigta, jog Lietuvos atstovas prie Šventojo Sosto tik trumpam išvyko į Kauną „<...> konferuoti su savo Vyriausybe del lenkų konkordato“. Ten pat nurodyta, kad „patsai atstovas esąs pilnai įsitikinęs, jog Vatikanas pasielgęs teisingai“, nes kitaip negalėjęs padaryti „<...> neutralumo nelaužydamas“. Tuo tarpu Lietuvos vyriausybė susidariusi „<...> klaidingą opiniją apie reikalą, tad jai atitaisyti ir padėtį nušviesti“ J. Macevičius ir išvykęs į Kauną. Apie balandžio 3 d. Lietuvos protesto notą Vatikanui komunikate net nebuvo užsiminta. Jeigu tikėti *Corriere Diplomatico e Consolare* direktoriaus Giacinto Cottini žodžiais J. Macevičiui, tai jis, perskaitęs komunikatą ir žinodamas tikrąjį „dalykų stovį“, suabejojo jo teisingumu ir savo laikraštyje neišspausdino[631].

Jaunas, jautrios ir lakios meniškos sielos lietuvių diplomatas dėl tokio situacijos interpretavimo gerokai pyktelėjo ant kolegų iš Vatikano ir nebeįstengdamas nuslėpti savo susijaudinimo bei bejėgiškumo užsienio reikalų ministrui rašė: „Štai musteris!* Del mūsų „protesto notos“, kuri visą dieną anksčiau buvo Vatikanui nusiųsta, nė žodžio neprasitarė, o del pranešimo mano apie mano išvažiavimą štai

[630] Ten pat.
[631] Ten pat, l. 89–90.
* Pavyzdys (vok.).

kokią versiją išgalvojo!“[632] Matyt, jog būtent šis Vatikano diplomatų poelgis, kuris gali būti interpretuojamas ir kaip Vatikano bandymas suteikti Lietuvai daugiau erdvės diplomatiniams manevrams, J. Macevičiaus liko nesuprastas ir paakino jį sudėlioti visus taškus ant „i“, tai yra balandžio 3 d. protesto notos turinį paskelbti spaudoje. Tarp šalių kilusių politinių nesutarimų ir diplomatinių dokumentų paskelbimas spaudoje buvo kraštutinis lietuvių valdžios bei diplomatijos žingsnis, liudijęs ne tiek valdžios principų ar valstybės interesų gynimą, kiek neprofesionalumą, lengvabūdiškumą ar netgi polinkį kerštauti. Kauno diplomatas buvo įsitikinęs, jog „bendrai akyvaizdoje Vatikano nusistatymo mus paaukoti didesniai lenkų simpatijai įgyti“* tolesnės nuolaidos Vatikanui nieko pozityvaus neduos, nes „<...> lenkų simpatija su lietuvių interesų apsaugojimu nėra suderinama“[633]. Todėl į konfliktą su Vatikanu jis buvo pasišovęs įtraukti ir italų spaudą, kuri, jo supratimu, galėjo tapti savotiška spaudimo priemone Šventajam Sostui. Šį jauno diplomato ryžtą puikiai liudija tokie jo žodžiai užsienio reikalų ministrui: „Sunku pasakyti, ar galima daugiau pralošti negu jau netekę esame, visų mūsų dėtų prieš konkordato sudarymą pastangų nepaisoma buvo. Tad belieka mums savo teisių gynimui pradėti sistemingą, metodingą, nenuilstamą kovą prieš mums padarytą skaudžią skriaudą bendrai spaudoje ir ypatingai italų spaudoje, nes čia, kaipo Popiežiaus buvimo krašte, visa, kas jį liečia, įgyja daugiau aktualumo“[634].

Antra vertus, iš pranešimo turinio aiškėja, kad kietai laikytis prieš Vatikaną J. Macevičių, be kita ko, galėjo pastūmėti klaidingas įsitikinimas, jog jau išgyvendamas „konfliktų gadynę“ su Italijos, Argentinos, Čekoslovakijos ir iš dalies – Prancūzijos vyriausybėmis Šventasis Sostas vengs eskaluoti dar vieną tarptautinę destrukciją, susijusią su jo vardu ir galinčią pakenkti jo autoritetui, todėl anksčiau ar vėliau atsižvelgs į lietuvių pageidavimus[635]. Prisimenant, jog pačioje konflikto pradžioje – 1925 m. kovą – J. Macevičius užėmė gerokai santūresnę poziciją Šventojo Sosto atžvilgiu, galima daryti prielaidą, kad iracionalų poveikį nei didesnės darbo patirties, nei jokio politinio užnugario neturinčio diplomato nusistatymui darė ne tik karingos nuotaikos pačioje Lietuvoje, bet galbūt ir glaudžiau besimezgantys jo kontaktai su vietos diplomatiniu korpusu bei italų besiformuojančios totalitarinės visuomenės elito atstovais.

[632] Ten pat, l. 90.

* Pasak J. Macevičiaus, tokią Vatikano politiką Lenkijos atžvilgiu „<...> pakankamai įrodo visa eilė faktų“: a) konkordato sudarymo proga įteikti aukščiausi apdovanojimai Lenkijos prezidentui St. Wojciechowskiui; b) aukščiausių Vatikano pareigūnų, šiaip esą niekada nemėgstančių fotografuotis, malonus „pozavimas lenkų portretistams“; c) Pijaus XI pasakyti žodžiai susitikime su lenkų studentais, konkordato sudarymo proga atvykusiais į Vatikaną.

[633] Ten pat, l. 91.

[634] Ten pat.

[635] Ten pat, l. 91–92.

Iš tiesų, 1925 m. balandžio 4 d. įteikęs verbalinę notą Vatikano Valstybės sekretoriatui apie savo išvykimą, J. Macevičius Italijos nepaliko ir tik trumpam iš Romos išvažiavo į Milaną. Į savo tarnybos vietą Romoje lietuvių diplomatas grįžo jau balandžio viduryje, Šventų Velykų išvakarėse. Oficiali grįžimo versija – „Švenčių dienoms praleisti“. Ta proga antrą švenčių dieną Lietuvos atstovybėje buvo surengtas priėmimas, kuriame dalyvavo beveik trisdešimt svečių. Tarp kviestųjų buvo augustijonų vienuolis Aurelio Palmieri – *Istituto per l'Europa Orientale Slary* „sekcijos direktorius“ ir laikraščio *Corriere Diplomatico e Consolare* direktorius G. Cottini. J. Macevičiaus teigimu, „abu palankūs mums žmonės“, ir pakviesti ne šiaip sau. Priėmimo metu su A. Palmieri sutarta, kad jo vadovaujamo instituto bendradarbis profesorius Nicola Turchi, jau spėjęs pagarsėti prolietuviška veikla[636], parengs straipsnį „<...> apie lenkų padaryto konkordato Bažnyčiai žalingumą ir jo neteisingumą“, kuris bus išspausdintas šio instituto „oficialiam organe“. Kartu J. Macevičius tądien mikliai rado bendrą kalbą ir su G. Cottini. Su pastaruoju sutarta, jog artimiausiu metu *Corriere Diplomatico e Consolare* puslapiuose bus „ištisai“ paskelbtas balandžio 3 d. Vatikanui įteiktos protesto notos tekstas bei ta proga J. Macevičiaus specialiai parengtas „*Exposé** apie lenkų konkordato žalingumą ir pragaištingas pasekmes“[637].

Italai J. Macevičiui duotų pažadų laikėsi pavyzdingai, ir abu susitarimai netrukus buvo įgyvendinti. Jau balandžio 18 d. *Corriere Diplomatico e Consolare* išspausdino lietuvių protesto notą, J. Macevičiaus parengtą „*Exposé*“, komentuojančią notos turinį, ir rubrikoje „*Gandai*“ Lietuvai „labai <...> palankioje formoje“ netgi paskleidė žinią apie neva Varšuvoje vykstančius didelius kivirčus dėl Lenkijos ir Vatikano konkordato ratifikacijos. J. Macevičius šį italų laikraščio numerį sutiko iš pasitenkinimo trindamas rankas ir, regis, vertino kaip savo pirmą ryškesnę asmeninę diplomatinę pergalę prieš labiau patyrusius Šventojo Sosto diplomatus. Laikraščio iškarpa nedelsiant buvo išsiųsta į Kauną ir palydėta džiaugsmingu lietuvių diplomato komentaru: „Jiems [Vatikano diplomatams. – A. K.] <...> turi būti nesmagu pamatyti „*Corriere Dipl.*“ skiltyse tojo protesto tekstą“[638]. Atsidėkodamas už para-

[636] Italų profesorius, filologas Nicola Turchi su Lietuvos Atstovybe prie Šventojo Sosto artimus ryšius užmezgė dar kanauninkui dr. J. Narjauskui dirbant Romoje. Nuo tų laikų šis gana vaisingas bendradarbiavimas tęsėsi. Pavyzdžiui, J. Narjausko iniciatyva ir lėšomis 1920 m. N. Turchi lankėsi Kaune, Kėdainiuose, Šiauliuose bei kituose Lietuvos miestuose. Iškart po viešnagės Lietuvoje profesorius paskelbė lietuviams palankią istorinę apybraižą *Nepriklausomoje Lietuvoje – Nella Lituania independente*, Roma, 1921.

* Trumpas pranešimas (pranc.).

[637] Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane J. Macevičiaus 1925 04 22 konfidencialus pranešimas Nr. 8 užsienio reikalų ministrui V. Čarneckiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 582, l. 89.

[638] Ten pat, l. 90.

mą, parodytą „drąsą"* ir „<...> didelio mums prijautimo", J. Macevičius G. Cottini iškart parašė „gražų laišką", o netrukus pakvietė pietų. Balandžio 22 d. Kauno diplomatas su prof. N. Turchi „galutinai" suredagavo ir atidavė A. Palmieri spausdinti straipsnį apie Lenkijos–Vatikano konkordato žalą Lietuvai bei visai Katalikų Bažnyčiai[639].

Negana to, užsimojęs „prispausti" Vatikano Valstybės Sekretoriatą bei Vatikano diplomatiją ir kartu išpešti naudos Lietuvos reikalams, J. Macevičius ėmėsi tam tikrų akcijų vietos diplomatiniame korpuse bei įtaigos priemonių atskiriems Šventojo Sosto pareigūnams. Palaiminus Užsienio reikalų ministerijai, diplomatas 1925 m. balandžio viduryje pabandė užmegzti „artimus ryšius" su Veimaro Vokietijos, Čekoslovakijos bei Vengrijos pasiuntinybėmis prie Šventojo Sosto. Tikslas – Lietuvai naudingai nušviesti Lietuvos–Vatikano konflikto priežastis bei rasti sąjungininkų diplomatinėje kovoje su Vatikanu. Balandžio 18 d. Vokietijos[640], Vengrijos[641] bei Čekoslovakijos[642] pasiuntinybėms Lietuvos vyriausybės vardu buvo įteiktos protesto notos prieš Vatikano konkordatą su Lenkija. Dokumente teigta, jog Lietuvos valdžia nepripažįsta konkordato juridinių galių, kurios pažeidžia Lietuvos Respublikos teritorinius interesus. Vokietijos pasiuntinybė lietuvių protesto notą akceptavo (patvirtino jos turinį ir gavimą) labai greitai, vos po keturių dienų[643]. Tuo tarpu kaip į lietuvių protestą reagavo čekoslovakai bei vengrai, duomenų aptikti, deja, nepavyko. Tą pačią balandžio 18 d. Lietuvos protesto notos prieš Šventojo Sosto konkordatą su Lenkija buvo išsiųstos ir dviem Vatikano pareigūnams, su kuriais J. Macevičius jau buvo spėjęs artimiau susipažinti: Rytų apeigų Bažnyčios Šventosios Kongregacijos konsultantui Michele d'Herbigny[644] bei Biblijos studijų nuolatinės komisijos nariui Giovanni Genocchi[645]. Kaip netrukus įsitikinsime, pastarosios protesto notos greičiausiai galutinai perpildė Vatikano diplomatų kantrybės taurę.

* Drąsos motyvas J. Macevičiui vertinant G. Cottini „nuopelnus" Lietuvai atsirado tuomet, kai pastarasis, ruošdamasis publikuoti lietuvių protesto notą, ją perskaitė ir be entuziazmo konstatavo, jog „Vatikanas jo nepagirs už publikavimą <...>", tačiau duoto žodžio laikėsi.

639 Ten pat.

640 Lietuvos atstovybės prie Šventojo Sosto 1925 04 18 verbalinė nota Nr. 38 Vokietijos pasiuntinybei prie Šventojo Sosto, *LPPŠSAR*, byla: Vatikano Pasiuntinybė. Politiniai pranešimai. Lenkai, kita 1920–1925. Prapuolenis, Narjauskas, Macevičius, Bizauskas, Zecchini, kita.

641 Lietuvos atstovybės prie Šventojo Sosto 1925 04 18 verbalinė nota Nr. 39 Vengrijos pasiuntinybei prie Šventojo Sosto, ten pat.

642 Lietuvos pasiuntinybės prie Šventojo Sosto 1925 04 18 verbalinė nota Nr. 40 Čekoslovakijos pasiuntinybei prie Šventojo Sosto, ten pat.

643 Vokietijos pasiuntinybės prie Šventojo Sosto 1925 04 22 verbalinė nota Nr. 304 Lietuvos atstovybei prie Šventojo Sosto, ten pat.

644 Lietuvos atstovybės prie Šventojo Sosto 1925 04 18 verbalinė nota Rytų apeigų Bažnyčios Šventosios Kongregacijos konsultantui M. d'Herbigny, ten pat.

645 Lietuvos atstovybės prie Šventojo Sosto 1925 04 18 verbalinė nota Popiežiaus Biblijos studijų nuolatinės komisijos nariui G. Genocchi, ten pat.

Grįžtant prie Lietuvos protesto notos Vatikanui įteikimo ir paskelbimo italų spaudoje istorijos reikia konstatuoti, jog lietuvių istoriografijoje paplitęs tvirtinimas, kad nota iš pradžių buvusi paskelbta ir tik po to, jau neturėdamas kitos išeities, Vatikanas esą ją sutikęs priimti, yra ne visai tikslus bent keliais aspektais. Kiek mums žinoma, profesorė dr. Aldona Gaigalaitė 1925 m. balandžio 3 d. Lietuvos protesto notos Vatikanui įteikimo istoriją plačiau aprašė du kartus ir pateikė dvi istoriografines versijas šiuo klausimu. 1970 m. pasirodžiusioje monografijoje *Klerikalizmas Lietuvoje 1917–1940* istorikė mums rūpimą faktą aprašė taip: „Ji [nota] buvo įteikta tik balandžio 3 d. Vatikanas ir tuo metu nenorėjo priimti notos. Macevičius su Purickiu parodė tiek apsukrumo, kad paskelbė ją Vatikano spaudoje. Tada Vatikanas buvo priverstas ją priimti“[646]. Jeigu nekreiptume didesnio dėmesio į du grynai faktinio pobūdžio netikslumus, – kad notos paskelbimą spaudoje J. Macevičius iš esmės suorganizavo be dr. J. Purickio tiesioginės pagalbos (ar „apsukrumo“), ir į tai, jog laikraštis *Corriere Diplomatico e Consolare* vargiai gali būti įvardijamas kaip „Vatikano spauda“, tai šiuo atveju galbūt ir galima aukščiau cituotus prof. A. Gaigalaitės teiginius suprasti taip, kad balandžio viduryje įvykęs protesto notos paskelbimas italų spaudoje iš tiesų Vatikanui užkirto kelią lietuvių protesto notą tiesiog ignoruoti, arba, istorikės žodžiais tariant, „<...> privertė ją priimti“. Juolab kad prof. dr. A. Gaigalaitės sukonstruota sakinių vidinė logika bei seka tokią interpretaciją lengvai leidžia „pritempti“. Kita vertus, kad ir kaip būtų keista, tačiau beveik po trisdešimties metų ta pati – balandžio 3 d. lietuvių protesto notos Vatikanui istorija pateikta jau kitaip. 1999 m. publikuotame autorės straipsnyje apie užsienio reikalų ministrą dr. J. Purickį 1925 m. balandžio 3 d. protesto notos Vatikanui įteikimo istorija, regis, jau pritaikyta konkrečiam tikslui – dr. J. Purickio „autoritetui pakelti“, deja, gerokai prasilenkia su faktais ir vargu kam naudinga. Pagal antrąją istorikės versiją, dr. J. Purickis „<...> notą paskelbė Vatikano spaudoje, ir tada popiežiaus diplomatai balandžio 3 d. buvo priversti ją priimti“[647]. Tokia faktų dalykinė ir chronologinė korekcija tik suponuoja pastarojo istorinio epizodo savotišką plastinę operaciją ir, deja, jau nebesuteikia galimybių jokioms dr. J. Purickį ar Šventąjį Sostą išteisinančioms interpretacijoms. Pasak šios versijos, pirmasis tik gali būti giriamas ar peikiamas (nelygu kaip pažiūrėsime) už tai, kad privertė ar išprovokavo antrąjį priimti minimą protesto notą, o pastarasis – už tai, kad pasidavė pirmojo spaudimui. Reziumuojant šiuos neabejotinai įdomius, bet nevisiškai precizškus interpretacijų vingius lietuvių istoriografijoje manding lieka pasidžiaugti, jog iš tiesų

[646] A. Gaigalaitė, *Klerikalizmas Lietuvoje 1917–1940*, p. 158.

[647] A. Gaigalaitė, Dr. Juozo Purickio veikla siekiant Lietuvos tarptautinio pripažinimo (1920 06 19 – 1922 01 01), *Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918–1940*, p. 64.

taip nebuvo: nei dr. J. Purickis šantažavo Vatikaną, nei juo labiau pastarasis tokiam šantažui pasidavė. Naujausiose savo publikacijose autorė grįžta iš esmės prie pirmosios versijos ir notos paviešinimo italų spaudoje laurus vėl priskiria ne tik dr. J. Purickiui, bet ir J. Macevičiui[648].

Istoriografinius konceptus bei eufemizmų prisodrintas interpretacijas paliekant nuošalėje ir grįžtant prie aptariamų įvykių esmės reikia pažymėti, jog vis dėlto, nepaisant aukščiau nurodytų protesto notos įteikimo priežasčių bei aplinkybių, Vatikanas nesiėmė iniciatyvos nutraukti diplomatinių santykių su Lietuva ir pasirinko nestandartinį sprendimą: jaunai lietuvių diplomatijai nusprendė duoti savotišką diplomatinę pamoką. Galbūt netgi dvi. Pirmiausia vos tik J. Macevičius informavo Šventojo Sosto Valstybės sekretoriatą, kad grįžo į Romą ir vėl pradeda eiti savo pareigas, Vatikano Valstybės Sekretoriato kanceliarija jau balandžio 30 d. Lietuvai protesto notą grąžino pareikšdama, jog „Šv. Sostas nepriima tokioje formoje suredaguotų notų <...>"[649]. Po šio nemalonaus akibrokšto Kaunui iš esmės liko tik dvi išeitys: diplomatinis atsitraukimas – notos perredagavimas pagal Vatikano diplomatų pageidavimus, arba nusišalinimas nuo problemos sprendimo, t. y. diplomatinių santykių nutraukimas. Deja, ir vieno, ir kito kelio pasirinkimas galėjo paliudyti tik tai, jog lietuvių diplomatija stokoja profesionalumo, todėl jai sunkiai sekasi susidoroti su kylančiomis problemomis. Be to, perredaguoti notai (tokia galimybė, manytume, buvo ir būtų buvusi kur kas racionalesnė, nei tiesmukas diplomatinių santykių nutraukimas) reikėjo tam tikros drąsos būti savikritiškam ir didžiulio profesionalumo. O pastarojo, kaip jau minėta, labiausiai stigo. Todėl gegužės 9 d. J. Macevičius verbaline nota Šventojo Sosto Valstybės sekretorių sausai informavo, kad „<...> turi garbės pranešti Segreterijai di Stato, jog Atstovybė nėra savo Vyriausybės įgaliota įnešti by kurias atmainas į minėtą notą"[650].

Antra vertus, 1925 m. gegužės pirmomis dienomis Lietuvos vyriausybė neapibrėžtam laikui iš Vatikano atšaukė savo reikalų laikinąjį patikėtinį. Faktiškas diplomatinių santykių nutraukimas su Šventuoju Sostu buvo suorganizuotas taip, kad formaliai atrodytų, jog pats J. Macevičius dėl notos grąžinimo jaučiasi giliai įžeistas ir nebenori ilgiau reziduoti Vatikane, o Lietuvos vyriausybė tik atsižvelgia į savo pasiuntinio užgaidą. Gegužės 6 d. J. Macevičius popiežiaus kurijai įteikė dar vieną verbalinę notą, kurioje konstatavo, jog „susidariusiomis aplinkybėmis Lietuvos prie Šv. Sosto atstovavimas, mano įsitikinimu, nėra galimas, todėl <...> atsistatydinu

[648] A. Gaigalaitė, J. Žeimantienė, *Juozas Purickis – Vygandas*, p. 57–58.

[649] Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane J. Macevičiaus 1925 05 04 šifruota telegrama iš Romos į Kauną užsienio reikalų ministrui V. Čarneckiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 582, l. 84.

[650] 1925 05 09 Lietuvos vyriausybės konfidenciali verbalinė nota Vatikano Valstybės sekretoriui, ten pat, l. 71.

<...>“[651]. Pastaroji verbalinė nota, J. Macevičiaus žodžiais tariant, buvo „mūsų su p. Klimu sukombinuota“ siekiant atsikirsti Vatikanui už „nesmagų grąžinimą“ ir kad paliktų „<...> paskutinį žodį mums“[652]. Taigi, regis, greta racionalaus valstybės interesų gynimo (apie racionalų valstybės interesų suvokimą šįkart nekalbame) motyvo lietuvių diplomatų veikloje šiuo atveju būta ir vos juntamos bravūros požymių. Ar bravūra diplomatijoje pasiteisina, paaiškėjo labai greitai – lygiai po dešimt dienų.

Kiek vėliau, gegužės 11 d., Vatikano valstybės sekretoriui kardinolui P. Gasparri buvo įteikta oficiali Lietuvos nota, patvirtinanti ankstesnės, gegužės 6 d., verbalinės notos turinį. Lietuvos reikalų laikinojo patikėtinio pasirašytame dokumente, adresuotame kardinolui P. Gasparri, buvo sakoma*:

> „Eminencija, Turiu garbės pranešti Jūsų Eminencijai, kad susidariusi pasekmėje atsiradusių del sudaryto su lenkais konkordato sunkenybių santykiuose tarp Šv. Sosto ir Lietuvos situacija, darydama, mano insitikinimu, negalimais tolimesnius draugingus santykius atmosferoje, deja, netekusioje nuoširdumo, taip reikalingo sėkmingam diplomatinio atstovo darbui, paragino mane inteikti savo Vyriausybei atsistatydinimą. Gi Vyriausybė iš savo pusės dabar man pranešė mano atšaukimą nuo Lietuvos Chargé d'Affaires prie Šv. Sosto pareigų pavesdama notifikuoti tatai Šventam Sostui. Tąjį atšaukimą šiuo turiu garbės pranešti Jūsų Eminencijos žiniai. Atsisveikindamas jaučiu pareigos giliai padėkoti Jūsų Eminencijai už nuolat man rodytą gerumą ir palankumą ir išreikšti savo pasigailėjimo jausmus apleidžiant savo tautos dvasinių reikalų atstovavimą prie aukščiausios pasaulyje moralės galybės. Naudojuos šiąja proga, kad atnaujinti Jūsų Eminencijai mano gilios pagarbos žodžius“[653].

Toks gana aikštingas notos turinys iš esmės reiškė, jog Lietuva įšaldo savo diplomatinius santykius su Šventuoju Sostu. Žinoma, taip pakreipus diplomatinių santykių vagą buvo galima tikėtis reakcijos. Šventojo Sosto diplomatija nebuvo linkusi atsidurti pralaimėtojo vietoje. Todėl jau gegužės 16 d. Vatikano oficiozas *L'Osservatore Romano* paskelbė komunikatą, kuriame buvo pranešama, jog Lietuvos reikalų laikinasis patikėtinis prie Šventojo Sosto J. Macevičius dėl „svarbių priežasčių“ prarado Vatikano pasitikėjimą ir todėl nuo šiol Vatikane tampa nepageidaujama persona[654]. Suprantama, diplomatinę karjerą tik pradedančiam jaunam lietu-

[651] Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* prie Šventojo Sosto J. Macevičiaus 1925 05 06 šifruota telegrama iš Romos į Kauną užsienio reikalų ministrui V. Čarneckiui, ten pat, b. 573, l. 254.

[652] Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane J. Macevičiaus 1925 05 12 slaptas pranešimas iš Romos į Kauną URM Politikos departamentui, ten pat, l. 68.

* Dėl savo svarbos dokumentas cituojamas ištisai.

[653] 1925 05 12 Lietuvos vyriausybės nota Vatikanui dėl J. Macevičiaus atšaukimo iš *Chargé d'Affaires a.i.* pareigų prie Šventojo Sosto, ten pat, b. 582, l. 70 (vertimas iš prancūzų kalbos – Lietuvos URM pareigūnų).

[654] Kardinolo Fr. Borgongini-Duca 1938 06 03 laiškas J. Macevičiui, *LPPŠSAR*, byla: Vatikano pasiuntinybė. Politiniai pranešimai. Lenkai, kita 1920–1925. Prapuolenis, Narjauskas, Macevičius. Bizauskas, Zecchini, kita.

vių dailininkui tai buvo gana nelauktas ir skaudokas smūgis. Juolab jog pats Juozas Macevičius čia buvo beveik niekuo dėtas ir asmeniškai jam Vatikano pareigūnai, tiesą sakant, nelabai ką turėjo ir galėjo prikišti. J. Macevičiaus viešas paskelbimas *persona non grata* iš tiesų buvo tik Vatikano akibrokštas bei saldus kerštas jaunai valstybei, kuri pabandė nepaisyti Šventojo Sosto diplomatijos jai nustatytų standartų ir bravūriškai diktuoti diplomatijos madas Romoje. Lygiai po trylikos metų (*Sic!*), 1938 m. birželį, privačiame laiškelyje, adresuotame „Caro Signor Macevicius"*, šį faktą atvirai pripažino ir už tai lietuvių diplomato patyliukais atsiprašė pats anuometinis Vatikano Valstybės Ypatingųjų reikalų kongregacijos sekretorius Fr. Borgongini-Duca. J. Macevičiui atsiųstame laiškelyje buvo rašoma: „Brangus Pone Macevičiau, galiu užtikrinti Tamstą, kad „svarbios priežastys", kuriomis buvo motyvuotas atšaukimas Tamstai agrément, apie ką buvo pranešta 1925 m. gegužės 16 d. *L'Osservatore Romano* komunikate, visai nelietė Tamstos asmenybės. Su ypatinga pagarba atsidavęs Fr. Borgongini-Duca"[655].

Po minėto *L'Osservatore Romano* viešo komunikato Lietuva didelio pasirinkimo bei erdvės veikimui nebeturėjo. Todėl liko žengti paskutinį, jau visai natūralų žingsnį. 1925 m. gegužės 18 d. Lietuvos URM Politikos ir ekonomikos departamento direktorius Bronius Kazys Balutis apie J. Macevičiaus atsistatydinimą ir apie tai, kad „Vyriausybė atsistatydinimą priėmė ir notifikavo Vatikanui", informavo kitas Lietuvos atstovybes užsienyje[656]. Į situaciją žvelgiant retrospektyviai, galima teigti, jog Šventojo Sosto diplomatija tuo metu buvo kur kas brandesnė ir elgėsi gerokai racionaliau. Puikiai suvokdama, kad nesutarimų eskalavimas perspektyvos neturi, nebuvo suinteresuota grimzti gilyn į konfliktą su Lietuva, todėl diplomatiškai išsisukinėjo ir kurį laiką paprasčiausiai vengė priimti gana iššaukiančio turinio lietuvių protesto notą. Be to, būdinga ir tai, jog Vatikano diplomatija nesibaimino ieškoti išeities iš aklavietės netgi po to, kai Lietuva Vatikanui vis dėlto prisispyrusi įteikė protesto notą ir faktiškai nutraukė diplomatinius santykius. Tokią iniciatyvą liudija ir 1925 m. birželio 5 d. monsinjoro Fr. Borgongini-Duca laiškas buvusiam Lietuvos atstovui prie Šventojo Sosto kunigui dr. J. Narjauskui, kuriame, be kita ko, kalbėta ir apie Pijaus XI pasiryžimą išreikšti „<...> mieliems vaikams Lietuviams savo Tėviškąjį palankumą <...>"[657]. Tačiau lietuviai, deja, ir šia atsiradusia proga normalizuoti diplomatinius santykius su Šventuoju Sostu nepasinaudojo.

* Brangus Pone Macevičiau (it.).

[655] Ten pat.

[656] Lietuvos URM Politikos ir ekonomikos departamento direktoriaus B. K. Balučio 1925 05 18 šifruota telegrama iš Kauno į Paryžių P. Klimui, *LCVA*, f. 383 ap. 7, b. 582, l. 51.

[657] Šventojo Sosto Kurijos Ypatingųjų reikalų kongregacijos sekretoriaus monsinjoro Fr. Borgongini-Duca 1925 06 05 laiškas kunigui J. Narjauskui, ten pat, l. 40.

Taip pakrypus reikalams, didesnės erdvės diplomatiniams manevrams nebeturėjo ir Vatikanas. Juoba kad Lietuvos valdžia ėmėsi gana drastiškų žygių ne tik Romoje, bet ir Kaune. Atsižvelgdama į visuomenės nuotaikas, tiksliau – pataikaudama joms, ji ėmė siaurinti Vatikano pasiuntinio veiklos lauką Lietuvoje. 1925 m. balandžio pirmoje pusėje staiga buvo atšauktas iš anksto suplanuotas arkivyskupo A. Zecchini vizitas į Lietuvos universiteto Teologijos-filosofijos fakultetą[658]. Tokiomis aplinkybėmis Šventojo Sosto pasiuntinys arkivyskupas A. Zecchini 1925 m. vėlyvą pavasarį iš Kauno išvyko su vizitacija į Rygą bei Taliną. Įsikurti šiose sostinėse arkivyskupui A. Zecchini nebuvo problemiška, nes jis kartu buvo akredituotas ir Latvijai bei Estijai. Atrodo, jog tokiu būdu Vatikano diplomatas tikėjosi, kad politikų aistros Lietuvoje palengva aprims, visuomenės emocijos atauš, ir jis vėliau ramiai galės grįžti į savo nuolatinę rezidenciją Kaune.

Tačiau tokios ar panašios optimistinės prognozės, deja, nepasiteisino[659]. Lietuvos valdžia, regis, rimčiau nesusimąstydama, kam to reikia arba kokią tai gali turėti pozityvią prasmę, ir toliau ryžtingai žengė *va banque*. Birželio 22 d. tarpininkaujant P. Klimui, Lietuvos vyriausybė Šventajam Sostui įteikė tokio turinio notą: „Lietuvos Vyriausybei neturint savo atstovo prie Apaštališkojo Sosto, kompetentingos Vyriausybės yra pavesta man pranešti Tamstai kas seka: „Kadangi Mgr. Zecchini buvimas Lietuvos Bažnytinių reikalų Delegatu susidariusiomis ir nuo Lietuvos Vyriausybės nepriklausomomis aplinkybėmis yra sukėlęs Lietuvos visuomenės didelio neramumo ir iššaukęs neigiamą Lietuvos visuomenės nusistatymą Mgr. Zecchini veikimo Lietuvoje žvilgsniu, tai Lietuvos kompetentinga Vyriausybė pavedė man pareikšti, kad Bažnytiniams reikalams Delegato Mgr. Zecchini tolimesnis buvimas Lietuvoje yra nepageidautinas“[660].

Tų pačių metų liepos pabaigoje lietuvių laikinąją sostinę buvo priverstas apleisti ir Vatikano atstovybės sekretorius vienuolis Luigis Faidutti. Kaip ir monsinjoras A. Zecchini, iš Kauno jis taip pat buvo išlydėtas iš esmės su „bilietu tik į vieną pusę“ ir ne itin maloniai. Liepos 29 d. rytą, apie 10 valandą, L. Faidutti atvyko į URM priimamąjį ir telefonu kreipėsi į Politikos ir ekonomikos departamento direktoriaus pavaduotoją dr. Igną Jonyną prašydamas, kad pareigūnas jį dar tą pačią dieną priimtų. Priežastis: skubiai norįs gauti daugkartinę Lietuvos vizą ir trumpam laikui

[658] A. Gaigalaitė, *Klerikalizmas Lietuvoje 1917–1940*, p. 157.

[659] Kad taip ar panašiai prognozavo Vatikano diplomatija, rodo ir tai, jog net 1926 m. pavasarį arkivyskupas A. Zecchini, jau beveik metus viešėdamas Latvijoje bei Estijoje, ir toliau visiems prisistatinėjo esąs Vatikano pasiuntinys Lietuvoje (Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Latvijoje Jono Aukštuolio 1926 05 26 slaptas pranešimas iš Rygos į Kauną premjerui ir l. e. užsienio reikalų ministro pareigas dr. L. Bistrui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 582, l. 48.)

[660] 1925 06 22 Lietuvos vyriausybės nota Šventajam Sostui, ten pat, l. 44.

vykti į Latviją[661]. Dr. I. Jonynas iškart sumetė, kodėl Šventojo Sosto diplomatas staiga panoro vykti į Rygą ir prašo būtent daugkartinio naudojimo vizos – Latvijos sostinėje tuomet rezidavo iš Kauno gana triukšmingai išprašytas monsinjoras A. Zecchini. Esant tokioms aplinkybėms, vienasmeniškai patenkinti Vatikano diplomato prašymo dr. I. Jonynas nesiryžo ir patarimo kreipėsi į savo tiesioginį viršininką B. K. Balutį. Pastarojo patartas, liepos 29 d. dr. I. Jonynas „<...> del jau išskirstyto laiko" monsinjoro L. Faidutti nepriėmė. Toks Lietuvos pareigūnų svetingumas Šventojo Sosto diplomatą iš pradžių labai nustebino, o paskui gerokai įskaudino, ir jis, šį diplomatinį incidentą mačiusiųjų (URM kurjerio) teigimu, Užsienio reikalų ministerijos rūmus paliko „<...> trenkdamas durimis, <...> labai supykęs"[662].

Jau po poros valandų apie L. Faidutti pageidavimą ir susiklosčiusą situaciją B. K. Balutis informavo premjerą ir laikinai einantį užsienio reikalų ministro pareigas* Vytautą Petrulį. Tačiau vyriausybės vadovas buvo nusiteikęs gana karingai. Pareiškęs „<...> nusistebėjimo, kad p. Faidutti dar čia Kaune ir kad jis ligi šiol dar nepasekė „savo pono" Mgr. Zecchini" pavyzdžiu, t. y. neišvyko iš Lietuvos, premjeras URM Politikos ir ekonomikos departamento direktoriui davė trumpą nurodymą daugkartinės vizos jokiu būdu neišduoti, o išduoti tik „<...> vienkartinę vizą išvažiavimui"[663]. B. K. Balučiui dar pasiteiravus, kaip turėtų elgtis Lietuvos pasiuntinys Latvijoje Jonas Aukštuolis, jeigu L. Faidutti sugalvotų jo prašyti vizos grįžti į Lietuvą, V. Petrulis ilgiau nesusimąstydamas ir gana storžieviškai nukirto, kad apie tai nieko žinoti nenori. Pasak premjero, „Kabineto buvo nutarta likviduoti visą delegatūrą ir tik šituo galima vadovautis. Išvažiavo „ponas" [Zecchini. – A. K.], bus geriau, jeigu ir jo sekretorius paseks jo pėdomis. Šis dalykas reikia baigti"[664].

Šią „instrukciją" URM Politikos ir ekonomikos departamento direktorius įvykdė preciziškai ir beveik pažodžiui, kaip buvo liepęs V. Petrulis. Savo *Pro memoria* apie Vatikano atstovybės Lietuvoje sekretoriaus monsinjoro L. Faidutti „išlydėtuves" B. K. Balutis rašė: „1) išduota p. Faidutti vienkartinė viza išvažiavimui Rygon; 2) Duota p. Aukštuoliui instrukcija neduoti p. Faidutti vizos atgal neatsiklausus Kauno; 3) Duota suprasti p. Faidutti, kad jo buvimas Kaune visai nepageidaujamas <...>"[665]. Taigi per patį 1925 m. vidurvasarį Lietuvos ir Šventojo Sosto diplomatinius santykius persmelkė viduržiemio šaltis. Kontaktai tarp šalių dabar buvo palaikomi tik per Lietuvos nepaprastąjį pasiuntinį ir įgaliotąjį ministrą prie Kvirinalo

661 Lietuvos URM Politikos ir ekonomikos departamento direktoriaus B. K. Balučio 1925 08 11 slapta *Pro Memoria* „Delegatūra bažnytiniams reikalams Lietuvoje", ten pat, l. 34.

662 Ten pat.

* Tikrasis užsienio reikalų ministras V. Čarneckis tuo metu su šeima atostogavo ir ilsėjosi Palangoje.

663 Ten pat.

664 Ten pat.

665 Ten pat, l. 35.

(Italijos karaliaus), vėsų kataliką, o kai kurių veikėjų liudijimais, netgi laisvamanį – Petrą Klimą.

Ką toliau daryti, kokią užimti poziciją ir kaip išbristi iš tokios klampios balos, regis, nelabai žinojo ar įsivaizdavo ir patys lietuvių diplomatai. Štai 1925 m. rugpjūčio pirmomis dienomis URM Politikos ir ekonomikos departamento direktorius savo bei pavaldinių galvas laužė tokiomis mįslėmis: 1) ar arkivyskupas A. Zecchini grįžta Lietuvon?; 2) „Jeigu negrįš, ar Vatikanas mano ir toliaus laikyti Lietuvoj savo Delegatūrą bažnytiniams reikalams"?; 3) kaip Vatikanas žiūri į J. Macevičiaus atšaukimą „<...> ar kaipo į diplomatinių santykių nutraukimą, ar tik kaip į asmeninį pasitraukimą"?[666]. B. K. Balutis spėliojo, kad geriausiai šias mįsles galėtų įminti Italijos pasiuntinys Marcello Piacentini. Todėl pavaldiniams planavo atitinkamą užduotį – italų pasiuntinį „išegzaminuoti" ir „patikrinti" jo sukauptas žinias apie Vatikano požiūrį į Lietuvą[667]. Ar ši B. K. Balučio sumanyta akcija pavyko – nežinia, nes duomenų apie jos vykdymą nerasta.

Charakteringa, kad Lietuvos diplomatiniai santykiai su Šventuoju Sostu susikomplikavo būtent tuo metu, kai prie valdžios vairo stovėjo krikščionys demokratai – partija, kurios parama ir ištikimybe Lietuvos Katalikų Bažnyčiai abejoti netenka. Kaip rodo gausūs archyviniai šaltiniai, to meto spauda, memuaristika bei istoriografija, tokį valdžios partijos nusistatymą lėmė daug motyvų, kurių svarbiausi, manyčiau, buvo trys: 1) nesugebėjimas tinkamai skirti pasaulietinės užsienio politikos ir jos problemų bei tarptautinės teisės normų ir tradicijų nuo šalies vidaus reikalų tvarkymo; 2) totalus opozicijos puolimas bei dažnai iš piršto laužti jos kaltinimai vyriausybei dėl tariamo pataikavimo ar nuolaidžiavimo Vatikanui bei nacionalinių interesų išdavystės; 3) artėjantys parlamento rinkimai ir su tuo susijęs valdžios pataikavimas ar netgi baimė ignoruoti populistines elektorato nuotaikas bei aistras.

Žvelgiant retrospektyviai, istoriškai, netenka abejoti, kad toks Lietuvos vyriausybės žingsnis iš esmės buvo klaidingas. Drįsčiau tvirtinti, kad tuometinė Lietuvos vyriausybės pozicija buvo iracionali keliais aspektais. Lietuvos valdžia iš Šventojo Sosto reikalavo neįmanomų dalykų. Akivaizdu, kad Lenkijos ir Vatikano konkordatas buvo skirtas ne Lenkijos rytinėms sienoms nustatyti ar jos teritorinei jurisdikcijai įtvirtinti, bet tik Katalikų Bažnyčios padėčiai šioje šalyje reglamentuoti. Kita vertus, Vilniaus arkivyskupiją priskirdamas Lenkijos bažnytinei provincijai, Šventasis Sostas tik atsižvelgė į jau *de facto* bei *de jure* nusistovėjusią padėtį. Turint galvoje 1923 m. kovo 15 d. Ambasadorių konferencijos sprendimą dėl Lenkijos rytinės sie-

[666] Lietuvos URM Politikos ir ekonomikos departamento direktoriaus B. K. Balučio 1925 08 06 slaptos instrukcijos pasiuntiniams užsienyje projektas, ten pat, l. 41.

[667] Ten pat.

nos, nors Lietuvos vyriausybė jo niekada nepripažino[668], akivaizdu, kad ne Vatikano veiksmai suponavo juridinę Vilniaus priklausomybę Lenkijai ir jokiu būdu ne nuo Vatikano nusistatymo labiausiai priklausė tos sudėtingos tarptautinės problemos išnarpliojimas. Rengdamas ir pasirašydamas konkordatą su Lenkija, Vatikanas kiek galėdamas atsižvelgė į lietuvių politines aspiracijas. Nors Varšuva priešinosi, Šventasis Sostas Vilniaus vyskupiją padarė arkivyskupija ir tam tikra prasme lietuvių revendikuojamas teritorijas tiesiogiai pavaldžias Romos kurijai. Kaip Lietuvos atstovui iškart po Lenkijos–Vatikano konkordato sudarymo pabrėžė Šventojo Sosto Ypatingųjų reikalų kongregacijos sekretorius Fr. Borgongini-Duca, tarp Vilniaus arkivyskupo ir Šventojo Sosto nėra ir nebus jokio Lenkijos tarpininkavimo, nes Vilniaus arkivyskupas „tiesiogiai ir išimtinai" bus pavaldus tik Šventajam Sostui[669].

Tačiau Kaunas nebuvo linkęs pozityviai vertinti šių Vatikano pastangų ir 1925 m. pavasarį mieliau pasirinko atvirą diplomatinę konfrontaciją. Kas iš to daugiau laimėjo, paaiškėjo netrukus. Apie susikomplikavusius katalikiškos Lietuvos diplomatinius santykius su Šventuoju Sostu tuomet plačiai rašė italų, prancūzų, lenkų bei kitų šalių spauda. Daugeliu atvejų, nepaisant J. Macevičiaus pastangų Vakarų Europos ir pirmiausia italų spaudoje išplėtoti „<...> sistemingą, metodingą nenuilstamą kovą prieš mums padarytąją skriaudą"[670], straipsnių turinys toli gražu nebuvo palankus Lietuvai. Jau gegužės 18 d. italų jėzuitų laikraštis *Civiltà Cattolica* išspausdino straipsnį, kuriame „lietuvių separatizmas" nuo Vatikano ir Vakarų Europos buvo aiškinamas neproporcingai didele Rusijos įtaka Lietuvos politikai[671]. Kiek vėliau Lietuvos pasiuntinybės prie Kvirinalo sekretorius J. Staneika Užsienio reikalų ministerijai skundėsi, kad Vatikanas spaudoje skleidžia žinias, neva Lietuvos vyriausybė J. Macevičių atšaukė „<...> tik Šventojo Sosto patenkinimui"[672]. Diplomatas savo valdžiai nedviprasmiškai nurodė, jog dėl tokių informacijų platinimo „<...> kyla žalingų Lietuvai nesusipratimų" tarptautinėje arenoje. Kitaip tariant, į akis lietuviams pažvelgė *Momas*. Reaguodamas į tai, vos po poros dienų Užsienio reikalų ministeriją ryžtingai atakavo pasiuntinys P. Klimas: „Praneškit <...> ar dar palaikot protestą prieš Vatikaną <...> kokie tuo tarpu santykiai. Be tikslių davinių negalėsiu atremti Vatikano ir Lenkų akcijos spaudoj"[673].

[668] Žr. 105 nuorodą.

[669] Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* prie Šventojo Sosto J. Macevičiaus 1925 03 14 slaptas pranešimas užsienio reikalų ministrui V. Čarneckiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 582, l. 150.

[670] Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane J. Macevičiaus 1925 04 20 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui V. Čarneckiui, ten pat, l. 91.

[671] Lietuvos pasiuntinybės Italijoje sekretoriaus Staneikos 1925 05 19 šifruota telegrama iš Romos į Kauną Lietuvos URM, ten pat, l. 63.

[672] Lietuvos pasiuntinybės Italijoje sekretoriaus Staneikos 1925 05 20 šifruota telegrama iš Romos į Kauną Lietuvos URM, ten pat, b. 573, l. 232.

[673] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Italijoje P. Klimo šifruota telegrama iš Romos į Kauną URM, ten pat, b. 582, l. 51.

Taigi lietuvių diplomatija bei valdžia labai greitai pajuto konfrontacijos su Šventuoju Sostu pelynų skonį. Paaiškėjo, jog Lietuvos ir Vatikano galimybės propagandiniame-informaciniame fronte nelygios, o tarptautinės opinijos simpatijos taip pat toli gražu ne toje apkasų pusėje, kaip norėtųsi. Todėl jau gegužės paskutinėmis dienomis V. Čarneckis P. Klimui buvo priverstas konstatuoti, kad nors Lietuva ir toliau protestuoja prieš Šventojo Sosto konkordatą su Lenkija ir dėl to kol kas naujo pasiuntinio Vatikanui neskirs, faktiškai nutrūkusių diplomatinių santykių neatkurs, tačiau „<...> tolimesnis incidento išplėtimas nėra pageidaujamas <...>“[674]. Tai buvo pirmas ženklas, rodęs, jog Kaunas pagaliau pradeda suprasti, kad šis takas niekur neveda. Netrukus buvo žengtas antras žingsnis ta kryptimi: birželio pirmomis dienomis užsienio reikalų ministras V. Čarneckis jau buvo nusiteikęs atnaujinti dialogą su Šventuoju Sostu ir prašė P. Klimo patarimo, ar tikslinga į Vatikaną siųsti Lietuvos vyskupų delegatą. Tokie radikalūs politinio kurso svyravimai Kaune P. Klimą gerokai nustebino. Pasiuntinys, regis, nebesusigaudė, ko iš tiesų Vyriausybė ir URM nori ir kokią politiką vykdo. Todėl atsiliepdamas į ministro intenciją pasiuntinys jam ne visai kukliai paaiškino, jog „vyskupų delegato pasiuntimas padarytų afrontą Vyriausybei ir paralyžiuotų jos protestą <...>“[675].

Čia atidesnis skaitytojas natūraliai galėtų suklusti ir susirūpinęs paklausti: kas gi atsitiko, ką Lietuva laimėjo? Kodėl vos prieš porą savaičių Kaunas dar ryžtingai stūmė konfrontacijos garvežį, o dabar staiga suskato jį stabdyti, nors Lenkijos ir Vatikano konkordato turinys nepasikeitė nė per plauką? Tikslų atsakymą į šį retorinį klausimą tikriausiai įstengtų duoti tik patys šio politinio proceso dalyviai ar jų memuarai. Hipotetinį, „edukologinio“ pobūdžio atsakymą įsivaizduojamam skaitytojui drįstume pasiūlyti ir mes: galbūt lietuvių diplomatai nevengė klaidų tik todėl, kad paskui turėtų progą jas analizuoti ir vėliau iš jų mielai pasimokyti?

Kita vertus, ar ne šios diplomatinės taktikos logiškas rezultatas iš dalies buvo ir tai, jog 1925 m. rugpjūčio pirmomis dienomis Vilniaus vyskupas Jurgis Matulaitis-Matulevičius buvo priverstas atsisakyti pareigų, palikti savo vyskupiją ir išvykti į Romą? O gal po to pagerėjo Vilnijos lietuvių religinis-kultūrinis gyvenimas ar Lietuvos valdžia įgijo daugiau galimybių kuruoti savo tautiečių konfesinius reikalus krašte? Atrodo, priešingai[676]. Visi aukščiau pateikti faktai, jų aplinkybės ar prielai-

674 Užsienio reikalų ministro V. Čarneckio 1925 05 30 šifruota telegrama iš Kauno į Romą Lietuvos pasiuntiniui Italijoje P. Klimui, ten pat, l. 48.

675 Lietuvos pasiuntinio Italijoje P. Klimo 1925 06 05 šifruota telegrama iš Romos į Kauną, URM, ten pat, b. 573, l. 215.

676 Plačiau apie Vilnijos lietuvių padėtį šį kraštą valdant Lenkijai žr.: Br. Makauskas, *Vilnijos lietuviai 1920–1939 metais*, Vilnius, 1991.

dos galbūt liudija, kaip tuomet dar jauna Lietuvos Respublika, dalis nepatyrusių, bet ambicingų jos politikų bei diplomatų lėtai ir nelengvai kopė į didžiosios politikos bei europinės diplomatijos everestus: kartais klaidžiodami ir klupdami, iš plataus vieškelio išsukdami į vingiuotą, akmeningą takelį ar pavojingai slidžią šalikelę.

Tiesa, ne be priekaištų šiuo atveju būtų kai kurie Vatikano diplomatijos žingsniai. Ir pirmiausia monsinjoro Fr. Borgongini-Duca 1925 m. kovo 7 d. bei po savaitės kardinolo P. Gasparri duoti patikinimai J. Macevičiui, kad Šventasis Sostas „<...> yra griežtai nusistatęs" Lenkijoje esančio episkopato sudėties nekeisti ir Vilniaus vyskupui J. Matulaičiui-Matulevičiui tikrai negresia atleidimas iš pareigų. Šis pažadas nebuvo ištesėtas ir gerokai nuvylė ne tik jauną ir nepatyrusį lietuvių diplomatą dailininką J. Macevičių, bet ir krikščioniškosios demokratijos vyriausybę bei nemažą visuomenės dalį, kuri Vatikanui tuomet neabejotinai teikė didžiulį pasitikėjimo kreditą. Kaip jau sakyta, baigiantis 1925 m. vasarai, J. Matulaitis-Matulevičius savo pareigų tyliai ir kukliai neteko. Spaudžiant Lenkijos valdžiai ir kai kuriems lenkų dvasininkams, gerai žinodamas Vatikano padėtį ir nusistatymą šiuo klausimu, jis atsistatydino. 1925 m. rugpjūčio 13 d. po audiencijos pas Pijų XI vyskupas J. Matulaitis-Matulevičius savo dienoraštyje užrašė: „Iš kalbos su Šv. Tėvu patyriau, kad gerai padariau prašydamas, kad mane paliuosuotų. <...> Keliant mane į arcivyskupus būtų Lenkų Valdžia stačiusi griežtą veto <...>"[677].

Tų pačių metų gruodžio 14 d. Vilniaus arkivyskupu buvo paskirtas neseniai iš įkalinimo bolševikinėje Rusijoje ištrūkęs, buvęs Mogiliavo arkivyskupas Janas Cieplakas[678]. Tiesa, dėl itin didelio atstumo tarp jo gyvenamosios ir tarnybos vietų* bei labai prastos sveikatos arkivyskupas savo pareigų Vilniuje nepradėjo eiti. Praėjus dviem mėnesiams nuo paskyrimo – 1926 m. vasario 17 d. jis mirė ir jo vietą netrukus užėmė iš Lomžos atkeltas arkivyskupas Romualdas Jałbrzykowskis, kurio santykius su Vilnijos katalikais lietuviais bei Lietuvos valdžios požiūrį į jį būtų galima apibūdinti kiek perfrazavus seną, dar vėlyvaisiais viduramžiais Anglijoje populiarią

[677] J. Matulaitis, *Užrašai*, Vilnius, 1998, p. 276.

[678] T. Włodarczyk, *Konkordaty. Zarys historii ze szczególnym uwzględnieniem XX wieku*, Warszawa, 1974, s. 212–213.

* Arkivyskupas J. Cieplakas, 1924 m. kovo 23 d. ištrūkęs iš sovietinių lagerių bei Sovietų Sąjungos, netrukus išvyko į Vatikaną, o 1925 m. rudenį – į JAV, kur lankė lenkų katalikų parapijas bei gydėsi. Žinia apie paskyrimą Vilniaus arkivyskupu J. Cieplaką užtiko New Jersey valstijoje, Passaic miestelyje. Ten jis ir mirė nesuspėjęs grįžti į tėvynę ir užimti Vilniaus arkivyskupo sosto. Kita vertus, turint galvoje, jog 1925 m. vasaros pabaigoje atvykęs į Romą J. Matulaitis-Matulevičius čia susitiko arkivyskupą J. Cieplaką, kuris po to greitai išvyko į JAV, galima kelti versiją, jog pastarasis, be kita ko, ir etiniais sumetimais labai netroško atsisėsti į „atsilaisvinusį" Vilniaus vyskupo sostą.

patarlę: *Jeigu popiežius yra prancūzas, tai Jėzus Kristus būtinai yra anglas...*, kurios lietuviška versija galėtų skambėti maždaug taip: *Jeigu Vilniaus arkivyskupas yra lenkas, tai gerieji žmonės Vilniuje ir jų globėjas rojuje Jėzus Kristus yra tikrų tikriausi lietuviai...*[679]

[679] Įdomu, jog trečiojo dešimtmečio antroje pusėje Didžiosios Britanijos užsienio reikalų sekretorius seras Austenas Chamberlainas apie kolegos, tuometinio Lietuvos užsienio reikalų ministro prof. Augustino Voldemaro įprotį Ženevoje iš Tautų Sąjungos tribūnos Vilniaus bylą būtinai ginti ilgomis, o neretai ir nuobodžiomis kalbomis, kartą maždaug taip atsiliepė, jog visos A.Voldemaro kalbos prasideda „<...> pasaulio sutvėrimu ir pirmaisiais lietuviais rojuje..." (A. Budreckis, Voldemaras ir Vilniaus byla, *Naujoji viltis*, 1974, Nr. 7, p. 35.)

VIII.
LIETUVOS BAŽNYTINĖS PROVINCIJOS KŪRIMAS: TARP IDEALIZMO IR PRAGMATIZMO

Iš esmės normalizuoti santykius su Šventuoju Sostu 1925 m. rudens pabaigoje ėmėsi tik naujoji dr. Leono Bistro vyriausybė ir pirmiausia jos užsienio reikalų ministras filosofijos mokslų daktaras kunigas prelatas Mečislovas Reinys[680]. Kad dr. M. Reiniui teko sunki užduotis Lietuvos diplomatijai vadovauti itin sudėtingomis tarptautinėmis aplinkybėmis – šaliai atsidūrus beveik visiškoje tarptautinėje izoliacijoje, – pripažino net jo politinis oponentas, tautininkų veikėjas kunigas prelatas Vladas Mironas. 1925 m. spalio pradžioje LTS oficioze V. Mironas taikliai ir, regis, gana sąžiningai be patoso rašė: „Mums, kunigams, žinomas kun. prof. Reinys: jis geras profesorius, aukštos doros žmogus, stataus būdo ir tvirtos valios, drąsus žmogus <...>. Jis paėmė ministeriją ypatingai sunkiu Lietuvos politikai laiku. Politinių draugų maža: jų veik nėra. Net su Roma mūsų gudrieji politikai pasistengė santykius nutraukti“[681]. Charakteringa, jog panašiai dr. M. Reinio asmenį bei jam tekusius uždavinius tuomet vertino ir kiti žymūs lietuvių politikai, visuomenės veikėjai, opozicinė spauda bei kai kurie užsienio diplomatai, tuomet rezidavę Kaune[682].

Nors dr. M. Reinys iš tiesų neturėjo didesnės diplomatinio darbo patirties, tačiau svarbiausius šalies užsienio politikos reikalus išmanė puikiai[683] ir su iškilusio-

[680] Nauja vyriausybių kaita Lietuvoje įvyko 1925 m. rugsėjo 25 d. Plačiau apie V. Petrulio vyriausybės atsistatydinimo aplinkybes ir priežastis žr.: D. Blažytė, Vytautas Petrulis, *Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai 1918–1940*, p. 297–298; A. Kasparavičius, Dr. Leono Bistro užsienio politikos koncepcijos raida (1926 04 21 – 06 14), *Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918–1940*, p. 175–176.

[681] V. Mironas, Del kunigų ministerių, *Lietuvis*, *1925 09 09*, p. 4.

[682] A. Kasparavičius, Kunigas Mečislovas Reinys diplomatinėje tarnyboje (1925 09 25 – 1926 04 20), *Lietuvos užsienio reikalų ministrai*, p. 154–155.

[683] Su svarbiausiomis šalies užsienio politikos problemomis kunigą dr. M. Reinį supažindino pats gyvenimas. Kurį laiką jis dirbo Seimo Užsienio reikalų komisijoje. Be to, 1923 m. rugsėjo 23 d. kunigas dr. M. Reinys, kaip senosios lietuvių kultūros draugijos „Rytas“ Vilniuje pirmininkas, Tautų Sąjungos IV Asamblėjai parengė ir įteikė memorandumą dėl istorinės lietuvių sostinės. Dokumente buvo protestuojama prieš generolo L. Želigowsko su Lenkijos vyriausybės žinia 1920 m. spalį įvykdytą agresiją; prieš 1923 m. kovo 15 d. Ambasadorių konferencijos sprendimą, „sankcionuojantį“ tą agresiją

mis problemomis, kaip netrukus turėsime progą įsitikinti, tvarkėsi palyginti sparčiai bei sėkmingai. Manytume, jog naujojo užsienio reikalų ministro sėkmingai veiklai nemažą reikšmę turėjo geri jo santykiai bei savitarpio supratimas su lietuvių episkopatu. 1925 m. spalio 29 d. Panemunėje susirinkęs lietuvių episkopatas – Žemaičių vyskupas Pranciškus Karevičius ir jo pavyskupis kanauninkas Juozapas Skvireckas, buvęs Seinų vyskupas, o dabar Lietuvai likusios šios vyskupijos dalies apaštališkasis valdytojas Antanas Karosas, Lietuvai likusios Vilniaus vyskupijos dalies valdytojas vyskupas Juozapas Kukta – dalyvaujant Panemunės bažnyčios klebonui, Antrojo Seimo pirmininkui prelatui Justinui Staugaičiui bei Šventojo Sosto atstovybės Lietuvoje sekretoriui* monsinjorui Luigi Faidutti, parengė kreipimąsi į Vatikaną, kuriame buvo prašoma reformuoti Lietuvos bažnytinę organizaciją[684]. Kartu siūlytas reformos projektas įkurti Lietuvos bažnytinę provinciją, kurios ribos sutaptų su valstybės sienomis, išsaugoti Lietuvai likusios Vilniaus vyskupijos dalį kaip Trakų apaštališkąją administraciją ir į būsimą Lietuvos bažnytinę provinciją įjungti Lietuvai atitekusį Klaipėdos kraštą. Projekte taip pat pageidauta, kad gana didelės Žemaičių bei Seinų vyskupijos būtų padalytos į mažesnes – tikintiesiems bei administratoriams patogesnes vyspupijas[685]. Lietuvių episkopato parengtų dokumentų kopijos buvo nusiųstos ir Lietuvos vyriausybei.

Episkopato parodyta iniciatyva daugiausia užsienio reikalų ministro dr. M. Reinio dėka neliko be dėmesio. Jau 1925 m. lapkričio pradžioje Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru prie Kvirinalo buvo paskirtas užsienio reikalų ministro posto netekęs V. Čarneckis. Tikėtina, jog šis paskyrimas buvo pakankamai gerai apskaičiuotas diplomatinis žingsnis. Turint galvoje, jog tuomet Lietuva savo atstovo prie Šventojo Sosto nebeturėjo, buvo akivaizdu, kad diplomatinių santykių su Vatikanu atkūrimo našta pirmiausia guls ant pasiuntinio Italijoje pečių. Antra vertus, nepaisant visos P. Klimo kurtuazijos, iškalbos bei įgimto entuziazmo, jo asmenybė šiam subtiliam reikalui vis dėlto ne itin tiko, nes P. Klimas labiau garsėjo kaip energingas pasaulietis, bet „vėsus" katalikas. V. Čarneckis ne tik buvo pavyzdingesnis katalikas, bet, regis, būtent jis šį keblų darbą galėjo atlikti sėkmingiausiai,

ir Lenkijos okupaciją Vilnijoje, bei prieš lenkų valdžios vykdomą lietuvių kalbos ujimą iš Vilniaus krašto bažnyčių. (M. Reinys, *Mémoire des Lithuaniens du territoire de Vilna, présenté au Conseil et aux Délégués à la IV-me Assemblée de la Société des Nations*, Genève, 1923, p. 13–14.)

* 1925 m. rudenį Lietuvos ir Šventojo Sosto diplomatinei įtampai iš lėto blėstant, Vatikano atstovybės Kaune sekretorius monsinjoras L. Faidutti grįžo į laikinąją sostinę ir pradėjo eiti Vatikano *Chargé d'Affaires a.i.* Lietuvoje pareigas.

[684] Apaštališkojo vizitatoriaus Adulos titulinio arkivyskupo J. Matulaičio-Matulevičiaus 1926 03 02 laiškas Vatikano Valstybės sekretoriui kardinolui P. Gasparri, *Naujasis židinys/aidai*, Vilnius, 1999, Nr. 5/6, p. 267.

[685] Ten pat.

nes ne tik geriausiai išmanė visas Lietuvos ir Vatikano problemiškų santykių peripetijas, bet ir, palyginti su kitais veikėjais, turėjo ir tą privalumą, jog niekada nebuvo diplomatinių santykių su Vatikanu destrukcijos iniciatorius. Greičiau priešingai. Taigi URM ir naujasis jos vadovas negalėjo neatsižvelgti į aplinkybę, kuri *a priori* galėjo būti žinoma Vatikanui ir atitikti šalies nacionalinius interesus.

Naujojo užsienio reikalų ministro personaliniai pertvarkymai diplomatinėje tarnyboje, drįstume tvirtinti, pasiteisino su kaupu. Į naująją savo diplomatinės tarnybos vietą – Italijos Karalystės sostinę atvykęs 1925 m. lapkričio 22 d., V. Čarneckis nedelsdamas ir gana energingai kibo į darbą: ne tik rūpinosi Lietuvos ir Italijos reikalais, bet ir pradėjo kloti pamatus santykiams su Vatikanu harmonizuoti. Vykdydamas URM instrukcijas, pasiuntinys *de facto* pradėjo eiti ir Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto pareigas. Savo veiklą V. Čarneckis pradėjo jau lapkričio 23–24 dieną nuo Lietuvos atstovybės Vatikane finansinės revizijos, susipažinimo su reikalais, archyvu, patalpomis bei jų perėmimo iš čia tebegyvenančio eks-pasiuntinio J. Macevičiaus[686]. Beje, pastarajam dr. M. Reinio vardu buvo pasiūlyta nedelsiant grįžti į Kauną ir Užsienio reikalų ministerijoje užimti „<...> atitinkamą jo buvusiai tarnybai XV kategorijos vietą (referento)“[687]. Tačiau pastarasis šiuo pasiūlymu neskubėjo naudotis. Motyvuodamas, jog išvykimas iš Romos dabar „<...> būtų surištas su architektūros studijų nutraukimu ir su pakeitimu jo gyvenimo planų“, J. Macevičius prašė laiko pagalvoti, kad galėtų viską ramiai apsvarstyti ir apsispręsti neskubėdamas[688]. Po trijų dienų svarstymų jis dr. M. Reinio siūlymą atmetė ir, netgi kamuojamas rimtų finansinių nepriteklių, apsisprendė likti Romoje bei studijuoti pamėgtą architektūrą jau grynai kaip privatus asmuo. Tiesa, kaip netrukus įsitikinsime, V. Čarneckis šioje situacijoje bandė jam pagelbėti.

V. Čarneckio atlikta finansinė revizija J. Macevičiaus kuruotoje Lietuvos Atstovybėje prie Šventojo Sosto parodė, kad Atstovybė turi tam tikrų problemų. Paaiškėjo, jog paskutiniam 1925 m. ketvirčiui atstovybė iš URM nėra gavusi finansavimo, todėl 240 litų ir 64 centus yra skolinga J. Macevičiui už darbą, taip pat turi įsiskolinimų Lietuvos pasiuntinybei prie Kvirinalo – apie 6592 liras ir beveik 100 litų[689]. Labiausiai tikėtina, jog Lietuvos atstovybės prie Šventojo Sosto finansavimas 1925 m. pabaigoje sutriko dėl trijų priežasčių: 1) tai buvo savotiškas ankstesnių metų palikimas; 2) vyriausybės bei Užsienio reikalų ministerijos vadovų kaita; 3) Lietuvos

[686] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Italijoje V. Čarneckio 1925 12 01 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui dr. M. Reiniui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 582, l. 27–28, 30.

[687] Ten pat, l. 27.

[688] Ten pat.

[689] Ten pat, l. 28.

komplikuoti santykiai su Vatikanu bei Atstovybės prie Šventojo Sosto neaiškus statusas, o kartu ir neapibrėžtos veiklos apimtis bei ateities perspektyvos.

Archyvo bei J. Macevičiaus neoficialiai vestų reikalų perėmimas V. Čarneckiui didesnių rūpesčių nesukėlė. Keblumų kilo tik dėl Atstovybės patalpų perėmimo, tolesnio išlaikymo bei J. Macevičiaus likimo. Kadangi patalpose glaudėsi Atstovybės archyvas ir ji buvo apstatyta išnuomotais palyginti prabangiais baldais, patalpų paprasčiausiai užrakinti ir palikti likimo valiai nebuvo galima. Reikėjo organizuoti gana patikimą ir nuolatinę jų apsaugą. Be to, Atstovybės butas buvo labai drėgnas, todėl vėlyvą rudenį ir žiemą jį buvo būtina nuolat šildyti, kad nesupelytų archyvas, išnuomoti baldai bei sienos[690]. O kadangi tose patalpose centrinio šildymo nebuvo – tik šildomos dujų krosnimis, todėl Atstovybėje nuolat privalėjo kažkas gyventi ir palaikyti bent minimaliai normalią patalpų eksploataciją.

Spręsdamas šį iš esmės ūkinį, bet Lietuvos diplomatinei tarnybai prie Šventojo Sosto kone gyvybiškai svarbų reikalą, V. Čarneckis URM sugebėjo pasiūlyti išeitį, kuri, mūsų supratimu, daugiau ar mažiau galėjo patenkinti visas suinteresuotas šalis. Savo pranešime užsienio reikalų ministrui pasiuntinys rašė: „Kadangi mūsų Vyriausybė, kaip aš suprantu, nemano likviduoti Atstovybės prie Vatikano kaipo tokios, ir tiktai skaito Atstovo vietą vakuojančia, todėl įstaigos palaikymui ir apsaugojimui, manau, tobuliausia būtų, ligi bus paskirtas kitas atstovas, palikti Macevičių, kaipo laisvai samdomą valdininką šiems uždaviniams: 1. Saugoti ir prižiūrėti Atstovybės butą ir jos turtą; 2. Saugoti Atstovybės raštus, dokumentus* ir archyvą, kurie formaliai turi būti perduoti Lietuvos Pasiuntiniui prie Kvirinalo ir jojo pavesti laikinam saugojimui p. Macevičiui. <...>; 3. Sekti italų, ypatingai Vatikano, spaudą kiek tai liečia Lietuvos bažnytinius reikalus ir santykius su Vatikanu ir referuoti Pasiuntiniui; 4. Versti italų kalbon informacines žinias vietos katalikų laikraščiams iš Lietuvos tikybinio gyvenimo“[691]. Pagal V. Čarneckio sumanymą, priimtas į naujas pareigas J. Macevičius turėjo tapti visiškai pavaldus ir kontroliuojamas Lietuvos pasiuntinio Italijoje, t. y. jo paties. Užsienio reikalų ministerijos „laisvai samdomam valdininkui“ J. Čarneckis kas mėnesį siūlė mokėti 1500 lirų atlyginimą ir nemokamai leisti gyventi Atstovybės patalpose. Jeigu to J. Macevičiui nebūtų galima išrūpinti dėl URM finansinio-administracinio biurokratizmo taisyklių arba eventualaus Valstybės

[690] Ten pat.

* Lietuvos atstovybės prie Šventojo Sosto antspaudą bei oficialius firminius blankus V. Čarneckis ketino saugoti pats. Ir tai visiškai suprantama, nes, J. Macevičiui pasitraukus iš Lietuvos diplomatinės tarnybos ir tapus tik URM „laisvai samdomu valdininku“, pasikeitė jo tarnybinės teisės bei pareigos. Formaliai žvelgiant, jo nebesaistė diplomatinės veiklos kodeksas, todėl neteko teisės dirbti su slaptais valstybės dokumentais ir disponuoti atstovybės insignijomis.

[691] Ten pat, l. 28–29.

kontrolės įsikišimo, tai pasiuntinys ministrui patarė algą J. Macevičiui padidinti iki 1650 lirų ir iš šio atlyginimo „<...> už butą kas mėnesį išskaičiuoti 150 lirų“[692]. V. Čarneckio įsitikinimu, tokios sąlygos neturėjo pernelyg apsunkinti valstybės iždo ir turėjo būti priimtinos J. Macevičiui. Matyt, gerai žinodamas dr. M. Reinį garsėjant sąžiningumu, atsargumu ir tiesiog skrupulingai tiksliu ar net pedantišku elgesiu su valdiškais pinigais, eksministras savo įpėdinį ramino, jog Valstybės kontrolė prie jo siūlomo reikalų sutvarkymo neturėtų pagrindo prikibti, nes „<...> politiniais sumetimais atšauktas atstovas gali eiti faktinai savo pareigas tol, kol U. R. Ministerija tai atranda reikalingu“[693]. Be to, anot V. Čarneckio, kadangi J. Macevičiaus paskyrimas į naujas pareigas nereikalauja papildomų lėšų iš biudžeto ir naujo etato sukūrimo – pagal pasiuntinio „projektą“ atlyginimas J. Macevičiui turėjo būti mokamas iš Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane „liuoso“ etato, – todėl esą apie šį paskyrimą neverta informuoti net Ministrų Kabineto. Jau nekalbant apie Seimą. Pakanka, kad URM su „naujuoju“ bendradarbiu sudarytų tik deramai parengtą ir įformintą specialią sutartį[694].

Tačiau J. Macevičiaus veikla (ar asmuo!?) naujojo užsienio reikalų ministro, o galbūt ir kitų aukštų URM pareigūnų ar valdančiajai koalicijai priklausiusių politikų netenkino. Nepadėjo ir akivaizdžiai geranoriškas V. Čarneckio bandymas padėti kolegai jį įdarbinant atstovybėje prie Šventojo Sosto. 1925 m. gruodžio 18 d., Šv. Kalėdų išvakarėse, V. Čarneckis iš Kauno gavo lakonišką telegramą, kurioje buvo nurodyta, jog dr. M. Reinio iniciatyva – „ministerio prašymu“ – J. Macevičius nuo gruodžio 15 d. yra atleistas iš savo pareigų. Tiesa, jam dar kartą pasiūlyta iš Romos į grįžti Kauną ir dirbti referentu URM[695]. Tačiau nutraukti savo profesinių architektūros ir dailės studijų J. Macevičius nepanoro, todėl Romoje pasiliko kaip privatus asmuo.

Aptariant J. Macevičiaus primygtinio atšaukimo iš diplomatinės tarnybos Vatikane priežastis, matyt, tokiu būdu užsienio reikalų ministras bandė savotiškai apsidrausti ir panaikinti visas įmanomas subjektyvias psichologinio pobūdžio kliūtis, galinčias bent kiek apsunkinti diplomatinių santykių su Vatikanu normalizavimo pradžią. Dr. M. Reinys baiminosi, jog su J. Macevičiaus vardu ar asmeniu Vatikano diplomatinėse sferose ir toliau inertiškai gali būti siejamas tam tikras nusivylimo Lietuva kartėlis bei Lietuvos ir Šventojo Sosto diplomatinių santykių destrukcija, o tai neišeitų į naudą. Be to, būtinai atšaukti J. Macevičių iš diplomatinės tarnybos

692 Ten pat, l. 29.
693 Ten pat.
694 Ten pat, l. 30.
695 Lietuvos URM pareigūno dr. Jurgio Šaulio 1925 12 18 šifruota telegrama iš Kauno į Romą Lietuvos pasiuntinybei Italijoje, ten pat, l. 37.

Vatikane Kaunui galėjo būti svarbu ir dėl užmojo jokiu būdu į Kauną nebeįsileisti apaštališkojo vizitatoriaus A. Zecchini. Kitaip tariant, atšaukus J. Macevičių, lengviau galėjo būti ginti „šalių paritetą" bei reikalauti, kad Vatikanas pakeistų savo diplomatinį atstovą Kaune. Be šių priežasčių, užsienio reikalų ministras galėjo turėti ir kitokių, gal net asmeninių ar partinių sumetimų sugrąžinti J. Macevičių į laikinąją sostinę.

Lapkričio pabaigoje, skatinamas naujojo užsienio reikalų ministro, V. Čarneckis itin intensyviai ėmė domėtis Lietuvos ir Vatikano santykių išlyginimo perspektyvomis. Dr. M. Reiniui apie tai jis rašė: „Nors bažnytiniams interesams atstovavimas Romoje neįeina mano kompetencijon, bet, Tamstos prašomas, turiu akį nukreiptą ir į šią mūsų interesų sritį". Kaip jau minėta, pirmiausia pasiuntinys J. Macevičiaus padedamas buvo pasišovęs pagerinti Lietuvos įvaizdį ir autoritetą katalikiškoje italų spaudoje. Antra, planavo suintensyvinti diplomatinę-propagandinę veiklą Romos diplomatiniame korpuse. Ir reikia pasakyti, jog naujojo Lietuvos pasiuntinio aktyvumas Vatikane labai greitai buvo pastebėtas.

Lapkričio 27–28 dieną V. Čarneckis dukart susitiko su Romoje įsikūrusiu buvusiu Vilniaus vyskupu Jurgiu Matulaičiu-Matulevičiumi, tarėsi Lietuvos ir Vatikano santykių bei Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimo reikalais. Sprendžiant iš pasiuntinio pranešimo, abu pašnekovai sutarė, jog „<...> apie diplomatinių santykių užmezgimą dabar nebūtų laikas kalbėti", tačiau Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimas – neatidėliotinas reikalas[696]. Vyskupas V. Čarneckiui leido suprasti, jog Šventasis Sostas itin rūpinasi šiuo reikalu ir netgi turi idėją, kaip, tarp šalių nesant diplomatinių santykių, jį realizuoti. Pasak vyskupo, Vatikanas į Lietuvą norėtų pasiųsti savo įgaliotąjį atstovą – vizitatorių, kuris viską vietoje ramiai įvertintų ir spręstų šį reikalą. Kartu J. Matulaitis-Matulevičius prasitarė, kad šiai misijai atlikti Vatikane jau numatyta jo kandidatūra[697]. Tačiau iškart apsidraudė, jog, prieš pasiunčiant vizitatorių, „Vatikanui būtų svarbu žinoti, kaip tai būtų sutikta" Lietuvoje[698].

[696] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Italijoje V. Čarneckio 1925 11 28 slaptas pranešimas užsienio reikalų ministrui dr. M. Reiniui, ten pat, l. 31.

[697] Tikėtina, kad tokį popiežiaus Pijaus XI apsisprendimą, be kitų sumetimų, galėjo nulemti bent trys reikšmingesni motyvai: 1) J. Matulaitį-Matulevičių jis puikiai pažinojo dar nuo 1919 m. gegužės, kada jie ne tik susipažino Varšuvoje, bet vyskupo J. Staugaičio teigimu, ir „susibičiuliavo", o vėliau – bendravo laiškais; 2) vyskupas neabejotinai buvo vienas geriausių Lietuvos Bažnyčios reikalų žinovų; 3) šiai nelengvai ir itin subtiliai bažnytinei-diplomatinei misijai vyskupo asmenybė puikiai tiko ir dėl jo aiškaus bei tvirto pasišventimo tarnauti visų pirma tik Dievui ir Katalikų Bažnyčiai, nesikišimo į politiką bei partijų tarpusavio barnius. Štai iškalbi detalė: A. Ratti tapus popiežiumi, J. Matulaitis-Matulevičius jį pasveikino ir gavo asmenišką Pijaus XI laišką-padėką už sveikinimus bei „bešališką" tarnystę Katalikų Bažnyčiai Vilniaus vyskupijoje (J. Vaišnora, min. veik., p. 59–60.)

[698] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Italijoje V. Čarneckio 1925 11 28 slaptas pranešimas užsienio reikalų ministrui dr. M. Reiniui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 582, l. 31.

Vyskupo atsargumas šiuo atveju nebuvo perdėtas. Lietuva jo galimą atvykimą su specialia misija į laikinąją sostinę iš pradžių sutiko toli gražu ne itin plačiai išskėstomis rankomis. Šnekėdamasis su vyskupu „<...> visai privačiai ir atvirai", V. Čarneckis labai atsargiai bandė atkalbėti jį nuo šios misijos. Pasiuntinys vyskupui išsakė nuogąstavimus, kad galbūt Vatikanui neparanku jį turėti savo pašonėje dėl lenkų intrigų ir todėl paprasčiausiai norima jį išsiųsti kur nors toliau. Kitaip tariant, tiesiog „delikačiai" atsipalaiduoti nuo neparankaus žmogaus. V. Čarneckis vyskupui akcentavo ir tai, kad jo kelionė į Lietuvą esą galėtų sukelti lenkų episkopato bei valdžios antilietuvišką kampaniją bei kaltinimus pačiam vyskupui, kad jis pagrįstai buvo pašalintas iš savo pareigų Vilniuje, nes visą laiką „<...> buvęs Lenkijai nelojalus ir visą laiką dirbęs Lietuvos naudai"[699]. Negana to, „intymiame pasikalbėjime <...> prie progos" Kauno diplomatas vyskupui išklojo ir „<...> tuos motyvus, kodėl Lietuvos visuomenė skaitytų labiausiai pageidautinu jo apsibuvimą Romoje"[700]. Nors savo pranešime V. Čarneckis tų motyvų tiesiai ir neįvardija, tačiau iš viso pranešimo turinio, logikos bei dvasios aiškėja, kad labiausiai „Lietuvos visuomenę" (*sic!*), regis, jaudino tai, jog naujai formuojamoje Lietuvos bažnytinėje organizacijoje vyskupas gali užimti aukščiausią arkivyskupo postą arba prieš valdžios norą būti stumiamas tapti Vatikano nuncijumi Lietuvoje.

Iškart reikia pasakyti, jog vyskupas J. Matulaitis-Matulevičius, greičiausiai puikiai suprasdamas įtemptą vidaus politinę situaciją Lietuvoje ir galimas intrigas, Lietuvos iracionalų teritorinį-politinį-kultūrinį ginčą su Lenkija bei apskritai gana sudėtingas darbo Lietuvoje sąlygas, ne itin buvo susižavėjęs šia misija ir ne itin veržėsi į tėvynę. Be to, tokį J. Matulaičio-Matulevičiaus nusistatymą galima paaiškinti ir tuo, jog *Didžiojo karo* pabaigoje jis taip pat ne savo valia ar noru nutraukė vienuolių Marijonų ordino kūrimo darbą Marijampolėje ir tapo Vilniaus vyskupu. Į šį postą jis buvo paskirtas tik Lietuvos Valstybės Tarybos, Žemaičių vyskupo Pranciškaus Karevičiaus, Šventojo Sosto nuncijaus Vokietijoje (Miunchene) Eugenio Pacelli bei Vokietijos Katalikų centro partijos lyderio Matthias Erzbergerio bendromis, energingomis pastangomis[701]. Ir pirmiausia todėl, kad Lietuvos Valstybės Taryba, organizuodama valstybės atkūrimą, Vilniaus vyskupu[702] politiniais sumetimais

[699] Ten pat, l. 32.
[700] Ten pat, l. 33.
[701] J. Matulaitis-Matulevičius, *Užrašai*, p. 139–149; Pr. Brazys, *Pijus XII ir Lietuva*, Marijampolė, 1940, p. 3.
[702] Vilniaus vyskupo sostas vakavo dar nuo 1907 m., kai carinė valdžia Vilniaus vyskupą baroną Eduardą von Roppą iš Lietuvos istorinės sostinės ištrėmė į Sankt Peterburgą. Tokiomis aplinkybėmis ištisą dešimtmetį (1907–1918) Vilniaus vyskupiją valdė tik apaštalinis administratorius prelatas Kazimierzas M. Michalkiewiczius. Plačiau apie Vilniaus vyskupo E. von Roppo konfliktą su carine valdžia žr.: D. Staliūnas, Vilniaus vyskupo E. Ropo veiklos pėdsakais (1903–1907), *Lietuvių atgimimo istorijos studijos,* t. 7: *Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia*, Vilnius, 1994, p. 142–219.

tuomet būtinai norėjo matyti tautiškai „susipratusį" ir sąžiningą lietuvį[703]. Tarybos bei jos pirmininko A. Smetonos nuomone, geriausiai į šias pareigas būtų tikę prelatas* Konstantinas Olšauskas[704] arba marijonų vienuolijos generolas J. Matulaitis-Matulevičius[705], kuris Tarybos memorandumuose vokiečių okupacinei administracijai buvo įvardijamas kaip „antrasis kandidatas"[706]. Tuo tarpu pats J. Matulaitis-Matulevičius, nors be jokios abejonės būdamas karštas, tautiškai susipratęs lietuvis patriotas[707], vis dėlto buvo labiau linkęs atsidėti pirmapradei kunigystei tarp žmonių[708] ir šį paskyrimą 1918 m. pabaigoje priėmė greičiau kaip auką ar išbandymą[709], bet jokiu būdu ne kaip trokštamą ar išsvajotą aukštą dvasininko karjeros šuolį[710].

Charakteringa, jog paskyrimui Vilniaus vyskupu tuomet dar kunigas vienuolis marijonas J. Matulaitis-Matulevičius 1918 m. pagal išgales netgi bandė priešintis. Asmeniškai kreipėsi į Lietuvos Valstybės Tarybos pirmininką A. Smetoną, vokiečių okupacinės valdžios atstovą Kaune Erichą Zechliną, Vatikano nuncijų Miunchene E. Pacelli bei kitus atsakingus pareigūnus, kad nesiūlytų ir neremtų jo kandidatūros į Vilniaus vyskupo sostą[711]. Štai 1918 m. birželio pirmomis dienomis laiške lenkų vienuoliams marijonams jis susirūpinęs rašė: „Mano kandidatūrą į Vilnių vėl išstatė <...>. Vilniuje nepatenkinčiau nei lenkų, nei lietuvių, nei pagaliau baltgudžių, o pats būčiau politinių intrigų auka. Gelbėkite mane. Kreipkitės į nunciatūrą**, arkivys-

[703] J. Matulaitis-Matulevičius, min. veik., p. 139.

* Taip nurodoma A. Smetonos ir vokiečių generolo parengtuose dokumentuose, kuriais čia remiamasi. Nors iš tiesų K. Olšauskas tuomet buvo dar ne prelatas, o tik kanauninkas.

[704] Kai kurie duomenys leidžia manyti, jog kanauninką K. Olšauską į Vilniaus vyskupo postą kaip pagrindinį kandidatą Lietuvos Taryba bei jos pirmininkas A. Smetona Šventajam Sostui rekomendavo ne tiek savo vidinių asmeninių įsitikinimų skatinami, kiek paveikti nuomonės iš šalies bei pataikaudami vokiečių aukštajai administracijai, kuri tuomet visiškai kontroliavo okupuotą kraštą, ir, matyt, projektuodama čia pasilikti ir ateityje, K. Olšauską savo interesais laikė pranašesniu kandidatu nei kuklus vienuolių marijonų kongregacijos atkūrėjas J. Matulaitis-Matulevičius.

[705] Vokietijos Rytų pajėgų vado generolo grafo Waldersee 1918 06 28 slaptas raštas Nr. 592 Lietuvos Tarybos Vilniuje pirmininkui A. Smetonai ir vokiečių karinės administracijos Lietuvoje (Vilniuje) vadui, P. Klimas, *Le Developpment de L'Etat Lituanien à partir de l'Année 1915 jusqu'à la Formation du Gouvernement Provisoire au Mois de Novembre 1918. D'après des Documents Officiels*, Paris, 1919, p. 266.

[706] Lietuvos Tarybos pirmininko A. Smetonos 1918 08 09 raštas Vokietijos Rytų pajėgų vadui generolui grafui Waldersee bei vokiečių karinės administracijos Lietuvoje (Vilniuje) vadui, ten pat, p. 267.

[707] A. Kučas, *Arkivyskupas Jurgis Matulaitis Matulevičius*, Chicago, 1979, p. 51–60.

[708] V. Aliulis, Jurgis Matulaitis aktualus Lietuvos Bažnyčiai, *Bažnyčios žinios*, 2007, Nr. 3, p. 20–21.

[709] J. Matulaitis-Matulevičius, min. veik., p. 146.

[710] Itin nuosekliai ir dalykiškai J. Matulaičio-Matulevičiaus tapimą Vilniaus vyskupu yra išanalizavęs kunigas Juozas Vaišnora. Žr.: J. Vaišnora, Jurgio Matulaičio kelias į Vilniaus vyskupo sostą, *Aidai*, 1977, Nr. 3, p. 97–104; Nr. 4, p. 166–170; Nr. 5, p. 218–222.

[711] J. Matulaitis, *Užrašai*, p. 106.

** Omenyje turima Šventojo Sosto nunciatūra Miunchene, kuri tuomet iš dalies domėjosi ir vokiečių okupuotos Lietuvos tikinčiųjų reikalais.

kupą*, į vyskupą Przedzieckį**, į Ledochowskį***, parašykite į Friburgą****, jie irgi turi rūpintis, kad mane nepaskirtų Vilniaus vyskupu"[712]. Tačiau pagalbos tuo subtiliu reikalu kunigas-vienuolis iš niekur nesulaukė. Nors į Vilniaus vyskupo sostą Vatikane tuomet buvo minimos ar svarstomos ir kitų ne mažiau solidžių bei rimtų pretendentų pavardės – lenko Vilniaus vyskupijos administratoriaus Kazimierzo Michalkiewicziaus, baltarusio Vilniaus dvasinės seminarijos rektoriaus Jano Uszyłło, vokiečių kilmės monsinjoro Eduardo von Roppo, lietuvio kanauninko Konstantino Olšausko, lenko kunigo Bronisławo Zongołowicziaus[713] – tačiau Šventasis Sostas, įvertinęs visus pretendentus bei visas nevienareikšmiškas aplinkybes ir eventualias įtėkmes iš šalies, pasirinko būtent kunigą lietuvį, marijonų vienuolį. Popiežiaus Benedikto XV dekretas dėl J. Matulaičio-Matulevičiaus paskyrimo Vilniaus vyskupu buvo paskelbtas 1918 m. spalio 23 d.[714] Maždaug po savaitės J. Matulaitis-Matulevičius iš Varšuvos gavo arkivyskupo A. Ratti laišką, kuriame pranešta, jog popiežius Benediktas XV jį skiria Vilniaus vyskupu, bei įspėta, kad jokie vyskupo nominato bandymai atsistatydinti nepadės, nes „<...> atsistatydinimo Šv. Tėvas nepriimsiąs". Po nemiegotos nakties J. Matulaitis-Matulevičius šią jį užgriuvusią „naštą" priėmė. Taip susiklosčius reikalams, 1918 m. gruodžio 1 d. Kaune, Žemaičių vyskupas Pranciškus Karevičius, asistuojamas Vilniaus vyskupo kapitulos pirmininko, kunigo prelato Karolio Bajko ir Vilkaviškio kunigo prelato Mato Dobryłło, jį konsekravo Vilniaus vyskupu. Gruodžio 8 d. gana sudėtingomis politinėmis aplinkybėmis[715] įvyko J. Matulaičio-Matulevičiaus ingresas į Vilniaus Katedrą.

* Galvoje turimas 1910–1913 m. Dvasinės akademijos rektorius Peterburge, vėliau – Varšuvos arkivyskupas kardinolas profesorius Aleksanderas Kakowskis.

** Polesės vyskupas Henrykas Przeździeckis.

*** Kunigas, grafas Włodzimierzas Ledóchowskis – *Didžiojo karo* metais bendradarbiavęs su vokiečių okupacine administracija bei turėjęs pastebimą įtaką lenkų episkopatui.

**** Galvoje greičiausiai turimas Šveicarijos Frybūro katalikiškasis universitetas, kuriame J. Matulaitis-Matulevičius studijavo arba čia veikė Marijonų kongregacijos namai. Ir vienur, ir kitur kunigas-vienuolis buvo įgijęs nemažai bičiulių.

[712] J. Matulaitis-Matulevičius, min. veik., p. 147.

[713] R. Makrickas, *Santa Sede e Lituania. La rinascita dello Stato lituano nei documenti dell'archivio della Nunziatura Apostolica di Monaco di Baviera (1915–1919)*, Roma, 2006, p. 153–155.

[714] *Acta Apostolicae Sedis. Commentarium officiale*, Vol. X, Romae MCMXVIII, Annus X, p. 452.

[715] Kaip savo dienoraštyje nurodo J. Matulaitis-Matulevičius, Lietuvos vyriausybė tuomet spyrėsi, kad Vilniaus Katedroje naujasis vyskupas į tikinčiuosius pirmiausia prabiltų lietuviškai, o tik po to lenkiškai ir būtinai dar gudiškai. Be to, lietuvių valdžia norėjo, kad Lietuvos Valstybės Tarybos delegacijai Katedroje būtų leista pirmai pasveikinti vyskupą. Pats vyskupas manė, kad, atsižvelgiant į lenkų skaičių Vilniuje, vis dėlto dera pirmiausia į tikinčiuosius kreiptis lenkiškai, o tik po to lietuviškai. Sutiko į tikinčiuosius naujasis vyskupas kreiptis ir gudiškai. Tuo tarpu Vilniaus vyskupo kapitula J. Matulaičio-Matulevičiaus ingresą į Katedrą buvo pasišovusi paversti savo „tautine manifestacija". Ji griežtai nurodė, kad į tikinčiuosius vyskupas pirmiausia turi kreiptis lenkiškai, o tik paskui lietuviškai. Apie gudų kalbos nuskambėjimą Vilniaus Katedroje kapitulos nariai ir girdėti nenorėjo pareiškę, jog

Grįžtant į trečiojo dešimtmečio vidurio situaciją, tenka konstatuoti, jog vyskupo J. Matulaičio-Matulevičiaus nusistatymas buvo tikrai principinis ir nuoseklus. Visiškai neatsitiktinai vyskupas ir 1925 m. pabaigoje labiau linko likti Romoje bei „<...> kurti čionai Marijonų centrą“ nei vykti į Lietuvą[716]. Profesinė karjera tėvynėje ir perspektyva tapti „Lietuvos arkivyskupu“ arba „Vatikano nuncijum“ Lietuvoje jo neviliojo. Tokį vyskupo nusistatymą 1925 m. pabaigoje, matyt, iš dalies galėjo paskatinti ir karti ankstesnių metų patirtis. Vis dėlto lietuvių pasiuntiniui vyskupas aiškino, jog, vykdydamas Pijaus XI valią, iš Romos į Lietuvą galėtų išvykti tik laikinai ir trumpam. Apie šį J. Matulaičio-Matulevičiaus nusistatymą V. Čarneckis, regis, ramindamas „Lietuvos visuomenę“, dr. M. Reiniui į Kauną rašė: „<...> prieš išvažiuosiant, jei tai įvyktų, pasakytų Vatikane, kad jis tegali nuo savo tiesioginio darbo atsitraukti ne ilgiau, kaipo dviem – trims mėnesiams. Kas del paskyrimo jo Lietuvos arkivyskupu ar nuncijum, tai jei ir būtų jam tokie pasiūlymai padaryti <...> tai jie būtų jam nepriimtini, nes atitrauktų jį nuo aktyvaus darbo Marijonų vienuolijoje, kuriam <...> jisai yra pasišventęs“[717].

Po pasikalbėjimų-konsultacijų su vyskupu bei kai kuriais kitais Romos diplomatinio korpuso nariais išsiaiškinęs visas beveik įmanomas aplinkybes ir vyskupo tikslus, pasiuntinys užsienio reikalų ministrui į Kauną rašė: „Ant greitųjų surinktomis mano žiniomis, Vatikanui tiktų neatidėliojant pasiųsti Lietuvon savo įgaliotą asmenį – vizitatorių, kuriam pavestų dalyką ištirti vietoje ir paskui, akceptavus jo pateiktąjį projektą, pavesti jam provincijos steigimą įvykdinti <...>“[718]. Tačiau pats priimti sprendimo tokiu svarbiu reikalu pasiuntinys negalėjo, neleido pareigos. Todėl klausė užsienio reikalų ministro nusistatymo. „Žinodamas, kiek tie reikalai yra Lietuvoje delikatūs visos politikos atžvilgiu, skaitau reikalingu atsiklausti Tamstos nuomonės“, – rašė jis dr. M. Reiniui. Kartu viltingai pridurdamas, jog trumpalaikė vyskupo misija Lietuvon „<...> gaus Tamstos aprobatą“[719]. Tą pačią dieną, lapkri-

gudai – tai tik vokiečių politikos „padaras“, dirbtinai sudarytas, jų papirktas ir nukreiptas prieš lenkus. Be to, kapitula kategoriškai nesutiko ne tik su tuo, kad LVT delegacija naująjį vyskupą pasveikintų pirmoji, bet iškilmių metu nenorėjo jos netgi įsileisti į centrinę navą, „<...> o tik drauge su visais kitais draugijų atstovais presbyterijoje“. Taip susiklosčius aplinkybėms, J. Matulaičio-Matulevičiaus ingresas į Vilniaus Katedrą vyko ne pagal vyskupo nominato norus, o pagal senojo Katedros šeimininko – kapitulos – padiktuotą scenarijų. Lietuvos valdžia ir visuomenė bei krašte gyvenę gudai tuo liko nepatenkinti. Įsižeidusi Lietuvos valdžia ne tik nepasirodė iškilmių dieną Katedroje, bet ir kitą dieną netgi atšaukė J. Matulaičio-Matulevičiaus ingreso į Katedrą garbei skirtus šventinius pietus. Vyskupas dėl to neįsižeidė ir gruodžio 10 d. savo iniciatyva aplankė „Tarybos pirmininką ir jo pavaduotojus ir visus Lietuvių Valstybės ministerius ir žymesnius valdininkus“. (J. Matulaitis, min. veik., p. 107–115.)

[716] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Italijoje V. Čarneckio 1925 11 18 slaptas pranešimas užsienio reikalų ministrui dr. M. Reiniui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 582, l. 31–32.

[717] Ten pat, l. 32.

[718] Ten pat, l. 31.

[719] Ten pat, l. 33.

čio 28, iš Romos į Kauną pasiuntinys išsiuntė skubią nešifruotą telegramą, kurioje prašė ministrą asmeniškai, o eventualiai ir visą vyriausybę apsispręsti greitai ir duoti jam vienokį ar kitokį konkretų atsakymą. Verta pabrėžti, jog, pasak oficialios V. Čarneckio versijos, labai skubėdamas ir taupydamas laiką šios telegramos jis neužšifravo. O kadangi telegrama buvo siunčiama atviru tekstu ir ne į URM, bet į privatų dr. M. Reinio butą Kaune (Gedimino g. 4)[720], todėl, pasiuntinio žodžiais tariant, ji buvo surašyta kiek „miglotai". Tačiau V. Čarneckis neabejojo, kad ministrui „<...> ji bus aiški"[721]. „Ar Tamsta neturėtum nieko prieš <...>" jeigu gruodžio pirmoje pusėje Kaunan „reikalų sutvarkyti" atvyktų Vatikano įgaliotas vyskupas J. Matulaitis-Matulevičius? – klausė „miglotoje" telegramoje V. Čarneckis dr. M. Reinio[722]. O kol Kaune bus laužomos galvos, kaip pasielgti, su J. Matulaičiu-Matulevičiumi sutarta, kad pastarasis porą dienų reikalą „patemps" ir Vatikano Kurijos Ypatingųjų reikalų kongregacijos sekretoriui monsinjorui Fr. Borgongini-Duca kol kas neduos aiškaus atsakymo dėl Lietuvos vyriausybės nusistatymo, ar ją tenkina būtent toks santykių gerinimo ir Lietuvos bažnytinės organizacijos reformos scenarijus[723].

Galvų laužymas Kaune užtruko. Lietuvos vyriausybė ir URM dėl Šventojo Sosto neoficialaus siūlymo ir vyskupo J. Matulaičio-Matulevičiaus kandidatūros apsispręsti neskubėjo. Nors lapkričio 28 d. išsiųsdamas skubią telegramą ir pranešimą dr. M. Reiniui V. Čarneckis vienokį ar kitokį atsakymą tikėjosi gauti dar lapkričio 29 d., vėliausiai – 30 d., tačiau Kaunas kantriai tylėjo beveik visą savaitę. Iš dalies ši tyla galėjo būti susijusi su supuolusiomis savaitgalio poilsio dienomis. Tačiau ir joms praėjus jokių žinių iš Kauno nebuvo. Todėl gruodžio 2 d. nebeišken-

[720] Beje, turint galvoje tai, jog ši svarbi telegrama buvo išsiųsta asmeniškai dr. M. Reiniui į namus, negalima atmesti prielaidos, jog tai buvo bandymas nuo „nepatikimų" URM darbuotojų, pirmiausia simpatizavusių opozicijai – liaudininkams, tautininkams ar socialdemokratams, nuslėpti atsinaujinančius diplomatinius kontaktus su Šventuoju Sostu ir apsisaugoti nuo dar vieno aršaus opozicijos antpuolio. Kita vertus, tai galbūt geriau paaiškintų ir tikruosius motyvus, kodėl V. Čarneckis iš tiesų „nesurado" laiko užšifruoti vos keliolika telegramos žodžių. Vienas dalykas siųsti šifruotą telegramą į privatų ministro butą nebuvo kaip. Kitas dalykas, ministras savo jėgomis šifruotos telegramos nebūtų perskaitęs ir būtų privalėjęs ją nešti į URM šifravimo-dešifravimo tarnybą, kuri viena žinojo šifro raktą. O tada telegramos turinys jau nebūtinai būtų išlikęs paslaptimi ir kitiems URM bendradarbiams, taigi ir „opozicionieriams". Antra vertus, ši palyginti smulki, bet, mūsų galva, labai iškalbi istorinė detalė gali būti savotiškas *šifro raktas* besistengiantiems perprasti tarpukario Lietuvos visuomenės, tiksliau – besiformuojančio politinio elito nevienareikšmiškus funkcionavimo principus ir tarpusavio santykius. Be to, šis šifro raktas, regis, gali kiek plačiau praverti duris besidomintiems ir tarpukario lietuvių diplomatijos „kalve": idėjų generavimo, iniciatyvų teikimo, sprendimų priėmimo ir jų įgyvendinimo technika.

[721] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Italijoje V. Čarneckio 1925 12 03 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui dr. M. Reiniui, ten pat, l. 23.

[722] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Italijoje V. Čarneckio 1925 11 28 nešifruota telegrama iš Romos į Kauną užsienio reikalų ministrui dr. M. Reiniui, ten pat, l. 26.

[723] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Italijoje V. Čarneckio 1925 11 28 (antras tądien) konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui dr. M. Reiniui, ten pat, l. 33.

tęs V. Čarneckis į laikinąją sostinę, šį kartą jau oficialiai į URM rūmus, dr. M. Reiniui pasiuntė dar vieną telegramą, kurioje prašė „<...> atsaką paskubinti“[724]. Tačiau ir vėl nesulaukęs greito atsakymo, gruodžio 3 d. pasiuntinys dar kartą kreipėsi į užsienio reikalų ministrą. Savo pranešime dr. M. Reiniui V. Čarneckis diplomatiškai, su tam tikra užuolanka ir kiek teisindamasis rašė: „Iki šiol į telegramą nesu gavęs atsako. Bijau, kad ji gal Tamstos nepasiekė, todėl čia pridedu jos nuorašą. <...> Šį klausimą kiek skubinu todėl, kad pats bažnytinio susitarimo klausimas yra, kiek man žinoma, skubus“[725].

Tuo metu Kaune, Romos Kurijoje bei *Amžinojo miesto* diplomatinėse sferose, stokojant aiškios ir patikimos informacijos, jau sklandė įvairūs vieni kitiems prieštaraujantys gandai. Reikšminga tai, jog gandai iš laikinosios sostinės į *Amžinąjį miestą* skrido greičiau nei Lietuvos URM siunčiamos telegramos. Štai vienas jų. Apeliuojant į vyskupo prof. P. Pr. Būčio esą turėtus intymius pasikalbėjimus su dviem neįvardytais Lietuvos Ministrų Kabineto nariais bei profesoriaus tariamai pateiktą informaciją Šventojo Sosto atstovybės Lietuvoje sekretoriui L. Faidutti, Romos Kurijoje ir diplomatiniuose sluoksniuose gana plačiai kalbėta, jog Lietuvos bažnytinės provincijos kūrėju, o po to ir Lietuvos arkivyskupu galėtų tapti vyskupas J. Matulaitis-Matulevičius. Prof. P. Pr. Būčio esą kalbinti ministrai šiai kandidatūrai išreiškę „<...> pritariančią nuomonę“[726]. Nesunku suprasti, jog tokie gandai Lietuvos pasiuntinį prie Kvirinalo statė į labai nepatogią padėtį: susitikimuose su vietos diplomatais ar pareigūnais ir jų kvočiamas, V. Čarneckis minėtų gandų negalėjo nei patvirtinti, nei paneigti. Todėl dr. M. Reiniui rašė: „Tas žinias prašyčiau Tamstos, pone Ministeri, patikrinti ir jeigu jos pasitvirtina, man rodos, reikėtų tuojau ir visai aiškiai duoti mgr. Faidutti žinoti, kad Vyriausybė neduos savo aprobato vysk. Matulevičiaus paskyrimui, kad jokių iliuzijų tuo reikalu nebūtų“[727].

Kitas gandas, vėlgi paslaptingu, bet pakankamai efektyviu keliu pasiekęs Romą, skelbė, jog dėl aštrių vidinių nesutarimų valdančiajame krikščionių demokratų bloke, tarpusavio kivirčų Vyriausybėje bei URM – gerinti ar, artėjant eiliniams Seimo rinkimams ir pataikaujant elektoratui, „aštrinti“ santykius su Vatikanu – užsienio reikalų ministras dr. M. Reinys netgi „<...> manąs iš Kabineto pasitraukti“[728]. Vyskupas J. Matulaitis-Matulevičius, išgirdęs šiuos gandus cirkuliuojant Vatikane – Šventąjį Sostą jie greičiausiai pasiekė prof. P. Pr. Būčio ar L. Faidutti, o galbūt ir abiejų dėka – per V. Čarneckį dr. Reiniui patarė „<...> to nedaryti“. Antra vertus, pastarasis nebuvo toks lojalus vyskupo J. Matulaičio-Matulevičiaus atžvilgiu.

[724] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Italijoje V. Čarneckio 1925 12 03 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui dr. M. Reiniui, ten pat, l. 23.

[725] Ten pat.

[726] Ten pat, l. 24.

[727] Ten pat.

[728] Ten pat, l. 25.

Kodėl Lietuvoje taip intensyviai buvo priešinamasi, kad būsimasis Katalikų Bažnyčios palaimintasis taptų pirmuoju nepriklausomos šalies arkivyskupu, gana gerai paaiškina išlikę istoriniai šaltiniai. Iš V. Čarneckio pranešimų aiškėja, jog dar pasiuntinį iš Kauno išlydėdamas į Romą, užsienio reikalų ministras išsakė savo tvirtą „nusistatymą“ prieš galimą J. Matulaičio-Matulevičiaus kandidatūrą į „Lietuvos arkivyskupus“. Ir, regis, pirmiausia būtent dėl to, kad į šį postą veržėsi vienas įtakingiausių ir energingiausių LKDP lyderių, Antrojo Seimo pirmininkas prelatas Justinas Staugaitis[729]. Reflektuodamas pastarojo ir valdančiosios daugumos norų realizavimo perspektyvas Vatikane[730], V. Čarneckis užsienio reikalų ministrui į Kauną rašė: „Kiek teko patirti, Vatikanas neturi jokių ypatingų „*objectimo*“* prieš prel. Staugaičio kandidatūrą ir todėl nėra pamato manyti, kad vysk. Matulevičiaus kandidatūra būtų pastatyta kaipo „*Conditio sine qua non*“**[731]. Koks tvirtas buvo valdančiosios daugumos *veto* J. Matulaičio-Matulevičiaus kandidatūrai į Lietuvos arkivyskupus, gana vaizdžiai parodo ir tai, kad laikinojoje sostinėje tuomet netgi imta kalbėti, jog vyskupui gali būti neišduota įvažiavimo viza į tėvynę. Ar iš tiesų Lietuvos valdžia svarstė tokią kraštutinę priemonę, duomenų surasti nepavyko. Tačiau šių Kaune paskleistų gandų tikslas, matyt, galėjo būti ir toks: daryti spaudimą Vatikanui, kad jis iš principo atsisakytų minties skirti J. Matulaitį-Matulevičių Lietuvos arkivyskupu.

Be to, gali būti, jog J. Matulaičio-Matulevičiaus kandidatūra tuometinių Lietuvos valdančiųjų sluoksnių netenkino ir dėl kitų priežasčių. Vyskupas buvo visiškai apolitiškas ir linkęs rūpintis tik grynai pastoraciniais, sielovados ir Bažnyčios reikalais[732]. Prisimenant valdančiosios krikščioniškosios demokratijos koalicijos (Lietuvos krikščionių demokratų partijos – Ūkininkų sąjungos – Darbo federacijos) siekį išsilaikyti valdžioje, vis didėjančius vidaus politinius pasistumdymus su oponentais, pirmiausia liaudininkais, tautininkais ir socialdemokratais[733], o iš dalies – ir su

[729] Ten pat, l. 24–25.

[730] Beje, kad šis klausimas labai rūpėjo vietiniams Katalikų Bažnyčios hierarchams, pažymi ir esamoji istoriografija: S. Yla, min. veik., p. 165.

* Prieštaravimų (lot.).

** Būtina sąlyga (lot.).

[731] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Italijoje V. Čarneckio 1925 12 03 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui dr. M. Reiniui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 582, l. 24.

[732] Šis J. Matulaičio-Matulevičiaus nusistatymas puikiai atsispindi ir jo dienoraštyje: J. Matulaitis, *Užrašai*.

[733] S. Noreikienė, Buržuazinės partijos seimų rinkimuose buržuazinio parlamentinio režimo Lietuvoje metais (1920–1926) (4. III seimo rinkimai), *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai*, t. 3(72), A serija, Vilnius, 1980, p. 64–67; A. Kasparavičius, 1922 m. Konstitucijos įvaizdis politinėje retorikoje ir parlamentarizmo likimas Lietuvoje, *Lietuvos Respublikos Konstitucija penkerių metų retrospektyvoje (konferencijos medžiaga)*, Vilnius, 1998, p. 103–105.

žydų[734] bei gudų[735] tautinėmis mažumomis, tvirtas vyskupo nusistatymas nedalyvauti jokiuose politiniuose žaidimuose[736] bei nepalaužiama klasikinė pilietinė pozicija vargu ar galėjo būti politiškai labai patrauklūs valdančiajai koalicijai, kuri Katalikų Bažnyčios asmenyje buvo linkusi turėti tvirtą ir patikimą užnugarį, o galbūt netgi ideologinį sąjungininką ar partnerį. Juolab kad sparčiai artėjo eiliniai Trečiojo Seimo rinkimai*, kurių baigtis valdančiajai koalicijai kėlė daug pagrįstų rūpesčių. Tokiomis aplinkybėmis Katalikų Bažnyčios episkopato ir pirmiausia jos eventualaus vadovo – arkivyskupo vienoks ar kitoks nusistatymas galėjo paveikti į kurią nors pusę parlamento rinkimus. Tiesa, kartu turime pabrėžti, jog bandymams daugiau ar mažiau klerikalizuoti kraštą tuomet pritarė ne visi krikščioniškosios demokratijos koalicijos veikėjai ar šalininkai. Kai kurie moderniau ir pilietiškiau mąstę intelektualai, tarp jų prof. S. Šalkauskis, kritikavo valdančiąją krikščioniškosios demokratijos koaliciją dėl bandymų savo politikoje pernelyg remtis Katalikų Bažnyčios autoritetu ir painioti ją į įvairius politinius žaidimus. Štai vos tik pasibaigus Trečiojo Seimo rinkimams, analizuodamas krikščioniškosios demokratijos pralaimėjimo priežastis juose, filosofas pabrėžė, jog krikščioniškosios demokratijos šalininkams nepartiniams katalikams negali nerūpėti „<...> katalikų politikų veikimas, šito veikimo teisingumas ar klaidingumas, sėkmingumas ar nepasisekimas <...> nepartyviniai katalikai turi teisės ar net dorinės prievolės koriguoti partyvių katalikų veikimą, jiems statyti reikalavimų ir net reaguoti prieš juos, jei jų veikimas atsiverčia prieš Katalikų bažnyčios, valstybės ar tautos reikalus“. Kai kurių lietuvių krikščioniškosios demokratijos veikėjų mėginimus vykdant savo politines doktrinas bei partinius tikslus pernelyg šlietis prie Katalikų Bažnyčios S. Šalkauskis vertino kaip šiurkščią klaidą ir netgi lygino su liūdnu pavyzdžiu carinėje Rusijoje. Jis rašė: „Provoslavų Bažnyčios pamokomas pavyzdys prie caro valdžios: biurokratinis Bažnyčios globojimas, nuolatinis naudojimas carizmo politikai, pasirėmusiai juodosiomis šimtinėmis, ir provoslavų nesusipratimas visuomeninio ir apskritai kultūrinio gyvenimo srityje, padarė tai, kad idealesnė rusų inteligentų dalis religijos klausime atsigręžė ne tik prieš monarchizmo politiką, bet ir prieš pačią religiją, kaipo tokią“. S. Šal-

[734] R. Valkauskas, Žydų tautinės autonomijos klausimas Lietuvoje 1919–1926 metais, *Lietuvos istorijos studijos,* Nr. 3, Vilnius, 1996, p. 67–70; P. Radensky, Žydų reikalų ministerija ir žydų tautinė autonomija Lietuvoje 1919–1923 metais, *Lietuvos istorijos metraštis 1995*, Vilnius, 1996, p. 94.

[735] A. Kasparavičius, Gudų korta Kauno ir Maskvos diplomatiniame žaidime 1920–1925 metais, *Lituanistica*, 1997, Nr. 1(29), p. 19–20.

[736] M. Krupavičius, Popiežiaus Pijaus XI bičiulis, *Arkivyskupas Jurgis Matulevičius*, p. 46–47; P. Maldeikis, *Mykolas Krupavičius*, Chicago, 1975, p. 136.

* Rinkimai į Trečiąjį Seimą turėjo įvykti vos už pusmečio – 1926 m. pavasario antroje pusėje.

kauskio nuomone, bažnyčios painiojimas į politiką bei partinius žaidimus Lietuvoje tampa dvigubai rizikingas žinant, jog šalyje vyrauja žema politinė kultūra ir blankios parlamentinės demokratijos tradicijos[737].

Kita vertus, atsižvelgiant į tuometinį iracionaliai susiklosčiusį Lietuvos politinį-teritorinį konfliktą su Lenkija, kuriame abi pusės nelabai paisė pilietiškumo principų ir dažniau stengėsi remtis nacionalizmo ideologija[738], vyskupo J. Matulaičio-Matulevičiaus kandidatūra į „Lietuvos arkivyskupus" valdančiajam elitui galėjo atrodyti nelabai patraukli ir dėl jo „pernelyg didelės" pakantos bei atidos kitataučiams, šiuo atveju pirmiausia lenkams, kurią jis demonstravo kiekviena proga. Netgi grynai politiniais sumetimais lenkų valdžios įgeidžiu išstumtas iš Vilniaus vyskupo posto, J. Matulaitis-Matulevičius lenkų visuomenei jokiu pavidalu nejuto ir jokiu niuansu neišreiškė net mažiausio nepasitenkinimo. 1925 m. rugpjūtį atvykęs į Romą, jis sąmoningai apsigyveno pas lenkų rezurekcionistų vienuolius, kad lenkų visuomenė „<...> nemanytų, kad aš ant jų pykstu ir nenoriu daugiau jų žinoti"[739].

Vos įsikūręs Romoje, vyskupas skubėjo aplankyti Lenkijos ambasadą Vatikane bei čia gyvenusius „žymesnius lenkus". Kartu su lenkų maldininkais, tuomet atvykusiais į Romą Lenkijos–Vatikano konkordato sudarymo proga, dalyvavo jiems Pijaus XI specialiai laikomose mišiose, o vėliau ir kolektyvinėje audiencijoje pas Šventąjį Tėvą, „<...> kad matytų lenkai, kad aš jokio pykčio ant jų neturiu. Kalbose, kur galėdamas ir kiek galėdamas ką buvau gero patyręs pas lenkus ir Lenkijoje gyriau. Tegul Viešpats Dievas juos visus laimina ir visa gera jiems teikia"[740]. Tokia vien kilniu principu *Vince malum in bono** paremta būsimojo Katalikų Bažnyčios palaimintojo veikla Romoje ir nusistatymas nepraslydo nepastebėti pro čia rezidavusios lietuvių diplomatijos akis ir vargu ar galėjo tenkinti labiau politiškai „praktišką" ir partietiškai-tautiškai angažuotą Lietuvos valdžią. Pratęsiant istoriko dr. Pauliaus Subačiaus mintį, jog „šaltumu lietuviams" vyskupas nominatas tautiečių buvo kaltinamas dar 1918 m.[741], bei atsižvelgiant į vyskupo pilietinę laikyseną vėlesniais metais, regis, galima teigti, jog tokie ar panašūs kaltinimai J. Matulaičiui-Matulevičiui Lietuvos valdžios koridoriuose galutinai tikriausiai nebuvo išsisklaidę ir 1925 m. pabaigoje.

[737] S. Šalkauskis, Momento reikalai ir principų reikalavimai, t. X, Nr. 6–7, Kaunas, 1926, *Židinys*, p. 437, 449.

[738] Plačiau apie tai žr.: A. Kasparavičius, Don Kichotas prieš Prometėją. (Tarpukario lietuvių–lenkų iracionalioji diplomatija), *Darbai ir dienos*, t. 30, p. 49–72.

[739] J. Matulaitis, *Užrašai*, p. 275.

[740] Ten pat, p. 276.

* Bloga nugalėk gerumu (lot.).

[741] P. Subačius, Palaimintojo atida, J. Matulaitis, *Užrašai*, p. 282.

Oficiali versija, kurią tuomet palaikė bei uoliai plėtojo ir V. Čarneckis, kodėl vyskupas J. Matulaitis-Matulevičius negali būti skiriamas Lietuvos arkivyskupu, buvo gerokai švelnesnė ir pridengta Lietuvos bei paties vyskupo interesų gynimo kilniu skydu nuo daugiau tariamų nei realių priešų tariamo puolimo. Kaip jau minėta, visais kanalais platinta versija, neva „vysk. Matulevičiaus piršimas į Lietuvos arkivyskupus <...> yra lenkų noras jį išgyventi iš Romos ir, be to, dar sukompromituoti jojo veikimą Vilnijoje“[742]. Kodėl lenkams būtų buvę naudinga „išgyventi“ vyskupą iš *Amžinojo miesto,* čia susiruošusio kurti Marijonų centrą, arba kaip jo paskyrimas Lietuvos arkivyskupu būtų galėjęs sukompromituoti ankstesnę vyskupo veiklą Vilnijoje, neaiškinta. Įdomu ir tai, jog pats J. Matulaitis-Matulevičius tokių „grėsmių“, regis, irgi neįžvelgė. Bent jau mums nepavyko aptikti tai įrodančių šaltinių. Be to, kaip argumentą prieš vyskupo J. Matulaičio-Matulevičiaus kandidatūrą Kaune manyta panaudoti ir formalų, bet efektingą faktą, kad vyskupas yra ne Lietuvos, bet Lenkijos Respublikos pilietis. Lietuvos Respublikos paso vyskupas, regis, niekada neturėjo. Būtina pabrėžti, jog, nuoširdžiai demonstruodamas savo nesuinteresuotumą „atimti“ aukščiausią bažnytinį postą iš vietinių dvasininkų bei ramindamas Lietuvos vyriausybę, šį faktą į dienos šviesą iškėlė ir patarė tautiečiams prireikus nesikuklinant jį panaudoti pats vyskupas[743].

Vyriausybė bei užsienio reikalų ministras dr. kunigas M. Reinys vyskupo J. Matulaičio-Matulevičiaus kandidatūrai tapti Šventojo Sosto apaštališkuoju vizitatoriumi Lietuvai pritarė tik po ilgokai užtrukusių peripetijų ir kada galutinai įsitikino (buvo įtikinti?), jog jis nebus skiriamas Lietuvos arkivyskupu. Šis sprendimas Kaune, atrodo, buvo priimtas gruodžio 4–5 dienomis. Būtent apie tokio pobūdžio vyriausybės „sutikimą“ V. Čarneckis diplomatiniais kanalais nedelsdamas davė žinią Šventajam Sostui. 1925 m. gruodžio 7 d. Pijus XI būsimąjį Katalikų Bažnyčios palaimintąjį* vyskupą J. Matulaitį-Matulevičių pakėlė *Archiepiscopus titularus Adulitanus* (Adulos tituliniu arkivyskupu), o jau gruodžio 8 d. paskyrė apaštališkuoju vizitatoriumi Lietuvai. Netenka abejoti, kad Pijaus XI pasirinkimas buvusį Vilniaus vyskupą pakelti arkivyskupu ir kaip Vatikano apaštališkąjį vizitatorių pasiųsti į Lietuvą buvo Lietuvai naudingas ir itin sėkmingas popiežiaus diplomatinis žingsnis. Arkivyskupo J. Matulaičio-Matulevičiaus didžiulė kompetencija, pasiaukojamas nesavanaudiškumas, diplomatinis talentas, kurio jis pats niekada neafišavo, pilietinė

[742] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Italijoje V. Čarneckio 1925 12 03 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui dr. M. Reiniui, *LCVA,* f. 383, ap. 7, b. 582, l. 24.

[743] Ten pat.

* Popiežius Jonas Paulius II arkivyskupą Jurgį Matulaitį-Matulevičių Katalikų Bažnyčios palaimintuoju Romoje beatifikavo praslinkus šešiasdešimčiai metų nuo jo mirties ir švenčiant Lietuvos krikšto 600 metų jubiliejų – 1987 m. birželio 28 d. Kadangi tuo metu Lietuva dar vilko sovietinės aneksijos jungą, todėl šis moderniai lietuvių istorijai reikšmingas įvykis palaimintojo tėvynėje plačiau ir iškilmingiau tuomet paminėtas nebuvo.

pozicija bei sugebėjimas atsipalaiduoti nuo tuometinę Lietuvos visuomenę dažnai kausčiusios nacionalistinės ideologijos varžtų, retrospektyviai žvelgiant, buvo itin palankūs subjektyvaus pobūdžio veiksniai, skatinę sėkmingai realizuoti projektuojamą Lietuvos bažnytinės organizacijos reformą.

Kita vertus, tai, jog prieš išvykstant į Lietuvą J. Matulaičiui-Matulevičiui Pijus XI suteikė audienciją bei paaukštino titulą, sukėlė naujus Lietuvos valdžios, diplomatų bei vietinės dvasiškijos baimes ir įtarinėjimus. Štai gruodžio 10 d. į Lietuvos pasiuntinybę Romoje atsisveikinti užsukusį arkivyskupą bandė kvosti pats V. Čarneckis. Diplomatas per palyginti trumpą pokalbį bene dukart teiravosi arkivyskupo, ar jis audiencijos pas popiežių bei kardinolą P. Gasparri metu „<...> nėra gavęs įspūdžio, kad su jo dabartine misija nėra Vatikane rišami kurie nors pašaliniai planai?“[744] J. Matulaitis-Matulevičius, lengvai atspėjęs kurlink suka pašnekovas, dar kartą jį nuramino ir užtikrino, kad audiencijos metu „<...> jis pats ir Kardinolui Gaspari, ir Šv. Tėvui <...> pabrėžęs savo norą kuo greičiau grįžti Romon prie savo tiesioginio darbo ir iš kitos pusės <...> pažymėjęs nepriimtinumą Lietuvos valdžiai jo kandidatūros į Lietuvos arkivyskupus <...> ir iš Šv. Tėvo gavęs patirti, kad Vatikane tokio projekto nėra“[745]. Tiesa, čia pat tarsi apsidrausdamas arkivyskupas pastebėjo, kad šis reikalas „<...> galėtų susikomplikuoti, jeigu kai kurių grupių Lietuvoje tokia akcija būtų vedama“[746]. Iš esmės tą patį, nuoširdų nusistatymą nestoti Lietuvos valdžiai skersai kelio arkivyskupas patvirtino ir savo laiške kolegai prof. P. Pr. Būčiui. Jis rašė, kad į tėvynę vyksta tik trumpam ir tik su konkrečiu tikslu – sutvarkyti bažnytinę organizaciją Lietuvoje, bei viliasi, kad „<...> tą darbą, Dievui padedant“ pavyks atlikti greitai ir sėkmingai[747].

Geranoriški arkivyskupo žodžiai V. Čarneckį, regis, paveikė ir įtikino. Savo pranešime į Kauną[748] pasiuntinys užsienio reikalų ministrui nedviprasmiškai pažy-

[744] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Italijoje V. Čarneckio 1925 12 10 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui dr. M. Reiniui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 582, l. 21.

[745] Ten pat.

[746] Ten pat, l. 21–22.

[747] S. Yla, min. veik., p. 163.

[748] Beje, įdomi ir iškalbinga detalė: kaip matyti iš pastarojo V. Čarneckio pranešimo dr. M. Reiniui, šį pranešimą į Kauną Lietuvos užsienio reikalų ministrui atvykdamas iš Romos atvežė... pats apaštališkasis vizitatorius arkivyskupas J. Matulaitis-Matulevičius. Trečiojo dešimtmečio viduryje Lietuvos diplomatinių kurjerių institutas dėl URM skiriamų lėšų nuolatinio stygiaus dar buvo menkai išplėtotas. Lietuvos diplomatiniai kurjeriai tarp laikinosios sostinės ir užsienio šalių sostinių, kuriose rezidavo Lietuvos atstovai, išskyrus ypatingus atvejus, kursuodavo dažniausiai tik kartą ar geriausiu atveju du per mėnesį. O kai kada ir dar rečiau. Su kai kuriomis užsienio sostinėmis Kaunas visai neturėjo savo diplomatinių kurjerių maršrutų. Taigi neretai daugelį skubių ir svarbių klausimų, kuriuos būtinai reikėjo derinti su centru, lietuvių diplomatija tuomet sprendė naudodamasi konfidencialumo atžvilgiu mažiau patikimais komunikacijos būdais: kaimyninių šalių dipkurjeriais arba šifruotomis telegramomis. Todėl neatsitiktinai, atsiradus progai bei reikalui, V. Čarneckis ir pasinaudojo arkivyskupo J. Matulaičio-Matulevičiaus altruistine paslauga. Kita vertus, tai akivaizdžiai rodo, jog pasiuntinys arkivyskupu visiškai pasitikėjo.

mėjo, kad J. Matulaitį-Matulevičių su apaštališkąja misija siųsdamas į Lietuvą Šventasis Sostas nepuoselėja jokių užkulisinių, Lietuvai nepriimtinių minčių. Maža to, pasiremdamas kai kuriais faktais, – pirmiausia tuo, kad Vatikanas suspendavo Kaunui nepriimtino savo apaštališkojo delegato Lietuvoje arkivyskupo A. Zecchini įgaliojimus* bei žada universiteto „<...> teologijos fakultetui teisių suteikimą“**, – pasiuntinys ministrą įtikinėjo, jog Šventasis Sostas, vyskupą A. Matulaitį-Matulevičių pakeldamas arkivyskupu bei paskirdamas vizitatoriumi Lietuvai, tik demonstruoja savo gerą valią, santykiuose su Lietuva tikrai yra linkęs „<...> eiti į taikingumo kompromisus“ ir netgi prognozavo, jog „<...> arkivyskupo misija turi daug pasisekimo šansų“[749]. Turint galvoje Pijaus XI J. Matulaičiui-Matulevičiui suteiktas galias ir didžiulį pasitikėjimą bei pastarojo asmenybės moralinius bruožus ir profesinius sugebėjimus, tokios V. Čarneckio diplomatinės įžvalgos buvo gana pagrįstos ir taiklios.

Naujasis apaštališkasis vizitatorius iš Romos išvyko, atrodo, gruodžio 10 d., o jau gruodžio 13 d. buvo laikinojoje sostinėje, prisistatė Lietuvos valdžiai ir pradėjo dirbti. Šalių santykius projektuota atkurti palaipsniui, trimis etapais: 1) įkurti atskirą Lietuvos bažnytinę provinciją; b) Kaune ir prie Šventojo Sosto įsteigti lygiavertes diplomatines atstovybes; c) pasirašyti tarp šalių konkordatą[750]. Pirmiausia pradėtas spręsti bene opiausias – atskiros Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimo klausimas. Pasak dr. M. Reinio, Lietuvos valdžia, spręsdama šią problemą, labiausiai rūpinosi, kad atgautasis Klaipėdos kraštas patektų į Lietuvos bažnytinę provinciją, ir stengėsi taip sumodeliuoti kuriamą Kaišiadorių vyskupiją, kad ji „<...> savo ribomis rodyte rodytų nebaigtą spręsti Vilniaus klausimą“[751].

Žvelgiant retrospektyviai, tokie Lietuvos valdžios prioritetai gana nesunkiai suprantami ir paaiškinami. Kaip jau užsiminta, dėl Lietuvos valstybei nepalankių istorinių aplinkybių visos lietuviškos vyskupijos priklausė arkivyskupijoms, kurių centrai buvo už Lietuvos Respublikos ribų. Tokia padėtis aiškiai buvo neparanki nei Lietuvos valstybei, nei vietos katalikams. Juolab kad tarp Lietuvos ir kai kurių kaimyninių šalių vykstanti politinė-ideologinė, tautinė-kultūrinė ar ekonominė trintis neišvengiamai atsiliepdavo ir bažnyčios reikalams. Taigi sujungti lietuviškas vyskupijas į vientisą bažnytinį organizmą su centru Lietuvoje buvo svarbu ne tik tenkinant

* Apie tai vyskupas J. Matulaitis-Matulevičius sužinojo pastarojoje audiencijoje pas popiežių.

** Šį savo pažadą popiežius tesėjo negreit – Lietuvos universiteto Filosofijos-Teologijos fakultetui kanoniškų teisių, privilegijų ir statuto patvirtinimą Pijus XI oficialiai savo dekretu suteikė tik 1928 m. rudens pradžioje.

[749] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Italijoje V. Čarneckio 1925 12 10 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui dr. m. Reiniui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 582, l. 22.

[750] Vyskupo Mečislovo Reinio atsiminimai apie Jurgį Matulaitį-Matulevičių, *Arkivyskupas Jurgis Matulevičius*, p. 99.

[751] Ten pat.

vietos tikinčiųjų religinius (sielovados) ir kultūrinius poreikius, bet ir politiškai konsoliduojant visuomenę ir valstybę. Kaip netrukus įsitikinsime, tai suprato ne tik kai kurie lietuvių politikai, bet ir pats Šventasis Tėvas.

Kita vertus, nors maždaug nuo 1923 m. vasaros vidurio ir beveik ištisus 1924 metus lietuvių diplomatija didesnio susidomėjimo Šventuoju Sostu nerodė ir įvykiams leido laisvai tekėti pasroviui, Vatikanas gana atidžiai stebėjo Lietuvą. Kaip matyti iš Vatikano oficiozo *L'Osservatore Romano* puslapių, Šventąjį Sostą domino ne tik lietuvių katalikų reikalai, bet ir gana platus lietuviškų problemų spektras: Lietuvos vidaus bei tarptautinė politinė padėtis, santykiai su kaimynais, visuomenės kultūrinė bei socialinė raida, spauda. Pavyzdžiui, 1924 m. vasarą aprašinėjant Kaune ir Šiauliuose vykstantį lietuvių katalikų kongresą, *L'Osservatore Romano* puslapiuose buvo pagarbiai prisimintas lietuvių katalikų sėkmingas „pasipriešinimas" carinės valdžios vykdytai rusifikavimo ir imperijos „unifikavimo" politikai bei lietuvių kova „dėl laisvės ir nepriklausomybės" *Didžiojo karo* metais[752]. Akcentuotas po nepriklausomybės atkūrimo „Pusantromilijoninės" lietuvių katalikiškos bendruomenės, ypač studentijos, spartus vienijimasis į *Carito*, *Ateities* ir *Pavasario* katalikiškas organizacijas, bandymai šviestis ir modernizuoti savo religinį gyvenimą[753]. Pro *L'Osservatore Romano* apžvalgininkų akis taip pat nepraslydo nepastebėti 1923 m. Lietuvos Respublikoje įvykę iškalbūs pirmojo visuotinio gyventojų surašymo rezultatai[754]; 1924 m. pavasarį Kaune vykusi trijų Baltijos valstybių politinė konferencija[755] bei tų pačių metų vasarą Rygoje posėdžiavęs pirmasis lietuvių ir latvių draugystės kongresas[756]; 1924 m. vasaros paini vyriausybės krizė bei jos sprendimas – krikščioniškosios demokratijos koalicijos galutinis įsitvirtinimas valdžioje[757]; Vilniaus problema ir jos peripetijos tarptautinėje arenoje[758]; kontroversiški Lietuvos santykiai su pietine kaimyne Lenkija bei „karo stovio" retorika[759]; pastarosios bandymai kištis

[752] Dalla Lituania. I primi segni della nostra rinascita, *L'Osservatore Romano*, 1924 08 06, p. 2.

[753] Ten pat.

[754] Dalla Lituania. La statistica delle religioni, ten pat, 1924 08 16, p. 1.

[755] Dalla Lituania. La conferenza degli Stati Baltici, ten pat, 1924 05 22, p. 1; Dalla Lituania. Pertetto accordo alla conterenza degli Stati Baltici, ten pat, 1924 05 24, p. 1.

[756] Dalla Lituania Il congresso lituano-lettone, ten pat, 1924 08 01, p. 1; Il congresso lituano-lettone, ten pat, 1924 08 06, p. 1.

[757] Dalla Lituania. La fiducia al Gabinetto lituano, ten pat, 1924 08 23, p. 1; Dalla Lituania. Il nuovo Gabinetto lituano, ten pat, 1924 06 20, p. 1.

[758] Incursioni di bande alla frontiera lituana, ten pat, 1924 05 24, p. 1; Un comunicato della Delegazione della Lituania, ten pat, 1924 05 26, p. 1; Tra Lituania e Polonia. A proposito d'ineursioni, ten pat, 1924 06 04, p. 1; Per le questioni lituano-polacche. Proposta alle Potenze, ten pat, 1924 11 15, p. 1; Commenti soviettici a una proposta lituana, ten pat, 1924 12 04, p. 1.

[759] Atteggiamento lituano verso la Polinia. Una smentita, ten pat, 1924 04 14, p. 1; Ancora un comunicato della Legazione di Lituania, ten pat, 1924 04 16, p. 1; Dalla Lituania. Un comunicato della Legazione di Lituania, ten pat, 1924 06 04, p. 1; In Lituania, ten pat, 1924 08 06, p. 1.

į Klaipėdos klausimo sprendimą[760]; Klaipėdos uosto ekonominė ir politinė reikšmė Lietuvai[761]; Lietuvos vyriausybės pozicija dėl Klaipėdos statuto[762] ir diskusijos Seime dėl Klaipėdos konvencijos bei Seimelio rinkimų[763]; provokiško pučo bandymas bei įtempta vidaus politinė situacija Klaipėdos krašte 1924 m. vasaros pabaigoje[764]; Lietuvai suteiktas Rumunijos pripažinimas *de jure* bei diplomatinių santykių tarp šalių užmezgimas[765]; lietuvių katalikų problemos ir persekiojimas bolševikinėje Rusijoje[766]; Lietuvos prekybos sutartys su Vokietija, Norvegija[767], Olandija[768] ir ekstradicijos sutartis su JAV[769]; vyriausybės priimti užsienio prekybos tarifų pakeitimai[770], etc.

Apaštališkojo vizitatoriaus atvykimas į Kauną 1925 metų pabaigoje liudijo, kad Lietuvos ir Vatikano diplomatinių santykių krizė slūgsta ir artėjama prie konkretesnio pozityvaus lūžio. Kad pašliję šalių santykiai pastebimai šyla, taisosi, parodė ir beveik tuo pat metu įvykęs Lietuvos dvasininkų bei pasauliečių intelektualų delegacijos vizitas Vatikane. Gruodžio paskutinėmis dienomis Vatikane apsilankiusiai lietuvių piligrimų-maldininkų delegacijai – Žemaičių vyskupijos auksiliarui monsinjorui profesoriui Juozapui Skvireckui, Kauno universiteto Filosofijos-teologijos fakulteto profesoriui monsinjorui Pijui Aleksandrui Grigaičiui, kanauninkui Kazimierui Šauliui, Kauno universiteto profesoriui dr. Kaziui Pakštui bei kitiems „ponams ir ponioms“ – palaiminimą suteikė Pijus XI[771].

Kaip ir dera, apaštališkojo vizitatoriaus misija Lietuvoje prasidėjo nuo ingreso į Kauno Mažąją baziliką 1926 m. sausio 3 d., sekmadienį[772]. Pontifikalines mišias, asistuojant apaštališkajam vizitatoriui, laikė vyskupas Pr. Karevičius. Šiose iškilmėse, be kitų gausiai susirinkusių maldininkų, dalyvavo prezidentas A. Stulginskis, užsienio reikalų ministras, kai kurie kiti ministrai. Kita vertus, atvykęs į Kauną arkivyskupas J. Matulaitis-Matulevičius pirmiausia visapusiškai ir pakankamai kritiš-

[760] Dalla Lituania. Per la questione di Memel, ten pat, 1924 03 09, p. 1; Una mozione per Memel, ten pat, 1924 04 13, p. 1; Una nota polacca per la questione di Memel, ten pat.

[761] Dalla Lituania. Il cresente sviluppo del porto di Memel, ten pat, 1924 06 05, p. 1.

[762] Dalla Lituania. L'adesione della Lituania allo Statuto di Memel, ten pat, 1924 04 08, p. 1.

[763] Dalla Lituania. L'adesione della Lituania allo Statuto di Memel, ten pat, 1924 04 08, p. 1; Il Parlamento riconvocato, ten pat, 1924 08 06, p. 1; Dai Paesi Baltici. Le elezioni nel Memel, ten pat, 1924 10 23, p. 1.

[764] Dai Paesi Baltici. Un complotto a Memel, ten pat, 1924 08 08, p. 1.

[765] Dalla Lituania. Per le relazioni rumeno-lituane, ten pat, 1924 11 07, p. 1.

[766] Dalla Lituania. Per i lituani prigionieri in Rusia, ten pat, 1924 11 07, p. 1.

[767] Dalla Lituania. Ratifica di trattati, ten pat, 1924 08 02, p. 1.

[768] Dalla Lituania. Trattato di commercio, ten pat, 1924 06 12, p. 1.

[769] Dalla Lituania. Ratifica di trattati, ten pat, 1924 08 02, p. 1.

[770] Dalla Lituania. Pagamento di tariffe doganali, ten pat, 1924 04 18, p. 1.

[771] Dalla Lituania. I Pellegrini dal Santo Padre. Pellegrinaggio lituano, ten pat, 1925 12 26, p. 1.

[772] Arkivyskupo ingresas, *Lietuva*, 1925 12 31, p. 1.

kai įvertino Lietuvos Katalikų Bažnyčios situaciją bei vidaus politinę padėtį šalyje. 1926 m. sausį–vasarį vizitavo Žemaičių dvasinę seminariją, kur susitiko su rektoriumi Jonu Mačiuliu-Maironiu ir pabendravo su klierikais, apsilankė Lietuvos universitete, dalyvavo mokslinėse konferencijose[773]. Vėliau buvo nuvykęs į Marijampolę, kur susitiko su savo ordino broliais marijonais. Savo pastebėjimus bei samprotavimus įvairiais klausimais arkivyskupas 1926 m. kovo 2 d. išdėstė laiške Vatikano Valstybės sekretoriui kardinolui P. Gasparri. Pažymėtina, jog šiame laiške, kurį Vatikano valstybės archyve aptiko ir pastaraisiais metais paskelbė istorikė dr. Irena Vaišvilaitė, arkivyskupas J. Matulaitis-Matulevičius daugiausia dėmesio skyrė trims klausimams: 1) lietuvių episkopato ir aktyviausios klero dalies charakteristikai; 2) šalies politinių partijų charakteristikai ir 3) savo misijinei veiklai Kaune. Pažymėtina, jog, vertindamas aukščiausius lietuvių episkopato atstovus, Vatikano apaštališkasis vizitatorius nestokojo principingumo ir kritikos. Štai charakterizuodamas tuometinio Žemaičių vyskupo profesines bei asmenines savybes, jis pabrėžė, jog Pr. Karevičius akivaizdžiai stokoja „<...> išmintingumo, blaivaus proto ir diskretiškumo, jis tarsi fiziškai nesugeba išsaugoti paslapties", yra nenuoseklus, chaotiškas ir dėl to „<...> visiškai netinka vadovauti kokiai nors vyskupijai". Ne pačių palankiausių vertinimų iš Vatikano apaštališkojo vizitatoriaus tuomet susilaukė ir Seinų vyskupas A. Karosas, kuris buvo apibūdintas kaip išmintingas žmogus, tačiau visiškai pasyvus, be energijos, netgi bevalis. Anot J. Matulaičio-Matulevičiaus, šis lietuvių episkopato hierarchas labiausiai „<...> mėgsta ramų gyvenimą, ir jei įmanoma, vengia veiklos ir bet kokio darbo, daugiausia laiko skiria laikraščių skaitymui ir pasivaikščiojimams"[774].

Ne mažiau kritiškai bei principingai Vatikano apaštališkasis vizitatorius atsiliepė ir apie to meto Lietuvos žemesnįjį dvasininkų luomą. Arkivyskupas J. Matulaitis-Matulevičius čia matė išsikerojusias bene dvi didžiausias ydas: nesilaikymą dvasininkams deramos etikos (kortuoja, girtuokliauja, nusideda skaistybės įžadams) ir pernelyg didelį politikavimą. Anot arkivyskupo, kai kurie dvasininkai palengva „<...> taip įsitraukė į pasaulietinę veiklą, kad užmiršo savo luomo įsipareigojimus ir net pačią Bažnyčią". Dėl politikavimo daugiausia priekaištų susilaukė tuometinis Žemės ūkio ministras kunigas Mykolas Krupavičius, LKDP CK pirmininkas kunigas Antanas Šmulkštys, URM bendradarbis kunigas dr. J. Purickis bei Tikybos reikalų departamento direktorius kanauninkas Kazimieras Prapuolenis. Pavyzdžiui, M. Krupavičiui labiausiai kliuvo dėl jo aktyviai vykdomos žemės reformos šalyje. Anot Adulos

[773] Dalla Lituania. I festeggiamenti in Lituania, *L'Osservatore Romano*, 1926 02 25, p. 1.

[774] Lietuvos apaštališkojo vizitatoriaus Adulos titulinio arkivyskupo J. Matulaičio-Matulevičiaus 1926 03 02 laiškas Vatikano Valstybės sekretoriui kardinolui P. Gasparri, *Naujasis židinys/aidai*, Vilnius, 1999, Nr. 5/6, p. 262.

titulinio arkivyskupo, šis dvasininkas užsiima veikla, kuri mažiausiai dera su kunigyste, nes vykdo „<...> žemės atėmimą iš daugiau turinčių ir išdalinimą nieko neturintiems arba mažiau turintiems". Todėl „<...> yra tapęs daugelio ašarų ir prakeiksmų kaltininku bei priežastimi". J. Matulaičio-Matulevičiaus laiške A. Šmulkštys taikliai įvardytas kaip vienas įtakingiausių to meto krikščioniškosios koalicijos veikėjų, „<...> kone Lietuvos diktatorius"*, o J. Purickis – „<...> nemenkų gabumų vyras, tačiau faktiškai jau atsimetėlis" nuo kunigystės ir įtartas esant netgi masonu[775].

Kita vertus, charakteringa, jog savo atvykimo į Lietuvą tiesioginių oponentų – dr. M. Reinio ir J. Staugaičio – J. Matulaitis-Matulevičius nekritikavo, netgi priešingai – santūriai pagyrė nurodydamas, jog jie net ir politikuodami „<...> liko pavyzdingais kunigais". Toks atsiliepimas apie savo tiesioginius oponentus, manytume, liudija ne tik arkivyskupo, būsimojo Katalikų Bažnyčios palaimintojo didžiulę toleranciją, apie kurią jau kalbėta aukščiau, bet ir gilų jo politinį protą bei įžvalgą. Turint galvoje, jog Vatikano Kurijoje dar nuo 1925 m. lapkričio buvo pakankamai gerai žinoma, kas ir dėl kokių priežasčių labiausiai priešinasi Matulaičio-Matulevičiaus misijai Lietuvoje pastarajam jau vykdant šią misiją, manytume, buvo gana keblu tiesiogiai kritikuoti šiuos veikėjus savo oficialiuose pranešimuose. Natūralu, jog dėl tokios kritikos Šventojo Sosto Kurijoje Adulos titulinis arkivyskupas nesunkiai galėjo būti įtartas neobjektyvumu ar netgi tendencingumu. Taigi norėdamas išvengti tokių eventualių priekaištų, J. Matulaitis-Matulevičius pasirinko kiek kitokią, sakytume, subtilesnę ir apdairesnę veiklos taktiką: nors iš principo ir suvalkietiškai palankiai atsiliepė apie minėtus kunigus-veikėjus, tačiau vis dėlto Vatikanui nerekomendavo tenkinti jam žinomų jų karjeros ambicijų. Savo laiške kardinolui P. Gasparri lyg ir neutraliai, tarp kitko nurodydamas Kaune patirtus įtarinėjimus, jog atvyko čia „<...> parengti sau arkivyskupo vietos"[776], bei pabrėždamas, kad „<...> apskritai visuomeninių pareigų vykdymas pasirodė labai kenksmingas ir patiems kunigams, apsiėmusiems jas atlikti, ir Bažnyčiai"[777]. Tiesa, kartu apaštališkajam vizitatoriui netrūko principingumo. Siekdamas užsibrėžtų tikslų, jis gana tvirtai laikė derybų gaires savo rankose ir buvo įsitikinęs, jog, nepavykus išspręsti Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimo klausimo bei normalizuoti Lietuvos ir Vatikano diplomatinių santykių, dr. M. Reiniui „<...> nepritiktų ilgiau ministeriauti"[778].

* Įdomu, jog toks A. Šmulkščio apibūdinimas beveik pažodžiui sutampa su tuomet krikščioniškosios demokratijos koalicijos oponentų viešais ir privačiais atsiliepimais apie šį LKDP veikėją. Galbūt tokį sutapimą galima bandyti aiškinti ir tuo, jog atvykęs į Kauną Vatikano apaštališkasis vizitatorius nevengė kontaktų bei bendravo ir su kai kuriais liberalesnės pakraipos veikėjais, pavyzdžiui, su profesoriumi Pranu Dovydaičiu.

[775] Ten pat, p. 264.

[776] Ten pat, p. 270.

[777] Ten pat, p. 266.

[778] G. Ereminas, Mečislovas Reinys apie palaimintąjį Jurgį Matulaitį, *Voruta*, 2002, 03 09, p. 3.

Aptardamas politinį klimatą Lietuvoje, Adulos titulinis arkivyskupas pažymėjo, kad Respublikos prezidentas Aleksandras Stulginskis yra „<...> labai doras katalikas ir išmintingas vyras", kurį vertina net opozicija. Prie katalikybei nepalankių partijų buvo priskirtos visos įtakingesnės, kurios nepriklausė krikščioniškosios demokratijos koalicijai: „socialdemokratai kartu su komunistais", „tautininkai socialistai" (LVLS) ir „tautininkai liberalai" (LTS). Anot titulinio arkivyskupo, „<...> visos jos labai priešiškai nusiteikusios tikėjimo atžvilgiu ir atvirai jį puola, o ypač nuožmiai – dvasininkiją"[779]. Taigi tokiomis daugiau ar mažiau subjektyviai-objektyviai suprastomis aplinkybėmis ir veikė arkivyskupas J. Matulaitis-Matulevičius laikinojoje sostinėje rengdamas Lietuvos bažnytinės organizacijos reformą.

Antra vertus, 1925 m. įklimpusi į diplomatinių santykių krizę su Šventuoju Sostu, o 1926 m. pradžioje jau atnaujindama diplomatinius kontaktus su Vatikanu (tiesa, kol kas dar neformalius) bei rengdamasi šalies bažnytinės organizacijos reformai, demokratinės Lietuvos vyriausybė akies krašteliu stebėjo ir kai kurių kitų šalių patirtį formuojant santykius su Šventuoju Sostu. Įdomu, jog šiuo atveju buvo stebimi bei analizuojami fašistinės Italijos tuomet gana nevienareikšmiški santykiai su Šventuoju Sostu bei vadinamojo *Romos klausimo* raida ir sprendimo perspektyvos. Tuometinės Italijos patirtis Lietuvos vyriausybei greičiausiai galėjo atrodyti vertinga dėl dviejų priežasčių: a) katalikiška Italija su Šventuoju Sostu tuomet neturėjo diplomatinių santykių ir tik ieškojo galimybių juos užmegzti; b) artimesnė pažintis su Italijos ir Vatikano santykių problematika galėjo duoti naujų impulsų ar pasufleruoti papildomų veikimo kelių lietuvių diplomatijai. Ypač žvelgiant į ateitį ir mąstant apie būsimas nelengvas derybas dėl konkordato sudarymo.

Italijos ir Vatikano santykių dilema, arba istoriografijoje dažniausiai vadinamasis *Romos klausimas,* įsižiebė dar XIX a. viduryje – Apeninų pusiasalį politiškai vienijant po Savojos dinastijos skeptru ir kuriant centralizuotą Italijos valstybę. Nors šalį vieniję italų patriotai liberalai ir pirmasis atgimstančios Italijos karalius Vittorio Emanuelle valstybės ir bažnyčios santykius siūlė tvarkyti pagal vadinamąją *dviejų paralelių* doktriną, kuri numatė, kad laisva Bažnyčia laisvoje valstybėje veikia kiekviena savo srityje ir jų interesai „niekada neturi susikirsti"[780], tačiau politinėje praktikoje realizuoti šį principą buvo sudėtinga. Tuometinis popiežius Pijus IX, politiškai ir kariškai palaikomas Prancūzijos, rezervuotai žiūrėjo į Italijos vienijimosi procesą Švento Sosto sąskaita ir nebuvo linkęs laisva valia atsisakyti nuo amžių valdomų

[779] Lietuvos apaštališkojo vizitatoriaus Adulos titulinio arkivyskupo J. Matulaičio-Matulevičiaus 126 03 02 laiškas Vatikano Valstybės sekretoriui kardinolui P. Gasparri, *Naujasis židinys/aidai*, Vilnius, 1999, Nr. 5/6, p. 267.

[780] Fr. Ksaw. Seppelt, K. Löffer, Z. Zieliński, *Dzieje Papieży. Od początkow Kościola do czasow dzisiejszych*, t. 2, Poznań, Warszawa, 1997, s. 547.

teritorijų bei sukauptos valdžios. Tačiau popiežiaus valstybė XIX a. viduryje nebeturėjo ankstesnės galios ir nebegalėjo kariniu-politiniu pajėgumu lygintis su bebaigiančia vienytis Italija. Pasinaudojęs Prancūzijos vidaus politiniais sukrėtimais bei kariniu pralaimėjimu Prūsijai, dėl ko iš Romos buvo atšaukta popiežių gynusi prancūzų įgula, Italijos parlamentas 1870 m. rugsėjo viduryje 62 balsų persvara nubalsavo už žygį į Romą. Rugsėjo 20 d. Karalystės kariuomenė pajudėjo ir po trumpo, vos pustrečios valandos trukusio mūšio nuginklavo popiežiaus kariuomenę bei užėmė visas jo valdas. Susirėmimų metu žuvo 32 italų kariai ir 20 popiežiaus gvardiečių[781].

Tačiau nepaisydamas karinio pralaimėjimo Pijus IX nebuvo linkęs lengvai politiškai pasiduoti ir savo valia „uzurpatorių" naudai atsisakyti „istorinių" teisių bei valdų. Popiežius protestavo. 1870 m. rugsėjo 20 d. Šventasis Tėvas Romoje akredituotam diplomatiniam korpusui išplatino griežtą pareiškimą dėl įvykdyto „didžiulio neteisingumo" akto ir, protestuodamas prieš neteisėtą jo valdų okupaciją, demonstratyviai pasiskelbė Vatikano rūmų „kaliniu". Rugsėjo 29 d. Pijus IX viešai pakartojo šį savo protestą, o lapkričio 1 d. paskelbė encikliką *Respicientes ea*, kurioje išvardijo savo istorines teises į turėtas valdas ir dar kartą pareiškė tvirtą protestą „neteisėtai" ir „uzurpacinei" valdžiai[782]. Nors šios manifestacijos susilaukė tarptautinio rezonanso, tačiau realiai ir iš esmės pakeisti susiklosčiusių politinių ir karinių jėgų negalėjo. 1870 m. spalio 2 d. įvykęs plebiscitas dėl Romos prisijungimo prie Italijos Karalystės parodė, jog atgimstančios Italijos vienijimosi sustabdyti praktiškai nebeįmanoma. Plebiscito rezultatai aiškiai buvo ne Šventojo Sosto naudai: iš oficialiai užregistruotų 167 548 balsuotojų plebiscite dalyvavo 135 291. Už susiliejimą su Italija pasisakė 133 681 pilietis, prieš – 1507, o 103 plebiscito dalyviai sugadino savo balsavimo korteles[783]. Tokiu būdu iš principo buvo įvykdyta Šventojo Sosto valdų sekuliarizacija bei aneksija. 1871 m. pradžioje Italijos karaliaus dvaras, o kartu ir valstybės sostinė, buvo perkelti į Romą.

Kita vertus, atgimusi Italijos Karalystė nenorėjo konfliktuoti su Šventuoju Sostu ir paskubomis ieškojo būdų, kaip abiem pusėms priimtinu būdu išspręsti nesutarimus. Siekdama sutarimo su Šventuoju Sostu, Italijos valdžia 1871 m. gegužės 13 d. priėmė vadinamąjį „Garantijų įstatymą", kuris paskelbė popiežiaus asmenį esant šventą, neliečiamą ir suverenų bei pripažino jam visas teises bei pagarbas, kuriomis tradiciškai naudojasi kitų nepriklausomų šalių monarchai. „Garantijų įstatymas" popiežiui suteikė laisvę vykdant savo dvasinę valdžią, teisę turėti ir laisvai palaikyti nuolatinius, tarp suverenių valstybių paprastai praktikuojamus diplomatinius santy-

[781] U. Bellocchi, *Tutte le Encicliche e i Principali Documenti Pontifici. Emanati dal 1740*, Citta del Vaticano, vol. IV: Pio IX (1846–1878), p. 10.

[782] Ten pat, p. 341–348.

[783] Fr. K. Seppelt, K. Löffer, Z. Zieliński, *Dzieje Papieży...*, t. 2, Poznań, Warszawa,, 1997, s. 553.

kius. Šventojo Tėvo dispozicijoje buvo palikti Vatikano ir Laterano rūmai bei užmiesčio rezidencija *Castel Gandolfo* su priklausiniais, skirta kasmetė renta – 3 225 000 lirų[784]. Popiežiui pripažinta teisė turėti savo asmens sargybą – *Gvardiją*, nepriklausomą paštą, o vėliau ir telegrafą, vyskupai buvo atleisti nuo priesaikos Italijos karaliui. Antra vertus, Italijos vyriausybė vis dėlto išlaikė tam tikras teises, leidžiančias jai kontroliuoti bažnytinio turto naudojimą bei daryti įtaką paskyrimams į kai kurias aukštas bažnytines pareigas. Tačiau ir toks gana nuolaidus bei kompromisinis italų vyriausybės dekretas Pijaus IX tvirto nusistatymo nepakeitė. Vos po poros dienų, gegužės 15 d., Šventasis Tėvas į jį atsakė enciklika *Ubi nos*, skelbiančia, kad minėtas įstatymas yra nepakankamas popiežiui laisvai įgyvendinti savo valdžią, gautą iš Dievo, bei universaliai Katalikų Bažnyčiai išsaugoti būtiną laisvę[785]. Protestus Italijos vyriausybei bei parlamentui dėl aneksuotų teritorijų bei suvaržytų Katalikų Bažnyčios galimybių Pijus IX iš dalies pakartojo keliose vėlesnėse savo enciklikose: 1871 m. birželio 4 d. – *Beneficia Dei*[786], tų pačių metų spalio 27 d. – *Ordinem Vestrum*[787] bei 1872 m. birželio 16 d. – *Costretti Nelle*[788]. Taip susikirtus šalių principams ir interesams, Šventojo Sosto bei Italijos santykių problema politiškai sandariai buvo užkonservuota, laikui bėgant gavo *Romos klausimo* vardą, ir tęsėsi kelis dešimtmečius.

Protestuodami prieš Šventojo Sosto valdų aneksiją, Pijaus IX politiką su tam tikromis išimtimis bei korekcijomis iš esmės tęsė jo įpėdiniai: Leonas XIII, Pijus X ir Benediktas XV, kurie, išrinkti popiežiais, protestuodami taip pat deklaravo esantys Vatikano rūmų „belaisviai" ir jų sienų stengėsi oficialiai neperžengti iki pat savo mirties. Iki pat Laterano susitarimų pasirašymo, įvykusio 1929 m. pradžioje, šią politiką vykdė ir Pijus XI, kuris pirmąkart išvyko iš Vatikano ir savo vasaros atostogas Šventojo Sosto užmiesčio rezidencijoje *Castel Gandolfo** praleido tik 1934 m.[789] Tokiomis priemonėmis Šventasis Sostas siekė, kad iš jo disponuojamų rūmų komplek-

[784] Ten pat, p. 553–554.

[785] U. Bellocchi, *Tutte le Encicliche e i Principali Documenti Pontifici. Emanati dal 1740*, Citta del Vaticano, vol. IV: Pio IX (1846–1878), p. 355–360.

[786] Ten pat, p. 361–367.

[787] Ten pat, p. 368–370.

[788] Ten pat, p. 371–377.

* Aneksavus popiežiaus valdas, prabangūs, aristokratiški *Castel Gandolfo* rūmai, kuriuos dar XVII a. pr. šalia Albano ežero maždaug kvadratinio kilometro dydžio valdoje pastatydino kunigaikštis Barberini (vėliau popiežius Urbonas VIII), per tuos kelis dešimtmečius, kol tarp Vatikano ir Italijos vyriausybės vyko santykių aiškinimasis, gerokai sunyko. Italijos vyriausybė jais menkai tesinaudojo. Pijaus XI iniciatyva rūmų kompleksas 1930–1933 m. buvo rekonstruotas bei rafinuotai restauruotas, atkurtas didžiulis sodas. Taip bažnyčios tėvų maloni tradicija, prasidėjusi dar XVII a. pradžioje, dažniausiai būtent čia slėptis nuo itališkos vasaros karščių leidžiant savo atostogas, vėl atgijo. Nuo 1934 m. vasaros čia kasmet iki pat savo mirties atostogavo ne tik Pijus XI, bet ir jo įpėdiniai.

[789] C. Pigozzi, *Popiežius privačiame gyvenime*, Vilnius, 2003, p. 147.

sų bei su jais aplink besiribojančių kvartalų būtų sudaryta visiškai nepriklausoma, Italijos valstybės atžvilgiu eksteritoriali, suvereni popiežiaus valstybė, o Romos Kurijos kongregacijoms įstatymiškai būtų suteiktos juridinio asmens teisės bei pagerinta dvasiškijos veikla bei materialinė padėtis. Tik tokiomis aplinkybėmis Šventasis Sostas matė išties realią galimybę visiškai laisvai ir nuo nieko nepriklausomai vykdyti savo aukščiausią krikščionišką misiją žemėje. Be to, kurį laiką siekta, kad, sudarant Vatikano valstybės atkūrimo (įkūrimo) sutartį su Italijos vyriausybe, kaip susitarimo tarptautinės garantės dalyvautų ir kai kurios didžiosios užsienio valstybės. Neatsitiktinai dar XIX a. paskutiniame dešimtmetyje Leonas XIII pagerino santykius su Prancūzija, Ispanija, Didžiąja Britanija ir netgi su stačiatikių Rusijos imperija – 1895 m. prie Šventojo Sosto buvo atkurta carinės Rusijos pasiuntinybė. Beveik tuo pat metu užmegzti neoficialūs diplomatiniai kontaktai ir su kitais pasaulio galingaisiais: JAV bei Japonija. Šią politinių sąjungininkų paieškos ir diplomatinio manevravimo tarptautinėje arenoje taktiką vėliau iš dalies tęsė Pijus X ir ypač Benediktas XV. Pastarasis, kaip jau minėta, dar *Didžiojo karo* pradžioje – 1915 m. sugebėjo sudaryti su Didžiąja Britanija net Vatikano interesams naudingą slaptą politinę sutartį[790]. Tiesa, šiam slaptosios diplomatijos faktui iškilus į viešumą, realizuoti susitarimų su britais ir Paryžiaus Taikos konferencijoje išspręsti *Romos klausimą* Vatikanui tuomet nebebuvo lemta. Tačiau Benediktas XV ir po to nepaliovė dėti diplomatines pastangas ieškodamas kelių, vedančių į susitarimą su Italijos valdžia. Vadinamuosius tradicionalistus bei modernistus kvietė politiniais reikalais būti palankesnius vieni kitiems. 1919 m. sausį popiežius palaimino kunigo Luigi Sturzo steigiamą italų Liaudies partiją, o 1920 m. gegužę, grakščiai apeidamas Pijaus IX principinę nuostatą dvasininkams *Non Expedit** su „uzurpatorių“ valdžia, toleravo Italijos Katalikų Bažnyčios vadovų delegacijos vizitą į Kvirinalo rūmus[791], kurie iki Šventojo Sosto valdų aneksijos buvo vieni iš popiežių vasaros rezidencijų, o nuo 1870 m. jau Italijos karaliaus nuolatinio rezidavimo vieta. Taigi, galima sakyti, jog Benediktas XV bene pirmas pradėjo kloti giluminius pamatus principiniams susitarimams su Italijos valdžia ir *Romos klausimo* sprendimui[792].

Tuo tarpu Italijos vyriausybė daugiau nei pusšimtį metų blokavo arba tiesiog ignoravo Šventojo Sosto reikalavimus ir sumaniai priešinosi „valstybės valstybėje“ realizavimo idėjai bei koncepcijai. Italų valdžios tuo reikalu kietą nusistatymą iškart po *Didžiojo karo* bene ryškiausiai apibrėžė Italijos premjeras Giovanni Giolitti. Jis 1920 m. vaizdingai pareiškė, kad jeigu popiežius jo paprašytų nors ir „pašto ženklo“

[790] Žr. 15 nuorodą.
* Ne bendravimui (*lot.*).
[791] *Papal Adresses to the Pontifical Academy of Sciences...*, p. 6.
[792] Ten pat.

dydžio teritorijos savo suverenitetui, tai vis tiek jos negautų. Kurį laiką tokią bekompromisę politiką Šventojo Sosto atžvilgiu tęsė ir 1922 m. į valdžią Italijoje rėkiančiu, „ekstravagantišku“[793] būdu atžygiavusi[794] fašistinė vyriausybė su Benito Mussolini priešakyje. Tačiau vėliau, maždaug apie 1926 m. pavasarį*, B. Mussolini užsimojus italų tradicinę katalikišką visuomenę tvirčiau ideologiškai sucementuoti ir politiškai disciplinuoti bei energingai pradėjus totalitarinės sistemos gilinimo, tobulinimo ir „naujo žmogaus“ kūrimo vajų[795], jo nusistatymas palengva ėmė keistis Šventojo Sosto naudai[796].

Iškart būtina pabrėžti, jog tokie B. Mussolini minties poslinkiai buvo ne tiek jo geros valios išraiška ar „atsivertimas į krikščionybę“, kiek gana įžvalgaus, patyrusio politiko populisto taktiniai sumetimai, kadangi nesureguliuotas konfliktas su Šventuoju Sostu ne tik trukdė siekti užsibrėžtų tikslų, bet ir anksčiau ar vėliau galėjo sukelti režimo simpatikų, o dar labiau oponentų režimui nepageidaujamas ar net pavojingas abejones dėl dučės gebėjimo efektyviai veikti ir spręsti problemas. Būta ir kitų vidinių bei išorinių priežasčių, kodėl XX a. trečiojo dešimtmečio antroje pusėje fašistinė vyriausybė, nors ir tūpčiodama, vis dėlto ėmėsi normalizuoti santykius su Šventuoju Sostu. 1927 m pabaigoje Vatikano ir italų spaudoje atsinaujinusi polemika dėl *Romos klausimo* išsprendimo galimybių[797] bei tarptautinė reakcija į ją, ypač katalikiškosios Prancūzijos bei Lenkijos, parodė, kad Italijoje ir už jos sienų simpatijos nebūtinai krypsta fašistų naudai[798]. Svarbu ir tai, jog tokioje netiesioginėje, virtualioje viešoje diskusijoje šalys gavo progą ne tik artimiau pažinti viena su kitos pozicijas, pasverti argumentus ar įvertinti tikruosius lūkesčius, bet ir ištyrinėti

[793] F. Fernandez-Armaesto, *Millenium. A History of the Last Thousand Years*, New York-London-Toronto-Sydney-Tokyo-Singapore, 1995, p. 433.

[794] Plačiau apie B. Mussolini pasirengimą žygiui į Italijos sostinę bei maršą į Romą žr.: G. Albanese, *La marcia su Roma*, Roma, 2006.

* 1926 m. balandį dučė įkūrė pirmą garsiąją savo organizaciją vaikams ir paaugliams ugdyti totalitarizmo dvasia *Opera Balilla*, o 1930 m. dar vieną jaunimui – *Fasci Giovanili*.

[795] E. Brunetta, *La Tragedia. La Societa Italiana dal 1939 al 1949*, Milano, 2006, p. 120.

[796] Ten pat, p. 124–129.

[797] A. M., „La Questione Romana“ all'ordine del giorno. La replica del „Popolo d'Italia“ all „Osservatore Romano“ – L'interessamento del Papa alla discusione – Imminente nota del „Foglio d'ordini“ del Partito Nazionale Fascista, *Il Popolo di Roma*, 1927 10 18–19, p. 1; Dietro il Portone di bronzo. La soddisfazione del Pontefice per l'elevata discussione della „questione“, ten pat, 1927 10 19, p. 1; Voci di la dal Portone di Bronzo, *Il Giornale d'Italia*, 1927 10 19, p. 1; Nuovi documenti sulla questione romana, *Il Corriere d'Italia*, 1927 10 16, p. 1; La Questione romana non e insolubile. Arnaldo Mussolini replica all' Osservatore, ten pat, 1927 10 19, p. 1.

[798] C. P., Autour de la Question Romaine, *Le Temps*, 1927 11 01, p. 1; Le Saint-Siege et L'Italie, ten pat, 1927 10 21, p. 1; La question romaine, *L'Europe Nouvelle*, 1927, No 12, p. 1444–1448; Wznowienie kwestii rzymskiej, *Słowo*, 1927 10 20, s. 2; H. Barth, Mussolini und der Vatican, *Kolnen Tagenblatt*, 1927 10 15, S. 2.

kontrahento pajėgumą bei išžvalgyti placdarmus galimiems kompromisams. Antra vertus, poslinkiai *Romos klausimo* byloje nebuvo padiktuoti tik pasikeitusių Italijos vyriausybės pozicijų. Kad naujasis popiežius nėra tam tikrų istorijos vingių ar nesėkmių belaisvis, parodė jau pirmosios valandos po jo išrinkimo. Pirmąkart nuo 1870 m. įvykių popiežius elektas savo išrinkimo dieną išėjo į Šv. Petro bazilikos balkoną ir į Šv. Petro aikštę gausiai susirinkusiai miniai pasiuntė savo pirmąjį apaštalinį palaiminimą *Urbi et Orbi*[799]. Tokia tik ką išrinkto Pijaus XI iniciatyva iš esmės buvo popiežiaus elekto simbolinis gestas Italijai, kad jis pasirengęs pradėti dialogą. Tam tikrą pozityvų poveikį šalių susitaikymui, matyt, turėjo ir tai, kad jau vėliau, maždaug apie 1926–1927 m., Pijus XI bei jo sėkmingai pasirinkti moderniai mąstę artimiausi patarėjai šiuo reikalu – Valstybės sekretorius kardinolas P. Gasparri ir arkivyskupas E. Pacelli – į *Romos klausimo* sprendimą ėmė žvelgti kompleksiškai, tai yra sieti jį ne tik su dvišalių diplomatinių santykių sureguliavimu, bet ir su konkordato sudarymu tarp Šventojo Sosto bei Italijos. Tokia popiežiaus bei jo bendražygių pozicija vėliau leido derybininkams labai aiškiai sukonkretinti derybų turinį ir sudarė sąlygas derybose svariau pasireikšti šalių paritetui, nors formaliai žvelgiant derybos vis dėlto vyko ne tarp lygiaverčių tarptautinės teisės subjektų.

Kiek užbėgant už akių, pernelyg neišsiplečiant ir nesileidžiant į detales, galima trumpai nurodyti, kad Italijos vyriausybės ir Šventojo Sosto santykius daugiau nei pusšimtį metų temdęs *Romos klausimas* daugeliui pašalinių stebėtojų (daugiausia trečiųjų šalių diplomatų ir žurnalistų) nuostabai[800] gana staiga ir viešajai opinijai netikėtai buvo išspręstas 1929 m. vasario 11 d. Laterano rūmuose šalims pasirašius tris reikšmingus dokumentus: Susitaikymo sutartį, arba vadinamąjį *Traktatą*, Finansinę konvenciją bei Vatikano–Italijos konkordatą. Įgalioti popiežiaus Pijaus XI ir Italijos karaliaus Vittorio Emanuele III dokumentus pasirašė prof. kardinolas P. Gasparri ir B. Mussolini. Susitaikymo sutarties-*Traktato* pasirašymas reiškė, jog 44 ha dydžio teritorijoje* oficialiai įkuriamas Vatikano miestas-valstybė – *Città del Vaticano*[801]. Tai reiškė, jog popiežiaus valstybė nuo šiol ir formaliai tampa visaverčiu tarptautinių santykių subjektu ir Italijos karalystė šį faktą oficialiai pripažįsta. Susitaikymo sutarties-*Traktato*, kurią iš viso sudarė 27 straipsniai, 2 str. buvo nedviprasmiškai pabrėžta, kad Italija pripažįsta „Šventojo Sosto suverenitetą tarptautinėje

[799] E. Duffy, *Saints and Sinners. A History of the Popes*, New Haven, 1997, p. 255–256.

[800] *Le Temps*, 1929 02 13, p. 1; *Lietuvos žinios*, 1929 02 17, p. 1.

* XIX a. pirmoje pusėje Vatikano valstybė turėjo 41 000 kvadratinių kilometrų teritoriją ir apie tris milijonus gyventojų. Italų aneksijos išvakarėse – 1870 m. Pijaus IX valdos jau buvo keliskart mažesnės, bet dar gana solidžios: 11 800 kvadratinių kilometrų dydžio teritorija ir netoli 750 000 pavaldinių.

[801] 1929 02 11 Traktatas tarp Šventojo Sosto ir Italijos, A. Perugini, *Concordata Vigentia. Notis historicis et iuridicis declarata*, Romae, 1934, p. 98.

teisėje kaip jo prigimties neatskiriamą požymį, atitinkantį jo tradicijas ir jo misijos pasaulyje poreikius"[802]. Labai reikšmingas Vatikanui buvo ir konkordato sudarymas su Italija, kurį Pijus XI visada traktavo kaip neatskiriamą Laterano susitarimų dalį. Dokumente, kurį sudarė net 45 straipsniai, katalikybė buvo pripažinta vienintele valstybine Italijos religija, Šventasis Sostas išsikovojo tam tikras veiklos laisves pasaulietinėms katalikiškoms organizacijoms (Katalikų akcijai), privalomą religijos mokymą šalies pradinėse ir vidurinėse mokyklose, kad bažnytinė santuoka juridiškai būtų prilyginama civilinei santuokai, etc.[803] Gana svarbi Vatikanui buvo ir Finansinė konvencija, susidedanti iš 3 str., kuri numatė, jog Šventajam Sostui Italijos vyriausybė kasmet skiria piniginę dotaciją grynaisiais: 1 750 000 000 itališkų lirų[804], arba ekvivalentą Didžiosios Britanijos svarais sterlingų. Visi Laterano susitarimai buvo konfirmuoti ir juridiškai įsigaliojo tų pačių metų birželio 7 d. Komentuodamas Italijos vyriausybės ir Švento Sosto pagaliau pasiektą istorinį tarpusavio santykių išsiaiškinimą bei pasiektus susitarimus, tuometinis Lietuvos pasiuntinys prie Vatikano dr. J. Šaulys užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui į Kauną rašė:

> „Apie Vatikano susitaikymą su Italų vyriausybe visi dabar čia ir tekalba. Kaip visur, taip ir čia yra nuomonės, pasidalijusios iš abiejų pusių: iš Kvirinalo pusės žydai, masonai ir kairieji vertina gana kritiškai susitarimą, visi kiti tik džiaugiasi. Italijai, suprantama, susitarimas yra didelis laimėjimas. Kai del Vatikano žmonių, tai iš to, ką man pasakojo iš vatikaniškių tarpo, pačiame Vatikane ir tarp Monsignorų, ir tarp Vatikano dvariškių nėsą didelio entuzjazmo, ėsą užtinkama tarp jų net didelio susirūpinimo. Kaip jau teko pastebėti užsienio spaudoj, taip ir čia Romoj, ypač katalikų inteligentų numatoma, jog artimiausia naujo dalykų stovio konsekvencija būsiąs užsienio katalikų reikalavimas internacionalizuoti centralinę Bažnyčios administraciją, idant Ji būtų apsaugota nuo Italų politikos pretenzijų ir įtakos. Su tuo obalsiu ir reikalavimu, žinoma, Šv. Sostas turės ateity labai skaitytis.
>
> Kai dėl pačios sutarties bei konkordato, kiek jų turinys yra paaiškėjęs ligšiol gerą įspūdį daro, kad Šv. Tėvas, kuris asmeniškai visus dalykus sekė, neparodė tuščio godumo: Vatikano teritorija tesieks 44 ha ir bus mažu didesnė už tą, kurią jau faktinai Šv. Tėvas valdė. Gerą įspūdį daro ir tai, kad gaunamieji iš Italijos pinigai /1,75 milijardo/ skiriami ne kam kitam, o misijų reikalams.
>
> Visas pliusas, kurį Šv. Sostas gauna iš Italijos, tai yra konkordatas. Čia yra labai svarbios Italijos nuolaidos ir čia yra Šv. Sosto didžiausias laimėjimas, dėl kurio masoniškasis ir kairysis elementas grieš, be abejojimo, ilgai savo dantis"[805].

[802] Ten pat, p. 97–98.

[803] 1929 02 11 Konkordatas tarp Šventojo Sosto ir Italijos, ten pat, p. 112–140.

[804] 1929 02 11 Finansinė konvencija tarp Šventojo Sosto ir Italijos, ten pat, p. 111–112.

[805] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1929 02 11 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui, *LPPŠSAR*, byla: Vatikano Pasiuntinybė. Eiliniai nuorašai: 1927–1929.

Prisimenant tuometinio Italijos diktatoriaus B. Mussolini aikštingą charakterį, viešus bažnyčios užsipuolimus per spaudą bei kalbose iš tribūnų, jaunystėje radikaliai deklaruotas socialistines, laisvamaniškas pažiūras bei „reformistines" erezijas[806], tai buvo išties didžiulė Šventojo Sosto diplomatijos pergalė. Neturėjo priežasčių skųstis ir B. Mussolini, kurio politinės „šlovės" didžioji žvaigždė taip pat charakteringai patekėjo būtent apie 1929 m.[807] Tai yra beveik kartu su Laterano susitarimų pasirašymu. Amerikiečių istoriko prof. Camille Cianfarra pastebėjimu, Laterano bilaterinius susitarimus konfidencialiai rengiant, be pagrindinio jų architekto Valstybės sekretoriaus kardinolo P. Gasparri, daug triūso įdėjo bei didelių laurų nusipelnė ir būsimasis Vatikano Valstybės sekretorius, o nuo 1939 m. pavasario ir popiežius, tuomet dar kardinolas E. Pacelli bei Italijos būsimasis ambasadorius prie Šventojo Sosto grafas Bonifacio Pignatti-Morano di Custoza[808]. Taikliai Laterano susitarimų reikšmę netrukus po jų pasirašymo įvardijo krikščioniškosios demokratijos Lietuvoje oficiozas *Rytas*. Jo teigimu, „Papos ir Italų valstybės susitaikymas turi didžiausios reikšmės, kuri viršija visus politinius klausimus. Vatikano Miestas yra didelė galybė, kuri militarišku požiūriu yra visai bejėgė apsiginti. Tai yra idėjos galybė, kuria laikosi jaunoji valstybė. Ir labai svarbu, kad naujojoj Europoj randasi valstybė, pagrįsta idėjos galybe"[809].

Grįžtant prie lietuviškos problematikos bei 1926 m. pradžios situacijos Lietuvoje reikia pažymėti, jog, rengdamasi santykių su Vatikanu ištiesinimui, kai kuriuos *Romos klausimo* raidos vingius XX a. trečiojo dešimtmečio viduryje charakteringai užfiksavo lietuvių diplomatija, rezidavusi *Amžinajame mieste*. Vykdydamas URM nurodymą stebėti Vatikano santykius su italų fašistine valdžia, 1926 m. sausio viduryje Lietuvos nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras prie Kvirinalo V. Čarneckis ministerijai ta tema parengė itin išsamų pranešimą. Atsižvelgdamas į URM instrukcijas, *Romos klausimo* dilemą savo pranešime į Kauną V. Čarneckis pirmiausia reflektavo patikslindamas susigulėjusius įvaizdžius bei apibrėždamas problemos lauką:

806 R. J. B. Bosworth, *Mussolini. Un dittatore italiano*, Milano, 2005, p. 75–91, 262.

807 Ten pat, p. 264, 282.

808 Laterano susitarimų tekstus, komentarus bei plačiau apie *Romos klausimo* istoriją žr.: *Documents on International Affairs: 1929*, ed. by J. W. Wheeler-Bennett, London, 1930, p. 216–241; A. Perugini, *Concordata Vigentia. Notis historicis et iuridicis declarata*, Romae, 1934; J. F. Pollard, *The Vatican and Italian Fascism 1929–1932. A study in conflict*, Cambridge, London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney, 1985, p. 197–215; Pr. Jakštys, *Bažnytinė valstybė ir jos užgrobimo bylos sėkmės*, Würzburg, 1924; Fr. Ks. Seppelt, Kl. Löffer, Z. Zieliński *Dzieje Papieży od początków kościoła do czasów dzisiejszych*, Poznań, 1931, s. 552–677; C. Cianfarra, *The Vatican and the War*, New York, 1945, p. 15; 177–178.

809 Vatikano valstybė, *Rytas*, 1931 01 24, p. 1.

„Kai kur manoma, kad Vatikanas reikalauja buvusios Bažnytinės valstybės restituavimo senuose rubežiuose, bet iš tikrųjų iš Vatikano pusės klausimas statomas kitaip – jis reikalauja, kad jam būtų užtikrinta nepriklausomybė ir kad ji būtų ne iliuzinė, bet efektyvė. Kadangi tai galima atsiekti dviem būdais, būtent – arba italų vyriausybės pasižadėjimu plius tam pasižadėjimui tarptautinė garantija, arba išskyrimu Vatikanui teritorijos su laisvu priėjimu prie jūros. <...> Todėl svarstant klausimą tenka skaitytis su šitomis realiomis galimybėmis. Pirmoji išeitis skaitoma italų vyriausybei nepriimtina, nes ji statytų Italiją ligi tam tikro laipsnio po svetimų valstybių kontrole ir tokiu būdu susiaurintų jos suverenitetą. Antroji alternatyva italų vyriausybei atrodo svarstytina ir fašistai būtų linkę šioje kryptyje eiti į koncesijas. Reikia konstatuoti, kad dabar yra Italijoje susitarimui tarp Vatikano ir Kvirinalo sąlygos geresnės negu kada nors iki šiol yra buvusios. Čia tvirtinama, kad pats Šv. Tėvas yra palankiai nusistatęs italų fašizmui. Iš kitos pusės, Mussolini yra nusistatęs vengti visko, kas galėtų konfliktą aštrinti. <...> kalbama dar, kad Mussolini neseniai paėmė bažnytinį šliūbą su savo žmona, su kuria buvo susituokęs civiliai“[810].

Būdinga, jog pastarieji lietuvių diplomato pastebėjimai savo vyriausybei yra gana taiklūs ir plačiąja prasme artimai susišaukia su jau gerokai vėlesniais Vakarų istorikų vertinimais. Štai šio klausimo žinovas Čikagos universiteto moderniosios istorijos profesorius S. Williamas Halperinas savo knygoje tvirtina, kad *Romos klausimo* sėkmingą sprendimą trečiojo dešimtmečio pabaigoje lėmė Pijaus XI socialinis „konservatyvizmas“, atskiestas priešiškumu „ateistiniam komunizmui“, bei Europoje pagarsėjusio „antiklerikalo“ B. Mussolini politinis realizmas. Popiežius tikėjo, kad susitarimas su B. Mussolini gali padėti ne tik išspręsti beviltiškai įstrigusį *Romos klausimą*, bet ir tuo, jog fašistai susiklosčiusiomis aplinkybėmis yra pajėgūs efektyviai kovoti su ateistiniu komunizmu, o B. Mussolini, kad normalių santykių atkūrimas su Vatikanu stabilizuos ir sustiprins jo režimą[811]. Pabrėždamas Pijaus XI ir B. Mussolini „oportunizmą“, arba, mūsų supratimu, tiksliau tariant, jų politinį lankstumą, panašiai popiežiaus ir diktatoriaus pasiektą *modus vivendi* vertina ir solidžios studijos *The Vatican and Italian Fascism 1929–1932. A study in conflict* autorius Johnas F. Pollardas[812].

Kartu savo pranešime pasiuntinys akcentavo, jog italų valdžia šiuo reikalu pati stengiasi duoti toną: savo iniciatyva suformavo specialią mišrią komisiją ir įpareigojo ją parengti įstatymo projektą, kuris sureguliuotų Vatikano bei Katalikų Bažny-

810 Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Kvirinalo V. Čarneckio 1926 01 16 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui dr. M. Reiniui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 663, l. 42.

811 R. J. B. Bosworth, *Mussolini...*, p. 260–261.

812 J. F. Pollard, *The Vatican and Italian Fascism 1929–1932. A study in conflict*, Cambridge, London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney, 1985, p. 197–215.

čios padėtį krašte[813]. V. Čarneckio duomenimis, tokia komisija buvo sudaryta iš Italijos URM valdininkų-teisininkų bei fašistų valdžios pakviestų trijų kanauninkų, kurių vienas buvo iš svarbiausios pasaulyje Katalikų Bažnyčios šventovės Šv. Petro Bazilikos Romoje. Tiesa, čia pat pasiremdamas spaudos, daugiausia Vatikane leidžiamo oficiozo *L'Osservatore Romano* pranešimais bei užsienio diplomatų, pirmiausia Šveicarijos pasiuntinio Italijoje informacijomis, lietuvių pasiuntinys konstatavo, jog artimiausioje ateityje Vatikano ir Kvirinalo politiniai santykiai greičiausiai vis dėlto liks nesureguliuoti, nes iš esmės esą tuo kol kas pernelyg nesuinteresuota nė viena pusė[814]. Vatikanas, ir pirmiausa jo įtakingiausias pareigūnas Valstybės sekretorius kardinolas P. Gasparri, „<...> pats būdamas gilaus proto ir toli numatantis politikas"* yra nelinkęs pernelyg rizikuoti ir pernelyg artimai susisaistyti susitarimais su fašistų valdžia dėl kelių priežasčių: 1) netiki jos ilgaamžiškumu; 2) baiminasi, jog fašistų valdžia gali nepaisyti dvišalių susitarimų; 3) žlugus fašistiniam režimui Italijoje, valdžia gali atsidurti griežtų Bažnyčios priešininkų rankose ir sutartis su fašistais gali staiga atsisukti prieš patį Vatikaną bei „<...> pastatyti Bažnyčią labai pavojingon padėtin"[815]. Tuo tarpu *de facto* susiklostę ribotai konfliktiški santykiai su fašistų valdžia Šventajam Sostui esą kol kas gana parankūs, nes nuolatiniai pastarojo protestai fašistų valdžiai sukelia „<...> visame katalikiškame pasaulyje užuojautos ir labai stiprina Vatikano moralinį autoritetą"[816].

Antra vertus, V. Čarneckio duomenimis, iš esmės likviduoti konfliktą su Šventuoju Sostu – spręsti *Romos klausimą* labai nesiveržė ir Italijos vyriausybė, kuriai buvo „<...> labai nemalonu išsižadėti savo teritorijos dalies ir turėti valstybę valstybėje"[817]. Be to, esą italų fašistų valdžios nedžiugino ir tai, kad „<...> pirmas popiežius, kuris bus toje valstybėje, bus ne italas". Kokį iš tiesų poveikį V. Čarneckio Romoje surinkta ir į Kauną siunčiama informacija bei preliminarios išvados apie Vatikano santykius su Italijos fašistine vyriausybe tuomet turėjo Lietuvai formuojant savo politiką Šventojo Sosto atžvilgiu, šiandien pasakyti sudėtinga. Tačiau neabejotina, kad toks poveikis buvo ir, matyt, ne itin pozityvus, nes nelabai skatino skubintis normalizuoti diplomatinius santykius su Šventuoju Sostu. Kartu drįstume kelti provizorinę hipotezę, jog tokio pobūdžio itališkasis veiksnys iš dalies galėjo nulemti ir

[813] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Kvirinalo V. Čarneckio 1926 01 16 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui dr. M. Reiniui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 663, l. 42.

[814] Ten pat, l. 44.

* Kaip matyti iš V. Čarneckio pranešimo į Kauną, čia lietuvių diplomatas ne tiek išsakė savo nuomonę, kiek perteikė Romos politinių bei diplomatinių sferų atsiliepimus apie kardinolą prof. P. Gasparri.

[815] Ten pat.

[816] Ten pat, l. 45.

[817] Ten pat.

tai, kad krikščioniškosios demokratijos koalicinė vyriausybė iki savo kadencijos pabaigos taip ir nesuspėjo nei deramai pradėti, nei parengti konkordato su Šventuoju Sostu. Dėl ko vėliau jos kontroliuojama spauda galėjo tik karčiai apgailestauti[818].

Vis dėlto, nepaisant pastarųjų aplinkybių, Lietuvos vyriausybės tam tikro trepsėjimo vietoje bei fakto, kad 1925 m. pabaigoje apaštališkasis vizitatorius Kaune iš tiesų ne itin ir ne visų buvo sutiktas plačiai išskėstomis rankomis, ministrui kunigui dr. M. Reiniui ir arkivyskupui J. Matulaičiui-Matulevičiui 1926 m. pradžioje gana darniai bei kūrybiškai bendradarbiaujant, senos šalių tarpusavio nuoskaudos palyginti greitai buvo primirštos ir Lietuvos bažnytinės provincijos kūrimo darbas vyko gana sparčiai[819]. Jam rimčiau nesukliudė nei vietinės partinės opozicijos (socialistinės ar liberalios ideologinės pakraipos) dažnai nepamatuota vyriausybės politikos Bažnyčios atžvilgiu kritika[820], kuri kai kuriais atvejais neliko nepastebėta ir Vatikane[821], nei išorės trukdžiai – lenkų diplomatijos bandymai Vatikane menkinti Lietuvos užsienio reikalų ministro autoritetą bei kišti pagalius į Lietuvos bažnytinės provincijos kūrimo darbą. V. Čarneckio žiniomis, 1926 m. kovą Lenkijos pasiuntinybės Vatikane patarėjas Janas Perłowskis skundė dr. M. Reinį kardinolui P. Gasparri ir monsinjorui Fr. Borgongini-Duca dėl suorganizuotų akcijų prieš Lenkiją Tautų Sąjungoje[822]. Reikia pasakyti, jog šis skundas, jeigu toks tikrai buvo, iš dalies turėjo pagrindą, nes 1926 m. kovą Lietuvos užsienio reikalų ministras su delegacija lankėsi Ženevoje Tautų Sąjungos Asamblėjoje, kur pasauliui viešai priminė, jog Lenkija yra jėga užgrobusi ir valdo Lietuvos istorinę sostinę, bei oficialiai protestavo prieš šios šalies siekį tapti Tautų Sąjungos Tarybos nare[823]. Antra vertus, Lenkijos pasiuntinybė Vatikane, žinodama arkivyskupo J. Matulaičio-Matulevičiaus vizito Lietuvoje tikslą, 1926 m. pavasarį dėjo pastangas, kad Vilniaus vyskupijos dalis, likusi Lietuvos pusėje, „<...> nefigūruotų kaipo atskira dalis“ Lietuvos bažnytinėje provincijoje, o būtų „prikergta“ prie projektuojamos Vilkaviškio vyskupijos[824].

818 Konkordatas, *Rytas*, 1927 12 20, p. 1.

819 Vyskupo Mečislovo Reinio atsiminimai, *Arkivyskupas Jurgis Matulevičius*, p. 99–100.

820 A. Eidintas, *Kazys Grinius. Ministras pirmininkas ir prezidentas*, Vilnius, 1993, p. 79–80.

821 Dalla Lituania. L'inaugurazione del gimnasio dei gesuiti. Vani attacchi socialisti, *L'Osservatore Romano*, 1926 01 04, p. 1.

822 Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Italijoje V. Čarneckio 1926 03 18 slaptas pranešimas iš Romos į Kauną užsienio reikalų ministrui prof. M. Reiniui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 663, l. 41.

823 G. Vilkelis, Lietuvos ir Lenkijos priešprieša Tautų Sąjungoje 1926 metais, *Lietuvos istorijos metraštis 1993*, Vilnius, 1994, p. 72.

824 Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Italijoje V. Čarneckio 1926 03 18 slaptas pranešimas iš Romos į Kauną užsienio reikalų ministrui prof. M. Reiniui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 663, l. 41.

Kaip pradėdamas šią misiją tikėjosi ir pats Apaštališkasis vizitatorius, Lietuvos bažnytinės provincijos projektą, intensyviai dirbant, iš principo jam pavyko parengti per nepilnus tris mėnesius. J. Matulaičio-Matulevičiaus iniciatyva 1926 m. vasarį Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimo projektui, naujųjų vyskupijų skaičiui, pavadinimams bei numatomoms jų riboms pritarė Lietuvos Vyskupų konferencija, įvykusi Kaune, Žemaičių vyskupo rezidencijoje[825]. Maža to, dokumentas buvo taip harmoningai sustyguotas, jog nei Vatikanas, nei Lietuvos vyriausybė didesnių priekaištų jam neturėjo. Todėl neatsitiktinai 1926 m. kovo pabaigoje sugrįžęs į Romą arkivyskupas J. Matulaitis-Matulevičius V. Čarneckiui jau gana drąsiai samprotavo, kad po kelių mėnesių įtempto darbo Kaune pavyko parengti tokį Lietuvos bažnytinės provincijos projektą, kuriam „<...> nesą pamato laukti Vyriausybės *veto*“[826]. Vis dėlto po šio pokalbio su arkivyskupu V. Čarneckis nusprendė apsidrausti ir pasirūpinti, kad vyriausybė jam oficialiai patvirtintų savo pritarimą projektui[827]. Netrukus vyriausybės oficialus *nulla osta** projekto atžvilgiu buvo gautas, ir V. Čarneckis po kelių įtempto laukimo ir nerimo mėnesių pagaliau galėjo lengviau atsikvėpti. Jam patikėta svarbi diplomatinė misija artėjo prie sėkmingos pabaigos.

Lietuvių katalikų bendruomenei, Lietuvos visuomenei, valstybei ir istorijai reikšmingas dokumentas Vatikane buvo paskelbtas 1926 m. pavasarį. Balandžio 4 – Šventų Velykų dieną, penktaisiais savo pontifikato metais, popiežius Pijus XI paskelbė bulę *Lithuanorum Gente*, kuri deklaravo Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimą bei naujų vyskupijų Lietuvos Respublikoje „sutvarkymą“[828]. Taigi 1926 m. Šv. Velykų prisikėlimo rytas Lietuvos katalikiškajai visuomenei ir bręstančiai valstybei išaušo dvigubai šventiškas. Balandžio 6 d. šis visai Lietuvai svarbus dokumentas buvo išspausdintas oficialiame Vatikano leidinyje *Acta Apostolicae Sedis*** ir pagal Kanonų teisę įgijo juridinę galią[829].

Apaštališkosios konstitucijos įvadinėje dalyje buvo nedviprasmiškai pasakyta, kad šį sprendimą Šventasis Tėvas priima atsižvelgdamas į „<...> lietuvių tikėjimą bei maldingumą, taip uoliai ir ilgai jų išlaikytą įvairiausiuose varguose bei nelaimė-

[825] Apaštališkojo vizitatoriaus ir Adulos titulinio arkivyskupo J. Matulaičio-Matulevičiaus 1926 03 02 laiškas Vatikano Valstybės sekretoriui kardinolui P. Gasparri, *Naujasis židinys/aidai*, Vilnius, 1999, Nr. 5/6, p. 273.

[826] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Italijoje V. Čarneckio 1926 04 09 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui prof. M. Reiniui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 663, l. 39.

[827] Ten pat.

* Nieko prieš (lot.).

[828] 1926 04 04 popiežiaus Pijaus XI bulės „*Lithuanorum Gente*“ kopija, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 953, l. 18–21.

** Apaštalų Sosto Darbai (lot.).

[829] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Italijoje V. Čarneckio 1926 04 09 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui prof. M. Reiniui, ten pat, b. 663, l. 38.

se“, ir siekdamas naudos „<...> ne tik katalikybės reikalui, bet ir pačiai Valstybei“[830]. Čia pat konstatuota, jog „<...> atskira Bažnytinė Provincija“ sudaroma iš „<...> visų tų teritorijų, kurios dabar* yra Lietuvos Respublikos ribose“. O Lietuvos bažnytinė provincija „<...> bus sudėta iš Kauno arkidiecezijos, kaipo metropoliškosios, ir sekančių sufraganiškųjų diecezijų: Telšių diecezijos drauge su Klaipėdos prelatūra, Panevėžio, Vilkaviškio ir Kaišiadorių diecezijų“[831].

Arkivyskupo J. Matulaičio-Matulevičiaus nusistatymas, įvairių konsultacijų ar pokalbių metu su Lietuvos intelektualais, kartu ir su pasauliečiais, surinkta įvairiapusiška informacija apie lietuvių dvasininkus[832] bei rekomendacijos Vatikanui daugiausia lėmė ir poreforminę Lietuvos episkopato personalinę sudėtį. Kauno arkivyskupu metropolitu buvo konsekruotas vyskupas auksiliaras Juozapas Skvireckas, Telšių vyskupu ir Klaipėdos prelatūros valdytoju – prelatas Justinas Staugaitis[833], Panevė-

[830] 1926 04 04 popiežiaus Pijaus XI bulės *„Lithuanorum Gente“* kopija, ten pat, b. 953, l. 18.
* Išryškinta A. K.
[831] Ten pat, l. 18.
[832] Štai profesorius Pranas Dovydaitis savo prisiminimuose teigia, jog su juo 1925 m. pabaigoje – 1926 m. pavasarį arkivyskupas konsultavosi keletą kartų. Pasak prof. Pr. Dovydaičio, dėl Lietuvos bažnytinės provincijos projekto bei asmenų reikalu J. Matulaitis-Matulevičius su juo tarėsi ir 1926 m. pavasarį prieš išvykdamas į Vatikaną. Profesorius tvirtina, jog arkivyskupas dar pirmo pasikalbėjimo metu ir vėliau jam atskleidė ir kai kurias Lietuvoje vykusias intrigas bei jų organizatorių vardus. Tačiau etikos sumetimais prof. J. Dovydaitis šių pavardžių savo prisiminimuose tiesiai nemini, kadangi jie „<...> dar ir šiandien yra visi gyvi“. Kita vertus, iš prof. Pr. Dovydaičio prisiminimų logikos, struktūros, charakteringo kai kurių iš pirmo žvilgsnio nieko bendro tarpusavyje neturinčių dalykų sugretinimo bei subtilios užuominos apie tai, kokie „<...> to ar kito asmens menki reikalai ir reikaliukai“ buvo aptarinėjami Telšių vyskupo konsekracijos Kauno Arkikatedroje Bazilikoje dieną, nesunku įtarti, kokias pavardes galėjo profesoriui minėti jo pašnekovas. (Pr. Dovydaičio atsiminimai apie J. Matulaitį-Matulevičių, *Arkivyskupas Jurgis Matulevičius*, p. 162–164.)
[833] Šia proga, regis, tikslinga pastebėti, jog prelato J. Staugaičio ir už jo stovinčių grupuočių noras prelatą „padaryti Lietuvos arkivyskupu“ nebuvo patenkintas. Lietuvos arkivyskupu, tiksliau – Kauno arkivyskupu metropolitu, kaip jau minėta, tapo politiškai mažiau angažuotas prelatas J. Skvireckas. Drįstume kelti hipotezę, kad aktyvaus, energingo ir savimi pasitikinčio prelato J. Staugaičio norams tapti pirmuoju nepriklausomos Lietuvos arkivyskupu koją pakišo būtent pernelyg didžiulis ir nevienareikšmiškas jo įsitraukimas į politiką. Manytume, kad ryškus politinis J. Staugaičio angažavimasis negalėjo būti patrauklus visiškai apolitiškam arkivyskupui J. Matulaičiui-Matulevičiui. Be to, politinė prelato veikla ne tik nelabai tenkino ir kai kurius kitus lietuvių dvasininkus, bet, manytume, nelabai džiugino ir Šventąjį Sostą. Kitaip tariant, prelato santykis su politika negalėjo būti sektinas pavyzdys kitiems lietuvių dvasininkams. Apmąstydamas kandidatūras į Lietuvos arkivyskupo sostą, J. Matulaitis-Matulevičius negalėjo užmiršti ir politikuojančio prelato politinių oponentų eventualios reakcijos. Taigi greičiausiai šis priežasčių bei aplinkybių kompleksas ir nulėmė, kad Lietuvos arkivyskupu metropolitu buvo pasiūlytas mažiau politiškai angažuotas dvasininkas. Beje, prelato J. Staugaičio tam tikrą liūdesį (o gal ir nusivylimą?) dėl neišsipildžiusių lūkesčių tapti arkivyskupu bei reikalo iš laikinosios sostinės išvykti į tolimus žemaičius galima iš dalies aptikti ir jo atsiminimuose: „Skiriamas esmi vyskupauti į Lietuvos kraštą, kuriame niekad nesmi buvęs, taigi jo visiškai nepažįstu. Ateina žemaičiams svetimas žmogus, tuo tarpu yra aplenkiami jiems žinomi autoritetai: prelatas Dambrauskas ir Maironis. Be to, dar gerokai apvokietintas Klaipėdos kraštas! <...> Koks buvau ir esu, tai Dievas žino, tik turiu pri-

žio vyskupu – kunigas Kazimieras Paltarokas, Kaišiadorių vyskupu – kanauninkas Juozapas Kukta, Vilkaviškio vyskupu – vyskupas Antanas Karosas, o kunigas dr. Mečislovas Reinys pakeltas Tiddi tituliniu vyskupu ir paskirtas šios vyskupijos vyskupu-koadjutoriumi. Lietuvos bažnytinės provincijos inauguracijos viešas aktas ir iškilmės laikinojoje sostinėje įvyko 1926 m. vėlyvą pavasarį – gegužės 13 d., J. Matulaičiui-Matulevičiui jau grįžus* iš Vatikano į Lietuvą tęsti pradėtų darbų[834]. Iškilmingoje ceremonijoje, be iš visos Lietuvos suvažiavusių dvasininkų bei gausiai susirinkusių vietos maldininkų, dalyvavo valstybės vadovai bei didžiausias šio įvykio kaltininkas apaštališkasis vizitatorius[835].

Maždaug tuo pat metu, atsidėkojant už Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimą, Lietuvos vyriausybės bei lietuvių tautos vardu Pijui XI buvo įteikta simbolinė dovana – žymaus XX a. pirmos pusės lietuvių skulptoriaus Petro Rimšos specialiai šiam reikalui sukurta skulptūrinė kompozicija[836]. Skulptoriaus stilizuotame darbe buvo vaizduojama ant postamento stovinti tautiniais raštais išmargintais nacionaliniais rūbais apsirengusi lietuvaitė su kryžiaus formos diadema. Skulptūros postamentą puošė du proginiai atminimo medaliai: vienoje pusėje buvo medalis su Lietuvos krikštą XIII a. pradžioje įteisinusio popiežiaus Inocento IV ir Pijaus XI bareljefais bei užrašu *Inocentius IV – Pius XI. Servite Domino in laetitia***, kitoje – medalis su Mindaugo laikų pirmojo Lietuvos vyskupo Kristijono ir Kauno arkivyskupo metropolito Juozapo Skvirecko bareljefais bei užrašu *Vyskupas Kristijonas – Arkivyskupas Juozapas. Iš priešų rankų išsiliuosavę drąsiau tarnausime Jam.* Be to, ant postamento pamato buvo paauksuotas užrašas: vienoje pusėje – *Lituania*, kitoje – *Pio XI.*

Pagal suplanuotą reformą Lietuvos bažnytinę provinciją turėjo sudaryti 519 parapijų. Bažnytinės reformos vyriausiuoju vykdytoju ir vadovu su gana plačiais įgaliojimais buvo paskirtas apaštališkasis vizitatorius Lietuvai Adulos titulinis arkivyskupas J. Matulaitis-Matulevičius. Bulėje tuo reikalu buvo pasakyta: „O tą viską

sipažinti, kad niekad nevengiau skiriamo darbo. Taigi *in Nomine Domino* vykstu ir į Telšius: Dievas man skiria, lai jis ir papildo mano asmens trūkumus". (J. Staugaitis, *Mano atsiminimai*, Vilnius, 1995, p. 316.)

* Iš Romos į Kauną J. Matulaitis-Matulevičius su Pr. Karevičiumi sugrįžo 1926 m. balandžio 22 d. Šįkart tėvynėje jis buvo kur kas šilčiau sutiktas nei prieš pusmetį: vyskupus dar prie Kybartų pasitiko speciali delegacija.

[834] Dalla Lituania. L'arrivo del Visitatore Apostolico, *L'Osservatore Romano*, 1926 05 05, p. 1.

[835] Arkivyskupas Pranciškus Karevičius, MIC, *Mano gyvenimo ir atsiminimų bruožai*, Vilnius, 2006, p. 227.

[836] P. Galaunė, *L'Art Lithuanien*, Malmo, Editeur John Kroon-A. B., 1934, p. 169.

** Džiaugsmas tarnauti Viešpačiui (lot.).

įvykinti pavedame gerb. broliui Jurgiui Matulevičiui*, tituliariniam Aduliškam Arkivyskupui, kurį paskyrėme Lietuvai Vizitatoriumi, suteikdami jam reikalingų bei tinkamų galių net subdeleguoti, kalbamajam reikalui, bet kokį vyrą, turintį aukštesnį bažnytinį laipsnį ir definityviai spręsti iškilus kokiai sunkybei ar pasipriešinimui"[837]. Reforma turėjo būti įgyvendinta lygiai per šešis mėnesius ir apie jos rezultatus jau tų pačių metų gale oficialiai, raštu pranešta Šventosios Konsistorijos kongregacijai Romoje. Apibendrindamas savo darbo sąlygas ir rezultatus – darbo pradžioje laikinojoje sostinėje tvyrojusią įtampą, Lietuvos bažnytinės provincijos kūrimo sunkumus Romoje bei sėkmingą visų aplinkybių įveikimą – J. Matulaitis-Matulevičius 1926 m. balandžio viduryje savo bičiuliui kunigui-marijonui Włodzimierzui Jakowskiui laiške rašė: „Šv. Tėvas nusiuntė mane į Lietuvą, ten radau baisią įtampą. Dirbau ne tik dieną, bet dažnai ir naktį, dažnai net pasninkavau, daug meldžiausi. Daug kas pasikeitė; pamažu viskas pasitaisys. Buvo įspūdis, kad pats Liuciferis kasasi Lietuvoje po Bažnyčios pamatais, o su juo – legionas piktųjų dvasių. Kova buvo sunki. Tris mėnesius ten darbavausi. Čia, Romoje, irgi sunkiai dirbau. Viskas baigėsi gerai. Šv. Tėvas buvo labai patenkintas, padovanojo man auksinį medalį"[838]. Už ką Pijus XI taip aukštai įvertino arkivyskupo triūsą, paaiškėja įsigilinus ne tik į Lietuvos bažnytinės provincijos sudarymo aplinkybes, bet ir į Lietuvos bažnytinės organizacijos reformos turinį: istorinę esmę ir juridines subtilybes.

Įdomu pažymėti, kad bulės *Lithuanorum Gente* tekstas buvo suredaguotas ypatingai diplomatiškai, subtiliai bei apdairiai ir netgi, drįsčiau tvirtinti, tam tikra prasme bei aspektu su Lietuvai naudinga projekcija į ateitį. Manau, jog mūsų aukščiau išryškinta esamojo laiko aplinkybė *dabar*, kuri dokumento tekste buvo panaudota nusakant Lietuvos Respublikos sienas, bei jos loginis-prasminis kontekstas (visas sakinys) leidžia kelti hipotezę, kad Kaune tai galėjo būti interpretuota ir kaip savotiškas Šventojo Sosto atsiliepimas į lietuvių teritorines revendikacijas.

Rizikinga būtų tvirtinti, jog toks chronologinis aspektas – *laiko aplinkybė* – šiame reikšmingame dokumente galėjo atsirasti nevalingai ar atsitiktinai. Labiau

* Dokumento originale, parengtame lotynų kalba, arkivyskupo vardas užrašytas lotyniškai – *Georgium*, o pavardė – lenkiškai – *Matulewicz*. Prie progos verta pastebėti, jog tokia arkivyskupo pavardės rašyba Vatikane buvo nusistovėjusi dar nuo tų laikų, kada jis vyskupavo lenkų valdomame Vilniuje. Kaip sunku Vatikanui buvo priprasti prie lietuviškos tikrinių daiktavardžių rašybos, neblogai gali parodyti ir tai, jog, pavyzdžiui, laikraštyje *L'Osservatore Romano*, kuris buvo laikomas Šventojo Sosto „neoficialiu oficiozu", Lietuvos laikinosios sostinės pavadinimas net kelerius metus buvo rašomas įvairiai ir transkribuojamas slaviškai: *Kowno*, *Kovno*, *Covno*, etc. Ir, atrodo, tik maždaug nuo 1924 m. vidurio pradėta ir transkribuoti, ir rašyti lietuviškai: *Kaunas*.

[837] 1926 04 04 popiežiaus Pijaus XI bulės „*Lithuanorum Gente*" kopija, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 953, l. 20.

[838] V. Aliulis, Palaimintojo Jurgio Matulaičio veiklos lietuvių visuomenėje istorinis fonas, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, XIII, Vilnius, 2003, p. 509.

tikėtina, kad tokia redakcija sąmoningai norėta pabrėžti Lietuvos Respublikos sienų klausimo neišspręstumą. Konkrečiau tariant, tokiu būdu lyg ir paliktos praviros durys ar siauras koridorius lietuvių revendikuojamos istorinės sostinės eventualiai integracijai į Lietuvos bažnytinę provinciją, o jeigu taip, tai neišvengiamai ir į Lietuvos Respubliką. Šią mūsų hipotetinę prielaidą iš dalies pagrindžia ir dar viena charakteringa aplinkybė. Skirsnyje, kuris užbaigia Lietuvos bažnytinės provincijos teritorinio sutvarkymo aprašymą, pasakyta (vėlgi sunku patikėti, kad atsitiktinai ir be loginės jungties su aukščiau paminėtu Lietuvos sienų chronologiniu imperatyvu), kad Šventasis Sostas ir popiežius pasilieka sau „<...> galią kalbamuosius suskirstymus modifikuoti, mainyti ir kitaip nustatyti pagal laikų aplinkybes (Išryškinta. – A. K.), kada Viešpatyje matysim tai esant tinkama“[839].

Antra vertus, aukščiau aptartas Lietuvos Respublikos sienų neišspręstumo klausimas, elastingai užfiksuotas šiame bažnytinės diplomatijos sukurtame dokumente, nebūtinai galėjo (ar gali) būti aiškinamas tik tokia prasme. Pasistengusi oponuojanti pusė tokiai dokumento redakcijai, regis, nesunkiai galėjo (bei gali) rasti ir kardinaliai priešingą išaiškinimą. Kitaip tariant, tekste pavartota elastinga *esamojo laiko* aplinkybė – *dabar* – skirtingų šalių galėjo būti suprasta bei aiškinama savaip: vieniems būti ženklu, liudijančiu kai kurių teritorijų tik laikiną priklausomybę Lietuvos Respublikai, šiuo atveju lygu ir Lietuvos bažnytinei provincijai, ar net pačių pastarųjų tik „sezoninį“* pobūdį, kitiems tai galėjo reikšti nebaigtas rinkti Lietuvos Respublikos, šiuo atveju lygu ir Lietuvos bažnytinės provincijos, žemes. Kad mūsų aptariamasis tekstas atviras interpretacijoms, tyrinėtojai jau yra pastebėję[840]. Juolab kad apie tai gana atvirai sakoma ir pačiame dokumente, kada formuluojamos aplinkybės bei priežastys, turinčios paaiškinti būtent tokį, o ne kitokį Šventojo Sosto apsisprendimą: „Taigi, kadangi, pagal apaštališkąją pareigą, Mūsų yra dalykas nustatinėti vyskupijų ribas, [pasiremdami. – A. K.] savo apaštališkos valdžios pilnybe ir tikru žinojimu, papildę sutikimu tų, kuriuos tai liečia ar kurie mano juos tai liečiant, (Išryškinta. – A. K.) nutariame <...>“[841]. Pastarasis sakinys ir ypač mūsų išryškinta jo dalis leidžia daryti prielaidą, jog *Lithuanorum gente* bulės tekstas (ar bent jau atskiros jos nuostatos) prieš dokumentą oficialiai paskelbiant buvo skru-

[839] 1926 04 04 popiežiaus *Pijaus XI* bulės „*Lithuanorum Gente*“ kopija, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 953, l. 20.

* Ne paslaptis, kad būtent tokiu ar panašiu būdvardžiu Europos politikos senbuvių didžiokų tuomet neretai buvo pravardžiuojamos po *Didžiojo karo* susikūrusios ar atsikūrusios mažos Baltijos valstybės, tarp jų ir Lietuva.

[840] K. Prunskis, *Comparative Law, Ecclestical and Civil, in Lithuanian Concordat*, Washington, 1945, p. 39.

[841] 1926 04 04 popiežiaus Pijaus XI bulės „*Lithuanorum Gente*“ kopija, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 953, l. 20.

pulingai derinamas ne tik su arkivyskupu J. Matulaičiu-Matulevičiumi, o per jį ir su Lietuvos vyriausybe, bet, tikėtina, ir su kitomis suinteresuotomis šalimis, pirmiausia su Lenkija ir Veimaro Vokietija.

Kad Šventojo Sosto diplomatija buvo neabejinga pasaulietiniams dalykams ir koreliavo savo bažnytinę politiką su Lietuvos vakarinių bei pietinių kaimynų interesais, rodo faktai ir mums žinoma istoriografija. Trečiojo dešimtmečio viduryje Šventasis Sostas gana atidžiai ir susirūpinęs sekė padažnėjusį bei aritmišką Rytų Europos politinį pulsą. Apie tai ne kartą Lietuvos URM raportavo ir Lietuvos pasiuntiniai užsienyje. Štai Lietuvos nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Didžiojoje Britanijoje Ernestas Galvanauskas viename savo pranešime rašė, jog „Londono politinės sferos <...>" konstatuoja Šventojo Sosto liberalesnį veikimą užsienio misijose bei išaugusį politinį aktyvumą ne tik Rytų Europoje, bet ir Azijoje, pirmiausia Kinijoje[842]. Vis dėlto, regis, kalbant apie Rytų Europą, labiausiai Vatikaną neramino padėtis bolševikų valdomoje Rusijoje[843], Lenkijos – Vokietijos, Lietuvos – Lenkijos bei Lietuvos – Vokietijos teritoriniai nesutarimai ar nesklandumai, kurie, susiklosčius tam tikroms, kraštutinėms aplinkybėms, galėjo stimuliuoti pavojingos tarptautinės krizės priežastis ar netgi išprovokuoti naujo karo pretekstą Europoje.

Kaip fiksuoja Vakarų istoriografija, 1926 m. rengiant Lietuvos bažnytinės organizacijos reformą, Berlyno diplomatija dėjo nemažai pastangų, kad Klaipėda (tuometinių vokiečių nuomone – Memel'is) ir toliau „priklausytų" Vokietijos bažnytinei organizacijai[844]. Paaiškėjus, kad dėl susidariusių juridinių aplinkybių bei tarptautinės konsteliacijos to pasiekti nepavyks, Veimaro Respublikos diplomatija pakoregavo savo tikslus. 1926 m. (ir vėliau) ji organizavo ne vieną kampaniją Romoje bei Kaune, kad Klaipėdos krašto katalikai kuo mažiau liktų priklausomi nuo Lietuvos episkopato bei jo kontroliuojami, kad krašto kunigai išlaikytų galimybę gauti išsilavinimą Vokietijoje, kad kilus reikalui vokiškai kalbantys dvasininkai dirbti į Klaipėdos kraštą galėtų atvykti iš Vokietijos. Ir nors Šventasis Sostas tuomet visų šių pageidavimų nepatenkino, vokiečių pastangos vis dėlto neliko be rezultatų. Pagal Pijaus XI paskelbtą bulę *Lithuanorum Gente* Klaipėdos kraštas tiesiogiai nebuvo įjungtas į kurią nors diecezija ir neabejotinai išlaikė daugiau savarankiškumo bei laisvių nei bet kuris kitas bet kurios lietuviškos diecezijos subjektas. Iš krašte

[842] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Didžiojoje Britanijoje E. Galvanausko 1926 11 25 konfidencialus pranešimas premjerui ir užsienio reikalų ministrui M. Sleževičiui, ten pat, ap. 7, b. 663, l. 4.

[843] Ten pat. (Pasak E. Galvanausko, britų duomenimis, Vatikanas rūpinasi „<...> išvystyti savo akciją Rusijoj <...> sudarius ankštą *modus vivendi* su Provoslavija".)

[844] St. A. Stehlin, min. veik., p. 151–153.

buvusių Klaipėdos, Šilutės, Robkojų ir Viešvilių katalikiškų parapijų buvo sukurta *Praelatūra nullius*, kurią, atsižvelgiant „<...> į vietos aplinkybes ir bažnytinius įstatus", buvo pavesta tik valdyti Telšių vyskupui ordinarui[845]. Taigi nors Klaipėdos prelatūra formaliai buvo įtraukta į naują Lietuvos bažnytinę provinciją, bet iš esmės ji liko tik autonomiškai pavaldi Telšių vyskupui. Todėl, regis, galima sutikti su amerikiečių istoriko Stewarto A. Stehlino tyrinėjimų išvadomis, kad toks Šventojo Sosto sprendimas dėl Klaipėdos krašto iškalbus bent dviem aspektais. Pirma, jis rodė, jog yra atsižvelgiama į politiškai aiškiai pajėgesnės nei Lietuva Vokietijos kultūrinius ideologinius interesus krašte ir vokiškumui čia sąmoningai sukuriamos palankesnės sąlygos funkcionuoti. Antra, toks kompromisinis, lyg ir „laikino charakterio" sprendimas dėl Lietuvos bažnytinių sienų nebuvo galutinis ir „normalus" Lietuvos bažnytinės organizacijos sutvarkymas, o tai iš principo atitiko Veimaro Vokietijos interesus bei tuometinio jos užsienio reikalų ministro Gustawo Stresemanno vykdytą rafinuotą, bet atsargią ir taikią revizionistinę politiką savo rytinių sienų atžvilgiu, kurioje tam tikras pagalbinis vaidmuo buvo rezervuotas ir Vatikanui[846].

Pažymėtina, jog trečiojo dešimtmečio viduryje panašus Veimaro Vokietijos diplomatinių santykių su Šventuoju Sostu pobūdis klostėsi ne tik Lietuvos, bet ir Čekoslovakijos[847] bei Lietuvos pietinės kaimynės Lenkijos atžvilgiu. Abiem atvejais talentingo Vokietijos užsienio reikalų ministro G. Stresemanno diriguojama vokiečių diplomatija Vatikaną stengėsi įtraukti ir panaudoti savo teritorinių revendikacijų revizionistiniuose žaidimuose. Pirmiausia Berlyno diplomatija rūpinosi, kad Lenkijoje gyvenančių ar jai pavaldžių vokiečių katalikų interesus Vatikanas kuo ryžtingiau ir efektyviau gintų nuo „imperialistinių" Varšuvos politinių-konfesinių aspiracijų. Štai 1925 m. kovą, netrukus po to, kai buvo sudarytas Lenkijos–Vatikano konkordatas, kilo nepasitenkinimas Gdanske (Dancige), kurio gyventojų daugumą sudarė vokiečiai. Šio vadinamojo laisvojo miesto Senatas Vatikanui pareiškė net protestą dėl Gdansko (Dancigo) priskyrimo Lenkijos bažnytinei hierarchijai. Lietuvių atstovo Vatikane J. Macevičiaus duomenimis, Senatas labiausiai niršo dėl to, kad Gdanskas (Dancigas) Lenkijos bažnytinei hierarchijai buvo subordinuotas be jo žinios ir suti-

[845] 1926 04 04 popiežiaus Pijaus XI bulės „*Lithuanorum Gente*" kopija, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 953, l. 19.

[846] St. A. Stehlin, min. veik., p. 154. (Beje, Veimaro Respublikos pasiuntinys prie Vatikano D. von Bergenas, *1926 m. konstatavęs, jog rytinių sienų klausimas yra labai rafinuotas reikalas*, ragino savo vyriausybę veikti apdairiai ir atsargiai. Tai yra pirmiausia atsižvelgti į objektyvias aplinkybes ir Vatikano Kurijos nuolat neatakuoti protestais ar aršia kritika bei nereikalauti daugiau nei susiklosčiusiomis sąlygomis pastaroji iš tiesų Vokietijos politikai gali būti naudinga.)

[847] Ten pat, p. 141.

kimo[848]. Nepatenkinti šio konkordato turiniu liko ir nemažai vokiečių vyskupų katalikų, kurie Gdansko (Dancigo) priskyrimą Lenkijos bažnytinei organizacijai traktavo kaip neteisingą ir nepelnytą skriaudą vokiečiams ir Vokietijai.

Gdansko (Dancigo) katalikų bendruomenės ambicijas tuomet nedviprasmiškai parėmė ir Berlynas. Dėl to 1925 m. pavasarį dėl Lenkijos–Vatikano konkordato turinio nesklandumų Šventajam Sostui kilo ir su Veimaro Vokietijos vyriausybe. Tuometinis Veimaro Respublikos kancleris Wilhelmas Marxas Vatikano nuncijui Eugenio Pacelli tiesiai nurodė, jog Lenkijos–Vatikano konkordato turinys gali neigiamai atsiliepti Vokietijos vidaus politikai[849]. Tuo pat metu Šventojo Sosto pareigūnai buvo priversti aiškintis Vokietijos diplomatams dėl tų Lenkijos–Vatikano konkordato nuostatų, kurios, Veimaro Respublikos diplomatų supratimu, „galėjo susilpninti" Berlyno eventualius revizionistinius planus Lenkijos atžvilgiu. Berlyno „susirūpinimą" bei „nuostabą" labiausiai sukėlė tai, kad vadinamasis laisvasis miestas Gdanskas (Dancigas) yra atiduotas Vatikano nuncijaus Varšuvoje veiklos sferai, bei tas konkordato straipsnis, kuriame buvo reglamentuota, jog be Lenkijos vyriausybės sutikimo Šventasis Sostas įsipareigoja nekeisti Katalikų Bažnyčios hierarchų bei diecezijų ribų Lenkijoje. Štai 1925 m. kovo viduryje Veimaro Respublikos atstovybės Vatikane patarėjas Richardas Meyeris „nervingai" kamantinėjo monsinjorą Fr. Borgongini-Duca, kaip pasielgtų Šventasis Sostas, jeigu Aukštutinė Silezija būtų sugrąžinta Vokietijai ir „<...> jeigu, pavyzdžiui, Katovicų diecezija turėtų būti reinkorporuota į Vokietijos bažnytinę provinciją <...>"[850]?

Vatikano Kurijos Ypatingųjų reikalų kongregacijos sekretoriaus tokie klausimai pernelyg nenustebino, ir jis, amerikiečių istoriko Jeilio universiteto profesoriaus diplomatijos istoriko Haraldo von Riekhoffo žodžiais tariant, Berlyno diplomatui davė „nuraminantį atsakymą". Pirmiausia vokiečių atstovui paaiškinta, jog Varšuvoje reziduojantis Šventojo Sosto nuncijus yra įpareigotas rūpintis ne diplomatiniais ar politiniais Gdansko gyventojų reikalais, o tik grynai bažnytiniais. Kartu R. Meyeris patikintas, kad, esant reikalui, gdanskiškiai gali ir tiesiogiai kreiptis į Šventąjį Sostą, t. y. apeidami Varšuvoje reziduojantį nuncijų. Charakteringai monsinjoras Fr. Borgongini-Duca interpretavo ir diecezijų ribų klausimą: konkordatas esą „<...> automatiškai nustotų galios tose srityse", kuriose nebeveiktų Lenkijos suverenitetas, dėl ko pastaroji „konsekventiškai" nebetektų ir savo balso dėl tų diecezijų reorganizacijos[851].

[848] Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane J. Macevičiaus 1925 06 12 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui V. Čarneckiui, *LCVA,* f. 383, ap. 7, b. 582, l. 139.

[849] St. A. Stehlin, min. veik., p. 136.

[850] H. von Riekhoff, *German–Polish Relations, 1918–1933*, Baltimore and London, 1971, p. 286–287.

[851] Ten pat, p. 287.

1925 m. spalio 16 d., vos pasibaigus tarptautinei Locarno konferencijai, kurioje Vokietija atsisakė teritorinių pretenzijų Prancūzijai ir Belgijai, tačiau kategoriškai atsisakė tai padaryti savo rytinių kaimynų, tarp jų ir Lenkijos, atžvilgiu, kardinolas P. Gasparri pasveikino Vokietijos ambasadorių Vatikane Diego von Bergeną „<...> su sėkmingais Locarno konferencijos rezultatais ir pridūrė, kad Šventasis Sostas pilnai supranta Vokietijos poziciją dėl jos rytinių sienų“[852]. H. von Riekhoffo teigimu, nors kardinolas P. Gasparri buvo aiškiai palankus Lenkijai, vis dėlto jis buvo tos nuomonės, kad Gdanskas (Dancigas) privalo būti grąžintas Vokietijai, o Lenkija už tai turi gauti teisę naudotis dalimi Gdansko uosto kartu su geležinkeliais. Atsižvelgdami į „<...> Šventojo Sosto didžiulį moralinį autoritetą“, kurį jis turėjo Lenkijoje, tokią kardinolo poziciją vokiečių diplomatai labai vertino, nes manė, kad tai gali tapti savotišku Šventojo Sosto dvasiniu „palaiminimu“ ir palengvinti jų revizionistinių planų įgyvendinimą. Kitaip tariant, tai, ką Šventasis Sostas vertino kaip būdą išvengti dar vieno karo Europoje, vokiečių diplomatija labiau traktavo kaip papildomą stimuliatorių savo kol kas dar santūriai taikaus revizionizmo politikai.

1926 m. sausį Lenkijos premjerui ir užsienio reikalų ministrui grafui Aleksanderiui Skrzyński lankantis Vatikane, pokalbiuose su kardinolu P. Gasparri bei popiežiumi Pijumi XI buvo paliesti ir itin jautrūs aukščiau minėti klausimai. Varšuvos diplomatijos vadovui inicijavus šią temą*, Pijus XI savo valstybės sekretorių griežtai apgynė pabrėždamas, kad jis yra „labai prolenkiškas“ ir jokių Lenkijos teritorinės revizijos planų nepalaiko. Grafas A. Skrzyński tokiu pareiškimu iš esmės liko patenkintas. Juoba kad jis ir taip nebuvo linkęs eskaluoti smulkių nesutarimų su Vatikanu, nes manė, jog Šventojo Sosto didžiulis tarptautinis autoritetas ir palankumas dar gali būti naudingas Lenkijos politikai Lietuvos bei Ukrainos atžvilgiu. Po vizito Romoje Lenkijos užsienio reikalų ministras į Varšuvą grįžo žvalus ir optimistiškai nusiteikęs, nes jo „<...> švelni intervencija suvaržė Vatikano revizionistinį entuziazmą“[853].

Taigi grįžtant prie bulės *Lithuanorum Gente* teksto analizės bei reikšmės nebus netikslu konstatuoti, jog šis kone pavyzdingai suredaguotas bažnytinės diplomatijos dokumentas visiškai neatsitiktinai, nors ir „tarp eilučių“, stengėsi suderinti mažiausiai keturių suinteresuotų šalių sunkiai sutampančius interesus: Lietuvos, Vatikano, Lenkijos ir Vokietijos. Tai rodo, jog XX a. trečiojo dešimtmečio viduryje Vatikano diplomatija išliko įstabi ir beveik nepakeičiama Europos tarptautinių reikalų scenos

[852] Ten pat.

* Insinuacijos, kaip aukšti Vatikano pareigūnai ir tarp jų valstybės sekretorius kardinolas P. Gasparri interpretuoja konkordatą su Lenkija ir kaip žiūri į vokiečių tikslus rytuose, dėl „neįvardyto prancūzų žurnalisto“ prasprūdo į spaudą ir, suprantama, sukėlė lenkų diplomatijos nerimą bei norą išsiaiškinti dalykus „iki galo“.

[853] Ten pat, p. 288

veikėja, senbuvė. Tiesa, sunkoka vienareikšmiškai būtų tvirtinti, jog XX a. pirmoje pusėje Šventasis Sostas išties visais atvejais sąmoningai siekė tokio reikšmingo diplomatinio krūvio. Labiau panašu, jog tarpukario Europoje permainingai besiklostančios politinės realijos dažnai tiesiog neleido Šventojo Sosto diplomatams užsidaryti tik bažnytinių dogmų puoselėjimo ar tikinčiųjų sielovados reikalų rate ir visiškai apleisti virtualiai vis labiau mažėjančiame pasaulyje painias pasaulietinės politikos ir tarptautinių santykių problemas. Antra vertus, apaštališkosios konstitucijos tekstas, kuris, be kita ko, galėtų tapti ir puikiu tyrinėjimų šaltiniu šiuolaikinei lietuvių diplomatikai, manytume, įrodo ir patvirtina, jog trečiojo dešimtmečio viduryje Šventojo Sosto diplomatija jaunai Lietuvos Respublikai vis dar buvo sunkiai pasiekiamose politinės ir juridinės minties vingrumo aukštikalnėse. Ir tai turbūt nenuostabu, nes šimtmečiais šlifuotas, derintas ir puoselėtas Šventojo Sosto diplomatinis mechanizmas išties buvo efektyviai valdomas ir efektyviai taikomas. Ne veltui kai kurie vadybos istorijos specialistai Vatikano diplomatinį organizmą šiuo aspektu šmaikščiai rikiuoja į vieną eilę su tokiais istorijoje žinomais pavyzdžiais kaip XIX amžiuje gyvavusios Prūsijos valstybės karinė organizacija arba *General Motors*[854].

[854] J. L. Allen Jr., *All the Pope's Men*..., p. 30–31.

IX.
DEŠINIŲJŲ DIPLOMATINĖ TAKTIKA IR KAIRIŲJŲ POLITINĖS PROPERŠOS

Po 1926 m. balandžio 4 d. popiežiaus Pijaus XI akto paskelbimo Katalikų Bažnyčia Lietuvoje tapo vientisu, moderniu konfesiniu organizmu, tiesiogiai, be jokių išorės tarpininkų pavaldi tik Romos Kurijai. Atsirado galimybė katalikams leisti bažnytinius įstatymus ištisai provincijai, organizuoti Bažnyčios sinodus ir vyskupų suvažiavimus. Kartu Lietuvoje suintensyvėjo ir praturtėjo katalikų dvasinis gyvenimas. Miestuose, kurie tapo arkivyskupijos, vyskupijų bei prelatūros centrais*, pradėjo formuotis nauji konfesinės ir dvasinės kultūros židiniai. Kaip taikliai yra pastebėjusi dr. Regina Laukaitytė, Lietuvos bažnytinės provincijos įteisinimo aktas tapo ilgiausiai XX šimtmetyje veikusiu juridiniu dokumentu šalyje[855]. 1926 m. pavasarį įkurta Lietuvos bažnytinė provincija su visa savo organizacine struktūra išsilaikė beveik visą XX amžių, išgyveno penkiasdešimt metų trukusį sovietinio totalitarizmo įšalą bei persekiojimus ir buvo reformuota jau tik po 1990 m. kovo 11 d. Akto – 1991 m. pabaigoje – Lietuvai dar kartą išsikovojus nepriklausomybę ir politiškai grįžtant į Europos laisvų tautų bei valstybių ratą.

Įvertindamas naująją padėtį, 1926 m. balandžio viduryje ministras dr. M. Reinys interviu krikdemų oficiozo *Ryto* žurnalistui pabrėžė, kad Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimas nėra vien katalikiškos bendruomenės laimėjimas, bet ir akivaizdus Lietuvos Bažnyčios brandos bei savarankiškumo įrodymas[856]. O dar platesne prasme – ir nacionalinės valstybės sustiprinimas. Taip teigdamas ministras neperdėjo. Prisimenant, jog Lietuva tik neseniai buvo susigrąžinusi Klaipėdos kraštą, ir tai, kad tuometinė Vokietija nenoriai taikstėsi su Klaipėdos praradimu ir nesutiko *de jure* pripažinti Lietuvos suverenitetą Klaipėdoje[857], Klaipėdos krašto įjungimas į Lietu-

* Kaunas, Telšiai, Panevėžys, Kaišiadorys, Vilkaviškis, Klaipėda.

855 R. Laukaitytė, Ministras pirmininkas Leonas Bistras, *Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai 1918–1940*, p. 314.

856 Užsienio Reikalų Ministeris prof. M. Reinys del įkūrimo Lietuvos bažnytinės provincijos, *Rytas*, 1926 04 14, p. 1.

857 Z. Butkus, Bendrininkų kėslai (Vokietijos ir SSRS požiūris į Klaipėdos problemą 1923–1939 metais), *Darbai ir dienos*, t. 21, 2000, p. 199–200.

vos bažnytinę provinciją, nepaisant visų aukščiau aptartame dokumente slypėjusių interpretacijų galimybių, buvo pakankamai svarbus Lietuvos tarptautinis pasiekimas. Šis laimėjimas tampa dar reikšmingesnis prisimenant, jog kai kurios Lietuvai kaimynės šalys tuomet dar vengė deklaruoti pripažįstančios Lietuvos suverenitetą Klaipėdos krašte[858].

Kita vertus, ne visi URM vadovai taip pozityviai vertino Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimo aplinkybes bei apaštališkosios konstitucijos turinį. Štai URM Politikos departamento direktorius B. K. Balutis buvo gerokai santūresnis vertindamas Lietuvos pasiektus rezultatus šiame tarptautiniame fronte. Iškart po bulės *Lithuanorum Gente* paskelbimo, balandžio 8 d., arkivyskupas J. Matulaitis-Matulevičius, pasveikinęs V. Čarneckį su šiuo visai Lietuvai reikšmingu įvykiu, „<...> labai patarė, kad p. Prezidentas išreikštų Šv. Tėvui padėkos už L.[ietuvos] bažnytinės provincijos įkūrimą". Pasak titulinio arkivyskupo, „Vatikane <...> to laukia"[859]. Arkivyskupo nuomonei visiškai pritarė ir pasiuntinys prie Kvirinalo, kuris jau įžvalgiai galvojo apie tai, kad artimiausiomis dienomis „Vyriausybės „*attitude*"* į paskelbtąją Popiežiaus bulę <...>" jam teks komentuoti vietiniams diplomatinio korpuso nariams bei žurnalistams[860]. Ir, beje, neklydo[861]. Todėl, šiam žingsniui akindamas užsienio reikalų ministrą, o per jį ir prezidentą, V. Čarneckis pranešime į Kauną rašė: „Kadangi bažnytinę provinciją kuriant Vatikanas iš tikrųjų yra parodęs geros valios, kaip ir skiriant episkopatą, ir be to, turint omenyje pačio fakto – Liet. Bažn. provincijos įkūrimo istorinę vertę, manau, kad būtų gera, jei p. Prezidentas padėką Šv. Tėvui pareikštų. Bent taip tai man atrodo žiūrint čia į dalykus iš šalies"[862]. Tuo tarpu URM Politikos departamento direktorius, į reikalus žvelgęs iš Kauno politinės observatorijos, tuo klausimu turėjo kiek kitokią nuomonę. Susipažinęs su V. Čarneckio pranešimo turiniu, B. K. Balutis tekste pieštuku reikšmingai pabraukė kolegos

[858] Čia turimos galvoje Sovietų Sąjunga, Lenkija, Latvija, Estija. Pirmosios dvi šalys tai vengė daryti dėl savo interesų Klaipėdoje, o antrosios – Klaipėdą laikė tiesiog „specifine" Lietuvos užsienio politikos problema, dėl kurios neverta ar net pavojinga įsipainioti į papildomus nesklandumus su pirmosiomis dviem.

[859] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Italijoje V. Čarneckio 1926 04 09 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui prof. M. Reiniui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 663, l. 38.

* Nusistatymą (pranc.).

[860] Ten pat, l. 38–39.

[861] Štai Italijos katalikų fašistų leidžiamas dienraštis *Corriere d'Italia* jau balandžio 14 paskelbė straipsnį apie Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimą. Nevienareikšmiškus atsiliepimus apie šį įvykį spausdino ir kiti Italijos laikraščiai. (Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Italijoje V. Čarneckio 1926 04 15 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui prof. M. Reiniui, ten pat, l. 36.)

[862] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Italijoje V. Čarneckio 1926 04 09 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui prof. M. Reiniui, ten pat, l. 38.

teiginį „<...> iš tikrųjų yra parodęs geros valios <...>“ ir paraštėje klausiamai užrašė: „Tikrai! <...> O politinė dalis del pitavimo dem.[arkacinės] linijos?“[863] Kurio diplomato poziciją – V. Čarneckio ar B. K. Balučio – labiau palaikė užsienio reikalų ministras, lieka neaišku. Nors kai kurie momentai ir leidžia manyti, kad ministras vis dėlto per privačius pasikalbėjimus labiau linko prie URM Politikos departamento direktoriaus nusistatymo.

Tačiau nepaisant atskirų pareigūnų reikšto tylaus skepticizmo ar tam tikrų dvejonių, bažnytinės provincijos įkūrimas paskatino toliau šalių santykius gerinti. Valdančiosios partijos oficiozas balandžio viduryje, jau spėjęs užmiršti savo buvusį skeptišką nusistatymą prieš metus, taikingai rašė: „Kiekvienam bent kiek nusimanančiam tarptautinėje teisėje (*Sic!*) yra aišku, jog į dabartinę Lietuvos bažnytinę provinciją negalima buvo įtraukti nei Vilniaus, nei Seinų, kadangi jie **dabar** (Išryškinta. – A. K.) nėra Lietuvos Vyriausybės valdomi, kadangi Šventasis Tėvas negali nei atimti, nei duoti žemių, kurios jam nepriklauso“[864]. Kartu LKDP oficiozas optimistiškai prognozavo, jog, „pasikeitus politinei būklei, pav. Lietuvai atgavus Vilnių, aišku, nebus jokios sunkenybės priskirti Vilniaus arkivyskupiją Lietuvos bažnytinei provincijai“[865]. Beje, šios *Ryto* citatos, regis, tik patvirtina mūsų ankstesnę hipotezę, kokią prasmę į Pijaus XI paskelbtosios bulės turinį bandė įsprausti tuometinė Lietuvos valdžia. Charakteringa, jog panašiai, tik kaip ir dera aukštam valstybės pareigūnui – atsargiau, tuo klausimu išsitarė ir pats užsienio reikalų ministras, kunigas dr. M. Reinys. Jis viename savo interviu dienraščiui *Rytas* pareiškė, jog „Popiežius, tvarkydamas mūsų bažnytinius reikalus, žiūrėjo į tą teritoriją, kurią mes šiandien valdome. Tos teritorijos ribose ir buvo įkurta bažnytinė provincija“.

Tačiau opozicija – liaudininkai, socialdemokratai ir iš dalies tautininkai[866] – turėjo kitokią nuomonę dėl Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimo bei Vilniaus problemos. Kairiosios opozicijos lyderiai Antrajame Seime Mykolas Sleževičius, Zigmas Toliušis ir Steponas Kairys itin audringai reagavo į Pijaus XI bulę *Lithuanorum Gente.* Vos paaiškėjus faktui apie Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimą, jie visuomenei paskelbė tokį pareiškimą: „Seimo Užsienių reikalų komisija, išklausiusi 1926 m. balandžio 10 d. Užsienių reikalų ministerio kun. Reinio pranešimą apie sutvarkymą Lietuvos bažnytinės provincijos ir paskyrimą arkivyskupų ir vyskupų, ir imdama domėn, kad bažnytinės provincijos sutvarkymas yra Lietuvos suverenių teisių įžeidimas, kad jis yra pravestas slaptai, visai aplenkiant ir Seimą ir Užsienių reikalų komisiją, kad tas sutvarkymas pripažįsta dabartinį teritorialinį *status quo*

[863] Ten pat.
[864] Dar dėl bažnytinės provincijos Lietuvoje, *Rytas*, 1926 04 13, p. 1.
[865] Ten pat.
[866] Naujų vyskupijų belaukiant, *Lietuvis*, 1926 03 12, p. 3.

su Lenkija ir formaliai fiksuoja išsižadėjimą Vilniaus krašto, kad popiežiaus aktas negalėjo įvykti be Vyriausybės žinios ir pritarimo, smerkia Vyriausybės politiką santykiuose su Vatikanu ir reiškia savo griežtą protestą“ [867].

Tačiau dr. L. Bistro vyriausybė nebuvo linkusi paklusti opozicijos spaudimui. Balandžio 17 d., reaguodama į opozicijos protestą, URM išplatino specialų komunikatą, kuriame pabrėžta, jog Lietuvos bažnytinės provincijos sudarymas esamomis aplinkybėmis be Vilniaus krašto jokiu būdu „<...> nereiškia atsisakymo nuo Vilniaus ir Seinų“, kad vyriausybė nepripažįsta 1923 m. kovo 15 d. Ambasadorių konferencijos sprendimo dėl Vilniaus ir „<...> toliau nepaliaus dėjusi visų pastangų, kad okupuoti kraštai būtų iš okupacijos išvaduoti“[868]. 1926 m. gegužės 8 d.* vyriausybė žengė dar vieną drąsų ir reikšmingą žingsnį: nepaisydama aršaus opozicijos puolimo, nutarė oficialiai atnaujinti diplomatinius santykius su Vatikanu[869].

Tiesa, tai padaryta ne be išlygų ir ne iškart. Vyriausybės posėdyje, kuriam vėlgi pirmininkavo pats prezidentas A. Stulginskis, buvo priimti du sprendimai: 1) Šventajam Sostui pranešti, jog „vyskupijų sienų išvedimas nė kiek neliečia valstybės ribų klausimo ir neprivalo mažinti Lietuvos aspiracijas į Vilnių ir lenkų užgrobtas Lietuvos sienas <...> Vyriausybė nepakeičia savo nusistatymo del Vilniaus“, kuris, be kita ko, išdėstytas ir „<...> paskutinėj protesto notoj Vatikanui del konkordato su Lenkija“; 2) „Sąlyginai sutikti atnaujinti diplomatinius santykius su Apaštališkuoju Sostu, jei Vatikanas atšauks Arkiv. Zecchiniui duotus įgaliojimus“ Lietuvoje ir sutiks paskirti Lietuvai „<...> atstovą toj pačioj rangoj, kokioj skirs Lietuva Vatikanui“[870].

Gegužės 12 d. premjeras ir laikinai einantis užsienio reikalų ministro pareigas[871] dr. Leonas Bistras apie gegužės 8 d. vyriausybės sprendimo pirmąją dalį pranešė apaštališkajam vizitatoriui Lietuvoje arkivyskupui J. Matulaičiui-Matulevičiui. Laiške pabrėžta, jog vyriausybė aukštai vertina atskiros bažnytinės provincijos

[867] Lietuvos valdovai galutinai išsižadėjo Vilniaus ir visos lenkų okupuotos Lietuvos, *Lietuvos žinios*, 1926 04 11, p. 1.

[868] Del bažnytinės provincijos sudarymo Lietuvoje. URM komunitatas, *Rytas*, 1926 04 17, p. 1.

* Manytume, jog ši data diplomatiniams santykiams atkurti su Vatikanu buvo pasirinkta neatsitiktinai. 1926 m. gegužės 8–10 d. Lietuvoje vyko rinkimai į Trečiąjį Seimą. Taigi diplomatinių santykių atkūrimas su Šventuoju Sostu jau vykstant rinkimams nebegalėjo sukelti opozicijos dar vienos aršios kritikos bangos ir, svarbiausia, pabloginti ir taip jau susilpnėjusias LKDP politines pozicijas Lietuvoje. Antra vertus, nebūdama tikra, jog pavyks laimėti ir šiuos parlamento rinkimus bei išsilaikyti valdžioje, krikščionių demokratų koalicija nenorėjo delsti diplomatinių santykių atnaujinimo su Šventuoju Sostu.

[869] Lietuvos Ministrų Kabineto posėdžio, įvykusio 1926 05 08 Respublikos prezidento rūmuose, protokolas, *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 1123/2, l. 1.

[870] Ten pat.

[871] Netrukus po Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimo, 1926 m. balandžio 20 d., kunigas dr. M. Reinys iš užsienio reikalų ministro posto pasitraukė. Tokį jo apsisprendimą nulėmė keletas aplinkybių bei priežasčių. Plačiau apie tai žr.: A. Kasparavičius, *Kunigas Mečislovas Reinys diplomatinėje tarnyboje...* , p. 167.

Lietuvoje įkūrimą ir puikiai supranta šio fakto „<...> politinę reikšmę <...> ir kultūrinę naudą“ šaliai, tačiau vyskupijų ribų nustatymą bei jų pavadinimus laiko tik „<...> momento aplinkybių padariniu“, kuris jokiu būdu „<...> neliečia Lietuvos Respublikos teritorijos sienų klausimo ir negali daryti įtakos Lietuvos Vyriausybės Respublikos sienų klausimu vedamajai politikai“[872].

Kadangi aukščiau išvardytoms išlygoms Šventasis Sostas oficialiai neprieštaravo (Kaune galbūt nuspręsta, jog netgi akceptavo!?), gegužės 21 d. URM Politikos departamento direktorius B. K. Balutis* į Romą V. Čarneckiui ir į Paryžių P. Klimui telegrafavo: „Vyriausybė nutarė eiti prie diplomatinių santykių atnaujinimo su Vatikanu ir siūlo paskirti Milašių** atstovu prie Vatikano, paliekant jį reziduoti Paryžiuje prie Atstovybės“[873]. Gegužės 25 d. premjeras ir laikinai einantis užsienio reikalų ministro pareigas dr. L. Bistras arkivyskupui J. Matulaičiui-Matulevičiui pranešė ir antrąją „istorinio“ vyriausybės posėdžio sprendimo dalį: „Turiu garbės pranešti Jūsų Ekselencija, kad Ministrų kabinetas svarstydamas esamus santykius Lietuvos Vyriausybės su Vatikanu nutarė š. m. gegužės 8 dieną atnaujinti diplomatinius santykius su Vatikanu su ta sąlyga, kad ir Vatikanas iš savo pusės įkurtų atskirą internunciatūrą Lietuvai jos laikinojoje sostinėje Kaune ir tai vietai paskirtų Lietuvos Vyriausybei priimtiną asmenį“[874].

Tokia atsargi, „žvalgybinė“, arba „šliaužianti“ (nelygu, kaip pažvelgsime), diplomatinių santykių su Vatikanu atkūrimo taktika buvo pasirinkta neatsitiktinai. Kadangi apie ją nieko nekalbama jau minėtame vyriausybės posėdžio protokole***, todėl tikėtina, kad šią taktiką greičiausiai pasiūlė URM „smegenų centras“, kuris

[872] Lietuvos Respublikos premjero ir laikinai einančio užsienio reikalų ministro pareigas dr. L. Bistro 1926 05 12 laiško apaštališkajam vizitatoriui Lietuvoje arkivyskupui J. Matulaičiui-Matulevičiui nuorašas, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 663, l. 13.

* 1926 m. pradžioje Lietuvos URM buvo įvykdyti struktūriniai pakeitimai. Buvęs Politikos ir ekonomikos departamentas buvo reorganizuotas į du savarankiškus URM padalinius: Politikos departamentą, kurio vadovu ir toliau liko B. K. Balutis, bei Ekonomikos departamentą, kurio direktoriumi buvo paskirtas dr. J. Purickis.

** Galvoje turimas Lietuvos pasiuntinybės Prancūzijoje patarėjas poetas Oskaras Vladislovas Milašius-Liuboš.

[873] Lietuvos URM Politikos departamento direktoriaus B. K. Balučio šifruota telegrama į Romą Lietuvos nepaprastajam pasiuntiniui ir įgaliotajam ministrui Italijoje V. Čarneckiui ir į Paryžių – Lietuvos nepaprastajam pasiuntiniui ir įgaliotajam ministrui Prancūzijoje P. Klimui, ten pat, l. 31.

[874] Lietuvos premjero ir laikinai einančio užsienio reikalų ministro pareigas dr. L. Bistro 1926 05 25 laiškas apaštališkajam vizitatoriui Lietuvoje arkivyskupui J. Matulaičiui-Matulevičiui, ten pat, l. 12.

*** Tiesa, tarpukario istorinių šaltinių, ir pirmiausia vyriausybių posėdžių protokolų, analizės patirtis leidžia teigti, jog posėdžių protokolai toli gražu ne visada tiksliai atspindi vieno ar kito vyriausybės posėdžio eigą bei priimtus sprendimus. Kai kurių politinių klausimų, ypač susijusių su užsienio politika, svarstymas arba priimti sprendimai dėl vienų ar kitų priežasčių, regis, sąmoningai buvo neįtraukiami į oficialius protokolus. Be to, dėl ne visai aiškių priežasčių toli gražu ne visi vyriausybės posėdžiai buvo oficialiai protokoluojami.

trečiojo dešimtmečio viduryje palaipsniui jau kaupė aukštosios, europietiškos diplomatijos ir diplomatikos patirtį bei tradicijas. Šventajam Sostui iškart, vienu ypu pranešus apie abu 1926 m. gegužės 8 d. vyriausybės sprendimus, Kaune, regis, bijota rizikuoti ir likti „ant ledo“, nes Vatikanas paaiškinęs, jog Lietuvos Vyriausybė ne visai tiksliai supranta balandžio 4 d. popiežiaus Pijaus XI paskelbto dokumento turinio prasmę, galėjo akceptuoti tik vieną iš jų. Taip įvykus, lietuvių diplomatijai ir vėl grėsė nepavydėtina alternatyva: arba atsidurti pralaimėtojo kampe arba, dar galutinai neišsiropštus, kristi atgal į šaltą konfrontacijos su Šventuoju Sostu šulinį.

Be to, minėta diplomatinių santykių su Vatikanu normalizavimo taktika vyriausybei buvo paranki ir priešinantis arkivyskupo A. Zecchini galimam grįžimui į Kauną. Vyriausybė ir lietuvių diplomatija įtarinėjo, kad, pasinaudodamas diplomatinių santykių atkūrimu, Vatikanas į Kauną gali bandyti sugrąžinti ankstesnį savo diplomatinį atstovą. Pagrindą tokiam nerimui davė italų spauda ir paties arkivyskupo A. Zecchini elgesys. Jau 1926 m. balandžio 14 d. italų katalikų fašistų leidžiamas dienraštis *Corriere d'Italia* paskelbė straipsnį apie Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimą, kuriame, tarp kita ko, pažymėta, kad arkivyskupas A. Zecchini ir toliau lieka Šventojo Sosto atstovas Lietuvoje (*Sic!*), Latvijoje bei Estijoje[875]. Apie šį „faktą“ V. Čarneckis nedelsdamas informavo dr. M. Reinį ir pabėžė, jog straipsnis „<...> atrodo, rašytas asmens arti stovinčio prie Vatikano“, todėl „<...> verčia atkreipti į save dėmesio“[876]. Kartu *Corriere d'Italia* paskelbtos informacijos patikimumą V. Čarneckis skubiai pabandė išsiaiškinti su tuomet Romoje buvusiu arkivyskupu J. Matulaičiu-Matulevičiumi[877]. (Šia proga pasakytina, kad 1925 m. pabaigoje – 1926 m. pirmoje pusėje tvarkant Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimo reikalus ir Lietuvai neturint savo atstovo prie Vatikano, o pastarajam – Lietuvoje, arkivyskupas J. Matulaitis-Matulevičius kai kuriais atvejais *de facto* atliko ir Lietuvos diplomatinio atstovo prie Šventojo Sosto funkcijas arba atvirkščiai.) Arkivyskupas laikraščio pranešimą iš esmės paneigė. Pasak J. Matulaičio-Matulevičiaus, Vatikane jam privačiai pareikšta, „<...> ne tik apie Zecchini'o jurisdikcijos Lietuvoje suspendavimą, bet ir tai, kad Zecchini tapdamas internuncijumi Latvijoje kartu nustoja buvęs Šv. Sosto Delegatu Lietuvai“[878]. Kita vertus, šios informacijos patvirtinti

[875] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Italijoje V. Čarneckio 1926 04 15 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui prof. M. Reiniui, ten pat, l. 36.

[876] Ten pat.

[877] Šventojo Sosto kvietimu arkivyskupas J. Matulaitis-Matulevičius ir vyskupas Pranciškus Karevičius buvo atvykę į Romą Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimo proga. Audienciją tuomet jiems suteikė pats Pijus XI. Šios piligrimystės į Vatikaną metu vyskupas P. Karevičius buvo paskirtas tituliniu Skytopolio arkivyskupu. Iš Romos geležinkelio stoties abu titulinius arkivyskupus į *laikinąją sostinę* išlydėjo pats V. Čarneckis. (Ten pat, l. 37.)

[878] Ten pat, l. 36–37.

oficialiai J. Matulaitis-Matulevičius negalėjo, nes „<...> specialaus įgaliojimo tokį pareiškimą padaryti neturįs“[879]. Negalėjo arkivyskupas atsakyti ir į V. Čarneckio klausimą, „<...> kodėl tuomet Vatikanas“ *Corriere d'Italia* viešai paskleistos žinios „nedementuoja“[880].

Nerimą vyriausybei kėlė ir pasiuntinio Latvijoje bei Estijoje Jono Aukštuolio į Kauną siunčiama informacija, kad arkivyskupas A. Zecchini ir toliau save čia kuo ramiausiai tituluoja „Apaštališkuoju pasiuntiniu Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje <...>“. Pasak J. Aukštuolio, arkivyskupas būtent taip 1926 m. gegužę prisistatė ir Tartu įvykusio pokylio metu Estijos parlamento pirmininkui J. Tenisson'ui bei jo svečiui Suomijos prezidentui L. Kr. Relanderiui[881]. Lietuvos pasiuntinį tai ne juokais papiktino, ir jis Estijos URM Politikos departamento direktorių Hansą Markusą ilgai „švietė“, jog arkivyskupas seniai iš Lietuvos išsiųstas ir jokiu būdu nebepriklauso Kauno diplomatiniam korpusui. Jeigu tikėtume J. Aukštuolio pranešimu į Kauną, tai didžiausias jo „pasiekimas“ tuomet buvo tas, kad Estijos ir Suomijos aukščiausi pareigūnai – J. Tenissonas ir L. Kr. Relanderis – su arkivyskupu A. Zecchini esą pasisveikino tik labai sausai ir nepakvietė net trumpam prisėsti prie savo staliuko. Todėl, anot Kauno diplomato, arkivyskupas visą vakarą buvo priverstas tenkintis tik labai kuklia kompanija[882].

Tačiau greitai galutinai paaiškėjo, kad lietuvių nuogąstavimai bei įtarinėjimai dėl Šventojo Sosto nusistatymo arkivyskupo A. Zecchini atžvilgiu yra tik jų pačių nepagrįstų baimių ar kompleksų šešėliai. Oficialiai „nepastebėdamas“ Lietuvos vyriausybės deklaruotų išlygų dėl Lietuvos Respublikos sienų bei arkivyskupo A. Zecchini ne itin pagarbaus išprašymo iš šalies, Šventasis Sostas Kauno siūlymą atkurti tarpusavio diplomatinius santykius priėmė ilgai nedelsdamas. Jau gegužės 31 d. apie tai URM Politikos departamento direktoriui B. K. Balučiui pranešė P. Klimas, pabrėždamas, kad Vatikanas laikinojoje sostinėje sutiko įsteigti atskirą nuo Latvijos ir Estijos savo internunciatūrą[883]. Apie šį Šventojo Sosto sprendimą birželio 1 d. arkivyskupas J. Matulaitis-Matulevičius asmeniškai informavo ir premjerą. Laiške dr. L. Bistrui arkivyskupas rašė*: „Turiu garbės pranešti, kad per Paryžiaus Apaštališkąją Nunciatūrą esu gavęs iš Jo Eminencijos Kardinolo Gasparri depešą maždaug

[879] Ten pat, l. 36.

[880] Ten pat, l. 37.

[881] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Latvijoje J. Aukštuolio 1926 05 26 konfidencialus pranešimas premjerui ir l. e. užsienio reikalų ministro p. dr. L. Bistrui, ten pat, b. 582, l. 49.

[882] Ten pat.

[883] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P. Klimo 1926 05 31 konfidencialus pranešimas URM Politikos departamento direktoriui B. K. Balučiui, ten pat, b. 663, l. 24.

* Šį arkivyskupo laišką mums maloniai nurodė istorikė Genovaitė Gustaitė. Už tai jai esame nuoširdžiai dėkingi.

šio turinio: Apaštalų Sostas reiškia savo pasitenkinimo, kad Lietuvos su Juoju santykiai yra atnaujinti ir Jis yra nusistatęs Lietuvoje įsteigti Internunciatūrą. Kas del kandidato, tai sau rezervuojasi teisę jį skirti susižinojęs ir susitaręs su Lietuvos Respublikos vyriausybe. Žinia kol kas gauta iš Paryžiaus nunciatūros telefonu“[884].

Bent dviem kanalais gavusi patikimą informaciją apie palankius Šventojo Sosto ketinimus, Lietuva taip pat nedelsė. Lietuvos Pasiuntinybės Prancūzijoje patarėjui poetui Oskarui Milašiui kategoriškai atsisakius tapti Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* prie Šventojo Sosto,[885] į šias pareigas URM Politikos departamento direktoriaus Br. K. Balučio iniciatyva buvo paskirtas vienas gabiausių ir lakiausio mąstymo tarpukario Lietuvos diplomatų, buvęs Lietuvos pasiuntinys Italijoje, o tuomet jau – Prancūzijoje Petras Klimas[886]. Jis šį siūlymą priėmė po trumpų konsultacijų su arkivyskupu J. Matulaičiu-Matulevičiumi ir šiek tiek dvejodamas, ar verta taip skubiai atnaujinti diplomatinius santykius su Šventuoju Sostu, tačiau ilgai nedelsdamas ir neatsikalbinėdamas[887]. Būtent P. Klimo paskyrimas atstovauti Lietuvai prie Šventojo Sosto gali būti vertinamas ir kaip tam tikra Lietuvos valdžios diplomatinė manifestacija Vatikanui už anksčiau lietuvių patirtus nesmagumus. Manytume, jog tokiam „atsiteisimui“ su Vatikanu po dr. M. Reinio atsistatydinimo iš užsienio reikalų ministro posto buvo gana patogus momentas, ir valdžia netruko juo pasinaudoti. Be to, P. Klimo paskyrimas į Vatikaną gali būti siejamas ir su Trečiojo Seimo rinkimų rezultatais. Gali būti, kad tokiu būdu valdančioji koalicija įnirtingo opozicijos puolimo ir destruktyvios kritikos sąlygomis, artėjant kairiojo centro vyriausybės suformavimui, bandė veikti valstybiškai ir savotiškai „apdrausti“ diplomatinių santykių atkūrimą su Šventuoju Sostu, nes P. Klimas opozicijos akyse turėjo gana gerą reputaciją.

Padėkojęs „už tą pasitikėjimą“ ir iš principo priimdamas siūlymą, diplomatas į Kauną Politikos departamento direktoriui, be kita ko, rašė: „Jeigu Vyriausybė mane prašo atstovauti prie Vatikano Lietuvos Bažnyčios reikalams ir tuo *ipso facto** paro-

[884] Šventojo Sosto vizitatoriaus Lietuvoje arkivyskupo J. Matulaičio-Matulevičiaus 1926 06 01 laiškas iš Paryžiaus į Kauną premjerui dr. L. Bistrui, *LCVA*, f. 1674, ap. 2, b. 55, l. 23.

[885] Lietuvos URM Politikos departamento direktoriaus B. K. Balučio 1926 05 21 šifruota telegrama Lietuvos pasiuntiniams Italijoje bei Prancūzijoje: V. Čarneckiui ir P. Klimui, ten pat, f. 383, ap. 7, b. 663, l. 35; Lietuvos URM Politikos departamento direktoriaus B. K. Balučio 1926 05 26 šifruota telegrama iš Kauno į Paryžių Lietuvos pasiuntiniui P. Klimui, ten pat, l. 31; Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo 1926 05 25 šifruota telegrama iš Paryžiaus į Kauną URM Politikos departamentui, ten pat, l. 33; Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo 1926 05 31 slaptas pranešimas URM Politikos departamento direktoriui B. K. Balučiui, ten pat, l. 27.

[886] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P. Klimo 1926 05 25 šifruota telegrama iš Paryžiaus į Kauną URM Politikos departamento direktoriui B. K. Balučiui, ten pat, l. 32.

[887] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P. Klimo 1926 05 31 konfidencialus pranešimas URM Politikos departamento direktoriui B. K. Balučiui, ten pat, l. 26–27.

* Tuo pačiu (lot.).

do man pasitikėjimo, aš nematau jokių principialių sau kliūčių <...> pridedamai prie mano funkcijų Paryžiuje dirbti Valstybės naudai, ginant katalikų visuomenės reikalus Romoje"[888]. Tačiau demonstruodamas principingumą ir šiokį tokį nepasitikėjimą Šventuoju Sostu, P. Klimas B. K. Balučiui kartu iškilmingai nurodė, kad „<...> gindamas Lietuvos prestižą" į Romą nuvyks ne anksčiau „<...> negu Vatikanas pareikš mūsų Vyriausybei, jog jis yra paskyręs Lietuvai visai atskirą savo internuncijų"[889]. Ir kiek valdingai pridūrė: „<...> jeigu nunciatūros klausimą paliksime tuo tarpu ateičiai".

Reikia pažymėti, jog savo paskyrimą į Vatikaną P. Klimas traktavo tik kaip „laikiną kombinaciją", kurioje pagrindinis darbo krūvis tektų ne jam, „<...> nes lankymasis Romoj iš Paryžiaus negalėtų būti perdaug dažnas ir ilgas", o Romoje nuolat dirbsiantiems pasiuntinybės sekretoriui ir daktilografei, „<...> kurie atliktų bėgamus darbus ir [sektų] informaciją"[890]. Kita vertus, apsispręsdamas tapti Lietuvos atstovu Vatikane, diplomatas netiesiogiai pripažino, jog vis dėlto ne Šventasis Sostas buvo ir yra kaltas dėl Vilniaus problemos ir diplomatinių santykių nutraukimas su juo 1925 m. vasarą nebuvo pati geriausia išeitis. Tarsi teisindamas Vatikano poziciją sudarant konkordatą su Lenkija, P. Klimas į Kauną gana pragmatiškai rašė: „Viską, ką Popiežius šiandien gali politikoj – tai taikintis prie faktų ir jiems nusileisti, nes jo veikimo sfera yra visai kitoj plotmėj, ir čia jisai niekuomet mūs nepavaduos mūsų kovoj del Vilniaus"[891].

P. Klimo bei kitų lietuvių diplomatų nuogąstavimai, kad Šventasis Sostas gali vilkinti internuncijaus skyrimą Lietuvai ir tokiu būdu bandyti keršyti už diplomatinių santykių nutraukimą arba atsiųsti į Kauną Lietuvos vyriausybei nepriimtiną diplomatą, arba, „<...> kas dar blogiau" – sugrąžinti arkivyskupą A. Zecchini[892], pasirodė visiškai nepagrįsti. Vatikanas į Lietuvos pageidavimus atsiliepė gana greitai ir palyginti geranoriškai. Jau birželio 9 d. Šventasis Sostas sutiko Kaune įsteigti savo internunciatūrą, o internuncijumi į Lietuvą paskyrė vieną geriausių ir iškiliausių savo brandžiosios kartos diplomatų, kuris prieš tai analogiškas pareigas ėjo Olandijoje, Konstantinopolio ir Mocisso titulinį arkivyskupą Lorenzo Schioppą.

Dėl savo tiesaus ir atviro charakterio, sugebėjimo bendrauti ir iškalbos, malonios išvaizdos titulinis arkivyskupas L. Schioppa Europos diplomatinėse sferose buvo itin mėgstamas, gerbiamas bei vertinamas. Jis buvo gimęs 1871 m. lapkričio 10 d. Neapolyje. Į kunigus buvo įšventintas 1894 m. Turėjo kanonų ir civilinės teisės

[888] Ten pat, l. 29.
[889] Ten pat.
[890] Ten pat.
[891] Ten pat.
[892] Žr. 230 ir 234 nuorodas.

daktaro laipsnius[893]. XIX a. pabaigoje kurį laiką sėkmingai reiškėsi žurnalistikoje, tačiau netrukus, dar gerokai prieš *Didįjį karą,* buvo pastebėtas kardinolo P. Gasparri ir, regis, daugiausia jo iniciatyva pakviestas dirbti į Šventojo Sosto diplomatinę tarnybą. Vatikano Valstybės Sekretoriatas juo pasitikėjo ir skyrė jam ne vieną sudėtingą užduotį. Su specialia diplomatine misija L. Schioppa 1905 m. lydėjo kardinolą P. Gasparri į Kubą ir Puerto Riką. *Didžiojo karo* išvakarėse, 1912 m., jis buvo paskirtas dirbti Vokietijoje. Po karo L. Schioppa trumpam buvo nutolęs nuo diplomatinio darbo. Tačiau popiežius Benediktas XV labai greitai jį vėl sugrąžino į aktyvią diplomatinę tarnybą. Kurį laiką L. Schioppa dirbo Bavarijoje – Vatikano atstovybėje Miunchene nuncijaus Eugenio Pacelli sekretoriumi. Vėliau buvo perkeltas savarankiškai dirbti į Vengriją, kur tapo pirmuoju Vatikano apaštaliniu nuncijumi šioje šalyje. Tačiau, regis, dėl „per didelio savystovumo" čia ilgai neužsibuvo ir jau 1925 m. buvo paskirtas internuncijumi Olandijoje[894]. Taigi būtent iš Olandijos 1926 m. vasaros pradžioje L. Schioppa ir rengėsi vykti į Kauną.

V. Čarneckis apie naująjį internuncijų Lietuvai atsiliepė neišpasakytai palankiai. Birželio 19 d. šifruotoje telegramoje, adresuotoje URM Politikos departamentui, rašė: „Monsinjoras Schioppa yra išsilavinęs, malonus žmogus, savo sprendimuose savistovus"[895]. Vos po poros dienų pranešime į Kauną šią charakteristiką sustiprino papildomais epitetais: „Kaipo žmogus gerai išsilavinęs, malonaus būdo ir mėgstąs draugijinį gyvenimą. <...> Gabus pamokslininkas. <...> Vatikane jį skaito gabiu diplomatu, ir nežiūrint į tam tikrą disciplinos stoką, visgi paveda jam paprastai svarbesnius postus"[896]. Dailią „charakteristiką" arkivyskupui parašė ir Lietuvos pasiuntinys Didžiojoje Britanijoje Ernestas Galvanauskas. Pranešime į Kauną diplomatas pabrėžė: „Schioppa buvo internuncijum Budapešte, Hagoje, pas Kinus, Olandus. <...> pasižymėjo dideliu taktu, atvirumu, darbštumu, maloniu būdu ir įgijo pagarbos ir simpatijas ne tik Vatikano šalininkų, bet ir priešų"[897]. Vis dėlto puikūs, kolegiški Kauno diplomatų atsiliepimai apie L. Schioppą bei akivaizdus Šventojo Sosto palankumas ir nuolaidumas Lietuvai šiuokart nepadėjo. URM Politikos departamento direktoriaus Br. K. Balučio konjunktūrinis pataikavimas bei simpatijos parla-

[893] Šv. Tėvo Atstovas, *Rytas,* 1927 03 31, p. 1.

[894] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Italijoje V. Čarneckio 1926 06 21 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui Mykolui Sleževičiui, *LCVA,* f. 383, ap. 7, b. 663, l. 18.

[895] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Italijoje V. Čarneckio 1926 06 19 šifruota telegrama iš Romos į Kauną Lietuvos URM Politikos departamentui, ten pat, l. 22.

[896] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Italijoje V. Čarneckio 1926 06 21 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui M. Sleževičiui, ten pat, l. 19.

[897] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Didžiojoje Britanijoje E. Galvanausko 1926 06 16 šifruota telegrama iš Londono į Kauną URM Politikos departamentui, ten pat, l. 21.

mento rinkimus laimėjusiai naujajai kairiojo centro valdžiai nulėmė[898], kad Šventojo Sosto pasiuntinys 1926 m. vasarą Lietuvos vyriausybės agremano negavo. Dėl radikaliai pasikeitusios vidaus politinės situacijos šalyje Vatikano internuncijus į Lietuvą galėjo atvykti tik beveik po metų – 1927 m. balandį. Taigi 1926 m. pavasarį – vasaros pradžioje Lietuvos diplomatiniai santykiai su Šventuoju Sostu, tik pradėję palengva šilti ir įsibėgėti, staiga vėl atšalo.

Naują vilkduobę Lietuvos ir Vatikano diplomatinių santykių kelyje išmušė 1926 m. gegužės 8–10 dienomis Lietuvoje įvykę eiliniai rinkimai į Trečiąjį Seimą. Tiksliau tariant, kiek neįprasti jų rezultatai, radikali valdžių ir kai kurių politinių prioritetų kaita šalyje. Pirmąkart po nepriklausomybės atkūrimo ir per šešerius parlamentinės demokratijos metus valdančioji krikščioniškosios demokratijos koalicija 1926 m. pavasarį prarado daugumos rinkėjų pasitikėjimą ir Trečiojo Seimo rinkimų (arba ketvirtų visuotinių parlamento rinkimų iš eilės) laimėti nebeįstengė. Šiuose rinkimuose valdančioji krikščionių demokratų, Ūkininkų sąjungos ir Darbo federacijos koalicija iš viso iškovojo tik 32% rinkėjų balsų ir parlamente atitinkamai gavo vos 30 vietų iš 85[899]. Turint galvoje, jog prieš tai buvusiame Antrajame Seime ši koalicija kontroliavo net 40 mandatų iš 78, tai buvo gana akivaizdus krikščioniškosios demokratijos fiasko. Taigi po šešerių metų dominavimo Lietuvos politinėje scenoje valdžia iš krikščioniškosios demokratijos rankų išslydo.

LKDP lyderis ir buvęs žemės ūkio ministras Mykolas Krupavičius buvo įsitikinęs, kad jo koalicijai laimėti iš eilės ketvirtus parlamento rinkimus labiausiai sutrukdė ne partijos padarytos klaidos, bet visuomenės netobulumas, arši opozicijos kritika ir šalies finansiniai sunkumai. 1926 m. birželį kalbėdamas Seime jis išvardijo tris dalykus, kurie užkirto kelią krikščioniškajai demokratijai į valdžią: 1) „visuomenės politinis nenusistovėjimas ir nepakankamas susiorientavimas partijų siekimuose ir jų idealuose“; 2) „neribota, išėjusi iš bet kurio padorumo ar doros ir valstybingumo ribų dabartinės socialistinės ir mažumų pozicijos agitacija“; 3) Lietuvos „pergyvenamas finansinis krizis“[900]. Labiau sąžiningas ir savikritiškas vertindamas situaciją buvo krikščioniškosios demokratijos Lietuvoje žymiausias ideologas filosofas prof. Stasys Šalkauskis. Jo nuomone, per šešerius metus valdžios partija „<...> savo pasielgimais <...> suplakė krūvon į opozicinį nusistatymą visus tuos elementus“, kurie jai neįtiko, todėl katalikiškų partijų blokas ne tik žymia dalimi prarado pa-

[898] Lietuvos URM Politikos departamento direktoriaus Br. K. Balučio 1926 07 09 instrukcija Lietuvos nepaprastajam pasiuntiniui ir įgaliotajam ministrui Italijoje V. Čarneckiui, ten pat, l. 17.

[899] S. Noreikienė, Buržuazinės partijos seimų rinkimuose buržuazinio parlamentinio režimo Lietuvoje metais (1920–1926): 4. III seimo rinkimai, *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, A serija*, Vilnius, 1980, Nr. 3 (72), p. 63, 75.

[900] M. Krupavičiaus kalba Trečiajame Seime 1926 06 22 dalyvaujant diskusijose dėl M. Sleževičiaus vyriausybės deklaracijos, *Trečiojo Seimo stenogramos 1926–1927*, 11 posėdis, Kaunas, p. 2.

sitikėjimą tarp savo šalininkų, bet dargi „<...> labai padidino įvairialypės opozicijos solidarumą“ prieš poziciją[901]. Iš tiesų krikščioniškosios demokratijos pralaimėjimą Trečiojo Seimo rinkimuose, matyt, lėmė kur kas daugiau ir įvairesnių objektyvių bei subjektyvių priežasčių: neužbaigta Lietuvos valstybės teritorinio formavimo programa ir dėl to komplikuota šalies tarptautinė padėtis bei deklaruojamas „karo stovis“ su Lenkija; Sovietų Sąjungos bei jos padalinio LKP(b) intrigos ir įnirtingas kišimasis į šalies vidaus reikalus; neseniai nuvilnijęs iracionalus diplomatinis konfliktas su Šventuoju Sostu bei nepamatuotas ir dažnai neatsakingas Katalikų Bažnyčios painiojimas į politiką; tam tikri tarpusavio nesutarimai valdančiojoje koalicijoje dėl šalies užsienio politikos prioritetų; vyriausybės padarytos klaidos formuojant vidaus politiką tautinių mažumų bei opozicijos atžvilgiu; valdžios bandymai administracinėmis priemonėmis varžyti demokratiją ir gyventojų pilietines laisves; šalies ekonominiai-finansiniai sunkumai bei užsienio investicijų stoka; objektyvūs sunkumai, susiję su sparčiai vykdoma žemės reforma; kai kurių ministrų bei kitų aukštų pareigūnų menkas profesionalumas arba įsipainiojimas į korupcinius skandalus; Klaipėdos kraštą įjungus į Lietuvos Respubliką, krikščioniškosios demokratijos nenaudai iš dalies pakitusi elektorato sudėtis; etc.

Antra vertus, svarbu tai, jog XX a. trečiojo dešimtmečio viduryje kairiosios pakraipos politinės jėgos rinkėjų simpatijas pelnė ne tik Lietuvoje. Štai beveik tuo pat metu, kaip ir Lietuvoje, – 1926 m. gegužės antroje pusėje Estijoje irgi vyko parlamento rinkimai. Juos iš esmės taip pat laimėjo kairiosios arba centristinės pakraipos partijos: Estijos socialistų partija šiuose rinkimuose iškovojo 24 mandatus į parlamentą; valstiečių partija – 23; naujakurių – 14; darbo – 13; liaudies – 8; komunistų – 6; krikščionių demokratų – 5; rusų sąjunga – 3; vokiečių ir namų savininkų partijos – po 2 mandatus[902]. Panaši situacija 1926 m. klostėsi ir artimiausioje Lietuvos kaimynėje Latvijoje, kur socialdemokratai taip pat pastebimai dominavo šalies politiniame gyvenime, o tų pat metų pabaigoje netgi suformavo savo vyriausybę[903]. Socialistinės-socialdemokratinės pakraipos vyriausybė tuomet valdė ir Suomiją[904]. Prisimenant XX a. trečiajame dešimtmetyje vykusius radikalius sociopolitinius sukrėtimus bolševikinėje Rusijoje ir jų įtaką kaimyninams kraštams[905] bei neseniai praslinkusio *Didžiojo karo* skaudžias ekonomines pasekmes Baltijos kraštų

[901] S. Šalkauskis, Momento reikalai ir principų reikalavimai, *Židinys,* 1926, Nr. 6–7, p. 437.

[902] Naujas Estijos Seimas, *Lietuvos žinios,* 1926 05 22, p. 1.

[903] Z. Butkus, *Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919–1929 metais,* Vilnius, 1993, p. 114.

[904] S. Zetterberg, *Suomija po 1917 metų,* Vilnius, 1993, p. 40.

[905] I. T. Berend, *Decades of Crisis. Central and Eastern Europe before World War II,* Berkeley-Los Angeles-London, 2001, p. 133–135; 161–163.

ūkiui[906], toks jaunų Baltijos valstybių visuomenių poslinkis į kairę, matyt, buvo gana natūralus ir beveik neišvengiamas. Tačiau kur kas didesnė problema, manytume, buvo ne laikinas Baltijos šalių visuomenių kairėjimas, bet tai, jog anaiptol ne visų Baltijos kraštų socialistinės ar socialdemokratinės pakraipos jėgos buvo vienodai politiškai išprususios, brandžios ir įtakingos savo šalyse, vienodai profesionaliai pasirengusios sėkmingam valstybiniam darbui.

Taigi pralaimėjusi Trečiojo Seimo rinkimus, krikščioniškoji demokratija valdžios vairą noromis nenoromis turėjo perleisti opozicijai, o pati sėsti į jos vietą. Tiesa, opozicinių jėgų pergalė Trečiojo Seimo rinkimuose taip pat buvo gana trapi ir sąlyginė, nes jas vienijo ne tiek ideologinė, vertybinė giminystė ar bendro darbo programa, kiek nepakantumas lietuviškai krikščioniškajai demokratijai bei noras ją nustumti į politinę šalikelę[907]. Todėl LKDP koaliciją iš valdžios 1926 m. pavasarį triukšmingai[908] išstūmusioms partijoms rasti bendrus politinius vardiklius bei suformuoti naują politinę daugumą nebuvo labai paprasta ir lengva[909]. Tik po beveik mėnesį trukusių gana nervingų derybų ir tam tikrų politinių pasistumdymų tarpu-

[906] D. Cesevičius, *Lietuvos ekonominė politika 1918–1940*, Vilnius, 1995, p. 17–25.

[907] S. Noreikienė, min. veik., p. 71–75.

[908] A. Kasparavičius, LKP tikslai ir veikla III Seimo rinkimuose, *Istorija. Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai*, t. XLI, 1999, p. 29–30.

[909] Čia verta pasakyti, jog liaudininkams ir socialdemokratams tautines mažumas prisivilioti į savo pusę sekėsi nelengvai. Už paramą kairiojo centro koalicinei vyriausybei tautinės mažumos iš valdžios tikėjosi tam tikrų politinių dividendų ar privilegijų. Bene didžiausią reikalavimų sąrašą 1926 m. vasarą liaudininkų-socialdemokratų vyriausybei buvo parengę lenkai. Lenkų frakcijos Seime pagrindiniai siekiai buvo tokie: *de facto* realizuoti Lietuvoje lenkų „kultūrinę autonomiją"; netaikyti gyventojų surašymo oficialių statistinių duomenų sprendžiant mokyklų, bažnyčių ar kitų institucijų veiklos reikalus; nediskriminuoti valdininkų, apsisprendusių savo vaikus leisti į lenkiškas mokyklas; leisti laisvai steigti privačias lenkiškas mokyklas ir teikti joms valstybės finansinę paramą; Lietuvoje leisti nedelsiant įkurti privačią lenkų mokytojų seminariją; mokytojams lenkams panaikinti „mokytojo cenzo" reikalavimus; lenkiškose mokyklose leisti naudoti užsienyje išleistus lenkiškus vadovėlius; žemės reformą šalyje vykdyti nediskriminuojant gyventojų tautiniu požiūriu ir tik tokiu mastu, kiek ekonomiškai būtina; lenkų tautybės gyventojus „teisingai" aprūpinti žeme; išlaisvinti lenkus politkalinius; peržiūrėti „neteisėtai" konfiskuotų žemės valdų ar dvarų bylas; palengvinti mokesčių sistemą etc. Sprendžiant iš lenkų frakcijos Seime lyderio B. Łutyko viešų pareiškimų, LSDP buvo linkusi sutikti su visais lenkų frakcijos reikalavimais, o LVLS – tik su kai kuriais. Vis dėlto lenkų veikėjas beveik neabejojo, kad susiklosčiusiomis aplinkybėmis „<...> pavyks surasti taip reikalingą visiems *modus vivendi*". Atsiradus progai, tam tikros naudos iš koalicinės vyriausybės sau stengėsi išpešti ir kitos tautinės mažumos. Žydai vylėsi, jog pagaliau bus realizuota jų kultūrinė autonomija, ir 1926 m. vidurvasarį paskubėjo parengti net tokio dokumento projektą. Tuo tarpu Klaipėdos krašte išrinkti vokiečiai siekė išsiderėti, kad didesnė dalis krašte iš mokesčių gaunamų pajamų būtų panaudotos ne visos šalies interesams, bet autonominio krašto reikmėms. Be to, vietos vokiečiams buvo svarbu, kad naujoji valdžia stropiai vykdytų Klaipėdos krašto konvenciją ir visiškai nesikištų į autonominės valdžios (Seimelio ir direktorijos) vykdomą švietimo, konfesinę bei ūkio politiką Klaipėdos krašte. (Na jakich warunkach Polacy będą popierali przyszłą większośę sejmową? Rozmowa z poslem Polskiej Frakcji Sejmowej p. B. Lutykiem, *Dzień Kowieński*, 1926 05 30, s. 1.)

savyje[910], 1926 m. birželio pirmomis dienomis Lietuvoje pagaliau pavyko suformuoti naują politinę daugumą. Valdančioji kairiojo centro koalicija Trečiajame Seime buvo sudaryta iš trijų politinių jėgų: valstiečių liaudininkų (22 vietos), socialdemokratų (15 vietų) ir tautinių mažumų frakcijų – (13 vietų: 4 lenkai, 3 žydai, 6 vokiečiai). Daugiausia šios koalicijos pastangomis 1926 m. birželio 7 d. Trečiasis Seimas prezidentu išrinko šalyje gerai žinomą ir gerbiamą valstiečių liaudininkų partijos lyderį dr. Kazį Grinių. Dar po savaitės – birželio 15 d. buvo suformuota ir kairiojo centro koalicinė vyriausybė. Jos vadovu tapo irgi žymus liaudininkų veikėjas advokatas Mykolas Sleževičius, kuris kartu ėmėsi vadovauti Teisingumo bei Užsienio reikalų ministerijoms. Naujojoje M. Sleževičiaus vyriausybėje akivaizdžiai dominavo valstiečiai liaudininkai – jie iš aštuonių ministerijų kontroliavo net šešias. Tik dvi ministerijos – Švietimo ir Vidaus reikalų – buvo patikėtos koalicijos partneriams socialdemokratams. Tautininkai, kurie Trečiojo Seimo rinkiminėje kampanijoje ėjo išvien su liaudininkais ir iškovojo tris mandatus naujajame parlamente, daugiausia dėl karštos socialdemokratų lyderių opozicijos jiems bei užmetinėjimų Lietuvą dar 1918 m. vasarą paversti monarchija[911] prie naujosios valdžios nepritapo ir buvo pastūmėti link opozicijos[912].

[910] Valstiečių liaudininkų sąjungos Centro Taryba naujosios Vyriausybės sudarymo klausimu, *Lietuvos žinios*, 1926 05 26, p. 1; Valstiečių liaudininkų Centro Tarybos rezoliucija Vyriausybės sudarymo klausimu, *Lietuvos žinios*, 1926 05 27, p. 1; Socialdemokratai nutarė valdžion eiti, *Lietuvos žinios*, 1926 06 05, p. 1.

[911] Anuometinė lietuvių socialdemokratija, matyt, daugiausia veikiama radikalių sociokultūrinių įvykių Rusijoje, nepamiršo tautininkų politinės-diplomatinės nuodėmės 1918 m. vasarą Lietuvą paversti konstitucine monarchija ir karaliumi Mindaugu II pakviesti katalikiškojo Viurtenbergo grafą, kunigaikštį Wilhelmą von Urachą – beveik visą tarpukarį prikaišiojo kiekviena pasitaikiusia proga. Ar tai buvo naudinga to meto lietuvių politinei kultūrai ir kas iš šios retorikos daugiausia išloše prisimenant 1940 m. birželio 16–18 d. publikacijas *Pravdoje*, atskiras klausimas. Tuo tarpu žvelgiant kiek labiau emociškai atslūgusiu žvilgsniu ir per vadinamosios alternatyviosios istorijos prizmę, regis, galima kelti klausimą: kaip iš tiesų būtų susiklostęs Pirmosios Respublikos likimas ir jos santykiai su nevienareikšmiškai nusiteikusiais didžiaisiais kaimynais, jeigu šis politinis projektas vis dėlto būtų buvęs realizuotas? Samprotavimai, jog Lietuvos konstitucinės monarchijos politinio projekto realizavimas būtinai būtų reiškęs ir demokratijos mirtį šalyje, manding, nėra pernelyg pasverti. Lietuvos Tarybos dešiniojo sparno 1918 m. liepą parengtos politinės sutarties (savotiškų konstitucinių metmenų) su W. von Urachu jau pirmas straipsnis skelbė, kad „Lietuvos valstybės forma yra demokratiniais pagrindais sukurta monarchija". Šią konstitucinių metmenų sutartį 1918 m. liepos 1 d. Friburge pasirašė Lietuvos Tarybos pirmininkas A. Smetona, vicepirmininkai J. Staugaitis ir dr. J. Šaulys bei generalinis sekretorius Jokūbas Šernas iš vienos pusės ir Viurtenbergo grafas kunigaikštis W. von Urachas – iš kitos. Taigi Vasario 16-osios Akte užfiksuotas demokratiją suponuojantis juridinis imperatyvas iš principo niekur neturėjo dingti, buvo kalbama tik apie valstybės valdymo formą. Antra vertus, turint galvoje *Didžiojo karo* rezultatus, iškart po jo Europoje pasklidusias politines tendencijas bei Lietuvos vidaus politinę situaciją (partijų su ryškiomis demokratinėmis programomis ir radikaliomis reformistinėmis nuotaikomis akivaizdžią persvarą), vakarietiško stiliaus, liberali demokratija Lietuvos konstitucinėje monarchijoje nelabai kur galėjo dingti ir *de facto*. Visi šie pasvarstymai – tai tik viena istoriografinė erezija ir dėl jos nebūtina skubiai perrašinėti istorijos vadovėliuose jau spėjusias įsišaknyti ideologiškai ir vertybiškai

Šventasis Sostas į radikalias politines permainas Lietuvoje reagavo santūriai ir, galima sakyti, be išankstinio nusistatymo. Neformalus Vatikano oficiozas *L'Osservatore Romano* neskubėjo kritikuoti naujosios kairiojo centro politinės daugumos atėjimo į valdžią. Birželio 10 d. savo skaitytojus informuodamas apie Lietuvoje įvykusius Trečiojo Seimo rinkimų rezultatus, laikraštis tik ramiai pabrėžė, kad krikščioniškosios demokratijos koalicija patyrė juose nesėkmę, bei gana objektyviai nurodė, jog valdžios bloko pralaimėjimą daugiausia nulėmė šalyje išgyvenama „finansinė krizė"[913], „racionalų protą nustelbianti, arši, negailestinga propaganda" ir idėjinė sumaištis visuomenėje, kilusi dėl priešpriešos tarp lietuvių senojo mentaliteto ir tradicinių vertybių bei radikalaus priešiškumo religijai"[914]. Kartu korektiškai pranešta, jog naujuoju Respublikos prezidentu Seimas išrinko šalyje gerai žinomą asmenybę – „aktyvų" lietuvių nacionalinio išsivadavimo veikėją, vieną iš valstiečių liaudininkų partijos „tribūnų, organizatorių ir vadovų", 1920 m. birželį – 1922 m. sausį buvusį šalies premjerą, parlamento narį dr. Kazį Grinių[915]. Taip pat nurodyta, kad vyriausybę prezidentas pavedė sudaryti savo bendrapartiečiui M. Sleževičiui[916].

Tačiau toks Šventojo Sosto korektiškumas Lietuvoje, atrodo, liko nesuprastas ir neįvertintas. 1926 m. birželio 15 d. savo veiklą pradėjusi kairiojo centro koalicinė liaudininkų ir socialdemokratų vyriausybė, remiama tautinių mažumų frakcijos parlamente, ėmėsi ne tik sparčiai liberalizuoti įstatymus, plėsti demokratines laisves[917], energingai reformuoti atskiras valstybės gyvenimo sritis – pavyzdžiui politinę policiją[918] bei kariuomenę[919], bet ir plačiai užsimojo pakirsti prieš tai ilgus metus kraštą valdžiusios LKDP politinę įtaką bei sumenkinti jos aktyvios rėmėjos Katalikų Bažnyčios vaidmenį šalyje[920]. 1926 m. birželio pabaigoje Seime svarstant ir tvirtinant

kitokias istorines interpretacijas. (Lietuvos Tarybos ir Wiurtenbergo grafo, kunigaikščio W. von Uracho 1918 07 01 konstitucinių metmenų sutartis, P. Klimas, *Le Devéloppment de L'Etat Lituanien à partir de l'Année 1915 jusqu'a la Formation du Gouvernement Provisoire au Mois de Novembre 1918. D'aprés des Documents Officiels*, Paris, 1919, p. 178–180.)

912 A. Smetona, Programos klausimu, *Lietuvis*, 19266 05 21, p. 1; A. Smetona, Valdžios sudarymo talka, ten pat, p. 1.

913 Dalla Lituania. L'esito delle elezionipolitiche, *L'Osservatore Romano*, 1926 06 10, p. 1.

914 Dalla Lituania. L'esito delle elezioni politiche, *L'Osservatore Romano*, 1926 06 10, p. 1.

915 Dalla Lituania. Il nuovo Presidente della Repubblica lituana, ten pat.

916 Dalla Lithuania. Per il nuovo Gabinetto, ten pat.

917 S. Noreikienė, 1926 m. birželio 13 d. darbo žmonių demonstracija Kaune ir jos įtaka Lietuvos politiniam gyvenimui, *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, A serija*, 1985, Nr. 3 (92), p. 85.

918 Piliečių konstitucinės garantijos ir įstatymų gerbimas bus atstatyti. Pasikalbėjimas su Vidaus Reikalų Ministeriu, *Lietuvos žinios*, 1926 09 08, p. 1.

919 A. Kasparavičius, Koalicinės liaudininkų ir socialdemokratų vyriausybės pastangos reorganizuoti kariuomenę 1926 metais, *Lietuvos istorijos metraštis 1993*, Vilnius, 1994, p. 58–69.

920 K. Grinius, Apie 1926 metų gruodžio 17-tos dienos perversmą, A. Eidintas, *Kazys Grinius*, Vilnius, 1993, p. 159–164; A. Gaigalaitė, S. Noreikienė, Partijos liaudininkų ir socialdemokratų valdymo laikotarpiu, *Klasės ir politinės partijos Lietuvoje 1919–1926 metais*, Vilnius, 1978, p. 181.

M. Sleževičiaus vyriausybės veiklos programą, valdančiosios koalicijos partneriai socialdemokratai, galima sakyti, tiesiog mėgavosi antikrikdemiška ir antikatalikiška retorika. Štai LSDP lyderis Steponas Kairys iš Seimo tribūnos krikščioniškosios demokratijos valdymą Lietuvoje nesivaržydamas lygino su rytų despotijų „kalifų“ valdžia, buvusiomis „<...> vokiečių ir bolševikų okupacijomis“[921]. Taip pat pernelyg netaupydamas bravūriškų ar net paniekinamų pasakymų, ragino parlamentarus visiškai išstumti dvasininkiją iš šalies politinio gyvenimo. „Mes manome, kad kunigai galėtų pasiekti labai didelių laimėjimų bekonų gamybos arba veislinių vištų auginimo srityje. Mūsų supratimu, reikia operuoti ant universiteto žando tą „fliuksą“ – teologijos fakultetą ir mes stovėsim už tai, kad operacija būtų padaryta“, – rėžė savo „programinius“ metmenis socialdemokratų vadas[922].

Populizmo, kairiojo liberalizmo ir radikaliojo socializmo idėjų trikampyje save įkalinusi M. Sleževičiaus vyriausybė vidaus politikoje akivaizdžiai stokojo nuoseklumo ir blaivaus situacijos vertinimo[923], o užsienio politikos srityje – diplomatinės brandos, didesnės tarptautinės veiklos patirties ir bent kiek rimtesnių užsienio politikos perimamumo bei tęstinumo tradicijų. Todėl nenuostabu, jog naujoji valdžia nesugebėjo deramai įvertinti buvusios krikščioniškosios demokratijos vyriausybės kai kurių pasiekimų užsienio politikos srityje. 1926 m. vasarą ir rudenį advokato M. Sleževičiaus ambicingai vairuojama vyriausybė, formuodama politiką Katalikų Bažnyčios, katalikiškosios bendruomenės bei Šventojo Sosto atžvilgiu, padarė keletą šiurkščių klaidų: 1) kategoriškai atsisakė pripažinti be Vilniaus krašto sudarytą Lietuvos bažnytinę provinciją, nes nesuvokė nei šio politinio-kultūrinio įvykio, nei vidinės konsoliduojančios reikšmės šalies katalikiškajai bendruomenei, nei pozityvių tarptautinių impulsų valstybei; 2) ignoravo reformuotos katalikų bažnytinės organizacijos Lietuvoje rezultatus; 3) sustabdė diplomatinių santykių su Šventuoju Sostu atnaujinimą ir atsisakė Lietuvoje priimti Vatikano pasiuntinį. Dėl to Lietuvos valstybės laivas vėl neatsakingai ir gana vėjavaikiškai buvo pasuktas į konfrontaciją su šalies Katalikų Bažnyčia bei Šventuoju Sostu.

Kaip matyti iš M. Sleževičiaus Ministrų kabineto veiklos taktikos 1926 m. vasarą ir rudenį, kova su Katalikų Bažnyčios įtaka krašte šiai vyriausybei buvo viena iš prioritetinių. Jau viename pirmųjų posėdžių – 1926 m. birželio 28 d. – advokato Mykolo Sleževičiaus vadovaujama vyriausybė, motyvuodama, jog „<...> įstatymais numatytos Seinų ir Žemaičių vyskupijos ir neokupuotojo Vilniaus vyskupijos dalis,

[921] LSDP atstovo S. Kairio kalba Trečiajame Seime 1926 m. birželio 23 d. dalyvaujant diskusijose dėl M. Sleževičiaus vyriausybės deklaracijos, *Trečiojo Seimo Stenogramos*, 1926, 12 posėdis, p. 26, 28.

[922] Ten pat, p. 30.

[923] S. Pivoras, 1926 m. perversmas Lietuvoje Švedijos diplomatijos ir visuomenės akimis, *Kultūros barai*, 1998, Nr. 5, p. 73; V. Mažeika, *Danijos santykiai su Lietuva 1918–1940 m.*, p. 177.

kurioms laikyti biudžete paskirti tam tikri kreditai, panaikintos, nutarė algų išmokėjimą vyskupijų kurijoms sustabdyti“[924]. Algos vyskupams ir arkivyskupui nebuvo mokamos visą kairiojo centro vyriausybės valdymo laiką. Demonstratyviai nemokėdama atlyginimų aukščiausiems Katalikų Bažnyčios hierarchams, valdžia visiškai ignoravo ir naująją, iš esmės jau nacionalinę, Katalikų Bažnyčios organizaciją.

Liepos 9 d. valstiečių liaudininkų frakcija Trečiajame Seime pabandė suduoti dar vieną smūgį šalies tikintiesiems ir pirmiausia Katalikų Bažnyčiai. Šios frakcijos iniciatyva parlamentui buvo pateiktas 1926 m. biudžeto įstatymo pakeitimo ir papildymo projektas. Pagal jį, nuo 1926 m. liepos 1 d. siūlyta nebemokėti algų visų Lietuvoje registruotų konfesijų dvasininkams: katalikams, evangelikams liuteronams, evangelikams reformatams, stačiatikiams, sentikiams, judėjams, karaimams ir musulmonams[925]. Liepos 11 d. apie šią numatomą finansinę „reformą“ savo skaitytojus informavo valstiečių liaudininkų oficiozas *Lietuvos žinios*. Dienraštis avansu džiūgavo, jog tokiu būdu bus ne tik apgenėta Katalikų Bažnyčios politinė įtaka krašte, bet ir šalies biudžetas vien tik per likusius šešis 1926 m. mėnesius sutaupys beveik aštuonis šimtus tūkstančių litų*, kurie galės būti panaudoti „<...> laukams sausinti, naujakuriams kredituoti ir savivaldybėms finansuoti“[926]. Tiesa, šis radikalus naujosios valdžios žingsnis tuomet nepavyko. Liepos 21 d. pavakare per įvykusį slaptą balsavimą Seime 35 balsai už, 36 – prieš liaudininkų siūlymas dvasininkams nebemokėti algų liko nepriimtas[927]. *Lietuvos žinios* dėl tokių balsavimo rezultatų apkaltino politinius oponentus iš dešinės – tautininkus ir labiausiai prof. A. Voldemarą, kuris iš parlamento tribūnos esą „labai gynė“ kunigų algas ir taip galutinai nulėmė liaudininkams nepalankius balsavimo rezultatus[928]. Tam tikra prasme liaudininkų oficiozo priekaištai buvusiam premjerui ir užsienio reikalų ministrui buvo pagrįsti. Prof. A. Voldemaras Seime ir spaudoje iš tiesų energingai kritikavo šį liaudininkų sumanymą tvirtindamas, jog lietuvių tradicinėje visuomenėje jis daugiausia sulauks negatyvios reakcijos ir suskaidys visuomenę.

924 Lietuvos Respublikos Ministrų Kabineto 1926 06 28 posėdžio protokolas, *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 1423, l. 112.

925 Kunigų algos – laukams sausinti, naujakuriams kredituoti ir savivaldybėms finansuoti, *Lietuvos žinios*, 1926 07 11, p. 1.

* Kadangi Katalikų Bažnyčia Lietuvoje buvo dominuojanti, todėl, suprantama, ši valdžios finansinė „reforma“ ją būtų palietusi labiausiai. Įstatymo pataisos iniciatorių skaičiavimais, katalikų kunigai per antrąjį 1926 m. pusmetį būtų netekę 688 151 Lt; evangelikai liuteronai – 30 280 Lt; evangelikai reformatai – 16 880 Lt; stačiatikiai – 23 000 Lt; sentikiai – 16 480 Lt; judėjai – 12 500; karaimai – 150 Lt; musulmonai – 150 Lt. Iš viso per pusmetį planuota sutaupyti 787 090 litų.

926 Ten pat.

927 Seimo I Sesija baigta, *Lietuvos žinios*, 1926 07 23, p. 1.

928 Ten pat.

Stengdamasi apriboti Katalikų Bažnyčios politinę įtaką krašte, koalicinė M. Sleževičiaus vyriausybė rankų nenuleido ir vėliau. Nors įstatymo pataisa dėl algų mokėjimo kunigams parlamente nebuvo priimta, tačiau algų išmokėjimas dvasininkams nuo 1926 m. liepos 1 d. vis dėlto buvo sustabdytas, ir tai tęsėsi net kelis mėnesius. Šį savo neteisėtą sprendimą M. Sleževičiaus vyriausybė atšaukė tik 1926 m. lapkričio 9 d.[929], kada politinė įtampa šalyje pastebimai jau buvo išaugusi, koalicinės vyriausybės autoritetas gerokai apipešiotas ir valdžia jau nebegalėjo visiškai ignoruoti opozicijos nuomonės. Parlamentui jau atostogaujant, 1926 m. liepos 28 d. Ministrų kabinetas priėmė sprendimą, anuliuojantį Kauno arkivyskupijos teisę piliečiams išduoti jų civilinės padėties aktus: gimimo, mirties, santuokos liudijimus. Vyriausybės priimtame dokumente buvo teigiama, jog Kauno Metropolijos kurija „<...> esanti įstatymais nenumatyta ir todėl jos išduodami civilinės padėties aktai VRM netvirtintini"[930]. Vykdydama vyriausybės nutarimą, VRM rugpjūčio 30 d. raštu Nr. 9556 informavo Kauno metropolijos kuriją, jog šios metropolijos klebonams draudžiama piliečiams išdavinėti „civilinius metrikus". Kauno metropolijos kurijai pabandžius situaciją išsiaiškinti konkrečiau ir su VRM pradėjus tiesioginį susirašinėjimą, pastaroji į ilgas diskusijas nebuvo linkusi leistis: rugsėjo 17 d. Vidaus reikalų ministerijos rašte Nr. 11214 Kauno arkivyskupijos kurijos laiškas VRM paprasčiausiai buvo pavadintas „<...> nesamos įstaigos raštas"[931]. Toks atsakymas, ko gero, turėjo reikšti, jog ministerijos diskusija su arkivyskupijos kurija yra baigta. Kita vertus, prikišamai buvo parodyta, jog aukščiausia Katalikų Bažnyčios institucija Lietuvoje, naujosios valdžios požiūriu, yra beveik tuščia vieta.

Rugsėjo 14 d. Švietimo ministerija raštu Nr. 10791 atsisakė pripažinti Vilkaviškio ir Kaišiadorių vyskupijų kurijų naujus tikybos mokytojus aukštesniosioms bei vidurinėms mokykloms, nes „<...> minimos Kurijos nėra Lietuvoje įstatymų tvarka legalizuotos ir todėl jų pristatomi tikybos mokytojų pakeitimai Ministerijos negali būti pripažįstami"[932]. Analogiškai Švietimo ministerijos valdininkai pasielgė ir su Telšių bei Panevėžio vyskupijų kurijų paskirtais naujais tikybos mokytojais.

Pažymėtina, jog nepalankumą Katalikų Bažnyčiai ir jos tarnams tuomet demonstravo ir kai kurie žymūs bei visuomenei gerai žinomi kairiųjų pažiūrų inteligentai. Štai poetas ir garsus publicistas, buvęs knygnešys Jonas Krikščiūnas-Jovaras, 1926 m. pabaigoje kreipdamasis į prezidentą dr. K. Grinių dėl valstybinės pašalpos skyrimo, skrupulingai išvardijo ne tik savo nuopelnus tautai ir valstybei, žymius savo „prietelius" – Juliją Žymantienę-Žemaitę, Povilą Višinskį, Vladą Putvinskį,

[929] Kunigus pagaliau pripažino, bet vyskupų vis dar nežino, *Rytas*, 1926 11 10, p. 1.
[930] Lietuvos vyskupų memorandumas p. Prezidentui, *Rytas*, 1926 10 10, p. 1.
[931] Ten pat.
[932] Ten pat.

Augustiną Janulaitį, pateikė įspūdingą turimų skolų sąrašą[933], bet netgi nurodė šaltinį, iš kur valdžia lengviausiai galėtų paimti pinigų jo pašalpai. Savo laišką prezidentui buvęs knygnešys baigė tokiais žodžiais: „Aš savo valstybei būčiau labai dėkingas, kad man kas metai nors po tris šimtus litų paskirtų pašalpos <...>, o aš galėčiau daug daugiau pasidarbuoti liaudies kultūros-švietimo dirvoje. Kiek daug mūsų tauta sau kenksmingų parazitų – Romos apaštalų puikiai išlaiko ir dar iš Valstybės iždo algas moka, o jos mylėtojai, jos ištikimiausi sūnai, visą savo gyvenimą tautos naudai dirbantieji apleisti vargą vargsta ir be laiko miršta..."[934]

Dar didesniu ir, tikėtina, veiksmingesniu nepalankumu Katalikų Bažnyčiai bei Šventajam Sostui tuomet pasižymėjo lietuvių socialdemokratai, kurių oficialiuose, viešuose pasisakymuose bei kasdienėje retorikoje netrūko ir įžeidžiančių pareiškimų bažnyčios bei dvasininkų adresu[935]. Nuo koalicijos partnerių šiuo klausimu pernelyg stengėsi neatsilikti liaudininkai. Pastarųjų spauda 1926 m. vasarą bei rudenį taip pat ne kartą pažėrė visuomenei akivaizdžiai demagogiškų, antikrikdemiškų ir antikatalikiškų blizgučių. Štai pseudonimu K. B. prisidengęs pilietis 1926 m. rudenį valdančiosios partijos dienraštyje gana tulžingai rašė: „Kova su jėzuitizmu tampa dienos obalsiu, nes iš viso ko matyti, kad klerikalų internacionalas jau seniai nutarė paversti mūsų valstybę savo atramos punktu plėsti katalikybę į Rytus. Jėzuitai ir vienuoliai jau seniai pradėjo planingą Lietuvos okupaciją <...>. Mūsų visuomenė negali ramiai žiūrėti į klastingą jėzuitų ordeno darbą Lietuvoje ir reikalauja iš vyriausybės imtis priemonių apsaugoti valstybę nuo svetimų šalių agentų ardomojo darbo ir provokacijos"[936].

Savo šalininkų ar gerbėjų spaudžiamas, diplomatinių santykių su Vatikanu įšaldymą, regis, tuomet toleravo ir prezidentas dr. Kazys Grinius. Apie tai jis viešai prasitarė dar birželio viduryje duodamas interviu Rygoje leidžiamam dienraščiui rusų kalba *Segodnia*[937]. Suprantama, kad tokia naujosios valdžios politika ne tik palietė finansinius Katalikų Bažnyčios interesus, bet ir neigiamai atsiliepė dvišaliams Lietuvos bei Vatikano santykiams, apskritai Katalikų Bažnyčiai Lietuvoje: žeidė jos orumą, ardė visuomenės pilietinę darną ir vienybę.

Neracionaliai besiklostančius valstybės santykius su Katalikų Bažnyčia bei Šventuoju Sostu 1926 m. spalio 7–8 dieną uždarame posėdyje svarstė Lietuvos vyskupai. Buvo parengtas memorandumas šalies prezidentui dr. K. Griniui. Jį pasirašė visi

[933] J. Krikščiūno-Jovaro 1926 12 02 laiškas Respublikos prezidentui dr. Kaziui Griniui, *LCVA*, f. 923, ap, 1, b. 529, l. 75–76.

[934] Ten pat, l. 77.

[935] Trečiojo Seimo 12 posėdis, 1926 m. birželio 23–24 d., *Trečiojo Seimo stenogramos, 1926–1927*, p. 30.

[936] K. B., Del jėzuitų veiklos Lietuvoj, *Lietuvos žinios*, 1926 09 22, p. 1.

[937] A. Eidintas, min. veik., p. 81.

aukščiausi Lietuvos Katalikų Bažnyčios hierarchai, kurių naujoji valdžia nepripažino: Kauno arkivyskupas metropolitas Juozapas Skvireckas, Telšių vyskupas Justinas Staugaitis, Panevėžio – Kazimieras Paltarokas, Kaišiadorių – Juozapas Kukta, Vilkaviškio – Antanas Karosas ir Vilkaviškio vyskupas koadjutorius dr. Mečislovas Reinys. Memorandume kondensuotai buvo atpasakota Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimo bei diplomatinių santykių su Vatikanu atnaujinimo istorija akcentuojant, jog viskas buvo atlikta pagal Lietuvos bei Šventojo Sosto įstatymus ir tuometinės Lietuvos vyriausybės aprobuota[938]. Todėl, memorandumo autorių nuomone, naujosios valdžios vykdomas įkurtosios Lietuvos bažnytinės provincijos bei diplomatinių santykių su Vatikanu ignoravimas yra „pavojingas" šaliai. Dokumente taip pat išvardyti faktai, kurie, vyskupų įsitikinimu, akivaizdžiai liudija valstybės pradėtą kovą prieš bažnyčią ir gali suponuoti „pragaištingas pasėkas". Memorandumas baigiamas tokiu pareiškimu: „Iš pasikalbėjimų su kai kuriais Ministeriais paaiškėjo, kad dabartinė Vyriausybė nei įsteigtų diecezijų, nei paskirtų joms vyskupų nepripažįstanti ir nelaikanti juridiniais asmenimis <...>. Nepripažinimas kam nors Valstybėje asmens teisių yra lygus civilinei mirties ištarmei. Šiuos Vyriausybės žygius negalime kitokiais laikyti, kaip tik faktinai pradėtąja prieš Bažnyčią kova. Mes tos kovos nenorime ir numatome visą jos žalingumą ir pavojų ne tik Bažnyčiai, bet ir mūsų tautai ir mūsų jaunai valstybei. <...> Dėdami visą atsakomybę už pradėtą su Bažnyčia kovą <...> ant Vyriausybės, kuri Tamstai prezidentaujant susidarė ir veikia, kreipiame Tamstos, Pone Prezidente, į tai dėmesį"[939].

Kaip prezidentas dr. K. Grinius iš tiesų vertino susiklosčiusią padėtį ir vyskupų memorandumą, galima tik hipotetiškai svarstyti. Žvelgiant formaliai, būtų galima tvirtinti, jog prezidentas nebuvo linkęs įsiklausyti į Katalikų Bažnyčios hierarchų nuomonę, nes oficialiai į jų memorandumą nesureagavo. Turint galvoje ankstesnių metų dr. K. Griniaus viešus pasisakymus Seime apie lietuvių dvasininkijos veiklą ir Vatikano politiką*, priekaištus krikščioniškosios demokratijos koalicijai dėl tariamo

[938] Lietuvos vyskupų memorandumas p. Prezidentui, *Rytas*, 1926 10 10, p. 1.
[939] Ten pat.
* Štai, pavyzdžiui, 1925 m. pradžioje Seime svarstant Vytauto Petrulio vyriausybės deklaraciją Seimo narys dr. K. Grinius, pašiepdamas krikščioniškosios demokratijos protekcionistinę politiką Katalikų Bažnyčios atžvilgiu, rėžė: „<...> be kunigų beveik nieko neturime eksportuoti. Tik kunigų galėtume eksportuoti ir dar be muito. <...> Kas perka dvarus? Kunigai". Po pusmečio, tų pačių metų spalio 2 d., Antrajame Seime svarstant jau dr. L. Bistro vyriausybės veiklos programą, dr. K. Grinius iš parlamento tribūnos gana laisvai interpretuodamas faktus ir rikiuodamas įvykius kibo į atlapus ne tik savo politiniams oponentams, bet ir Vatikanui: „<...> pasitikėti naująja mūsų vyriausybe negalima. Kas jums yra Vatikanas, patys gerai žinote. Bet nežiūrint to, jis spjovė jums į akis [*Sic!*]. Osservatore Romana kovo 1925 m. pabaigoje yra paskelbęs, kad Lietuvos Respublika gali savo atstovą prie Vatikano atsiimti [*Sic!*]. Ar čia nėra spjovimas mums į veidą, ar čia nėra įžeidimas mūsų Respublikos garbės? <...> O prieš tai jūs pas save laikėte, gerbavojote Vatikano atstovą Zecchini, tebelaikote dabar

nuolaidžiavimo Vatikanui bei spaudimą dr. L. Bistro vyriausybei išprašyti iš Lietuvos ne tik A. Zecchini, bet ir jo sekretorių vienuolį L. Faidutti[940], kitaip tariant, galutinai nutraukti visus Lietuvos diplomatinius ryšius su Šventuoju Sostu, tokia laicistinių pažiūrų prezidento pozicija pernelyg nestebina. Kita vertus, tai, jog vyskupų memorandumas 1926 m. rudenį nesulaukė pozityvaus atgarsio iš aukščiausio valstybės pareigūno, mūsų nuomone, dar nebūtinai reiškia, jog dr. K. Grinius nematė kylančių problemų ir pritarė destruktyvia vaga plaukiantiems bažnyčios ir valstybės santykiams. Kad prezidentas buvo suinteresuotas mažinti konfrontaciją tarp valdžios, bažnyčios ir į tradicines katalikiškas vertybes orientuotos didžiosios dalies lietuviškos visuomenės, galbūt iš dalies gali paliudyti ir tai, jog jau 1926 m. gruodžio pradžioje pradėtas svarstyti vyriausybės reformavimo klausimas. Gruodžio 15 d. „Lietuvos žinios", apeliuodamos į „patikimus šaltinius", pranešė, jog iš vyriausybės planuoja pasitraukti abu radikalia veikla pagarsėję ministrai socialdemokratai: vidaus reikalų – plk. Vladas Požėla ir švietimo – prof. Vincas Čepinskis[941]. Laikraštis prognozavo, kad naujuoju švietimo ministru greičiausiai taps liaudininkas Vincas Kvieska, o vidaus reikalų – politiškai nuosaikesnis socialdemokratas Bronislovas Cirtautas[942].

Aptariant 1926 m. antroje pusėje Lietuvoje susiklosčiusią situaciją, negalima nepasakyti, jog tiek prezidentas dr. K. Grinius, tiek vyriausybės vadovas M. Sleževičius, priiminėdami sprendimus, nebuvo pajėgūs visiškai ignoruoti savo partijos eilinių narių radikalizmo. 1926 m. gruodžio 6–8 d. Kaune įvykęs Valstiečių liaudininkų sąjungos kuopų atstovų visuotinis suvažiavimas, be kita ko, priėmė keletą charakteringų rezoliucijų, skirtų Lietuvos santykiams su Vatikanu bei valstybės ir Bažnyčios santykiams. Rezoliucijoje „Bažnytinės provincijos pripažinimo reikalu" nedviprasmiškai buvo reikalaujama, kad vyriausybė jokiu būdu nepripažintų naujai įsteigtų vyskupijų, kol „<...> Vatikanas tam tikra sutartimi nenustatys savo santykių su Lietuva", o naujai paskirtiems vyskupams „<...> kaip neįtrauktiems į įstatyme

Faidutti. Klausimas, kam jis po to visai pas mus reikalingas? <...> Šitas Kabinetas, kaipo katalikiškųjų organizacijų padaras, turės taikintis prie Romos Vatikano užgaidų ir noromis nenoromis turės nusileisti Lietuvos valstybės nenaudai, kaip yra nusileidęs jo pirmtakūnas Lenkijos konkordato ir Vilniaus klausimu [*Sic!*]. Kunigų geriausios pajėgos eina Romos, ne Lietuvos gerui. Pavyzdžiui, <...> kunigų profesorių darbų tarpe mažai terasit apie Lietuvą. Teisybė, yra bene dvejetas referatų apie Lietuvos bažnyčios istoriją, bet kur kas daugiau jų yra parašyta apie šventuosius, Vladimiro Solovjovo filosofiją ir apie kitokius nelietuviškus dalykus [*Sic!*]. Žodžiu, mintys jų nukreiptos kitur, į Lietuvą mažai jie težiūri. Žinoma, tai Friburgo, Liuveno ir kitų panašių vietų edukacijos rezultatai: ten gadina ne tik kunigus, bet ir svietiškius [*Sic!*]. <...> Aiškus dalykas, kad šį Kabinetą sudariusios mūsų krikščioniškosios partijos ves tą pačią Romos politiką".

940 A. Eidintas, *Kazys Grinius*, p. 78–80.

941 Asmenų pakeitimai Min. Kabineto sąstate, *Lietuvos žinios*, 1926 12 15, p. 1.

942 Ten pat.

numatytus tikybinių įstaigų etatus, algų nemokėtų ir <...> nepalaikytų su jais jokių oficialių santykių“[943]. Rezoliucijoje „Santykių su Vatikanu atnaujinimo reikalu“ įsakmiai nurodyta, kad „dabartinėmis sąlygomis“ Lietuvos Respublikos diplomatiniai santykiai su Šventuoju Sostu negali būti atnaujinti <...> iki Vatikanas jam tinkamu būdu neatitaisys padarytos Lietuvos Respublikai skriaudos ir iš pamatų nepakeis santykiuose su ja savo politikos“[944].

Kituose suvažiavimo paskelbtuose dokumentuose reikalauta, kad vyriausybė nedelsdama sustabdytų algų mokėjimą kunigams, išleistų atitinkamus įstatymus, draudžiančius Bažnyčiai kištis į politiką, ir įpareigotų parapijas išsirinkti komitetus, kurie čia „<...> klebono savivalę susiaurintų arba ir visai pašalintų“[945]. Dar viena priimta rezoliucija skelbė, jog dvasininkams turi būti uždrausta mokyklose dėstyti bet kokias disciplinas, išskyrus tikybą[946]. Taigi, manytume, LVLS „plebso“ nuotaikos bei nusistatymas taip pat daugiau ar mažiau veikė ir šios partijos „elitą“.

Pažymėtina, jog Vilniaus problemos perkėlimą ant Šventojo Sosto pečių bei konflikto eskalavimą su Vatikanu tuomet kritikavo lietuvių diplomatija. Štai Lietuvos pasiuntinys Prancūzijoje P. Klimas M. Sleževičiaus vyriausybei priekaištavo, kad kaltindama Vatikaną ji elgiasi emocingai arba tiesiog nesuvokia Šventojo Sosto reikšmės XX a. tarptautiniams santykiams. Pasak pasiuntinio, santykių įšaldymas su Šventuoju Sostu menkina Lietuvos valstybės prestižą Europoje, stiprina šalies tarptautinę izoliaciją ir yra naudingas tik Lietuvos nedraugams. 1926 m. lapkritį viename pranešime iš Paryžiaus į Kauną premjerui, teisingumo ministrui ir laikinai einančiam užsienio reikalų ministro pareigas M. Sleževičiui diplomatas gana kandžiai, bet pagrįstai, rašė: „Toki santykiai, kokie yra dabar su popiežium, ne tik nėra normaliai, bet tiesiog skandalingi ir jų taip negalima palikti <...>. Jeigu tą klaidą padarė krikščionys – papistai, manydami vis dar, kad popiežius yra visų valstybių karalius ir jų teritorijų savininkas, tai juokinga naujai nepapistų valdžiai asistuoti toj viduramžių klaidoje. Vyrai, būkite XX-ojo amžiaus žmonės ir meskit lauk tą piktinimąsi popiežium <...>! Kam mes turime demonstruoti pasauliui mūsų nesupratimą“[947].

Tačiau kairiojo centro koalicijos vyrai, regis, visai netroško būti modernūs XX a. Europos piliečiai, todėl į P. Klimo nuomonę, deja, Kaune įsiklausyta nebuvo. URM

[943] Valstiečių liaudininkų sąjungos visuotinio kuopų atstovų suvažiavimo Kaune 1926 m. gruodžio 6–8 d. priimtos rezoliucijos. Rezoliucija: „Bažnytinės provincijos pripažinimo reikalu“, ten pat, p. 1.

[944] Rezoliucija: „Santykių su Vatikanu atnaujinimo reikalu, ten pat, p. 2.

[945] Rezoliucija: „Kunigų algų klausimu“; rezoliucija: „Dėl bažnyčios ir tikėjimo išnaudojimo partinei kovai“; rezoliucija: „Dėl parapijų turtų valdymo“, ten pat.

[946] Rezoliucija: „Kunigų mokytojais skyrimo reikalu“, ten pat.

[947] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P. Klimo 1926 11 18 slaptas pranešimas iš Paryžiaus į Kauną premjerui, teisingumo ministrui ir laikinai einančiam užsienio reikalų ministro pareigas M. Sleževičiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 663, l. 5–6.

Politikos departamento direktorius, aiškiai pataikaudamas valdančiajai koalicijai, pasiuntiniui Prancūzijoje paaiškino, jog M. Sleževičiaus Kabinetas „<...> negali imtis atsakomybės“ už buvusios krikščionių demokratų vyriausybės padarytas klaidas, t. y. už Lietuvos bažnytinę provinciją be Vilniaus ir Seinų[948]. Iracionalią, netgi savotiškai mitologizuotą M. Sleževičiaus vyriausybės politiką 1926 m. rudenį Vatikano atžvilgiu galima iliustruoti ir tokiu daug sakančiu faktu. 1926 spalį buvęs Šventojo Sosto atstovas Lietuvoje arkivyskupas A. Zecchini sumanė dar kartą apsilankyti Lietuvoje. Nors arkivyskupas šį kartą ketino paviešėti Lietuvoje tik kaip privatus asmuo, įvažiavimo viza į šalį jam nebuvo išduota. B. K. Balutis tuo reikalu Lietuvos pasiuntinį Rygoje J. Aukštuolį instruktavo, kad „<...> jo atvykimas Lietuvon, ypač šiuo momentu, yra visiškai nepageidaujamas“[949]. Arkivyskupui nurodyta išaiškinti ir jį įtikinti, kad Kaune jis galėtų pasirodyti tik saugomas policijos, o dėl to galėtų kilti „nesmagumų“. Kad tik 1926 m. rudenį A. Zecchini nepasirodytų Kaune, Lietuvos URM pareigūnai pagalbos kreipėsi net į arkivyskupą J. Matulaitį-Matulevičių. Anot B. K. Balučio, arkivyskupas iš dalies reagavo į lietuvių politikų pastangas. Jis tuomet planavo kelionę į Rygą ir pažadėjo asmeniškai pasikalbėti su A. Zecchini, kad šis atsisakytų sumanymo dar kartą pamatyti Lietuvos laikinąją sostinę ir susitikti su vietos dvasininkija bei tikinčiaisiais[950].

Valdančiųjų partijų bei M. Sleževičiaus kabineto nusistatymo tuomet rimčiau nepaveikė ir dešiniosios opozicijos – LKDP bei LTS – raginimai Seime bei kritika spaudoje atsisakyti neracionalios politikos Vatikano, Katalikų Bažnyčios bei naujai paskirtų Lietuvos vyskupų atžvilgiu[951]. Savo jėgomis įveikti šiuos sustabarėjusius,

[948] URM Politikos departamento direktoriaus B. K. Balučio 1926 11 29 šifruota telegrama iš Kauno į Paryžių P. Klimui, ten pat, l. 3.

[949] Lietuvos URM Politikos departamento direktoriaus B. K. Balučio 1926 10 07 konfidencialus laiškas Lietuvos nepaprastajam pasiuntiniui ir įgaliotajam ministrui Latvijoje J. Aukštuoliui, ten pat, l. 8.

[950] Ten pat, l. 9.

[951] 1926 m. lapkritį LKDP oficiozas griežtai kritikavo vyriausybę dėl Lietuvos bažnytinės provincijos ignoravimo (Kunigus pagaliau pripažino, bet vyskupų vis dar nežino, *Rytas*, 1926 11 10, p. 1.) Krikščionims demokratams stengėsi nenusileisti tautininkai. Štai kaip jų oficiozas reagavo į valdančiosios liaudininkų partijos inicijuotą įstatymo projektą dėl algų dvasininkams: „Įneštas v.[alstiečių] liaudininkų projektas dvasininkams algas išbraukti irgi ne taupumo principu pagrįstas, iš to projekto paprasčiausia demagogija kyšo. Ta demagogija norėta švysterėti visuomenei ir paslėpti tikslas kiekvienam mąstančiam žmogui per aiškus, tai vylingas Bažnyčios atskyrimas nuo valstybės. Žalingas ne Bažnyčiai, o mūsų kraštui“. (P. K., Seimo seijai pasibaigus, *Lietuvis*, 1926 07 30, p. 3). Kritikavo M. Sleževičiaus vyriausybės politiką religijos atžvilgiu ir A. Smetona bei prof. A. Voldemaras. Pastarasis, komentuodamas Lietuvos vyskupų kolektyvinį memorandumą prezidentui dr. K. Griniui, be kita ko, rašė: „Klysta valdžia manydama, kad dabar pasitaiko gera proga jeigu ne visai sugriauti bažnyčią Lietuvoje, tai bent gerokai susilpninti. Susilpninti, žinoma, galima, bet galima pasiekti tai tik silpninant Lietuvą kaipo valstybę ir lietuvius kaipo tautą. Valdžia turi išsižadėti seno rusų prietaro: būk Bažnyčia tai tamsumo ir atsilikimo nuo kultūros jėga. Kaipo valdžia, ji pirmoji turėtų suprasti, kad Lietuvai

ideologiškai mitologizuotus slenksčius M. Sleževičiaus koalicinė vyriausybė taip pat neįstengė. Lietuvių bei užsienio istoriografijoje pažymima, jog tokia kairiojo centro vyriausybės politika Katalikų Bažnyčios bei Vatikano atžvilgiu 1926 m. vasarą ir rudenį ne tik neskatino Lietuvos vidaus politinės stabilizacijos ir pilietinės konsolidacijos, bet dar labiau „<...> apnuogino esamą visuomenės skilimo laipsnį" ir jau netolimoje perspektyvoje tapo viena iš rimčiausių prielaidų 1926 m. gruodžio 17 d. antidemokratiniam perversmui Lietuvoje[952].

Antra vertus, pažvelgus į Lietuvos ir Šventojo Sosto santykių viešoje erdvėje diskursą 1926 m. antroje pusėje, krinta į akis tam tikras disonansas. Kai naujosios valdžios spauda, kartais ir pareigūnai krikščioniškąją demokratiją bei Katalikų Bažnyčios reikalus speitė į kampą, („Dievo namai pas mus pavirto tikrai mitingų vieta. Čia ne tiek skelbiamas iš sakyklos Dievo žodis, kiek suvedamos sąskaitos su politiniais priešais. Per pamokslus koneveikiamos pažangios partijos, ištikimi žymesni jų veikėjai, grasinama amžinomis bausmėmis tiems, kurie palaiko su jais santykius <...> dažnai neapsieinama be įpratos politinei kovai demagogijos, melo ir šmeižto." – 1926 m. gruodžio 16 d. vedamajame rašė vyriausybės oficiozai *Lietuva.*) Vatikano spauda savo ruožtu 1926 m. vasarą bei rudenį Lietuvoje vykstančių toli gražu ne vienareikšmiškų vidaus politinių procesų beveik nekomentavo. Domėtasi politiškai labiau neutraliomis temomis: apie gausią JAV lietuvių bendruomenę, jos „moralinę ir materialinę paramą" tėvynei bei Čikagoje įvykusį lietuvių kongresą[953], prasidėjusią Lietuvos ekonominę integraciją su Klaipėdos kraštu bei tiesiamą naują geležinkelio atšaką Amaliai–Tryškiai–Telšiai–Plungė–Kretinga–Klaipėda[954], pasyvų ir šalies ūkiui nenaudingą Lietuvos eksporto ir importo balansą per paskutinius kelerius metus[955],

reikalinga visiška tikybinė taika". (A. Voldemaras, Valstybė ir bažnyčia, *Lietuvis*, 1926 10 28, p. 4; A. Smetona, Pamirštu klausimu, *Lietuvis*, 1926 12 16, p. 1). Kita vertus, kaip netrukus įsitikinsime, po 1926 m. gruodžio 17 d. politinio vyriausybės perversmo tapęs premjeru, A. Voldemaras pastaruosius savo žodžius apie valstybės ir Bažnyčios vienybę bei santarvę labai greitai ir gana sėkmingai užmiršo.

952 R. Lopata, Die Entstehung des autoritären Regimes in Litauen 1926 – Umstände, Legitimation, Konzeption, *Auroritäre Regime in Ostmittel- und Südosteuropa 1919–1944,* Herausgegeben von E. Oberländer, Paderborn-München-Wien-Zürich, 2001, S. 109; R. Lopata, *Authoritarian Regime in Interwar Lithuania: Circumstances, Legitimation, Conception. Autoritarinis režimas tarpukario Lietuvoje: aplinkybės, legitimumas, koncepcija*, Vilnius, 1998, p. 74–75; A. Kasparavičius, Ursachen und Voraussetzungen des autoritären Regimes in Litauen, *Auroritäre Regime in Ostmitteleuropa 1919–1944,* (Herausgegeben von E. Oberländer, H. Lemberg & etc.), Mainz, 1995, S. 74, 79; S. V. Vardys, R. J. Misiūnas, *The Baltic States in Peace and War, 1917–1945*, The Pennsylvania State University Press, p. 71; P. Łossowski, *Kraje baltyckie na drodze od demokracji parlamentarnej do dyktatury, 1918–1934*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1972, s. 95, 286.

953 Dalla Lituania. Lituani al Congresso di Chicago, *L'Osservatore Romano*, 1926 06 10, p. 1.

954 Nuove ferrovie in Lituania, *L'Osservatore Romano*, 1926 06 12, p. 1.

955 Dalla Lituania. Eksportazioni e importazioni, *L'Osservatore Romano*, 1926 08 02, p. 1.

956 Epidemia in Lituania smentita, *L'Osservatore Romano*, 1926 09 18, p. 1.

plykstelėjusius kelis choleros atvejus Lietuvos teritorijoje[956], etc. Šiek tiek daugiau dėmesio buvo skiriama kairiojo centro koalicinės vyriausybės užsienio politikai. Pavyzdžiui, *L'Osservatore Romano* operatyviai pranešė apie 1926 m. rudens pradžioje įvykusį premjero ir užsienio reikalų ministro M. Sleževičiaus vizitą į Maskvą bei rugsėjo 28 d. su užsienio reikalų liaudies komisaru Georgijumi Čičerinu, dalyvaujant lietuvių pasiuntiniui Maskvoje J. Baltrušaičiui bei sovietų atstovui Kaune Sergejui Aleksandrovskiui, čia pasirašytą Lietuvos–SSSR nepuolimo paktą, kuris implikuoja ir šalių tarpusavio neutralitetą[957]. Dienraštis taip pat pažymėjo, jog šis susitarimas remiasi į 1920 m. Lietuvos–SSSR taikos sutartį bei pabrėžė, jog „priešingai" Tautų Sąjungai Kremlius specialioje notoje prie nepuolimo sutarties parėmė lietuvius ir sukūrė „precedentą" Lietuvos vyriausybei toliau kelti Vilniaus klausimą tarptautinėje arenoje[958]. Taip pat pavyzdingai *L'Osservatore Romano* savo skaitytojus informavo apie sėkmingą Lietuvos–Sovietų Sąjungos nepuolimo pakto ratifikaciją Seime: 45 balsais už ir 24 prieš[959]. Kiek vėliau į Vatikano neformalaus oficiozo akiratį pateko ir kiti tuometinės vyriausybės užsienio politikos akcentai: premjero ir užsienio reikalų ministro M. Sleževičiaus vieši pareiškimai Seime apie tai, jog Lietuvos pietrytinė siena yra nustatyta taikos sutartimi su Rusija, kad Lietuva nepripažįsta 1923 m. kovo 15 d. Ambasadorių konferencijos sprendimo šiuo klausimu, kad „Lietuvos ir Lenkijos santykiai negalės būti normalūs", kol egzistuos Vilniaus problema[960], bei Maskvoje prasidėjusios Lietuvos delegacijos derybos su sovietais dėl prekybos sutarties tarp šalių sudarymo[961].

957 Il trattato sovietico – lituano, *L'Osservatore Romano*, 1926 09 30, p. 1.
958 Ten pat.
959 L'accordo russo – lituano ratificato, *L'Osservatore Romano*, 1926 11 07, p. 1.
960 Dichiarazioni del Ministro degli esteri lituano, *L'Osservatore Romano*, 1926 11 02, p. 2.
961 I negaziati fra i Sovieti e Lituania, *L'Osservatore Romano*, 1926 11 06, p. 1.

X.

AUGUSTINO VOLDEMARO DIPLOMATIJOS GALIMYBĖS IR RIBOS: LIETUVOS–VATIKANO KONKORDATO SUDARYMO ATVEJIS

1926 m. gruodžio 17 d. Kaune įvykęs karinis-politinis perversmas ne tik radikaliai pakeitė šalies vidaus politinę raidą – nutraukė dar tik pradėjusią formuotis liberalios demokratijos tradiciją ir neseniai atgimusią valstybę pasuko šiurkštesniu autoritarizmo keliu, bet ir gerokai pakoregavo Pirmosios Respublikos politiniusdiplomatinius santykius su užsienio šalimis. Antrąkart tapęs premjeru bei užsienio reikalų ministru, prof. A. Voldemaras gana sparčiai, sakytume, netgi savaip drastiškai ir karštligiškai ėmėsi dėlioti šalies užsienio politikos akcentus. Žvelgiant į jo veiksmų 1927 m. pirmoje pusėje tarptautinėje erdvėje seką bei logiką peršasi mintis, jog premjeras nuo ankstesniais metais Lietuvos užsienio politikoje dažnai vyravusios lyriškos poezijos rūpinosi pasukti link kasdieniškesnės prozos ir pirmiausia puoselėjo tris strateginius uždavinius: a) pakeisti valstybės įvaizdį Vakaruose, itin tendencingai susiformavusį po 1926 m. rugsėjo 28 d. M. Sleževičiaus vizito į Maskvą[962] bei Lietuvos–SSSR bilaterinio nepuolimo pakto pasirašymo[963], kuris radikaliai kirtosi ne tik su Locarno susitarimų dvasia, bet ir Vakarų didžiųjų demokratijų užmoju geopolitiškai blokuoti rusiškąjį bolševizmą[964]; b) pabandyti rasti alternatyvą

[962] 1926 m. gale – 1927 m. pradžioje Vakarų spauda Lietuvos užsienio politiką ir itin M. Sleževičiaus vyriausybės veiklą šioje srityje komentavo beveik tik neigiamai. Štai dienraštis *L'Europe Centrale* 1927 m. sausio pirmomis dienomis rašė, kad iki šiol Lietuva buvo „draugingа Vokiečiams, palanki Rusams ir griežtai agresinga Lenkams". Beveik tuo pat metu *Courier de Centre* tiesiai drėbė, jog „beveik visi jos politikos aktai paeiliui inspiruojami ar Rusijos ar Vokietijos, o dažnai ir abiejų valstybių drauge. Senoji vyriausybė buvo Maskvos rankose". Iš esmės analogiškai Lietuvos užsienio politiką kritikavo ir *Le Semaine Littéraire* bei *Revue Parlamentaire*. (Dėl Lietuvos užsuienių politikos, *Lietuva*, 1927 01 28, p. 2.)

[963] A. Kasparavičius, *Didysis X Lietuvos užsienio politikoje. 1926 metų Lietuvos ir Sovietų Sąjungos nepuolimo sutarties sudarymo analizė*, p. 288–318; V. Mažeika, *Danijos santykiai su Lietuva 1918–1940*, p. 158–165.

[964] T. J. Uldricks, Russia and Europe: Diplomacy, Revolution and Economic Development in the 1920s, *International History Review*, 1979, vol. 1, p. 55–83; J. P. Sontag, The Soviet War Scare of 1926–1927, *Russian Review*, 1975, vol. 34, p. 66.

tam nesėkmingam į depresiją ir bolševikinę Rusiją tolygiai pasvirusiam Lietuvos užsienio politikos modeliui, kuris būdingai susiformavo po 1923 m. kovo 15 d. Ambasadorių konferencijos sprendimo dėl Lenkijos rytinių sienų[965]; c) pakelti Pirmosios Respublikos tarptautinį autoritetą bei paspartinti ekonominį, politinį ir kultūrinį suartėjimą su Vakarų valstybėmis.

Chronologiškai taip jau sutapo, jog Lietuvos užsienio politikos krypčių reformos, kurią galima interpretuoti ir kaip savotišką improvizaciją bei vakarietiškos politikos pantomimą, prof. A. Voldemaras ėmėsi tuo metu, kada politinė atmosfera *Senajame žemyne* buvo „gerokai pritvinkusi“[966]. Tačiau projektuojamos Lietuvos užsienio politikos reformoms tokia situacija nebuvo didelis minusas. Greičiau priešingai. Trečiojo dešimtmečio viduryje pastebimai išaugusi Vakarų Europos geopolitinė-ideologinė konfrontacija su bolševikine Rusija projektuojamiems Lietuvos užsienio politikos pokyčiams savotiškai buvo netgi palanki. Kuo įnirtingiau Kremliaus diriguojamas kominternas 1926–1929 m. veržėsi destabilizuoti tradicines, liberalias vakarietiškas demokratijas, rengė „Kelių į pasaulinę revoliuciją“ ir „Pasaulinės proletariato diktatūros“ programas[967], finansiškai rėmė[968] bei organizaciniu atžvilgiu kurstė kairiojo pobūdžio socialinius neramumus[969] Didžiojoje Britanijoje, Prancūzijoje, Lenkijoje, Balkanų bei Baltijos šalyse, „geopolitiškai“ ir „kariniu-strateginiu“ aspektu analizavo revoliucinio karo „sektorius“, „potencialą“ bei etapus Europoje[970],

965 A. Kasparavičius, Don Kichotas prieš Prometėją: Tarpukario lietuvių–lenkų iracionalioji diplomatija, *Darbai ir dienos*, t. 30, 2002, p. 58–59.

966 Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vokietijoje Vaclovo Sidzikausko 1927 03 21 konfidencialus pranešimas premjerui ir užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui, *LCVA*, f. 383, b. 687, l. 35.

967 Я. С. Драбкин, Идея мировой революции и ее трансформации, *История Коммунистического Интернационала 1919–1944. Документальные очерки*, Москва, 2002, с. 54, 59.

968 SSSR VKP (b) CK Politinio biuro 1926 07 08 posėdžio protokolas Nr. 39 (Ypatingas aplankas Nr. 29), *Rusijos valstybinis socialinės politinės istorijos archyvas* (toliau – *RVSPIA*), f. 17, ap. 162, b. 3, l. 96; SSSR VKP (b) CK Politinio biuro 1926 07 17 posėdžio protokolas Nr. 41 (Ypatingas aplankas Nr. 30), ten pat, l. 97; SSSR VKP (b) CK Politinio biuro 1926 07 29 posėdžio protokolas Nr. 43 (Ypatingas aplankas Nr. 31), ten pat, l. 98; SSSR VKP (b) CK Politinio biuro 1926 08 09 posėdžio protokolas Nr. 47 (Ypatingas aplankas Nr. 35), ten pat, l. 103; SSSR VKP (b) CK Politinio biuro 1926 10 16 extra posėdžio protokolas Nr. 62 (Ypatingas aplankas Nr. 46), ten pat, b. 4, l. 5; SSSR VKP (b) CK Politinio biuro 1926 10 29 posėdžio protokolas Nr. 65 (Ypatingas aplankas Nr. 48), ten pat, l. 9; SSSR VKP (b) CK Politinio biuro 1926 11 11 posėdžio protokolas Nr. 67 (Ypatingas aplankas Nr. 50), ten pat, l. 14; SSSR VKP (b) CK Politinio biuro 1926 11 18 posėdžio protokolas Nr. 68 (Ypatingas aplankas Nr. 51), ten pat, l. 16; SSSR VKP (b) CK Politinio biuro 1926 12 02 posėdžio protokolas Nr. 72 (Ypatingas aplankas Nr. 54), ten pat, l. 27; SSSR VKP (b) CK Politinio biuro 1927 01 13 posėdžio protokolas Nr. 78 (Ypatingas aplankas Nr. 59), ten pat, l. 45.

969 Я. С. Драбкин, min. veik., p. 53–54.

970 Ал. А. Улунян, Коминтерн и Балканы: революционная геополитика 1919–1938, *История Коммунистического Интернационала 1919–1944. Документальные очерки*, с. 270–273.

tuo aktyviau *Senojo žemyno* skirtingose šalyse susiformavusi daugiau ar mažiau liberali kapitalistinė demokratija buvo priversta ideologiškai konsoliduotis ir sutartinai gintis[971].

Šalies vidaus ir užsienio politikos pertvarką A. Smetonos – A. Voldemaro tandemas iš esmės pradėjo tuo metu, kai liberalios kapitalistinės demokratijos konfrontacija su bolševikiniu totalitarizmu maksimaliai įsitempė, o diplomatiniai santykiai tarp dvi radikaliai skirtingas bei priešiškas politines-vertybines sistemas reprezentuojančių valstybių – Didžiosios Britanijos ir Sovietų Sąjungos – netgi nutrūko*[972]. Todėl nenuostabu, jog bandydamas pataikyti į savaip suprastą Vakarų valstybių ir pirmiausia Londono *didžiosios politikos* taktą naujasis Lietuvos premjeras pradėjo nuo tam tikra prasme iššaukiančios politinės konfrontacijos su SSSR bei jos diriguojamu tarptautiniu komunistiniu judėjimu[973]. Naujoji Lietuvos valdžia ne tik ėmėsi ryžtingų, netgi drastiškų represinių veiksmų prieš šalyje nelegaliai veikusį komunistų internacionalo padalinį – Lietuvos komunistų partiją bei jos satelitus[974], bet ir ryžosi gerokai suvaržyti SSSR atstovybės Kaune veiklą, kuri toli gražu ne visuomet derėjo su šios institucijos diplomatiniu statusu[975]. Sovietų diplomatų tvirtinimu, netrukus po 1926 m. gruodžio 17 d. politinio perversmo Kaune jie pasijuto nelyginant priešo „apgultyje"[976]. Aplink sovietinės atstovybės pastatą buvo išstatyti sustiprinti policijos postai, netoliese įkurdinti specialiųjų tarnybų sekliai, kurie atidžiai stebėjo ir registravo, kas lankosi SSSR atstovybėje ir kokius kontaktus bei su kuo už jos ribų palaiko sovietų diplomatai. Negana to, 1927 m. ankstyvą pavasarį policijos postas buvo pastatytas net prie pat įėjimo į SSSR atstovybę Kaune ir tikrino beveik visų be išimties į ją įeinančių bei iš jos išeinančių asmenų dokumentus. Būta atvejų, kada sovietinės atstovybės lankytojai prie jos durų buvo net apieškoti[977].

[971] Ph. Bobitt, *The Shield of Achilles. War, Peace and the Course of History*, London, 2002, p. 30–31.

* Didžiosios Britanijos ir SSSR diplomatiniai santykiai nutrūko 1927 m. gegužės pabaigoje.

[972] M. Wołos, *Francja – ZSRR. Stosunki polityczne w latach 1924–1932*, Toruń, 2004, s. 229.

[973] Del mūsų santykių su Sov. Rusija, *Lietuva*, 1927 01 15, p. 1.

[974] R. Lopata, Die Entstehung des autoritären Regimes in Litauen 1926 – Umstaande, Legitimation, Konzeption, *Autoritäre Regime in Ostmittel-und Südosteuropa 1919–1944*, Paderborn-München-Wien-Zürich, 2001, S. 120.

[975] A. Kasparavičius, SSSR ir 1926 metų perversmas Lietuvoje: diplomatija prieš demokratiją, *Lietuvos istorijos metraštis 1998*, Vilnius, 1999, p. 115–156.

[976] SSSR URLK Kolegijos nario Mečislovo Logonovskio 1927 01 07 konfidencialus pranešimas URLK Kolegijai apie pokalbį su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, *RFUPA*, f. 0151, ap. 15, apl. 29, b. 9, l. 96; SSSR URLK Kolegijos nario Boriso Stomoniakovo 1927 01 11 konfidencialus pranešimas URLK kolegijai apie pokalbį su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, ten pat, l. 93.

[977] SSSR URLK Kolegijos nario B. Stomoniakovo 1927 03 16 konfidencialus pranešimas Nr. 6362 URLK Kolegijai apie susitikimą su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, ten pat, l. 77.

Tačiau labiausiai Kremlius įširdo po to, kai kovo 15 d. popietę lietuvių policijos postas prie SSSR atstovybės durų pareikalavo asmens tapatybę liudijančių dokumentų iš paties pasiuntinio Sergejaus Aleksandrovskio[978]. Kremlius dėl šio incidento bandė protestuoti. Užsienio reikalų liaudies komisariato kolegijos narys Borisas Stomoniakovas, išsikvietęs Lietuvos pasiuntinį Maskvoje Jurgį Baltrušaitį, karščiavosi, jog S. Aleksandrovskį Kaune beveik visi „<...> gerai pažįsta iš veido", o Lietuvos policija taip esą „persekioja" tik vieną SSSR pasiuntinybę[979]. Tačiau čia pat turėjo pripažinti, jog lietuvių policijos veiksmai formaliai žvelgiant vis dėlto „<...> nepažeidžia atstovybės eksteritorialumo" statuso bei visuotinai pripažintų tarptautinės teisės normų[980]. Tačiau Maskvos protestai[981] naujajai valdžiai didelio įspūdžio nedarė. Per J. Baltrušaitį premjeras sovietams perdavė, jog naująja valdžia nepatenkintos kraštutinės kairiosios jėgos (*Sic!*) Kaune šurmuliuoja, slapta rengiasi kažkokiems išpuoliams, todėl policijos visos priemonės yra skirtos tik SSSR atstovybės saugumui užtikrinti[982] (*Sic!*). Beveik tuo pat metu valdančiosios koalicijos oficiozuose *Rytas* bei *Lietuvis* pasirodė rašinių, kuriuose kritikuojama SSSR politika bei leidžiama suprasti, kad Maskvos pasiuntinys artimiausiu metu Kauną greičiausiai turės palikti[983]. Nepaisant Maskvos protestų[984], išskirtinis lietuvių policijos dėmesys *laikinojoje sostinėje* įsikūrusiai sovietų diplomatinei atstovybei tęsėsi bent iki 1927 m. vasaros pradžios ir baigėsi SSSR pasiuntinio Sergejaus Aleksandrovskio atšaukimu iš Kauno[985].

[978] Ten pat.

[979] Ten pat.

[980] Ten pat.

[981] SSSR URLK Kolegijos nario B. Stomoniakovo 1927 04 04 konfidencialus pranešimas Nr. 5441 URLK Kolegijai apie susitikimą su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, *RFUPA*, l. 64.

[982] Ten pat.

[983] M. Krupavičius, Kieno agentas yra p. Aleksandrovskis?, *Rytas*, 1927 01 10, p. 1.

[984] SSSR URLK Kolegijos nario B. Stomoniakovo 1927 04 30 konfidencialus pranešimas Nr. 5570 URLK Kolegijai apie susitikimą su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, ten pat, l. 56.

[985] S. Aleksandrovskis Kauną paliko 1927 m. birželio pirmomis dienomis. Neilgai trukus jį šiame poste pakeitė naujasis SSSR įgaliotasis atstovas Aleksandras Arosjevas. Priverstiniu S. Aleksandrovskio atšaukimu iš Lietuvos Kremlius buvo labai nepatenkintas. Štai B. Stomoniakovas Lietuvos pasiuntiniui dejavo ir priekaištavo, jog nesupranta, kuo S. Aleksandrovskis „neįtiko" naujajai valdžiai, kad ji „prieš jį pradėjo kampaniją", o SSSR užsienio reikalų liaudies komisaro pavaduotojas M. Litvinovas net neslėpė pasipiktinimo nuo J. Baltrušaičio: „Aš laikau labai neigiamu dalyku mūsų pasiuntinių pakeitimą Kaune. Aš neabejoju Arosjevu, bet kaip naujas žmogus jis iš pradžių neabejotinai atsidurs blogesnėje padėtyje nei Aleksandrovskis". (SSSR URLK Kolegijos nario B. Stomoniakovo 1927 03 26 konfidencialus pranešimas Nr. 5398 URLK Kolegijai apie susitikimą su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, ten pat, l. 74–75; SSSR užsienio reikalų liaudies komisaro pavaduotojo M. Litvinovo konfidencialus diplomatinis dienoraštis Nr. 63 „Baltrušaičio priėmimas", ten pat, l. 42.)

Savo ruožtu Maskva taip lengvai nusileisti neketino ir Kremliaus keršto Lietuvai ilgai laukti neteko. 1927 m. gegužę kompartijos oficiozas *Pravda* paskelbė oficialius Kominterno dokumentus, kuriuose Lietuva jau buvo vadinama „Anglijos agentu"[986]. Nors Lietuvos premjeras dėl tokios jo naujosios politikos reklamos greičiausiai slapta trynė rankas, tačiau per J. Baltrušaitį Maskvai vis dėlto pareiškė „protestą" ir pareikalavo paaiškinti, ką Kremlius turi galvoje „savo oficialiame laikraštyje" skelbdamas tokius pranešimus[987]. Kiek vėliau, tik po atostogų Paryžiuje į tarnybos vietą grįžusį Lietuvos pasiuntinį Maskvoje Jurgį Baltrušaitį akivaizdžiai ėmė persekioti sovietų slaptoji policija. 1927 m. vasaros pabaigoje J. Baltrušaitis tik per plauką nepateko į OGPU* pasalą, „sėdinčią pas kaimyną" greta jo buto[988]. Netrukus Maskvos centre, bulvare *Čystyje Prudy,* prie lietuvių diplomato „prisiklijavo" sovietų slaptosios policijos agentas, kuris iš pradžių jam siūlė užsukti į alinę pasivaišinti, o nesutikus bandė net jėga nusitempti į OGPU tarnybines patalpas[989]. Nuo gresiančių nemalonumų J. Baltrušaitį tąkart išgelbėjo tik jo diplomatinis pasas bei į pagalbą pašauktas netoliese budėjęs eilinis, gana doras sovietų milicininkas, kuris patikrinęs dokumentus diplomatą paleido. Tačiau jau tų pačių metų rugsėjo gale sovietų specialiųjų tarnybų iš anksto ir apdairiau suplanuotos provokacijos lietuvių diplomatas išvengti nebesugebėjo. Eilinį kartą užsukęs pasisvečiuoti į savo „<...> seno pažįstamo ir draugo dailininko Jakulovo" namus Maskvoje (*Sadovoje – 10*) jis kartu su kitu dailininko svečiu – Maskvos kamerinio teatro solistu Ceretelli, pakliuvo į OGPU pasalą, ir nepaisant pateikto „diplomatinio pažymėjimo", be ceremonijų, nelyginant eilinis totalitarinės valstybės pilietis, buvo iškrėstas, kuriam laikui neteko visų savo asmeninių dokumentų ir net valandai buvo sulaikytas[990].

Dvišalių santykių su Sovietų Sąjunga staigus paaštrinimas buvo tik viena prof. A. Voldemaro naujosios užsienio politikos taktikos pusė. Jau 1927 m. sausio viduryje Lietuvos premjeras bei užsienio reikalų ministras Ezopo kalba prašneko ir apie pokyčius formuojant santykius su pietine kaimyne. Šios nuotaikos atsargiai atsispindėjo ir jo vyriausybės deklaracijoje, kuri vasario gale buvo pateikta svarstyti Seimui

[986] SSSR URLK Spaudos skyriaus reikalų vedėjo Aleksandro Arosjevo 1927 05 31 konfidencialus pranešimas URLK Kolegijai apie susitikimą su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, ten pat, l. 48.

[987] Ten pat.

* Sovietų Sąjungos slaptoji politinė policija, rusiškai: *Organy glavnogo političeskogo upravlienija* (Vyriausiosios politinės valdybos organai).

[988] SSSR užsienio reikalų liaudies komisaro G. Čičerino asmeninio sekretoriaus O. Duškino 1927 09 29 konfidencialus pranešimas URLK Kolegijai, ten pat, l. 31.

[989] Ten pat, l. 32.

[990] Ten pat, l. 31–32.

ir kurioje, buvo užuominų apie ketinimus pradėti politinį dialogą su Lenkija[991]. Aiškiau, konkrečiau bei plačiau savo naujosios užsienio politikos kontūrus premjeras patikėjo bei apibrėžė diplomatiniam korpusui.

Kaip matyti iš Lietuvos pasiuntinio Maskvoje Jurgio Baltrušaičio gausių ir turiningų diskusijų su sovietų diplomatais, 1927 m. pradžioje išanalizavęs paskutinių metų Lietuvos užsienio politikos kolizijas bei tarptautines tendencijas, prof. A. Voldemaras padarė išvadą, jog Locarno pacifikacinių sutarčių fone Lietuvai trūks plyš būtina atsisakyti tendencingos ir „labai pavojingos" „permanentinio karo stovio politikos" su Lenkija, kuri jauną nacionalinę Lietuvos valstybę gali privesti prie politinio kolapso[992]. Pasak Kauno naujojo diplomatijos vadovo, pasinaudodama Lietuvos atstovų E. Galvanausko bei V. Sidzikausko ankstesnių metų viešais pareiškimais Tautų Sąjungoje, jog Lietuva laiko save esant „permanentiniame kare su Lenkija", pastaroji bet kada lengva ranka galėtų visą Lietuvą aneksuoti ir net išvengti tarptautinių sankcijų, nes dėl minėtų lietuvių diplomatų pareiškimų Tautų Sąjunga konflikto iniciatore būtų priversta pripažinti ne Lenkiją, bet Lietuvą[993]. Apie Vakarų šalių lyderių požiūrį į Lietuvos užsienio politiką 1926 m. vėlyvą rudenį, pačiose perversmo išvakarėse P. Klimas iš Paryžiaus į laikinąją sostinę rašė: „Tas „karo stovis" taip suerzino psichologiškai visus taikos apaštalus, kad jie tiesiog ruošiasi prieš mus į Kryžiaus karą". Taigi pastarosios Vakarų refleksijos bei būtent tokie prof. A. Voldemaro geopolitiniai „skaičiavimai" pastūmėjo jį jau 1927 m. pradžioje iškelti „Lietuvos ir Pabaltijo neutraliteto idėją" bei, nelaukiant „galutinio" Vilniaus problemos išsprendimo, ryžtis politiniam dialogui su Lenkija[994], kuri po Locarno tarptautinės konferencijos susitarimų bei Reino garantinio pakto sudarymo 1926 m. pabaigoje tarptautinėje scenoje kurį laiką jautėsi nejaukiai, nuskriausta[995] ir ieškojo daugiau ar stipresnių geopolitinės atramos taškų[996]. Toks Varšuvos susirūpinimas savo tarptauti-

[991] 1927 m. vasario 25 d. A. Voldemaro Vyriausybės deklaracija, *Trečiojo Seimo stenogramos. III sesija, 69-asis posėdis*. p. 9.

[992] SSSR URLK Kolegijos nario B. Stomoniakovo 1927 05 06 konfidencialus pranešimas Nr. 5600 URLK Kolegijai apie pokalbį su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, *RFUPA*, f. 0151, ap. 15, apl. 29, b. 9, l. 51.

[993] Ten pat; T. Giedraitis, *Modernios tarptautinės sistemos raida, teorijos ir jų implikacijos tarpukario Lietuvos užsienio politikoje*. Magistro darbas, Vilnius, 1999, p. 50.

[994] SSSR URLK Kolegijos nario B. Stomoniakovo 1927 03 14 konfidencialus pranešimas Nr. 5331 URLK Kolegijai apie pokalbį su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, *RFUPA*, f. 0151, ap. 15, apl. 29, b. 9, l. 83.

[995] E. Kaszuba, *System propagandy państwowej obozu rządzącego w Polsce w latach 1926–1939*, Toruń, 2004, s. 57–60.

[996] М. Лечик (Marian Leczyk), Во французско–польско–росийском треугольнике, 1922–1934, *Советско-польские отношения в политических условиях Европы 30-х годов XX столетия*, Москва, 2001, с. 117; *Poland between Germany and Russia 1926–1933. The Theory of two Enemies*. Ed. by A. Korczyński, T. Swiętochowski, New York, 1975, p. 70.

ne konsteliacija bei tam tikras politinis nepasitikėjimas rytojumi atsispindėjo ir jos veiksmuose bei daugiau ar mažiau buvo žinomas ir Kaune. Štai 1927 m. pradžioje J. Baltrušaitis Lietuvos URM skubiai informavo, jog vasario 8–11 dienomis Lenkijos vadovas bent dukart susitikęs su Prancūzijos pasiuntiniu Varšuvoje Alfredu Jules Laroche „<...> skundėsi, kad Prancūzija nepakankamai stipriai laiko apglėbusi Vokietiją Versalio glėbiu", bei išsitarė, jog „Lenkija labai suinteresuota sumažinti savo priešų skaičių" tarptautinėje arenoje[997].

Tačiau pagerinti santykius su pietine kaimyne bei sustiprinti Lietuvos padėtį Europoje besiformuojanti autoritarinė lietuvių valdžia ketino jokiu būdu neatsisakydama ilgalaikių teritorinių revendikacijų Vilniaus atžvilgiu. Pagal „Voldemaro minčių tėkmę", realizuojant šią programą* buvo būtina pradėti nuo politinių derybų su Lenkija bei pasiekti tarpusavio pripažinimo *de jure,* kuris ne tik pakeltų Lietuvos prestižą užsienyje, bet ir sumažintų Lenkijos eventualių karinių avantiūrų grėsmę Lietuvai[998]. Kartu derybas su Lenkija planuota „<...> panaudoti tam, kad prieš visą

[997] SSSR URLK Kolegijos nario B. Stomoniakovo 1927 03 14 konfidencialus pranešimas Nr. 5331 URLK Kolegijai apie pokalbį su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, *RFUPA,* f. 0151, ap. 15, apl. 29, b. 9, l. 86.

* J. Baltrušaičio teigimu, šią užsienio politikos reformų programą daugiausia rengė premjeras-užsienio reikalų ministras, nes 1927 m. pradžioje prezidentas ilgokai „sirgo" bei negalavo. Turint galvoje gana neryžtingą A. Smetonos charakterį bei būdingą elgesį politiškai atsakingais ar kritiškais momentais – 1918/1919 m. sandūra, 1926 m. pabaiga, 1935/1936 m. S. Lozoraičio iniciatyvos, 1940 m. vasaros pradžios situacija – galima kelti hipotezę, kad minimu atveju irgi nebūtinai buvo kalta tik prezidento sveikata. Galbūt jis tiesiog nepanoro ar nesiryžo aktyviai dalyvauti itin slidžiame užsienio politikos žaidime, kuris visai šviežiame Kauno–Maskvos *džentelmeniško susitarimo* bei tautininkų vadų politinio koketavimo su sovietų diplomatija fone tam tikra prasme ne tik reiškė Kauno politinę išdavystę Maskvos atžvilgiu, bet ir eventualiai nežadėjo galutinio susibičiuliavimo su Varšuva. Kitaip tariant, galimybė prarasti nors ir nelabai patikimą, bet seną politinį „sąjungininką" buvo kur kas realesnė nei įsigyti naują, o tokia perspektyva politiniu pragmatizmu bei atsargumu pasižymintį veikėją turėjo neabejotinai bauginti. Galvoti prof. A. Voldemaro naudai šiuo atveju skatina ir istoriko Vinco Trumpos pastarąjam duota gana taikli charakteristika. [V. Trumpa, *Apie žmones ir laiką,* Vilnius, Baltos lankos, 2001, p. 360–362.]

[998] Čia galima pažymėti, jog trečiojo dešimtmečio viduryje kai kurie nacionalistiškai radikaliau nusiteikę Lenkijos politiniai-kariniai bei diplomatiniai sluoksniai, regis, dar nebuvo praradę vilčių vienu ar kitu būdu „susivienyti" su Lietuva arba tiesiog ją „inkorporuoti" į Lenkijos sudėtį. Štai 1926 m. antroje pusėje Lenkijos specialiosios tarnybos sąmoningai bandė destabilizuoti politinę situaciją Lietuvoje iki tokio laipsnio, kad M. Sleževičiaus Kabinetas būtų tiesiog priverstas ieškoti „pagalbos" Varšuvoje. Kiek vėliau, 1927 m. ankstyvą pavasarį, Lenkijos *Chargé d'Affaires* Maskvoje Adamas Zieleziński, kalbėdamas su SSSR URLK Kolegijos nariu Michailu Karskiu, samprotavo: „Ko jūs taip nervingai reaguojate į gandus apie Lietuvos susivienijimą su Lenkija? Šiandien tie gandai visiškai nepagrįsti <...>, bet jeigu Lenkija vienaip ar kitaip ir inkorporuotų Lietuvą, tai nė kiek negrėstų SSSR interesams. Prieš kelerius metus, kai santykiai tarp Lenkijos ir SSSR buvo tokie, jog jiems buvo galima palinkėti tik geresnio, SSSR, žinoma, negalėjo ramiai žiūrėti į tai, bet dabar, kada santykiai žymiai pagerėjo ir jie neabejotinai gerėja, <...> SSSR nėra pagrindo jaudintis". (H. Wisner, *Wojna nie wojna. Szkicze z przeszłości polsko-litewskiej,* Warszawa, 1978, s. 179–180; SSSR URLK Kolegijos nario M. Karskio 1927 03 14 konfidencialus pranešimas Nr. 26166 URLK kolegijai apie pokalbį su Lenkijos Chargé d'Affaires Maskvoje A. Zieleziński, *RFUPA,* f. 0151, ap. 15, apl. 29, b. 9, l. 87.)

pasaulį užfiksuoti, jog nepaisant visų Varšuvos tvirtinimų, Vilniaus klausimas iš tiesų egzistuoja, lieka neišspręstas, <...> ir Lietuva savo pretenzijų neatsisako ir neatsisakys"[999]. Projekto autoriaus (ar autorių?) manymu, po 1923 m. kovo 15 d. Ambasadorių konferencijos vienpusiško sprendimo tokios derybos Lenkiją turėjo pastatyti į „nepatogią" tarptautinę situaciją ir perspektyvoje jeigu ir nenusverti Vilniaus bylos svarstyklių lėkštes Lietuvos naudai, tai bent jau jas nors apytikriai išlyginti[1000]. Reikšminga bei įdomu, jog Kaune sugalvotą užsienio politikos programą Varšuvos atžvilgiu iš esmės akceptavo Paryžius, kuris tuomet pretendavo „tarpininkauti" sprendžiant lietuvių ir lenkų konfliktą[1001] ir, regis, jau neturėjo didelių vilčių, kad ši problema būtų išspręsta vienu mostu. 1927 m. vasaros pradžioje išklausęs P. Klimo „paskaitą" apie lenkų politinės propagandos „viduramžiškus metodus"* Vilniuje bei pareiškimus, jog Lietuva <...> negali ir niekuomet neatsisakys nuo savo krašto ir sostinės", Quai d'Orsay Europos reikalų departamento direktoriaus pavaduotojas Blanchet, matyt, turėdamas galvoje Varšuvos siekius „mažinti" savo išorės priešų skaičių, būdingai konstatavo, „<...> kad jeigu būtų išsklaidytas tas „karo stovis" ir įvyktų *de jure* pripažinimas – jau būtų didelis ir pakankamas šiam momentui žingsnis pirmyn"[1002].

Kaip galima spręsti iš vėlesnių gana turiningų lietuvių pasiuntinio pareiškimų Maskvoje, premjeras turėjo „iliuzijų", kad jo naujosios užsienio politikos šalininkais tarptautinėje scenoje pirmiausia taps Didžioji Britanija bei Veimaro Vokietija[1003].

[999] SSSR URLK Kolegijos nario B. Stomoniakovo 1927 03 14 konfidencialus pranešimas Nr. 5331 URLK Kolegijai apie pokalbį su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, *RFUPA*, f. 0151, ap. 15, apl. 29, b. 9, l. 83.

[1000] Ten pat.

[1001] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P. Klimo 1927 06 01 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 7, l. 232.

* Būtent taip lietuvių diplomatas reflektavo Lenkijos užmojus Vilniaus Aušros Vartų madoną „vainikuoti Lenkijos Karaliene". Šiuo atveju gana įdomu, jog ši neabejotinai propagandinė kampanija skirta užaštrinti ir taip jau įspūdingai karštus Vilnijos gyventojų katalikų jausmus, charakteringai sutapo su Lietuvos užsienio politikos naująja paradigma. Todėl galima manyti, jog Kauno iniciatyvos 1927 m. pavasarį Varšuvai kėlė tam tikrą nerimą, ir ji, nebūdama pernelyg įsitikinusi „galutiniu" Vilniaus problemos sprendimu, politinės propagandos akcijomis rūpinosi „stiprinti" Vilnijos visuomenės dvasinį ryšį su Lenkija bei pastarosios idėjinius įsipareigojimus pirmosios dvasinių simbolių atžvilgiu. Katalikiškosios visuomenės pasąmonėje Aušros Vartų madonos karūnacija Lenkijos karaliene turėjo gaivinti Abiejų Tautų unijos idėją bei asocijuotis su neginčytinu Lenkijos teritorijos integralumu. Konkrečiau tariant, Lenkijos karalienės „rezidencija" iš principo negalėjo būti užsienyje, o ir save gerbiantys lenkai negalėjo leisti, kad jų karalienė atsidurtų egzilyje. Taip socialistinių pažiūrų modernios Lenkijos vadovas, matyt, prisiminęs Lietuvos didžiųjų kunigaikščių XV–XVI amžiais tapimo Lenkijos karaliais istorijas bei sumaniai eksploatuodamas savo tautiečių religinius jausmus, darė savo „didžiąją politiką".

[1002] Ten pat, l. 233.

[1003] SSSR URLK Kolegijos nario B. Stomoniakovo 1927 05 06 konfidencialus pranešimas Nr. 5600 URLK Kolegijai apie pokalbį su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, *RFUPA*, f. 0151, ap. 15, apl. 29, b. 9, l. 51–52; SSSR URLK Kolegijos nario B. Stomoniakovo 1927 12 15 konfidencialus pranešimas Nr. 43643 URLK Kolegijai apie pokalbį su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, ten pat, l. 5.

Londonas dėl to, kad labiausiai suinteresuotas tarptautine ramybe, Locarno pacifikacinės politikos plėtra Centrinėje ir Rytų Europoje[1004] bei ekonominiu bendradarbiavimu su Lietuva[1005], o Berlynas – jog tiesiog yra priverstas sekti įkandin Londono, nes be pastarojo politinės paramos negali tikėtis atsipalaiduoti nuo Versalio Taikos sutarties gniaužtų bei savo didžiavalstybinių aspiracijų realizavimo. Be to, Lietuvos banko valdytojo prof. Vlado Jurgučio 1927 m. pavasarį vizitas į Berlyną ir gana sėkmingos derybos dėl paskolos Lietuvai su Reichsbanko prezidentu prof. Hjalmaru Schachtu, vokiečių pasiuntinio Kaune Hanso Moratho „geriausi ketinimai", lietuvių pasiuntinio Berlyne Vaclovo Sidzikausko vilčių teikiantys pranešimai į *Laikinąją sostinę* apie vokiečių diplomatijos svarbiausio architekto Gustavo Sresemanno užsienio politikos prioritetus[1006] bei Vokietijos ambasadoriaus Maskvoje grafo Ulricho von Brockdorff-Rantzau diplomatinė veikla – patikinimai J. Baltrušaičiui, kad „Vokietija parems Lietuvą ir yra pasiryžusi jai suteikti visokeriopą pagalbą"[1007] bei sugestijos „<...> pabandyti rasti naujų galimybių Vokietijai suartinti su Lietuva ir palaikyti Lietuvą jos ginče su Lenkija"[1008] – Kauną skatino manyti, jog Lietuva

[1004] SSSR URLK Kolegijos nario B. Stomoniakovo 1927 06 03 konfidencialus pranešimas Nr. 5710 URLK Kolegijai apie pokalbį su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, ten pat, l. 46–47.

[1005] Jeigu tikėsime J. Baltrušaičio pateikta informacija sovietų diplomatams, tai Oslo jūrų uosto buvusio ilgamečio viršininko, vėliau Tautų Sąjungos atstovo Klaipėdos uosto Direkcijoje norvegų inžinieriaus Yngvaro Kjelstrupo pasisiūlymas prof. A. Voldemarui 1927 m. vasarį atgaivinti lietuvių ir lenkų neoficialias politines derybas Kaune buvo suprastas ne tik kaip šio veikėjo bandymas padaryti asmeninę karjerą – iš Klaipėdos uosto Direkcijos pirmininko posto išstumti inžinierių Tomą Norų-Naruševičių ir pačiam užimti jo vietą, – bet ir kaip lenkų siekiai bei „Anglijos suinteresuotumas" išjudinti lietuvių–lenkų santykių problemos sprendimą ir greičiau atidaryti Lenkijos–Lietuvos sieną. (SSSR URLK Kolegijos nario B. Stomoniakovo 1927 03 14 konfidencialus pranešimas Nr. 5331 URLK Kolegijai apie pokalbį su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, ten pat, l. 80–82.)

[1006] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vokietijoje V. Sidzikausko 1927 01 13 slaptas pranešimas premjerui ir užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 687, l. 65–67; Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vokietijoje V. Sidzikausko 1927 01 17 slaptas pranešimas premjerui ir užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui, ten pat, l. 60; Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vokietijoje V. Sidzikausko 1927 01 19 slaptas pranešimas premjerui ir užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui, ten pat, l. 39; Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vokietijoje V. Sidzikausko 1927 03 19 šifruota telegrama URM Politikos departamentui, ten pat, l. 40; Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vokietijoje V. Sidzikausko 1927 03 21 slaptas pranešimas premjerui ir užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui, ten pat, l. 35–37; Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vokietijoje V. Sidzikausko 1927 03 28 šifruota telegrama URM Politikos departamentui, ten pat, l. 33.

[1007] SSSR URLK Kolegijos nario B. Stomoniakovo 1927 04 09 konfidencialus pranešimas Nr. 5481 URLK Kolegijai apie pokalbį su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, *RFUPA*, f. 0151, ap. 15, ap. 29, b. 9, l. 62.

[1008] SSSR URLK Kolegijos nario B. Stomoniakovo 1927 05 06 konfidencialus pranešimas Nr. 5600 URLK Kolegijai apie pokalbį su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, ten pat, l. 52.

Veimaro Vokietijai svarbi ir siekiant Lenkiją laikyti savo politikos glėbyje bei ekonomiškai šaknytis šiaurrytiniame Baltijos regione. Kai kurie duomenys leidžia manyti, jog Lietuvos diplomatijos vadovas taip pat projektavo, kad naująją jo politinę liniją laikui bėgant parems ir Lenkijos sąjungininkės Prancūzijos geopolitinė konkurentė Viduržemio jūros regione Italija[1009], kuri, pasak V. Čarneckio, nors lietuvių ir lenkų ginče konkrečios „savo politikos neveda“, o tik „koordinuoja savo žygius“ su britais bei prancūzais, tačiau „kartu būdama Lietuvai prietelinga stengiasi jai kiek galėdama padėti“[1010]. Be to, tam tikrų vilčių teikė artimiausi kaimynai latviai. Prof. A. Voldemaro nuomone, neseniai į valdžią Latvijoje atėjusi socialdemokratinė vyriausybė su užsienio reikalų ministru Feliksu Cielēnsu buvo gerokai mažiau „polonizuota“ nei latvių dešinieji[1011] bei labiau suinteresuota savarankiška Baltijos valstybių politine emancipacija tarptautinėje erdvėje[1012].

Bolševikinei Rusijai šioje prof. A. Voldemaro sugalvotoje strategijoje bei taktikoje rimtesnio vaidmens nebuvo numatyta ir tokie naujosios vyriausybės prioritetai buvo neabejotinas iššūkis Maskvai, kuri Lietuvos užsienio politiką visaip stengėsi ir jau beveik buvo įpratusi „globoti“ dar nuo 1920 m. vidurvasario[1013]. Todėl, suprantama, Kremlius jokiu būdu nenorėjo Lietuvos paleisti iš savo politinės įtakos daržo ir tokiems premjero projektams arba atvirai nepritarė[1014], arba stengėsi pakišti koją sumaniai intriguodamas: primygtinai piršo tautininkų koaliciją su liaudininkais[1015] ir/ar socialdemokratais[1016], kuriais manė galintis labiau pasikliauti bei lengviau

[1009] SSSR URLK Kolegijos nario B. Stomoniakovo 1927 11 01 konfidencialus pranešimas Nr. 5979 URLK kolegijai apie pokalbį su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, ten pat, l. 28.

[1010] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Italijoje V. Čarneckio 1927 05 26 šifruota telegrama URM Politikos departamentui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 710, l. 248.

[1011] SSSR URLK Kolegijos nario B. Stomoniakovo 1927 04 09 konfidencialus pranešimas Nr. 5481 URLK kolegijai apie susitikimą su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, *RFUPA*, f. 0151, ap. 15, apl. 29, b. 9, l. 61; SSSR URLK Kolegijos nario B. Stomoniakovo 1927 06 17 konfidencialus pranešimas Nr. 5745 URLK kolegijai apie susitikimą su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, ten pat, l. 40.

[1012] Z. Butkus, Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919–1929 metais, p. 114.

[1013] Č. Laurinavičius, *Lietuvos ir Sovietų Rusijos Taikos sutartis (1920 m. liepos 12 d. sutarties problema)*, Vilnius, 1992, p. 167; Z. Butkus, Pirmasis Sovietų pasiuntinys Lietuvoje A. Akselrodas: diplomatinės veiklos pusmetis (1920 m. rugsėjis – 1921 m. kovas), *Lietuvos istorijos metraštis 1996*, Vilnius, 1997, p. 122–126.

[1014] SSSR užsienio reikalų liaudies komisaro pavaduotojo Maksimo Litvinovo 1927 01 25 konfidencialus diplomatinis dienoraštis „Baltrušaičio priėmimas“, *RFUPA*, f. 0151, ap. 15, apl. 29, b. 9, l. 92.

[1015] SSSR URLK Kolegijos nario B. Stomoniakovo 1927 04 13 konfidencialus pranešimas Nr. 5504 URLK Kolegijai apie susitikimą su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, ten pat, l. 58–59.

[1016] SSSR URLK referentės Levkovič 1927 01 11 konfidenciali analitinė pažyma URLK Kolegijai „Dėl klausimo apie jėgų santykį Lietuvos vyriausybėje“, ten pat, apl. 23, b. 2700, l. 34–35.

kontroliuoti[1017], įvairiais būdais – įkalbinėjimais, raginimais ir netgi politiniu spaudimu[1018] – skatino orientaciją į Veimaro Vokietiją[1019], tačiau kritikavo ir iš esmės

[1017] Ten pat; SSSR URLK referentės Levkovič 1927 03 15 konfidenciali analitinė pažyma URLK Kolegijai „Dėl Lietuvos klausimo", ten pat, l. 18; SSSR URLK referentės Levkovič 1927 12 22 konfidencialus pranešimas URLK Kolegijai apie susitikimą su LVLS oficiozo *Lietuvos žinios* redaktoriumi Pranu Dailide, ten pat, ap. 16, apl. 33, b. 4, l. 2.

[1018] Pavyzdžiui, 1927 m. pavasarį B. Stomoniakovas J. Baltrušaičiui be jokių užuolankų pareiškė, kad „Lietuvos vyriausybės nesuinteresuotumas su Vokietija bei SSSR pasirašyti prekybos sutartį Maskvoje suprantamas kaip Lietuvos posūkis į Lenkiją". Tuo tarpu J. Baltrušaitis derybų tarp Lietuvos ir Vokietijos dėl prekybinės sutarties sudarymo įstrigimą aiškino buvusio URM Ekonomikos departamento direktoriaus, vėliau – Teisių ir administracijos departamento direktoriaus dr. J. Purickio, tiesiogiai atsakingo už šias derybas, neatsakingu aplaidumu bei vangiu elgesiu. Pasak diplomato, kai premjeras iš direktoriaus paprašė tokios sutarties projekto, tai paaiškėjo, kad dokumentas dar net neparengtas. Už šį nedovanotiną aplaidumą dr. J. Purickis esą ir „atsisveikino" su savo pareigomis. Toks dr. J. Purickio atleidimo iš tarnybos URM aiškinimas, manytume, gana vienpusiškas ir tik iš dalies pagrįstas, nes išties jis buvo gana darbštus ir kūrybingas. O tai, kad pareigūnas laiku neparengė Lietuvos–Vokietijos prekybos sutarties projekto, tikriausiai būtų galima aiškinti 1926–1927 m. sandūroje vykusia URM vadovybės ir institucijos politinių prioritetų radikalia kaita bei jo privataus gyvenimo peripetijomis. 1926 m. spalį dr. J. Purickis, kaip Lietuvos delegacijos vadovas, išvyko į Maskvą vesti derybų su sovietais dėl prekybos sutarties pasirašymo. Nors ekonomine-politine prasme šios derybos Lietuvai naudos neatnešė, bet diplomato asmeninį gyvenimą jos praturtino. Vos per porą komandiruotės Rusijos sostinėje mėnesių šis lietuvių diplomatas – ekskunigas bei eksministras sugebėjo įsimylėti ir net vesti. Todėl 1926 m. gruodį iš Maskvos į Kauną jau grįžo ne vienas, bet su žmona – iš Chersono kilusia dvidešimt šešerių metų ukrainiete stačiatike Elena Skriabina. Toks buvusio dvasininko poelgis sukėlė nedviprasmišką lietuvių tradicinės katalikiškosios visuomenės bei krikščioniškosios demokratijos, kuriai jis priklausė, reakciją. Kai kurie lietuvių dvasininkai bei LKDP ideologijos karštesni sergėtojai tokį buvusio kolegos žingsnį traktavo beveik kaip „nacionalinę išdavystę". Taigi apibendrinant galima tarti, jog staigų dr. J. Purickio atleidimą iš diplomatinės tarnybos, be kitų priežasčių, matyt, nulėmė buvusių jo bendrapartiečių-bendraminčių prasidėjęs puolimas prieš ekskunigą bei jį lemtingai papildęs prof. A. Voldemaro noras atsikratyti savo naujajai politikai neparankios orientacijos veikėjo iš politinių konkurentų stovyklos. Kaune, Varšuvoje bei Maskvoje dr. J. Purickis labiau garsėjo ne kaip polonofilas, bet kaip prorusiškos geopolitinės orientacijos šalininkas, todėl netenka stebėtis, kad jo pasitraukimas iš URM sistemos pastarojoje buvo sutiktas su santūriu apgailestavimu. (SSSR URLK Kolegijos nario B. Stomoniakovo 1927 03 14 konfidencialus pranešimas Nr. 5331 URLK Kolegijai apie susitikimą su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, ten pat, l. 80; SSSR URLK bendradarbio M. Dobranickio 1927 09 12 konfidencialus pranešimas Nr. 2749 URLK Kolegijai apie susitikimą su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, ten pat, l. 35.)

[1019] SSSR URLK Kolegijos nario B. Stomoniakovo 1927 01 07 konfidencialus pranešimas Nr. 5034 Kolegijai apie susitikimą su vokiečių žurnalistu – *Berliner Tageblatt* specialiuoju korespondentu Maskvoje Pauliu Schefferiu, ten pat, ap. 15, apl. 29, b. 9, l. 88–91; SSSR užsienio reikalų liaudies komisaro pavaduotojo M. Litvinovo 1927 06 06 konfidencialus laiškas Nr. 3407 SSSR užsienio reikalų liaudies komisarui G. Čičerinui iš Maskvos į Berlyną, ten pat, l. 44–45; SSSR URLK Kolegijos nario B. Stomoniakovo 1927 06 17 konfidencialus pranešimas Nr. 5745 URLK Kolegijai apie susitikimą su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, ten pat, l. 39; SSSR URLK Kolegijos nario F. Rotšteino 1927 09 08 konfidencialus pranešimas URLK Kolegijai apie susitikimą su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, ten pat, l. 36; SSSR URLK bendradarbio M. Dobranickio 1927 09 12 konfidencialus pranešimas Nr. 2749 URLK Kolegijai apie susitikimą su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR

blokavo bet kokią gilesnę geopolitinę konsolidaciją su Latvija bei Estija[1020], atsargiai, sakytume, netgi preciziškai manipuliavo dalies antilenkiškai nusistačiusių lietuvių kariškių (pavyzdžiui, generolo Povilo Plechavičiaus) reiškiamu nepasitenkinimu prof. A. Voldemaro „politine linija“[1021] ir net krikščionių demokratų užkulisinėmis pastangomis išstumti iš valdžios Olimpo[1022] šį kai kuriuose visuomenės sluoksniuose tuomet gana populiarų tautininkų veikėją. Be to, inicijavo antivoldemariškas spaudos kampanijas užsienyje[1023]. Kiek rūpesčių ir kokias fobijas 1927 m. pavasarį–rudenį Kremlius patyrė dėl Lietuvos užsienio politikos naujosios orientacijos, gali gerai parodyti tokie faktai. 1927 m. kovo viduryje URLK referentūros analitinėse pažymose nedviprasmiškai nurodoma, jog naująją Lietuvos užsienio politiką būtina torpeduoti „visomis priemonėmis <...>, inspiruoti Lietuvos opoziciją bei atitinkamą užsienio spaudą[1024], <...> nes stipri opozicija, kaip tai jau buvo anksčiau, neleis

J. Baltrušaičiu, ten pat, l. 34; SSSR URLK Kolegijos nario B. Stomoniakovo 1927 11 21 konfidencialus pranešimas Nr. 43520 URLK Kolegijai apie susitikimą su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, ten pat, l. 20–21.

[1020] Štai SSSR URLK kolegijos narys, URLK Spaudos skyriaus vedėjas, vienas žymesnių trečiojo dešimtmečio vidurio sovietinės diplomatijos ideologų ir strategų Fiodoras Rotšteinas taip geopolitiškai edukavo lietuvių pasiuntinį Maskvoje: „Lietuvai menkai gali pagelbėti ir suartėjimas su mažomis Pabaltijo valstybėmis, kurios Lietuvai nieko negali duoti, bet kurios gali ją įpainioti į jai pačiai ir mums nemalonią kombinaciją. Todėl Lietuva iš tarptautinės izoliacijos gali išeiti tik dviem keliais: per Lenkiją ir Vokietiją. Manau, nereikia ilgai mąstyti, kurį kelią pasirinkti. Vokietija, žinoma, irgi pavojinga Lietuvai, nes tampa stipria valstybe, kuri laikui bėgant neišvengiamai įgis ir imperialistinį apetitą. Bet tai dar ateities klausimas, o Lenkija pavojinga dabar. Be to, suartėjus su Vokietija, susilpnėtų jos imperializmas ir Klaipėdoje, nes per Berlyną Lietuva efektyviau galėtų su juo kovoti“. Kiek vėliau kitas URLK Kolegijos narys, Lietuvos reikalų „specialistas“ B. Stomoniakovas taip pat būdingai švietė J. Baltrušaitį: „<...> ketinimas Tautų Sąjungos komisijoje, svarstančioje lietuvių–lenkų konfliktą atmesti Stresemanno kandidatūrą Lietuvai būtų katastrofiška klaida. Be reikalo Voldemaras tiki, kad mažų valstybių atstovai Lietuvos interesus apgins geriau negu Vokietija. Lietuviai neturi susipainioti mažų valstybių pacifistinėje frazeologijoje, nes kai Europoje iškyla rimtas klausimas, tai paaiškėja, jog tos mažos valstybės įgyvendina Didžiųjų politiką, kurioms savo ruožtu visuomet pakanka įtakos ir resursų mažosioms daryti spaudimą. Lietuva turi suvokti, kad lemia ne frazeologija, bet interesai“. (SSSR URLK Kolegijos nario, URLK Spaudos skyriaus vedėjo ir žurnalo *Meždunarodnaja žyzn* redaktoriaus F. Rotšteino 1927 09 08 konfidencialus pranešimas URLK Kolegijai apie pokalbį su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, ten pat, l. 37; SSSR URLK Kolegijos nario B. Stomoniakovo 1927 11 21 konfidencialus pranešimas Nr. 43520 URLK Kolegijai apie susitikimą su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, ten pat, l. 20.)

[1021] SSSR URLK Kolegijos nario B. Stomoniakovo 1927 05 06 konfidencialus pranešimas Nr. 5600 URLK Kolegijai apie susitikimą su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, ten pat, l. 54.

[1022] Ten pat.

[1023] SSSR URLK referentės Levkovič 1927 03 15 konfidenciali analitinė pažyma URLK Kolegijai „Dėl Lietuvos klausimo“, ten pat, apl. 23, b. 2700, l. 18.

[1024] Ten pat.

Lietuvai suartėti su Lenkija"[1025]. Kiek vėliau, balandžio pradžioje, B. Stomoniakovas negailėdamas kritikos Lietuvos premjero vidaus bei užsienio politikai J. Baltrušaičiui dejavo, kad Kaune atsirado „<...> žmonių, norinčių tiesiog sugriauti gerus Sovietų Sąjungos ir Lietuvos ryšius"[1026]. Iš dokumento turinio panašu, jog URLK pareigūnas siekė, kad ši jo nuomonė pasiektų ir prezidentą A. Smetoną. Maskvai vis nesisekant ambicingojo lietuvių premjero išmušti iš „prolenkiškos" politikos vėžių, URLK Kolegijos narys bei URLK Spaudos skyriaus vedėjas Fiodoras Rotšteinas, tų pačių metų rugsėjo pirmomis dienomis vėl visapusiškai karštai kritikuodamas prof. A. Voldemaro „kursą", nesusilaikė ir užmiršęs visas diplomatines subtilybes J. Baltrušaitį bandė atvirai iškvosti: „Ar galvoja jis [A. Voldemaras. – A. K.] apie uniją su Lenkija, jeigu Vilniaus klausimas būtų išspręstas?"[1027]

Tačiau apversti Lietuvos naujosios užsienio politikos garvežį Kremliui nebuvo labai lengva. Naujasis Lietuvos diplomatijos vairininkas pasirodė ambicingas, sunkiai sukalbamas ir beveik viską darė priešingai nei siūlė Maskva. 1927 m. vasarį savo deklaracijoje prof. A. Voldemaras nutylėjo visiškai neseniai pasirašytą Lietuvos–SSSR politinę nepuolimo sutartį, tačiau viešai pareiškė, jog Sovietų Rusija „<...> apsisprendimo teisę pripažįsta tik proletariatui"[1028]. Kiek vėliau „išbarė" J. Baltrušaitį už siūlymą Lietuvai ir Sovietų Sąjungai apsikeisti deklaracijomis „Dėl gerų dvišalių santykių" bei pareiškęs, kad, ratifikavus nepuolimo sutartį, „<...> nėra jokio reikalo daugiau apie tai vėl kalbėti", kategoriškai atmetė šią J. Baltrušaičio ir B. Stomoniakovo stumiamą idėją[1029]. Nepasidavė Kremliaus gundymams Kaune įkurti SSSR prekybos atstovybę[1030], o Klaipėdoje steigti rusiškos naftos perdirbimo „sindikatą"[1031], kuris „pagyvintų" Lietuvos ekonominę ir politinę padėtį (*Sic*!)[1032].

[1025] SSSR URLK referentės Levkovič 1927 03 30 konfidenciali „Atmintinė pažyma" URLK Kolegijai Lietuvos klausimu, ten pat, l. 20.

[1026] SSSR URLK Kolegijos nario B. Stomoniakovo 1927 04 04 konfidencialus pranešimas Nr. 5441 URLK Kolegijai apie pokalbį su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, ten pat, ap. 15, apl. 29, b. 9, l. 84.

[1027] SSSR URLK Kolegijos nario, URLK Spaudos skyriaus vedėjo ir žurnalo *Meždunarodnaja žyzn* redaktoriaus F. Rotšteino 1927 09 08 konfidencialus pranešimas URLK Kolegijai apie pokalbį su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, ten pat, l. 37.

[1028] SSSR URLK Kolegijos nario B. Stomoniakovo 1927 03 14 konfidencialus pranešimas Nr. 5331 URLK Kolegijai apie pokalbį su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, ten pat, l. 84.

[1029] Ten pat.

[1030] SSSR URLK Kolegijos nario, URLK Spaudos skyriaus vedėjo ir žurnalo *Meždunarodnaja žyzn* redaktoriaus F. Rotšteino 1927 09 08 konfidencialus pranešimas URLK Kolegijai apie pokalbį su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, ten pat, l. 36.

[1031] SSSR URLK Kolegijos nario B. Stomoniakovo 1927 12 15 konfidencialus pranešimas Nr. 43643 URLK Kolegijai apie pokalbį su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, ten pat, l. 5.

[1032] Įdomu, jog tai, ko Kremliui tuomet nepavyko įgyvendinti Lietuvoje, labai greitai ir sėkmingai buvo realizuota Estijoje, kur ne tik buvo įkurtas rusiškos naftos sindikatas, bet ir jame slapta (fiktyviai)

M. Sleževičiaus vyriausybės darbo paskutiniais mėnesiais pasiektus Kauno ir Maskvos susitarimus tarpusavio prekybos srityje – dr. J. Purickio vadovaujamos delegacijos parengtą Lietuvos ir SSSR prekybos sutarties projektą pavadino „visiškai neatitinkantį" Lietuvos interesų, pasiūlė tiesiog „palaidoti" ir, jei Maskva pageidauja, pradėti derybas iš naujo"[1033]. Nepaisydamas energingų Maskvos „prieštaravimų"[1034], Tautų Sąjungos Asamblėjoje parėmė Suomijos kandidatūrą į šios tuomet autoritetingiausios tarptautinės institucijos nenuolatinę Tarybą, tačiau nepriėmė Kremliaus rekomendacijų jokiu būdu „neprovokuoti" Lenkijos ir į rengiamą naująją šalies Konstituciją neįtraukti paragrafo, kad „Vilnius yra Lietuvos sostinė"[1035]. Sukėlė Maskvos pasipiktinimą bent dukart – 1927 m. pavasarį ir rudenį – sukritikuodamas SSSR diplomatiniais kanalais bei per spaudą platinamas insinuacijas apie Lenkijos pasirengimus pulti Lietuvą[1036]. Negana to, 1927 m. vėlyvą pavasarį Lietuvos premjeras gerokai apstulbusiam sovietų pasiuntiniui Kaune Sergejui Aleksandrovskiui į akis išrėžė, kad apie SSSR diplomatinę paramą Lietuvos užsienio politikai tarptautinėje arenoje iki šiol „nieko nėra girdėję"[1037], o tų pačių metų vasaros pabaigoje vyriausybės oficiozas *Lietuva* dar paskelbė straipsnį, kuriame, be kita ko, pabrėžta, jog Baltijos valstybės „turi pagrindą" baimintis eventualios SSSR agresijos[1038]. Toks „iškilmingas" Lietuvos–SSSR nepuolimo pakto artėjančių pirmųjų metinių paminėjimas Kremlių gerokai suerzino. URLK Kolegijos nario Fiodoro Rotšteino žodžiais tariant, Lietuvos naujoji valdžia taip visam pasauliui parodė, jog politiškai „<...> nuvertina garantinę sutartį su mumis ir padeda mūsų priešams palaikyti opiniją apie

juriskonsultu įdarbintas vienas įtakingiausių XX a. pirmos pusės estų politikų, net kelių vyriausybių premjeras Konstantinas Pätsas, kuriam atsidėkodama už paslaugas Maskva mokėjo ne tik solidžius honorarus ir pastovią algą, bet vėliau padėjo tapti net Estijos prezidentu. (Z. Butkus, SSRS intrigos Baltijos šalyse (1920–1940), *Darbai ir dienos*, 1998, t. 7(16), p. 148–153.)

[1033] SSSR URLK Kolegijos nario B. Stomoniakovo 1927 10 21 konfidencialus pranešimas Nr. 5941 URLK Kolegijai apie pokalbį su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, *RFUPA*, f. 0151, ap. 15, apl. 29, b. 9, l. 29.

[1034] SSSR URLK Kolegijos nario, URLK Spaudos skyriaus vedėjo ir žurnalo *Meždunarodnaja žyzn* redaktoriaus F. Rotšteino 1927 09 08 konfidencialus pranešimas URLK Kolegijai apie pokalbį su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, ten pat, l. 36.

[1035] SSSR URLK Kolegijos nario B. Stomoniakovo 1927 11 21 konfidencialus pranešimas Nr. 43520 URLK Kolegijai apie pokalbį su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, ten pat, l. 21–22.

[1036] SSSR URLK Kolegijos nario B. Stomoniakovo 1927 12 02 konfidencialus pranešimas Nr. 43565 URLK Kolegijai apie pokalbį su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, ten pat, l. 14.

[1037] SSSR URLK Kolegijos nario B. Stomoniakovo 1927 09 08 konfidencialus pranešimas Nr. 5331 URLK Kolegijai apie pokalbį su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, ten pat, l. 84.

[1038] SSSR URLK Kolegijos nario, URLK Spaudos skyriaus vedėjo ir žurnalo *Miežduarodnaja žyzn* redaktoriaus F. Rotšteino 1927 09 08 konfidencialus pranešimas URLK Kolegijai apie pokalbį su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, ten pat, l. 36.

mūsų politikos klastingumą“[1039]. Todėl nenuostabu, jog, taip klostantis įvykiams, jau 1926 m. gruodžio paskutinėmis dienomis – 1927 m. pavasarį sovietų diplomatija keliskart buvo priversta karčiai konstatuoti, jog, „naujai koalicijai atėjus į valdžią, SSSR pozicijos Lietuvoje žymiai susilpnėjo, nes <...> tautininkai niekada nebuvo tikri SSSR draugai“[1040] ir, nepaisant naujojo premjero „<...> privačių pareiškimų, jog Lietuvos ir SSSR santykiuose niekas nesikeičia ir <...> viskas lieka po senovei, <...> iš tiesų, susiformavus naujai valdžiai, Lietuvos santykiai su mumis jau nebe tokie, kokie buvo esant ankstesnei vyriausybei“[1041].

Charakteringa, jog naujoji prof. A. Voldemaro užsienio politika aršių oponentų susilaukė ne tik užsienyje – Sovietų Sąjungoje. Šalies viduje opozicija taip pat pasišiaušė iš kairės ir iš dešinės. Nuo deklaracijos paskelbimo Seime praslinkus vos savaitei, valdančiosios koalicijos partnerių krikščionių demokratų oficiozas *Rytas* premjero klausė: „Padarytas deklaracijoje lenkams viešas pasiūlymas jau yra derybų pradžia. <...> ar laiku yra daroma mūsų pagrindinės santykiuose su lenkais politinės linijos revizija?“[1042] Ir čia pat atsakė: „Susiartinimas dabar su lenkais graso padaryti iš Lietuvos svetimo imperializmo žaislą <...>. Šiuo atžvilgiu revizija santykių su lenkais, mūsų supratimu, yra pradėta labai pavojingu laiku“[1043]. Beveik tuo pačiu metu, kada *Rytas* savo puslapiuose kritikavo net mintį apie santykių su Lenkija pagerinimą, SSSR užsienio reikalų liaudies komisaro pavaduotojas Maksimas Litvinovas savo ataskaitoje URLK Kolegijai rašė:

> „Priėmiau Baltrušaitį ir išrėžiau jam savo monologą: kodėl būtent dabar Voldemaras nori išspręsti visas Lietuvos užsienio politikos problemas? Juk Lietuva nepriklausoma nuo Lenkijos. Kas verčia Voldemarą skubėti spręsti lietuvių–lenkų problemą. Dabartiniu metu Lietuvai palankus išsprendimas neįmanomas. Reikia mokėti išgyventi, kaip mes išgyvename Besarabijos klausimą. Juk mes žymiai stipresni už Rumuniją ir vis tiek dabar jokių prievartos veiksmų nesiimame. Tegu Lietuva konsoliduoja savo vidaus padėtį ir remiasi draugyste su Sovietų Sąjunga bei Vokietija. Labai svarbu savo pusėje turėti ir Europos viešąją nuomonę, darbininkų mases“[1044].

[1039] Ten pat.

[1040] SSSR URLK referentės Levkovič konfidenciali analitinė pažyma URLK Kolegijai „Tezės Lietuvos klausimu“. (Dokumentas be tikslios datos, nurodyti tik metai – „1926“. Tačiau, sprendžiant iš turinio, parengtas 1926 m. gruodžio pabaigoje, maždaug tarp šv. Kalėdų ir Naujųjų metų.), ten pat, apl. 23, b. 2700, l. 42.

[1041] SSSR URLK Kolegijos nario B. Stomoniakovo 1927 03 14 konfidencialus pranešimas Nr. 5331 URLK Kolegijai apie pokalbį su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, ten pat, ap. 15, apl. 29, b. 9, l. 84.

[1042] Del naujos krypties užsienių politikoje, *Rytas*, 1927 03 01, p. 1.

[1043] Ten pat.

[1044] SSSR užsienio reikalų liaudies komisaro pavaduotojo M. Litvinovo 1927 01 25 konfidencialus diplomatinis dienoraštis „Baltrušaičio priėmimas“‘, *RFUPA*, f. 0151, ap. 15, apl. 29, b. 9, l. 92.

Šiuo atveju gana paradoksalu tai, jog nesutaikomų ideologinių priešų – lietuviškos krikščioniškosios demokratijos bei sovietų bolševikinės diplomatijos – argumentacija prieš premjero užsienio politikos intencijas pietinės kaimynės atžvilgiu beveik idealiai sutapo ir konstruktyvumu toli gražu nepasižymėjo. Aišku, abiejų tikslai buvo skirtingi. Maskva iš principo buvo suinteresuota veikti prieš Lietuvos ir Lenkijos politinį susitaikymą bei partnerystę, kuriame įžvelgė kliūtį ar net grėsmę savo eventualioms geopolitinėms užmačioms Centrinėje Europoje[1045]. Tuo tarpu dar jauna lietuviška krikščioniškoji demokratija, manding, šiuo konkrečiu atveju labiau vadovavosi ne valstybės, bet gerokai siauresniais partiniais interesais ir netroško iš savo rankų lengvai paleisti politinių kozirių, kurie sėkmės atveju šiai partijai galėjo atnešti nemažų politinių dividendų. Juoba kad LKDP stovykloje buvo bene gausiausias būrys veikėjų, kurie anksčiau turėjo ambicijų ir netgi bandė sureguliuoti konfliktą su pietine kaimyne. Kita vertus, komentuojant abiem atvejais oponentų pabrėžtą prof. A. Voldemaro „skubėjimą" revizuoti santykius su Lenkija, peršasi mintis, kad laukti ir Lietuvos geopolitinę ateitį bei užsienio politikos esminių problemų sprendimą sieti būtent tik su „sąjungininkų" Maskvoje ir Berlyne sustiprėjimu bei „darbininkų masių" opinijos Europoje įsisiūbavimu konservatyvių dešiniųjų pažiūrų premjeras nelabai troško. Pasak iškilaus lietuvių išeivijos istoriko Vinco Trumpos, prof. A. Voldemaras buvo didelis eruditas savo veikloje mėgęs itin „aiškiai ir drąsiai skirti grūdus nuo pelų". Gal šios charakterio savybės taip pat kiek paaiškina tuometinį premjero skubėjimą.

Keistokų vidaus ir išorės kritikos sutapimų būta ir daugiau. Kaip ir rusų diplomatai Maskvoje, 1927 m. pavasarį lietuviškos krikščioniškosios demokratijos oficiozas be entuziazmo komentavo viešus prof. A. Voldemaro pareiškimus žurnalistams, kuriuose jis tvirtino netikįs sovietų spaudoje staiga pasirodžiusiais sensacingais pranešimais, esą Lenkija, remiama Didžiosios Britanijos, ruošiasi pulti Lietuvą[1046]. Dėl „karo stovio" su Lenkija panaikinimo politikos krikdemai taip pat energingai oponavo premjerui. Čia jų spauda pralenkė net Kremliaus diplomatus. „Mūsų gi pozicijos stiprybė kaip tik ir yra „karo stovis" su ta valstybe, kuri brutaliai paneigė savo parašą ir klastos keliu pagrobė mūsų sostinę", – neatsakingai ir gana demagogiškai

[1045] SSSR įgaliotojo atstovo Lietuvoje S. Aleksandrovskio 1925 11 10 konfidencialus pranešimas Nr. 64 URLK Kolegijos nariui Semionui Aralovui, ten pat, f. 04, ap. 27, apl. 185, b. 85, l. 15–16; SSSR užsienio reikalų liaudies komisaro Georgijaus Čičerino 1926 05 02 konfidencialus laiškas SSSR įgaliotajam atstovui Lietuvoje S. Aleksandrovskiui, ten pat, f. 0151, ap. 13, apl. 25, b. 2661, l. 38–40; SSSR įgaliotojo atstovo Lietuvoje S. Aleksandrovskio 1926 07 13 konfidencialus pranešimas Nr. 121 URLK Kolegijos nariui S. Aralovui, ten pat, f. 04, ap. 27, apl. 186, b. 102, l. 1–6; SSSR įgaliotojo atstovo Lietuvoje S. Aleksandrovskio 1926 07 20 konfidencialus pranešimas URLK Kolegijos nariui S. Aralovui, ten pat, l. 20.

[1046] Min. Pirm. Prof. Voldemaras apie lenkų invazijos pavojų, *Rytas*, 1927 03 01, p. 1.

įrodinėjo *Rytas*[1047]. Tokioms krikščionių demokratų nuostatoms daugiau ar mažiau pritarė kairieji. LVLS organas *Lietuvos žinios* 1927 m. pradžioje negailėjo kritikos naujojo premjero „romantizmui" rasti *modus vivendi* su Lenkija[1048]. Vasario pabaigoje liaudininkų dienraštis, aiškiai vaikydamasis populizmo, teigė, jog „lenkai gali džiūgauti", nes prof. A. Voldemaras, priešingai buvusioms vyriausybėms, ketina užmegzti santykius su Lenkija nelaukdamas kol ji sugrąžins Vilnių Lietuvai[1049]. Naujajai užsienio politikos paradigmai priešinosi ir gana inertiškai mąsčiusios bei veikusios šalies jėgos struktūros, tiksliau – dalis jų. Kai kurie kariškiai bei Šaulių sąjungos aktyvistai, reikalaudami nutraukti beužsimezgantį dialogą su Lenkija, premjerą bandė net šantažuoti[1050]. Tiesa, būta ir šaltesnių bei racionalesnių pavienių politinių skaičiavimų. Štai Lietuvos pasiuntinys Prancūzijoje P. Klimas, komentuodamas susiklostančią situaciją, viename savo privačiame laiške iš Paryžiaus į Kauną giminaičiams rašė: „Voldemaro deklaracija <...> čia sukėlė dėmesio. Kad tik tos mūsų nelaimingos partijos pabaigtų savo varžytuves ir tėvynės interesą pagalios pastatytų aukščiau už savo ambicijas. Seimas dabar žūt būt turi išreikšti pasitikėjimą Vyriausybe, jeigu jame dar bent kiek paliko „razumo" ir patriotiškumo. Kovas galime kiek ir atidėti – negi prasmegsime, jei pasirodysime geresni patriotai, negu partijos programa leidžia. Liaudininkai paskers save, jei neras čia paliaubų rezono"[1051]. „Gerų vilčių" į naująją Lietuvos užsienio politiką dėjo ir Prancūzijos Quai d'Orsay bei jos pasiuntinys Kaune Gabrielle Puaux, kurio teigimu, naujoji vyriausybė 1927 m. pradžioje jam suteikė „l'accueil sympathique et comprehensif"*[1052].

Tokiomis prieštaringomis ir painiomis aplinkybėmis Lietuvos užsienio politikos garvežį nustumti nuo antilenkiškos politikos bėgių, kurie iš dalies jau buvo spėję tapti liūdna Pirmosios Respublikos tradicija, nebuvo labai lengvas uždavinys. Juolab kad per antikonstitucinį perversmą atėjęs į valdžią ir iš visų pusių oponentų spraudžiamas į kampą premjeras-užsienio reikalų ministras, energingai veikdamas, neišvengė tam tikro blaškymosi ir nesugebėjo išlikti nuoseklus ne tik žymėdamas gaires naujam keliui su Lenkija, bet ir pasirinkdamas bei bandydamas spręsti kai kurias kitas aktualias užsienio politikos problemas. Antra vertus, valstybės užsienio politi-

[1047] Kas iš Genevos?, *Rytas*, 1927 12 07, p. 1.

[1048] Prof. A. Voldemaro deklaracija, *Lietuvos žinios*, 1927 02 26, p. 1.

[1049] Deklaracija ir Vilnius, *Lietuvos žinios*, 1927 02 28, p. 1.

[1050] A. Eidintas, V. Žalys, A. E. Senn, *Lithuania in European Politics: The Years of First Republic, 1918–1940*, New York, 1997, p. 142.

[1051] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P. Klimo 1927 02 27 privatus laiškas kunigui rašytojui Juozui Tumui-Vaižgantui, *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – *VUBRS*), f. 1–331, l. 43.

* Simpatišką ir supratingą priėmimą (pranc.).

[1052] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo 1927 02 08 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 710, l. 359.

kos naujų prioritetų ir pagrindinių krypčių nustatymas, tikslų bei uždavinių formulavimas ir dar labiau sėkmingas jų sprendimas priklausė ne tik nuo vieno asmens talento, gabumų ar profesionalumo, bet ir nuo visos URM sistemos pajėgumo dirbti, o platesne prasme – ir nuo kitų valstybės institutų potencialo, gyvybingumo bei koordinuotos veiklos. Kai kurie archyviniai šaltiniai leidžia kelti istorinę hipotezę, jog 1926–1927 m. sandūroje Lietuvos nacionalinės valstybės organizmas dar buvo gana archaiškas, netolygus ir išblaškytas. Todėl nors ir sutelkęs vienose rankose didžiulę premjero-užsienio reikalų ministro valdžią, disponuodamas plačiu diktatūrinių priemonių arsenalu ir net daugeliu atvejų turėdamas bendrapartiečio ir beveik bendraminčio prezidento A. Smetonos užnugarį, iš tiesų prof. A. Voldemaras, kaip ir jo pirmtakai, daugeliu atvejų išliko gana silpnas Pirmosios Respublikos diplomatijos vairininkas. Ir ne tiek dėl kampuotų savo charakterio savybių, trapios vidaus politinės padėties ir nuolatinės kovos su atvira ir užmaskuota opozicija, priešininkų užsienyje ar atsitraukimo nuo 1922 m. demokratinės konstitucijos principų, kiek dėl menkai sustyguoto valstybės mechanizmo. 1927 m. pradžioje URM Politikos departamento direktorius, vienas labiausiai patyrusių, gabiausių ir įžvalgiausių[1053] to meto lietuvių diplomatų Bronius Kazys Balutis, analizuodamas Pirmosios Respublikos didžiausių užsienio politikos nesėkmių priežastis, konstatavo, jog nacionalinės valstybės organizacija periferijoje vos „pakenčiama", o centrinės institucijos *laikinojoje sostinėje* – tiesiog „merdi": tarp atskirų valstybės departamentų nėra „jokios koordinacijos, nes nėra kas juos jungtų"; „<...> nėra kam ir su kuo pasitarti, akcijos plano išdirbti"; departamentų direktoriai „<...> paskendę šiukšlėse ir popiergaliuose", nes nėra viduriniojo personalo, o „<...> žemesnysis – toks, kurį galima gauti tik už atlyginimą"[1054]. Todėl „rimtesnio politikos darbo nėr kam dirbti, atstovybės negali gauti informacijų ir detalių instrukcijų". Tokios padėties rezultatai nacionalinei užsienio politikai daugiau negu liūdni – „<...> vien eilė nepasisekimų, kokių mes dar nesame turėję"[1055]. Kaip dvi didžiausias pastarųjų kelerių metų nesėkmes diplomatas įvardijo Ambasadorių konferencijos Lietuvai 1923 m. pavasarį primestą

[1053] Mūsų galva, tokių ar panašių epitetų šis lietuvių diplomatas nusipelno jau vien todėl, kad žemiau analizuojamame dokumente sugebėjo įžvelgti kai kurias esmines Antrojo pasaulinio karo dominantes. Dar XX a. trečiojo dešimtmečio viduryje Br. K. Balutis drąsiai prognozavo, jog Antrasis pasaulinis karas gali kilti ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje – penktojo dešimtmečio pradžioje, o viena esminių globalinio susidūrimo priežasčių gali būti JAV ir Japonijos ekonominio-civilizacinio pobūdžio interesų susikirtimas Ramiajame vandenyne apie 1942 metus. Be to, anot diplomato, britai šiame kare greičiausiai vaidins tik amerikiečių politikos bei jėgos satelitų rolę. (Lietuvos URM Politikos departamento direktoriaus Br. K. Balučio konfidencialus „Projektas bendrai instrukcijai atstovams" užsienyje, ten pat, b. 718, l. 7. Dokumentas be tikslios datos, nurodyti tik metai – 1927, tačiau sprendžiant iš viso jo turinio labai tikėtina, kad parengtas tų metų pradžioje).

[1054] Ten pat, l. 16–17.

[1055] Ten pat, l. 17.

sieną su Lenkija bei 1924–1925 m. pradžioje žlugusį bandymą sudaryti konkordatą su Šventuoju Sostu[1056].

Toliau analizuodamas situaciją ir ieškodamas būdų krizei įveikti, URM Politikos departamento direktorius nurodė, jog susiklosčiusiomis aplinkybėmis Lietuva turi penkis „svarbiausius" užsienio politikos klausimus: Vilniaus susigrąžinimo, Klaipėdos integravimo, Nemuno internacionalizavimo, Baltijos Antantės sudarymo ir konkordato su Vatikanu pasirašymo. „Visi jie svarbūs, kiekvienam jų mes savo laiku pašventėm daug, kitą syk ir visą laiką. Turime rūpintis jais ir toliau", bet tolesnis jų likimas ir sėkmingas sprendimas tai ne tik URM pastangos, bet bendri „<...> mūsų valstybės organizavimosi, tvarkymosi, augimo, stiprinimo darbai"[1057], – pabrėžė diplomatas. Ne mažiau reikšminga ir tai, jog, prognozuodamas neišvengiamą globalią tarptautinę krizę[1058], diplomatas buvo įsitikinęs, kad Lietuva daug laiko neturi ir iškilusias problemas privalo rūpintis spręsti kuo greičiau. Apie Lietuvos valstybės bendro susmukimo ir užsienio politikos svarbiausių problemų mazgą, istorijos nacionalinei valstybei atmatuotą laiko atkarpą bei duodamus šansus Br. K. Balutis jausmingai, bet kartu ir gana racionaliai rašė:

> „Lietuva šiandien stovi akis-akin faktų, kurių ji negali apeiti ramiu tylėjimu ir kurie, mano supratimu, reikalauja neatidėliotino, energingo ir įtempto veikimo visų Lietuvos geriausių jėgų. Jeigu mes turime omenyje Lietuvos valstybę, turime išsilaikyti politikos okeano bangų paviršiuje. <...> Čia gi mano giliu įsitikinimu yra pačios mūsų nepriklausomos egzistencijos gynimo darbas, savo rūšies Damoklo kardas, kabantis ties nepriklausomos Lietuvos galva, ir šiam darbui mūsų visos jėgos privalo būt kuo veikiausiai suspiestos. Tai yra pirmas skambutis, kurio neišgirdę galime pasilikti nepagavę Pasaulinės Politikos ekspresinio traukinio, kuris ties mūsų mažyte stotim tikrai nesustos"[1059].

Ar šis URM Politikos departameto direktoriaus parengtas juodraštinis instrukcijos projektas vėliau įgavo pagreitį ir buvo išsiuntinėtas adresatams – Lietuvos pasiuntiniams užsienyje, mums, deja, nepavyko nustatyti. Tačiau beveik neabejotina, jog premjeras-užsienio reikalų ministras šį dokumentą skaitė ir kai kurios jame pateiktos idėjos bei samprotavimai jį, matyt, daugiau ar mažiau veikė. Tokią prielaidą tam tikra prasme, mūsų supratimu, leidžia daryti prof. A. Voldemaro jau 1927 m. pradžioje užsibrėžti uždaviniai Vatikano bei Italijos atžvilgiu. Manytume, jog savo užsienio politikos kryžiaus žygį į Vakarus nuo Šventojo Sosto ir Italijos premjeras pradėjo neatsitiktinai. Vatikanas, kaip krikščioniškos civilizacijos, individualumą puoselėjančios vakarietiškos teisės ir politikos lopšys, buvo puikus taikinys naujajai vyriausybei, siekiant pademonstruoti savo provakarietiškas intencijas ir tokiu būdu

1056 Ten pat.
1057 Ten pat, l. 14.
1058 Žr. 995 nuorodą.
1059 Ten pat, l. 2–3, 14.

paneigti skeptikų Vakaruose prognozes, jog po 1926 m. rugsėjo 28 d. Lietuvos–SSSR politinio pakto Lietuva iškrito iš europietiškos tradicijos valstybių tarpo ir galutinai nutolo nuo pamatinių Vakarų civilizacinių vertybių. Kita vertus, XX a. trečiojo dešimtmečio viduryje fašistinė Italija tarptautinėje scenoje dar nebuvo tiek toli nuėjusi nuo liberalios Vakarų demokratijos, kad politinių-diplomatinių ar ekonominių-kultūrinių santykių plėtojimas su ja Vakarų sostinėse jau būtų buvęs laikomas didele politine nuodėme. Greičiau priešingai, nes kalbamuoju laikotarpiu Locarno konferencijos dalyvė bei Reino garantinio pakto signatarė išgyveno tam tikrą politinį žydėjimą ir buvo ne tik pakankamai spalvingas, bet ir reikšmingas poversalinės Europos tarptautino saugumo architektūros elementas. Be to, dėl visiems pakankamai gerai suprantamų priežasčių besiformuojančiam lietuviškajam autoritarizmui ši paskutinė iš didžiųjų Europos politinių jėgų buvo bene lengviausiai pasiekiama. Vaizdingiau tariant, Kaunas rinkosi pagal savo ginklų kalibrą šiuos taikinius, į kuriuos buvo daugiau šansų pataikyti.

Kaip ir dauguma kitų Europos valstybių[1060], Šventasis Sostas į Lietuvos vidaus politinius pokyčius reagavo santūriai ir gana objektyviai. Apie 1926 m. gruodžio 17 d. Lietuvoje įvykusį vyriausybės perversmą Vatikano spauda, pasiremdama savo informacijos šaltiniais Rygoje, Berlyne bei Varšuvoje, pranešė jau gruodžio 19 d. Trumpoje žinutėje *L'Osservatore Romano* akcentavo du dalykus: 1) „lietuvių fašistų vadas“ pulkininkas Vincas Grigaliūnas-Glovackis „internavo“ teisėtą Respublikos prezidentą dr. K. Grinių, „areštavo visus ministrus“ ir pasiskelbė sostinės komendantu; 2) naująją šalies vyriausybę daugiausia formuoja kariškiai, kurie „*Capo dello Stato*“* kviečia tapti buvusį šalies prezidentą Antaną Smetoną, ir šis jų kvietimą jau priėmė[1061]. Tokia Vatikano reakcija Lietuvos naujajai valdžiai paliko vartus atvirus, ir permainų vėjo Lietuvos–Šventojo Sosto diplomatiniuose santykiuose ilgai laukti neteko. Juolab kad normalizuoti santykius su Šventuoju Sostu autoritarinė valdžia buvo suinteresuota ne vien dėl susirūpinimo tarptautiniu valstybės prestižu ar užsienio politikos reikalų.

Siekdama pasinaudoti gausios katalikiškos visuomenės simpatijomis, sustiprinti savo režimo vidaus ir tarptautinę padėtį bei tokiu būdu greičiau įsitvirtinti valdžioje, tautininkų-krikdemų koalicinė vyriausybė, vairuojama prezidento Antano Smetonos bei premjero ir užsienio reikalų ministro prof. Augustino Voldemaro, buvo suinteresuota gerais santykiais su Šventuoju Sostu[1062]. Todėl jau 1927 m. sausio pradžioje pirma parodė iniciatyvą atkurti diplomatinius santykius su Vatikanu ir net pradėjo

[1060] A. Kasparavičius, Vakarų šalių požiūris į 1926 metų perversmą Lietuvoje, *Istorija. Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai*, t. XXXVI, 1997, p. 102–118.

* Valstybės Vadu (it.).

[1061] Un colpo di Stato in Lituania, *L'Osservatore Romano*, 1926 12 19, p. 1.

[1062] A. Voldemaras, *Pastabos saulėlydžio valandą*, Vilnius, 1992, p. 75.

skubinti konkordato sudarymo reikalą, kuris M. Sleževičiaus Kabineto valdymo pusmečiu vėl buvo beviltiškai apmiręs. Normalizuoti santykius su Šventuoju Sostu 1927 m. pradžioje ragino ir poperversminės koalicijos partneriai krikščionys demokratai. 1927 m. vasarį įvykusios LKDP konferencijos viena priimtų rezoliucijų skelbė, jog, norint sustiprinti šalies tarptautinę padėtį, būtina „užmegzti diplomatinius santykius su Vatikanu ir sudaryti konkordatą“[1063]. Šventasis Sostas į Kauno iniciatyvą atsiliepė gana operatyviai. Jau 1927 m. kovo 10 d. Vatikanas patvirtino savo 1926 m. birželio 9 d. politinį sprendimą dėl Konstantinopolio ir Mocisso titulinio arkivyskupo Lorenzo Schioppa skyrimo internuncijumi į Lietuvą.

Tiesa, čia pat turime padaryti tam tikrą interpretacinį pasažą bei pažymėti, jog mūsų pastarasis teiginys, kad, paskirdamas L. Schioppa, Vatikanas tik „patvirtino“ savo ankstesnį sprendimą dėl šio internuncijaus skyrimo Lietuvai, yra teisingas tik iš dalies, žvelgiant labiau politiškai. Tuo tarpu tą pačią situaciją vertinant juridiniu žvilgsniu ir iš tarptautinės teisės pozicijų, tenka daryti tam tikras, nemažai apie Vatikano diplomatiją sakančias išlygas. Nors Šventasis Sostas dar 1926 m. pavasarį – vasaros pradžioje tuometinei dr. L. Bistro vyriausybei mažiausiai dukart notifikavo ir antra tiek pareiškė žodžiu, jog buvęs apaštališkasis delegatas Lietuvai Miro titulinis arkivyskupas Antonino Zecchini iš Lietuvos yra galutinai atšauktas, o Lietuvai paskirtas Konstantinopolio ir Mocisso titulinis arkivyskupas Lorenzo Schioppa, tačiau 1927 m. laidos Šventojo Sosto oficialiame informaciniame sąvade *Annuario Pontificio per l'Anno 1927* ir toliau buvo nurodoma, jog arkivyskupas A. Zecchini yra ne tik internuncijus Latvijai[1064], bet ir Rygoje reziduojantis apaštališkasis delegatas Lietuvai (*Sic!*)[1065]. Taigi kyla klausimas: kada iš tiesų A. Zecchini buvo atšauktas iš Lietuvos, o L. Schioppa paskirtas į Lietuvą? Nekreipiant dėmesio į Šventojo Sosto notas bei žodinius užtikrinimus 1926 m. vėlyvą pavasarį – vasaros pradžioje dr. L. Bistro vyriausybei, išeitų, kad L. Schioppa internuncijumi Lietuvai vis dėlto buvo paskirtas ne 1926 m. birželį, bet tik 1927 m. kovą. Tokiu atveju lyg ir galėtų kilti įtarimas, jog Vatikanas nesilaikė oficialių dvišalių susitarimų su Lietuva dėl A. Zecchini atšaukimo bei L. Schioppa paskyrimo. Tačiau į situaciją galima pažvelgti ir kitaip. Tokią subtilią Šventojo Sosto poziciją galima nesunkiai paaiškinti bent kiek pasigilinus į diplomatinės veiklos reglamentą bei nusistovėjusią tvarką. Jeigu žiūrėsime grynai formaliai juridiškai, tai tarptautinės teisės požiūriu* pasiuntinys

[1063] Liet. Kr. Dem. Partijos 1927 m. konferencijos rezoliucijos, *Rytas*, 1927 02 28, p. 1.
[1064] *Annuario Pontificio per l'Anno 1927*, Roma, 1927, p. 513.
[1065] Ten pat, p. 515.
* Šalies vidaus teisės (tarkime, Civilinio, Darbo ar Baudžiamojo kodeksų) požiūriu, į užsienio valstybę paskirtasis diplomatas dažniausiai laikomas pradėjęs eiti savo pareigas ne nuo kredencialų įteikimo svečios šalies vadovui, bet vis dėlto nuo paskyrimo momento – atitinkamo savo vyriausybės ar prezidento potvarkio paskelbimo ar įsigaliojimo. Nuo tos dienos paprastai jam mokamas pareigybinis atlyginimas už naująjį darbą.

laikomas pradėjęs eiti pareigas ne nuo tada, kada vyriausybė ar šiuo atveju Vatikano Valstybės sekretorius priima sprendimą jį paskirti į šias pareigas ar specialiu dokumentu (dekretu, įsakymu, potvarkiu) jį paskiria, bet tik nuo to momento, kada paskirtasis pasiuntinys įteikia savo kredencialus vadovui šalies, prie kurios yra priskirtas reziduoti. Taigi, kaip jau rašyta, arkivyskupas L. Schioppa 1926 m. savo kredencialų įteikti Lietuvos vyriausybei progos neturėjo, nes po Trečiojo Seimo rinkimų į valdžią atėjęs koalicinis M. Sleževičiaus Kabinetas dėl žinomų priežasčių atsisakė palaikyti diplomatinius santykius su Šventuoju Sostu. Taigi, nepaisant minėtų oficialių notų apie L. Schioppa'os paskyrimą Lietuvos internuncijumi, *de jure* ir *de facto* 1926 m. jis tokiu netapo ir šių pareigų vis dėlto nėjo.

Tačiau ir taip interpretavus situaciją, klausimas dėl arkivyskupo A. Zecchini formalios veiklos Lietuvoje 1926 m. antroje pusėje – 1927 m. pradžioje, kurią suponuoja minėta 1927 m. *Annuario Pontificio* nuoroda, iš dalies lieka atviras. Konkrečiau, kyla klausimas dėl apaštališkojo delegato atstovavimo Lietuvoje veiklos pagrįstumo, nes Lietuva ir Vatikanas dar 1926 m. gegužę buvo oficialiai sutarę, kad A. Zecchini iš Lietuvos atšaukiamas. Bet ir čia, regis, norint ir pasistengus galima rasti logišką bei natūralų Vatikano pozicijų paaiškinimą. Matyt, Šventasis Sostas savo ir Lietuvos labui tiesiog nenorėjo dar labiau kaitinti situacijos ir oficialiai skelbti pasauliui, jog diplomatiniai santykiai su pastarąja yra nutrūkę, todėl esant tuometinei Lietuvos vyriausybei, juridiniais-diplomatiniais reikalais dar pakankamai neišlavėjusios, kurį laiką arkivyskupą A. Zecchini ir toliau traktavo kaip savo apaštališkąjį delegatą Lietuvoje. Tokiu būdu tarp šalių iš principo formaliai buvo užtikrintas diplomatinių santykių tęstinumas bei išvengta ir Vatikanui, ir Lietuvai nenaudingo, politiškai nekorektiško nutrūkusių diplomatinių santykių užmezgimo-atkūrimo juridinių procedūrų bei su tuo susijusio nepageidaujamo trečiųjų šalių dėmesio.

Vatikano internuncijus arkivyskupas L. Schioppa į Kauną atvyko 1927 m. balandžio 1 d. pusiaudienį[1066], o jau balandžio 6 d. vidurdienį prezidentūroje įteikė savo kredencialus Antanui Smetonai. Pirmąkart į Lietuvos Respubliką atvykstantį Vatikano internuncijų lietuvių dvasiškija, valdžia ir valdančiosios koalicijos spauda pasitiko gana pakiliai. Kauno geležinkelio stotyje aukštąjį svečią pasitiko URM atstovai ir kai kurie Seimo nariai, arkivyskupas J. Skvireckas su trimis vyskupais, Kauno arkivyskupijos kapitula, universiteto profesūra ir studentai, katalikiškų organizacijų lyderiai[1067]. Krikdemų diriguojamas *Rytas* ne tik išspausdino internuncijaus fotografiją ir pateikė svarbiausius jo gyvenimo bei veiklos biografinius duomenis, bet ir citavo neįvardytam lietuvių diplomatui tariamai pasakytus internuncijaus žo-

[1066] Šiandien, balandžio m. 1 d. 11 v. 30 min., į Kauną atvyko šv. Tėvo internuncijus Lietuvai Jo Eksc. L. Schioppa Justinianopolio tit. ark., *Rytas*, 1927 04 01, p. 1.

[1067] Ten pat.

džius, kad jam nesvetimi tautiški lietuvių siekiai, ir jis „<...> iš visos širdies gerbia lietuvių tautos jausmus“[1068]. Kartu LKDP dienraštis džiaugėsi, kad dar prieš atvykdamas į Lietuvą L. Schioppa išstudijavo „<...> krašto praeitį ir dabartį, žmonių papročius, jų norus ir siekius“ bei rodė atsargų optimizmą, jog patyręs Vatikano diplomatas objektyviai informuos Šventąjį Tėvą apie situaciją Lietuvoje, todėl jam pavyks ir bažnyčios, ir valstybės labui pagerinti bei sutvirtinti pašlijusius šalių santykius[1069]. Pavasariškai šiltas L. Schioppa'os priėmimas Kaune neliko nepastebėtas Vatikano apžvalgininkų: jie apie internuncijaus įsikūrimą Lietuvoje paskelbė platų ir išsamų straipsnį. Redakcijos parengtoje *L'Osservatore Romano* skiltyje smulkiai, su detalėmis buvo atpasakotas ne tik arkivyskupo sutikimas Vilkaviškyje, priėmimas Kaune, bet ir iškilmingas kredencialų įteikimas Lietuvos Respublikos prezidentui.

Balandžio 6 d., lygiai vidurdienį, iš Aukštutinėje Panemunėje įsikūrusius Internunciatūros į kredencialų įteikimo ceremonialą Prezidento rūmuose Kauno centre internuncijų atvežė paties prezidento tarnybinis automobilis. Vatikano diplomatą į ceremonialą palydėjo URM Politikos departamento direktorius, kuris kartu ėjo ir viceministro pareigas, bei paradine uniforma pasipuošęs Krašto apsaugos ministerijos pulkininkas[1070]. Prezidentūroje internuncijų pasitiko kariškių garbės postas, su kuriuo jis jau, laikydamasis ritualo, sugebėjo pasisveikinti lietuviškai – „Sveiki vyrai! Ačiū vyrai!“ Į kredencialų teikimo salę, kurioje diplomato jau laukė prezidentas, internuncijų įvedė jo sekretorius L. Faidutti bei Lietuvos užsienio reikalų viceministras. Prieš Šventojo Sosto diplomatui savo skiriamuosius raštus įteikiant Lietuvos Respublikos prezidentui, šalių garbei ta proga pakviestas orkestras* sugrojo šalių nacionalinius himnus: iš pradžių Popiežiaus, o po to Tautišką giesmę[1071]. Ceremonialo oficialiąją dalį užbaigė Vatikano internuncijaus bei Lietuvos prezidento ta proga pasakytos kalbos. Pirmasis savo oficialioje kalboje akcentavo per amžius nusistovėjusius Šventojo Sosto religinius ir nacionalinius sentimentus Lietuvai, o antrasis šiltai prisiminė prieš kelerius metus įvykusį būsimojo „Krikščionybės Vadovo“ Achille Ratti vizitą Lietuvoje bei išreiškė viltį, jog diplomatinių santykių tarp Lietuvos ir Šventojo Sosto sureguliavimas sustiprins „<...> mūsų Respublikos nepriklausomybę bei suverenitetą“[1072].

Šventojo Sosto internuncijui atvykus į Kauną, Lietuvos valdžia labai nebedelsė. Per mėnesį artimiau susipažinęs su arkivyskupo L. Schioppa'os asmenybe, įvertinęs

[1068] Šv. Tėvo Atstovas, *Rytas*, 1927 03 31, p. 1.
[1069] Ten pat.
[1070] La Lituania cattolica saluta festosamente il suo primo Internunzio, *L'Osservatore Romano*, 1927 04 07, p. 1.
* Tekste parašyta – „muzikantų grupė“.
[1071] Ten pat.
[1072] Ten pat.

jo teigiamus bruožus ir nuoširdumą[1073] bei patikėjęs, jog Vatikanas iš tiesų neslepia jokios diplomatinės klastos, A. Smetonos–A. Voldemaro tandemas dėl savo pasiuntinio į Vatikaną apsisprendė gegužės pradžioje. 1927 m. gegužės 5 d. Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru prie Šventojo Sosto, regis, daugiausia prof. A. Voldemaro iniciatyva buvo paskirtas vienas labiausiai patyrusių, užsigrūdinusių, nepriklausomų bei įžvalgiausių to meto lietuvių diplomatų, iki tol URM ėjęs Administracijos ir Teisių departamento direktoriaus pareigas dr. Jurgis Šaulys[1074]. Taigi net po dvejų metų permainingos pertraukos oficialūs diplomatiniai Lietuvos ir Šventojo Sosto santykiai pagaliau vėl galėjo grįžti į normalią vagą. Būtent dr. J. Šaulio paskyrimas į Vatikaną, ko gero, nebuvo atsitiktinis dalykas. Tai buvo prezidento–premjero tandemo savotiškas pusiau dalykinis, pusiau kurtuazinis reveransas ne tik Vatikanui, bet ir politiškai, o ypač kiekybiškai gerokai stipresniems koalicijos partneriams krikščionims demokratams. Vasario 16-osios Akto signataras dr. J. Šaulys buvo Lietuvoje tokio masto puikiai žinoma bei autoritetinga asmenybė, kuri negalėjo likti nepastebėta ir Vatikane. Be to, jis buvo giminystės saitais susijęs su lietuvišku kleru: turėjo ne mažiau už save Lietuvoje gerbiamą brolį Kauno metropolijos generalinį vikarą ir Kauno metropolijos Kapitulos dekaną[1075], LKDP veikėją prelatą dr. Kazimierą Steponą Šaulį, o lietuviška krikščioniškoji demokratija jį daugmaž neretai laikė patikimu bei „savu žmogumi".

Antra vertus, dr. J. Šaulys turėjo ne tik autoritetą, bet ir solidžią diplomatinio darbo patirtį, galima sakyti, buvo savo vertę žinantis profesionalas. Be to, būtent šio užsigrūdinusio ir, drąsiai galima teigti, bene labiausiai nepriklausomo, plieniniu stuburu ir itin principingai ginančio savo nuomonę diplomato paskyrimas prie Vatikano liudijo, jog naujasis premjeras-užsienio reikalų ministras su šia šalimi sieja gana didelius savo politikos planus. Prof. A. Voldemaras, manding, suvokė, jog dr. J. Šaulys yra būtent ta asmenybė, kuri, įkinkyta į vienas roges su arkivyskupu L. Schioppa, gali padėti dvišalius santykius pagerinti bei esamas problemas išspręsti. Svarbu buvo ir tai, jog dr. J. Šaulio profesionalumas, kurį jis įgijo ne iš vadovėlių, bet dirbdamas praktinį diplomatinį darbą Stokholme, Berne, Berlyne, prie Kvirinalo, o vėliau ir centre – URM bei principingumas niekada netrukdė jo taktui ir geram skoniui. Tam

[1073] Lietuvos URM Teisių ir Ekonomikos departamento direktoriaus dr. D. Zauniaus 1927 10 17 „griežtai slapta" instrukcija nepaprastajam ministrui ir įgaliotajam atstovui prie Šventojo Sosto dr. J. Šauliui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 710, l. 56.

[1074] Lietuvos premjero ir užsienio reikalų ministro prof. A. Voldemaro 1927 05 17 įsakymas Nr. 77 dėl URM einančio Administracijos ir teisių departamento direktoriaus pareigas dr. K. Šaulio paskyrimo Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru prie Šventojo Sosto, *LPPŠSAR*, byla: Lietuvos Pasiuntinybės eiliniai nuorašai 1927–1930.

[1075] *Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri Provinciae Ecclesesiasticae Lituanae*, Kaunas, 1933, p. 10.

tikra prasme silpnoji dr. J. Šaulio asmenybės vieta buvo ta, jog jam, kaip, beje, ir nemažai daliai kitų jo kolegų (išskyrus, žinoma, rašytoją Jurgį Savickį ir neabejotinu beletristo talentu pasižymėjusį P. Klimą) ne itin pakluso įnoringa lietuvių kalbos gramatika ir ne visada itin grakščiai sekdavosi iškloti mintis ant popieriaus. Tačiau turint galvoje jo nepriekaištingą iškalbą, išskirtinį pasitikėjimą savimi bei gerą išvaizdą, diplomatui tai nebuvo mirtina nuodėmė. Be to, dr. J. Šaulio ir prof. A. Voldemaro dalykinius santykius anksčiau buvo perbėgusi juoda katė. Dar 1919 m. rudenį, kada pirmasis dirbo Lietuvos diplomatinės misijos Berne vadovu, o prof. A. Voldemaras pirmąkart vadovavo URM, tarp jų buvo įsiplieskęs kivirčas dėl Lietuvos diplomatinės misijos Šveicarijoje finansavimo bei likimo[1076]. Dr. J. Šaulys tuomet kategoriškai pasipriešino prof. Voldemaro reikalavimams nebeefektyviai dirbančią ir vos per kelis mėnesius iššvaisčiusią didžiules lėšas (250 000 vokiškų markių)[1077], paskendusią skolose (per 14 000 šveicariškų frankų) ir už jas šveicarų valdžios jau „areštuotu"[1078] lietuvių diplomato butu misiją Berne „reformuoti": misijos išlaidas sumažinti tris kartus, o darbuotojų skaičių – bent per pusę[1079]. Dr. J. Šaulys su tokiomis permainomis nesutiko ir atsikirtęs, jog „toks misijos „reformavimas" man yra lygu likvidacijai, nes už skiriamą 3500 fr. sumą aš nematau galimybės čia misijos darbų tęsti", bei demonstratyviai trinktelėjęs durimis – „principialiniai skiriuos su Tamsta dėlei Tamstos taktikos su žmonėmis ir ypačiai su mūsų atstovybėmis, dėlei to man bus tik malonu persiskirti kuo-greičiausiai su Tamstos vedamąja ministerija"[1080] – atsistatydino[1081]. Tačiau kaip galima spręsti iš 1927–1929 m. įvykių sekos, šio ne itin malonaus tarpusavio bendravimo epizodo nei vienas, nei kitas nebuvo linkę prisiminti ar sureikšminti, ir jis iš esmės netrukdė vėliau šiems dviem veikėjams sėkmingai bendradrabiauti.

1927 m. birželio 22 d. dr. J. Šaulys Šventajam Tėvui įteikė prezidento A. Smetonos pasirašytus savo kredencialus ir jau tą pačią dieną oficialiai pradėjo eiti Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto pareigas. Svarbu pažymėti, jog tarpukario Lietuvos politiniame-diplomatiniame gyvenime tai išties buvo labai reikšmingas įvykis. Nuo nepriklausomos valstybės atkūrimo ir

[1076] Lietuvos diplomatinės misijos Šveicarijoje (Berne) vadovo dr. J. Šaulio 1919 11 26 konfidencialus pranešimas Nr. 631 užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui, *LCVA*, f. 383, ap. 3, b. 174, l. 8a.

[1077] Lietuvos diplomatinės misijos Šveicarijoje (Berne) vadovo dr. J. Šaulio 1919 10 07 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui, ten pat, l. 78.

[1078] Ten pat, l. 77, 79. Reikia pasakyti, jog šios nepamatuotos išlaidos bei skolos atsirado dar prieš dr. J. Šauliui 1919 m. spalio 1 d. perimant misiją, t. y. kai jai vadovavo Vladas Daumantas.

[1079] Lietuvos URM valdytojo P. Klimo 1919 11 10 konfidencialus laiškas Nr. 4043 Lietuvos diplomatinės misijos Šveicarijoje (Berne) vadovui dr. J. Šauliui, ten pat, l. 28.

[1080] Lietuvos diplomatinės misijos Šveicarijoje (Berne) vadovo dr. J. Šaulio 1919 11 26 konfidencialus pranešimas Nr. 631 užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui, ten pat, l. 8–8a.

[1081] Ten pat, l. 9.

diplomatinių santykių su Vatikanu užmezgimo Lietuva pirmą kartą į Šventąjį Sostą pasiuntė aukščiausio rango savo diplomatą. Šventasis Sostas tai įvertino oficialiai apie šį įvykį deklaruodamas visam pasauliui. Pirmą kartą XX amžiuje Lietuvos pasiuntinys buvo įtrauktas į oficialų, beveik tūkstančio puslapių apimties Vatikano kasmetinį reguliariai leidžiamą informacinį metraštį *Annuario Pontificio*. Jau 1928 m. šio metraščio tome, skyriuje *Rappresentanze della S. Sede*, poskyryje *Eccellentissimo corpo diplomatico* tarp Liberijos ir Monako griežtai abėcėlės tvarka pasirodė išraiškinga eilutė, skirta Lietuvai: *„Lituania. – S.E.il. Sig. Saulys Dott. Giorgio, Inviato Straordinario e Ministro Plenipotenziario (Lett. Cred.: 22 giu. 1927). Sig. Girdvainis Stanislao, Primo Segretario. Via Valandier, 42. (g.133: tel. 23-888)*“[1082]. Tai iš esmės reiškė, jog Vatikano griežtai nustatytoje ir surikiuotoje savotiškoje diplomatinių „rangų lenteleje“ Lietuva formaliai tapo lygi tarp lygių. Lietuvos vardo įtraukimas į oficialų informacinį Vatikano metraštį *Annuario Pontificio* tam tikra prasme buvo gana akivaizdus sunkiai bręstančios lietuvių diplomatijos *Amžinajame mieste* pripažinimas, o kartu ir naujosios valdžios pasididžiavimas.

Apie savo kredencialų įteikimą Pijui XI, įvykusį 1928 m. birželio 22 d., dr. J. Šaulys užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui parašė platų bei išsamų pranešimą. Kaip diplomatinėje tradicijoje įprasta, kredencialų įteikimas popiežiui įvyko patį vidurdienį, lygiai 12 val. dienos „<...> su viso čia priimto tam tikslui ceremonialo iškilme“[1083]. Šimtmečiais gludintas bei švelniai rafinuotas Šventojo Sosto diplomatinis ceremonialas tiksėjo kaip geras šveicariškas laikrodis ir sužavėjo net nebe pirmus metus diplomatinėje tarnyboje besisukiojantį dr. J. Šaulį. Todėl pranešime į Kauną jis smulkiai ir su detalėmis aprašė savo kredencialų įteikimo ceremonialą Pijui XI. Kadangi diplomato perteikiamos situacijos autentiškam iškilmingumui, mūsų nuomone, nemažą reikšmę suteikia dr. J. Šaulio gana specifinė kalbos maniera*, todėl skaitytojų teismui šįkart pateikiame kiek ilgėlesnę dokumento citatą:

> „Pats ceremonialas yra čia gana iškilmingas ir įdomus <...>. Mus, t. y. mane ir sekretorių, pasitiko jau prie laiptų Šv. Domazo kieme garbės kamerdineris / Cameriere d'Onore di Spada e Capa/ ir vedė aukštyn, kur skinant vadinamiems „Sediarii Pontifici“, per sales, kur buvo išstatytos atatinkamos garbės sargybos, kol Gobelenų Salėj /Sala degli Arazzi/ pasitiko mus Šv. Ceremonialo Kongregacijos Sekretorius Mogn. Nardone**, kuris mums asistavo jau ligi ceremonijų galo. Iš

[1082] *Annuario Pontificio per L'Anno 1928*, Roma, 1928, p. 529.

[1083] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1927 06 23 konfidencialus pranešimas premjerui ir užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui, *LPPŠSAR*, byla: Vatikano pasiuntinybė. Eiliniai nuorašai 1927–1930.

* Tiesa, mielą skaitytoją dėl dr. J. Šaulio kalbos autentiškumo turime kiek nuvilti, nes paprastai beveik visus diplomato ranka rašytus-taisytus-braukytus ir vėl rašytus pranešimus prieš juos išsiunčiant URM paprastai labai „stipriai“ redaguodavo daktilografė-mašininkė, kuri juos perrašinėdavo mašinėle.

** Beniamino Nardone.

Gobelenų Salės, perėję dar kelias mažesnes sales, patekome jau salėje vad. „Sala del Tronetto“, kur ant trono sėdėjo jau Šv. Tėvas, apsuptas iš dešinės ir iš kairės: maggiordomo, cameriere secreto participante, esente della guarda nobile, cameriere segreto di spada e capa – tai iš dešinės, o iš kairės Maestro di Camera /Caccia Dominicioni**/, cameriere segreto participante ir cameriere segreto di spada e capa.

Ceremonialo sekretoriui pranešus balsiai mano pavardę su priedu „Ministro di Lithuania“, mes visi darome tris priklaupimus: salės pradžioj, viduryj ir prieš troną /nekatalikai daro tik tris žemus nusilenkimus/. Atsistoję aš, davus Šv. Tėvui ranka ženklą, skaitau savo kalbą. Atsako į kalbą Šv. Tėvas, taip pat prancūzų kalba, labai ilga ir širdinga prakalba. Tos kalbos teksto man neatsiminti. Jei tai nebuvo improvizacija /klausantis darė tokį įspūdį/, pasistengsiu išgauti jos nuorašą. Jos turinys buvo maždaug toks.

Iš pradžių pažymėjo, kad miela jam esą priimti mane kaipo Lietuvos nepaprastąjį pasiuntinį ir įgaliotąjį ministerį. Paskui, pabrėždamas, kad Lietuva, nors ir skaitosi jauniausia Bažnyčios dukra, turi jau ilgą savo santykių su Šv. Sostu istoriją, kuri prasideda dar Mindaugo karaliaus laikais. Tolesnėje istorijos eigoje Lietuva pasidariusi viena artimųjų Šv. Tėvo širdžiai vaikų, pastaraisiais gi laikais užsitarnavusi tikrai būti pavadinta Terra Mariana. Tas vardas jai teisingai priklausąs.

Atsiminęs visu širdingumu savo asmenišką atsilankymą Lietuvoj, ypač šiltai minėdamas Lietuvos Prezidentą Poną Smetoną, kaipo lygiai girdamas apskritai lietuvių tautą už jos darbštumą ir pasiryžimą ginti savo tėvynę, linkėjo laimingos ateities Lietuvai. Baigdamas savo kalbą, laimino Poną Prezidentą, Vyriausybę ir visą lietuvių Tautą, kaip lygiai ir jos Atstovą laukiamam čia darbui“[1084].

Po oficialios kredencialų įteikimo ceremonijos dalies Pijus XI paliko sostą ir pakvietė Lietuvos pasiuntinį pasišnekučiuoti savo tradiciniame darbo kabinete – Vatikano Bibliotekos didžiojoje salėje. Pasodinęs svečią-pasiuntinį, Pijus XI pirmiausia jam leido atsikvėpti bei apsižvalgyti, o pats tuo tarpu lėtai ir atidžiai perskaitė prezidento A. Smetonos pasirašytus kredencialus. Po tokios trumpos įžangos pradėjo šneką. Pirmiausia pasiteiravo apie Lietuvos žmonių problemas ir lūkesčius bei prezidento sveikatą. Dr. J. Šauliui ėmus dėkoti popiežiui už jo širdingą kalbą, Pijus XI dar kartą „<...> pabrėžė visą savo palankumą Lietuvai“, prisiminė lietuvių kunigų dar jo pirmtakui popiežiui Leonui XIII padovanotą atlasą su lietuviškomis fotografijomis, vaizduojančiomis Lietuvos įspūdingus vaizdus, atskirų šalies kraštų etnografinius tipus ir aprėdus, bei rekomendavo dr. J. Šauliui prie progos būtinai užeiti kada į Vatikano knygyną ir „pasigėrėti tuo atlasu-albumu“[1085]. Toliau kalba pasisuko apie Lietuvos pasiuntinio norą pastudijuoti Vatikano archyvus bei „pamėginti surasti ten medžiagos“ Lietuvos – Šventojo Sosto santykių istorijai nuo seniau-

** Camillo Caccia Dominioni.

1084 Ten pat.

1085 Ten pat.

sių laikų iki dabar parašyti. Pijus XI tokią Kauno diplomato akademinę-istoriografinę intenciją sutiko itin mielai, ragindamas jį darbo imtis kuo greičiau, neatidėliojant bei kartu optimistiškai akindamas, jog <...> tos medžiagos susirasią ten nemaža"[1086]. Vėliau Šventasis Tėvas dar domėjosi Lietuvos ekonomine-finansine padėtimi, eksporto reikalais, šalies ūkio vidiniais resursais. Vis pabrėždamas lietuvių gerąsias puses reiškė viltį, jog Lietuva laikui bėgant augs ir modernės gal net greičiau nei kai kurios senbuvės Eupopos valstybės.

Kiek galima spręsti iš dr. J. Šaulio pranešimo į Kauną turinio, per visą pasikalbėjimą Pijus XI išliko maksimaliai taktiškas – net užuolankomis neužsiminė apie buvusias šalių santykiuose drumzles, nepalietė ir jam puikiai žinomos, tačiau lietuviams itin jautrios „lenkų temos". Apie buvusius tarp šalių diplomatinius nesklandumus bei su Vilniumi ir „lenkų tema" susijusius skausmingus reikalus nekalbėjo ir dr. J. Šaulys. Kauno pasiuntinio įsitikinimu, šių problemų Vatikane kol kas skubinti jokiu būdu nedera, nes, atsižvelgiant į lenkų diplomatų didžiulį įdirbį Romoje ir Vatikane, o lietuvių – kol kas tik minimalias pastangas, galima patirti nemalonių ar net nepataisomų pralaimėjimų. Todėl kol lietuvių ir lenkų diplomatinio pajėgumo svertai bent kiek neišsilygins, minėtų problemų geriausia visai neliesti ir neeskaluoti[1087].

Dr. J. Šaulio audiencija pas Pijų XI baigėsi Lietuvos pasiuntinio palaiminimu bei Pasiuntinybės pirmojo sekretoriaus Stasio Girdvainio pristatymu pontifikui. Po audiencijos pas popiežių, kaip įprasta, Lietuvos pasiuntinys buvo supažindintas su visais iškilmingoje ceremonijoje dalyvavusiais Vatikano pareigūnais. Po to pagal nusistovėjusią tradiciją lietuvių pasiuntinys dar padarė trumpą mandagumo vizitą Vatikano Valstybės sekretoriui kardinolui P. Gasparri ir buvo išlydėtas į savo nuolatinio rezidavimo vietą[1088]. Apie Pijaus XI Lietuvos pasiuntiniui suteiktą pirmąją privačią audienciją iškart informavo *L'Osservatore Romano*[1089].

Naująjį Lietuvos atstovą prie Šventojo Sosto, tik pradėjusį eiti pareigas, A. Voldemaras instruktavo, kad artimiausias ir pagrindinis jo uždavinys „<...> bus parengti dirvą konkordato sudarymui tarp Lietuvos ir Šv. Sosto" bei išaiškinti Vatikano pareigūnams, kad Lietuvos vyriausybė konkordate norėtų susigrąžinti ankstesnius, istorinius Lietuvos vyskupijų pavadinimus: Vilniaus, Žemaičių, Seinų[1090]. Kartu dr. J. Šauliui nurodyta užmegzti naudingas, artimas pažintis su aukštais Vatikano pareigūnais, stengtis, kad jie apie Lietuvą susidarytų kuo palankesnį įspūdį, kiek tai

[1086] Ten pat.
[1087] Ten pat.
[1088] Ten pat.
[1089] Nostre Informazioni, *L'Osservatore Romano*, 1927 06 22, p. 1.
[1090] Premjero ir užsienio reikalų ministro prof. A. Voldemaro 1927 05 27 slapta instrukcija Lietuvos pasiuntiniui Vatikane dr. J. Šauliui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 727, l. 315.

įmanoma palaikytų Lietuvą ginče su Lenkija bei paveiktų „<...> Lietuvos klerą, idant Lietuvos kunigai daugiau žiūrėtų Bažnyčios ir tikybos reikalų, tačiau kiek galima tolintųsi nuo grynai partinių ginčų aštrinimų, kas kenkia ne tik Valstybei, bet ir pačiai Bažnyčiai“[1091].

Parengiamieji kontaktai, arba, prof. A. Voldemaro žodžiais tariant, „dirvos rengimas“ konkordato sudarymui tarp šalių užtruko daugiau nei pusmetį: maždaug nuo 1927 m. sausio pradžios iki rugsėjo vidurio. Apaštališkojo vizitatoriaus J. Matulaičio-Matulevičiaus pastangomis naujas konkordato projektas buvo parengtas jau 1927 m. sausio viduryje, tačiau jo turinys prof. A. Voldemaro netenkino. Pirmiausia tie skyriai, kuriuose buvo kalbama apie konfesinių mokyklų laisvę bei vyriausybės plačius finansinius įsipareigojimus joms[1092]. Todėl 1927 m. sausio 17 d. premjeras-užsienio reikalų ministras savo iniciatyva asmeniškai susitiko su arkivyskupu J. Matulaičiu-Matulevičiumi ir dar kartą detaliai aptarė principinius konkordato turinio klausimus bei vyriausybės nusistatymą tuo reikalu. Senų ir pakankamai artimų pažįstamų, jeigu ne bičiulių[1093], susitikimas bei pokalbis, regis, praėjo sklandžiai ir davė neblogų rezultatų.

Atsiliepdamas į premjero siūlymus, arkivyskupas J. Matulaitis-Matulevičius per porą dienų pakoregavo konkordato projektą ir jau sausio 21 d. Šventojo Sosto Kuriją džiaugsmingai informavo, jog Lietuvos ir Vatikano konkordato projektas iš principo parengtas ir galima pradėti galvoti apie jo sudarymą[1094]. Tačiau vainikuoti šio Lietuvai svarbaus darbo pabaigos arkivyskupui nebuvo lemta. 1927 m. sausio 27 d. po nesėkmingai pasibaigusios uždelsto apendicito operacijos Kaune, prof. Hagentorno klinikoje, apaštališkasis vizitatorius netikėtai mirė[1095]. Atsisveikinti su būsimuoju

[1091] Ten pat, l. 315–316.

[1092] S. Matulis, *Lietuvos laisvės vainikas: Bažnytinės provincijos įsteigimas ir konkordatas*, Nottingham, 1984, p. 97.

[1093] Prof. A. Voldemaras su arkivyskupu J. Matulaičiu-Matulevičiumi buvo pažįstami dar nuo Peterburgo laikų, kada pirmasis istoriją-filologiją studijavo Peterburgo universitete, o antrasis buvo Dvasinės akademijos auklėtinis, o vėliau dėstytojas. Jų pažintis buvo tokia artima, jog studijuodamas Rusijos sostinėje ir dažnai pritrūkdamas pinigų A. Voldemaras jų ne kartą skolinosi iš J. Matulaičio-Matulevičiaus. Kaip matyti iš išlikusių dokumentų, A. Voldemarui skolas grąžinti nebuvo lengva. Štai, regis, 1910 m. kovo 9 d. laiške vyskupui P. Pr. Būčiui A. Voldemaras rašė: „*Dulcissime rerum!* Siunčiu Tau šimtą rublių, grąžindamas paskolą, kurią užmokėjai už mane Matulevičiui, man apie tai nepranešdamas nei puses žodžio. Ačiū už draugišką patarnavimą. <...> Tavo A. Voldemaras“. Beje, iš šio dokumento matyti ir gana šilti A. Voldemaro santykiai su vyskupu P. Pr. Būčiu. (A. Voldemaro laiškas vyskupui P. Pr. Būčiui. Metai nenurodyti, tik mėnuo ir diena: kovo 9 d. Sprendžiant iš dokumento turinio bei bylos konjunktūros, laiškas greičiausiai rašytas 1910 m., *LCVA*, f. 1674, ap. 1, b. 149, l. 2.)

[1094] S. Matulis, min. veik., p. 99.

[1095] Arkivyskupas Jurgis Matulaitis-Matulevičius buvo gimęs 1871 m. balandžio 13 d. Taigi mirė pačioje asmenybės brandos viršukalnėje, nespėjęs sulaukti net 56-ojo savo gimtadienio. Kunigas dr. Ignas Česaitis, kuris paskutinėmis arkivyskupo gyvenimo dienomis buvo šalia jo, savo atsiminimuose

Katalikų Bažnyčios palaimintuoju bei vienu svarbiausių Lietuvos ir Vatikano konkordato architektų į Šv. Gertrūdos bažnyčią Kauno centre, o vėliau – ir į Arkikatedrą Baziliką susirinko minios žmonių. Atėjo prezidentas A. Smetona ir Seimo pirmininkas A. Stulginskis, premjeras su ministrų kabinetu *in corpore*, lietuvių episkopatas, Lietuvos universiteto rektorius laisvamanis prof. Mykolas Biržiška, Prancūzijos, Belgijos, Vengrijos, Čekoslovakijos, Estijos ir Latvijos diplomatiniai pasiuntiniai[1096], gudų politinės emigracijos Lietuvoje lyderis Vaclou Lastouski, Rygos arkivyskupijos delegacija su monsinjoru Edoardo Stukieliu[1097], įvairių katalikiškų ir pasaulietinių organizacijų atstovai, lietuvių žemesnioji dvasiškija, kariškiai, studentai bei eiliniai *laikinosios sostinės* ir apylinkių gyventojai. Atsisveikinimo su velioniu kalboje prezidentas A. Smetona tarp kitų dalykų įsakmiausiai pabrėžė Jurgio Matulaičio-Matulevičiaus pilietiškumą, didžiulę toleranciją žydams ir visiems kitatikiams bei tai, jog arkivyskupas į gyvenimą diegė „<...> ne siaurą kokį mokslą, o skelbė tiesą plačią, visuotinę, visiems įmanomą, tiesą amžiną, norėdamas ją įkvėpti mūsų tautai, ir dėl to jis buvo didesnis lietuvis, nei kaip gali kam pasirodyti“[1098]. Lietuvių[1099] bei Vatikano[1100] dienraščiai apaštališkąjį vizitatorių palydėjo dar ir turiningais, jausmingais nekrologais, pabrėžusiais ne tik žemiškus velionio darbus – vienuolių marijonų ordino atgaivinimą, Lietuvos bažnytinės organizacijos reformą, konkordato rengimą, – bet ir jo kilnumą bei begalinį prisirišimą prie Dievo. O *L'Osservatore Romano* plačiai aprašė arkivyskupo J. Matulaičio-Matulevičiaus laidotuves Kaune[1101].

Staigi ir netikėta apaštališkojo vizitatoriaus mirtis Lietuvoje konkordato rengimo darbą išmušė iš vėžių ir gerokai pristabdė. Nors pakankamai tvirtai galima konstatuoti, jog arkivyskupo J. Matulaičio-Matulevičiaus parodytos nuoširdžios pastangos, principinė nuostata jokiomis aplinkybėmis nepainioti Bažnyčios į politiką bei jau paliktas tam tikras įdirbis-projektas bent jau psichologiniu aspektu neabejotinai pozityviai atsiliepė tolesnėms Lietuvos ir Vatikano deryboms dėl konkordato sudarymo. Juoba kad Šventasis Sostas 1927 m. pavasarį taip pat buvo suinteresuotas gerinti santykius su Lietuva ir į naująją vyriausybę žvelgė daugmaž palankiai. Apie

teigia, jog J. Matulaitis-Matulevičius jau prieš pat ligą dėl darbų ir rūpesčių gausos jautėsi labai pervargęs, jį kamavo nemiga. Taigi nestebina, jog darbų išsekintą organizmą lengviau pakirto, nūdienos požiūriu, labai paprasta liga. (Ig. Česaitis, Paskutinės valandos, *Arkivyskupas Jurgis Matulevičius*, p. 49.)

1096 Ed. Turauskas, Skaudžioji iškilmė, *Arkivyskupas Jurgis Matulevičius*, p. 56–57.

1097 Dopo la morte di Mons. Matulewicz, *L'Osservatore Romano*, 1927 02 01, p. 3.

1098 J. E. Respublikos Prezidento Antano Smetonos kalba, 1927 m. sausio 29 d. pasakyta prie kriptos Katedroje, *Arkivyskupas Jurgis Matulevičius*, p. 66.

1099 Mirė arkiv. Matulevičius, *Lietuva*, 1927 01 27, p. 1; Arkiv. Jurgis Matulevičius, *Lietuva*, 1927 01 29, p. 1; Iš arkiv. Matulevičiaus gyvenimo, *Lietuva*, 1927 01 28, p. 1.

1100 La morte del Visitatore Apostolico Mons. Giorgio Matulewicz, *L'Osservatore Romano*, 1927 01 29, p. 1.

1101 Dopo la morte di Mons. Matulewicz, *L'Osservatore Romano*, 1927 02 01, p. 3.

tai Pijus XI dar 1927 m. balandžio 3 d. audiencijos metu gana aiškiai leido suprasti ir Lenkijos pasiuntiniui prie Šventojo Sosto Władysławui Skrzyńskiui pabrėždamas, jog pagaliau viliasi Lietuvos – Lenkijos politinio susitaikymo[1102]. Be vilčių, kad naujoji Lietuvos valdžia pagaliau gali ryžtis tam tikram santykių normalizavimui su Lenkija ir tokiu būdu sustiprinti antibolševikinį frontą Rytų Europoje, popiežiaus bei jo aplinkos simpatijas naujajai Lietuvos valdžiai tuomet galėjo lemti dar bent keli kiti svarūs motyvai: a) Pijaus XI senoka asmeninė pažintis su naujaisiais šalies vadovais: A. Smetona bei prof. A. Voldemaru; b) Vatikanui iš principo artimesni tautininkų lyderių socialinės programos metmenys bei konservatyvus jų požiūris į radikalią žemės reformą, energingai vykdytą ankstesnių vyriausybių; c) prisimenant, kad autoritarinė valdžia Lietuvoje 1927 m. pavasarį gana plačiai eksploatavo antikomunizmo šūkius bei politiką, nedera užmiršti, jog Pijus XI taip pat buvo skeptiškas visa apimančio liberalizmo atžvilgiu ir itin priešiškas komunizmui; d) kai kurie duomenys leidžia teigti, jog kalbamuoju metu Vatikano bei Lietuvos naujosios vyriausybės interesai susišaukė ir *didžiosios politikos* srityje. Trečiojo dešimtmečio antroje pusėje kai kurie Šventojo Sosto diplomatai Rusijos reikalų specialistai linko manyti, kad katalikų padėtį Rusijoje efektyviau būtų galima palengvinti veikiant ne per Varšuvą, kuri itin aštriai konfliktuoja su Maskva, bet per Kauną, kuris rusų bolševikams nekelia tokios ryškios politinės alergijos ir jis lengviau randa bendrą kalbą su Kremliumi. Štai, pavyzdžiui, po kelionės į bolševikų valdomą Rusiją vyskupas B. M. d'Herbigny, J. Baltrušaičio žodžiais tariant, „rafinuotas jėzuitas", savo raporte popiežiui pažymėjo, kad Katalikų Bažnyčios padėtis bolševikinėje Rusijoje tol bus kritiška, kol „<...> praktiškai ar teoriškai tarp Vatikano ir SSSR stovės Lenkija"[1103]. Lietuvos diplomatijos vadovas apie Vatikane svarstomas alternatyvas kažkokiu būdu sužinojo ir, kaip jo impulsyviam charakteriui buvo gana įprasta, ilgai nedelsdamas ryžosi įsitraukti į šį diplomatinį žaidimą. 1927 m. pavasarį prof. A. Voldemarui tarpininkaujant Kaune, URM patalpose, įvyko Šventojo Sosto reikalų laikinojo patikėtinio Lietuvoje L. Faidutti susitikimas su SSSR įgaliotuoju atstovu Lietuvoje Sergejumi Aleksandrovskiu[1104]. Sprendžiant iš J. Baltrušaičio pasakojimo sovietų diplomatams Maskvoje, įsitraukdamas į šią diplomatinę partiją premjeras puoselėjo du pagrindinius tikslus: sustiprinti valstybės lyginamąjį tarptautinį svorį regione, kuris kartu atitiktų Vatikano geopolitinius planus bei „Lietuvos kunigų energiją nukreipiant į Rusiją <...> sutramdyti" pernelyg didelę Bažnyčios įtaką

[1102] P. Łossowski, *Stosunki Polsko-Litewskie 1921–1939*, Warszawa, s. 104.

[1103] SSSR URLK Kolegijos nario B. Stomoniakovo 1927 05 06 slaptas pranešimas Nr. 5600 URLK kolegijai apie pokalbį su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, *RFUPA*, f. 0151 ap. 15, apl. 29, b. 9, l. 55.

[1104] Ten pat; Е. С. Токарева, Проблемы статуса католической иерархии в перговорах СССР и Святого Престола в 20-е годы XX века, *Россия и Ватикан...*, с. 172–173.

valstybėje ir kartu atsikratyti gausaus būrio dešiniojo sparno politinių oponentų[1105], kurie „<...> čia nuolat maišosi po akimis“[1106]. Ir nors šis pirmas blynas tuomet gerokai prisvilo – J. Baltrušaičiui paslaugiai pritariant (*Sic*!), sovietinė diplomatija tokias iniciatyvas traktavo kaip bandymą kištis į SSSR vidaus reikalus bei Vatikano-Lietuvos pastangas SSSR gyvenantiems katalikams primesti „savotišką protektoratą“[1107], – tačiau prof. A. Voldemaro autoritetui Vatikano sferose tai nepakenkė*; e) be to, tikėtina, kad įtakos palankiam popiežiaus apsisprendimui galėjo turėti ir tai, jog poperversminėje koalicijoje kurį laiką ranka rankon su tautininkais dirbo krikščionys demokratai, o Lietuvos Katalikų Bažnyčios hierarchų simpatijos, sakytume, visai natūraliai buvo kur kas artimesnės šiai, o ne prieš ją buvusiai, nors ir demokratiškesnei, bet ir kur kas liberalesnei kairiojo centro valdžiai.

Antra vertus, pastarojo motyvo tikriausiai nevertėtų pernelyg sureikšminti, nes Vatikano požiūris į Smetonos – Voldemaro vyriausybę kurį laiką neigiamai nepasikeitė net ir po to, kai 1927 m. gegužės pirmosiomis dienomis iš jos, trinktelėję

[1105] Dr. V. Žalio teiginiai, jog „susitikimai su Duče įkvėpė A. Voldemarą ryžtingiems veiksmams – jis nusprendė atsikratyti visų savo varžovų šalies viduje. Aleksandrui Stulginskiui buvo pasiūlytas pasiuntinio postas Romoje, užsienyje bandyta rasti vietą ir Leonui Bistrui“, iš tiesų, regis, ne visai preciziški, nes, kaip matyti iš J. Baltrušaičio pokalbių Maskvoje, prof. A. Voldemaras tokio pobūdžio politinių figūrų „perstumdymus“ pradėjo planuoti dar toli iki susitikimo su B. Mussolini'u. Be to, šiuo atveju, regis, chronologiškai bei logiškai kiek šlubčioja ir pats aukščiau mūsų cituojamas autorius, kuris B. Mussolini'o poveikį prof. A.Voldemarui argumentuoja nuoroda į Vokietijos pasiuntinio Kaune Hanso Moratho pranešimą Berlynui, datuotą 1927 m. rugsėjo 13 d. Taigi išeitų, jog vokiečių pasiuntinys Kaune pasižymėjo išskirtinėmis psichologinėmis savybėmis dar prieš savaitę numatyti būsimas prof. A. Voldemaro nuotaikas ir sprendimus po susitikimo su duče. Aišku, vokiečių diplomato antgamtinėmis savybėmis nebūtina tikėti. Prisimenant, jog sovietinė diplomatija naująjį Lietuvos premjerą „simpatijomis“ B. Mussolini'ui, „mėgavimąsi fašistiniais valdymo metodais“ ir „kopijuojant“ Italijos pavyzdį pradėjo permanentiškai įtarinėti dar 1927 m. sausį bei žinant, jog XX amžiaus trečiojo dešimtmečio viduryje sovietų ir vokiečių diplomatija Kaune itin dažniai kukavo keisdamasi informacija, galima kelti versiją, jog apie minimus prof. A. Voldemaro planus „susitvarkyti“ su krikdemų opozicijos minėtais lyderiais vokiečių diplomatas iš savo sovietinių kolegų (arba netgi iš paties prof. A. Voldemaro, kuris ne kartą bandė atvirauti su vokiečių diplomatija) sužinojo dar gerokai anksčiau, o Lietuvos premjero vizito į Romą išvakarėse, paprasčiausiai pasitaikius puikiai progai, pranešime savo vyresnybei tik kūrybiškai panaudojo šią informaciją. Neatmestina ir versija, jog, Lietuvos premjerui išvykus į Romą, sovietinė diplomatija Lietuvoje pati primygtinai pasirūpino per jai lengviausiai prieinamus vokiškus kanalus paskleisti atitinkamą informaciją. (V. Žalys, *Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940)*, t. 1,Vilnius, 2007, p. 455.)

[1106] Ten pat, SSSR URLK Kolegijos nario B. Stomoniakovo 1927 05 06 slaptas pranešimas Nr. 5600 URLK kolegijai apie pokalbį su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, *RFUPA*, f. 0151 ap. 15, apl. 29, b. 9, l. 55.

[1107] Ten pat.

* Tiesa, to nebūtų galima pasakyti apie Lietuvos pasiuntinio Maskvoje elgesį ir reakciją. Kyla įtarimas, jog J. Baltrušaitis šiuos lietuviškos diplomatijos užkulisius atskleidė Maskvai, ko gero, be savo tiesioginio viršininko – užsienio reikalų ministro leidimo. Kita vertus, sovietų diplomatai savo pranešimuose vyresnybei pabrėžė, jog lietuvių diplomatas tokias savo ministro intencijas už akių išjuokė pavadindamas jas „romantika“.

durimis, staiga pasitraukė krikščioniškosios demokratijos ministrai. Kad ir kaip galėtų pasirodyti keistoka, tačiau Vatikanas tuomet reagavo ramiai ir gal net šiek tiek daugiau negu ramiai. Reflektuodamas tokias valdžios transformacijas Kaune, *L'Osservatore Romano* gegužės 5 d. tik sausai konstatavo, jog Lietuvoje formuojamas „Voldemaro, Tūbelio ir Merkio triumviratas prieš komunistus“[1108]. Išvertus iš politinių simpatijų-antipatijų užuominų diplomatinės kalbos tai galėjo reikšti, jog Šventasis Sostas bent jau kurį laiką neketino kišti pagalių į ratus tautininkų vyriausybei, užsimojusiai išguiti kairuoliškas tendencijas iš Lietuvos vidaus bei užsienio politikos horizonto, o pakeliui – kiek spūstelėti ir lietuvišką krikščioniškąją demokratiją. Be to, kiek galima spręsti iš *L'Osservatore Romano* pranešimų, kuris, kai kurių autorių nuomone, XX a. pirmoje pusėje itin patikimai atspindėjo oficialią Vatikano poziciją[1109], Šventajam Sostui aiškiai imponavo gana sėkmingi naujosios valdžios pirmieji žingsniai ekonominėje srityje. Dėl naujosios vyriausybės griežtos taupymo politikos bei sėkmingos užsienio prekybos jau 1927 m. vasaros pradžioje Lietuvos valstybės iždė susikaupė per 39,5 milijono litų ir apie 4 milijonus JAV dolerių „laisvų pinigų“[1110]. Itin sekėsi prekyba su užsieniu. *L'Osservatore Romano* reikšmingai pastebėjo, jog tik per du 1927 m. mėnesius – gegužę ir birželį – Lietuva importavo prekių už 120 020 000 litų, o išvežė į užsienį už 129 768 200 litų. Taigi teigiamas užsienio prekybos saldo siekė beveik dešimt milijonų litų[1111]. Toks staigus šuolis aukštyn šioje srityje buvo pasiektas pirmąkart nuo nepriklausomybės paskelbimo. Reikia manyti, jog Šventajam Sostui svarbu atrodė ir tai, kad pagrindiniai Lietuvos užsienio prekybos partneriai buvo Vokietija ir Didžioji Britanija, mažesni – Čekoslovakija, JAV, Latvija. Tuo tarpu dėl bolševikinės Rusijos, kuri dar 1926 m.

[1108] Dalla Lituania. Preteso triumvirato in Lituania, *L'Osservatore Romano*, 1927 05 05, p. 1.

[1109] Vatikano korespondentas žurnale *National Catholic Reporter*, nuolatinis CNN apžvalgininkas Vatikano klausimais, internetinio savaitraščio *The World from Rome* redaktorius bei plataus populiarumo pasaulyje susilaukusios knygos apie Šventąjį Sostą autorius Johns L. Allenas *jaunesnysis*, siekdamas pabrėžti „pusiau-oficialaus“ Vatikano dienraščio *L'Osservatore Romano* reiškiamos viešosios nuomonės sutapimą su oficialia Vatikano pozicija, šį dienraštį yra šmaikščiai palyginęs net su sovietinių laikų bolševikine *Pravda*, kuri, pasak autoriaus, pirmame puslapyje taip pat visada spausdindavo savo vadų padailintas nuotraukas, jų ilgas nuobodžias programines kalbas bei valdžios oficialiąją nuomonę. *L'Osservatore Romano* redakcijos anksčiau reikštą ištikimybę Šventajam Sostui žurnalistas pusiau rimtai įrodinėja ir tokiu lengvu faktu: 1914 m. rugpjūčio 19 d. *L'Osservatore Romano* paskelbė vedamąjį, kuriame tvirtai denonsavo kai kurių neįvardytų apžvalgininkų nuomones, jog popiežius Pijus X labai sunkiai serga ir jau yra „šaltas“. Tuo tarpu praslinkus mažiau nei dvidešimt keturioms valandoms... Pijus X iš tiesų mirė. (J. L. Allen, Jr., *All the Pope's Men. The inside story of how the Vatican really thinks*, New York-London-Toronto-Sydney-Auckland, 2004, p. 48.)

[1110] SSSR URLK Kolegijos nario B. Stomoniakovo 1927 05 06 konfidencialus pranešimas Nr. 5600 URLK Kolegijai apie susitikimą su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, *RFUPA*, f. 0151, ap. 15, apl. 29, b. 9, l. 53.

[1111] Il commercio lituano, *L'Osservatore Romano*, 1927 10 05, p. 1.

vasarą–rudenį taip energingai ir su sunkiai maskuojamomis imperialistinio pobūdžio geopolitinėmis užmačiomis[1112] veržėsi į Baltijos kraštų rinkas, naujosios valdžios labiau provakarietiškos (probritiškos)[1113] orientacijos bei nerealizuotos M. Sleževičiaus vyriausybės prekybos sutarties idėjos su Maskva[1114] pirmajame Lietuvos užsienio prekybos partnerių penketuke iš viso nebuvo[1115].

Bandant paaiškinti tokią aksominę Vatikano laikyseną tautininkų vyriausybės atžvilgiu 1927 m. antroje pusėje, peršasi bene dvi pagrindinės versijos: 1) Šventojo Sosto pareigūnams tuomet neatrodė, jog kelios A. Smetonos – A. Voldemaro tandemo politinės „pamokos" iš tiesų smarkiai pakenks nuo kelerių metų mėgavimosi valdžia jau spėjusiai kiek išpaikti lietuviškai krikščioniškajai demokratijai, kuri daugiausia dėl savo padarytų klaidų pametė valdžią iš savo rankų. Be to, tikriausiai tikėtasi, jog tautininkų vyriausybės vykdoma politika kiek apmažins nemažos dalies lietuvių kunigų bei kai kurių vyskupų pernelyg jau smarkų politikavimą, kuris Vatikanui išties buvo ne itin prie širdies. Jeigu tikėsime Lietuvos pasiuntinio Maskvoje J. Baltrušaičio pareiškimais rusų diplomatams, tai Šventasis Sostas 1927 m. balandžio gale premjerui-užsienio reikalų ministrui pakankamai aiškiai leido suprasti, kad yra nepatenkintas „dėl kunigų politikavimo", ir net paprašė, kad Lietuvos naujasis pasiuntinys prie Vatikano „nebūtų" krikščionių demokratų partijos narys[1116]. Jeigu poetas-diplomatas J. Baltrušaitis tiksliai reflektavo situaciją, tai lengviau suprasti ir iš pirmo žvilgsnio gana lengvabūdišką prof. A. Voldemaro atsisveikinimą 1927 m. pavasarį su įtakinga krikščioniškąja demokratija; 2) atsižvelgiant į tai, kiek XX a. pirmoje pusėje dar svarbi ir reikšminga buvo diplomatų siunčiama informacija iš vietos į centrą, gali būti, jog tokį Šventojo Sosto liberalizmą tautininkų valdžios atžvilgiu tuomet galėjo nulemti ir Kaune, Aukštutinėje Panemunėje, įsikūrusios Vatikano Internunciatūros pozicija. Konkrečiau sakant, Vatikanui teikiamos informaci-

[1112] A. Kasparavičius, *Didysis X Lietuvos užsienio politikoje...*, p. 269.

[1113] SSSR URLK Kolegijos nario Boriso Stomoniakovo 1927 05 06 slaptas pranešimas Nr. 5600 URLK kolegijai apie pokalbį su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, *RFUPA*, f. 0151 ap. 15, apl. 29, b. 9, l. 50–52; SSSR URLK Pabaltijo skyriaus reikalų vedėjo M. Dobranickio 1927 09 12 slaptas pranešimas Nr. 2749 URLK kolegijai apie pokalbį su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, ten pat, l. 33–35; SSSR URLK Kolegijos nario Boriso Stomoniakovo 1927 12 15 slaptas pranešimas Nr. 43643 URLK kolegijai apie pokalbį su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, ten pat, l. 3.

[1114] A. Kasparavičius, *Didysis X Lietuvos užsienio* politikoje..., p. 270–272.

[1115] Il commercio lituano, *L'Osservatore Romano*, 1927 10 05, p. 1.

[1116] SSSR URLK Kolegijos nario Boriso Stomoniakovo 1927 05 06 slaptas pranešimas Nr. 5600 URLK Kolegijai apie pokalbį su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, *RFUPA*, f. 0151 ap. 15, apl. 29, b. 9, l. 53–54.

jos pobūdis bei asmeninis nusistatymas naujosios valdžios atžvilgiu. Kai kurie duomenys leidžia teigti, jog premjeras-užsienio reikalų ministras itin greitai susibičiuliavo su Šventojo Sosto diplomatais Kaune ir internuncijaus L. Schioppa'os bei *Chargé d'Affaires* L. Faidutti veikla buvo labai suinteresuotas ir patenkintas. Kada 1927 m. pabaigoje Šventasis Sostas dėl gana neaiškių priežasčių (*Sic!*) staiga sumanė savo internuncijų Lietuvoje pakeisti, premjeras nepaprastai susirūpino ir per dr. J. Šaulį kaip sugebėdamas stengėsi užtarti arkivyskupą bei išprašyti Vatikano palikti jį dar nors kuriam laikui reziduoti Lietuvoje[1117]. To padaryti nepavykus, užsienio reikalų ministras dr. J. Šauliui nurodė rūpintis, kad internuncijumi būtų paskirtas L. Faidutti. Prof. A. Voldemaro įgaliotas, URM Teisių ir Ekonomikos departamento direktorius dr. Dovas Zaunius „griežtai slaptoje" instrukcijoje pasiuntiniui prie Vatikano tuo reikalu rašė: Lietuvos vyriausybė „<...> ne tik nieko prieš tokį paskyrimą neturėtų, o jį sveikintų. <...> Tamsta, progai pasitaikius, galėtum paminėti, kad mgr. Faidutti turi labai gerus ryšius prie Lietuvos Vyriausybės ir kad jis Kaune turi gerą vardą"[1118]. Tokie prof. A. Voldemaro santykiai su Šventojo Sosto diplomatais bei toks atviras lobizmas dėl pastarųjų karjeros ne tik iškrinta iš tarpukario Lietuvos – Vatikano visos diplomatinių santykių tradicijos, bet ir sukelia kur kas įdomesnių minčių.

Grįžtant prie Lietuvos – Vatikano konkordato derybų parengiamųjų darbų galima pažymėti, jog sunkiausiai šalims, regis, sekėsi derinti tuos konkordato projekto straipsnius, kurie lietė Bažnyčios ir valstybės tarpusavio santykius, buvo skirti Katalikų Bažnyčios laisvai veiklai įtvirtinti Lietuvoje arba susiję su antrosios finansiniais įsipareigojimais pirmajai bei švietimo klausimais[1119]. Jau liepos pradžioje tapo aišku, kad, derybas vedant tik per tarpininkus – Vatikano atstovą Lietuvoje, ir atvirkščiai, – konkordato teksto rengimas gali užsitęsti ir dar nežinia kada ir kuo baigtis, nes Šventasis Sostas nebuvo linkęs savo internuncijui Kaune suteikti plačių įgaliojimų derybas vesti ir iš esmės laikėsi ankstesnių metų taktikos, kad pagrindinis Vatikano diplomato uždavinys Kaune yra viską stebėti, fiksuoti ir Vatikano Valstybės Sekretoriatui tik teikti savo nuomones bei Lietuvos poziciją tuo ar kitu klausimu.

Liepos pirmomis dienomis Vatikano Ypatingųjų reikalų kongregacijos sekretorius monsinjoras Francesco Borgongini-Duca Lietuvos pasiuntiniui dr. J. Šauliui

[1117] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1927 09 29 konfidencialus pranešimas premjerui ir užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui, *LPPŠSAR*, byla: Vatikano pasiuntinybė. Eiliniai nuorašai, 1927–1932.

[1118] Lietuvos URM Ekonomikos ir teisių departamento direktoriaus dr. D. Zauniaus 1927 10 17 „griežtai slapta" instrukcija nepaprastajam pasiuntiniui ir įgaliotajam atstovui prie Šventojo Sosto dr. J. Šauliui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 710, l. 55–56.

[1119] Premjero ir užsienio reikalų ministro prof. A. Voldemaro 1927 05 27 slapta instrukcija nepaprastajam pasiuntiniui ir įgaliotajam ministrui prie Šventojo Sosto dr. J. Šauliui, ten pat, b. 727, l. 316.

tiesiai ir atvirai pareiškė, kad „<...> Schioppa įgaliojimų vesti derybas Kaune negausiąs“[1120]. Todėl jeigu Lietuvos vyriausybė būtinai nori vesti derybas Kaune, tai „Schioppa tegalėsiąs kalbėti tik *ad referendum*“. O tokiu būdu vedamos derybos, anot Vatikano monsinjoro, „<...> tęsiasi paprastai gana ilgai, nes internuncijai privalo referuoti viską raštu“. Greitesnis kelias esą būtų „<...> atsiųsti įgaliotą asmenį pačion Romon“ ir derybas sėkmingai užbaigti maždaug per mėnesį[1121]. Taigi Šventojo Sosto pareigūnas Lietuvai iš esmės piršo tą patį konkordato sudarymo scenarijų, pagal kokį 1924 m. pabaigoje – 1925 m. pradžioje buvo parengtas bei sudarytas Vatikano konkordatas su Lenkija, o ir kai kurie kiti konkordatai. Manding, tokia konservatyvi Šventojo Sosto pozicija dėl derybų vedimo tvarkos daugiausia ir nulėmė tolesnį „derybų“ dėl konkordato sudarymo tempą bei 1927 m. rudens pradžioje žaibišką jų atomazgą. Lietuvos premjeras bei užsienio reikalų ministras šiuo atveju, regis, pasirodė ne mažiau konservatyvus nei jo kontrahentai Vatikane. Kaip ir aukščiausi Šventojo Sosto pareigūnai, prof. A. Voldemaras labiau linko pasikliauti savo asmeniniais dalykiniais sugebėjimais, o ne savo paties pasirinktų diplomatų profesionalumu bei talentu. Todėl jokio specialaus derybininko-pasiuntinio į Romą Kaunas 1927 m. vidurvasarį nenusiuntė ir kuriam laikui derybas paprasčiausiai vėl įšaldė.

Atsižvelgiant į prof. A. Voldemaro nevienareikšmius ir net gerokai kampuotus charakterio bruožus[1122], galima daryti prielaidą, jog jau tuo metu jis tvirtai apsi-

[1120] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1927 07 10 šifruota telegrama premjerui ir užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui, ten pat, b. 715, l. 220.

[1121] Ten pat, l. 221.

[1122] Štai kaip 1927 m. vasarą Lietuvos premjerą ir užsienio reikalų ministrą prof. A.Voldemarą savo pranešime Valstybės departamentui chrakterizavo tuometinis JAV konsulas Kaune, kurio slaptą pranešimą sugebėjo nurašyti (ar tik sukonspektuoti?) lietuvių slaptųjų tarnybų agentas: „Žmogus aukšto išsilavinimo ir aukšto mokslo laipsnio, didelės erudicijos ir tiesiog fenomenalės atminties, istorikas, juristas, lingvistas, kalba beveik visai tobulai svarbiausiomis Europos kalbomis, be to, moka graikų ir lotynų kalbas. Kaip asmenybė, ekscentrikas, tiki tik savo jėgomis ir visai nieko nepatiki savo bendradarbiams; laiko save pašauktuoju valdyti kraštą; be galo darbingas. Laikosi nuomonės, kad visa, kas buvo padaryta ar priimta anksčiau buvusiųjų vyriausybių, tariant bendrai jam nedalyvaujant, dabar netinka, reikia panaikinti arba pakeisti, kaip tatai liudija radikalus referendumas. Aiškus agrarinės reformos priešininkas. Ne visai nusistovėjusio charakterio, gali būti labai malonus, meilus ir mandagus, bet ir labai griežtas, dargi grūbas. <...> Dabartiniu laiku jis faktinas šalies vadovas. Savo proto sudėtimi jis labiau analitikas negu sintetikas, ir tuo galima paaiškinti nenuoseklumą jo lekcijose ir valstybiniuose aktuose /pavyzdžiui, referendumas/“. Palyginti taikliai amerikiečių diplomatas abibūdino ir prezidentą A. Smetoną: „<...> labai išlaikytos linijos žmogus, aiškios anti-lenkiškos orientacijos, turįs simpatijų prie Rusijos, o taip pat prie Vokietijos; tos simpatijos ypačiai apsireiškė tuomet, kai jis dar buvo žurnalistas <...>. Kaip asmenybė, griežtai visų /dargi opozicijos/ gerbiama. Vidaus reikalų politikos klausimuose katalikas, bet ne klerikalas ir agrarinės reformos priešininkas. Yra aiškioj ir didelėj ministerio pirmininko prof. Voldemaro įtakoj. Labai ankštai surištas su armija, kuri, tiesą pasakius, jį antrą kart prezidentu ir padarė. <...> Kaipo žmogus, o ne politikas, užimtas labiausiai mokslo dalykais etikos srity, kaip tatai liudija daugybė jo straipsnių ir brošiūrų. Neieško sau naudos

sprendė visas derybų vadeles imti į savo rankas: pats asmeniškai vykti į Romą ir konkordato sudarymo reikalą baigti vienu ypu. Tačiau kodėl neišvyko iškart, dar liepos viduryje, kai tik per dr. J. Šaulį sužinojo Vatikano poziciją, galima įvairiai samprotauti. Logiška būtų aiškinti, kad kurį laiką užtruko dėl Europoje prasidėjusių tradicinių vasaros atostogų maratono* bei lūkuriuodamas kelionei tinkamos progos. Antra vertus, visai gali būti, kad šioks toks laiko tempimas buvo sudėtinė Lietuvos premjero diplomatinės taktikos dalis. Savotiškas nervų karas ar demonstracija būsimų derybų partneriui, kad jo Kabinetui konkordatas su Šventuoju Sostu nėra pirmaeilės svarbos reikalas. Itin turint galvoje, jog po tautininkų ir krikščionių demokratų koalicijos lūžio 1927 m. pavasarį, pastariesiems vis labiau pereinant į kietą opoziciją tautininkų vienvaldystei šalyje, prof. A. Voldemaras turėjo nemažai priežasčių baimintis, kad paskubomis nuvykęs į Vatikaną gali užšokti ant labai aukšto kontrahento reikalavimų savo vyriausybei kalno.

Šiaip ar kitaip mąstė ambicingasis prof. V. Voldemaras, šiandien vienareikšmiškai konstatuoti būtų pernelyg sudėtinga. Tačiau puiki proga nuvykti jam į Vatikaną atsirado 1927 m. rudens pradžioje, kada jis išsiruošė į eilinę Tautų Sąjungos Asamblėją Ženevoje, kur, be kita ko, turėjo būti svarstomas ir eilinis lietuvių–lenkų ginčo raundas[1123], po kurio planavo vykti į Romą susitikti su Italijos premjeru diktatoriumi Benito Mussolini[1124] bei pasirašyti su juo Lietuvos – Italijos bilaterinę prekybos sutartį[1125]. Tačiau apie šiuos pusiau privačiai subrandintus ir beveik konspiracinius savo premjero sumanymus lietuvių diplomatai, rezidavę Romoje, pirmiausia sužinojo ne iš Lietuvos URM oficialių instrukcijų, bet iš italų spaudos, kuri savo ruožtu rėmėsi informaciniais šaltiniais Berlyne (*Sic!*), bei pokalbių Italijos URM. Štai 1927 m. liepos pirmomis dienomis pasiuntinys prie Kvirinalo V. Čarneckis laiške Br. K. Balučiui skundėsi, jog *Palazzo Chigi*** apie planuojamą Lietuvos premjero vizitą žino

ir, be abejo, didelis patriotas". („Žinios iš Konsulatų" – Lietuvos kriminalinės policijos 1927 09 02 Žinių biuletenio Nr. 83 priedas, *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 504, l. 354–355.) Pažymėtina, jog šiame dokumente gana taikliai charakterizuoti ir kai kurie kiti tuometinės Lietuvos pirmieji asmenys: krašto apsaugos ministras Antanas Merkys, žemės ūkio – Jonas Aleksa, finansų – Juozas Tūbelis.

* Pagal tarpukaryje nusistovėjusias tradicijas būtent liepos–rugpjūčio mėnesiais daugumos Europos šalių ministerijų bei departamentų pareigūnai, diplomatinis korpusas išeidavo atostogų, todėl *Senojo žemyno* politinis-diplomatinis gyvenimas aprimdavo. Ne išimtis šiuo atveju buvo ir Šventasis Sostas, kurio pareigūnų vasaros atostogos prasidėdavo paprastai apie Sekmines ir tęsdavosi kartais net ligi spalio.

[1123] Plačiau apie lietuvių ir lenkų ginčo peripetijas 1927 m. rudenį žr.: A. E. Senn, The Polish – Lithuanian War Scare, 1927, *Journal of Central European Affaires*, 1961, vol. XXI, No. 3.

[1124] Voldemaras pas Musolini, *Lietuvos žinios*, 1927 09 20, p. 1.

[1125] Plačiau apie šią sutartį rašyta: J. Skirius, Prof. Augustinas Voldemaras – tvirtos užsienio politikos šalininkas (1926 12 16 – 1929 09 19), *Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918–1940*, p. 244.

** Rūmai, kuriuose įsikūrusi Italijos URM; neoficialus šios institucijos pavadinimas.

kur kas daugiau negu jis pats[1126]. Dar didesnių nepatogumų lietuvių diplomatams Romoje sukėlė rugpjūčio 18 d. italų spaudos pranešimai, jog Lietuvos premjero bei užsienio reikalų ministro oficialūs darbo vizitai į Italiją bei Vatikaną, kurių metu planuojamas net konkordato pasirašymas, įvyks jau rugsėjo pirmomis dienomis[1127]. Šie italų žiniasklaidos pranešimai Lietuvos pasiuntinybėje prie Šventojo Sosto sukėlė tikrą šoką, nes vizitas, anot laikraščių, turėjo įvykti mažiau nei po trijų savaičių, tačiau pasiuntinybėje apie jį dar beveik nieko tikro nebuvo žinoma ir, suprantama, dar net nebuvo pradėta jam deramai rengtis. Sąmyšį didino dar ir tai, jog Pasiuntinybėje tuo metu buvo likęs tik vienas sekretorius S. Girdvainis, o pats dr. J. Šaulys kuo ramiausiai sau atostogavo Čekoslovakijoje, Karlovy Varų kurorte, viloje „Strunz"[1128]. Todėl jau rugpjūčio 19 d. S. Girdvainis savo šefui išsiuntė skubią šifruotą telegramą su vieninteliu klausimu: ką daryti, ko griebtis? Suprantama, taip pakrypus reikalams, dr. J. Šaulys savo atostogas Čekoslovakijoje buvo priverstas gerokai sutrumpinti (planavo atostogauti beveik iki rugsėjo vidurio) ir paskubomis jau rugpjūčio 29 d. grįžti į Romą[1129]. O vos sugrįžęs – pasinerti į darbų sūkurį: energingai, operatyviai bei skubiai pradėti derinti premjero-užsienio reikalų ministro vizito programą bei detales[1130].

Rugpjūčio paskutinėmis dienomis Lietuvos pasiuntiniai Italijoje bei Vatikane V. Čarneckis ir dr. J. Šaulys oficialiai buvo informuoti, kad prof. A. Voldemaras atvyksta į *Amžinąjį Miestą*. URM instrukcijoje nurodyta, jog prof. A. Voldemaro kelionės į Romą tikslai – prekybos sutartis su Italija bei išsiaiškinti konkordato su Vatikanu sudarymo sąlygas, o jeigu pavyks, tai „<...> pasirodžius galimybei, pasirašyti ir patį konkordatą"[1131]. Todėl, įsakyta instrukcijoje, lietuvių diplomatai dirbdami sutartinai privalo „<...> pasirūpinti suorganizuoti tinkamai tuo tarpu techniškąir protokoliarinę to apsilankymo pusę"[1132]. Kartu pastebėta, kad premjeras-užsienio

[1126] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Italijoje V. Čarneckio 1927 07 04 laiškas URM Politikos departamento direktoriui Br. K. Balučiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 710, l. 233.

[1127] Lietuvos pasiuntinybės prie Šventojo Sosto pirmojo sekretoriaus S. Girdvainio skubi telegrama dr. J. Šauliui į Čekoslovakijos Karlovy Varų miestą, vilą *Strunz*, *LPPŠSAR*. Byla: Vatikano Pasiuntinybė. Eiliniai nuorašai 1927–1930.

[1128] Ten pat.

[1129] Lietuvos Pasiuntinybės prie Šventojo Sosto 1927 08 29 verbalinė nota Šventojo Sosto Valstybės Sekretoriatui, *LPPŠSAR*, byla: Vatikano pasiuntinybė. Šaulys, Graužinis, Girdvainis (iki mirties), pasiuntinybės patarnautojai, Castrignano.

[1130] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1927 08 29 šifruota telegrama iš Romos į Kauną URM, ten pat, eiliniai nuorašai 1927–1930.

[1131] Lietuvos URM Teisių ir administracijos departamento direktoriaus bei laikinai einančio Ekonomikos departamento direktoriaus pareigas dr. Dovo Zauniaus 1927 08 23 slapta instrukcija Lietuvos nepaprastajam pasiuntiniui ir įgaliotajam ministrui Italijoje V. Čarneckiui bei Lietuvos nepaprastajam pasiuntiniui ir įgaliotajam ministrui prie Švento Sosto dr. J. Šauliui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 727, l. 200.

[1132] Ten pat.

reikalų ministras Romoje pageidauja maksimaliai įtempto darbo grafiko – „<...> be laiko nuostolių <...> valstybiniam darbui“, kad visus reikalus galėtų sutvarkyti maždaug per savaitę[1133].

Per tokį trumpą laiką tradiciškai niekur neskubančioje Italijoje išpildyti savo neišpasakytai darbingo šefo nurodymus pasiuntiniams nei fiziškai, nei morališkai išties nebuvo lengva: reikėjo ne tik preciziškai suderinti protokolą, išspręsti daugybę organizacinių ir finansinių su vizitais susijusių klausimų, bet dar pasirūpinti ir valstybės tarptautiniu įvaizdžiu bei prestižu – išsireikalauti, kad Kaunas į Romą skubiai atsiųstų Lietuvos valstybinę vėliavą. Taip jau susiklostė, jog Lietuvos Pasiuntinybė prie Šventojo Sosto tuomet turėjo tik tautinę trispalvę, kurią dr. J. Šaulys traktavo tiktai „kaip tautinę“, arba „prekybinę veliavą“ ir jokiu būdu nenorėjo kabinti premjero vizito dienomis, nes buvo įsitikinęs, kad trispalvė labiausiai tinka prekybinėms atstovybėms, laivams ir etc. Be to, valstybinė, o ne tautinė trispalvė tuomet plevėsavo ir ant Lietuvos Pasiuntinybės Kvirinale pastato sienos bei, dr. J. Šaulio duomenimis, ir ant daugumos kitų Lietuvos pasiuntinybių užsienyje fasadų. Tai, kad Pasiuntinybė prie Šventojo Sosto neturi valstybinės veliavos, dr. J. Šaulys laikė tiesiog netoleruotinu nesusipratimu[1134]. Todėl jau rugsėjo 2 d. susizgribęs jis URM telegrafavo: „Saryšy su pirmininko atvykimu prašau skubiai atsiųsti vėliavą“[1135]. Po poros dienų, rugsėjo 5 d., dar prisiminęs, kad pasiuntinybė neturi ne tik valstybinės vėliavos, bet ir prezidento bei premjero portretų, vėl skubiai telegrafavo į Kauną[1136]. Tačiau nei valstybinės vėliavos, nei šalies pirmųjų asmenų portretų, nei vizito organizavimui reikalingų piniginių lėšų Pasiuntinybė neturėjo ir pačiose vizito išvakarėse – rugsėjo 13 d., todėl pasiuntinys tądien dar kartą buvo priverstas atakuoti ministeriją ir reikalauti minėtų dalykų[1137]. 1927 m. vasarą bei rudenį Lietuvos valstybinis-administracinis aparatas – ir URM dar dirbo gana vangiai ir beveik nuolat vėluojančiu ritmu, nelyginant XIX amžiaus viduryje senas sieninis laikrodis žemaitiškoje troboje.

Vienu šūviu nušauti bent tris zuikius – beveik tuo pačiu metu paeiliui ir dar per labai trumpą laiką suorganizuoti Lietuvos premjero-užsienio reikalų ministro vizitus

[1133] Ten pat, l. 201.

[1134] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1927 10 26 slaptas pranešimas URM Teisių ir administracijos departamento direktoriui dr. D. Zauniui, *LPPŠSAR*, byla: Vatikano Pasiuntinybė. Eiliniai nuorašai 1927–1930.

[1135] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1927 09 02 šifruota telegrama iš Romos į Kauną URM, ten pat.

[1136] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1927 09 05 šifruota telegrama iš Romos į Kauną URM, ten pat.

[1137] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1927 09 13 šifruota telegrama iš Romos į Kauną URM, ten pat.

į Kvirinalą bei Vatikaną – nebuvo taip paprasta. Vatikanas pageidavo vizitą nukelti vėlesniam laikui – kai iš vasaros atostogų grįš visi jo pareigūnai. Tačiau šį barjerą prof. A. Voldemaro užsispyrimas nugalėjo ir jau rugsėjo 1 d. Vatikanas sutiko su Lietuvos siūloma vizito data[1138]. Kita vertus, kilo subtilus, bet Šventajam Sostui „principinis"* jau nusistovėjusio diplomatinio protokolo klausimas, kur prof. A. Voldemaras apsilankys pirmiau: Kvirinale ar Vatikane ir koks bus tų vizitų ceremonialas? Tuo reikalu dr. J. Šaulys rugsėjo 2 d. užsienio reikalų ministrui pranešime į Kauną rašė: „Iš mano jau išsiustųjų telegramų Tamsta buvai patyręs, kad, einant susidariusiais vietoj papročiais, negalima lankyti vienu kartu Kvirinalą ir Vatikaną ir, kad todėl reikalai privalo būti atliekami pirma vienur, paskui kitur"[1139]. Be to, apeliuodamas į rugpjūčio 30 d. įvykusį savo pokalbį su monsinjoru Fr. Borgongini-Duca, nurodė: „Iš kiekvieno katalikiškojo krašto valdžios atstovo Vatikanas reikalauja, kad, atlikęs reikalus pas Italų valdžią, apleistų Romą nors vienai, antrai dienai atsisveikinęs su visais Kvirinalo organais. Grįžęs Romon atlikti reikalus su Vatikanu, tas valdžios atstovas nebeprivalo turėti jokių susitikimų su Kvirinalo organais. <...> Tokiu būdu Tamsta, atlikęs reikalus su Italų vyriausybe, turėsi apleisti Romą nors vienai dienai, sakysime, nors į Frascatti ar kurį kitą *castello romano*. Žinomas dalykas, tas reikalavimas apleisti Romą prieš atvykstant į Vatikaną yra statomas ne Tamstai pirmam ir paskutiniam. Toks yra *modus procedendi* lankantis katalikiškojo krašto valdžios atstovui pirma Kvirinale, paskui Vatikane"[1140].

Toliau iš pranešimo matyti, jog, tarpusavyje pasitarę, dr. J. Šaulys ir V. Čarneckis[1141] rekomendavo premjerui-ministrui „<...> bendrosios politikos sumetimais pirma <...> apsilankyti pas Italų valdžią", kuri priešingu atveju esą galėtų ir įsižeisti, nes pagal nusistovėjusią praktiką užsienio valstybių vadovai pirma reikalus sutvarko Kvirinale ir tik po to Vatikane[1142]. Ne mažiau įdomu ir tai, jog iš to paties pranešimo paaiškėja, kad prof. A. Voldemaro vizito į Vatikaną 1927 m. rudens pradžioje turinys

[1138] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1927 09 01 šifruota telegrama iš Romos į Kauną URM, ten pat.

* Bent jau taip savo pranešime į Kauną reikalą nušvietė dr. J. Šaulys. Turint galvoje, jog tuomet tarp Vatikano ir Italijos vyriausybės dar nebuvo sudaryti garsieji Laterano susitarimai, tikėtina, kad lietuvių diplomatas tiksliai užfiksavo pastarąjį Šventojo Sosto nusistatymą.

[1139] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1927 09 02 slaptas pranešimas iš Romos į Kauną premjerui ir užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 663, l. 153.

[1140] Ten pat, l. 154.

[1141] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Italijoje V. Čarneckio 1927 09 01 konfidencialus pranešimas iš Romos į Kauną premjerui ir užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui, ten pat, b. 715, l. 157.

[1142] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1927 09 02 slaptas pranešimas iš Romos į Kauną premjerui ir užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui, ten pat, b. 663, l. 154.

tam tikra prasme buvo mįslė ne tik Šventojo Sosto aukščiausiems pareigūnams, bet ir patiems lietuvių diplomatams, dirbusiems Romoje[1143]. Pirmieji šį vizitą projektavo labiau kaip kurtuazinį, bet ne darbinį, o antrieji, regis, iš viso nelabai nutuokė, ką Kauno diplomatijos vadovas veiks ir apie ką kalbės Vatikane. Apie iš anksto kruopščiai parengtą bei suderintą vizitų dalykinę programą negalėjo būti ir kalbos, nes ūmiu charakteriu ir neišpasakytu politiniu slidumu garsėjęs prof. A. Voldemaras mėgo staigmenas ir buvo beveik nepakeičiamas improvizacijų meistras.

Kaip Šventojo Sosto aukščiausi pareigūnai įsivaizduoja ir projektuoja prof. A. Voldemaro vizito Vatikane turinį, dr. J. Šauliui paaiškėjo tik po pokalbio su Kurijos Kongregacijos ypatingiems reikalams sekretoriumi monsinjoru Fr. Borgongini-Duca. Po šio itin informatyvaus pokalbio prof. A. Voldemarui jis rašė: „<...> paaiškėjo, kad Vatikanas numato tik koki 2 Tamstos viziti pas kard. Gasparri ir laukia, jog Tamstai teksią tik aptarti pačius konkordato principus ir užinicijuoti derybas, o jau visas derybas vesti teksią kam kitam“[1144]. Į šiuos monsinjoro Fr. Borgongini-Duca samprotavimus dr. J. Šaulys nelabai ką turėjo atsakyti. Savo informuotumo stoką jis nedviprasmiškai akcentavo ir pranešime prof. A. Voldemarui: „Aš į tas Vatikano supozicijas nieko negalėjau tikro pasakyti, mes man nieko nėra žinoma tuo tarpu nei apie Tamstos pasikalbėjimus tuo reikalu su Vatikano atstovu Kaune, nei apie paties konkordato projektavimo darbą“. Be to, dr. J. Šauliui susidarė įspūdis, kad siūlydami būtent tokią, o ne kitokią vizito Vatikane programą šios šalies pareigūnai vadovavosi tik „<...> paprasta tais atsitikimais praktika“[1145]. Kitaip tariant, jie taip pat nežinojo konkrečių Lietuvos premjero pageidavimų, o tai jau rodytų, kad vizito programos turinys nebuvo rimčiau derinamas ne tik su Lietuvos atstovybe prie Šventojo Sosto, bet ir su šios šalies apaštališkuoju internuncijumi Kaune, Konstantinopolio bei Mocisso tituliniu arkivyskupu Lorenzo Schioppa.

Tačiau nepaisant aukščiau minėtų išlygų, formalioji, kurtuazinė vizito pusė buvo derinama gana preciziškai[1146]. Kadangi, kaip jau minėta, pagal nusistovėjusią

[1143] Verta pastebėti, jog panašiai tuomet buvo organizuojamas ir prof. A. Voldemaro vizitas į Kvirinalą. Lietuvos pasiuntinys Italijoje V. Čarneckis 1927 m. liepos pradžioje pranešime URM skundėsi, kad apie premjero ir užsienio reikalų ministro vizitą į Italiją oficialios informacijos neturi ir apie jį sužinojo tik nuvykęs į Italijos URM. (Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Italijoje V. Čarneckio 1927 08 26 konfidencialus pranešimas iš Romos į Kauną premjerui ir užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui, ten pat, b. 715, l. 164.)

[1144] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1927 09 02 slaptas pranešimas iš Romos į Kauną premjerui ir užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui, ten pat, b. 663, l. 154.

[1145] Ten pat.

[1146] Lietuvos URM Teisės ir Ekonomikos departamento direktoriaus dr. D. Zauniaus 1927 08 23 konfidenciali instrukcija Nr. 250/sl. Lietuvos pasiuntiniui prie Kvirinalo V. Čarneckiui ir Lietuvos pasiuntiniui prie Vatikano dr. J. Šauliui, ten pat, b. 715, l. 169–171.

tvarką po vizito Kvirinale prof. A. Voldemaras nors trumpam privalėjo išvykti iš Romos, todėl lietuvių diplomatai turėjo pasirūpinti, kur jų šefas dienai kitai įsikurs išvykęs iš Romos. Išeitis buvo rasta greitai ir, sakytume, puiki. Lietuvos pasiuntiniui šį kartą labai pravertė pažintys bei bičiuliški santykiai su italų sociopolitiniu ir kultūriniu elitu, užmegzti dar ankstesniais metais*. Rugsėjo 4 d. pranešime iš Romos į Kauną dr. J. Šaulys tuo reikalu prof. A. Voldemarui rašė: „Norėčiau taip pat patirti, kur tai vienai dienai norėtum Tamsta pasitraukti iš Romos. Ta proga norėčiau Tamstai štai ką pasiūlyti. Vakar buvo apsilankęs pas mane mano bičiulis p. Castriguno [teisingai turėtų būti Castrignano. – A. K.], kurio duktė yra ištekėjusi už Conte** Pecci, Leono XIII brolvaikio. Jie dabar vasarą gyvena savo castello*** Carpinello, kokios 2 valandos kelionės nuo Romos. Taigi jie norėtų pasikviesti Tamstą tam laikui praleisti pas save į savo castello. Jei Tamsta sutiktum, tai jie atsiųstų Tamstai oficialų pakvietimą, Tamstai atvykus į Romą“[1147]. Kiek vėliau turėsime progos įsitikinti, kad toks Gino Castrignano vaišingumas nebuvo vien bičiuliškas bei altruistinis pasiturinčio italų verslininko, artimai susigiminiavusio su popiežiais, mostas lietuviu atžvilgiu, bet ir turėjo tam tikro pragmatiškumo.

Greta to dr. J. Šaulys norėjo sužinoti, kiek konkrečiai laiko prof. A. Voldemaras ketina praleisti Vatikane, kur ketina apsistoti – Lietuvos atstovybėje ar viešbutyje, teiravosi, ar atvyks „<...> kartu su savo Ponia, ar vienas“. Diplomatą domino ir premjero bei užsienio reikalų ministro „<...> agenda Vatikane, kad galėčiau iš anksto painformuoti apie tai Vatikaną“ (*Sic*!)[1148]. Dr. J. Šaulys premjerui priminė, kad vizito proga Lietuvos atstovybėje teks surengti iškilmingus pusryčius ar pietus, į kuriuos būtina pakviesti kardinolą prof. P. Gasparri bei kitus iškilius „Vatikano žmones“. Didesnio priėmimo ta proga, kuriame dalyvautų ir vietinis diplomatinis korpusas, dr. J. Šaulys rengti nerekomendavo, nes „<...> čia dar visi tebėra išsivažinėję: Vatikano vakacijos mat prasideda nuo Sekminių ir baigiasi vos spalių gale“[1149]. Tačiau netrukus įsitikinsime, kad prof. A. Voldemaras toli gražu neatsižvelgė į visas savo pasiuntinio rekomendacijas. Premjero entuziazmo greitai ir efektyviai

* Trečiojo dešimtmečio viduryje patyręs lietuvių diplomatas dr. J. Šaulys Romoje jautėsi kaip žuvis vandenyje, nes dar 1921–1923 m. tapęs pirmuoju Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* prie Kvirinalo užmezgė ne vieną vertingą pažintį su italų kultūros ar politikos elito atstovais. Vėliau šios pažintys jam itin pravertė ne kartą, kai tekdavo spręsti biurokratinius pasiuntinybės reikalus su vietos valdininkais ar kitus subtilius klausimus.

** Grafo (it.).

*** Pilyje-dvare (it.).

[1147] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1927 09 04 slaptas pranešimas iš Romos į Kauną premjerui ir užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui, ten pat, b. 663, l. 151–152.

[1148] Ten pat, l. 152

[1149] Ten pat, l. 153.

Romoje „sutvarkyti" visus valstybinius reikalus nesutrukdė nei, švelniai tariant, skubota ir gerokai paviršutiniška vizito organizavimo „tvarka", nei ilgos Vatikano diplomatų atostogos, nei iš principo tik formaliai parengta vizito programa, nei minimalus įdirbis konkordato sudarymo derybų fronte.

1927 m. rudenį Lietuvos vyriausybės vadovo vizitas į Italiją prasidėjo nuo savotiško reveranso šios šalies formaliam vadovui. Tiksliau tariant, nuo kurtuazinio susitikimo su šios šalies karaliumi Vittorio Emanuele III. Per Šveicariją į Pizzą atvykusį Lietuvos premjerą bei užsienio reikalų ministrą italų karalius priėmė rugsėjo 16 d. apie pusę vienuoliktos ryto savo vasaros rezidencijoje San Rossore[1150]. Iš italų valdžios išnuomoto viešbučio į audiencijos vietą Lietuvos premjeras nuvyko lydimas italų karaliaus svitos generolo specialiai tam reikalui atsiųstu prašmatniu karaliaus dvaro automobiliu. Audencija užtruko dvigubai ilgiau nei paprastai tokiais atvejais protokole buvo numatyta – gerą pusvalandį. Apie ką italų karalius savo gimtąja kalba su lietuvių premjeru taip ilgai diskutavo, būtų galima tik spekuliatyviai samprotauti, nes duomenų neišliko. Pokalbis vyko akis į akį. Greičiausiai buvo apsikeista nuomonėmis dėl šalių užsienio politikos prioritetų bei Lietuvos patiriamų sunkumų šioje srityje, ekonominio ir kultūrinio bendradarbiavimo. Kaip pagarbos ženklą italų tautai prof. A. Voldemaras nuo Lietuvos Respublikos Vittorio Emanuele III apdovanojo *Vyčio Kryžiaus* ordinu. Italų karalius pasirodė dar dosnesnis. Lietuvos premjeras ir užsienio reikalų ministras iš Vittorio Emanuele III rankų gavo aukščiausią Italijos vyriausybinį apdovanojimą – ordiną *Corona d'Italia*[1151]. Neliko nepagerbti ir Lietuvos premjerą atlydėję asmenys: dr. D. Zaunius ir V. Čarneckis buvo apdovanoti ordino *Corona d'Italia* antru laipsniu, pulkininkas Vladas Skorupskis – to paties ordino trečiu laipsniu, o majoras Slapšys – ketvirtu* [1152]. Po audiencijos Vittorio Emanuele III Lietuvos premjerą su delegacija pakvietė į specialiai ta proga surengtus priešpiečius, kuriuose, be paties karaliaus, dalyvavo karalienė, sosto įpėdinis princas Umberto, princesė Giovanna, prof. A. Voldemarą atlydėjęs Italijos pasiuntinys Lietuvoje G. Amadori, karaliaus dvaro ministras grafas Mattioli bei keli kiti aukštieji dvariškiai[1153]. Iš Lietuvos pusės priešpiečiuose dalyvavo premjeras ir dr. D. Zaunius su žmonomis, V. Čarneckis, plk. V. Skorupskis, mj. Slapšys. Priešpiečiai vyko griežtai pagal Vakaruose per šimtmečius nusistovėjusį diduomenės etiketą: svečiai buvo atitinkamai susodinti, vaišinami bei kalbinami.

[1150] Il Capo del Governo Lituano a San Rossore, *L'Osservatore Romano*, 1927 09 18, p. 1.

[1151] Ten pat.

* Iš viso šis italų ordinas buvo net penkių laipsnių.

[1152] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Italijoje V. Čarneckio 1927 09 15–30 konfidenciali *Pro memoria* URM „Lietuvos ministerio prof. A. Voldemaro oficijalus apsilankymas Italijoje 1927 m.", *LCVA,* f. 383, ap. 7, b. 718, l. 17.

[1153] Ten pat, l. 17–18.

Po kurtuazinio susitikimo su Italijos karaliumi prof. A. Voldemaras ir jį lydinti delegacija tos pat dienos popietę, lydima Piza prefekto bei burmistro, dar spėjo apsilankyti Piza Marina įsikūrusioje itališkų lėktuvų gamykloje[1154]. Italų verslininkai pasirodė svetingi: visą delegaciją apdovanojo sidabriniais atminimo žetonais, o Lietuvos vyriausybės vadovui ne tik padovanojo hidroplano modelį, bet ir pakvietė paskraidyti virš miesto vienu naujausių savo technikos stebuklų[1155]. Vakare Pizos burmistras visą delegaciją pakvietė apžiūrėti miesto įžymybių, pasirūpino traukinio bilietais ir išlydėjo svečius į Romą. Taip papuošta Lietuvos premjero vizito įžanga buvo neblogas ženklas pradėti jau konkretesnius ir jau dalykinius susitikimus Italijos sostinėje.

Lietuvos delegacija – premjeras bei užsienio reikalų ministras prof. V. Voldemaras su žmona, URM Ekonomikos departamento direktorius, nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras dr. Dovas Zaunius su žmona, Lietuvos kariuomenės Generalinio štabo pulkininkas Vladas Skorupskis ir premjero adjutantas mj. Slapšys – į *Amžinąjį miestą* atvyko 1927 m. rugsėjo 17 d. ankstyvą rytą – apie aštuntą valandą. Termini geležinkelio stotyje svečius iš Lietuvos pasitiko paradinėmis uniformomis vilkintys italų karabinieriai, kurie visam renginiui turėjo suteikti iškilmingumo ir kartu palaikyti „tvarką“, „skaitlingas būrys fotografų“ bei oficialūs valdžios asmenys: Italijos URM valstybės vicesekretorius Dino Grandi, URM Administracijos ir ceremonialo departamento generalinis direktorius Sandicchi, URM Politikos departamento generalinis direktorius Raffaele Guariglia, B. Mussolini Kabineto šefas* kapitonas Mameli bei dar keli kiti oficialūs URM pareigūnai[1156]. Taip pat, aišku, abiejų Lietuvos pasiuntinybių Romoje personalas *in corpore*. Po trumpo susipažinimo bei pasisveikinimo ritualo Lietuvos premjeras bei jį lydinti delegacija buvo palydėta į stoties apartamentus, skirtus tik „ypatingiems“ svečiams, o kiek vėliau italų vyriausybės automobiliais nuvežta į viešbutį. Pasiuntinio V. Čarneckio, kurį tikrai būtų sunku įtarti palankumu prof. A. Voldemarui ar tautininkų režimui, sausu pastebėjimu, Lietuvos delegacijos Romoje „pasitikimas stotyje buvo iškilmingesnis, negu tokiais atvejais yra protokolo nustatyta“[1157].

Italų vyriausybės dėka bei lėšomis Lietuvos delegacija įsikūrė ne savo šalies kuklioje diplomatinėje atstovybėje, kaip buvo iš pradžių taupumo sumetimais Kaune planuota, bet Romos centre, vos už kelių kvartalų nuo Vatikano bei Kvirinalo esančia-

[1154] Ten pat.
[1155] Ten pat.
* *Capo di Gabinetto Mussolini.*
[1156] L'arrivo del capo del Governo Lituano, *L'Osservatore Romano*, 1927 09 18, p. 1.
[1157] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Italijoje V. Čarneckio 1927 09 15–30 konfidenciali *Pro memoria* URM „Lietuvos ministerio prof. A. Voldemaro oficijalus apsilankymas Italijoje 1927 m.“, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 718, l. 18.

me populiariame bei prabangiame viešbutyje *Excelsior*[1158], kuris ir XXI a. pradžioje, t. y. šiandieninėje Romoje, dar neprarado savo prašmatnios auros bei aristokratinio blizgesio. Lietuvos premjero žmonos viešbučio apartamentuose laukė siurprizas – italų diktatoriaus B. Mussolini jai atsiųsta įspūdinga orchidėjų puokštė. Apie 10 val. ryto Lietuvos premjerą viešbutyje su pirmu kurtuaziniu vizitu aplankė D. Grandi, o netrukus prasidėjo dalykiniai susitikimai bei derybos tarp šalių dėl konsiliacijos* bei prekybos sutarčių sudarymo[1159].

Tos pat dienos popietę, apie septynioliktą valandą, vykdydamas iš anksto numatytą „programą", Lietuvos premjeras suspėjo padaryti oficialų vizitą B. Mussolini, kurio metu derybos buvo tęsiamos ir iš esmės visi ginčytini klausimai dėl sutarčių turinio išspręsti. Prof. A. Voldemaro pokalbis su dučе užtruko daugiau kaip keturiasdešimt minučių[1160]. Kadangi abiejų šalių vyriausybių vadovų pokalbis, regis, vyko prie keturių akių ir protokoluojamas nebuvo, todėl tiksliai nustatyti, kokie jo metu dar buvo svarstomi klausimai, gana sudėtinga. Vis dėlto kai kurie šalutiniai duomenys leidžia kelti hipotezę, jog Lietuvos premjeras, kalbėdamas su B. Mussolini, be kita ko, kėlė Vilniaus problemą ir Italijos galimybes tarptautinėje arenoje paremti Lietuvą šiuo jai jautriu ir sudėtingu klausimu. Ir, atrodo, išpešė iš B. Mussolini tam tikrą rezervuotą pažadą. Taip samprotauti skatina kai kurios prof. A. Voldemaro instrukcijos pasiuntiniams jam grįžus į Kauną. Lapkričio 1 d. J. Baltrušaitis, apeliuodamas į premjero nurodymus, Maskvoje staiga pareiškė, kad SSSR atstovo atvykimas į Ženevą ir aiškus „<...> pareiškimas Lietuvos naudai Tautų Sąjungai svarstant lietuvių ir lenkų konfliktą palengvintų ir Italijos padėtį užimti Lietuvai palankią poziciją Tautų Sąjungoje"[1161]. Įdomu tai, jog prašyta padėti ne Lietuvai, bet Italijai (Sic!). Ar iš tiesų prof. A. Voldemaras manė, kad Kremlius gali ateiti į pagalbą Benitto Mussoliniui, ar tik šiurkštokai blefavo norėdamas pasipuikuoti, įgelti Maskvai bei parodyti sovietų diplomatijai, kad jis puikiai išmano jos žaidimo esmę lietuvių ir lenkų politinio pokerio partijoje, kaip, beje, ne kartą elgėsi vėliau provokuodamas Maskvą įvairiomis ultra idėjomis[1162], šiandien aiškiai pasakyti būtų sunku.

[1158] L'arrivo del capo del Governo Lituano, *L'Osservatore Romano*, 1927 09 18, p. 1.

* Conciliatio (lot.) – susitarimas.

[1159] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Italijoje V. Čarneckio 1927 09 15–30 konfidenciali *Pro memoria* URM „Lietuvos ministerio prof. A. Voldemaro oficijalus apsilankymas Italijoje 1927 m.", *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 718, l. 19.

[1160] Ten pat.

[1161] SSSR URLK Kolegijos nario B. Stomoniakovo 1927 11 01 konfidencialus pranešimas Nr. 5979 URLK Kolegijai apie susitikimą su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, *RFUPA*, f. 0151, ap. 15, apl. 29, b. 9, l. 27.

[1162] SSSR URLK Kolegijos nario M. Karskio 1929 09 30 konfidencialus pranešimas URLK Kolegijai apie susitikimą su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, ten pat, f. 0150, ap. 17, apl. 35, b. 5, l. 84.

Tačiau Dovydas šį kartą Galijoto neįveikė. Kremlius nebuvo prastesnis lošėjas už ambicingąjį Lietuvos premjerą ir, nesunkiai pajutęs klastą, kad jo kortos staiga gali būti atidengtos, jas tiesiog numetė ir iš šios partijos akimirkai pasitraukė. Jau po dienos B. Stomoniakovas J. Baltrušaičiui pareiškė, kad „<...> mes nesame Tautų Sąjungos nariai ir nematome galimybės dalyvauti Tautų Sąjungos Taryboje, todėl, deja, turime neigiamai atsakyti į prašymą“[1163]. Taip prof. A. Voldemaro bandymas prie apvalaus Tautų Sąjungos Tarybos stalo greta susodinti italų fašistus su rusų komunistais baigėsi. Tiesa, rusų diplomatija šios intrigos dar kurį laiką neužmiršo ir bandė per italų ambasadorių Maskvoje Eugenio Cerutti ne tik konkrečiau išsiaiškinti Lietuvos ir Italijos santykių pobūdį bei prof. A. Voldemaro mįslingos iniciatyvos aplinkybes[1164], bet ir atvirai bei gana primityviai pakirsti lietuvių pasitikėjimą italų pozicija[1165].

Po susitikimo su Italijos vyriausybės vadovu Lietuvos premjeras Kapitolijuje vizitavo Romos gubernatorių kunigaikštį Spada-Potenziani. Ta proga visas Kapitolijus buvo „gražiai iliuminuotas“, o gubernatorius visą Lietuvos delegaciją pavaišino arbata bei supažindino su žymiausiais istoriniais Kapitolijaus eksponatais[1166]. Trečia Lietuvos premjero vizito Italijoje diena prasidėjo apsilankymu Romos Panteone ir gėlių vainikų padėjimu prie italų karalių kapų. Po to, saliutuojant italų karabinierių bei policininkų rikiuotei, gėlių vainiku nuo Lietuvos Respublikos buvo pagerbtas italų Nežinomo kareivio kapas[1167]. Pusiaudienį prof. A. Voldemaras, dar kartą apsilankęs Italijos premjero rezidencijoje, B. Mussolinį apdovanojo Vyčio kryžiaus ordinu ir pasirašė Lietuvos–Italijos prekybos konvenciją, konsiliacijos sutartį bei teismų reglamentą. Po sutarčių pasirašymo ir vizito oficialiosios dalies B. Mussolini Lietuvos premjero garbei viloje Torlonia surengė rautą.

Derybos su B. Mussolini, sutarčių pasirašymas bei iškilmingas Lietuvos premjero priėmimas neliko Vatikano spaudos nepastebėti[1168]. Komentuodamas įvykius,

[1163] SSSR URLK Kolegijos nario B. Stomoniakovo 1927 11 03 konfidencialus pranešimas Nr. 5984 URLK Kolegijai apie susitikimą su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, ten pat, f. 0151, ap. 15, apl. 29, b. 9, l. 27. l. 25.

[1164] SSSR Užsienio reikalų liaudies komisaro G. Čičerino 1928 02 14 konfidenciali *Pro memoria* Nr. 138 URLK Kolegijai apie susitikimą ir pokalbį su Italijos ambasadoriumi Maskvoje E. Cerutti, ten pat, ap. 16, apl. 33, b. 5, l. 15.

[1165] SSSR URLK Kolegijos nario B. Stomoniakovo 1928 02 03 konfidencialus pranešimas Nr. 5609 URLK Kolegijai apie susitikimą su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, ten pat, l. 12.

[1166] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Italijoje V. Čarneckio 1927 09 15 30 konfidenciali *Pro memoria* URM „Lietuvos ministerio prof. A. Voldemaro oficijalus apsilankymas Italijoje 1927 m.“, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 718, l. 19.

[1167] Ten pat.

[1168] Un trattato di conciliazione tra Italia e Lituania, *L'Osservatore Romano*, 1927 09 19, p. 1.

L'Osservatore Romano, be kita ko, pabrėžė, jog viloje Torlonia B. Mussolini surengtame itin stilingame priėmime, be pagrindinių jo kaltininkų bei iš Lietuvos atvykusios vyriausybinės delegacijos, jame apsilankė Lietuvos nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras prie Kvirinalo V. Čarneckis su žmona bei Lietuvos Pasiuntinybės pirmasis sekretorius J. Staneika, princesė di Piombino, ponios Viviana Bottai ir Garzaroli, Romos gubernatorius kunigaikštis Spada-Potenziani su žmona Donna Myriam Spada-Potenziani, vicegubernatorius grafas D'Ancora, ekonomikos ministras Giuseppe Belluzzo, D. Grandi, būsimasis nesėkmingo italų fašistų žygio prieš Graikiją liudininkas[1169] generolas Ugo Cavallero, parlamento narys ir korporacijų prezidentas Giuseppe Bottai, Romos prefektas Garzaroli, Didžiojo Kryžiaus kavalierius Nola, grafas Giovanni Capasso Torre di Pastene, Italijos pasiuntinys Lietuvoje Gino Amadori, Vilos Torlonia, kurioje gyveno B. Mussolini, savininkas princas Don Giovanni Torlonia, markizas Talamo, Italijos pasiuntinys Austrijoje Ghigi, URM atsakingi darbuotojai B. Sandicchi, R. Guariglia, Bossi, dr. Mario Zamboni, etc. Renginys buvo filmuojamas ir fotografuojamas. Rauto metu abiejų šalių vyriausybių vadovai itališkai sakė trumpas kalbas ir kėlė tostus už tolesnį bendradarbiavimą, už „abi Šalis" už „širdingus santykius" tarp Lietuvos ir Italijos[1170]. Taigi V. Čarneckio prognozės, jog italai Lietuvos premjerą su jį lydinčia delegacija rengiasi sutikti taip „<...> iškilmingai, kaip mūsų ministrai Vakarų Europoje dar nebuvo sutinkami"[1171], su kaupu pasitvirtino. Priėmimui pasibaigus, istorija besidomintis Lietuvos premjeras, lydimas Romos policijos komisaro, dar suspėjo apžiūrėti Senosios Ostijos (Ostia Anticha) archeologinius griuvėsius ir radinius bei apsilankyti Naujojoje Ostijoje (Ostia Marina) įsikūrusiame moderniame jūros kurorte. Nors šis prof. A. Voldemaro vizitas į Ostia Marina buvo visiškai privatus, programoje nenumatytas ir sugalvotas paskutinę minutę, vis dėlto kurorte Lietuvos premjerą visai netikėtai pasitiko kurorto direktorius su šampanu bei Italijos himną grojantis orkestras.

Ketvirtą vizito dieną – rugsėjo 19 d. – Lietuvos delegacija apsilankė Romoje įsikūrusiame tarptautiniame Žemės ūkio institute, apžiūrėjo tuomet vieną didžiausių pasaulyje bibliotekų, skirtų žemės ūkio problematikai. Premjeras pasirašė Instituto svečių Garbės knygoje. Ir vėl neišvengta abipusių sveikinimo kalbų, tostų bei italų surengtų vaišių[1172]. Vėliau Lietuvos delegacija nuvyko į Ciampino aerodromą, apžiūrė-

[1169] R. J. B. Bosworth, *Mussolini. Un dittatore italiano*, Milano, 2005, p. 410–411.

[1170] Un trattato di conciliazione tra Italia e Lituania, *L'Osservatore Romano*, 1927 09 19, p. 1.

[1171] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Italijoje V. Čarneckio 1927 09 09 konfidencialus pranešimas premjerui prof. A. Voldemarui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 718, l. 66–67.

[1172] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Italijoje V. Čarneckio 1927 09 15–30 konfidenciali *Pro memoria* URM „Lietuvos ministerio prof. A. Voldemaro oficijalus apsilankymas Italijoje 1927 m.", ten pat, l. 20.

jo italų gaminamus civilinius bei karinius lėktuvus, o premjerui buvo pasiūlyta paskraidyti pačiu moderniausiu bei didžiausiu italų karo pramonės kūriniu.

Tos pačios dienos vakare, kaip ir reikalavo diplomatinis etiketas, atsakomąjį priėmimą italų valdžios garbei suorganizavo Lietuvos premjeras. Priėmimas vyko gana ankštame Atstovybės prie Kvirinalo bute. Pažymėtina, jog į Lietuvos pasiuntinybėje surengtą Romos diplomatinių tradicijų masteliu palyginti kuklоką priėmimą tuomet nepasididžiavo atvykti ne tik aukšti Italijos URM pareigūnai, miesto diduomenės atstovai, bet ir pats B. Mussolini[1173]. Iš viso į priėmimą susirinko net apie šimtą svečių. Turint galvoje, kad šiaip paprastai savo apsilankymais Romoje reziduojančių užsienio atstovybių italų diktatorius tikrai nelepino, tai buvo itin pastebimas Italijos vadovo politinis komplimentas Lietuvai bei jos premjerui. Dučė nemėgo diplomatų, kuriuos dažnai laikė „tuščiais" ir „besieliais". Galbūt dėl to nelabai mėgo lankytis ir jų rengiamuose pobūviuose ar priėmimuose. Savo laisvalaikį, kuris likdavo nuo marširavimo ir trankių kalbų sakymo grandioziniuose fašistų paraduose, „gestų diktatorius" mieliau leisdavo su šeima, vėliau – romantiškai su žaviąja ir ištikimąja Claretta Petacci[1174] arba nedidelėje ir jaukioje ištikimų savo partijos bičiulių veteranų kompanijoje.

Taigi, kaip vėliau savo *Pro memoria* į Kauną reziumavo lietuvių pasiuntinys prie Kvirinalo Valdemaras Čarneckis, premjero vizitas į Italiją pavyko puikiai: buvo turiningas, iškilmingas bei rezultatyvus[1175]. Tokiai nuomonei linksta pritarti ir kai kurie lietuvių istorikai[1176]. Be to, apie pasirašytus susitarimus daug ir plačiai rašė italų bei Vatikano spauda[1177]. Tai taip pat buvo nemažas mažos šalies laimėjimas, nes už dyką[1178] buvo populiarinamas Lietuvos valstybės prestižas bei vardas ne tik Apeninų pusiasalyje, bet ir iš dalies visoje Vakarų Europoje. Tarpukario Respublikos istorijoje tai buvo pirmas toks atvejis, kada Lietuvos vyriausybės vadovas Vakarų Europoje buvo sutiktas taip iškilmingai, kaip buvo įprasta sutikti tik didžiųjų valstybių ir pretenduojančių į tokias (Lenkija) arba *Senojo žemyno* šalių senbuvių vyriausybines delegacijas. Ir čia turbūt buvo kaltas ne vien „B. Mussolini'o polinkis

[1173] Ten pat, l. 21.

[1174] U. Lazzaro, *Dongo. Mezzo secolo di menzogne*, Milano, 1993, p. 45–46.

[1175] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Italijoje V. Čarneckio 1927 09 15–30 konfidenciali *Pro memoria* URM „Lietuvos ministerio prof. A. Voldemaro oficijalus apsilankymas Italijoje 1927 m.", *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 718, l. 20–21.

[1176] J. Skirius, Prof. A. Voldemaras – tvirtos užsienio politikos šalininkas, *Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918–940*, p. 244.

[1177] Sul trattato commerciale italo–lituano, *L'Osservatore Romano*, 1927 09 23, p. 1.

[1178] Kiek XX a. pirmoje pusėje Europos valstybėms paprastai kainuodavo politinė propaganda, žr.: E. Kaszuba, *System propagandy państwowej obozu rządzącego w Polsce w latach 1926–1939*, Toruń, 2004.

į ceremonialus" ar italų svetingumo „tradicijos"[1179], kaip kartais bandoma interpretuoti šiuolaikinėje lietuvių istorinėje literatūroje. Tiesą sakant, prof. A. Voldemaras buvo bene vienintelis tarpukario Lietuvos vyriausybės vadovas, kuris mažiau kaip per trejus savo darbo metus į Vakarų Europos sostines surengė bent penkis pakankamai reikšmingus oficialius darbo vizitus – iš pradžių į Italiją bei Vatikaną, po to į Ženevą ir Paryžių, 1928 m. pradžioje – į Veimaro Vokietiją, o tų pačių metų vėlyvą pavasarį – ir į *didžiosios politikos* smegenų centrą Didžiąją Britaniją. Programų turiniu, rezultatais bei spaudos dėmesiu[1180] šie vizitai tuomet nedaug kuo nusileido kur kas senesnių, didesnių ar įtakingesnių valstybių analogiškiems renginiams. Atrodo, jog Lietuvos premjero vizitų 1927–1928 m. į Vakarų sostines tam tikros politinės sėkmės receptas slypėjo to meto Europos sudėtingoje geopolitinėje konfigūracijoje, ideologinėje priešpriešoje bei lietuvių naujojo premjero sugebėjime iš dalies prisitaikyti prie šios įnoringos konjunktūros ir mikliai panaudoti ją valstybės bei asmeniniams politiniams interesams. Tikrai ne prof. A. Voldemaro gerbėjas, Lietuvos pasiuntinys Prancūzijoje P. Klimas, 1927 pabaigoje komentuodamas premjero keliones į Vakarų sostines bei jų rezultatus, savo bičiuliui ir žmonos Bronės Mėginaitės dėdei kunigui, rašytojui Juozui Tumui-Vaižgantui, kuris dar mažiau nei pats P. Klimas „mėgo" prof. A. Voldemaro aikštingą charakterį ir ne kartą su juo viešai kivirčijosi, privačiame laiške iš Paryžiaus į Kauną rašė:

> „Europoj dabar mūsų atmosfera kiek praskaidrėjo. Voldemaras tikrai mokėjo Lietuvą padaryti internacionaliniu „exponatu", į kurį visi sužiūro. Keletą dienų pabuvęs drauge su juo Genevoj ir Paryžiuj, sugebėjau įvertinti, kokią milžinišką pajėgą mes turime tame mažo ūgio žmoguje. Jis atsimainė palyginus su 1919–1920 metais labai geron pusėn. Visuose pokalbiuose su Briand'u*, Poincare**, Doumerque***, kurių liudininku buvau, jis pasirodė didelio takto, atsargumo ir drauge tvirtumo vyru. Visur mokėjo rasti jam reikalingą žodį ir duoti savo mintims retos precizijos. Mes neturime nė vieno Lietuvoj žmogaus, kurios galėtų tokioj aukštumoj atsistoti pasaulio politikoj. Jeigu aš būčiau didžiausias p. Voldemaro neprietelis, aš turėčiau pasakyti tą patį, nes net didžiausias neprietelis nėra paliuosuotas nuo teisybės. Nė vienas žmogus nėra be ydų, bet jeigu būtų kitaip – dievui nebebūtų prasmės egzistuoti. Mūsų padėty, mūsų kovų sunkenybėse – Voldemaras yra retas Lietuvai žmogus, kurį turėtume visi, kam rūpi Lietuvos reikalai, ne stelbti, bet remti ir lengvinti jam naštą. Aš kalbu, žinoma, tik užsienio politikos atžvilgiu, bet juk

1179 V. Žalys, min. veik., p. 453–454.

1180 Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Italijoje V. Čarneckio 1927 09 19 konfidencialus pranešimas URM Politikos departamentui „Lietuvos Ministro Pirmininko prof. A. Voldemaro oficialus apsilankymas Italijoje 1927", ten pat, l. 20–22.

* Prancūzijos užsienio reikalų ministras, pacifikacinės politikos šalininkas Aristide Briand.

* Prancūzijos premjeras Raymond Poincaré.

* Prancūzijos prezidentas Gaston Domerque.

užsienio padėtis šiandien dominuoja visus mūsų uždavinius. Kas išveš tą vežimą? Aš pažįstu daug žmonių, bet aš nematau nė vieno, kurs pas mus tesėtų kritikuoti, šūkauti ir demagogiškai manifestuoti patriotiškumą – daug atsiras su slapyvardžiais – bet realingai, planingai veikti ir nuveikti tame pasaulinių intrigų labirinte retas tesugebės. Voldemaras parodė daug to sugebėjimo, kurio iki šiol niekas kitas neparodė“[1181].

Ir reikia pasakyti, jog 1927–1928 m. šis liberalių pažiūrų lietuvių diplomatas toli gražu ne viename privačiame savo laiške bičiuliams, už akių, apie premjero vykdomą užsienio politiką atsiliepė palankiai[1182]. Nepervertindami vieno veikėjo subjektyvios nuomonės, kuris, beje, jau gerokai vėliau ją dėl gana gerai suprantamų priežasčių radikaliai pakeitė[1183], galėtume tik pastebėti, jog tiriamuoju laikotarpiu prof. A. Voldemarui nedaug ką turėjo prikišti ir uoliausi bei nuosekliausi jo užsienio politikos kritikai iš kairės[1184].

Baigus reikalus Italijoje, mažiau nei po savaitės pertraukos *castello Carpinello*, prasidėjo Lietuvos premjero vizitas bei derybos Vatikane. Pasak paties prof. A. Voldemaro, derybas dėl konkordato Vatikane daugiausia jam teko vesti su monsinjoru Fr. Borgongini-Duca, „<...> kuris po kiekvieno posėdžio pranešinėjo popiežiui apie jų eigą, o kartais jį iškviesdavo iš posėdžio“[1185]. Todėl, anot prof. A. Voldemaro, derybos užtruko *net* tris dienas. Tuo tarpu Vatikano bei kiti diplomatai stebėjosi, kad derybos tokiu svarbiu ir sudėtingu klausimu kaip konkordatas užtruko *vos* tris dienas. Šalių dialogas prasidėjo nuo Lietuvos premjero siūlymo kaip pagrindą deryboms imti arkivyskupo J. Matulaičio-Matulevičiaus prieš pusmetį parengtą konkordato projektą, kurį prof. A. Voldemaras buvo prigriebęs su savimi, ir derėtis. Tačiau Šventojo Sosto pareigūnai savo apaštališkojo vizitatoriaus parengtą dokumentą svarstyti atsisakė, todėl kaip projekto pavyzdys, regis, buvo paimtas neseniai pasirašytas Lietuvai kultūriškai artimos Lenkijos konkordato projektas. Daugiausia laiko, regis, derybininkai sugaišo nagrinėdami Lietuvos pageidavimą bulėje *Lithuanorum Gente* reviduoti nustatytą

[1181] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P. Klimo 1927 12 21 privatus laiškas kunigui J. Tumui-Vaižgantui, *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – *VUBRS*), f. 1–331, l. 63.

[1182] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P. Klimo 1927 01 15 privatus laiškas kunigui J. Tumui-Vaižgantui, ten pat, l. 38; Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P. Klimo 1927 02 21 privatus laiškas kunigui J. Tumui-Vaižgantui, ten pat, l. 43; Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P. Klimo 1927 04 12 privatus laiškas kunigui J. Tumui-Vaižgantui, ten pat, l. 47; Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P. Klimo 1927 05 12 privatus laiškas kunigui J. Tumui-Vaižgantui, ten pat, l. 48.

[1183] P. Klimas, *Lietuvos diplomatinėje tarnyboje 1919–1940*, Vilnius, 1991.

[1184] Dr. Zigmas Toliušis, Prisiminimai apie Voldemarą, *Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – *LNMMBRS*), f. 66–34, l. 2–4.

[1185] A. Voldemaras, min. veik., p. 75–76.

Lietuvos bažnytinės provincijos struktūrą – grįžti prie trijų istorinių Vilniaus, Seinų ir Žemaičių vyskupijų sistemos[1186], svarstydami lietuvių vyskupų norą Telšiuose įsteigti dar vieną (trečią) didžiąją kunigų seminariją, išlaikomą valstybės[1187], kuriai, taupydamas valstybės pinigus, įnirtingai priešinosi premjeras*, ir apskritai siekdami harmoningai sustyguoti Bažnyčios ir valstybės santykius Lietuvoje[1188].

Greta to, pasak istorikės Aldonos Gaigalaitės, prof. A. Voldemaras iš popiežiaus Pijaus XI bandė išsiderėti, kad bent vienas lietuvis vyskupas būtų pakeltas į kardinolus[1189]. Vėlgi, prisimenant prof. A. Voldemaro charakterį bei jo veiklos pragmatiškumą, neretai pavojingai priartėdavusį netgi prie cinizmo, gali būti, jog tokiu būdu premjeras siekė lietuvių vyskupams iš Vatikano parvežti malonų „lauktuvių siurprizą", arba savotišką „kompensaciją" už jo „laidojamą" Telšių didžiąją dvasinę seminariją. Neabejotina ir tai, kad, 1927 m. rudenį stiprėjant opozicijai prieš tautininkų autoritarinį valdymą, tokiu būdu „gudrusis" arba „klastingasis"[1190] – nelygu kaip pažiūrėsime – prof. A. Voldemaras bandė rūpintis tiek savo asmeninės, tiek tautininkų autoritarinės valdžios politinės auros stiprinimu lietuvių katalikiškos visuomenės akyse. Nors tokios privilegijos premjeras bei užsienio reikalų ministras savo šalies vyskupams tuomet neiškovojo ir lietuviai savo kardinolo dar turėjo laukti daugiau nei gerą pusšimtį metų, tačiau kompromisas su Šventuoju Sostu vadinamųjų didžiųjų seminarijų skaičiaus klausimu vis dėlto buvo rastas. Ši problema buvo išspręsta slaptu Lietuvos premjero ir Vatikano valstybės sekretoriaus susitarimu. Tiksliau sakant, kardinolo P. Gasparri specialia nota Lietuvos vyriausybei.

Deryboms vykstant gana sėkmingai ir jau persivertus į antrą pusę, rugsėjo 26 d. vakare Lietuvos pasiuntinybė prie Šventojo Sosto premjerui pagerbti surengė „arbatą", į kurią atvyko pats Vatikano Valstybės sekretorius kardinolas Pietro Gasparri, Seminarijų ir universitetinių studijų Šventosios kongregacijos prefektas kardinolas Gaetano Bisleti bei kiti „<...> Romos kurijos ir Švento Sosto dvaro monsignorai, diplomatinis korpusas ir Romos diduomenė"[1191]. Nepaisant tam tikrų organizacinių

[1186] Premjero ir užsienio reikalų ministro prof. A. Voldemaro 1927 05 27 slapta instrukcija Lietuvos nepaprastajam pasiuntiniui ir įgaliotajam ministrui prie Šventojo Sosto dr. J. Šauliui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 727, l. 316.

[1187] J. Staugaitis, min. veik., p. 302.

* Tautininkų vyriausybė finansiškai remti tuomet sutiko tik dvi didžiąsias kunigų seminarijas: Kaune ir Vilkaviškyje.

[1188] Premjero ir užsienio reikalų ministro prof. A. Voldemaro 1927 09 27 nota Vatikano valstybės sekretoriui kardinolui P. Gasparri, ten pat, b. 715, l. 107.

[1189] A. Gaigalaitė, min. veik., p. 162.

[1190] K. Žemaitis, Lietuvos ir Vatikano konkordatui – 70, *Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. XIII, Vilnius, 1998, p. 13.

[1191] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1927 09 26 telegrama iš Romos į Kauną Lietuvos telegramų agentūrai ELTA, *LPPŠSAR*, byla: Vatikano Pasiuntinybė. Eiliniai nuorašai 1927–1930.

nesklandumų ir tokiam renginiui būtino inventoriaus trūkumo, energingomis pasiuntinybės darbuotojų pastangomis „arbata" praėjo puikiai. Tai galbūt taip pat kiek nors prisidėjo prie sėkmingo konkordato derybų finalo.

Abiem pusėms nestokojant geros valios, pragmatiško lankstumo bei diplomatinio profesionalumo, visi ginčytini klausimai buvo išspręsti ypatingai greitai ir gana efektyviai. Vyskupo Pr. P. Būčio teigimu, prie sėkmingos derybų baigties labai daug prisidėjo popiežiaus Pijaus XI gyvenimiška išmintis bei įgimtas optimizmas ir kardinolo P. Gasparri kantrybė bei diplomatiniai sugebėjimai[1192]. Aišku, nederėtų nurašyti ir kitos pusės – šiuo atveju prof. A. Voldemaro privalumų: gebėjimo laisvai bendrauti lotynų, italų ir prancūzų kalbomis, drąsaus elgesio neįprastose ir sudėtingose situacijose, ryškaus diplomatinio talento bei gudraus, netgi suktoko derybininko sugebėjimų. Lietuvos–Vatikano konkordato dokumentai buvo baigti redaguoti ir rengti 1927 m. rugsėjo 27 d. ryte ir pasirašyti tą pačią dieną apie pusiaudienį – tarp vienuoliktos ir pusės dvyliktos valandos Romos laiku. Vatikano rūmuose, vadinamojoje Kongregacijų salėje, iškilmingoje aplinkoje popiežiaus Pijaus XI ir prezidento A. Smetonos įgalioti, asistuojami dr. J. Šaulio bei monsinjorų Fr. Borgongini-Duca ir G. Pizzardo, konkordatą pasirašė reverendissimus kardinolas prof. P. Gasparri ir prof. A. Voldemaras[1193]. Kaip Vatikane įprasta ir buvo praktikuota ankstesniais atvejais, šalys susitarė, jog konkordato tekstas oficialiai bus paskelbtas tik po to, kai bus baigti tvarkyti visi juridiniai formalumai – konkordatas bus ratifikuotas, apsikeista ratifikacijos dokumentais ir jis įsigalios. Ir Lietuvos vyriausybė, ir Vatikanas šio susitarimo laikėsi. *L'osservatore Romano* Lietuvos–Vatikano konkordato tekstą be jokių komentarų pirmą kartą paskelbė praslinkus tik keturioms dienoms po jo ratifikacijos[1194]. Maždaug tuo pačiu metu pilnas, oficialus konkordato tekstas pasirodė ir lietuvių spaudoje[1195].

Iškart po dokumentų pasirašymo ceremonijos Vatikano rūmuose Pijus XI Lietuvos premjerui-užsienio reikalų ministrui lygiai vidurdienį suteikė atsisveikinimo audienciją. Pasak paties prof. A. Voldemaro, popiežius jį sutiko ir priėmė „<...> kaip seną pažįstamą"[1196]. Iškart po privačios audiencijos premjeras-užsienio reikalų ministras Šventajam Tėvui pristatė savo žmoną bei Lietuvos diplomatinį korpusą, akredituotą prie Vatikano. Baigęs „tvarkyti" visus reikalus, tos pačios dienos vakare, apie dvidešimt pirmą valandą, iš *Amžinojo miesto* išskubėjo į *laikinąją sostinę*. Iš Romos Lietuvos premjerą išlydėjo ne tik lietuvių diplomatai, bet ir aukšti Italijos

[1192] P. Pr. Būčys, min. veik., p. 501.
[1193] Informazioni e ultime notizie. Nostre Informazioni, *L'Osservatore Romano*, 1927 09 28, p. 1.
[1194] Il testo del Concordato lituano, *L'Osservatore Romano*, 1927 12 14, p. 1.
[1195] Konkordatas Šv. Sosto ir Lietuvos Respublikos, *Vyriausybės žinios*, Nr. 264, 1927 12 20, p. 1–6.
[1196] A. Voldemaras, *Pastabos saulėlydžio valandą*, p. 76.

URM valdininkai. Pakeliui į Lietuvą premjeras, lydimas G. Amadori, dar sustojo Šiaurės Italijoje. Milane artimiau susipažino su XX a. pradžios italų pramonės gigantais „Breda“, „Pirelli“, „Isota-Fraschini“[1197]. Italų valdžios parūpintu automobiliu pasivažinėjo viena pirmųjų Europoje nutiesta „autostradų“, aplankė keletą mažesnių turtingos Šiaurės Italijos miestelių: Varese, Como, Bellagio[1198].

Pats premjeras-užsienio reikalų ministras savo vizitų Romoje rezultatais liko daugmaž santūriai patenkintas. Itin prof. A. Voldemarą sudomino italų pasiekimai valstybės administravimo bei ūkio plėtojimo srityse. Grįžęs į *laikinąją sostinę* premjeras spaudos konferencijoje kalbėjo: „Dabartinę Italiją sunku pažinti. Pirmiau važiuojant į Italiją tekdavo kombinuoti kuriuo keliu važiuoti, kad nepatekus į streikų zoną. Dabar streikai įstatymo uždrausti. <...> Kraštas auga ir ekonominiai. Per kelis metus padaryta didelė pažanga. Italija reiškia ekspansyvių tendencijų. Todėl ji ieško kelių, kur galėtų pasireikšti, kaip didelė valstybė. Sudarytosios sutartys su Italija turi Lietuvai labai didelės reikšmės. Jos stato Lietuvos tarptautinę padėtį kitokioj plotmėj“[1199].

Visas septynių dienų trukmės prof. A. Voldemaro vizitas Vatikane Lietuvos Pasiuntinybės prie Vatikano biudžetui kainavo 8571,05 itališkos liros, arba pagal tuometinį oficialų kursą (1 lt = 1,80 liros) perskaičiavus į litus, – 4761,70 Lt[1200]. Dar maždaug antra tiek organizuodama premjero vizitą išleido Lietuvos Pasiuntinybė prie Kvirinalo. Taigi visas premjero oficialus dvylikos dienų vizitas į Italiją ir Vatikaną 1927 m. rudenį Lietuvos mokesčių mokėtojams galėjo kainuoti apie dešimt–dvidešimt tūkstančių litų. Kadangi premjeras-užsienio reikalų ministras tuomet vykdė griežtą pinigų taupymo vajų, kuriuo diplomatai, švelniai tariant, nelabai buvo patenkinti, o S. Girdvainis dar prof. A. Voldemaro ir taip nelabai mėgo dėl jo vaizdžiai pasakojamų „pornografiškų“ anekdotų bei iki kaulų smegenų smelkiančių *l'esprit gaulois*[1201], todėl jis „prof. A. Voldemaro sąskaitas“ suskaičiavo labai uoliai ir skrupulingai: pradedant nuo mokesčio už automobilio nuomą, kuri siekė 1950 lirų, išlaidų už gėles – 271 lira, kambarinės paslaugas – 90 lirų ir baigiant net arbatpinigiais durininkui – 4 liros[1202].

1197 Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Italijoje V. Čarneckio 1927 09 15–30 konfidenciali *Pro memoria* URM „Lietuvos ministerio prof. A. Voldemaro oficijalus apsilankymas Italijoje 1927 m.“, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 718, l. 22.

1198 Ten pat.

1199 Prof. Voldemaro pareiškimai spaudai, *Lietuva*, 1927 10 05, p. 1.

1200 Lietuvos pasiuntinybės prie Šventojo Sosto pirmojo sekretoriaus S. Girdvainio 1927 10 22 ataskaitos URM apie atstovybės išlaidas, susijusias su premjero ir užsienio reikalų ministro vizitu 1927 rugsėjo 17–27 d. į Romą, *LPPŠSAR*, byla: Vatikano Pasiuntinybė. Eiliniai nuorašai 1927–1930.

1201 Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. S. Girdvainio 1940 04 27 privatus laiškas Lietuvos užsienio reikalų ministrui Juozui Urbšiui, *LNMMBRS*, f. 25–304, l. 11–14.

1202 Lietuvos pasiuntinybės prie Šventojo Sosto pirmojo sekretoriaus S. Girdvainio 1927 10 22 ataskaitos URM apie atstovybės išlaidas, susijusias su premjero ir užsienio reikalų ministro vizitu 1927 rugsėjo 17–27 d. į Romą, *LPPŠSAR*, byla: Vatikano Pasiuntinybė. Eiliniai nuorašai 1927–1930.

Žvelgiant polititiškai, šios nedidelės finansinės išlaidos valstybei atsipirko su kaupu. Ir ne tik kalbant apie tarptautinį valstybės prestižą. Pirmiausia verta pabrėžti, jog, sudarant konkordatą, prof. A. Voldemarui vis dėlto pavyko išpešti, kad Šventasis Sostas Lietuvoje pasitenkintų tik dviem valstybės finansuojamomis didžiosiomis kunigų seminarijomis. Tai buvo nemaža „paslauga" šalies mokesčių mokėtojams. Tą pačią dieną, kai buvo sudarytas konkordatas, kardinolas P. Gasparri notoje, savotiškame konkordato lydraštyje, prof. A. Voldemarui rašė: „Seminarijų klausimu, apie kurias kalbama [konkordato. – A. K.] XIII str. 2-ame posme[1203], Šv. Sostas pareiškia, kad, turint galvoj esamas šiuo laiku apystovas, Jis tenkinasi tuo, kad Bažnytinėje Lietuvos Provincijoje būtų tiktai dvi Didžiosios Seminarijos, jeigu tik kiekvienoje išvardintų Bulla *Lithuanorum Gente* Diecezijoje Vyriausybė duos Vyskupams galimybės turėti ir išlaikyti teologines seminarijas paruošimui prie dvasiškių luomo jauniems mokiniams, kurie savo laiku privalės stoti Didžiojon Seminarijon <...>"[1204].

Kaip gerokai vėliau rašė prof. A. Voldemaro užsienio politikos šalininkas ir bendražygis, tuometinis URM Administracijos ir teisių departamento direktorius, vėliau tapęs URM Politikos departamento direktoriumi, o 1929 m. rudenį – ir užsienio reikalų ministru, dr. Dovas Zaunius, „sudarydama konkordatą Lietuvos Vyriausybė <...> vadovavosi noru duoti Bažnyčios ir Valstybės santykiams tvirtą ir palankų juridinį pagrindą, teisingai nustatyti Bažnyčios teises ir pareigas, kad šituo būdu būtų galima atstatyti harmoniją, kuri buvo sutrukdyta klaidingu Vatikano žingsniu Vilniaus byloje (Lenkijos konkordatas) ir aktingu žymios Lietuvos klero dalies dalyvavimu partijų kovose"[1205]. Toks dr. D. Zauniaus duotas konkordato sudarymo įvertinimas, manytume, yra taiklus bent dviem aspektais. Viena, konkordatas buvo sudarytas iki kraštutinumo įsitempus Lietuvos ir Lenkijos santykiams, netgi gresiant šių šalių tarpusavio ginkluotam konfliktui[1206]. Be to, konkordato sudarymo metu iš esmės jau buvo aišku, jog netrukus Tautų Sąjungos Taryba Ženevoje svarstys Lietuvos ir Lenkijos ginčą, taigi vienaip ar kitaip bus paliesta ir Lietuvai svarbiausia, „gyvybiška" Vilniaus problema bei narstomos ginčo šalių pozicijos tarptautinėje

[1203] Lietuvos–Vatikano konkordato XIII straipsnio 2 § pasakyta: „Visose diocecijose Katalikų Bažnyčia, einant Kanonų Teisėmis, turės Valstybės šelpiamas Seminarijas, kurios bus Bažnyčios žinioje ir kurioms ji skirs mokytojus. Aukštųjų Seminarijų išduotieji išeito mokslo liudijimai bus laikomi pakankamais dėstyti religijos mokslui viešose ir Valstybės šelpiamose mokyklose". (Konkordatas Šv. Sosto ir Lietuvos Respublikos, *Concordat entre le Saint-Siège et la République de Lithuanie*, Kaunas, 1928, p. 5.)

[1204] Vatikano Valstybės sekretoriaus kardinolo P. Gasparri 1927 09 27 nota Lietuvos Respublikos premjerui ir užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 715, l. 108.

[1205] Lietuvos užsienio reikalų ministro dr. D. Zauniaus 1931 09 09 slapta *Pro memoria* „Santykiai su Vatikanu konkordatą sudarius", ten pat, b. 1194, l. 308.

[1206] Plačiau apie Lietuvos ir Lenkijos santykių krizę 1927 m. rudenį žr.: A. E. Senn, The Polish-Lithuanian War Scare, 1927, *Journal of Central European Affaires*, 1961, vol. XXI, No. 3, p. 268–284.

politikoje[1207]. Artėjančių politinių debatų Ženevoje ir tarptautinės bendrijos sprendimo dėl Lietuvos ir Lenkijos ginčo diskurso fone[1208] konkordato sudarymas prof. A. Voldemaro vyriausybei neabejotinai leido po savo kojomis pajusti tvirtesnį tarptautinės situacijos gruntą ir Ženevoje užimti kiek patogesnę strateginę poziciją. Kad vykdamas į Vatikaną bei pasirašydamas konkordatą prof. A. Voldemaras jau mąstė apie platesnę tarptautinę panoramą – trapų Europos geopolitinį lukštą, būsimus įtemptus debatus Tautų Sajungoje su lenkais dėl Vilniaus ir eventualius savo politikos sajungininkus tarptautinėje arenoje bei kūrė planus, kaip savo oponentus toje pat arenoje paversti bent jau neutraliais „observatoriais", rodo tai, jog vos grįžęs iš Vatikano premjeras pasirūpino, kad Šventojo Sosto Valstybės Sekretoriatui būtų priminta, jog 1918 vasario 16 d. „Lietuvos Nacionalinė Asamblėja" ne kur nors kitur, o būtent Vilniuje „atkūrė" Lietuvos valstybingumą[1209], bei pateikti „sausi" duomenys apie lenkų valdžios vykdomus lietuvių persekiojimus okupuotoje Lietuvos dalyje[1210].

Antra, prisimenant, jog Lietuvos–Vatikano konkordato sudarymo metu tautininkų ir krikščionių demokratų poperversminė politinė koalicija jau buvo galutinai subyrėjusi (esminis lūžis, kaip minėta, įvyko dar 1927 m. gegužę) ir pastarieji buvo perėję į itin griežtą opoziciją besiformuojančiam tautininkų, tiksliau A. Smetonos – A. Voldemaro režimui[1211], netenka abejoti, kad konkordatas buvo reikšmingas vy-

[1207] Lietuvos–Lenkijos bylos batalijas, įvykusias 1927 m. gruodį Ženevoje, įdomiai aprašė lenkų istorikas S. Sierpowski studijoje *Piłsudski w Ganewie. Diplomatycznie spory o Wilno w roku 1927*, Poznań, 1990.

[1208] A. E. Senn, *The Great Powers, Lithuania and the Vilna Question 1920–1928*, Leiden, 1966, p. 211.

[1209] Lietuvos pasiuntinybės prie Šventojo Sosto pirmojo sekretoriaus S. Girdvainio 1927 10 07 nota Šventojo Sosto Valstybės Sekretoriato pareigūnui Conte Stanislao Caterini, *LPPŠSAR*, byla: Lietuvos Pasiuntinybės eiliniai nuorašai 1927–1930.

[1210] Lietuvos pasiuntinybės prie Šventojo Sosto 1927 10 18 nota Šventojo Sosto Valstybės Sekretoriatui, ten pat. (Dokumente, be kita ko, buvo nurodyta, jog 1927 m. spalio 14 d. „Lenkų valdžia Vilniuje į Lietuvą <...> per demarkacinę liniją deportavo" keletą lietuvių dvasininkų: iš Valkininkų – l'abbé Karvelis, le chanoine de Seinai, Msgr. Dvaranauskas, le vicaire de Punskas, l'abbé Vencius, et un prêtre de Vilna, l'abbé Rastutis".)

[1211] Oponuodami prof. A. Voldemaro vyriausybės vykdomai vidaus ir užsienio politikai, LKDP lyderiai dr. L. Bistras bei kunigas M. Krupavičius 1927 lapkričio 26 d. prezidentui A. Smetonai savo partijos vardu įteikė protesto memorandumą. Dokumente, be kita ko, buvo rašoma: „<...> deja pasirodė, kad mes peraukštai įvertinome p. Voldemaro moralę vertybę ir, kad jo įvesto tvankaus ir beprincipinio režimo pasėkos yra daug skaudesnės ir žalingesnės negu žmogus galėjo įsivaizduoti ir manyti. <...> Pati vyriausybė painiausiais mūsų užsienio politikos Klaipėdos ir Vilniaus klausimais, savo neatsargiais žygiais ir neapgalvotais pažadais sudarė tokį padėjimą, kad mes iš savo kaimynų sulaukėme aiškaus nedraugingumo, o iš lenkų pusės stovime nepriklausomybės pražudymo išvakarėse <...>. Atstūmus nuo političkų krašto reikalų tvarkymo visą sąmoningąją ir padoriąją visuomenę bei pačią liaudį, naikinamas laisvės ir nepriklausomybės branginimas bei pakertamas pasiryžimas pasisaukoti del jų". (Lietuvos krikščionių demokratų partijos (Dr. L. Bistro ir M. Krupavičiaus) 1927 11 26 memorandumas Lietuvos Respublikos Prezidentui, *LNMMBRS*, f. 47–2461, l. 1.)

riausybei ir vidaus politikos aspektu. Sėkmingas konkordato sudarymas gerokai sutvirtino ties žlugimo riba balansuojančios prof. A. Voldemaro vyriausybės pozicijas šalies viduje, nes leido tikėtis, kad iš dešiniosios opozicijos rankų bus išmuštas vienas efektyviausių kozirių pulti vyriausybę – nesureguliuoti Bažnyčios ir valstybės santykiai. O kartu pavyks pelnyti ir bent dalies dvasininkijos simpatijas.

Lietuvos–Šventojo Sosto konkordato I straipsnis skelbė, kad Katalikų Bažnyčia, „<...> be apeigų skirtumo, naudosis Lietuvos Respublikos žemėje visomis laisvėmis, reikalingomis savo dvasiškai valdžiai ir Savo bažnytinei jurisdikcijai vykinti, taip pat Savo reikalams ir Savo turtams administruoti bei rūpintis laikantis Dievo Įstatymų ir Kanonų Teisės"[1212],[1213]. Smulkiau nesigilindami į solidžios apimties konkordato turinį** ir juridiškai nuosekliai neanalizuodami jo nuostatų, apibendrintai pastebėsime, jog kiti konkordato straipsniai tik sukonkretino pirmojo straipsnio universalų imperatyvą. Pasak S. Matulio, Lietuvos–Vatikano konkordatas bažnytinės teisės aspektu buvo gana tobulas, netgi tobulesnis už analogišką Lenkijos ir Vatikano dokumentą[1214]. Šią nuomonę vėliau ne kartą konstatavo ir kai kurie Vatikano pareigūnai bei Šventojo Sosto politikos bei istorijos tyrinėtojai[1215]. Štai, pavyzdžiui, Vatikano Apaštališkojo delegato Vašingtone sekretorius monsinjoras Vagnozzi jau ketvirto dešimtmečio viduryje Lietuvos–Vatikano konkordatą apibūdino tiesiog kaip „vieną pavyzdingiausių"[1216].

[1212] Šiuo atveju galvoje turimas popiežiaus Benedikto XV 1917 m. gegužės 17 d. priimtas naujas, patobulintas Kanonų teisės sąvadas *Codex Iuris Canonici*, kuris veikė nuo 1918 ligi pat 1983 m., kol Jono Pauliaus II iniciatyva buvo priimta modernesnė jo redakcija. 1918 m. Kodeksas buvo išties įspūdingas teisinės ir intelektinės minties kultūrinis paminklas. Net 660 puslapių knygą sudaro 19 skyrių su 2414 straipsnių. Šis Kodeksas buvo pradėtas rengti dar Pijaus X pontifikato metais ir baigtas jau Benedikto XV laikais. Jo pagrindinis redaktorius buvo kardinolas, kanonų teisės profesorius P. Gasparri. Dėl kai kurių šio Kodekso straipsnių sudėtingų formuluočių bei kylančių neaiškumų juos realizuojant praktikoje vėlesniais metais Vatikanas dar parengė ir išleido kelis tomus komentarų šio įspūdingo leidinio – *Commentarium Textus Codis Iuris Canonoci*. (*Codex Iuris Canonici*, Romae, MCMXVIII.)

[1213] Konkordatas Šv. Sosto ir Lietuvos Respublikos, *Concordat entre le Saint-Siège et la République de Lithuanie*, Kaunas, 1928, p. 3.

** Lietuvos–Vatikano konkordatą iš viso sudaro net XXVIII straipsniai. Palyginimui galima nurodyti, jog Latvijos ir Vatikano konkordatas turi 22 straipsnius; Bavarijos ir Vatikano – 16; Lenkijos ir Vatikano – 27; Prūsijos ir Vatikano – 14; Badeno ir Vatikano – 13; Vokietijos Reicho ir Vatikano – 34; Austrijos ir Vatikano – 23, etc. Taigi vertinant pagal dokumentų turinio apimtį, Lietuvos ir Vatikano konkordatą būtų galima priskirti lyg ir savotiškam „aukso viduriui".

[1214] S. Matulis, *Lietuvos laisvės vainikas: bažnytinės provincijos įsteigimas ir konkordatas*, Nottingham, 1994, p. 101–102,

[1215] M. Bendiscioli, *La Politica della Santa Sede (direttive–organi–realizzazioni) 1918*–1938, Firenze-Milano: La Nuova Italia, 1939, p. 142–143; A. Perugini, *Concordata Vigentia. Notis historicis et iuridicis declarata*, Romae, 1934, p. 57–70.

[1216] Lietuvos Pasiuntinybės JAV sekretoriaus Mato Bagdono 1935 11 11 *Pro memoria* Užsienio reikalų ministerijai apie pasikalbėjimą su Apaštališkojo delegato Vašingtone sekretoriumi Vagnozzi, *LPPŠSAR*, byla: Vatikano Pasiuntinybė 1931–1936.

Žinoma, vienos tiesos nebūna. Todėl reikia pasakyti, jog Lietuvos–Vatikano konkordato turinys istoriografijoje susilaukė toli gražu ne tik pagyrimų. Štai lietuvių diplomatas ir istorikas dr. Vytautas Žalys kaip tam tikrą trūkumą pastebi, jog, „<...> nepaisant kelių išimčių, Lietuvos konkordato tekstas iš esmės buvo tapatus Vatikano konkordatui su Lenkija. Tą rodo identiškas straipsnių turinys ir net sutampanti jų numeracija“[1217]. Toks pastebėjimas gana taiklus, bet nedaug reiškia. Pijaus XI pontifikato metais Šventasis Sostas su pasaulietinėmis valstybėmis sudarė daug konkordatų ar daugmaž jiems prilygstančių sutarčių, vadinamų *Modus vivendi*, *Accord* ar tiesiog konvencijomis dėl Katalikų Bažnyčios bei tikinčiųjų juridinės padėties sureguliavimo kiekvienoje šalyje. Ir jeigu paanalizuosime visų tų sutarčių atskirų straipsnių turinį ar net jų numeraciją, tai nesunkiai pastebėsime, jog išties yra gana daug sutapimų. Pavyzdžiui, beveik pažodžiui sutampa Bavarijos*, Lenkijos, Lietuvos, Italijos konkordatų pirmas straipsnis, Lenkijos, Lietuvos, Italijos konkordatų antras straipsnis, Latvijos konkordato IX str. kai kurios formulės su Lietuvos konkordato V str. ir Italijos konkordato IV str. kai kuriomis formulėmis; Latvijos konkordato XVIII str. ir XIX str. labai panašūs su Lenkijos konkordato XXII str., Lietuvos konkordato XX str., Italijos konkordato VIII str.; Latvijos konkordato II str. – su Lenkijos ir Lietuvos konkordatų IX str., Čekoslovakijos *Modus vivendi* I str. ir Italijos konkordato XVI str.; Bavarijos konkordato XIV str. – su Lenkijos ir Lietuvos konkordatų XI str., Italijos konkordato XIX str., Latvijos konkordato XV str. daugeliu formulių atitinka Lenkijos ir Lietuvos konkordato VI str. bei Italijos konkordato X str., etc.[1218] Be to, pavyzdžiui, 1929 m. rugpjūčio 13 d. Prūsijos konkordate nemažai būtų galima rasti atskirų straipsnių turinio ar juose panaudotų juridinių formulių panašumų su Latvijos, Bavarijos, Lenkijos, Lietuvos ar Italijos konkordatais. 1928 m. vasario 2 d. Čekoslovakijos pasirašyto *Modus vivendi* su Vatikanu I, III ir IV skyriai taip pat turi panašumų (kai kurios formulės net identiškos) su Bavarijos, Lenkijos, Lietuvos konkordatų IX, X, XI, XIV str.[1219]

Galima būtų lyginti ir dar daugiau, bet, tiesą sakant, tokio pobūdžio lyginimas nedaug ką gali pasakyti apie vieno ar kito dokumento turinio kokybę. Kad Vatikanas, sudarydamas konkordatus su pasaulietinėmis valstybėmis, naudojo tam tikrą juridinę klišę ir tas pačias juridines formules, kiek paredaguotas ar netgi visiškai „sveikas“ sėkmingai perkėlinėjo iš vieno dokumento į kitą, žinoma jau seniai. Šventojo Sosto politikos ir teisės istorikas Angelus Perugini dar XX a. ketvirto dešimtme-

[1217] V. Žalys, *Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940)*, t. 1, p. 464.
* Šiuo atveju lyginama chronologiškai, t. y. ta seka, kokia Vatikanas konkordatus su užsienio šalimis pasirašinėjo.
[1218] A. Perugini, *Concordata Vigentia. Notis historicis et iuridicis declarata*, Romae, 1934, p. 112–113.
[1219] Ten pat, p. 73–75.

čio viduryje parengė specialią studiją, kurioje analizavo Vatikano juridinių formulių migraciją po skirtingus konkordatus, jų adaptaciją prie tam tikros konkrečios politinės-socialinės situacijos[1220]. Kita vertus, toks Vatikano sudaromų konkordatų ar jiems daugmaž prilygstančių susitarimų su pasaulietinėmis valstybėmis turinių panašumas nebuvo atsitiktinis dalykas. Jis turėjo liudyti visiems bendras vertybes bei Katalikų Bažnyčios nepaliaujamai plėtojamą universalizmą. Taigi grįžtant prie Lietuvos konkordato turinio ir turint galvoje XX a. pirmoje pusėje dar labai panašų Lietuvos–Lenkijos sociokultūrinį audinį, abiejuose kraštuose glaudžiai susipynusią Katalikų Bažnyčios istoriją bei tradicijas ir prisimenant, jog Lietuva konkordatą su Vatikanu sudarė gerų porą metų vėliau nei Lenkija, keista būtų matyti, jog abu konkordatai visiškai nepanašūs, arba laukti, kad Lenkijos konkordatas būtų panašus į Lietuvos, o ne atvirkščiai. Beje, kad Lietuvos ir Lenkijos konkordatai turi panašumų nematė reikalo slėpti ir pats jo signataras. Vos grįžęs į Kauną prof. A. Voldemaras žurnalistams pareiškė, jog kol konkordatas neratifikuotas plačiau komentuoti jo negali ir tik pabrėžė, kad jis „artimas savo tipu konkordatui su Lenkija“[1221].

Lenkų istorikas profesorius Tadeuszas Włodarczykas, analizuodamas Lietuvos–Vatikano konkordato turinį, taip pat išsakė kritinių pastabų. Daugiausia dėl to, jog kai kurie pernelyg talpūs konkordato teiginiai Katalikų Bažnyčiai Lietuvoje esą suteikė tiek teisių ir laisvių, jog tiesiog *a priori* užprogramavo konfliktą tarp pasaulietinės valdžios bei Bažnyčios[1222]. Toks vertinimas, žvelgiant tam tikru aspektu, matyt, turi pagrindą. Tačiau bent kiek įsigilinus į problematiką yra akivaizdu, jog vėlesniais metais prasidėję Lietuvos valdžios nesutarimai su vietos dvasiškija bei Vatikanu išties kilo ne tiek dėl konkordato turinio netobulumų ar jo suponuotų prievolių Lietuvos valdžiai, kiek dėl stiprėjančių autoritarizmo tendencijų šalyje bei opozicinių jėgų, tarp jų ir Katalikų Bažnyčios, pasipriešinimo šioms tendencijoms. Kad būta taip, o ne kitaip, be kitų dalykų, puikiai rodo ir tai, jog dar ketvirto dešimtmečio pradžioje tarp Lietuvos vyriausybės ir Vatikano prasidėjusios derybos dėl konkordato turinio patobulinimo be jokių apčiuopiamų rezultatų (jeigu nelaikysime rezultatu, kad pats nuolat vykstančių derybų faktas autoritarinį režimą varžė, vertė veikti apdairiau bei nuosaikiau disciplinuoti nepaklusnius dvasininkus) tęsėsi visą dešimtmetį ir visiškai nieko nepatobulino, nes tobulinti reikėjo ne konkordato turinį, o režimą. Konkrečiau, nuo autoritarizmo grįžti prie demokratijos. Konkordato „tobulinimo“ problemą savotiškai „išsprendė“ Lietuvos sovietinė okupacija ir iškart po to vykęs ryžtingas okupacinės valdžios žingsnis – brutalus konkordato nutraukimas.

[1220] Ten pat, p. 6.

[1221] Prof. Voldemaro pareiškimai spaudai, *Lietuva*, 1927 10 05, p. 1.

[1222] T. Włodarczyk, *Konkordaty. Zarys historii ze szczególnym uwzględnieniem XX wieku*, Warszawa, 1974, s. 213–214.

Kita vertus, konkordato turinyje galima įžvelgti ne tik Katalikų Bažnyčios juridinės padėties sureguliavimą šalyje ar Bažnyčios ir valstybės santykių sustygavimą, bet ir į ateitį nukreiptas Lietuvos valstybės politines-teritorines aspiracijas. Šiuo aspektu gana iškalbi ir atvira interpretacijoms konkordato IX straipsnio redakcija. Čia pasakyta: „Nė viena Lietuvos Respublikos dalis nepriklausys nuo Vyskupo, kurio būklas* rastųsi už Lietuvos valstybės sienų. Bažnyčios provincija, kurios diecezijos ir prelatūra yra nustatytos Bullos *Lithuanorum Gente*, nebus keičiama, nesusitarus iš anksto su Lietuvos Vyriausybe, išėmus parapijų ribų pataisymus, reikalaujamus tikinčiųjų gerovės. Šiaip ar taip Bažnytinės provincijos, diecezijų ir prelatūros ribos sutaps (išryškinta – A. K.) su Lietuvos Valstybės sienomis“[1223]. Pastarojoje citatoje mūsų išryškinta veiksmažodinė *būsimojo laiko* forma, panaudota straipsnyje, skirtame diecezijų ir valstybės sienoms nusakyti, buvo pasirinkta neatsitiktinai. Manytume, kad tokiu būdu Lietuvos (prof. A. Voldemaro) iniciatyva buvo valingai bandoma palikti politinį-juridinį plyšį arba koridorių Lietuvos teritorinėms revendikacijoms, t. y. eventualiai Vilnijos politinei integracijai į Lietuvos Respubliką. Negana to, konkordato pastarojo straipsnio teiginys, kad, „šiaip ar taip“, Bažnytinės provincijos, diecezijų ir prelatūros ribos sutaps [o ne sutampa] „su Lietuvos Valstybės sienomis“, galėjo būti interpretuojamas ir taip, jog, pasikeitus Lietuvos Respublikos sienoms ir teritorinei sudėčiai, Vatikanas sutinka atitinkamai koreguoti Lietuvos bažnytinės provincijos bei diecezijų ribas. Konkrečiau tariant, konkordate netiesiogiai buvo užfiksuota politinė klauzulė, jog Vilniui bei Vilniaus kraštui, ateityje vienokiomis ar kitokiomis aplinkybėmis tapus Lietuvos Respublikos dalimi, Šventasis Sostas šį pasikeitimą lyg ir *a priori* įsipareigojo akceptuoti Lietuvos naudai. Greičiau tokią, o ne kitokią[1224] Lietuvos–Vatikano konkordato IX straipsnio redakcijos interpretaciją, mūsų supratimu, patvirtina ir bent trys gana iškalbūs vėlesni įvykiai. Pirma, ketvirto dešimtmečio gale, jau po Lenkijos valstybingumo žlugimo Vilniui bei Vilniaus kraštui *de facto* vėl tapus Lietuvos Respublikos dalimi ir kilus klausimui dėl krašto juridinės padėties bei Lietuvos–Vatikano konkordato juridinių galių ekstrapoliavimo ir šiai teritorijai, prof. A. Voldemaras spaudoje viešai pripažino, jog mūsų aukščiau nurodyti politinio pobūdžio rezervai konkordate buvo padaryti jo iniciatyva ir sąmoningai[1225]. Antra, Šventojo Sosto diplomatija prof. A. Voldemaro rašinio turinį, regis, išstudijavo labai atidžiai, įvertino jį kaip

* Būstinė, rezidencija. – A. K.

1223 Konkordatas Šv. Sosto ir Lietuvos Respublikos, *Concordat entre...*, p. 4.

1224 V. Žalys, *Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940)*, 2007, t. 1, p. 465.

1225 A. Voldemaras, Vilnijos bažnytinė padėtis, *Naujoji romuva*, 1939, Nr. 47, p. 850–851.

„įdomų“[1226] ir prof. A. Voldemaro teiginių nei oficialiai, nei privačiuose pasikalbėjimuose su lietuvių kolegomis nepaneigė. Tai itin išraiškinga prisimenant, jog į sau nepalankius ar nepriimtinus nors ir menkiausius lietuvių spaudos išsišokimus Vatikano diplomatija tuomet paprastai reaguodavo itin drausmingai ir operatyviai. Trečia, turint galvoje, jog 1939 m. rudenį žurnale *Naujoji romuva* publikuotą rašinį „Vilnijos bažnytinė padėtis“ prof. A. Voldemaras parengė gyvendamas būtent politinėje tremtyje Romoje* bei turėdamas gana daug progų tiesiogiai bendrauti su Šventojo Sosto pareigūnais, gali būti, kad rašinio idėja kilo po tokių pokalbių.

Be to, prasmingas galėjo būti Telšių vyskupijos autonominio vieneto – Klaipėdos prelatūros įsakmus paminėjimas šiame konkordato straipsnyje. Turint galvoje mūsų aukščiau jau aptartas ypatingai subtiliai suredaguotas ir atviras interpretacijoms 1926 m. balandžio 4 d. bulės kai kurias nuostatas, šis paminėjimas, regis, mažino Lietuvai nepageidautinų interpretacijų galimybes Klaipėdos krašto atžvilgiu, kadangi Klaipėdos prelatūrą darė lyg ir nebeatskiriamą nuo Lietuvos bažnytinės provincijos. Arba, griežčiau tariant, būtina Lietuvos bažnytinės provincijos struktūrine dalimi. Prisimenant, jog tarpukaryje gana nemažai Europos šalių ir politikų Klaipėdos įjungimą į Lietuvos valstybę traktavo tiesiog kaip „Memelio aneksiją“[1227], bei turint galvoje tuometinės Veimaro Respublikos politines revizionistines tendencijas[1228], tokia konkordato IX straipsnio redakcija, tarptautinėje arenoje Lietuvai susiklosčius nepalankiai politinei situacijai, potencialiai galėjo tapti gana reikšminga ir naudinga. Taigi konkordato, kaip ir bulės *Lithuanorum Gente* tekstas, buvo suredaguotas pakankamai dispozityviai.

Svarbus Lietuvos ir Vatikano konkordato turinio dalykas buvo ir savotiškas slaptas konkordato priedas – 1927 m. rugsėjo 27 d. Vatikano Valstybės sekretoriaus

[1226] Šventojo Sosto reikalų patikėtinio Lietuvoje G. S. Burzio 1939 12 21 pranešimas Šventojo Sosto Valstybės sekretoriui kardinolui L. Maglione, *Le Saint Siège et la situation religieuse en Pologne et dans les pays Baltes 1939–1945. Première partie 1939–1941. Actes et documentes du Saint Siège relatifs à la Seconde Guerre Mondiale*, Cità del Vaticano, 1967, p. 159.

* Kai kurie archyviniai šaltiniai leidžia teigti, jog ketvirto dešimtmečio pabaigoje gana ilgą laiką gyvendamas politinėje tremtyje Vakarų Europos sostinėse – ir Romoje, prof. A. Voldemaras parengė bent keturių ar penkių šimtų puslapių apimties studiją apie Jėzaus Kristaus istoriškumą ir jau prasidėjus Antrajam pasauliniam karui jos rankraštį esą perdavęs Vatikano specialistams recenzuoti.

[1227] M. Gilbert, *A History of the Twentieth Century. Volume One: 1900–1933. The Definitive Chronicle of Our Age*, London, 1997, p. 549, 672.

[1228] Apie revizionistinę, revanšistinę Veimaro Vokietijos politiką plačiau žr. 2 nuorodą bei: J. Korbel, *Poland between East and West. Soviet and German Diplomacy toward Poland 1919–1933*, New Jersey, 1963; K. Rosenbaum, *Community of Fate. German–Soviet Diplomatic Relations 1922–1928*, New York, 1965; H. von Riekhoff, *German–Polish Relations*, 1918–1933, Baltimore and London, 1971; J. P. Slavėnas, General Hans von Seeckt and the Baltic Question, *The Baltic States in Peace and War 1917–1945*, ed. by V. S. Vardys, R. J. Misiunas, Pennsylvania, 1978.

nota, kurią jis įteikė prof. A. Voldemarui kartu su pasirašytu konkordato tekstu. Kadangi dėl šios istoriškai neabejotinai reikšmingos notos egzistavimo skeptikų ginčai[1229] ar abejonės[1230] tęsiasi jau aštuoniasdešimt metų – iš esmės ligi pat šių dienų, todėl maloniajam skaitytojui šio dokumento tekstą pateikiame ištisai:

„Žemiau pasirašęs Kardinolas Jo Šventenybė Valstybės Sekretorius, Šventojo Tėvo įsakytas, sąryšy su sudarytu tarp Šventojo Sosto ir Lietuvos Respublikos ir šiandien pasirašytu Konkordatu, turi garbės pareikšti kas seka:

1/ X str. paskutiniame posme numatytojo leidimo Šventasis Sostas neduos nesusitaręs kiekvienu atveju iš anksto su Lietuvos vyriausybe.

2/ Seminarijų klausimu, apie kurias kalbama XIII str. 2-ame posme, Šventasis Sostas pareiškia, kad, turint galvoje esamas šiuo laiku apystovas, Jis tenkinasi tuo, kad Bažnytinėje Lietuvos Provincijoje būtų tiktai dvi Didžiosios Seminarijos, jeigu tik kiekvienoje išvardytų Bulla „Lithuanorum Gente" Diocezijoje Vyriausybė duos Vyskupams galimybės turėti ir išlaikyti teologines seminarijas paruošimui prie dvasiškių luomo jauniems mokiniams, kurie savo laiku privalės stoti Didžiojon Seminarijon.

Šituo tikslu, Šventas Sostas priima domėn Lietuvos Vyriausybės pasižadėjimą pavesti diocezijoms, neturinčioms Seminarijų, gimnazijų rūmus, jeigu tokių randasi atitinkamose vyskupų rezidencijos vietose.

Laikydamas savo garbe pranešti Jūsų Ekscelencijos žiniai kas aukščiau pasakyta, naudojuosi proga Tamstai, Pone, pareikšti užtikrinimą labai aukštos pagarbos.
[parašas] Pietro Kardinolas Gasparri"[1231].

Galutinis taškas Lietuvos ir Vatikano konkordato sudarymo istorijoje buvo padėtas 1927 m. gruodžio 10 d., kada šalys Romoje apsikeitė konkordato ratifikacijos dokumentais. Tiesa, prieš tai dar teko išspręsti tam tikrus juridinius kazusus. Vatikanui kilo klausimas, ar konkordatas privalo būti ratifikuotas, ir kas Lietuvoje galėtų tai juridiškai nepriekaištingai padaryti: Seimas, kuriam tokią teisę rezervavo 1922 m. Lietuvos Konstitucijos 30 §[1232], tačiau kuris tuo metu jau buvo paleistas; ar pagal tą pačią Konstituciją aukščiausias šalies pareigūnas ir *de facto* susiklosčiusią vidaus politinę situaciją Lietuvoje vienintelis įstatymų generatorius ir garantas – Respubli-

[1229] K. Prunskis, min. veik., p. 46.

[1230] V. Žalys, *Lietuvos diplomatijos...*, p. 465.

[1231] Vatikano Valstybės sekretoriaus kardinolo P. Gasparri 1927 09 27 konfidenciali nota Nr. 2666/27 „Jo Ekscelencijai Ponui Prof. Augustinui Voldemarui, Lietuvos Respublikos Ministeriui Pirmininkui ir Užsienių Reikalų Ministeriui", *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 715, l. 108.

[1232] 1922 m. Konstitucijos 30 § pasakyta: „Seimas tvirtina šias Vyriausybės daromas Valstybės sutartis: taikos sutartis, Valstybės teritorijos įgijimo, išsižadėjimo ar perleidimo sutartis, prekybos sutartis su kitomis valstybėmis, užsienio paskolas, sutartis, kurios visai ar dalinai naikina arba pakeičia esamuosius įstatymus, sutartis, kurios uždeda pareigų Lietuvos piliečiams, sutartis, kurios nustato tiesiogines arba netiesiogines monopolijos arba nusavinimo teises". (*Lietuvos Valstybės Konstitucija su paaiškinimais*, Kaunas, 1922, p. 7.)

kos prezidentas[1233]? Nors prezidentas A. Smetona šį jam aiškiai nemalonų juridinį rebusą stengėsi išspręsti kuo greičiau ir jau 1927 m. spalio 20 d. pasiskubino ratifikuoti Lietuvos konkordatą su Vatikanu, tačiau Šventojo Tėvo ratifikacijos teko laukti dar beveik du ilgus mėnesius. Visą šį laiką tarp Romos ir Kauno vyko ne itin malonus juridinių nuostatų tikslinimas, pozicijų aiškinimasis, reikalingos medžiagos rinkimas bei intensyvus diplomatinis susirašinėjimas.

Kaip rimtai Šventasis Sostas traktavo juridinius dalykus, gali parodyti ir tokia detalė: Vatikano atstovybės Kaune pirmasis sekretorius prelatas Liugi Faidutti, stengdamasis išsiaiškinti Lietuvos Pagrindinio įstatymo principinius juridinius imperatyvus, ištyrinėti čia apibrėžtas prezidento instituto galias ir Seimo kompetencijos ribas, pasirūpino gauti patį 1922 m. Lietuvos Konstitucijos tekstą[1234]. Iš vėlesnių dr. J. Šaulio pranešimų matyti, kad prelato L. Faidutti noras gauti 1922 m. Konstitucijos tekstą nebuvo tuščia užgaida ar formalumas. Spalio paskutinėmis dienomis paaiškėjo, kad Lietuvos Konstituciją ir jos 30 § gana gerai buvo išstudijavęs netgi pats Vatikano Valstybės Kurijos Ypatingųjų reikalų kongregacijos sekretorius monsinjoras Fr. Borgongini-Duca[1235].

Tiesa, tokiu Vatikano kruopštumu Lietuvos vyriausybė labai sužavėta nebuvo ir netgi linko tai labiau traktuoti kaip kišimąsi į savo vidaus reikalus[1236]. Tačiau į valdžią atėjusi tik antikonstitucinių 1926 m. gruodžio 17–18 dienų įvykių padedama ir, matyt, jausdama savo juridinių pozicijų nepatvarumą, labai netriukšmavo ir oficialiai neprotestavo. Juoba kad savo akademinį kruopštumą Vatikano diplomatija grindė morališkai nekaltu, formaliai nepriekaištingu ir žmogiškai visiškai suprantamu bei pateisinamu popiežiaus noru tik „<...> viską sau ramiai išsiaiškinti“[1237]. Kita vertus, šioje neabejotinai subtilioje ir autoritarinei valdžiai gana jautrioje juridinėje situacijoje Lietuvos vyriausybė nebuvo tiesmukai spraudžiama į kampą. Netgi, sakytume, apdairiai sudaryta jos savanoriško apsisprendimo regimybė. Lietuvių atstovui Vatikane diplomatiškai pareikšta: jeigu „<...> Lietuvos Vyriausybė pasisakysianti, kad tai esąs Jos atsakomybės dalykas ir kad konkordatui ratifikuoti užtenka

[1233] Lietuvos URM Politikos departamento direktoriaus B. K. Balučio 1927 10 11 šifruota telegrama iš Kauno į Romą Lietuvos pasiuntiniui Vatikane dr. J. Šauliui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 715/1, l. 62; Lietuvos pasiuntinio Vatikane dr. J. Šaulio 1927 10 25 slaptas pranešimas premjerui ir užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui, ten pat, l. 46.

[1234] Lietuvos pasiuntinio Vatikane dr. J. Šaulio 1927 10 13 šifruota telegrama iš Romos į Kauną URM, ten pat, l. 59.

[1235] Lietuvos pasiuntinio Vatikane dr. J. Šaulio 1927 10 25 slaptas pranešimas premjerui ir užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui, ten pat, l. 46.

[1236] Lietuvos URM Politikos departamento direktoriaus B. K. Balučio 1927 10 13 šifruota telegrama iš Kauno į Romą Lietuvos pasiuntiniui Vatikane dr. J. Šauliui, ten pat, l. 58.

[1237] Lietuvos pasiuntinio Vatikane dr. J. Šaulio 1927 10 25 slaptas pranešimas premjerui ir užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui, ten pat, l. 46, 48.

Prezidento parašo, tai Šv. Sostas galų gale su tuo sutiksiąs, nes Lietuvos Vyriausybė turinti geriau žinoti, ką ji galinti, o ko ne <...>“[1238].

Vis dėlto ratifikuoti konkordatą su Lietuva Šventasis Sostas sutiko tik po to, kai iš Kauno gavo prelato L. Faidutti išvadas, patvirtinančias tezę, jog neveikiant Seimui prezidento ratifikavimas nebūtų nesuderinamas su 1922 m. Konstitucija bei visa Lietuvos konstitucine sąranga[1239], ir oficialią Lietuvos vyriausybės notą, patvirtinančią, kad „<...> ratifikavimui nereikia Seimo pritarimo“[1240]. Šią principinę Šventojo Sosto poziciją Vatikano Kurijos Ypatingųjų reikalų kongregacijos sekretorius monsinjoras Fr. Borgongini-Duca dr. J. Šauliui aiškino tuo, jog popiežius „<...> tik nori nusiimti visą atsakomybę <...>“ dėl būtent tokio konkordato ratifikavimo Lietuvoje ir dėl to galinčių kilti juridinių kolizijų[1241].

1927 m. lapkričio paskutinėmis dienomis iš Romos į Kauną pagaliau atskriejo maloni žinia, kurios čia laukta ilgokai ir, matyt, su šiokiu tokiu nerimo šešėliu. Apie Vatikano sprendimą dr. J. Šaulys informavo prof. A. Voldemarą. Savo pranešime diplomatas nurodė, kad „Šv. Tėvas nutaręs ratifikuoti konkordatą gruodžio 8 d., Šv. Panelės Nekalto Prasidėjimo Dieną“, o gruodžio 10 d. – „Šv. Panelės iš Loretto Dieną, paskirtas <...> pasikeitimas ratifikacijos dokumentais“[1242]. Kartu dr. J. Šaulys pabrėžė, kad šios datos pasirinktos ne atsitiktinai, o liudija ypatingą Pijaus XI dėmesį Lietuvai. „Tas dienas Šv Tėvas paskyrė visai sąmoningai, nes, skaitydamas Lietuvą *Terra Mariana**, kaip jis prie kiekvienos progos pabrėžia, panorėjo ir svarbius Lietuvai aktus atlikti kaip tik Šv. M. Panelės garbei skiriamomis dienomis“, – paaiškino elementarią katalikiškojo kalendoriaus abėcėlę savo ne itin pamaldžiam šefui diplomatas[1243].

Šis popiežiaus sprendimas pagaliau atrišo juridinį Lietuvos ir Vatikano konkordato ratifikavimo mazgą. Kaip ir planuota, Pijus XI konkordatą ratifikavo gruodžio 8 d., o ratifikacijos dokumentais šalys apsikeitė gruodžio 10 d. Tiesa, ir šis paskutinis konkordato juridinių reikalų sutvarkymo akordas taip pat nebuvo labai greitas ir darnus. Jau iš anksto numatytą ratifikacijos dokumentais apsikeitimo dieną staiga paaiškėjo, kad prezidento A. Smetonos pasirašytas konkordato ratifikavimo doku-

[1238] Ten pat, l. 48.

[1239] Lietuvos pasiuntinio Vatikane dr. J. Šaulio 1927 11 10 slaptas pranešimas premjerui ir užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui, ten pat, l. 41–42.

[1240] Lietuvos pasiuntinio Vatikane dr. J. Šaulio 1927 11 12 šifruota telegrama iš Romos į Kauną į URM, ten pat, l. 39.

[1241] Ten pat.

[1242] Lietuvos pasiuntinio Vatikane dr. J. Šaulio 1927 11 29 slaptas pranešimas premjerui ir užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui, ten pat, l. 15.

* Marijos žeme (lot.).

[1243] Ten pat.

mentas formos požiūriu yra kiek netobulas ir griauna Šventojo Sosto diplomatijos griežtai reglamentuotą ir praktikuojamą tvarką. Lietuva ratifikacijos dokumentą parengė pagal tradicinį tarptautinių sutarčių įforminimą ir neatsižvelgė į tokiais atvejais Šventojo Sosto praktikuojamą specifiką. Lietuvos URM parengtame ir prezidento A. Smetonos pasirašytame ratifikacijos dokumente iš pradžių buvo įvardyta Lietuvos Respublika ir tik po to Šventasis Sostas. Profesionalūs Vatikano diplomatai bei teisininkai šį protokolinio pobūdžio trūkumą pastebėjo iškart ir dr. J. Šauliui nedviprasmiškai pareiškė, kad apsikeitimą konkordato ratifikacijos dokumentais teks nukelti vėlesniam laikui, kai iš Kauno bus gautas „<...> formos požiūriu nepriekaištingas" ratitikacijos dokumentas[1244]. Aišku, tokia naujiena dr. J. Šaulio nenudžiugino. Lietuvos atstovas nebenorėjo nukelti ir taip jau ilgai tempto reikalo, todėl net nepasikonsultavęs su Kaunu savarankiškai ėmėsi iniciatyvos bei atsakomybės, kad reikalas būtų greitai išspręstas ir ratifikacijos dokumentais apsikeista nedelsiant. Norėdamas „<...> atitaisyti klaidą", kartu su formos požiūriu netobulai parengtu ratifikavimo dokumentu dr. J. Šaulys Vatikanui įteikė papildomą notą, kurią, jo žodžiais tariant, parengė naudodamasis „<...> panašių notų originalais, suteiktais man kaipo medžiaga paties Šv. Sosto"[1245].

Taip šis nesmagus specifinio diplomatinio protokolo nesusipratimas ar nesklandumas per porą valandų buvo likviduotas, ir iš anksto suplanuotu laiku – 1926 m. gruodžio 10 d. apie 10 valandą Vatikano rūmuose Lietuvos pasiuntinys dr. J. Šaulys apsikeitė konkordato ratifikacijos dokumentais su Vatikano Valstybės sekretoriumi kardinolu P. Gasparri. Tą pačią dieną dr. J. Šaulys premjerui ir užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui į Kauną apie šį nekaltą incidentą pasiuntė išsamų pranešimą, kuriame, be kita ko, aiškinosi: „Beskaitant tekstus pasirodė, kad mūsų tekste yra <...> pakeista tvarka: Lietuva išspausdinta pirmoj vietoj, o Šv. Sostas – antroje vietoje. Tokia tvarka, kad valstybės dokumentuose jos vardas statomas pirmoje vietoje, praktikuojama santykiuose tarp valstybių, tuo tarpu kai valstybių santykiuose su Šv. Sostu užleidžiama pirmenybė Šv. Sostui. Tai man įrodė dokumentais"[1246]. Pasiuntinio argumentacija užsienio reikalų ministrą įtikino, ir jis tokiam reikalų išaiškinimui vėliau neprieštaravo.

Konkordato ratifikacijos proga Lietuvos pasiuntinys gavo išskirtinę audienciją pas popiežių. Ji įvyko lygiai pusiaudienį. Jos metu Pijui XI buvo įteiktas prezidento A. Smetonos laiškas bei dovana – XX a. pirmos pusės bene žinomiausio lietuvių skulptoriaus Petro Rimšos skulptūra *Quies Vita*. Šią dovaną popiežiui jau pačiose

[1244] Lietuvos pasiuntinio Vatikane dr. J. Šaulio 1927 12 10 slaptas pranešimas premjerui ir užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui, ten pat, b. 715, l. 10.

[1245] Ten pat.

[1246] Ten pat.

konkordato ratifikavimo išvakarėse skubiai iš Kauno į Romą atgabeno A. Smetonos asmeninis sekretorius dr. Pijus Bielskus. Jau Romoje dr. J. Šaulio rūpesčiu buvęs Lietuvos reikalų laikinasis patikėtinis prie Šventojo Sosto dailininkas Juozas Macevičius šiai dovanai paskubomis suprojektavo specialią pakuotę-apipavidalinimą, „<...> kad tos dovanos galėtų geriau prezentuotis“[1247]. A. Macevičiui kontroliuojant, darbus skubiai, bet laiku ir kokybiškai atliko vietos meistrai italai. Tiesa, kiek vėliau dr. J. Šauliui iškilo tam tikrų nesusipratimų su URM buhalterija dėl atsiskaitymo už italų meistrų paslaugas Lietuvai: kadangi dovanos buvo ne ministerijos, bet Respublikos prezidento, URM buhalterija ilgokai susirašinėjo su Pasiuntinybe prie Šventojo Sosto ir neskubėjo apmokėti dr. J. Šaulio pateiktų sąskaitų už prezidento dovanų Šventajam Tėvui apipavidalinimą.

Kaip matyti iš pasiuntinio pranešimo į Kauną, Šventasis Tėvas Lietuvos prezidento dovana liko labai patenkintas ir per dr. J. Šaulį ilgai dėkojo. Apie šią išskirtinę audienciją bei jos maloniausius epizodus dr. J. Šaulys užsienio reikalų ministrui raportavo: „J. E. Prezidento dovanas nešė kartu su mumis pro visas sales ir jos stebino visą antikamerą. <...> Man įeinant pas Šv. Tėvą, buvo kartu įneštos ir Pono Prezidento dovanos ir pastatytos ant Šv. Tėvo stalo. Įteikęs Pono Prezidento laišką, parodžiau Šv. Tėvui dovanas, paaiškinau jų turinį ir reikšmę. Šv. Tėvas atsisėdęs ir mane pakvietęs sėstis džiaugėsi gana ilgai dovanomis, reiškė savo pasitenkinimo ir labai sujaudintas prašė padėkoti Ponui Prezidentui <...>. Teiravosi apie statulų autorių“[1248]. Konkordato sudarymui pažymėti A. Smetonos atsiųstas dovanas Pijus XI atsiminė labai ilgai ir vėliau įvairiomis progomis lietuvių diplomatams vis rasdavo progą apie jas pakalbėti, išreikšti savo „pasitenkinimą“, „pasigėrėjimą“ bei dar kartą prezidentui už jas padėkoti. Tiesa, kaip turėsime progą vėliau įsitikinti, Šventojo Tėvo padėkos pareiškimai A. Smetonai buvo ne tik jo nuoširdumo įrodymas, bet ir tokiais atvejais gana įprasti diplomatinio protokolo formalumai. Už gautas dovanas Pijus XI savo ruožtu irgi neliko skolingas – Lietuvos prezidentui perdavė savo asmeninį laišką bei „auksinį atsiminimo medalį“. Dr. J. Šaulys ta pačia proga iš popiežiaus rankų gavo sidabrinį atminimo medalį[1249].

Antra vertus, ši audiencija turėjo ne tik kurtuazinį charakterį. Jos metu aptarti ir kai kurie svarbūs dalykiniai reikalai: Pijų XI pirmiausia domino Lietuvos politiniai santykiai su Lenkija, Ženevoje vykstančios derybos bei tolesni lietuvių planai

[1247] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1928 01 17 konfidencialus pranešimas Nr. 9 URM generaliniam sekretoriui Br. K. Balučiui, *LPPŠSAR*. Byla: Lietuvos pasiuntinybės eiliniai nuorašai 1927–1930.

[1248] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1927 12 10 konfidencialus pranešimas Nr. 101 užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 715, l. 10–11.

[1249] Ten pat, l. 12.

Lenkijos atžvilgiu, Lietuvos vidaus padėtis, nuolat persekiojamos Katalikų Bažnyčios bei tikinčiųjų situacija Rusijoje[1250]. Kalbėdamas apie šiuos dalykus, popiežius keliskart pabrėžė „gerai pažįstąs Lietuvos reikalus" , nes esąs bene vienintelis popiežius, kuris Lietuvą pažįsta ne iš popierių ar vizitatorių pasakojimų, bet turi gyvą jos vaizdinį ir visada jai linki „kuo laimingiausios plėtotės". Visus ginčus su Varšuva ragino spręsti tik taikiu keliu, nes „visas pasaulis <...> nori taikos", ir daugiau vadovautis „šaltu protu" o ne jausmais[1251].

Ne tik sėkmingą, bet ir efektingą Lietuvos–Vatikano konkordato sudarymo istoriją vainikavo valstybiniai apdovanojimai. Taip šalys išreiškė abipusį pasitenkinimą pasiektu rezultatu bei pagerbė viena kitos pareigūnus, kurie labiausiai prisidėjo rengiant dokumentus. Dar konkordato ratifikavimo išvakarėse diplomatiniais kanalais buvo sutarta, kad Vatikano ordinais bus apdovanoti prezidentas A. Smetona, premjeras-užsienio reikalų ministras prof. A. Voldemaras, pasiuntinys dr. J. Šaulys ir Lietuvos atstovybės prie Šventojo Sosto pirmasis sekretorius Stasys Girdvainis. Lietuvos Respublika savo ruožtu, tiesa, ir tik vėl išsprendus tam tikrus nesusipratimus[1252], taip pat įsipareigojo apdovanoti keturis Vatikano pareigūnus ordinais. Abipusiu sutarimu buvo nuspręsta, kad prezidento Antano Smetonos dekretais skirtingo laipsnio D. L. K. Gedimino ordinais bus apdovanoti Vatikano Valstybės Sekretorius kardinolas P. Gasparri[1253], Vatikano Valstybės Sekretoriato Ypatingųjų reikalų sekreto-

[1250] Ten pat, l. 11.

[1251] Ten pat, l. 11–12.

[1252] Nesusipratimas, regis, šį kartą kilo dėl organizacinių nesklandumų arba paprasčiausio kai kurių Lietuvos URM Politikos departamento pareigūnų išsiblaškymo ir neatsakingo, atsainaus požiūrio savo į tarnybą. Šalims svarstant klausimą, kiek vienos ir kitos pusės veikėjų pariteto principu bus apdovanoti, ir galų gale apsisprendus, kad kiekviena šalis apdovanos po keturis veikėjus, Lietuvos URM pateikė prezidentūrai pasenusią informaciją, kuria remdamasis A. Smetona pasirašė dokumentus tik dėl trijų Vatikano pareigūnų apdovanojimo. Į apdovanojamųjų asmenų sąrašą liko neįtrauktas Šventojo Sosto Valstybės Sekretoriato pasekretoris ypatingiems reikalams Pietro Ciriaci. Taigi šią apmaudžią klaidą dr. J. Šauliui bei prezidentui A. Smetonai teko vėl skubiai taisyti. (Lietuvos URM Politikos departamento direktoriaus B. K. Balučio 1927 11 23 šifruota telegrama iš Kauno į Romą Lietuvos nepaprastajam pasiuntiniui ir įgaliotajam ministrui prie Šventojo Sosto dr. J. Šauliui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 715, l. 25; Lietuvos URM Politikos departamento direktoriaus B. K. Balučio 1927 11 24 šifruota telegrama iš Kauno į Romą Lietuvos nepaprastajam pasiuntiniui ir įgaliotajam ministrui prie Šventojo Sosto dr. J. Šauliui, ten pat, l. 22; Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1927 11 25 slaptas pranešimas URM Politikos departamento direktoriui B. K. Balučiui, ten pat, l. 19.)

[1253] Dar prieš įvykstant apdovanojimo ceremonialui Šventojo Sosto diplomatija pasirūpino, kad kardinolui P. Gasparri būtų įteiktas aukštesnio laipsnio apdovanojimas nei kitiems. Apie šį pageidavimą dr. J. Šaulys Broniui Kaziui Balučiui į Kauną rašė: „Man Vatikane ypatingai pabrėžė, kad kardinolui paprastai suteikiamas tik ordenas, kuris apskritai retai tėra suteikiamas kitiems. Ypač interesavosi Vatikane, ar <...> ordenas bus taip pat suteikiamas ir pasiuntiniams, apleidžiantiems savo tarnybą Lietuvoje. Nenorėtų, kad kardinolas būtų statomas į lygią papėdę su tos rūšies asmenimis" (Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1927 11 25 slaptas pranešimas URM Politikos departamento direktoriui B. K. Balučiui, ten pat, l. 19.)

rius monsinjoras Fr. Borgongini-Duca, Ypatingųjų reikalų sekretoriaus pavaduotojas užsienio reikalams ir Statistikos sekretorius monsinjoras Giuseppe Pizzardo bei Vatikano Valstybės Sekretoriato pasekretoris ypatingiems reikalams monsinjoras Pietro Ciriaci[1254].

Vatikanas ordinus apdovanotiesiems įteikė pirmas. Pačiose Šv. Kalėdų išvakarėse, 1927 m. gruodžio 22 d., į Lietuvos atstovybę iš Vatikano per specialų pasiuntinį buvo atsiųsti apdovanojimai dr. J. Šauliui ir S. Girdvainiui. Pasiuntinys buvo apdovanotas ordinu *Equitem a Magna Cruce Ordinis Sancti Gregori Magni, clasis civilis* (šio ordino insignijas sudarė juosta per petį ir ant krūtinės segamas didelis žvaigždėtas kryžius), pirmasis sekretorius – *Equitem Commendatorem Ordinis Sancti Silvestri Papae* (ordinas kabinamas po kaklu ir žvaigždėto kryžiaus plakas)[1255]. Apie gautus apdovanojimus iškart pranešęs URM, dr. J. Šaulys sau bei pirmajam sekretoriui dar išsirūpino ministro leidimą „tinkamomis progomis" šiais apdovanojimais pasipuošti. 1928 m. sausio viduryje savo apdovanojimus gavo ir prezidentas bei premjeras. A. Smetona buvo apdovanotas *Piano* ordinu, prof. A. Voldemaras – *Gregorio Magno*. Nors dr. J. Šaulys kiek anksčiau buvo įsitikinęs, kad Šventojo Tėvo apdovanojimus prezidentui bei premjerui neabejotinai įteiks pati Vatikano pasiuntinybė Kaune[1256], tačiau taip nenutiko. Pirmiausia, regis, dėl to, kad 1927 m. gale tautininkų valdžios santykiai su krikščionimis demokratais, o eventualiai ir su lietuvių dvasininkija dar labiau susikomplikavo, ir Šventasis Sostas nebe labai norėjo viešai demonstruoti savo palankumą autoritarinei Lietuvos valdžiai. Todėl ordinai A. Smetonai ir prof. A. Voldemaraui buvo perduoti per Lietuvos pasiuntinybę Vatikane[1257]. Kartu su ordinais apdovanotiesiems buvo perduotos popiežiaus *breve'es**, ordinų statutų knygos, o prezidentui A. Smetonai dar ir „Šv. Tėvo padėkos raštas už dovanas"[1258]. Lietuva Šventojo Sosto pareigūnams lietuviškus ordinus įteikė kiek vėliau – 1928 metų kovą[1259]. Ta pačia proga Lietuvos vyriausybė Vatikano

[1254] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1927 11 27 slaptas pranešimas premjerui ir užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui, ten pat, l. 21.

[1255] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir igaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1927 12 22 slaptas pranešimas Nr. 107 prof. A.Voldemarui, *LPPŠSAR*, byla: Lietuvos pasiuntinybės eiliniai nuorašai 1927–1930.

[1256] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1927 12 22 pranešimas Nr. 107 prof. A.Voldemarui, ten pat.

[1257] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1928 01 12 nota Šventojo Sosto Valstybės Sekretoriato Ypatingųjų reikalų sekretoriaus pavaduotojui užsienio reikalams ir Statistikos Sekretoriui monsinjorui Giuseppe Pizzardo, ten pat.

* Trumpi Šventojo Tėvo pasirašyti raštai-liudijimai apie gautus apdovanojimus.

[1258] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1928 01 19 pranešimas Nr. 11 URM, ten pat.

[1259] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1928 03 27 konfidencialus pranešimas Nr. 32 premjerui prof. A. Voldemarui, *LPPŠSAR*, byla: Vatikano pasiuntinybė. Eiliniai nuorašai, 1927–1930.

Valstybės sekretorių apdovanojo nedidele pinigų suma, kurią pastarasis paaukojo vienuoliams. Apie šį kardinolo P. Gasparri gestą J. Šaulys premjerui rašė: „Tamstos laišku, pateikiančiu vyriausybės auką, kardinolas buvo labai sujaudintas. Kai dėl aukos skiriamos jo paties dispozicijai, kardinolas pareiškė, kad jis mielai ją priims su viena betgi sąlyga, kad jis būtent tuos pinigus, 15.000 lyrų atiduosiąs badaujantiems vienuoliams, kurie privalysią kasdien pasimelsti už Lietuvą“[1260].

[1260] Ten pat.

XI.

PASIUNTINIO KASDIENYBĖS ARITMETIKA IR GRAMATIKA

Prieš pat oficialią Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio akreditaciją Vatikane, 1927 m. vasaros pradžioje, Lietuvos atstovybė prie Šventojo Sosto kiek pagerino materialines savo darbo salygas. Išsinuomojo erdvesnes, patogesnes, prabangesnes bei jau apstatytas solidžiais baldais – dr. J. Šaulio žodžiais tariant, „mebliuotas" – patalpas arčiau miesto centro. Ta proga pasiuntinybės pirmasis sekretorius Stasys Girdvainis 1927 m. birželio 20 d. URM raštinės viršininką oficialiai informavo: „Lietuvos Atstovybė prie Šv. Sosto turi garbės pranešti, kad nuo šios dienos Jos pašto adresas yra toksai: Legazione di Lituania presso la Santa Sede, via Valadier, 42, Roma"[1261]. Kartu sekretorius prašė, kad ministerija neatsisakytų <...> pranešti šią žinią kam privaloma, o taipogi Eltai tikslu paskelbti ją, jei yra reikalo laikraščiuose"[1262].

Tačiau nors Pasiuntinybė persikėlė į naujas, komfortabilesnes patalpas, Lietuvos pasiuntinio prie Vatikano darbo sąlygos trečiojo dešimtmečio antroje pusėje iš tiesų nebuvo lengvos. Pagal darbų ar reikalų apimtis ir jų sprendimo intensyvumą ši Pasiuntinybė tuomet buvo viena labiausiai užimtų ir drąsiai galėjo konkuruoti su Lietuvos pasiuntinybėmis Paryžiuje, Londone, Berlyne ar Maskvoje. Tačiau, palyginti su kitomis Lietuvos diplomatinėmis atstovybėmis užsienyje, ji turėjo mažiausią personalą. 1927 m. antroje pusėje dr. J. Šaulio Vatikanui pateiktame oficialiame Pasiuntinybės darbuotojų sąraše puikuojasi viso labo tik trys pavardės: paties pasiuntinio, jo žmonos Kazimieros Šaulienės-Celińskos bei pirmojo sekretoriaus[1263]. Tačiau iš tiesų Pasiuntinybėje K. Šaulienė-Celińska tuomet negyveno nė dienos ir juo labiau nedirbo. Jos įrašymas į Pasiuntinybės personalo lapus buvo greičiau tik

[1261] Lietuvos pasiuntinybės prie Šventojo Sosto pirmojo sekretoriaus S. Girdvainio 1927 06 20 raštas URM Raštinės viršininkui, *LPPŠSAR*, byla: Vatikano Pasiuntinybė. Eiliniai nuorašai 1927–1930.

[1262] Ten pat.

[1263] Lietuvos pasiuntinybės prie Šventojo Sosto nota – personalijų sąrašas – Vatikano Valstybės Sekretoriato Protokolo sekretoriui, ten pat. Dokumentas be datos, tačiau iš jo turinio matyti, kad parengtas 1927 m. vasarą.

duoklė nusistovėjusiam diplomatiniam protokolui. Iš tiesų K. Šaulienė-Celińska senokai sirgo sunkia nervų liga ir jau kurį laiką nuolat buvo slaugoma specialiame pensionate. Prie pasiuntinybės esančiame dviejų kambarių bute gyveno tik pasiuntinys su savo šešerių metų dukrele Birute Janina. Pasiuntinybės pirmasis sekretorius Stasys Girdvainis butą nuomojosi atskirai. Kaip galima spręsti iš kai kurių išlikusių dokumentų, pasiuntinio alga bei reprezentacijai skiriamos lėšos buvo palyginti kuklios, todėl pasiuntinys su dukra bei neįgalia žmona privalėjo verstis gana taupiai.

Pagal dar 1923 m. Ernesto Galvanausko vyriausybės priimtą įstatymą, Lietuvos pasiuntiniai, užsienyje gyvenę valdiškuose pasiuntinybės butuose, valstybei mokėjo nuomą – iš pagrindinės algos kas mėnesį jiems buvo išskaičiuojama 20% sumos. Tačiau nors buvo šis įstatymas, diplomatai neretai rasdavo įvairių priežasčių mokėti kur kas mažesnę nuomą valstybei, pavyzdžiui, 10 ar net tik 5% savo atlyginimo. Tačiau 1927 m. pavasarį – vasaros pradžioje Lietuvoje vis labiau įsigalint autoritarizmui, tokią lengvatų bei išimčių praktiką imta palaipsniui stumti iš gyvenimo. Vos tapęs premjeru-užsienio reikalų ministru, prof. A. Voldemaras ėmėsi gana griežtai taupyti valstybės lėšas. Jo iniciatyva ir daugiausia valstybės pinigų taupymo sumetimais, pavyzdžiui, jau 1927 m. buvo įšaldyta arba *de facto* sustabdyta Lietuvos diplomatinių atstovybių Čekoslovakijoje (Prahoje) bei prie Tautų Sąjungos (Ženevoje) permanentinė veikla: nors Lietuvos pasiuntinybės čia uždarytos nebuvo ir formaliai funkcionavo toliau, tačiau pasiuntiniai į jas skiriami nebuvo. Gerokai sumažinta Pasiuntinybės Vokietijoje (Berlyne) personalo apimtis: ne tik likviduotas jos Prekybos skyrius, bet ir sumažinti etatai šioje Pasiuntinybėje. Siekiant mažinti bei efektyvinti valstybės išlaidas, kuriam laikui buvo įšaldytas tolesnis Lietuvos garbės konsulatų steigimas užsienyje. Negana to, tais pačiais 1927 m. vyriausybėje svarstytas klausimas, ar šalies pasiuntiniams užsienyje nereikėtų padidinti nuomos mokesčio už valdiškus butus?

Toks valdžios sumanymas dr. J. Šauliui pasirodė nepriimtinas ir nepakeliamas. Juoba kad jis iš vienos savo algos, kuri tuomet, be papildomu reprezentacinių išlaidų, buvo kiek daugiau nei 1000 Lt, ne tik turėjo išlaikyti mažametę dukrą ir dažnai samdyti jai auklę, bet ir mokėti už sergančios žmonos gyvenimą bei priežiūrą pensionate. Todėl diplomatas į savo tiesioginį viršininką prof. A. Voldemarą kreipėsi su prašymu ne tik nuomos mokesčio jam nedidinti, bet jį sumažinti. Savo prašymą dr. J. Šaulys motyvavo ne tik jau minėtais asmeninio gyvenimo sunkumais, bet ir „brangymečiu" Italijoje. Anot pasiuntinio, „<...> kilus liros kursui daugiau nei 7 punktais, gyvenimas faktinai yra čia žymiai pabrangęs ir pasunkėjęs, palyginus su pereitais metais"[1264].

1264 Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1927 07 08 prašymas užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui, ten pat.

Tačiau pasiuntinio asmeninio gyvenimo nesklandumai ar trūkumai, URM vadovybę, regis, nelabai domino ir ji šiuo klausimu nebuvo linkusi daryti išimčių. Rugpjūčio pirmomis dienomis atsiliepdamas į dr. J. Šaulio prašymą, naujasis URM Administracijos ir teisių departamento direktorius dr. Dovas Zaunius aiškiai leido suprasti, kad turima pasiuntinio informacija apie Lietuvos įstatymus gerokai pasenusi. Anot departamento direktoriaus, Lietuvoje jau kuris laikas veikia naujas įstatymas, pagal kurį visi valdiškuose pasiuntinybės butuose užsienyje gyvenantys diplomatai iš savo pagrindinio atlyginimo į valstybės biudžetą privalo mokėti ne ankstesnį 5% nuomos mokestį, bet jau 20%. Taigi apie pageidavimo išpildymą, suprask, kalbėti iš principo esą visai neverta – pasiuntiniui norom nenorom teks mokėti nuomą, lygią su visais, kol premjeras prof. A. Voldemaras tuo klausimu „<...> nepriims kitokio sprendimo“[1265]. Kaip į dr. J. Šaulio prašymą iš tiesų reagavo premjeras-užsienio reikalų ministras, tvirtai pasakyti sunku. Tačiau dr. Šaulio asmens byloje, kurioje surinkti daugmaž visi tokio pobūdžio dokumentai, bylojantys apie jo tarnybos laiką Vatikane 1927–1931 m., mums nepavyko aptikti jokių prof. A. Voldemaro asmeninio atsakymo diplomatui požymių. Taigi greičiausiai išimtis dėl nuomos mokesčio jam nebuvo padaryta. Kita vertus, kai kurie duomenys leidžia manyti, kad po šios iniciatyvos praėjus nedaug laiko dr. Šauliui buvo pakeltas atlyginimas.

Bene pirmas dalykas, kuriuo dr. J. Šaulys suskato rūpintis vos įkėlęs koją į naujas pasiuntinybės patalpas, buvo pasiuntinybės profesinio inventoriaus – ideologinės-agitacinės ir juridinės literatūros kaupimas bei reprezentaciniai reikalai. Kaip ir absoliuti dauguma kitų XX a. pirmos pusės vyresniosios kartos lietuvių diplomatų, dr. J. Šaulys net neįsivaizdavo savo darbo be diplomatinės kovos su Lenkija dėl Vilniaus. Todėl jau birželio antroje pusėje iš žinomos kovotojų už lietuvybę lenkų valdomame Vilniuje Šlapelių šeimos pasirūpino gauti tinkamos vaizdinės medžiagos pasiuntinybei „politiškai“ papuošti: aštuonias „Senojo Vilniaus fotografijas“; dvylika „dabartinio Vilniaus fotografijų“; dvylika „paprastų atviručių“ su įvairių vietų Vilniaus vaizdais ir viena „Gedimino kalno“ atvirutė. Atsiliepdama į dr. J. Šaulio pageidavimus, Marija Šlapelienė labai apgailestavo, kad į Romą „Ministeriui“ galėjo pasiųsti tik vieną nedidelio formato atvirutę su Gedimino kalno vaizdu – esą šių atviručių „<...> laikinai visas Vilnius pristigo“ – bei nuoširdžiai dėkojo jam už „<...> linkejimus ir atmintį apie mus – užmirštuosius vilniečius“[1266].

1265 Lietuvos URM einančio Teisių-Administracijos ir Ekonomikos departamentų direktoriaus pareigas dr. D. Zauniaus 1927 08 04 raštas Lietuvos nepaprastajam pasiuntiniui ir įgaliotajam ministrui prie Šventojo Sosto dr. J. Šauliui, *LPPŠSAR*, byla: Vatikano Pasiuntinybė. Šaulys. Graužinis. Girdvainis (iki mirties). Atstovybės patarnautojai. Castrignano.

1266 M. Šlapelienės 1927 06 24 laiškas iš Vilniaus į Romą (laiške tikslus adresatas nenurodytas, bet, sprendžiant iš jo turinio, rašytas S. Girdvainiui, kuris dr. J. Šaulio įgaliotas kreipėsi į Šlapelius), ten pat, Vatikano pasiuntinybė. Susirašinėjimas spaudos reikalais.

Antras dalykas, kuriuo diplomatas pasirūpino pradėjes dirbti Romoje, buvo pasiuntinybės juridinės bazės formavimas bei reprezentacinis apipavidalinimas. Birželį, o antrąkart jau liepos viduryje diplomatas paprašė, kad URM Teisių ir administracijos departamentas kuo greičiau jam atsiųstų trūkstamus paskutinių poros metų *Vyriausybės žinių* numerius[1267] bei oficialiai reprezentacijai tinkančius šalies prezidento bei premjero-užsienio reikalų ministro portretus. Itin pasiuntinys akcentavo prezidento portreto kokybę ir reprezentacingumą, jau buvo vieta numatyta „reprezentacijos salione"[1268]. Šiuo atveju, manau, svarbu pabrėžti, jog prašydamas šalies vadovų portretų dr. J. Šaulys iš tiesų jokiu būdu valdžiai, šiuo atveju – netgi autoritarinei, nepataikavo, bet, kaip jis suprato ir kaip diplomatinėje praktikoje buvo įprasta, tiesiog rūpinosi deramai atlikti savo pareigas ir reprezentuoti valstybę užsienyje. Taip teigti leidžia bent du dr. J. Šaulio asmens byloje esantys pakankamai iškalbūs dokumentai – susirašinėjimas su ministerija – iš kurių puikiai matyti, kad diplomatas ne tik neslėpė, bet ne kartą pakankamai aiškiai pabrėžė savo kritišką požiūrį į A. Smetoną bei ankstesniais metais buvusius judviejų tarpusavio nesutarimus[1269]. Tiesą sakant, tarpukario Lietuvoje, kurioje Vakarų kultūrai būdingos politinės-diplomatinės veiklos tradicijos buvo menkos, labai mažai buvo principingų diplomatų, kurie drįsdavo aiškiai išreikšti kitokį savo požiūrį į reikalus nei valdžia, o juo labiau tokių, kurie neslėptų savo asmeninio nusistatymo vieno ar kito aukščiausio valstybės vadovo atžvilgiu.

Tačiau nepaisant pasiuntinio susirūpinimo šalies reprezentaciniu įvaizdžiu – valstybės vadovų portretais, Užsienio reikalų ministerija, o gal ir patys atvaizdų herojai neskubėjo tenkinti pasiuntinio pageidavimų. Portretų pasiuntinybė nebuvo gavusi ir rugsėjo viduryje, kada dr. J. Šauliui iškilo reikalas rūpintis premjero bei užienio reikalų ministro vizito į Romą detalėmis[1270]. Kaupė dr. J. Šaulys ir šiai

[1267] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1927 07 17 raštas Nr. 12 URM Teisių-Administracijos departamentui, ten pat, byla: Vatikano Pasiuntinybė. Eiliniai nuorašai 1927–1930.

[1268] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1927 07 17 raštas Nr. 14 URM Teisių-Administracijos departamentui, ten pat.

[1269] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1928 11 12 konfidencialus pranešimas Nr. 108 Užsienio reikalų ministerijai, ten pat, byla: Vatikano pasiuntinybė. Šaulys, Graužinis, Girdvainis (iki mirties). Atstovybės patarnautojai. Castrignano; Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1929 01 03 konfidencialus pranešimas Nr. 4 Užsienio reikalų ministerijai, ten pat. (Abiem atvejais dr. J. Šaulys pabrėžė, jog 1919 m. pavasarį „Nuo Ministerio vietos Berlyne atsisakiau, kai buvo išrinktas p. A. Smetona laikinuoju prezidentu. Ministerijos ar prezidentūros archyvuose turi būti pasilikęs mano atatinkamas pareiškimas". Be to, diplomatas savo pranešimuose akcentavo, kad tų pačių metų pavasarį daugiausia esą tik jo pastangomis buvo sudarytas „koalicinis" M. Sleževičiaus Kabinetas.)

[1270] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1927 09 13 telegrama į Kauną Užsienio reikalų ministerijai, ten pat, byla: Vatikano Pasiuntinybės eiliniai nuorašai 1927–1930.

pasiuntinybei derančią literatūrą. 1927 m. vasarą bei vėliau rūpinosi, kad URM Teisių ir administracijos departamentas pasiuntinybės propagandinei veiklai Vatikane bei Italijoje plėtoti užsakytų svarbiausius lietuviškus leidinius – *Vyriausybės žinias*, *Šaltinį*, *Tiesos kelią*, *Vienybę*, *Židinį*, *Lietuvą*, *Lietuvį*, *Lietuvos žinias*, *Rytą*, *Krikščionį demokratą* – bei vieną solidžiausių tuomet Europoje, dažniausiai prancūzų vyriausybės poziciją atspindintį dienraštį *Le Temps*[1271]. Metams bėgant pasiuntinybės prenumeruojamų leidinių daugėjo. Į pasiuntinybės prenumeruojamų leidinių sąrašą pateko ne tik lietuviški *Naujoji romuva*, *Ateitis*, *Pavasaris*, *Vienybė*, *Vairas*, *Lietuvos aidas* ar *Naujas žodis*, bet ir visoje Europoje tuomet žinomi bei populiarūs *L'Europe Nouvelle*, *L'Osservatore Romano*, *Il Giornalle*, *La Croix*, *Acta Apostolicae Sedis*, *Corriere Diplomaticae e Consolare*, *Annuaire du Corps Diplomatique et Consulaire*, *Les dernieres nouvelles*, *L'Illustrazione Vaticana*, *Civilta Cattolica*, *Le Carnet Mondain*, *Berliner Tageblatt*, *Poslednije Novosti* ir kai kurie kiti[1272]. Negana to, grynai savo iniciatyva dr. J. Šaulys prenumeravo lenkišką periodiką: Vilniuje leidžiamus *Kurjer Wileński* bei *Przegląd Wileński*, o Varšuvoje – *Przegląd Polityczny*[1273].

Būtina pastebėti, jog toli gražu ne visi periodiniai leidiniai buvo užsakinėjami URM iniciatyva ar raginimu. Greičiau priešingai, nes, pavyzdžiui, taupydama pinigus 1929 metams ministerija pasiuntinybėms „ypatingai" rekomendavo užsisakyti tik *Vyriausybės žinias*, *Lietuvos ūkį* ir *Statistikos biuletenį* (taigi autoritarinė valdžia šiuo atveju nebruko diplomatijai savo nuomonės ar ideologijos)[1274]. Visa kita buvo palikta pačių pasiuntinybių šefų nuožiūrai ir akiračiui. Kitaip tariant, kiekvienas pasiuntinys užsisakinėjo tuos leidinius, kurie jam atrodė svarbiausi ar būtini jo darbui ir dėl kurių, žinoma, pavykdavo išsiderėti ministerijos finansavimą. Taigi žvelgiant į pasiuntinybės prie Šventojo Sosto XX amžiaus trečio–ketvirto dešimtmečių sandūros periodikos prenumeratos situaciją, regis, galima konstatuoti, kad pasiuntinybė pasižymėjo ne tik plačiais politiniais-intelektiniais, bet ir gabumais derėtis.

[1271] Lietuvos Pasiuntinybės prie Šventojo Sosto pirmojo sekretoriaus St. Girdvainio 1927 08 06 skubi telegrama URM Nr. 16 URM Teisių-Administracijos departamentui, ten pat; Lietuvos URM Archyvų ir knygyno vedėjo Prano Sidzikausko 1927 12 03 raštas Nr. 21837 Lietuvos pasiuntinybei prie Šventojo Sosto, ten pat, byla: Vatikano pasiuntinybė. Susirašinėjimas spaudos reikalais.

[1272] Lietuvos URM Archyvų ir knygyno vedėjo Prano Sidzikausko 1927 12 03 raštas Nr. 21827 Lietuvos pasiuntinybei prie Šventojo Sosto, ten pat, byla: Vatikano pasiuntinybė. Susirašinejimas spaudos reikalais. Lietuvos pasiuntinybės prie Šventojo Sosto užsiprenumeruotų leidinių sąrašas 1932 metams.

[1273] *Przegląd Polityczny* administracijos 1929 02 13 laiškas iš Varšuvos į Romą Lietuvos nepaprastajam pasiuntiniui ir įgaliotajam ministrui prie Šventojo Sosto dr. J. Šauliui, ten pat.

[1274] Lietuvos URM Teisių-Administracijos departamento direktoriaus Jurgio Savickio 1928 12 06 aplinkraštis Nr. 93 Lietuvos pasiuntinybėms užsienyje (Pasiuntinybei prie Vatikano), ten pat.

Vyriausybei taupant, būta atvejų, kada pasiuntinys, stokodamas lėšų, ne visada išgalėdavo laiku sumokėti nuomą už Pasiuntinybes patalpas ar laiku sumokėti algas sau ir darbuotojams. Todėl pasiuntiniui, o dar dažniau Pasiuntinybės pirmajam sekretoriui dėl to teko ne kartą skubinti Kauną specialiomis telegramomis ar raštais. Štai 1927 m. rugpjūčio pradžioje vienoje skubioje telegramoje S. Girdvainis URM finansų skyriaus valdininkus ragino: „vėliausia penkioliktą [turima galvoje rugpjūčio 15 d. – *A. K.*] būtinai turime mokėti nuomą telegrafu atsiųskit liepos rugpjūčio avansus“[1275]. Finansiniai nesklandumai pasiuntinybę kamavo ir vėliau. Tų pačių metų rugsėjo 13 d. ji vėl stokojo pinigų nuomai ir algoms išsimoketi. Šį kartą jau pats dr. J. Šaulys, vos grįžęs iš vasaros atostogų, skubiai teiravosi centro: „Kada išsiųsti pinigai rugsėjui?“ Pasiuntinio žodžiai padėjo, ir jau po poros dienų pinigai iš Kauno į reikamą sąskaitą buvo pervesti[1276].

Plėtojančiai veiklą pasiuntinybei trūko ir bene svarbiausio inventoriaus – rašomosios mašinėlės. Buvusioji sugedo, ir dr. Šaulio pastangos ją pataisyti jokių teigiamų rezultatų, deja, nedavė. Tik remonto išlaidas teko padengti. Todėl išsiaiškinęs, kad Berlyno Pasiuntinybėje naikinamas Prekybos skyrius, dr. J. Šaulys suskubo kaulyti URM minėtos pasiuntinybės skyriaus palikimo. URM Teisių ir administracijos departamento direktoriui dr. Dovui Zauniui tuo reikalu jis rašė: „Žinodama, kad Berlyno Atstovybėje dėlei Prekybos skyriaus panaikinimo ir bendrai personalo sumažinimo atliko keletas geram stovy esančių mašinėlių, – Atstovybė, taupymo sumetimais vadovaudamos, prašo Departamentą leist pavesti jai vieną tų mašinėlių ir teiktis įsakyti kalbamai Berlyno Atstovybei, parinkus geresnę persiųsti ją Romon“[1277]. Pasiuntinio prašymas po ilgokai trukusio susirašinejimo su URM ir Lietuvos pasiuntinybe Berlyne bei pastarosios tam tikro išsisukinėjimo[1278] buvo išpildytas tik 1928 m. sausį. Tiesa, kiek galima spręsti iš dokumentų, Berlyno Pasiuntinybė savo kolegoms Vatikane perleido, regis, ne pačią geriausią iš likusių laisvų savo

[1275] Lietuvos pasiuntinybės prie Šventojo Sosto pirmojo sekretoriaus St. Girdvainio 1927 08 06 skubi telegrama URM; Lietuvos pasiuntinybės prie Šventojo Sosto pirmojo sekretoriaus St. Girdvainio 1927 08 12 skubi telegrama URM; Lietuvos pasiuntinybės prie Šventojo Sosto pirmojo sekretoriaus St. Girdvainio 1927 08 16 telegrama-pakvitavimas Lietuvos bankui apie gautas lėšas – 1523 JAV dolerius, ten pat, byla: Vatikano pasiuntinybės eiliniai nuorašai 1927–1930.

[1276] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1927 09 13 skubi telegrama į Kauną – URM; Lietuvos pasiuntinybės prie Šventojo Sosto pirmojo sekretoriaus St. Girdvainio 1927 09 15 telegrama-pakvitavimas Lietuvos bankui apie gautas lėšas – 1868,1 JAV dolerio; Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1927 09 13 skubi telegrama į Kauną – URM Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1927 09 13 skubi telegrama į Kauną – URM, ten pat.

[1277] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1927 09 27 raštas URM Teisių-Administracijos departamentui, ten pat.

[1278] Lietuvos pasiuntinybės prie Šventojo Sosto pirmojo sekretoriaus S. Girdvainio 1927 11 03 pranešimas Lietuvos pasiuntinybei Berlyne, ten pat.

rašomųjų mašinėlių. 1928 m. sausio viduryje atvykęs į Berlyną S. Girdvainis turėjo rūpintis, kad kolegos tą dovaną dar skubiai pataisytų[1279]. Mašinėlės remontas Pasiuntinybei prie Šventojo Sosto kainavo nemažai – 72 JAV dolerius ir 50 centų[1280].

Pasibaigus konkordato rengimo bei pasirašymo šurmuliui, Lietuvos pasiuntinybė prie Šventojo Sosto vėl galėjo grįžti prie įprastų darbų bei einamųjų reikalų. Pirmiausia dr. J. Šaulys pasirūpino išsiaiškinti su ministerija, o eventualiai ir su vyriausybe, sakytume, konceptualų ideologinio pobūdžio Lietuvos tarptautinio prestižo – valstybinės vėliavos klausimą. Grįžtant prie jau minėtų energingų pasiuntinio pastangų dar prof. A. Voldemaro vizito į Romą išvakarėse iš URM gauti valstybinę vėliavą, reikia pažymėti, jog URM taip ir neįstengė (ar nenorėjo?) įvykdyti jo daugkartinių prašymų. Todėl vos pasibaigus prof. A. Voldemaro oficialiam vizitui Romoje dr. J. Šaulys dėl tokio atsainaus savo kolegų elgesio nusprendė oficialiai išsiaiškinti su URM Administracijos ir teisių departamento direktoriumi. Spalio gale ne be priekaištų dr. D. Zauniui jis rašė: „Pasiuntinybei prie Šventojo Sosto įsisteigus, jos buvo kreiptasi į Ministeriją su prašymu atsiųsti jai valstybinę vėliavą. Tas prašymas buvo dar kelis sykius pakartotas, kol pagalios buvo jai atsiųsta, jau Ponui Pirmininkui atvykus į Romą, ne valstybinė, o tautinė vėliava. Tą vėliavą ir teko iškabinti atsikėlus Ponui Pirmininkui į pasiuntinybės butą. Išėjo tokiu būdu nesmagus konfuzas: pasiuntinybėj prie Kvirinalo kabėjo valstybinė vėliava, o pas mus – tautinė, kitaip sakant, prekybinė vėliava, tuo tarpu kai mūsų pasiuntinybė kaip tik nieko bendra su prekyba neturi“[1281]. Toliau pasiuntinys pabrėžė: „Ligi šiol Romoje ir, kiek žinau, kitur mūsų pasiuntinybės kabindavo vien tik valstybinę vėliavą. Bet man pasiuntinybė prie Kvirinalo kreipia dėmesio, kad būk esąs Ministerijos išleistas net tam tikras aplinkraštis, kuris nurodo, kad pasiuntinybės nekabintų kitos, kaip tik tautinę veliavą. Tokio aplinkraščio aš nesu gavęs ir todėl nežinau, kuo yra pamatuotas tas aplinkraštis. Tuo tarpu gi mūsų tautinė vėliava yra paskelbta pasauliui prekybine veliava. <...> Ministerijos paduotas straipsnis apie vėliavą <...> Gothos almanache sako tiesiai: „*Pavillion de commerce: les couleurs nationales*“[1282]. Taigi, anot pasiuntinio, kol pasauliui nepranešta kitokia Lietuvos pozicija, „<...> mūsų tautinės spalvos sudaro prekybinę vėliavą“, kurią kabinti gali prekybos laivai, paviljonai, o kalbant apie valstybines institucijas – „<...> daugiausia konsulatai, bet

[1279] Lietuvos pasiuntinybės prie Šventojo Sosto pirmojo sekretoriaus S. Girdvainio 1928 01 17 šifruota telegrama Lietuvos pasiuntinybei Berlyne, ten pat.

[1280] Lietuvos pasiuntinybės prie Šventojo Sosto pirmojo sekretoriaus S. Girdvainio 1928 05 09 pranešimas Nr. 56 Lietuvos pasiuntinybei Berlyne, ten pat.

[1281] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1927 10 26 slaptas pranešimas URM Administracijos ir teisių departamento direktoriui dr. D. Zauniui, ten pat.

[1282] Ten pat.

jokiu būdu ne diplomatinės pasiuntinybės, kurios yra valstybės atstovės“[1283]. Toliau, pasak dr. J. Šaulio, jeigu vyriausybė vis dėlto mano, kad tautinė vėliava yra tinkamiausia Lietuvos valstybei, tuomet ta vėliava turėtų būti kabinama ant visų Lietuvos pasiuntinybių, bet tik po to, kai vyriausybė oficialiai atšauks Lietuvos ankstesnių vyriausybių sprendimą trispalvę deklaruojanti kaip Lietuvos prekybinę veliavą. O tuo tarpu, kol „<...> prekybinė veliava supuola su tautine, diplomatinėms pasiuntinybėms iškabinti ji būtų nepatogu ir priešinga tarptautiniams papročiams“, – pabrėžė diplomatas[1284].

Savo konceptualius apmąstymus valstybinės, tautinės bei prekybinės vėliavų tematika pasiuntinys baigė raginimu „<...> dar kartą peržiūrėti vėliavos klausimą“, bei rekomendacijomis URM vadovybei, o eventualiai ir vyriausybei, jog „geriausiai tiktų, žinoma, pasiuntinybei atstovaujančiai valstybę, valstybinė vėliava“[1285]. Tačiau Vasario 16 d. Nepriklausomybės Akto signataro žodžius valdžia tuomet daugiausia dėl slidžios vidaus politinės konjunktūros nuleido negirdomis. Nors dr. J. Šaulio pozicijai bei argumentacijai tuomet buvo linkę pritarti ir aukščiausi šalies vadovai. Tačiau, kita vertus, tie patys nedemokratiniu keliu įsitvirtinę valdžioje vadovai baiminosi, jog per kelerius nepriklausomybes metus jau spėjusių visuomenės sąmonėje susigulėti ideologinių simbolių korekciją opozicija visuomenei gali pateikti neadekvačiai valdžios ketinimams (grėsė kaltinimai „monarchizmu“ bei iš to išplaukiančiomis kitomis „mirtinomis“ nuodėmėmis) ir sukelti nepageidaujamą visuomenės reakciją. Todėl gal kiek per drastiškai palyginant bei rafinuočiau ironizuojant galima tarti, jog, vos susidūrusi su eventualiais ideologinio pobūdžio sunkumais, tuometinė lietuvių autoritarinė valdžia iš esmės pasuko LDK kunigaikščių jau pramintomis pėdomis ir vardan perdėtai mistifikuotos tautinės vienybės bei socialinės-ideologinės taikos šalyje išsaugojimo pasirinko Lietuvos istorijoje gana gerai žinomą „veikimo“ principą: *senovės negriauname – naujovių neįvedinėjame*. Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei uolus prisirišimas prie šio kaprizingo principo istorinėje perspektyvoje kainavo valstybingumą, o Pirmoji Respublika dėl panašios ištikimybės tradicijai liko be savo istorinės valstybinės vėliavos. Vėliau, jau po 1990 m. kovo 11-osios, šią estafetę, regis, „sėkmingai“ perėmė Antroji Respublika.

Kita vertus, konkordato sudarymo metu iškilusius techninio-organizacinio bei finansinio pobūdžio trūkumus ar nesklandumus dr. J. Šaulys netrukus, mikliai pasinaudodamas dar „neatvėsusiais“ konkordato sėkmės spinduliais, pasiskubino paversti „privalumais“, spausdamas Užsienio reikalų ministeriją, kad būtų sustiprinta pasiuntinybės materialinė padėtis bei likviduotos kai kurios kitos konkordato sudarymo

[1283] Ten pat.
[1284] Ten pat.
[1285] Ten pat.

metu išryškėjusios spragos. Jau tų pačių metų spalio pabaigoje pasiuntinys ėmėsi iniciatyvos, kad formuojamas pasiuntinybės būsimųjų finansinių 1928 m. sąmatos projektas būtų gerokai pakoreguotas. Nors pasiuntinybės metinės išlaidos tuomet ir taip buvo nemenkos (pavyzdžiui, tik per paskutinį 1927 m. ketvirtį Pasiuntinybė prie Vatikano *summa summarum* išleido per 34 000 Lt)[1286], vis dėlto dr. J. Šaulys siekė, kad jo vadovaujamos Pasiuntinybės biudžetas būtų dar padidintas. Atsižvelgiant į italų liros bei JAV dolerio kursų bei tarpusavio verčių svyravimus[1287], pirmiausia prašyta, kad lėšos, skirtos Pasiuntinybės buto nuomai, būtų padidintos nuo 26 400 iki 36 700 Lt metams. Lėšos „susisiekimo priemonėms" padidintos ligi 2760 Lt (apie 40%), Pasiuntinybės bibliotekai papildyti – nuo 750 iki 1000 Lt, o reprezentacinės išlaidos padvigubintos – nuo 9000 iki 18000 Lt[1288]. Be to, pasiuntinys prašė, kad į URM rengiamą jo Pasiuntinybės sąmatos projektą „būtinai" būtų įtrauktos papildomos lėšos – 15 900 Lt „<...> pasiuntinybės inventoriui papildyti". Pastarąją savo iniciatyvą jis motyvavo taip: „<...> inventoriui papildyti reikalingi tokie dalykai, be kurių neįmanoma jokiu būdu atlikti reprezentacijos pareigą, nes mažiausiam priėmimui reikia tie visi dalykai arba samdytis, kas stato į labai keblią padėtį pačią pasiuntinybę /to nedaro kitos pasiuntinybės/, arba visada užsakinėti atatinkamoje firmoje visas priėmimas /tada ji atsigabena ir indus ir kitus daiktus/, kas neapsakomai pabrangina ir ypač apsunkina visą pasiuntinio veikimo darbą, nekalbant jau apie jo atstovaujamos pasiuntinybės prestižo mažinimą"[1289].

Ministerija išaugusiais Vatikano pasiuntinybės finansiniais užmojais nebuvo labai patenkinta. Dr. D. Zaunius, susipažinęs su dr. J. Šaulio siūlymais, iškart prikišo

[1286] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1928 02 04 pranešimas (finansinė ataskaita) Nr. 18 URM už 1927 m. ketvirtąjį bertainą, ten pat.

[1287] Kadangi Pirmosios Respublikos metais nacionalinė valiuta litas buvo tik iš dalies konvertuojama, todėl užsienio valiutoms svyruojant Lietuva patirdavo papildomų nuostolių. Tarkime, Lietuvos pasiuntinybė prie Vatikano beveik visus atsiskaitymus Romoje (ir Italijoje) darė italų liromis. Tačiau litai į italų liras tiesiogiai nebuvo keičiami. Pirmiausia už litus tekdavo pirkti JAV dolerius, o jau juos keisti į liras. Taigi Lietuvos pasiuntinybės Romoje išlaidos priklausė ir nuo JAV dolerio bei italų liros kursų svyravimo bei santykio. Pavyzdžiui, 1927 m. pradžioje vienas JAV doleris kainavo 25 itališkas liras, o jau tų pačių metų gale už 1 dolerį buvo duodama tik 18 lirų. Taigi lietuviams darant atsiskaitymus liromis metų gale teko jau gerokai daugiau pirkti dolerių ir išleisti litų, kad galėtų sumokėti, pavyzdžiui, metų pradžioje sutartą buto nuomos kainą. Antra vertus, svarbu pabrėžti, jog litas tarpukaryje išliko viena stabiliausių nacionalinių valiutų Europoje. Pavyzdžiui, jeigu XX a. trečio dešimtmečio antroje pusėje – 1927–1928 m. sandūroje už 1 Lt maždaug buvo galima nupirkti 1,8 liros, o vos po gero desimtmečio – 1939 m. vasaros pradžioje už tą patį 1 litą jau buvo duodama net apie 3,5 liros. Per tą patį laiką dėl didžiosios ekonominės krizės lito vertė maždaug dvigubai pakilo ir JAV dolerio atžvilgiu.

[1288] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Vatikano dr. J. Šaulio 1927 10 25 pranešimas Nr. 66 URM Administracijos ir teisių departamento direktoriui dr. D. Zauniui, ten pat.

[1289] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Vatikano dr. J. Šaulio 1927 10 25 pranešimas Nr. 65 URM Administracijos ir teisių departamento direktoriui dr. D. Zauniui, ten pat.

jam, kad Pasiuntinybei, kurios veikla nėra ypatingai plati, buvo išnuomotas per brangus butas. Pasak dr. D. Zauniaus, visai būtų užtekę kuklesnio – „be mebliaus". O tuomet ir nuomos išlaidos būtų gerokai sumažėjusios. Be to, dr. D. Zaunius pageidavo, kad ministerijai būtų atsiųstas nuomos kontraktas ne tik italų kalba, kaip tai padarė pasiuntinys, bet ir tikslus jo vertimas į lietuvių kalbą, bei papildomi su nuoma susiję dokumentai. Tačiau iš karto galima pasakyti, jog priremti prie sienos patyrusį politikos ir diplomatijos vilką dar jaunam Administracijos ir teisių departamento direktoriui nebuvo lengva. Dr. D. Zauniui pavyko laimėti tik tai, jog pasiuntinys artimiausiu metu pažadėjo Pasiuntinybės buto nuomos sutartį išversti į lietuvių kalbą bei atsiųsti į Kauną. Kitais klausimais dr. J. Šaulys mikliai rado argumentus, kurie niekais paverstų visus dr. D. Zauniaus priekaištus. Iš principo atmesdamas „centro" kritiką direktoriui, jis rašė: „Galima būtų iškelti kaltinimas pasiuntinybei, kodėl ji nepasamdė buto pigiau. Tik aš prašyčiau palyginti, jei kalbėti apie pigumą, mūsų buto su mebliais nuomos kainą su anos pasiuntinybės nemebliuoto buto nuomos kaina. Mūsų nuoma už mebliuotą butą yra juk mažesnė, nekaip ano nemebliuoto buto kaina, o mūsų butas yra juk nedaug mažesnis už aną butą!"[1290] Negana to, pasiuntinys nepasitenkino vien tėviškai pamokydamas direktorių, kaip reikia ūkiškai tvarkytis, bet dar, regis, prevenciniais sumetimais perėjo į lengvą kontrpuolimą. „Aš manau, – rašė jis savo jaunesniam kolegai, – kad Ministerija gali pasitikėti savo vietos atstovui, jei jis, turėdamas omenyje reikalą ir žinodamas vietos sąlygas, sudaro tokį, o ne kitokį nuomos kontraktą. Dvi savaiti buvo vargta vien buto reikalu, naudojantis visais vietos patyrusių žmonių patarimais. Pigesnio ir tinkamo pasiuntinybei buto nepasisekė mums surasti, gi šito buto kaina, kuri čia vietos normomis yra daug aukštesnė, pasisekė nustatyti tokią, o ne didesnę vien per mano draugų santykius". Ir baigė savo pranešimą gana beapeliaciniu kirčiu, kad „jokių nuomos dokumentų pasiuntinybė daugiau neturi ir todėl negali pristatyti jų Ministerijai"[1291]. Šis pasiuntinio elegantiškas, bet principingas susirėmimas su URM paereigūnais nebuvo vienintelis jo karjeroje. Panašių ar net gerokai aštresnių, netgi grynai asmeninio pobūdžio susikirtimų su tuo pačiu ministerijos padaliniu dr. J. Šaulys turėjo ir vėlesniais metais dirbdamas Romoje, kada dr. D. Zaunius jau buvo ministras, o URM Administracijos ir teisių departamentui vadovavo Jonas Aukštuolis.

Be to, kiek užbėgant už akių iškart verta pastebėti, jog pasiuntinybės prie Vatikano finansavimo klausimai opūs išliko ir vėlesniais metais. Ir tai, mūsų supratimu, buvo pakankamai natūralu, nes taip jau sutapo, jog būtent tuo metu, kada premjeras

[1290] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1927 10 27 konfidencialus pranešimas Nr. 70 URM Administracijos ir teisių departamento direktoriui dr. D. Zauniui, ten pat.

[1291] Ten pat.

prof. A. Voldemaras toliau tęsė griežtą valstybės lėšų taupymo politiką beveik visose valstybinio gyvenimo sferose, dr. J. Šaulys kūrė Lietuvos pasiuntinybės prie Šventojo Sosto tarptautinį įvaizdį bei plėtė ar renovavo jos veiklą. Todėl, pavyzdžiui, 1928 m. pavasarį – vasarą URM Teisių ir administracijos departamentui vos pradėjus rengti 1929 finansinių metų pasiuntinybės sąmatos projektą, dr. J. Šaulys ilgai nedelsdamas pateikė primygtinį siūlymą vėl didinti jo vadovaujamos institucijos finansavimą. Diplomatas teigė, kad jei ministerija pageidauja, jog „<...> pasiuntinybė bent šiek-tiek normališkai funkcionuotų", tai jos metinis biudžetas turi išaugti bent apie 40 000 Lt"[1292]. Pasiuntinio motyvai dėl būtinybės didinti biudžetą buvo panašūs kaip ir ankstesniais metais. Daug lėšų reikalavo Pasiuntinybei būtino inventoriaus papildymas, Italijoje nuolat brangstančios paslaugos, be kurių Pasiuntinybė tuomet negalėjo išsiversti (pvz., tarno samdymas Pasiuntinybės patalpų priežiūrai), tarnybinės kelionės iš Romos į Kauną ir atgal bei įvairūs reprezentaciniai renginiai[1293].

Kiek tiriamuoju laiku paprastai kainuodavo Lietuvos pasiuntinių tarnybinės kelionės iš Vakarų Europos sostinių į Kauną ir atgal į savo rezidavimo vietas, puikiai matyti iš dr. J. Šaulio bei kitų čia rezidavusių diplomatų detalių finansinių ataskaitų ministerijai. Pavyzdžiui, 1928 m. pradžioje švenčiant Lietuvos Respublikos dešimties metų jubiliejų, ta proga į *laikinąją sostinę* buvo sukviesti visi Vasario 16 Nepriklausomybės Akto signatarai – ir dr. J. Šaulys. Iš smulkios diplomato ataskaitos URM buhalterijai matyti, kad ši jo kelionė Lietuvos mokesčių mokėtojams – traukinio bilietai į abi puses, bagažo gabenimas, nešikų Romoje, Eitkūnuose bei Kaune paslaugos, dienpinigiai ir kelionpinigiai – kainavo 3641 Lt ir 20 ct[1294]. Nedaug mažiau 1930 m. balandį kainavo ir pasiuntinybės prie Šventojo Sosto pirmojo sekretoriaus Stasio Girdvainio grįžimas-persikraustymas iš Romos į Kauną. Traukinio bilietas, bagažo pervežimas, dienpinigiai, persikraustymo pašalpa bei kitos smulkios diplomato išlaidos kelionės metu ministerijai atsiėjo 2660 litų[1295].

[1292] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1928 05 14 konfidencialus pranešimas Nr. 62 URM Teisių-Administracijos departamento direktoriui, ten pat.

[1293] Ten pat.

[1294] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1928 03 23 ataskaita URM Teisių ir administracijos departamento direktoriui apie kelionės maršrutu Roma–Kaunas–Roma išlaidas, ten pat.

[1295] Smalsesniam skaitytojui dar verta papildomai nurodyti, kad traukinio bilietas iš Romos į Kauną XX amžiaus trečio–ketvirto dešimtmečių sandūroje kainavo apie 920–950 litų. Bagažo (lagaminų, ryšulių, dėžių) pervežimas – dar paprastai apie 50% bilieto kainos. Pareigūnams kelionės metu skiriamų dienpinigių dydis priklausydavo nuo jų klasifikacijos ir pareigybinės lentelės. Kadangi tuomet S. Girdvainis priklausė jau XIV valstybės tarnautojų kategorijai, todėl parai jam buvo skiriama 70 Lt dienpinigių. Aukščiau aprašomu atveju dienpinigius S. Girdvainis paprašė ir gavo net 6 paroms. Ar iš tiesų tuomet tiek trukdavo kelionė traukiniu iš Romos į Kauną, pasakyti sunku. Kai kurie duomenys

Kaip matyti iš dokumentų, Pasiuntinybei prie Šventojo Sosto reprezentacinėms išlaidoms ministerija paprastai skirdavo gerokai mažesnę sumą pinigų negu kitoms Lietuvos diplomatinems atstovybėms Vakarų Europoje tiems pat tikslams. Tokia URM nusistovėjusia pinigų paskirstymo praktika dr. J. Šaulys nebuvo patenkintas ir reikalavo padėtį taisyti. Todėl apie šį reikalą ministerijai, be kita ko, rašė: „Reprezentacijos pinigai šiems metams [1928 m. – *A.K.*] sumažinti ligi 8 tūkstančių litų metams, kada pasiuntinybė prie Kvirinalo turi 10 tūkstančių daugiau. Nieko nekalbėdamas prieš savo kaimynę pasiuntinybę, turiu vis dėlto pažymėti, kad praktikoje reprezentacijos pareigos pas mane vargu kuo skiriasi nuo anosios pasiuntinybės"[1296]. Tiesą sakant, taip teigdamas diplomatas nė kiek neperdėjo. Žvelgiant i to meto Lietuvos ir Šventojo Sosto bei Lietuvos ir Italijos santykius, gana akivaizdu, jog pirmuoju atveju dviejų šalių bendradarbiavimas buvo kur kas intensyvesnis ir dinamiškesnis. Taigi reikalavo ir didesnių reprezentacinių išlaidų. Kaip matyti iš dr. J. Šaulio 1928 m. numatytų darbų perspektyvinės apžvalgos, pasiuntinybės prie Vatikano veikla iš tiesų buvo plati. Motyvuodamas reprezentacinių lėšų didinimą savo pasiuntinybei, diplomatas URM raportavo: „<...> vyskupų atvykimas, nuncijaus paskyrimas, etc.; neskaitant reikalo nuolat palaikyti santykius ir su diplomatiniu korpusu, ir su atvykstančiais iš Lietuvos svečiais. Be to, kitais metais yra Šv. Tėvo jubiliejus, laukiama atvykstant ir maldininkų, ir šiaip svečių ta proga iš Lietuvos. Todėl, atsižiūrint nors i tai, prašyčiau reprezentacijos pinigus kitiems metams privesti ligi normos[1297]. Dr. J. Šaulio prašymas iš esmės buvo patenkintas. Šalies premje-

leidžia teigti, kad kelionė trukdavo apie keturias paras. Tačiau galima tvirtai pasakyti, jog dienpinigiai pareigūnui būdavo skiriami ir už tą dieną, kai kelionėje per parą jis praleisdavo ne mažiau kaip 6 valandas. Be viso to, šiuo atveju S. Girdvainis pasirūpino iš URM savo kelionei gauti 720 litų „pašalpą" bei 25 Lt „smulkioms išlaidoms". Čia pat palyginimui galima nurodyti, kad vyriausybės vienais ar kitais metais organizuotų labdaros rinkliavų „skurstantiems", „šąlantiems" ar net „badaujantiems" Lietuvos piliečiams metu iš visoje URM sistemoje bei Lietuvos diplomatineje tarnyboje dirbančių tarnautojų paprastai pavykdavo surinkti vos vieną kitą tūkstantį litų. Nes „aukos" paprastai būdavo nuo 5 iki 25 litų ir tik kartais kas paaukodavo 50 Lt ar daugiau. Kita vertus, valstybės tarnautojai bei pareigūnai nebūdavo labai greiti atsiliepti į valdžios organizuojamus „vajus" Ginklų fondui paremti. Pavyzdžiui, po žinomų įvykių 1938 m. pavasarį visa URM sistema tam reikalui „suaukojo" ne tiek jau daug – per 14 000 litų. Dosnesni diplomatai būdavo švenčiant Respublikos prezidento, dar vadinamo „tautos vadu", jubiliejus arba viešai pažymint visuomenėje žinomų žmonių (pavyzdžiui, dainininko Kipro Petrausko) apvalias gyvenimo ar kūrybinės veiklos sukaktis. Tokiais atvejais aukštesniųjų pareigūnų „aukos" nebūdavo mažesnės nei 50 Lt, o dažnas nepagailėdavo ir 100 ar daugiau litų. (Lietuvos pasiuntinybės prie Šventojo Sosto pirmojo sekretoriaus St. Girdvainio pareiškimas pasiuntiniui prie Šventojo Sosto dr. J. Šauliui, ten pat, byla: Lietuvos pasiuntinybė – Šaulys, Graužinis, Girdvainis (iki mirties), Atstovybės patarnautojai, Castringnano.)

1296 Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1928 05 14 konfidencialus pranešimas Nr. 62 URM Teisių ir administracijos departamento direktoriui, *LPPŠSAR,* byla: Vatikano pasiuntinybė. Eiliniai nuorašai 1927–1930.

1297 Ten pat.

ras bei užsienio reikalų ministras, nors ir spausdamas valdiškas išlaidas, pakankamai gerai suvokė valstybės tarptautinio prestižo svarbą ir su juo susijusį šalies deramo įvaizdžio formavimą.

Kad pasiuntinio prašomos pinigų sumos iš tikrųjų buvo reikalingos Pasiuntinybėi efektyviai dirbti, parodė jau 1928 m. kovo antroje pusėje prasidėjęs pasirengimas Lietuvos vyskupų bei arkivyskupo priėmimams Romoje, kurie turėjo įvykti maždaug po mėnesio – balandžio 20–24 dienomis. Ištyręs kitų šalių pasiuntinybių prie Šventojo Sosto praktiką tais klausimais bei pasikonsultavęs su specialistais Vatikane, dr. J. Šaulys išsiaiškino, kad vyskupų atvykimo proga jam teks surengti mažiausiai du oficialius priėmimus: „<...> vienus pusryčius dalyvaujant kardinolui Gasparri", o antrą bendrą, pagrindinį priėmimą jau po pietų – dalyvaunant kardinolams bei kitiems Vatikano aukštiems pareigūnams ir vietos diplomatiniam korpusui[1298]. Pasiuntinys apskaičiavo, kad „pusryčiuose dalyvaus minimum 18 asmenų", o į vakarinį priėmimą teks kviesti apie 300 asmenų, iš kurių dalyvaus ne mažiau kaip 150–200 asmenų. Anot dr. J. Šaulio, tokiam gausiam svečių būriui priimti teks net „performuoti" pasiuntinybės patalpas – du kambarius: valgomąjį „paversti salionu", o iš vieno miegamojo padaryti „<...> kambarį šaltam bufetui serviruoti"[1299]. Visi šie dalykai pareikalaus „extra" išlaidų: pusryčiams su kardinolu teks pakloti netoli 3000 lirų, o pagrindiniam priėmimui per 6000 lirų. Dar apie 2000 lirų išeis vynams ir likeriams „per pusryčius", šampanui per pagrindinį priėmimą, liokajams, gėlėms, kilimų nuomai bei kitoms smulkioms, bet būtinoms išlaidoms[1300]. Palyginimui galima nurodyti, jog 1928 m. viso II ketvirčio pasiuntinybės sąmatoje reprezentacinėms išlaidoms buvo numatyti tik 2000 litų, tuo tarpu italų liras perskaičiavus į litus, vien tik dviem minėtiems oficialiems priėmimams reikėjo per 6000 litų. Nekalbant apie tai, kad vyskupų atvykimo į Romą proga pasiuntinybei reikėjo lėšų ir gerokai kuklesniems bei mažesniems priėmimams organizuoti: nors kartą *in corpore* priimti ir pavaišinti vien tik lietuvių vyskupus, ta proga iš Lietuvos atvykusius žymesnius svečius-piligrimus ir organizuoti vyskupų susitikimą su vietos lietuvių bendruomene. Taigi be papildomų reprezentacinių lėšų Pasiuntinybės normalus darbas iš esmės buvo neįmanomas.

Kita vertus, sėkmingai pasibaigus konkordato sudarymo istorijai, dr. J. Šaulys neužmiršo pasirūpinti žmonėmis, kurie jam ne tik padėjo sėkmingai įsikurti Romoje, išnuomoti butą Pasiuntinybei, bet ir prireikus suteikė Lietuvos premjerui-užsienio

[1298] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1928 03 21 konfidencialus pranešimas Nr. 27 premjerui ir užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui, ten pat.

[1299] Ten pat.

[1300] Ten pat.

reikalų ministrui gyvenamąją vietą kelioms dienoms reziduoti. Kiek galima spręsti iš archyvuose išlikusių dokumentų, dr. J. Šaulys apie vienokį ar kitokį atsidėkojimą savo bičiuliui Gino Castrignano už Lietuvai ir jam pačiam suteiktas paslaugas prof. A. Voldemarui užsiminė dar pastarojo vizito Romoje dienomis. Matyt, atsižvelgdamas į tai, kad jo bičiulis italas yra turtingas žmogus ir jam jokio tiesioginio finansinio atlygio tikrai nereikia, pasiuntinys pasiūlė, kad Lietuva Gino'ui Castrignano'ui suteiktų diplomatinį garbės titulą – paskirtų jį savo *attaché honoraire* prie pasiuntinybės Vatikane. Tokį savo siūlymą pasiuntinys motyvavo ir tuo, jog G. Castrignano paslaugos Lietuvai gali praversti ir ateityje. Premjeras šiam pasiuntinio sumanymui iš principo neprieštaravo, tik įpareigojo išsiaiškinti ir pateikti jam pakankamai tvirtus įrodymus, geriausiai – „raštą" (*Sic*!), jog G. Castrignano yra doras, sąžiningas ir garbingas pilietis, tikrai vertas tokio didžiulio bei įpareigojančio Lietuvos Respublikos pasitikėjimo juo.

Ministro pageidavimą dr. J. Šaulys įvykdė maždaug per porą mėnesių. Pirmiausia lapkričio pradžioje, kai tik G. Castrignano iš savo castello Carpinette grįžo į Romą, pasiuntinys iš jo paėmė pasirašytą *curriculum vitae*. Be to, per šį laiką jis ne tik ištyrė Vatikano oficialių sferų oficialų požiūrį į šį reikalą, bet, atsargiai apklausinėjęs savo pažįstamus, besisukiojančius Vatikano sferose diplomatiniais kanalais apie pretendentą į *garbės attaché,* surinko papildomos informacijos. Todėl lapkričio viduryje premjerui jau raportavo: „Dėl p. Castrignano Vatikane štai ką man pasakė. Tekant jo dukteriai už grafo Pecci, guardia nobile kapitono, Vatikane buvo surinktos visos žinios apie Castrignano šeimyną – ir, jeigu būtų buvę rasta kas nors įtartina, Vatikanas nebūtų davęs savo sutikimo vestuvėms. Todėl Vatikanas ne tik nieko bloga apie p. Castrignano negali pasakyti, bet, priešingai, mano, kad tas jo paskyrimas *attaché honoraire* būsiąs iš mūsų pusės geras žygis"[1301]. Todėl, toliau rašo dr. J. Šaulys, „<...> siųsdamas p. Castrignano *curriculum vitae*, prašyčiau Tamstos malonėti paskirti jį *attaché honoraire* prie mano vedamosios pasiuntinybės. Jeigu galima, kartu prašyčiau tą paskyrimą atlikti neatidėliojant, nes čia jau prasideda žiemos sezonas ir būtų gera, kad galėčiau jį greičiau pristatyti Vatikanui bei diplomatiniam korpusui"[1302].

Vis dėlto G. Castrignano skyrimas Lietuvos *garbės attaché* prie pasiuntinybės Vatikane užtruko beveik pusmetį. Kodėl taip atsitiko, tiksliai nustatyti sunkoka. Labiausiai tikėtinos trys versijos: a) dėl kai kurių URM darbuotojų atsainaus požiūrio į savo pareigas, URM nusimetė G. Castrignano dokumentai, dr. J. Šaulio atsiųsti

[1301] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1927 11 09 pranešimas Nr. 80 prof. A. Voldemarui, ten pat, byla: Lietuvos pasiuntinybės eiliniai nuorašai 1927–1930.

[1302] Ten pat.

į Kauną. Čia galima pasakyti, jog maždaug iki trečio dešimtmečio pabaigos tokie atvejai URM, deja, pasitaikydavo neretai – dažniausiai per neapsižiūrėjimą dokumentai patekdavo į kitas bylas; b) gali būti ir tai, jog delsimas buvo sąmoninga URM politika – taip siekta išlošti laiko ir apie šį Italijos pilietį sužinoti daugiau bei smulkesnės informacijos; c) turint galvoje, jog URM dr. J. Šaulys turėjo ne tik draugų, bet ir priešininkų, su kuriais ne kartą karštokai konfliktavo, tai galėjo būti kai kurių pareigūnų intrigos prieš pasiuntinį. Šiaip ar taip, 1928 m sausio viduryje URM pareikalavo, kad pasiuntinys antrąkart jai atsiųstų G. Castrignano *curriculum vitae* ir pridėtų savo rekomendaciją minėtą Italijos pilietį skirti Lietuvos *garbės attaché*. Nors ir šį URM nurodymą dr. J. Šaulys įvykdė labai greitai[1303], tačiau *garbės attaché* prie pasiuntinybės Vatikane skyrimas vėl įstrigo. Įsakymą dėl Gino Castrignano paskyrimo nuo 1928 m. vasario 1 d. Lietuvos *garbės attaché* prie Pasiuntinybės Vatikane premjeras ir užsienio reikalų ministras prof. A. Voldemaras pasirašė tik vasario 27 d.[1304] Kovo viduryje apie šį paskyrimą Lietuvos pasiuntinybė oficialiai notifikavo Vatikano Valstybės Sekretoriatui[1305], o šis, nepraslinkus nė porai savaičių, šią informaciją „maloniai priėmė"[1306]. Taip pasiturintis Italijos pilietis, dr. J. Šaulio bičiulis bei pagalbininkas tapo Lietuvos *garbės attaché* prie Pasiuntinybės Vatikane.

Kaip matyti iš G. Castrignano *curriculum vitae*, jis buvo gimęs 1883 m. gegužės 18 d. italų inteligentų šeimoje. Tėvas Vincenzo buvo žurnalistas, sūnaus žodžiais tariant, net „savo epochos garsus rašytojas" bei Salentina leidyklos direktorius, o mama Giuseppina Marriana daugiausia gyveno šeimos švietimo ir puoselėjimo rūpesčiais bei globodama suvargusiuosius. Pats G. Castrignano, 1902 m. baigęs Palmieri licėjų, studijavo teisę Bolonės universitete. *Didžiojo karo* metais tarnavo italų artilerijos dalyse. Po karo užsiėmė verslu. 1925 m. spalio 29 d. jo dukra Heleda ištekėjo už grafų Pecci šeimos „pirmagimio" grafo Giovanni Battista Pecci[1307]. Kiek galima spręsti iš G. Castrignano byloje surinktų ne itin gausių ir tvarkingų dokumentų, jis savo pareigas Lietuvos Respublikai vykdė gana pavyzdingai. Ir ne tik jo

[1303] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1928 01 12 pranešimas Nr. 6 URM Politikos departamento direktoriui Br. K. Balučiui, ten pat.

[1304] Lietuvos premjero ir užsienio reikalų ministro prof. A. Voldemaro 1927 02 27 įsakymas Nr. 25, ten pat.

[1305] Lietuvos pasiuntinybės prie Šventojo Sosto 1928 03 19 verbalinė nota Nr. 25 Šventojo Sosto Valstybės Sekretoriatui, ten pat, byla: Vatikano pasiuntinybė – Šaulys, Graužinis, Girdvainis (iki mirties), pasiuntinybės patarnautojai, Castrignano.

[1306] Šventojo Sosto Valstybės Sekretoriato 1928 03 31 verbalinė nota Lietuvos pasiuntinybei prie Vatikano, ten pat, byla: Lietuvos pasiuntinybės eiliniai nuorašai 1927–1930.

[1307] Italijos piliečio Gino Castrignano *Curriculum vitae* 1927 11 01 pateikta Lietuvos pasiuntinybei prie Šventojo Sosto, ten pat, byla: Vatikano pasiuntinybė – Šaulys, Graužinis, Girdvainis (iki mirties), pasiuntinybės patarnautojai. Castrignano.

bičiuliui dr. J. Šauliui reziduojant prie Vatikano, bet ir vėlesniais metais. Tai, manytume, puikiai įrodo, jog dr. Šaulys neapsiriko rekomenduodamas jį vyriausybei skirti Lietuvos *garbės attaché*. Praėjus keleriems metams nuo G. Castrignano paskyrimo Lietuvos Respublikos *garbės attaché*, 1932 m. pabaigoje, jis pats bei jo garsusis žentas Popiežiaus Bajorų Gvardijos pulkininkas leitenantas Giovanni Pecci už nuopelnus Lietuvai buvo įvertinti valstybiniais apdovanojimais. Apdovanoti Italijos piliečius Lietuvos aukštais valstybiniais pasižymėjimo ženklais rekomendavo tuometinis Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* prie Šventojo Sosto dr. Kazimieras Graužinis. Savo teikime dėl italų apdovanojimų *Chargé d'Affaires a.i.* užsienio reikalų ministrui dr. D. Zauniui rašė: „Šiuo turiu garbės prašyti Tamstą malonėti pristatyti Poną Gino Castrignano, Pasiuntinybės Garbės Attaché, apdovanoti D. L. K. Gedimino ordeno 2-ju laipsniu ir grafą Giovanni Pecci, Popiežiaus Bajorų Gvardijos Pulkininką Leitenantą, Vytauto Didžiojo ordenu, 3-ju laipsniu <...>. Jie abu, P. P. Castrignano ir Pecci yra labai užsitarnavę mums, padėdami Pasiuntinybei įsitaisyti 1927 metais ir sudaryti be lėšų žmonišką rezidenciją. Be to, turėdami ryšių Vatikane, jie visados nuoširdžiai išnaudodavo juos mūsų naudai. Pvz., pereitų metų birželio mėnesy, Nuncijui išvažiavus iš Lietuvos. <...> Dėl jų socialinės padėties turiu garbės pranešti, kad P. Castrignano yra stambus fabrikantas, o jo žentas Grafas Pecci – Popiežiaus Leono XIII sūnėnas. <...> Prašydamas jiems aukščiau minėtų ordenų laipsnių, aš vadovaujuosi tuo, kad, pav., mūsų Konsulas Romoje P. Rossi buvo apdovanotas Gedimino ordeno žvaigžde“[1308].

Ministras, vyriausybė bei prezidentas pasiuntinio teikimą patenkino. Tų pačių metų spalio viduryje URM Politikos departamento direktorius Stasys Lozoraitis dr. K. Graužinį informavo, jog „Jo Ekselencija Ponas Respublikos Prezidentas už nuopelnus Lietuvai“ apdovanojo Popiežiaus Bajorų Gvardijos pulkininką leitenantą Carpinetto Romano grafą Giovanni Pecci Vytauto Didžiojo ordino trečiuoju laipsniu, o Pasiuntinybės prie Šventojo Sosto *garbės attaché* p. Gino Castrignano – D. L. K. Gedimino ordino antruoju laipsniu[1309]. Lietuvos valstybinius apdovanojimus dr. K. Graužinis G. Castrignano'ui bei grafui G. Pecci'ui „prie stiklo šampano“ įteikė paeiliui – tų pačių metų gruodžio 7 ir 8 dienomis[1310]. Apdovanojimus liudijantys diplomai – originalai bei jų vertimai į italų kalbą – apdovanotiesiems buvo atsiųsti gerokai vėliau – tik 1933 m. balandžio pradžioje[1311]. Šis Lietuvos vyriausybės gestas

[1308] Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinio 1932 07 06 slaptas pranešimas Nr. 104/sl. užsienio reikalų ministrui dr. D. Zauniui, ten pat.

[1309] URM Politikos departamento direktoriaus St. Lozoraičio 1932 10 15 pranešimas Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* prie Šventojo Sosto dr. K. Graužiniui, ten pat.

[1310] Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinio 1932 12 09 slaptas pranešimas Nr. 169/sl. URM Politikos departamento direktoriui St. Lozoraičiui, ten pat.

[1311] Lietuvos URM Protokolo šefo 1933 04 07 pranešimas Nr. 6957 Lietuvos *Chargé d'Affaires* prie Šventojo Sosto dr. K. Graužiniui, ten pat.

neliko nepastebėtas Vatikane. Jau gruodžio 14 d. apie Lietuvos prezidento suteiktus valstybinius apdovanojimus dviem su Lietuvos pasiuntinybe bendradarbiaujantiems Italijos piliečiams pranešė Vatikano oficiozo vaidmenį atliekantis *L'Osservatore Romano*[1312].

Sėkmingas *garbės attaché* Gino Castrignano bendradarbiavimas su Lietuvos pasiuntinybe, o per ją – ir su kai kuriomis Lietuvos ūkinėmis institucijomis tęsėsi ir vėlesniais metais. Pavyzdžiui, ketvirto dešimtmečio viduryje G. Castrignano su Lietuva, regis, pakankamai sėkmingai plėtojo verslo ryšius. Kadangi, be kitų verslo rūšių, jis užsiėmė įvairių buitinių bei pramoninių šepečių gamyba, todėl Lietuvoje keletą metų supirkinėjo kiaulių šerius bei arklių ašutus. Negana to, bendradarbiavimą su žinoma lietuvių lengvosios pramonės bendrove „Maistas" jis buvo pasišovęs plėsti ir net siūlėsi tapti šios bendrovės „<...> generaliniu atstovu šerių iš Lietuvos pardavinėjimui" visoje Italijoje[1313]. Tarpininkauti šiam sandėriui tuomet sutiko Lietuvos reikalų laikinasis patikėtinis prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinis. Jis per URM Ekonomikos departamentą italo pasiūlymus bei firmos adresą perdavė pačiai „Maisto" bendrovės vadovybei[1314]. Kaip į šį italų verslininko pasiūlymą reagavo pastaroji, žinių mums aptikti nepavyko, tačiau iš kai kurių kitų išlikusių dokumentų galima spręsti, jog G. Castrignano bendradarbiavimas su Lietuvos pasiuntinybe prie Šventojo Sosto bei lietuvių ūkiniais subjektais gana sėkmingai truko iki pat Antrojo pasaulinio karo pradžios. O fragmentiški kontaktai su Lietuvos pasiuntinybe prie Šventojo Sosto nenutrūko pirmosios sovietinės okupacijos metais ir dar kurį laiką – vokiečių okupacijos metais[1315].

1312 Onorificenze, *L'Osservatore Romano*, 1932 12 14, p. 1.

1313 Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinio 1936 12 09 pranešimas Nr. 168 *„Maisto" bendrovei Kaune per URM-jos Ekonominį departamentą"*, *LPŠSAR*, byla: Vatikano pasiuntinybė. URM įsakymai, aplinkraščiai.

1314 Ten pat.

1315 G. Castrignano 1941 08 25 privatus laiškas Lietuvos nepaprastajam pasiuntiniui ir įgaliotajam ministrui prie Šventojo Sosto dr. St. Girdvainiui, ten pat, byla: Vatikano pasiuntinybė – Šaulys, Graužinis, Girdvainis (iki mirties). Atstovybės patarnautojai. Castrignano.

XII.
KONKORDATO INTERPRETACIJŲ VINGIAI IR NUNCIJAUS RICCARDO BARTOLONI „ISTORIJA“ LIETUVOJE

Konkordato sudarymas ir Katalikų Bažnyčios juridinės padėties Lietuvoje sutvarkymas buvo didžiai naudingas ne tik vietinei katalikų bendruomenei, bet ir pasaulietiniam–politiniam Lietuvos gyvenimui. 1928 m. pavasarį Vatikanas apsisprendė į Lietuvą siųsti kitą savo diplomatą. Naujuoju Šventojo Sosto internuncijumi Lietuvoje tapo 43 m. amžiaus pradedantis Vatikano diplomatas monsinjoras Riccardo Bartoloni. Jis buvo gimęs 1885 m. liepos 12 d. Florencijoje. Išauklėtas katalikiškoje bei patriotiškoje šeimoje, vos baigęs vidurinę mokyklą gimtajame mieste R. Bartoloni savanoriu stojo tarnauti į italų kariuomenę. Jau po metų pavyzdingas karys tapo puskarininkiu. Po tarnybos kariuomenėje studijavo teologiją Romoje – *Seminario Romano.* Mokslus baigė apgindamas teologijos ir Kanonų teisės doktoratus[1316]. Po studijų kurį laiką dirbo Florencijos dvasinėje seminarijoje – dėstė Kanonų teisę ir trumpai buvo seminarijos rektoriumi. 1915 m. Italijai įstojus į Didįjį karą, R. Bartoloni buvo pašauktas kariuomenėn. Tarnyba sekėsi, ir netrukus jam buvo suteiktas karininko laipsnis. 1919 m. vos pasitraukęs iš karinės tarnybos pradėjo diplomato karjerą – buvo paskirtas Vatikano internunciatūros Venesueloje sekretoriumi, o vėliau tapo ir šios pasiuntinybės reikalų patikėtiniu. 1922 m. pavasarį, regis, daugiausia monsinjoro G. Pizzardo rūpesčiu, iš Venesuelos buvo atšauktas į Romą. Jau tų pačių metų vasaros pradžioje gavo monsinjoro titulą bei buvo nominuotas aukščiausiu slaptuoju kamerheru ir iki pat paskyrimo į Lietuvą dirbo Vatikano Valstybės sekretoriate – buvo vienas artimiausių bei ištikimiausių monsinjoro G. Pizzardo padėjėjų, ne kartą vykdė jo specialius pavedimus.

Dr. J. Šaulys spėjo, kad būtent bičiuliški santykiai su G. Pizzardo ir nulėmė jo paskyrimą į Lietuvą, kuri turėjo tapti patogiu tramplinu internuncijaus tolesnei sėkmingai diplomatinei karjerai. Tiesa, dėl internuncijaus sėkmingos karjeros Lietuvo-

[1316] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1928 04 26 „visiškai konfidencialus“ pranešimas Nr. 47 premjerui prof. A. Voldemarui, *LPPŠSAR*, byla: Vatikano Pasiuntinybė. Eiliniai nuorašai, 1927–1930.

je, būta ir tam tikrų abejonių ir šešėlių. Dr. R. Bartoloni, be italų ir lotynų kalbų, dar puikiai kalbėjo anglų, prancūzų ir ispanų kalbomis, tačiau visiškai nemokėjo ne tik jokios slavų kalbos (jau nekalbant apie baltų kalbas), bet net ir vokiškai[1317]. Taigi puikiai pažinojo tik vadinamąją lotyniškąją Europos kultūrą ir visiškai nebuvo susipažinęs su germaniškąja, slaviškąja ar juo labiau baltiškąja kultūromis. Be to, iki paskyrimo į Lietuvą jam labai menkai teko užsiimti Lietuvos reikalais. Todėl galima sakyti, jog lietuviškoji politinė-diplomatinė problematika jam buvo beveik *terra incognito*. Vis dėlto apie naująjį internuncijų dr. J. Šaulys savo šefui avansu atsiliepė gana palankiai. Pranešime prof. A. Voldemarui lietuvių diplomatas, be kita ko, rašė:

„Reikia žinoti, kad internuncijaus postas Kaune nėra skaitomas čia lengvu postu, ir todėl jam yra parinktas žmogus, kuris savo diplomatiniais gabumais esąs jau pasižymėjęs. <...> Monsinjoras Bartoloni yra labai švelnaus ir malonaus būdo. Būdamas florentietis, turi įgimtų, sakytum, diplomatinių gabumų, moka taip sakant ir atausti ir išausti ir moka savo maloniu pasikalbėjimu gerai savo tikrąją mintį paslėpti. <...> Nepriimtinas jis mums, mano nuomone nėra, o kiek jis mums pasirodys naudingas, tatai tegalės parodyti artimoji ateitis“[1318].

Kartu dr. J. Šaulys vylėsi, kad atvykęs Kaunan naujasis internuncijus „imsis darbo ne tik su visu entuziazmu, kurio jis nemaža turi, bet ir su atsargumu, kurio reikalaus jo darbas, stengdamos pažinti jo sąlygas ir pagilinti patį dalykų ir apystovų pažinojimą“.

Naująjį internuncijų Lietuvos valdžia sutiko itin maloniai. Premjero nurodymu dr. R. Bartoloni dar prieš išvykdamas iš Romos buvo pakviestas į Lietuvos pasiuntinybę ir apdovanotas auksiniu laikrodžiu, inkrustuotu brangakmeniais bei „pektoliariniu vyskupo kryžiumi su auksiniu retežėliu“[1319]. Romos lietuvių katalikų kolonija ta proga jam įteikė „gražiai dedikuotą“ Adomo Varno kryžių albumą. Ir naujasis internuncijus, ir Vatikano Valstybės sekretorius, ir pats Šventasis Tėvas tokiu lietuvių dosnumu bei svetingumu liko patenkinti ir per dr. J. Šaulį Lietuvos valdžiai keliskart dėkojo. Į Lietuvą dr. R. Bartoloni atvyko 1928 m. vasaros pradžioje. Iš Romos į Kauną išvykstančiam internuncijui dr. J. Šaulys 1928 m. gegužės 27 d. (sekmadienį) pasiuntinybėje dar surengė iškilmingus pietus, kuriuose, be kardinolo P. Gasparri ir internuncijaus, dar dalyvavo ir „visa Vatikano generalicija: mažordomas de Samper, maestro di camera Cacia Dominioni, monsignorai Bargongini Duca, Pizzardo, Ottaviani <...> tėvas generolas Bučys, tėvas prokuratorius Kazimieras Rėklaitis ir pasiuntinybės personalas“[1320].

[1317] Ten pat.

[1318] Ten pat.

[1319] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1928 05 28 konfidencialus pranešimas Nr. 69 premjerui prof. A. Voldemarui, ten pat.

[1320] Ten pat.

1928 m. balandį, jau po šv. Velykų, Vatikane apsilankė Lietuvos vyskupų delegacija. Ji padėkojo Pijui XI už konkordatą ir Lietuvos Katalikų Bažnyčios juridinės padėties sureguliavimą[1321]. Tų pačių metų gegužės 27 d. Vatikano internuncijus Lietuvoje Riccardo Bartoloni[1322] buvo apdovanotas D. L. K. Gedimino pirmojo laipsnio ordinu. Neilgai trukus – 1928 m. lapkričio 9 d. – Šventasis Sostas (tiesa, kai kurių autorių nuomone, ne be prof. A. Voldemaro „dvilypės pagalbos"[1323]) savo internunciatūrą Kaune performavo į nunciatūrą[1324], dėl to Lietuvos tarptautinis prestižas tik išaugo. Beveik tuo pačiu metu prof. A. Voldemaro iniciatyva pradėtas aktyviai svarstyti Nunciatūros rūmų Kaune statybos klausimas[1325]. Galvota jau net apie statybų išlaidas, rūmams tinkamą vietą bei projektą.

Vis dėlto, nepaisant naujosios valdžios – autoritarinio režimo ir Vatikano diplomatinių santykių trečio dešimtmečio pabaigoje tokios optimistinės pradžios, šalių tarpusavio santykiai ne visuomet klostėsi konstruktyviai ir pozityviai. Lietuvos vyriausybei konfliktuojant su įtakingiausia vidaus opozicine politine jėga – Lietuvos krikščionių demokratų partija, šis konfliktas neretai destruktyviai atsiliepdavo valstybės santykiams su Katalikų Bažnyčia[1326] ir su Vatikanu. Lietuviška krikščioniškoji

[1321] J. Vaišnora, min. veik., p. 62.

[1322] Naujojo internuncijaus R. Bartoloni ingresas į Kauno Arkikatedrą Baziliką įvyko 1928 m. rugpjūčio viduryje. (L'ingresso del nuovo Internunzio nella Metropolitana di Kaunas, *L'Osservatore Romano,* 1928 08 22, p. 1.)

[1323] J. Staugaitis, min. veik., p. 319.

[1324] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P. Klimo 1931 12 15 konfidenciali *Pro memoria* „Trumpa Lietuvos ir Vatikano santykių istorija (1922–1932)" užsienio reikalų ministrui dr. D. Zauniui, *LCVA,* f. 383, ap. 7, b. 1194, l. 143.

[1325] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1928 03 27 konfidencialus pranešimas Nr. 32?L premjerui prof. A. Voldemarui, *LPPŠSAR*, byla: Vatikano Pasiuntinybė. Eiliniai nuorašai, 1927–1930.

[1326] Tiesa, trečio–ketvirto dešimtmečių sandūroje tautininkų valdžios santykiai su Katalikų Bažnyčia klostėsi nevienareikšmiškai, kai kurie kunigai pasitikėjo valdžia, netgi ją rėmė ir ragino reformuoti-tobulinti sustabarėjusią katalikų kunigų veiklą krašte. Štai 1929 m. vėlyvą pavasarį kunigas, nepanorėjęs pasirašyti savo pavardės, į prezidentą A. Smetoną kreipėsi tokiu laišku: „Nelengva yra šių dienų mūs dvasiškijos problema. Ji būtų ne tokia paini, jei kunigą būtų galima traktuoti vien tik kaipo Kristaus apaštalą, taigi tik kaipo asmenį, vien tikyboje suinteresuotą. Tuomet išeinant iš žinomų tikybos dėsnių lengva būtų sanuoti dvasiškių luomas. <...> Užtektų atsižvelgti į tris praktinio kunigo gyvenimo (turim omeny kaimo kunigą) apystovų pakeitimus. <...> I. Reikalinga būtų pakeisti materialines kunigo gyvenimo apystovas jas suprastinant ir suvienodinant. Visos piniginės įeigos: aukos, kalendos aukos, pelnas iš žemės, nuomos, alga, visos kunigo pajamos turėtų pereiti ne vien per kunigo rankas ir parapijos atstovų, o būtinai per vyskupijos kasą. Šis griežtas centralizmas veiktų kaipo kunigijos sanacija. Vyskupas, turėdamas savo žinioje visas kunigų pinigines įplaukas, galėtų jas paskirstyti. Kunigai atsipalaiduotų nuo suinteresuotumo piniginėmis parapijos įeigomis. II. Celibatui turi būti sudarytos tinkamos sąlygos. Moterims klebonijoje ne vieta. Būtinas asketinis gyvenimas. <...> III. Kunigo darbas nėra racionalizuotas. Kunigai mažai dirba savo tiesioginį darbą, o užsiimінėja įvairiose organizacijose, ūkio reikalais. Bent vienas iš dviejų parapijos kunigų privalėtų eiti keliaujančio tikybinio mokytojo pareigas. Bet dvasininkija, kilusi iš kaimo ir nepanaikinusi visų savo ydų, prieš tai

demokratija konkordato pasirašymą sutiko atsargiai, su neslepiamais įtarinėjimais, kad autoritarinė valdžia nesugebės deramai jo vykdyti, ir kartu ryžtingai pasišovusi ginti konkortate įtvirtintas vertybes. Netrukus po konkordato ratifikavimo LKDP leidžiamas opozicinis *Rytas* kiek iššaukiamai valdžios atžvilgiu, tarsi programuodamas būsimus audringus nesutarimus, vedamajame rašė:

„Konkordatas valstybei uždeda pareigų Bažnyčios atžvilgiu. Todėl jis nėra tobuliausias, bet tik kompromisinis kelias santykiams tvarkyti. Kalbant iš esmės tiktų pasakyti, kad valstybė gali kenkti Bažnyčiai, nes ji yra žemiška galia, bet jokiu būdu negalima prileisti mintį, kad Bažnyčia galėtų kenkti Valstybei. <...> Konkordatas yra vienas dalykas, o jo vykdymas ir interpretavimas – kitas. <...> Nuo to, kiek valstybės vadovai parodys lojalumo, tikro Bažnyčios reikalų supratimo, nuoširdaus noro pagelbėti išganingame Bažnyčios darbe, pareis konkordato pasisekimas. Čia pat reikia pažymėti, kad klystų tas, kas manytų, kad Bažnyčios akcija apsiriboja šventyklos sienomis. Ne. Toji akcija siekia visų kultūros ir net ekonomikos sričių, o netiesiogiai daro neįkainojamos įtakos į pačią politiką“[1327].

Ryto pranašavimai pildėsi stebėtinai greitai. Dar nespėjus konkordato ratifikuoti paaiškėjo, kad šalys išties skirtingai interpretuoja atskirus konkordato straipsnius ir 1927 m. rugsėjo 27 d. kardinolo P. Gasparri notą prof. A. Voldemarui dėl kunigų Didžiųjų seminarijų skaičiaus Lietuvoje[1328]. Tiesa, čia pat turime pastebėti, jog autoritarinių režimų didesnė ar mažesnė trintis su Katalikų Bažnyčia, krikščioniškosios demokratijos partijomis arba Šventuoju Sostu tuomet buvo būdinga ir kitoms nedemokratinėms šalims, pavyzdžiui, J. Piłsudskio sukonstruotam vadinamajam *sanaciniam* režimui Lenkijoje[1329]. 1929 m. pavasarį charakteringi nesutarimai tarp Lietuvos valdžios ir Katalikų Bažnyčios, krikščioniškosios demokratijos partijų bei Vatikano kilo dėl Telšių vyskupo Justino Staugaičio iniciatyva ir potvarkiu Telšiuose įsteigtos Didžiosios kunigų seminarijos. Tuo reikalu Lietuvos URM generalinis sekretorius dr. Dovas Zaunius Lietuvos reikalų laikinajam patikėtiniui Vatikane rašė: „Turint omeny, kad Šv. Sostas savo 1927.IX.27. notoje pareiškė, kad pasitenkina dviem

instinktyviai sukyla – mes ne vienuoliai, o pasaulietiniai kunigai. <...>“. (Anoniminis nežinomo kunigo 1929 04 30 laiškas „Dvasiškijos problema“ Respublikos prezidentui A. Smetonai, *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 504, l. 61– 66.)

[1327] Konkordatas, *Rytas*, 1927 12 20, p. 1.

[1328] Lietuvos URM Teisių ir administracijos departamento direktoriaus dr. D. Zauniaus 1927 10 12 *Pro memoria* apie susitikimą su Vatikano *Chargé d'Affaires* L. Faidutti, ten pat, f. 383, ap. 7, b. 715, l. 60–61.

[1329] J. Kochanowski, Horthy und Piłsudski – Vergleich der autoritären Regime in Ungarn und Polen, *Autoritäre Regime in Ostmittel- und Südosteuropa 1919–1944*, herausgegeben von E. Oberländer, Paderborn-München-Wien-Zürich, 2001, S. 90–91; J. W. Borejsza, *Mussolini był pierwszy...* , Warszawa, 1989, s. 111; E. D. Wynot, Jr., *Polish Politics in Transition. The Camp of National Unity and the Struggle for Power 1935–1939*, University of Georgia Press Athens, 1974, p. 22, 83, 127.

seminarijom, Lietuvos Vyriausybė skaito, kad Vatikanas, nedarydamas nieko paraginimui Telšių Vyskupo, įsteigusio naują seminariją, laikytis Konkordato, pats laužo Konkordatą. Kyla čia klausimas, kaip traktuoti tą Telšių seminariją, ar pripažinti seminaristams privilegijas (nuo kariuomenės paliuosavimo), ar leisti baigusiems seminariją užimti valdiškas vietas ir, galų gale, kas padaryti su Vyskupu, kuris peržengė savo teises, ir kaip reaguoti į Vatikaną, kuris Vyskupo nesudraudžia?“[1330] Kartu URM generalinis sekretorius atstovą informavo, kad „Vyriausybė yra nusistačiusi statyti klausimą griežtai ir rengia Vatikanui notą“. Apie tai diplomatas paprašytas netgi „oficioziškai“ informuoti Vatikaną[1331].

Kadangi Šventasis Sostas vyskupo J. Staugaičio „nesudrausmino“, 1929 m. vidurvasarį – liepos 12 d. – Lietuva Vatikanui įteikė notą, reikalaujančią, kad Telšių seminarija, kaip nesuderinama su konkordato dvasia ir kardinolo prof. P. Gasparri 1927 m. rugsėjo 27 d. notos raide, būtų uždaryta[1332]. To nepadarius, pagrasinta, kad seminaristai neteks savo privilegijų ir bus paimti privalomojon karinėn tarnybon. Įteikęs notą dr. J. Šaulys greičiausiai taktikos sumetimais iškart iš Vatikano išvyko atostogauti savo vietoj palikdamas atstovybės sekretorių S. Girdvainį[1333]. Toks reikalavimas ir jo sąlygos nebuvo politiškai korektiškas ir juridiškai nepriekaištingas, nes garsioji kardinolo P. Gasparri nota nedraudė Lietuvos vyskupams už savo lėšas steigti ir išlaikyti naujas seminarijas. Notos esmė buvo tik ta, kad Šventasis Sostas pasitenkina dviem valstybės finansuojamomis seminarijomis Lietuvoje ir tai tik „<...> turint galvoj esamas šiuo laiku apystovas <...>“[1334]. Beje, pastarieji notos žodžiai rodė, kad Šventasis Sostas, pasikeitus aplinkybėms, rezervuoja sau teisę šią poziciją keisti.

Būtent tokia prasme buvo atsakyta ir į Lietuvos vyriausybės notą. Liepos 27 d. notoje kardinolas prof. P. Gasparri diplomatiškai nurodė, kad vyskupams steigti seminarijas savo vyskupijose leidžia bažnyčios kanonai, kuriuos pagal konkordatą įsipareigojo pripažinti ir Lietuvos vyriausybė, o jau minėta jo nota liečia tik finansinius Lietuvos vyriausybės įsipareigojimus. Kardinolas pabrėžė, kad vyskupas J. Staugaitis šiuo atveju tik negali įsteigtai seminarijai išlaikyti iš vyriausybės prašyti papildomų lėšų, o privalo verstis iš jau turimų[1335]. Taigi svarstant 1927 m. rgsėjo 27 d.

[1330] URM Politikos departamento direktoriaus dr. D. Zauniaus 1929 04 18 laiškas Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane dr. J. Šauliui, *LCVA,* f. 383, ap. 7, b. 932, l. 63.

[1331] Ten pat.

[1332] Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane dr. J. Šaulio 1929 07 12 šifruota telegrama iš Romos į Kauną URM Politikos departamentui, ten pat, l. 24.

[1333] Ten pat.

[1334] Vatikano valstybės sekretoriaus kardinolo prof. P. Gasparri 1927 09 27 slapta nota Lietuvos premjerui ir užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui, ten pat, b. 715, l. 108.

[1335] A. Gaigalaitė, *Klerikalizmas Lietuvoje...*, p. 170.

kardinolo prof. P. Gasparri notos turinio ir didžiųjų seminarijų Lietuvoje skaičiaus suderinimo dilemą, sunkoka būtų vienareikšmiai sutikti su istoriko profesoriaus Juozo Skiriaus teiginiu, kad Telšių seminarijos „<...> egzistavimas prieštaravo <...> slaptajam konkordato priedui"[1336].

1929–1930 m. nesutarimų tarp Lietuvos bei Vatikano kilo ir dėl vyriausybės siekio mažinant išlaidas reformuoti Kaune įsikūrusio Lietuvos universiteto Teologijos-filosofijos fakultetą[1337] bei 1930 m. rugpjūčio 30 d. švietimo ministro Konstantino Šakenio vidurinių, aukštesniųjų bei specialiųjų bendrojo lavinimo mokyklų direktoriams išplatinto aplinkraščio Nr. 244, kuriuo šiose švietimo įstaigose uždraustos visos mokinių organizacijos, išskyrus skautus[1338]. Švietimo ministro paskelbtame aplinkraštyje, be kita ko, sakoma: „<...> nuo šių mokslo metų pradžios visos, be jokios išimties, politiškai-visuomeninio pobūdžio moksleivių organizacijos visose Lietuvos mokyklose <...> Švietimo Ministerijos nutarimu uždaromos. <...> Paliekama tėra tik skautų brolijos organizacija, kuri auklėja jaunimą taip, kaip mokyklos drausmė reikalauja, ir skatina lygiai savo narius rūpestingai mokytis"[1339].

Suprantama, jog šis nedemokratiškas Švietimo ministerijos įsakymas sudavė stiprų smūgį daugeliui įvairių mokinių ar jaunimo organizacijų ir pirmiausia labai išplėtotam mokyklose bei įtakingam ateitininkų judėjimui, kurį Lietuvos Katalikų Bažnyčia vienareikšmiškai traktavo kaip Katalikų veikimo centro[1340] narį[1341]. Todėl

[1336] J. Skirius, min. veik., p. 243.

[1337] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro dr. J. Šaulio 1929 07 12 šifruota telegrama Lietuvos URM Politikos departamentui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 932, l. 24.

[1338] Lietuvos švietimo ministro inžinieriaus K. Šakenio 1930 08 30 aplinkraštis Nr. 244 „Visų Švietimo Ministerijos žinioje esančių vidurinių ir aukštesniųjų bendrojo lavinimo ir specialiųjų mokyklų direktoriams: Mokinių organizacijų reikalu", ten pat, b. 1194, l. 152–155.

[1339] Ten pat, l. 154, 155.

[1340] Manytume, tikslinga priminti, jog trečiojo dešimtmečio pabaigoje – ketvirtojo dešimtmečio pradžioje Katalikų veikimo centras Lietuvoje jau buvo didelė ir įtakinga organizacinė jėga, su kuria A. Smetonos autoritarinis režimas, kad ir nenoromis, bet neretai buvo priverstas taikstytis. Antra vertus, kodėl autoritarinė Lietuvos valdžia nebuvo linkusi toleruoti Katalikų veikimo centro veiklos, gana gerai gali paaiškinti 1929 m. rugsėjo 25–26 d. įvykusioje KVC konferencijoje priimti bei KVC Valdybos patvirtinti šio judėjimo uždaviniai. Akivaizdu, jog Panevėžio vyskupo K. Paltaroko suformuluoti svarbiausi KVC uždaviniai sunkiai derėjo prie A. Smetonos kuriamo autoritarinės valstybės bei visuomenės modelio: „Katalikų Veikimo Centras yra sąjunga, vienijanti lietuvius katalikus ir katalikiškas organizacijas, kad sustiprinus, praplatinus ir apgynus katalikybės dėsnius asmenų, šeimos, mokyklų ir visuomenės gyvenime. <...> Geriausias mokyklos tipas katalikams yra konfesinė mokykla, ypač kongregacijų vedama. <...> Reikia padaryti sėkmingų žygių Švietimo Ministerijoje, kad KVC narys, Ateitininkų Moksleivių Organizacija turėtų teisės kurtis visose mokyklose, kad nebūtų trukdoma įvairių mokyklų kuopoms jungtis į rajonus ar į tolygius įeiti santykius, daryti bendrus suvažiavimus laisvu nuo mokslo metu. <...> K. V. Centro atskiri asmenys, rinkdamiesi politinę partiją, privalo pasirinkti tą, kuri geriau atitinka krikščioniškuosius įsitikinimus, atstovaujamus K. V. Centro. <...> Taigi, katalikų veikimas yra ne vien religinis, bet ir socialinis; be grynai religinių priemonių, kaip antai pamokslai, sakramentai, maldos, apeigos, brolijos, savo tikslams siekti privalo vartoti gyvą žodį, spaudą, mokyklas, organiza-

neatsitiktinai Lietuvos Katalikų Bažnyčia šį aplinkraštį traktavo kaip tiesioginį konkordato 25 straipsnio pažeidimą, kuriame valstybė buvo įsipareigojusi duoti „<...> pilną laisvę kurtis ir darbuotis draugijoms, kaipo Katalikų Akcijos nariams, siekiantiems pirmučiausiai religinio tikslo ir esantiems Vyskupo žinioje"[1342], ir kreipėsi užtarimo į Vatikaną. Šventasis Sostas į lietuvių vyskupų kreipimąsi atsiliepė nedelsdamas. 1930 m. rugsėjo 17 d. Vatikano nuncijaus Lietuvoje Riccardo Bartoloni įgaliotas „Jo Šventenybės Valstybės sekretoriaus" premjerui Juozui Tūbeliui įteikė specialią notą. Verta atkreipti dėmesį į tai, jog nota buvo adresuota ne prof. A. Voldemaro mokiniui ir sekėjui, „kietos linijos" šalininkui, tuometiniam užsienio reikalų ministrui dr. Dovui Zauniui, bet gerokai švelnesnio charakterio ir nuolaidesniam pareigūnui premjerui J. Tūbeliui[1343]. Tiesa, labai greit paaiškėjo, kad „liberalusis" J. Tūbelis šiuo atveju Vatikano bei nuncijaus atžvilgiu laikosi principingiau nei dr. D. Zaunius.

Nuncijaus R. Bartoloni pasirašytoje notoje, be kita ko, sakoma, kad „<...> Šventasis Sostas su nusistebėjimu patyrė apie neseniai duotą <...> Pono Švietimo *Ministerio įsakymą uždrausti bei uždaryti vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų katalikų* moksleivių organizacijas. Jei šitos priemonės turėtų pasilikti, tai Šventasis Sostas negalėtų pasielgti kitaip, kaip matyti tame sulaužymą Konkordato 25 str. <...>"[1344] Kartu pabrėžta, kad „iš tikrųjų, kalbant apie vidurinių ir aukštesniųjų katalikų moksleivių organizacijas negalėtų būti jokios abejonės, kad tai yra pirmučiausiai religinio tikslo turinčios organizacijos, kurios yra *Katalikų Akcijos* dalis ir yra Vyskupo žinioje <...>, kaip ir numato konkordato 25 straipsnis. Be to, notoje priekaištaujama dėl valdžios draudimo vyskupui „šiomis dienomis" Telšiuose sušaukti Katalikų Kongre-

cijas, paskaitas, manifestacijas, prašymus, memorandumus, protestus, atsišaukimus į visuomenę, kultūrinius ir ekonominius veiksmus, sportą, pramogas... Katalikas, ypač K. V. C. narys, neturi teisės stovėti nuošaliai ir tylėti, o turi veikti, kas ką gali, kas patarimais, kas pamokymais, kas darbu; ypač privalo prieštarauti visam tam, kas nesutinka su K. V. C. uždaviniais <...>. Turime ne tik priešintis pagoniškos kultūros įtakai, šeimos pakrikimui, plikoms madoms, seksualizmu pritvinkusiems šokiams, bendroms maudykloms, negražioms krautuvių vitrinoms, nepadoriems laikraščių skelbimams, bjauriems plakatams..., bet ir atgauti prarastas pozicijas, imtis vadovavimo, susirūpinti kuriamuoju darbu. Privalome pozityviai veikti kurdami savą katalikišką kultūrą, tvarkyti asmens, šeimos gyvenimą, drabužius, pramogas, brautis į valsčiaus, valstybės įstatymų sritį <...>". (Vyskupas K. Paltarokas, *Katalikų veikimo centras ir svarbiausi jo uždaviniai Lietuvoje*, Kaunas, 1929, p. 6, 8, 9, 10, 15, 16.)

[1341] Ten pat, p. 8.

[1342] Konkordatas Šv. Sosto ir Lietuvos Respublikos, *Concordat...*, p. 8.

[1343] Mūsų jau aukščiau cituotame dokumente JAV konsulas apie J. Tūbelį atsiliepė taip: *„Gerokai nepaprastas žmogus, visai gerai nusimano apie finansinius dalykus, gerai orientuojasi ir finansinėj politikoj. Gerai pažįsta šalies finansinę ir ūkišką padėtį, nes ilgą laiką darbavosi žemės ūkio įstaigose. Mandagus ir draugijingas žmogus. Jo ypatingas privalumas, kad politikos dalykais, kiek man yra žinoma, visai nesiinteresuoja*". (Žinios iš konsulatų, *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 504, l. 355.)

[1344] Šventojo Sosto nuncijaus Lietuvoje R. Bartoloni 1930 09 17 nota Lietuvos premjerui J. Tūbeliui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1194, l. 143.

są, kas esą taip pat pažeidžia konkordato 25 straipsnį, bei reiškiamas nepasitenkinimas dėl užsienio reikalų ministro viešų pasisakymų spaudoje, kurie „<...> neatrodo įkvėpti Šventojo Sosto atžvilgiu draugingumo ir pagarbos jausmų“[1345].

Antra vertus, nota baigiama taikingai ir su viltimi, kad iškilusios problemos bus sėkmingai sprendžiamos, o Lietuvos vyriausybė savo elgesiu patvirtins nuo seno rodomą „<...> prisirišimą prie Šventojo Sosto ir prie Katalikų Bažnyčios“, dėl ko santykiai tarp šalių taps „<...> dar glaudesni“[1346]. Deja, nuosaikiai suredaguota Vatikano nota didesnio poveikio valdžios nusistatymui nepadarė. Vyriausybė savo ankstesnių sprendimų neatšaukė. Ieškodamas išeities ir harmoningo iškilusių problemų sprendimo, 1930 m. lapkričio 1 d. Pijus XI bandė tiesiogiai kalbėtis su Lietuvos atstovu dr. J. Šauliu bei apeliuoti į prezidento A. Smetonos geranoriškumą ir išmintį. Vos grįžęs iš šio susitikimo, dr. J. Šaulys į Kauną rašė: „Šiandien turėjau audienciją pas Šv. Tėvą. Priėmė mane gana sujaudintas arba bent nudavė tokį. Prašė manęs įdėm pranešti Ponui Prezidentui, kad Jis esąs labai nuliūdęs dalykų padėtim Lietuvoje. Pakartotinai pabrėžė man tą savo prašymą“[1347].

Pijus XI lietuvių diplomatui apgailestaudamas pasakė, kad net „<...> nereikėję daryti konkordato, jei temanoma jį tik šitokiu būdu pildyti“. Pasak popiežiaus, katalikiškame krašte ateitinkų veiklos mokyklose uždraudimas yra labai pavojingas, nes tolina jaunimą nuo bažnyčios ir artina prie „Vilkų[1348] <...> ar socialistų bei komunistų“[1349]. Dr. J. Šauliui pabandžius paprieštarauti ir išsakyti prielaidą, jog nuncijaus monsinjoro R. Bartoloni popiežiui teikiama informacija ne visuomet gali būti tiksli ir objektyvi, Pijus XI, pasak lietuvių diplomato, „kaip ir atspėdamas mano mintį ėmė mane įkalbinėti, kad jis, girdi, remasi ne vien Mgr. Bartoloni informacijomis, o esąs visų vyskupų nepriklausomai vienas nuo kito informuojamas“.

Audiencija pas popiežių Kauno diplomatas tąkart liko ne itin patenkintas, nors jam asmeniškai Šventasis Tėvas jokių pastabų nepadarė ir netgi maloniai prisiminė prieš dešimtmetį Kaune įvykusią savo viešnagę. Pirmiausia dr. J. Šaulys nusivylė tuo, kad Pijus XI, norėdamas „<...> pateisinti savo suvereninį arbitrališkumą“, esą visiškai nenorėjo išgirsti antrosios pusės nuomonės ir motyvų. Anot lietuvių diplo-

[1345] Ten pat, l. 143–144.
[1346] Ten pat, l. 144.
[1347] Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane dr. J. Šaulio 1930 11 01 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui dr. D. Zauniui, ten pat, b. 1063, l. 73.
[1348] Galvoje turima paramilitarinė, ultranacionalistinė *Geležinio Vilko* organizacija, į savo gretas pirmiausiai aktyviai verbavusi išsilavinusį, „tautiškai susipratusį“ lietuvių jaunimą. Plačiau apie šios organizacijos veiklą žr.: G. Rudis, Augustinas Voldemaras ir voldemarininkai, A. Voldemaras, *Pastabos saulėlydžio valandą*, p. 5–29.
[1349] Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane dr. J. Šaulio 1930 11 01 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui dr. D. Zauniui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1063, l. 73.

mato, „kiek kardinolas Pacelli* ir Mons. Pizzardo laikėsi pasyviai, klausydamiesi mano dėstymo, tiek Šv. Tėvas parodė man aktyvumo, versdamas mane pasyviai klausytis Bažnyčios suvereno nepasitenkinimo“[1350]. J. Šaulys netgi įtarinėjo, kad „toks Šv. Tėvo priėmimas, man parengtas, nebuvo, žinoma, atsitiktinis dalykas“, o buvo iš anksto „<...> greičiausiai atitinkamai pasiruošta“[1351].

Diplomatas atkreipė dėmesį į tai, kad popiežius „<...> pats aktyviai visa ką veda“, koordinuoja visą Šventojo Sosto politiką ir netgi aktyviai seka Lietuvos reikalus. Apibendrindamas audiencijos pas Pijų XI rezultatus, dr. J. Šaulys į Kauną rašė: „Išvada, kurią dar kartą turiu padaryti: *spiritus movens* tai ne Valstybės Sekretorius kard. Pacelli ar kas kitas, o pats Šv. Tėvas. Bet tatai neprivalo mūsų išmušti iš vagos ir iš mūsų užimtų pozicijų. Tai juk ne tikybos, o politikos dalykai, kuriais Šv. Tėvas nėra neklaidingas, o kuriais ir mūsų teisė ir prievolė yra ginti savo valstybės reikalus, kaip mūsų sąžinė mums diktuoja“[1352]. Taip klostantis reikalams, Kauno diplomatas matė esant prasminga popiežių būtinai supažindinti ir su kitos pusės, t. y. Lietuvos vyriausybės, nuomone bei argumentais dėl kilusio konflikto. Todėl URM diplomatas siūlė: „<...> reikia dabar mūsų *Pro memoria* rašte pasakyti visa, kas reikalinga padėčiai nušviesti antrosios /mūsiškės/ pusės šviesa po to, kai jau nuncijus ir vyskupai bus Šv. Tėvui <...>“ pateikę savo nuomones[1353].

Užsienio reikalų ministras diplomato siūlymui, regis, pritarė, nes gruodžio 4 d. dr. J. Šauliui išsiuntė šifruotą telegramą – *Pro memoria*, kuria remdamasis pastarasis turėjo parengti ir įteikti Vatikanui atitinkamą notą. Dr. D. Zauniaus parengtame dokumente labiausiai skundžiamasi nuncijaus R. Bartoloni veikla Lietuvoje. Nuncijus kaltintas trimis, autoritarinės valdžios požiūriu, didžiosiomis nuodėmėmis: 1) „<...> dalyvauja garbės svečiu katalikiškų organizacijų susirinkimuose“, kurie dažnai įstatymų yra draudžiami ir kuriuose oratoriai „agresingu tonu“ politikuoja bei puola valdžią. Pasak ministro, toks nuncijaus elgesys suponuoja tikintiesiems mintį, kad „<...> nuncijus ir popiežius aprobuoja“ ar net pageidauja politinių akcijų prieš vyriausybę; 2) pažeidinėja konkordato nuostatas, tačiau Kaune ir provincijoj „<...>

* Galvoje turimas Eugenio Pacelli – tuomet jau Vatikano Valstybės sekretorius, vėliau – popiežius Pijus XII. Kardinolas prof. P. Gasparri iš Valstybės sekretoriaus pareigų dėl solidaus amžiaus (per 75 m.) atsistatydino 1929 m. pabaigoje. Pasitraukęs iš aktyvaus valstybinio darbo, jis rankų nenuleido ir ėmėsi aktyvios akademinės veiklos: tapo komisijos, kodifikuojančios Rytų apeigų bažnytinius įstatymus, pirmininku, dalyvavo įvairiose tarptautinėse teisininkų konferencijose ir kongresuose. Paskutinę savo viešą paskaitą kardinolas perskaitė 1934 m. lapkričio 14 d. Romoje vykusiame tarptautiniame kanonų teisės specialistų kongrese, o po keturių dienų – 1934 m. lapkričio 18 d., sulaukęs 82 m. amžiaus, kardinolas ir kanonų teisės prof. Pietro Gasparri mirė.

[1350] Ten pat, l. 74.

[1351] Ten pat, l. 73a.

[1352] Ten pat, l. 74.

[1353] Ten pat.

darydamas kunigų suvažiavimus, vaišes" savo elgesį užmiršta ir smerkia tik vyriausybę dėl konkordato laužymo; 3) vyriausybei stengiantis su nuncijumi bendrauti ir „<...> šalinti pavojų geriems santykiams, nuncijus laikosi nuošaliai" ir jau keli mėnesiai „<...> vengia ir nesistengia prisidėti prie vyriausybės pastangų geriems santykiams užtikrinti"[1354].

Atitinkamą notą Vatikano Valstybės sekretoriui Lietuvos atstovas įteikė jau kitą dieną po to, kai buvo gauta dr. D. Zauniaus telegrama. Koks buvo Lietuvos vyriausybės nepasitenkinimas Šventojo Sosto nuncijaus Lietuvoje veikla, gali rodyti ir tai, jog 1930 m. pabaigoje – 1931 m. pradžioje Kaune netgi keletą kartų svarstyta galimybė nuncijų R. Bartoloni oficialiai paskelbti *persona non grata*. Tačiau šios kraštutinės priemonės tuomet buvo išvengta. 1931 m. sausį nuncijus R. Bartoloni buvo iškviestas į Romą tiesioginėms konsultacijoms. Tokį Vatikano žingsnį Lietuvos vyriausybė sutiko su palengvėjimu ir pradėjo daryti diplomatinius žygius, kad nuncijus į Lietuvą nebegrįžtų, jo vieton būtų paskirtas kitas diplomatas.

Dr. J. Šaulio teigimu, 1931 m. sausio 31 ir vasario 3 d. tuo reikalu jam buvo pavykę susitarti su kardinolo E. Pacelli pavaduotoju monsinjoru G. Pizzardo, kuris esą pareiškęs, kad „<...> baimės del M-ro B[artoloni] grįžimo negalį būti, nes jis pasilieką̨s kol kas Romoje"[1355]. Šią „džiugią" naujieną lietuvių diplomatas tuomet šifruota telegrama nedelsdamas pranešė į Kauną – URM. Pasak dr. J. Šaulio, būtent šie G. Pizzardo pareiškimai tuomet lėmę, kad Lietuvos vyriausybė atsisakiusi „<...> tuo tarpu nuo oficialaus demaršo" dėl nuncijaus išsiuntimo iš Lietuvos. Kaune tikėtasi, kad šį itin subtilų ir nemalonų reikalą pavyks išspręsti „<...> diskretiškomis priemonėmis, <...> be sukrėtimų"[1356]. Tačiau įvyko priešingai: balandžio 13 d. nuncijus R. Bartoloni jau buvo Kaune, ir jo grįžimas laikinojoje sostinėje, deja, sukėlė nepasitenkinimą ar netgi tam tikrą sumaištį.

Nuncijui R. Bartoloni grįžus į Kauną, URM nusprendė ilgiau nebelaukti ir griebėsi kraštutinės priemonės – primygtinai išprašyti „nepageidujamą" diplomatą iš šalies. Oficialų demaršą nuncijaus atšaukimo reikalu Vatikano Valstybės sekretoriui kardinolui E. Pacelli dr. J. Šaulys padarė 1931 m. balandžio 16 d. Šis žingsnis nei dr. J. Šauliui asmeniškai, nei vyriausybei, regis, malonus nebuvo. Iškart po demaršo pastarasis į laikinąją sostinę rašė: „<...> demaršas, kurį taip ilgai stengiaus nustumti

[1354] Užsienio reikalų ministro dr. D. Zauniaus 1930 12 04 šifruota telegrama iš Kauno į Romą Lietuvos nepaprastajam pasiuntiniui ir įgaliotajam ministrui prie Šventojo Sosto dr. J. Šauliui, ten pat, l. 13–14.

[1355] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio 1931 04 16 „visiškai" konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui dr. D. Zauniui, ten pat, l. 185.

[1356] Ten pat.

ir kuris, mano paties įsitikinimu, dabar pasidarė nebeišvengiamas, yra mano galų gale padarytas“[1357].

Dr. J. Šaulio audiencija pas kardinolą E. Pacelli užtruko apie 45 minutes. Pasak lietuvių diplomato, „mudviejų pasikalbėjimas <...> buvo tarpais gana audringas. Baigėsi betgi taikiu tonu ir atsisveikinova vis dėlto geruoju“[1358]. Iš esmės buvo kalbėta dėl dviejų dalykų: nuncijaus atšaukimo iš Lietuvos bei konkordato XVIII straipsnio nevykdymo. Demaršą dr. J. Šaulys pradėjo nuo pareiškimo, jog R. Bartoloni „<...> visai netikėtas <...> grįžimas Kaunan yra sukomplikavęs dar labiau ir taip gana įtemptą dalykų stovį“, o jo nediplomatiškas ir sunkus charakteris situaciją gali dar labiau pabloginti. Dr. Šaulys Valstybės sekretoriui priminė, jog dėl nuncijaus atšaukimo iš Kauno Lietuvos vyriausybė žygius Vatikane daro jau nuo praėjusių metų gruodžio. „Kai sausio mėnesį M-ras Bartoloni atvyko Romon, mūsų Vyriausybė buvo nusistačiusi padaryti visa, idant jo grįžimas Lietuvon nebūtų galimas, būtent pareikšti, kad jis nebėra mūsų Vyriausybei *persona grata*“, – gana atvirai aiškino savo vyriausybės poziciją Vatikano Valstybės sekretoriui dr. J. Šaulys[1359].

Audiencijos metu išryškėjo dar dvi įdomios detalės. Viena, kardinolas E. Pacelli nedaug žino apie Lietuvos vyriausybės jau keli mėnesiai reiškiamą nepasitenkinimą nuncijumi ir visai nėra informuotas apie savo pavaduotojo G. Pizzardo susitarimą su dr. Šauliu, jog nuncijus į Lietuvą nebegrįš, nes Lietuvos vyriausybė jo nebelaiko *persona grata*[1360]. Antra, jeigu tikėsime Lietuvos reikalų Vatikane laikinojo patikėtinio žodžiais, tai monsinjoras G. Pizzardo, iš anksto sužinojęs 1931 m. vasario 3 d. turėjusios įvykti dr. J. Šaulio „extra“ audiencijos pas kardinolą E. Pacelli priežastį – lietuvių diplomatas kardinolui ketino „delikačiai“ pareikšti, kad nuncijus nebelaikomas Lietuvoje *persona grata* – šią audienciją sąmoningai sutrukdė. Anot dr. J. Šaulio, staiga įėjęs į kardinolo priimamąjį „<...> M-ras Pizzardo <...> pasiėmęs mane po ranka, pasikvietė eiti pas jį, nes kardinolas, girdi, dabar jokiu būdu negalįs priimti“[1361].

Dr. J. Šaulio pasakojimas būsimąjį popiežių nustebino, ir jis juo suabejojo. Kardinolas lietuvių diplomatui nurodė, kad jo paskirtos audiencijos niekada nėra atšaukiamos ir taip vargu ar galėję būti aną kartą. Tačiau Kauno atstovas nepasidavė ir pabrėžė, jog „<...> tai yra faktas, kurį jis [kardinolas. – *A. K.*] gali konstatuoti tuoj pasišaukęs M-rą Pizzardo“. Negana to, kardinolui E. Pacelli dr. J. Šaulys prisipaži-

[1357] Ten pat.
[1358] Ten pat.
[1359] Ten pat.
[1360] Ten pat, l. 186.
[1361] Ten pat.

no, jog dėl vasario 3 d. neįvykusios audiencijos jis kurį laiką jautėsi užgautas ir jį graužė abejonės. Apie jį tuomet kamavusį nerimą Vatikano Valstybės sekretoriui lietuvių diplomatas kalbėjo: „<...> baigęs reikalus su M-ru Pizzardo, aš vis dėlto jaučiau kiek abejojimų del tokio man nepaprasto kardinolo pasielgimo, aš dar iš namų, negalėdamas nurimti, telefonavau M-rui Pizzardo, kad jis būtų geras pasakyti man tikrą teisybę, kodėl Kardinolas, paskyręs man valandą, negalėjęs manęs priimti, ir, ar čia nesislepia kokie kiti motyvai <...>. M-ras Pizzardo stengėsi mane nuraminti, kad čia nieko visai nesislepią ir, kad Kardinolas, turėdamas tuoj kur kitur vykti, fiziškai negalėjęs manęs priimti. Aš tuo patikėjau ir <...> galų gale nusiraminau ..."[1362] Taigi, pasak dr. J. Šaulio, vasario 3 d. su G. Pizzardo dar kartą aptaręs nuncijaus R. Bartoloni istoriją, jis laikė „<...> visą reikalą baigtą ir kol kas sureguliuotą". Be to, lietuvių diplomatas kardinolui pareiškė, jog 1931 m. vasario 28 d. su monsinjoru G. Pizzardo jis dar kartą aptarė nuncijaus R. Bartoloni „reikalą" ir netgi priminė, kad ir toliau laikosi senojo „<...> tyliojo susitarimo: kaip tik M-ras B[artoloni] ims rengtis kelionėn į Lietuvą, aš būsiu priverstas ant tų pėdų pareikšti visai oficialiai, kad M-ras B[artoloni] nebėra mūsų Vyriausybei persona grata"[1363]. Kad nuncijus R. Bartoloni nelaukiamas Lietuvoje, monsinjorui G. Pizzardo esą dar kartą buvę priminta ir gegužės 8 d.

Pateikęs visą „nuncijaus istoriją" ir „konstatavęs tuos faktus", dr. J. Šaulys Vatikano Valstybės sekretoriui vyriausybės vardu „<...> visai formaliai ir oficialiai" pareiškė, kad nuncijus R. Bartoloni „<...> *nebėra persona grata*" Lietuvoje. Negana to, pasakė, jog nuo šiol Lietuvos vyriausybė „<...> atsisako palaikyti toliau su M-ru B[artoloni] by kokius santykius, kaip lygiai tęsti derybas, pradėtas su M-ru Faidutti, kol M-ras B[artoloni] liks Lietuvoj" [1364].

Nesunku įsivaizduoti, jog tokie radikalūs ar netgi ultimatyvūs Lietuvos atstovo pareiškimai kardinolui „<...> Pacelli padarė regimai nemažo įspūdžio", ir jis dr. J. Šauliui nedviprasmiškai užsiminė, kad baiminasi, jog jie gali sukelti „<...> rimtų pasėkų". Tačiau Kauno diplomato tai nesustabdė, ir jis ta pačia proga Vatikanui pareiškė „formalų protestą", kad Lietuvos vyskupai nevykdo konkordato XVIII straipsnio, kuris juos įpareigoja skirstant beneficijas konsultuotis su vidaus reikalų ministru[1365]. Čia pat nurodyta, kad lietuvių vyskupai jau yra padarę didelių nuodėmių: „<...> paskyrę klebonų <...> nesusižinoję su kompetentišku ministeriu".

Lietuvių diplomato tvirtinimu, pasikalbėjimas su Vatikano Valstybės sekretoriumi vyko dialogo forma, kurio metu „kardinolas stengėsi nuversti visą atsakomybę

[1362] Ten pat, l. 186–187.
[1363] Ten pat, l. 188.
[1364] Ten pat, l. 189.
[1365] Ten pat, l. 189–190.

nuo savęs remdamasis faktu", kad visa nuncijaus atšaukimo iš Kauno istorija buvo derinama ne su juo, o su G. Pizzardo. Kita vertus, pasak dr. J. Šaulio, kardinolas „<...> negalėjo nuneigti ir neneigė nei M-ro Pizzardo oficialumo, nei to, kad jam iš M-ro P.[izzardo] apie mano pareiškimus vis delto žinoma"[1366].

1931 m. balandžio 16 d. dr. J. Šaulio audiencija pas Vatikano Valstybės sekretorių baigėsi gana farizietišku lietuvių diplomato apgailestavimu, kad jis esą pasidavęs nepagrįstoms savitarpio supratimo „iliuzijoms" ir nepaklausęs savo Vyriausybės protingo patarimo dar gerokai anksčiau Šventajam Sostui oficialiai pareikšti, jog nuncijus R. Bartoloni nebelaikomas *persona grata* Lietuvoje. Taip esą tik būtų buvę išvengta nereikalingų emocijų ir reikalas būtų išspręstas greičiau ir paprasčiau. Anot dr. J. Šaulio, šią „piliulę kardinolas nurijo nė nemirktelėjęs"[1367].

Tačiau ši ironiška Kauno diplomato išvada, regis, nebuvo visai tiksli. Kardinolas E. Pacelli visai neketino šios nemalonios istorijos nuleisti tylomis. Jau kitą dieną – balandžio 17 – įvyko ilgokas* „retrospektyvinio pobūdžio" polilogas trise, kurio metu dr. J. Šaulys turėjo viską iš naujo aiškinti bei įrodinėti Vatikano Valstybės sekretoriaus bei jo pavaduotojo akivaizdoje[1368]. Pasak dr. J. Šaulio, „turėjau padėti M-rui P[izzardo] atsiminti faktus <...>, kuriuos jis vis dėlto turėjo patvirtinti, kai mano jam iš dienyno [jie] buvo pacituoti". Kita vertus, šio pokalbio metu paaiškėjo, kad Lietuvos atstovas intrigos Vatikane ieškojo be reikalo. O Lietuvos vyriausybės „taip laukiamas" nuncijus R. Bartoloni į Kauną vis dėlto grįžo ne dėl kardinolo E. Pacelli informacijos stokos ir juo labiau ne dėl jo pavaduotojo monsinjoro G. Pizzardo nerūpestingumo ar asmeninio suinteresuotumo. Šiam polilogui jau einant į pabaigą, monsinjoras G. Pizzardo dr. J. Šauliui tiesiai pareiškė: „Ko Tamsta nori, juk deciduoja vizą, kas – Šv. Tėvas, ir ne nuo mūsų pareina dalykai <...>"[1369].

Po šio atviro ir daug sakančio pareiškimo lietuvių diplomatui beliko tik filosofiškai susimąstyti. „Kokių žygių imsis Vatikanas po mūsų demaršo, sunku dar pasakyti", – rašė pranešime iš Romos į Kauną Lietuvos pasiuntinys Vatikane. Po pastarojo Lietuvos žingsnio, regis, panašiai jautėsi ir Šventojo Sosto diplomatai. Jie, manytume, taip pat nemažai mąstė ir neskubėjo duoti atsakymo į iššaukiantį Kauno demaršą. Tačiau olimpine kantrybe bei polinkiu į ilgus filosofinius apmąstymus, deja, pasižymėjo ne visi mūsų aprašomos istorijos herojai. Pirmajam kantrybė išseko

[1366] Ten pat, l. 190.

[1367] Ten pat, l. 190a.

* Šis dr. J. Šaulio pasikalbėjimas su kardinolu E. Pacelli bei jo pavaduotoju G. Pizzardo užtruko valandą ir penkiolika minučių.

[1368] Lietuvos pasiuntinio Vatikane dr. J. Šaulio 1931 04 17 visiškai konfidencialus pranešimas iš Romos į Kauną užsienio reikalų ministrui dr. D. Zauniui [prierašas ranka prie 1931 04 16 pranešimo], ten pat, l. 190a.

[1369] Ten pat.

tuometiniam Lietuvos užsienio reikalų ministrui dr. D. Zauniui[1370]. Balandžio 28 d. dr. J. Šaulys iš Kauno gavo griežto turinio telegramą-instrukciją, įpareigojančią jį veikti. Užsienio reikalų ministras joje ne itin diplomatiškai ir, sakytume, su sunkiai tramdomu susierzinimu rašė: „Nedavimas atsakymo į Tamstos šešioliktos balandžio demaršą ir Bartolonio pasilikimas Lietuvoje ilgainiui sudaro nepakenčiamą padėtį, kurios Vyriausybė ilgiau negu ligi šios savaitės galo toleruoti negali. Negavęs per tą laiką teigiamo atsakymo Tamsta turi gryžti Kaunan paliekant Lozoraitį *Chargé d'Affaires*. Tamstos nuožiūrai paliekama, ar reikalauti formalaus atsakymo, ar konstatuoti, [kad] atsakymo nedavimas per dvi savaiti skaitomas neigiamu atsakymu"[1371].

Gali būti, jog ultimatyvią, kategorišką užsienio reikalų ministro poziciją šiuo atveju galėjo lemti ne tik objektyvūs veiksniai – šalių tarpusavio diplomatinis konfliktas ar lietuvių diplomatijos negebėjimas rasti nuosaikesnių, alternatyvių sprendimų, bet ir subjektyvus momentas – dr. D. Zauniaus charakterio ypatybės. Štai iš Japonijos ambasadoriaus Prancūzijoje Sugimura atminties šaltokas tuometinio Lietuvos užsienio reikalų ministro būdas nebuvo išdilęs netgi praslinkus keletui metų nuo susitikimų su juo. Prisimindamas bendrus posėdžius Tautų Sąjungos asamblėjose ir privačius pasikalbėjimus su Lietuvos užsienio reikalų ministru bei kolegų atsiliepimus apie jį, japonų diplomatas P. Klimui taip apibūdino šį veikėją: „Zaunius buvo stiprus savo argumentacijose, bet jame buvo kažko, kas neleisdavo su juo susiartinti. Todėl juo stipriau jis argumentuodavo, juo daugiau reikėdavo nuo jo atsitolinti. Jis turėjo nejaukų karakterį"[1372].

Kita vertus, Lietuvos ir Vatikano konfliktą analizuojant platesniame kontekste, negalima nepastebėti dar vienos pakankamai reikšmingos aplinkybės. Manytina, jog kategorišką Lietuvos užsienio reikalų ministro toną bei nusistatymą formuojant diplomatinius santykius su Šventuoju Sostu tuomet iš dalies, be kitų dalykų, galėjo lemti ir susiklosčiusi tarptautinė konjunktūra bei ministro asmeninė diplomatinė patirtis. Trečio dešimtmečio viduryje – ketvirto dešimtmečio pradžioje, didesnių ir mažesnių nesutarimų ar diplomatinių nesklandumų Vatikanas turėjo ne tik su Lietu-

1370 Šiuo atveju verta prisiminti ir istoriko diplomato dr. Vytauto Žalio komentarą apie pagarsėjusius dr. D. Zauniaus nesutarimus su Šventojo Sosto pasiuntiniu. Anot V. Žalio, „D. Zauniaus konfliktas su Vatikano nuncijumi Bartolloniu Kaune jau buvo peraugęs į anekdotą, pasakojamą visose Europos sostinėse <...>". (V. Žalys, Stasys Lozoraitis – Lietuvos užsienio reikalų ministras, *Lietuvos diplomatija XX amžiuje*, Vilnius, 1999, p. 33.)

1371 Užsienio reikalų ministro dr. D. Zauniaus 1931 04 28 šifruota telegrama iš Kauno į Romą Lietuvos nepaprastajam pasiuntiniui ir įgaliotajam ministrui prie Šventojo Sosto dr. J. Šauliui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1063, l. 163.

1372 Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P. Klimo 1937 08 23 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui, ten pat, f. 648, ap. 1, b. 29, l. 163.

va, bet ir su kai kuriomis kitomis Europos valstybėmis. Pirmiausia su Čekoslovakija, Italija, Ispanija, Jugoslavija. Prisimenant, jog 1923–1925 m. dr. D. Zaunius buvo pasiuntiniu Čekoslovakijoje, o vėlesniais metais šiai šaliai jautė simpatiją ir domėjosi jos vidaus bei užsienio politikos reikalais, galima daryti prielaidą, jog nemažą vaidmenį nuncijaus R. Bartoloni išsiuntimo iš Kauno istorijoje galėjo suvaidinti Čekoslovakijos užsienio reikalų ministro dr. Edvardo Benešo pavyzdys. 1925–1926 m. tarp Čekoslovakijos vyriausybės ir Vatikano kilus konfliktui dėl žymaus čekų viduramžių veikėjo nacionalisto bei religinio reformatoriaus[1373], *Šventosios inkvizicijos* kaip eretiko 1415 m. sudeginto ant laužo Jano Huso asmenybės skirtingų istorinių vertinimų[1374], iš Prahos buvo priverstas išvykti Šventojo Sosto nuncijus Francisco Marmaggis. Negana to, santykiams normalizuoti Vatikanui į Prahą atsiuntus kitą savo diplomatą – nuncijų monsinjorą P. Ciriaci, dr. E. Benešas kurį laiką taip pat elgėsi gana arogantiškai ir net vengė jį priimti. Kad tarp Prahos ir Vatikano vėl užsimegztų pozityvus dialogas ir santykiai būtų normalizuoti[1375], monsinjoras P. Ciriaci ir jo įpėdiniai turėjo parodyti nemažai gudrumo bei lankstumo[1376]. Beveik neabejotina, jog visa ši istorija dr. D. Zauniui buvo gana puikiai žinoma ir atsiliepė jo mąstymui bei veiksmams. Vargu ar Lietuvos užsienio reikalų ministras galėjo nežinoti ir 1930 m. įsiplieskusių nesutarimų tarp Kroatijos klero ir Jugoslavijos centrinės valdžios, dėl kurių į Zagrebo arkivyskupo Josepho Bauerio diskusijas su Jugoslavijos religijos reikalų ministru[1377] buvo įpainiotas Šventojo Sosto nuncijus Belgrade monsinjoras Ermenigeldo Pellegrinetti.

[1373] Žymus lenkų kilmės amerikiečių istorikas Piotras S. Wandyczas J. Huso nuopelnus čekų kalbai, gramatikai ir rašybai lygina su Martino Lutherio nuopelnais vokiečių tautai. (P. S. Wandycz, *Laisvės kaina. Vidurio ir Rytų Europos istorija nuo viduramžių iki dabarties*, Vilnius, 1997, p. 37.)

[1374] St. A. Stehlin, min. veik., p. 140. Nesutarimų mazgas tarp Vatikano Kurijos ir Čekoslovakijos vyriausybės galutinai buvo apnuogintas tuomet, kai pastaroji pradėjo ruoštis oficialiam, viešam jubiliejiniam Jano Huso asmenybės paminėjimui. Šventasis Sostas didįjį čekų nacionalistą tuomet vertino kaip „religinį atskalūną", o jam skirtą šventę buvo linkęs traktuoti kaip provokaciją savo atžvilgiu bei viešą įžeidimą katalikybei.

[1375] Čekoslovakijos ir Šventojo Sosto santykių stygavimas užtruko ilgokai, nes tuomet tarp šalių iškilo ir kitų nesutarimų, pavyzdžiui, Breslau diecezijos klausimas. Tik 1927 m. gruodžio 17 d. tarp Vatikano ir Čekoslovakijos buvo parafuotas istoriografijoje vadinamas *Modus vivendi*. Šis dokumentas oficialiai pasirašytas 1928 m. vasario 2 d. *Modus vivendi* sudarymas sureguliavo Katalikų Bažnyčios juridinę padėtį valstybėje bei konstatavo, kad jokia Čekoslovakijos dalis negali būti priklausoma nuo vyskupo, reziduojančio užsienyje. Kartu tai buvo papildomas saugiklis Čekoslovakijos sienoms bei teritoriniam vientisumui. Beveik po dešimtmečio, 1937 m. rugsėjo 2 d., šalys sudarė delimitacinę sutartį, kuri numatė, kad Čekoslovakijos bažnytinę organizaciją sudaro trys bažnytinės provincijos: Čekijos, Moravijos, Slovakijos.

[1376] T. Włodarczyk, min. veik., p. 220–221.

[1377] J. F. Pollard, *The Vatican and Italian Fascism 1929–1932. A study in conflict*, Cambridge-London-New York-New Rochelle-Melbourne-Sydney, 1985, p. 99.

Grįžtant prie Lietuvos ir Vatikano diplomatinio konflikto ašies pažymėtina, kad jau kitą dieną po to, kai buvo gauta dr. D. Zauniaus telegrama – 1931 m. balandžio 29 d., – Kauno diplomatas užsienio reikalų ministro instrukciją įvykdė. Tačiau tai nepadėjo – Šventasis Sostas taip ir nerado priežasčių savo nuncijų atšaukti iš Lietuvos. Siekdamas Vatikaną „paspausti", gegužės pirmomis dienomis iš *Amžinojo miesto* išvyko dr. J. Šaulys. Lietuvos reikalus laikinai patikėta tvarkyti atstovybės patarėjui Stasiui Lozoraičiui. Tačiau norimo rezultato Kaunui nedavė ir ši demonstracija. Todėl Lietuvos vyriausybė ryžosi dar giliau klampinti savo santykius su Šventuoju Sostu. Birželio 1 d. S. Lozoraitis Vatikanui įteikė dar vieną notą, primygtinai nurodančią, kad Lietuvos vyriausybė nuncijaus R. Bartoloni nebelaiko *persona grata* ir prašo jį išvykti iš Lietuvos. Net nelaukiant Šventojo Sosto reakcijos į pastarąją notą, analogiškas žingsnis žengtas ir Kaune. Birželio 5 d. vidurdienį URM Protokolo šefas dr. Stasys Girdvainis Šventojo Sosto Nunciatūrai Lietuvoje įteikė notą Nr. 443, kurioje oficialiai, vyriausybės vardu taip pat pareikalauta, kad nuncijus R. Bartoloni nedelsdamas išvyktų iš Lietuvos[1378].

Įdomu tai, jog S. Girdvainį pats Šventojo Sosto nuncijus priimti atsisakė, todėl nota buvo įteikta sekretoriui L. Faidutti, kuris taip pat ne iškart priėmė neprašytą svečią iš Lietuvos URM. Pasak URM Protokolo šefo, tik po gerų penkių minučių „išėjęs į salioną, mgr. Faidutti buvo bemėginąs užimti mane lengva vizitine konversacija, kviesdamas sėsti ir teiraudamasis, kaip mano praleistos atostogos"[1379]. Tačiau šis lietuvių diplomatas, deja, nepasižymėjo aukštuomenės manieromis ir nutraukęs šeimininką trumpai išrėžė, jog yra įgaliotas įteikti notą nuncijui R. Bartoloni. Po tokio pareiškimo Nunciatūros patarėjas susirūpinusiu balsu pratarė: „Numatau jos turinį, palaukite" ir išėjo pasikonsultuoti su nuncijumi. Po poros minučių grįžęs pranešė, kad „Jo Ekselencija mgr. Bartoloni jį įgalioja tą notą priimti". Tačiau Lietuvos URM diplomatinio Protokolo šefui ir to buvo per maža, todėl jis dar pareikalavo, kad L. Faidutti pasirašytų jo iš anksto parengtą „pakvitavimą", jog notą tikrai paėmė[1380]. Nunciatūros patarėjas su tokiu S. Girdvainio pageidavimu „mielai sutiko" ir atiduodamas pasirašytą kvitą tik liūdnai paklausė: „Kur mes einam?". Tačiau Lietuvos URM pareigūnas klausimo esmės, regis, nelabai buvo linkęs suprasti ir į jokią kurtuaziją nesileido. Jo paties teigimu, „<...> aš tokiu pat oficiališku tonu atsakiau, kad mano įteiktoji nota yra logiška to mūsų „ėjimo" konsekvencija".

Šventojo Sosto Nunciatūros patarėjas, susidūręs su veik kategorišku pašnekovo tonu bei elgesiu „<...> padavė ranką, <...> atidarė duris į prieškambarį" ir Lietuvos

[1378] Lietuvos URM Protokolo šefo S. Girdvainio 1931 06 06 *Pro memoria* užsienio reikalų ministrui dr. D. Zauniui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1063, l. 94.

[1379] Ten pat.

[1380] Ten pat.

URM Protokolo šefą išlydėjo žodžiais: „Man labai gaila, ponas Girdvaini, kad tai Tamstai teko tokią misiją atlikti“[1381]. Ar dėl jam tekusios misijos apgailestavo ir S. Girdvainis, nežinia. Bent jau iš jo rašytos *Pro memoria* to nematyti.

Rytojaus dieną po notos įteikimo Vatikano nuncijus arkivyskupas Riccardo Bartoloni konstatavęs, kad „Lietuva nunciatūrai palaikyti dar nepriaugusi“[1382], iš Kauno išvyko[1383]. Lietuvos Respublikos diplomatiniai santykiai su Šventoju Sostu vėl pakibo ant plauko. 1931 m. birželio viduryje Šventasis Sostas ėmė boikotuoti Romoje likusį Lietuvos atstovybės patarėją S. Lozoraitį. Savo aukščiausią kulminacinį tašką diplomatinių santykių įtampa pasiekė birželio 16–19 dienomis, kada S. Lozoraitis suskato rūpintis savo vasaros atostogomis. Norėdamas išvykti, pagal nusistovėjusį diplomatinių santykių protokolą jis privalėjo apie tai informuoti Vatikano valstybės sekretoriato pareigūnus. Tačiau staiga paaiškėjo, kad tai padaryti nėra paprasta. Birželio 16–17 d. S. Lozoraitis „10 ar 11 kartų“ bandė prisiskambinti Vatikano Valstybės sekretoriaus pavaduotojui G. Pizzardo ir gauti pas jį audienciją. Tačiau visi skambučiai buvo nesėkmingi, su G. Pizzardo susisiekti nepavyko. Sekretoriato darbuotojai lietuvių diplomatui kantriai atsakinėjo, kad monsinjoras „<...> esąs lyg atostogose <...> ir ateina tik labai trumpam laikui“[1384].

Neįstengdamas gauti oficialios audiencijos pas G. Pizzardo, birželio 19 d. S. Lozoraitis ryžosi nueiti į „<...> bendrą misijų šefų audijenciją pas kardinolą Pacelli“. Susitikimo su kardinolu laukė kelių Vatikane reziduojančių diplomatinių misijų vadovai – Austrijos, Čekoslovakijos, Bavarijos, Airijos. Prie jų prisišliejo S. Lozoraitis. Tačiau neprašytas svečias greitai buvo išaiškintas. Šventojo Sosto Ypatingųjų reikalų sekretoriaus padėjėjas, profesorius, monsinjoras Alfredo Ottaviani, vos pastebėjęs S. Lozoraitį, „<...> tuoj pakvietė <...> į kitą salioną pasikalbėti“[1385]. Pokalbis prasidėjo nuo klausimų, ar Lietuvių diplomatas turi kvietimą audiencijai pas

[1381] Ten pat, l. 94–95.

[1382] J. Staugaitis, min. veik., p. 321.

[1383] Apašt. Sosto Nuncijus J.E. arkivyskupas Bartoloni šiandien išvyksta iš Lietuvos, *Rytas*, 1931 06 06, p. 1. Katalikiška lietuvių visuomenė ir jos elitas arkivyskupą R. Bartoloni iš Lietuvos išlydėjo gana šiltai. Išvykstančiojo automobilis vietos katalikų aktyvistų rūpesčiu buvo išpuoštas ąžuolo lapų vainikais ir gėlių girliandomis. Kaune apie pusiadienį: 12–13 val., atsisveikinti su išvykstančiuoju susirinko nemažia minia puošniai apsitaisiusių katalikų. Lietuvių vyskupai (išskyrus Kauno arkivyskupą metropolitą J. Skvirecką), kai kurie žymesni dvasininkai bei katalikiškų organizacijų atstovai automobiliu išvykstantį Vatikano nuncijų lydėjo iki Vilkaviškio ar net ligi Virbalio, tai yra iki sienos su Vokietija. Tas pats *Rytas* birželio 8 d. straipsnyje „Kaip išvažiavo Šv. Tėvo atstovas“ taip apibendrino nuncijaus R. Bartoloni veiklą Lietuvoje: „Mes galime užtikrinti, kad ark. Bartoloni dėjo daug pastangų, kad šiuos santykius sušvelnintų ir savo, kaip nuncijaus, pareigas yra gerai atlikęs“.

[1384] Lietuvos atstovybės Vatikane patarėjo S. Lozoraičio 1931 06 19 visiškai slaptas pranešimas premjerui ir laikinai einančiam užsienio reikalų ministro pareigas J. Tūbeliui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1063, l. 24.

[1385] Ten pat.

kardinolą, ar jį yra iš anksto įspėjęs apie savo apsilankymą ir kokiu reikalu čia vargsta? S. Lozoraičiui į pirmus du klausimus atsakius neigiamai, prof. A. Ottaviani nedviprasmiškai paaiškino, jog tokiu atveju „Kardinolas <...> nepriimsiąs", ir dar kartą pasiteiravo, koks svečio tikslas.

Gana kategoriški prof. A. Ottaviani pareiškimai lietuvių diplomatą įvarė į kampą, ir jis, neberasdamas erdvės oriems diplomatiniams manevrams, ryžosi gana tiesmukai paklausti: ar visa tai reiškia, jog Šventasis Sostas nutraukė diplomatinius santykius su Lietuva?[1386] Atsakyta, jog diplomatiniai santykiai tarp šalių nėra nutraukti, bet dėl kelių rimtų priežasčių Vatikanas kol kas Lietuvos diplomatų nepriiminės. S. Lozoraičiui pareikšta, kad Šventąjį Sostą labiausiai įžeidė trys dalykai: 1) tai, kad prezidentas A. Smetona atsisakė priimti nuncijaus R. Bartoloni nuo Pijaus XI jam atvežtą dovaną*; 2) nuncijaus išprašymas iš Kauno „<...> nesulaukus Vatikano atsakymo" į Lietuvos birželio 1 d. notą; 3) straipsnis *Giornale d'Italia*[1387], kuriame nuncijaus išvykimo iš Kauno istorija papasakota su detalėmis, esą „žinomomis" tik Lietuvos vyriausybei[1388].

Tiesa, prof. A. Ottaviani pareiškimas bei nurodyti faktai S. Lozoraičio labai nesujaudino, ir jis buvo labiau susirūpinęs savo vasaros atostogų likimu, o ne tolesne diplomatinių santykių su Vatikanu eiga. Pranešime premjerui J. Tūbeliui jis rašė: „Aš asmeniniai imu visą šitą istoriją labai šaltai. Pats aš eiti į Vatikaną neturiu jokio mažiausio privatinio noro. Reikalo irgi nėra (*Sic! – A. K.*). Žinoma, su dalyvavimu bažnytinėse ceremonijose nuo šios dienos – *Schluss*!*"

[1386] Ten pat, l. 24a.

* 1931 m. balandį nuncijus R. Bartoloni į Kauną grįžo su dovanomis. Lietuvos prezidentui nuo Šventojo Tėvo jis atvežė Vatikano naujų auksinių monetų kolekciją, tačiau A. Smetona nuncijų priimti atsisakė. Vatikanas tai gana pagrįstai traktavo kaip didžiulį netaktą ar netgi tiesioginį popiežiaus įžeidimą.

[1387] Šis italų žurnalas straipsnį parengė remdamasis savo korespondento Kaune medžiaga. Ne mažiau įdomu ir tai, jog jau birželio 18 d. šį straipsnį palankiai komentavo vyriausybės oficiozas *Lietuvos aidas*, pažymėdamas, jog rašinys „<...> tiksliai ir griežtai nušvietė susidariusią padėtį Lietuvos ir Vatikano santykiuose. Pastaroji publikacija išsklaidys šmeižtų antplūdį, kuris pasirodė katalikiškoje spaudoje <...>". Beje, italų žurnalisto Kaune parengtame straipsnyje „Kaip buvo prieita iki nuncijaus iš Lietuvos išvijimo", kurio ištraukas persispausdino ir *Lietuvos aidas*, yra ir toks teiginys: „Dabar darau ramią ir objektyvią faktų rekonstrukciją, kurie negali būti paneigti, nes yra su didžiausia atida kontroliuoti <...>". Taigi arkivyskupo Ottaviani priekaištas, išsakytas Lietuvos valdžios adresu, buvo, regis, pagrįstas. Antra vertus, Lietuvos ir Šventojo Sosto diplomatinius santykius bei nuncijaus R. Bartoloni išprašymo iš Lietuvos istoriją tuomet itin plačiai komentavo ne tik užsienio, bet ir lietuvių spauda, pradedant solidžiais leidiniais ir baigiant vadinamąja „geltonąja" spauda: *Lietuvos aidas*, *Lietuvos žinios*, *Rytas*, *Naujienos*, *Dienos naujienos*, *Varpas*, *Akis* ir etc.

[1388] Lietuvos pasiuntinybės Vatikane patarėjo S. Lozoraičio 1931 06 19 visiškai slaptas pranešimas premjerui ir laikinai einančiam užsienio reikalų ministro pareigas J. Tūbeliui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1063, l. 25.

* Baigta (vok.).

Išvada gi yra, jog nėra jokio reikalo, kad aš neturėčiau atostogų nuo 1 d. liepos ir kad p. Girdvainis manęs nepavaduotų. Jo padėtis nebus blogesnė kaip mano. Tai Vyriausybei vis viena katras bus Pasiuntinybėje, jis ar aš"[1389]. Tai, kad Šventasis Sostas galėtų likti nepatenkintas abiejų aukščiausių Lietuvos pasiuntinybės pareigūnų išvykimu vienu metu ar netgi su tuo nesutikti, S. Lozoraitis nemanė esant reikšminga. O kad vertėtų paisyti Šventojo Sosto pageidavimų, tokia mintis jam net į galvą nešovė. „Net jei Vatikanas ir turėtų ką prieš tai, kad p. Girdvainis valdytų Pasbę, tai formaliai jie nieko negalės padaryti, nes priskirti prie Pas-bės visados galima ką norint be *agrément*** iš kalno. O reikalui esant priskirtasis automatiškai paima valdyti misiją. Laiko lieka labai maža ligi liepos mėn. 1 dienos <...> prašyčiau komandiruoti p. Girdvainį taip, kad galėtų atvykti čia kokią birželio mėn. 27 dieną, kad būtų galima ramiai ir tvarkingai atiduoti jam einamus reikalus", – rūpinosi savo sparčiai artėjančiomis atostogomis lietuvių diplomatas Vatikane[1390].

Tačiau prieš išvykstant atostogauti S. Lozoraičiui vis dėlto dar teko padirbėti. Birželio 20 d. apie 17 valandą Lietuvos pasiuntinybėje apsilankė „maestro di Casa", kuris nuo Šventojo Tėvo S. Lozoraičiui „<...> įteikė dėžę". Atidaręs paketą, lietuvių diplomatas rado verbalinę notą ir „<...> stovylą *quies vita**, pono Prezidento per Šaulį dovanotą Popiežiui"[1391]. Notoje buvo pranešama, kad, A. Smetonai atsisakius priimti nuncijų R. Bartoloni, „<...> kuriam buvo pavesta įteikt Prezidentui Popiežiaus dovaną", Šventasis Tėvas taip pat negali sau pasilikti Lietuvos prezidento dovanų[1392]. Dovanos sugrąžinimas ir taip jau blogų santykių tarp šalių labiau pabloginti nebegalėjo. Todėl prasidėjo, sakytume, savotiška grįžtamoji reakcija. Dovanos sugrąžinimo ceremonija emociškai tapo aukščiausiu konflikto tašku, netgi, sakytume, savotišku jo simboliu. Kita vertus, po šio įvykio prasidėjo konflikto atoslūgis. Atsidūrusios ant pavojingos konflikto plėtojimo atbrailos, šalys kuriam laikui stabtelėjo. Tiesą pasakius, ir eiti toliau šia kryptimi nebe labai buvo kur – priekyje plytėjo tik tamsi diplomatinių santykių nutraukimo bedugnė ir grįžimas į liūdną, politiškai šaltą 1925 m. vasaros situaciją. Tačiau istorija nebepasikartojo.

[1389] Ten pat, l. 26.

** Sutikimo (pranc.).

[1390] Ten pat, l. 26a.

* Kalbama apie skulptoriaus Petro Rimšos kūrinį, kurį Lietuvos ir Vatikano konkordato ratifikavimo proga dr. J. Šaulys A. Smetonos vardu buvo įteikęs Pijui XI.

[1391] Lietuvos atstovybės Vatikane patarėjo S. Lozoraičio 1931 06 20 šifruota telegrama iš Romos į Kauną URM, ten pat, l. 28.

[1392] Ten pat.

XIII.

DIPLOMATINIO DIALOGO *RENESANSAS*: STASIO LOZORAIČIO OPTIMIZMAS IR ANTONIO ARATA REALIZMAS

Tokiomis aplinkybėmis ilgos ir karštos 1931 m. vasaros atostogos abiem konfliktuojančioms pusėms išėjo į naudą: nuteikė raminamai ir sudarė galimybę Lietuvos bei Šventojo Sosto diplomatinius santykius palengva pasukti racionalesne vaga. Atlėgus jausmams, katalikiška, bet nepaklusni Lietuva ir jos moralinis globėjas Vatikanas galėjo blaiviau ir kritiškiau apmąstyti savo veiksmus bei numatyti kelius, kaip išbristi iš savitarpio santykių pelkės. Tiesa, 1931 m. vasarą bei rudens pradžioje Lietuvos ir Šventojo Sosto konflikto priežastys bei formos, regis, gana plačiai buvo diskutuojamos ne tik Europos diplomatinėse, bet ir akademinėse sferose. Štai Paryžiuje įsikūrusio Katalikų universiteto profesorius Yves de la Biere 1931 m. spalio pradžioje apie šį konfliktą ilgai kamantinėjo Lietuvos pasiuntinį Prancūzijoje P. Klimą. Jeigu tikėsime pastarojo žodžiais, tai abu pašnekovai sutarė ir sielojosi, kad Lietuvos–Vatikano konfliktas labiausiai įsiliepsnojo tik „<...> dėl nepatyrusio diplomato Bartoloni“ veiklos Kaune[1393].

Kitaip tuomet mąstė ar bent jau deklaravo Lietuvos – Vatikano konkordato signataras ir vienas lietuviškojo autoritarizmo šulų prof. A. Voldemaras. Profesorius jau buvo spėjęs susikivirčyti su savo paties kurtu režimu ir, matyt, taktiniais politiniais sumetimais labiau palaikė Vatikano bei lietuviškos krikščioniškosios demokratijos pozicijas. 1931 m. vasaros pabaigoje LKDP kontroliuojamoje spaudoje paskelbtame straipsnyje prof. A. Voldemaras valdžios politiką pliekė iš juridinių pozicijų. Apeliuodamas į konkordato turinį bei kai kuriuos Kanonų Kodekso straipsnius ex-premjeras teigė, jog valdžia administracinėmis-teisminėmis priemonėmis persekiodama dvasininkus, ateitininkus, Katalikų Akcijos narius bei slapta sekdama kunigus ne tik bažnyčiose, bet ir „už jos sienų“ akivaizdžiai pažeidžia teisinės valstybės principus. „Teisės valstybėse <...> teisingumas visada normuotas įstatymais“, – rašė

1393 Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P. Klimo 1931 10 09 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui dr. D. Zauniui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1194, l. 299.

LKDP oficioze *Rytas* prof. A. Voldemaras, kartu buvusiems bendražygiams įgeldamas, jog net carų Rusijoje, kuri nebuvo teisinė valstybė, „justicija <...> vis dėlto buvo įstatyta į tikslias įstatymų vėžes“[1394]. Konkordato signataras tvirtino, jog valdžia norėdama nepažeisti įstatymų ir suvaldyti kunigų pamoksluose pasitaikančią politinę propagandą gali veikti tik per vyskupus, kuriuos Kanonų Kodekso 1347 straipsnis įpareigoja kontroliuoti, kad kunigų sakomuose pamoksluose nebūtų klaidų ir žmones kiršinančių teiginių (erores et scandala)[1395]. O bažnytinę jurisdikciją viršiję kunigai turėtų būti baudžiami ne pasaulietinės valdžios, bet bažnytinės – laikantis Kanonų Kodekso 2334 straipsnio už šiurkščius nusižengimus jiems gresia net ekskomunikacija[1396].

Vis dėlto 1931 m. spalį Lietuva iš *Chargé d'Affaires a.i.* pareigų Vatikane atšaukė dr. Jurgį Šaulį. Šventasis Sostas savo ruožtu iš diplomatinės tarnybos Lietuvoje sutiko atšaukti savo nuncijų R. Bartoloni. Tokiu būdu abi konfliktuojančios pusės pariteto pagrindais pasiekė savotiškas formalias lygiąsias. Taigi pralaimėjusių šioje painioje diplomatinėje partijoje lyg ir nebuvo. Tačiau, kaip netrukus įsitikinsime, taip galėjo atrodyti tik iš pirmo žvilgsnio, be to, neįžvalgiam stebėtojui.

Vatikanas dr. J. Šaulį iš Romos išlydėjo gana šaltai. Spalio 8 d. S. Girdvainiui informavus arkivyskupą Guiseppe Pizzardo, kad dr. J. Šaulys „<...> gauna naują paskyrimą“ ir iš Vatikano atšaukiamas, todėl į Romą sugrįš tik atsisveikinti bei įteikti savo atšaukiamųjų raštų, arkivyskupas paskubėjo pareikšti, kad tas sugrįžimas visai nėra būtinas[1397]. „Ne ne, tikrai nėra reikalo“, – arkivyskupui šiuo klausimu visiškai pritarė ir kitas Šventojo Sosto Ypatingųjų reikalų kongregacijos sekretoriaus padėjėjas prof. A. Ottaviani[1398]. Dr. S. Girdvainio bandymai perkalbėti Vatikano diplomatus rezultatų nedavė. Tokiomis aplinkybėmis ir tokiu būdu 1931 m. rudenį dr. J. Šaulį diplomatinėje tarnyboje Vatikane pakeitė buvęs jo pavaldinys, naujosios kartos lietuvių diplomatas Stasys Lozoraitis. 1931 m. spalio pabaigoje, po beveik keturis mėnesius užtrukusių vasaros atostogų, pagaliau vėl grįžęs į savo tarnybos vietą Romoje* S. Lozoraitis netrukus konstatavo, jog kardinolo E. Pacelli *mauvaise humeur*** pamažu blėsta, o šalių santykiai „<...> konsekventiškai gerėja“[1399].

[1394] A. Voldemaras, Teisiniai santykiai Katalikų Bažnyčios su Lietuvos Valstybe, *Rytas*, 1931 08 07, p. 3.

[1395] A. Voldemaras, Teisiniai santykiai..., *Rytas*, 1931 08 11, p. 3.

[1396] Ten pat.

[1397] Lietuvos pasiuntinybės Vatikane sekretoriaus S. Girdvainio 1931 10 08 slaptas pranešimas užsienio reikalų ministrui dr. D. Zauniui, ten pat, b. 1194, l. 309.

[1398] Ten pat, l. 310.

* Tą vasarą S. Lozoraičio atostogos truko nuo liepos 1 d. iki spalio 25 d.

** Prasta nuotaika (pranc.).

[1399] Lietuvos pasiuntinybės Vatikane patarėjo S. Lozoraičio 1931 10 31 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui dr. D. Zauniui, ten pat, b. 1194, l. 270.

Tam tikra prasme besigiedrijančius Lietuvos ir Šventojo Sosto santykius paliudijo ir naujųjų 1932 m. proga Lietuvos reikalų laikinajam patikėtiniui suteikta audiencija pas popiežių. Kadangi diplomatiniam korpusui skirtą audiencijos dieną S. Lozoraitis sirgo, todėl Pijus XI jį priėmė atskirai sausio 3 d. apie vidurdienį, po audiencijos Čilės atstovui. Audiencija vyko popiežiaus bibliotekoje. Siekdami autentiškiau perteikti jos dvasią ir lietuvių diplomato mentalitetą, skaitytojui pateikiame kiek ilgesnę ištrauką iš S. Lozoraičio pranešimo į Kauną: „Šv. Tėvas sėdėjo prie rašomojo stalo ir ką tai skaitė nepakeldamas galvos. Tiktai man visai prisiartinus ir atsiklaupus trečią kartą, jisai pasižiūrėjo į mane ir paprašė sėstis. Šį kartą jisai pasirodė man išbalęs, pavargęs ir rūsčiai susijaudinęs. Aš pasveikinau Respublikos Prezidento vardu ir savo. Kelias akimirkas Šv. Tėvas tylėjo ieškodamas žodžių ir tono, paskui prabilo susijaudinusiu balsu, kad paveda man perduoti jo padėką ir suteikia palaiminimą visam kraštui, tiems, kas jį valdo, o jų tarpe pirmiausia Respublikos Prezidentui, kurį jis pažįstąs ir pas kurį yra viešėjęs. Bet kartu jis paveda pranešti, kad Lietuvos įvykiai esą jam labai skaudūs <...>. Ir iš viso to nenauda būsianti Valstybei, o ne Bažnyčiai <...>“, nes pastarąją globoja Dievas[1400].

Po to popiežius pasiteiravo, iš kur naujasis Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* yra kilęs. Išgirdęs, jog iš Suvalkijos, ta proga maloniai prisiminė ir vyskupą „Karas“ – Antaną Karosą. Šios audiencijos metu S. Lozoraičiui popiežius „<...> pasirodė labai pasenęs, susinervinęs“ ir besistengiantis suvaldyti savo jausmus. Atsisveikindamas Šventasis Tėvas lietuvių diplomatui padavė ranką, tačiau „užmiršo palaiminti“, kaip įprasta, jo šeimą. Komentuodamas rūpesčių prislėgtą Pijaus XI elgesį, S. Lozoraitis, be kita ko, pažymėjo, kad, vietinio diplomatinio korpuso nuomone, Šventasis Tėvas labiausiai yra „<...> susirūpinęs del vis sunkyn einančios pasaulio padėties“[1401].

Tą pačią dieną įvyko S. Lozoraičio susitikimas su kardinolu E. Pacelli. Vatikano Valstybės sekretorių Naujųjų metų proga lietuvių pasiuntinys pasveikino beveik tais pačiais žodžiais, kaip ir popiežių, tik labiau akcentuodamas politinę Lietuvos valstybės reikšmę Vatikanui. Kauno diplomatas pabrėžė, kad Lietuvos valstybė, turėdama pustrečio milijono katalikų, ne tik visada buvo, yra ir liks suinteresuota harmoningais santykiais su Bažnyčia, bet ir „<...> būdama įterpta tarp protestantų ir bolševikų, galėtų būti svarbus faktorius ir Bažnyčios interesų atžvilgiu“[1402]. Kitais žodžiais tariant, Vatikanui gana aiškiai leista suprasti, jog nepaisant tarpusavio nesutarimų ir ginčų, Lietuva visada yra pasiruošusi vykdyti savo katalikiškos valstybės

[1400] Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane S. Lozoraičio 1932 01 03 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui dr. D. Zauniui, ten pat, l. 78.

[1401] Ten pat, l. 78a.

[1402] Ten pat.

misiją, ir Šventasis Sostas bręstančios tarptautinės krizės akivaizdoje gali pasikliauti Lietuva.

1932 m. sausio viduryje Lietuvos ir Šventojo Sosto santykiai buvo tiek praskaidrėję, kad S. Lozoraitis leido sau netgi viešai pasamprotauti (pasvajoti?), ar neketina popiežius Lietuvos Respublikos prezidentą apdovanoti *Auksinio Pentino Ordinu*[1403]. Tokiems džiugiems apmąstymams lietuvių diplomatą, regis, pastūmėjo tai, kad po ilgamečio konflikto ir panašiomis aplinkybėmis įvykęs Šventojo Sosto santykių išlyginimas su fašistinės Italijos valdžia pasibaigė ne tik šalių susitaikymu, bet ir apdovanojimais. Pijus XI ordinais apdovanojo Savojos dinastijos atstovus Italijos karalių Vittorio Emanuele III ir jo sūnų, sosto įpėdinį Umberto, taip pat šalies diktatorių B. Mussolini, užsienio reikalų ministrą bei Italijos ambasadorių Vatikane. Pirmieji du gavo aukščiausią Šventojo Sosto apdovanojimą – *Kristaus Ordiną*, B. Mussolini – *Auksinio Pentino Ordiną*, o du paskutiniai – *Pijaus Ordino Didįjį Kryžių*[1404]. Kad ir A. Smetonai „priklausytų" gauti būtent *Auksinio Pentino Ordiną*, S. Lozoraitis manė todėl, jog tokiu ordinu netrukus po Vatikano–Lenkijos konkordato sudarymo buvo apdovanotas kaimyninės šalies prezidentas Stanisławas Wojciechowskis bei kai kurių kitų Vakarų valstybių vadovai. Tiesa, kaip parodė vėlesni įvykiai, šios Kauno diplomato mintys buvo kiek per ankstyvos ir optimistinės.

Apibendrinant S. Lozoraičio diplomatinę veiklą Vatikane galima konstatuoti, kad ji pasižymėjo racionalumu ir nuolat buvo orientuota į santykių normalizavimą. Be to, reikia pripažinti, jog prezidento A. Smetonos sprendimas itin komplikuotoje dvišalių santykių situacijoje pasiuntinybę prie Šventojo Sosto atiduoti į jauno, talentingo bei inteligentiško diplomato rankas buvo vienas labiausiai vykusių. Tapęs Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* prie Šventojo Sosto, S. Lozoraitis netruko prisitaikyti prie aplinkos ir išsikovoti autoritetą. Jo diplomatinius sugebėjimus greitai pastebėjo ir įvertino aukšti Vatikano pareigūnai bei vietinis diplomatinis korpusas. Štai vos S. Lozoraičiui tapus Lietuvos reikalų laikinuoju patikėtiniu, A. Arata Kauno diplomatą pagyrė: „Tamsta <...> esi gerai matomas Vatikane"[1405]. Matyt, neatsitiktinai ši „konfidenciali" informacija laikui bėgant prasismelkė ir į spaudą. Štai solidus italų žurnalas *Corriere Diplomatico e Consolare* apie jaunąjį lietuvių diplomatą, ketvirto dešimtmečio viduryje jam tapus netgi Lietuvos užsienio reikalų ministru, itin palankiai atsiliepė. „Dėl savo intuicijos aštrumo, takto, susieto su patraukiančia kurtuazija, jis nusipelnė Vatikano sferų simpatijas taip, kad dabar pagerėjusių santy-

[1403] Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane S. Lozoraičio 1932 01 18 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui dr. D. Zauniui, ten pat, l. 61.

[1404] Ten pat.

[1405] Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane S. Lozoraičio 1931 11 18 slaptas pranešimas užsienio reikalų ministrui dr. D. Zauniui, ten pat, l. 254a.

kių nuopelnas didele dalimi priklauso jam, nes jis mokėjo švelninti trynimosi priežastis ir išaiškinti nesusipratimus", – rašė apie S. Lozoraitį *Corriere Diplomatico e Consolare*[1406]. Tikėtina, jog žurnalo redakcijos S. Lozoraičio asmenybei taip dosniai priskirtos savybės pozityviai atsiliepė tolesnei Lietuvos santykių su Vatikanu raidai.

Antra vertus, neabejotina, kad Lietuvos ir Šventojo Sosto santykių „renesansą" ketvirto dešimtmečio pradžioje stimuliavo naujasis Vatikano pasiuntinys Lietuvoje, itin gabus ir patyręs diplomatas prelatas Antonio Arata. Prieš paskyrimą į Kauną jis diplomatinį darbą dirbo Čekoslovakijoje ir Portugalijoje. Dar prieš jam atvykstant iš Lisabonos į *laikinąją sostinę* Lietuvos pasiuntinybės Prahoje sekretorius Juozas Brėdikis telegramoje užsienio reikalų ministrui A. Arata charakterizavo taip: „<...> veiklus, nekonservatyviškų pažiūrų, gabus diplomatas. <...> Santykiuose su čekais [buvo] atsargus, nesikiša į politiką"[1407]. Dar šilčiau apie A. Arata atsiliepė S. Lozoraitis. „Mgr. Arata padarė labai malonų įspūdį, gerai išauklėto, salioninio ir lengvo santykiuose žmogaus"[1408], – rašė lietuvių diplomatas užsienio reikalų ministrui.

Beje, tame pat pranešime S. Lozoraitis dr. D. Zauniui perdavė kuo geriausius, bičiuliškus asmeninius A. Arata linkėjimus, nes šis Šventojo Sosto diplomatas buvo asmeniškai pažįstamas su ambicinguoju Lietuvos užsienio reikalų ministru dr. D. Zauniumi dar nuo trečio dešimtmečio pradžios, kai abu diplomatinį darbą dirbo Čekoslovakijos sostinėje Prahoje ir mokėsi... čekiškai. Regis, A. Arata chrakterio bei dalykinės savybės ir ypač asmeninė pažintis su dr. D. Zauniumi lėmė, kad Šventasis Sostas būtent jį išskyrė iš kitų gausaus savo diplomatų būrio ir iš Lisabonos pasiuntė į Kauną. Greičiausiai Pijus XI ir jo patarėjai manė, kad dėl minėtų aplinkybių būtent šiam diplomatui nors kiek lengviau seksis tvarkyti painius reikalus su autoritarine lietuvių valdžia ir normalizuoti santykius su Lietuva.

Kita vertus, atvira diplomatinė konfrontacija su Šventuoju Sostu Lietuvai neišėjo į naudą. Vietoj išvykusio nuncijaus dabar į Kauną atsiųstas A. Arata turėjo gerokai žemesnį – *Chargé d'Affaires a.i.* diplomatinį rangą. Be to, lyginant su išvykusiu arkivyskupu R. Bartaloni, A. Arata turėjo žemesnį dvasininko titulą. Kitaip tariant, Vatikano diplomatija nors tokiu būdu atsiteisė su tautininkų valdžia taip nedviprasmiškai parodydama, jog Šventojo Sosto akyse ir jo diplomatinėje rangų lentelėje katalikiška Lietuva iš aukščiausios pozicijos dabar yra bent per dvi pakopas smuktelėjusi žemyn.

[1406] Italai apie Lozoraičio darbus, *Lietuvos aidas*, 1934 08 01, p. 3.

[1407] Lietuvos pasiuntinybės Čekoslovakijoje sekretoriaus J. Brėdikio 1931 10 16 šifruota telegrama užsienio reikalų ministrui dr. D. Zauniui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1194, l. 304.

[1408] Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane S. Lozoraičio 1931 11 18 slapta *Pro memoria* užsienio reikalų ministrui dr. D. Zauniui, ten pat, l. 254.

Regis, tai neliko nepastebėta ir Kaune. Su naujuoju Šventojo Sosto atstovu, nors, kaip minėta, kad jo diplomatinis rangas nebuvo aukštas, dr. D. Zaunius ketino elgtis kiek atsargiau bei maloniau. Ir ne vien dėl asmeninės pažinties su A. Arata. Turbūt itin komplikuotas išsiskyrimas su arkivyskupu R. Bartoloni dr. D. Zauniui tapo nors gana skaudžia, bet vis dėlto naudinga pamoka. Išmokė jį santūrumo, apdairumo ir kantrybės. Kad dr. D. Zaunius palyginti pakenčiamai krimto diplomatijos pamokas, galbūt gali paliudyti vienas jo laiškas iš Kauno į Londoną. 1931 m. lapkričio 10 d., dar prieš naujajam Vatikano atstovui atvykstant į Kauną, Lietuvos pasiuntinybės Didžiojoje Britanijoje reikalų vedėjui Juozui Kajeckui užsienio reikalų ministras rašė: „Turėdamas galvoje nesusipratimus, iškilusius Lietuvoje dėl popiežiaus atstovų lankymosi įvairiuose viešuose katalikiškų organizacijų kongresuose ir <...> sakytuose kongresuose keliamiems dažnai prieš Vyriausybę nukreiptiems obalsiams, aš esu susirūpinęs prieš atvykstant naujam popiežiaus atstovui šitą klausimą išsiaiškinti ir, jeigu tai būtų suderinama su kitų šalių praktika, *a priori* pareikšti naujam popiežiaus atstovui, kad Vyriausybė panašaus jo lankymosi įvairiuose viešuose kongresuose nemano toleruoti“[1409].

Į Kauną A. Arata atvyko 1931 m. gruodžio pradžioje. Jau gruodžio 4 d. Lietuvos užsienio reikalų ministrui jis įteikė kardinolo E. Paccelli „<...> parašytus gana palankioje dvasioje“ kredencialus ir netrukus pradėjo mokytis... lietuviškai. Pirmas monsinjoro A. Arata susitikimas su dr. D. Zauniumi Kaune URM įvyko palyginti sklandžiai ir draugiškai, nors jo metu Lietuvos užsienio reikalų ministras nebuvo labai malonus. Pokalbis prasidėjo prisiminimais „apie senus Prahos laikus“, tačiau dr. D. Zaunius neatsiliepė į A. Arata pageidavimą greitai gauti audienciją pas šalies prezidentą A. Smetoną. Užsienio reikalų ministras Šventojo Sosto atstovui kiek arogantiškai paaiškino, jog diplomatinis etiketas nenumato vos į šalį atvykusiam žemo rango diplomatui – laikinajam reikalų patikėtiniui – audiencijos pas Respublikos Prezidentą[1410]. Tačiau A. Arata tokio dr. D. Zauniaus netaktiškumo nepastebėjo ir kuo ramiausiai sutiko, kad artimiausiu laiku jį priimtų premjeras Juozas Tūbelis.

Negana to, atsiliepdamas į Lietuvos vyriausybės pageidavimus, naujasis Vatikano pasiuntinys geranoriškai pareiškė, kad „jis tiktai Šv. Sosto diplomatas, akredituotas tik prie Lietuvos Vyriausybės, o ne kur nors kitur“, todėl nedalyvaus jokiuose vietos dvasininkų kongresuose ar kitokiuose susirinkimuose, nepalaikys ryšių su jų organizacijomis, išskyrus bažnytines šventes ar kitus ypatingus atvejus, kada jam

[1409] Užsienio reikalų ministro dr. D. Zauniaus 1931 11 10 laiškas Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Didžiojoje Britanijoje J. Kajeckui, ten pat, l. 51.

[1410] Lietuvos užsienio reikalų ministro dr. D. Zauniaus 1931 12 04 slapta *Pro memoria* apie pasikalbėjimą su Šventojo Sosto *Chargé d'Affaires a.i.* Lietuvoje A. Arata, ten pat, b. 1194, l. 210–211.

kaip dvasininkui bus privalu dalyvauti tam tikrose ceremonijose[1411]. Abu pašnekovai sutiko, kad šis *džentelmeniškas susitarimas* bus laikomas visiškoje paslaptyje ir A. Arata vietinės dvasiškijos akyse dėl jo jokių nepatogumų ar nesklandumų neturi patirti[1412]. Buvo „išspręstas" ir Šventojo Sosto atstovo dalyvavimo oficialiuose ir neoficialiuose diplomatiniuose priėmimuose bei pobūviuose klausimas. Nuncijui R. Bartoloni paskutinį pusmetį reziduojant Lietuvoje, jo formalus, darbinis konfliktas su Lietuvos valdžia jau buvo peraugęs netgi į asmeninio pobūdžio nesutarimus su dr. D. Zauniumi bei jo šeima. Nuncijus buvo pareiškęs, kad „<...> jis negali susitikti su užsienio reikalų ministru ir jo žmona po vienu stogu" bei nedalyvaus jokiuose oficialiuose pokyliuose ar susibūrimuose, kuriuose bus dr. D. Zaunius ar jo žmona[1413]. Formali tokio konflikto priežastis buvo „deramai nesutvarkytas" Lietuvos užsienio reikalų ministro „moterystės" klausimas[1414]. Toks nuncijaus ir ministro susipriešinimas greitai tapo žinomas visam Kauno diplomatiniam korpusui, apaugo apkalbomis, ir garbės nedarė nė vienai ginčo pusei. Todėl dabar dr. D. Zaunius su A. Arata tvirtai sutarė, kad daugiau tokių nesusipratimų nebus ir naujasis Šventojo Sosto atstovas nei viešai (oficialiuose priėmimuose, ceremonijose ar pokyliuose), nei privačiai (namuose) „neboikotuos" užsienio reikalų ministro bei jo šeimos[1415].

[1411] Ten pat, l. 213.

[1412] Ten pat.

[1413] Ten pat, l. 210.

[1414] Iš Mažosios Lietuvos, Gumbinės valsčiaus, lietuvininkų inteligentų šeimos kilęs užsienio reikalų ministras buvo ne katalikas, bet protestantas – liuteronas. Be to, jis net tris kartus buvo vedęs. Iškart po *Didžiojo Karo* 1918 m. dr. D. Zaunius vedė katalikę Mariją Jasinskaitę, tačiau žmona greitai mirė. Antrąja jo žmona 1923 m. tapo anglikonė, teatro artistė iš Didžiosios Britanijos Dorot Rosalynn Law, su kuria jis 1922 m. rudenį susipažino Londone. Tačiau ir ši garsaus diplomato santuoka nebuvo laiminga ir ilga. Po kelerių bendro gyvenimo metų įvyko skyrybos. Sutuoktinius išskyrė protestantų generalinis superintendentas Kaune Povilas Jakubėnas. Trečią kartą dr. D. Zaunius ryžosi vesti 1929 m. rudenį jau būdamas užsienio reikalų ministru. Jo žmona tapo lietuvaitė katalikė, Kaune garsėjusi protu ir grožiu Valstybės teatro operos solistė Vincė Jonuškaitė. Juodu sutuokė liuteronų pastorius. Lietuvos Katalikų Bažnyčios hierarchai ilgą laiką nepripažino nei dr. D. Zauniaus skyrybų, nei santuokos teisėtumo. Ne be lietuvių dvasiškių pagalbos, išsiaiškinęs padėtį, nuncijus R. Bartoloni apskelbė, jog tokiomis aplinkybėmis, kada „<...> ministerio moterystė esanti nekokia", jis su Lietuvos užsienio reikalų ministru palaikys tik minimalius tarnybinius kontaktus, tačiau jokiu būdu nesisvečiuos jo namuose bei nedalyvaus renginiuose, į kuriuos ministras atvyks su savo „neteisėta" žmona. Dr. D. Zaunius dėl tokios nuncijaus pozicijos, suprantama, pasijautė nejaukiai, o tai norom nenorom atsiliepė ir tarpvalstybiniams dviejų šalių santykiams. (J. Staugaitis, min. veik., p. 320; V. Sidzikauskas, *Lietuvos diplomatijos paraštėje*, Vilnius, 1994, p. 91; A. Gaigalaitė, Dr. Dovas Zaunius ir jo diplomatija ekonominių sunkumų Europoje laikotarpiu (1929 11 08 – 1934 06 12), *Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918–1940*, p. 263.)

[1415] Lietuvos užsienio reikalų ministro dr. D. Zauniaus 1931 12 04 slapta *Pro memoria* apie pasikalbėjimą su Šventojo Sosto *Chargé d'Affaires a.i.* Lietuvoje A. Arata, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1194, l. 210.

Priimtų susitarimų šalys, regis, laikėsi gana sąžiningai. Itin stengėsi Šventojo Sosto diplomatas. 1931 m. gruodžio 11 d. Antaną Smetoną išrinkus prezidentu dar vienai kadencijai, jį, be kitų, sveikino ir visas Kauno diplomatinis korpusas. A. Arata ne tik kartu su kitais diplomatais pasveikino A. Smetoną, bet ir savo iniciatyva popiežiaus vardu dar „papildomai" pasveikino naujai perrinktą Lietuvos prezidentą[1416]. 1931 m. Šv. Kalėdų išvakarėse A. Arata viešėjo užsienio reikalų ministro namuose. Pietų metu garbingajam svečiui buvo pristatyta visa ministro šeima[1417]. Dr. D. Zaunius A. Arata veikla Kaune buvo labai patenkintas. Privačiame laiške S. Lozoraičiui į Romą 1932 m. išvakarėse jis rašė, kad naujasis Šventojo Sosto pasiuntinys Lietuvoje nuolat visiems pabrėžia, jog „<...> jis tiktai diplomatas ir nemėgina būti tuo, kuo buvo Bartoloni, tai yra reguliatoriumi ir arbitru santykių tarp episkopato ir Vyriausybės. Aratos neteko matyti su dvasiškiais. Su jais santūrus, visada su diplomatiniu korpusu"[1418]. Reikia pasakyti, kad, užsienio reikalų ministro nuomone, pataikaudamas vyriausybei, A. Arata netgi šiek tiek perlenkė lazdą. „Būdamas diplomatas jis gal per daug pabrėžia branginimą santykių su Vyriausybe ir užsienio reikalų ministru", – lyg kuklindamasis rašė dr. D. Zaunius S. Lozoraičiui.

Gali būti, kad tokia A. Arata veikla ir nusistatymas nelabai tenkino Lietuvos Katalikų Bažnyčios hierarchus. Matyt, dėl to 1932 m. vasario pradžioje į Vatikaną atvyko vienas autoritetingiausių ir įtakingiausių Lietuvos vyskupų Justinas Staugaitis. Įdomu, kad vyskupo J. Staugaičio vizitas į Vatikaną įvyko pusiau slaptai. Apie Telšių vyskupo atvykimą į *Amžinąjį miestą* S. Lozoraitis sužinojo ne iš Lietuvos URM ar Lietuvos episkopato, bet privačiai iš vienuolių marijonų, ir, atrodo, tą pačią dieną, kai vyskupas jau turėjo išlipti iš traukinio Romoje[1419].

*Miesto ant septynių kalvų** vyskupas į *Amžinąjį miestą*, lydimas kunigo dr. J. Narjausko, atvyko 1932 m. vasario 6 d. Jį pasitiko S. Lozoraitis, V. Čarneckis, vyskupas P. Pr. Būčys, keletas čia studijuojančių ar dirbančių lietuvių kunigų. Nepaisant tuomet gana įtemptų Lietuvos Katalikų Bažnyčios santykių su autoritarine valdžia, lietuvių diplomatai vyskupą sutiko šiltai ir netgi pakvietė pusryčių į savo namus. Vasario 7 d. vyskupas pusryčiavo pas Čarneckius, vasario 10 d. pas Lozoraičius.

[1416] Lietuvos užsienio reikalų ministro dr. D. Zauniaus 1931 12 30 privatus laiškas *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane S. Lozoraičiui, ten pat, l. 118–119.

[1417] Ten pat, l. 119–120.

[1418] Ten pat, l. 118.

[1419] Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane S. Lozoraičio 1932 02 06 šifruota telegrama iš Romos į Kauną URM, ten pat, l. 49.

* Legendos ir senieji Telšių krašto žemaičiai byloja, kad esą Telšiai, kaip ir Roma, pastatyti ant septynių kalvų.

Rytojaus dieną vyskupą priėmė Vatikano Valstybės sekretorius kardinolas E. Pacelli ir monsinjoras G. Pizzardo. Vasario 9 d. audienciją vyskupui J. Staugaičiui suteikė Šventasis Tėvas Pijus XI. Joje dalyvavo ir kardinolas E. Pacelli[1420]. Kad ir kaip stengėsi S. Lozoraitis detaliai išsiaiškinti Telšių vyskupo vizito į Romą tikslus bei smulkmenas, pats J. Staugaitis apie tai kalbėjo šykščiai ir nenoriai. Vyskupas tik labai trumpai nurodė, kad jo vizitas į Vatikaną turįs trejopą tikslą: a) Klaipėdos prelatūros reikalai; b) bendri Lietuvos Katalikų Bažnyčios reikalai su Šventuoju Sostu; c) „Vizitas *ad limina*", kuris esą normaliai turėjo įvykti tik kitais metais, tačiau buvo pritaikytas prie progos ir paskubintas[1421]. Kartu J. Staugaitis pabrėžė, kad jis asmeniškai į Romą nesiveržė, o jį kaip savotišką observatorių „<...>, išmanantį politiką Lietuvoje", atvykti pakvietė pats arkivyskupas G. Pizzardo. Apie savo vizito ir susitikimų su aukščiausiais Šventojo Sosto pareigūnais rezultatus Telšių vyskupas pasakė tik tiek, kad pavyko „neutralizuoti" Klaipėdos krašto vokiečių katalikų pastangas Klaipėdos prelatūrai iškovoti didesnį savarankiškumą ir atskirą generalvikarą. „Generalvikaras palieka bendras – kan. Urbonavičius", – pareiškė vyskupas diplomatui[1422].

Kad Telšių vyskupo kelionė į Vatikaną, be kita ko, galėjo turėti sąryšį su palyginti „pasyvia" A. Arata laikysena Lietuvoje, regis, patvirtina ir tolesni įvykiai. Netrukus po to, kai vyskupas J. Staugaitis grįžo į Lietuvą, A. Arata veikla Kaune pastebimai suaktyvėjo. Jau 1932 m. balandžio 21 d. Vatikano atstovas Lietuvos užsienio reikalų ministrui įteikė notą, kurioje vyriausybei priekaištauta, jog, vykdant VDU Filosofijos-teologijos fakulteto reformą, buvo užgauta Katalikų Bažnyčios „<...> juridinė egzistencija ir veikimo bei plėtojimosi pilnoji laisvė". Kartu valdžiai pareikštas nepasitenkinimas ir dėl Katalikų Akcijai daromų suvaržymų bei konkordato kai kurių nuostatų nevykdymo[1423]. Įdomu tai, jog minėtame VDU fakultete Katalikų Bažnyčiai nenaudinga reforma buvo įgyvendinta dar 1931 m. rugpjūčio 14 d., o represijos (suėmimai) prieš Katalikų Akcijos lyderius prasidėjo tų pačių metų spalį, tuo tarpu nota dėl šių valdžios žygių įteikta tik po gero pusmečio. Tai vėlgi, manding, rodo, jog A. Arata nebuvo linkęs entuziastingai kištis į valdžios ir Bažnyčios vietinio pobūdžio tarpusavio ginčus, ypač tuos, kurie buvo įvykę dar iki jam atvykstant į Kauną. Beje, A. Arata parengta nota subalansuota diplomatiškai nepriekaištingai. Joje pabrėžta, jog „Šv. Sostas daro visa, kas galima, kad Katalikų Akcijos vadai

[1420] Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane S. Lozoraičio 1932 02 13 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui dr. D. Zauniui, ten pat, l. 45.

[1421] Ten pat.

[1422] Ten pat, l. 45–45a.

[1423] Šventojo Sosto atstovo Lietuvoje prelato A. Arata 1932 04 21 nota Nr. 210 Lietuvos užsienio reikalų ministrui dr. D. Zauniui, ten pat, l. 26–27.

susilaikytų nuo bet kokio veikimo, kuris galėtų būti suprastas kaipo prieš Vyriausybę, ir kad vyriausių tikybinių reikalų gynimas būtų visuomet korektingas ir pagarbus"[1424]. Kartu reiškiama viltis, kad vyriausybė savo ruožtu taip pat „<...> turėtų sustabdyti nedraugingus žygius" prieš Katalikų veikimo akcijos vadus, nes taip būtų lengviau „<...> užtikrinti dvasinę krašto pacifikaciją ir bendradarbiavimą". Nota baigiama viltingu pareiškimu, kad Šventojo Sosto pastangos „<...> pasiekti laimingos ir pastovios sandoros su Vyriausybe" pastarosios bus deramai įvertintos[1425].

Tačiau Lietuvos vyriausybė, regis, neskubėjo atsiliepti į Šventojo Sosto atstovo geranoriškus raginimus. Ir po notos įteikimo autoritarinės valdžios politika Katalikų veikimo akcijos ir apskritai Katalikų Bažnyčios atžvilgiu nelabai tepasikeitė. Štai 1932 m. birželio 18 d. Lietuvos episkopato iniciatyva Vatikanas patvirtino Lietuvos katalikų universiteto Statutą ir mokymo planus. Rugpjūčio 5 d. Kauno arkivyskupo metropolito Juozapo Skvirecko bei kitų Lietuvos vyskupų bendru sutarimu ir potvarkiu Lietuvos Katalikų universiteto įkūrimas buvo oficialiai deklaruotas vyriausybei. Jo kancleriu-rektoriumi buvo patvirtintas vyskupas prof. M. Reinys. Lietuviškojo Katalikų universiteto statutas iš esmės buvo parengtas pagal Vytauto Didžiojo universiteto analogą, o jame turėjusių dirbti profesorių ir dėstytojų kvalifikacija tikrai buvo ne žemesnė nei VDU[1426]. Vis dėlto greičiausiai jaudindamasi, kad katalikiškas universitetas, turėdamas solidžią Šventojo Sosto moralinę paramą bei patikimą juridinę bazę – konkordatą, lengvai išsprūs iš autoritarinės valdžios glėbio, vyriausybė atsisakė jį oficialiai pripažinti ir įregistruoti.

Reaguodama į tokį valdžios nusistatymą, katalikiškoji bendruomenė daugiausia vyskupo prof. M. Reinio iniciatyva 1932 m. gruodžio 27 d. įsteigė Draugiją katalikų universitetui remti. Tačiau negelbėjo ir tai – režimas tęsė katalikiškojo universiteto *de jure* „nepripažinimo politiką". Todėl 1934 m. pavasarį vienas aktyviausių katalikiškojo universiteto idėjos puoselėtojų jo kancleris-rektorius vyskupas prof. M. Reinys bandė viešai, per spaudą, apeliuoti į vyriausybės išmintį bei pilietinį sąmoningumą. Kviesdamas valdžios atstovus pripažinti katalikišką universitetą, vyskupas nurodė bent tris reikšmingus argumentus: didžiulį mokytojų su aukštuoju išsilavinimu stygių Lietuvoje*, būtinybę kultūriškai labai rimtai rengtis „Vilniaus atvadavimui" ir eventualiai šio krašto integracijai į Lietuvos valstybę bei itin sėkmingą

[1424] Ten pat, l. 28.
[1425] Ten pat, l. 30.
[1426] M. Reinys, Aukštoji katalikų mokykla Lietuvoj, *Židinys*, 1934, t. XIX, Nr. 5–6, p. 495.
* Ketvirto dešimtmečio viduryje, Pedagoginio instituto Klaipėdoje įkūrimo išvakarėse, apie 70% Lietuvos pradžios mokyklų mokytojų buvo baigę tik ne visą mokytojų seminarijos kursą. Privačiose ir valstybės išlaikomose vidurinėse mokyklose dėstė tik apie 40% mokytojų, baigusių universitetą.

katalikiškų universitetų veiklą užsienyje: Prancūzijoje, Italijoje, Belgijoje, Olandijoje, JAV, Kanadoje[1427]. Tačiau vyskupo argumentai nepadėjo.

Tiesa, siekdama, kad tokia vidaus politika nepakenktų Lietuvos santykiams su Šventuoju Sostu, vyriausybė iš principo sutiko pradėti derybas su Vatikanu dėl konkordato nuostatų vykdymo[1428]. Pradėta galvoti, jog šalys turėtų parengti ir pasirašyti susitarimą, kuriame neaiškiems konkordato straipsniams būtų duotas bendras išaiškinimas ir tokiu būdu jų vykdymas būtų precizuotas[1429]. Šio darbo ėmėsi 1932 m. rugpjūtį iš Vatikano į Kauną atšauktas ir dar kartą paaukštintas tarnyboje – paskirtas URM Politikos departamento direktoriumi – S. Lozoraitis. Deja, jo sugrįžimas į *laikinąją sostinę* sėkmingo problemų sprendimo dar negarantavo.

Tų pačių metų rudenį – spalio 8 d. – prezidentui A. Smetonai buvo įteiktas net penkiasdešimt aštuonių Lietuvos kunigų pasirašytas protesto memorandumas. Kunigai pabrėžė, jog katalikybės reikšmė lietuvių tautai ir valstybei didžiulė, todėl tautiška valdžia jokiu būdu ir jokiomis priemonėmis jos raiškų neturėtų varžyti[1430]. Memorandumas baigiamas tokiu kunigų kreipimusi į šalies vadovą: prašome kad „<...> atsiduotumėt visiškai V I S O S tautos gerovei ir gerbtumėt katalikiškos visuomenės teises, jausmus, religinius įsitikinimus, atšauktumėt visus varžančius Bažnyčios ir katalikų teises įstatymus ir įsakymus ir pradėtumėt taikią tarp valstybės ir Bažnyčios politiką“[1431].

Kunigų Memorandumas prezidentą ir užsienio reikalų ministrą gerokai užrūstino. Policijai netgi buvo duotas nurodymas daugiau sužinoti apie dokumentą pasirašiusiųjų veiklą, ištirti jų ryšius, išaiškinti iniciatorius. Verta pažymėti, kad Lietuvos valdžios antikatalikiškas nuotaikas ir nepasitenkinimą Šventuoju Sostu tuomet gana energingai kurstė Italijos pasiuntinys Kaune Gino Amadori. Štai 1932 m. spalio antroje pusėje, per pusryčius SSSR pasiuntinio Kaune Michailo Karskio namuose, G. Amadori dr. D. Zauniui ilgai įrodinėjo, kad nuolaidi (*sic!*) Lietuvos politika Vatikano atžvilgiu yra „klaidinga“ ir šitaip valdžia jokių teigiamų rezultatų nepasieks[1432]. Pasak G. Amadori, su Šventuoju Sostu „italai tegalėjo susitvarkyti *en*

[1427] Ten pat, p. 491–492.

[1428] Lietuvos URM Politikos departamento direktoriaus S. Lozoraičio 1932 09 30 slapta *Pro memoria* apie pasikalbėjimą su Vatikano *Chargé d'Affaires a.i.* Lietuvoje A. Arata, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1194, l. 100.

[1429] Ten pat, l. 100–104.

[1430] Valaičio, A. Misevičiaus, Banaičio ir kitų kunigų (iš viso 58 pavardės ir parašai) pasirašytas 1932 10 08 Memorandumas Respublikos prezidentui A. Smetonai (kopija), ten pat, b. 1331, l. 62–66.

[1431] Ten pat, l. 66.

[1432] Lietuvos užsienio reikalų ministro dr. D. Zauniaus 1932 10 20 slapta *Pro memoria* apie pasikalbėjimą su Italijos pasiuntiniu Lietuvoje G. Amadori ir SSSR pasiuntiniu Lietuvoje M. Karskiu, ten pat, l. 83.

coupant constante"*. Todėl ir Lietuvos valdžiai rekomendavo analogiškas priemones, pavyzdžiui, išsiųsti iš šalies „kelis vyskupus". Kauno diplomatijos vadovui Romos pasiuntinys aiškino, jog lietuvių „<...> kleras yra demoralizuotas ir vienintelis [Europoje. – *A. K.*], kuris geidžia ne tik įtakos, bet tiesiog valdžios". „Šiaip Vatikanas niekados nesudraus klero, antra gi vertus, <...> pagaliau dvasiškiai Vatikanui gali ir nepaklusti", – kurstė dr. D. Zauniaus ambicijas G. Amadori[1433]. Tiesa, ministro garbei reikia pasakyti, jog jis savo ambicijoms šį kartą neleido prasiveržti.

Lietuvos užsienio reikalų ministras bandė ginti savo šalies užsienio politiką Šventojo Sosto atžvilgiu. Tačiau italų diplomatas nepasidavė ir pasiūlė kone lažintis, kad nuolaidi lietuvių politika Vatikano atžvilgiu jau po pusmečio patirs *fiasco*. Oponentui neatlyžtant su patarimais, dr. D. Zauniui nieko kito nebeliko, kaip tik šią temą kuo greičiau užgniaužti. Taip jis ir pasielgė. „P. Karskiui esant aš nelaikiau galimu ginčytis ar reikšti savo nuomonę <...>, todėl pasitenkinau bendromis frazėmis, kad pasitikim dabar Vatikano gera valia"[1434], – rašė ministras savo *Pro memoria*. Dr. D. Zaunius šį kartą buvo visiškai teisus, nes situacija tikrai buvo gana pikantiška: dviejų katalikiškų valstybių atstovai bolševikinės šalies diplomato namuose ir jo akivaizdoje ginčijasi, kaip efektyviau kovoti su Šventuoju Sostu... Beje, sprendžiant iš dr. D. Zauniaus ataskaitos, M. Karskis į šį ginčą, kad ir kaip tai galėtų atrodyti keista, visiškai nesikišo leisdamas savo svečiams patiems išsiaiškinti, kas teisus.

Galbūt paakatintas ir G. Amadori patarimų, dr. D. Zaunius lapkričio pabaigoje vis dėlto išreiškė nepasitenkinimą dėl spalio 8 d. memorandumo ir A. Aratai sakydamas, jog kurstomi LKDP vadų dvasininkai ir toliau nepaliauja nuolat kištis į politiką. Šventojo Sosto laikinasis reikalų patikėtinis ministrui neprieštaravo ir pareiškė, jog jis yra kreipęsis į lietuvių vyskupus su prašymu, kad jie uždraustų kunigams Šventojo Sosto vardu tiesiogiai kreiptis į šalies vadovą[1435]. Pasak A. Arata, pagal susitarimą su vyskupais kunigai, norėdami kreiptis į šalies prezidentą, privalo iš anksto susitarti su Nunciatūra. Kadangi šiuo atveju tai nebuvo padaryta, A. Arata prašė, kad užsienio reikalų ministras jam pateiktų visą memorandumą pasirašiusių kunigų sąrašą[1436] taip lyg ir leisdamas suprasti, kad Vatikanas ar bent jau jis pats neketina toleruoti dvasininkų politinės saviveiklos. Tuo tarpu Šventasis Sostas situacijos pernelyg nesureikšmino. Naujai paskirtam Lietuvos reikalų laikinajam patikėtiniui Vatikane dr. Kazimierui Graužiniui spalio viduryje Šventojo Sosto Valstybės

* Nuolatiniu šiurkštumu (pranc.).

[1433] Ten pat.

[1434] Ten pat.

[1435] Užsienio reikalų ministro dr. D. Zauniaus 1932 11 29 slapta *Pro memoria* apie pasikalbėjimą su Vatikano reikalų laikinuoju patikėtiniu Lietuvoje prelatu A. Arata, ten pat, l. 54.

[1436] Ten pat.

sekretoriaus padėjėjas monsinjoras G. Pizzardo filosofiškai pareiškė, kad „Bažnyčia į viską žiūri ir viską sprendžia amžinybės dėsniais vadovaudamasi, o vyriausybės vadovaujasi laikino gyvenimo dėsniais ir reikalais". Todėl, suprantama, neišvengiamai kyla „<...> nuomonių skirtumai, kuriuos prie gerų norų visuomet galima išlyginti"[1437].

Dr. K. Graužinis Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* pareigas Vatikane *de facto* pradėjo eiti 1932 m. rugsėjo 1 d. Savo kredencialus Šventojo Sosto valdžiai jis įteikė spalio 19 d.[1438] Tą pačią dieną buvo sutarta ir dėl audiencijos pas Pijų XI. Šventasis Tėvas naująjį Lietuvos atstovą su žmona priėmė lapkričio 3 d. lygiai vidurdienį. Popiežius lietuvių diplomatą dar iš tolo pasitiko šiltu pasisveikinimu „Soyez les bienvenus... soyez les bienvenus..."*, po kurio, dr. K. Graužinio žodžiais tariant, „priklaupę pabučiavome žiedą ir tuojau buvome pakviesti atsisėsti"[1439]. Lietuvos reikalų laikinasis patikėtinis savo pirmąjį vizitą pas popiežių pradėjo žodžiais: „Pirmučiausia <...> pradėdamas pareigas atvykstu pareikšti Jo Šventenybei savo ir žmonos giliausią pagarbą ir mūsų sūnišką prisirišimą". Vėliau kalba pakrypo apie pasaulį krečiančią ekonominę krizę ir jos pasekmes Lietuvai, lietuvių visuomenės ir ūkio problemas. Pijus XI maloniai prisiminė ir gausią lietuvių katalikų bendruomenę Jungtinėse Amerikos Valstijose, pasiteiravo apie girdėtas sparčias statybas Kaune bei modernėjančią Lietuvos laikinąją sostinę. Vatikano bibliotekoje audiencija užtruko 10–15 minučių ir baigėsi Šventojo Tėvo palaiminimu bei palinkėjimu Graužinių šeimai „<...> malonaus gyvenimo Romoje"[1440]. Iškart po audiencijos pas popiežių su mandagumo vizitu Graužiniai aplankė Valstybės sekretorių kardinolą E. Pacelli. Lietuvių diplomatą šis vizitas nuteikė itin maloniai. Regis, ir dėl to, kad kardinolas pasirodė esąs puikus džentelmenas ir „labai maloniai" bendravo su jo žmona[1441].

Katalikiškosios pakraipos lietuvių intelektualų leidžiamas mėnesinis žurnalas *Židinys,* apibendrindamas 1932 m. Lietuvos ir Šventojo Sosto bei Bažnyčios ir valstybės santykių peripetijas, rašė: „Mūsų Vyriausybės ir Vatikano vestosios derybos dar nedavė apčiuopiamų rezultatų ir konkrečių klausimų sprendimo, pav., Moksleivių Ateitininkų Sąjungos, Teologijos-Filosofijos Fakulteto apkarpymas ir kt. Tačiau reikia pasakyti, kad vis delto atmosfera kiek sušvelnėjo, nors vienas antras mažmožis ir buvo sudrumstęs ramybę. <...> Atrodo, kad įvairių nesusipratimų ir

[1437] Lietuvos reikalų laikinojo patikėtinio Vatikane dr. K. Graužinio 1932 10 15 konfidencialus pranešimas URM Politikos departamento direktoriui S. Lozoraičiui, ten pat, l. 98.

[1438] Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane dr. K. Graužinio 1932 11 03 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui dr. D. Zauniui, ten pat, l. 69.

* Sveiki atvykę... sveiki atvykę... (pranc.).

[1439] Ten pat, l. 70.

[1440] Ten pat.

[1441] Ten pat.

nesutarimų išskirtos grupės pamažu pradeda viena antrą daugiau suprasti"[1442]. Tokiai nuomonei buvo linkęs santūriai pritarti ir šalies prezidentas. Štai 1932 m. gruodžio 15 d. kalbėdamas valdančiosios partijos – Tautininkų sąjungos suvažiavime A. Smetona, be kita ko, pabrėžė, jog „religija visose tautose auklėjimo pagrindas ir sau tikslas. Tai didžiausia žmogaus teisė, ji įgimta jam, kaip tiesos siekimas ar menas. <...> Lietuva iš senovės buvo religinga, gerbė skirtingas tikybų pažiūras. Tokia ir šiandien ji pasiliko. Bet duodama daug laisvės religinėms organizacijoms ir bažnyčioms, ji teisingai reikalauja ir sau, savo valstybei pagarbos. Teisė turi atatikti pareigą ir čia"[1443]. Ar iš tiesų autoritarinei, A. Smetonos režimo šalininkų žodžiais tariant, autoritetinei*, valdžiai ir jos kontroliuojamai diplomatijai rūpėjo tik šalies piliečių bei šalyje veikiančių institucijų – kultūrinių ir socialinių subjektų – teisių suderinimas su pareigomis valstybei, įsitikinsime netrukus.

[1442] Lietuva 1933 metais, *Židinys,* 1934, t. XIX, Nr. 1, p. 6–7.

[1443] Ten pat, p. 7.

* Manytume, jog iš principo šis terminas istorinėje, mokslinėje literatūroje gali būti vartojamas tik tiek, kiek juo norima išryškinti, apibrėžti ir išreikšti lietuviškojo autoritarizmo pobūdį ir specifiką, kurios, be abejo, būta. Kitaip tariant, kada terminas *autoritetinis* nepriešinamas terminui *autoritarinis,* bet vartojamas tik kaip siauresnis jo sinonimas ar konkretesnis jo turinio apibrėžimas.

XIV.

MOKYTOJAI IR MOKINIAI: ITALIŠKOJO FAŠIZMO PAVYZDYS LIETUVIŠKAJAM AUTORITARIZMUI, ARBA KONKORDATO TURINIO „TOBULINIMO“ DIPLOMATIJA

Vėlesniais metais Lietuvos diplomatiniai santykiai su Šventuoju Sostu klostėsi dar gana banguotai, būta ir didesnių ar mažesnių verpetų, tačiau 1931 m. pavasario – vasaros santykių krizė visu savo aštrumu nebepasikartojo. Galbūt ir dėl to, kad per prabėgusius metus ir įveiktas krizes Lietuvos pareigūnai – politikai ir diplomatai – labiau išmoko laviruoti, aptakiau formuluoti savo mintis, vengti drastiško elgesio ir pareiškimų. Kita vertus, Vatikano diplomatija metams bėgant taip pat, manytume, įgijo kantrybės bei savotiškai prisitaikė prie nuolatinės, specifinės trinties Lietuvoje tarp valdžios ir Bažnyčios. Todėl ketvirto dešimtmečio viduryje į įvykius Lietuvoje Vatikanas galbūt nebereagavo taip jautriai, kaip anksčiau. Kitaip tariant, šalys nugludino aštrius tarpusavio nesutarimų kampus, prisiderino viena prie kitos „keisto charakterio“ ar netgi kuriam laikui susigyveno su tokio pobūdžio *modus vivendi.* Prie šių pozityvių poslinkių prisidėjo ir S. Lozoraičio, o vėliau – dr. K. Graužinio veikla Romoje, ypač prelato A. Arata pastangos Kaune. Taigi ketvirto dešimtmečio viduryje šalių diplomatiniai santykiai pamažu išsilygino, nesutarimai aptirpo.

Vis dėlto tai toli gražu nereiškė, kad Lietuvos ir Vatikano nesutarimų istorija sustojo. Anaiptol. Ji tik sulėtėjo ir tapo rafinuotesnė, kai kas gal pasakytų – civilizuotesnė. Net ištisi treji metai (1933–1935) prabėgo šalims besiruošiant pradėti solidžias derybas dėl konkordato aiškinimo ir jo vykdymo sutarties parengimo. Buvo manoma, kad tokia kompromisinė sutartis galėtų gerokai normalizuoti valdžios ir Bažnyčios santykius Lietuvoje. Atrodo, jog iniciatyvą sudaryti tokį susitarimą su Lietuvos vyriausybe parodė Vatikanas, kuris dar 1932 m. rugsėjo 6 d. su Italijos vyriausybe pasirašė sutartį dėl Italijos–Vatikano konkordato kai kurių sąvokų išaiškinimo ir straipsnių* patikslinimo[1444]. Tai nebuvo vienintelė tarpukaryje tokio pobū-

* Pavyzdžiui, B. Mussolini netenkino konkordato 43 str., skirto pasaulietinei Katalikų akcijai, aiškinimas Vatikane.

[1444] Plačiau apie tai žr.: T. Włodarczyk, *Konkordaty. Zarys historii*...; V. Aretin, *The Papacy and the Modern World*, London, 1981.

džio Vatikano sudaryta sutartis dėl konkordato turinio precizijos. Panašūs susitarimai buvo praktikuojami ir vėlesniais metais. Štai 1939 gegužės 30 d. Šventasis Sostas pasirašė susitarimą su Rumunijos vyriausybe, kuris buvo savotiškas Vatikano ir Rumunijos konkordato papildymas, aiškinantis bei konkretinantis šio dokumento 9 straipsnio prasmę.

Pernelyg nesileidžiant į smulkmenas, galima konstatuoti, kad derybų pradžią labiausiai blokavo ir laiką tempė būtent Lietuvos valdžia ir lietuvių diplomatai. Tiesa, tai buvo daroma gana civilizuotai, kartkartėmis pakartojant diplomatijoje įprastus burtažodžius, kad Lietuva procesui realizuoti deda visas nuo jos priklausančias pastangas. Tuo pačiu metu, rengdamasi pradėti derybas, arba, tiksliau tariant, derėdamasi dėl derybų pradžios, Lietuvos valdžia pirmiausia stengėsi nuoširdžiai tais klausimais išstudijuoti fašistinės Italijos vyriausybės patirtį. Taigi šiuo atveju lyg ir būtų galima pasakyti, kad italų diplomato Gino Amadori aukščiau minėtos pamokos lietuvių kolegoms gal ir nenuėjo vėjais. Beje, kad itališkojo fašizmo santykių su Katalikų Bažnyčia modelis autoritarinei Lietuvos valdžiai atrodė patrauklus, kartą prasitarė ir pats A. Smetona. Štai 1932 m. gegužės 25 d. Mokytojų sąjungos suvažiavimui prezidentas pareiškė: „<...> pas mus Bažnyčios santykiuose su valstybe dar nėra tokios rimties, kaip Italijoje, pas mus dvasinė ierarchija vietomis mažiau, vietomis daugiau tebesibrauna valstybės sritin“[1445].

Lietuvoje aktyviau domėtis itališka patirtimi formuojant santykius su Katalikų Bažnyčia bei Šventuoju Sostu pradėta 1931–1932 m. Būtent šiuo laiku Lietuvos pasiuntinybė prie Šventojo Sosto nuosekliau ir energingiau pradėjo sekti ne tik italų spaudą tais klausimais, domėtis įstatymų leidyba, bet ir tiesiogiai bendraudama semtis patirties iš italų veikėjų. 1932 m. pavasarį po susitikimo su Italijos ambasadoriumi prie Šventojo Sosto *Chargé d'Affaires a.i.* S. Lozoraitis dr. D. Zauniui pakiliai raportavo:

> „Italijos ambasadorius prie Šv. Sosto grafas De Vecchi di Val Cismon – vienas seniausių Mussolini bendradarbių ir vienas keturių fašizmo quadrumvir'ų, sužinojęs, kad noriu gauti informacijų apie Italijos konkordatą, tuojau apsiėmė pats man jų duoti. Kadangi vakar turėjau eiti pas airių Ministerį, tai pasimatymas italų ambasadoj įvyko šiandien pusiau 10 valandą.
>
> Aš nusprendžiau pasinaudoti šita proga ir, išeidamas kiek iš Tamstos įsakymo rėmų, pasiinformuoti plačiau, kaip tvarkomi Italijoje klausimai, dėl kurių ir mes turime sunkumų. Nors aš pasiėmiau mažą pro memoria, vis dėlto pasikalbėjimo bėgyje atsirasdavo vis naujų detalių, taip kad išėjau iš ambasados tik prieš 12 valandą.

[1445] Lietuva 1933 metais, *Židinys*, t. XIX, Nr. 1, p. 6–7.

Po prelimenarinių komplementų Mussolini ir pačiam šeimininkui aš pasakiau, kad noriu pasiteirauti, ar egzistuoja kokios komisijos ginčams svarstyti, o be to, man būtų labai įdomu sužinoti jo autoritetingą nuomonę visa eile kitų dalykų. P. De Vecchi atsakė, kad netik jis pats, bet ir Mussolini su didžiausiu susidomėjimu ir simpatija sekė mūsų Vyriausybės pastangas apginti valstybės teises ginče su bažnyčia. Ypač buvo įdomu jiem abiem skaityti dažnai gaunamus P. Amadori raportus šiuo dalyku, įdomu dar ir dėlto, kad italų pasiuntinys Kaune kaip buvęs žurnalistas labai gyvai juos rašė. Iš visa ko matyti, kad santykių su Bažnyčia klausimu tarp Italijos ir Lietuvos yra pilna analogija"[1446].

Italų ambasadorius fašistų diplomatijos bei politikos ypatumus, „techniką", paslaptis ir vingius formuojant santykius su Katalikų Bažnyčia bei Vatikanu lietuvių diplomatui dėstė bent porą valandų. Apie sukauptą „vertingą" patirtį šioje srityje Lietuvos reikalų laikinasis patikėtinis savo valdžiai raportavo:

„Santykiai su bažnyčia yra politikos dalykas *per excellence.* Todėl jais turi rūpintis politinės instancijos. Italijoje tie dalykai yra sukoncentruoti teisingumo ir kultūros reikalų ministerijoje. Tai netikslu, jie turi būti atiduoti vidaus reikalų ministerijai. Teisingumo ministerijoj, tikybos skyriuje, sėdi juristai. Vedamos nepabaigiamos plonos juridinės diskusijos su dvasiškiais, kurie, nota bene turėdami su jais reikalą sunkiausiais laikais, po 1870 metų, išmoko, kaip juos paimti. Tos diskusijos gali tęstis x laiko, nes Vatikanas, apskritai imant, neturi reikalo skubintis. Iš savo patyrimo P. De Vecchi sako, kad niekados šitoje byloje nereikia įsileisti į abstrakcijas, o ypačiai, Dieve saugok, į polemiką moraliniais, etiniais klausimais. Kai šitaip atsitinka – dalykas praloštas. 2000 metų Bažnyčios egzistencijos istorija yra vis tos pat kovos istorija. Čia Bažnyčia turi nepalyginamai didesnę praktiką kaip valstybės, neklaidingumo principą etc. ir šituo ginklu politinėje kovoje ji visados sumuš. Dėl to ji ir stengdavosi visados palenkti diskusiją į moralės sritį.

Todėl vyriausybės neturi apleisti grynai formalinio pagrindo: legalumo, įstatymų pildymo. Valstybės įstatymai visiems lygūs, visiems pildytini. Nėra kalbos, kad čia štai katalikai, o čia fašistai. Visi Italijos piliečiai. Štai sulaužytas įstatymas, reikalaujame, kad būtų atitaisyta. Tik šitokiu būdu galima tikėtis pasisekimo. Geriausias pavyzdys: Italija. P. De Vecchi mano, kad stambiausia Vatikano klaida konflikte dėl Kat. Akcijos bus enciklikos „Non abiam bisogno" išleidimas. Italijos vyriausybė neįsileido į polemiką, kas moralu, kas nemoralu, bet reikalavo, kad konkordatas ir įstatymai būtų pildomi. Enciklikos smūgis pakibo ore"[1447].

Taigi kalbant apie fašistinės Italijos vidaus politikos instrumentarijų bei kai kurių charakteringų šios politikos pavyzdžių daugiau ar mažiau „sėkmingą" adaptaciją Lietuvoje tenka pastebėti, jog iniciatyva čia priklausė ne tik centrui – URM ar

[1446] Lietuvos reikalų *Chargé d'Affaires a.i.* prie Šventojo Sosto S. Lozoraičio 1932 05 18 „Visai slaptas. Į rankas" pranešimas Nr. 79/sl. užsienio reikalų ministrui dr. D. Zauniui, *LPPŠSAR,* byla: Vatikano Pasiuntinybė. Eiliniai nuorašai, 1931–1934.

[1447] Ten pat.

Vyriausybei – bet ir „poliams" – diplomatinėms atstovybėms vietose. Darbas šia kryptimi bei konsultacijos su italų pareigūnais buvo tęsiamas ir po to, kai 1932 m. rudenį S. Lozoraitis skubiai buvo atšauktas į Kauną ir visiems gana netikėtai paskirtas URM Politikos departamento direktoriumi. Lietuvos URM įpareigotas naujasis Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinis bei visas Lietuvos pasiuntinybės Vatikane personalas tais metais gana stropiai rinko duomenis apie Šventojo Sosto konfliktą su pasaulietine italų valdžia ir jo sprendimo būdus, Katalikų Bažnyčios padėtį Italijoje ir ypač apie Katalikų Akcijos struktūrą[1448], veiklos raiškas bei ribas šioje šalyje. Iš Romos į Kauną buvo atsiųstas geras pluoštas dokumentų kopijų: Italijos „Diocezalinių vadovybių statutas"[1449], Italijos Katalikų Akcijos įstatai[1450], jos padalinių – Katalikų vyrų sąjungos įstatai ir Katalikių moterų sąjungos įstatai, Katalikų jaunimo sąjungos dokumentai ir etc. Dr. K. Graužiniui buvo keliamas uždavinys ne tik atsiųsti į Kauną reikalingus dokumentus, bet ir pačiam ištirti, kaip, kokiomis priemonėmis bei būdais italų valdžia sugebėjo rasti *modus vivendi* su Vatikanu.

1935 m. sausį dr. K. Graužinis užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui raportavo, kad minimais klausimais konsultavosi su buvusiu Italijos ambasadoriumi prie Šventojo Sosto, dabar švietimo ministru grafu Cesare Maria De Vecchi di Val Cismonu bei italų ambasados patarėju markizu Talamo Atenolfi[1451]. Pastarasis nedviprasmiškai pareiškė, kad „Katalikų Akcijos statutas nustatytas bendru susitarimu": vyriausybės ir Šventojo Sosto. Pastarasis esą pateikė statuto projektą ir tik po to, kai dokumentą vyriausybė bei „pats Musolinis <...> išmargino pastabomis", buvo patvirtintas galutinis jo variantas[1452]. Kauno diplomatui pasiteiravus, o kaip elgiasi fašistų valdžia, kada Katalikų Akcijos vadai nusižengia statutui ir ima politikuoti, Italijos ambasados patarėjas kolegai lietuviui nuoširdžiai paaiškino, jog italų policija paprastai nesikiša į religijos reikalus, taigi ir į Katalikų Akcijos veiklą. Tačiau jeigu Katalikų Akcijos vadai vis dėlto kada nors „<...> pabandytų užsiimti politika, tai policija tuojau suareštuotų politikuojančius narius arba rastų kitokių priemonių sudrausti pritaikant visus policijos įstatymus"[1453]. Toks italų diplomato pareiškimas,

[1448] Nuo 1923 m. popiežiaus Pijaus XI iniciatyva Katalikų Akcija Italijoje, remiantis naujai priimtu jos statutu, buvo pertvarkyta į šešis stambius padalinius: dvi jaunimo asociacijas (vyrų ir moterų); dvi suaugusiųjų asociacijas (vyrų ir moterų) ir dvi katalikiškųjų universitetų studentų federacijas. (J. F. Pollard, *The Vatican and Italian Fascism 1929–1932. A study in conflict*, Cambridge-London-New York-New Rochelle-Melbourne-Sydney, 1985, p. 25.)

[1449] Italijos „Diocezalinių vadovybių statutas", *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1098, l. 1–12.

[1450] Italų Katalikų Akcijos įstatai, ten pat, l. 19–24.

[1451] Lietuvos reikalų laikinojo patikėtinio Vatikane dr. K. Graužinio 1935 01 28 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui, ten pat, l. 389.

[1452] Ten pat, l. 390.

[1453] Ten pat, l. 391.

regis, buvo gana artimas tiesai. Kiek vėliau vienas aukšto rango italų dvasininkas, nepanoręs, kad jo pavardė būtų viešai skelbiama lietuvių spaudoje, dienraščio *XX amžius* specialiajam korespondentui K. V. Pavalkiui taip apibūdino Katalikų Bažnyčios ir valstybės santykius fašistinėje Italijoje po garsiųjų Laterano susitarimų: „Bažnyčia kenčia pasaulietinės valdžios per didelį šeimininkavimą jos reikaluose <...>. Katalikų akcija turėjo trauktis iš viešojo gyvenimo kaskart tolyn į visų užpakalį"[1454]. Kartu pašnekovas lietuvių žurnalistui apgailestavo, kad kai kurie aukšti Vatikano hierarchai, rengdamiesi istoriniam *Romos klausimo* sprendimui, deramai neįvertino B. Mussolini asmenybės, pernelyg ir nepelnytai juo pasitikėjo, o jis netrukus po Laterano susitarimų pradėjo sistemingai siaurinti Bažnyčios veiklos lauką tolygiai plėsdamas totalitarinės sistemos ribas. Su nerimu šis italų dvasininkas kalbėjo ir apie tai, jog fašizmas vis dar gana populiarus didelėje dalyje Italijos eilinių katalikų bei kunigų, kurie „<...> tiki, kad geriau sugyventi su fašizmu negu kovoti", dėl ko esą Italijoje ir itin užsienyje sąvokos „Katalikybė ir fašizmas" pernelyg dažnai bei glaudžiai tarpusavyje susiejamos[1455].

Antra vertus, Lietuvos vyriausybė ketvirtajame dešimtmetyje domėjosi ne tik Katalikų Akcijos veikimo Italijoje galimybėmis ar Italijos santykių su Šventuoju Sostu patirtimi. Kauną domino ir kitų šalių patirtis. 1934–1935 m. dr. K. Graužnis S. Lozoraičiui parengė keletą gana išsamių pranešimų apie Čekoslovakijos santykius su Šventuoju Sostu bei Katalikų Akcijos veikimą šioje šalyje. Viename jų, rašytame 1934 m. gruodžio pabaigoje, lietuvių diplomatas nurodė, kad Praha dėl įvairių priežasčių taip pat ne kartą turėjo tam tikrų nemalonumų su Vatikanu. Dar trečiajame dešimtmetyje konfliktuota, esą kam Šventasis Sostas kišasi į Vengrijos ir Čekoslovakijos katalikų tarpusavio ginčą dėl valdymo bei priklausomybės Bažnyčios turto, kuris, suirus Austrijos-Vengrijos imperijai, kartu su teritorijomis atiteko Čekoslovakijai. Taip pat dėl 1932–1933 m. Šventojo Sosto nuncijaus Prahoje arkivyskupo Pietro Ciriaci viešumon iškilusio laiško slovakų prelatui Hlinkai, kuriame pirmasis esą nepagarbiai atsiliepęs ar netgi įžeidęs čekus[1456]. Po šio įvykio Čekoslovakijos vyriausybė Vatikano pareikalavo šį diplomatą atšaukti iš Prahos. Čekoslovakijos atstovas prie Šventojo Sosto Vladimiras Radimský įteikė net notą tuo reikalu Vatikano Valstybės sekretoriatui. Konfliktas, dr. K. Graužinio duomenimis, užtrukęs net apie pusantrų metų ir galų gale pasibaigęs čekoslovakų pergale: Šventasis Sostas nusileidęs ir Čekoslovakijai paskyręs naują nuncijų, buvusį Vatikano Nunciatūros

[1454] K. V. Pavalkis, Italijos katalikai ir fašizmas. Ar galima laukti kovos paaštrėjimo?, *XX amžius*, 1938 08 17, p. 3–4.

[1455] Ten pat, p. 4.

[1456] Lietuvos reikalų laikinojo patikėtinio Vatikane dr. K. Graužinio 1934 12 27 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1098, l. 394–395.

Šveicarijoje – Berne patarėją arkivyskupą Saverio Ritterį[1457]. Apie Katalikų Akcijos reikalus lietuvių diplomatui pavyko išsiaiškinti tik tiek, kad ji Čekoslovakijoje išplėtota plačiai, „<...> bet į politiką nesikiša"[1458].

Tuo metu, kai lietuvių diplomatija uoliai rinko deryboms medžiagą užsienyje[1459], Kaune taip pat buvo dirbama. Vatikano reikalų laikinasis patikėtinis Lietuvoje prelatas A. Arata su URM Politikos departamento direktoriumi S. Lozoraičiu bei savo bičiuliu ministru dr. D. Zauniumi kantriai diskutavo dėl Katalikų Bažnyčios padėties Lietuvoje ir konkordato nuostatų nesilaikymo. Daug kalbėta ir apie bilaterinės sutarties Konkordato aiškinimui parengimą. Ir nors abi pusės parengė tokios sutarties projektus[1460], juos koregavo bei derino, tačiau bendro vardiklio šalims rasti nepavyko[1461]. Matyt, labiausiai dėl to, kad Lietuva tik meistriškai imitavo norą

[1457] Ten pat, l. 396.

[1458] Ten pat.

[1459] Lietuvos pasiuntinybės prie Vatikano sekretoriaus P. Vileišio 1935 11 28 slapta *Pro memoria* „Dėl Katalikų Akcijos veikimo Italijoje" užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui, ten pat, l. 372.

[1460] Kompromisinis Konvencijos projektas kai kuriems Šv. Sosto ir Lietuvos konkordato straipsniams aiškinti ir precizuoti, ten pat, b. 1360, l. 27–33; Kompromisinis Konvencijos projektas kai kuriems Šventojo Sosto ir Lietuvos Konkordato straipsniams aiškinti ir precizuoti (vertimas iš prancūzų k.), ten pat, b. 1098, l. 165–171.

[1461] Regis, visuose abiejų pusių parengtuose projektuose buvo formulė, kad tarp valdžios ir Bažnyčios Lietuvoje „<...> turi viešpatauti harmonija, kuri glūdi konkordate". Tačiau šią formulę realizuoti praktiškai buvo problemiška, nes kiekviena pusė valdžios ir Bažnyčios santykius stengėsi „harmonizuoti" pagal savo supratimą ir modelį. Štai Vatikano pateiktame projekte konkordato XXII straipsnį siūlyta precizuoti taip: „Šventasis Sostas duos reikalingų nurodymų (nustatęs juos drauge su Lietuvos Vyriausybe), kad, laikantis katalikiškų principų ir ištikimybės priesaikos, būtų vengiama puolimų prieš Vyriausybę bažnyčiose arba jose politinių partijų klausimus liesti, išskyrus, žinoma, teisėtą Bažnyčios doktrinos ir principų, ne tiktai dogmatinių, bet taip pat moralinių, gynimą". Atskirti moralę nuo politikos, arba priešingai, nelengva. Todėl Lietuvos URM pareigūnams buvo aišku, kad tokia formuluotė neužkerta kelio kunigams politikuoti, netgi tam tikra prasme skatina.

Savaip Vatikanas suprato santykių harmonizavimą. Tuo klausimu projekte pasakyta: „Susitariama, kad Lietuvos Vyriausybės ir Dvasiškijos santykiuose turi viešpatauti harmonija ir tasai savitarpinis pasitikėjimas, kurie glūdi šito Konkordato straipsnio dvasioje. Neturėdamas jokio priešingo nusistatymo politiniu atžvilgiu prieš Lietuvos Vyriausybę, Šventasis Sostas todėl yra nusiteikęs padėti Vyriausybės darbams ir į juos įtraukti Dvasiškiją bei Katalikus tiek, kiek Vyriausybė savo ruožtu yra nusiteikusi padėti Bažnyčios geradaringam darbui Lietuvoje". Šią pastraipą buvo galima interpretuoti ir taip, jog autoritarinė valdžia atsisako valdžios monopolio ir į valstybės valdymo darbą sutinka įtraukti ir katalikiškąją demokratiją. Autoritarinės valdžios netenkino ir Šventojo Sosto siūlymas, kad valdžiai nelojalūs ar valdžios autoriteto negerbiantys dvasiškiai, „jei prikišamos klaidos po rimto ištyrimo bus rastos pagrįstos", galės būti baudžiami tik bažnytinės valdžios ir tik taikant „<...> atatinkamas bausmes pagal Kanonus".

Vargu ar tuometinę Lietuvos valdžią galėjo tenkinti ir Vatikano siūloma konkordato XIII straipsnio precizija: „VDU Teologijos-filosofijos fakulteto mokslo personalas bus Vyriausybės skiriamas (ir galės būti atleidžiamas) pagal Universiteto Statutą, nors, žinoma, galės būti skiriami tik asmens, kurių kandidatūros bus atatinkamo Vyskupo aprobuotos" (išryškinta. – *A. K.*). (Kompromisinis Konvencijos

greitai parengti tokią sutartį. Daug ką gali pasakyti ir toks faktas: deryboms su Šventuoju Sostu faktiškai ruošusis beveik trejus metus, tik 1935 m. lapkričio 28 d. užsienio reikalų ministro S. Lozoraičio iniciatyva Lietuvos Ministrų Kabinetas pagaliau sudarė komisiją (*sic!*) „<...> pasiruošti deryboms su Vatikanu del konkordato vykdymo“[1462]. Komisiją nuspręsta sudaryti iš URM, Teisingumo ministerijos, Vidaus reikalų ministerijos bei Švietimo ministerijos atstovų[1463]. Konkretūs pareigūnai tąkart dar nenumatyti. Juos per du mėnesius turėjo pasiūlyti pačios ministerijos. Po to vyriausybė ketino spręsti kandidatūrų tinkamumą ir, kadangi laiko buvo į valias, toliau „sparčiais tempais“ planuoti darbą.

1936 m. pavasarį dar nebuvo požymių, kad šis darbas būtų bent kiek pasistūmėjęs į priekį ir artėjama prie derybų pabaigos, juolab prie sutarties pasirašymo. Balandžio pradžioje aplankęs Šventojo Sosto Valstybės sekretorių kardinolą E. Pacelli, dr. K. Graužinis jį galėjo pradžiuginti tik tuo, kad Lietuvos „Vyriausybė tebėra nuoširdžiai nusistačiusi tęsti pastangas pasiekti susitarimo su Vatikanu“[1464]. Kardinolo aplinka tokį Kauno diplomato pareiškimą palydėjo ironiškomis replikomis, dėl kurių pastarasis neliko labai laimingas. Tuo tarpu pats kardinolas, padėkojęs už Lietuvos vyriausybės taip dosniai rodomą geranoriškumą, dr. K. Graužinio žodžius demonstratyviai rūpestingai užsirašė į savo darbo kalendorių, pažymėdamas net datą[1465]. Užuomina buvo daugiau negu aiški ir, kaip rodo dr. K. Graužinio pranešimas S. Lozoraičiui, lietuvių diplomatas ją puikiai suprato.

Neabejotina, kad susiklosčiusios situacijos subtilumas Kaune pakankamai gerai buvo žinomas bei suprantamas ir be dr. K. Graužinio pranešimų. Tačiau prisimenant tuometinės Lietuvos valdžios autoritarinį pobūdį ir jam oponavusio krikščioniškojo bloko sociokultūrinį-politinį pajėgumą bei įtaką krašte[1466], spręsti problemą iš esmės, tai yra pasirašyti dar vieną susitarimą su Vatikanu, būtų reiškę, jog režimas

projektas kai kuriems Šventojo Sosto ir Lietuvos Konkordato straipsniams aiškinti ir precizuoti, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1098, l. 165–166.)

[1462] Lietuvos Respublikos Ministrų kabineto reikalų vedėjo 1935 12 07 raštas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui, ten pat, b. 1360, l. 2.

[1463] Ten pat.

[1464] Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane dr. K. Graužinio 1936 04 13 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui, ten pat, l. 131.

[1465] Ten pat.

[1466] Manytume, jog šio pajėgumo koeficientas gali būti nustatytas remiantis labai įvairiais rodikliais, kad ir tokiu: 1931 m. vien Švietimo ministerija katalikų dvasininkų algoms, bažnyčių paramai, kunigams invalidams, katalikiškoms seminarijoms, VDU Teologijos fakulteto reikmėms ir t. t. išleido 3 561 778 litus. Palyginimui galima nurodyti, jog tais pačiais metais protestantų-evangelikų reikmėms ministerija skyrė 225 835 Lt; judėjams – 192 510 Lt; stačiatikiams – 116 280 Lt; sentikiams – 76 360 Lt; muamedams (musulmonams) – 2400 Lt ir karaimams – 300 Lt. Panašios lėšų paskirstymo proporcijos buvo ir kitais metais. (LR švietimo ministerijos 1931 m. išlaidų sąmata, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1194, l. 65.)

savo noru apriboja save ir, negana to, užprogramuoja naujus eventualius nesutarimus tiek su vidaus politiniais oponentais, tiek su Šventuoju Sostu, nes suderinti Katalikų Bažnyčios proteguotą konfesinę-kultūrinę autonominę savivaldą krašte su autoritariniu valdžios pobūdžiu buvo beveik neįmanoma. Tokiomis aplinkybėmis nedemokratiškai valdžiai katalikišką visuomenę parankiau buvo kontroliuoti išlaikant tariamai netobulo konkordato suponuotą netobulą *status quo* ir kartu – viltį ar viziją, kad į katalikiškos visuomenės bei jos dvasios vadovo Šventojo Sosto intencijas anksčiau ar vėliau bus atsiliepta, ir padėtis šalyje pasikeis. Kitaip tariant, ilgus metus trukęs pasirengimas deryboms ir beveik antra tiek pačios derybos, taip ir nepasiekusios pergalingos atomazgos, nedemokratinei Lietuvos valdžiai buvo nelyginant vožtuvas pernelyg pavojingai susikaupusiam katalikiškos visuomenės nepasitenkinimo garui išleisti. Turint galvoje, kad jau apie dešimtmetį šalyje neveikė parlamentinė demokratija, nevyko reguliarūs rinkimai į Seimą ir faktiškai nefunkcionavo politinis pliuralizmas (daugiapartinė sistema), tenka pripažinti, kad tai buvo lietuviško autoritarizmo tėvų gana apdairiai ir efektyviai – išaugimui sukirpti, pasiūti ir ant demokratizmą puoselėjančios visuomenės kūno užvilkti tramdomieji marškiniai.

Kartu svarbu pastebėti, jog trečio dešimtmečio pabaigoje – ketvirtajame dešimtmetyje Lietuvoje vis dėlto formavosi gana amorfiška autoritarinė diktatūra, aiškiai pritaikyta vietos mentalitetui ir politiniam landšaftui. Galima sakyti, lietuviškasis autoritarizmas savyje slėpė visus esminius periferinio provincialumo bruožus: stokojo originalių valdžios realizavimo vaizdinių, sąmoningai vengė bet kokio ryškesnio politinio spalvingumo, atsargiai mėgdžiojo didesnius „autoritetus", buvo kaimietiškai nedrąsus, kaip ir kiekvieno vienkiemio savininkas stropiai vengė ar net bijojo bent kiek atviresnės konfrontacijos su kaimynais – opozicija, beveik visas iškylančias problemas stengėsi kuo giliau „kanalizuoti" valdžios koridoriuose ir spręsti tik siaurame „šeimos rate". Todėl nenuostabu, jog metams bėgant lietuviškąjį autoritarizmą – įvairius valdžios institutus, tarp jų ir diplomatinę tarnybą, palaipsniui vis glaudžiau supo veikėjai su gana specifine pilietine-politine pasaulėjauta: karjeristai, bet kokiai ideologijai abejingi politiniai oportunistai bei kitų panašių etinių-politinių bruožų personažai. Tarus, kad tokia valdžios sankloda buvo gana paranki tramdyti demokratinę opoziciją bei jos pliuralistines iniciatyvas, tarptautinėje scenoje leido pakankamai sėkmingai veikti taikios, kasdienės politinės rutinos sąlygomis: kartu tenka pripažinti, kad ji vargiai galėjo būti efektyvi kilus bent kiek rimtesnei išorės politinei grėsmei, nes režimo stuburą sudarę veikėjai stokojo ne tik principų, politinės vaizduotės bei gebėjimų veikti politinio dinamizmo sąlygomis, bet dažnai susirūpinę savo karjeros, tarnybinės hierarchijos ir jas garantuojančio režimo likimu ne visada buvo pajėgūs sėkmingai skirti tik to režimo interesus nuo valstybės. Taigi

lietuviškojo – „smetoniškojo" autoritarizmo esmei apibūdinti, manding, neblogai tiktų *viešo underground'o* metafora.

Kita vertus, neteisinga, neobjektyvu ir neistoriška būtų viską sukabinti tik ant nedemokratinės Lietuvos vyriausybės subjektyvaus vãgio išsilaikyti valdžioje. Neabejotina, kad Lietuvos ir Vatikano derybоms sparčiau įsibėgėti tuo metu trukdė ir objektyvios priežastys: neigiamas pasaulinės agrarinės ir kiek vėliau prasidėjusios pasaulinės ekonominės krizių poveikis Lietuvos ūkiui[1467] ir dėl to kilusi socialinė įtampa šalyje[1468], sparčiai aštrėjantys Lietuvos santykiai su Trečiuoju reichu[1469], nuolat pulsuojanti neišspręsta Vilniaus problema[1470] bei „uždarų durų" politikos su Lenkija dilema[1471]. Be to, derybų procesą trikdė įsitempęs tarptautinis diskursas

[1467] G. Vaskela, *Žemės reforma Lietuvoje 1919–1940*, Vilnius, 1998, p. 272–277.

[1468] L. Truska, *Antanas Smetona ir jo laikai*, Vilnius, 1996, p. 219–226.

[1469] M. H. Kohrs, Der „Propaganda-Krieg" zwischen Deutschland und Litauen 1934–1936 im Spiegel der Akten des Auswärtigen Aktes, *Lietuva ir pasaulis: bendradarbiavimas ir konfliktas*, Vilnius, 2000, p. 102–119.

[1470] V. Žalys, Britų diplomatų tarpininkavimas Lietuvos–Lenkijos santykiuose 1934–1936 m., *Iš Lietuvos diplomatijos istorijos. Mokslinės konferencijos pranešimai*, t. 3, Kaunas, 2000, p. 70–90.

[1471] Dėl abiejų šalių ryškaus politinio sustabarėjimo lietuvių – lenkų konfliktas praėjusio amžiaus trečiame – ketvirtame dešimtmečiais ne kartą buvo peržengęs racionalumo ribas ir įgijęs gana tragikomiškų emocinių atspalvių netgi diplomatinėje praktikoje. Pavyzdžiui, iki 1927 m. pabaigos veikė Lietuvos URM slapta instrukcija, kuri lietuvių pasiuntiniams draudė pirmiems sveikintis su lenkų diplomatais... Ne visai rimtai interpretuojant, tokį lietuvių diplomatijos elgesį tam tikra prasme galima lyginti su bolševikinės Rusijos valdžios totalia antireligine veikla bei draudimu sovietų diplomatams, reziduojantiems užsienyje, lankytis oficialiose bažnytinėse ceremonijose. Sovietų pasiuntiniai, skirtingai nuo viso pasaulio diplomatų, į oficialias bažnytines ceremonijas nevaikščiojo iki pat ketvirto dešimtmečio vidurio. Tarkime, SSSR diplomatai nedalyvavo oficialiose pamaldose, skirtose Austrijos kanclerio Engelberto Dollfusso ir Prancūzijos užsienio reikalų ministro Louiso Barthou žūtims paminėti bei mirus Vokietijos prezidentui Pauliui Hindenburgui. Kremliaus „persilaužimas" šiame fronte įvyko tik apie 1934–1935 m. Bene pirmas iš sovietų diplomatų į oficialias bažnytines ceremonijas pradėjo vaikščioti SSSR pasiuntinys Londone Ivanas Maiskis. Pirmąkart iškilmingose bažnytinėse pamaldose Londone sovietų pasiuntinys apsilankė Anglijos karaliaus George V sūnaus Kento kunigaikščio George vestuvių proga, vėliau – karaliaus „sidabrinio jubiliejaus" ir net J. Pilsduskio laidotuvių paminėjimo progomis...

Grįžtant prie lietuviškos problematikos reikia pažymėti, kad tokios ar panašios lietuvių protesto formos prieš Lenkiją Europoje buvo sunkiai suprantamos ir neretai pašiepiama. Štai žodžio kišenėje niekada neieškojęs prancūzų pasiuntinys Maskvoje Jean Herbette kolegai Jurgiui Baltrušaičiui kartą taip pakomentavo permanentinę lietuvių kovą dėl Vilniaus bei keistokas protesto demonstracijas lenkams: „Lietuva su savo Vilniaus reikalais dažnai primena našlę, kuri netekusi vyro visą likusį gyvenimą nešioja gedulą. Iš pradžių tai visiškai natūralu ir turi prasmę, bet metams bėgant tokia gedėjimo forma jokio įspūdžio nebedaro". Galbūt kažkiek paveiktas ir tokių šmaikščių komentarų, prof. A. Voldemaras 1928 m. sausio pradžioje šią bent kelerius metus galiojusią instrukciją atšaukė. Tačiau perversijų dviejų kaimynių santykiuose, deja, netrūko ir vėliau. Iki pat 1938 m. pavasario lietuvių diplomatams, reziduojantiems užsienyje, buvo uždrausta lankytis visuose lenkų diplomatų organizuojamuose renginiuose: priėmimuose, pobūviuose, pamaldose, etc. Tiesa, kartais išimtys vis dėlto darytos. Taip, pavyzdžiui, atsitiko 1935 m. gegužę mirus ilgamečiam Lenkijos vadovui J. Pildudski'ui. Šiuo atveju Lietuvos URM

pasaulyje: Japonijos invazija į Kiniją, neprognozuojama vidaus politinė-ūkinė padėtis Sovietų Sąjungoje ir beveik tokia pat jos tarptautinė politika, nacių pergalė Vokietijoje, Veimaro Respublikos žlugimas bei karštligiška šios šalies militarizacija[1472], A. Hitlerio revizionistiniai-rasistiniai pareiškimai ir Lenkijos–Vokietijos

pasiuntiniams išleido net specialią instrukciją. Tokiu būdu užsienyje rezidavusiems lietuvių diplomatams išimties keliu privačiai buvo leista ne tik dalyvauti iškilmingose pamaldose už velionį, bet ir Lenkijos ambasadoriams užsienyje ta proga pareikšti užuojautą. Antai, gavę lenkų ambasadų kvietimus, pamaldose už J. Pilsudskį Londone Šv. Jurgio bažnyčioje kartu su kitais dalyvavo ir lietuvių pasiuntinys Br. K. Balutis, Rygoje – Sopulingosios Dievo Motinos bažnyčioje Vytautas Vileišis, Romoje – Šv. Igno bažnyčioje V. Čarneckis, o Šv. Mortos bažnytėlėje Vatikane – dr. K. Graužinis. Vatikanas bei Italija atsisveikinimo ceremonijai su pirmuoju Lenkijos maršalu skyrė ypatingą dėmesį. Pijus XI Lenkijos prezidentui, o Vatikano Valstybės sekretorius maršalo antrajai žmonai Aleksandrai Pilsudskai nusiuntė užuojautos telegramas. Gegužės 18 d. ryte Romoje šv. Mortos bažnytėlėje, kuri yra Vatikano Valstybės gubernatoriaus rūmuose ir apeigoms joje organizuoti yra būtinas asmeninis popiežiaus leidimas, įvykusiose pamaldose už J. Pilsudskį dalyvavo Vatikano vyresnybė, dvariškiai, diplomatinis korpusas, net vienuolika kardinolų, buvęs Ispanijos karalius Alfonsas XIII, Maltos Ordino didysis magistras kunigaikštis Chigi, etc. Pamaldas laikė lenkų vyskupas Jełowicki, o „absolute" [nuodėmių atleidimą] suteikė pats Valstybės sekretorius kardinolas E. Pacelli. Išsamų, orų nekrologą apie velionį išspausdino *L'Osservatore Romano*. Ne mažiau garbingai J. Pilsudskio mirtį paminėjo ir italų valdžia. Šv. Igno bažnyčioje tą pačią dieną įvykusiose pamaldose dalyvavo ne tik beveik visas vietos diplomatinis korpusas, Italijos Senato ir parlamento pirmininkai, vyriausybės nariai, bet ir pats B. Mussolini. Karalius ir Mussolini Varšuvon pasiuntė užuojautos telegramas, o Senato pirmininkas Luigi Federzoni specialiai sušauktame Senato posėdyje pasakė iškilmingą kalbą, išaukštinančią velionį. Prie jos prisidėjo dučė, pabrėždamas, kad J. Pilsudskis buvo „didis patriotas ir lenkų valstybės kūrėjas". Kaune jokių oficialių pamaldų ta proga nebuvo, tačiau įdomu, jog užuojautos laišką dėl J. Pildudskio mirties per Estijos prezidentą Konstantiną Pätsą Lenkijos prezidentui Ignacy Mościcki, regis, perdavė ir A. Smetona (SSSR URLK Kolegijos nario B. Stomoniakovo 1927 11 23 konfidencialus pranešimas Nr. 43528 IRLK Kolegijai apie pokalbį su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, *RFUPA*, f. 0151, ap. 15, apl. 29, b. 9, l. 17; SSSR URLK Kolegijos nario B. Stomoniakovo 1928 01 26 konfidencialus pranešimas Nr. 5588 URLK Kolegijai apie pokalbį su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru SSSR J. Baltrušaičiu, ten pat, ap. 16, apl. 33, b. 5, l. 9–10; Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Italijoje V. Čarneckio 1935 05 19 konfidenciali *Pro memoria* Nr. 663 užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1729, l. 11; Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinio 1935 05 20 konfidencialus pranešimas Nr. 78/sl. Užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui, ten pat, l. 17–18; Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Br. K. Balučio 1935 05 21 konfidencialus pranešimas Nr. 48 užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui, ten pat, l. 9; Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Latvijoje V. Vileišio 1935 05 18 konfidencialus pranešimas Nr. 67/sl. Užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui, ten pat, l. 15–16.)

[1472] Verta pažymėti, kad spartus ir grėsmingas Vokietijos ginklavimasis, prasidėjęs netrukus po nacių atėjimo į valdžią, neliko nepastebėtas ir Šventojo Tėvo. Jeigu tikėsime Prancūzijos ambasadoriaus prie Šventojo Sosto F. Charles-Roux prisiminimais, tai Pijus XI nacių atžvilgiu buvo nusiteikęs gana ryžtingai. 1936 m. kovą Vokietijai vienašališkai atsisakius Locarno sutarčių ir savavališkai užėmus demilitarizuotą Reino zoną, popiežius Prancūzijos ambasadoriui Vatikane esą kalbėjo: „Nejaugi pas jus nebėra Fochų? [Galvoje turimas prancūzų maršalas Ferdinandas Fochas, 1918 m. lapkritį kaizerinei Vokietijai padiktavęs griežtas kapituliacijos sąlygas. – *A. K.*] Jeigu jūs nedelsdami su dviejų šimtų tūkstančių karių pradėtumėte puolimą [prieš nacistinę Vokietiją. – *A. K.*], jūs žmonijai padarytumėte

nepuolimo deklaracija, nevienareikšmiškos diskusijos dėl *Rytų Pakto*, Italijos karo žygis prieš Abisiniją (Etiopiją) ir baigiamajame pastarojo karo etape pacifistinių Locarno susitarimų žlugimas, taip pat gluminamai sparti Tautų Sąjungos autoriteto ir galių erozija[1473].

Kai kurios aukščiau įvardytos problemos buvo ir Lietuvos–Vatikano diplomatinių kontaktų ar pokalbių objektas. 1934–1935 m. lietuvių politikus ir diplomatus labiausiai jaudino pavojingai susikomplikavę šalies santykiai su Trečiuoju reichu, kuris, politiniais-ekonominiais svertais gana šiurkščiai reguliuodamas Klaipėdos krašto politinę krizę bei santykius su Lietuva, iš esmės tik mankštino savo revizionistinę politiką, o Lietuvos–Vokietijos santykių krizę, regis, labiau naudojo nelyginant savotišką *politinę laboratoriją* ištirti didžiųjų demokratinių valstybių geopolitinius interesus bei nustatyti jų vykdomos vadinamosios *didžiosios politikos* simptomus. Ir reikia pripažinti, jog ši politika Berlynui tuomet davė neblogų vaisių. 1935 m. pavasarį po įvairių konsultacijų bei pasitarimų Paryžiuje, Londone, Romoje ir Rygoje lietuvių diplomatija turėjo liūdnai konstatuoti, kad eventualios vokiečių agresijos atveju kariauti neabejotinai teks vieniems. Prancūzija, Didžioji Britanija ir Italija geriausiu atveju Lietuvai ketino padėti tik „<...> pavartodamos prieš Vokietiją ekonominę blokadą“[1474]. Tačiau ir tai tik jeigu visos trys dėl to vieningai sutartų. 1935 m. balandžio pabaigoje Prancūzijos *karo attaché* Baltijos šalyse majoras Genevalis, apeliuodamas į Prancūzijos premjero ir užsienio reikalų ministro Piere'o Laval'io nusistatymą, Lietuvos pasiuntiniui Rygoje Juozui Urbšiui tiesiai pareiškė, jog Vokietija gali smogti Lietuvai, tačiau „tikėtis, kad Prancūzija skelbtų karą Vokietijai dėl Lietuvos, netenką“ [1475]. Pasak J. Urbšio, kiek anksčiau „<...> maždaug tą patį“ jam pasakęs ir Didžiosios Britanijos *karo attaché* Baltijos valstybėse majoras G. Firebrance[1476]. Tokiomis aplinkybėmis bent moralinės, o iš dalies galbūt ir politinės-diplomatinės atramos Lietuva ieškojo ir Vatikane. Ieškojo ten, iš kur jos buvo galima sulaukti.

didžiulę paslaugą“. Deja, kaip parodė įvykiai, Prancūzija savarankiškai, vien savo jėgomis nebuvo pajėgi „žmonijai“ tuomet teikti tokio pobūdžio ir masto paslaugas, o realių sąjungininkų šiam reikalui ji neturėjo, todėl „žmonijai“ beliko laukti paslaugų iš stipresnių tarptautinės bendrijos subjektų. (F. Charles-Roux, *Huit ans à Vatican*, Paris, 1947, p. 106.)

1473 Plačiau apie šiuos tarptautinių krizių verpetus, daugiau ar mažiau skalavusius ir Lietuvą žr.: V. Mažeika, *Danijos santykiai su Lietuva 1918–1940*, p. 227–228; R. Dell, *The Geneva Racket, 1920–1939*, London, WCž.; H. J. Morgenthau, *Politics among Nations. The Strugglee for Power and Peace*, New York, 1964; M. S. Alexander, *The Republic in Danger. General Maurice Gamelin and the Politics of French Defence, 1933–1940*, New York, 1992; *Советско-польские отношения в политических условиях Европы 30-х годов XX столетия*, Москва, 2001.

1474 Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Latvijoje Juozo Urbšio 1935 05 01 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui, *LCVA*, f. 648, ap. 1, b. 22, l. 37.

1475 Ten pat, l. 36–37.

1476 Ten pat, l. 37.

1935 m. rugsėjo pabaigoje Kauno pasiuntinys prie Šventojo Sosto Vokietijos grėsmingą politiką Lietuvos atžvilgiu bei vokiečių nacifikuotos tautinės mažumos Klaipėdos krašte Lietuvai keliamas problemas aptarė su Vatikano Valstybės sekretoriumi[1477]. Po vizito pas kardinolą E. Pacelli dr. K. Graužinis pranešime į Kauną S. Lozoraičiui rašė: „Turėjau progos plačiau papasakoti apie Vokiečių varomą prieš mus nežmonišką akciją ir apie teroristinę agitaciją pačiame Klaipėdos krašte <...>. Nurodžiau, kad vokiečių agentai individualiai lankydami rinkėjus krašte grasinimais verčia juos prisiekti, kad balsuos už <...>" vokiškus pronacistinių partijų sąrašus[1478]. Vatikano Valstybės sekretorius lietuvių pasiuntinio informacija „<...> gyvai įdomavosi, teiraudamasis, ar nėra legalių būdų užkirsti kelią tokiai teroru varomai agitacijai?"[1479]

Reikšminga tai, jog abu pašnekovai sutarė, kad tarptautinė situacija pasaulyje ir pirmiausia Europoje pavojingai kaista, o ilgalaikės ir patvarios taikos šansai *Senajame žemyne* sparčiai ir tolygiai menkėja. Komentuodamas neseniai Niurnberge pasakytą karingą Trečiojo reicho diktatoriaus, kanclerio A. Hitlerio kalbą, kardinolas E. Pacelli pabrėžė, jog Europoje „<...> visa situacija atrodo labai rimta"[1480]. Matyt, jog taip sakydamas kardinolas E. Pacelli turėjo galvoje ir sparčiai besikomplikuojančius paties Vatikano santykius su nacistine Vokietija[1481]. Sprendžiant iš lietuvių

[1477] Šia proga galbūt verta pasakyti, jog ketvirto dešimtmečio viduryje bei antroje pusėje tautinių mažumų, šiuo atveju – vokiečių, reikalai buvo ne tik Lietuvos, bet ir Lenkijos diskusijų su Vatikanu objektas. 1937 m. pradžioje Lenkijos diplomatiniai santykiai su Vatikanu išsiderino dėl pirmosios užmojo reformuoti bažnytinę organizacinę struktūrą Gdanske (Dancige). Lenkija čia sumanė įkurti keturias personalines lenkiškas parapijas, nepriklausančias nuo ankstesnio teritorinio sutvarkymo. Gdansko (Dancigo) senatas, suvokdamas, jog lenkai tokiu būdu germanizuotame krašte nori plėsti savo įtaką, šiam sumanymui pasipriešino. Šventojo Sosto nuncijus Fr. Marmaggi kurį laiką šią idėją „sabotavo", todėl 1937 m. gegužę lenkai ėmėsi „diplomatinės intervencijos" Vatikano Valstybės sekretoriate. Nesutarimai tarp Varšuvos ir Vatikano užtruko net porą metų. Tik 1938 m. gruodį Lenkijos pasiuntinys prie Šventojo Sosto Stanisławas Janikowskis galėjo konstatuoti, kad santykiai tarp šalių pagaliau visiškai „normalizavosi". Tačiau tam tikros trinties tarp šalių būta ir vėliau. Nuo 1939 m. pavasario, kada A. Hitleris atšaukė nepuolimo deklaraciją su Lenkija ir Lenkijos–Vokietijos santykiai sparčiai pradėjo komplikuotis, Vokietija ėmėsi įnirtingai persekioti lenkų katalikus Varmijoje ir Mozūrijoje, stumti lenkų kalbą iš bažnyčių – Varšuva vėl buvo nepatenkinta Vatikano „nuolaidžiavimu" Berlynui. (*Historia dyplomacji Polskiej, 1918–1939,* pod red. Piotra Łossowskiego, Warszawa, t. IV, 1995, s. 546–547; W. Wrzesiński, *Ruch Polski na Warmii, Mazurach i Powiślu w latach 1920–1939*, Poznań, 1963, s. 399–400.)

[1478] Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane dr. K. Graužinio 1935 09 28 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui, *LCVA,* f. 383, ap. 7, b. 1360, l. 109.

[1479] Ten pat.

[1480] Ten pat.

[1481] Pavyzdžiui, vienas iš nesutarimų buvo Vatikano Nunciatūros Bavarijos sostinėje Miunchene klausimas. Į valdžią Vokietijoje atėję naciai beveik iškart ėmė nebepaisyti Vatikano sudarytų konkordatų su Bavarija, Prūsija ir Badenu. Todėl siekdamas nors kiek geriau apginti šių Vokietijos katalikiškų žemių interesus (tiesą pasakius, Vatikano aukščiausi pareigūnai nelabai tikėjo, kad naciai vykdys kon-

diplomato pranešimo į Kauną, nekėlė Vatikano Valstybės sekretoriui optimizmo ir Italijos–Abisinijos (Etiopijos) santykių perspektyva. Anot dr. K. Graužinio, kardinolas beveik neabejojo, jog pakilaus italų nacionalizmo įelektrintas diktatorius Benito Mussolini problemą „spręs“ jėga. Todėl Italijos–Abisinijos (Etiopijos) „<...> karas neišvengiamas“[1482].

Taip vertindamas situaciją, kardinolas nesuklydo. Tautų Sąjungai nerandant priešnuodžio prieš B. Mussolini ambicijas užgrobti Abisiniją (Etiopiją) ir šitaip Italiją paversti imperija[1483], italų karinė invazija į šią šalį prasidėjo netrukus, jau 1935 m. spalio pirmomis dienomis[1484]. Nors Tautų Sąjunga Italijos fašistų agresiją prieš šią visateisę tarptautinės bendrijos narę iš pradžių ryžtingai pasmerkė ir netgi prieš agresorių griebėsi ribotų ekonominių sankcijų ir grasino karinėmis priemonėmis[1485], tačiau gana greitai ir neskausmingai šis demokratinių valstybių entuziazmas išblėso. Europos didžiosios politikos vairininkai užmiršo savo ambicijas sutramdyti įsismarkavusį B. Mussolini, įsipareigojimus tarptautinei teisei bei teisingumui ir po truputį susitaikė su Italijos įvykdyta Abisinijos (Etiopijos) aneksija[1486]. Būdinga, jog kai

kordato nuostatas, tačiau manė, kad šis dokumentas leis nors oficialiai protestuoti Vokietijos vyriausybei dėl katalikų teisių pažeidinėjimo), Šventasis Sostas 1933 m. liepos 20 d. pasirašė konkordatą su Vokietija. Po šio akto pastaroji faktiškai ėmė neigti anksčiau Vatikano pasirašyto konkordato su Bavarija juridinę galią. A. Hitleris oficialiai sutiko pripažinti tik Šventojo Sosto nuncijų Berlyne monsinjorą Cesare Orsenigo, o popiežiaus nuncijus Miunchene buvo pradėtas rafinuotai ignoruoti siekiant jį išguiti iš šalies. 1935 m. gegužę Lenkijos ambasadoriui Vokietijoje Józefui Lipskiui sumanius su reikalais nuvykti į Miuncheną ir ta pačia proga aplankyti ten reziduojantį Vatikano nuncijų, Vokietijos užsienio reikalų ministras baronas von Constantinas Neurathas lenkų diplomatą primygtinai įspėjo, kad jis svečiuodamasis Bavarijos sostinėje su nuncijumi „<...> neturėtų jokių kontaktų“. (Pijaus XII kalba Kardinolų Kolegijai 1945 06 02 apie santykius su nacių Vokietija, V. Brizgys, *Paskutiniųjų popiežių enciklikų ir Pijaus XII kalbų rinkinys svarbesniais žmonijos viešojo gyvenimo klausimais*, Roma, 1949, p. 583; Lenkijos ambasadoriaus Vokietijoje J. Lipskio 1935 05 05 konfidencialus pranešimas Lenkijos užsienio reikalų ministrui pulkininkui Józefui Beckui, *Diplomat in Berlin, 1933–1939. Papers and Memoirs of Józef Lipski Ambassador of Poland*, ed. by Wacław Jędrzejewicz, New York & London, 1968, p. 197.)

[1482] Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane dr. K. Graužinio 1935 09 28 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1360, l. 110.

[1483] Plačiau apie italų kolonijines svajones bei žygį prieš Abisiniją (Etiopiją) žr.: A. Aruffo, *Storia del Colonialismo Italiano. Da Crispi a Mussolini*, Roma, 2006, p. 99–113.

[1484] Apie italų ginklo „pergalę“ bei „žygdarbius“ šioje Afrikos šalyje žr.: A. Del Boca, *I Gas di Mussolini. Il fascismo e la guerra d'Etiopia*, Roma, 2007.

[1485] R. Dell, min. veik., p. 127–135.

[1486] Mažosios *Senojo žemyno* valstybės, tarp jų ir Lietuva, šiuo klausimu savarankiškos politikos neturėjo ir nevykdė, o gana tiesmukai (jų pačių nuomone, apdairiai ir pragmatiškai) žvalgėsi į politikos didžiokus. Lietuvos vyriausybė netgi po to, kai Italija aneksavo Abisiniją (Etiopiją), dar ilgai negalėjo apsispręsti, ar pripažinti Italijos karaliui ir Abisinijos (Etiopijos) imperatoriaus titulą. Kitaip tariant, pripažinti italų okupuotos Abisinijos (Etiopijos) aneksiją ar ne. Tuo reikalu lietuvių diplomatija bandė sekti kitų Vakarų šalių ir pirmiausia Prancūzijos bei Didžiosios Britanijos pavyzdžiu. Dar 1935 m.

kurie Vakarų istorikai nevienodai vertina ir Vatikano, tiksliau, Vatikano Valstybės sekretoriaus, poziciją šiuo klausimu. Štai Šventojo Sosto ir Italijos santykių specialistas Johnas F. Pollardas, remdamasis vienu kardinolo E. Pacelli laišku, rašytu 1936 m. rugsėjį Italijos ambasadoriui prie Šventojo Sosto, akcentuoja, kad Vatikanas kartu su Italijos vyskupais bei Katalikų Akcija palaikė italų „patriotizmą" Abisinijos (Etiopijos) kare[1487]. Tokį Vatikano nusistatymą autorius iš dalies netiesiogiai bando sieti su tuomet pavojingai suvešėjusiomis neopagonizmo apraiškomis nacistinėje Vokietijoje bei Šventojo Sosto siekiu katalikišką Italiją instrumentalizuoti kaip veiksmingą atsvarą šioms grėsmėms[1488]. Beje, kaip vėliau įsitikinsime, panašios taktikos Vatikanas laikėsi ir vėlesniais metais. Kita vertus, B. Mussolini taip pat nesnaudė.

gruodžio 8 d. Prancūzijos premjeras Pierre Laval ir Didžiosios Britanijos užsienio reikalų sekretorius seras Samuel Hoare sutarė, kad Abisinijos (Etiopijos) konfliktą su Italija geriausia būtų išspręsti pirmosios sąskaita. Vadinamasis Hoare–Laval planas numatė, kad Abisinija (Etiopija) Italijai turi atiduoti dalį savo teritorijos, atitinkamai pakoreguoti sieną ir pietų Abisinijoje (Etiopijoje) sukurti zoną Italijos ekonominei ekspansijai bei emigracijai. Iškilęs į viešumą planas skandalingai žlugo, ir prasidėjo tam tikri diplomatiniai žaidimai. Vėliau Londonas ir Paryžius nebeturėjo suderinto, oficialaus ir aiškaus nusistatymo šiuo klausimu. 1937 m. pabaigoje Olandijai parodžius iniciatyvą pripažinti Italijos karaliui Abisinijos (Etiopijos) imperatoriaus titulą, lietuvių diplomatija suskato svarstyti, kaip ji turėtų elgtis, ir kreipėsi patarimo į *Quai d'Orsay*. Tačiau Pracūzijos URM valdininkai lietuvių pasiuntiniui nesugebėjo suformuluoti jokio atsakymo-patarimo, išskyrus tai, jog P. Klimui tik arogantiškai pareikšta, kad „olandų iniciatyva kuo mažiausiai interesuoja *Quai d'Orsay* <...>. Net jeigu olandai ar kas kitas sugalvotų pripažinti Italų karaliui jo titulą kaip Etiopijos imperatoriaus, tai tas nė kiek neafektuotų Prancūzijos politikos, nes ir bendrai Prancūzijos politika nėra priklausoma nuo to, ką kitos valstybės apie ką nors galvoja ar ką nors daro su trečiomis valstybėmis". (*Sic!*) Neskubėjo lietuvių diplomatams šioje partijoje savo kortų atskleisti ir britų diplomatija, kuri, tiesa, nevengė kritikos prancūzams dėl pastarųjų spyriojimosi nepripažinti dučės tarptautinių laimėjimų ir kaltino juos tarptautinės prekybos dėsnių ignoravimu. Lietuvos (bei kitų Baltijos šalių) vyriausybės trypčiojimą vietoje dėl Abisinijos (Etiopijos) aneksijos pripažinimo galutinai baigė 1938 m. balandžio 16 d. pasirašyta Didžiosios Britanijos ir Italijos sutartis, kuri sureguliavo britų–italų interesus Viduržemio jūros regione, Artimuosiuose Rytuose ir šiaurės Afrikoje, taip pat pripažino italams naująsias kolonijas Afrikoje. Atrodo, jog tokiu politiniu reveransu Londonas bandė ne tik apginti savo strateginius interesus, bet ir išplėšti Romą iš Berlyno politinio glėbio. Ar šis žingsnis pavyko, jau kitas klausimas, dėl kurio galima ilgai diskutuoti. Beje, pagarsėjęs tam tikromis simpatijomis Italijai, britų premjeras panašiai veikė ir vėlesniais metais. 1939 m. balandžio 7–8 d. Italijai okupavus, o balandžio 12 d. ir aneksavus Albaniją, Londonas taikingai konstatavo, kad ši „akcija" nepažeidė italų–britų susitarimų išlaikyti *Status Quo* Viduržemio jūroje. Todėl jau 1939 m. balandžio 13 d. Didžiosios Britanijos premjeras Neville Chamberlain, kalbėdamas Bendruomenių rūmuose, garsiai nepasakė, bet aiškiai numanoma mintimi visiems leido suprasti, kad Didžioji Britanija pripažįsta Italijos įvykdytą Albanijos prisijungimą. (Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P. Klimo 1937 12 31 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui, *LCVA*, f. 648, ap. 1, b. 29, l. 16–17; C. Cianfarra, min. veik., p. 164; B. Koszel, *Rywalizacja Niemiecko-Włoska w Europie Środkowej i na Bałkanach w latach 1933–1941*, Poznań, 1987, s. 289–291.)

[1487] J. F. Pollard, *The Vatican and Italian Fascism 1929–1932. A study in conflict*, Cambridge-London-New York-New Rochelle-Melbourne-Sydney, 1985, p. 190.

[1488] Ten pat, p. 188–189.

Dučė ne kartą siekė sau naudingai eksploatuoti Šventojo Sosto moralinį-politinį potencialą ir tokių aspiracijų skatinamas ne kartą bandė panaudoti Vatikaną kaip papildomą *instrumentum regni** vidaus bei užsienio politikos problemoms viena ar kita linkme pakreipti, spręsti ar sustyguoti.

Šiame gerokai apniukusiame tarptautiniame horizonte Lietuvos ir Šventojo Sosto santykiai ketvirtojo dešimtmečio viduryje atrodė gana šviesiai. Bent jau žvelgiant iš labai toli, iš už Atlanto. Vatikano neoficialios atstovybės Jungtinėse Amerikos Valstijose, įsikūrusios Vašingtone prie katalikiškojo universiteto** sekretorius Egidio Vagnozzi, manytume, dėl geroko atstumo turėjęs galimybę pakankamai objektyviai matyti Vatikano tarptautinių ryšių visumą, Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone patarėjui dr. Matui Bagdonui vieno diplomatinio pokylio metu pareiškė, kad, jo tvirtu įsitikinimu, Lietuvos ir Šventojo Sosto „<...> santykiai yra geri, bet, žinoma, galėtų būti ir geresni“ , o Lietuvos ir Vatikano konkordatas esąs tiesiog „vienas pavyzdingiausių“, kuriuos kada nors Šventajam Sostui yra pavykę sudaryti su užsienio šalimis[1489]. Reikšminga tai, jog toks Lietuvos ir Vatikano diplomatinių santykių įvertinimas buvo duotas tuo metu, kai dr. Matas Bagdonas bandė skųstis šalių tarpusavio santykių raida Egidio Vagnozzi ir pastarasis jį nutraukė neleisdamas nei pratęsti, nei pabaigti šią ne itin pozityvią ir diplomatui vykusią mintį.

* Valdžios įrankį (lot.).

** Jungtinių Amerikos Valstijų administracija šio universiteto atžvilgiu laikėsi savotiškos neutraliteto politikos: finansiškai nerėmė ir nesikišo į jo veiklą.

1489 Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro JAV Povilo Žadeikio 1935 11 14 konfidencialus pranešimas URM Politikos departamento direktoriui J. Urbšiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1360, l. 104.

XV.

PIJAUS XI IR LIETUVIŲ RŪPESČIAI GLOBALIOS TARPTAUTINĖS KRIZĖS AKIVAIZDOJE

Ketvirtojo dešimtmečio viduryje ir ypač antroje pusėje virš Europos vis labiau telkiantis globalios tarptautinės krizės debesims ir grėsmingai artėjant Antrojo pasaulinio karo liūčiai, Lietuvos ir Vatikano diplomatiniai santykiai išgyveno įvairių dienų: daugiau būta šviesesnių, bet pasitaikydavo ir apniukusių. Vis dėlto metams bėgant Šventojo Sosto reikšmė Lietuvai didėjo. Skaidrėjo santykiai, tvirtėjo ryšiai, tarpusavio supratimas, kad ir sunkiai, bet formavosi patikimos diplomatinio bendradarbiavimo tradicijos. Pirmoji Lietuvos Respublika augo politiškai, ekonomiškai bei kultūriškai. Kartu brendo jos politinis-diplomatinis elitas. Senąją valstybininkų bei diplomatų kartą stiprino jaunieji – neretai labiau išsilavinę, aktyvesni, mokslus įgiję Vakarų Europos universitetuose, platesnio politinio horizonto ir moderniau mąstę veikėjai. Tobulėjo ir Vatikano intelektinė klausa Lietuvos atžvilgiu. Metams bėgant Šventasis Sostas vis labiau domėjosi ir stengėsi suprasti paskutinių Europos pagonių kultūrą, pasaulėvaizdį. *L'Osservatore Romano* puslapiuose vis dažniau pasirodydavo ne tik trumpos informacinės žinutės apie religinį ar politinį lietuvių gyvenimą, bet į svečius užsukdavo ir solidesni rašiniai apie iškilius meno žmones ar unikalius kultūrinius reiškinius. Štai 1936 m. birželį *L'Osservatore Romano* paskelbė prancūzo literatūros kritiko Armand Godoy straipsnį skambiu pavadinimu „Vienas didis katalikų poetas prancūzakalbis lietuvis O. V. de L. Milosz“, kuriame buvo apžvelgiamas ne tik Paryžiuje gyvenančio iškilaus lietuvių poeto-diplomato Oskaro Vladislovo Liubošo-Milašiaus gyvenimas ir diplomatinė kova Europos sostinėse dėl Lietuvos valstybingumo įtvirtinimo, bet ir analizuojamos poeto ankstyvosios kūrybos simbolistikos versmės, ryškios krikščioniškos etinės nuostatos, metafizinės gelmės bei senosios Lietuvos istorijos romantinės dimensijos[1490]. Taip pat akcentuotas subtilus poeto vidinis pasaulis, kūryboje stipriai jaučiama meilė prancūziškam žodžiui ir įsipareigojimai tėvynei. Poeto bendramintis bei bičiulis Armand Godoy savo drau-

[1490] A. Godoy, Un grande poeta cattolico di lingua francese il lituano O. V. de L. Milosz, *L'Osservatore* Romano, 1936 06 28, p. 3.

gą taip ir vadino: „*Milosz, le poète de l'amour*". Čia verta pasakyti, kad jau gerokai vėliau, po poeto mirties ir Lietuvos sovietinės okupacijos, Vatikano dienraštis paskelbė dar keletą solidžių staipsnių apie šio žymaus lietuvių poeto politinę-diplomatinę veiklą, kūrybą bei mistinius, ilgos askezės sujaudintos vaizduotės apokalipsę pranašaujančius regėjimus gyvenimo saulėlydyje[1491]. Tarsi grūdinant už *geležinės uždangos* likusios lietuvių tautos pasipriešinimo okupantams dvasią bei primenant nepriklausomybės metus bei jų herojus, vienas rašinys apie poetą-diplomatą *L'Osservatore Romano* puslapiuose buvo paskelbtas būtent 1947 m. vasario 16-ąją[1492]. 1938 m. vidurvasarį *L'Osservatore Romano* išspausdino didžiulę publikaciją apie Telšiuose įvykusį eucharistinį kongresą[1493]. Žemaitiškais koplytstulpiais gausiai iliustruotame rašinyje buvo pateikti ne tik sausi faktai apie šį katalikišką renginį, pabrėžtas žemaičių pamaldumas, bet ir pasakyta, jog prie Baltijos jūros bei Nemuno žemupio prigludusi „Žemaičia arba Samogitija yra vienas savičiausių Lietuvos regionų", kuriame itin išplitęs „misteriškas" kryždirbystės bei koplytstulpių menas[1494].

XX amžiaus ketvirto dešimtmečio antroje pusėje garbaus amžiaus sulaukęs Pijus XI buvo jau gana pasiligojęs. Vatikane ir už jo sienų sklindantys įvairūs gandai apie Šventojo Tėvo sveikatą 1936 m. rudenį paskatino Lietuvos vyriausybę iš anksto apmąstyti įvairius eventualumus ta tematika. Todėl 1936 m. lapkričio viduryje Lietuvos URM Protokolo skyriaus direktorius dr. Stasys Girdvainis pasiuntiniui prie Šventojo Sosto davė skubų nurodymą išsiaiškinti, kaip tokios nelaimės atveju Lietuvos vyriausybė turėtų elgtis, kad neatsiliktų nuo kitų krikščioniškojo pasaulio valstybių ir deramai reaguotų į tokį liūdną atsitikimą. Dr. S. Girdvainio instrukcijoje K. Graužiniui, be kita ko, buvo rašoma: „Plintant gandams apie Popiežiaus sveikatos pablogėjimą ir net galimą su tuo surištą nelaimę, Užsienių Reikalų Ministerija turi garbės prašyti neatsisakyti ją painformuoti, kam tokiu nelemtu atveju reikėtų siųsti užjaučiančias telegramas ir bendrai, kaip reikėtų Ministerijai pasielgti"[1495].

Oficialiu keliu surinkti patikimą informaciją tokiu itin jautriu reikalu kaip popiežiaus liga bei mirtis galimybių beveik nebuvo, nes tokios oficialios informacijos rinkimas Vatikane neabejotinai mažų mažiausiai būtų buvęs palaikytas dideliu netaktu ir neetišku elgesiu. Todėl norėdamas įvykdyti ministerijos nurodymą, lietuvių

[1491] Milosz poeta e politico, *L'Osservatore Romano*, 1954 09 03, p. 3; La luminosa ascesa di Lubicz Milosz, *L'Osservatore Romano*, 1965 03 28, p. 3; Intinerario di Oscar V. Milosz, *L'Osservatore Romano*, 1979 07 18, p. 1.

[1492] Un grande poeta Lituano, *L'Osservatore Romano*, 1947 02 16, p. 3.

[1493] Lituania Religiosa. Ventimila uomini cattolici della Samogizia radunati in Congresso Eucaristico a Telsiai, *L'Osservatore Romano*, 1938 07 06, p. 2.

[1494] Ten pat.

[1495] Lietuvos URM Protokolo skyriaus direktoriaus S. Girdvainio 1936 11 18 slapta instrukcija Nr. 1186/sl Lietuvos Pasiuntinybei prie Vatikano, *LPPŠSAR*, byla: Popiežių mirtys. Sinodai. Kita.

diplomatas pats gerai išstudijavo paskutinį tokio pobūdžio precedentą – popiežiaus Benedikto XV ligos ir laidotuvių aplinkybes 1922 m. Padirbėjęs Vatikano bibliotekoje su oficialiais dokumentais, susipažinęs su popiežiaus Benedikto XV laidotuvių eiga ir detalėmis bei išstudijavęs kitų valstybių praktiką šiuo subtiliu reikalu, atsakymą ministerijai pasiuntinys parengė labai greitai – mažiau nei per dešimt dienų. Atsakyme ministerijai pasiuntinys akcentavo tris dalykus: 1) juridinę situaciją, kuri susiklosto Šventajame Soste po popiežiaus mirties; 2) trečiųjų valstybių elgesį tokiu atveju; 3) pateikė ministerijai tuo reikalu tam tikras eventualias rekomendacijas. Pirmiausia savo pranešime URM dr. K. Graužinis akcentavo, jog, mirus popiežiui, iš esmės keičiasi Katalikų Bažnyčios valdymas. Iškart po Šventojo Tėvo mirties savo įgaliojimų netenka ir buvusio popiežiaus paskirtasis Vatikano Valstybės Sekretorius, kuris, nelaimei įvykus, diplomatinio korpuso nariams, nuncijams bei kitiems oficialiems Šventojo Sosto atstovams specialiu cirkuliaru tiktai praneša apie popiežiaus mirtį ir juos įspėja, kad, Šventajam Sostui vakuojant, visa korespondencija turi būti adresuojama Kardinolų Kolegijos sekretoriatui. Tuo tarpu visa Katalikų Bažnyčios suvereni valdžia iškart pereina Kardinolų Kolegijai, kurią sudaro tos Kolegijos dekanas drauge su kardinolų-kunigų ir kardinolų-djakonų dekanais. Ši Kolegija posėdžiauja kasdien visą tarpuvaldį iki susirenka konklava[1496]. Vykdomąją valdžią popiežiaus vakacijos metu realizuoja Kardinolas „Camerlengo di Santa Romana Chiesa“*, kuris tuo metu tampa „capo del potere esecutivo dal punto di vista dell'Amministrazione temporale della Chiesa“** (kalbamuoju laiku Kardinolų Kolegijos dekanu buvo kardinolas Gennaro Granito Pignatelli di Belmonte, o Romos Šventosios Bažnyčios Kamerlingu – kardinolas Eugenio Pacelli).

Apibendrindamas savo surinktą informaciją – faktus, detales bei tendencijas, – pasiuntinys ministerijai nurodė, jog, Vatikanui oficialiai paskelbus apie popiežiaus Pijaus XI ligą, galima būtų įpareigoti pasiuntinį, tai yra jį, „<...> perduoti per Kardinolą Valstybės Sekretorių Respublikos Prezidento ir Vyriausybės vardu linkėjimus pasveikti“[1497]. Popiežiaus mirties atveju pasiuntinys siūlė, kad Respublikos prezidentas pasiųstų telegramą Kardinolui Kamerlingui ar Kardinolų Kolegijos dekanui prašydamas perduoti užuojautą Kardinolų kolegijai. Vyriausybės vardu, anot dr. K. Graužinio, „<...> panašią užuojautos telegramą Kardinolui Kamerlingui“ galėtų pasiųsti užsienio reikalų ministras arba įpareigoti tai padaryti pasiuntinį. Be

[1496] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinio 1936 11 28 slaptas pranešimas URM Politikos departamento direktoriui, ten pat.

* Romos Šventosios Bažnyčios Kamerlingas (it.).

** Vykdomosios valdžios vadovas Bažnyčios laikinajai administracijai (it.).

[1497] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinio 1936 11 28 slaptas pranešimas URM Protokolo skyraus direktoriui dr. S. Girdvainiui, ten pat.

to, prezidentas esą galėtų pasiųsti nunciatūron savo specialų atstovą arba Kanceliarijos viršininką (vieną ar drauge su prezidento adjutantu) pareikšti Vatikanui oficialią užuojautą Lietuvos prezidento vardu. Tuo tarpu premjerui, užsienio reikalų ministrui ir Seimo pirmininkui esą tiktų asmeniškai aplankyti nuncijų ir pareikšti užuojautą, o jau kiti ministrai, kariškiai bei visuomenės veikėjai nuncijų galėtų aplankyti individualiai savo nuožiūra. Pamaldose už mirusį popiežių pasiuntinys atsargiai rekomendavo dalyvauti ne tik premjerui, užsienio reikalų ministrui, kitiems ministrams, generaliteto atstovams, bet ir pačiam Respublikos prezidentui A. Smetonai. Be to, pasiuntinio nuomone, tiktų surengti ir specialų paminėjimą Seime, iškelti gedulo vėliavas, o laidotuvių dieną visoje šalyje paskelbti oficialią gedulo dieną. Ta pačia proga pasiuntinys nurodė, jog, išrinkus naują popiežių, Lietuvos prezidentas jam „galėtų" nusiųsti sveikinimo telegramą[1498].

Antra vertus, apeliuodamas į 1922 m. buvusią praktiką, pasiuntinys pažymėjo, kad užsienio valstybės nei į Benedikto XV laidotuves, nei į Pijaus XI vainikavimo iškilmes oficialių delegacijų nesiuntė. Tačiau čia pat apdairiai pridūrė, kad ateityje ši praktika gali keistis, nes Benedikto XV laidotuvės vyko tuo metu, kai tarp Šventojo Sosto ir Italijos oficialių diplomatinių santykių nebuvo, o popiežiai formaliai save traktavo kaip „kalinius", kurie yra Italijos nelaisvėje. Tuo tarpu po Laterano susitarimų situacija kardinaliai pasikeitė ir ateityje minėtomis progomis – popiežių mirties ar intronizacijos atvejais – jau gali būti siunčiamos oficialios užsienio valstybių delegacijos į Vatikaną. Baigė savo rekomendacijas pasiuntinys su tam tikru reveransu ministerijai, kad ateityje, „žinoma", ji pati nustatys, kaip geriausiai derėtų katalikiškai Lietuvai paminėti popiežiaus mirtį[1499]. Tačiau laikas parodė, kad lietuvių susirūpinimas dėl popiežiaus sveikatos ir galimos mirties buvo gerokai per ankstyvas.

1937 m. pavasarį Pijus XI šventė solidų savo aštuonių dešimčių metų jubiliejų. Išreikšdami pagarbą ir prisirišimą, lietuvių katalikai popiežiui parengė net dvigubą dovaną – „meniškai, brangiam pergamente įrištą sveikinimą 80 metų proga ir dvasinę puokštę, susidedančią iš 2 631 575 įvairių maldų, aukojamų už sergančio Šv. Tėvo sveikatą"[1500]. Kadangi Pijus XI tuomet jau rimtai sirguliavo ir gydytojai ribojo teikiamų audiencijų skaičių, todėl dovaną lietuvių vardu jam įteikė kardinolas E. Pacelli. Anot pastarojo, lietuvių katalikų dvasinė dovana Šventąjį Tėvą labai sujaudino ir nudžiugino[1501].

[1498] Ten pat.
[1499] Ten pat.
[1500] Pr. Brazys, *Pijus XII ir Lietuva*, p. 7.
[1501] Ten pat.

Kita vertus, XX a. ketvirto dešimtmečio antroje pusėje Europoje vis labiau ryškėjant traumuotam tarptautinių santykių diskursui[1502], tiek Vatikane, tiek Lietuvoje priežasčių optimizmui mažėjo. Apibendrindamas visuotinės karo tarnybos sugrąžinimą Vokietijoje ir sparčiai augančius karinius pasirengimus, jau 1935 m. pavasarį *XX amžius* gana pesimistiškai savo skaitytojų retoriškai klausė: „Kas šiandien rengiasi pulti Vokietiją ir kam toks didelis jos ginklavimasis?" Konkretų atsakymą į šį lietuvių katalikų žurnalo retorinį klausimą padiktavo istorija.

Antrojo pasaulinio karo išvakarėse bei pradžioje, kai Lietuvos valstybingumui iškilo aibė sunkiai suskaičiuojamų realių (ar tariamų) grėsmių, Lietuvos politikai bei lietuvių diplomatija dažnai tiesiog karštligiškai buvo priversti ieškoti savo Tėvynei saugesnių tarptautinių garantijų. Taip krypstant reikalams, Vatikanas Lietuvai ne vienu atveju tapo savotiška užuovėja nuo vis atšiauresnių tarptautinės politikos gūsių. O kai kada ir tyliu supainiotų tarptautinių reikalų patarėju, konsultantu ar netgi globėju. Reikia sutikti su Vakarų naujausioje istoriografijoje išsakyta mintimi, jog, Europą krečiant bolševikiniam, fašistiniam ir nacistiniam totalitarizmams[1503], nemažai daliai Europos šalių visuomenių, netgi intelektualams blaškantis tarp šių apgaulingų ideologinių miražų[1504], tarptautinei bendrijai itin reikšmingas buvo Šventojo

[1502] R. Jenkins, *Churchill*, London, 2001, p. 491–529.

[1503] Plačiau apie totalitarinių sistemų esmę, ideologiją, panašumus, skirtumus ir raidos bruožus žr.: H. Arendt, *Totalitarizmo ištakos*, Vilnius, 2001.

[1504] Tam tikros moralinių-etinių vertybių sumaišties tuomet neišvengė ir lietuvių intelektualai. Jau nekalbant apie liūdnokai pagarsėjusį lietuvių verslininkų leistą savaitraštį *Verslas*, netgi krikščioniškos-katalikiškos pakraipos žurnalo *Židinys* puslapiuose ketvirto dešimtmečio viduryje ir antroje pusėje galima aptikti tokių požymių. Štai daktaras J. Vaišnora 1937 m. spalį *Židinyje* paskelbtame straipsnyje „Žydai šių dienų gyvenime" padarė tokią tolokai siekiančią išvadą: „Kad galėtų užvaldyti pasaulį, žydai naudojasi dviem pasaulio galybėm: auksu ir internacionalizmu. Šiandien auksas yra vyriausias pasaulio valdovas. Internacionalizmas yra tautinių skirtumų, kurie šiais laikais taip ryškūs, lygintojas. Pirmoji galybė – auksas – šiandien jau išimtinai yra žydų rankose. Belieka įgyvendinti internacionalizmą. Žydas iš esmės yra internacionalistas ir kosmopolitas. <...> Kokie ten bebūtų santykiai tarp kapitalo ir revoliucijos, tarp sionizmo ir internacionalizmo, aišku, kad žydai, bent gana didelė jų dalis, yra kapitalistai. Kiti remia ir palaiko socialinius sąmyšius. <...> Todėl žydai darosi tiek socialiniu, tiek tautiniu atžvilgiu pavojingi". Antroje savo rašinio dalyje, kurią *Židinys* paskelbė tų pačių metų lapkritį, dr. J. Vaišnora, pasiremdamas užsienio autoritetais, aptarė būdus, kaip esą būtų galima „spręsti žydų klausimą". Tai asimiliacija, getas ir sionistų idėjos realizacija – totalus žydų apgyvendinimas Palestinoje. Pasak autoriaus, „*asimiliacija* būtų tobuliausias žydų klausimo išsprendimas, jei būtų galima įvykdyti", tačiau žydai jai priešinasi ir „<...> nori likti žydai visur ir visada. <...> Taigi *asimiliacija* lieka utopija". Nemanė dr. J. Vaišnora, kad šį klausimą pavyks „išspręsti" ir kitais dviem būdais. Todėl savo rašinį baigė miglotai: „Kaip matome, žydų klausimą ne taip lengva išspręsti. Žydai, apskritai imant, plėtojasi ir įgyja naujų jėgų. Jie atsilaikė prieš visus naikinančius veiksnius ir nuolat auga skaičiaus atžvilgiu. Tai vienintelis tautų istorijos pavyzdys. Šis žydų tautos amžinumas ir nesuardomumas yra ženklas, kad žydai yra amžina tauta. Čia yra Apvaizdos planų paslaptis". (J. Vaišnora, Žydai šių dienų gyvenime, *Židinys*, Kaunas, 1937, t. XXVI, Nr. 10, p. 295; J. Vaišnora, *Žydų klausimas*, ten pat, Nr. 11, p. 418–419, 427.) Neišvengė intelektinių vertybių sumaišties ir vienas žymiausių tarpu-

Sosto ir Pijaus XI asmeninis nusistatymas bei pavyzdys[1505]. Pijus XI niekada nevengė komentuoti ar savo moraliniu autoritetu veikti opių pasaulietinių reikalų, tarp jų kontrastingų tarptautinių problemų. Pirma jo enciklika, pasirodžiusi dar 1922 m. gruodį, šv. Kalėdų išvakarėse – *Ubi Arcano Dei* buvo skirta ne kam nors kitam, o būtent neseniai įsivyravusios ir dar labiai trapios taikos įtvirtinimo reikalams. Joje popiežius pabrėžė moralės reikšmę tarptautiniams santykiams ir kvietė laikytis neseniai sudarytų taikos sutarčių ir jas stiprinti[1506]. Galima sakyti, jog šis viešas Pijaus XI kreipimasis į pasaulio tikinčiuosius – eilinius piliečius, diplomatus, politikus bei valstybių vadovus – buvo po *Didžiojo karo* sudarytų taikos sutarčių savotiška moralinė ratifikacija. Pijus XI buvo įsitikinęs ir pasauliui ne kartą vėliau priminė, jog tarptautinių krizių šaknys daugeliu atvejų slypi ne tiek iš pirmo žvilgsnio akivaizdžiuose materialiuose dalykuose, o dažniau moralinėse visuomenių problemose bei dvasiniame susipriešinime. Todėl per gana ilgus savo pontifikato metus jis niekada nepaliovė propagavęs tautų brolybės, solidarumo bei taikos idėjų. Taigi šiuo aspektu, regis, galima pritarti minčiai, kad Pijus XI iš tiesų realiai internacionalizavo katalikybę[1507], ir, siekdamas savo tikslų, ko gero, buvo kur kas nuoširdesnis bei didesnis internacionalistas, nei viešai tokiais apsiskelbę Rusijos bolševikai.

1937 m. kovą, likus vos metams iki Antrojo pasaulinio karo tylaus, šliaužiančio prologo – Austrijos anšliuso, – popiežius Pijus XI, galutinai įsitikinęs bet kokio totalitarizmo antikrikščioniška, antihumanistine prigimtimi bei esme, paskelbė dvi tarptautinei bendrijai itin reikšmingas enciklikas. Kovo 14 d. pasaulis išvydo jo garsiąją encikliką, nukreiptą prieš nacizmą *Mit brennender Sorge*, o kovo 19 d. sužinojo apie kitą ne mažiau reikšmingą encikliką prieš bolševikinį komunizmą –

kario epochos lietuvių filosofų dr. A. Maceina. Dar 1934 m. pavasarį filosofas rašė, kad „esminis nacionalizmo principas yra nelygstamas tautinės būsenos teigimas arba tauta – absoliutas. Teorijoj šitas teigimas apsireiškia formalistiniu tautiškumo vertinimu, paneigiančiu žmogiškumo turinį. Praktikoj nacionalizmas virsta imperializmu, gniaužiančiu silpnesnes tautas ir ardančiu pasaulio taiką", o jau 1937–1939 m. jis ragino gana radikaliai kovoti su „svetimtaučių gaivalais". Savo studentams per paskaitas ir visuomenei spaudoje tvirtino, jog valstybė turi būti totalinė, kultūrinė, pedagoginė ir tautiška. Anot dr. A. Maceinos, tokioje valstybėje tautinių mažumų dalyvavimas tautinės kultūros gyvenime, moksle, mene bei visuomeninėse institucijose yra nepageidautinas, o kai kuriais atvejais netgi žalingas ir neleistinas. Tautinėje valstybėje gyvenančių bendrapiliečių-svetimtaučių klausimą filosofas siūlė spręsti trejopai: juos asimiliuoti ir įtraukti į tautos kultūrą arba sudaryti sąlygas išsikelti į savąją valstybę, o nepanorusius daryti nei to, nei kito, traktuoti kaip svečius, kurie naudojasi tik laikinos prieglaudos teisėmis. (A. Maceina, Nacionalizmo pagrindai, ten pat, 1934, t. XIX, Nr. 5–6, p. 487–488; A. Maceina, *Raštai. Socialinė filosofija*, t. 2, Vilnius, 1992, p. 335–336; A. Maceina, Tauta ir Valstybė, *Naujoji romuva*, 1939 03 19, p. 229–230.)

[1505] W. Benz, *Geschichte des Dritten Reiches*, München, 2003, S. 98; B. Wasserstein, *Europa ohne Juden. Das europäische Judentum seit 1945*, München, 2001, S. 195.

[1506] G. Goyau, *Catholicisme et Politique*, Paris, 1924, p. 311.

[1507] Ten pat, p. 309–318.

Divini redemptoris[1508]. Tai, jog abi enciklikos – prieš vokiškąjį nacizmą ir Rusiją užvaldžiusį bolševikinį komunizmą – pasirodė sinchroniškai ir būtent 1937 m. pavasarį, manytume, buvo gana dėsninga ir atitiko to meto Europos humanistinės minties tendencijas. Ketvirto dešimtmečio viduryje prancūzų katalikiškosios krypties humanistas filosofas Jacques Maritainas skelbė, kad antireliginis bolševikinės Rusijos „modernizmas" bei totalitariniai fašistų, nacių režimai turi tas pačias šaknis ir veda pasaulį prie totalinio karo, nes tiek bolševikinė klasių kovos teorija su proletariato diktatūros „ateistinio humanizmo" dogma, tiek nacių – fašistų „zoologinis humanizmas", pagrįstas kraujo ir rasės „kokybe", iš tiesų yra „nežmoniškas humanizmas"[1509]. Dar aiškiau ir konkrečiau dviejų kraštutinių totalitarinių režimų antihumanistinę giminystę apibrėžė austrų mąstytojas Franzas Borkenau rusiškąjį totalitarizmą apibūdindamas kaip „raudonąjį fašizmą", o nacistinės Vokietijos valdžios ir politikos stilių pavadindamas „juoduoju bolševizmu"[1510]. Ir tokie palyginimai labai taiklūs. Kad abu totalitariniai režimai struktūriškai ir ideologiškai bendradarbiavo, tikriausiai puikai rodo ir toks faktas: 1937 m. vasarą ir rudenį nacistinė valdžia Vokietijoje kartu su kitais vietos Katalikų Bažnyčios dokumentais vienoje Berlyno spaustuvėje konfiskavo 60 000 egzempliorių enciklikos prieš ateistinį komunizmą *Divini Redemptoris*[1511].

Grįžtant prie Pijaus XI 1937 metų pavasarį vienu metu paskelbtų dokumentų, galima akcentuoti dvi aplinkybes. Viena, tokiu taktiniu ėjimu Šventasis Tėvas siekė išvengti nepagrįstų vieno ar kito totalitarizmo šalininkų kaltinimų, esą Šventasis Sostas tendencingai vertina pasaulietinius dalykus bei politinius-ideologinius režimus. Antra, būtent 1936–1937 m. šie totalitariniai režimai itin drastiškai apnuogino savo antihumanistinę esmę. 1935 m. pabaigoje – 1937 m. Vokietijoje įsibėgėjo antisemitizmas ir buvo pradėti kloti „juridiniai" pamatai holokausto industrijai[1512]. Kartu prasidėjo visokeriopas nuožmus Katalikų Bažnyčios persekiojimas, konfesinių mokyklų sistemos likvidavimas, susidorojimas su dvasininkais, šiurkštus kon-

[1508] A. M. Piazzoni, *Storia delle Elezioni Pontificie. Atti, documenti segreti, cronache del tempo e curiosità svelano i retroscena delle quasi trecento elezioni papali dalle origini della Chiesa ai giorni nostri*, Cittá del Vaticano: Piemme Religio, p. 276–278.

[1509] J. Maritain, *Oeuvres complètes*, Fribourg, 1984, p. 599.

[1510] M. Flores, History and Memory: the Perception of Totalitarianism in Italy in a Comparative Perspective, *Totalitarian and Autoritarian Regimes in Europe. Legacies and Lessons from the Twentieth Century*, ed. by J. W. Borejsza, Klaus Ziemer, New York & Oxford, 2006, p. 73.

[1511] Lietuvos *Chargé d'Affaires* prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinio 1938 01 14 konfidencialus pranešimas Nr. 6 užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui, *LPPŠSAR*, byla: Vatikano Pasiuntinybė. Eiliniai nuorašai 1937–1939.

[1512] P. Johanson, *Žydų istorija*, Vilnius, 1999, p. 704–705; R. Hilberg, *Nusikaltėliai. Aukos. Stebėtojai. Žydų tragedija 1933–1945*, Vilnius, 1999, p. 28–29.

kordato nuostatų laužymas. 1933–1939 m. Vatikanas nacistinės Vokietijos vyriausybei įteikė net 55 protesto notas dėl Katalikų Bažnyčios persekiojimo ir Konkordato straipsnių laužymo. Be to, kaip buvo užsiminta enciklikos *Mit brennender Sorge* įvadinėje dalyje, išsakyti savo principinę poziciją dėl įvykių Vokietijoje Šventąjį Tėvą tuomet paskatino šios šalies Katalikų Bažnyčios aukščiausių hierarchų vizitas į Vatikaną*, kurio metu apie Vokietijoje vykstančius dramatiškus procesus Pijus XI turėjo progą išgirsti iš pirmų lūpų „didžiai gerbiamo episkopato“[1513]. 1936–1937 m. stalininis Sovietų Sąjungos režimas suaktyvino savo teroristinę vidaus politiką, ir per šalį nusirito nauja masinių represijų banga[1514]. Apie šiuos tragiškus įvykius Rusijoje Vatikanas taip pat buvo pakankamai gerai informuotas ir, aišku, negalėjo tylėti[1515].

Enciklika *Mit brennender Sorge* daugiausia taikė į nacistinę Vokietiją: smerkė rasizmą ir beatodairiškai suvešėjusį valstybės kultą, t. y. visomis formomis besireiškiantį totalitarizmą. Joje buvo sakoma: „Dievas, kaip suverenas davė savo įsakymus. Jie galioja visur ir visada ir nepareina nei nuo krašto, nei nuo rasės. <...> Tik paviršutiniai protai gali pritarti klaidingam mokslui, kalbėti apie tautinį Dievą ir tautinę religiją ir daryti betarpiškų pastangų uždaryti į kalėjimą Dievą, tą viso pasaulio Kūrėją, visų tautų Karalių ir Įstatymdavėją, kurio didybės akivaizdoje tautos

* Trys vokiečių kardinolai ir du vyskupai 1937 m. sausį apsilankė Vatikane ir Pijui XI nupiešė gana juodą Vokietijos vidaus politinės kasdienybės ir Katalikų Bažnyčios padėties paveikslą.

1513 *Pijaus XI enciklikos. I. Apie katalikų bažnyčios būklę Vokietijos Valstybėje. II. Apie religijos būklę Meksikoje*, Kaunas, 1937, p. 3.

1514 Sovietų totalitarinės valdžios masinį terorą prieš savo valstybės gyventojus, visuomenę užvaldžiusią totalią baimės atmosferą gana taikliai savo pranešimuose į Kauną užfiksavo ilgametis Lietuvos pasiuntinys SSSR Jurgis Baltrušaitis. 1937 m. pabaigoje iš Maskvos trumpam atvykęs į Kauną, jis užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui savais žodžiais aiškino, kad sovietų valdžia „teroristines akcijas“ prieš savo piliečius vykdo dėl kelių priežasčių: 1) siekdama nuslopinti masių nepasitenkinimą labai prasta buitimi ir kasdienio gyvenimo sąlygomis; 2) J. Stalinas nori „nuimti tą buržuazinę plutą“, kuri iš dalies susidarė po pilietinio karo pabaigos ir taip įsiteikti masėms; 3) J. Stalinas nori sunaikinti senąją bolševikų kartą, kuri „darė revoliuciją“, ir iš naujo perrašyti istoriją, kurioj pagrindinis ir svarbiausias herojus būtų tik jis pats; 4) teroru ir sušaudymais įbauginti visuomenę, kad ji ne tik nedrįstų priešintis J. Stalino valiai, bet ir nedrįstų apie tai galvoti; 5) teroro politika siekiama atlaisvinti vietas jaunimui, kuris jau neprisimena santykinai liberalaus gyvenimo ikirevoliucinėje Rusijoje, neprisimena revoliucijos ir jos tikrųjų herojų ir todėl beatodairiškai yra atsidavęs tik J. Stalinui. J. Baltrušaičio duomenimis, represijų mastai sveiku protu sunkiai suvokiami. Pavyzdžiui, gamykloje, kurioje dirba 20 000 darbininkų, represuotųjų skaičius siekia net 3000. Pasak lietuvių diplomato, visa tai lėmė, kad maskviečius užvaldė tiesiog liguista baimė, ir jie pastaruoju metu bijo bendrauti ar net prisiartinti prie užsieniečių, nes bet kada gali būti apkaltinti bendradarbiavimu su užsienio specialiosiomis tarnybomis ir bolševikinės tėvynės išdavimu. (Lietuvos užsienio reikalų ministro S. Lozoraičio 1937 12 04 slapta *Pro memoria* apie pasikalbėjimą su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru Sovietų Sąjungoje J. Baltrušaičiu „Dėl padėties SSSR“, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1903, l. 1–2.)

1515 *Pijaus XI enciklika apie ateistinį komunizmą*, Kaunas, 1937, p. 12.

yra mažos, kaip tas lašas vandens kibire, vienos tautos ribose, įsprausti Jį į vienos rasės kraujo savybių ankštumą“[1516]. Be to, dokumente buvo paliestas Katalikų Bažnyčios persekiojimo Vokietijoje klausimas ir aiškinama, kodėl susikomplikavo Vatikano santykiai su šia šalimi. „Jei gryna intencija vokiečių žemėje Mūsų pasodintas taikos medis nedavė tų vaisių, kurių Mes Jūsų tautos naudai troškome, tai niekas visame plačiame pasauly <...> šiandien negalės pasakyti, kad už visa tai yra kalta Bažnyčia ir Josios Galva. Praeitų metų įvykiai vaizdžiai parodo, kas yra atsakingas. Jie rodo tas machinacijas, kurios iš pat pradžių jokio kito tikslo [neturėjo] tik išnaikinimo kovos tesiekė. Tas vagas, į kurias Mes stengėmės nuoširdaus taikingumo sėklas sėti, kiti bėrė – kaip tas neprietelis Žmogus <...> – piktas nepasitikėjimo, netaikingumo, neapykantos, šmeižtų sėklas, slaptai ir viešai kurstydami iš tūkstančių šaltinių maitinamą ir visomis priemonėmis palaikomą principinį priešingumą prieš Kristų ir Jojo Bažnyčią“, – pabrėžta enciklikoje[1517].

Antroji enciklika – *Divini redemptoris* – buvo skirta aptarti charakteringiausioms grėsmėms, kurios kyla iš Sovietų Rusijos (SSSR) totalitarinio režimo. Pasak Pijaus XI, „šitas grūmojąs pavojus <...> yra bolševikinis ir ateistinis komunizmas, kuris nori sugriauti socialinę tvarką ir pasikasti po pačios krikščioniškosios kultūros pamatais“[1518]. Dokumente nagrinėjama ir aiškinama, kaip atskirą individą ar ištisą visuomenę žaloja komunistinė-ateistinė ideologija bei totalitarinė valdžia. Jame pasakyta: „<...> komunizmas atima žmogui jo laisvę, tą dvasinį jo moralinės elgsenos principą, jis atima iš žmogaus asmenybės visa tai, kas sudaro jo vertę, visa, kas yra jo moralinė atrama kovoje su aklais instinktais. Kolektyvo akivaizdoje individui nebepripažįstama jokių žmogiškajai asmenybei įgimtų teisių, nes jis bėra tik paprastas ratelis didžiulėje mašinoje. <...> Komunizmas nepajėgė ir nepajėgs įvykdyti savo tikslo net grynojo ūkio srityje. Tiesa, Rusijoje jis yra prisidėjęs išjudinti žmones ir dalykus iš šimtmečiais trukusios inercijos ir, pavartojant visas galimas, dažnai beatodairiškas, priemones, pasiekti šiokios tokios materialinės pažangos, tačiau Mes žinome iš neįtartinų liudytojų, netgi iš pačių paskutinių laikų, kad faktinai nė čia jis nepasiekė to, ką buvo žadėjęs, išskyrus vergovę, kurią terorizmas yra uždėjęs milijonams žmonių“[1519]. Šventojo Sosto akyse abu kraštutiniai totalitariniai režimai – nacių ir bolševikų – buvo traktuojami beveik vienodai nusikalstantys civilizuotai etikai, krikščioniškai moralei ir žmoniškumui[1520]. Be to, krikščioniškajai Europai

1516 *Pijaus XI enciklikos. I. Apie katalikų bažnyčios būklę Vokietijos Valstybėje. II. Apie religijos būklę Meksikoje*, p. 7.

1517 Ten pat, p. 4–5.

1518 *Pijaus XI enciklika apie ateistinį komunizmą*, p. 4.

1519 Ten pat, p. 7, 12.

1520 R. Pierard, Ideologijos amžius, *Krikščionybės istorija. Du tūkstantmečiai krikščionių pastangų paskleisti žemėje Dievo karalystę*, Vilnius, 2000, p. 655.

šios enciklikos buvo nelyginant savotiškas amžinųjų vertybių kompasas pasiklydusiam ir ieškančiam kelio bei geras pavyzdys civilizuotai protestuoti ir veikti prieš brutalius, antihumaniškus politinius režimus.

Nors totalitarizmo apologetai tokį Katalikų Bažnyčios galvos nusistatymą sutiko priešiškai[1521], Pijus XI ir vėlesniais metais nepasitraukė iš krikščioniškojo humanizmo gynėjo pozicijų. Minėtos enciklikos nebuvo vienetiniai popiežiaus aktai prieš grėsmingai pasireiškiančias to meto sociopolitines ydas ar antikultūrines tendencijas Europoje. 1937 m. pabaigoje – 1938 m. Šventasis Tėvas suskato rengti dar vieną encikliką, nukreiptą prieš bene didžiausią XX a. vidurio sociokultūrinę rykštę – antisemitizmą. Tačiau Pijaus XI enciklika *Humani Generis Unitas**, galbūt galėjusi tapti žymiausiu jo kūriniu, dienos šviesos jau nebeišvydo[1522]. Kasdien vis labiau silpstantis ir jau sunkiai sergantis popiežius nebesuspėjo viešai paskelbti tiesos apie žmonių rasės vienybę. Tačiau smulkesniems darbams pabrėžti neigiamą savo požiūrį į totalitarizmus Šventajam Tėvui jėgų dar pakako. Štai 1938 m. gegužės pradžioje Trečiojo reicho kancleriui su įspūdinga svita atvykus deryboms į Romą pas B. Mussolini[1523], Pijus XI gana demonstratyviai atsisakė priimti nacių lyderį. Turint galvoje, jog demokratinių valstybių lyderiai tuomet dar mielai tiesė ranką fiureriui, o Romoje A. Hitleris buvo sutiktas beveik karališkai – jo pasitikti į geležinkelio stotį atvyko ne tik pats dučė, bet ir karalius Vittorio Emanuele III[1524], – toks popiežiaus poelgis viešojoje erdvėje įgijo išskirtinę simbolinę reikšmę ir tapo dvigubai kontrastingas.

Kad išvengtų nemalonaus susitikimo su nacistinės Vokietijos diktatoriumi ir viešai šimtams milijonų katalikų visoje žemėje parodytų savo neigiamą požiūrį į šį veikėją, popiežius demonstratyviai daugiau nei mėnesiu paankstino savo vasaros

[1521] Nekalbant apie bolševikinį režimą, kuris iš principo neigė religiją ir tyčiojosi iš Katalikų Bažnyčios, Pijaus XI enciklika Mit brennender Sorge užrūstino nacistinę Vokietiją. Iš pradžių įniršęs A. Hitleris ketino visai nutraukti diplomatinius santykius su Vatikanu, bet netrukus atlyžo. Pasitenkinta tuo, kad 1937 m. pavasarį Vokietijos pasiuntinys Vatikane Diego von Bergenas kardinolui E. Pacelli įteikė protesto notą dėl minėtos enciklikos. Tuo pačiu metu nacių propagandos laikraštis *Angriff* piktokai rašė, kad Pijus XI tik gražiais žodžiais kovoja su komunizmu, o iš tiesų jo diplomatija simpatizuoja tiems, kurie nori „apsupti Vokietiją“. Erzino Trečiąjį reichą ir Pijaus XI pasisakymai prieš žydų persekiojimus Vokietijoje. Negalėdamas pasiekti popiežiaus, Trečiasis reichas tuomet atsigriebė ant savo piliečių. Katalikų Bažnyčia Vokietijoje faktiškai atsidūrė „nacijos priešo“ vaidmenyje. Iki Antrojo pasaulinio karo pradžios jau buvo spėta represuoti net 38 000 katalikų dvasininkų. Prasidėjus karui, represijos aprimo, nes dauguma katalikiškų organizacijų jau buvo sunaikintos, be to, karo sąlygomis režimui buvo būtinas vidinis stabilumas ir didesnė „nacijos vienybė“. (F. Charles-Roux, *Huit ans à Vatican*, p. 232; M. Maccarone, *Il naczionalismo e la Santa Sede*, Roma, 1947, p. 212–213.)

* Žmonių rasės vienybė (lot.).

[1522] G. Tobin, min. veik., p. 38; G. Miccoli, I. dilemmi e i silenzi di Pio XII, Milano, 2000, p. 277.

[1523] Hitleris su palyda išvyko pas Mussolinį, *XX amžius*, 1938 05 03, p. 1.

[1524] Diktatorių susitikimo užkulisiuose, *XX amžius*, 1938 05 05, p. 1.

atostogas ir iš Vatikano išvyko į rezidenciją užmiestyje Castel Gandolfo[1525]. Negana to, pasirūpinta, kad per visą A. Hitlerio viešnagės *Amžinajame mieste** laiką Vatikano rūmai, muziejai ir meno galerijos dėl tariamai didelio turistų antplūdžio bei „saugumo sumetimais" būtų uždaryti[1526]. Taip nacistinės Vokietijos lyderiui buvo užtrenktos visos Vatikano durys. Sekdami Šventojo Tėvo pavyzdžiu, kai kurie italų dvasininkai taip pat protestavo: A. Hitlerio vizito Italijoje dienomis atsisakė ant jiems priklausančių pastatų iškabinti vėliavas, o savo bažnyčių bei rezidencijų duris ir langus protestuodami laikė uždarytus. Paveikti ryžtingo Katalikų Bažnyčios hierarchų nusistatymo, šaltai, be simpatijų ir entuziazmo ar netgi ironiškai A. Hitlerio viešnagę tuomet pasitiko ne tik nemaža romiečių, bet ir gyventojų kitų Italijos miestų, kuriuose lankėsi nacių lyderis[1527].

Siekdamas pabrėžti visų rasių lygiavertiškumą bei Katalikų Bažnyčios universalų, bendražmogišką pobūdį, Pijus XI, regis, visai neatsitiktinai būtent 1938 m. vasarą, kada rasizmas Vokietijoje klestėjo jau visu pajėgumu, o įkandin jai Italijoje[1528], Vengrijoje[1529], Lenkijoje[1530], Lietuvoje[1531] bei kai kuriose kitose Centrinės–Rytų Europos šalyse jau sparčiai kėlė galvą ir skynėsi kelią, iškėlė idėją reformuoti Šventąją Kardinolų Konklavą į jos sudėtį įtraukiant daugiau įvairių tautų ir rasių atstovų proporcingai „<...> pagal jų svarbumą Bažnyčiai" bei labiau internacionalizuoti žemesnes Vatikano institucijas[1532]. Projektuojama reforma nors ir netiesiogiai, bet pakankamai ryškiai ir radikaliai kirtosi su rasistine ideologija bei fašistinės Italijos politikoje pasireiškiančiomis šovinistinėmis tendencijomis, nes pirmiausia planavo sumažinti italų lyginamąjį svorį aukščiausiuose Katalikų Bažnyčios institutuose. Nors šios modernios humanistinės idėjos Pijus XI realizuoti nebesuspėjo, tačiau kiek užbėgant už akių galima pasakyti, jog ją su kaupu įgyvendino jo darbų pasekėjas Pijus XII, kuris iškart po Antrojo pasaulinio karo – 1946 m. sausio 31 d. vienu kartu į kardinolus pakėlė net trisdešimt du katalikų dvasininkus, iš kurių tik

[1525] C. Pigozzi, min. veik., p. 147.

* Trečiojo reicho vadovo viešnagė Romoje užtruko beveik savaitę: nuo gegužės 3 iki 8 d.

[1526] Prahą nori įtraukti į *ašį*. Italija dėl Čekoslovakijos nejudins nė piršto. Vatikanas naciams užtrenkė duris, *XX amžius*, 1938 05 07, p. 1.

[1527] Hitleriui atvykstant į Italiją, *XX amžius*, 1938 05 06, p. 3.

[1528] Nuolat raginama ir spaudžiama Berlyno, prieš žydus nukreiptą vadinamąją *„Rasinę programą"* Italijos vyriausybė priėmė 1938 m. rugpjūčio 3 d.

[1529] N. Katzburg, The Jewish Question in Hungary during the Inter-War Period – Jewish Attitudes, *Jews and non-Jews in Eastern Europe 1918–1945*, edited by Bela Vago & George Lachmann Mosse, New York-Toronto-Jerusalem, 1974, p. 130–134; I. T. Berendt, min. veik., p. 312.

[1530] R. Blobaum, *Antisemitizm and Its Opponents in Modern Poland*, London, 2005, p. 171–185.

[1531] *Kai ksenofobija virsta prievarta. Lietuvių ir žydų santykių dinamika XIX a. – XX a. pirmoje pusėje*, Vilnius, 2005, p. 132, 173.

[1532] Popiežius manąs reformuoti kardinolų kolegiją, *XX amžius*, 1938 08 11, p. 1.

keturi buvo italai[1533]. Tai buvo išties istorinis Pijaus XII žingsnis, nes nuo XVI a. pradžios, kada 1517 m. popiežius Leonas X vienu kartu paskyrė tridešimt vieną naują kardinolą, daugiau tokių radikalių kardinolų kolegijos plėtimų iki pat XX a. vidurio nebūta[1534]. Tokia kardinolų instituto reforma davė akivaizdžius vaisius. Kai 1958 m. spalio 9 d. Pijus XII mirė ir spalio 25–28 d. kardinolai vėl susirinko į Šventąją Konklavą, paaiškėjo, jog iš penkiasdešimt vieno popiežiaus rinkėjo tik septyniolika yra italai[1535]. Tokios italų kardinolų negausos Šventojoje Konklavoje nebuvo net penkis šimtus metų – nuo Renesanso laikų ir popiežiaus Kalisto III rinkimų 1455 m. Romoje. Moderni Pijaus XI nuostata giliau internacionalizuoti Katalikų Bažnyčią ir taip ją padaryti dar universalesnę sėkmingai triumfavo ir jau netolimoje perspektyvoje kelią į Šv. Petro sostą praplatino ne tik kardinolams italams.

Nemažo italų visuomenės, valdžios ir tarptautinio rezonanso sulaukė 1938 m. liepos 28 d. Pijaus XI vieša kalba, pasakyta italų katalikiškosios kolegijos *de Propaganda Fidei* studentams[1536], kurioje ne tik buvo siekiama apginti Katalikų Akcijos veikimo laisvę šalyje, bet ir principingai buvo kritikuojamas rasizmas, beatodairiškas separatizmas, o italų fašistai primygtinai raginami aklai nesekti vokiečių naciais. „Modernusis separatizmas nepriimtinas. Mes nenorime nieko išskirti žmonių šeimoje ir rasizmą bei nacionalsocializmą, kurie dabar perdėtai reiškiasi, laikome barjerais, pastatytais tarp vienų žmonių ir kitų, tarp vienų giminių ir kitų. <...> Sąvoka žmonių giminė reiškia tik vieną rasę <...>. Žmonija visų pirma yra didelė ir viena giminė, didelė ir viena gyvų būtybių šeima“, – kalbėjo Pijus XI[1537]. Komentuodama šį pasisakymą, Lietuvos katalikiškoji spauda pabrėžė, jog „popiežius su įsakmiu griežtumu pasmerkė rasizmą, separatizmą ir perdėtą nacionalsocializmą[1538].

Prisimenant, jog 1938 m. vasarą jau beveik visa Europa gyveno ant vadinamosios Sudetų krizės ugnikalnio, popiežiaus žodžiai nuskambėjo itin aktualiai ir įspėjamai. Trečiojo reicho vadai buvo pasipiktinę tokiu popiežiaus iššūkiu, o P. J Goebbelso propagandos mašina šią Pijaus XI kalbą pašaipiai bandė suniekinti kaip „<...> komišką karo paskelbimą nacionalsocializmui“. Naciams skubėjo pritarti ir jų gerokai mažiau disciplinuoti sąjungininkai italų fašistai su B. Mussolini priešakyje[1539].

1533 G. Tobin, min. veik., p. 40.

1534 Kardinolų kolegijos plėtimu Pijų XII iki šiol aplenkė tik palaimintasis Jonas Paulius II, kuris 2001 m. vienu kartu į kardinolus pakėlė net keturiasdešimt keturis dvasininkus. O iš viso per savo pontifikatą Jonas Paulius II kardinolais paskyrė 201 dvasininką. (*Papal Addresses to the Pontifical Academy of Sciences 1917–2002 and to the Pontifical Academy of Social Sciences 1994–2002. Benedict XV, Pius XI, Pius XII, John XXIII, Paul VI and John Paul II*, Vatican City, p. 227.)

1535 G. Tobin, min. veik., p. 40.

1536 Konfliktas tarp Popiežiaus ir fašizmo, *XX amžius*, 1938 07 30, p. 1.

1537 Popiežiaus kalba, kuri užkūrė fašistus ir nacionalsocialistus, *XX amžius*, 1938 08 02, p. 4.

1538 Ten pat.

1539 Mussolini prieš Popiežių, *XX amžius*, 1938 08 01, p. 1.

Pastarieji 1938 m. vasarą Pijų XI paskubėjo paskelbti savo priešu net dviem šimtais procentų. Štai pastarųjų leidžiamas organas *Regime fascista* dėl rasizmą smerkiančios popiežiaus kalbos polemizuodamas su katalikiškuoju *L'Osservatore Romano*, pasipūtėliškai rašė: „Rasizmo problema savo esme yra politinė ir tas, kuris jos nejaus, bus paskelbtas mūsų priešu 200 procentų"[1540]. Pažymėtina, jog nuo garsiųjų Laterano susitarimų pasirašymo 1929 m. pradžioje, kai Italija ir Šventasis Sostas *de jure* galutinai sureguliavo tarpusavio santykius, tai buvo bene ryškiausia ir principingiausia Pijaus XI konfrontacija su italų fašistais bei jų artimiausiais sąjungininkais.

Kaip rodo dokumentai ir spauda, minėtos enciklikos bei principinė Pijaus XI pozicija lietuvių valstybei ir visuomenei buvo veiksminga dvasinė atrama, stiprino bręstančio elito ir pilietinės tautos politinę valią bei kurį laiką padėjo moraliai nesusmukti prieš agresyviai nusiteikusių kaimynų – nacistinės Vokietijos ir bolševikinės Rusijos – totalų spaudimą[1541]. Netrukus po minėtos Pijaus XI kalbos katalikų kolegijos studentams katalikiškosios pakraipos lietuvių dienraštis *XX amžius* taikliai konstatavo: „Italijos fašizmas, išėjęs į viešumą su rasizmo tendencijomis, susilaukė gana stiprios reakcijos iš Vatikano. Popiežius pasmerkė kraštutinai suprastą rasizmą ne dviprasmiška diplomatija, bet aštriais žodžiais"[1542]. Įkvėptas Šventojo Tėvo principingo nusistatymo, buvęs Lietuvos užsienio reikalų ministras, Lietuvos katalikiškojo universiteto rektorius bei VDU Teologijos fakulteto profesorius vyskupas M. Reinys 1937–1938 m. parengė ir 1939 m. paskelbė studiją *Rasizmo problema*, kurioje, pasiremdamas krikščioniškosios moralės principais bei įvairiais moksliniais argumentais, taip pat įrodinėjo nacistinės rasizmo teorijos nepagrįstumą ir žalą[1543].

Kaistant politinei atmosferai Europoje, tarptautinės problemos, tarp jų ir gana komplikuoti Šventojo Sosto santykiai su Trečiuoju reichu, ne kartą buvo diplomatinių diskusijų objektas. Štai Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Čekoslovakijoje dr. Edvardo Turausko liudijimu, charakteringas pokalbis 1938 m. birželio pradžioje užsimezgė Vatikano nunciatūroje Prahoje. Šveicarijos pasiuntiniui Brugmannui iškėlus klausimą, ar tik nacistinė Vokietija nėra užsimojusi tam tikru aspektu pakartoti savo XIX amžiaus pabaigos *kultūrkampfo politikos* prieš Katalikų Bažnyčią, čekoslovakų prezidentas dr. Edvardas Benešas pareiškė, jog „<...> jo įspūdžiu, Vokietija širdies gilumoje Kultūrkampfo nenori, nes ją istorija jau yra

[1540] Fašizmo priešas 200 procentų, *XX amžius*, 1938 08 17, p. 1.

[1541] Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane dr. K. Graužinio 1938 02 10 konfidencialus pranešimas URM Politikos departamento direktoriui J. Urbšiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2034, l. 66–67.

[1542] K. V. Pavalkis, Italijos katalikai ir fašizmas. Ar galima laukti kovos paaštrėjimo?, *XX amžius*, 1938 08 17, p. 3.

[1543] M. Reinys, *Rasizmo problema*, Kaunas, 1939.

pamokiusi, kaip dažniausiai baigiasi kovos su Bažnyčia“[1544]. Tuo tarpu Vokietijos santykių su Šventuoju Sostu įtampą prezidentas buvo labiau linkęs aiškinti bendraisiais sociokultūriniais pokyčiais Europoje ir totalitarinių režimų ypatybėmis. Pasak dr. Ed. Benešo, tokios Europos, kokia ji buvo susikūrusi po Prancūzijos *Didžiosios revoliucijos,* nebėra, ji jau „mirusi“, o dabar „visų kraštų visuomenės, visos Europos valstybės gyvena to persiformavimo krizę, tik vienos mažiau, kitos gi daugiau; visur miršta arba jau išmirė viduriniai luomai <...> ir juos pakeičia plačiosios masės su savo reikalavimais, aistromis ir siekimais. Taip yra visur, vis vien, ar šalies režimas vadinasi fašistiniu, ar nacionalsocialistiniu, ar bolševikiniu, ar galiausiai liaudies fronto...“ Tokiomis aplinkybėmis, pasak prezidento, nacių „<...> režimui tenka įvairiausiomis priemonėmis palaikyti savo visuomenę budriame ir įtemptame stovyje; jei negresia tikri pavojai, tenka jų išsigalvoti, nuolat rodyti priešininkus, siundyti ir t. t. Tokia jau panašių režimų esmė ir metodai“[1545]. Polilogo partneriai – Vatikano nuncijus, šveicarų pasiuntinys Brugmannas bei dr. Ed. Turauskas – su tokiais Čekoslovakijos prezidento samprotavimais iš principo sutiko.

1936–1939 m. komplikuojantis politiniams įvykiams bei tarptautiniam diskursui Vakarų bei Centrinėje Europoje, Vatikanas lietuvių diplomatijai buvo ne tik savotiškas patarėjas ar konsultantas opiais klausimais, bet ir patogi vieta stebėti vis ryškiau pulsuojančias įvairias tarptautines krizes, analizuoti vadinamosios *didžiosios politikos* tendencijas ar niuansus ir sekti tarptautinį pulsą. Lietuvos pasiuntinys Vatikane dr. Kazimieras Graužinis, o ir vėliau jį pakeitęs dr. Stasys Girdvainis ne tik tyrė Šventojo Sosto nusistatymą bei politiką įvairiais tarptautiniais klausimais, bet ir sumaniai naudojosi Vatikano „diplomatinės observatorijos“ teikiamomis unikaliomis galimybėmis. Dažniausiai kompromisinis Šventojo Sosto nusistatymas Europos įvairių politinių įvykių ar procesų atžvilgiu neretai buvo *didžiosios politikos* pirmoji kregždė ir savotiška preliudija.

1936 m. liepos 17 d. ispanų fašistuojantis generolas Beamonde Francisco Franco savo šalyje įvykdė karinį-politinį perversmą, po kurio Ispanijoje įsiplieskęs pilietinis karas „<...> nepaprastai sukomplikavo tarptautinę būklę“ Europoje[1546]. Jau pirmosiomis karo dienomis bei savaitėmis tapo akivaizdu, kad Europos šalys vieningo nusistatymo dėl Ispanijos vidaus politinės krizės neturi. Tam tikra prasme galima

[1544] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Čekoslovakijoje dr. Ed. Turausko 1938 06 03 konfidencialus pranešimas Nr. 285 užsienio reikalų ministrui St. Lozoraičiui, *LCVA,* f. 648, ap. 1, b. 16, l. 78.

[1545] Ten pat.

[1546] Lietuvos pasiuntinybės Prancūzijoje patarėjo ir *Chargé d'Affaires a.i.* dr. L. Natkevičiaus 1936 08 10 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui St. Lozoraičiui, *LCVA,* f. 383, ap. 7, b. 1892, l. 384.

pasakyti, jog Ispanijos pilietinis karas po XX a. trečiojo dešimtmečio pacifikacinių pastangų bei jas vainikavusių tam tikrų laimėjimų (Locarno konferencija, Reino garantinis paktas, Briando – Kellogo paktas, Pan-Europos idėjos), ko gero, buvo tas įvykis, kuris Europą politiškai ryškiausiai suskaidė į dvi ar netgi tris skirtingas stovyklas: demokratų, fašistų-nacionalsocialistų ir nei prie vienų, nei prie kitų ideologiškai ar struktūriškai nepritampančių bolševikų[1547]. Kai Italijos ir Vokietijos totalitariniai režimai generalisimo B. Fr. Franco maištininkus energingai ir beveik atvirai parėmė jau nuo pirmųjų maišto savaičių bei mėnesių – pirmieji trys tūkstančiai B. Mussolini „savanorių" Ispanijoje išsilaipino jau 1936 m. gruodžio 18 d.[1548], *Senojo žemyno* liberalios demokratijos valstybės ir pirmiausia Ispanijos tiesioginė kaimynė Prancūzija tik trypčiojo vietoje[1549].

Tokį Vakarų Europos liberalių demokratijų neryžtingumą toli gražu nulėmė ne tiek atsitiktiniai veiksniai ar juo labiau pavienių lyderių asmeninės savybės, kaip kartais bandoma aiškinti istoriografijoje[1550], kiek, manytume, kur kas platesnis ir bendresnis priežasčių kompleksas, kurį istoriškai galima interpretuoti įvairiai. Štai žymus XX a. pabaigos prancūzų diplomatijos istorikas profesorius Jean Baptiste Duroselle linksta manyti, jog toks Paryžiaus neryžtingumas daugiausia buvo padiktuotas prancūzų visuomenės susiskaidymo bei vyriausybės baimės sukelti pilietinį karą ir Prancūzijoje, o britų konservatoriams, kurie tuomet buvo valdžioje, iš principo buvo nepakeliui su kairuoliška Ispanijos vyriausybe[1551]. Kiek kitaip XX amžiaus ketvirto dešimtmečio antros pusės Europos politinės situacijos akcentus rikiuoja šiuolaikinis britų istorikas profesorius Julianas Jaccksonas. Jo įsitikinimu, Londonas, pernelyg neprisirišdamas prie ideologijų tarptautiniuose reikaluose, visuomet mieliau buvo linkęs ieškoti kilusioms problemoms sureguliuoti neskausmingų ir praktinių sprendimo būdų, tuo tarpu Prancūzijos vyriausybė nepasižymėjo dideliu nuoseklumu ir ketvirto dešimtmečio viduryje staiga metėsi „<...> nuo antikomunizmo prie konservatyvaus neopacifizmo" ir šios politikos mėšlungiškai įsikibusi laikėsi beveik ligi pat liūdnai pagarsėjusios Miuncheno konferencijos[1552]. Taigi britų bei prancūzų prioritetai tarptautinėje arenoje Londonui ir Paryžiui kliudė konsoliduotis prieš nedemokratinių valstybių eventualius iššūkius bei jų stimuliuojamas grėsmes, tačiau, kita vertus, pastarosioms buvo parankūs siekti savų interesų.

[1547] J. B. Duroselle, *Europe. A History of Its Peoples*, London, 1990, p. 366.

[1548] M. Griner, *I Ragazzi del '36. L'avventura dei fascisti italiani nella guerra civile Spagnola*, Milano, 2006, p. 159–163.

[1549] H. Kissinger, *Diplomatija*, Vilnius, 2003, p. 294.

[1550] M. S. Alexander, *The Republic in Danger. General Maurice Gamelin and the Politics of French Defence 1933–1940*, New York, 1992, p. 279.

[1551] J. B. Duroselle, min. veik., p. 366.

[1552] J. Jacckson, *France. The Dark Years 1940–1945*, London-New York, 2003, p. 89–91.

Tokiomis aplinkybėmis kitos įtakingesnės Europos valstybės, buvusios netoli Ispanijos vidaus konflikto epicentro ir eventualiai turėjusios būti suinteresuotos kuo efektyviau jį likviduoti, savo bent kiek ryškesnio nusistatymo išreikšti nepajėgė ir sukosi didžiokų politikos ar interesų orbitose. Austrija po vadinamųjų *Romos protokolų* pasirašymo 1934 m. pavasarį* bei 1936 m. lapkritį Vienoje įvykusios trišalės italų-vengrų-austrų konferencijos, kurioje pirmieji buvo pripažinti vyraujančia politine jėga Dunojaus baseine[1553], jau buvo spėjusi tapti Italijos tam tikru politiniu „klientu“[1554] ir adekvačiai šiai savo padėčiai reagavo tiek į B. Mussolini žygį prieš Etiopiją (Abisiniją), tiek į jo politiką Ispanijos pilietinio karo atžvilgiu. Vengrija, kuri savo politinį stuburą stengėsi laikyti kur kas tiesiau nei Austrija, vis dėlto taip pat buvo susaistyta Romos protokolų dvasios bei Vienos konferencijos rezultatų[1555]. Britams bei prancūzams kantriai tylint, nieko esmingesnio negalėjo deklaruoti ir Mažosios Antantės iniciatorės* Jugoslavija bei Čekoslovakija, kurios jau buvo spėjusios pasukti skirtingais vidaus politinių sistemų raidos keliais ir dėl to praradusios tarpusavio pasitikėjimą[1556]. Pirmoji nors ir baiminosi italų spartaus įsigalėjimo Dunojaus baseino regione, tačiau dar labiau bijojo bet kurią dieną galinčio skaudžiai išaiškėti jos pačios pilietinio susiskaidymo[1557] bei geopolitinio silpnumo ir todėl vengė atvirų nesutarimų bei priešpriešos su Italija[1558]. O antroji, viešajame diskurse nors neretai pavadinama net „Centrinės Europos Šveicarija“, užkulisiuose iš tiesų

* *Romos protokolai* italų iniciatyva buvo pasirašyti tarp Italijos, Austrijos bei Vengrijos 1934 m. kovo 17 d. Romoje. Dokumentus pasirašė šių šalių vyriausybių vadovai: B. Mussolini, Engelbert Dollfuss ir Julius Gömbös. Šalys sutarė dėl glaudesnės tarpusavio prekybos, konsultacijų užsienio politikos klausimais bei siekti vieningos pozicijos nustatymo aktualiais politiniais-ekonominiais klausimais tarptautinėse institucijose. Iš esmės tai buvo italų fašistų globojamo Dunojaus šalių bloko prieš Prancūzijos bei Mažosios Antantės įtaką Dunojaus baseine užuomazga.

[1553] *An Encyclopedia of World History. Ancient, Medieval, and Modern Chronologically Arranged*, compiled and edited by William L. Langer, Boston, 1980, Fifth Edition, p. 1001.

[1554] St. Beller, *A Consise History of Austria*, Cambridge-New York-Melbourne, 2006, p. 226–227.

[1555] *An Encyclopedia of World History...*, p. 1020.

* Pradžią *Mažajai Antantei* padarė 1920 m. rugpjūčio 14 d. Čekoslovakijos sutartis su Jugoslavija, prie kurios 1921 m. balandžio 23 d. prisijungė Rumunija.

[1556] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Čekoslovakijoje dr. Edvardo Turausko 1937 05 04 slaptas pranešimas Nr. 270 užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui, *LCVA*, f. 648, ap. 1, b, 16, l. 55.

[1557] I. T. Berend, *Decades of Crisis. Central and Eastern Europe before World War II*, Berkeley-Los Angeles-London, 2001, p. 190, 327.

[1558] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Čekoslovakijoje dr. E. Turausko 1937 06 03 slaptas pranešimas Nr. 248 užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui, *LCVA*, f. 648, ap. 1, b. 16, l. 15–16.

jau išgyveno Sudetų krizės simptomus[1559], kaimynų politinį spaudimą[1560] bei didžiųjų demokratijų beveik aristokratišką abejingumą[1561] ir daugiausia dėl šių priežasčių taip pat nedrįso aktyviau reikštis tarptautinėje arenoje ar garsiau išsitarti prieš Romos vykdomą užsienio politiką. Juolab kad nuolaidžiauti dučės politikai Šiaurės Afrikoje ar Ispanijos pilietinio karo atžvilgiu demokratinės Čekoslovakijos lyderius, be kita ko, skatino ir įsivaizduojami geopolitiniai interesai. Prezidentas Edvard Beneš ir kai kurie jo ministrai ilgą laiką buvo įsitikinę, jog fašistinė Italija yra ne tik aukščiausias barjeras Vokietijai siekiant Austrijos anšliuso, bet ir itin svarbus veiksnys, trukdantis įsismarkauti vokiečių revanšizmui Europoje[1562].

Geografiškai toli nuo Lietuvos, bet geopolitiškai beveik greta pulsuojančią politinę dramą Vakarų Europoje bei jos padiktuotas dilemas konflikto kaimynystėje esančioms šalims užčiuopė Lietuvos pasiuntinybės Prancūzijoje patarėjas dr. Ladas Natkevičius*. Apie Paryžiuje tvyrantį tam tikrą politinį pasimetimą ir iš dalies pasireiškiantį netgi prancūzų vyriausybės bevališkumą į Kauną jis rašė:

> „Iš vienos pusės, Prancūzų Vyriausybė dabartinę Madrido Vyriausybę, kaip pats p. Ivon Delbos komunikatas sako, skaito: „Draugingos valstybės legale Vyriausybe". Moralinis solidarumas Prancūzų Vyriausybės jai labai aiškus. <...> Iš antros pusės, politiniai sumetimai Prancūzų vyriausybei diktuoja kuo didžiausių rezervų. Prancūzų vyriausybė priversta buvo šiame klausime nesilaikyti vien teisinių normų, o daugiau pažiūrėti į klausimą tarptautinės politikos požiūriu. Prancūzų Vyriausybė, prisibijodama tarptautinių komplikacijų, prieš savo valią nutarė nekišti rankų į Ispanijos vidaus reikalus. Rugpjūčio 1 d. Prancūzų Vyriausybė padarė Anglams, Italams ir Vokiečiams garsųjį pasiūlymą neduoti ispanams nei taip vadinamiems lojalistams, dabartinės vyriausybės šalininkams, nei sukilėliams ginklų. Tai, be abejo, skaudus Prancūzų dabartinei Vyriausybei žygis, kuri taip simpatizuoja Ispanų liaudies fronto vyriausybei. Tokiam žygiui vertė Italų lėktuvai siųsti gen. Franko

[1559] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Latvijoje Vytauto Vileišio 1936 12 28 slaptas pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui, ten pat, b. 37, l. 119; Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Čekoslovakijoje dr. Edvardo Turausko 1937 03 02 slaptas pranešimas Nr. 285 užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui, *LCVA*, f. 648, ap. 1, b, 16, l. 78.

[1560] A. A. Cienciala, The Munich Crisis of 1938: Plans and Strategy in Warsaw in the Context of the Western Appeasement of Germany, *The Munich Crisis, 1938. Prelude to World War* II, edited by I. Lukes and E. Goldstein], London-Portland, OR, 1999, p. 48–59; M. Adam, The Munich Crisis and Hungary: The Fall of the Versailes Settlement in Central Europe, ten pat, p. 86–87.

[1561] M. Thomas, France and the Czechoslovak Crisis, ten pat, p. 125; A. H. Furnia, *The Diplomacy of Appeasement: Anglo-French Relations and the Prelude to World War II, 1931– 1938*, The University Press of Washington, 1960, p. 269–272.

[1562] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Čekoslovakijoje dr. E. Turausko 1937 06 03 slaptas pranešimas Nr. 285 užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui, *LCVA*, f. 648, ap. 1, b. 16, l. 80–81.

* Lietuvos pasiuntinys Prancūzijoje tuomet atostogavo.

pagalbai ir patekę Prancūzų teritorijon; arba rugpjūčio 3 d. vokiečių laivyno didžiulis kreiseris „Deutschland" Meliloj sveikinęs sukilėlių vadą gen. Franko"[1563].

Kaip ir Prancūzija, dauguma demokratinių Europos šalių moraliai solidarizavosi su legalia, teisėta Ispanijos vyriausybe, tačiau dėl pastarosios kairuoliškumo bei savo politinių išskaičiavimų jos neparėmė principinėje kovoje su maištininkais ir formaliai deklaravo neutralitetą[1564]. Tokiomis tarptautinėmis aplinkybėmis platesnio pasirinkimo neturėjo ir Šventasis Sostas, kuris dėl Katalikų Bažnyčios buvusių užsipuolimų šioje šalyje ar net persekiojimų[1565] negalėjo palaikyti kairiųjų vyriausybės vykdomos politikos, tačiau nepritarė ir jėgos naudojimui sprendžiant kilusias problemas. Būsimasis popiežius Vatikano Valstybės sekretorius kardinolas E. Pacelli turėjo minčių, jog kilus tokiam aštriam vidiniam pilietiniam susipriešinimui Ispanijoje geriausia išeitis būtų separatinė taika tarp šalių[1566]. Turint galvoje, jog ketvirto dešimtmečio antroje pusėje Ispanijos pilietiniame kare susikibo ne šiaip tradicinė politinė kairė ir dešinė, bet išties margas bei kontroversiškas problemų kamuolys – po gen. B. Fr. Franco vėliava kovėsi ne tik ispanų fašistai ar jų „savanoriai" sąjungininkai italai bei vokiečiai, bet ir vietiniai katalikai tradicionalistai, „senojo sukirpimo liberalcentristai", „romantikai reakcionieriai", konstitucinės monarchijos šalininkai, „Ispanų šventosios sąjungos garbintojai" bei vadinamosios „ispanizacijos" gerbėjai, o Respublikos vyriausybę gynė Kremliaus prilaikomas „kairiųjų sektų" mišinys, liberalių tradicijų antiklerikalai, prancūzų ir anglų „demokratinių standartų" gerbėjai, dešinieji regionalistai, kurie vyriausybę palaikė tik todėl, jog manė ją esant mažesniu blogiu nei fašizmas, bei respublikonai konservatoriai, tarp kurių nemažai buvo ir katalikų pasauliečių[1567] – tokia kardinolo E. Pacelli idėja, retrospektyviai žvelgiant, neatrodo labai įtartina. Tačiau norint ją įgyvendinti, reikėjo išspręsti bent dvi problemas: 1) konfrontuojančias šalis bei už jų stovinčias jėgas įtikinti, kad toks kompromisas iš principo įmanomas; 2) rasti politiškai neutralų tarpininką, kuris ryžtųsi tarp konfliktuojančių šalių inicijuoti derybas. Negana to, Vatikano diplomatija šios savo idėjos tuomet pernelyg nepiršo ir nepopuliarino. Ir, regis, visiškai neatsitiktinai. Reflektuodamas Šventojo Sosto santykius su Ispanija, jo politiką pilietinio karo atžvilgiu bei tam tikrus lūkesčius, dr. K. Graužinis į Kauną rašė:

1563 Lietuvos pasiuntinybės Prancūzijoje patarėjo ir *Chargé d'Affaires a.i.* dr. L. Natkevičiaus 1936 08 10 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui St. Lozoraičiui, ten pat, f. 383, ap. 7, b. 1892, l. 384–385.

1564 H. Kissinger, min. veik., p. 294.

1565 La ripresa degli incendi di chiese in Spagnia, *L'Osservatore Romano*, 1933 05 13, p. 1.

1566 A. Petacco, *Viva la muerte. Mito e realta della guerra civile Spagnola 1936–1939*, Milano, 2006, p. 154.

1567 F. Fernandez-Armesto, min. veik., p. 509.

„Nacionalistinė vyriausybė veda karą gindama Bažnyčios tikėjimą ir krikščioniškąją civilizaciją. Ji taip pat praveda gilią socialinę reformą, prisilaikydama katalikų Bažnyčios doktrinos dėsnių. Mažiau bus turtuolių, bet dar mažiau bus vargšų. Naujoji Ispanija bus tikroji demokratija, kur visi piliečiai dalyvaus politikoje. Drauge su ispanų gyvenamaisiais namais bus atstatytos ir sugriautos Bažnyčios, o dvasiškijai bus patikrintos visos tinkamos ekonominės sąlygos, reikalingos jos dvasinei misijai. Valstybė taip pat rūpinsis ispaniškomis misijomis, kurios yra svarbios Ispanijos dvasinei civilizacijai skleisti“[1568].

Į kurią pusę iš tiesų labiau linko Vatikano politinės simpatijos, neblogai parodė vėlesni įvykiai. Kiek užbėgdami už akių pasakysime, jog naujasis apaštališkasis nuncijus arkivyskupas Gaetano Cicognani Salamankoje įsitvirtinusiam B. Fr. Franco savo kredencialus įteikė vienas pirmųjų užsienio diplomatų – dar 1938 m. birželio 28 d.[1569] Smulkiai savo skaitytojus informuodamas apie šį įvykį, *L'Osservatore Romano* paskelbė didžiulį straipsnį nemažai sakančiu pavadinimu „Iškilmingi ir širdingi naujojo apaštališkojo nuncijaus sutikimai Ispanijoje“...[1570] Apaštališkojo nuncijaus akreditavimas prie gen. B. Fr. Franco vyriausybės reiškė, jog Vatikanas ispanų socialistinę vyriausybę jau atiduoda į istorikų rankas ir istorijos teismui, o generalisimo Fr. Franco režimą Ispanijoje pripažįsta *de jure*. Kai kurių istorikų nuomone, tokią Vatikano poziciją daugiausia nulėmė tai, jog Pijus XI bei jo artimiausia aplinka „<...> komunizmo bijojo labiau nei fašizmo“[1571]. Dėl popiežiaus, jo aplinkos tikrų ar tariamų fobijų tikrausiai būtų galima ilgai diskutuoti, tačiau akivaizdu viena: B. Fr. Franco režimą Vatikanas pripažino tuo metu, kai Ispanijos pilietinio karo baigtis jau buvo pakankamai aiški ir iš naujojo režimo buvo galima tikėtis tuoj pat išpešti daugiausia naudos ispanų Katalikų Bažnyčiai bei bendruomenei. Ir šiuo atveju apsirikta nebuvo – frankistų valdžia labai greitai ne tik atsisakė 1936 m. spalio mėn. Konstitucijos, bet ir panaikino visus kitus buvusios Liaudies vyriausybės padarytus suvaržymus Katalikų Bažnyčios veiklai bei turtui Ispanijoje. Pavyzdžiui, buvo atšaukti įstatymai, kuriais buvo uždarytas Jėzuitų ordinas, o jo turtai nacionalizuoti, bei įstatymai, draudę visiems katalikų vienuolių ordinų nariams mokytojauti ir varžę jų teises į turtą[1572].

[1568] Lietuvos *Chargé d'Affaires* prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinio 1938 01 14 konfidencialus pranešimas Nr. 6 užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui, *LPPŠSAR*, byla: Vatikano Pasiuntinybė. Eiliniai nuorašai 1937–1939.

[1569] Soleni e cordiali accoglienze al nuovo Nunzio Apostolico nella Spagna, *L'Osservatore Romano*, 1938 07 03, p. 1.

[1570] Ten pat.

[1571] G. Tobin., min. veik., p. 38.

[1572] Lietuvos *Chargé d'Affaires* prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinio 1938 01 14 konfidencialus pranešimas Nr. 6 užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui, *LPPŠSAR*, byla: Vatikano Pasiuntinybė. Eiliniai nuorašai 1937–1939.

Kaip rodo jaunosios kartos italų istoriko dr. Massimiliano Grinerio atliktas tyrimas, Ispanijos pilietinio karo epopėjoje savotišką simbolinį tašką Vatikanas padėjo 1939 m. vasaros pradžioje. Birželio 7 d. Pijus XII privačiai priėmė šiame kare pasižymėjusių italų „savanorių" grupę su generolu Gastone Gambara, kuris į Ispaniją išvyko tik būdamas pulkininkas, o grįžo jau generolas[1573]. Dar po poros dienų – birželio 10 d. Šv. Petro Bazilikoje Romoje buvo atlaikytos Šv. Mišios už pilietinio karo mūšiuose žuvusius kovotojus bei falangistų pergalę Ispanijoje[1574].

Reflektuodama painią tarptautinę konsteliaciją, į taktą tuomet stengėsi pataikyti Lietuva. Ispanijoje vykstant pilietiniam karui[1575], Lietuvos vyriausybė, oficialiai remdama Prancūzijos inicijuotą ir didžiųjų demokratinių valstybių bei Tautų Sąjungos aprobuotą „nesikišimo politiką"[1576] – įstatymas dėl nesikišimo į Ispanijos vidaus reikalus Lietuvoje buvo priimtas 1937 m. balandžio 10 d., – vis dėlto labiau simpatizavo teisėtai ir demokratinei Ispanijos Respublikos vyriausybei. Šios simpatijos iš dalies įgijo ir materialų pobūdį: 1936 m. rudenį Kaunas Madridui slapta pardavė ginklų siuntą kovai su maištininkais[1577]. Tiesa, „už gerą kainą" ir moraliai jau gerokai susidėvėjusių[1578]. Tiksliau tariant, tokių, kurie tuomet sparčiai modernizuojamai Lietuvos kariuomenei[1579] nebetiko. Ispanijos patriotams, su fašizmu kovojantiems pilietinio karo metais, simpatijas reiškė ir lietuvių diplomatija. Tiesa, lietuvių diplomatai su ispanų kolegomis tuomet bendraudavo ne itin dažnai, bet paprastai gana šiltai. Štai 1937 m. vidurvasarį P. Klimas, komentuodamas savo pažintį su naujuoju Ispanijos ambasadoriumi Prancūzijoje Ossorio y Gallardo, į Kauną rašė:

[1573] M. Griner, min. veik., p. 324.

[1574] Ten pat.

[1575] 1936 m. liepą Ispanijoje prasidėjęs pilietinis karas truko beveik trejus metus. Gen. Fr. Franco galutinai galėjo triumfuoti tik 1939 m. pavasarį, kai 1939 m. sausio 26 d. krito Barselona, ir tų pačių metų kovo 28 d. maištininkams kapituliavo šalies sostinė Madridas. (Plačiau apie Ispanijos pilietinį karą žr.: A. Petacco, *Viva la muerte...*)

[1576] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Didžiojoje Britanijoje Br. K. Balučio 1936 08 19 slapta *Pro memoria* užsienio reikalų ministrui St. Lozoraičiui *„Del nesikišimo į Ispanijos vidaus reikalus"*, ten pat, b. 1892, l. 359361; Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Didžiojoje Britanijoje Br. K. Balučio 1936 09 25 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui St. Lozoraičiui, ten pat, l. 255; Lietuvos pasiuntinybės Didžiojoje Britanijoje (Londone) patarėjo ir *Chargé d'Affaires a.i.* Henriko Rabinavičiaus 1937 07 27 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui St. Lozoraičiui, ten pat, l. 48–49.

[1577] Užsienio reikalų ministro St. Lozoraičio 1936 10 24 „Labai skubus. Konfidencialus" pranešimas Lietuvos nepaprastajam pasiuntiniui ir įgaliotajam ministrui Didžiojoje Britanijoje Br. K. Balučiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1892, l. 212–213.

[1578] A. Kasparavičius, Lietuvos kariuomenė Maskvos politinėse ir diplomatinėse spekuliacijose (1920–1936), *Lietuvos Nepriklausomybei – 80*, Vilnius, 1999, p. 40–41.

[1579] J. Vaičenonis, Lietuvos kariuomenės modernizacija (1926–1939), *Darbai ir dienos*, t. 21, Kaunas, 2000, p. 153–172.

„Ambasadorius labai lipšnus ir malonus, visą laiką rodė didžiausio optimizmo. Jis tikrai darė įspūdį žmogaus, įsitikinusio Valensijos laimėjimu... ateinančią žiemą“[1580].

Ispanijos pilietinio karo rezonansai greitai pasiekė Lietuvos pasiuntinybę prie Šventojo Sosto. Antai dr. K. Graužinis savo pranešimuose į Kauną ne kartą dėmesingai aptarė Ispanijos ambasados Vatikane veiklos galimybes bei susiklosčiusią padėtį. Tikėtina, jog išsamūs dr. K. Graužinio pranešimai darė tam tikrą poveikį Lietuvos URM bei vyriausybės nusistatymui ir prisidėjo šalies užsienio politikos vadinamosios „generalinės linijos“ formavimo tarptautinės krizės išvakarėse. Netrukus po to, kai Ispanijoje įsiplieskė pilietinis karas, Lietuvos atstovas prie Šventojo Sosto konstatavo, jog Ispanijos Ambasada Vatikane skilo į dvi dalis: ambasadorius liko ištikimas Respublikos vyriausybei, o jo patarėjas, ambasados sekretorius bei raštvedys nuėjo su frankistais[1581]. Pro dr. K. Graužinio akis nepraslydo ir tai, kad po šio skilimo Ispanijos ambasadorius Vatikane po truputį „<...> liko ambasadorius-kalinys, izoliuotas nuo visų, pats vienas ambasadoj ir be pinigų“[1582]. 1936 m. lapkričio pirmomis dienomis savo *Pro memoria* Lietuvos užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui dr. K. Graužinis ne be tam tikro susijaudinimo rašė: „Ambasadorius liko savo rūšies kalinys. Kai tik jis pamėgindavo išeiti iš ambasados, tuojau iš priešakio ir iš užpakalio jį lydėdavo [italų – *A. K.*] slaptos policijos agentai, o kiek paėjėjus pradėdavo klausinėti dokumentų. Ambasadoriaus pareiškimai, kad jis esąs Ispanijos ambasadorius prie Šv. Sosto, nieko negelbėdavo ir jis turėdavo rodyti dokumentus. Patikrinę dokumentus, agentai juos grąžindavo ir vėl toliau jį lydėdavo. Tokia procedūra pasikartodavo kiekvieną kartą, kai tik jis išeidavo iš ambasados, nežiūrint jo nusiskundimų Vatikanui“[1583]. <...> Rugsėjo mėn. 30 d. ambasadorius

[1580] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P. Klimo 1937 07 06 konfidencialus pranešimas „Vizitas naujam ispanų ambasadoriui“ užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui, ten pat, b. 29, l. 132.

[1581] Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane dr. K. Graužinio 1936 11 03 slapta *Pro memoria* užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui: „Apie įvykius Ispanijos ambasadose Romoje“, ten pat, b. 2034, l. 195.

[1582] Ten pat, l. 196.

[1583] Šventasis Sostas kaip nors apginti Ispanijos Respublikos ambasadorių tuomet realių galimybių (o gal ir noro?) išties daug neturėjo. Neatsižvelgdama į Tautų Sąjungos oficialiai deklaruotą vadinamąją „nesikišimo politiką“ į Ispanijos vidaus reikalus – pilietinį karą, kurios turėjo laikytis visos šalys, Italijos vyriausybė beveik atvirai ginklais, technika ir žmonėmis rėmė generolo B. Fr. Franco sukilėlius. 1938 m. birželio 20 d. Italijos *karo attaché* Prancūzijoje majoras Rosatti kiek nustebusiems savo kolegoms iš Šveicarijos, Olandijos, Suomijos ir Lietuvos viename pokylyje atvirai pasakojo, kad Italija yra pasiuntusi į Ispaniją daug savo kariuomenės. Apie 50 000 karių esą manoma kurį laiką ten palikti stabilumui užtikrinti ir po gen. B. F. Franco galutinės pergalės. Pasak majoro, italai buvo pasirengę dar 1937 m. užimti Madridą ir respublikonus prispausti prie jūros, tačiau gen. B. F. Franco operacijas sustabdė, nes jam „<...> reikėjo laiko susitvarkyti šalies viduje“ – jau užimtose teritorijose. Rosatti džiaugėsi, kad sukilusių frankistų pergalė Ispanijoje bus būtent italų ginklo ir politikos laimė-

paskutinį kartą apsilankė Vatikane pas Mgr. Pizzardo, o grįžęs apleido ambasadą ir išvyko Paryžiun"[1584]. Iš šio dr. K. Graužinio pranešimo gana akivaizdžiai matyti, jog ketvirto dešimtmečio antroje pusėje Vatikano diplomatijai buvo tekęs sudėtingas uždavinys laviruoti tarp įvairių politinių režimų bei jų vykdomos politikos, tikinčiųjų dvasinių poreikių ir Katalikų Bažnyčios tarptautinio autoriteto galimybių išsaugojimo[1585].

Tame pat pranešime lietuvių diplomatas smulkiai aprašė „perversmą" Ispanijos Ambasadoje prie Kvirinalo, kuris esą įvykęs „žymiai tragiškesnėmis aplinkybėmis". Prie Ispanijos Ambasados akredituoti du tos šalies karo *attaché* tiesiog grasindami revolveriais privertė ambasadorių pasirašyti „demisijos raštą"[1586]. Taip, pasak dr. K. Graužinio, „tylomis", iš niekur nesulaukusios moralinės ar politinės-diplomatinės paramos, buvo sudorotos abi Ispanijos Respublikos ambasados Romoje, o jų vienvaldžiu šeimininku kuriam laikui tapo sukilusių frankistų bičiulis „<...> senas diplomatas, admirolas Magas, kuris kadaise yra buvęs Ispanijos ambasadorium prie Šv. Sosto"[1587].

Tokia juridiškai neaiški situacija abiejose Ispanijos ambasadose Romoje tęsėsi beveik visus pilietinio karo šioje šalyje metus. Tik 1938 m. vasaros pradžioje, generolo Beamonde Francisco Franco pajėgoms labiau įsitvirtinus šalyje ir artėjant ispanų pilietiname kare principiniam persilaužimui sukilėlių naudai, frankistų vyriausybė paskyrė į Vatikaną naują ambasadorių. Juo tapo vienas žymiausių frankistų šalininkų. Birželio 30 d. Šventajam Tėvui savo kredencialus įteikė buvęs Ispanijos Tautinės Asamblėjos pirmininkas, buvęs užsienio reikalų ministras ir buvęs nuola-

jimas. Regis, prie to laimėjimo nors pirštą norėjo būti pridėjęs ir pats italų *karo attaché*. Neatsitiktinai kolegoms jis gyrėsi, jog prieš metus taip pat buvęs kariaujančioje Ispanijoje..., tiesa, kartu apgailestaudamas prisipažino, kad kautynėse dalyvauti jam, deja, netekę... Tokie italų kariškio-diplomato pareiškimai nebuvo vien pagyros. Šiuolaikinė istoriografija konstatuoja, kad 1938 m. rudenį Italija Ispanijoje iš tiesų buvo sutelkusi nemažas karines pajėgas: apie 40 000 karių, 100 lengvųjų tankų, 600 artilerijos vienetų ir apie 250 karo lėktuvų. (Lietuvos *karo attaché* Prancūzijoje, Lietuvos kariuomenės Generalinio Štabo pulkininko Juozo Lanskoronsko 1938 06 22 slaptas pranešimas kariuomenės Vyriausiojo Štabo II skyriaus viršininkui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 29, l. 147–148; G. Bruce, War and Peace: Mussolini's Road to Munnich, *The Munnnich Crisis, 1938. Prelude to World War II*, ed. by I. Lukes and E. Goldstein, London-Portland, 1999, p. 177.)

1584 Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane dr. K. Graužinio 1936 11 03 slapta *Pro memoria* „Apie įvykius Ispanijos ambasadose Romoje", užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1892, l. 196.

1585 Plačiau apie šią daugiabriaunę Šventojo Sosto dilemą žr.: F. J. Coppa, The Vatican and the Dictators: between Diplomacy and Morality, *Catholics, the State and the European Radical Right, 1919–1945*, New York, 1987.

1586 Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane dr. K. Graužinio 1936 11 03 slapta *Pro memoria* „Apie įvykius Ispanijos ambasadose Romoje" užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1892, l. 197–198.

tinio Tarptautinio Hagos Tribunolo teisėjas dr. Josè Maria de Yanguas y Messia, Šventos Klaros Avedillo vikontas[1588].

Šis įvykis dr. K. Graužinį pastatė į keblią padėtį. Kaip minėta, Lietuva labiau simpatizavo teisėtai Ispanijos Respublikos vyriausybei, o ne maištininkams. Kita vertus, 1938 m. vasaros pradžioje Lietuva, kaip ir didžiosios demokratinės Europos valstybės, oficialiai dar nebuvo pripažinusi generolo B. Fr. Franco vyriausybės. Taip susiklosčius aplinkybėms, Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane buvo nebeaišku, kokios pozicijos jam laikytis naujojo Ispanijos ambasadoriaus atžvilgiu[1589]: santūriai šaltos ar vis dėlto bičiuliškesnės. Todėl diplomatas kreipėsi patarimo į Kauną, į URM: ar jam prašyti dr. J. M. de Yanguas y Messia audiencijos oficialiam prisistatymui, kaip to reikalauja diplomatinės veiklos kodeksas, ar ne[1590].

Tačiau duoti aiškias instrukcijas savo diplomatui Užsienio reikalų ministerija vengė. Lietuvos URM Politikos departamento direktoriaus Juozo Urbšio nuomone, geriausia būtų, kad dr. K. Graužinis veiktų atsižvelgdamas į situaciją vietoje, pirmiausia į Šventojo Sosto nusistatymą naujojo ispanų ambasadoriaus atžvilgiu bei į tuos santykius, kurie buvo tradiciškai susiklostę tarp Lietuvos ir Ispanijos diplomatinių atstovybių Vatikane. Tiek Abisinijos (Etiopijos) aneksijos atveju, tiek Ispanijos reikalų atžvilgiu Lietuva savarankiškos užsienio politikos neturėjo ir nenorėjo turėti visą pilietinį karą šioje šalyje. Lietuvos pasiuntinio Londone Br. K. Balučio iniciatyva ir žodžiais tariant, šiuo atveju vadovautasi principu *„znai sverčok svoi šeštok"**[1591]. Dar 1936 m. lapkričio pradžioje JAV reikalų laikinajam patikėtiniui Lietuvoje Walteriui J. Linthicumui pasiteiravus Lietuvos URM generalinio sekretoriaus, ar Kaunas turi savo nusistatymą Ispanijos pilietinio karo atžvilgiu ir ar ketina pripažinti generolo B. Fr. Franco vyriausybę, J. Urbšys amerikiečių diplomatui paaiški-

[1587] Ten pat, l. 195.

[1588] Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane dr. K. Graužinio 1938 07 01 konfidencialus pranešimas URM Politikos departamento direktoriui J. Urbšiui, *LCVA,* f. 383, ap. 7, b. 2034, l. 46.

[1589] Lietuvos diplomatiniai-politiniai santykiai su Ispanija tarpukariu buvo gana fragmentiški. Atskiros savo pasiuntinybės ar konsulato Madride Lietuvos Respublika neturėjo, Lietuvai Ispanijoje neakivaizdžiai atstovavo pasiuntinys Paryžiuje P. Klimas, o šioje šalyje atsidūrusių Lietuvos piliečių einamuosius reikalus pagal Kauno ir Helsinkio susitarimą tvarkė Suomijos konsulas Madride Charles Nybergas ir garbės konsulas Barselonoje, Ispanijos pilietis Talavera. Ispanija taip pat neturėjo tiesiogiai savo atstovybės Kaune. Ispanijos interesams Lietuvoje atstovavo ir gynė Rygoje rezidavęs Ispanijos *Chargé d'Affaires* Seferino Palencia. (*Corps diplomatique Kaunas*, Kaunas, 1938; Lietuvos generalinio konsulo Helsinkyje R. Öllerio 1936 10 02 pranešimas Lietuvos URM, *LCVA,* f. 383, ap. 7, b. 1892, l. 251).

[1590] Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane dr. K. Graužinio 1938 07 01 konfidencialus pranešimas URM Politikos departamento direktoriui J. Urbšiui, *LCVA,* f. 383, ap. 7, b. 2034, l. 46.

* Žinok, svirpleli, savo kampelį (rus.), t. y. nekišk nosies kur nereikia.

[1591] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Didžiojoje Britanijoje Br. K. Balučio 1936 09 25 konfidencialus pranešimas Nr. 86 „Neintervencijos Ispanijoj Komisija" užsienio reikalų ministrui St. Lozoraičiui, ten pat, b. 1892, l. 255.

no, jog Lietuva „<...> laikysis kaip ir kitos valstybės“[1592]. Taigi buvo tolstama nuo Tautų Sąjungos deklaruotų kolektyvinio saugumo koncepto principų, sąmoningai siaurinamas Lietuvos užsienio politikos bei diplomatijos interesų laukas ir, regis, dar nevalingai, bet jau pakankamai aiškiai judama lietuvių ir užsienio istoriografijoje gana kontroversiškai vertinamos[1593] Baltijos valstybių regioninio neutraliteto idėjos link. Kiek užbėgdami už akių pasakysime, jog, sekdama Europos didžiųjų demokratinių šalių pavyzdžiu, generalisimo B. Fr. Franco nacionalinę vyriausybę Lietuva pripažino 1939 m. vasario 28 d.

1938 m. pavasarį Lietuvos ir Šventojo Sosto diplomatiją gerokai sujudino dar du reikšmingi įvykiai: kovo 11–12 d. Trečiojo reicho žaibiškai įvykdytas Austrijos anšliusas, tiesiog gerokai pribloškęs Europą, ir lygiai po savaitės Lietuvai įteiktas Lenkijos ultimatyvus reikalavimas užmegzti tarpusavio diplomatinius santykius – ne tiek sulaukęs Europos dėmesio, kiek paveikęs Lietuvos vidaus politinę padėtį. Esant gana įtemptiems Vatikano santykiams su Vokietija, tradiciškai palaikiusios gerus ryšius su Vatikanu katalikiškosios Austrijos[1594] valstybingumo sunaikinimas – anšliusas buvo stiprus tarptautinės politikos smūgis Šventajam Sostui. Gavęs patikimos informacijos apie nacių planus, Vatikanas paskutinę akimirką dar bandė šiam įvykiui užbėgti už akių. 1938 m. kovo 10 d. Vatikano Valstybės Sekretoriato Ypatingųjų reikalų sekretorius kardinolas Luigi Maglione per Italijos pasiuntinį prie Šventojo Sosto Antonio Venturini, „<...> labai susirūpinęs tuo, kas gali įvykti“ Austrijoje, kreipėsi į Italijos užsienio reikalų ministrą grafą Galeazzo Ciano prašydamas „sustabdyti“ A. Hitlerį[1595]. Nepaisant grafo G. Ciano tam tikrų antipatijų vokiečiams ir netgi probritiškų simpatijų[1596] bei tuomet dar daromos nemažos įtakos B. Mussolini'ui, toks žygis jam aiškiai buvo ne pagal pečius bent dėl trijų rimtų

[1592] Lietuvos URM generalinio sekretoriaus J. Urbšio 1936 11 02 *Pro memoria* apie pokalbį su JAV *Chargé d'Affaires a.i.* Lietuvoje W. J. Linthicumu, ten pat, b. 1892, l. 146.

[1593] Č. Laurinavičius, Lemties ir garantijų apviltos. Baltijos valstybių dalia, *Darbai ir dienos*, t. 30, 2002, p. 11–12; Ž. Vaščova, Vienas prieš daugumą (Kazio Škirpos kurta saugios Lietuvos koncepcija), ten pat, p. 140; L. Truska, *Antanas Smetona ir jo laikai*, Vilnius, 1996, p. 359–361; J. Hiden, Introduction: Baltic Security Problems between the Two World Wars, *The Baltic and the Outbreak of the Second World War*, ed. by J. Hiden, Th. Lane, New York-Port Chester-Melbourne-Sydney, 1992, p. 18–19.

[1594] Kaip Vatikano ir Vienos gerų santykių pavyzdį galima nurodyti Austrijos kanclerį Engelbertą Dollfussą, kuris 1932 m. iš Tautų Sąjungos Asamblėjos tribūnos viešai pareiškė, kad Austrija naują konstituciją rengia įkvėpta principų, kuriuos Pijus XI išdėstė enciklikoje *Quadragesimo anno*. Netrukus po to, kai naciai užėmė valdžią Vokietijoje, 1933 m. liepos 20 d. Šventasis Sostas su Austrija sudarė konkordatą. Dėl jo vykdymo tarp šalių rimtesnių nesusipratimų tuomet nekilo. (E. C. Токарева, *Фашизм, церковь и католическое движение в Италии, 1922–1943*, Москва, 1999, с. 229.)

[1595] R. Moseley, *Mussolini's Shadow. The Double Life of Count Galeazzo Ciano*, New Haven & London, 1999, p. 41.

[1596] Ten pat, p. 37–40; 53.

priežasčių: 1) Italijos diktatorius savo ankstesnį pasiryžimą net ginklu priešintis Austrijos anšliusui[1597] 1938 m. pradžioje jau visu šimtu aštuoniasdešimt laipsnių kampu buvo pakeitęs ne Austrijos valstybingumo naudai[1598]; 2) geopolitiškai įtakingiausia ir pajėgiausia *Senojo žemyno* galia – Didžioji Britanija, tuometinio britų Slaptosios Tarybos pirmininko lordo Edwardo F. Halifaxo asmenyje, Austrijos valstybingumui ištirpus Trečiajame reiche, daugmaž buvo susitaikiusi dar 1937 m. rudenį[1599] *ir Italijos užsienio reikalų ministrui toks Londono nuolaidumas Berlynui* nebuvo didelė paslaptis[1600]; 3) grafo G. Ciano įsitikinimu, apginti Austrijos valstybingumą nuo Trečiojo reicho užmačių nebuvo jokių galimybių ir dėl pačių austrų politinių aspiracijų, nes jie jau „<...> po pirmo mūsų šūvio susidės su vokiečiais“[1601]. Todėl galutinė Italijos užsienio reikalų ministro diagnozė, nustatyta Austrijai anšliuso išvakarėse, buvo liūdna: „<...> kraštas, kuris patiki savo nepriklausomybę garantuoti kitiems, potencialiai jau yra žlugęs“[1602]. Be to, turint galvoje Italijos politinės sistemos totalitarinį pobūdį, Austrijos pasmerkimo istorijoje ne paskutinį vaidmenį galėjo suvaidinti ir grynai subjektyvus momentas. Nei B. Mussolini, nei grafas G. Ciano nemėgo ir nevertino Austrijos kanclerio asmenybės. Štai Italijos užsienio reikalų ministras, kuris 1937 m. net dukart su oficialiu vizitu viešėjo Vienoje ir turėjo progą akis į akį ne vieną valandą su Kurtu von Schuschniggu kalbėtis bei diskutuoti apie Austrijos vidaus bei užsienio politiką*, austrų kanclerį dosniai, bet

[1597] Kai kurių Vakarų istorikų duomenimis, pavyzdžiui, po Austrijos kanclerio E. Dollfusso nužudymo 1934 m. liepą B. Mussolini buvo vienas iš nedaugelio tų Europos šalių vadovų, kuris išreiškė tvirtą pasiryžimą net ginklu priešintis Austrijos anšliusui. Situacija radikaliai pasikeitė 1936 m. pabaigoje sudarius vadinamąją *Romos–Berlyno ašį*. Jau 1937 m. sausį Romoje apsilankęs Trečiojo reicho aviacijos ministras Hermanas Göringas paprašė B. Mussolini, kad Vokietija gautų Austrijoje „laisvas rankas“, ir maždaug per metus dučė susitaikė ir apsiprato su nauja situacija. (J. B. Bosworth, *The Italian Dictatorship. Problems and Perspectives in the Interpretation of Mussolini and Fascism*, London-New York-Sydney-Auckland, p. 74.)

[1598] B. Koszel, *Rywalizacja Niemiecko-Włoska w Europie Środkowej i na Bałkanach w latach 1933–1941*, Poznań, 1987, s. 227.

[1599] A. J. P. Taylor, *The Origins of the Second World War*, New York, 1983, p. 137; H. Kissinger, *Diplomatija*, p. 294–296.

[1600] Pavyzdžiui, iškart po to, kai 1938 m. vasario 20 d. Didžiosios Britanijos užsienio reikalų sekretorius Anthony Edenas, pagarsėjęs savo nepakantumu nacizmui bei fašizmui, pasitraukė iš savo pareigų užleisdamas vietą tvirtam *appeasment* politikos su Berlynu ir Roma šalininkui lordui Edwardui Halifaxui, britų ambasadorius Vatikane Fr. G. Osborne Italijos užsienio reikalų ministrą paskubėjo nuoširdžiai pasveikinti su „Eden pasitraukimu“ ir netgi pasiūlė šį įvykį atšvęsti su taure vyno. Grafas G. Ciano iš šio fakto savo dienoraštyje padarė gana aiškias išvadas, kurlink suka Londono užsienio politika. (R. Moseley, min. veik., p. 40–41.)

[1601] B. Koszel, min. veik., p. 242–243.

[1602] R. Moseley, min. veik., p. 41

* Abiejų vizitų metu K. von Schuschniggas Italijos užsienio reikalų ministrui reiškė nepasitenkinimą dėl pernelyg aktyvios nacių veiklos ir kišimosi į jo šalies vidaus reikalus. Tačiau tokių skundų

nebūtinai pelnytai, apdovanojo tokiais sodriais epitetais: „<...> gudrus, veidmainis, nepakenčiamas tartis, kaprizingas, komplikuota asmenybė, nenuoširdus“[1603]. Taigi Italijos užsienio reikalų ministras, vertindamas Austriją, smarkiai neapsiriko.

Maždaug tokiomis aplinkybėmis Vokietijos įvykdytą žygį prieš Austriją bei italų nusistatymą jo atžvilgiu 1938 m. kovo 16 d. B. Mussolini apibūdino tik kaip ryškų *Romos–Berlyno ašies* patvarumo išbandymą ir įrodymą. Anot B. Mussolini, Italijos dėka sklandus Austrijos inkorporavimas į Trečiąjį reichą vokiečiams sudarė puikią progą įsitikinti, jog *italų–vokiečių ašis* nėra vien spekuliatyvi gudrybė ar diplomatinis manevras, kuris veiksmingas tik normaliomis taikos sąlygomis, bet visiems aiškiai pademonstravo, jog Romos ir Berlyno politinė partnerystė gali būti patvari bei veiksminga net Vokietijai ir Europai „kritiniu“ momentu[1604].

Taip pakrypus reikalams, Šventasis Sostas noromis nenoromis privalėjo susitaikyti su Trečiojo reicho invazija į kaimyninę šalį ir Austrijos išnykimu Europos politiniame žemėlapyje. Juolab kad pati austrų visuomenė, tiksliau tariant, jos dauguma, A. Hitlerio divizijų žygį per savo šalį bei Austrijos anšliusą sutiko „su euforija“[1605]. Iki anšliuso į katalikiškąją Austriją žvelgęs nelyginant į savotišką politinę-dvasinę atsvarą nacifikuotai Vokietijai, po anšliuso Vatikanas turėjo apsiprasti su mintimi, jog politinė situacija centrinėje Europoje staiga pasikeitė ne katalikybės naudai. Vilčių, jog Austrijos katalikai galėtų sustiprinti katalikybės šaknis protestantų dominuojamoje Vokietijoje, kaip linko manyti kai kurie kitų šalių lyderiai, išties buvo nedaug. Greičiau priešingai. Šventasis Sostas ne be pagrindo baiminosi, jog po Austrijos „okupacijos“ labai greitai iškils grėsmė, jog tie persekiojimai, kurios Katalikų Bažnyčia jau patiria Vokietijoje, dabar palies ir austrų katalikus. Kita vertus, kai kurie duomenys leidžia manyti, jog Vatikanas tuomet buvo rimtai susirūpinęs ne tik austrų katalikų likimu, bet ir *didžiosios politikos* tendencijomis Europoje. Netrukus po Austrijos anšliuso, kurį Šventasis Sostas, skirtingai nei dauguma kitų Europos šalių, gana aiškiai ir tiesmukai įvardijo kaip „okupaciją“[1606], bei Lenkijos ultimatumo Lietuvai *L'Osservatore Romano* išspausdino vedamąjį iškalbingu pavadinimu „Anglijos pažadai europiečiams“, kuriame buvo analizuojamos Londono užsienio politikos tendencijos kontinentinėje Europoje: 1) užmojai būtinai „išlaikyti taiką“

rezultatas buvo apgailėtinas. Ne be grafo G. Ciano „pagalbos“ Austrijos kancleris galų gale nusileido ir 1937 m. sutiko į savo vyriausybę įtraukti nacius. Tai, regis, gali būti interpretuojama kaip viena didžiausių Italijos užsienio reikalų ministro diplomatinių klaidų, padarytų karo išvakarėse.

[1603] R. Moseley, min. veik., p. 30.

[1604] S. W. Halperin, *Mussolini and Italian Fascism*, Toronto-New York-London-Princeton-New Jersey, 1964, p. 173.

[1605] S. Beller, *A Consise History of Austria*, Cambridge-New York-Melbourne, 2006, p. 236.

[1606] Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* dr. K. Graužinio 1938 04 09 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui, *LPPŠSAR*, byla: Vatikano Pasiuntinybė.

Viduržemio jūros regione; 2) svarstymai „atnaujinti“ saugumo garantijas kai kurių Centrinės ir Pietų Europos šalių sienoms; 3) nenoras „automatiškai įsipareigoti“ Čekoslovakijai[1607]. Analizuodamas situaciją, dienraštis pabrėžė, jog Neville Chamberlain vykdoma užsienio politika remiasi dar XX a. trečiojo dešimtmečio vidurio realijomis ir mechaniškai bando įsisprausti į Locarno epochos saugumo koncepciją, kurioje britai įsipareigojo „automatiškai interventuoti“ tik agresijos prieš Belgiją ir Prancūziją atveju. Tuo tarpu Centrinės bei Rytų Europos atžvilgiu, kur, laikraščio nuomone, po 1914 m. sienų klausimai liko dar „jautresni“, Londonas jokio tvirto „išankstinio nusistatymo“ neturi ir nesiekia[1608]. Dienraštis nurodė, jog šiame regione britai mato du labiausiai „neuralgiškus“ taškus: Europos centre Čekoslovakiją ir šiaurėje Lietuvą, kurios santykiai su Vokietija ir toliau išlieka įtempti, tačiau santykiai su Lenkija „<...> nūnai pasuko susitaikinimo keliu“, ir Lietuvai tai esąs neblogas ženklas[1609]. Tuo tarpu Čekoslovakijos politinė situacija ir toliau išliekanti prasta: Praha neturi garantinių sutarčių nei su Berlynu, nei su Varšuva, nei su Budapeštu, o susitarimai su Rumunija, Prancūzija ir Rusija esą menkaverčiai, nes pirmosios garantijos „mažos“, o su kitomis dviem Čekoslovakija neturi net tiesioginės sienos. Taigi, baigė apžvalgą *L'Osservatore Romano*, tokio pobūdžio politika yra ne kas kita kaip „grįžimas atgal į neapibrėžtą“ politinę situaciją ir tarptautinio nestabilumo preliudija.

Su didžiuliu nerimu į Austrijos valstybingumo sunaikinimą reagavo ir Lietuva. Jos diplomatija šįkart gana sutartinai ir vienodai konstatavo, jog „Austrijos pabaiga“ iš tikrųjų rodo radikalias tarptautinės konsteliacijos permainas Europoje. Buvo akivaizdu, kad katalikiška ir demokratinė Prancūzija, kuri į Austrijos anšliusą reagavo daugiau retoriniu „pasibaisėjimu“ nei realiais veiksmais, iš kontinentinės Europos politinio epicentro pasitraukė į nuošalę, o į jos vietą drastiškai taikosi Vokietija. Principinių tarptautinės teisės normų bei tarptautinių sutarčių iš esmės nepaisantis Trečiasis reichas kuriam laikui tapo stipriausia karine jėga ir beveik nesuvaldoma politine galia *Senajame žemyne*. Todėl Austrijos anšliusą lietuvių diplomatija vertino tik kaip „kumščio teisės“ tarptautiniuose santykiuose įsitvirtinimo preliudiją[1610]. Ilgametis Lietuvos pasiuntinys Prancūzijoje Petras Klimas, tuomet jau turėjęs beveik dviejų dešimčių metų diplomatinio darbo patirtį, pavadino situaciją po Austrijos valstybės „neskausmingo išoperavimo“ iš Europos politinio žemėlapio tiesiog „sude-

[1607] Gli impegni europei dell'Inghilterra, *L'Osservatore Romano*, 1938 03 26, p. 1.

[1608] Ten pat.

[1609] Ten pat.

[1610] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P. Klimo 1938 03 14 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui, *LCVA*, f. 648, ap. 1, b. 29, l. 67.

moralizuota gangsterizmo internacionaline atmosfera“[1611]. Baimintasi Kaune ir dėl to, kad Berlyno diktuojamos politinės mados gali pasirodyti patrauklios ir kitoms Europos valstybėms. 1938 m. pavasarį katalikų intelektualų leidžiamas *Židinys* ne be ryškaus susirūpinimo valstybės ateitimi valdžią ir piliečius įspėjo, kad „<...> turime atsidėję sekti didžiųjų valstybių svarstyklių virpėjimą ir reikiamu momentu reikiamoje vietoje savo pirštu spausti tą svarstyklių lėkštę, kuri gali mums pagelbėti – pastūmėti mūsų interesų pusėn“[1612].

Ilgai analizuoti Austrijos anšliuso priežastis, aplinkybes ar rezultatus lietuvių diplomatijai neteko, nes jos pačios užsienio politikos jau laukė tam tikra šoko terapija. 1938 m. kovo 17 d. Lenkija įteikė Lietuvai ultimatyvią notą, reikalaujančią nedelsiant užmegzti diplomatinius santykius[1613]. Austrijos inkorporavimo į Trečiąjį reichą fone šis lenkų nacionalistų iššūkis lietuviams tarptautinėje arenoje praslydo ¬a sklandžiai. Pastatyta prieš hamletišką dilemą ir nerasdama jokios trečios išei- ·ietuvos vyriausybė 1938 m. kovo 19 d. Varšuvos ultimatumą priėmė[1614]. Šis ·bės sprendimas Lietuvos tarptautinės padėties iš principo nepablogino, ta- ·ė šaliai neigiamų moralinių-psichologinių pasekmių ir sukėlė ryškų opo- visuomenės nepasitenkinimą. Dėl to premjero Juozo Tūbelio Ministrų šalį valdęs beveik devynerius metus, turėjo atsistatydinti[1615]. Prezidentas ı, regis, gindamasis nuo vis dar įtakingos ir pajėgios krikščioniškosios ·os puolimų, naujuoju premjeru kovo 24 d. nutarė paskirti gerą savo bičiu- ·ramintį, Lietuvos kariuomenės vyriausiąjį kapelioną kunigą-dekaną Vladą

[1611] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P. Klimo 1938 03 25 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui, ten pat, l. 80.

[1612] A. B., Keletas minčių apie mūsų užsienio politiką, *Židinys*, 1938, t. XXVII, Nr. 5–6, p. 608.

[1613] 1938 03 17 Lenkijos vyriausybės ultimatyvi nota Lietuvos vyriausybei, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2080, l. 313–313a.

[1614] Plačiau apie 1938 m. kovo 17 d. Lenkijos ultimatumo Lietuvai įteikimą ir jo priėmimo aplinkybes žr.: A. Gaigalaitė, Penkios dienos Lietuvos istorijoje, *Istorija. Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai*, t. XXXVI, 1997, p. 119–145.

[1615] Gali būti, kad šalia aršaus opozicijos puolimo bei padidėjusios politinės įtampos krašte J. Tūbelį atsistatydinti privertė progresuojanti sunki jo liga. Premjeras net nedalyvavo istoriniame vyriausybės posėdyje, kai buvo priimtas sprendimas priimti Lenkijos ultimatumą. Tuo metu jis gydėsi Šveicarijoje. Sunkiai sergantis premjeras, aišku, negalėjo deramai atsišaudyti ir prieš opozicijos užsipuolimus. Be to, jo fizinis nebuvimas šalyje jai sudėtingu laiku silpnino tvirtos valdžios įvaizdį, kokio reikalavo autoritarinis valstybės valdymo modelis. Plačiau apie autoritarizmo esmę bei šalių autoritarinio valdymo specifiką žr.: J. J. Linz, Authoritarianism, *The Oxford Companion to Politics of the World*, ed. by J. Krieger, Oxford, 1993, p. 60–61; H. U. Thamer, Faschismus, Nationalsozialismus, Autoritäre Regime, *Autoritäre Regime in Ostmitteleuropa 1919–1944*, herausgegeben von E. Oberländer, H. Lemberg, H. Sundhaussen, Mainz, 1995, S. 15; E. Oberländer, Die Präsidialdiktaturen in Ostmitteleuropa – „Gelenkte Demokratie“?, *Autoritäre Regime in Ostmittel und Südosteuropa 1919–1944*, herausgegeben von E. Oberländer, Paderborn-München-Wien-Zürich, 2001, S. 3–18.

Mironą. Tačiau, kad katalikų kunigas vyriausybėje galėtų užimti tokias aukštas pareigas, reikėjo Vatikano sutikimo. Todėl tą pačią kovo 24 d. dr. K. Graužiniui į Romą buvo išsiųsta skubi telegrama. Diplomatas įpareigotas nedelsiant susitikti su Vatikano Valstybės sekretoriumi ir žūtbūt gauti pastarojo leidimą kunigui V. Mironui tapti premjeru.

Tačiau realizuoti šį diplomatinį uždavinį dr. K. Graužiniui išties nebuvo lengva. Nepaisant energingų lietuvių diplomato pastangų, kovo 24 d. popietę ir vakare jam susitikti su kardinolu E. Pacelli nepavyko. Iš pradžių paaiškėjo, kad kardinolo kol kas nėra Vatikane, o vėliau paaiškinta, kad „<...> vakarais bendrai Kardinolas nieko nepriima". Su Valstybės Sekretoriato pareigūnais – Ypatingųjų reikalų sekretoriaus pavaduotoju monsinjoru Giovanni Battista Montini ir archyvo darbuotoju Giovanni Belardo dr. K. Graužiniui pavyko susitarti tik dėl to, kad kardinolas, nors turi ir „<...> kitų užsiangažavimų", jį priims kovo 25 d. priešpiet, ketvirtis po vienuoliktos[1616].

Dr. K. Graužinio audiencija pas Vatikano Valstybės sekretorių įvyko numatytu laiku. Kauno diplomatas kardinolui E. Pacelli įteikė notą, kurioje Lietuvos kariuomenės vyriausiasis kapelionas kunigas-dekanas V. Mironas prašė Šventojo Sosto sutikimo leisti jam tapti Ministrų Kabineto nariu. Notoje nebuvo nurodyta, jog kunigas-dekanas V. Mironas pretenduoja į premjero postą. Kaune, regis, manyta, kad taip bus lengviau gauti Vatikano sutikimą. Tačiau toks vinguriavimas nepasiteisino. Kardinolas E. Pacelli, vos permetęs akimis notą, iškart dr. K. Graužinio pasiteiravo, kokiai ministerijai kapelionas ruošiasi vadovauti. Prie sienos priremtam dr. K. Graužiniui nebeliko nieko kito, kaip tik pranešti, kad, „oficiozinėmis žiniomis", jam numatomas premjero postas[1617]. Ši žinia kardinolą gerokai sudomino, ir jis pareiškė, kad tokiu atveju klausimas yra labai rimtas ir jo „<...> decizija yra rezervuota pačiam Popiežiui". Todėl atsakymas anksčiausiai gali būti duotas tik rytojaus rytą.

[1616] Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane dr. K. Graužinio 1938 03 26 „Gieztai konfidencialus, asmeniškas" pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui, *LCVA,* f. 383, ap. 7, b. 2034, l. 55. Toks nedažnas ir ne visai tradicinis grifas ant šio pranešimo rodo, jog Lietuvos vyriausybė nenorėjo, kad kas nors dar be jos Lietuvoje arba užsienyje sužinotų apie šio ministro pirmininko kandidatūros derinimą su Vatikanu. Be to, šio pranešimo ypatingai slaptą pobūdį rodo ne tik išskirtinis grifas. Pranešimą dr. K. Graužinis baigia iškalbingu sakiniu: „Atsižvelgdamas į klausimo konfidencialumą, visus raštus šiuo reikalu esu pats asmeniškai perrašęs". Taigi nepasitikėta net sekretore-mašininke. Beje, tai nėra vienintelis toks atvejis tarpukario Lietuvos diplomatinėje praktikoje. 1938 rudenį URM referuodamas itin slaptas žinias apie Didžiosios Britanijos užsienio politiką, jos požiūrį į Vokietiją bei Čekoslovakijos problemas, panašiai elgėsi Lietuvos nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Londone B. K. Balutis.

[1617] Ten pat, l. 56.

Iš Kauno gauta griežta instrukcija dr. K. Graužiniui neleido laukti Šventojo Sosto atsakymo iki kitos dienos ryto, todėl jis pabandė kiek įmanoma atsargiau „paspausti" kardinolą. Bent jau taip raportavo Kaunui: „Mano aiškinimai, kad vidaus padėtis Lietuvoje yra labai rimta, kad tai nėra paprastas Vyriausybės krizis, o iššauktas lenkų ultimatumo, kad reikalinga tuojau, nieko nelaukiant sudaryti Vyriausybę; mano prašymas greičiau duoti atsakymą – nieko nepadėjo. Vienu metu kardinolas lyg suabejojo, ar neturėtų prašyti extra-audiencijos pas Popiežių, bet tuojau vėl pradėjo tvirtinti, kad tik rytoj galės duoti atsakymą"[1618]. Be to, matydamas, kad lietuvių diplomatas neatstoja, kardinolas ėmėsi kitos mažos nekaltos gudrybės – „<...> pradėjo nervintis ir skųstis, kad yra užverstas darbu, ištisas naktis praleidžia dirbdamas savo kabinete". Po tokių kardinolo pareiškimų dr. K. Graužinis nebedrįso ilgiau įkyrėti ir susitikimą su Valstybės sekretoriumi baigė susitarimu, kad Vatikano atsakymas bus duotas mažiau nei už paros – kovo 26 d. lygiai vienuoliktą valandą ryto. Lietuvių atstovo įsitikinimu, tokiu būdu Vatikano Valstybės sekretorius norėjo išlošti „<...> laiko surinkti informacijas"[1619].

Grįžęs į pasiuntinybę, apie vizito pas kardinolą Eugenio Pacelli rezultatus dr. K. Graužinis telefonu tuoj pat informavo URM generalinį sekretorių ir Politikos departamento direktorių J. Urbšį. Iš pastarojo sužinojo dar karštą naujieną, kad prezidentas A. Smetona jau pasirašė dekretą dėl kunigo-dekano V. Mirono vyriausybės sudarymo[1620]. Pasak J. Urbšio, taip atsitiko todėl, kad „<...> vidaus padėtis neleido ilgiau delsti". Kovo 25 d., šią žinią apie jau įvykusius faktus – J. Tūbelio vyriausybės atsistatydinimą ir V. Mirono vyriausybės sudarymą – paskelbė ELTA[1621].

Suprantama, jog tokia pernelyg sparti įvykių raida Lietuvoje, gerokai aplenkianti Šventojo Tėvo sprendimus, neliko nepastebėta Vatikane. Kovo 26 d. rytą kardinolas E. Pacelli audienciją dr. K. Graužiniui pradėjo tokiu pareiškimu: „Atsakymas Šv. Tėvo būtų buvęs neigiamas. <...> Tačiau dabar Šv. Sostas pastatytas jau prieš įvykusį faktą. Popiežiui nebuvo duota laiko atsakyti ir, kai Tamsta su manim vakar kalbėjai, kun. Mironas jau buvo paskirtas Ministeriu Pirmininku. Šv. Sostui lieka tik apgailestauti <...> įvykusį faktą, sudarytą priešingai konkordato pažadams ir kanonų nuostatams"[1622].

Vargu ar toks kunigo-dekano V. Mirono paskyrimas ministru pirmininku iš tikrųjų kirtosi su Konkordato nuostatomis, tačiau neabejotina, kad jis negalėjo būti

[1618] Ten pat.

[1619] Ten pat.

[1620] Prezidentas A. Smetona dokumentus dėl V. Mirono vyriausybės sudarymo pasirašė dar 1938 m. kovo 24 d. vėlų vakarą. (V. Senkus, Vladas Mironas, *Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai*, p. 386.)

[1621] Ten pat, p. 386–387.

[1622] Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane dr. K. Graužinio 1938 03 26 „Griežtai konfidencialus, asmeniškas" pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2034, l. 57.

malonus Vatikanui ir tam tikru aspektu žeidė jo autoritetą. Todėl Lietuvos reikalų patikėtinis kardinolui E. Pacelli kaip įmanydamas stengėsi geriau paaiškinti situaciją bei aplinkybes, kurios pastūmėjo V. Mironą paklusti prezidento prašymui. Iš tikrųjų dr. K. Graužinis teisino naująjį premjerą sakydamas, jog „jei kun. Mironas turėjo skubiai perimti valdžią, nesulaukus Šv. Sosto atsakymo, tai tą padarė tik vykdydamas Pono Respublikos Prezidento valią ir atsižvelgiant į vidaus padėties rimtumą". Lietuvos atstovas kardinolą įtikinėjo, jog delsiant ir keletą dienų laukiant Šventojo Sosto atsakymo „<...> galėjo krašte kilti neramumai"[1623].

Šventojo Sosto akyse pateisinti kunigo-dekano elgesį ir „<...> pamėginti išrūpinti Popiežiaus sutikimą nors *post factum*" V. Mirono tapimui minisru pirmininku dr. K. Graužinis bandė dar dviem argumentais. Pirma, V. Mironas „visą savo amžių" buvo paklusnus bažnytinei hierarchijai ir juo labiau „<...> dabar senatvėje niekad nenorėtų prasilenkti su Bažnyčios disciplina". Antra, esą V. Mironas neturėjo jokio pagrindo manyti, jog Vatikanas gali prieštarauti jo kandidatūrai, nes Kauno arkivyskupas „<...> pareiškė ne tik savo sutikimą, bet ir pritarimą"[1624]. Tačiau kardinolas E. Pacelli tuo klausimu buvo neperkalbamas. Kauno diplomatui pareikšta, kad „Popiežius yra griežtas savo nutarimuose. Savo nusistatymą Jis jau pareiškė ir nėra mažiausios vilties sulaukti teigiamo atsakymo". Todėl esą lieka priimti situaciją tokią, kokia ji yra: V. Mironas premjeru tapo be Vatikano sutikimo; kita vertus, nors ir „apgailestaudamas", kardinolas pažadėjo, jog dėl šio fakto Šventasis Sostas „<...> nekels protesto ir nereikalaus atsistatydinimo"[1625]. Tiesa, tuoj pat dr. K. Graužinis buvo įspėtas, jog tapdamas „Vyriausybės šefu" kunigas V. Mironas nesugalvotų likti ir kariuomenės vyriausiuoju kapelionu.

Baigdamas audienciją kardinolas E. Pacelli, regis, nusprendė pasinaudoti palankia proga, jog Lietuvos vyriausybė yra prašytojo vaidmenyje, ir perėjo į santūrų kontrpuolimą. „Aš gailiuosi, bet turiu Tamstai pasakyti, kad santykiai yra blogi. Šv. Sostas vis statomas prieš įvykusius faktus[1626]. Konstitucija[1627] taip pat buvo

[1623] Kaip Lietuvos visuomenė reagavo Lenkijos į ultimatumo priėmimą, plačiau žr.: G. Janauskas, Jėga nėra teisė. 1938 metų Lenkijos ultimatumas ir Lietuvos visuomenė, *Darbai ir dienos*, 2002, p. 93–120.

[1624] Lietuvos Chargé *d'Affaires a.i.* Vatikane dr. K. Graužinio 1938 03 26 „Griežtai konfidencialus, asmeniškas" pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2034, l. 57–58.

[1625] Ten pat, l. 58.

[1626] Taip teigdamas kardinolas, manding, turėjo galvoje ir savo mažiau nei prieš metus pasirašytą protesto notą, kuri 1937 m. birželio 11 d. buvo įteikta dr. K. Graužiniui. Joje protestuota prieš 1936 m. vasario 1 d. priimtą Draugijų įstatymą, kuris įsigaliojo Lietuvoje 1937 m. gegužės 1 d. Protesto notoje pabrėžta, kad įstatymas kertasi su kai kuriais Konkordato straipsniais (XXV str.) ir buvo priimtas be sutarimo su Šventuoju Sostu, kaip to reikalauja Konkordatas. „Netikėtas minimo įstatymo įsigaliojimas išsklaidė visus teisėtus lūkesčius ne be didelio ir skaudaus Šv. Sosto nusistebėjimo. Tad pasirašiusis Kardinolas, Valstybės Sekretorius priverstas kelti formalų protestą" Lietuvos vyriausybei, – rašyta

priimta nepasitarus su Šv. Sostu ir ten yra su Konkordatu nesuderinamų nuostatų. <...> Šv. Sostas tikisi, kad kun. Mironas dabar pasirūpins bent pagerinti blogus Lietuvos santykius su Šv. Sostu, jeigu jis yra geras kunigas"[1628], – lyg ir avansu, per tarpininką, įpareigojo naująjį Lietuvos premjerą kardinolas.

Tos pačios dienos vakarą dėl kunigo V. Mirono paskyrimo ministru pirmininku be Šventojo Sosto sutikimo ir dėl apskritai prastų tarpusavio santykių Vatikanas Lietuvos atstovui įteikė „<...> labai nemalonią notą". Ilgoką pokalbį su Vatikano Valstybės sekretoriumi bei savotiškai jį vainikavusią notą dr. K. Graužinis apibendrino kiek nusivylęs ir liūdnokai. S. Lozoraičiui į Kauną jis rašė: „Toks buvo mano nemalonus pasikalbėjimas su kardinolu. Jis čia atpasakotas toks, koks buvo, nes tai yra mano pareiga. Labai būčiau norėjęs kitokį pranešti atsakymą ir dėjau visas pastangas gauti jį teigiamą, bet Vatikano kategoriško nusistatymo, deja, pakeisti nebuvo jokios galimybės"[1629].

Dekanui V. Mironui tapus premjeru, Lietuvos užsienio politika, santykiai su užsienio valstybėmis – ir su Šventuoju Sostu, galima sakyti, nepasikeitė. Naujasis premjeras buvo įsitikinęs, kad „vienintelė reali ir sveika mūsų užsienio politika yra ta, kuri neišleidžia iš akių Lietuvos geopolitinės padėties ir kuri atsiremia į mūsų krašto laisvės ir nepriklausomybės išsaugojimą"[1630]. Būdamas premjeru, dekanas V. Mironas oficialiai stengėsi neakcentuoti savo konfesinės priklausomybės, tačiau nuolat pagal išgales rūpinosi, kad visi valdžios ginčai su Bažnyčia būtų išspręsti, suvaržymai katalikų veiklai panaikinti ir Lietuvos santykiai su Šventuoju Sostu pagerėtų[1631]. Apibendrinant kunigo dekano Vlado Mirono tapimo premjeru istoriją, regis, galima konstatuoti, jog, nepaisant visų su tuo susijusių aplinkybių ir peripetijų, jo veikla šiame poste tikrai neigiamai neatsiliepė Lietuvos ir Vatikano diplomatiniams santykiams. Greičiau priešingai. Štai 1938 m. vasarą bei rudenį Lenkijai suskatus rūpintis Jogailos žmonos karalienės Jadvygos kanonizacijos reikalais Vatikane, o kai kuriems lietuvių veikėjams užsimojus šį procesą trukdyti, regis, būtent premjero Vl. Mirono tvirtas apsisprendimas labiausiai nusvėrė, jog lietuvių diplomatija iš esmės pasyviai stebėjo šį procesą:

notoje. (Šventojo Sosto Valstybės sekretoriaus kardinolo E. Pacelli 1937 06 11 protesto nota Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane dr. K. Graužiniui, *LCVA,* f. 383, ap. 7, b. 1098, l. 225–226.)

1627 Čia turima galvoje Lietuvos konstitucija, kurią nedemokratiniu būdu išrinktas Seimas priėmė 1938 vasario 11 d. Tų pačių metų gegužės 12 d. prezidentui A. Smetonai patvirtinus Seimo sprendimą, ši konstitucija įsigaliojo. (*Vyriausybės žinios*, 1938, Nr. 608.)

1628 Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane dr. K. Graužinio 1938 03 26 „Griežtai konfidencialus, asmeniškas" pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui, *LCVA,* f. 383, ap. 7, b. 2034, l. 58–59.

1629 Ten pat, l. 59.

1630 V. Senkus, min. veik., p. 393.

1631 Vyriausybė siekia glaudesnio bendravimo su visuomene. Iš Ministerio Pirmininko Vl. Mirono pranešimo Panevėžio tautininkams, *Lietuvos aidas*, 1938 05 09, p. 1.

taikingai fiksavo įvykius ir detales[1632]. Tų pačių metų vasaros pabaigoje duodamas interviu dienraščiui *XX amžius*, V. Mironas gana optimistiškai žvelgė į Lietuvos santykius su Šventuoju Sostu pabrėždamas, kad šalies viduje valstybės ir Bažnyčios santykiai taip pat „<...> yra atslūgę“[1633]. Žurnalisto paklaustas, kaip valdžia žiūri į galimą arkivyskupo metropolito J. Skvirecko paaukštinimą kardinolu, premjeras nedviprasmiškai nurodė, kad toks įvykis „Lietuvai būtų malonus“, bet tai vis dėlto esąs ne valstybės, o Bažnyčios vidaus reikalas[1634].

1938 m. vasarą ir rudenį Europos *didžiąją politiką* dar sukrėtė Sudetų krizės baigiamoji fazė bei jos atomazga Miunchene. 1938 m. rugsėjo 29 d. į istoriografijoje nevienodai vertinamą Miuncheno tarptautinę konferenciją susirinkusios Europos didžiosios valstybės – Didžioji Britanija, Italija, Prancūzija ir Vokietija – siekdamos taikos, nusprendė patenkinti A. Hitlerio reikalavimus: Čekoslovakiją padalyti ir Trečiajam reichui atiduoti Sudetus[1635]. Lietuvių diplomatija šias tarptautinės politikos peripetijas bei vingiuotus užkulisius stebėjo itin atidžiai, susirūpinusi, netgi, sakytume, skrupulingai[1636]. Štai Miuncheno konferencijos išvakarėse, 1938 m. rugsėjo

[1632] Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane dr. K. Graužinio 1938 09 22 konfidencialus pranešimas URM Teisių ir administracijos departamento direktoriui dr. Kazimierui Bizauskui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2034, l. 33–35.

[1633] Ministeris Pirmininkas V. Mironas apie aktualius Lietuvos gyvenimo klausimus, *XX amžius*, 1938 07 20, p. 1.

[1634] Ten pat.

[1635] W. Churchill, *Druga wojna światowa*, Gdańsk, 1994, s. 359–360; K. Piwarski, *Polityka Europejska w okresie pomonachijskim (X. 1938 – III. 1939)*, Warszawa, 1960; J. Kozeński, *Czechosłowacja w Polskiej polityce zagranicznej w latach 1932–1938*, Poznań, 1964, s. 267–286; P. Kenedy, *Strategy and Diplomacy 1870–1945*, London-Boston-Sydney, 1983, p. 100–102; M. Zgórniak, *„Fall Süd-ost“*, *„Fall West“* i *„Fall Ost“*. Niemieckie planovanie wojenno-operacyjne w okresie przygotowań do likwidacji II Republiki Czesko-Słowackiej (X. 1938 – III. 1939), *Prace Komisji Środkoweuropejskiej*, t. 1, red. H. Batowskiego, J. Machnika, Kraków, 1993, s. 79–90; A. J. Foster, The Foreign Office, the British Press and Eastern Europe, 1919–1948: The Cases of Czechoslovakia and Poland, *Eastern Europe and the West. Selected Papers from the Fourth World Congreass for Soviet and East European Studies, Harrogate, 1990*, ed. by J. Morison, St. White, New York, 1992, p. 233–235; *The Munich Crisis, 1938. Prelude to World War II*, ed. by I. Lukes & E. Goldstein, London-Portland, 1999; I. T. Berend, *Decades of Crisis. Central and Eastern Europe before World War II*, Berkeley-Los Angeles-London, 2001, p. 396–397.

[1636] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Čekoslovakijoje dr. Ed. Turausko 1938 05 23 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui St. Lozoraičiui, *LCVA*, f. 648, ap. 1, b. 16, l. 166–68; Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Čekoslovakijoje Prano Sidzikausko 1938 08 30 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui St. Lozoraičiui, ten pat, l. 195–197; Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Čekoslovakijoje dr. Ed. Turausko 1938 10 04 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui St. Lozoraičiui, ten pat, l. 211–212; Lietuvos pasiuntinybės Prancūzijoje patarėjo ir *Chargé d'Affaires a.i.* dr. Lado Natkevičiaus 1938 08 27 konfidencialus pranešimas „Sudetų klausimas – tarptautinė drama“ užsienio reikalų ministrui St. Lozoraičiui, ten pat, b. 29, l. 175–176; Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Didžioje Britanijoje Br. K. Balučio 1938 09 15 visiškai konfidencialus pranešimas „Krizis“ URM generaliniam sekretoriui ir Politikos departamento direktoriui, einančiam užsienio reikalų ministro pareigas J. Urbšiui, ten pat, b. 8, l. 151–158.

27 d., kada Čekoslovakijos vyriausybė dar nebuvo galutinai apsisprendusi pakelti Vokietijos mestą pirštinę ar vis dėlto kapituliuoti didžiųjų spaudimui ir pasiduoti jų valiai, Lietuvos pasiuntinys Čekoslovakijoje dr. Edvardas Turauskas pranešime iš Prahos į Kauną, be kita ko, rašė: „Šiandien, susitikus U.R.M-joje keliems pasiuntiniams su diplomatinio corp. dekanu Ap.[aštališkuoju] Nuncijum priešakyje, jau buvo kalbėtasi apie galimą ir numatomą išsikraustymą iš Prahos į provinciją, nežinoma kryptimi, sykiu su vyriausybe"[1637]. Pastaroji lietuvių diplomato informacija rodo, jog Prahoje rezidavęs diplomatinis korpusas su savo dekanu – apaštališkuoju nuncijumi – buvo pasiryžęs moraliai paremti demokratinę Čekoslovakijos vyriausybę pasipriešinimo agresoriui atveju. Priešintis nacių valdomai Vokietijai ragino demokratinių valstybių lyderius ir pats Šventasis Tėvas.

Rugsėjo 28 d. rytą į savo rūmus pasikvietęs Didžiosios Britanijos pasiuntinį, Pijus XI pavedė jam skubiai perduoti britų premjerui N. Chamberlainui Šventojo Tėvo nusistatymą Čekoslovakijos klausimu. Popiežius buvo tos nuomonės, kad vienintelis argumentas, kurį A. Hitleris „supranta", yra karinė jėga, todėl britus ir prancūzus kiek įmanydamas ragino nepasiduoti nacių šantažui. Pijus XI britų diplomatą įtikinėjo, kad Italija dabartinėmis aplinkybėmis yra silpna ir nepajėgi kariauti, vermachtas taip pat nepasiruošęs rimtoms karinėms operacijoms, todėl, Popiežiaus nuomone, jei karas ir kiltų, tai jis neabejotinai labai greitai užsibaigtų tik „<...> totalitarinių režimų žlugimu"[1638]. Čekoslovakijos dalybose jokiu būdu „nesekunduoti" A. Hitleriui Pijus XI „per savo patikimą asmenį" įspėjo ir į Miuncheną išvykstantį B. Mussolini. Vėliau Popiežius taip pat ne kartą reiškė savo apgailestavimą ir nepasitenkinimą dėl Miuncheno nutarimų, kurie Čekoslovakijos interesus „paaukojo" „Hitlerio agresingoms užgaidoms"[1639].

Tačiau, kaip žinoma, Pijaus XI raginimai liko neišgirsti. Europos didžiųjų demokratijų bei Prahos politinė valia palūžo greičiau nei buvo galima laukti, ir be jokios rimtesnės politinės kovos. Miuncheno konferencijos sprendimai Kaune buvo sutikti nelyginant ankstyva politinė žiema bei pavojingas ženklas ir pačiai Lietuvai, pirmiausia Klaipėdos kraštui[1640]. Po Miuncheno konferencijos praslinkus vos kiek daugiau nei porai mėnesių, prezidentas A. Smetona bendrapiliečiams gana įžvalgiai, tačiau be didelio optimizmo apibūdino *didžiosios politikos* bei tarptautinių santykių

[1637] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Čekoslovakijoje dr. Ed. Turausko 1938 09 27 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui St. Lozoraičiui, ten pat, l. 210.

[1638] Lietuvos *Chargé d'Affaires* dr. K. Graužinio 1938 10 11 konfidencialus pranešimas Nr. 187 užsienio reikalų ministrui St. Lozoraičiui, *LPPŠSAR*, byla: Vatikano Pasiuntinybė. Pasiuntinių prie Šventojo Sosto pranešimai ir nuncijai 1928–1940.

[1639] Ten pat.

[1640] L. Švec, *Československo a pobaltské státy 1918–1939*, Univerzita Karlova v Praze, 2001, s. 290.

tendencijas Europoje: „<...> pairę tautų santykiai visur darosi painesni ir opesni, kas yra atsitikę Vidurio Europoje nerimo aidu atsimuša į visus šonus. Nauji valstybių veiksmai naujais metodais kuria naują tarptautinę teisę, tačiau, rodos, nepatvarią, iš kurios eina tik miglotos viltys geresnei ateičiai. Ir kuo daugiau dirbama taikos vardu ir tuo daugiau tarytum randasi jai pavojus. Valstybių draugiškumas slepia savyje nepasitikėjimo <...> rūkais aptrauktoje užsienio politikos perspektyvoje sunku susidairyti kas bus“[1641].

Sudetų krizės pulsavimą bei Miuncheno konferencijos aktualijas įdėmiai sekė ir jau sirguliuojantis Pijus XI bei jo aplinka. Popiežius, regis, lengviau atsiduso tik tuomet, kai paaiškėjo, jog taika Europoje dar kurį laiką bus išlaikyta. Būdinga, kad, kaip ir dauguma žymių to meto Vakarų Europos politikų, Pijus XI ir jo diplomatija manė, jog Miuncheno sprendimai iš tikrųjų kiek nors nutolins karo pavojų ir praplės taikai placdarmą. Tikriausiai neatsitiktinai 1939 m. sausio 12 d. priėmime pas A. Hitlerį Vatikano nuncijus Berlyne Cesare Orsenigo stengėsi elgtis diplomatiškai: iš principo palankiai atsiliepė apie Miuncheno „taiką“ bei linkėjo, kad panašiomis, taikiomis priemonėmis opiausios tarptautinės problemos būtų sprendžiamos ir ateityje[1642]. Tokią Vatikano diplomato poziciją iš dalies galima paaiškinti ir tuo metu vyravusia tarptautinės opinijos konjunktūra. Dėl 1935 m. gegužės 16 d. politinio pakto su Maskva bei ilgametės geopolitinės orientacijos į Rusiją[1643], kurią vokiečių ir lenkų propaganda tuomet itin uoliai tirštino ir „suko“ viešojoje erdvėje[1644], Čekoslovakija Vakarų didžiųjų demokratijų diplomatiniuose sluoksniuose neretai buvo kritikuojama ir traktuojama kaip nepatikima partnerė. Dėl to ketvirto dešimtmečio antroje pusėje šios valstybės politinis įvaizdis tarptautinėje arenoje buvo palyginti nekoks. Praha neturėjo ne tik fašistinės Italijos[1645], bet ir, britų istoriko Paulo Kenedy žodžiais tariant, liberalios kapitalistinės demokratijos tvirtovės[1646] Didžiosios Britanijos bent kiek didesnio politinio pasitikėjimo[1647]. Tokiomis aplinkybėmis 1938 m. rugsėjo paskutinėmis dienomis Miunchene įvykdyta Čekoslovakijos teritorinio vientisumo „operacija“ Vakarų politiniuose-diplomatiniuose sluoksniuose beveik nesu-

[1641] Lietuvos Prezidento Antano Smetonos kalba, *Lietuvos aidas*, 1938 12 13, p. 1.

[1642] D. L. Schuman, *Europe on the Eve. The Crisis of Diplomacy 1933–1939*, New York, 1942, p. 488.

[1643] L. Švec, min. veik., p. 100–101, 253.

[1644] S. Tomaszewski, *Czechosłowacja*, Warszawa, 1997, s. 63.

[1645] G. B. Strang, War and Peace: Mussolini's Road to Munich, *The Munich Crisis 1938. Prelude to World War II*, ed. by I. Lukes & E. Goldstein, London-Portland, 1999, p. 171–172.

[1646] P. Kenedy, *The Rise and Fall of the Great Powers. Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*, New York, 1987, p. 292.

[1647] P. Neville, Nevile Henderson and Basil Newton. Two British Envoys in the Czech Crisis 1938, ten pat, p. 260.

kėlė didesnės užuojautos šiai demokratiškumu ir pagarba piliečių teisėms garsėjusiai valstybei. 1938 m. pabaigoje Vakarų spaudoje bei diplomatiniuose sluoksniuose labiau akcentuota Miuncheno sprendimais Europos centre išsaugota „taika mūsų laikams", nei Čekoslovakijos valstybės patirtos teritorinės-ekonominės netektys ar politinis-moralinis pažeminimas[1648].

Sąžininga, sunki ir ilga Pijaus XI tarnyba Dievui, krikščioniškoms vertybėms, Katalikų Bažnyčiai ir žmonėms bei paskutiniais gyvenimo metais jį labai slėgusi, daug dvasinių ir fizinių jėgų pareikalavusi tarptautinė įtampa bei politiniai sukrėtimai Europoje galutinai pakirto ilgą gyvenimo kelią nuėjusio[1649] popiežiaus sveikatą. Netrukus po Miuncheno konferencijos atomazgos, 1938 m. vėlyvą rudenį, Pijų XI ištiko sunkus infarktas. Su nerimu šį liūdną įvykį sutiko Lietuvos reikalų laikinasis patikėtinis Vatikane dr. K. Graužinis. Iš pradžių informacija į Kauną buvo perduota skubia telegrama, o po poros dienų, surinkus daugiau žinių, URM Politikos departamentui apie tai parengtas išsamus pranešimas[1650].

Liga Šventajį Tėvą užklupo netikėtai. Dar lapkričio 25 d. Pijus XI pats apie porą valandų pirmininkavo vienos disertacijos apie Šventąjį Raštą gynimui. Tos pat dienos vakare jis pasijuto blogiau, tačiau gydytojo kviesti neleido. Rytojaus rytą, šeštadienį, Pijus XI atlaikė Šv. Mišias ir iškart po jų, apie pusę aštuonių ryto, „jį ištiko labai smarkus širdies astmos" priepuolis, ir popiežius neteko sąmonės[1651]. Pas ligonį buvo skubiai iškviestas budintis gydytojas, chirurgijos specialistas dr. prof. Filippo Rocchi, o vėliau ir nuolatinis asmeninis Šventojo Tėvo gydytojas, Vatikano Sveikatos apsaugos tarnybos direktorius dr. prof. Aminta Milani. Pasak dr. K. Graužinio, šeštadienio rytą ligonis galėjo kvėpuoti su deguonies kauke. Jo padėtis atrodė

[1648] H. Kissinger, min. veik., p. 302–303; Lietuvos Pasiuntinybės Prancūzijoje patarėjo ir l. e. pasiuntinio pareigas dr. Lado Natkevičiaus 1938 10 13 konfidenciali *Pro memoria* Lietuvos URM, *LCVA,* f. 648, ap. 1, b. 29, l. 192–193; Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P. Klimo 1938 10 17 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui, ten pat, l. 200–201.

[1649] Kaip jau minėta, Achille Ratti gimė Lombardijoje, šilko verslininko šeimoje. Jo motina Teresa Galli buvo itin pamaldi ir atsidavusi šeimai. Jos religingumas, regis, nemažai nulėmė ir tolesnį sūnaus Achille gyvenimo kelią. 1939 m. pradžioje Šventasis Tėvas buvo nugyvenęs beveik 82 metus, iš kurių net 60 tarnavo Dievui ir Katalikų Bažnyčiai. (Papal Adress to... p. 17–20).

[1650] 1938 m. vėlyvą rudenį Lietuvos URM bei diplomatinėje tarnyboje dėl labai pasikeitusios tarptautinės konjunktūros buvo vykdomi personalijų pakeitimai. Dr. K. Graužinis, rengdamas pastarąjį pranešimą, dar tiksliai nežinojo, kas taps užsienio reikalų ministru, kas vadovaus Politikos ir kitiems departamentams. Būta minčių, kad užsienio reikalų ministras S. Lozoraitis gali būti išsiųstas pasiuntiniu į Berlyną, o jo vietą gali užimti Politikos departamento direktorius J. Urbšys ar kuris kitas veikėjas. Todėl pastarąjį savo pranešimą dr. K. Graužinis adresavo apskritai URM Politikos departamentui.

[1651] Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane dr. K. Graužinio 1938 11 26 šifruota telegrama Nr. 210 URM Politikos departamentui, *LCVA,* f. 383, ap. 7, b. 2034, l. 23.

tokia rimta, kad buvo imtasi priemonių tarsi „Popiežius būtų bemirštąs". Prie ligonio lovos „buvo iškviestas kardinolas [Lorenco. – *A. K.*] Lauri, *Penitenziere Maggiore**, kuriam priklauso suteikti paskutinius sakramentus Popiežiui ir būti prie jo mirties pavojui gresiant"[1652]. Apie ištikusią nelaimę per specialiuosius pasiuntinius nedelsiant buvo pranešta visiems Romoje gyvenantiems kardinolams. Tą pačią dieną Vatikano Valstybės Sekretoriatas apie popiežiaus sveikatą oficialiai informavo visus prie Šventojo Sosto akredituotus užsienio atstovus bei užsienio šalyse akredituotus Vatikano nuncijus ir apaštališkuosius delegatus. Romos bažnyčiose už Šventojo Tėvo sveikatą buvo suorganizuotos specialios pamaldos[1653].

Tačiau Pijus XI keliauti Anapilin dar nesiruošė. Nuo infarkto priepuolio pradžios praslinkus parai jis pradėjo taisytis. Dr. K. Graužiniui užsukus į Valstybės sekretoriatą sužinoti apie padėtį, buvo pasakyta, kad „Popiežiaus sveikata žymiai pagerėjusi". Ta proga lietuvių pasiuntinys pasirašė lankytojų registre[1654]. Jau sekmadienį Šventasis Tėvas pasijuto toks stiprus, kad, nepaisant jo artimiausios aplinkos ir prof. A. Milani protestų, iš savo apartamentų nusileido į biblioteką ir „<...> įsakė vėl skirti audiencijas". Pirmiausia buvo priimtas jo svarbiausias pagalbininkas, Valstybės sekretorius kardinolas E. Pacelli. O po to jau vyko įprasto popiežiaus darbo ritmas, apie kurį dr. K. Graužinis URM Politikos departamentui rašė: „Sekmadienį gi Popiežius vėl pradėjo savo normalų kasdieninį gyvenimą: suteikė visą eilę privatinių audiencijų ir priėmė vengrų maldininkus, pasakydamas jiems ilgesnę kalbą. Tokiu būdu šią labai pavojingą širdies ligos ataką Popiežius nepaprastai greit nugalėjo ir dabar jau visai atsigavo, nors bendrai Jis yra gan silpnas"[1655].

Šventasis Tėvas Pijus XI po šio dramatiško ligos priepuolio rado jėgų pakilti ir išgyveno pustrečio mėnesio. Beveik visą šį laiką jis ir toliau intensyviai dirbo, rūpinosi Bažnyčios ir pasaulietiniais tarptautiniais reikalais. Štai 1939 m. sausio 11 d. į Italiją su oficialiu vizitu pasitarti dėl vis labiau besikomplikuojančios tarptautinės padėties atvyko Didžiosios Britanijos premjeras Neville Chamberlain ir užsienio reikalų sekretorius lordas Edwardas Halifaxas. Šis reikšmingas tarptautinės politikos įvykis nepraslydo pro beveik nuolat sirguliuojančio Pijaus XI akis. Sausio 14 d. popiežius Didžiosios Britanijos atstovams suteikė specialią audienciją ir domėjosi taikos ir karo perspektyvomis[1656]. Audiencija užtruko apie pusvalandį, ir britai ja liko labai patenkinti. N. Chamberlainas, po audiencijos duodamas interviu

* Vyriausiasis nuodėmklausys (it.).

[1652] Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane dr. K. Graužinio 1938 11 28 konfidencialus pranešimas URM Politikos departamentui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2034, l. 14.

[1653] Ten pat, l. 15.

[1654] Ten pat, l. 16.

[1655] Ten pat, l. 15.

[1656] Britų ministeriai pas popiežių, *XX amžius*, 1939 01 14, p. 4.

italų žurnalistams, pabrėžė, jog priėmimas pas Pijų XI buvęs itin šiltas, nuoširdus ir dalykiškas[1657]. Bene paskutinis lietuvis, kuriam Pijus XI suteikė audienciją ir palaiminimą, regis, buvo Lietuvos nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras prie Kvirinalo Voldemaras Čarneckis. 1939 m. pradžioje V. Čarneckis iš šio posto buvo atšauktas dirbti Kaune – URM. Būtent išvykimo iš Romos proga 1939 m. sausio 28 d. Pijus XI suteikė audienciją lietuvių diplomatui bei jo šeimai. Šis paskutinis susitikimas su Šventuoju Tėvu V. Čarneckiui giliai įstrigo į atmintį. Jau vėliau diplomatas rašė, kad audiencijos metu Pijus XI „<...> atrodė dar gana tvirtai, ypatingai aiškios buvo jo mintys ir šviesi atmintis". Popiežius prisiminė savo prieš dvidešimtmetį įvykusią kelionę į Lietuvą, asmeninę pažintį su šalies prezidentu A. Smetona. Jam, vyriausybei ir lietuvių tautai perdavė sveikinimus ir palaiminimą[1658]. Negana to, jau sunkiai sergantis Šventasis Tėvas rado dvasinių jėgų pasidžiaugti ir diplomato šeima. Pasak V. Čarneckio, „Jo dėmesį patraukė mano jauniausi vaikai, su kuriais jis kalbėjo ir dargi juokavo"[1659].

Nuolatinės audiencijos, viešos kalbos, rūpesčiai dėl taikos ir žmonijos likimo bei moraliniai sukrėtimai galutinai pakirto Šventojo Tėvo sveikatą. Pijaus XI širdis nustojo plakti, kai iki Antrojo pasaulinio karo pradžios buvo likęs tik kiek daugiau nei pusmetis: 1939 m. vasario 10 d. ankstų rytą – 5 val. 31 min. Italija pirmoji Vatikanui pareiškė užuojautą. Užuojauta buvo pareikšta karaliaus Vittorio Emanuele III bei fašistinės vyriausybės vardu[1660]. B. Mussolini Vatikano Valstybės sekretoriui kardinolui E. Pacelli nusiuntė ir asmeninę užuojautos telegramą. Užuojautos žodžius Šventajam Sostui taip pat pareiškė Prancūzija, Ispanija, Belgija, Didžioji Britanija, JAV, Lenkija bei kitos valstybės. Prie Šventojo Sosto akredituotų užsienio šalių diplomatų vardu užuojautą pareiškė vietos diplomatinio korpuso dekanas, Vokietijos ambasadorius Vatikane Diego von Bergenas*.

[1657] Ten pat.

[1658] V. Čarneckis, Paskutinis susitikimas su Pijumi XI, *XX amžius*, 1939 02 14, p. 4.

[1659] Ten pat.

[1660] C. Cianfarra, *The Vatican and the War*, New York, 1945, p. 19.

* Galbūt skaitytojams geriau susigaudyti verta pastebėti, jog Trečiojo reicho ambasadorius Vatikane D. von Bergenas vietos diplomatinio korpuso dekanu buvo ne todėl, kad šių šalių tarpusavio santykiai būtų buvę labai šilti ar kad jis būtų buvęs čia labai populiarus. Bet tik todėl, kad tokios buvo dar nuo Vienos kongreso laikų – 1815 m. – nusistovėjusios diplomatinės tarnybos tradicijos: diplomatinio korpuso dekanu paprastai tapdavo arba šalyje reziduojantis Vatikano nuncijus, arba kitos valstybės diplomatas, ilgiausiai reziduojantis toje šalyje. D. von Bergenas prie Šventojo Sosto rezidavo dar nuo popiežiaus Benedikto XV laikų ir iš visų čia dirbančių užsienio diplomatų pagal tarnybos stažą Vatikane buvo „seniausias". Būtent ši aplinkybė ir lėmė, kad jis, o ne kas nors kitas buvo Vatikane reziduojančio diplomatinio korpuso dekanas. Šias pareigas einantis asmuo įvairiomis progomis (kolektyvinės audiencijos pas valstybės vadovą, kolektyviniai demaršai, etc.) paprastai oficialiai atstovaudavo visam vietos diplomatiniam korpusui ir išreikšdavo jo kolektyvinę valią: sakydavo arba atsakydavo į oficialius aukščiausių šalies pareigūnų sveikinimus, reikšdavo jiems protestus, teikdavo notas ir pan.

Europos visuomenė bei spauda Pijų XI išlydėjo itin šiltais nekrologais, kuriuose Šventasis Tėvas buvo vadinamas „taikos popiežiumi" ir lyginamas su „šviesos galybe". Prancūzų leidžiamas *Le Petit Parisien* rašė: „Pijus XI pasauliui pasirodė kaip sąžinė, kurios niekas nepalaužė. Su nepalyginamu taurumu jis laikė iškėlęs idealizmo vėliavą"[1661]. Lietuvos vyriausybės oficiozas *Lietuvos aidas*, katalikiškos pakraipos *XX amžius* bei kiti lietuvių dienraščiai informaciją apie popiežiaus mirtį, jam skirtus nekrologus bei tarptautinę reakciją į šį liūdną įvykį skelbė pirmuosiuose puslapiuose. Mirusio popiežiaus dvasinė didybė bei lietuvių požiūris į velionį atsispindėjo jau pačiuose straipsnių ir nekrologų pavadinimuose: „Popiežius, kuris buvo atsilankęs į Lietuvą", „Žmonijos Popiežius!", „Visas pasaulis gedi Pijaus XI", „Apie Pijaus XI ryšį su pasaulio tautomis", „Pijaus XI gedi ir taika"[1662]. Prisimenant, jog iki žiauriausio XX a. karo pradžios buvo likę apie pusmetį, tokios laikraščių antraštės buvo labai prasmingos. Ypač paskutinė.

Išlydėdama Pijų XI, gedėjo visa Lietuva. Vyriausybės nurodymu tris dienas ir popiežiaus laidotuvių dieną prie visų oficialių valdžios ir administracijos pastatų bei mokyklų iki pusės stiebo buvo nuleistos vėliavos[1663]. Visą tą laiką nuo ankstyvo ryto iki vėlyvo vakaro Vatikano nunciatūroje Kaune buvo „<...> atidaryta užuojautų knyga". Dėl Pijaus XI mirties užuojautą Šventojo Sosto atstovui Lietuvoje monsinjorui Giuseppe S. Burzio prezidento A. Smetonos vardu pareiškė ir užuojautų knygoje pasirašė Prezidentūros kanceliarijos viršininkas kunigas dr. Pijus Bielskus, premjeras kunigas Vladas Mironas, užsienio reikalų ministras Juozas Urbšys[1664]. Pareikšti savo užuojautų į Vatikano atstovybę Kaune tomis dienomis skubėjo ne tik oficialūs pareigūnai, bet ir dvasininkai, intelektualai, visuomenės veikėjai bei eiliniai piliečiai.

[1661] Pijaus XI gedi ir taika, *Lietuvos aidas*, 1939 02 11, p. 1.

[1662] *Lietuvos aidas*, 1939 02 11, p. 1; *XX amžius*, 1939 02 10, p. 1; *XX amžius*, 1939 02 11, p. 3–4; *XX amžius*, 1939 02 14, p. 3–4.

[1663] Popiežius, kuris buvo atsilankęs į Lietuvą, *XX amžius*, 1939 02 10, p. 1.

[1664] Ten pat.

XVI.

PIJAUS XII PACIFIKACINĖS PASTANGOS IR LIETUVOS TARPTAUTINĖS PROBLEMOS ANTROJO PASAULINIO KARO IŠVAKARĖSE BEI PRADŽIOJE

Pijaus XI mirtis gerokai ne tik suaktyvino Vatikano ar visos Romos diplomatinį gyvenimą, bet ir sujudino beveik pusketvirto šimto milijonų pasaulio katalikų, kurie, apgailėję skaudžią netektį, labai nekantriai laukė žinios, kas taps kitu Katalikų Bažnyčios Šventuoju Tėvu. Šis klausimas politikams bei eiliniams piliečiams itin rūpėjo ir dėl to, kad tarptautinė padėtis Europoje bei pasaulyje kone kasdien temo ir tarptautinės politikos prieblandoje Katalikų Bažnyčios galvos pozicija darėsi dvigubai svarbi. Todėl, vos pasibaigus Pijaus XI laidotuvėms, spaudoje ėmė šmėkščioti pretendentų į popiežius pavardės. Bene dažniausiai buvo minimi Vatikano Valstybės exsekretorius*, Romos Šventosios bažnyčios Kamerlingas ir Kardinolų Šventosios Konklavos pirmininkas kardinolas E. Pacelli, buvęs nuncijus Vokietijoje ir Prancūzijoje kardinolas Luigi Maglione bei Šv. Petro dvasininkų rengimo priežiūros Šventosios kongregacijos prefektas, trečiojo dešimtmečio pradžioje buvęs nuncijumi Madride kardinolas Federico Tedeschini[1665]. Žurnalistų ir įvykių apžvalgininkų spėlionės tęsėsi bent dvi savaites. Europos šalių visuomenė labiausiai tikėjosi, kad naujasis popiežius dar energingiau tęs savo pirmtako politiką totalitarinių režimų atžvilgiu ir stiprins krikščioniškosios moralės įtaką *didžiajai politikai.* Būtent tokiomis aplinkybėmis 1939 m. kovo 2 d. Šventoji Kardinolų Konklava, kurią tuomet sudarė 62 nariai[1666], Siksto koplyčioje posėdžiavo vos porą dienų[1667] ir naujuoju Dievo vietininku žemėje paskelbė šešiasdešimt trejų metų amžiaus aristokratiškąjį Vatikano Valstybės exsekretorių, Kanonų teisės profesorių kardinolą Eugenio Pacelli, kuris

* Popiežiui mirus, visi Vatikano pareigūnai iškart atsistatydina.

[1665] Kandidatai į įpėdinius, *XX amžius*, 1939 02 14, p. 3.

[1666] Šventąją Kardinolų Konklavą 1939 m. pradžioje sudarė 35 italai, 6 prancūzai, 4 vokiečiai, 3 ispanai, 3 amerikiečiai, portugalas, belgas, airis, anglas, vengras, čekas, lenkas, brazilas, argentinietis, kanadietis ir vienas „rytietis".

[1667] Istorijoje būta atvejų, kai popiežiaus rinkimai užtrukdavo gana ilgai. Štai 1740 m. Šventoji Kardinolų Konklava posėdžiavo net apie pusę metų, kol popiežiumi išrinko Benediktą XIV.

pasirinko Pijaus XII vardą[1668]. Po dešimties dienų, kovo 12 d., Vatikane įvyko naujojo popiežiaus intronizavimas. Į šias grandiozines iškilmes savo vyriausybines delegacijas atsiuntė daugelis pasaulio valstybių: Argentina, Bolivija, Brazilija, Kinija, Kolumbija, Kuba, JAV, Portugalija, Didžioji Britanija, Jugoslavija, Vengrija, Lenkija, Latvija, etc. Iš viso Pijaus XII vainikavimo iškilmėse dalyvavo net trisdešimt septynių valstybių oficialios vyriausybinės delegacijos[1669]. Gausiausias delegacijas atsiuntė Italija, Ispanija, Prancūzija, Čilė ir Peru[1670]. Pavyzdžiui, Italijos delegaciją, kuri atstovavo karaliui-imperatoriui, italų diduomenei bei vyriausybei ir kurioje pirmavo princas ir princesė de Piemontai, užsienio reikalų ministras grafas G. Ciano di Cortellazzo bei ambasadorius prie Šventojo Sosto grafas Bonifacio Pignatti Morano di Custoza, iš viso sudarė net devyniolika žymių asmenų[1671]. Lietuvos Respubliką Pijaus XII intronizavimo iškilmėse reprezentavo tuometinis Lietuvos užsienio reikalų ministras Juozas Urbšys ir *Chargé d'Affaires* dr. K. Graužinis[1672]. Kaip rašė istorikė profesorė Aldona Gaigalaitė, Romoje susirinkusių į popiežiaus vainikavimą diplomatų pokalbiuose gana ryškiai „<...> buvo jaučiama įtempta tarptautinė padėtis“[1673]. Ir ne be reikalo. Praslinkus vos porai dienų nuo Pijaus XII vainikavimo popiežiumi, 1939 m. kovo 14–15 d. vermachtas galutinai okupavo po Miuncheno konferencijos sprendimų dar likusią Čekoslovakiją. Čekijai ir Moravijai A. Hitleris „kilniadvasiškai“ pasiūlė Trečiojo reicho protektoratą. Slovakija iš fiurerio „dovanų“ gavo daugiau – iliuzinę nepriklausomybę, o iš tikrųjų tapo nacistinės Vokietijos politiniu ir ekonominiu parankiniu[1674].

Sparčiai trupantis *Senojo žemyno* politinis stabilumas Lietuvai taip pat nesibaigė vien spekuliatyviais diplomatų pokalbiais ar kažkur tolumoje boluojančiomis grėsmėmis. Sparčiai auganti tarptautinė politinė įtampa bei jau visu greičiu riedanti Trečiojo reicho revanšistinė politika tiesiogiai kliudė ir ją. Po Pijaus XII intronizavimo iškilmių iš Romos grįždamas į Kauną, J. Urbšys 1939 m. kovo 18 d., šešta-

[1668] Įdomu, jog kardinolo E. Pacelli išrinkimas popiežiumi įstabiai sutapo su jo šešiasdešimt trečiuoju gimtadieniu. Jis gimė Romos aristokratų šeimoje 1876 m. kovo 2 d. *Havas* informacijų agentūra tomis dienomis skelbė, kad jis tapo pirmuoju „romėnu“, kuris po 200 m. pertraukos tapo išrinktas popiežiumi. Šios agentūros žiniomis, Romos miesto piliečiai popiežiais esą nebebuvo renkami net nuo XVIII a. pradžios – Inocento XIII laikų, kai šis Šventuoju Tėvu tapo dar 1721 m.

[1669] *Liste des Missions extraordinaires députées à l'occasion du couronnement de Sa Saintetė Pie XII 12 mars 1939*, Citta del Vaticano, 1939, p. 5–18.

[1670] Ten pat, p. 6, 8–9, 11–12, 14.

[1671] Ten pat, p. 11–12.

[1672] Ten pat, p. 13; K. Škirpa, *Lietuvos nepriklausomybės sutemos (1938–1940). Atsiminimai ir dokumentai*, Chicago-Vilnius, 1996, p. 137.

[1673] A. Gaigalaitė, *Klerikalizmas...*, p. 182.

[1674] I. T. Berend, *Decades of Crisis. Central and Eastern Europe before World War II*, Berkely-Los Angeles-London, 2001, p. 397.

dienį, lemtingai stabtelėjo Berlyne, o jau kovo 20 d., pirmadienį Trečiojo reicho užsienio reikalų ministras Joachimas von Ribbentropas, apeliuodamas į „tautų apsisprendimo teisę“, padiktavo jam ultimatumą, kad Lietuva nedelsdama „grąžintų“ Vokietijai Klaipėdą ir Klaipėdos kraštą[1675]. Po Vokietijos žaibiško žygio į Čekoslovakiją dar neatsitokėjusiai Europai, pirmiausia britams ir prancūzams karštligiškai svarstant beveik černyševskišką klausimą *ką daryti toliau*[1676], o Tautų Sąjungai jau beveik neberodant tarptautinio gyvybingumo ženklų[1677], Lietuva jokios – realios ar nominalios – tarptautinės paramos tuomet nesulaukė[1678] ir kovo 22 d. buvo priversta paklusti ultimatumui. Klaipėda ir Klaipėdos kraštas atiteko Vokietijai. Trečiasis reichas su A. Hitleriu dar kartą viešai triumfavo[1679], o priblokšta Europa jau be Austrijos ir Čekoslovakijos ir su „apkarpyta“ Lietuva, netekusia vienintelių savo ekonominių-prekybinių vartų į Baltijos jūrą – Klaipėdos uosto[1680], gyveno paskutinius taikos mėnesius.

[1675] Lietuvos užsienio reikalų ministro J. Urbšio 1939 03 20 slapta *Pro memoria* apie pokalbį su Vokietijos užsienio reikalų ministru J. von Ribbentropu, *LCVA*, f. 648, ap.1, b. 39, l. 17–19; Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Didžiojoje Britanijoje B. K. Balučio 1939 03 23 konfidencialus pranešimas Nr. 40 užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui, ten pat, b. 9, l. 83- 84.

[1676] A. J. Foster, The Foreign Office, the British Press and Eastern Europe, 1918–1948: The Cases of Czechoslovakia and Poland, *Eastern Europe and the West. Selected Papers from the Fourth World Congreass for Soviet and East European Studies*, Harrogate, 1990, ed. by. John Morison, Stephan White, New York, 1992, p. 234–235; A. Adamthwaite, *France and the Coming of the Second World War, 1936–1939*, London, 1977, p. 299–300.

[1677] R. Dell, min. veik., p. 280–281,

[1678] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro S. Lozoraičio 1939 04 24 slapta *Pro memoria* apie 1939 m. naktį iš kovo 21 į 22 įvykusius pokalbius su Prancūzijos, Didžiosios Britanijos ir SSSR atstovais Lietuvoje, *LCVA*, f. 648, ap. 1, b. 54, l. 56; Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Didžiojoje Britanijoje B. K. Balučio 1939 03 20 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui, ten pat, b. 9, l. 76–79; Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Didžiojoje Britanijoje B. K. Balučio 1939 03 23 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui, ten pat, l. 83–85.

[1679] Tą pačią dieną, kai Klaipėda atiteko Vokietijai, A. Hitleris asmeniškai atvyko į šį ryčiausią imperijos uostą ir nacifikuotoms, džiūgaujančioms masėms iš miesto teatro balkono pasakė nacionalistinius jausmus žadinančią kalbą. Tiesą pasakius, nacionalsocialistų politikams, ideologams ir šalininkams buvo dėl ko triumfuoti. Vos per vienerius metus (1938 m. kovas – 1939 m. kovas) A. Hitleris taikiomis priemonėmis ir diplomatiniais manevrais aneksavo Austriją, Čekoslovakiją, Klaipėdos kraštą ir sukūrė *Grossdeutschland*'ą (Didžiąją Vokietiją). Tiesa, turint galvoje, kad iš Vienos pagrobtas Vokiečių Tautos Šventosios Romos Imperijos insignijas A. Hitleris Niurnbergui įteikė dar 1938 m., paskelbdamas ir apie vokiečių per amžius išsiilgto *Grossdeutschland*'o įkūrimą, galima daryti prielaidą, jog Memelio (Klaipėdos) sugrąžinimas Vokietijai buvo jau ne tiek būtinoji A. Hitlerio „didžiųjų“ planų realizacijos dalis, kiek antrarūšė ambicija, įgyvendinta atsiradus gana patogiai progai.

[1680] Kadangi ketvirto dešimtmečio pabaigoje per Klaipėdos uostą vyko ¾ visos šalies užsienio prekybos, Klaipėdos netekimas Lietuvai buvo skaudus ne tik politinis ar moralinis, bet ir ekonominis smūgis.

Nors tuo metu, kai galutinai krito Čekoslovakija ir Vokietija aneksavo Klaipėdą, Vatikane, kaip jau minėta, keitėsi Šv. Petro sosto įpėdinis, tačiau Šventojo Sosto Valstybės sekretoriatas bei jo diriguojama diplomatija, regis, nepaliovė dirbti ir tomis dienomis.

Tarptautinę situaciją Europoje 1939 m. pavasarį papildomai komplikavo ir tai, jog Vokietijos pėdomis pagal išgales stropiai stengėsi žengti Italija. Sėkmingai aneksavęs Abisiniją (Etiopiją) ir šitaip sukūręs savo imperiją, B. Mussolini neketino ilgai miegoti ant pergalės laurų. Štai dar 1938–1939 m. sandūroje italų *Giornale d'Italia* simptomiškai rašė, kad „Italija turinti žūt būt išsikovoti tokias pozicijas Viduržemio jūroje, kokias Italijos remiama Vokietija įsigijo Vidurinėje Europoje“[1681]. Taigi po sėkmingų Vokietijos žygių 1939 m. kovą vidurio–pietryčių Europoje užkariavimų pariteto klausimas italų fašizmui tapo labai aktualus bent dėl dviejų svarbių priežasčių: dėl *ašies* partnerių padaryto akibrokšto ir geopolitiniais sumetimais. 1939 m. kovo viduryje Čekoslovakijos valstybingumą Berlynas galutinai likvidavo Romos apie tai iš anksto net neįspėjęs[1682]. Jau nekalbant apie šios operacijos detalių ar šalių interesų derinimą.

Suprantama, jog dėl tokio vokiečių akibrokšto italai jautėsi nepelnytai įžeisti. Kaip giliai šis „nedžentelmeniškas“ nacių poelgis užgavo fašistų savimeilę, neblogai iliustruoja ir toks faktas, jog Italijos užsienio reikalų ministras šią aplinkybę kruopščiai slėpė nuo trečiųjų šalių ir netgi jų diplomatams melavo, kad akcija jam buvusi žinoma iš anksto. Tuo pačiu metu dėl tokio sąjungininkų poelgio grafas G. Ciano „karštai protestavo“ B. Mussolini'ui, reikalavo skubiai peržiūrėti italų ir vokiečių santykius ir taip pakoreguoti Italijos užsienio politiką, kad ji taptų labiau nepriklausoma nuo Berlyno. Užsienio reikalų ministrą šiuo klausimu parėmė net kai kurie B. Mussolini senosios gvardijos bendražygiai – fašistų Didžiosios Tarybos nariai. Pavyzdžiui, fašizmo pionierius, vėliau aviacijos ministras generolas Italo Balbo savo šalies vykdomą politiką Trečiojo reicho atžvilgiu 1939 m. kovą išvadino tiesiog negarbingu Vokietijos „batų blizginimu“, bet jokiu būdu ne lygiaverčių partnerių solidžiu bendradarbiavimu. Tačiau oponentų kritika bei argumentai svarbiausio fašistų lyderio neįtikino. „Kadangi mes nesame prostitutės <...>“, todėl negalime pirma pasitaikiusia proga keisti savo politikos Vokietijos atžvilgiu, 1939 m. kovo 20 d. iškilmingai pareiškė B. Mussolini, išklausęs savo žento, užsienio reikalų ministro grafo G. Ciano argumentus bei samprotavimus pernelyg nesusirišti su nacistine Vokietija[1683].

[1681] Romos pasitarimus supa tyla, *XX amžius*, 1939 01 12, p. 1.
[1682] R. Moseley, min. veik., p. 48.
[1683] Ten pat, p. 50–51.

Kita vertus, staigus ir nelauktas nacių žygis į Prahą palietė ne tik italų ambicijas, bet, kaip jau minėta, ir jų geopolitinius interesus. Po šio žygio B. Mussolini pradėjo baimintis, kad vokiečių „čiulptuvai" vieną gražią dieną taip pat staiga ir nepastebimai gali išstumti Italiją iš tokių tradicinių jos „<...> įtakos sferų kaip Kroatija ir Adrija"[1684]. Turint galvoje, kad B. Mussolini ilgus metus stropiai rėmė separatistines tendencijas kroatų ir slovėnų, kurių dauguma buvo katalikai[1685], kiek galėdamas rūpinosi Balkanų „italizacija" ir svajojo plėsti italų ekspansiją Adrijos jūros baseine[1686], tokia įvykių perspektyva buvo neleistina, ir dučė apsisprendė nedelsti: veikti ryžtingai ir sąjungininkams atsilyginti tuo pačiu. B. Mussolini ryžtą šiuo atveju greičiausiai provokavo ir jam asmeniškai ne itin maloni artimiausių bendražygių-pavaldinių kritika bei dučės noras kuo greičiau reabilituotis savo kritikų akyse ir išlaikyti „didžios valstybės didžio vado" aureolę.

Tokiomis aplinkybėmis 1939 m. balandžio pirmomis dienomis staiga paaiškėjo, jog diktatoriaus-„karaliaus" Ahmeto Zogu I* valdomi albanai „skriaudžia" savo šalyje gyvenančius italus. Suprantama, kad tokios „neteisybės" B. Mussolini ir jo „imperija" pakęsti negalėjo. Todėl jau 1939 m. balandžio 5 d. Italija Albanijai įteikė ultimatumą, reikalaujantį tuoj pat atsisakyti nepriklausomos užsienio politikos, įsileisti į šalį italų karines bazes bei pasiduoti Italijos imperijos globai[1687]. Tačiau Tirana nepakluso – nors ir pažadėjo, bet į ultimatumą neatsakė ir, aišku, nedelsiant buvo „nubausta". Pačiose Šv. Velykų išvakarėse, Didįjį penktadienį, 1939 m. balandžio 7 d. ankstyvą rytą Italija, paskelbusi pasauliui, kad žygiuoja „<...> ginti Albanijoje gyvenančius italus", prieš šią mažą valstybėlę pradėjo karo veiksmus[1688]. Kadangi italų „skriaudėjų" ir jų „užtarėjų" jėgos buvo pernelyg nelygios, todėl „pergalę" B. Mussolini galėjo švęsti po kelių dienų. Jau balandžio 8 d. italų kariuomenė okupavo Tiraną. Albanijos diktatorius-„karalius" A. Zogu I, gelbėdamasis nuo dučės rūstybės, pabėgo į Graikiją. Dar po keturių dienų, balandžio 12 d., naujuoju Albanijos karaliumi paskelbusi Vittorio Emanuele III[1689], Italija šią šalį sėkmingai[1690] aneksavo[1691]. Apie italų užmojį aneksuoti Albaniją Berlynas iš anksto in-

[1684] S. W. Halperin, *Mussolini and Italian Fascizm*, Toronto-New York-London-Princeton-New Jersey, 1964, p. 80.

[1685] Apie šią Italijos užsienio politikos kryptį žr.: S. J. Sadkovich, *Italian Support for Croatian Separatism, 1927–1937*, New York-London, 1987.

[1686] J. F. Pollard, min. veik., p. 98–99.

* Albanijos diktatorius A. Zogu „Albanų karaliumi Zogu I" pasiskelbė 1928 m. rugsėjo 1 d.

[1687] R. Moseley, min. veik., p. 53.

[1688] Albanijos karalius Zogu I pasitraukė į Graikiją, *XX amžius*, 1939 04 11, p. 2.

[1689] S. W. Halperin, min. veik., p. 81.

[1690] Žr. 544 nuorodą.

[1691] B. Koszel, *Rywalizacja Niemiecko-Włoska w Europie Środkowej i na Bałkanach w latach 1933–1941*, Poznań, 1987, s. 289–290.

formuotas nebuvo[1692]. Apie šią italų akciją, išskyrus Vengriją*, kartu su kitomis trečiosiomis šalimis jis sužinojo iš laikraščių tik tada, kai ji jau vyko. Taigi 1939 m. pavasarį Vokietijos–Italijos užkariavimų bei ambicijų paritetas Europoje vėl buvo atstatytas ir Romos–Berlyno geopolitinių interesų ir įtakos svarstyklės *Senajame žemyne* daugmaž išsilygino.

Taigi naujojo Šventojo Tėvo Pijaus XII laukė itin įtemptos dienos ir sudėtingos tarptautinės veiklos aplinkybės. Padėtį galbūt lengvino tik tai, jog kardinolo E. Pacelli išrinkimą popiežiumi dauguma krikščioniškų pasaulio šalių sutiko palankiai. Vos paaiškėjus Kardinolų Konklavos sprendimui, Europos spauda beveik vieningai konstatavo, kad greitai ir vieningai popiežiumi išrinkdami E. Pacelli kardinolai tvirtai pritarė Pijaus XI politikai už taiką ir prieš totalitarizmus. Kad naujasis popiežius yra pasiryžęs tęsti savo pirmtako darbus bei politiką, liudijo ir jo pasirinktas apaštalinis vardas. *Lietuvos aidas*, reflektuodamas užsienio reakciją, tomis dienomis ra-

Politiniuose sluoksniuose viešpatauja įsitikinimas, kad greitai išrinkdama kardi-
cellį kardinolų kolegija aiškiai pritarė ir prisidėjo prie tos linijos, kurios
us XI ir kuri buvo nuolatinė pastanga palaikyti taiką tarp žmonių ir tautų
švenčiausias religines ir žmogines vertybes“[1693].

ratinės Europos valstybės, pirmiausia Prancūzija ir Didžioji Britanija, patenkintos naujuoju Šventuoju Tėvu. Prancūzijos ambasadorius Vatika-
co Charles-Roux, vos sužinojęs, kas tapo naujuoju popiežiumi, kardinolų
pasirinkimą pavadino tiesiog puikiu, neišpasakytai palankiu Prancūzijai
nozavo, kad Pijaus XII moralinis autoritetas nebus menkesnis nei Pijaus XI
ės krikščioniškai Europai išbristi iš susikaupusio politinio purvyno[1694]. Tokią
aryžiaus savimeilę neabejotinai glostė ir tai, kad naujuoju Valstybės sekretoriumi Pijus XII pasirinko būtent buvusį Vatikano nuncijų Prancūzijoje kardinolą Luigi Maglione. Teigiamai apie naująjį popiežių atsiliepė ir Didžiosios Britanijos ambasadorius prie Šventojo Sosto Frensis Godolphinas Osbornas d'Arsey. Londonas taip pat ketino savo tarptautinėje politikoje remtis Vatikano autoritetu. E. Pacelli išrinkimą popiežiumi su „ypatingu pasitenkinimu“ priėmė ir Jungtinės Amerikos Valstijos[1695], kurių vyriausybė net nuo 1848 m. su Šventuoju Sostu oficialiai nepalaikė

[1692] Ten pat, p. 290.

* Su Budapeštu dėl invazijos į Albaniją B. Mussolini susitarė iš anksto ir netgi pasirūpino, kad Vengrija prie Jugoslavijos sienų prevencijos tikslais sutrauktų savo kariuomenę (6 divizijas) ir taip užtikrintų italams nelabai patikimo Belgrado „neutralumą akcijos metu“.

[1693] Pijus XII tęs savo pranokėjo darbą geriau už kitą, *Lietuvos aidas*, 1939 03 03, p. 1.

[1694] И. Р. Григулевич, *Папство, век XX*, Москва, 1978, с. 243.

[1695] Pijus XII tęs savo pranokėjo darbą geriau už kitą, *Lietuvos aidas*, 1939 03 03, p. 1.

diplomatinių santykių[1696]. Amerikiečių spauda ta proga itin palankiai komentavo prieš porą metų įvykusį kardinolo E. Pacelli vizitą į JAV, susitikimą su prezidentu Franklinu Delano Rooseveltu ir prognozavo, kad Pijus XII tikrai „<...> mokės išlaikyti Bažnyčią aukščiau šališkos politikos“ bei rasinių kovų ir galbūt netgi sugebės užmegzti oficialius diplomatinius santykius su jų šalimi[1697]. Pijaus XII išrinkimą popiežiumi sveikino italų, ispanų, portugalų, vengrų, čekų, lenkų, kroatų, danų, švedų, suomių, estų, latvių bei kai kurių kitų šalių spauda. Netgi italų komunistų leidžiamas savaitraštis *La Correspondance Internationale* šiltai pasveikino Pijų XII su išrinkimu, pavadindamas jį vienu ryškiausių antinacizmo simbolių pasaulyje[1698].

Išrinkimo proga Pijų XII oficialiai pasveikino ir Vokietija. Sveikinimus ir asmeniškus A. Hitlerio palinkėjimus Šventajam Tėvui perdavė Trečiojo reicho ambasadorius Vatikane D. von Bergenas[1699]. O nacistinės Vokietijos pareigūnai ir valdžiai ištikima spauda E. Pacelli išrinkimą popiežiumi sutiko šaltai. Nacių spaudoje pabrėžta, jog dar būdamas Vatikano Valstybės sekretoriumi jis nelabai buvo linkęs suprasti Vokietijos užsienio politikos uždavinius, vykdomą politiką ir nesimpatizavo nacionalsocializmui. Todėl vargu ar pasikeis ir dabar – tapęs Šventuoju Tėvu[1700]. Tiesa, taip teigė ne visi vokiečių leidiniai. Nuo nacistinės valdžios priklausomybės išlaikęs tam tikrą laisvę *Deutsche Allgemeine Zeitung* pabrėžė Pijaus XII populiarumą Vokietijoje, išmintį bei vokiečių tautos pasitikėjimą juo[1701].

Lietuvių spauda apie naująjį popiežių taip pat atsiliepė itin šiltai. Išvardijo daugybę Pijaus XII asmenybės ir profesinių privalumų, pabrėžė didžiulį, neeilinį jo intelektą[1702]. Nurodyta, kad tik ką išrinktas Šventasis Tėvas, be gimtosios italų ir profesinės lotynų, laisvai kalba pagrindinėmis Vakarų Europos kalbomis: prancūzų, ispanų, anglų, vokiečių, portugalų, vengrų. Buvęs Lietuvos pasiuntinys Vokietijoje Vaclovas Sidzikauskas su katalikiškos pakraipos dienraščiu *XX amžius* dalydamasis įspūdžiais bei prisiminimais apie asmeninę pažintį su E. Pacelli akcentavo, kad būsimasis popiežius dar dirbdamas diplomatinį darbą Vokietijoje – būdamas Vatikano nuncijumi ir vietos diplomatinio korpuso dekanu – pasižymėjo demokratiškumu, kilnumu, sugebėjimu natūraliai šiltai bendrauti netgi su politiniais oponentais, o Lietuvą laikė „<...> savo ypatingoje meilėje“[1703]. Tą patį savo tuomet išleistoje

[1696] 1889 m. Vašingtone buvo atidarytas Katalikų universitetas, kuriame 1893 m. popiežius Leonas XIII įsteigė nuolatinę savo delegatūrą.
[1697] Pijus XII tęs savo pranokėjo darbą geriau už kitą, *Lietuvos aidas*, 1939 03 03, p. 1.
[1698] Е. С. Токарева, min. veik., p. 239.
[1699] E. Rafalski, *Polityka Watykanu w przededniu II wojny Światowej*, Warszawa, 1978, s. 95.
[1700] Е. С. Токарева, min. veik., p. 239.
[1701] Pijus XII tęs savo pranokėjo darbą geriau už kitą, *Lietuvos aidas*, 1939 03 03, p. 1.
[1702] Ten pat Kardinolas Pacellis išrinktas popiežiumi, *XX amžius*, 1939 03 03, p. 1.
[1703] V. Sidzikauskas, Atsiminimai apie dabartinį popiežių, *XX amžius*, 1939 03 06, p. 5.

brošiūroje apie naująjį popiežių tvirtino ir Pranas Bučys. Apibendrindamas buvusius Šventojo Sosto santykių su Lietuva nesklandumus bei buvusio Vatikano Valstybės sekretoriaus poziciją Lietuvos atžvilgiu, autorius rašė: „Tačiau kardinolas Pačelis mokėjo mums dovanoti nepataisomas klaidas. Jis visuomet maloniai atsilankydavo Lietuvos Atstovybės prie Šv. Sosto rengiamuose priėmimuose, tuo pabrėždamas ir savo, ir Šv. Tėvo palankumą Lietuvai"[1704]. Naująjį popiežių išrinkimo proga pasveikino ir pats Lietuvos Respublikos prezidentas, kuris jį pažinojo asmeniškai. A. Smetonos sveikinimo telegramoje rašoma: „Prašau Jūsų Šventenybę priimti karščiausius linkėjimus, kuriuos giliausiu džiaugsmu persiėmęs reiškiu kartu su lietuvių tauta Jūsų Šventenybės Pontifikato šlovei"[1705].

Tarptautinės bendrijos išreikštą pasitikėjimą Pijus XII stengėsi patvirtinti savo darbais. Bene esminis jo pasaulietinės politikos tikslas 1939 m. buvo sumažinti pavojingą tarptautinę įtampą Europoje ir išsaugoti taiką. Jau pirmojoje savo viešoje kalboje per Vatikano radiją, pasakytoje kitą dieną po išrinkimo – kovo 3 d. pusiaudienį, – Pijus XII linkėjo, kad „<...> tarp visų tautų atsirastų taika, teisingumas, artimo meilė" ir žadėjo už tai nuolat melstis[1706]. 1939 m. pavasarį ir vasarą naujasis popiežius ne tik itin dėmesingai ir susirūpinęs sekė tarptautinę konsteliaciją, fiksavo visus jos vingius bei krustelėjimus, bet ir pagal galimybes stengėsi ją veikti. Pro Šventojo Tėvo akis nepraslydo nepastebėtos Didžiosios Britanijos vienašališkos saugumo garantijos Lenkijai bei Rumunijai ir Lenkijos užsienio reikalų ministro Józefo Becko vizitas į Londoną. Rumunijos užsienio reikalų ministro Grigore Gafencu vizitas į Berlyną, Londoną, Briuselį, Paryžių ir Romą. Vengrijos premjero Paulo Teleki ir užsienio reikalų ministro grafo Istváno Csáki susitikimai Romoje su B. Mussolini ir grafu G. Ciano bei Berlyne su A. Hitleriu, J. von Ribbentropu, Hermanu Göringu ir Rudolfu Hessu. Jugoslavijos užsienio reikalų ministro Alexanderio Cincar-Markovičiaus susitikimas Romoje su Italijos užsienio reikalų ministru ir pagaliau staigus, netikėtas SSSR užsienio reikalų liaudies komisaro, pagarsėjusio kolektyvinio saugumo idėjos Europoje apologeto žydų tautybės Maksimo Litvinovo nušalinimas nuo pareigų ir paskyrimas į šį postą ruso Viačeslavo Molotovo.

Kalbant šachmatų terminais, visi šie daugiau ar mažiau reikšmingi diplomatiniai ėjimai Europos politinėje šachmatų lentoje rodė, kad žaidimo partneriai vieni kitiems rūpestingai rezga spąstus, oponentą būtinai siekia įsprausti į kampą ir užšachuoti. Kitaip tariant, kad judama pavojingo politinio žaidimo kulminacijos link. Matant kone kasdien vis labiau kaistantį tarptautinį klimatą, Pijų XII itin neramino

[1704] Pr. Bučys, *Pijus XII ir Lietuva*, Marijampolė, 1940, p. 6.
[1705] Respublikos Prezidento Antano Smetonos sveikinimo telegrama Pijui XII, *Lietuvos aidas*, 1939 03 03, p. 1.
[1706] Pijus XII karūnuojamas kovo 12 dieną, *Lietuvos aidas*, 1939 03 04, p. 1.

mintis, jog didžiosios Vakarų demokratijos, siekdamos pažaboti A. Hitlerį, gali ryžtis sudaryti koaliciją su bolševikine Rusija, kuri ne tik iš principo brutaliai buvo užsimojusi sunaikinti religiją, bet ir totaliai neigė Vakarų krikščioniškosios kultūros bei civilizacijos pamatines vertybes[1707]. Atrodo, jog nerimauti dėl Rusijos tarptautinio-politinio veiksnio Vatikaną tuomet dar labiau paskatino ir italų valdžios, ir užsienio reikalų ministro grafo Galeazzo Ciano įsitikinimas, jog be rusų pagalbos Vakarų demokratijos tik savo jėgomis neįveiks Vokietijos[1708]. Todėl Vatikanas neatsitiktinai rūpinosi taip modeliuoti tarptautinę situaciją, kad bolševikinei Rusijai neliktų politinio placdarmo invazijai į Europą, kurios pasekmes sunku buvo prognozuoti.

1939 m. balandį Šventojo Tėvo iniciatyva buvo pasiūlyta idėja sušaukti penkių didžiųjų Europos valstybių – Didžiosios Britanijos, Prancūzijos, Italijos, Vokietijos, Lenkijos – tarptautinę konferenciją, kuri spręstų Vokietijos–Lenkijos politinį-teritorinį ginčą ir tokiu būdu sustiprintų taikos pamatus Europoje. Siekdamas šią idėją realizuoti, kardinolas L. Maglione 1939 m. vėlyvą pavasarį buvo net pasiryžęs su diplomatine misija vykti į Berlyną, Paryžių ir Londoną. Tačiau tokios aukos neprireikė: šalims-kandidatėms neparodžius suinteresuotumo ar netgi pasipriešinus, idėja realizuota nebuvo[1709]. 1939 m. vasarą Šventojo Sosto diplomatija ir toliau rūpinosi mažinti politinę trintį tarp Italijos ir Prancūzijos, Prancūzijos ir Vokietijos, Vokietijos ir Lenkijos. Itin dideles viltis Vatikano diplomatai tuomet dėjo į pirmąsias dvi. Kadangi B. Mussolini tarptautinėje arenoje dar nebuvo galutinai praradęs daugmaž racionalaus politiko reputacijos[1710], o Italija laikyta pakankamai reikšmingu tarptautinės politikos subjektu, todėl vis dar manyta, jog Italijos–Prancūzijos santykių išlyginimas gali gerokai paveikti Vokietiją ir atvėsinti vis labiau kaistantį politinį klimatą Europoje. Siekiant palengvinti Romos–Paryžiaus dialogą ir taip sustiprinti taikos Europoje pamatus, 1939 m. liepą buvo panaikintas netgi prancūzų ultrana-

[1707] C. Cianfarra, *The Vatican and the War*, New York, 1945, p. 170–171.

[1708] Ten pat, p. 182.

[1709] Ten pat, p. 169.

[1710] Kaip tarptautinėje arenoje tuomet buvo vertinamas B. Mussolini, greta Vakarų istoriografijos pastebėjimų neblogai matyti ir iš lietuvių diplomatų pranešimų į Kauną. Štai buvęs Olandijos užsienio reikalų ministras, vėliau – nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Prancūzijoje Loudon'as 1937–1938 m. sandūroje P. Klimui tvirtino, jog labai vertina B. Mussolini ir netgi jį laiko „genialiu", ypač vidaus politikos ir reformų klausimais, o štai jo vykdomos užsienio politikos klaidos (tuomet kalbėta apie Abisinijos aneksiją ir B. Mussolini pastangas Italijos karaliui tarptautiniu lygiu išrūpinti Abisinijos imperatoriaus titulą) esą labiau nulemtos to, kad „Mussolini, niekur neišvažiuodamas iš savo krašto, visiškai dabar nustojęs kontakto su svetimais ambasadoriais ir ministeriais, nes jų nebepriiminėja, o tik visokių pataikūnų apsuptas ir informuojamas, vis daugiau ir daugiau praranda orientaciją ir visiems sudaro erzinančių nemalonumų". (Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P. Klimo 1937 12 31 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui, *LCVA*, f. 648, ap. 1, b. 29, l. 17–18.)

cionalistinės, fašistuojančios organizacijos *Action Française*[1711] atskyrimas nuo Bažnyčios, kurį dar 1926 m. buvo paskelbęs Pijus XI[1712]. Šis nelengvas žingsnis, mandingų, žengtas dėl to, kad *Action Française* ir jos lyderis rojalistas, antidemokratas Charles Maurras mėgavosi gana dideliu populiarumu tarp Prancūzijos ir Belgijos katalikų, kurių nusistatymo, siekiant suartinti Prancūziją su Italija, nebuvo galima ignoruoti. Be to, naujasis Vatikano Valstybės sekretorius kardinolas L. Maglione per Vokietijos pasiuntinį D. von Bergeną kiek galėdamas rūpinosi stiprinti Šventojo Sosto pacifistinį poveikį šios šalies vadovams, vis sunkiau paklūstantiems tarptautinei bendrijai ir teisei, civilizuotos visuomenės normoms bei moralei. Tiesa, būta atvejų, kada šis Vatikano nusistatymas tarptautinėje arenoje buvo traktuojamas vos ne kaip jo provokiškos politikos įrodymas[1713].

Būtinai rasti taikų susikaupusių tarptautinių problemų sprendimą Pijų XII, regis, akino ir tai, jog jis turėjo rimtą pagrindą baimintis, kad Europa staiga gali būti pastatyta prieš itin liūdną, taikai beveik katastrofišką faktą – konjunktūrinį nacistinės Vokietijos ir stalininės Sovietų Sąjungos politinį-karinį sandėrį. Apie tai, jog susiklosčius tam tikroms aplinkybėms naciai gali ryžtis tokiam suokalbiui su bolševikais, dar 1939 m. pavasarį Vatikano nuncijui Berlyne prasitarė pats Trečiojo reicho užsienio reikalų ministras Joachimas von Ribbentropas[1714]. Vasaros viduryje Pijaus XII viltys išsaugoti taiką vis labiau seko. Gana sparčiai aiškėjo, kad kova dėl taikos pralaimima kasdien. Būtent su tokia potekste nerimastingos žinios į Vatikaną plaukė iš Paryžiuje reziduojančio Šventojo Sosto nuncijaus Velerio Valeri, Berlyne – Cesare Orsenigo, Londone – Williamo Godfrey, Vašingtone – Amleto Cicognani, Tokijuje – Paolo Merella ir Varšuvoje – Filippo Cortesi. 1939 m. rugpjūčio viduryje Vatikano nuogąstavimai dėl eventualaus dviejų totalitarizmų susivienijimo prieš taiką ėmė tvirtintis: Pijaus XII diplomatai, užsienyje turėję plačių ryšių ir neretai didelį kolegų pasitikėjimą, gavo patikimos informacijos apie jau vykstančias slaptas nacių ir sovietų politines derybas[1715].

Taigi Vatikano pastangos išsklaidyti karo debesis ir Europos politinėje panoramoje sulaukti bent kiek šviesesnių prošvaisčių nepasiteisino. *Senasis žemynas* jau beveik nesulaikomai ritosi į karą. 1939 m. rugpjūčio 2–4 dienomis Italijos ambasa-

[1711] Savo ideologija, politine retorika, teorija ir praktika *Action Française* buvo artima italų juodmarškiniams. Be to, abi šios organizacijos veikė tuo pačiu metu. Plačiau apie šią ultradešiniąją prancūzų organizaciją žr.: E. Nolte, *Three Faces of Fascism: Action Française, Italian Fascism, National Socialism*, New York, 1965.

[1712] R. Pierard, min. veik., p. 644.

[1713] E. Rafalski, *Polityka Watykanu w przededniu II wojny światowej*, Warszawa, 1978, s. 102.

[1714] S. Trasatti, *La croce e la stella*, Milano, 1993, p. 89. (Plg.: E. C. Токарева, min. veik., p. 243.)

[1715] C. Cianfarra, min. veik., p. 181.

dorius Berlyne Bernardo Attolico bent dukart informavo grafą G. Ciano, jog Vokietija galutinai pasirengė karui su Lenkija, ir netgi paminėjo galimą tokio puolimo pradžios datą – rugpjūčio 15 d.[1716] Nors tą dieną karas neprasidėjo, tačiau taikos šansai tirpo nelyginant sniegas saulės atokaitoje. Galutinai karo ar taikos dilema Europoje buvo išspręsta 1939 m. rugpjūčio 23 d., kai dvi didžiausios XX amžiaus totalitarinės sistemos – nacistinė Vokietija ir stalininė Sovietų Sąjunga pasirašė liūdnai pagarsėjusį Nepuolimo paktą su jo slaptaisiais protokolais[1717]. Po šio įvykio Pijus XII, jau žinodamas principinį J. von Ribbentropo nusistatymą dėl galimo sandėrio su bolševikais, neabejojo, kad paktas suteikia tam tikrų „politinių dividendų" Maskvai bei atriša rankas Vokietijai pradėti agresiją prieš Lenkiją. Juolab kad 1939 m. rugpjūčio paskutinėmis dienomis Šventojo Sosto nuncijus monsinjoras Cesario Orsenigo pranešime iš Berlyno į Vatikaną konstatavo, kad „<...> čia visi su tikrai bauginančiu šaltakraujiškumu pasiruošę karui"[1718]. Beveik analogišką išvadą tuomet padarė ir Lietuvos pasiuntinys Berlyne pulkininkas Kazys Škirpa. Po konfidencialaus pokalbio su Italijos ambasados Vokietijoje patarėju Massimo Magistratti lietuvių diplomatas konstatavo, jog Trečiasis reichas kariškai ir politiškai visiškai pasiruošęs dar vienam Lenkijos „padalijimui"[1719].

Tokiomis aplinkybėmis, likus vos savaitei iki didžiausio XX a. karo pradžios, Romai[1720], Londonui bei Paryžiui[1721] jau dedant paskutines ir desperatiškas pastan-

[1716] R. Moseley, min. veik., p. 70–71.

[1717] Pagal šio pakto slaptąjį protokolą kontrahentai įtakos sferomis pasidalijo Lenkiją, Rumuniją ir Baltijos valstybes. Lietuva buvo priskirta Vokietijos, o Latvija, Estija ir Suomija – Rusijos įtakos zonai. Plačiau apie Maskvos ir Berlyno paktus bei jų poveikį Lietuvai žr.: D. M. Jr. Crowe, Great Britain and the Baltic States 1938–1939, *The Baltic States in Peace and War, 1917–1945*, ed. by V. Stanley, R. J. Misiunas, Pensylvania, 1978, p. 110–119; *Nazi – Soviet Relations, 1939–1941. Documents from the Archives of the German Foreign Office as Released by the Department of State*, ed. by R. J. Sontag, J. S. Beddie, New York, 1948; N. Šepetys, *Litauen im Visier des Dritten Reiches. Ungeschene Geschichte eines Reichprotektorates März-September 1939*, Vilnius, 2002; J. Tauber, Hitlerio – Stalino pakto priežastys ir padariniai, *Genocidas ir rezistencija*, Nr. 2(8), Vilnius, 2000, p. 96–106; A. Read, *The Deadly Embrace. Hitler, Stalin and the Nazi-Soviet Pact 1939–1941*, London, 1988; *Полпреды сообщают... Сборник документов об отношениях СССР с Латвией, Литвой, Эстонией. Август 1939 г. – август 1940 г.*, Москва, 1990.

[1718] E. C. Токарева, min. veik., p. 243.

[1719] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vokietijoje pulk. K. Škirpos 1939 08 31 konfidenciali *Pro memoria* užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui, *LCVA*, f. 648, ap. 1, b. 54, l. 149.

[1720] 1939 m. rugpjūčio 23 d. B. Mussolini įpareigojo grafą G. Ciano naujajam britų ambasadoriui Italijoje serui Percy Loraine pateikti planą dėl Lenkijos ir Vokietijos ginčo taikaus sureguliavimo. Plano esmė – Gdansko (Dancigo) „grąžinimas" Vokietijai. (R. Moseley, min. veik., p. 80–82.)

[1721] Štai 1939 m. rugpjūčio 26 d. Prancūzijos ambasadorius Lenkijoje Léonas Noëlis, apeliuodamas į vos prieš kelias dienas Berlyne įvykusį A. Hitlerio pokalbį su Didžiosios Britanijos ambasadoriumi Vokietijoje seru Nevile Hendersonu bei pastarojo idėją Lenkijos–Vokietijos ginčą spręsti „pasikeičiant gyventojais", šią idėją Prancūzijos vyriausybės vardu oficialiai perdavė Lenkijos URM

gas išsaugoti taiką, britų užsienio reikalų sekretoriaus lordo Edwardo F. Halifaxo paskatintas, popiežius ryžosi dar kartą viešai apeliuoti į Europos didžiųjų šalių vadovų bei diktatorių sveiką protą ir politinę išmintį. 1939 m. rugpjūčio 24 d. kalboje per Vatikano radiją Šventasis Tėvas konfliktuojančių šalių vadovams priminė, jog teisingumas pasiekiamas tik „<...> įtikinėjimo, o ne ginklų jėga“, ir paragino visus nesutarimus spręsti garbingomis derybomis bei sąžiningomis sutartimis. „Jūs nieko neprarandate išlaikydami taiką. Jūs galite viską prarasti pradėję karą“[1722], – pranašiškai pareiškė popiežius atviriems ir užsimaskavusiems karo apologetams.

Jau ne dienomis, o valandomis toliau sparčiai augant politinei įtampai ir Europai balansuojant ant naujo karo ašmenų, Pijus XII ryžosi dar kartą aukoti savo autoritetą ant taikos išsaugojimo aukuro. 1939 m. rugpjūčio 31 d. popiežiaus vardu į Lenkijos ambasadorių prie Šventojo Sosto kreipėsi Vatikano Valstybės sekretorius kardinolas L. Maglione ir perdavė Lenkijos vyriausybei Taikos kreipimąsi. Dokumente Pijus XII prašė Lenkijos vyriausybę nusileisti Trečiajam reichui ir būtinai ieškoti taikių konflikto būdų[1723]. Kartu popiežius kreipėsi ir į Didžiosios Britanijos, Prancūzijos bei Italijos vyriausybes, prašydamas paremti jo sumanymą[1724]. Tą pačią dieną apie Pijaus XII iniciatyvą buvo informuota Lenkijos vyriausybė[1725]. Tačiau ir ši bene paskutinė Šventojo Tėvo intencija išgelbėti taiką nepavyko. Pasak lenkų istoriko profesoriaus Andrzejaus Skrzypeko, kalbėdamas su Šventojo Sosto nuncijumi Varšuvoje Lenkijos užsienio reikalų ministras J. Beckas griežtai atmetė siūlymą nusileisti Trečiajam reichui ir atsisakyti Gdansko (Dancigo)[1726].

Taigi visi gausūs Pijaus XII pacifikacinio pobūdžio diplomatiniai bandymai liko nerealizuoti, o vieši kvietimai išsaugoti taiką – neišgirsti. Labiausiai, regis, dėl to, jog nacionalizmo kamuojamai Europai ir pirmiausia militarizuotiems totalitariniams režimams taika neatrodė neginčijama vertybė. Perfrazuojant prancūzų intelektualo Gustav'o le Bon'o žodžius, pasakytus apie *Didįjį karą*[1727], galima pastebėti, jog

vicesekretoriui grafui Janui Szembekui, siūlydamas ją nedelsiant priimti, išlaikyti teritorinį *status quo* ir išsaugoti taiką. (Lenkijos URM vicesekretoriaus grafo J. Szembeko 1939 08 26 *Pro memoria* apie pokalbį su Prancūzijos ambasadoriumi Varšuvoje L. Noël'iu, *The Polish White Book. Official Documents Concerning Polish–German and Polish–Soviet Relations 1933–1939*, London–Melbourne, 1940, p. 102.)

[1722] E. C. Токарева, min. veik., p. 244; J. Jurkiewicz, min. veik., p. 16.

[1723] 1939 08 31 Pijaus XII „Taikos kreipimasis“ į Lenkijos vyriausybę, *The Polish White Book. Official Documents Concerning Polish–German and Polish–Soviet Relations 1933–1939*, p. 124.

[1724] Ten pat.

[1725] 1939 09 14 Lenkijos vyriausybės slapta nota Šventajam Sostui dėl Pijaus XII „Taikos kreipimosi“, ten pat, p. 124.

[1726] *Historia dyplomacji Polskiej, 1918–1939*, pod red. Piotra Łossowskiego, Warszawa, 1995, t. IV, s. 608.

[1727] Plg.: Z. Ivinskis, Didžiosios Europos valstybės 1898–1914 ir D. karo priežastys, *Židinys*, 1934, t. XX, Nr. 7, p. 13.

hitlerinė Vokietija po ketvirčio amžiaus dar kartą tėkštelėjo paskutinį vandens lašą į tą pačią ir vėl jau sklidiną taurę, ir vanduo išsiliejo... Parabolės skirtumas galbūt tik tas, jog šį kartą slėpiningos ekspresionizmo kultūros nevalingai paveikta[1728] ir maištaujančio, nepavykusio dailininko ekscentriko, politiko eksperimentatoriaus, bandžiusio šią kultūrą radikaliai neigti[1729], A. Hitlerio vairuojama Vokietija karo taurę pildė apimta masinio patoso ir kone su demonišku užsidegimu: daug teatrališkiau, energingiau ir stropiau nei 1914 m. rugpjūčio išvakarėse[1730]. Ir naujas karas atėjo. Europai bei pasauliui buvo pasiūlytas istorinis siužetas, apie kokį, regis, nesvajojo ir kaprizingiausi tarpukario epochos vokiečių menininkai ekspresionistai: kino filmų *Daktaro Kaligario kabinetas* ir *Genuine** režisierius Robertas Wiene, *Vatermord*** autorius rašytojas Arnoltas Bronnenas ar fantasmagoriško falceto savininkas aktorius Albertas Bassermannas.

Daugelis autorių Antrojo pasaulinio karo priežastis interpretavo įvairiai, įžvelgė ar akcentavo skirtingus lemiančius veiksnius. Šiuokart į diskusiją nesileidžiant ir nesiimant šios problematikos plačiau aptarti ar analizuoti, norisi vis dėlto pritarti nuomonei, jog baisiausio XX amžiuje (o galbūt ir žmonijos istorijoje?) karo priežastys buvo ne tik ir ne tiek ekonominės-socialinės, kiek dvasinės-moralinės bei psichologinės[1731]: sparčiai suvešėjęs laisvamaniškumas ir kanonizuojama ateistinė mintis, valstybės ar valdžios pernelyg dažnai deklaruojamas nepriklausomumas nuo bažnyčios (religijos) ar netgi priešiškumas jai, mokslo bei technikos pažangos pajungimas destrukcinių idėjų realizacijai, sparti urbanizacija, industrializacija bei materialistinės ideologijos sklaida ir iš jos pastebimai išplaukiantis žmonių tarpusavio susvetimėjimas bei vartotojiška, hedonistinė sąmonė. Taigi, manytume, kultūrinė krizė ir moraliniai griuvėsiai apsireiškė kur kas anksčiau nei politinis, ekonominis bei materialinis Europos sugniužimas. Ir šiuo atveju, regis, prasminga klausti: ar XX a. pirmoje pusėje krikščionybė ir Katalikų Bažnyčia išties pilnai ir iki galo atliko savąją meilės artimui puoselėjimo ir taikos pasaulyje išsaugojimo misiją?

[1728] Plačiau apie tai žr.: P. Gay, *Veimaro kultūra. Autsaiderių Vokietija 1918–1933*, Vilnius, 1994, p. 115–131.

[1729] B. Hinz, *Art in the Third Reich*, New York, p. 35.

[1730] Reikia pripažinti, jog XX a. pradžioje – *Didžiojo karo* išvakarėse bei eigoje vokiečiai, kaip, beje, ir dauguma kitų tuometinės Europos tautų, deja, nesirgo nacionalizmo ar šovinizmo mažakraujyste. Štai vienas tų metų vokiečių nacionalistinės retorikos dailiai surimuotų šedevrų: *Jeder Schuss – ein Russ; Jeder Stoss – ein Franzos; Jeder Tritt – ein Brit.* Šio „poetiško" palinkėjimo vertimas iš vokiečių į lietuvių kalbą galėtų skambėti maždaug taip: kad nuo kiekvienos kulkos mirtų rusas, nuo kiekvieno smūgio žūtų prancūzas, kiekviename žingsnyje kristų britas.

* Šio kūrinio pavadinimas į lietuvių kalbą, regis, neverčiamas. Pažodžiui iš prancūzų k. išvertus būtų *Tikslus* arba *Tikras*.

** Tėvažudystė (vok.).

[1731] G. V. Contreras, *Pio XII Y La Guera*, Typografia Poliglota Vaticana, 1942, p. 18–24.

1939 m. rugsėjo 1 d. Vokietija užpuolė Lenkiją. Karštligiški Italijos ambasadoriaus Berlyne Bernardo Attolico bandymai rugsėjo 1–2 dienomis bet kokią alternatyvą karui ir „<...> paskutinę minutę išgelbėti“ taiką[1732] buvo nesėkmingi. Rugsėjo 3 d. vykdydamos savo sąjunginiškus įsipareigojimus Lenkijai, karą Vokietijai paskelbė Didžioji Britanija ir Prancūzija. Tiesa, laužydamos elementarią karo logiką, jos jokių aktyvių veiksmų nesiėmė, o užėmė tik pasyvią, gynimosi poziciją[1733]. Nepaisant to, Antrasis pasaulinis karas gana sparčiai įsiliepsnojo, ir galutinai paaiškėjo, jog taikos šalininkų diplomatinės pastangos jam užkirsti kelią galutinai žlugo. Juolab kad po dviejų savaičių *de facto* į karą įsitraukė ir bolševikinis rytų kolosas. Vykdydama 1939 m. rugpjūčio 23 d. nepuolimo pakto su Vokietija slaptuosius protokolus, Sovietų Sąjunga rugsėjo 17 d. smogė Lenkijos Respublikai į nugarą. Per trumpą laiką Raudonoji armija užėmė rytines šios šalies sritis – Vakarų Ukrainą, Vakarų Baltarusiją, Vilniaus kraštą – ir geležiniu pusžiedžiu apjuosė Lietuvos Respubliką iš pietryčių. Tokiomis aplinkybėmis 1939 m. rugsėjo 28 d. įsismaginę agresoriai sudarė dar vieną dvišalį paktą. Vokietija ir SSSR pasirašė sienos ir draugystės sutartį, kuria faktiškai likvidavo Lenkijos valstybingumą ir pakoregavo savo politinės „įtakos sferas“. Slaptas, papildomas sutarties protokolas reglamentavo, kad Vokietijai atitenka papildomos jau nugalėtos Lenkijos sritys (Liublino vaivadija ir dalis Varšuvos vaivadijos), o Sovietų Sąjungai už tai kompensuojama jos įtakos sferai perleidžiant Lietuvą[1734]. Tokiu būdu makiaveliškai, arba, šiuolaikiniais terminais tariant, *fast food** principu, suregzta dviejų agresyviai nusiteikusių totalitarinių sistemų „taiki koegzistencija“ iš principo kuriam laikui patenkino abiejų partnerių interesus: Trečiajam reichui atiteko visa etnografinė Lenkija, o SSSR „sėkmingai“, oficialiai net neįsivėlusi į karą su Vakarų sąjungininkais, aneksavo nuo Lenkijos atplėštas jos rytines sritis bei greta Suomijos, Estijos, Latvijos išplėtė savo geopolitinę įtaką ir Lietuvai.**

Reikia pasakyti, jog nepaisant visų Vatikano pacifikacinę diplomatiją persekiojusių nesėkmių karo išvakarėse, vis dėlto netgi jau prasidėjus karo veiksmams Šventasis Sostas, regis, dar turėjo šiokių tokių vilčių, kad šis karinis konfliktas greitai gali

[1732] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vokietijoje plk. K. Škirpos 1939 09 02 slapta *Pro memoria* URM Politikos departamento direktoriui Ed. Turauskui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2115, l. 30–31.

[1733] R. Geoffrey, *The Soviet Union and the Origins of the Second World War. Russo–German Relations and the Road to War, 1933–1941*, London, 1995, p. 148–149.

[1734] Vokietijos–SSSR sienos ir draugystės sutartis. Slaptas papildomas protokolas, *Nazi–Soviet Relations, 1939–1941. Documents from the Archives of the German Foreign Office as Released by the Department of State*, ed. by R. J. Sontag & J. S. Beddie, New York, 1948, p. 105–107.

* Greito maisto (angl.).

** Apie carinės imperijos geopolitines ambicijas, kurios vėliau sėkmingai perėmė ir komunistinė Kremliaus valdžia, plačiau žr.: *Геополитические факторы во внешней политике России. Вторая половина XVI – начало XX века*, Москва, 2007.

būti lokalizuotas, beprasmiškos žudynės sustabdytos ir sugrąžinta taika. Tokią prielaidą, manytume, leidžia daryti istoriografijoje nevienodai vertinamas faktas, kad pirmosiomis karo savaitėmis Vatikano diplomatija neoficialiai sutiko tarpininkauti taikos paieškoms, kurias inicijavo karą pradėjusi Vokietija ir jos sąjungininkė Italija. 1939 m. rugsėjo antroje pusėje B. Mussolini įpareigotas Italijos užsienio reikalų ministras grafas G. Ciano – nors nenoromis ir netikėdamas, kad A. Hitlerio–B. Mussolini tandemui gali pavykti taip greitai iš sąjungininkų išplėšti taiką[1735], – kreipėsi į Vatikano pasiuntinį prie Kvirinalo monsinjorą Fr. Borgongini-Duca ir, apeliuodamas į Šventojo Sosto moralinę-diplomatinę įtaką Paryžiui bei Londonui, A. Hitlerio vardu sąjungininkams pasiūlė kompromisinį taikos planą*: Vokietija sutinka su Lenkijos valstybės etnografinėmis sienomis (be vokiečių, ukrainiečių, gudų ir lietuvių tautinių mažumų) egzistavimu, o britai ir prancūzai atsisako karo su Vokietija[1736]. Vatikano Valstybės sekretorius kardinolas Luigi Maglione šią informaciją tuoj pat perdavė į Londoną ir Paryžių. Tačiau sąjungininkai vokiečių-italų kompromisinės taikos sugestiją atmetė. Pareikšta, jog tokio pobūdžio kompromisinė taika dėl Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos sutarčių bei įsipareigojimų Lenkijai neįmanoma iš principo[1737]. Negana to, Šventojo Sosto diplomatinis bandymas tarpininkauti kompromisinės taikos paieškoms susilaukė sąjungininkų, taip pat lenkų veikėjų priekaištų. Taip krypstant reikalams, Šventasis Tėvas, regis, nenoromis pradėjo apsiprasti su mintimi, jog karas greičiausiai neišvengiamai bus ilgas, varginantis ir žiaurus.

Tokiomis kontroversiškomis aplinkybėmis 1939 m. spalio paskutinėmis dienomis pasaulį išvydo pirmoji tam tikra prasme ir programinė Pijaus XII enciklika *Summi Pontificatus*. Pasaulietinės politikos bei diplomatijos ir tarptautinių santykių aspektu šis dokumentas, manytume, reikšmingas bent keturiais aspektais. Gana simptomiška ir reikšminga, kad viena įvadinių *Summi Pontificatus* pastraipų buvo skirta ne kam kitam, bet Italijai. Pijus XII visai neatsitiktinai pabrėžė, jog ši enciklika „<...> parašyta visoms tautoms, su ypatingu džiaugsmu visų pirma <...>“ išskiria Italiją, „<...> kuri kaip derlingas Apaštalų Kunigaikščio atnešto katalikų tikėjimo gėlynas po Laterano susitarimo <...> turi garbės vietą (Išryškinta – A. K.) tarp tų valstybių, kurios viešai yra atstovaujamos prie Romos Popiežiaus. Iš šito susitarimo

[1735] Savo dienoraštyje, kuriam grafas G. Ciano paprastai patikėdavo slapčiausias mintis, jam tekusią diplomatinę užduotį Italijos užsienio reikalų ministras reflektavo gana pesimistiškai: „Karas šiandien negali būti greitai užbaigtas – jis tik prasidėjo <...>“. R. Moseley, *Mussolini's Shadow. The Double Life of Count Galeazzo Ciano*, New Haven & London, 1999, p. 88.

* Taikos temomis retorikos A. Hitlerio viešose kalbose nestigo niekada. Apie taiką jis prabilo ir pačiame agresijos prieš Lenkiją įkarštyje. Štai jau 1939 m. rugsėjo 19 d. kalbėdamas Gdanske (Dancige) Trečiojo reicho diktatorius sąjungininkus, pirmiausia britus, energingai kvietė laikytis taikos ir ragino galvoti apie pasaulio reikalus ir ateitį...

[1736] C. Cianfarra, min. veik., p. 191.

[1737] Ten pat, p. 192.

grąžinti Kristaus taiką Italijai užtekėjo lyg laimės aušra, skelbianti ramų ir brolišką sielų susiartinimą šventuose religijos dalykuose ir pilietiniuose santykiuose"[1738].

Mūsų supratimu, šis viešas ir demonstratyvus popiežiaus pareiškimas jokiu būdu nebuvo pagiriamasis žodis italų fašizmui ar dučės vykdomai politikai, bet tik gerai apmąstytas Pijaus XII diplomatinis žingsnis, savotiška konjunktūrinė duoklė Europoje tuomet pagarsėjusiam vadinamajam B. Mussolini sukonstruotam „gestų režimui"[1739]. Drįstume kelti hipotezę, kad šis Vatikano diplomatinis pasažas turėjo gana konkretų pacifikacinį tikslą: „gestų režimo" kūrėją „išaukštinant" suvilioti, atitolinti nuo Trečiojo reicho bei įsitraukimo į karą, kad šitaip būtų lokalizuotas konfliktas ir padidinta taikos galimybė. Konkrečiau, tai buvo Pijaus XII diplomatinis bandymas nubrėžti ryškesnę takoskyrą tarp karą pradėjusios nacistinės Vokietijos bei nuošalyje nuo konflikto kol kas dar stoviniuojančios fašistinės Italijos.

Kad tokia hipotezė tikėtina, manytume, rodo ir visa enciklikos *Summi Pontificatus* „politinio pamušalo" loginė struktūra ir pakankamai aiškus, nors tiesiai ir neįvardytas jos antihitlerinis pobūdis. Susiklosčiusioje tarptautinėje konsteliacijoje Pijaus XII bandymas tokiu būdu blokuoti vadinamosios *Romos–Berlyno ašies** bei *Plieno pakto*** veiksmingumą buvo pakankamai pragmatiškas ir racionalus žingsnis. Bent jau žvelgiant iš pozicijų Katalikų Bažnyčios vadovo, kuris oficialiai nesidomėjo politika ir nebuvo jai įsipareigojęs. Prisimenant, jog tarpukario metais Benito Mussolini buvo reikšminga Europos politinės architektūros figūra, o fašistinė Italija į Trečiojo reicho politinį glėbį galutinai pateko tik po kelerių metų priešinimosi Berlyno revizionistinėms užmačioms, po ilgokų dvejonių ir palyginti gana vėlai, toks Pijaus XII – Eugenio Pacelli apsisprendimas dar suprantamesnis – ilgus metus dirbdamas diplomatinį-valstybinį darbą buvo puikiai perpratęs Europos tarptautinės politikos vingrybes ir diplomatijos užkulisius. Juk B. Mussolini kartu su britais buvo Locarno stabilizacinių susitarimų bei Reino garantinio pakto garantas. B. Mussolini diriguojama Italija ne kartą dalyvavo Tautų Sajungos pacifikaciniuose projektuose. Iš visų Vakarų Europos didžiųjų lyderių dučė bene ryžtingiausiai politiškai pasipriešino dar 1934 m. A. Hitlerio projektuotam Austrijos anšliusui, o 1935 m.

[1738] *Pirmoji Šventojo Tėvo Pijaus XII katalikų episkopatui enciklika „Summi Pontificatus"*, Kaunas, 1939, p. 9.

[1739] A. Cassels, Switching Partners: Italy. A. J. P. Taylor's, *Origins of the Second World War*, The Origins of the Second World War Reconsidered. The A. J. P. Taylor Debate after Twenty-five Years, ed. by G. Martel, Boston-London-Sydney, 1987, p. 89.

* Italijos – Vokietijos politinė sąjunga, vadinamoji *Romos–Berlyno ašis*, sudaryta 1936 m. spalio 28 d.

** Vokietijos–Italijos politinė-karinė sąjunga, vadinamasis *Plieno paktas*, pasirašytas 1939 m. gegužės 22 d. Vatikano Kurijos Ypatingųjų reikalų kongregacijos sekretorius D. Tardini ironiškai šį įvykį replikavo maždaug taip: *Plieno paktą* diktatoriai sudarė tik taikai apginti...

kartu su kitais Europos tarptautinės politikos architektais pasirašė prieš Vokietijos hegemonizmą nukreiptus Stresa susitarimus[1740]. Galų gale kartu su britais, prancūzais bei vokiečiais jis buvo ir Miuncheno pakto signataras. Taigi B. Mussolini geopolitiniai prioritetai pakankamai ilgą laiką, išskyrus porą atvejų – Etiopijos (Abisinijos) krizę bei Ispanijos pilietinį karą – daugiausia ribojosi Viduržemio bei Adrijos jūrų baseinais. Nepaisant gana natūralios šiose platumose italų geopolitinės konkurencijos su prancūzais, dučė likusį laiką buvo vienas ryžtingiausių ir nuosekliausių *status quo* sergėtojų *Senajame žemyne*. Juk ne veltui Didžiosios Britanijos premjeras N. Chamberlainas 1939 m. sausį ryžosi vykti į Romą, norėdamas sulaikyti dabar jau exsargybinį *status quo* B. Mussolini nuo artėjančios sąjungos su Vokietija. Pasak minėto britų istoriko P. Kennedy, Londonui buvo akivaizdu, kad, suvienijus britų ir prancūzų laivynus „su B. Mussolini submarinais", kurių ketvirto dešimtmečio pabaigoje pastarasis jau turėjo per šimtą, buvo galima jūrose tapti jėga – *mare nostrum* ir dominuoti[1741]. O kur dar ilgos ir vizualiai vaizdingos dučės tirados apie bolševizmo ekspansijos grėsmę Vakarų bei Centrinei Europai, kurios kartais kėlė šypseną santūresniems ar solidesniems *Senojo žemyno* lyderiams, bet vis dėlto daugumai jų, net legendiniam britų konservatoriui W. S. Churchilliui buvo pakankamai suprantamos ir malonios[1742].

Be to, nedera pamiršti 1938–1939 m. Italijos–Vokietijos ir B. Mussolini – A. Hitlerio santykių pobūdžio. Nepaisant įsibėgėjančio Romos–Berlyno politinio bičiuliavimosi, 1938 m. pradžioje organizuodamas ir vykdydamas Austrijos anšliusą, A. Hitleris ir jo artimiausia aplinka labiausiai nerimavo ne dėl ko kito, o būtent dėl Italijos diktatoriaus sunkiai prognozuojamų „siurprizų" ir galimos italų prevencinės intervencijos į Austriją[1743]. Nepasitikėjo Trečiasis reichas fašistine Italija ir rėksmingai eskaluodamas Sudetų krizę. Todėl neatsitiktinai 1938 m. birželį J. von Ribbentropas italų ambasadoriui Berlyne Bernardo Attolico pradėjo piršti italų–vokiečių karinės sąjungos – *Plieno pakto* – idėją[1744]. Kitaip tariant, likviduoti dviejų totalitarinių sistemų tarpusavio pasitikėjimo deficitą Berlyne apsispręsta paprasčiausiai paperkant italus. Ir šiuo atveju vokiečius galima suprasti, nes B. Mussolini tikrai

[1740] P. Kenedy, *The Rise and Fall of the Great Powers. Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*, New York, 1987, p. 290–292.

[1741] Ten pat, p. 292.

[1742] Ten pat.

[1743] B. Koszel, *Rywalizacja Niemiecko-Wloska w Europie Środkowej i na Bałkanach w latach 1933–1941*, Poznań, 1987, s. 244–245. (Pasak lenkų istoriko Bogdano Koszelio, A. Hitleris savo bičiulių Hermanno Göringo, Rudolfo Hesso, Franzo von Papeno, Constantino von Neuratho ir Martino Bormanno draugijoje dučės reakcijos į Austrijos anšliusą laukė gana įsitempęs, labai nekantraudamas. Todėl 1938 m. kovo 12 d. žinią iš Romos, kad B. Mussolini anšliusą priima „absoliučiai ramiai", sutiko „<...> su akivaizdžiu palengvėjimu".)

[1744] Ten pat, p. 254.

nevengė tam tikrų siurprizų Berlyno atžvilgiu. Pavyzdžiui, pakanka prisiminti kad ir minėtą 1939 m. balandžio 7–8 d. italų invaziją į Albaniją, apie kurią Berlynas iš anksto nebuvo informuotas[1745].

Taigi, grįžtant prie Pijaus XII enciklikoje *Summi Pontificatus* išsakytų žodžių Italijos adresu, regis, nebus klaidinga konstatuoti, jog popiežius, kuris Europos politinį žemėlapį pažinojo ne iš vadovėlių, o apie Romos ir Berlyno „bičiuliškų" santykių pobūdį dėl savo diplomatų aktyvumo turėjo pakankamai daug bei patikimos informacijos, greičiausiai ir taikė į šią jautrią vietą. Enciklikoje Italija gana akivaizdžiai buvo iškelta prieš Vokietiją. Manytume, jog, puikaus psichologo Pijaus XII skaičiavimu, tai turėjo paakinti „didžiojo politiko" – dučės ambicijas vykdyti savarankišką politiką kiek galint nepriklausant nuo „mažiau kultūringo", bet stipresnio sąjungininko Berlyne. Ar šis subtilus ir sudėtingas diplomatinis Vatikano ėjimas pavyko, jau kitas klausimas, kurio analizė mus pernelyg toli nuvestų nuo nagrinėjamos temos. Todėl čia apsiribosime tik pora retorinių klausimų įsivaizduojamam skaitytojui: 1) kodėl *Plieno pakto* partneris į Antrąjį pasaulinį karą įstojo tik 1940 m. birželio 10 d.? ir 2) ar Italijos įsitraukimas į karą Vokietijos pusėje turėtų būti vertinamas kaip neišvengiamas, ar vis dėlto kaip labiau determinuotas liberalios demokratijos sąjungininkų (prancūzų ir britų) politinių-diplomatinių bei karinių nesėkmių pačioje Antrojo pasaulinio karo pradžioje?

Antra vertus, enciklikoje nedviprasmiškai pasisakyta prieš karą kaip didžiausią baisiausių nelaimių sūkurį. Šiuo aspektu *Summi Pontificatus* aiškiai dvelkė tradiciniu krikščioniškuoju katalikišku pacifizmu, kuriam taika yra nelygstama moralinė vertybė[1746] ir neabejotinai buvo nukreipta prieš karą pradėjusią šalį. Tęsdamas Pijaus XI nusistatymą, šiame dokumente Pijus XII smerkė totalitarizmui būdingą beatodairišką žmogaus pajungimą valstybei ir neribotą valstybės valdžią žmogui ar netgi pavojingą pastarosios siekį uzurpuoti Dievo funkcijas žemėje ir tik jam skirtą vietą[1747]. Kvietė melstis, būti didžiadvasiškiems ir gailestingiems. Užuojautos žodžiu enciklikoje buvo paminėta ir Vokietijos bei Sovietų Sąjungos jau sudorota ir terorizuojama Lenkija. Tiesa, agresoriai dokumente viešai nebuvo įvardyti, tačiau lenkai nedviprasmiškai kviečiami nepalūžti, pasitikėti Dievu, Katalikų Bažnyčia ir tvirtai tikėti savo pilietine-politine ateitimi. Tuo klausimu enciklikoje sakoma: „Ar bereikia Jums sakyti, kad Mūsų tėviška širdis savo užjaučiančia meile yra visai arti prie savo vaikų, ypatingai tų, kurie kenčia, yra prislėgti ir persekiojami? Tautos,

[1745] G. B. Guerri, *Galeazzo Ciano. Una vita (1903–1944)*, Milano, 2001, p. 375–376.

[1746] Joseph Cardinal Ratzinger (pope Benedict XVI), *Values in a Time of Upheaval*, New York-San Francisco, 2006, p. 144–145.

[1747] *Pirmoji Šventojo Tėvo Pijaus XII katalikų episkopatui enciklika „Summi Pontificatus"*, Kaunas, 1940, p. 19.

įtrauktos į tragišką karo verpetą, gal tebėra tik „skausmų pradžioje" <...>, bet jau tūkstančiuose šeimų viešpatauja mirtis, nuliūdimas, raudos ir skurdas. Nesuskaitomų žmogiškų būtybių kraujas, net nekovojančių, kelia aukštyn širdį veriantį skausmo šauksmą, ypač mylimosios tautos Lenkijos, kuri savo ištikimybe Bažnyčiai, savo nuopelnais ginant krikščionišką civilizaciją, įrašyta neišdildomais bruožais istorijos lapuose, turi teisės laukti žmogiškos ir broliškos pasaulio užuojautos. Ir laukia prisikėlimo valandos taip, kaip reikalauja teisingumo ir tikros taikos dėsniai <...>"[1748]. Pastarieji *Summi Pontificatus* žodžiai, manytume, nepaisant oficialaus Vatikano neutralumo, neleidžia abejoti, kieno pusėje iš tikrųjų buvo Šventojo Sosto diplomatijos ir popiežiaus simpatijos.

Enciklikoje *Summi Pontificatus* Pijus XII gana atvirai užsiminė apie nesėkmę siekiant apsaugoti pasaulį nuo karo ir netiesiogiai atsakė savo kritikams, kaltinusiems jį polinkiu į Vokietiją. Savo parodytas intencijas 1939 m. rugpjūčio paskutinėmis dienomis Varšuvoje dėl Gdansko (Dancigo) bei rugsėjo antroje pusėje – dėl separatinės taikos popiežius aiškino taip: „Mes neapleidome nieko iš to, ką galėjome bandyti ta forma, kurią mums nurodė Mūsų apaštališka tarnystė ir priemonėmis, kurias turėjome, kad sukliudytume griebimosi ginklų ir palaikytume atvirą kelią į garbingą viena kitai šaliai susitarimą <...>. Mes laikėme savo prievole <...> visa pajudinti, kad apsaugotumėm visą žmoniją ir krikščioniją nuo pasaulinio gaisro baisybių net tuo atveju, jei kas būtų klaidingai supratęs Mūsų intencijas ir tikslus" (Išryškinta – A. K.)[1749]. Šią savo principinę poziciją Pijus XII pakartojo ir baigiantis Antrajam pasauliniam karui, kai kritika Vatikano adresu dėl turėtų santykių su Vokietija vėl sustiprėjo[1750].

Šventojo Tėvo enciklika *Summi Pontificatus* Europoje ir Lietuvoje buvo sutikta viltingai, o Trečiajame reiche, aišku, ne itin geranoriškai. Tuo metu, kada Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos vadovai – prancūzų prezidentas Albert Lebrun, premjeras Edouard Daladier bei britų užsienio reikalų sekretorius lordas E. F. Halifaxas – viešai citavo, gyrė enciklikos teiginius ir jais savo kalbas rėmė, Vokietijos užsienio reikalų ministras J. von Ribbentropas, pareiškė, kad šis dokumentas pirmiausia nukreiptas prieš Trečiąjį reichą[1751]. Nors vokiečių ambasadorius Vatikane Diego von

[1748] Ten pat, p. 29.

[1749] Ten pat, p. 29–30.

[1750] 1945 m. birželio 2 d. Šventajai Kardinolų Kolegijai Pijus XII apie Vatikano santykius su Trečiuoju reichu aiškino: „<...> kol dar nebuvo pranykęs paskutinis vilties šešėlis, kad tas sąjūdis galėtų nueiti kita, mažiau pražūtinga kryptimi <...> Bažnyčia darė, kas buvo galima <...>, kad pastatytų tvirtą kliūtį" nacistinei politikai. (Pijaus XII kalba Kardinolų Kolegijai 1945 06 02 apie santykius su nacių Vokietija, V. Brizgys, *Paskutiniųjų popiežių enciklikų ir Pijaus XII kalbų rinkinys svarbesniais žmonijos viešojo gyvenimo klausimais*, Roma, 1949, p. 582–583.)

[1751] Е. С. Токарева, min. veik., p. 246.

Bergenas įtikinėjo, kad popiežius jokiu būdu nenorėjęs užgauti vokiečių nacijos jausmų, vis dėlto Trečiojo reicho valdžia savo nusistatymo nepakeitė. Encikliką *Summi pontificatus* buvo uždrausta platinti ir ja remtis Vokietijoje. Tiesa, ar toks kraštutinis nacių bandymas apsaugoti savo šalies piliečius, – pirmiausia gausią katalikų bendruomenę, kuriai popiežius vis dėlto buvo neabejotinas autoritetas, – nuo enciklikoje skelbiamų idėjų pasiteisino, galima suabejoti, nes 1939 m. pabaigoje – 1940 m. pavasarį prancūzų aviacija virš Trečiojo reicho teritorijos numetė apie 100 000 šios enciklikos kopijų. Turint galvoje, kad enciklika buvo paskleista didžiulėje teritorijoje, vargu ar visą šią literatūrą sugebėjo surinkti ir neutralizuoti nacių policinė sistema. Taigi Šventojo Tėvo pacifistinės, antitotalitarinės idėjos bei žodžiai vokiečius vis dėlto pasiekė ir bent jau vertė labiau suabejoti nacistinės vyriausybės vykdoma vidaus bei užsienio politika.

Be to, tuo pačiu metu *Summi pontificatus* skelbiamas pacifistines idėjas komentavo, analizavo ir populiarino dar Pijaus XI iniciatyva ir markizo Guglielmo Marconi pastangomis[1752] 1931 m. vasario 12 d. įkurtas garsusis Vatikano radijas[1753]. Iš principo nesikišdamas į politiką ir nespręsdamas karo pagrįstumo, teisingumo ar neteisingumo klausimo, Vatikano radijas labiausiai akcentavo moralinį-etinį problemos aspektą: smerkė karą kaip vieną didžiausių žmonijos nuodėmių, ryškino jo žiaurumus ir daromus nusikaltimus, žmogaus – piliečio ir krikščionio – teisių šiurkščius pažeidimus. Radijo laidose ne kartą buvo pabrėžti bolševikų[1754]

[1752] Įdomu, jog G. Marconi kompanijos Vatikane dar trečio dešimtmečio pradžioje pastatytas radijo siųstuvas apaštališkuosius pranešimus *Urbi et orbi* sėkmingai siuntė beveik iki XXI a. pradžios. Kita vertus, dar XIX a. pabaigoje, 1897 m., Londone įkurta G. Marconi kompanija „Marconi Hause", XX a. pradžioje sėkmingai išsiplėtusi į kitas Europos bei pasaulio šalis – Italiją, Ispaniją, JAV, Kanadą, Japoniją, etc., savininkui atnešė ne tik markizo titulą, šlovę, bet ir solidžius turtus, kuriuos po tėvo mirties paveldėjo jo dukra Elettra Marconi. Nuo 2006 m. pavasario Lietuvos Respublikos ambasada prie Šventojo Sosto ambasadoriaus Algirdo Saudargo pastangomis yra įsikūrusi patalpose name beveik ant Tibro kranto ir greta Vatikano, pačiame Romos centre – *Corso Vittorio Emanuele II*, kurio didžioji dalis ir šiandien dar priklauso jau garbaus amžiaus G. Marconi dukrai markizei Elettra'i Marconi. (Plačiau apie radijo siųstuvo išradėją, jo sėkmingą verslą, turiningą gyvenimą bei susitikimus su Pijumi XI, kardinolu E. Pacelli, Anglijos karališkąja šeima Bekingemo rūmuose, Vittorio Emanuele III, B. Mussolini'u, Gabriele D'Annuzio, etc. žr.: M. C. Marconi, *Mio marito Guglielmo*, Milano, 2002.)

[1753] M. C. Marconi, min. veik., p. 73–76. (Vatikano radijo inauguracinėse iškilmėse Vatikane dalyvavo ne tik žymūs Šventojo Sosto pareigūnai su Valstybės sekretoriumi kardinolu E. Pacelli, bet ir pats popiežius. Pijus XI, skirtingai, pavyzdžiui, nuo Gregorijaus XVI, kuris XIX a. penktame dešimtmetyje dujinį apšvietimą ir traukinius vadino „velnio darbu", buvo modernus žmogus ir puikiai suprato techninės pažangos reikšmę bažnyčiai bei tikintiesiems.)

[1754] Bolševikų daromus gausius nusikaltimus prieš vietos dvasininkus bei eilinius piliečius okupuotos Lenkijos pasienio rajonuose, besiribojančiuose su Lietuva, fiksavo lietuvių pareigūnai. Štai 1940 m. pavasarį Alytaus apskrities viršininkas K. Kalendra raporte Vidaus reikalų ministerijos Policijos departamentui rašė: „Dauguma SSSR kareivių sulipę ant medžių stebi, kad niekas nebėgtų į Lietuvą. Raiti patruliuoja. Pasienio kaimai apsupti raitų ir pėsčių patrulių. Nieko neišleidžia. <...>

bei nacių[1755] daromi nusikaltimai piliečiams ir Bažnyčiai okupuotoje Lenkijoje. 1940 m. žiemą ir pavasarį, karo gaisrui Europoje vis labiau įsiplieskiant, radijas

SSSR pusėje, Mardasavo, Puvočių, Kaibučių ir Trasnykų kaimuose antrą dieną girdėti gabenamųjų žmonių verksmas. Marcinkonių stambesnius ūkininkus ir abu kunigus išvarė į plentą akmenų skaldyti. Kunigams davė suskaldyti 8 mł akmenų. Gyventojai, pamatę, kad kunigai skaldo akmenis, padėjo skaldyti. SSSR kareiviai kunigų neatleido pareikšdami, kad jie per greitai suskaldė duotą normą, ir liepė jiems suskaldyti dar 8 mł. <...> Jauni vyrai dauguma norėtų perbėgti į mūsų pusę, bet SSSR kareiviai gaudo ir veža į tolimą nuo sienos Rusiją. <...> Visus buvusius prie kelių kryžius SSSR kareiviai sušaudė ir nuvertė. Marcinkonių kunigai verčiami kirsti mišką ir skaldyti akmenis ir t. t. <...> SSSR valdžios organai naktimis išveža gyventojus į SSSR gilumą. Išveždami beveik visuomet išardo šeimas, t. y. vyrus siunčia vienur, o žmonas – kitur. Išveždami vietos gyventojus SSSR valdžios organai siunčia į pirtį neva tai sanitariniais sumetimais. Faktinai gi pirtyse nuo gyventojų atimami rūbai ir apavas ir pakeičiami kitais ir vyžomis. Atbėgėliai vyžas vadina „batai su ilgais šniūrais". Gyventojų manta naktimis išvežama sunkvežimiais nežinoma linkme. <...> Visus buvusios Lenkijos karininkus, liktinius puskarininkius, policijos tarnautojus, valdininkus ir bendrai turtingesnius žmones rusai jau išgabeno į SSSR gilumą ir baigia gabenti. Beveik visas valdiškas vietas užėmė vietos žydai <...>. Naktį iš 24 į 25 d. [balandžio. – A. K.] į Viršrodukos kaimą buvo suvaryta daug padvadų ir pradėta kaimas kraustyti. Rusų pusėje buvo girdėti gan intensyvus šaudymas". (Alytaus apskrities viršininko K. Kalendros 1940 04 26 slaptas pranešimas VRM Policijos departamentui, *Lietuvos okupacija ir aneksija 1939/1940. Dokumentų rinkinys*, Vilnius, 1993, p. 173–175; Plačiau apie sovietų teroristinį režimą bei padarytus nusikaltimus Antrojo pasaulinio karo pradžioje okupuotose ir aneksuotose buvusios Lenkijos srityse žr.: Н. Лебедева, *Катынь: преступление против человечества*, Москва, 1996; *W Przeddzień zbrodni Katyńskiej. Agresja Sowiecka 17 września 1939 roku*, Warszawa, 1999.)

1755 Pro Lietuvos pareigūnų akis nepraslydo nepastebėti ir nacistinės Vokietijos daromi karo nusikaltimai. Terorizuodami vietos taikius gyventojus, naciai, galima sakyti, tiesiog lenktyniavo su bolševikais. Pavyzdžiui, dar 1939 m. spalį pareiškę, jog visos „<...> mokyklos turės būti nacionalsocialistinės", jie ėmėsi sparčiai uždarinėti lietuviškas mokyklas Seinų–Punsko srityje. Mušė, grasino išvežti į koncentracijos lagerius bei psichologiškai terorizavo to krašto lietuviškų mokyklų mokytojus bei jų artimuosius. Plėšė ir naikino vietos gyventojų bei lietuviškų kooperatyvų turtą, motyvuodami, kad po Lenkijos valstybės sunaikinimo dabar tas „<...> turtas priklausąs Vokietijai". Tačiau labiausiai naciai persekiojo Lenkijos žydus. Nacių vykdytas teroras kėlė daug rūpesčių ir Lietuvos diplomatams. Štai 1939 m. lapkritį Lietuvos URM Politikos departamento direktorius dr. Edvardas Turauskas savo *Pro memoria* rašė: „<...> vokiečiai tebelaiko tremiamus žydus anapus administracinės linijos. Tuo reikalu padaryti Berlyne ir čia, Kaune, pas vokiečius demaršai dar nedavė jokių rezultatų. Tie žmonės šąla laukuose ir durpynuose jau 10 dienų. Vakar /XI. 6./ buvo nuvykę į vietą tam tikro komiteto atstovai, kurių tarpe buvo ir vienas amerikietis. To komiteto narių įspūdis iš matytų vaizdų yra baisus: vaikai nuo šalčio serga ir yra net vienas našlaitis su 40° temperatūros, keletas žmonių jau mirė. Žodžiu, matyti vaizdai neapsakomi ir neaprašomi. <...> kitose vietose taippat yra sutelkta apie 1.500 žydų, kuriuos irgi kėsinamasi permesti į mūsų pusę. Viena iš tokių tremtinių motina su dviem 6 mėnesių dvynukais iš desperacijos bandė skandintis, bet mūsų pareigūnų buvo išgelbėta ir priglausta mūsų pusėje. <...> iš stumiamų į mūsų pusę žydų, slapčiomis perbėgusių, jau yra įsiregistravę mūsų įstaigose 560. <...> pastebėta, jog ne tiktai aukščiau nurodytuose rajonuose, bet ir visame mūsų pasienyje su Vokietija bandoma permesti žmones į mūsų pusę. Turimomis žiniomis, vokiečiai gi iš Dancigo ir iš Gdynės yra perkėlę apie 120.000 lenkų ir žydų ir tuos iš jų, kurie pasisako turėję kada bent kokį ryšį su Lietuva, atgabena į pasienį ir stengiasi perstumti į mūsų pusę". (Lietuvos URM Politikos departamento direktoriaus dr. E. Turausko 1939 11 09 slapta *Pro memoria* apie lapkričio 6 d. pokalbį su DULR reikalų vedėju Nasevičiumi dėl vokiečių elgesio su lietuviais mokytojais Punsko–Seinų srityje, *LCVA*, f. 648, ap. 1, b. 54, l. 228; Lietuvos URM Politikos departamento direktoriaus E. Turausko

organizavo „Maldų už taiką" kampaniją, kuria siekta paveikti ir neutraliteto pozicijose išlaikyti vis labiau nerimstančią Italiją bei kai kurias kitas Europos šalis. Sulaikyti Italiją nuo įsitraukimo į karą Šventasis Sostas siekė ne tik maldomis. Didžiulių pastangų bei įvairių iniciatyvų čia rodė ir Vatikano diplomatija, kuri, subtiliai apeliuodama į jautrią B. Mussolini „išmintį", gana ilgą laiką puoselėjo viltį išlaikyti Italiją neutraliteto pozicijose.

Antikarines idėjas tuomet populiarino ir tam tikra prasme Vatikano oficiozo vaidmenį atlikęs *L'Osservatore Romano*. Jo skiltyse, ypač žurnalisto Guido Gonelli rengiamose periodinėse politinėse apžvalgose, gana daug dėmesio buvo skiriama totalitarinių, karą sukursčiusių valstybių – Vokietijos ir SSSR – kritikai, jų vykdomai iš esmės teroro ir persekiojimų politikai okupuotose teritorijose. Laikraštyje nuolat akcentuota, jog karas iš principo yra nusikaltimas žmonijai, o jo idėjos kyla tik socialiai mistifikuotose, totalitarinėse visuomenėse, kurių priešakyje stovi absoliučiai valiuntaristinė ir niekam neatsakinga valdžia[1756].

Tokia šio laikraščio pozicija buvo pakankamai dėsninga. 1939 m. pabaigoje Berlyne vis garsiau skambant šūkiui „Vokietija arba Anglija: gyventi arba žūti!"[1757], Pijus XII ir jo diplomatai dėjo labai daug pastangų taikai sugrąžinti. Štai gruodžio 19 d. Šventojo Sosto nuncijus Berlyne Cesare Orsenigo susitiko ir net dvi valandas konfidencialiai kalbėjosi su Vokietijos užsienio reikalų ministru J. von Ribbentropu. Susitikimo ir pokalbio turinys paskelbtas nebuvo, todėl Europos spauda, pirmiausia švedų leidžiamas *Stockholms Tidningen,* galėjo tik spėlioti, jog pagrindinė pokalbio tema buvo taikos klausimas, todėl artimiausiu metu vėl galima laukti taikingų Šventojo Tėvo iniciatyvų ar netgi tarpininkavimo atkuriant taiką[1758]. Kaip parodė vėlesni įvykiai, kai kurios laikraščio prognozės iš dalies pasitvirtino.

Pačiose 1939 m. Šv. Kalėdų išvakarėse Pijus XII žengė dar vieną ryškų diplomatinį žingsnį. Gruodžio 21 d. Vatikane įvyko jo susitikimas su Italijos karaliumi ir (Abisinijos) Etiopijos imperatoriumi Vittorio Emanuele III. Karalių-imperatorių pas Šventąjį Tėvą į Vatikaną atlydėjo jo žmona karalienė Elena, Italijos ambasadorius Vatikane Dino Alfieri ir keturiasdešimt žymių asmenų[1759]. Popiežiaus ir karaliaus-

1939 11 09 slapta *Pro memoria* apie pokalbį telefonu su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru Vokietijoje pulk. Kaziu Škirpa, ten pat, l. 231–232; Alytaus apskrities viršininko K. Kalendros 1940 04 26 slaptas pranešimas VRM Policijos departamentui, *Lietuvos okupacija ir aneksija 1939/1940. Dokumentų rinkinys,* p. 173–175. Plačiau apie nacių karo nusikaltimus Lenkijoje žr.: Sz. Datner, J. Gumkowski, K. Lesczyński, *War Crimes in Poland. Genocide 1939–1945*, Warszawa-Poznań, 1962.)

[1756] Е. С. Токарева, min. veik., p. 248.

[1757] „Vokietija arba Anglija – gyventi arba žūti!", *XX amžius*, 1939 12 23, p. 7.

[1758] Reikšmingas nuncijaus pasitarimas su Ribbentropu, *XX amžius*, 1939 12 20, p. 1.

[1759] Šiandien popiežius priima Italijos karalių, *XX amžius*, 1939 12 21, p. 1.

imperatoriaus pasikalbėjimas užtruko beveik valandą. Tai buvo tik antras* Vittorio Emanuele III vizitas į Šventąjį Sostą ir pirmas susitikimas akis į akį su popiežiumi Pijumi XII. Atrodo, jog tai vėlgi buvo puikiai apmąstytas Šventojo Tėvo diplomatinis bandymas, turėjęs konkrečius tikslus: panaudojant solidų karaliaus-imperatoriaus autoritetą bei įtaką šalyje, paveikti diktatorių B. Mussolini, kuris formaliai juridiškai vis dar buvo pavaldus karaliui, ir paspausti jį išlaikyti Italiją neutraliteto pozicijose bei panaudojant Italijos tarptautinį-politinį potencialą patyrinėti taikos sugrąžinimo Europoje perspektyvas. Tokie popiežiaus sumanymai labiau suprantami prisimenant, jog Vittorio Emanuele III nebuvo karo šalininkas, o nuo diktatoriaus B. Mussolini valios ir vienokio ar kitokio apsisprendimo labai daug priklausė, kuriuo keliu pasuks ši totalitarinė valstybė. Tuo pačiu metu ir kiek vėliau apmaldyti B. Mussolini karingumą Vatikano diplomatija ne kartą bandė ir per diktatoriaus šeimą: žmoną, dukrą Eddą ir žentą** – užsienio reikalų ministrą grafą Galeazzo Ciano bei panaudojant JAV politinio-diplomatinio poveikio potencialą[1760].

Itin daug vilčių Vatikane buvo dedama į Italijos užsienio reikalų ministrą, kuris nuo savo uošvio, šalies diktatoriaus akivaizdžiai skyrėsi geresniu išsilavinimu, aristokratiškomis manieromis ir santūriu charakteriu. Skirtingai nei B. Mussolini, grafas G. Ciano negalėjo pasigirti populiarumu tarp fašistų (ypač jų senosios gvardijos), tačiau priklausė labiau rafinuotam socialiniam sluoksniui ir turėjo nemažai draugų tarp pasiturinčių verslininkų, juristų bei aristokratų, kuriais B. Mussolini paprastai nepasitikėjo[1761]. Negana to, nemažai gerų pažįstamų bei biznio partnerių grafas G. Ciano, regis, turėjo ir tarp žydų. Nuo savo uošvio jis skyrėsi ir tuo, jog dėl nepriekaištingo išsilavinimo bei turiningos diplomatinės karjeros*** matė gerokai

* Pirmas Vittorio Emanuele III vizitas į Vatikaną įvyko 1929 m. istorinių Laterano susitarimų pasirašymo proga. Tą kartą Italijos karalius susitiko su popiežiumi Pijumi XI.

** Grafas G. Ciano buvo vedęs Italijos diktatoriaus dukrą Eddą Rosą Mussolini. Ciano'ų šeima augino tris vaikus: Fabrizio, Raimondą ir Marzio.

1760 С. Токарева, min. veik., p. 253.

1761 R. Moseley, *Mussolini's Shadow. The Double Life of Count Galeazzo Ciano*, New Haven & London, 1999, p. 21–22.

*** 1930 m. balandį vedęs Italijos fašistų lyderio dukrą, G. Ciano padarė žaibišką ir įspūdingą karjerą: beveik iškart po „medaus mėnesio" jis buvo paskirtas Italijos generaliniu konsulu į Kiniją (Šanchajų), o vėliau tapo Italijos *Chargé d'Affaires* šioje šalyje. Kurį laiką gyveno Pietų Amerikoje, o 1936 m., sulaukęs vos 33 m. amžiaus, grafas G. Ciano buvo paskirtas Italijos užsienio reikalų ministru. Pastebėtina, jog įkopdamas į šią diplomatinės karjeros viršukalnę grafas G. Ciano jauniausio amžiaus ir aukščiausių pareigų estafetėje aplenkė iki tol pirmavusį Lietuvos užsienio reikalų ministrą Stasį Lozoraitį ir tapo jauniausiu užsienio reikalų ministru Europoje. Į analogišką postą Lietuvoje S. Lozoraitis buvo paskirtas 1934 m., tai yra turėdamas 35 m. amžiaus. Beje, šioje jauno amžiaus ir aukštų pareigų estafetėje pastarasis 1934 m. tik pakartojo savo tėvynainio prof. A. Voldemaro pasiekimą, kuris 1918 m. rudenį besikuriančios Lietuvos valstybės premjeru ir užsienio reikalų ministru tapo taip pat būdamas tik 35 metų.

platesnį tarptautinį-politinį horizontą ir Italijos vietą jame, atidžiau analizavo politinius procesus, beveik nevartojo emocingos fašistinės retorikos ir nesinaudojo mimika, bet labiau vertino diplomatijos galimybes tarpvalstybiniuose santykiuose[1762]. Tačiau bene svarbiausia šiuo atveju buvo tai, jog grafas G. Ciano, priešingai nei B. Mussolini, buvo linkęs ieškoti sutarimo su karaliumi Vittorio Emanuele III ir įsiklausyti į Šventojo Sosto nuomonę. Skirtingai nei Italijos diktatorius, jo paskirtasis užsienio reikalų ministras gana atidžiai tausojo gerus santykius su Vatikanu[1763].

Kita vertus, ne mažiau reikšminga susiklosčiusioje situacijoje Vatikanui buvo ir tai, jog grafas G. Ciano, nors buvo linkęs „manevruoti" formuojant santykius su Trečiuoju reichu, niekada nesimpatizavo „šizofreniškam" nacių režimui ir netikėjo „galutine" Vokietijos karine-politine pergale Europoje. Be to, Vatikanui buvo paranku, jog grafas buvo nuoseklus gerų santykių su Didžiąja Britanija šalininkas. Dar 1937 m. savo artimiausiam bičiuliui Roberto Cantalupo – bei vėliau slapta ilgus metus rašytame dienoraštyje jis ne kartą prisipažino esąs „anglofilas". „Kuo ilgiau esu šiame poste – randu draugų tarp anglų", – konstatavo Italijos užsienio reikalų ministras 1938 m., o 1939 m. vasarį, po vizito į Varšuvą, jis netgi pradėjo užuolankomis samprotauti apie Italijos–Lenkijos–Vengrijos–Jugoslavijos sąjungą, kuri pažabotų vis labiau žemyne įsisiautėjančią Vokietiją[1764]. Nebuvo Vatikano diplomatams didelė paslaptis ir tai, jog, 1939 m. rugsėjį Vokietijai užpuolus Lenkiją, grafas G. Ciano gana energingai bandė atkalbėti B. Mussolini nuo artimų ryšių su A. Hitleriu[1765]. Nors šis bandymas tuomet nepavyko ir dėl to Italijos užsienio reikalų ministro santykiai su uošviu tiek pašlijo, jog niekada nebebuvo atitaisyti, tačiau grafo G. Ciano autoritetas Vatikano diplomatų akyse dėl to nesumenko. Greičiau atvirkščiai. Taigi 1939 m. pabaigoje – 1940 m. pirmoje pusėje Šventojo Sosto diplomatija turėjo pakankamai daug racionaliai paaiškinamų priežasčių siekiant taikos bandyti veikti būtent per Italijos užsienio reikalų ministrą.

[1762] Šiuo atveju pasakytina, jog B. Mussolini gyvenimo būdas bei požiūris į diplomatus ir diplomatiją gerokai skyrėsi nuo grafo G. Ciano. Netgi savo politinės veiklos ir šlovės zenite, ketvirtojo dešimtmečio antroje pusėje, B. Mussolini daugeliu aspektų, regis, išlaikė Vakarų visuomenei būdingo vadinamojo „mažojo žmogaus" tipiškus bruožus. Štai kaip Italijos diktatorių 1937 m. pabaigoje apibūdino Japonijos ambasadorius Prancūzijoje Sugimura, kuris B. Mussolinį turėjo progos pažinti iš arti. Tokijo diplomatas P. Klimui tvirtino, jog „Musolini labai nekenčiąs diplomatų, nes į juos žiūrįs kaip į ponus, aristokratus. Gi jisai esąs iš esmės socialistas ir proletariato gynėjas, nes visa Italija neturtinga, <...> gyvena kukliai, labai taupiai. <...> Jo žmona ir šiandien jam klojanti lovą. Visa Mussolinio laikysena vienuolio arba labai taupaus mažojo žmogaus tipo". (Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P. Klimo 1937 08 23 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui, *LCVA*, f. 648, ap. 1, b. 29, l. 164.)

[1763] R. Moseley, min. veik., p. 22.

[1764] Ten pat, p. 36, 65.

[1765] Ten pat, p. 86–87.

Nemažą reikšmę Europos ir pasaulio politinei-moralinei situacijai turėjo 1939 m. gruodžio 24 d. Pijaus XII pasakyta Kalėdinė kalba, kurioje popiežius nurodė „būtinybę atkurti taiką", ir tarptautinei bendrijai pasiūlė būsimos teisingos taikos bei taikaus sugyvenimo principus: „tamsių <...> egoistinių medžiaginių" interesų atsisakymas ir grįžimas prie „dieviškosios teisės šaltinio"; „gyvybinė teisė" didelėms ir mažoms tautoms būti ir gyventi nepriklausomoms; būtinybė „išsivaduoti iš ginklavimosi vergijos" bei visuotinis nusiginklavimas; tarptautinio arbitražo sukūrimas ir visų nesutarimų sprendimas tik sąžiningomis derybomis ir sutartimis; teisingumas visų tautų, tautinių mažumų ir etninių grupių atžvilgiu; tarptautinių santykių grindimas moralinio teisingumo, pakantumo kitatikiams ir humanizmo principais bei visiškas tarpusavio pasitikėjimas[1766]. Europos kariaujančios šalys bei vienaip ar kitaip prie jų besitaikstantys neutralai šią Pijaus XII iniciatyvą sutiko santūriai. Įdomu tai, jog pacifistines Šventojo Sosto pastangas tuomet pripažino netgi sovietinė diplomatija. Štai SSSR reikalų patikėtinis Italijoje L. B. Gelfandas 1940 m. sausio pirmomis dienomis, po pokalbio su šios šalies URM Politikos departamento direktoriumi Gino Butti, telegramoje iš Romos į Maskvą konstatavo, kad Vatikanas labai stengiasi sugrąžinti Europai taiką, tačiau kol kas jo pastangos nėra ir vargu ar bus sėkmingos[1767].

Itin palankiai Pijaus XII kalėdinę kalbą komentavo JAV prezidentas ir jo administracija, Valstybės Departamentas bei amerikiečių spauda. Po šios kalbos praslinkus vos keletui dienų, JAV prezidentas Franklinas Delano Rooseveltas[1768] priėmė ryžtingą ir Europoje itin populiarų sprendimą. Dar 1939 m. pradžioje tvirtai pasisakęs prieš agresorius bei viešai sukritikavęs „tradicinę"[1769] JAV izoliacionizmo ir neutralumo politiką[1770], tų pačių metų pabaigoje JAV prezidentas reziduoti prie

1766 Popiežiaus kalėdinis žodis apie teisingumą ir garbingą taiką, *XX amžius*, 1939 12 27, p. 4.

1767 SSSR reikalų patikėtinio Italijos Karalystėje L. B. Gelfando 1940 01 03 šifruota telegrama SSSR užsienio reikalų liaudies komisariatui, *Документы внешней политики 1940 – 22 июня 1941*, Москва, 1995, c. 11.

1768 Europos, taigi ir Lietuvos, diplomatija šį JAV prezidentą labai vertino. Štai buvęs Prancūzijos premjeras, senatorius Albert'as Sarraut'as, grįžęs iš turnė po JAV, 1937 m. sausį Paryžiuje P. Klimui labai gyrė Fr. D. Rooseveltą dėl jo „<...> demokratiškumo ir paprastumo, <...> kad pas jį gali kiekvienas užeiti, nes jis priima tam tikromis dienomis paprasčiausią pilietį, darbininką ar bedarbį. Jo energija ir valia esančios tokios didelės, kad apgalėjusios net jo kojų paralyžių". (Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P. Klimo 1937 01 29 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui, *LCVA*, f. 648, ap. 1, b. 29, l. 38.)

1769 Plačiau apie JAV „tradicinio" neutraliteto politiką, jos poveikį tarpukario Europos politinei raidai bei Antrojo pasaulinio karo genezei žr.: Д. Г. Наджафов, *Нейтралитет США 1935–1941*, Москва, 1989.

1770 Verta pažymėti, jog tokia JAV prezidento pozicija – tvirta parama pacifistinėms Vatikano pastangoms – buvo visiškai natūrali ir dėsninga. Principinę savo nuostatą nesitaikstyti su Europoje pagreitį vis labiau įgaunančia prievarta bei agresija ir užkirsti galimam karui kelią F. D. Rooseveltas išsakė dar metų pradžioje – 1939 sausio 4 d. žymiojoje savo kalboje, kurioje bene pirmą kartą „<...>

Šventojo Sosto paskyrė savo „asmeninį" diplomatinį atstovą, pramonininką Myroną G. Taylorą. Šis Fr. D. Roosevelto žingsnis rodė, jog Šventojo Sosto tarptautinis autoritetas bei įtaka Europos politiniams procesams auga. Reikia pasakyti, jog Fr. D. Roosevelto pasirinkimas į Vatikaną siųsti būtent M. G. Taylorą nebuvo atsitiktinis dalykas. Pirmiausia M. G. Tayloras buvo geras prezidento bičiulis. Antra, jis asmeniškai pažinojo popiežių Pijų XII dar nuo tų laikų, kai šis nebuvo Šventuoju Tėvu. Trečia, M. G. Tayloras turėjo vilą Florencijoje, į kurią beveik kasmet atvykdavo atostogauti, taigi daugiau ar mažiau pažinojo Italiją bei Europą.

Kita vertus, toks JAV prezidento žingsnis nebuvo kažkuo ypatingas ar staigus posūkis jo politikoje, nes Fr. D. Roosevelto administracija jau ir anksčiau siekė ar net ieškojo būdų pagerinti santykius su Vatikanu. Pavyzdžiui, 1939 m kovo pradžioje į Vatikane vykusią Pijaus XII intronizaciją amerikiečių prezidentas savo iniciatyva reprezentuoti Jungtines Amerikos Valstijas buvo nusiuntęs ambasadorių Didžiojoje Britanijoje kataliką Josephą Kennedy. Tai neliko nepastebėta Vatikane ir Europoje. JAV ir Vatikano diplomatiniams santykiams gerinti daug nuveikė ir Jungtinių Valstijų katalikų lyderis, Niujorko arkivyskupas kardinolas Francesco Spellmanas[1771]. Tačiau JAV administracijai plėtoti diplomatinius ryšius su Vatikanu buvo palankūs toli gražu ne visi veiksniai. Gerokai trukdė Jungtinėse Valstijose įsišaknijęs antikatalicizmas. Be to, XX a. ketvirtajame dešimtmetyje katalikai JAV konfesiniu požiūriu buvo palyginti negausi bendruomenė. Jų atstovai nepriklausė tuometiniam JAV politiniam bei biznio isteblišmentui. Vis dėlto reikia pripažinti, kad Fr. D. Rooseveltas šias aplinkybes tuomet sugebėjo apeiti.

Į Vatikaną JAV prezidento „asmeninis atstovas" atvyko jau 1940 m. vasarį. Tiesa, kai kurie duomenys leidžia teigti, jog iš šios M. G. Tayloro diplomatinės misijos Šventasis Sostas tikėjosi gerokai daugiau, nei amerikietis sugebėjo atlikti. Nuo M. G. Tayloro misijos Vatikane pradžios praslinkus vos mėnesiui, 1940 m. kovo viduryje Šventojo Sosto Ypatingųjų reikalų sekretorius Lietuvos pasiuntiniui skundėsi, jog „Vatikanas kiek nusivylęs tąja misija", ir įvardijo ją tik kaip „<...> *manovre elettorali di Roosevelt*"*[1772]. Be to, monsinjoras D. Tardinis dr. St. Girdvai-

aiškiai pasisakė prieš tradicinę Amerikos neutralumo politiką, kuri tesanti maloni tik užpuolikui". Ši JAV prezidento kalba Europoje tuomet sukėlė didžiulį atgarsį. (Amerika pasiruošusi pasipriešinti imperialistams, *XX amžius*, 1939 01 05, p. 1; J.A.V. sukyla prieš Berlyną – Romą – Tokiją. Prancūzai apie vakarykščią Roosevelto kalbą, ten pat.)

[1771] Thomas Patrick Melady, *The Ambassador's story. The United States and the Vatican in World Affaires*, Huntington-Indiana, 1994, p. 44–45.

* Roosevelto rinkiminis manevras (it.).

[1772] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. St. Girdvainio 1940 03 16 slaptas pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui, *LCVA*, f. 383, ap, 7, b. 2248, l. 60–61.

niui gana atvirai apgailestavo, jog M. G. Tayloras „laikosi rezervuotai" ir netgi oficialiai neprisistatė vietos diplomatiniam korpusui. Negana to, pasak monsinjoro, iškart po kovo 12 d. iškilmių, skirtų pirmiesiems Pijaus XII pontifikato metams pažymėti, amerikiečių atstovas, tarsi demonstruodamas savo atsainų požiūrį ir nusitolindamas nuo Vatikano, persikėlė reziduoti į savo vilą Florencijoje, o Romoje, *Exelsior* viešbutyje išnuomuotuose dviejuose kambariuose, paliko tiktai daktilografę"[1773]. Tokie Šventojo Sosto pareigūno nusiskundimai tik iš dalies buvo pagrįsti, nes, nepaisant Vatikano noro M. G. Taylorą traktuoti kaip asmeninį JAV prezidento „ambasadorių", pastarasis tokiu visai nesijautė ir į tokį rangą, regis, nepretendavo.

Kiek vėliau Romoje bei Vatikane lankėsi JAV valstybės vicesekretorius Sumneras Wellesas. Jis po kelionės į Europą grįžęs į Vašingtoną nedviprasmiškai konstatavo, jog Vatikanas ir Katalikų Bažnyčia yra labiausiai priešiški karui. Tokia Fr. D. Roosevelto politika rodė, kad susiklosčiusioje tarptautinėje konfigūracijoje jis gana aukštai vertina Vatikano pacifikacines pastangas bei tarptautinį veiksnį. 1940 m. sausio pirmomis dienomis vienas žymiausių tarpukario Lietuvos katalikiškosios minties dienraščių *XX amžius*, gal kiek per drąsiai apibendrindamas, pateikė tokią JAV administracijos bei spaudos nusistatymo Šventojo Sosto atžvilgiu kvintesenciją: „Dabar yra geriausias laikas, kada Popiežius Pijus XII gali atlikti savo apaštališką misiją. Viso pasaulio žmonės, kokios tautybės ar religijos jie nebūtų – parems Popiežiaus Pijaus XII misiją ir jam pasitikės"[1774].

Tarsi atsiliepdamas į jam išreikštą pasitikėjimą ir pateisindamas į jį dedamas viltis, Pijus XII 1939 m. paskutinėmis dienomis energingai tęsė savo pacifikacines pastangas. Gruodžio 28 d. jis, laužydamas dar nuo 1870 m. nusistovėjusią tvarką, pirmą kartą išvyko iš Vatikano rūmų ir asmeniškai revizitavo užsienio valstybės formalų vadovą – Italijos karalių Vittorio Emanuele III[1775]. Iki tol revizitus užsienio valstybių vadovams paprastai atlikdavo Vatikano Valstybės sekretoriai. Tuo pačiu metu, kai Pijus XII šiltai bendravo su Vittorio Emanuele III, jo Valstybės sekretorius kardinolas L. Maglione vedė derybas su Italijos ambasadoriumi prie Šventojo Sosto D. Alfieri[1776]. Kalbėta apie Italijos ir Vatikano santykius ir, aišku, didžiąją politiką bei karščiausius Europos reikalus. Kadangi pokalbių ir susitikimų rezultatai oficialiai skelbiami nebuvo, todėl Europos spauda, tradiciškai apeliuodama į „patikimus šaltinius", galėjo tik samprotauti ir prognozuoti. Laikraščiai skelbė, jog popiežiaus bei karaliaus ir kardinolo bei ambasadoriaus susitikimai buvo itin nuoširdūs ir turiningi. Teigta, jog Vatikanas su Italija netgi sudaręs *džentelmenišką susitarimą*, kurio

[1773] Ten pat, l. 61.
[1774] Taika ar savižudybė? Taikos viltis amerikiečiai sudėjo į Pijų XII, *XX amžius*, 1940 01 05, p. 5.
[1775] Gruodžio 28 d. popiežius padarys karaliui revizitą, *XX amžius*, 1939 12 22, p. 4.
[1776] Romoje esąs kuriamas krikščioniškasis taikos frontas, *XX amžius*, 1939 12 27, p. 1.

esmė ir tikslas „<...> kovoti su komunizmu ir dirbti taikos labui <...> tais pamatais, kuriuos savo kalėdinėje kalboje nurodė Pijus XII"[1777]. Į Italijos ir Vatikano dialogą tam tikra prasme neakivaizdžiai įsijungė ir pats B. Mussolini. Jis savo kalboje, pasakytoje naujųjų 1940 m. išvakarėse, italus ir europiečius užtikrino, kad antikomunizmas išlieka „Romos politikos kertinis akmuo"[1778].

Nors būta ar ne tokio *džentelmeniško susitarimo*, vis dėlto reikia pripažinti, kad abu Pijaus XII susitikimai su Vittorio Emanuele III bent jau italų visuomenei turėjo didžiulį poveikį, o kartu buvo ir tam tikra politinio tramdymo priemonė prieš vis labiau karingumą demonstruojantį B. Mussolini. Kita vertus, kaip parodė istorija, Pijaus XII pacifikacinės pastangos bei amerikiečių spaudos (tam tikra prasme ir lietuvių, bent jau *XX amžiaus* žurnalistų) viltys dėl popiežiaus įtakos eventualaus panaudojimo Europos išsiderinusiems reikalams sustyguoti ir greitos karo pabaigos, pasirodė, deja, pernelyg optimistinės.

Vos prasidėjus karui, Lietuvos Respublika, kaip ir jos šiaurinės kaimynės Latvija bei Estija, oficialiai deklaravo visiško neutraliteto politiką[1779]. Tačiau prasidėjęs karas Lietuvos geopolitinei situacijai ir tarptautinės padėties raidai turėjo ypatingą ir visokeriopą poveikį. Karas prasidėjo tarp didžiausių Lietuvos kaimynių: Lenkijos, Vokietijos ir SSSR. Taigi karo židinys įsiliepsnojo prie rytinių, pietinių ir vakarinių šalies sienų, ir jau pirmosiomis Antrojo pasaulinio karo savaitėmis Lietuva atsidūrė plieniniuose dviejų totalitarinių valstybių gniaužtuose[1780]. Suprantama, jog tokia padėtis lietuvių politikams, diplomatijai bei visuomenei kėlė didžiulių rūpesčių[1781]. Tačiau nors Lenkijos valstybingumas *de facto* sunaikintas, o tai objektyviai

[1777] Ten pat.

[1778] Ko galima laukti iš Italijos. Laiškas iš Romos, *XX amžius*, 1940 01 01, p. 3.

[1779] Sekdama Estijos ir Latvijos politika, Lietuva neutraliteto įstatymą priėmė dar 1939 m. sausio 25 d. Todėl vos prasidėjus karo veiksmams – rugsėjo 1 d. prezidentas A. Smetona, apeliuodamas į minėtą įstatymą, paskelbė specialų, papildomą aktą, kuris oficialiai deklaravo, kad „1) Prasidėjus tarp svetimų valstybių karo veiksmams, Lietuvos Respublika pasilieka neutrali; 2) Lietuvos Respublikos teritorijoje draudžiami visoki veiksmai, kurie pagal bendrai pripažintas tarptautinės teisės taisykles pažeidžia neutralumą; 3) Lietuvos Respublikos neutralumui išlaikyti nuo 1939 m. rugsėjo 1 d. visoms kariaujančioms valstybėms taikomi Neutralumo įstatymo nuostatai". (Lietuvos Respublikos prezidento A. Smetonos 1939 09 01 aktas, *Lietuvos okupacija ir aneksija 1939/1940. Dokumentų rinkinys*, p. 61– 62.)

[1780] 1939 m. pabaigoje Rytų Europoje ir ypač Baltijos jūros šiaurės rytų baseine susiklosčiusi geopolitinė konfigūracija Lietuvai ir jos politinio likimo bendrakeleivėms Latvijai bei Estijai buvo itin nedėkinga. Neatsitiktinai tų pačių metų gruodį vokiečių leidžiamas *Frankfurter Zeitung* didžiuliame straipsnyje Baltijos valstybėms primygtinai rekomendavo užmiršti ekonominį-politinį bendradarbiavimą su Vakarų Europa ir tapti tik ekonominiu ir tranzito „tiltu" tarp Rusijos bei Vokietijos. (Tiltas tarp Rytų ir Vakarų, *Lietuvos aidas*, 1940 01 02, p. 3.)

[1781] Dar didesnį rūpestį Lietuvoje sukėlė 1939 m. gruodžio viduryje pasirodęs Trečiojo reicho vyriausybės oficiozo *Völkischer Beobachter* pareiškimas, tiesiogiai skirtas mažosioms Vokietijos kaimynėms. Jame nedviprasmiškai pagrasinta: „Maža tauta ir valstybė, gyvenanti kaimynystėje su nacio-

suponavo katastrofiškas geopolitines pasekmes Lietuvos valstybingumui, lietuvių diplomatiją vis dėlto viliojo galimybė pagaliau po ilgų metų nesėkmingos diplomatinės kovos susigrąžinti Vilnių[1782]. Taigi, vaizdžiai tariant, Antrojo pasaulinio karo pradžioje Kauno diplomatija kurį laiką ryžosi rizikingai dreifuoti tarp *Scilės* ir *Charibdės*. Aišku, tokia dviprasmė politika negalėjo neatsiliepti ir Lietuvos diplomatiniams santykiams su Šventuoju Sostu.

1939 m. rugsėjo pirmomis dienomis Lietuvos diplomatinėje tarnyboje buvo įvykdyti tam tikri pertvarkymai: Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane dr. K. Graužinis buvo išsiųstas dirbti pasiuntiniu į Argentiną – Buenos Aires, o jo vietą Vatikane užėmė buvęs jo pavaldinys, pasiuntinybės patarėjas daktaras Stasys Girdvainis. Tuo pačiu metu, beveik po dešimtmečio pertraukos, šalys pagaliau apsisprendė labiau sureikšminti tarpusavio diplomatinį bendradarbiavimą. Lietuvos vyriausybė dr. S. Girdvainiui suteikė Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vatikane rangą, o Šventasis Sostas Lietuvai įsipareigojo skirti nuncijų.

Oficialiai naująsias pareigas dr. S. Girdvainis pradėjo eiti 1939 m. spalio 18 d., kada popiežius Pijus XII jam suteikė pirmą audienciją. Ji įvyko Šventojo Tėvo vasaros rezidencijoje *Castelo Gandolfo* lygiai dešimtą valandą ryto ir užtruko vos keliolika minučių. Jos metu Lietuvos pasiuntinys Pijui XII įteikė savo skiriamuosius raštus, trumpa įžangine kalba Respublikos prezidento vardu pasveikino popiežių, tarp kita ko, pabrėždamas, jog Lietuva buvo, yra ir liks „<...> katalikijos avanpostas, jos priešakinė sargyba ir tvirtovė šiaurėje"[1783]. Toks lietuvių užmojis ir įsipareigojimas popiežių, regis, nudžiugino, ir jis Lietuvos pasiuntiniui pareiškė, jog „šitie

nalsocialistine Vokietija, gali gyventi be jokio pavojaus, kol ji gyvena taikingai ir su mumis varo prekybą, kuri abiems šalims yra naudinga ir natūrali. Tačiau jeigu tos valstybės įsigeis sulaužyti gyvybinės erdvės taisyklę, tai jos be abejonės bus sutvarkytos" (Reicho oficiozas aštriai įspėja mažąsias valstybes, *XX amžius*, 1939 12 20, p. 1.)

[1782] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P. Klimo 1939 06 17 slaptas pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui, *LCVA*, f. 648, ap. 1, b. 30, l. 159–160; Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P. Klimo 1939 09 20 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui, ten pat, l. 164–165; Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P. Klimo 1939 09 22 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui, ten pat, l. 168; Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P. Klimo 1939 09 25 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui, ten pat, l. 178; Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Didžiojoje Britanijoje B. K. Balučio 1939 09 25 laiškas Lietuvos nepaprastajam pasiuntiniui ir įgaliotajam ministrui JAV Povilui Žadeikiui, ten pat, b. 9, l. 222–223; Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Didžiojoje Britanijoje B. K. Balučio 1939 09 29 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui, ten pat, b. 9, l. 224–226; Lietuvos URM Politikos departamento direktoriaus Edvardo Turausko slapta *Pro memoria* apie pasikalbėjimą su Prancūzijos pasiuntiniu Kaune Georges Dulong, ten pat, b. 54, l. 178–179.

[1783] Pr. Brazys, *Pijus XII ir Lietuva*, p. 11.

žodžiai, išėję iš Tamstos lūpų iš pačios jūsų tautos širdies, tautos, nuo amžių atsidavusios Šventajam Sostui <...> Lietuvai yra garbės titulas“[1784]. Iškart po audiencijos pas popiežių Lietuvos pasiuntinys su oficialiu vizitu aplankė Vatikano Valstybės sekretorių. Susitikimo metu kalbėta apie Lietuvos ir Vatikano diplomatinių santykių plėtojimą, specifiką ir jau vykstantį karą. Tos pačios dienos vakare kardinolas L. Maglione revizitavo dr. S. Girdvainį Lietuvos pasiuntinybėje bei dalyvavo ta proga lietuvių surengtame iškilmingame priėmime[1785].

Prieš dr. K. Graužiniui paliekant Romą jam su šeima „atsisveikinimo audienciją“ suteikė popiežius. Trumpos audiencijos metu, be kitų dalykų, buvo paliesta Europoje besiklostanti niūri politinė konsteliacija. Pijus XII gana taikliai ir liūdnai prognozavo, kad „<...> karas būsiąs ilgas“, o „rusų intervencija“ į Lenkiją jam „<...> atrodanti sutarta su vokiečiais“[1786]. Kartu, regis, paveiktas tuometinės viešosios opinijos, Šventasis Tėvas pastebėjo, kad, jo nuomone, „Rumunijai gresiąs didesnis pavojus nei Pabaltės valstybėms“[1787]. Deja, šioms gana optimistinėms Pijaus XII prognozėms Baltijos šalių atžvilgiu nebuvo lemta išsipildyti.

1939 m. rugsėjo pabaigoje – spalio pradžioje pasinaudodama sau palankia tarptautine (prasidėjęs karas Vakarų Europoje) ir geopolitine konjunktūra (Lenkijos valstybės faktinis sunaikinimas), Sovietų Sąjunga mažiau nei per porą savaičių realizavo seniai puoselėtus planus ir Baltijos valstybėms iš esmės *de facto* įtvirtino savo protektoratą. 1939 m. rugsėjo 28 d. *Savitarpio pagalbos sutartį* suponuojančią ir sovietinį protektoratą Maskva sėkmingai primetė Talinui, o spalio 5 d. – Rygai. Lietuvos šiaurinės kaimynės, Baltijos Santarvės sąjungininkės Estija ir Latvija sovietų protektoratui pasidavė net neinformavusios Kauno[1788]. Jau nekalbant apie prieš vos kelerius metus sudarytos Baltijos Santarvės sutartyje numatytą sąjungininkų užsienio politikos strategijos bei taktikos tarpusavio derinimą ar konsultacijas[1789].

[1784] Ten pat.

[1785] Ten pat, l. 13–14.

[1786] Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane dr. K. Graužinio 1939 09 18 šifruota telegrama iš Romos į Kauną, URM Politikos departamentui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2124, l. 13.

[1787] Ten pat. (Čia tikslinga atkreipti skaitytojų dėmesį į tai, jog A. Gaigalaitės monografijoje „Klerikalizmas Lietuvoje 1917–1940“ pastaroji Pijaus XII frazė pateikiama netiksliame kontekste. Monografijoje ši vieta taip suredaguota, jog atrodo, kad popiežius šią frazę pasakė ne 1939 m. rugsėjį dr. K. Graužiniui, bet dar 1939 m. kovą J. Urbšiui. Ir tokia „redakcija“, regis, nėra visai atsitiktinė, nes po jos eina toks charakteringai angažuotas teiginys: „Nors popiežius nuramino Lietuvos delegatą, tačiau kai Urbšys, grįždamas iš Vatikano, sustojo Berlyne, Ribentropas jam įteikė ultimatumą dėl Klaipėdos krašto atidavimo Vokietijai“ (p. 182).)

[1788] M. Ilmjärv, Estijos užsienio politika 1939–1940 m., *Genocidas ir rezistencija*, t. 2(8), Vilnius, 2000, p. 91, 95; Ed. Turauskas, *Lietuvos nepriklausomybės netenkant*, Kaunas, 1990, p. 74.

[1789] 1934 09 12 *Baltijos Santarvės* ir bendradarbiavimo sutartis, Pr. Dailidė, *Lietuvos sutartys su svetimomis valstybėmis, 1930–1939*, t. 2, Kaunas, 1939, p. 237.

Kai kurie Rusijos pusės dokumentai ir mums žinomi istoriografiniai tyrinėjimai leidžia kelti versiją, jog, 1939 m. rudenį Baltijos valstybėms *de facto* įtvirtindamas savo protektoratą, Kremlius sąmoningai šią politinę-karinę šantažo kampaniją pradėjo šiaurėje ir baigė pietuose. Atsižvelgiant į profesoriaus Zenono Butkaus pastarųjų metų tyrinėjimus apie sovietinės diplomatijos poveikį Baltijos valstybių politiniam elitui ir pirmiausia tuometiniam Estijos prezidentui Konstantinui Pätsui[1790], galima daryti prielaidą, jog Kremlius turėjo daugiausia priežasčių tikėti, kad būtent šioje šalyje jo laukia mažiausias pasipriešinimimas. Gali būti, jog tokį Kremliaus tikėjimą papildomai stimuliavo ir Estijos vyriausybės bei karinės vadovybės pasyvumas pirmosiomis Antrojo pasaulinio karo savaitėmis. Anot estų istoriko profesoriaus Magnus Ilmjärv, 1939 m. rugsėjį Estija, skirtingai nuo Lietuvos ir Latvijos, nesiryžo imtis papildomos karinės mobilizacijos ir „<...> nedarė nieko, kad išsaugotų savo saugumą“, o tai esą leidžia manyti, jog Estijos vadovai „<...> jau rugsėjo pradžioje buvo nutarę pasiduoti Sovietų Sąjungai“ ir pirmiausia mąstė tik apie tai, kaip, taikiai susitarus su sovietais, sulaukti karo tarp SSSR ir Vokietijos bei pastarosios pagalbos[1791]. Maždaug estams artimomis politinėmis nuotaikomis tuomet, regis, gyveno ir latviai. Tuo tarpu, kaip konstatuoja sovietinė diplomatija, nepaisant ankstesnių metų Lietuvos–SSSR politinės bičiulystės, 1939 m. rudenį Kaunas iš trijų Baltijos šalių atžagariausiai priėmė faktinį Maskvos protektoratą. Štai 1940 m. birželio pirmomis dienomis SSSR reikalų laikinasis patikėtinis Lietuvoje V. Semionovas išsamiame analitiniame net keliolikos puslapių pranešime apie Lietuvos užsienio politiką užsienio reikalų liaudies komisarui Viačeslavui Molotovui bei URLK kolegijai, tarp kita ko, pabrėžė, kad „Lietuva, kaip žinoma, paskutinė iš Pabaltijo šalių ir labai sunkiai pasirašė savitarpio pagalbos sutartį su SSSR. Jos valdantieji sluoksniai buvo netgi ne prieš atsisakyti Vilniaus, kad tik neįsileistų į Lietuvą sovietinių įgulų“[1792].

Antra vertus, 1939 m. rudenį taikiai „susitarti“ su Kaunu Maskvai vis dėlto nebuvo labai sudėtinga ir problemiška dėl viso komplekso reikšmingų priežasčių ir aplinkybių: 1) ji tokiam „susitarimui“ buvo apdairiai išsirūpinusi indulgenciją (slaptą protokolą) iš Berlyno; 2) nuo 1939 m. rugsėjo 18 d. sovietai savo rankose laikė ir grasino sovietizuoti tarpukario Lietuvos tikrą „politinį perlą“ – Lietuvos istorinę sostinę; 3) po Maskvos žaibiškai pasirašytų *Savitarpio pagalbos sutarčių* su Talinu

[1790] Z. Butkus, SSSR intrigos Baltijos Šalyse (1920–1940), *Darbai ir dienos*, t. 7(16), 1998, p. 150–153, 158.

[1791] M. Ilmjärv, Estijos užsienio politika 1939–1940 metais, *Genocidas ir rezistencija*, t. 2(8), p. 90.

[1792] SSSR reikalų patikėtinio Lietuvoje V. Semionovo 1940 06 03 slaptas pranešimas Nr. 220 „Apie Lietuvos užsienio politiką“ SSSR užsienio reikalų liaudies komisarui V. Molotovui, jo pavaduotojui Vladimirui Dekanozovui ir URLK kolegijai, *RFUPA*, f. 0151 ap. 31, apl. 57, b. 1, l. 122.

ir Ryga Kaunas neabejotinai patyrė tarptautinės politikos savarankiškumo vakuumą ar netgi savotišką vykdytos užsienio politikos nokdauną, nes griuvo visa Baltijos Santarvė bei jos politinio neutraliteto konceptas, kuriems lietuvių politikai ir diplomatai neturėjo parengę jokių išankstinių alternatyvų; 4) Lietuvos užsienio politikai ir diplomatijai atsigauti po stresinės būsenos bei susigaudyti kaleidoskopiškai besikeičiančioje tarptautinėje konsteliacijoje neabejotinai trukdė jau vykstantis žiaurus karas Europoje ir sunkiai identifikuojama bei prognozuojama tarptautinė konfigūracija; 5) Sovietų Sąjungos politinė-karinė Lietuvos sienų apsiaustis iš pietų, rytų bei šiaurės; 6) didelės dalies Lietuvos politikų, diplomatų ir visuomenės įsitikinimas, jog šaliai didžiosios rytų kaimynės pavyzdžiu būtina pasinaudoti susidariusia nauja geopolitine konjunktūra ir spręsti savo teritorines problemas. Iškart po 1939 m. rugsėjo 28 d. Maskvoje sudarytos Vokietijos–SSSR *Sienos ir draugystės sutarties* lietuvių pasiuntinys Berlyne plk. Kazys Škirpa, primygtinai siūlydamas vyriausybei galvoti apie Vilniaus susigrąžinimo būdus bei taktiką, charakteringai į Kauną užsienio reikalų ministrui rašė: „Rugsėjo 28 d. rusų–vokiečių susitarimas, fiksuojąs Lenkijos padalijimą, faktinai jau įvykusį, yra tokio pobūdžio realybė, kurią vargu ar kas begalės pakeisti. Jos pakeitimui reikėtų, kad atsirastų tokia jėga, kuri ne tik nugalėtų Vokietiją, bet ir priverstų pasitraukti iš Lenkijos Sovietų Rusiją. Deja, tokios jėgos <...> Europoje nėra“[1793].

Tokiomis painiomis tarptautinėmis aplinkybėmis bei įtemptoje politinėje psichologinėje atmosferoje po trumpų, bet gana dramatiškų derybų Maskvoje[1794] 1939 m. spalio 10 d. buvo pasirašyta „Vilniaus ir Vilniaus srities Lietuvos Respublikai perdavimo ir Lietuvos ir Sovietų Sąjungos savitarpio pagalbos sutartis“, sukėlusi giežtus Lenkijos egzilinės vyriausybės protestus[1795], Londono[1796] bei Paryžiaus skepticizmą[1797], ir Lietuvos–Vatikano santykiams davė naują, bet toli gražu ne itin pozityvų

[1793] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vokietijoje plk. K. Škirpos 1939 10 02 itin konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui, *LCVA*, f. 648, ap. 1 b. 40, l. 100–101.

[1794] Su sovietais 1939 m. spalio 3–10 d. vykusių derybų dvasią puikiai perteikia užsienio reikalų ministro J. Urbšio 1939 12 04 slapta *Pro memoria* „Lietuvos derybos su Sovietų Sąjunga dėl Vilniaus ir dėl savitarpinės pagalbos pakto“, ten pat, b. 54, l. 251–260.

[1795] Lenkijos emigracinės vyriausybės užsienio reikalų ministro grafo Augusto Zaleskio 1939 10 18 slapta instrukcija visoms Lenkijos atstovybėms užsienyje, *The Polish White Book. Official Documents concerning Polish–German and Polish–Soviet Relations 1933–1939*, London-Melbourne, 1940, p. 194.

[1796] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Didžiojoje Britanijoje Br. K. Balučio 1939 10 23 konfidencialus pranešimas Nr. 119 „Vilnijos perspektyvos“ Lietuvos URM, *LCVA*, f. 648, ap. 1, b. 9, l. 234–235; Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Didžiojoje Britanijoje Br. K. Balučio 1939 11 17 konfidencialus pranešimas Nr. 130 užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui, ten pat, l. 262.

[1797] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P. Klimo 1940 02 14 slaptas pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui, ten pat, b. 31, l. 55–56.

impulsą. Vilniaus susigrąžinimas suponavo juridinį-politinį Lietuvos ir Vatikano santykių aspektą, nes, Lenkijos emigracinei vyriausybei užprotestavus 1939 m. spalio 10 sutartį, Vatikanas, kaip ir didžiosios demokratinės Vakarų valstybės, nebuvo linkęs oficialiai pripažinti Lietuvos teritorinių pasikeitimų. Tuo tarpu Lietuva energingai ėmė siekti, kad atgautoji istorinė sostinė bei jos sritis kuo greičiau *de jure* būtų pripažinta Lietuvai ir įjungta į Lietuvos bažnytinę provinciją. Kita vertus, siekdama atgautas sritis politiškai-kultūriškai integruoti į Lietuvos Respubliką, vyriausybė ėmė rūpintis reformuoti senąjį Stepono Batoro universitetą, kurį laikė lenkiškos kultūros Vilniuje citadele[1798], ir pradėjo galvoti apie krašto bažnytinės organizacijos sulietuvimą. Pirmiausia siekta pakeisti Lietuvos valstybingumui ir Vilnijos krašto lietuviams nepalankų Vilniaus arkivyskupą Romualdą Jałbrzykowskį bei kai kuriuos kitus šio krašto bažnyčios pareigūnus labiau lojaliais lietuviais, o Vilniaus miesto ir krašto bažnyčiose greta lenkų kalbos būtinai įvesti pamaldas ir valstybine lietuvių kalba[1799].

Vos porai savaičių praslinkus po Lietuvos–SSSR savitarpio pagalbos ir Vilniaus sugrąžinimo sutarties sudarymo, J. Urbšys į Vatikaną Lietuvos pasiuntiniui dr. S. Girdvainiui rašė: „Suradę progų dėstykite Vatikano dignitoriams, kad primo Lenkijos–Vokietijos kare laikėmės kuo lojaliausiai nežiūrint gundymų iš šalies eiti ginklu Vilniun secundo Lenkų karinius ir civilinius pabėgėlius priglaudėm kuo humaniškiausiai su didelėm aukom iš mūsų pusės tertio Vilnius yra mūsų tautos šventovė sostinė ir mes negalėjome nei galvoti nuo jos atsisakyti kai atsirado proga taikingomis priemonėmis ją atgauti be to teisiškai mes niekada nebuvo pripažinę *coup de force** Želigowskio quarto iš viso nebuvome laisvi atsisakyti nuo mums rusų pasiūlytos sutarties kas matyti iš to jog turėjome sutikti su rusų kariuomenės įvedimu į mūsų teritoriją quinto sutartis su rusais tačiau nieku nekeičia mūsų tautinio politinio socialinio religinio veido ir Vilniaus priglaudimas prie Lietuvos išgelbės jo katalikišką giliai religinį pobūdį <...>. Todėl mes įsitikinę kad Vatikanas mūsų elgesį tinkamai supras ir mūsų padėtį užjaus <...>. Jei matytumėt gerą atmosferą galite savo vardu įtikinėti kad Jalbrzykowskio ir Michalkevičiaus** asmenys dabartinėmis aplinkybėmis netinka nes jie visiems žinomi iš praeities kaipo pirmon eilėn statę polonizaciją“[1800].

[1798] Štai 1939 m. gruodžio gale Lietuvos valdžia, atlikusi „tyrimą“ Stepono Batoro universitete, „atrado“, kad iš 2695 studentų „tik 773 yra vietiniai“, t. y. kilę iš Vilniaus ar jo krašto. (Iš 2695 buvusių studentų tik 773 yra vietiniai, *XX amžius*, 1939 12 31, p. 12.)

[1799] R. Žepkaitė, *Vilniaus istorijos atkarpa 1939–1940*, Vilnius, 1990, p. 134–137.

* Prievartos akto, maišto (pranc.).

** Galvoje turimas 1907–1918 m. buvęs Vilniaus vyskupijos apaštališkasis valdytojas, prelatas, Kazimierzas M. Michalkiewiczius.

[1800] Užsienio reikalų ministro J. Urbšio 1939 10 24 šifruota telegrama iš Kauno į Romą Lietuvos nepaprastajam pasiuntiniui ir įgaliotajam ministrui prie Šventojo Sosto dr. S. Girdvainiui, *Lietuvos okupacija ir aneksija 1939/1940*, p. 113–114.

Tačiau įgyvendinti užsienio reikalų ministro keliamus daugiabriaunius uždavinius lietuvių diplomatijai nebuvo paprasta. Šventasis Sostas nebuvo linkęs skubėti su permainomis. Vatikanas, kaip ir didžiosios demokratinės Vakarų valstybės, laikėsi nuostatos, jog, nepaisant faktiško Lenkijos valstybės sunaikinimo, *de jure* jos valstybingumas tarptautiniuose santykiuose funkcionuoja su visomis iš to konsekventiškai išplaukiančiomis pasekmėmis. Taigi jokie Lenkijos Respublikos teritoriniai pokyčiai negali būti pripažinti be jos teisėtos vyriausybės valios ir sutikimo.

1939 m. rugsėjį Šventasis Sostas visiems Lenkijos vyskupams ir arkivyskupams išplatino aplinkraštį, kuriame nedviprasmiškai nurodė, kad „<...> bažnyčios gyvenime nereikia daryti jokių pakeitimų iki nesibaigs karas“[1801]. Kitaip tariant, Vatikanas laikėsi nuostatos, kad 1925 vasario 10 d. Lenkijos ir Vatikano konkordato juridinės nuostatos tebeveikia, todėl ir Vilnija, nepaisant faktiškai susiklosčiusios padėties, negali būti juridiškai įjungta į Lietuvos bažnytinę provinciją. Aišku, to nepadarius, keblu buvo reformuoti krašto bažnytinę organizaciją Lietuvai pageidautina prasme. Tokia situacija vykstančio karo ir taip jau iškreiptoje bei sukomplikuotoje tarptautinėje erdvėje suponavo nevienareikšmę ir gana painią Lietuvos–Vatikano santykių politinę-juridinę koliziją.

[1801] R. Žepkaitė, min. veik., p. 134.

XVII.

KARO METŲ DIPLOMATINĖ SAVIVEIKA: VILNIAUS ARKIVYSKUPIJOS BYLOS JURIDINIAI SLENKSČIAI IR POLITINĖS SPALVOS

Siekdama sau palankaus Vatikano sprendimo Vilniaus byloje, Lietuva 1939 m. pabaigoje – 1940 m. pradžioje svarstė įvairias problemos sprendimo galimybes: nuo kraštutinių politinių iki nuosaikių juridinių. Tuo metu, kada spauda, opozicija bei radikaliai nusiteikusios visuomeninės organizacijos ir piliečiai ragino tiesiog nutraukti konkordatą ir diplomatinius santykius su Šventuoju Sostu[1802], vyriausybė buvo linkusi ieškoti kompromisinio problemos sprendimo Lietuvos ir Vatikano konkordato nuostatų juridinių interpretacijų plotmėje. Neatsitiktinai URM juriskonsulto pavaduotojas, valstybės teisės specialistas dr. Domas Krivickas dėl Lietuvos ir Vatikano konkordato kai kurių nuostatų ekstrapoliavimo galimybių ir Vilniaus kraštui, vyriausybei parengė specialų, gana išsamų memorandumą.

Išanalizavęs 1925 m. balandžio 4 d. Pijaus XI pontifikacinės bulės bei 1927 m. rugsėjo 27 d. konkordato turinį ir pasiremdamas principiniais tarptautinės ir viešosios teisės imperatyvais, tarptautinių sutarčių veikimo nuostatomis, pripažintais tarptautinės ir valstybės teisės teoretikais-specialistais bei jau egzistuojančiais panašių problemų juridinio sprendimo precedentais, dr. D. Krivickas atkreipė dėmesį į du momentus. Pirma, aukščiau minėtų dokumentų autoriai numatė Lietuvos Respublikos sienų kaitos galimybę, o Šventasis Sostas netgi pažadėjo, kad nė viena Lietuvos Respublikos dalis nepriklausys nuo vyskupo, kurio būstinė yra už Lietuvos valstybės sienų; tiesa, čia pat URM juristas įsakmiai pastebėjo, kad pastarojo pasižadėjimo vykdymas priklauso nuo „<...> Šv. Sosto nusistatymo laikyti ar ne Vilniaus sritį Lietuvos Respublikos integralia dalimi“[1803].

Antra, konstatuota, jog Lenkijos–Vatikano konkordatu Vilnijoje nustatyta bažnytinė organizacija Lietuvai „<...> yra neprivaloma“, nes „<...> 1939 m. spalių

[1802] Ten pat, p. 138.

[1803] Lietuvos URM juriskonsulto pavaduotojo dr. D. Krivicko memorandumas „Dėl konkordato taikymo Vilniaus srity“ užsienio reikalų ministrui (dokumentas be datos, tačiau, sprendžiant iš turinio ir bylos struktūrinės konjunktūros, parengtas 1939 m. pabaigoje), *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2247, l. 116–117.

10 d. sutartimi Vilnius buvo tik perduotas Lietuvai. Čia neįvyko jokios Lenkijos teritorijos cesijos*. Lietuva faktiškai perėmė valdyti kraštą, kuris teisėtai priklausė 1920 m. Maskvos sutartimi[1804]. Lietuva, nebūdama Lenkijos sukcesorius**, negalėjo paveldėti ir jos viešosios teisės, o juo labiau sutarčių"[1805]. Todėl Šventasis Sostas negali reikalauti, kad Lietuvos vyriausybė vykdytų Lenkijos–Vatikano konkordato nuostatas, o tai reiškia, kad iš esmės „<...> Lietuvos vyriausybė juridiškai yra laisva tvarkyti Katalikų Bažnyčios būklę, kaip tai geriausiai atitinka jos interesus"[1806]. Tiesa, šiuo atveju taip pat neapsieita be išlygos, kad juridiškai laisvai elgtis Vilnijoje Lietuvos vyriausybė galės tik iš dalies, nes teks taikstytis su krašto Katalikų Bažnyčios hierarchų subordinacija Šventajam Sostui.

Atsižvelgdamas į aukščiau nurodytas aplinkybes, dr. D. Krivickas vyriausybei rekomendavo apeliuojant į konkordato IX str. tuoj pat „pradėti akciją" dėl Vilniaus krašto įjungimo į Lietuvos bažnytinę provinciją ar bent surasti kažkokį *modus vivendi*, kuris pakeistų esamą „<...> faktiną būklę, kuri yra griežtai nesuderinama su Lietuvos *tranquilité publique*"***[1807]. Nesileidžiant į detales, apibendrintai, iš principo galima konstatuoti, jog dr. D. Krivicko rekomendacijos turėjo pozityvų poveikį. Tačiau vienas dalykas buvo teorija, o visai kitas – praktika.

Lietuvos–Vatikano santykių naudai padėjo ir tai, jog 1940 m. pavasarį Šventasis Sostas pakėlė savo diplomatinį atstovavimą Lietuvoje: vietoj *Chargé d'Affaires a.i.* prelato G. S. Burgi'o į Kauną buvo atsiųstas patyręs ir gabus diplomatas, apaštališkasis nuncijus arkivyskupas Luigi Centosa[1808]. Lietuvos vyriausybė, atsiliepdama į šį palankų Vatikano gestą, arkivyskupui L. Centosa'i *laikinojoje sostinėje* parūpino kiek įmanoma solidesnį butą[1809] ir surengė iškilmingas sutiktuves. Iš Romos į Kauną išvykstantį nuncijų dr. S. Girdvainis pagerbė iškilmingu priėmimu Lietuvos pasiuntinybėje, kurio laiką dėl prasidėjusios *Didžiosios Verbų savaitės*, o vėliau – *Velykų* ir *atvelykio švenčių* jam teko keletą kartų kantriai derinti su Vatikano pareigūnais. Šventojo Sosto nuncijus, regis, liko patenkintas priėmimu Lietuvoje. Pasak S. Burzgi'o, dr. Ed. Turauskui, „nuncijus buvęs labai sujaudintas gražiu jo priėmimu Kaune,

* Perleidimo (lot.).

1804 Turima galvoje Lietuvos ir Sovietų Rusijos taikos sutartis, pasirašyta Maskvoje 1920 m. liepos 12 d. Plačiau apie šios sutarties koliziją žr.: Č. Laurinavičius, *Lietuvos–Sovietų Rusijos Taikos sutartis*, Vilnius, 1992.

** Pasekėjas, dalyvis (lot.).

1805 Ten pat, l. 118.

1806 Ten pat, l. 119.

*** Viešąja ramybe (pranc.).

1807 Ten pat, l. 120.

1808 Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vatikane dr. S. Girdvainio 1940 03 16 slaptas pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2248, l. 61.

1809 Ten pat.

<...> esąs labai gerai nusiteikęs ir pusėtinai informuotas apie Lietuvos bažnytinius reikalus“[1810].

Tiesa, Lietuvos ir Šventojo Sosto politinių-diplomatinių santykių atšilimas, nuncijaus atvykimas į Lietuvą ir pagarbus jo sutikimas Kaune džiugino ne visus. Įtariai ar netgi priešiškai šį įvykį sutiko sovietinė diplomatija, kuri Lietuvos (eventualiai – ir visų Baltijos valstybių) atžvilgiu jau brandino agresyvius planus bei tyrinėjo jų realizavimo galimybes[1811]. Gerėjančius Lietuvos santykius su Vatikanu sovietų diplomatai užfiksavo dar 1939 m. vasaros pabaigoje, kai SSSR įgaliotasis atstovas Kaune Nikolajus Pozdniakovas išsiaiškino, jog Pijus XII ir A. Smetona sutarė dvišalį diplomatinį bendradarbiavimą pakelti į aukštesnį lygmenį. Komentuodamas šį faktą, rusų diplomatas pranešime į Maskvą pabrėžė, kad „eilę metų Vatikaną Lietuvoje atstovavo tik laikinasis reikalų patikėtinis“, nes tarp tautininkų valdžios ir popiežiaus „<...> vyko karas dėl konkordato[1812]. Tačiau, anot pasiuntinio, „maždaug

[1810] Lietuvos URM Politikos departamento direktoriaus dr. E. Turausko 1940 04 27 slapta *Pro memoria* apie pasikalbėjimą su Vatikano *Chargé d'Affaires a.i.* Lietuvoje S. Burzgio, ten pat, l. 107–108.

[1811] Tokių planų brandinimą, mūsų supratimu, gali paliudyti įvairūs netiesioginiai faktai – ir 1940 m. pirmoje pusėje SSSR atstovybės Kaune parengtų kelių itin išsamių bei iškalbių pranešimų į Maskvą turinys. Štai 1940 m. kovo gale SSSR įgaliotasis atstovas Lietuvoje Nikolajus Pozdniakovas ir SSSR atstovybės Kaune pirmasis sekretorius Fiodoras Moločkovas SSSR užsienio reikalų liaudies komisarui Viačeslavui Molotovui bei jo pavaduotojui ir URLK generaliniam sekretoriui Vladimirui Dekanozovui parengė daugiau nei pussimčio puslapių išsamią analizę apie Lietuvos vidaus ir užsienio politiką, santykius su atskiromis valstybėmis, A. Smetonos sukonstruotą autoritarinę politinę sistemą, opoziciją jai ir vidaus politinę kovą, finansus, vidaus ir užsienio prekybą, ginkluotąsias pajėgas ir karinę pramonę, politines partijas ir grupes, inteligentiją, „darbininkų klasės padėtį“, uždarbius, tautines mažumas, nuotaikas atskirose socialinėse grupėse ir netgi charakterizavo kai kurios žymius valstybės veikėjus ar nurodė atskirų pramoninių prekių kainas. Dokumente pabrėžta, jog „ekonomiškai Lietuva yra atsilikusi agrarinė šalis <...> pramonė išvystyta labai silpnai“, auga darbininkų klasės socialinis nepasitenkinimas ir politinės simpatijos SSSR. Matyt, siekiant situaciją Lietuvoje iliustruoti vaizdžiais faktais, nurodyta, pavyzdžiui, kad „kostiumas kainuoja apie 3000 litrų pieno arba 16 700 kiaušinių, o suknelė – 15 vištų arba 10–15 kg sviesto“. Gana kruopščiai pasiremiant sukaupta faktine medžiaga apie atskiras Lietuvos ginkluotųjų pajėgų rūšis, mobilizacinius planus ir jų realizavimo galimybes, karinį biudžetą, ginkluotę bei jos resursus aptartos Lietuvos galimybės pasipriešinti eventualiai agresijai iš išorės. Šio analitinio tyrimo išvada, jog Lietuva „vidutiniškai įsitempusi“ kilus reikalui pajėgtų sukurti apie 150 000 kariuomenę, tačiau dėl „<...> ginklų, amunicijos ir resursų“ stokos „kariauti galės tik stipriai palaikoma pajėgaus karinio sąjungininko“. Kitu atveju, Lietuvos kariuomenės vado poste generolą Stasį Raštikį pakeitus generolui Vincui Vitkauskui, konstatuota, jog „vadovauti armijai pakviestas <...> žmogus, gerai išmanantis karo reikalus, bet silpnavalis ir nesidomintis politika, t. y. pagal pastarąsias dvi savybes visiška priešingybė Raštikiui“. (SSSR įgaliotojo atstovo Lietuvoje N. Pozdniakovo ir SSSR atstovybės Lietuvoje pirmojo sekretoriaus F. Moločkovo 1940 03 30 slaptas pranešimas SSSR užsienio reikalų liaudies komisarui V. Molotovui bei jo pavaduotojui ir URLK generaliniam sekretoriui V. Dekanozovui, *RFUPA*, f. 0151, ap. 31, apl. 57, b. 1, l. 14–67; SSSR įgaliotojo atstovo Lietuvoje N. Pozdniakovo 1940 01 30 slaptas pranešimas Nr. 47 SSSR užsienio reikalų liaudies komisarui V. Molotovui, ten pat, l. 3.)

[1812] SSSR įgaliotojo atstovo Lietuvoje N. Pozdniakovo 1939 08 18 slaptas pranešimas Nr. 143 užsienio reikalų liaudies komisarui V. Molotovui, *RFUPA*, f. 0151, ap. 30, apl. 56, b. 2, l. 34.

prieš gerus metus Lozoraitis ėmėsi žygių normalizuoti santykius su Vatikanu" ir nors derybos vyko sunkiai ir permainingai, šalims vis dėlto susitarti pavyko[1813]. Toks Lietuvos–Vatikano santykių posūkis Maskvoje tuomet sutiktas įtariai – spėliota, jog Lietuvos politikoje palaipsniui viršų ima krikščionys demokratai ir suartėjimo su Lenkija bei Vokietija šalininkai, tai yra jėgos, nepalankios Sovietų Sąjungai[1814].

Dar labiau Maskvą suerzino nuncijaus atvykimas į Lietuvą, kuris iš esmės kirtosi su aukščiau minėtomis Kremliaus politinėmis projekcijomis. SSSR įgaliotasis atstovas Lietuvoje, praslinkus vos dienai po L. Centosa įsikūrimo Kaune, pranešime į Maskvą trumpai dar kartą nusakęs Lietuvos–Vatikano ilgamečio konflikto esmę ir pažymėjęs, kad nuncijaus atvykimas „Lietuvai labai svarbus įvykis", kartu nedviprasmiškai pabrėžė, jog „nuncijaus atvykimas reiškia taikos atkūrimą tarp tautininkų ir popiežiaus, kompromisą tarp tautininkų ir krikščionių demokratų dėl bažnyčios vaidmens ir neišvengiamą katalikiškųjų elementų sustiprėjimą šalyje"[1815]. Negana to, anot sovietų diplomato, nuncijaus įsikūrimas Kaune smogia sovietų pozicijoms šalyje. Apie tai N. Pozdniakovas URLK Pabaltijo skyriaus vedėjui Lysiakui rašė: „Nuncijaus atvykimas ir su juo susijęs dabartinis katalikų veikėjų suaktyvėjimas reiškia kartu ir antisovietinių akcijų sustiprėjimą Lietuvoje. Paslėpta ir atvira antisovietinė propaganda dabar neabejotinai sustiprės. Visiškai neatsitiktinai, pavyzdžiui, *XX amžius*[1816] straipsnyje, skirtame nuncijaus atvykimui, nurodo į ypatingą

[1813] Ten pat.

[1814] Ten pat, l. 35–36.

[1815] SSSR įgaliotojo atstovo Lietuvoje N. Pozdniakovo 1940 04 26 slaptas pranešimas Nr. 149 URLK Pabaltijo skyriaus vedėjui Lysiakui, ten pat, ap. 31, apl. 57, b. 1, l. 71.

[1816] Kaip matyti iš SSSR atstovybės Lietuvoje slaptų pranešimų 1939 m. – 1940 m. pirmoje pusėje į Maskvą, sovietai labiausiai buvo nepatenkinti lietuvių katalikiškosios pakraipos leidiniais, pirmiausia dienraščiu *XX amžius* ir mėnesiniu žurnalu *Židinys*. Būtent šių leidinių publikacijos – apžvalginiai ar analitiniai straipsniai apie tarptautinę padėtį Europoje, SSSR vykdomą užsienio politiką, įvairaus pobūdžio informacinės žinutės apie įvykius pasaulyje ir netgi karikatūros – Kaune rezidavusiems sovietų diplomatams kėlė didžiausią alergiją ir pyktį. Rečiau jų pyktį ar nepasitenkinimą sukeldavo kitų politinių srovių leidiniai: vyriausybės oficiozas *Lietuvos aidas*, tautininkų – *Vairas*, liaudininkų – *Lietuvos žinios* ar labiau politiškai neutralūs – *Vilniaus balsas*, *Laikas*. Štai 1939 rugpjūčio viduryje SSSR įgaliotasis atstovas Kaune N. Pozdniakovas užsienio reikalų liaudies komisarui pasipiktinęs raportavo, kad „<...> *XX amžius* meta šešėlį ant SSSR dėl jos siūlomų garantijų Baltijos šalims. *Vairas* atsargiai palaiko šiaurinių kaimynų nusistatymą dėl SSSR ir garantijų, [o] *Židinys* išėjo su aiškiai antisovietiniu straipsniu [ir] nusišnekėjo iki to, kad SSSR grėsmė Lietuvai daug kartų didesnė nei Vokietijos". Kitu atveju tas pats rusų diplomatas vėl liejo pyktį ant minimo dienraščio. Šį kartą diplomatui užkliuvo 1940 m. gegužės 5 d. numeryje dienraštyje *XX amžius* pasirodžiusi karikatūra, kuri, jo supratimu, esanti „<...> akiplėšiškai (нагла) nesuderinama su [1939.10.10.] sutartimi ir jos santykių dvasia". Kabinėjosi sovietinė diplomatija prie lietuviškos spaudos ir kitomis progomis. Štai 1939 m. gruodžio pirmomis dienomis vos prasidėjus SSSR karinei agresijai prieš Suomiją, N. Pozdniakovas V. Molotovui rašė: „Spauda ir politikai neišreiškia aiškiai savo pozicijos dėl Suomijos karo. Spauda plačiai nenušvietė nei Kuusineno deklaracijos, nei sovietų – suomių sutarties dėl draugystės ir

lietuvių tautos misiją būti „katalikybės avanpostu šiaurės Europoje"[1817]. Būdinga, jog SSSR įgaliotasis atstovas Lietuvoje prieš nuncijų buvo užsimojęs imtis tam tikros veiklos ir neutralizuoti sovietams nepalankius jo rezidavimo šalyje impulsus. Tam tikslui rusų diplomatas kreipėsi į URLK su prašymu, kad pastarasis per SSSR pasiuntinį Italijoje parūpintų ir kuo greičiau į Kauną atsiųstų nuncijaus arkivyskupo Luigi Centosa „charakteristiką"[1818]. Ar šis N. Pozdniakovo pageidavimas buvo išpildytas, sunku pasakyti, nes archyvinių duomenų apie tai aptikti mums nepavyko.

Kita vertus, reikia pasakyti, jog 1939 m. rudenį – 1940 m. pavasarį ne tik Maskva skersomis žvelgė į Vatikano diplomatinį atstovą Lietuvoje, bet ir Šventasis Sostas skeptiškai vertino naująją politinę padėtį Lietuvoje[1819]. Nors principinis sprendimas dėl nuncijaus paskyrimo Lietuvai Vatikane buvo priimtas dar 1939 m. rudenį, tačiau Šventojo Sosto nuncijus į laikinąją sostinę, kaip minėta, atvyko tik 1940 m. pavasario viduryje. Taip atsitiko dėl kelių priežasčių. Iš pradžių nuncijumi į Lietuvą buvo paskirtas pagyvenęs Vatikano diplomatas arkivyskupas Vallega, tačiau dėl prasidėjusio karo bei prastos sveikatos jis šių pareigų atsisakė[1820]. Tik vėliau, jau 1940 m. pradžioje, į šį postą buvo paskirtas arkivyskupas Luigi Centosa, kuris į Kauną atvyko 1940 m. balandžio 24 d. Tokį nuncijaus atvykimo vėlavimą Šventojo Sosto pareigūnai dr. S. Girdvainiui oficialiai aiškino didžiosios „politikos įvykiais" ir tuo, kad Vatikano Valstybės sekretorius kardinolas L. Maglione esą „<...> nesuspėjęs

savitarpio pagalbos. Vadinasi, su mūsų sprendimo metodais sovietų–suomių reikalų nesutinka". (SSSR įgaliotojo atstovo Lietuvoje N. Pozdniakovo 1939 08 18 slaptas pranešimas Nr. 143 užsienio reikalų liaudies komisarui V. Molotovui, ten pat, f. 0151, ap. 30, apl. 56, b. 2, l. 33; SSSR įgaliotojo atstovo Lietuvoje N. Pozdniakovo 1939 12 05 slaptas pranešimas Nr. 205 užsienio reikalų liaudies komisarui V. Molotovui, ten pat, l. 50; SSSR įgaliotojo atstovo Lietuvoje N. Pozdniakovo 1940 04 12 slaptas pranešimas Nr. 139 užsienio reikalų liaudies komisaro pavaduotojui ir URLK generaliniam sekretoriui V. Dekanozovui, ten pat, ap. 31, apl. 57, b. 1, l. 103; SSSR įgaliotojo atstovo Lietuvoje N. Pozdniakovo 1940 04 17 slaptas pranešimas Nr. 139 užsienio reikalų liaudies komisaro pavaduotojui ir URLK generaliniam sekretoriui V. Dekanozovui, ten pat, l. 79–80; SSSR įgaliotojo atstovo Lietuvoje N. Pozdniakovo 1940 04 23 slaptas pranešimas Nr. 145 užsienio reikalų liaudies komisaro pavaduotojui ir URLK generaliniam sekretoriui V. Dekanozovui, ten pat, l. 83; SSSR įgaliotojo atstovo Lietuvoje N. Pozdniakovo 1940 05 06 slaptas pranešimas Nr. 173 užsienio reikalų liaudies komisaro pavaduotojui ir URLK generaliniam sekretoriui V. Dekanozovui, ten pat, l. 89; SSSR atstovybės Lietuvoje patarėjo V. Semionovo 1940 05 17 slaptas pranešimas Nr. 199 URLK kolegijai, ten pat, l. 96.)

[1817] SSSR įgaliotojo atstovo Lietuvoje N. Pozdniakovo 1940 04 26 slaptas pranešimas Nr. 149 URLK Pabaltijo skyriaus vedėjui Lysiakui, ten pat, l. 71.

[1818] Ten pat.

[1819] Šia proga verta pažymėti, kad netgi patys sovietai 1939 m. spalio 10 d. sutarties pasekmes Lietuvai gana aiškiai traktavo kaip Lietuvos santykių su SSSR „visišką perversmą". (SSSR įgaliotojo atstovo Lietuvoje N. Pozdniakovo ir SSSR atstovybės Lietuvoje pirmojo sekretoriaus F. Moločkovo 1940 03 30 slaptas pranešimas SSSR užsienio reikalų liaudies komisarui V. Molotovui bei jo pavaduotojui ir URLK generaliniam sekretoriui V. Dekanozovui, ten pat, l. 52.)

[1820] Pr. Brazys, *Pijus XII ir Lietuva*, p. 8.

parašyti instrukcijos nuncijaus veikimui Kaune“[1821]. Turint galvoje faktišką Vilnijos integraciją į Lietuvos valstybę, veikimo instrukcija nuncijui buvo svarbus dalykas, ir visai tikėtina, jog Vatikano Valstybės sekretorius ją rengdamas sugaišo laiko. Tačiau, manytume, ne tik dėl jos Vatikano nuncijus vėlavo atvykti į Lietuvą. Kas iš tiesų slypėjo už Šventojo Sosto pareigūnų santūrių diplomatinių frazių ir kodėl nuncijus gerokai vėlavo atvykti į Kauną, paaiškėja iš kai kurių kitų dokumentų.

Nors dr. S. Girdvainiui tuo metu Vatikane tiesiai į akis „<...> neteko išgirsti <...> užmetimų ar pastabų dėl Sovietų įtakos ar poveikio Lietuvos vyriausybei“[1822], dėl ko 1939 m. rudenį – 1940 m. pavasarį kiti lietuvių diplomatai, rezidavę Vakaruose, sulaukė gana nemažai nemalonių priekaištų ir buvo priversti teisintis[1823], tačiau už akių tokių pamąstymų Šventojo Sosto diplomatinėse sferose, manytume, tikrai netrūko. Juolab kad 1939 m. rudenį netgi iš Romos plika akimi buvo matyti, kokią politiką iš tiesų prie savo vakarinių sienų vykdo Rusija ir ko siekia jos diktatorius Josifas Stalinas. Štai jau 1939 m. spalio pirmomis dienomis Italijos URM kanceliarijos reikalų vedėjas Filippo Anfuso laiške Italijos ambasadoriui Maskvoje Augusto Rosso samprotavo, jog Josifo Stalino ir „Sovietinio imperializmo tikslai“ greičiausiai yra ne teritoriniai, bet politiniai, tai yra ne tiek užgrobti svetimas žemes, kiek „susigrąžinti savas“ bei atkurti „<...> buvusios Rusijos vienybę“ ir didybę[1824]. Beveik neabejotina, jog tikruosius J. Stalino užsienio politikos prioritetus tuomet pakankamai gerai įžvelgė ir Vatikanas: Pijus XII bei jo artimiausia aplinka ir diplomatai. 1939 m. rugsėjį Šventasis Sostas su skausmu atidžiai stebėjo, kaip Sovietų Sąjunga asistuoja nacių invazijai į Lenkiją ir brutaliai naikina šios šalies valstybingumą. Tų pačių metų lapkričio 30 d. Pijus XII „giliai sukrėstas“ sutiko žinią apie Raudonosios armijos įsiveržimą į Suomiją. Gruodžio 24 d. popiežius savo prieškalėdinėje kalboje viešai pasmerkė sovietų agresiją prieš šią „<...> mažą ir taikingą tautą“[1825].

[1821] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vatikane dr. S. Girdvainio 1940 03 16 slaptas pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2248, l. 61; Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vatikane dr. S. Girdvainio 1940 03 10 šifruota telegrama iš Romos į Kauną užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui, ten pat, l. 68.

[1822] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vatikane dr. S. Girdvainio 1940 01 04 slapta *Pro memoria* užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui, ten pat, b. 2247, l. 270.

[1823] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Didžiojoje Britanijoje B. K. Balučio 1939 11 17 konfidencialus pranešimas Nr. 130 užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui, ten pat, f. 648, ap. 1, b. 9, l. 261; Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P. Klimo 1940 02 27 konfidencialus pranešimas URM Politikos departamento direktoriui E. Turauskui, ten pat, f. 383, ap. 7, b. 2226, l. 43; Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P. Klimo 1940 02 29 slaptas pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui, ten pat, f. 648, ap. 1, b. 31, l. 106.

[1824] M. Toscano, *Designs in Diplomacy*, Baltimore & London, 1970, p. 129–130.

[1825] C. Cianfarra, min. veik., p. 202–203.

Kad dėl Sovietų Sąjungos politinio poveikio susvyravo Šventojo Sosto pasitikėjimas Lietuva, 1939 m. gruodžio pabaigoje grįžęs iš Romos, kur turėjo ne vieną atvirą pokalbį su vietos dvasininkais, tvirtino ir Vilniaus lietuvių Tautinio komiteto vicepirmininkas kunigas K. Čibiras[1826]. Lietuvos užsienio reikalų ministerijai parengtoje *Pro memoria* kunigas pažymėjo, kad iš daugelio pasikalbėjimų su įvairaus rango vietos dvasininkais jam „<...> kilęs įspūdis, kad Roma į Lietuvos padėtį žiūrinti šiandien truputį su klaustuku: Lietuva esanti laikoma lyg patekusia į Rusijos globą ir kad Rusija lyg turinti truputį (*sic!*) įtakos Lietuvos politikai"[1827]. Nepaisant labai atsargių, aptakių tikrai diplomatiškų kunigo žodžių ir to, kiek iš tiesų Vatikane daugiau ar mažiau jam pažįstami ar visai svetimi žmonės galėjo išsakyti tiesiai į akis karčią tiesą, vis dėlto pakankamai akivaizdu, kokios mintys tuomet buvo apnikusios Vatikaną dėl Lietuvos. Beje, kunigo K. Čibiro iš Romos parsivežtas įžvalgas bei įspūdžius dr. St. Girdvainis tuomet kažkodėl bandė neigti neteisingai įtarinėdamas kunigą tendencingumu[1828].

Taigi popiežius Pijus XII bei jo aplinka vis dėlto gana nepasitikėdami žvelgė į 1939 m. rudenį ir 1940 m. pavasarį Lietuvoje besiklostančią politinę situaciją, ją atidžiai stebėjo bei analizavo. Neabejotina, jog rimčiausią pagrindą suabejoti Lietuvos Respublikos politiniu savaveiksmiškumu tuomet davė būtent 1939 m. spalio 10 d. Lietuvos savitarpio pagalbos sutartis su SSSR bei Raudonosios armijos įgulų įkurdinimas šalyje. Logiškai sugretinti Lietuvos Respublikos suverenitetą su SSSR karinių bazių dislokacija Lietuvoje bei paaiškinti Kauno ir Maskvos „bičiuliavimąsi" Vatikano pareigūnams nebuvo lengva. Štai Šventojo Sosto Ypatingųjų reikalų sekretorius monsinjoras Domenico Tardini atsakymų į šiuos trivialius klausimus bandė ieškoti netgi remdamasis to meto populiaria ideologine konjunktūra. Kartą Šventojo Sosto pareigūnas nesusilaikęs dr. S. Girdvainio tiesiai paklausė: „Kodėl sovietai taip mus [lietuvius – *A. K.*] menažuoja*, ar ne dėl to, kad turime daug žydų?"[1829] Nors tokius įtarinėjimus dr. S. Girdvainis tuomet atrėmė kone geležiniu

[1826] Verta pažymėti, kad kunigas K. Čibiras buvo aktyvus lietuvybės gynėjas ir puoselėtojas lenkų valdomoje Vilnijoje. 1938–1939 m. jis kartu su kunigais Pūkėnu ir Viskanta buvo tarp tų, kurie aktyviai kovojo su lenkų administracija dėl Lietuvių mokslo mylėtojų draugijos Vilniuje įsteigimo. Ją įsteigti gerokai trukdė ne tik miesto civilinė valdžia – vaivada Ludwikas Bociańskis ir Visuomenės politinio skyriaus vedėjas Jasińskis, bet ir Vilniaus arkivyskupas. (Lenkai trukdo lietuvių mokslininkams, *XX amžius, 1939 01 16*, p. 4.)

[1827] Kunigo K. Čibiro 1939 12 21 slapta *Pro memoria* Lietuvos užsienio reikalų ministerijai apie kelionę į Romą, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2247, l. 286–287.

[1828] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vatikane dr. S. Girdvainio 1940 01 04 slapta *Pro memoria* užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui, ten pat, l. 270.

* Ménager (pranc.) – atsargiai elgtis.

[1829] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vatikane dr. S. Girdvainio 1940 01 12 slaptas pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui, ten pat, b. 2247, l. 264a.

argumentu – „<...> lenkuose jų dar daugiau, bet neatrodo, kad tas lenkams ypatingai padėtų sovietų atžvilgiu“[1830], – tačiau toks jo pareiškimas Vatikano pareigūno abejonių galutinai neišsklaidė.

Ir reikia pripažinti, jog ne be pagrindo. Po to, kai 1939 m. spalio 10 d. Lietuva sudarė sutartį su SSSR ir jos teritorijoje buvo dislokuotos sovietinės karinės įgulos, šalies politinė nepriklausomybė tapo smarkiai apribota. Kaip jau minėta, Lietuva pateko į SSSR protektoratą, kuris buvo tik galutinės okupacijos ir aneksijos preliudija. Šalis ne tik prarado užsienio politikos savarankiškumą, bet ir turėjo koreguoti savo vidaus politiką. Maskvos diplomatija Kaunui neretai atvirai priekaištavo dėl tariamai „per daug sentimentalios“ politikos Vilniaus krašte lenkų atžvilgiu bei darė spaudimą ryžtingiau kovoti su krašte pasireiškiančiu lenkų antisovietiniu, iš dalies ir antilietuvišku pogrindžiu[1831]. Iš pradžių, 1939 m. pabaigoje ir 1940 m. pradžioje, Lietuvos vyriausybė bandė tokiai politikai kiek galėdama priešintis[1832], tačiau jau nuo 1940 m. ankstyvo pavasario buvo priversta su ja taikstytis. O dar vėliau, artėjant lemtingai 1940 m. vasarai ir vis labiau veržiantis sovietinio protektorato varžtams, taikstymosi prie agresoriaus politika pasiekė tokį mastą ir tiek giliai suleido šaknis į kai kurių patyrusių lietuvių diplomatų protus, jog jie – P. Klimas ir K. Škirpa – vyriausybei siūlė atlikti „valymą“ Lietuvos specialiosiose tarnybose, kurios esą gali norėti sukiršinti Lietuvą su Sovietine Rusija; įvesti griežtą, centralizuotą URM cenzūrą spaudai, kad sovietai (iš dalies ir naciai) būtų apsaugoti nuo pelnytos žurnalistų kritikos bei karikatūrų, o Lietuvos visuomenė – nuo objektyvios informacijos ir logiškai pagrįstų politikos apžvalgininkų analizių bei apibendrinimų*[1833].

Štai 1940 m. kovo 16 d. Lietuvos pasiuntinys Maskvoje dr. Ladas Natkevičius SSSR užsienio reikalų liaudies komisarui Viačeslavui Molotovui raportavo, kad Lietuvos vyriausybė, atsižvelgdama į sovietų pasiuntinio Kaune Nikolajaus Pozdniakovo „anksčiau“ išsakytas pastabas dėl Vilnijoje pasireiškiančios SSSR ir Lietuvai priešiškos lenkų pogrindinės veiklos bei siekdama „<...> išsklaidyti nesusipratimus

[1830] Ten pat.

[1831] Užsienio reikalų ministro J. Urbšio 1940 02 07 slaptas pranešimas Lietuvos nepaprastajam pasiuntiniui ir įgaliotajam ministrui SSSR dr. Ladui Natkevičiui, *Lietuvos okupacija ir aneksija 1939/1940*, p. 161–162.

[1832] Ten pat, p. 162.

* Beje, plk. K. Škirpai pirmiausia kliuvo nepriklausoma *XX amžiaus* žurnalistų pozicija, esą labiausiai kenkianti šalies užsienio politikai bei geriems santykiams su Vokietija ir SSSR.

[1833] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P. Klimo 1940 05 30 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui, *LCVA*, f. 648, ap. 1, b. 31, l. 285–286; Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vokietijoje plk. K. Škirpos 1940 06 01 konfidencialus pranešimas URM Politikos departamento direktoriui dr. Ed. Turauskui, ten pat, b. 40, l. 359.

<...> likvidavo tuos priešų lizdus“[1834]. Negana to, lietuvių pasiuntinys oficialiai pareiškė, kad „tuo klausimu Lietuvos vyriausybė neturi kitos nuomonės, visai palaiko SSSR vyriausybės nuomonę“ (*sic!*) ir nuolankiai, servilistiškai pasiteiravo, ar nereikia, kad Lietuvos valdžia „<...> dar ką nors padarytų“[1835]. Jeigu taip, tai „<...> prašo patarti“ – ką?

Reikšminga ir tai, kad pastarojo pokalbio metu SSSR užsienio reikalų liaudies komisaro iniciatyva buvo paliestas Lietuvos ir Vatikano santykių klausimas. Tiksliau sakant, Šventojo Sosto įtakos dydis Lietuvai. V. Molotovui panorus sužinoti, kaip Lietuvoje vertinamas *Savitarpio pagalbos* paktas su SSSR, dr. L. Natkevičius paskubėjo entuziastingai pabrėžti, kad lietuvių valdžia bei visuomenė palanki Sovietų Sąjungai. Anot pasiuntinio, lietuviai supranta savo geopolitinę situaciją „<...> tarp orientacijos į Vokietiją ar į SSSR. [ir] Renkasi SSSR“ [1836]. Tačiau komisaro netgi toks gana servilistinio pobūdžio atsakymas nepatenkino, ir jis suabejojo, ar iš tiesų „<...> visi visuomenės sluoksniai vienodai nusistatę“. „Lietuvoje yra daug katalikų, kuriems įtaką daro popiežius, o popiežius, kaip žinoma, SSSR atžvilgiu nusistatęs prastai“, – staiga pakeitė pokalbio temą V. Molotovas. Prie įnoringo pašnekovo pavojingų minčių vingių Kauno diplomatui ir vėl teko taikytis. Netikėtai užkluptas tokio dialogo posūkio, paneigti Šventojo Sosto įtakos katalikiškai Lietuvai dr. L. Natkevičius nesiryžo, tačiau užtikrino, kad ji „<...> rimtos reikšmės neturi“, ir tarsi norėdamas įsiteikti pranešė, kad Lietuva su Vatikanu veda derybas dėl Vilniaus arkivyskupo pakeitimo[1837].

Apibendrinant dr. L. Natkevičiaus dialogo su V. Molotovu turinį galima konstatuoti tris reikšmingesnius dalykus: 1) katalikiškas Lietuvos visuomenės pobūdis bei pakankamai glaudūs santykiai su Šventoju Sostu imperialistinės SSSR užsienio politikos bei Vakarų demokratinių valstybių įsitraukimo į karą, o kartu ir tam tikro politinio pasimetimo kontekste potencialiai buvo palankus veiksnys Lietuvos nepriklausomybei ir valstybingumui ginti, nes sunkino realizuoti sovietines užmačias; 2) lietuvių diplomatija dėl tam tikro priežasčių komplekso, susiklosčiusio dar ankstesniais metais, vis dėlto nesugebėjo maksimaliai efektyviai pasinaudoti šiuo veiksniu, kaip prevencine gynimosi ar atgrasymo priemone; 3) Lietuvos diplomatų bandymai politiškai keliaklupsčiauti prieš potencialų agresorių pastarojo agresyvių planų nepakeitė, tačiau neigiamai atsiliepė Lietuvos įvaizdžiui Vatikane bei menkino objektyvias Šventojo Sosto galimybes politiškai ir moraliai paremti Lietuvą.

[1834] SSSR užsienio reikalų liaudies komisaro V. Molotovo 1940 03 16 įvykęs pokalbis su Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru Sovietų Sąjungoje dr. L. Natkevičiumi, *Документы внешней политики, 1940 – 22 июня 1941*, Москва, 1995, с. 149–150.

[1835] Ten pat, p. 150.

[1836] Ten pat, p. 152.

[1837] Ten pat.

1940 m. sausio pirmomis dienomis, naujametės audiencijos vietiniam diplomatiniam korpusui metu, popiežius ne tik perdavė naujamečius sveikinimus prezidentui A. Smetonai ir lietuvių tautai, bet ir bent du kartus kamantinėjo dr. S. Girdvainį apie 1939 m. lapkritį suformuotą koalicinį Antano Merkio Kabinetą: ar „Vyriausybė katalikiška, praktikuojanti? <...> ar Bažnyčia laisva, ar ji remiama?“[1838] Tąkart Lietuvos pasiuntinys Šventąjį Tėvą „kaip mokėdamas“ užtikrino, jog vyriausybę sudaro ne tik praktikuojantys katalikai, bet dauguma jos narių yra netgi „*catholiques combatifs, militants*“**. Tačiau ir tokiais Kauno diplomato įtikinėjimais Vatikano pareigūnai netrukus rado pakankamai rimtų progų suabejoti.

Pagrindą abejonėms davė 1939 m. – 1940 m. pradžioje Lietuvoje rengtas ir svarstytas naujas *Santuokos įstatymas*, kuris greta bažnytinės numatė civilinę santuokos registraciją. Rengti šį įstatymą vyriausybei nebuvo lengva, nes kiekviena suinteresuota šalis reikalą tempė į savo pusę. Kairioji opozicija – liaudininkai ir socialdemokratai, liberaliai mąsčiusi inteligentijos bei visuomenės dalis tvirtai pasisakė už civilinę santuoką ir laisvas skyrybas. Dešinieji – krikščionys demokratai, remiami Katalikų Bažnyčios, įvairios jų organizacijos, pavyzdžiui, Lietuvių katalikių moterų draugija[1839] nebuvo linkę pripažinti piliečiams skyrybų teisės ir kritikavo civilinę registraciją. Vis dėlto vykdant naujosios, 1938 m. gegužės 12 d. Valstybės Konstitucijos nuostatas[1840], įstatymo projekte buvo numatyta civilinė registracija ir skyrybų galimybė. Šis rengiamo įstatymo straipsnis greitai buvo pastebėtas Vatikane ir susilaukė gana aštrios kritikos. Taip pakrypus reikalams, vyriausybė buvo priversta kurį laiką ne tik delsti bei laviruoti tarp vidaus politinių stovyklų, bet ir atsižvelgti į tarptautinius veiksnius – Šventojo Sosto nusistatymą. Baigiantis 1939 m. Seimo sesijai, būta bandymo forsuoti *Santuokos įstatymo* svarstymą ir priėmimą. Gruodžio 30 d. keli Seimo nariai bandė paskubinti reikalą. Motyvuodami, jog *Santuokos įstatymo* svarstymas Seime atsilieka nuo numatyto plano, J. Indrašiūnas, V. Kaveckas, S. Jokubauskas, B. Tallat Kelpša, P. Adamkevičius ir A. Repšys vyriausybei pateikė

[1838] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vatikane dr. S. Girdvainio 1940 01 04 slapta *Pro memoria* užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui, *LCVA,* f. 383, ap. 7, b. 2247, l. 270.

** Kovingi katalikai, karšti aktyvistai (pranc.).

[1839] I. Karčiauskaitė, *Katalikiškoji moterų judėjimo srovė Lietuvoje (1907–1940).* Daktaro disertacija, Kaunas, 2007, p. 129.

[1840] Beje, Konstitucijos priėmimo proga kalbėdamas Seimo posėdyje, prezidentas A. Smetona bandė pagrįsti civilinės metrikacijos būtinybę Lietuvoje ir atsikirsti oponentams tuo klausimu. Jis, be kita ko, pabrėžė, jog dėl specifinių vidaus aplinkybių šalyje Lietuva viena paskutinių Europoje priima tokią civilizuotą nuostatą. Kartu prezidentas oponentus ramino, jog civilinė metrikacija pirmiausia bus skirta tik „<...> tiems, kurie pašliję nuo valstybės pripažintų tikybų“, ir jokiu būdu neigiamai neatsilieps nei katalikų reikalams, nei viešajai, krikščioniškai moralei. (Valst. Prezidento Antano Smetonos kalba, pasakyta naujosios konstitucijos įsigaliojimo proga Seimo posėdyje gegužės 12 d., *XX amžius*, 1938 05 13, p. 1.)

užklausimą[1841]. Teisingumo ministras Antanas Tamošaitis seimo nariams paaiškino, jog vyriausybei iškilo nenumatytų sunkumų, ir *Santuokos įstatymo* projektas Seimui svarstyti greičiausiai bus pateiktas tik ateinančių metų rudens sesijoje[1842]. Gali būti, jog toks ministro atsakymas buvo susijęs su Lietuvos ir Vatikano santykiais, kurie po Vilniaus faktiško susigrąžinimo laikyti itin svarbūs ar netgi prioritetiniai[1843].

Kaip Šventasis Sostas reagavo į šį Lietuvos Respublikos civilinį dokumentą, neblogai rodo keletas dr. S. Girdvainio pranešimų į Kauną. Štai Šventojo Sosto Ypatingųjų reikalų kongregacijos sekretorius monsinjoras Domenico Tardini esą net „<...> neįsileisdamas į temą pradėjo atakuoti“ dr. S. Girdvainį dėl *Santuokos įstatymo* ir apibūdino jį tik kaip skyrybų skatinimą[1844]. Pasak lietuvių pasiuntinio, panašiai elgėsi ir pats Šventojo Sosto valstybės sekretorius, kuris „<...> tuojaus, be pertraukos paklausė, kas per mizerijas“ Lietuva išdarinėja „<...> su skirybų įstatymu“[1845]. Kardinolą šiuo atveju nelabai įtikino ir dr. S. Girdvainio paaiškinimas, jog įstatymas pirmiausia skirtas ne skyrybų, bet santuokų reikalui ir jokiu būdu „<...> neprieštarausiąs nei Konkordatui“, nei Bažnyčios kanonams. Kardinolas L. Maglione tokiu Kauno diplomato pareiškimu suabejojo ir pasiuntinį vis dėlto perspėjo, kad, įtarimams dėl *Santuokos įstatymo* pernelyg liberalaus pobūdžio pasitvirtinus, tai gali turėti neigiamų pasekmių Lietuvos ir Vatikano santykiams[1846].

Ką toks įspėjimas galėtų reikšti, dr. S. Girdvainiui konkrečiau išaiškino Romos senbuvis, Marijonų ordino generolas vyskupas prof. P. Pr. Būčys. Jis pasiuntiniui nedviprasmiškai nurodė, jog Šventasis Sostas yra „<...> labai susirūpinęs santuokos įstatymo reperkiusijomis“*. Negana to, pasak vyskupo prof. P. Pr. Būčio, „Vatikanui

[1841] Kaip su civilinės metrikacijos įstatymu?, *Lietuvos aidas*, 1940 01 02, p. 3.

[1842] Ten pat.

[1843] Tautininkų partijos suvažiavime 1940 m. sausio 5 d. Valstybės teatre pasakytoje kalboje užsienio reikalų ministras gana aiškiai nurodė šalis, kurios, jo nuomone, susiklosčiusioje tarptautinėje situacijoje Lietuvai turi prioritetinę svarbą. Šioje kalboje J. Urbšys iš esmės į vieną gretą statė Vatikaną ir Sovietų Sąjungą... (*Sic*!). Tiesa, ši rikiuotė buvo gana įdomi: Lietuvos santykiams su SSSR, kurie, J. Urbšio žodžiais tariant, „<...> šiandien užima pirmą eilę jos tarptautiniame santykiavime“, užsienio reikalų ministro kalboje buvo skirta paskutinė vieta – jie paliesti tik ilgos kalbos gale. (Užsienio reikalų ministro J. Urbšio kalba, *Lietuvos aidas*, 1940 01 08, p. 6.)

[1844] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vatikane dr. S. Girdvainio 1940 03 04 slaptas pranešimas URM Politikos departamento direktoriui Edvardui Turauskui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2247, l. 180.

[1845] Ten pat, l. 181.

[1846] Ten pat.

* Répercussion (pranc.) – padarinys. Tai, kad Vatikanas labai akylai domėjosi Lietuvoje rengiamu civilinės *Santuokos įstatymo* projektu, negali būti interpretuojama kaip atsitiktinumas ar juo labiau išskirtinis Vatikano noras diktuoti Lietuvai jos vidaus reikalų sprendimą. Didžiulį dėmesį šiam klausimui Šventasis Sostas skyrė ir kitose katalikiškose šalyse: Italijoje, Ispanijoje, Lenkijoje. Tiek Pijus XI, tiek jo įpėdinis Pijus XII tvirtai buvo įsitikinę, jog šeimos sukūrimas ir jos darnus, laimingas gyvenimas yra viena svarbiausių ir kertinių krikščioniškojo pasaulio vertybių bei jo sėkmingo funkcionavimo prielaidų.

atsirado pretekstas <...> neberodyti geros valios“ Lietuvai, ir jis tuo ilgai nedvejodamas gali pasinaudoti, o tai jau galėtų turėti liūdnų politinių pasekmių – „<...> privesti prie susidūrimo su lenkais“[1847]. Tačiau ir šis įspėjimas dėl *Santuokos įstatymo* nebuvo galutinis. Dar griežtesnio turinio telegrama iš Romos Kauną pasiekė 1940 m. kovo 10 d. Po gana įtempto pokalbio su Vatikano Valstybės sekretoriumi URM Politikos departamento direktoriui dr. Edvardui Turauskui lietuvių diplomatas rašė: „Maglijone prašė skubiai pranešti Lietvyr[iausybes] Santuokos įstatymo dalis liečiančias išskiras. [Tai] gali visai sukompromituoti gerai besimezgančius santykius. Kadangi, jo žiniomis, įstatymas pasiekęs Mintarybą, kardinolas patyrė paties Popiežiaus abejonę ar beverta siųsti Nuncijų“ į Lietuvą[1848].

Aišku, tik dėl *Santuokos įstatymo* gadinti labai reikšmingų susiklosčiusioje situacijoje diplomatinių santykių su Šventuoju Sostu Lietuvos vyriausybė nebuvo linkusi. Juoba kad dėl to galėjo kilti sunkiai prognozuojamų politinių pasekmių. Todėl jau kovo 16 d. Vatikano Valstybės sekretorius, kardinolas Luigi Maglione buvo informuotas apie *Santuokos įstatymo* projekto turinį ir „<...> kurioje stadijoje dabar randasi projektas“[1849]. Tiesa, Vatikano Valstybės sekretorius nepamiršo apsidrausti: jis „pareiškė pasitenkinimą“ dėl Lietuvos vyriausybės pasiryžimo konsultuotis su Šventuoju Sostu šiuo klausimu, tačiau apie įstatymo rengimą „<...> prašė konfirmuoti raštu“[1850].

Kalbant apie Lietuvos ir Šventojo Sosto santykius Antrojo pasaulinio karo pradžioje, regis, negalima nepaminėti, jog prie jų išlyginimo nemažai prisidėjo tuometinis Lietuvos užsienio reikalų ministras. Charakteringa, jog Tautininkų partijos suvažiavime, įvykusiame 1940 m. sausio 5 d. Valstybės teatre, pasakytoje kalboje apie šalies užsienio politikos kryptį ir prioritetus J. Urbšys santykiams su Vatikanu skyrė labai daug dėmesio. Pirmiausia ministras atvirai pripažino, jog Lietuvos santykiai su Šventuoju Sostu „<...> paskutiniu metu pasidarė populiarūs ypač dėl to, kad kiekvieno lietuvio žvilgsnis yra nukreiptas į Vilnių, o ten nukreiptas jis negali nesusitikti su Katalikų Bažnyčios ierarchijos veikla mūsų sostinėje“. Kartu ministras džiaugėsi, jog, nepaisant tarptautinės politikos destrukcijos, dviejų šalių santykiai pastaruoju metu vėl teka normalia vaga[1851]. Pastebėtina ir tai, jog tik puse lūpų ministras

[1847] Ten pat.

[1848] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vatikane dr. S. Girdvainio 1940 03 10 šifruota telegrama iš Romos į Kauną URM Politikos departamento direktoriui dr. E. Turauskui, ten pat, l. 68.

[1849] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vatikane dr. S. Girdvainio 1940 03 16 slaptas pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui, ten pat, b. 2248, l. 61.

[1850] Ten pat.

[1851] Užsienio reikalų ministro J. Urbšio kalba, *Lietuvos aidas*, 1940 01 08, p. 6.

paminėjo su Vatikano politika susijusius sunkumus Vilnijoje. Tik atiduodamas tradicinę politinę duoklę bendrapartiečiams bei bendrapiliečiams, J. Urbšys juos patikino, kad, spręsdama Vilniaus arkivyskupo R. Jałbrzykowskio klausimą, „Vyriausybė nėra neaktyvi“ ir šiuo reikalu nuolat kontaktuoja su Šventuoju Sostu. Kalbos dalį, skirtą Vatikanui, ministras baigė itin efektingai ir, sakytume, gana vykusiai sudėliojo akcentus. Jis pabrėžė: „Jei kalbame apie santykius su Šv. Sostu, taip sakydami žinome, kad reikalas liečia Vyriausybės santykius su gausiausia mūsų krašto piliečių kategorija, katalikais, kurie, žinoma, žiūri savo tikybos interesų. Vyriausybė siekia suharmoninti tikybinius reikalus su visos tautos ir valstybės interesais. Santykiai su Šv. Sostu yra tad santykiai su didžiąja savo krašto piliečių dalimi“[1852].

Ši užsienio reikalų ministro kalba Vatikane iš karto buvo pastebėta ir deramai įvertinta. Būtent ji iš dalies lėmė, jog Juozas Urbšys čia imtas laikyti nuosaikiu ir gana išmintingu pareigūnu. Jau po poros dienų komentuodamas J. Urbšio pasakytą kalbą tautininkų partijos suvažiavime, Šventojo Sosto Ypatingųjų reikalų sekretorius monsinjoras Domenico Tardini, tarp kita ko garsėjęs Vatikane liberaliomis pažiūromis, atsiliepė lakoniškai, bet nedviprasmiškai – „*molto bravo*“*[1853]. Gali būti, jog tokio įvertinimo Vatikane J. Urbšys susilaukė ir dėl savo kalboje išsakytos kritikos internacionalizmo (suprask – ir SSSR) adresu ir kai kurių šalies politinių grupuočių neatsakingo polinkio į jį, ryškiai akcentuoto Lietuvos užsienio politikoje „teisės prado“ bei pareiškimo, kad susiklosčiusioje tarptautinėje konsteliacijoje Lietuvos aktyvumas pirmoje eilėje turi būti „<...> ne išviršinis, efektingas, visiems matomas su maršais ir radijo prakalbomis, bet vidinis, sukauptas nuolatinis visų jėgų skyrimas savo krašto ir savo tautos tobulėjimui“[1854].

Taigi užsienio reikalų ministro išsakyta pozicija pozityviai atsiliepė Lietuvos ir Vatikano santykiams, kurie tuomet nebuvo itin tolygūs ir harmoningai sustyguoti. Štai 1940 m. sausio pabaigoje monsinjoras D. Tardini, apeliuodamas į jam „<...> nežinomos radio stoties pranešimą“, apgailestavo, jog Lietuvos vyriausybė „<...> yra pasiryžusi eksterminuoti viską, kas yra lenkiško Vilniuje“[1855]. Dr. S. Girdvainiui dėl to teko teisintis ir priekaištus paneigti. Ypatingųjų reikalų kongregacijos sekretoriui lietuvių diplomatas aiškino, jog tokie įtarinėjimai visiškai nepagrįsti, nes Vilniuje

[1852] Ten pat.

* Labai išmintinga (it.) (J. Urbšio kalbos tekstą Vatikanui parūpino jo reikalų laikinasis patikėtinis Lietuvoje G. S. Burzio).

[1853] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vatikane dr. S. Girdvainio 1940 01 30 slaptas pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2247, l. 246.

[1854] Užsienio reikalų ministro J. Urbšio kalba, *Lietuvos aidas*, 1940 01 08, p. 6.

[1855] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vatikane dr. S. Girdvainio 1940 01 30 slaptas pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2247, l. 246.

yra tokia tautinė padėtis, kad „<...> greičiau yra pavojus mums būti eksterminuotiems, jei mudviem rūpimoj sferoj neįvyktų reformų"[1856].

Nors Šventasis Sostas 1939 m. pabaigoje – 1940 m. pirmoje pusėje nesutiko oficialiai pripažinti Lietuvos Respublikos suvereniteto Vilnijoje bei šio krašto įjungti į Lietuvos bažnytinę provinciją, tačiau būtent tik Šventajam Sostui padedant ar tarpininkaujant pavyko Lietuvos vyriausybei realizuoti programą *minimum*: laimėti kovą dėl lietuviškų pamaldų įvedimo svarbiausiose Vilniaus bažnyčiose, apraminti lenkų radikalus Vilnijoje ir ištirpdyti besiformuojančią konfliktinę situaciją krašte tarp radikaliai priešiškai nusiteikusių tautinių bendrijų ir socialinių sluoksnių[1857]. Tiesa, esminiai lietuvių laimėjimai tais klausimais buvo pasiekti tik vėlyvą 1940 m. pavasarį, tai yra pačiame Lietuvos valstybingumo saulėlydyje. Daug prie jų prisidėjo Apaštališkasis nuncijus arkivyskupas L. Centosa ir Šventojo Sosto Nunciatūros *attaché* kunigas dr. Vito Peroni, kuris Lietuvoje dirbo dar nuo 1938 m. rudens[1858].

Prie savo tikslų realizavimo Vilniaus arkivyskupijoje lietuviai ėjo palaipsniui ir savotiškais etapais. Iš pradžių, dar 1940 m. balandį ruošiantis Sekminių šventėms, J. Urbšiui su Vatikano nuncijumi pavyko susitarti, kad švenčių dienomis kai kuriose Vilniaus bažnyčiose pamaldos būtų laikomos ir lietuviškai. Iškart po Sekminių, gegužės 15 d., Lietuvos užsienio reikalų ministras, išsikvietęs arkivyskupą L. Centosą, pareiškė, jog „<...> grįžti atgal" prie senosios pamaldų tvarkos Vilniaus bažnyčiose „būtų neįmanoma", ir pasiūlė tik Sekminėms numatytą pamaldų tvarką Vilniaus bažnyčiose palikti ir toliau[1859]. Nuncijus tokiam pageidavimui iškart „parodė supratimą" ir pažadėjo tuo klausimu tartis su arkivyskupu R. Jałbrzykowskiu. Tiesa, L. Centosa buvo puikus diplomatas. Jis J. Urbšį įkalbėjo, kad Vilniaus arkivyskupą iš pradžių lietuviškų pamaldų Vilniuje derėtų prašyti ne visam laikui, o tik porai mėnesių. Taip esą tvirtu charakteriu garsėjantis arkivyskupas gali lengviau nusileisti lietuvių pageidavimams.

Nuncijaus prognozės beveik pasitvirtino. Tarpininkaujant Vatikano *attaché* kunigui dr. V. Peroni, Vilniaus arkivyskupas sutiko priimti nuncijaus siūlymą dėl lietuviškų pamaldų, tačiau paprašė, kad kokia nors Lietuvos valstybinė įstaiga, pavyz-

[1856] Ten pat.

[1857] 1939 m. pabaigoje – 1940 m. pradžioje Vilnijoje tvyrojusią socialinę įtampą galima iliustruoti tokiu faktu. Lietuvos valdžia, kovodama su išplitusiu nusikalstamumu krašte, buvo priversta griebtis gana radikalių, jeigu nesakysime, kraštutinių priemonių. Štai 1940 m. sausio 2 d. net aštuoniems Vilniaus miesto ir krašto gyventojams už įvairius sunkius nusikaltimus Kaune buvo įvykdyta mirties bausmė. (Šiandien įvykdyta mirties bausmė 8 nusmerktiesiems, *XX amžius*, 1940 01 02, p. 1.)

[1858] L. Tulaba, Lietuva ir Šventas Sostas, *Draugas*, 1986 06 17, p. 4.

[1859] Lietuvos užsienio reikalų ministro J. Urbšio 1940 05 20 slapta *Pro memoria* apie „Š. m. gegužės 15 ir 18 d. pasikalbėjimus su Apašt. Nuncijum pamaldų tvarkos Vilniaus bažnyčiose reikalu", *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2247, l. 88.

džiui, Švietimo ministerija, pateiktų jam „reikalavimą raštu“[1860]. Tokia žinia Lietuvos užsienio reikalų ministro nesužavėjo. Kaune manyta, kad tokiu būdu arkivyskupas R. Jałbrzykowskis stengiasi Lietuvos institucijas įtraukti į ilgą tarpusavio susirašinėjimą ir nustumti kiek galima tolyn reikalo sprendimą. Nebuvo galima atmesti ir galimybės, jog, siekdamas griežtai formalizuoti santykius su Lietuvos valdžia, arkivyskupas tokiu būdu nori pabrėžti jam pavaldžios arkivyskupijos juridinę padėtį ir čia tebeveikiantį Lenkijos suverenitetą. Tai yra, kad Vilniaus arkivyskupija santykius su Lietuvos vyriausybe formuoja kaip jos suverenitetui nepavaldus subjektas, lygiai taip, kaip su bet kuria kita užsienio valdžia.

Būta ir trečio Lietuvai nepalankaus eventualumo, jog taip Vilniaus arkivyskupas siekia savo rankose sukaupti lietuvių „okupacinės“ valdžios „prievartą“ liudijančius dokumentus ir atsiradus progai juos panaudoti prieš Lietuvą. Tokių eventualumų galimybė ar netgi suma lėmė, jog J. Urbšys nuncijui L. Centosaai tvirtai pareiškė, kad „<...> mums susirašinėti su arkiv. Jalbžykovskiu būtų nemalonu dėl tos priežasties, kad jis, reikalaudamas to susirašinėjimo, siekia, be abejonės, ne susitarimo, o tik reikalų sukomplikavimo“[1861]. Kokio – Lietuvos užsienio reikalų ministras Vatikano diplomatui nedetalizavo ir neaiškino. Tačiau po tokio pareiškimo su Vatikano nuncijumi sutarta, kad jeigu jau būtinai reikės „<...> ką rašyti raštu“, tai Lietuvos vyriausybė greičiau kreipsis į Šventojo Sosto Nunciatūrą, bet tik ne į Vilniaus arkivyskupą[1862]. Kad tokia Lietuvos URM pozicija buvo geriausia norint *de facto* subordinuoti Vilniaus arkivyskupą Lietuvos valdžiai, abejoti, regis, netenka. Tačiau ar šis nusistatymas iš tiesų buvo optimaliausias sprendimas siekiant politinės-juridinės Vilniaus integracijos į Lietuvos valstybę, galima rimtai diskutuoti, nes Lietuvos vyriausybės bendravimas su Vilniaus arkivyskupu tik per tarpininką Vatikano Nunciatūrą taip pat galėjo būti nesunkiai interpretuotas kaip Vilniaus vyskupijos juridinio nepavaldumo Lietuvos Respublikai požymis ar faktas.

Rašyti oficialų raštą dėl lietuviškų pamaldų įvedimo istorinėje sostinėje Lietuvos pareigūnams vis dėlto teko, nes be jo Vilniaus arkivyskupas jokiu būdu nesutiko leisti lietuviškai melstis net ir trijose Vilniaus bažnyčiose. R. Jałbrzykowskio užimta pozicija tiesiog prikišamai rodė, kad jis, J. Urbšio žodžiais tariant, sutinka „paklusti tik jėgai“. 1940 m. gegužės 24 d. Lietuvos URM parengė atitinkamą verbalinę notą ir įteikė Vatikano Nunciatūrai. Vos po trijų dienų reikalas buvo išspręstas. Gegužės 27 d. Lietuvos vyriausybė gavo atsakomąją Šventojo Sosto notą, kurioje buvo pranešama, kad Vilniaus arkivyskupas „sutikęs patenkinti“ lietuvių verbalinėje notoje „<...> išdėstytus pageidavimus dėl sumos Katedroje, Šv. Dvasios, Šv. Jokūbo ir,

[1860] Ten pat.
[1861] Ten pat.
[1862] Ten pat, l. 89.

lietuvių maldininkams esant, taip pat Kalvarijos bažnyčiose"[1863]. Kartu R. Jałbrzykowskis pageidavo, jog į Vilniaus Kalvarijas sumanę vykti pasimelsti lietuviai apie tai iš anksto įspėtų Arkivyskupijos Kuriją arba vietos kunigus, kad pastarieji galėtų planuoti savo laiką ir tinkamai pasiruošti. Kartu lietuvių maldininkams bei Lietuvos valdžiai Vilniaus arkivyskupas iškėlė sąlygą, kad aukščiau minimose bažnyčiose jokiu būdu nebūtų giedama Vinco Kudirkos *Tautiška giesmė*. Kunigas dr. K. Peroni, kuris asmeniškai su arkivyskupu derino šį opų lietuviškų pamaldų klausimą Vilniaus bažnyčiose, dr. E. Turauskui perdavė tokius arkivyskupo žodžius: „Jis esą uždraudęs [bažnyčiose. – *A. K.*] giedoti lenkų himną, todėl pasitikįs, kad Lietuvos himnas taip pat nebūsiąs giedamas"[1864]. Žinomas lenkų istorikas profesorius Piotras Łossowskis pastebi, jog arkivyskupas R. Jałbrzykowskis net nenorėjo, kad Vilniaus bažnyčiose būtų giedamas Lietuvos himnas, bet iš principo nebuvo linkęs leisti čia ir melstis už Lietuvos Respubliką[1865].

Lietuvos URM Politikos departamento direktorius šiuos Vatikano *attaché* žodžius išklausė sausai. Nors pastarasis gana nedviprasmiškai leido dr. E. Turauskui suprasti, kad kalbėdamasis su R. Jałbrzykowskiu jis arkivyskupo prašė atlaidžiai žiūrėti, jeigu lietuviai, „apsidžiaugę", kad gavo pamaldas Katedroje, kartą ar kitą ir sugiedotų savo Tautinę giesmę. Apie iškovotą istorinę pergalę trijose Vilniaus bažnyčiose jau 1940 m. gegužės 30 d. specialiu raštu Lietuvos URM Politikos departamento direktorius dr. E. Turauskas pranešė Kauno arkivyskupijos Kurijai. Dokumente pabrėžta, kad „nuo šiol" Vilniaus Arkikatedroje, Šventos Dvasios ir Švento Jokūbo bažnyčiose mišios lietuvių kalba galės vykti sekmadieniais ir visų švenčių dienomis[1866]. Kad tokia teisė lietuvių kalbai trijose Vilniaus bažnyčiose kol kas iškovota tik laikinai, pareigūnas savo rašte Kurijai neaiškino, matyt, tikėdamasis, kad ji ilgainiui taps nuolatine ir neatimama lietuvių teise.

Taip bendromis Lietuvos ir Šventojo Sosto diplomatijos jėgomis buvo pasiektas lietuviams svarbus laimėjimas Vilniaus arkivyskupijoje. Beje, svarios Vatikano diplomatijos paramos 1940 m. pavasarį bei vasaros pradžioje sulaukta sprendžiant ir kitus svarbius klausimus: Vilniaus krašte susikaupusių karo pabėgėlių išskirstymą ir apgyvendinimą, taip pat tvarkant Vilnijos vienuolių jėzuitų, marijonų, saleziečių,

[1863] Lietuvos URM Politikos departamento direktoriaus dr. E. Turausko 1940 05 30 slapta *Pro memoria* „Š. m. gegužės 29 d. pasikalbėjimas su Apašt. nunciatūros *attaché* Dr. Peroni Vilniaus bažnytiniais reikalais", l. 80.

[1864] Ten pat.

[1865] P. Łossowski, *Litwa a sprawy polskie 1939–1940*, Warszawa, 1985, s. 283.

[1866] Lietuvos URM Politikos departamento direktoriaus dr. E. Turausko 1940 05 30 raštas Kauno arkivyskupijos Kurijai, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2247, l. 82.

benediktinių ir pauliečių karo gerokai supainiotus reikalus[1867]. Pavyzdžiui, paulietės, kurių tuomet Vilniuje buvo vos dvylika ir kurios čia netgi neturėjo savo ordino namų, rūpinosi beveik trijų šimtų vietų vaikų prieglauda[1868]. Taigi kai kurios problemos, kurias tuomet teko spręsti Lietuvos valdžiai Vilniuje su Vatikano diplomatų pagalba, buvo ne tik konfesinio ar politinio-diplomatinio, bet ir socialinio pobūdžio.

Kita vertus, nepriklausomybės netekimo išvakarėse Lietuvos santykiai su Šventuoju Sostu ne visada tekėjo tokia vaga ir tokia kryptimi, kaip Kaunas to pageidavo. Pirmiausia Lietuvai nesisekė pakeisti jai nelojalų Vilniaus arkivyskupą R. Jałbrzykowskį. Dėl arkivyskupo pakeitimo Kauno diplomatija tuomet dėjo daug pastangų. Šis klausimas ne kartą įvairiais lygiais ir aspektais buvo gvildenamas tiek su Šventojo Sosto atstovais Kaune, tiek su aukštais Vatikano pareigūnais Romoje. Pakeisti Vilniaus arkivyskupą R. Jałbrzykowskį Lietuvos vyriausybė stengėsi ne tik dėl pastarojo atvirai antilietuviško nusistatymo, bet ir todėl, jog manė, kad tai būtų reikšmingas žingsnis siekiant iš Šventojo Sosto išgauti Vilniaus priklausomybės Lietuvai *de jure* pripažinimą. Kitais žodžiais tariant, Kaune manyta, kad arkivyskupo R. Jałbrzykowskio nušalinimas nuo pareigų ir Lietuvos suvereniteto Vilnijoje įtvirtinimas yra gana glaudžiai susiję dalykai.

Lietuvos URM Politikos departamento direktorius dr. Edvardas Turauskas ne kartą įtikinėjo Vatikano *Chargé d'Affaires a.i.* G. S. Burzio ir vėliau nuncijų L. Centosą, kad Vilniaus arkivyskupas yra tiesiog „fanatiškai" nusistatęs prieš Lietuvą ir lietuvius. Savo žodžius E. Turauskas bandė pagrįsti ir esą tikrais faktais. Vatikano reikalų laikinajam patikėtiniui Lietuvos pareigūnas susijaudinęs aiškino, kad tuo metu, kai Vilnių penkias savaites laikė okupavusi Raudonoji armija, visą tą laiką ant Vilniaus arkivyskupijos Kurijos fasado esą laisvai plėvesavo... raudona vėliava su kūju ir pjautuvu. Tačiau kai į Vilnių įžygiavo Lietuvos kariuomenė ir istorinę sostinę pradėjo kontroliuoti lietuviška administracija, Kurija lietuviškos trispalvės neiškėlė. Vatikano diplomatas tokiu pasakojimu iš pradžių nelabai buvo linkęs tikėti ir pabandė reikalą išsiaiškinti su pačiu Vilniaus arkivyskupu. S. Burzgio'ui atsargiai pasiteiravus apie šį įvykį, R. Jałbrzykowskis nieko neneigė, tik atšovė, kad bolševikams pasitraukus ir jų vėliava iškart buvo nuimta, o „<...> dėl Lietuvos vėliavos Kurija taip ir nesulaukė policijos įsakymo"[1869]. Dėl šio poelgio Vatikano diplomatas ar-

[1867] Lietuvos URM Politikos departamento direktoriaus dr. E. Turausko 1940 05 30 slapta *Pro memoria* „Š. m. gegužės 29 d. pasikalbėjimas su Apašt. nunciatūros *attaché* Dr. Vito Peroni Vilniaus bažnytiniais reikalais", ten pat, l. 80–81.

[1868] Ten pat, l. 81.

[1869] Lietuvos URM Politikos departamento direktoriaus dr. E. Turausko 1939 11 27 konfidencialus laiškas Lietuvos nepaprastajam pasiuntiniui ir įgaliotajam ministrui Vatikane dr. S. Girdvainiui, ten pat, b. 2247, l. 356.

kivyskupui kiek papriekaištavo[1870], tačiau vargu ar santūrūs jo priekaištai galėjo turėti bent kiek didesnį poveikį tvirtai nusistačiusiam ir savo teisumu įtikėjusiam dvasininkui.

Vilniaus arkivyskupo pakeitimo klausimą lietuvių diplomatai Vatikanui kėlė iki pat sovietinės okupacijos ir valstybingumo žlugimo. Veikti bandyta įvairiais būdais bei kanalais. Į Vilniaus arkivyskupijos reorganizavimo ir arkivyskupo pakeitimo epopėją 1940 m. pavasarį, regis, buvo įtrauktas netgi prezidento A. Smetonos nemalonėn tuomet jau pakliuvęs expremjeras prof. A. Voldemaras. Pastarasis savo prisiminimuose nurodo*, kad iš Lietuvos valdžios buvo gavęs neoficialų įpareigojimą „<...> išsiaiškinti Vatikane, ar galimos kokios oficialios derybos dėl Vilniaus krašto bažnyčios reikalų“[1871]. Pasak A. Voldemaro, tuo reikalu 1940 m. balandį jis parengė specialų memorandumą, kurį gegužės pradžioje įteikė Vatikano Valstybės sekretoriui kardinolui L. Maglione. Rūpindamasis Vilniaus arkivyskupijos reikalais, prof. A. Voldemaras tuomet susitiko su kardinolu L. Maglione bei Vatikano Kurijos Ypatingųjų reikalų kongregacijos sekretoriumi monsinjoru D. Tardini[1872]. Ar turėjo kokį poveikį reikalų sprendimui prof. A. Voldemaro memorandumas bei minėti susitikimai su Vatikano pareigūnais, abejotina. Mums nepavyko aptikti papildomų šaltinių, galinčių tai patvirtinti.

Rimčiau ir nuosekliau arkivyskupo R. Jałbrzykowskio iškeldinimą iš Vilniaus gvildeno Lietuvos URM. Užsienio reikalų ministras Vatikano nuncijui šį klausimą kėlė 1940 m. gegužės 15 ir 18 dienomis[1873]. Po pastarojo susitikimo su L. Centosa J. Urbšys savo *Pro memoria* rašė: „Paskui pradėjau kalbą apie galimumą išimti arkiv. Jalbžykovskį iš Vilniaus arkivyskupijos ir į jo vietą pastatyti vyskupą lietuvį, vyriausybei priimtiną. Pridėjau, kad, mūsų giliu įsitikinimu, arkiv. Jalbžykovskis nenori surasti priimtino modus vivendi ir todėl jo pasilikimas arkivyskupu bus nuolatiniu stabdžiu ir trukdymu Vilniaus bažnytiniams reikalams sutvarkyti“[1874]. Arkivyskupas L. Centosa rimtai abejojo, ar Vatikanas galėtų patenkinti šį Kauno pageidavimą, ir siūlė ieškoti kompromisinio sprendimo. Nuncijaus nuomone, „ar neužtektų“, jeigu prie Vilniaus arkivyskupo būtų priskirtas koadjutorius lietuvis „<...> su specialėmis jam duotomis teisėmis“.

[1870] Ten pat.

* Į šiuos prof. A. Voldemaro prisiminimus tenka žvelgti labai atsargiai ir kritiškai, pirmiausia dėl to, kad jie rašyti 1940 m. rudenį, tai yra tuomet, kada A. Voldemaras jau buvo sovietų valdžios suimtas, ištremtas į Ordžonikidzę ir nuolat sekamas. Kitaip tariant, tai nėra laisvo žmogaus prisiminimai.

[1871] A. Voldemaras, min. veik., p. 76.

[1872] Ten pat, p. 77.

[1873] Lietuvos užsienio reikalų ministro J. Urbšio 1940 05 20 slapta *Pro memoria* apie „Š. m. gegužės 15 ir 18 d. pasikalbėjimus su Apašt. Nuncijum pamaldų tvarkos Vilniaus bažnyčiose reikalu“, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2247, l. 88.

[1874] Ten pat, l. 89.

J. Urbšys tokį eventualų sprendimą apibūdino tik kaip „paliatyvą“*, kuris reikalo nesutvarkytų, nes arkivyskupo R. Jałbrzykowskio vardas „<...> visų lietuvių tarpe yra labai blogas ir jo asmens palikimas arkivyskupijoje visada bus trukdomuoju momentu“. Lietuvių „programa“ ir pagrindinis tikslas šiuo klausimu – „<...> arkiv. Jalbžykovskio išnykimas iš Vilniaus arkivyskupijos“[1875], – atvirai aiškino Lietuvos užsienio politikos specifiką ministras J. Urbšys Vatikano nuncijui. Antra vertus, pasak ministro, lietuvių politinė programa Vilnijoje *maximum* galbūt galėtų būti realizuota ir tuo kompromisiniu keliu, kurį siūlo Apaštališkasis nuncijus. Pirmas etapas – prie R. Jałbrzykowskio priskirti lietuvį vyskupą koadjutorių „<...> su ypatingomis didesnėmis teisėmis“ ir tuo pat metu Vilniaus Kapituloje vakuojančias dvi laisvas vietas užpildyti lietuviais prelatais. Kaip galimą realiausią kandidatą į arkivyskupo koadjutorius užsienio reikalų ministras paminėjo buvusio užsienio reikalų ministro, VDU Filosofijos-teologijos fakulteto profesoriaus vyskupo Mečislovo Reinio pavardę**. Antro „etapo“ ministras nedetalizavo, nors nuncijui pakankamai aiškiai leido suprasti, kad jis perspektyvoje neišvengiamas. Arkivyskupas L. Centosas į J. Urbšio siūlymus, bent jau į „pirmąjį etapą“, buvo linkęs žiūrėti „palankiai“. Asmeniškai savo vardu jis pritarė ir vyskupo M. Reinio kandidatūrai į Vilniaus arkivyskupijos koadjutorius[1876]. Taigi dabar reikėjo į savo pusę palenkti Vatikaną.

Todėl, matyt, visai neatsitiktinai jau 1940 m. gegužės 31 d. tuo pačiu klausimu Šventojo Sosto nuncijų atakavo URM Politikos departamento direktorius. Susitikime su nuncijumi E. Turauskas vėl prašė iškeldinti R. Jałbrzykowskį iš Vilniaus[1877]. Savo prašymui pagrįsti URM pareigūnas surado ir naujų argumentų. URM Politikos departamento direktorius labai atsargiai ir iš tolo L. Centosa'i užsiminė, jog arkivyskupo pakeitimas galbūt galėtų sutvirtinti Lietuvos valstybės vidaus ir išorės padėtį: sumažintų tautinę trintį istorinėje sostinėje, leistų čia labiau įsitvirtinti lietuviškai valdžiai ir sumažintų „<...> įtempimą santykiuose su Sovietais“. E. Turauskas tąkart nuncijui nedviprasmiškai pabrėžė, jog „visas mūsų valstybės uždavinys yra išsaugoti mūsų valstybę nepaliestą ligi karo pabaigos“. Ir čia, anot direktoriaus, Lietuvos ir

* Palliative (pranc.) – pusinė priemonė.

[1875] Ten pat.

** Vis dėlto Šventasis Sostas šį Lietuvos siūlymą po tam tikrų svarstymų priėmė. Tiesa, jau gerokai pavėluotai – kai nepriklausomos Lietuvos valstybės nebebuvo: 1940 m. liepos 18 d., kada Lietuvoje jau šeimininkavo bolševikai ir iki Lietuvos Respublikos aneksijos buvo likę tik dvi savaitės, Pijus XII M. Reinį pagaliau paskyrė tituliniu Cypselos arkivyskupu ir Vilniaus arkivyskupo koadjutoriumi.

[1876] Ten pat.

[1877] Lietuvos URM Politikos departamento direktoriaus dr. E. Turausko 1940 05 31 *Pro memoria* apie pasikalbėjimą su Vatikano nuncijumi L. Centosa, ten pat, l. 76.

Vatikano interesai sutampa, nes tik efektyvus lietuviškas valstybingumas gali garantuoti Katalikų Bažnyčios ir katalikiškos visuomenės deramą padėtį krašte[1878]. Kitaip tariant, ir Vatikanas turi būti gyvai suinteresuotas Lietuvos valstybingumo išsaugojimu.

Arkivyskupo R. Jałbrzykowskio klausimas jaudino ne tik Lietuvos atstovą Vatikane ar Lietuvos URM pareigūnus, bet ir visą lietuvių diplomatiją. Itin šiuo reikalu domėjosi ir siūlė būdus, kaip jį spręsti, vienas seniausių ir labiausiai patyrusių lietuvių diplomatų Lietuvos pasiuntinys Didžiojoje Britanijoje Bronius Kazys Balutis. Iki Raudonosios armijos antplūdžio į Lietuvą likus kiek daugiau nei savaitei, 1940 m. birželio 6 d., B. K. Balutis parengė tam tikra prasme programinius metmenis, kaip vyriausybei reikėtų spręsti arkivyskupo R. Jałbrzykowskio ir apskritai Vilniaus klausimą santykiuose su Šventoju Sostu. Matyt, B. K. Balutis manė, kad jo samprotavimai yra pakankamai racionalūs ir verti platesnės diskusijos, todėl šią savo *Pro memoria* nusiuntė ne tik į Kauną Užsienio reikalų ministerijai, bet ir jos kopijas Lietuvos kariuomenės Vyriausiojo štabo viršininkui, Lietuvos atstovybėms Vokietijoje, Šveicarijoje, Sovietų Sąjungoje, Latvijoje, Švedijoje, Estijoje ir, suprantama, Vatikane[1879].

Savo *Pro memoria* B. K. Balutis pradėjo jausmingai. O jausmai, kaip žinoma, dažnai žadina ir ryžtą. Diplomatas rašė: „Gal aš ir per daug rašau Vilniaus tema. Bet kai skauda, tai ir rėki... Man išrodo, kad kol Jalbrzykowskio karbunkulas nebus išpjautas, ta Lietuvos kūno dalis negalės net ir pradėti sveikti. Todėl žūt-būt ta operacija reik daryti“. B. K. Balutis buvo įsitikinęs, kad Vatikanas savo jėgomis tokios operacijos nepajėgs atlikti, todėl siūlė jam „<...> „pagelbėti“ šiek tiek forsuojant šį reikalą iš mūsų pusės“[1880]. Įsigilinus į diplomato parengtą dokumentą matyti, kad jis siūlė organizuoti keletą operacijų šalies viduje ir užsienyje, kurios, jo nuomone, padėtų spręsti „skaudančią“ problemą. Pirmiausia B. K. Balutis atkreipė dėmesį į tai, jog nors faktiškai Lietuvos Respublika Vilnių jau valdo daugiau nei pusę metų, tačiau juridiškai iki galo nėra sutvarkiusi istorinės sostinės integravimo į valstybę klausimo. „Yra tik „Vilniaus miesto ir jo srities tvarkymo įvedamasis įstatymas“. Yra, žinoma, ir spalio 10 d. sutartis su Sovietais. Bet formalaus ir pilno įstatymo apie integralų Vilniaus srities prijungimą prie Lietuvos

[1878] Ten pat, l. 76–77.

[1879] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Didžiojoje Britanijoje B. K. Balučio 1940 06 06 konfidenciali *Pro memoria* Nr. 102 „Vilnius ir Jalbrzykowski“ užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2247, l. 24.

[1880] Ten pat.

ligi šiol nėra", – rašė B. K. Balutis savo *Pro memoria* ir siūlė, pasinaudojus „patogiu momentu"*, tokį įstatymą** nedelsiant priimti.

Po to, anot pasiuntinio, turėjo vykti antras etapas: diplomatinis žingsnis Romoje – šį juridinį aktą „notifikuoti Vatikanui". B. K. Balutis neabejojo, kad „notifikavimas Vatikanui – turėtų iššaukti tokį ar kitokį jo reagavimą", dėl kurio jau būtų galima tartis, derėtis su Vatikanu. Kitaip tariant, prasidėjusios diskusijos suponuotų erdvę jau konkrečioms diplomatinėms deryboms ir išryškintų derybų objektą, nes juridiškai padarius Vilnių integralia Lietuvos dalimi „<...> reikėtų ir Vilniaus sryčiai taikyti visus veikiančiojo Konkordato straipsnius, arba kitaip reviduoti ar papildyti Konkordatą", arba rasti kokį nors kitokį *modus vivendi* su Šventuoju Sostu[1881], Tiesa, B. K. Balutis nebuvo tikras, kad Vatikano diplomatiją pavyks lengvai priveikti ir pasiekti esminį, galutinį Lietuvos suvereniteto pripažinimą Vilniuje. Diplomato manymu, laimėjimas bus ir tai, jeigu iš Šventojo Sosto pavyks išpešti „bent provizorinį" Vilniaus pripažinimą Lietuvai, kuris nors iš dalies pašalins Lietuvos valstybės teritorijos „anarcinę" struktūrą[1882].

Pasirengimą diskusijoms bei deryboms su Šventuoju Sostu B. K. Balutis URM valdininkams ir kolegoms siūlė pradėti nuo dviejų dalykų. Pirma, gerai išstudijuoti Vokietijos politinę patirtį šioje srityje. Antra, lietuvių bei užsienio spaudoje organizuoti atitinkamą propagandinę kampaniją šiuo reikalu ir į ją įtraukti lietuvių dvasininkus. „Reikėtų pastudijuoti, kaip bažnytinis reikalas susitvarkė toje Lenkijos dalyje, kuri buvo integraliai Vokietijon įjungta (koridorius, Poznanė, Kališas, Lodzė", – rašė diplomatas savo *Pro memoria* bei spėliojo, kad „<...> šiuos dalykus svarstė Vyskupų Konferencija"[1883]. Be to, atsižvelgdamas į katalikiškos pakraipos dienraščio *XX amžius* politines nuotaikas, jo populiarumą bei įtaką šalyje, pasiuntinys rekomendavo problemą „forsuoti" ir pasitelkus Lietuvos episkopatą. Savo programinius metmenis dėl Vilniaus B. K. Balutis baigė primygtiniu raginimu ministerijos valdininkams bei kolegoms ilgai nedelsti ir, jeigu jie nieko „gudresnio ir geresnio"

* Ką B. K. Balutis turėjo galvoje kalbėdamas apie patogų momentą, dabar galima tik spėlioti. Sprendžiant iš tolesnio jo pranešimo turinio, manding, Vokietijos pergales Vakarų fronte... Vokiečių kariuomenės spartų artėjimą prie Paryžiaus ir neišvengiamai artėjantį katalikiškos Prancūzijos, į kurią tuomet dideles viltis dėjo Vatikanas, karinį žlugimą... Jeigu taip, tai šįkart tektų gerokai suabejoti šio lietuvių diplomato sugebėjimais racionaliai orientuotis ekstremaliomis, totalios tarptautinės krizės Europoje sąlygomis.

** Anot B. K. Balučio, įstatymas, reglamentuojantis juridinę Vilnijos integraciją į Lietuvos valstybę, daugiau ar mažiau palies VII, VIII, IX, XI, XII, XIII, XIV, „ypatingai svarbų" – XVIII ir XXI Lietuvos – Vatikano Konkordato straipsnius. Taigi, diplomato manymu, būtent čia ir turėjo atsiverti erdvė deryboms, taip pat dėl Vilniaus arkivyskupo.

1881 Ten pat.

1882 Ten pat, l. 24–25.

1883 Ten pat, l. 25.

nesugalvoja, pradėti „<...> kas nors daryti, nes kitaip politinė demoralizacija gali persimesti net į pačios Lietuvos lenkiškąją mažumą, kuri ras atramos Vilniaus „citadelėje“[1884]. Paskubėti reikėtų ir dėl to, kad Lietuvos valstybingumui juridiškai vis dar nesubordinuoti Vilnijos lenkai gali esą „<...> iškrėsti ne vieną šposą“ ir Lietuvos santykiams su SSSR.

Kaip B. K. Balutis ir prognozavo, „šposo“ Lietuvos valstybė 1940 m. vasaros pradžioje tikrai sulaukė. Tik ne iš Vilnijos lenkų. Dėl karo veiksmų Europoje ir prastokai organizuoto Lietuvos diplomatinių kurjerių darbo B. K. Balučio „planas“ Lietuvos URM pasiekė tik... 1940 m. birželio 19 d. apie 15 valandą, kai Lietuva jau keturias paras gyveno okupuota sovietų ir galvojo ne apie Vilniaus arkivyskupo „operaciją“, lenkų „šposą“ ir netgi ne apie išsvajotąją istorinę sostinę, bet apie tai, kas kiekvieno individualiai ir visų kartu – Lietuvos valstybės bei visų jos piliečių – laukia rytoj. Tačiau neskubėkime ir neužbėkime įvykiams už akių.

Nepaisant visų Kauno diplomatijos pastangų, Šventasis Sostas iš principo kategoriškai ir gana griežtai atsisakinėjo bent kiek rimčiau svarstyti Vilniaus arkivyskupo pakeitimo klausimą. Dar 1939 m. gruodį aukščiau minėtam kunigui K. Čibirui viešint Vatikane išmetinėta, kad lietuviai, karštligiškai skubėdami keisti Vilniaus arkivyskupą, elgiasi neišmintingai: demonstruoja savo nepasitikėjimą rytojumi, o kartu ir netikėjimą ilgalaikiu bei galutiniu Vilniaus priklausymu Lietuvai ir veikia taip tarsi būtų „<...> pasiruošę čia labai trumpai valdyti“[1885]. K. Čibiras Romoje buvo įtikinėjamas, kad „<...> arkivyskupas jau senelis“, ir geriausia išeitis būtų ne prievarta jį išguiti iš istorinės lietuvių sostinės, bet palaukti natūralios kartų kaitos. Anot kunigo K. Čibiro, Vatikano sferos puikiai žino lenkų, tarp jų ir dvasininkų, šovininzmą, tačiau nemano, kad kovodami su juo lietuviai turėtų griebtis analogiškų metodų – tapti šovinistais, skubančiais lituanizuoti šį daug mačiusį bei iškentusį kraštą[1886].

1940 m. sausį Lietuvos pasiuntiniui Vatikane vos užsiminus apie Vilniaus arkivyskupą, monsinjoras D. Tardini tarsi puolamas ėmė gintis: „Neimkite mane už gerklės <...> pasitikėkit Šventam Sostui ir reikalaukit „*una cosa per volta*“*. Kardinolas L. Maglione, reflektuodamas lietuvių aspiracijas dėl Vilniaus arkivyskupo, taip pat prašė: „Nesunkinkit Vatikano padėties“[1887]. Greta to monsinjoras D. Tardini

[1884] Ten pat.

[1885] Kunigo K. Čibiro 1939 12 21 slapta *Pro memoria* Lietuvos užsienio reikalų ministerijai apie kelionę į Romą, ten pat, l. 288.

[1886] Ten pat, l. 288–289.

* Palaipsniui (lot.).

[1887] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vatikane dr. S. Girdvainio 1940 01 12 slaptas pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui, ten pat, l. 264.

dr. S. Girdvainiui pakankamai aiškiai leido suprasti, jog tik „<...> Vatikano pastangomis padėtis Vilniuje visgi atslūgsta“, o Valstybės sekretorius „<...> nieko nežadėdamas, bet rodydamas susirūpinimo“, samprotavo apie tai, kaip čia geriau Lietuvai pagelbėjus jos iš tiesų nepavydėtinoje situacijoje, kai tam „<...> nėra galimybių“.

Tokią Šventojo Sosto aukščiausių pareigūnų politinę-diplomatinę taktiką Lietuvos pasiuntinys apibūdino gana trivialiai: „Yra daug nuoširdumo ir pas vieną ir pas kitą, bet kartu ir gudrybių nemaža <...>“[1888]. Kartu J. Urbšiui pasiuntinys nurodė, jog Vatikano politika Lietuvos atžvilgiu neabejotinai yra determinuota Lenkijos veiksnio. Tiesa, šį veiksnį Kauno diplomatas apibrėžė gana charakteringai ir nebuvo linkęs jo pervertinti. Ministrui jis rašė: „Dar kartą norėčiau pažymėti lenkų faktoriaus reikšmę Vatikano politikoje, ne dėl to, kad jiems čia būtų ypatingų simpatijų, bet kad jų daug būnant, jie visur prieina. Ypač dabar, kai tiek subėgo į Romą <...>“[1889]. Pažymėtina ir tai, jog, dr. S. Girdvainio nuomone, tokiu lenkų aktyvumu Šventasis Sostas ne itin buvo patenkintas. Vatikano požiūrį į lenkų veikėjus, aktyviai veikiančius užsienyje, taigi ir Romoje, dr. S. Girdvainis užsienio reikalų ministrui apibūdino taip: „Toji lenkų akcija, turbūt, įkyri ir pačiam Vatikanui, nes kartą Tardini išsitarė, kad jie ar dvasiškiai ar pasauliečiai, lygiai šovinistai“, bei nusiskundė, jog „Vatikanas vis dar nesuranda priemonių kovai su ta blogybe, ypač dvasiškijoje“[1890].

Ar Antrojo pasaulinio karo pradžioje dr. S. Girdvainis tiksliai reflektavo Vatikano nusistatymą lenkų atžvilgiu, ar ne, čia nesiimsime spręsti, tik pažymėsime, jog kai kurie kiti jo kolegos – lietuvių diplomatai – tą pačią situaciją matė kiek kitoje politinėje šviesoje. Štai buvęs Lietuvos atstovas Vatikane dailininkas J. Macevičius buvo pesimistiškesnis dėl Lietuvos ir Vatikano santykių perspektyvų. Apeliuodamas į savo privatų pasikalbėjimą su Vatikano nuncijumi prie Italijos karaliaus monsinjoru Fr. Borgongini-Duca jis tvirtino, kad „<...> susirišęs konkordatu su lenkais“ ir be išlygų pripažinęs lenkų emigracinę vyriausybę užsienyje Šventasis Sostas „<...> tik gera valia mums galėtų padėti Vilnijoje ir tai tiek, kiek bus išsiderėjęs iš lenkų“[1891]. Atrodo, jog šie J. Macevičiaus samprotavimai buvo artimi tiesai.

1939 m. pabaigoje – 1940 m. pavasarį Prancūzijoje reziduojanti Lenkijos emigracinė vyriausybė, vadovaujama premjero divizijos generolo Władysławo Sikorskio, bei lenkų diplomatija Europoje ir pasaulyje dėjo daug pastangų, kad Lenkijos teritorinis vientisumas bent *de jure* liktų nepažeistas. Dar 1939 m. lapkričio 15 d. Lenkijos emigracinė vyriausybė priėmė principinį sprendimą, jog Vilniaus ir Vil-

[1888] Ten pat.
[1889] Ten pat, l. 264a.
[1890] Ten pat, l. 265.
[1891] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vatikane dr. S. Girdvainio 1940 03 04 slaptas pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui, ten pat, l. 183.

niaus kraštas atiteko Lietuvai neteisėtai[1892]. Panašus nusistatymas buvo deklaruojamas ir oficialiuose Lenkijos ambasadų biuleteniuose, tuomet uoliai platinamuose užsienyje, bei lenkų emigracinės vyriausybės vadovo gen. W. Sikorskio viešuose, oficialiuose pareiškimuose.

Štai 1940 m. balandžio 27 d. *Głos Polski* išspausdino charakteringą W. Sikorskio kreipimąsi į okupuotos Lenkijos gyventojus, kuriame generolas-premjeras pabrėžė kelis reikšmingus momentus Lietuvos atžvilgiu: 1) „tragišką" lenkų gyventojų padėtį Lietuvai atitekusiose buvusios Lenkijos teritorijose ir tai, jog „<...> trumparegiški lietuvių valdžios metodai spaudžiant ir eksterminuojant beginklę lenkų „ludność"* šiose teritorijose, neabejotinai „<...> sunkiai atsilieps galutiniuose atsiskaitymuose" su Lietuva; 2) apeliuodamas į 1939 m. lapkričio 15 d. emigracinės vyriausybės sprendimą dėl Vilniaus akcentavo, jog lietuviai Vilniją „užgrobė neteisėtai", nes *fait accompli***, kad Lietuva perėmė šią teritoriją būtent „<...> iš Sovietų rankų <...> niekaip tos neteisės nesumažina" ir jokiu būdu nepanaikina Lietuvos tarptautinės atsakomybės už pasikėsinimą į Lenkijos suverenitetą bei teritorinį vientisumą, <...> neuždaro Vilniaus ir Vilenščiznos bylos" tarptautinėje plotmėje; 3) kad „Lenkija nuo savo teisių" į Vilnių bei Vilniaus kraštą „neatsisako" ir ateityje to daryti neketina; 4) deklaravo lenkų pasiryžimą vesti „totalinį karą" su visais priešais ir „barbarizmą sunaikinus" atkurti laimingą ir stiprią lenkų valstybę, kokia ji buvo Jogailaičių dinastijos valdymo laikais[1893].

Lietuvių diplomatijos bandymai Vakarų spaudoje oficialiai paneigti teiginius apie Lietuvos valdžios neva vykdomą Vilniaus krašto lenkų persekiojimą ir protestuoti prieš gen. W. Sikorskio pareiškimus buvo nesėkmingi, nes užsienio leidiniai, karo sąlygomis daugiau ar mažiau kontroliuojami savo vyriausybių, atsisakė spausdinti Lietuvos parengtus paneigimus ar protestus[1894]. Pavyzdžiui, *Quai d'Orsay* pareigūnai tokį savo nusistatymą P. Klimui motyvavo nenoru atnaujinti diskusijas spaudoje dėl Lietuvos–Lenkijos santykių ir Vilniaus problemos[1895]. Todėl lietuvių diplomatijai teko pasitenkinti tik Lenkijos emigracinės vyriausybės užsienio reikalų

[1892] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P. Klimo 1940 04 27 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui, ten pat, f. 648, ap. 1, b. 31, l. 214.

* Gyventojus (lenk.).

** Fait accompli (pranc.) – faktas.

[1893] Ten pat, l. 214–215.

[1894] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P. Klimo 1940 05 08 slaptas pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui, ten pat, f. 648, ap. 1, b. 31, l. 247–249; Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P. Klimo 1940 05 08 konfidencialus pranešimas (antras tą pačią dieną) užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui, ten pat, l. 243–244.

[1895] Ten pat.

ministro grafo Augusto Zaleskio neoficialiu apgailestavimu dėl minėtų „išsišokimų“, perduotų per trečiuosius asmenis[1896].

Lietuvai nepalankia linkme lenkų diplomatija tuomet aktyviai veikė ne tik Paryžiuje ar Londone, bet ir Romoje. Štai 1940 m. kovą Lenkijos ambasada Romoje išplatino brošiūrą *Il Terrore tedesco nella Polonia occidentale**, kurioje greta kitų Lenkijos okupantų buvo nurodyta ir Lietuva, o ten pat esančiame žemėlapyje ryškiai pažymėtos ir lietuvių tariamai „okupuotos“ Vilnijos sritys[1897]. Brošiūrą gavo ir abi Lietuvos pasiuntinybės Romoje. Reaguodamas į šį nemalonų įvykį, Lietuvos pasiuntinys prie Kvirinalo Stasys Lozoraitis Lenkijos ambasadoriui Italijoje Bolesławui Wieniawa-Długoszewskiui pareiškė protestą[1898].

Įdomu, jog šis lenkų ambasadorius tokių „išsišokimų“ prieš Lietuvą negynė ir nepalaikė. S. Lozoraičiui B. Wieniawa-Długoszewskis apgailestaudamas teisinosi, jog už propagandą atsakingas ambasados darbuotojas Loretas, kuris tiesiogiai rengė minėtą brošiūrą, jam bei emigracinės Vyriausybės užsienio reikalų ministrui Augustui Zaleskiui iš esmės nepaklūsta, veikia savarankiškai ir labiau vykdo politiką emigracinės vyriausybės radikaliojo sparno, kuris esą užsimojęs tęsti J. Piłsudskio – J. Becko politinę doktriną[1899]. Kiek vėliau Lenkijos ambasadorius S. Lozoraitį vis dėlto patikino, jog ministras A. Zaleskis po šio įvykio Loretui davė griežtą nurodymą, kad šis „<...> neveiktų prieš Lietuvą“, ir netgi svarsto galimybę atleisti jį iš užimamų pareigų[1900].

Taigi emigracinės lenkų vyriausybės nusistatymas ir lenkų diplomatijos veikla Lietuvos bei Vilniaus klausimo atžvilgiu, manytume, darė gana juntamą poveikį ir Šventojo Sosto pozicijai tais klausimais. Kita vertus, šio poveikio jokiu būdu nederėtų pervertinti. Kaip matyti iš Lietuvos pasiuntinybių susirašinėjimo su URM bei pačioje URM parengtų dokumentų, Lietuvos vyriausybė niekada nebuvo atsisakiusi minties diplomatiniais keliais įveikti visas kylančias kliūtis ir anksčiau ar vėliau situaciją Vilnijoje planavo pastūmėti sau naudinga linkme.

Kad taip ar panašiai buvo mąstoma Kaune, iš dalies rodo ir tai, jog Lietuva niekada nebuvo atsisakiusi minties „savo žmogų“ pasodinti į Vilniaus pavyskupius

[1896] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P. Klimo 1940 05 08 slaptas pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui, ten pat, l. 244.

* Vokiečių teroras vakarų Lenkijoje (it.).

[1897] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Italijoje St. Lozoraičio 1940 04 04 konfidencialus pranešimas Lietuvos spaudos biuro direktorei Madeleinei Avietėnaitei, ten pat, f. 383, ap. 7, b. 2234, l. 55.

[1898] Ten pat.

[1899] Ten pat.

[1900] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Italijoje St. Lozoraičio 1940 04 12 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui ir Lietuvos spaudos biuro direktorei M. Avietėnaitei, ten pat, l. 54.

bei paveikti Vilniaus arkikatedros kapitulos personalinę sudėtį. Neoficialios derybos su Šventojo Sosto pareigūnais tais klausimais buvo užsimezgusios ne kartą. Tačiau rasti bendrą vardiklį šiuo subtiliu reikalu šalims išties buvo nelengva. Vatikano pozicija Lietuvos vyriausybei ne itin buvo patraukli. Šventasis Sostas teigė, kad dėl Vilniaus pavyskupio kandidatūros ir kapitulos personalinės sudėties jis neprivalo tartis su Lietuvos vyriausybe. Toks nusistatymas buvo remiamas argumentu, jog pagal konkordatą Lietuva neturi teisės kištis į pavyskupio skyrimą, nes „<...> reikalas eina apie auksiliarijų, o ne apie ordinarijų“[1901], tai yra ne apie etatinį bažnyčios pareigūną.

Tiesa, Šventojo Sosto Kurijos Ypatingųjų reikalų kongregacijos sekretorius monsinjoras D. Tardini durų tolesnėms deryboms nebuvo linkęs visiškai užverti, ir, pripažindamas itin painiai susikosčiusią situaciją Vilnijoje, sutiko, jog galbūt tam tikromis aplinkybėmis ir būtų galima galvoti apie pavyskupio kandidatūros derinimą su Lietuvos vyriausybe[1902]. Tačiau tik tokiu atveju, jeigu Lietuvos valdžia nesiims „<...> eksterminuoti viską, kas yra lenkiško Vilniuje“[1903]. Panašiai buvo motyvuojamas nenoras derinti su Kauno valdininkais ir Vilniaus kapitulos personalinę sudėtį. Monsinjoras D. Tardini lietuvių diplomatui kantriai aiškino, jog „paprastai <...> tokios vietos, kaip *infulanto*, *protonotaro,* esančios Šv. Sosto kompetencijoj“, kurių tradiciškai niekas ir niekur neginčija[1904].

Taip pamokytas dr. S. Girdvainis negalėjo pernelyg ginčytis, tačiau savo nusistatymui pagrįsti ir realizuoti lietuviai vis dėlto nepaliovė ieškoti argumentų bei būdų. Demonstruojant geranoriškumą ir norą rasti kompromisinį sprendimą siūlyta, kad Vilniaus pavyskupį Šventasis Sostas pasirinktų iš trijų Lietuvos pasiūlytų auksiliarų. Tačiau į tokį siūlymą monsinjoras D. Tardini tik žvaliai ironizuodamas replikavo: „Žiūrėkit, kas per dosnumas!“[1905] Beje, įdomu, kad su tokia Lietuvos vyriausybės politika Vilniaus pavyskupio reikalu sutiko toli gražu ne visi lietuvių dvasininkai. Štai vyskupas prof. P. Pr. Būčys kritikavo šią vyriausybės poziciją. Apie vyskupo nusistatymą šiuo klausimu dr. S. Girdvainis J. Urbšiui rašė: „Vyskupas Būčys, viename mūsų pasikalbėjimų, įtikinėdamas [Lietuvos valdžią] nestatyti savo kandidato į Vilniaus pavyskupius, išsitarė maždaug šitaip: o jeigu Vyriausybės kandidatas, tapęs pavyskupiu, pradės karjeros sumetimais laikytis lenkų pusės, ar tai

1901 Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vatikane dr. S. Girdvainio 1940 03 04 slaptas pranešimas URM Politikos departamento direktoriui dr. E. Turauskui, ten pat, l. 180.

1902 Ten pat.

1903 Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vatikane dr. S. Girdvainio 1940 01 30 slaptas pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui, ten pat, l. 246.

1904 Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vatikane dr. S. Girdvainio 1940 03 04 slaptas pranešimas URM Politikos departamento direktoriui dr. E. Turauskui, ten pat, l. 182.

1905 Ten pat, l. 181.

nebus Vyriausybei kompromitacija?"[1906] Nors dr. S. Girdvainis labai stengėsi išsiaiškinti, kas ir kodėl paskatino vyskupą padaryti tokį pareiškimą, jam to sužinoti nepavyko. „Taip ir negalėjau suprast, besiteiraudamas toliau, to jo išsireiškimo, ar jis turėjo omeny kokį galimą kandidatą, ar kuriais kitais sumetimais tą padarė", – rašė diplomatas savo pranešime užsienio reikalų ministrui į Kauną[1907].

Kita vertus, savo nusistatymą reformuoti Vilniaus krašto bažnytinę organizaciją lietuviai atvirai argumentavo tuo, jog „<...> yra pavojus mums būti eksterminuotiems" iš Vilnijos[1908], bei šalyje vykdoma tautine politika. Štai kaip apie šią savo misiją ir pokalbį su Šventojo Sosto Ypatingųjų reikalų sekretoriumi monsinjoru D. Tardini dr. S. Girdvainis 1940 m. kovo pradžioje raportavo Kaunui: „Pabrėžiau Monsinjorui, kad šių vietų apsodinimas lietuviais esąs labai svarbus Lietuvos Vyriausybei ir kad aš pats esu priverstas ypatingai budėti šiuo reikalu. Norėčiau, todėl, būti tikras, kad šiuo reikalu nesusidarys jokių nemalonių siurprizų"[1909]. Atrodo, kad toks Lietuvos pasiuntinio pageidavimas Vatikane tuomet buvo greitai išgirstas. D. Tardini dr. S. Girdvainį nedelsdamas „<...> užtikrino, kad siurprizų apskritai nebūsią, nes visi Vilniaus reikalai, ryšy su dabar Vatikaną įdomaujančiomis svarbesnėmis problemomis, nėra aktualūs". Taigi Lietuvos vyriausybė tam tikra prasme galėjo lengviau pasijusti. Tačiau tai buvo tik sąlyginis atoslūgis: trumpa tyla prieš įsisiautėjančią audrą.

Lietuvos, Šventojo Sosto ir visos dar likusios nenukariautos ar nekariaujančios Europos dėmesį 1940 m. žiemos pabaigoje ir pavasarį vis labiau kaustė prasidėjusio karo liepsna. Štai 1940 m. vasario pabaigoje *Židinys* toli gražu ne itin šviesiomis spalvomis piešė politinę situaciją ir jos perspektyvas Europoje. Žurnalas rašė: „Pirmieji du šių metų mėnesiai ne tik kad neatnešė tarptautinėje padėtyje aiškumo, bet dar tą padėtį gerokai supynė. <...> Reikia manyti, kad visoms viltims sumegzti bet kuriuos kontaktus tarp kariaujančių valstybių taikos sudarymo tikslu neatsirado jokių perspektyvų. <...> kariaujančios šalys yra pasiryžusios viena antrą nugalėti ir padiktuoti nugalėtajai savo sąlygas"[1910]. Kartu *Židinys* pastebėjo, jog nors „Italija yra pasisakiusi nedalyvauti kare, tačiau jos politika tebėra draugiška Vokietijos atžvilgiu ir daugiau negu šalta Anglijos ir Prancūzijos atžvilgiu"[1911].

[1906] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vatikane dr. S. Girdvainio 1940 03 04 slaptas pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui, ten pat, l. 183.

[1907] Ten pat.

[1908] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vatikane dr. S. Girdvainio 1940 01 30 slaptas pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui, ten pat, l. 246.

[1909] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vatikane dr. S. Girdvainio 1940 03 04 slaptas pranešimas URM Politikos departamento direktoriui dr. E. Turauskui, ten pat, l. 182.

[1910] Politika. Naujų komplikacijų akivaizdoje, *Židinys*, 1940, t. XXXI, Nr. 2, p. 272.

[1911] Ten pat, p. 275.

Taip krypstant *didžiosios politikos* svarstyklėms, Vatikaną pirmiausia neramino Italijos pozicija, kurią ji gali „<...> užimti ryšy su šį pavasarį laukiama Vokietijos ofenzyva“[1912]. Pastebėtina, jog šiais savo nuogąstavimais Vatikano pareigūnai tuomet gana noriai dalijosi ir su lietuvių pasiuntiniu[1913]. Šventojo Sosto diplomatija labiausiai baiminosi, kad B. Musolini diriguojama fašistinė vyriausybė gali atvirai paremti A. Hitlerio planuojamą puolimą Europoje. Todėl 1940 m. balandį Pijus XII asmeniškai laišku kreipėsi į B. Mussolini ragindamas neįtraukti italų tautos į „pražūtingą“ karą. Antra vertus, siekdama sulaikyti diktatorių nuo šio visai šaliai pražūtingo žingsnio, Vatikano diplomatija suintensyvino kontaktus su gerokai blaiviau mąsčiusiu Italijos užsienio reikalų ministru bei JAV diplomatais Romoje. Ir ši taktika davė tam tikrų nors ir nedidelių pozityvių rezultatų. Jau 1940 vasario paskutinėmis dienomis JAV prezidento asmeninis atstovas Vatikane Myronas G. Tayloras informavo Frankliną Delano Rooseveltą, jog popiežius patvirtina nesutarimus tarp B. Mussolini ir Italijos užsienio reikalų ministro grafo G. Ciano bei pastarojo nusistatymą prieš karą[1914]. Regis, ne be Vatikano patarimų ar įtakos 1940 m. gegužės 12 d. grafas G. Ciano apie galutinį dučės apsisprendimą stoti į karą Vokietijos pusėje pranešė JAV pasiuntiniui Williamui Phillipsui, o pastarasis – nedelsdamas Valstybės Departamentui. JAV prezidentas reagavo tiesiog žaibiškai. Jau gegužės 14 d. Fr. D. Rooseveltas Italijos diktatoriui pasiuntė griežtą įspėjimą neįsivelti į karą[1915].

Karo ir taikos perspektyvos tuomet intensyviai gvildentos ne tik Lietuvos pasiuntinybėje Vatikane tarp bendradarbių[1916], bet ir Lietuvos pasiuntinio pokalbiuose su Vatikano pareigūnais. Ši tuomet aktuali tema nebuvo užmirštama netgi neoficialių švenčių progomis. Taip atsitiko ir 1940 m. kovo 2 d. dr. S. Girdvainiui užsukus jubiliejaus proga pasveikinti Vatikano Valstybės sekretoriaus kardinolo Luigio Maglione. Vatikano Valstybės sekretorius apie karo ir taikos perspektyvas kalbėjo dviprasmiškai. Jis neslėpė savo susirūpinimo dėl galinčio pavojingai išplisti karo gaisro, tačiau vis dar tvirtino „tebesąs optimistas“[1917].

Praslinkus vos porai savaičių, karo ir taikos tema vėl buvo gvildenama dr. S. Girdvainio susitikimo metu su Vatikano Valstybės sekretoriumi. Lietuvos pasiuntinį labiau-

1912 Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vatikane dr. S. Girdvainio 1940 03 04 slaptas pranešimas URM Politikos departamento direktoriui dr. E. Turauskui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2247, l. 183.

1913 Ten pat.

1914 R. Moseley, min. veik., p. 93.

1915 Ten pat, p. 100–101.

1916 Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vatikane dr. S. Girdvainio 1940 04 27 privatus laiškas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui, *LNMMBRS*, f. 25–304, l. 11–12.

1917 Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vatikane dr. S. Girdvainio 1940 03 04 slaptas pranešimas URM Politikos departamento direktoriui dr. Ed. Turauskui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2247, l. 182.

siai domino 1940 m. kovo 11 d. įvykęs Vokietijos užsienio reikalų ministro J. von Ribbentropo vizitas į Vatikaną: audiencijos pas Šventąjį Tėvą bei susitikimo su kardinolu L. Maglione rezultatai. Verta pažymėti, kad ši popiežiaus audiencija J. von Ribbentropui buvo suteikta tuo metu, kada Šventojo Sosto ir Trečiojo reicho santykiai, švelniai tariant, toli gražu nebuvo idealūs. Nors formaliai žvelgiant diplomatiniai santykiai tarp šalių nebuvo nutrūkę, tačiau Vokietijos ambasadorius Vatikane D. von Bergenas tuomet laikėsi rezervuotai: nedalyvavo jokiuose Vatikano organizuojamuose priėmimuose ar kitokiose tradicinėse ceremonijose. Netgi 1940 m. kovo 12 d. Vatikane įvykusiose iškilmėse, skirtose Pijaus XII pirmiesiems pontifikato metams pažymėti, jį pavadavo Vokietijos ambasados Vatikane patarėjas[1918]. Sausa, išdailinta diplomatine kalba tariant, Trečiojo reicho ambasadorius, reziduojantis prie Šventojo Sosto, oficialiai buvo laikomas *indisposé**[1919]. Realiai tai reiškė, kad šios valstybės atstovas Vatikane ne itin laukiamas svečias.

Nepaisant šių aplinkybių, Pijaus XII audiencija J. von Ribbentropui užtruko kiek ilgiau nei tuomet buvo įpasta diplomatinėje praktikoje** – daugiau nei valandą, o Vatikano Valstybės sekretoriaus pokalbis su Trečiojo reicho užsienio reikalų ministru – 45 minutes[1920]. Taigi, Kauno diplomato manymu, bent jau laiko ir aplinky-

[1918] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vatikane dr. S. Girdvainio 1940 03 16 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui, ten pat, b. 2248, l. 60.

* Negaluojantis (pranc.).

[1919] Ten pat.

** Pagal tuomet vyravusią tradiciją ir diplomatinį protokolą audiencija pas valstybės vadovą paprastai užtrukdavo iki 45 minučių.

[1920] Vakarų istoriografijoje egzistuoja versija, jog šio vizito į Vatikaną metu J. von Ribbentropas Valstybės sekretoriui kardinolui L. Maglione, tarp kita ko, glaustai pristatė vienuolikos punktų taikos sugrąžinimo metmenis. Jų esminiai bruožai tokie: 1) nusiginklavimas žemėje, ore ir jūroje; 2) Keturių pakto sugrąžinimas ir modernizavimas. Europos padalijimas įtakos zonomis bei Rusijos „liberalizavimas"; 3) Religinė laisvė. Žydų iškeldinimas iš Vokietijos į Palestiną, Etiopiją ir Madagaskarą; 4) *Status quo* išlaikymas Balkanuose; 5) Vokietijai sugrąžinamos kolonijos arba išmokama ekvivalento kompensacija; 6) Lenkijos atkūrimas iš centrinių Lenkijos sričių, maždaug su 10 mln. gyventojų. Gdynė lieka laisvas lenkų uostas. Laisva Lenkijos prekyba per Gdansko (Dancigo) uostą. Lenkijos sienos nustatomos plebiscito keliu su tarptautine kontrole; 7) Buvusios Čekoslovakijos tautos čekai, slovakai ir vengrai sudaro „trilypę valstybę", susietą sąjunga su Trečiuoju reichu; 8) Austrija lieka Trečiojo reicho sudėtyje; 9) Iš Vokietijos, Italijos ir Jugoslavijos, Rumunijos, Bohemijos, Slovėnijos, Vengrijos sukuriama *Dunojaus federacija*; 10) Garantuojama visiška prekybos laisvė, tačiau nutraukiami Europos ekonominiai ryšiai su JAV. Palengvinamos sąlygos vokiečių ir italų emigracijai; 11) Laisvas Italijos prekių judėjimas per Džibutį ir prancūzų administruojamą Somalį. Laisvas prekių judėjimas Sueco kanalu.

Įdomu tai, jog šis „taikos planas" charakteringai susišaukia su italų ultradešiniųjų radikalų (kai kurių autorių nuomone, ir paties B. Mussolini) suformuluotais garsiaisiais vadinamaisiais „septyniais punktais", aktyviai propaguotais dar nuo 1938 m., kurie deklaravo idėją „<...> italų imperiją pakelti į vienodą aukštumą" su britų imperija. Šiuose „punktuose" Italijai buvo reikalaujama Nicos, Korsikos, Džibučio, Džibučio–Adis Abebos geležinkelio, Tuniso dalies „kur daugumą sudaro italai", „žymios

bių atžvilgiu abu susitikimai turėjo būti gana turiningi. Tik nežinia: pozityviai ar negatyviai. Vatikano Valstybės sekretorius lietuvių diplomatui apie Vokietijos užsienio reikalų ministro vizitą kalbėjo santūriai.

Savo susitikimo ir pokalbio su Trečiojo reicho užsienio reikalų ministru kardinolas L. Maglione Kauno diplomatui iš viso nekomentavo, tik pasakė dr. S. Girdvainiui, kad audiencijos metu J. von Ribbentropas ilgai „<...> įtikinėjęs Popiežių, jog vokiečiai laimėsią karą". Pijui XII pradėjus griežčiau kalbėti apie Katalikų Bažnyčios persekiojimą Vokietijoje[1921], J. von Ribbentropas Šventąjį Tėvą užtikrinęs, kad „Fuhreris parodys gerą valią šitame reikale"[1922]. Kartu kardinolas paneigė Romos diplomatinėse sferose tuomet cirkuliavusius gandus, esą audiencijos metu pasikalbėjimas buvęs „*très animée*"* ir po jo Šventojo Tėvo apartamentus Vokietijos užsienio reikalų ministras palikęs „*tout-à-fait décomposé*"**[1923]. Antra vertus, Lietuvos pasiuntiniui kardinolas pripažino, jog iš Vokietijos užsienio reikalų ministro popiežiui nieko pozityvesnio nepavyko išpešti kenčiančių Lenkijos katalikų naudai. J. von Ribbentropas esą nedavė netgi sutikimo, kad „Berlyno nunciatūra siųstų savo

dalies Sueco kanalo akcijų" bei gen. F. Frankui pripažinti „kariaujančios šalies teisę". Taigi atrodo, jog, puikiai žinodami Vatikano požiūrį į Italiją, Italijos ir Vatikano santykių 1939 m. pobūdį bei Italijos apetitą vokiečiai savo „taikos planą" atitinkamai parengė, t. y. plačiai atsižvelgė į Romos interesus. Tačiau Vatikanas šios „dovanos" nepriėmė. Jo diplomatija, suvokusi, jog tokio „taikos plano", kurį realizavus atsirastų prielaidos totaliam Trečiojo reicho dominavimui Europoje, nei Londonas, nei Paryžius tikrai nepriims, jį palaikyti arba tarpininkauti siūlant sąjungininkams atsisakė. Amerikiečių istoriko Camille Cianfarra manymu, Berlynas ir pats neturėjo iliuzijų, kad panašaus pobūdžio „planą" britai ar prancūzai galėtų priimti. 1940 m. ankstyvą pavasarį, vokiečiams jau rengiantis naujoms karinėms kampanijoms Europoje, tai buvo tik sudėtingo „nervų karo" dalis. Kita vertus, šveicarų istorikas Saulas Friedlanderis yra linkęs abejoti minėta versija ir ar iš viso toks „taikos planas" tuomet buvo realiai rimtai diskutuojamas. Plačiau apie tai žr.: C. Cianfarra, min. veik., p. 209–210; S. Friedlander, *Pie XII et le III Reich. Documents*, Paris, 1964, p. 56; Avanti Italija!, *XX amžius*, 1939, 01 14, p. 3.

[1921] Lenkijos Katalikų Bažnyčia ir jos kulto pastatai labai nukentėjo 1939 m. rugsėjo karinės kampanijos metu. Itin daug bažnyčių ir koplyčių buvo sugriauta ar apgriauta Varšuvoje ir Liubline. Negana to, Bažnyčia Lenkijoje toliau buvo prievartaujama ir įsitvirtinus nacių okupaciniam režimui: niokojami ar naikinami kulto pastatai ir simboliai, terorizuojami žmonės. Jau pirmosiomis okupacijos dienomis vien Varšuvoje buvo suimta apie 300 dvasininkų. Kai kuriuose miestuose ir miesteliuose bažnyčios buvo sąmoningai sugriautos, sudegintos arba paverstos karo amunicijos sandėliais, garažais, arklidėmis. Būta atvejų, kada Trečiojo reicho kariai bažnyčiose organizavo „<...> neišpasakytai šventvagiškas orgijas". Liubline okupacinė valdžia uždarė Katalikų universitetą, o kai kuriuos studentus ir dėstytojus suėmė. (*The German Occupation of Poland. Extract of Note Addressed to the Governments of the Allied and Neutral Powers on May 3, 1941.* Republic of Poland. Ministry of Foreign Affairs, London, 1941, p. 21.)

[1922] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vatikane dr. S. Girdvainio 1940 03 16 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2248, l. 60.

* Labai karštas (pranc.).

** Visai sugniuždytas (pranc.).

[1923] Ten pat.

auditorių vizituoti Lenkiją"[1924]. Todėl, konstatavo kardinolas L. Maglione Kauno diplomatui, vokiečių okupuotos ir engiamos Lenkijos katalikų padėtis ir toliau „pasilieka neaiški". Šioje liūdnoje situacijoje Lietuva kaimynams nedaug galėjo pagelbėti. Atsidūrusi dviejų grėsmingai nusiteikusių totalitarinių sistemų – nacionalsocializmo bei bolševizmo – politikos gniaužtuose ir 1940 m. pavasarį išgyvendama savo nepriklausomybės saulėlydį, Lietuvos Respublika, deja, jau labiau buvo tarptautinės politikos stebėtoja nei dalyvė, o konsekventiškai ir labiau tarptautinių santykių objektas nei subjektas. Šią liūdną Lietuvos visuomenės bei valdžios padėtį pakankamai gerai matė bei suvokė ir Šventasis Sostas.

1924 Ten pat, l. 60–61.

XVIII.

VIETOJ EPILOGO

Vokietijos užsienio reikalų ministro vizitas į Vatikaną esmingiau nepakeitė šalių tarpusavio santykių ir nacių jau kruopščiai suplanuotų karinių-politinių operacijų, o eventualiai ir tolesnės Europos politinės raidos. 1940 m. pavasarį Vakarų fronte net aštuonis mėnesius trukusi apgaulinga tyla staiga sprogo, ir pozicinis, vadinamasis *keistasis,* arba P. Klimo žodžiais tariant, „bovijimasis į confetti karą“ pasibaigė. Trečiasis reichas atnaujino karines operacijas Vakaruose: balandžio 9 d. vokiečiai, pirmą kartą karo istorijoje panaudoję oro desantą, žaibiškai užėmė Daniją ir puolė Norvegiją, o gegužės 10 d. įsiveržė ir po trumpo pasipriešinimo okupavo Olandiją, Belgiją bei Liuksemburgą. Tiesa, šio užpuolimo išvakarėse Šventasis Sostas, diplomatiniais kanalais gavęs slaptos informacijos apie nacių pasirengimą smogti, dar suskubo informuoti Briuselį[1925], tačiau pasmerktųjų tai nebeišgelbėjo. Gegužės 14 d. krito Olandija, o gegužės 17 d. kapituliavo Briuselis. Lietuvos ilgametis nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Prancūzijoje Petras Klimas tomis 1940 m. niūraus politinio pavasario dienomis iš Paryžiaus į Kauną rašė: „Olandijos – Belgijos puolimas čia sukrėtė visuomenę ir davė suprasti, kad tikras, sprendžiamasis karas tik dabar prasidėjo. <...> Atėjo didysis, sprendžiamasis momentas, kai turi paaiškėti, kas turi gyventi Europoje – Vokietija su savo hegemonija ar Prancūzija – Anglija su savo demokratinių laisvių ideologija“[1926]. Kiek anksčiau Italijos užsienio reikalų ministras grafas G. Ciano privačiame pokalbyje, siaurame savo artimiausių bičiulių rate įsibėgėjančią totalią nacistinės Vokietijos ir Didžiosios Britanijos konfrontaciją apibūdino maždaug tokiais žodžiais: abi siekia politinės hegemonijos pasaulyje, tačiau pastaroji – geresnė, „<...> nes tai yra golfo, viskio ir kramtomosios gumos hegemonija“[1927].

Atsinaujinus Trečiojo reicho agresijai, Šventasis Sostas neliko ir šį kartą pasyvus prievartos bei neteisingumo stebėtojas. Dėl šių šalių okupacijos Pijus XII Bel-

[1925] R. Moseley, min. veik., p. 99.

[1926] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P. Klimo 1940 05 14 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui, *LCVA,* f. 648, ap. 1, b. 31, l. 270.

[1927] R. Moseley, min. veik., p. 88.

gijos karaliui, Nyderlandų karalienei ir Liuksemburgo didžiajai hercogienei nusiuntė „užuojautos telegramas", kurios galėjo būti interpretuotos ir kaip protestas prieš agresiją. Negana to, telegramos buvo paskelbtos – jas išspausdino Vatikano oficiozu laikomas *L'Osservatore Romano*[1928]. Dėl šio humaniško gesto B. Mussolini „susierzino"[1929], o Italijos ambasadorius Vatikane Dino Alfieri Pijui XII pareiškė oficialų protestą. Apeliuodamas į Laterano susitarimus, kuriuose Šventasis Sostas buvo įsipareigojęs laikytis neutraliteto, italų ambasadorius priekaištavo, jog Šventasis Tėvas esą peržengia savo dvasinės valdžios kompetencijos ribas bei kišasi į pasaulietinus reikalus ir politiką.

Kita vertus, Pijaus XII dvasinis autoritetas ir principinė moralinė pozicija susiklosčiusiomis aplinkybėmis agresorių sustabdyti negalėjo. Gegužės viduryje ir antroje pusėje tęsdama kampaniją, Vokietijos kariuomenė jau buvo šiaurės rytų Prancūzijoje. Ties Dunkerque uostu vokiečiai prispaudė prie jūros ir blokavo dideles, netoli pusės milijono sąjungininkų – britų, prancūzų, belgų – karines pajėgas. Ši vermachto generolų pavyzdingai atlikta karinė operacija sąjungininkams kainavo daug karių gyvybių, atnešė didžiulius technikos nuostolius ir grėsė tikra karine katastrofa[1930]. Tik ryžtingomis britų karo laivyno bei aviacijos pastangomis daugumą apsuptos kariuomenės tiesiog vokiečiams iš panosės pavyko evakuoti. Vis dėlto skaudus sąjungininkų pralaimėjimas prie Dunkerque kuriam laikui išsėmė jų karines galimybes kontinentinėje Europoje ir nulėmė prasidėjusio karo pirmojo etapo rezultatus. Lietuvių katalikiškos pakraipos intelektualų leidžiamas *Židinys* tomis dienomis apie kone kaleidoskopišku greičiu vykstančius įvykius Vakaruose nerimaudamas rašė: „Vokiečiai, įsitvirtinę dabar jau laimėtose pozicijose, ruošiasi neduoti sąjungininkams atsikvėpti ir naujais smūgiais bandyti palaužti jų gyvybinį atsparumą. <...> Pastaruoju laiku įtempimas tarp Italijos ir sąjungininkų tiek pakilo, kad Italijos įstojimo į karą laukiama beveik jei ne valanda iš valandos, tai diena iš dienos. <...> Tuo būdu, trumpai tariant, Europos karas ne tik nemažėja, bet dar turi tendencijos aiškiai išsiplėsti, ir tikėtis greitos karo pabaigos nematyti jokių rimtų šansų"[1931].

Tokios *Židinio* žurnalistų prognozės pasitvirtino su kaupu. Po pergalingų Trečiojo reicho žygių Vakaruose, galutinai patikėjęs Vokietijos nenugalimumu ir jos pergale šiame kare, B. Mussolini tiesiog nebetvėrė savo kailyje. Italijos diktatorius jokiu būdu nenorėjo likti pasyviu stebėtoju ir kartu su „didžiaisiais" vyrais taip pat troško „tvarkyti" Europos likimą. Todėl, Vokietijos kariuomenei jau artinantis prie

[1928] S. Friedlander, min. veik., p. 57–58.

[1929] R. Moseley, min. veik., p. 100.

[1930] M. S. Alexander, *The Republic in Danger. General Maurice Gamelin and the Politics of French Defence, 1933–1940*, New York, 1992, p. 402–403.

[1931] Politika. Karo gaisras plečiasi, *Židinys*, 1940 , t. XXXI, Nr. 5–6, p. 660.

Paryžiaus, dučė nusprendė, kad jo valanda išmušė. 1940 m. birželio 10 d. pavakare, apie 18 val., B. Mussolini Romoje iš Venecijos rūmų balkono kreipėsi į tautą ir pakvietė ją į karą su Didžiąja Britanija ir Prancūzija – „plutokratines" bei „reakcingas" Vakarų demokratijas, „<...> kurios visada kliudė progresui"[1932]. Į Antrąjį pasaulinį karą Vokietijos pusėje Italija *de Facto* oficialiai įstojo 1940 m. birželio 11 d. Regis, kaip tik tuo metu, kada sąjungininkai patyrė bene didžiausius politinius sukrėtimus ir jau gyveno artėjančios dar vienos karinės katastrofos nuotaikomis[1933]. Antra vertus, pastarosios šalies įsitraukimas į karą Trečiojo reicho pusėje rodė, kad, nepaisant visų energingų, o kai kurių Vakarų istorikų nuomone, netgi „desperatiškų"[1934] Pijaus XII pastangų, Vatikanui taip ir nepavyko B. Mussolini vairuojamos Italijos išlaikyti demokratijos sąjungininkams naudingose neutraliteto pozicijose[1935].

1940 m. birželio pradžioje, vokiečių kariuomenei sparčiai veržiantis prie Paryžiaus, o iki Lietuvos Respublikos pirmosios bolševikinės okupacijos likus vos keletui dienų, lietuvių pasiuntinys Prancūzijoje Petras Klimas, aprašydamas Lietuvos pasiuntinybės evakuaciją iš bombarduojamo Paryžiaus, be kita ko, regis, nevalingai pastebėjo, kad Šventojo Sosto nuncijus, skirtingai nuo kai kurių kitų jo kolegų, visuotinės suirutės ir nerimo Paryžiuje dienomis[1936] laikėsi itin ramiai, nepanikavo

[1932] S. W. Halperin, min. veik., p. 179.

[1933] Po *Dunkerque katastrofos*, jau gana sparčiai ryškėjant ir Prancūzijos žlugimo perspektyvai, Didžiosios Britanijos karalius George VI savo motinai esą prasitarė, jog dabar asmeniškai „jaučiasi laimingesnis", nes britai pagaliau nebeturi pagrindo jaustis rafinuotais ir sąjungininkų išpaikintais piliečiais... (M. Howard, *The Continental Commitment. The Dilema of British Defence Policy in the Era of the Two World Wars*, London, 1972, p. 143.)

[1934] J. F. Pollard, *The Vatican and Italian Fascism 1929–1932. A study in Conflict*, Cambridge-London-New York-New Rochelle-Melbourne-Sydney, 1985, p. 191.

[1935] Šventojo Sosto pacifistinio nusistatymo paveikti, daug Italijos kunigų 1940 m. pavasarį ir vasarą savo pamoksluose ryžtingai smerkė karą ir protestavo prieš jo antižmogišką pobūdį. Nemažai italų kunigų nepakluso dučės nurodymui savo parapijose iškilmingai skambinti varpais Italijos įstojimo į karą proga. O pagarsėjęs savo antifašistiniu-antinacistiniu nusistatymu vyskupas Vicenzo Ferdinando Rudolfi netgi liepė savo pavaldiniams 1940 m. birželio 10 d. varpais skambinti laidotuvių procesijos melodiją. Taip vyskupas išreiškė savo požiūrį į šį liūdną įvykį...

[1936] Prancūzų valdžios elgesį bei dramatiškas paryžiečių nuotaikas, kuriomis jie gyveno prie Prancūzijos sostinės artėjant Trečiojo reicho kariuomenei, puikiai savo 1940 m. birželio 17 d. pranešime į Kauną perteikė Lietuvos Pasiuntinybės Paryžiuje patarėjas dr. Stasys Antanas Bačkis. Jis rašė, kad „bėgti" iš savo miesto paryžiečiai pradėjo dar birželio 8 d., o birželio 10 d., kada tapo žinoma apie Italijos įstojimą į karą Vokietijos pusėje, Prancūzijos vyriausybės ir diplomatinio korpuso evakuaciją iš sostinės – „<...> tai gyventojus buvo apėmusi panika ir bėgimas iš miesto nuo 10 iki 14 d. sudarė klaikų vaizdą. Bėgo įvairaus amžiaus ir socialinių sluoksnių žmonės. Noras pabėgti buvo toks didelis ir visaapimantis, jog atrodė, kad bėgliai vadovaujasi vieninteliu motyvu išgelbėti savo kailį, palikdami turtą, automobilius, ir kitus daiktus, eidami pėsčiomis, nes nebuvo vilties įsėsti į traukinį ar autobusą. Iki 13 d. nebuvo aišku, ar Paryžius bus ginamas, ar ne. Dauguma bėgo nežinodami kur bėga, nes valdžia rekomendavo evakuotis tik gimusiems 1920–1923 m. ir darbininkams iš karo pramonės. Dėl paniško bėgimo Paryžiuje nebuvo autobusų, taksi, automašinų, o nuo 11 d. nebevažinėjo ir traukiniai.

ir bene pirmas *Quai d'Orsay* valdininkams priminė, kad atėjo laikas iš sostinės pradėti ir diplomatinio korpuso evakuaciją[1937]. Nuncijus telefonu susisiekė su visomis Paryžiuje reziduojančiomis užsienio diplomatinėmis atstovybėmis ir suorganizavo kolektyvinį pasitraukimą iš miesto. Birželio 10 d. ankstų rytą, tiksliau apie 3 val. nakties, didžioji dalis diplomatinio kurpuso iš Vatikano nunciatūros Paryžiuje organizuotai išvyko į Tours'ą[1938].

Ankstyvą 1940 m. birželio 14 d. rytą Trečiojo reicho kariuomenė įžygiavo į priblokštą, politinio streso ir įvairių nepriteklių iškamuotą Paryžių[1939]. O birželio 16 d. po karštų politinių diskusijų kritus premjero Paul Reynaud vyriausybei[1940] ir naują kabinetą suformavus senstelėjusiam maršalui „reakcionieriui"[1941] Henri Philippe Pétain, Prancūzija paprašė paliaubų. 1940 m. birželio 21 d. popietę Compiegne'o girios laukymę dekoravę 1918 m. lapkričio 11 d. savo nešlovingo pralaimėjimo stiliumi[1942] vokiečiai prancūzams padiktavo paliaubų sąlygas, kurių priėmimas iš

Užsidarinėjo parduotuvės, kioskai, kontoros, bankai nebeaptarnavo klientų. Apie 80% parduotuvių užsidarė. Ryte 11 d. Paryžiuje pasklido gandas, kad SSSR ir Turkija Vokietijai paskelbė karą ir kad mūšiai į šiaurę nuo Paryžiaus pavyko – vokiečiai atsitraukė daugiau nei 30 kilometrų... Nežiūrint į tai, gyventojai bėgo ir bėgančiųjų vaizdas darėsi vis liūdnesnis, nes bėgo pati neturtingiausia visuomenės dalis su mažais vaikais, susikrovę savo turtą ant dviračių, į kibirus, vaikiškus vežimėlius, karučius, sukruvintomis kojomis. Bėgantieji skubėjo pasiekti Orleaną, esantį 110 kilometrų į pietus nuo Paryžiaus, kur jie tikėjosi įsėsti į traukinį. 12 d. vakare susidarė įspūdis, kad vokiečiai tuoj bus Paryžiuje, aiškėjo, kad Paryžiaus tiltai užminuoti, kaip ir ginklų pramonės gamyklos <...>. Automobiliu išvykti iš Paryžiaus kainavo 5000 frankų. Paryžiaus garnizono viršininkas ir prefektas įsakė tarnautojams likti mieste, kad užtikrintų miesto gyvenimą, bet nemažai tarnautojų nepaklausė <...>. Nors 12 d. vakare tapo aišku, kad mūšiai vyksta visai netoli miesto <...>, prancūzai 1914 m. pavyzdžiu vis dar laukė stebuklo prie Marné ir vijo šalin mintį, kad vokiečiai paims Paryžių. <...> 13 d. judėjimas mieste dar labiau sumažėjo, bėgliai ėjo pėsčiomis ir važiavo dviračiais. Veikė tik metro, viena kita parduotuvėlė, kavinė, restoranas. Vakare ėmė strigti elektros tiekimas. Po pietų tapo girdimi didžiuliai sprogimai iš priemiesčių – buvo susprogdinti sandėliai, naftos saugyklos, tiltai, gamyklos. Visuomenę apėmė depresija. Prancūzai <...> suprato, kad padėtis beviltiška". Beje, įdomu, jog šį lietuvių diplomato pranešimą mums pavyko rasti ne Lietuvos, bet... Rusijos Federacijos archyvuose. Šį faktą, regis, galima paaiškinti tuo, jog nemaža dalis Lietuvos URM archyvų, dar 1940 m. rudenį pagrobtų ir išvežtų į Maskvą, iki šiol nėra grąžinti Lietuvos Respublikai. Aukščiau minimą dokumentą galima rasti Maskvoje: *RVSPIA*, f. 597, ap. 3, b. 4, l. 66–68.

1937 Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P. Klimo 1940 06 14 slaptas pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2210, l. 2.

1938 Ten pat.

1939 Lietuvos Pasiuntinybės Prancūzijoje patarėjo S. A. Bačkio 1940 06 17 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui, *RNIDSTC*, f. 597, ap. 3, b. 4, l. 66. Ш. де Голь, *Военные мемуары. Призыв 1940–1942*, Москва, 2002, с. 85–100.

1940 SSSR pasiuntinio JAV Maksimo Litvinovo 1945 05 10 diplomatinis dienoraštis: pokalbio užrašas su buvusiu Prancūzijos parlamento pirmininku ir Socialistų radikalų partijos pirmininku Edouard Herriot, *RFUPA*, f. 06, ap. 7, apl. 5, b. 49, l. 13.

1941 M. S. Alexander, min. veik., p. 402.

1942 Hitlerio sąlygos prancūzams, *Vilniaus balsas*, 1940 06 23, p. 1.

esmės reiškė, jog Prancūzija kapituliuoja. Po šio įvykio Vakarų Europoje liko vienintelė reali politinė-karinė jėga ir demokratijos citadelė, užsimojusi principinę kovą su Trečiuoju reichu tęsti iki galutinės pergalės, – premjero Winstono Spencerio Churchillo vairuojama* Didžioji Britanija[1943].

Vakarų Europą ištikusi politinė-karinė katastrofa iškart sugriovė *Senojo žemyno* geopolitinę pusiausvyrą ir tiesiog perlaužė Lietuvos geopolitinio saugumo pamatus. Lietuvos didžioji rytų kaimynė, totalitarinė Sovietų Sąjunga, kantriai tūnodama Eurazijos erdvėse, šio momento laukė ilgai ir sąmoningai[1944]. Vakaruose kilusia karine sumaištimi ir politiniu paralyžiumi Kremlius pasinaudojo tiesiog žaibiškai. 1940 m. birželio 14 d. apie 23 val. nakties SSSR užsienio reikalų liaudies komisaras V. Molotovas tuomet Maskvoje buvusiam J. Urbšiui įteikė ultimatumą su nepagrįstais kaltinimais bei agresyviais reikalavimais Lietuvos vyriausybei[1945]. Lietuvos vyriausybė paskutiniame savo posėdyje, naktį iš birželio 14 į 15 d., beveik visuotinio pasimetimo ir politinės dezorientacijos aplinkybėmis nesugebėdama rasti jokios kitos alternatyvios išeities, Maskvos ultimatumą priėmė[1946]. Jau birželio 15 d. popietę Raudonosios armijos daliniai Lietuvą okupavo. Tarptautinė teisė viešai buvo paminta, o veikiančios Lietuvos–Rusijos (SSSR) tarpusavio sutartys, turėjusios būti Lietuvos išorinio saugumo ir stabilumo pamatu, šiurkščiai sulaužytos[1947]. Tačiau pasipriešinti prievartai, sutramdyti agresorių ir sustabdyti šliaužiančią bolševikinę antitradiciją Europa jėgų tuomet nebeturėjo. Todėl agresoriai galėjo veikti niekieno nevaržomi.

Įdomu, jog sovietinio totalitarizmo mašina Lietuvos valstybingumą 1940 m. vasarą ėmėsi naikinti naudodama tą pačią politinę retoriką, kurią propagavo naciai

* Didžiosos Britanijos premjeras, vadinamosios „appeasement" (prisitaikymo ar nuraminimo) politikos apologetas seras Neville Chamberlainas galutinai savo politinį fiasko patyrė, kada Trečiasis reichas atnaujino karinį puolimą Vakaruose. Iš savo pareigų jis buvo priverstas atsistatydinti 1940 m. gegužės 10 d. Tą pačią dieną naujuoju britų imperijos premjeru buvo paskirtas ryžtu, drąsa ir meile viskiui garsėjęs W. S. Churchillis.

1943 Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Didžiojoje Britanijoje Br. K. Balučio 1940 06 06 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2222, l. 1–2.

1944 *История коммунистического интернационала 1919–1943. Документальные очерки*, Москва, 2002, с. 150–151; В. А. Невежин, *Синдром наступательной войны. Советская пропаганда в преддверии «священных боев» 1939–1941 гг.*, Москва, 1997, с. 14, 67.

1945 Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro SSSR dr. Lado Natkevičiaus 1940 06 14 konfidencialus pranešimas Užsienio reikalų ministerijai, *Lietuvos okupacija ir aneksija, 1939/1940*, 1993, p. 254–256; Lietuvos užsienio reikalų ministro J. Urbšio ir Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Maskvoje dr. L. Natkevičiaus 1940 06 15 šifruota telegrama iš Maskvos į Kauną Lietuvos užsienio reikalų ministerijai, ten pat, p. 256.

1946 A. Eidintas, The Meeting of the Lithuanian Cabinet, 15 June 1940, *The Baltic and the Second World War*, ed. by J. Hiden & Th. Lane, New York-Port Chester-Melbourne-Sydney, 1992, p. 171–172.

1947 Ten pat, p. 173.

ir skelbdamas karą Didžiajai Britanijai bei Prancūzijai vartojo B. Mussolini. Štai 1940 m. birželio 17 d. *Pravda* pirmame puslapyje skelbė, jog SSSR ginkluotųjų pajėgų invazija į Lietuvą yra pavojinga tik „Lietuvos plutokratijai ir valdančiajai klikai", o „pažangiosios" darbo masės ją sutinka palankiai[1948]. Kartu laikraštis gardžiavosi, jog Raudonosios armijos įžengimas į Kauną sukėlė Lietuvos „reakcinės" buržuazijos pasimetimą ir paniką. Prasčiausiu fašistinės ir nacistinės propagandos stiliumi *Pravda* apie tariamų Lietuvos „plutokratų" tariamas nuodėmes rašė: „Pirmas pabėgo Smetona. Jis išvežė milijonines sumas į užsienį, nusipirko pilį Prancūzijoje, netoli Bordo. Turi apelsinų plantaciją Palestinoje, kavos – Brazilijoje <...>"[1949]. Antrojo pasaulinio karo pradžioje, 1939 m. rudenį – 1940 m. vasarą, sovietai mielai naudojosi ne tik savo ideologinių priešų politinės retorikos klišėmis, bet ir jų patirtimi bei įdirbiu tarptautinėje arenoje. Kaip rodo pastaraisiais metais Rusijoje išslaptinti ir paskelbti diplomatiniai šaltiniai, SSSR vadovai Josifas Stalinas bei užsienio reikalų liaudies komisaras Viačeslavas Molotovas atidžiai, netgi su tam tikru pavydu stebėjo kolegų A. Hitlerio ir B. Mussolini'o „pergales" Vakaruose: jas kruopščiai registravo, analizavo* ar net jomis žavėjosi. Štai 1940 m. birželio 13 d. susitikime su Italijos Karalystės pasiuntiniu Maskvoje Augusto Rosso V. Molotovas tiesiog kone bičiuliškai pripažino trijų totalitarinių valstybių neakivaizdinį dalijimąsi politine praktika ir patirtimi. Komisaras pabrėžė, kad pastaraisiais metais Europai „Italija, kaip ir Vokietija, davė daug naujo. <...> Daug naujo, eidama savo keliu, davė ir SSSR" bei kartu išreiškė viltį, jog ateityje Vokietijos, Italijos, Sovietų Sąjungos balsai tarptautinėje arenoje skambės vis garsiau ir jos sutartinai „tvarkys" pasaulio likimą[1950].

Praslinkus vos mėnesiui nuo Lietuvos okupavimo pradžios, tautos valią šiurkščiai sufalsifikavę vadinamuosiuose „Liaudies Seimo" rinkimuose ir pradėję visuomenės terorą[1951], okupantai karštligiškai suskato rengtis galutiniam Lietuvos valstybingumo sunaikinimo aktui – Respublikos aneksijai[1952]. Charakteringa, jog vos okupavę Lietuvą bei rengdamiesi jos aneksijai sovietai pirmiausia pasirūpino nedel-

[1948] Бегство Сметоны заграницу, *Правда*, 1940 06 17, с. 1.

[1949] Ten pat.

* Beje, ultimatumai, kuriuos 1940 m. birželio viduryje SSSR įteikė Lietuvos, Latvijos ir Estijos vyriausybėms, savo turinio struktūra („argumentacija", retorika ir reikalavimų pobūdžiu) nemažai primena 1939 m. balandžio 5 d. italų ultimatumą Albanijai.

[1950] SSSR užsienio reikalų liaudies komisaro V. Molotovo 1940 06 13 pokalbio su Italijos Karalystės pasiuntiniu Sovietų Sąjungoje A. Rosso užrašas, *Документы внешней политики, 1940 – 22 июня 1941*, т. 23, книга 1 (1 января – 31 октября 1940 г.), 1995, с. 342.

[1951] A. Anušauskas, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais*, Vilnius, 1996, p. 23–66.

[1952] M. Römeris, *Lietuvos sovietizacija 1940–1941*, Vilnius, 1989, p. 14–42; *Lietuvos Liaudies Seimas. Stenogramos ir medžiaga*, Vilnius, 1985; V. Vardys-Stanley, Agrression. Soviet Style 1939–1940, *Lithuania under the Soviets*, Chicago, 1979, p. 47–60.

siant ją izoliuoti nuo Šventojo Sosto. Jau 1940 m. birželio 26 d. marionetinė žurnalisto Justo Paleckio formaliai vadovaujama, tačiau Maskvos emisaro, SSSR užsienio reikalų liaudies komisaro pavaduotojo Vladimiro Dekanozovo iš tiesų *de facto* diriguojama „Liaudies vyriausybė" vienašališku aktu nutraukė Lietuvos konkordatą su Vatikanu. Okupantai manding tikėjosi, jog, tokiu būdu katalikišką kraštą juridiškai atkirtus nuo didžiausio jo moralinio-dvasinio autoriteto, lengviau pavyks Lietuvoje užgniaužti piliečių nepasitenkinimą, išblaškyti tautą ir galų gale visiškai sudoroti šalies valstybingumą bei nepriklausomybę.

1940 m. liepos 3 d. dėl šio įvykio nuncijus L. Centosa aplankė okupacinės valdžios statytinį, naująjį URM Politikos departamento generalinį sekretorių, seną komunistą Pijų Glovackį ir „<...> pareiškė susirūpinimą dėl konkordato nutraukimo bei Valstybės ir Bažnyčios santykių"[1953]. Savo ruožtu lietuvių diplomatija taip pat bandė priešintis krašto sovietizacijai ir pagalbos ieškodama žvilgsnį tradiciškai kreipė į Vakarus bei Šventąjį Sostą. 1940 m. liepos 22 d. dr. S. Girdvainis, bandydamas liūdniems įvykiams užbėgti už akių, Vatikano Valstybės sekretoriui kardinolui L. Maglione įteikė notą. Dokumente konstatuota, kad kraštą okupavusi ir besirengianti Lietuvą aneksuoti Sovietų Sąjunga vykdo neišprovokuotą agresiją prieš suverenią valstybę, laužo tarptautinę teisę ir dvišales sutartis su Lietuva, todėl Vatikanas prašomas jokiu būdu „<...> Lietuvos įjungimo į Sovietų Sąjungą nepripažinti"[1954].

Į Šventąjį Sostą tomis liūdnomis dienomis krypo ir lietuvių katalikiškosios visuomenės akys. 1940 m. liepos pabaigoje Maskvą pasiekė konfidenciali informacija, kad sovietų okupuotos Lietuvos katalikiškosios organizacijos ketina kreiptis į Šventąjį Tėvą su prašymu, kad jis „<...> pagelbėtų Lietuvai jos dabartinėje situacijoje" – sutrukdytų bolševikinį terorą ir Lietuvos inkorporaciją į SSSR[1955]. Tokia žinia Maskvą privertė sunerimti, juoba kad artėjo rugpjūčio 3 d. – Lietuvos „iškilmingo įstojimo" į Sovietų Sąjungą, arba, tiksliau sakant, nepriklausomos valstybės aneksijos diena. Tokia Lietuvos katalikų pilietinio nepaklusnumo akcija Kremliaus organizuojamą „šventę" galėjo gerokai apkartinti, todėl reaguota greitai ir nedviprasmiškai. SSSR VKP(b) Politinio biuro narys Vladimiras Dekanozovas SSSR įgaliotajam atstovui Lietuvoje Nikolajui Pozdniakovui griežtai įsakė nedelsiant „<...> imtis priemonių", kad joks lietuvių katalikų skundas ar memorandumas iš okupuoto krašto Šventojo

[1953] Lietuvos okupacinės valdžios URM Politikos departamento generalinio sekretoriaus P. Glovackio 1940 07 04 *Pro memoria* apie susitikimą su Šventojo Sosto nuncijumi L. Centosa, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2248, l. 14.

[1954] Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. S. Girdvainio 1940 07 22 nota Vatikano Valstybės sekretoriui L. Maglione, K. Škirpa, *Lietuvos nepriklausomybės sutemos (1938–1940). Atsiminimai ir dokumentai*, Chicago-Vilnius, 1996, p. 421–422.

[1955] SSSR Politinio biuro nario V. Dekanozovo 1940 08 01 telefonograma SSSR įgaliotajam atstovui Lietuvoje N. Pozdniakovui, *RVSPIA*, f. 597, ap. 3, b. 6, l. 24.

Tėvo nepasiektų..."[1956] Šis faktas, manytume, dar kartą rodo, jog netgi stalininė Sovietų Sąjunga, kuri totaliai neigė religiją ir dvasingumą, ne kartą trypė tarptautinę teisę, o oponentų politinį pajėgumą matavo tik tankų, karo lėktuvų bei „gyvosios jėgos" divizijų skaičiumi, esamomis tarptautinėmis aplinkybėmis nebuvo linkusi mesti atviro iššūkio Šventojo Sosto moraliniam autoritetui. Šis istoriškai susiklostęs Katalikų Bažnyčios vadovo autoritetas ir principinė, apdairiai subalansuota Šventojo Sosto politika ir diplomatija savotiškai globojo Lietuvą per visus kankinamai ilgus sovietinės okupacijos dešimtmečius[1957].

Visą šį laiką, nepaisant nuolatinio SSSR spaudimo Vatikanui ir sovietų diplomatų primygtinių reikalavimų uždaryti Lietuvos pasiuntinybę prie Šventojo Sosto – ambasadoriaus Kazio Lozoraičio teigimu, Lietuvos diplomatinės pasiuntinybės prie Šventojo Sosto uždarymo klausimą SSSR vadovas Michailas Gorbačiovas Vatikano Valstybės sekretoriui Agostino Casaroli paskutinį kartą kėlė bene 1988 m.[1958] – Lietuvos Respublikos Pasiuntinybė Vatikane *de facto* ir *de jure* veikė iki pat 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos nepriklausomos valstybės *Atstatymo akto* paskelbimo. Svarbiausi jos pareigūnai – pasiuntinys, pasiuntinybės patarėjas arba pasiuntinybės vadovas – pirmasis sekretorius* nuolat buvo įrašyti į oficialų prie Šventojo Sosto reziduojančio diplomatinio korpuso sąrašą[1959]. Savo ruožtu čia rezidavę lietuvių diplomatai Stasys Girdvainis, Stasys Lozoraitis *senj.* bei Stasys Lozoraitis *jr.* kaip įmanydami stengėsi liudyti Lietuvos Respublikos juridinį tęstinumą tarptautinėje scenoje** ir kruopščiai, galima sakyti, netgi skrupulingai diena iš dienos, metai po

[1956] Ten pat.

[1957] Plačiau apie tai žr.: C. Pallenberg, *The Vatican from within*, London-Toronto-Wellington-Sydney, 1961, p. 102–103, 140, 149.

[1958] K. Lozoraitis, Lietuvos diplomatinių tarnybų veikla, *Lietuvos diplomatija XX amžiuje*, Vilnius, 1999, p. 150.

* Pavyzdžiui, XX a. aštuntame–devintame dešimtmetyje S. Lozoraitis *jr.* savo diplomatines notas bei kitus oficialius dokumentus, siunčiamus Vatikanui ar kitų valstybių pasiuntinybėms, neretai pasirašinėjo titulu *Il Capo Missione, Primo Segretatio.*

[1959] S. A. Bačkis, Lietuvos diplomatinė tarnyba (1940 06 15 – 1990 03 11), *Atspaudas iš „Istorijos"*, t. XXXVI, 1997, Vilnius, 1999, p. 24–25.

** Lietuvos pasiuntinybės prie Šventojo Sosto įvairaus pobūdžio diplomatinių ryšių geografija sovietinės okupacijos metais, sakytume, tiesiog įspūdinga. Dėka Romoje dirbusių lietuvių diplomatų profesionalumo, įžvalgų ir politinio apdairumo gana reguliarūs diplomatiniai kontaktai buvo palaikomi ne tik su *Senojo Kontinento* valstybėmis – Italija, Prancūzija, Austrija, Belgija, Liuksemburgo Didžiąja Kunigaikštyste, Olandija, Portugalija, Ispanija, Malta, Airija, Vokietijos Federatyvine Respublika, Didžiąja Britanija etc. bet ir su gerokai tolimesnėmis Amerikos, Afrikos, Azijos šalimis: Argentina, Brazilija, Kolumbija, Venesuela, Bangladešo Liaudies Respublika, Libanu, Peru, Senegalu, Pakistanu, Ugandos Respublika, Pietų Korėja, Ruanda, Kinijos Liaudies Respublika, Senegalo Respublika, Etiopija, Čiadu, Kuveitu, Salvadoro Respublika, Bolivija, Filipinais, Irano Islamo Respublika, Egiptu, Tunisu, Kenija, Benino Liaudies Respublika, Togo Respublika, Madagaskaru, Lesoto Karalyste, Nigerijos Respublika, Honduru, Gvatemala, Burundžio Respublika, Filipinais, etc. Turint galvoje Pasiuntinybės minimalų

metų palaikė dalykinius ar kurtuazinio pobūdžio diplomatinius kontaktus tiek su Šventuoju Sostu, tiek su kitų valstybių pasiuntinybėmis[1960], kiek įstengdami koordinavo lietuvių bei kitų pavergtų Baltijos tautų išeivijos politinę išsivadavimo veiklą[1961]. Be to, per visus Lietuvos sovietinės okupacijos metus lietuvių diplomatinės veiklos gyvybingumui prie Šventojo Sosto didelę pozityvią reikšmę turėjo Lietuvos diplomatinės misijos buvimas Vašingtone. Viena, lietuvių emigracinės diplomatijos transatlantinė ašis Vatikanas–Vašingtonas buvo pajėgesnė tarptautinėje arenoje liudyti Lietuvos Respublikos tęstinumą. Antra, periodiška politinė-diplomatinė ir moralinė JAV vyriausybės parama lietuvių emigracinei diplomatijai, Lietuvos laisvės bylai ir pastangos tarptautinėje arenoje blokuoti bet kokius SSSR bandymus, kurie tarptautinės teisės

personalą ir itin striuką biudžetą, tokia diplomatinių ryšių geografija akivaizdžiai rodo, jog okupuotos valstybės diplomatai vykdydami savo pareigą bei puoselėdami Lietuvos Respublikos valstybingumo tęstinumo idėjas čia dirbo išties daug ir intensyviai.

1960 Lietuvos diplomatinės misijos prie Šventojo Sosto vadovo, pirmojo sekretoriaus S. Lozoraičio *jr.* 1980 07 24 nota Nr. 10.923 Graikijos nepaprastajam pasiuntiniui ir įgaliotajam ministrui prie Šventojo Sosto Paryžiuje Stephane G. Stathados akceptuoja jo paskyrimą atstovu prie Šventojo Sosto; Lietuvos diplomatinės misijos prie Šventojo Sosto vadovo, pirmojo sekretoriaus S. Lozoraičio *jr.* 1980 05 31 nota Nr. 10.911 Šri Lankos ambasadoriui Paryžiuje prie Šventojos Sosto V. L. B. Mendisui akceptuoja jo pasitraukimą iš posto. Lietuvos diplomatinės misijos prie Šventojo Sosto vadovo, pirmojo sekretoriaus S. Lozoraičio *jr.* 1980 03 14 nota Nr 10.881 Didžiosios Britanijos nepaprastajam pasiuntiniui ir įgaliotajam ministrui prie Šventojo Sosto G. A. Crossley akceptuoja jo išvykimą ir pirmojo sekretoriaus J. H. Callano laikiną vadovavimą misijai. Lietuvos diplomatinės misijos prie Šventojo Sosto vadovo, pirmojo sekretoriaus S. Lozoraičio *jr.* 1979 12 27 nota Nr 10.835 Prancūzijos ambasadoriui prie Šventojo Sosto Romoje Louis Dauge akceptuoja jo paskyrimą ambasadoriumi į Romą. Lietuvos diplomatinės misijos prie Šventojo Sosto vadovo, pirmojo sekretoriaus S. Lozoraičio *jr.* 1977 11 20 nota Italijos ambasadoriui prie Šventojo Sosto Gian Franco Pompei; Lietuvos diplomatinės misijos prie Šventojo Sosto vadovo, pirmojo sekretoriaus Stasio Lozoraičio *jr.* 1976 11 20 nota Belgijos ambasadoriui prie Šventojo Sosto princui Werner de Merode akceptuoja misijos pabaigą; Lietuvos diplomatinės misijos prie Šventojo Sosto vadovo, pirmojo sekretoriaus S. Lozoraičio jr. 1976 10 04 nota Nr. 10300 Prancūzijos ambasadoriui prie Šventojo Sosto Georges Galichon akceptuoja jo paskyrimą į Romą; Lietuvos diplomatinės misijos prie Šventojo Sosto vadovo, pirmojo sekretoriaus S. Lozoraičio *jr.* 1976 09 20 nota Nr. 10297 Ispanijos ambasadoriui prie Šventojo Sosto M. Gabriel Fdz. De Valderrama akceptuoja jo paskyrimą.

1961 Lietuvos diplomatinės misijos prie Šventojo Sosto vadovo–pirmojo sekretoriaus St. Lozoraičio *jr.* 1979 10 21 nota Nr. 10.805 Estijos generaliniam konsului Niujorke Ernstui Jaaksonui. LPPŠSAR byla: Vatikano Pasiuntinybė. Eiliniai nuorašai 1975–1980; Lietuvos Pasiuntinybės prie Šventojo Sosto vadovo–pirmojo sekretoriaus St. Lozoraičio *jr.* 1980 06 28 raštas Nr. 10.926 Estijos Informacinio centro Stolholme vadovui Enkeliui Kreppui. *Ten pat:* Lietuvos Pasiuntinybės prie Šventojo Sosto vadovo–pirmojo sekretoriaus St. Lozoraičio *jr.* 1980 11 04 laiškas JAV Pagalbinės delegacijos į Madrido tarptautinę konferenciją nariui Rimui Časoniui. *Ten pat:* Lietuvos Pasiuntinybės prie Šventojo Sosto vadovo–pirmojo sekretoriaus St. Lozoraičio *jr.* 1979 08 08 raštas Nr. 10.769 Amerikos lietuvių Tarybos pirmininkui dr. Kaziui Šidlauskui. *Ten pat:* Lietuvos Pasiuntinybės prie Šventojo Sosto vadovo–pirmojo sekretoriaus St. Lozoraičio *jr.* 1978 11 23 laiškas Nr. 10.663 VLIK'o pirmininkui Niujorke Kęstučiui Valiūnui, *ten pat.*

aspektu galėtų legalizuoti Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių aneksiją[1962], Lietuvos patriotams teikė daugiau ir konkretesnių vilčių sulaukti išsilaisvinimo.

Tokia lietuvių egzilinės diplomatijos strategija bei Šventojo Sosto politika Lietuvos valstybingumo atkūrimo bylai buvo dvigubai reikšminga. Viena, SSSR okupuotos ir aneksuotos Lietuvos Respublikos „<...> pasiuntinybė Vatikane buvo vienintelė Europoje normaliai veikusi Lietuvos diplomatinė misija“[1963]. Antra, toks Šventojo Sosto nusistatymas ne tik akivaizdžiai rodė, kad jis nepripažįsta Lietuvos aneksijos bei inkorporavimo į Sovietų Sąjungą, bet ir buvo reikšminga aplinkybė išsaugant Lietuvos diplomatinę tarnybą emigracijoje ir Lietuvos valstybės *de jure* tęstinumą tarptautinėje panoramoje. Be to, per visus Lietuvos nelaisvės metus Šventasis Sostas, sunkiai konstruodamas diplomatinius santykius su Sovietų Sąjunga, dėjo pastangas, kad Vatikano ir SSSR diplomatinai ryšiai kuo pozityviau atsilieptų Lietuvos Katalikų Bažnyčios, tikinčiųjų padėčiai ir visam nelaisvės naštą tempiančiam kraštui[1964]. Vatikano dvasinis ir moralinis autoritetas, principinės apeliacijos į tarptautinę teisę ir teisingumą, santūrios politinio-juridinio pobūdžio paramos okupuotai Lietuvai deklaracijos negalėjo vienu ypu įveikti blogio jėgos ir išpildyti lietuvių lūkesčių, vis dėlto neišvengiamai ardė blogio sistemos pamatus, tirpdė jos bolševikinę šerdį ir artino Lietuvos bei kitų pavergtų kraštų išsilaisvinimą. Pasak Šventojo Sosto Doktrinos kongregacijos ilgamečio prefekto kardinolo Josepho Ratzingerio – būsimojo popiežiaus Benedikto XVI – komunizmą pirmiausia sužlugdė jo ekonominių „dogmų falšas“, moralės absoliutus pajungimas politinės sistemos interesams bei pernelyg tiesmukiškas ideologinis įsipareigojimas „ryškiai raudonai ateičiai“[1965].

[1962] J. Wheeler-Bennett, A. Nicholls, *The Semblance of Peace. The Political Settlement after The Second World War*, New York, 2003, p. 241.

[1963] K. Lozoraitis, min. veik., p. 150.

[1964] Apie Rytų politiką ir vyskupų skyrimus. Irena Vaišvilaitė kalbina Agostino Casaroli, *Naujasis Židinys/Aidai*, Nr. 5/6, Vilnius, 1998, p. 288–289.

[1965] Joseph Cardinal Ratzinger (Pope Benedict XVI), *Values in a Time of Upheaval*, New York-San Francisco, 2006, p. 144–145.

XIX.
IŠVADOS

1. Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto diplomatiniai santykiai tarp dviejų pasaulinių karų klostėsi spalvingai, turiningai ir nevienareikšmiškai. Metaforiškai jų raidą būtų galima palyginti su vandenynų potvyniais ir atoslūgiais. XX a. pirmos pusės Lietuvos valstybės etnokultūrinė ir labai išbalansuota sociopolitinė struktūra bei svarbiausios jos užsienio politikos problemos – istorinės sostinės susigrąžinimo ir uosto išlaikymo klausimai, nebaigta formuoti šalies teritorija, nuolatinis tarptautinio saugumo garantijų stygius, sąlygojęs chronišką nacionalinio saugumo jausmo nepriteklių, – daugeliu atvejų šalių santykius veikė nelyginant audringi potvyniai. 1925/26 ir 1930/31 metais šie iracionalūs potvyniai buvo itin ryškūs, netgi grėsė užlieti pozityvias dvišalio diplomatinio bendradarbiavimo tradicijas. Kad šie potvyniai galėtų atslūgti ir šalių santykiai grįžtų į normalios diplomatinės saviveikos krantus, buvo būtinas įtakingas moralinis imperatyvas. Tokiu tapo Vatikanas. Daugiausia Šventojo Sosto iniciatyva bei jo apaštališkojo vizitatoriaus arkivyskupo Jurgio Matulaičio-Matulevičiaus pastangomis 1926 m. pavasarį buvo įkurta atskira Lietuvos bažnytinė provincija. Šis įvykis ne tik išgrindė kelią tolesniam šalių diplomatiniam bendradarbiavimui, bet ir paskatino gilesnę Lietuvos visuomenės bei valstybės saviintegraciją, padėjo pamatus naujų konfesinės kultūros židinių formavimuisi Lietuvoje. Kai kurios Pijaus XI paskelbtos apaštališkosios konstitucijos *Lithuanorum Gente* nuostatos gali būti vertinamos ir kaip palankios tuometinėms lietuvių teritorinėms revendikacijoms. Ne mažiau reikšmingas Lietuvai buvo konkordato sudarymas su Vatikanu 1927 m. rugsėjo 27 d. Konkordatas ne tik juridiškai apibrėžė Katalikų Bažnyčios padėtį valstybėje ir visuomenėje, stimuliavo teisinės valstybės idėją, bet ir palankiai atsiliepė Lietuvos tarptautiniam įvaizdžiui bei autoritetui. Vatikaniškoji Lietuvos percepcija, plėtota diplomatiniais kanalais, daugeliu atvejų pozityviai ir Lietuvai naudingai veikė Europos bei pasaulio viešąją opiniją.

2. Šventojo Sosto nuosaiki, subalansuota bažnytinė ir pasaulietinė politika bei profesionali diplomatija, solidus jo tarptautinis moralinis autoritetas daugeliu atvejų ne tik lėmė Lietuvos ir Vatikano diplomatinių santykių atoslūgius, bet ir padėjo

kristalizuoti šalies nacionalinius interesus, pozityviai veikė tarpukario Lietuvos užsienio politiką: blokavo radikaliai prorusiškąją (prosovietinę) jos kryptį, skatino gimstančio socialinio ir politinio elito europietišką mentalitetą , politinę ir provakarietišką geopolitinę orientaciją, konflikto su Lenkija sureguliavimą, pacifistines tendencijas. Šventojo Sosto tarptautinėje plotmėje nuolat proteguojami ir instrumentalizuojami krikščioniškosios moralės, tarptautinės teisės bei teisingumo principai Lietuvos Respublikai turėjo ypatingą reikšmę. Viena, neseniai atsikūrusiai valstybei, kuri, spręsdama savo painias tarptautines problemas tarptautinėje arenoje, negalėjo varžytis su oponentais politine įtaka ar karine galia, teikė ribotas tarptautinio saugumo garantijas nacionaliniam saugumui. Antra, turint galvoje tarpukario Lietuvos vidaus tautinę-konfesinę ir sociopolitinę struktūrą, pastebimai stiprino ir tobulino nacionalinio saugumo vidinius komponentus: europietiškam mentalitetui būdingą krikščionišką (katalikišką) vertybių sistemą, gyventojų sociopolitinį aktyvumą ir pasitikėjimą savimi, jų politinį-pilietinį sąmoningumą, saviidentifikaciją su nacionaline valstybe bei nacionalinio saugumo jausmą. Šiuo aspektu Šventojo Sosto politika bei diplomatija Lietuvos valstybingumą veikė nelyginant kamertonas besirengiantį orkestrą.

3. Tautinės, modernios Lietuvos valstybės ir Šventojo Sosto sodri bei daugiaspalvė, tiesa, daugeliu atvejų diskusinė diplomatinė saviveika tarpukaryje pastebimai grūdino ir konsolidavo Lietuvos visuomenę, skatino ir kristalizavo šalies aukščiausios valdžios bei žemesnių jos struktūrų politinę-diplomatinę brandą. Parlamentinės demokratijos metais (1920–1926) Lietuvos politiniai-diplomatiniai ir kultūriniai ryšiai su Šventuoju Sostu ne vienu atveju pozityviai veikė piliečių politinę savimonę bei lietuviškąjį parlamentarizmą: slopino socialinio ir politinio (tiek kairiojo, tiek dešiniojo) radikalizmo apraiškas, skatino sistemos politinį savarankiškumą ir racionalumą, tautinę toleranciją, šalies politinių-pilietinių institutų veiksmingumą. Po 1926 m. gruodžio 17 d. politinio perversmo varžė autoritarinės valdžios nedemokratinius užmojus, slopino diktatūrinių, autoritarizmui būdingų antitradicijų formavimąsi bei jų diegimą šalyje. Sudarė palankias galimybes atsiskleisti būdingiausioms autoritarinio režimo ydoms. Kartu santūriai rėmė ar palaikė piliečių bei atskirų politinių jėgų ar konfesinių institutų, spaudos intencijas į šalį sugrąžinti politinį pliuralizmą bei pasukti valstybę parlamentinės demokratijos keliu. Kitaip tariant, skatino pilietinių institutų instrumentalizavimą Lietuvoje. Kita vertus, Lietuvos–Vatikano diplomatinė saviveika tarp dviejų pasaulinių karų charakteringai buvo veikiama to meto tarptautinės konsteliacijos, vadinamosios *didžiosios politikos* tendencijų, o kai kada ir trečiųjų šalių nebūtinai pozityvių politinių pavyzdžių ar skersvėjų. Pavyzdžiui, fašistinės Italijos, kurios vidaus politinė sistema, įstatymdavystė,

socialiniai-ekonominiai eksperimentai bei įnirtinga kova komunistine ideologija praėjusio amžiaus trečiame-ketvirtame dešimtmetyje imponavo ne vienam dešiniojo sparno lietuvių veikėjui. Juolab, kad italai dažnai buvo linkę įsiklausyti ir į Lietuvos tarptautines problemas, ne kartą demonstravo lietuviams savo politinį palankumą.

4. Antrojo pasaulinio karo išvakarėse Pijaus XI ryžtas tramdyti potencialius agresorius ir ginti Katalikų Bažnyčios tarptautinį moralinį autoritetą bei vėliau – Pijaus XII pacifikacinės pastangos buvo naudingos ir Lietuvai, nes labai prisidėjo prie *status quo* išlaikymo Europoje. Antrojo pasaulinio karo pradžioje, globalios tarptautinės krizės Europoje aplinkybėmis ir naudojantis kaimyninių valstybių interesų konfliktu Lietuvai susigrąžinus istorinę sostinę Vilnių, Šventojo Sosto diplomatija efektyviai prisidėjo gludinant potencialų iracionalių nesutarimų akmenį tarp gana nacionalistiškai nusiteikusios ir politinio revanšo siekusios didelės dalies lietuvių visuomenės bei naujai į Lietuvos valstybę integruotos ne mažiau nacionalistiškos Vilnijos lenkiškosios visuomenės dalies. 1940 m. birželį–rugpjūtį įvykdytas Lietuvos valstybingumo *de facto* prievartinis sunaikinimas ir vėliau pusšimtį metų trukusi sovietinė okupacija ir aneksija parodė, jog per tarpukario dvidešimtmetį kantriai kaupta Lietuvos ir Vatikano diplomatinio bendradarbiavimo tradicija bei krikščioniška etika ir estetika pagrįstas savitarpio bendravimas buvo nepalyginti patvaresnė vertybė, nei keliskart ją perskrodę nesutarimų žaibai. Visus sovietinės nelaisvės metus Šventasis Sostas nuosekliai ir tvirtai gynė sovietų terorizuojamą Lietuvos Katalikų Bažnyčią ir visuomenę, rėmė lietuvių tikėjimą savo politine ateitimi, valstybingumo idėją bei pastangas išsivaduoti iš sovietinio totalitarizmo ir atgauti politinę nepriklausomybę. Taigi neabejotina, jog tarpukariu įgytas Lietuvos–Vatikano diplomatinės saviveikos pagreitis buvo pakankamas, kad Šventasis Sostas taptų ir liktų vienu reikšmingiausių bei patvariausių XX a. pabaigos lietuvių moralinio atsinaujinimo ir politinio atgimimo pamatų.

PRIEDAI*

Dokumentas Nr. 1

Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko pranešimas užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui

Roma, 1919 m. spalio 14 d.
Via Arenula 41.
N[r.] 8.

Jo malonybei, Ponui Užsienio reikalų Ministeriui.

Turiu garbės pranešti, jog šio mėnesio 12 dieną esu įteikęs Popiežiaus Valstybės Sekretoriui, J.E. Kardinolui Gasparri, savo įgaliojimų raštus, išduotus man Užsienio Ministerijos šiais metais 16 ir 17 Rugsėjo NN-2754 ir 2773, su kurių turiniu jisai čia-pat susipažinęs išreiškė užsiganėdinimo jausmus ir prielankumą Lietuvai iš Apaštališkojo Sosto pusės. J.E. Kardinolas Gasparri pareiškė, kad Šventasis Sostas, sulaukęs patogaus laiko, noriai pripažins formaliu būdu Lietuvos nepriklausomybę, iniciatyvos gi šiame reikale nereiks imti.

Tolymesniame pasikalbėjime turėjau progos pranešti J.E. Kardinolui apie dabartinį Lietuvos stovį. Atydžiai išklausė detalaus aiškinimo mūsų tautos santykių su lenkais.

Apie atvykusią Lietuvos atstovybę jisai pranešiąs ūmu laiku Šventajam Tėvui, kuriam po to galėsianti prisistatyti ir pati Atstovybė. Dėlei inteiktų raštų būsiąs atsakas.

Teikis Tamsta, Ponas Ministeri, priimti mano gilios pagarbos žodžius.

Atstovas prie Apaštališkojo Sosto

LPPŠSAR, byla: Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto pranešimai 1919–1920.
Nuorašas. Mašinraštis.

* Dokumentų kalba netaisyta, o forma palikta įmanomai autentiška. Šaltiniuose minimi asmenys į asmenvardžių rodyklę neįtraujti.

Dokumentas Nr. 2

Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko pranešimas užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui

Roma, 1919 m. lapkričio 29 d.
Piazza Campitelli 9.
N° 57.

JO MALONYBEI
Ponui Profesoriui VOLDEMARUI
Užsienio Reikalų Ministeriui.

Turiu garbės pranešti Tamstai, kad šio mėnesio 23 dieną yra inteikta J.E. Kardinolui Gasparri nota apie išvežimą iš Seinų kunigo Sivicko ir Dvaranausko. Prie notos pridėtas priedas ir kopijos tamstos rašto iš 27 Spalių š.m. N° 2573, į Clemenseau. Tuo pat žygiu inteikta trys sąrašai : dabartinio Lietuvos Ministerių Kabineto, buvusio kabineto ir Lietuvos Atstovybės prie Apaštališkojo Sosto.

Paėmęs teikiamuosius dokumentus, Kardinolas paskaitė iš lenkų pusės daromus užmetimus lietuviams-kunigams: jie esą agituoja prieš lenkus, kad ne kunigai, tai žmonės pasitiktų visur lenkų kariuomenę palankiai, jie esą iš ambolijų skelbė, kad reikia mušt lenkus. Labiausiai pasižymėję esą: Juozaitis, Juodviršis, Laukaitis, Piotrowski, Adomaitis, Garmus ir dar keturi, kurių pavardžių dabar nepamenu. Vyskupas Karevič esą parašęs aplinkraštį, kuriame liepęs taipat lenkus persekioti, patsai persekiojąs lenkus.

Paskaitytojo dokumento, man parašius, pažadėta duoti kopija. J.E. Gasparri noriai indomavo mano paaiškinimais apie tuos kunigus, kurie man pažystami. Ypač nuostabu pasidarė išgirdus, kad kun. Laukaitis jau kelintas mėnuo Amerikoje, ir kad kun. Petrauskas jau antri metai ne Seinuose, o klebonauja toli nuo fronto. Apie Vyskupą Karevičių pasitenkinau paaiškinęs, kad jisai šventas žmogus, kad visi lietuviai jį labai gerbia, kad labai abejotinas daiktas, ar jis galėjo parašyti aplinkraštį, nesutinkantį su katalikiškąja etika; gaila, pridūriau, kad Eminencijai nepristatyta to aplinkraščio kopija.

Visu šiuo lenkų žygio klausimu bus artimiausiomis dienomis parašyta smentita pasinaudojant žiniomis ir dokumentais, turimais dabar Atstovybėje, ir vėliau, dar antrą kart bus rašyta surinkus žinių apie nežinomus Atstovybėje faktus ir asmenis.

Mano numanymu, labai gerai padarė lenkai pasirodydami su užmetimais: defensyvos taktika eiti Vatikane maloniau, negu ofensyvos. Jeigu jie nebūtų užkabinę,

būtų pasilikę neišnaudoti tie dokumentai, kurie prie anų notų netiko dėlei smarkumo formos.

Prisiunčiu dar Tamstai, Ponas Ministeri, kopiją mano rašto į redaktorių Osservatore Romano, kur žinios iš Lietuvos būdavo talpinamos po antgalviu *gli avvenimenti in Russia.* Laikraštis iš tos pat dienos pasitaisė.

Be to, prisiunčiu straipsnį *la Lituania religiosa,* pasirodžiusį laikraštyje *Civiltà cattolica.* Redaktorius, su kuriuo susipažinau, apsiėmė ir daugiau parašyti apie Lietuvą.

Esu susipažinęs su italų Karališkojo Universiteto docentu prof. Turcchi. Jis indomauja apie atgijusias Rusijoje tautas; dar kiek anksčiau yra parašęs laikraštyje straipsnių apie Lietuvą. Esava sutarę išleisti italams atskirą knygą, kur bus nuodugniai informuota apie Lietuvą.

Spaudai lėšų permatomų nedaug reiksią. Jei tik būtų Atstovybei asignuota sąmatas spaudos biurui įsteigti – apie 40 tūkstančių lyrų metams, tai pavyktų ir laikraštijoje gaut pakankamai vietos ir rimtesnėms publikacijoms ištektų.

Galutinai pranešu, kad šiandie esu gavęs iš Delegacijos 1000 frankų Atstovybei ir 2000 fr. kanauninkui Prapuoleniui. Turiu pastebėti, kad tų lėšų visai maža einamiems reikalams, ypač įsikūrimo stadijoje esant.

Teikis priimti Tamsta, Ponas Ministeri, aukštos pagarbos ir tikro palankumo žodžius.

A T S T O V A S

LPPŠSAR, byla: Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto pranešimai 1919–1920. Nuorašas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 3

Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko pranešimas užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui

Roma, 1920 m. kovo 29 d.
Piazza Campitelli 9.
N[r.] 188

J.M. Ponui Užsienio Reikalų MINISTERIUI

Turiu garbės duoti Tamstai pranešimų apie reikalų stovį Ryme:

1.Gaves iš Paryžiaus Tamstos, Ponas Ministeri, rašto 4 kovo į kard. Gasparri k o p i j ą, apie originalą nieko nežinodamas, aš vienok inteikiau Vatikanui tą kopiją su palydinčiu rašteliu N-186.

Arciv. Cerretti indomiai pasiskaitė rašto kopiją, paskui prirodinėjo reikalą Vilniuje lenko Vyskupo-pagelbininko. Kan. Liubianiec, anot jo, visų pripažįstamas kaipo žmogus très distingué. Aš, pripažindamas pagalbininko reikalą, pakartojau keletą argumentų prieš Liubianiec'o kandidatūrą. Labai sunkus klausymas, prisipažino Monsignoras, ypač kad šv. Tėvas verčia apsistot ant kokio nors kandidato. Pakartojęs Liubianiec'o ekskliuzyvą, pasistebėjau kad lenkai taip griežtai perša minėtąjį savo veikėją, pastebėjau jog Vyskupui Matulaičiui į pagalbininkus atatiktų tiktai doras, ramus, politika neužsiimąs kunigas: suradus gera prabaščių sodžiuje, turintį minėtas ypatybes, kad ir lenką, mokantį lietuvių kalbą, galima būtų visiems intikti.

2. Atvykę čion arciv. Roppas ir kun. Zongollowicz labai mūsų reikalus gadina, klaidingiausiai Lietuvą perstato, teršia mūsų dvasiškiją.

Vatikane girdėjau būk pas mumis iš klebonijų skelbiama „kad užmušti lenką ne tik ne nuodėmė, bet dar laimėjimas pilnosios indulgencijos" – kas pasakojo, šypsojosi, tai šypsodamas pratariau: „tai paprasti lenkų šmeižimai".

Iš vieno diplomato, pasimačiusio su Roppu, sužinojau, kad jis, arc. Roppas, piktai apie lietuvius kalba. „Lenkai gavę iš lietuvių ginklą, lenkai sunaudos jį prieš lietuvius". Buvo tai pasakyta dar prieš 16 kovo.

Turiu du puikiu aliantu lenkų klausyme Vatikane: kunigą Bonne (paeinąs iš Belgijos), Ukrainos atstovą prie Šv. Sosto ir kun. Christierson'ą, Finlendijos atstovą. Dažnai sueiname pasikalbėti. Mūsų politikos lenkų klausyme vienodumas labai naudingas, kiekvienas trigubai stipresnis [tampame] Vatikane. Kun. Bonne yra išgavęs Ukrainai Apaštališkąjį Vizitatorių, tėvą Ginocchi, kuris šiomis dienomis išvažiuoja iš Rymo. Šio mėn. 18 d. buvo ukrainiečių iškelti Vizitatoriui pietūs: juose dalyvavo kard. Marini, arc. Cerretti ir kiti artymi ukrainams asmenys, buvau ir aš kviestas, bet

iššauktas prieš tai brolio į Paryžių nesuspėjau į pokilį. Su Vizitatoriumi mačiausi ir pareiškiau, kad sutikęs Ukrainoje lietuvį kunigą gali drąsiai į pagalbą šauktis. Ukrainiečių reikalai dar dėl to slidžiai eina, kad grapas Tiškevyčius oficialus prie Vatikano atstovas, tai Šv. Tėvo artymas pažystamas; juodu tiesioginai susiriša. Tėvas Bonne paduoda šiose dienose Šv. Tėvui sūrų memorialą. Oi, čiaudys lenkai, čiaudys... kam arciv. Šeptycki į kalėjimą metė, kam kunigus unijonus korė, kam seminariją išvaikė ir kam koplyčią pavertė linksmybės vieta.

Finlendijoje esą tik apie pusantro tūkstančio katalikų, jų tarpe yra lietuvių, lenkų, latvių. Kad nepakliūtų į pragaištingą lenkų intėkmę, kun Christierson's, savo valdžios ingaliotas, rūpinasi insteigti Finlendijoje Apaštališkąjį Vikarijatą. Užtai susilaukė iš prietelių „pusės atstacijos, būk netikįs į stebuklus ir į Šv. Panelę". Siūlęs Vatikanas vizitatorium arciv. Zalewski, bet kun. Christierson paaiškino, kad Suomiai netik lenku negali būt patenkinti, bet tenai nebūtų maloniai priimtas Lenkijos nuncijus Ratti. Šits vanduo ir mūs malūnui tinka.

3. Šio mėn 26 d. pristačiau kard. Gasparri iškarpas iš „Lietuvos" 1 vasario ir „Vienybės" 10 vas. apie Ratti Lietuvoje. Prie iškarpų į italų kalbą vertimas, ir prie to visa mano konfidencialus pranešimas, kuriame išdėta: a) padėkojimas už pasiuntimą vizitatoriaus, b) incidentas Vilniuje su nuncijaus „Polonia semper fidelis" (jį be manęs žinojo), c) intimiškas nuncijaus pasikalbėjimas su Žemaičių Vyskupu, d) Tamstos, Ponas Ministeri, tostas prie pietų.

4. Rygos vyskupo Orurko dimisija priimta, skiriamas tuoj vyskupu lietgaliams kan. Springavičius. Vatikanas ilgai svyravo, nesiskubino, bet susigundė Latvių valdžios pažadėjimu grąžinti katalikams senobinę katedrą Rygoje, be to arciv. Ropas reikalą pirmyn pastūmėjo.

Drauge su šiuo pranešimu prisiunčiu kopijas: a) mano rašto į Paryžiaus Atstovybę apie Tamstos originalą 4 kovo į kard. Gasparri, b) mano laišką nr. 186 į Kardinolą, c) notos apie Lenkijos Nuncijų Lietuvoje.

Atstovas

LPPŠSAR, byla: Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto pranešimai 1919–1920. Nuorašas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 4

Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko pranešimas Užsienio reikalų ministerijai

Roma, 1920 m. balandžio 21 d.
Piazza Campitelli 9.
N[r.] 218

Užsienio Reikalų Ministerijai.

Korespondencijų pluoštas su paskutinėmis datomis apie 4–5 Kovo gavau. Jų tarpe p. Voldemaro originalus raštas į kard. Gasparri k. Liubianeco klausymu. Pranešu:

1. Vakar buvau Vatikane pasikalbėti paskutiniais mūsų rūpesčiais. Man pareiškė, kad k. Liubianiec nebus paskirtas Vilniaus sufraganu. Šv. Sostas susilaikąs nuo decyzijos šiuo reikalu lig paaiškės politinės aplinkybės. Paskyrimas į Vilnių sufragano principe pasilieka vertu prijautimo, esant Vilniaus mieste daugelio lenkų.

2. Šv. Sostas sutinkąs su Lietuvos noru atskiro Vizitatoriaus. Taip pat pripažįsta teisinga pastaba, kad dėlei dabartinių Lietuvių–Lenkų santikių tas pat asmuo prie abiejų tautų neturėtų atstovauti. Nieko neturima nė prieš tai, kad provizoriai kuris nors, ne Varšavos, Apaštališkasis Nuncijus aprūpintų Lietuvą reikalams iškilus. Įvykdinimui šių dalykų reikės atlikti tam tikri formalumai: parašyt prašymas į Šv. Tėvą.

3. Vizitoje pas atvykusį čion trims dienoms Arciv. Ratti pajudinau reikalą duot pilną liuosybę vyskupui Karosui. Pasikalbėjimas tęsėsi neilgai, buvo sausokas, be simpatijos. Inteikiau prašymėlį vysk. Karoso klausymu.

4. Jaučiama aiškiai liuosybė ir nepriklausomybė savo reikalus Vatikane spręsti. Visoki subėgę čion politikomanai, buvę kitąsyk Lietuvos „spiritus maligni“, dabar nepajėgia užkenkti. Aišku, kad vidujė Tėvybės stiprybė ją stiprina ir svetur.

5. Popiežinių titulų negal niekas nešioti be vyskupo leidimo. Kartais būna išduodami be Vyskupo rekomendacijos, užtai turi prierašą „de consensu Loci Ordinarii“. Nuodugniau šitą klausymą pastudijuosiu liuosesniu laiku. Apskritai šnekant, pirmiau negu pradėti Lietuvoje titulus, reikėtų pasitarti su Vyskupais apie tai, kam ir kada titulus teikti, kad neišeitų toks betvarkis margumynas, kaip dabar Lenkijoje. Nieks mums nekliudo šiuo klausymu gražiai apsispręsti: ligšiol Lietuvoje turbūt tik vieną turime kunigą Popiežiaus titulu papuoštą, būtent: Zongollowiczių. Kan. Grigaitis yra pereitų metų rudenyje pristatytas titului, tik atsakymo ligšiol nėra. Gražiai susistemuotas pasinaudojimas Popiežiaus titulais galėtų prisidėti prie papuošimo katalikų organizacijos Lietuvoje. Turėtų būti, mano nusimanymu, nustatytas tituliarų skaičius, aplinkybės ir nuopelnai titului gauti. Galima būtų prašyti Vyskupų, kad

apsiimtų perstatidinėt į titulus tik po to kaip pasiklaus consilium Capituli. Gražiai susistenuotas titulų davimas galėtų būt naudingas tautiniu ir valstybiniu žvilgsniu. Tai gi apie tai kitąsyk verta pasikalbėti, o tuo tarpu tegu kiekvienas varo savo darbą be „georgijevskiu" ir be „vladimira na seje".

6. Amerikos keli kunigai, pasižadėję ant savo pečių išnešti šiais metais Atstovybės Ryme išlaidas, staiga atsisakė, įnešė vos 20000 lyrų. Tikiuosi išgauti dar kokią 12000, tai ir ištektų nenoromis Ministerijos pripažintomis išlaidomis. Sąmata turėtų būt išpildyta pačios ministerijos. Kol amerikonai šelpė, markės kursas taisosi, tuo būdu Ministerija turi daug pelno.

7. Čia pat pridedami raštai:

a) į Užs. R. Min. NN 214, 217.

b) Kopijos: N-210, Kardinolo 4765, į Ratti 222.

Atstovas

LPPŠSAR, byla: Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto pranešimai 1919–1920. Nuorašas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 5

Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko laiškas Žemaičių vyskupui Pr. Karevičiui

Roma, 1921 m. balandžio 15 d.
Tor de Specchi 4.
[Nr.] 648

Jo Ekscelencijai
Pranciškui Kariui, Žemaičių Vyskupui.

Excellentissime Domine,

Jūsų prašymus įteikiau su palydimais savo laiškais, kurių kopijos čia–pat prisiunčiamos. Ilgai nelaukdamas nueisiu pažiūrėt, ar kas daroma.

Apir Benediktinių bylą negirdėt nieko. Buvau nuėjęs pas abatą Serafinį, Kongregacijos sekretorių, Jis prieš tai dieną buvo pas Šv. Tėvą buvęs. Apie reikalą labai nenoromis kalbėjo, matyt, kad Kongregacijos procedūra šioj byloj nepagirta yra Vatikane. Tas faktas, kad Segreteria di Stato siunčia pinigų Jūsų Ekscelencijai per

Miuncheną, reiškia prirodymą refleksijos į mūsų protestus prie Račio tarpininkavimą. Nuncijus Ratti ištikro išeina iš Varšuvos – į Milaną. Išeinąs, žiniomis, iš lenkų čion kolonijos, ir Kovalskis iš Rymo: mat endekams per silpnas esąs veikėjas. Jo įpėdinio smarkumas, žinoma, atsieis pirmoj eilėj mums čion patirti. Nebijom.

Vatikane patyriau, kad prieš Vysk. Jurgį vėla užvesta akcija. Raminau, kad toji akcija neturi rimto pagrindo: lenkai netenka galvos Vilniuje, tai į visus kabinėjasi. Bandurskis daro Šv. Sostui savo ekscentrumu nemalonumo, nes nesuvaldomas. Manau, jei dar atsirastų prieš tą endekutį pasiskundimų, tai bandyti galima būtų priverst Šv. Tėvą, kad jį suspenduotų.

Arc. Šeptickio visai nežinau, kur jis. Pasilieka reikalas atlikti Kongregacijoje.

Arc. Cerretti man minėjo būk Jūsų Ekscelencija nedavęs kokiam tai kunigui ekskardinacijos. Atsakiau, aš nieko nežinąs. Bene tik apie kun. Klikną eina [kalba].

Negirdėti nieko apie Prapuolenio pakvietimą į Kauną į kurį ten departamentą. Artinasi gegužis, kuomet jis ketino važiuoti iš Rymo, bet dabar nieko nesako. Cerretti nuolat, ir tai simpatingai, apie jį indomauja. Jei musų Valdžia paskirtų Prapuolenį tikybų departamento direktorium, tai nepasigailėtų: jis yra tiek taktingas ir pilnas prityrimo, beto užtektinai liberalus, kad nė viens pilietis nebūtų jam priešingas. Beto Vatikane turi smarkų prietelį asmenyje išmintingojo Cerrettio. Lenkams būtų didelis smūgis iš šito paskyrimo. Gal Jūsų Ekscelencija rastumėte tinkamu daiktu pakalbėti apie tai su p. Ministeriu.

Jūsų rankelę bučiuodamas pasilieku

LPPŠSAR, byla: Vatikano pasiuntinybė. Politiniai pranešimai.
Lenkai, kita 1920–1925.
Prapuolenis, Narjauskas, Macevičius, Bizauskas, Zecchini, kita.
Nuorašas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 6

Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko pranešimas Seinų vyskupui A. Karosui

Roma, 1921 m. gegužės 20 d.
Nr. 681

Jo Ekscelencijai Antanui Karosui, Seinų Vyskupui

Kan. Prapuolenis, išbuvęs Ryme aštuonerius metus, grįžta namon. Užsienio Reikalų Ministeris jį kviečia į savo patarėjus bažnytiniais reikalais.

Ryme būdamas kan. Prapuolenis visur turėjo gero kunigo vardą, ir vietinė Dvasiškija – vyresnioji ir mažesnioji – šį mūsų tautietį laikė tinkamoje pagarboje. Tik lenkai memores veterum inimicitiarum – labai jo nekentė, ypač kad jis užėmė vietą lenkiškoje įstaigoje ir kad drįso šnekėti apie juos tiesą. Norėdami kaip nors išversti iš vietos, jie padavė kan. Prapuolenio veikalą „L'Eglise Polonaise en Lithuanien" Inkvizicijai. Jei veikalas būtų patekęs į Index librorum prohibitorum, tai ir jo autorius, jų nuomone, būtų turėjęs pasitraukti iš Šv. Stanislovo bažnyčios. Bet veikalui nebuvo už ką patekti ir nepateko į indeksą. Tačiaus lenkų intrigos gavo šiek tiek pasitenkinimo, nes kan. Prapuolenis tapo neužtvirtintas Kamerijero garbėje, kurią jam buvo suteikęs Šv. T. Leonas XIII ir pripažinęs Pijus X.

Kan. Prapuolenis perdaug rimtas yra, kad dėlei šio mažmožio būtų tuomet arba kuomet nors kėlęs klausymą, o užtarti jo – vardan teisybės – nebuvo kam.

Šiandie mūsų reikalams Ryme pagerėjus, o Lenkų nerimtumui paaiškėjus, atsieina pareikalauti, kad mūsų tautietis, lenkų apiplėštas, taptų atlygintas. Ne tiek svarbu patsai atlyginimas, nuo kurio būtų atsisakęs nuskriaustasis, kiek svarbu išvesti bylą prieš įsisenėjusį Vatikane Lenkų imperijalizmą, kenksmingą mūsų bažnytiniam gyvenimui. Kiekvienas laimėjimas mažina priešininkų piktą drąsą ir tuo pat gina nuo naujų užsipuolimų.

Visa tai apsvarstęs pateikiau Kardinolui Gasparriui notą. Jos kopija su šiuo prisiunčiama Jusų Ekscelencijai.

Kan. Prapuolenis, nieko apie šį žygį nežinodamas, užėjęs pas arciv. Cerrettį delei paso, tapo užinterpeliuotas. Paaiškėjo, kad Šventsis Tėvas nesipriešina prašymui, tik reikalauja Vyskupo nihil obstat. Bet Kanaunykas atsisakė nuo pagarbų, viena, kad taip nuo seniau buvo nusistatęs, antra, jam kitaip nė nepritiko pasielgti.

Man po to pasikalbėjime su Arcivyskupu pavyko išaiškinti, kad čion ne tiek kan. Prapuolenio asmens klausymas, kiek Lietuvos visuomenės teisingas reikalavimas: pozityviai neišsprendus, atsieitų sulaukti gal nemalonių komentacijų. Pasilikome prie Šv. Tėvo rezoliucijos.

To dėlei, jeigu Jūsų Ekscelencija neturite kokių nors ypatingų kliūčių, tai prašyčia prisiųsti, kad ir paprasčiausioje formoje, Jūsų „nihil obstat, quominus R. mus C. Prapuolenis titulo Prelati Domestici Suae Sanctitatis decoretur".

Jūsų Ekscelencijos ranką bučiuodamas pasilieku

Lietuvos atstovas prie Apaštal. Sosto

LPPŠSAR, byla: Vatikano pasiuntinybė. Politiniai pranešimai.
Lenkai, kita 1920–1925.
Prapuolenis, Narjauskas, Macevičius, Bizauskas, Zecchini, kita.
Nuorašas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 7

Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko pranešimas užsienio reikalų ministrui dr. J. Purickiui

Roma, 1921 m. birželio 27 d.
Nr. 716

Jo Prakilnybei
Užsienio Reikalų Ministeriui

Su šiuo prisiunčiama kopija notos N-707, inteiktos Kardinolui Gasparri delei suirimo Brukselio konferencijos.

Kardinolas uždavė banališką klausymą: kas bus toliau. Įvyko trumpas pasikalbėjimas, nieko nauja neiškėlęs.

Po to atsilankiau pas arciv. Cerrettį. Šisai parodė simpatingo mums nepasitenkinimo delei konferencijos suirimo. Be to pasisakė, kad buvęs pats Lenkijos naujasai [Ministerį]. Ministeris Skirmuntas žadėjęs Vilniaus ir Silezijos klausymais vykinti nuosaikumo politiką /politica con spirito di moderazione/. Apsistojome ant pesimistiškiausio išvado, kad geri Skirmunto norai gali nesusiderinti su endeko Witoso ir avantiuristo Pilsudskio planais.

Arciv. Cerretti liepos mėnesy išvažiuoja į Paryžių. Jo vieton paskirtas mons. Borgongini-Duca.

Atstovas

LPPŠSAR, byla: Vatikano pasiuntinybė. Politiniai pranešimai. Lenkai, kita 1920–1925.
Prapuolenis, Narjauskas, Macevičius, Bizauskas, Zecchini, kita.
Nuorašas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 8

Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko pranešimas užsienio reikalų ministrui dr. J. Purickiui

Roma, 1921 m. liepos 27 d.
Nr. 736

Turiu garbės pranešti:

1. Šio mėnesio 21 d. buvo pas mane pietų pora redaktorių ir žurnalistų. – iš viso 5 asmens, užkviesti dėlei dėkingumo už palankių mums žinių talpinimą. Prie kavos iš jų tarpo /Bonfiglio – Corriere d'Italia/ kilo sumanymas suorganizuoti Rymo kelių laikraščių korespondentų ekskursiją atostogoms į Lietuvą. Man atsiėjo pasigėrėti tuo sumanymu ir pasigailėti, kad per vėlai jis pakeltas, nes kol dabar būtų susinešta su Ministerija, kol būtų išsiruošta, tai ir ruduo su mūsų nepakenčiamais orais ateitų. Suprantama, kad kelionės išlaidas – apie po 3000 lyrų asmeniui – reikėtų prisiimti mūsų iždui.
2. Prie nemalonios Vatikanui Benediktinių bylos prasideda kita, taip pat nemaloni, kan. Prapuolenio reabilitacijos byla. Kaip žinoma, kan. Pr-io savo laiku Benediktas XV nepatvirtino „cameriere segreto" titule. Žinomos ir priežastys, tai yra kad Lenkai jį apšaukė Bažnyčios ir Lenkijos priešu. Lietuvio akimis į dalyką pažvelgus, yra tai vienas iš daugybės apsireiškimų, kur Lenkų imperijalistinė dvasia naikina mūsų lietuvišką sielą. Jogei dabar kovos laikas su lenkišku slogučiu, tai mano nusimanymu reikia kovoti, kur tik skriaudžiami esame. Kova net prie mažų pasisekimo šansų silpnina priešininką ir atima jam norą kitą kartą užsipulti. Nekovojant ir apsileidžiant išsipildo Italų priežodis – „chi pecora si fa, lupo lomangia" /kas pasiverčia į avį, vilkas jį suėda/. Be to dar taktikos žvilgsniu naudinga yra turėti čion tokių bylų, kur teisiančioji pusė statoma į apkaltintos vietą.

   Visa tai apsvarstęs, nuskriaustą lietuvybę ginti manydamas aš iškėliau Vatikane, nota 670 N- Gegužės 9 d., kan Prapuolenio bylą, jo pačio visai neatsiklausęs.

   Arciv. Cerretti, priimdamas notą, tuojaus pastebėjo kliūtį, būtent Pr-nio knygą, bet žadėjo pristatyti prašymą Šv. Tėvui. Kan. Pr-nis nuėjęs pas arciv. Cerrettį paso prašyti buvo interpeliuotas ir žinoma pasisakė, kad jis nėkokio titulo nenori. Tai buvo antra kliūtis, kuri

vienok lengva buvo panaikinti paaiškinimu, jog nė vienas išauklėtas žmogus panašiose aplinkybėse nebūtų kitaip pasakęs kaip Pr-nis. Kitą kartą nuėjęs pas Cerrettį sužinojau, būk Šv. Tėvas reikalauja „nulla osta"//nihil obstat iš vyskupo. Parašiau į Vyskupą Karosą ir greitu laiku atėjo reikiamas dokumentas. Tik jau prelatūros titulo, anot Cerrettio, kan Pr-nis negausiąs, nes tam reikią trijų kongregacijų votum, abejotina esą ar S. Officium, kur knyga esanti pasmerkta, duos savo votum affirmativum. Užteksią titulo „cameriere", nes čia nereikią Kongregacijų nuomonės. Jau prie šitos progos buvo rezoliutinių pasakymų iš mano pusės.

Cerretti išvažiavo, jo pavaduotojas, homo novus, šito reikalo visai nežino. Kreipiausi į Sostituto, šis yra skaitęs kan. Pr-nio knygą. Aiškino: knyga statanti Lenkijos /turbūt Lietuvos/ Episkopatą tamsioje šviesoje, indirecte kaltinanti Šv. Sostą. Gabrio įžanga esanti „pessima"..., bet kad knyga priklausanti prie pereitų laikų, tai byla galėsianti pasisekti. Laikas ėjo, atsakymo negirdėt buvo, ir man atsiėjo vėla prisiminti del šitos ir del Benediktinių bylos. Tasai pat Monsignoras, žadėjęs man informacijų delei Benediktinių ir del Pr-nio, dabar stengėsi gražiais žodžiais /nebe pirmą kartą/ nušnekinti. Įvyko kategoriškas pasikalbėjimas, laike kurio jam inteikiau abiejų bylų trumpą verbalę notą, pasiruoštą iš anksto. Ant rytojaus 21. VII buvau pakviestas pas kardinolą.

Kardinolas Gasparri ilgame pasikalbėjime stengėsi nudildinti Prnio bylą. Aš nenusileidau. Veikalas, sakė, yra pasmerktas, nors pasmerkimo aktas nepaskelbtas. Prašyčia, atsakiau, paskelbti tuomet autoriaus, pamačiusio savo paklaidą, būtų pareiga pasakyti „mea culpa", o Lietuvos visuomenė išeitų šiuo klausymu iš dezorijentacijos. Skelbti esą nėra reikalo, bet nė premijos autoriui duoti. Palypsčiau veikalo turinį prirodinėdamas, kad jame nėra pasakymų nė prieš dogmus nė contra bonos mores, o tik prieš Lenkų nedorą Lietuvoje, prieš tą nedorą Lietuviai nežada nekovoti. Kardinolas žadėjo dar pergalvoti klausymą ir Šv. Tėvui paaiškinti. Rėmiau jo pasiryžimą nuolankiu prašymu interpdamas švelniai nurodymų į tas pasekmes, kokių galima sulaukti nepalankiai šį klausymą išrišus.

3. Benediktinių klausymu kalbėta apie visa kas tik buvo nuo tos bylos pradžios lig šio laiko. Iš mano pusės priminti šie dalykai: nepatogumas tvarkyti Lietuvos bažnytiniai reikalai šiais laikais per Varšavos Nuncijų, Račio lenkiškumas netinkamoje Lietuviams prasmėje, Račio ne-

taktai Lietuvos klausymais, Pacevičiaus netaktai, Lietuvos visuomenės nepasitenkinimas minėtąja reikalų eiga. Kardinolas abejojo apie Račio sulenkėjimą; prirodinėjo, kad vienas Popiežiaus nuncijus gali aptarnauti dvi valstybi, jisai pats /Gasparri/ buvęs Nuncijum trims valstybėms Amerikoje. Aš pastebėjau, kad Paryžiaus Nuncijus vargiai tiktų kartu ir Berlynui. Klausė kas daryti. Pasakiau mus Vyriausybės bendrą nusistatymą delei provizorinių santikių su Šv. Sostu, o konkrečiai, Benediktinių klausymu, daviau šių patarimų: pavesti vienuolyną Žemaičių Vyskupui – tamquam Sedis Apostolicae Delegato. Jei tai netiktų, tai pavesti senoviškam Konsistorijos valdininkui /mes, sakau, kartais dar einame Rusijos tvarka/ vadinamam „visitator monasteriorum". Šita mintis užintrigavo Kardinolą, klausė kas toks dabar Kaune vizitatoriumi, tik aš nežinojau ką atsakyti. Trečias mano pasiūlymas buvo: pavesti Benediktinių vienuolyną ramiam taktingam kunigui iš Seinų dijecezijos, paveizdan, kan. Naujokui. Visa išklausęs žadėjo pagalvoti.

Suėmus visa į krūvą išeina, kad daug pasikalbėta, bet konkrečiai nieko nelaimėta: nė Pacevičiaus formalaus sudraudimo nematyt, nė tikro susirūpinimo Benediktinėmis nepastebima.

Tiek turėjo dar kartą paaiškėti kardinolui, kad mūsų valdžia yra aiškiausiai nusistačius prieš Varšavos tarpininkavimą Lietuvos bažnytiniuose reikaluose, kad Pacevičių valdžia laiko neturinčiu įgaliojimų Benediktines tvarkyti ir kad Lietuvos visuomenė nekantrauja delei kaikurių klausymų.

Tolymesniame mano programe Benediktinių byloje būtų be paliovos tą klausymą klebinti. Todel prašyčia daugiau medžiagos. Kan. Prapuolenis man rašo, buk Pacevičius pridirbęs ir vis dar nesiliaująs dirbti keblumų. Tą žinią išnaudojau, dabar tegu atsiųstų daugiau detaliuotų žinių.

4. Naujasis Varšuvai Nuncijus Lauri dabar Ryme. Į Varšuvą išvažiuos tik į rugsėjo pabaigą. Kun. Turchi su juo gerai pasižįsta, nunešė visą italų kalboje literatūrą apie mus. Jeigu Lauri kvies mane pasimatyti, tai žadu nueiti.

Atstovas prie Apašt. Sosto

LPPŠSAR, byla: Vatikano pasiuntinybė. Politiniai pranešimai.
Lenkai, kita 1920–1925.
Prapuolenis, Narjauskas, Macevičius, Bizauskas, Zecchini, kita.
Nuorašas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 9

Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko pranešimas URM patarėjui bažnytiniams reikalams kanauninkui K. Prapuoleniui

Roma, 1921 m. liepos 27 d.

Jo Malonybei
Kanonikui Prapuoleniui, Kaune

Reverendissime!

Jums pradėjus bendradarbiauti man ramiau darosi, nors šiais Liepos karščiais atsieis daugiau praliet prakaito. Iš tikro: darbo turiu labai daug, beveik visa L'Eco di Lituania turiu surašyti ir ekspediciją prižiūrėti, naujus adresus pateikti; kasdienės Atstovybės korespondencijos, privačiai laiškai, sekimas savų ir vietinių laikraščių, vizitų truputis, pasisvečiavimai, buto rengimas; galutinai žygiavimai į Vatikaną – perdaug mane vieną, pildantį faktinai šefo, sekretoriaus, redaktoriaus, daktilografės ir kurjerio pareigas – perdaug, sakau, absorbuoja, ypač prie 40 gradusų šilumos lauke ir apie 25 – bute darbui tinkamo laiko yra vos 3–4 valandos. Taigi, Kanauninkėli, prašau perdaug nereikalauti ir prašau pasistengti, kad mane kuo greičiausiai sustiprintų sekretorium ir daktilografe. Tai tokia nelabai linksma įžanga į šį pirmąjį mano į jus laišką. Dabar kai kuriais reikalais.

1. Apie Jus prelatūrą rasite raporte į Ministerį. Į šią Jūsų ir Benediktinių bylas aš žiūriu kaip į dvi vietas, už kurių mes galime taip sakant skaudžiai nusitverti. Vatikane Jus būtumėte matę, kaip meiliai ten su manim visi kalbasi... . Ar neaišku kodėl.
2. Apie Pacevičiaus atstatymą, sakote, Kaune sužinoję tik iš Jūsų. Tai ir bus pirmutinis Jus prezencijos tenai nuopelnas. Jeigu kunigas Bielskus nebūtų pasiųstas buvęs laukų rėžyti, tai apie tą atsitikimą būtų sužinoję daug anksčiau, nes aš daviau į Ministerį telegramą 9 Kovo šio turinio „Vieton Pacevič skiriamas kitas nežinau kas Reikalavau susitarti su Valdžia Grasinau kad užmestam kandidatui nebus exsequatur Smulkiau laiške". Tasai laiškas buvo pavymu parašytas tą pačią Kovo 9 d. N-600. Ergo, Jūsų nuopelnas ir ne mano kaltė.
2. Jūs patariate pasiskaityti Laisvės kurį ten numerį. Skaitau, kurgi neskaitysi, visus laikraščius. Turiu vienok pasakyti Jums savo nuomonę, kad laikraštija

ne visuomet gražiai patarnauja musų politikai. Čion yra daug priekaištų, pav. vienos priežastys „Lietuvos Balso", o kitos Laisvės. Apie tai daug šnekėt galima. Konkliuzija po tų praleistų čion šnekų būtų tokia: laikraštis turėtų būti organu ir pagalbininku gerai vedamai politikai, ne laikraštis duoda politikai tono, bet politikos vedėjų gerai pergalvotas mintis padeda pravesti. Pas mus, bent kas del manęs, kitaip buvo: pasidarys koks faktas, kaip pav. ana Pacevičiaus agresija, laikraščiuose kyla lerumo, grasinimo Vatikanui, nepasitenkinimo atstovu, kuris nota bene sužino apie patį faktą taip pat tik iš laikraščių ir šoka į darbą, rašo notą, gal po yspudžiu per smarkią /pav. 1 vasario N-553/. Dar kartą sakyčia, kad veikėjai turėtų buti artymesniame kontakte su spauda.

Dabar apie suminėtą „barometro" korespondenciją. Pasakyčia, kad tasai barometras žiemą rodo karščių. Jeigu latviai daro konkordatą, gauna iš Vatikano pripažinimą de jure, tai delto, kad jų valstybė yra atatinkamose juridinėse sąlygose. Mes kitaip išrodome: neturime Vilniaus, neturime pripažinimo Antantos. Užpropanavę Vatikanui konkordatą turėtume propanuoti Vilniuje arkivyskupystę, kitu dijecezijų padalijimą etc. Bet šiandie nė propanuoti tų dalykų galime, nė su mumis apie juos Vatikane norės kalbėti. Galime prie viso to iš anksto rengtis. Tam ir parvežiau, kun Bielskui prašant, pernai storą tomą „I Concordati". Studijuokime.

Gailestauja korespondentas, kad Narjauskas nepraneš pirmiau kitų apie latvių derybas. Keistas reikalavimas, neįeinąs į atstovų priedermes. Tokių informacijų Laisvės korespondentai gali išskaityti Eltos pranešimuose ir latvių spaudoje, o atstovai reporteriškų informacijų davinėti neturi įsakymo. Pagalios, iš kur korespondentas žino, kad Ministerijoje nėra pranešimo apie tą konkordatą. Jis sužinojo, kad iš tikrųjų nėra, tai matyt koks jaunas valdininkėlis nediskretingai pranešė jam. Dabar man net miela, kad nepasiskubinau su latvių konkordatu, nes galėjau per kokio valdininkėlio nediskreciją pats tapti neetišku. Ir štai kaip kun. Rancans iš tikrųjų laikė mane au courant konkordato derybų dar pats nežinodamas kuo jos baigsis. Gavau iš jo nusikopijuoti konkordato bruljoną net su tais punktais, kurie buvo diskusijoje, bet galutinai išbraukti tapo. Tariant, turiu konkordato tekstą, bet su išlyga, kad jo nepagarsinsiu pirmiau negu bus latvių šaltinių pagarsinta. Taigi dabar ir laukiu to laiko kada galėsiu prisiųsti kopiją. Neturiu ko skubintis, nes praktiškos naudos iš teksto kol kas nematau Lietuvai. Gal į tą tarpą pagarsys Latviai patys konkordatą per extensum, tai mūsų žurnalistai apsieis be atstovo patarnavimo. Jeigu ligšiol Latviai nesigarsina, tai aišku, kad nė Narjauskas negal garsinti, nes eo ipso tampa žodžio laužytoju.

3. Neseniai pasikviečiau svečiuosna Kampiteliškus tėvelius. Buvo ir padre Generale. Visi gėrėjosi, kad butas pavykęs: mat šiek tiek nuopelno jie sau stato.
4. Visi doktorantai išlaikė savo egzaminus. Malakauskas jau išvažiavo namon, o mūsiškiai išvažiuoja pėtnyčioj – 29 VII. Kun Ražaitis nesvietiškai suvargęs, jis susyk niekam netikęs, sveria 139 svarus, nieko nevalgo, tik arbata su sausainiu minta.
5. Laikraštėlį su Jus bijografija pasiunčiau Jus prašytais adresais. Daviau Bezzolai ir pas Giuliani, kur pažystami vyrai apie jus klausinėja.

Baigsiu, vis tiek neužilgo vėla rašysiu

Jums visa gera geisdamas servus in Domino

LPPŠSAR, byla: Vatikano pasiuntinybė. Politiniai pranešimai.
Lenkai, kita 1920–1925.
Prapuolenis, Narjauskas, Macevičius, Bizauskas, Zecchini, kita.
Nuorašas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 10

Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko pranešimas užsienio reikalų ministrui dr. J. Purickiui

Roma, 1921 m. rugsėjo 13 d.
Nr. 818

Jo Malonybei
Užsienio Reikalų Ministeriui.

Turiu garbės pranešti:

Kardinolas Gasparri yra išvažiavęs atostogų, tai svarbesnieji mūsų reikalai, kaip Benediktinių byla, tuo tarpu pasilieka in status quo, nebent kuris jaunesniųjų Kardinolo pagelbininkų buvo gavęs kokį-nors įsakymą dėlei tos bylos išpildyti. Tokį įsakymą galėjo gauti, nes dar Liepos mėnesį mons-as Pizzardo prasitarė, buk visa byla busianti išimta iš Kongregacijos Religiosorum ir perkelta į Segreteria di Stato.

Neradęs Kardinolo, apsilankiau pas monsignorus pro-sekretorių Borgongini-Duca, Cerretčio papėdininką ir pas Pizzardo.

Pirmasai pasiskubino paaiškinti, kad dėlei kun. Lajausko užmušimo esąs paduotas iš Vatikano užklausimas Lenkų ministeriui toje prasmėje, kaip buvo išdėta mano

notoje. Atsakymo dar nesą. Monsignoras teisino Šv. Sostą, kad šis, kaipo moralė jėga, neturi galimumo reaguoti į tokius, kaip Lajausko, atsitikimus. Vienok, pridūrė, matys anoji pusė, kad tokie darbai nepraeina nepastebėti.

Mons. Borgongini-Duca, homo novus Vatikane, ne iš diplomatų, bet iš teologų eilios čion patekęs, skubiai rūpinasi susiorijentuoti. Ramus ir daro rimto įspūdžio.

Lenkų – lietuvių santikiai – tai vienas iš įdomiųjų jam dalykų. Ilgame pasikalbėjime, noriausiai iš jo pusės palaikytame, išdėsčiau mūsų „brolybę" su lenkais. Vilniaus klausymą, dabartinį Lietuvos ekonominį ir politinį stovį /Pabaltijos sąjunga/. Iš jo pusės girdėjau pasigėrėjimo lietuvių būdu, darbštumu, ramumu; pagailestavo dėlei vyskupo Jurgio sunkių aplinkybių; apie vysk. Matulevičiaus aukštas ypatybes Monsignoras jau be manęs žinojo. Buvo kalbėta apie naują Varšavai nuncijų ir apie buvusiojo nuncijaus žalas, padarytas Lietuvai. Užtikrinėjo, kad naujasai nesikiš į mūsų reikalus.

Užėjus kalbai apie informacijas, aš pastebėjau, kad Kardinolas ir kai kurie monsignorai bene tik gauna „L'eco di Lituania", Monsignoras prašė siuntinėti ir jam, pridurdamas, kad tautos, apie kurias ligšiol maža žinota, gerai daro daugiausia apie save informuodamos; esą, gaunama Vatikane Ungarijos, Irlandijos lapeliai: kiekvienas gavęs bent akim permeta, bet yra ad hoc žmogus, kurs turi paskaityti visa ir ką įdomaus radęs pranešti; jei tai svarbu, skaito Kardinolas, o kartais ir Popiežius. Tą pat dieną nusiunčiau Monsignorui tik ką išėjusį 9 numerį pabraukęs vietas apie vysk. Bandurskį ir Hrynieviecki.

Su mons. Pizzardo esava artymesniuose, drauginguose santykiuose, tai duoda liuosybės pasikalbėjime. Užklausiau, ar mons. Lauri, Varšavos nuncijus, negauna įgaliojimų Lietuvai. Atsakė, kad ne. Bet ar galiu tamstai, kaipo dideliam diplomatui tikėti? – vėl klausiu. Non dubiti /neabejok/ – atsakė. Tuomet aš jam pasakiau žodis į žodį štai ką „žinok monsignore ir pranešk Kardinolui, kad jeigu Laurio įgaliojimuose bus koks-nors mandatas Lietuvon, tai reikš, kad Šv. Sostas nepripažįsta nė šiandie Lietuvos nepriklausomybės. Lietuva to nedovanotų Šv. Sostui niekad. Gal nesužinosime dabar įgaliojimų teksto, bet kuomet nors – už 10, 25 metų, gal vėliau, visgi išeitų visa aikštėn". Monsignoras pakartojo raminančiai: non dubiti, non dubiti.

Nors trijose notose buvo protestuojama prieš Varšavos bažnytinę s u p r e m a c i j ą, tai dabar yra vėla atatinkama valanda prižiūrėti klausymas. Būčia kalbėjęs su Kardinolu, bet jo nebuvo, o arciv. Lauri ruošiasi į Varšavą.

A t s t o v a s

LPPŠSAR, byla: Vatikano pasiuntinybė. Politiniai pranešimai.
Lenkai, kita 1920–1925.
Prapuolenis, Narjauskas, Macevičius, Bizauskas, Zecchini, kita.
Nuorašas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 11

Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto dr. J. Narjausko laiškas Steigiamojo Seimo vicepirmininkui kunigui J. Staugaičiui

Roma, 1921 m. gruodžio 6 d.

Reverendissime!

Pranešęs oficialiai į Ministeriją apie paskyrimą Baltijos šalims t. Antonio Zecchini Apaštališkuoju Vizitatorium, su sekretorium Boudou, abudu societatis Jesu, laikau naudingu daiktu šį – tą plačiau delei įvykusio fakto paaiškinti, nes daugelis įdomaus: 1/ kodel staiga paskirtas mums Vizitatorius, 2/ kodel Šv. Tėvas skyrė savo atstovu jezuitą, 3/ kodel tasai atstovas pasiųstas į Rygą, o ne į Kauną.

Šitie paaiškinimai remsis gyvu žodžiu gautais pareiškimais Vatikane ir kai – kuriais spėjimais.

1. Atskirti Lietuvą nuo bažnytinės Varšavos globos, sudaryti atskirą bažnytinę provinciją, susisiekdinėti su bažnyčios Galva tiesioginai tai buvo mūsų nepriklausomybei labai reikalingas daiktas, o atstovui prie Vatikano aiški veikimo linija. Du faktu, būtent: mūsų atstovybės įsitvirtinimas prie Šv. Sosto ir pasiuntimas iš Šv. Sosto pusės atstovo į Lietuvą reikia laikyti mūsų laimėjimu minėtoje linijoje.

Vizitatorius tapo paskirtas taip staiga, netikėtai. Dar pereitais metais, kuomet buvome atgavę Vilnių, Vatikane imta kalbėti apie nuncijų Lietuvai; net kandidatai buvo minimi. Po Želigowskio įsibrovimo į Vilnių vėla visa aptilo. Svarbesnių klausymų Vatikane neturėjome, nebent svarbi buvo Benedintinių byla. Negalima visgi sakyti, kad šioji byla buvo vyriausias motyvas skirti Vizitatorių. Ira ir daugiau motyvų. Ir taip, reikia žinoti, kad Lenkai gerokai įkirėjo Vatikanui: jų ministeris Kovalskis ne gražiai aprašė aukštųjų sferų asmenis, Aukštojoj Silezijoje lenkai užvedė akciją, padariusią nesusipratimų Vatikanui, Ukrainoje jie nepakenčiamai elgiasi, Vilniuje laiko du agitatorius vyskupu – Bandurskį ir Hrynevieckį, persekioja didžiai čion gerbiamą vyskupą Matulaitį. Daug kitų smulkių nemalonumų jie pridaro Šv. Sostui. Stoti į atvirą kovą su Lenkais būtų nenaudingas taktikos darbas, bet pastatyti prieš jų pretensijas Vokiečių, Ukrainų, Lietuvių teises, labai pravartu Vatikanui. Tai–gi Lenkijos bažnytinis imperializmas verčia Šv. Sostą daugiau atidžios kreipti į Lietuvą sueinant su ja į artymesnius santikius.

Tarp motyvų, prisidėjusių prie paskyrimo dabar Vizitatoriaus, gali būti dar šitas: Latvijos katalikai /Latgaliai/ nori susiorganizuoti visai katalikiškai; tarp jų ir protestantų yra nesusipratimų, konkordato ratifikavimas slidžiai nepereina Rygoje, vyskupas Springavičius valdžiai neišpildant pažadą /atiduot Katedrą/ nesikrausto į Rygą;

nauja seminarija stinga profesorių – Lietgaliai jų neprisišaukia iš Lietuvos; lietuviai-kunigai bėga iš Latvijos. Visa tai galėjo versti šauktis pagalbos į Rymą. Kad Lietgaliai manė partraukti iš kur nors porą jezuitų į seminariją, apie tai buvo girdėti. Taigi dabat Vizitatorius skubotai skiriamas, nes Latvijoje yra svarbių reikalų.

2. Kodel mūsų Vizitatorius jezuitas? Prieš paskiriant Vatikane šnekėjo, kad nuncijatūros dauginasi, brangiai apsieina, tai į Baltiją bus pasiųstas visoms trims valstybėms vienas atstovas, o kad mažiau kainuotų, tai būsiąs vienuolis. Paskiau pranešta, kad Vizitatorius busiąs jezuitas. Į pastabas ar tai bus tikslu, pasiteisino, kad geriaus siųsti rimtą išmintingą žmogų, negu bet – ką, stingant tinkamų kandidatų. Beto Vizitatorius Lietuvoje politika neužsiminėsiąs, o turėsiąs rūpintis dvasine kunigijos pakraipa, turėsiąs su ta kunigija sueiti į artimesnius santykius, paraginti juos prie mokslo; jisai turėsiąs patirinėti vienuolynų klausimus. Tariant, Vizitatorius turėsiąs rūpintis ką nors gera padaryti Lietuvoje, o ne vien tuščiai paatstovauti; jei koki politiniai kils klausimai, tai esą mes čion Ryme pasikalbėsime ir išrišime. Vizitatorius net neturėsiąs teisės kalbėtis apie konkordatą, jau padarytą, su Latviais, jei del to konkordato kiltų klausymų.

Priminus, kad naujojo Vizitatoriaus šefas bus visgi lenkas – Ledochovskis, interlokutorius išgyrė kandidato ypatybes, kuriomis jisai neabejotinai patiks Lietuviams. Atsiminus Širvidą ir jojo kitus bendradarbius, Vilniuje lietuviškus pamokslus sakiusius, lietuviškas gramatikas, žodynus ir visokias knygas leidusius, argi galima buvo kelti griežtos opozicijos. Dar priminus, kad atsiras Lietuvoje ir tokių, kurie a priori bus priešingai nusistatę prieš jezuitą, gauta sudraudimo: tegu, esą, pirmiau su juo pasipažins, pamatys jo darbus, o jau paskui nupeiks, jei to bus vertas.

Kitas motyvas, kuriuo galėjo Šv. Tėvas vaduotis skirdamas Vizitatorių – jezuitą, tai graži to ordeno praeitis mūsų šalyje; tą praeitį dabar proga atnaujinti. Atsiminus tiek įsikūrusių jezuitų namų Lietuvoje, daug pasidarbavusių unijai su rusais, atsiminus palaimintąjį Andrių Bobola ir kitus prakilnius jezuitų darbus, Šv. Tėvui sunku nepanorėti užmegzti senobinius santikius. Delei šio motyvo į Lietuvą žiūrima plačiai, istoriškai, t. y. su Vilnium ir su visa lietuvių įtekme į Gudų tautą, kuriai Šv. Sostas geidžia geresnės laimės, negu žada duoti Lenkija. Kad Šv. Sostas nori rast taką į Baltgudiją, nėra paslaptis. Gana garsiai pradėjo Ryme vienas–kitas pasisakyti, kad tokio tako nėra per Lenkiją, o jo reikia ieškoti per Lietuvą. Buvo konkrečiai šnekėta apie įsteigimą baltgudžių seminarijos rytinių apeigų Olandijoje arba Ryme, negalint dabar to padaryti Vilniuje. Jezuitų misija į Pabaltijos valstybes bene tik bus pamatuota misijonieriavimu; žodis „misionario" kaipo epitetas musų Vizitatoriui buvo net girdėtas iš reikalą žinančio asmens. Dabartinei, ęsą, Lietuvai, katalikų šaliai, maža ko nepritenka: vyskupai uolūs, dvasiškija darbšti – Vizitatoriui maža kas veikt pasilieka, užtai misijonierius ras darbo.

Reikia beto įsivaizduoti Šv. Sosto nelengvą situaciją renkant savo atstovą Lietuvai. Ne paslaptis, kad Lenkija ir Francuzija į šį žinksnį savais stiklais pažiurės. Reikėjo taip suruošti reginį, kad jų akys pakęstų, nes Vatikanas delei mažmožio, kaip vizitatorius, nenori stoti į atvirą nesusipratimą nė su Lenkija, nė su Francija. Buvo išpradžių manyta siųsti vizitatorių francūzą, bet atsimesta nuo tos minties gal delto, kad Lietuvos atstovas darė veto ir prašė italo. Vienok francuziško elemento pakankamai įdėta siunčiant sekretorium francuzą, o lenkus nuraminta tuo, kad jezuitų generolas, lenkas, buvo atsiklaustas, ar tinka išleisti į tokią misiją tuodu žmones, ir dar tuo, buk Lietuvos Vizitatorius, tai misijonierius be politinių įgaliojimų, be rezidencijos Lietuvoje. Kas seka Vatikano politiką ir tos politikos praktiką prie pat jos šaltinio, tam aišku, kokia sunki užduotis buvo paskirti Lietuvai atskirą Vizitatorių po penkių šimtų metų bažnytinės vienybės su Lenkais. Net stebėtina, kad tie Lenkai šiandie taip lengvai perkenčia šį atsitikimą, pasitenkinę, kaip girdėti, jų ministerio aitriu pasakymu Vatikane: „ancora una colpo“ – dar vienas smūgis. Mat jiems vis smūgiai, jei neleista varyt agitacijos bažnyčiose Silezijoje, jei užtariami persekiojamieji ukrainai, jei nepritariama neteisingiems užsipuolimams ant vyskupo Jurgio, etc.

3. Savais motyvais eidamas Vatikanas aprinko Rygą, trijų Valstybių centrą, Vizitatoriui apsistoti. Pareikšta, kad Lietuva vėliaus, atgavus Vilnių ir susitvarkius, norės, kad Nuncijus reziduotų Lietuvoje. Klausymas lieka atviras ir šiandie rodos nėra didžiai svarbus, jį galima kada norint iškelti ir tinkamiau išrišti.

Iš viso, į Lietuvos Vizitatorių akimi metus, rodos, nereikia kaktos suraukti: tai ne minusas, bet pliusas mūsų kovoje už nepriklausomybę. Jei kai kurios to įvykio smulkmenos kai–ką nepilnai susyk patenkina, tegu palaukia ir pamato, kas bus toliau. Visuomet bus laiko šiuo reikalu šnekėtis. Pažymėtinos yra šios gerosios šio istorinio fakto pusės: a/ Lietuva po kelių šimtmečių gauna autonomiją bažnytinėje srityje; ji jau nebeprovincija Lenkijos; b/ Lietuva tapti gali pasitikėjimo šalimi Vatikanui orijentalų problemoje ir tuo gali įgyti simpatijos Ryme; toji simpatija tautai dažnai naudinga būna: patikimos šalies žmonėms /pav. Belgijos ir Olandijos/ Šv. Sostas duoda įgaliojimų veikti svetur ir tuo būdu didinti valstybės autoritetą ir įtėkmę; c/ Lietuva turėdama savo atstovą prie Vatikano ir gavus Apaštališkąjį Vizitatorių sudaro su Šv. Sostu santikius, atatinkančius dviem nepriklausomom valstybėm; d/ Lietuvos Vizitatorius atneš naujos jėgos patobulinti tikybinį ir bažnytinį šalies gyvenimą.

[parašas]

Gruodžio 6 d. 1921.
Roma

LPPŠSAR, byla: Vatikano pasiuntinybė. Politiniai pranešimai.
Lenkai, kita 1920–1925.
Prapuolenis, Narjauskas, Macevičius, Bizauskas, Zecchini, kita.
Originalas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 12

Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto K. Bizausko pranešimas užsienio reikalų ministrui prof. V. Jurgučiui

Roma, 1922 m. balandžio 28 d.

Jo Malonybei prof. V. Jurgučiui,
Užsienių Reikalų Ministeriui Kaune

Pranešimas 3.

Neturėdamas jokios žinios, ar pirmu du mano pranešimu pasiekė Tamstą, skubinu pranešti apie dalykų stovį Romos Atstovybėje prie Vatikano.

I. Del mano padėties.

P-nas Balutis dar 6 sausio š. m. kreipėsi laišku į kun. N., pranešdamas jam apie įvyksiančias atmainas Atstovybėje prie Vatikano ir duodamas instrukcijų kun. N. paruošti dirvą naujam atstovui ir, jei būtų reikalo, prezentuoti jo asmenį Vatikanui.

Paaiškėjo, kad kun. N. nėra tuo žvilgsniu nieko padaręs. Į mano kelis kartus iškeltą klausimą, ar jis painformavo Vatikaną apie mane, atsakė, kad oficialiai to nepadaręs, tiesa, minėjęs Mons. Borgongini, kad Lietuvos laikraščiuose esą žinių, kad būsiąs paskirtas naujas atstovas. Ir tiek. Radęs tokį dalykų stovį ir atsižvelgdamas į tai, kad k. N. nenori perduoti man atstovybės /primenu, kad ir atsitikimą su antspaudu telegramai į Už. R. M-ją!/ nusistačiau pats save prezentuoti kard. Gasparri, ką ir padariau po Velykų švenčių, 20.IV.22, pasiųsdamas Vatikanan notą su savo įgaliojimų kopija Nr. 209, kurio rašto kopiją pridedu prie šio pranešimo /žiur. Priedas I/.

Toliau, esą Vatikaną nustebinęs mano prašymas paskirti dieną, kad įteikti lettres de Créances. Esą, tokie laiškai įteikiami tik Papai, ir tik todel Vatikanas, esą, turėtų atsakyti neigiamai į mano raštą, kam, girdi, reikalingi tokie oficialūs žygiai, reikėję tiesiog ateiti į kard. Gasparri, jis visuomet priimtų ir t. t.

Į tai atsakyta, kad jei lettres de Créances būtų Prezidento vardu, tai tuomet būtų Papai įteikiami, bet Lietuvai de jure Vatikano nėsant pripažintai, buvo kreiptasi tik į kard. Gasparri ir t. t.

Be to kalboje buvo nurodyta, kad geriausia būtų, kad vizituoti kard. Gasparri pirmadieny, t. y. 1922-V-1, tarp 10–11 val. prieš piet, ir kad Vatikanui būtų geriausia, ypatingam oficialumui išvengti, kad atvyktų abu atstovu.

Kitaip tariant neoficialiai vizita paskirta V-1 10–11 val. Šiandien pranešiau apie tai kan. Narjauskui, bet jeigu jis neitų, tai eisiu vienas, o su įteikimu vyskupų įgaliojimų delsiu kuoilgiausiai.

Be to, einant instrukcijomis, p. Macevičius pasakė, įvyko gana keblus dalykas: 25.IV atstovybė gavo notą k. N. vardu. Valdžia iš jo nepriims, nes jis nebe atstovas, o Bizauskas negali jos Valdžiai siųsti, nes ne jam adresuota. Pradėta aiškinti biurokratizmu ir, pagaliau, prašyta, kad toji nota butų privačiai grąžinta Vatikanui, o jie permainysią adresą. Tąjį Vatikano žygį supratau, kaipo norą sužinoti apie dalykų stovį ir ar bus tuo klausymu pasipriešinta. Kadangi buvo smarkiai pasipriešinta, tai Vatikanas nusileido. Nemanau daryti toliau triukšmo del tos notos, bet ateityje neleisiu save taip traktuoti.

II. Vatikano nota Nr. 2538.

Po vizitai kard. Gasparri, pranešiu, kad jų notą gavau ir pasiunčiau Valdžiai, bet noriu prie to painformuoti, kad mes neturime Lietuvoje, nė nėra mūsiškių Lenkijos kalėjimuose politinių nusižengėlių. Prie progos paaiškinsiu bylą P.O.W., nes, matyt, čia apie juos kalbama, esant lenkų inspiruota akcija.

Notos tekstas ir jos vertimas pridėtas prie šio rašte /žiur. Priedas II./

III. Kun Narjausko audiencija pas Šv. Tėvą.

Kun. Narjauskas, man esant jau Romoje, išsireikalavo audienciją. Laukė jos ar ne du mėnesiu. Iki tol nebuvo įteikęs nė Prezidento, nė Vyskupų pasveikinimo raštų del Pijaus XI iškėlimo į Apaštalų Sostą. Iš audiencijos matyt, labai nepatenkintas, nes priėmimas buvo daugiau nei šaltas.

IV. Atstovybės butas.

Savo pirmame pranešime išdėsčiau visą buto klausymą. Man atėjo mintis, kad Valdžiai būtų pigiaus surasti kitas Atstovybei butas, nei mokėti kun. N.-kui visą tą sumą, nes ir butas ne visai patogus, ir užpirktieji baldai „na kurjich nožkach". Šiandien gavau p. Balučio telegramą Nr. 663, kur sutinkama su mano propozicija. Tai padės visą dalyką likviduoti. Vis dar tebegyvenu pensijone ir darbo tinkamai negaliu pradėti. Šį kartą tiek pranešdamas, naudojusi proga, kad išreiškus tamstai, Pone Ministeri, mano giliausius ir nuoširdžiausius pagarbos jausmus.

Atstovas prie Vatikano

LPPŠSAR, byla: Vatikano pasiuntinybė. Politiniai pranešimai.
Lenkai, kita 1920–1925.
Prapuolenis, Narjauskas, Macevičius, Bizauskas, Zecchini, kita.
Nuorašas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 13

Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto K. Bizausko pranešimas užsienio reikalų ministrui prof. V. Jurgučiui

Roma, 1922 m. birželio 16 d.
Nr. 407.

J. E. prof. V. Jurgučiui,
Užsienių Reikalų Ministeriui, Kaune.

PRANEŠIMAS Nr. 7.

I. Politinių kalinių apsimainymo klausimas.

Vakar vakare apturėjau Tamistos raštą, su kuriuo prisiunčiamas tekstas notos kard. Gasparri'ui. Susidarė šiek-tiek kebli padėtis:

Vatikanas atsiuntė pirmą notą minimu klausimu gegužės mėn pabaigoje; antroji Vatikano nota mano gauta mėnesiui praėjus, lyg ir paraginimas duoti atsakymą. Tuojau painformavau Tamista ir pasiunčiau ant greitųjų pagamintą atsakymo projektą. Tuo laiku gavau Tamistos instrukciją, kad Vyriausybės vardu neduočiau jokių pažadų, kad nedaryčiau nieko raštu ir t. t. /Tamistos telegrama 827-šifr./ Pildydamas šitą Tamistos instrukciją, iš vienos pusės, bet iš antros – manydamas, kad reikia ką nors ir kaip nors painformuoti Vatikaną minimu klausimu, nes jau buvo praėję daug laiko nuo jų pirmo rašto, nutariau padaryti tai mane ne kiek nevaržančioje formoje, bet jiems labiau prieinamoje, būtent pro memoria pavidalu be parašo. Ištaisęs Tamistai pasiųstą manomos notos projektą ir trečiame punkte padaręs aliuziją sulig direktyvos iš šifr. 827, 2.VI.22 padaviau tą pro memoria Mons. Pizzardo. Prie tos progos plačiai paaiškinau žodžiu visą dalykų stovį. Pizzardo prižadėjo gerai pastudijuoti tą raštą, painformuoti kard. Gasparri ir Papą. Tačiau pridūrė, kad Lietuvos Vyriausybei reiktų vis tiek taikinti krikščioniškos meilės ir gailestingumo. Švelniai atsakiau, kad man rodosi, jog Lenkų Valdžia dedasi kur kas krikščioniškesnė, bet matomai savo krikščionybės principus bevykindama sudarė Želigovskio rebelija, užėmė Vilnių, ištrėmė lietuvių ir t. t., tad iš Lietuvos valdžios sunku reikalusti daugiau meilės ir gailestingumo, nei kad ji dabar rodo. Pro memorios tekstas čia pridedamas /žiūr. Priedas I/. Tuo pasibaigė mūsų pasikalbėjimas. Laukiau iš Tamistos tolymesnių instrukcijų, kaip turėčiau atsakyti Lietuvos Vyriausybės vardu į Vatikano pasiūlymą. Kaip tik tuo reikalu ir tikslu atėjo Tamistos raštas Nr. 14106 su notos tekstu. Tačiau tas notos tekstas beveik identiškas su mano įteiktąja pro memoria. Būtų truputį

nepatogu Vyriausybės vardu notifikuoti prisiųstąjį tekstą, nes 1-a jie nieko naujo nepasako ir 2-a beveik žodis žodin Vyriausybė pakartotų notoje mano neoficialų raštą. Manau, kad jau atėjo laikas likviduoti tą klausimą ir siūlau Tamistai pasvarstyti čia pridedamos notos projektą minimu klausimu. /žiūr. Priedas II./. Laukiu instrukcijų.

2. Vatikano – latvių konkordatas.

Sužinojęs iš laikraščių, kad Mejerovičius būdamas Romoje pasirašęs konkordatą su Šv. Sostu, kreipiausi asmeniškai į Pizzardo, kad malonėtų duoti man pasirašyto konkordato nuorašą, tačiau randa sunkenybių duoti, kol konkordatas neratifikuotas.

3. Vatikano – francūzų santikiai

Spėjant iš laikraščių žinių, Vatikano – francūzų santikiai buvo pasidarę įtempti, nes francūzai Papos laiške į Genujos arkivyskupą įžiūrėjo sau nepalankios politikos krypsnį. Sekant laikraščiais, francūzų ambasadorius protestavęs Vatikane, o Poincaré Užsienio Reikalų Komisijoje užsipuolęs Vatikaną. Be to nuncijus Paryžiuje esą nepatinka Valdžiai, kad per daug veiklumo rodąs. Tačiau visos tos žinios buvo laikraščiuose paskui atšauktos iš oficialinių sferų, o nuncijus Ceretti priimtas prezidento Millerande. Tačiau, nepaisant dementi, vis tik šis-tas tuose santikiuose buvo pasidarę negera. Gal dalinai prie tų santikių įtempimo prisidėjo ir Vatikano derybos su bolševikais.

Pastaruoju laiku ima rodytis kai kur žinių, kad Vatikane įvyksiančios atmainos: kard. Gasparri'o vietą užimsiąs Ceretti, dabartinis nuncijus Paryžiuje. Tačiau iki šiol taip atrodo, kad tų žinių dar rimtai vargu ar galima imti.

4. Vatikano – rusų santykiai.

Mano žiniomis jokių naujų atmainų neįvyko tuose santykiuose nuo mano paskutinio pranešimo tuo klausimu. Pažymėtina tik, kad kai-kuriuose laikraščiuose buvo minima, kad rusams nesutikus su Vatikano pasiūlymu del bažnytinių turtų Rusijoje – Vatikanas esąs pasiūlęs rusams išpirkti tuos turtus. Tačiau, sulyg dabar paskelbto Vatikano susirašinėjimo su bolševikais, tasai tvirtinimas išrodo esąs paimtas per daug bendrai. Dalykas toks. Vatikanas kreipėsi į Čičeriną nota, kurioje prašo rusų paleisti iš kalėjimo Tichoną ir antra, siūlo bolševikams nupirkti iš jųjų konfiskuotas bažnytines brangenybes su teise deponuoti tuos daiktus pas metropolitą Cepliaką. Tos notos tekstą ir bolševikų atsakymą pridedu / žiūr. Priedas III./.

5. Vatikanas ir Italijos vidaus politika.

Čia tenka paliesti du klausimu: 1. santykiai su Italų Vyriausybe ir 2. Vidaus politikos klausimas.

1. Pijui XI užėmus Apaštalų Sostą buvo laukiama atmainų santykiuose su Italų Vyriausybe. Pamatu buvo tai manyti, kad naujas Papa nesilaikė kai-kurių Vatikano izoliacinės politikos tradicijos žingsnių. Tarp kitko buvo laukiama, kad per Eucharistijos kongresą Papa išeisiąs iš Vatikano, kas būtų padaręs negirdėtą precedentą Vatikano-Italijos santykiuose. Tačiau tatai neįvyko. Sunku žinoti, kodėl. Gal Papa ir nemanė daryti to žingsnio, kuris buvo laukiamas, tačiau laikraščiams rašant, kad Papa mano išeiti iš Vatikano, jokio oficialinio bei oficiozinio dementi nebuvo. Galimas daiktas, kad tam žingsniui pasipriešino kai-kurios Vatikano sferos. Vienok labai įdomu, kad kai-kurie laikraščiai rašė, kad savo veto pastatė Francija, kuri nesanti užinteresuota Vatikano susiartinimu su Italijos Vyriausybe. Sunku spėti, kaip tatai įvyko, tačiau svarbus tasai dalykas, kad kalbama apie santykių pagerėjimą ir kad ieškoma kaltininkų, jogei tatai neįvyksta.

2. Italijos parlamente reliatyviai stipriausios frakcijos populiarų /kr.d./ ir socialistų. Socialistai iki šiol visuomet buvo opozicijoje. Tačiau dabar be galo įsigalėjus fašizmui, socialistai ima galvoti apie dalyvavimą valdžioje, kad geriau imti kovoti su fašistais. Populiarai, vadovaujant genialingam organizatoriui Don Sturzo, kuris skaitomas savo įtaka galingesnis už ministerių kabinetą, jau nuo senai kalbino socialistus sudaryti bloką su populiarais, sudaryti Parlamente daugumą ir paimti Valdžią į savo rankas. Socialistų frakcija Seime sutinka su tokiu bendradarbiavimu, tik partijos Taryba nesutinka. Įvyko konfliktas socialistų tarpe. Parlamento frakcija paskelbė esanti autonominė ir lauksianti visuotinosios partijos konferencijos, kuri turi galutinai išrišti bendradarbiavimo klausimą. Manoma, kad konferencija pritarsianti tam bendradarbiavimui su populiarais. Tačiau, iš antros pusės, dabar reikia skaitytis su tuo, kad gali įvykti krizis populiarų tarpe. Populiarai nėra sulig savo programos katalikų partija ir jungia savyje tiek radikalus, tiek konservatyvius elementus. Jos stiprumas remiasi lanksčia organizacija, paremta parapijomis. Vatikano politikos dėka katalikai, kaipo katalikai nedalyvavo iki šiol politikos gyvenime. Konservatyvūs elementai buvo nepatenkinti be galo radikale populiarų politika. Ir štai dabar bekalbant apie populiarų bendradarbiavimą su socialistais, matyt, ne be Vatikano žinios susidaro Milane katalikų partija, savo pobūdžiu – konservatyvi, nors ji oficialiai ir nesivadina katalikų partija, matomai tam, kad užšachuoti populiarų veikimą, nes galima spėti, Vatikano sferos ne visai tėra palankios populiarų bendradarbiavimui su socialistais. Tačiau, šiuo momentu sunku yra kas nors tikra pasakyti šiuo klausimu. Pranešu susidariusią padėtį, kad parodyti, kad Italijos vidaus politikoje Vatikanas ima iš lengva rezignuoti nuo katalikus izoliuojančios pozicijos.

6. Atstovybės piniginiai reikalai.

Atstovybė pateko į tokią neapsakomai keblią padėtį, kad esu priverstas atkreipti įpatingą Tamistos domę.

Jau praėjo pusė birželio mėnesio. Atstovybė nėra gavusi dar kreditų už gegužės mėn. Sąskaitos ir pateisinamieji dokumentai už balandžio mėn. jau daugiau kaip mėnuo pasiųsti Ministerijon. Atstovybė turi neskaitant algų visą eilę bėgamųjų išlaidų. Algos tarnams ir sekretoriui /kuris turi šeimyną/ turi būti savo laiku išmokėtos, nes kitaip nebūtų galima visiškai gyventi. Tuo tarpu mes pinigų negaunam. Visus savo asmeniškus išteklius sudėjau Atstovybės reikalams ir dar neįstengiau viską apmokėti. Teturiu trejetą šimtų lyrų savo asmens ir Atstovybės reikalams išviso. Pinigų kad ir laikinai niekur negaliu gauti pasiskolinti. Už savaitės tur būt, kaip tatai nebūtų keista sakyti Respublikos Atstovui, atstovas bus priverstas atsisakyti nuo tokių „buržuazinių“ prietarų kaip pietūs, nuo laikraščių, ir turės, tur būt, similiuoti kokią nors užkrečiamą ligą, kad tuo būdu apsisaugoti nuo pareigos tuojau apmokėti apie penkias lyras miestui už švarumo palaikymą gatvėje ir apie porą šimtų lyrų už elektros šviesą. Manau, kad akivaizdoje tų visų faktų, sunku berasti definiciją tam Ministerijos traktavimui savo Vyriausybės atstovo prie Šv. Sosto. Matomai, buvau tiek naivus iki šiol manydamas, kad akivaizdoje tų visų malonumų, kurių teko pergyventi perimant Atstovybė, turėjau teisės laukti iš savo vyriausybės šiokios-tokios paramos, nieko daugiau nereikalaudamas, kaip kiek galima punktualaus prisiuntimo tų pragyvenimo šaltinių sau ir atstovybės personalui, be kurių vargu begalima gyventi užsieny kad ir tokioje „duchaunoje“ vietoje, kaip Lietuvos Respublikos Atstovybė prie Šventojo Sosto. Prašau atleisti man, p. Ministeri, už šio abzaco gal keistoką toną, kaipo konfidencialiame pranešime, tačiau netolimos perspektyvos, kad pas tave, žmogau-atstove, ims pypliai kurkti, nejučiomis sudaro tą „proletarišką“ melancholiškai-jumoristinį ūpą. Tikrai sakant tai ir yra vienatinė paguoda tokiame stovyje, kokiame atsidūrė šiuo momentu Atstovybė prie Šv. Sosto.

Primindamas tamistai anaiptol ne ekzotišką egzistenciją Atstovybės ir savo ir prašydamas rasti kad ir trupučiuko laiką susidariusiai situacijai pasvarstyti, šia proga naudojuos, kad pareikšti Tamistai, p. Ministeri, savo giliausios pagarbos ir nuolankumo jausmus.

Atstovas prie Šv. Sosto.

LPPŠSAR, byla: Vatikano pasiuntinybė. Politiniai pranešimai.
Lenkai, kita 1920–1925.
Prapuolenis, Narjauskas, Macevičius, Bizauskas, Zecchini, kita.
Nuorašas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 14

Lietuvos Atstovybės prie Šventojo Sosto sekretoriaus J. Macevičiaus pranešimas URM Vakarų Europos departamentui

Roma, 1922 m. liepos 13 d.
Nr. 449

Užsienių Reikalų Ministerijai /Vakarų Europos D-tas/

PRANEŠIMAS

I. Del Vatikano – Latvių konkordato. Šiandien buvau Vatikane. Kalbėjau su monsinjorais Pizzardo ir Borgongini. Tai po visos eilės vizitų be pasėkmių – pavyko pagaliau pasimatyti su vienu ir kitu. Prieš tai Borgongini buvo atostogose, gi Pizzardo vis nepavykdavo sugaudyt. Vėliau jį sugavęs beeinantį iš posėdžio į kardinolą susitariau, kad ateisiu ryt dieną paskirtą valandą, bet ir čia sukliudė Argentinos Prezidento Vatikane atsilankymas. Ceremonijų trumpoje pertraukoje pasimačiau su Pizzardo ir jau grįžusiu Borgongini, bet keliais sakyniais susimainius gavau ryt dienai valandą, nes juos vėl šaukė. Tik šiandien 13-a pavyko pasimatyti. Į prašymą suteikti vieną su Latviais konkordato kopiją, atsakyta buvo, kaip ir pereitus kartus, jog nėsama dar tikrumo, kad kon-tas bus pilnai ratifikuotas, todel nenorima užbėgti už akių; nemačijo nė argumentas, kad k-tas paskelbtas laikraščiuose. Paabejojo del jo teksto pilnumo, nes, girdi esama §§, kurių nė latviai prieš ratifikuojant neskelbtų. Be to išstatė argumentą, prieš kurį vien nusilenkti tebelieka – daugelis, girdi, atstovų prašė, visiems pažadėta – *po ratifikacijos!*

II. Del „de jure". Man perėjus ant mūsų „de jure" paskutinių fazių, paaiškėjo, jog mons. Borgongini jokių žinių apie tai neturėjo. Man pažymėjus, jog net „Osservatore Romano" VII-2. padavė tikslių žinių del Ambasadorių Konferencijos VI-30 priimto nutarimo kas del Lietuvos pripažinimo ir Klaipėdos klausimui Komisijos sutvėrimo, prisipažino pražiopsojęs. Paminėjus paskutiniuosius Graikijos ir Venesuelos „de jure", smulkiau išdėsčiau reikalą. Kalbant apie galimumą spręsti „de jure" klausimą, jo nerišant su Vilniaus, Klaipėdos bei Nemuno klausimais, o ypač nereikalaujant mainais už pripažinimą katro ar visų trijų dalykų, taip lietuviams brangių. Čia mons. Borgongini paklausė: „Ma, voi altri mai consentireste cedere Vilna, nevvero?" Žinodamas kur sunkumo centras randasi – jis pirmiausia norėjo patyrt ar kartais nepasimainė lietuvių nusistatymas Vilniaus klausimu: „O vis tik jūsiškiai Vilniaus niekuomet neišsižadės, ar ne tiesa?" lyg pabrėždamas, kad gal dar kitais

klausimais gal būt diskutuojama, tik ne del Vilniaus. Pasisakė, neabejojąs del anų 2 „de jure" moralinės reikšmės, bet labiausia patenkintas del ambasadorių konferencijos paskelbto principinio sutikimo pripažinti Lietuvai lygybė, tik gailestaująs kad stato sąlygas. Čia padariau aliusiją, kokios priežastys belieka Šv. Sostui susilaikyt nuo mūsų pripažinimo, kuomet santarvės Valstybės neranda daugiau pripažinimui kliučių, tik reikalauja Nemuno internacionalizacijos, kuris be abejo Šv. Sostui niekaip „de jure" moralinės reikšmės, bet labiausia patenkintas del ambasadorių konferencijos paskelbto principinio sutikimo pripažinti Lietuvai lygybė, tik gailestaująs, kad stato sąlygas. Čia padariau aliusiją, kokios priežastys belieka Šv. Sostui susilaikyt nuo mūsų pripažinimo, kuomet santarvės Valstybės neranda daugiau pripažinimui kliučių, tik reikalauja Nemuno internacionalizacijos, kuris be abejo Šv. Sostui niekaip nerupi. – De fakto, sako, Tamsta pats matai, mes visai pripažįstam, gi de jure negalime to daryti izoliuotai, nes negalime niekam rodyti ypatingo prieš kitus palankumo mus situacijoje, kuri reikalauja su visais but lygiais. Kas del realių kliučių, tai jei ir butų tokių, jos savaimi atpuola, po Santarvės nutarimo, – atsakė Borgongini sutikdamas, jog pats Nemuno internacionalizacijos klausimas Vatikanui nesvarbus. Patarė, kad Valdžia galėtų per atstovą pareikalaut Vatikano pripažinimą. Tam tikrame rašte Vyriausybės vardu Atstovas galėtų reikalą tinkamai išdėstyt, aiškiai atskirdamas esminiai klausimo dalį nuo Vers. Sut. § 331 sąlygos, atatinkamai nušviečiant dalyką Šv. Sosto interesų šviesoj. Tą visą patardamas monsinjoras pridūrė: – „tokį raštą paleidus galima tikėtis Šv. Sosto „de jure", nors šiaip laikomasi tame klausime palaukti Santarvės". Anot jo didelę reikšmę turi, jog principinių ir esminių kliučių nei Santarvė daugiau neberanda.

Viršminėtą M-jos žiniai ir nuožiurai pranešu.

Atstovybės prie Šv. Sosto Sekretorius

LPPŠSAR, byla: Vatikano pasiuntinybė. Politiniai pranešimai.
Lenkai, kita 1920–1925.
Prapuolenis, Narjauskas, Macevičius, Bizauskas, Zecchini, kita.
Nuorašas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 15

Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto K. Bizausko pranešimas užsienio reikalų ministrui prof. V. Jurgučiui

Roma, Valadier, 35 Nr. 532.

1922 m. rugpiūčio 14 d. Konfidencialiai.

J.M. Prof. V. Jurgučiui,
Užsienio Reikalų Ministeriui

Kaune

PRANEŠIMAS Nr. 8.

Atvykęs Romon iš Lietuvos, už poros dienų nuėjau į Vatikaną pasikalbėti įvairiais reikalais su Mgr. Pizzardo.

De jure pripažinimo klausimu.

Teko kalbėti gana ilgokai. Iš pradžių Pizzardo pasakė, kad Šv. Sostas iki šiol nepripažinęs Lietuvos, nes nenorėjęs kenkti Lietuvos interesams. Didžiosios valstybės esą pripažįstančios Lietuvą dabar valdomoje teritorijoje, o Vatikanas žinąs platesnes Lietuvių aspiracijas, todel ir nenorįs pripažinti tomis pat sąlygomis.

Į tai mano buvo nurodyta, kad jokių teritorijos sąlygų Didžiosios Valstybės nėra stačiusios, bendrai imant, teritorijos klausimas dar tebėra atviras. Sąlygos buvo tik del Nemuno internacionalizacijos. Paaiškinau, ko reikalauja Entente, kaip negražiai atrodo tokių sekliai-merkantiliškų sąlygų rišimas su tokiu moraliu dalyku, kaip pripažinimas de jure, juoba kad Entente turi šimtus priemonių priversti mus pripažinti Versailles traktatą. Be to nurodžiau, kad įeidami į tautų Sąjungą, kurios statutas yra integralinė Versailles traktato dalis, mes jau tuo pat indirecte priėmėm tą traktatą, taip jog nebuvo reikalo naujų sąlygų statiti ir t.t. Pagaliau, paaiškinau mūsų Vyriausybės nusistatymą, pažymėdamas, kad lenkai, kol esame karo stovyje su jais, nieku būdu negalės naudotis Nemuno neutralizacija.

Toliau perėjau prie Amerikos pripažinimo de jure. Pizardo sakė, kad, esą Amerika pripažinusi, bet pasilikusi rezervą dėl atstatytosios Rusijos. Nurodžiau, kad tai netiesa, o dalykų stovis griežtai kitoks. Vienok maniau reikalinga, kad oficialiai pranešti Vatikanui apie Amerikos pripažinimą. Tuo tikslu pasiunčiau notą, pridėdamas Amerikos konsulo rašto nuorašą. /Žiūr. pr./

Akyvaizdoje tų naujų faktų, Pizardo pažadėjo tą pačią dieną pranešti viską kardin. Gasparri.

Prie tos progos pranešiau jam visą musų Valstybės nepriklausomybės kovos eigą, Lenkų ir francūzų žygius prieš tatai. Nurodžiau, kaip Lietuva įvertina tokius Šveicarus, Skandinavus ir kitus, kurie pirmieji pripažino Lietuvą, tuo suteikdami didelės moralės paramos. Lietuvių Valdžia jiems už tatai atsidėkojo duodama sutartyse vieną-kitą išimtiną teisę /be precedento kitoms/. Pabrėžiau, kad tatai pat būtų buvę ir su Šv. Sostu. Bet dabar jau po Amerikos pripažinimo Vatikanas praleido tą psichologinį momentą. Tiesa, mes džiaugsimės, bet jau tas džiaugsmas bus kitoks. Pabrėžiau, kad sakau tatai nedarydamas Vatikanui priekaištų, bet laikydamas savo pareiga painformuot Segreteria di Stato apie esantį Lietuvoje upą, su kuriuo man asmeniškai teko susidurti.

Į tai Pizzardo pranešė, kad jis pilnai sutinkąs, kad psichologinis momentas pripažinimui praleistas. Tuo ir pasibaigė pasikalbėjimas minimu klausimu.

Šia proga naudojus, kad pareikšti Tamistai, p. Ministeri savo gilios pagarbos jausmus.

Atstovas prie Šv. Sosto

LPPŠSAR, byla: Vatikano pasiuntinybė. Politiniai pranešimai.
Lenkai, kita 1920–1925.
Prapuolenis, Narjauskas, Macevičius, Bizauskas, Zecchini, kita.
Nuorašas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 16

Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto K. Bizausko pranešimas užsienio reikalų ministrui prof. V. Jurgučiui

Roma, 1922 m. rugpiūčio 14 d.
Valadier, 35 Konfidencialiai.
Nr. 534.

J.M. Prof. V. Jurgučiui,
Užsienio Reikalų Ministeriui
Kaune

PRANEŠIMAS Nr. 10

Del Zecchini'o. Būdamas Vatikane pas Pizardo, buvo pakėlęs Benediktinių ir Zecchini'o klausimą. Pabrėžiau, kad patsai Vatikanas iš šipulio vežimą priskaldė, padarydamas exemptio Benediktinių vienuolynui. Dabar dalykai taip toli nuėję, kad mano Vyriausybė imsis griežtų priemonių tam dalykui likviduoti, nes dalykas perėjęs jau grynai į politinę plotmę. Be to, pažymėjau, kad Zecchini neturėjo įgaliojimų ir t. t.

Į tai Pizzardo atsakė:

1. Jei dalykas būtų priklausęs nuo Segreteria di Stato, tai to nebūt įvykę, o dabar atskiros kongregacijos elgiasi savystoviai, tuo labai dažnai griaudamos Segreterijos planus ir žygius, nuo ko kenčia labai ir pati Segreteria di Stato.

Pareiškiau del tokio dalykų stovio didelį nusistebėjimą, pabrėždamas, kad toji padėtis visai dalyko nepaaiškina.

2. Lenkai atsisaką priimti seseris ir Vatikanas nežinąs ką daryti.

Pasakiau, kad patsai Vatikanas kaltas del susidariusios situacijos, nes ne tuomet reikėjo daryti žygių į Lenkų Valdžią apie seserų priėmimą, kada jau visas dalykas pagarsėjo ir seserys ėmė agituoti, bet kur kas pirmiau.

3. Pizzardo prašė, kad visus dalykus aptarčiau asmeniškai su pačiu Zecchini, kuris esąs Romoje, ir davė jo adresą.

Aš nemanau vykti į Zecchini, nes jau vizitą sudėjau Kaune, o jis ketino revizituoti Romoje. Iki šiol nėra buvęs, tai nematau reikalo lįsti į jį. Jei neateis, tuomet nota kreipsiuos į Segreteria di Stato tiems dalykams išaiškinti.

Tikros pagarbos reikšdamas
Atstovas prie Šv. Sosto
[parašas]

LPPŠSAR, byla: Vatikano pasiuntinybė. Politiniai pranešimai. Lenkai, kita 1920–1925. Prapuolenis, Narjauskas, Macevičius, Bizauskas, Zecchini, kita.
Originalas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 17

Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto K. Bizausko pranešimas *užsienio reikalų ministrui prof. V. Jurgučiui*

Roma, Valadier, 35 Nr. 577.

1922 m. rugsėjo 18 d. Konfidencialiai.

J.M. Prof. V. Jurgučiui,
Užsienio Reikalų Ministeriui, Kaune.

PRANEŠIMAS 13.

Šiandieną buvau Vatikane pas Mgr. F. Borgongini-Duca, Kongregacijos nepaprastiems Bažnyčios reikalams Pasekretorių. Teko liesti šie klausimai:

1. Del pripažinimo Lietuvos de jure.

Pakartojau visus savo jau ne kartą iškeltus argumentus. Pasakyta man, kad Vatikanas daro viską'labai atsargiai. Jis anaiptol nėsąs priešingas Lietuvos pripažinimui, taip-pat jį visiškai neliečiąs Nemuno internacionalizacijos klausimas. Tačiau pirma nei daryti pripažinimo žingsnį, Vatikanas kreipęsis į didžiąsias valstybes jųjų nusistatymui sužinoti. Kaip paskui iš kalbos paaiškėjo, kreiptasi jų į Franciją, iš kurios dar jokio atsakymo negavę. Būtų gerai, kad mūsų atstovas Paryžiuje pasiteirautų del Vatikano padaryto demaršo ir paragintų greičiau atsakyti į Vatikano užklausimą. Taip pat iš kalbos paaiškėjo, kad spalių mėnesį tasai klausimas būsiąs išrištas.

2. Del Benediktinių vienuolių.

Pasakiau, kad esu kalbėjęs tuo reikalu su Mgr. Pizzardo, bet jisai pasakė, kad čia esąs T. Zecchini, su kuriuo reiktų pasikalbėti visais klausimais, surištais su benediktinėmis. Tačiau pabrėžiau, kad laukiu jo atsilankant pas mane, bet jis neatėjo, o tuo tarpu išvažiavo. Reikia pasakyti, kad aš tyčia nedariau vizitos Zecchiniui, nes jį vizitavus Lietuvoj, jis ketino revizituoti mane Romoje. Vienok neatėjo. Tad ir aš nesiskubinau su juo pasimatyti. Borgongini pasakė, kad Šv. Tėvo įsakymas esąs lenkes vienuoles perkelti Lenkijon, bet tuo tarpu lenkų vyriausybė neduodanti joms vizų. Pasakiau žinąs visa tai ir pridėjau, kad kitko ir laukti nebuvo galima, nes Vatikanas per vėlai ėmė daryti pas lenkus demaršą del vizų, nes tiktai tuomet, kada

jau tos vienuolės spėjo pakelti Lenkuose tam-tikrą agitaciją. Pabrėžiau, kad jeigu Šv. Sostas padarytų energingesnį tuo reikalu demaršą pas lenkus, jie neatsisakytų vizituoti vienuolių pasus. Atsakė, kad sunkenybė tame, kad lenkai neatsisako duoti vizų, bet vis iki šiol neduoda. Pažadėjo tuo dalyku pasikalbėti su nunciju Lauri.

3. Del konkordato su latviais.

Jau keletą kartų buvau prašęs duoti man konkordato nuorašą. Iki šiol nedavė. Sakiau, kad Lietuvos laikraščiuose jau buvo jis paskelbtas, tačiau norėtųsi žinoti, ar paskelbtasis tekstas atatinka tikrajam. Į tai man atsakyta, kad ir dabar dar negalį duoti. Pastebėjau, kad latvių Seimas jau seniai konkordatą ratifikavo. Atsakė, žinąs apie tai. Tačiau Vatikanui to negana, Vyriausybė turinti pristatyti ratifikacijos raštą, bet to iki šiol dar nėra padariusi. Nežinia, kuom tatai paaiškinti, nes lyg ir nemandagu būtų taip ilgai laukti su ratifikacijos raštų įteikimu, norį manyti, kad kaltos tame atostogos, nes tuo laiku visoksai veikimas apmirštąs. Tuo konkordatu daug kas interesuojasi, pvzd., kad ir vokiečiai jau kelis kartus prašę. Vatikanas nežinąs, ar Latvių Vyriausybė pateikusi visus konkordato straipsnius Seimui, todėl tik tuomet paskelbsiąs konkordato tekstą, kai gaus ratifikacijos raštą. Šitas paskutinis pasakymas charakteringas: gali būti, kad konkordate yra slaptų straipsnių, o taip-pat gali būti, kad Vyriausybė ketina kai-kuriuos straipsnius neskelbti Seimui ir pati be Seimo juos vykinti.

4. Del Vilniaus vyskupijos juridinės padėties.

Pastačiau klausimą, koki yra Vatikano pažiūra į Vilniaus vyskupo juridinį status. Ar Vilniaus vyskupija skaitoma Lenkų Bažnytinės Provincijos dalimi? Atsakyta, kad Vatikanas Vilniaus Vyskupijos nelaiko šiuo momentu Lenkų Provincijos dalimi. Esą, taip, kaip buvę. Paklausiau, tai vadinas priklauso Mohiliavo metropolijai. Atsakyta: metropolitas juridiniai neturįs ypatingos reikšmės, išskyrus tai, kad gal pirmininkauja sinoduose. Kadangi Vilniaus vyskupija esanti de facto lenkų žinioje, tai vyskupas Matulevičius turįs susisiekimui su Vatikanu naudotis lenkų paštu. Iki šiol esą taip, kaip buvę, kas gali įvykti ryt, poryt – nieko negalima pasakyti. Matomai daro aliuziją į tai, kad jeigu Vilnius bus pripažintas Lenkijai, tuomet gali būti kitaip, nei iki šiol kaip kad yra.

Tolymesniam pasikalbėjime nieko įdomaus nebuvo. Į mano klausimą, ar lenkai nedaro konkordato su Vatikanu, atsakyta, kad porą kartų mėgino šį-tą daryti, bet iki šiol nieko nėra išėję.

Pranešdamas apie tai p. Ministeriui, naudojuos šia proga, kad pareikšti Tamistai savo giliausios pagarbos.

[parašas]
Atstovas prie Šv. Sosto.

LPPŠSAR, byla: Vatikano pasiuntinybė. Politiniai pranešimai.
Lenkai, kita 1920–1925. Prapuolenis, Narjauskas,
Macevičius, Bizauskas, Zecchini, kita.
Originalas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 18

Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto K. Bizausko pranešimas premjerui ir užsienio reikalų ministrui E. Galvanauskui

Roma, 1922 m. lapkričio 11 d.
Valadier, 35. Konfidencialiai.
Nr. 676.

J.E. p. Užsienių Reikalų Ministeriui, Kaune.

PRANEŠIMAS Nr. 16.

I. Pripažinimas de jure.

Vakar vakare Lietuvos Atstovybė prie Švento Sosto gavo iš Kardinolo Gasparri notą Nr. 9858, kurią Šv. Sostas pripažino Lietuvos Vyriausybę de jure. Notos nuorašas čia pridedamas /žiūr. priedas I./. Apie tai tą patį vakarą pranešiau tamistai telegrama Nr. 674, kurios nuorašą pridedu /žiūr. priedas 2./.

Šįrit apsilankiau Vatikane pas Nepaprastųjų Bažnyčios Reikalų Kongregacijos Sekretorių Mgr. Borgongini-Duca, kuris tik neseniai yra pakeltas į šitą augštą ir svarbią Vatikane vietą. Mgr. Bargongini vienas iš palankiausių Vatikane pralotų mums, tad padėkojau už pripažinimą, pabrėždamas, jog neabejoju, jam daugiausia prisidėjus prie prašymo išpildymo, kuris įteiktas 16.X. š.m. Pažymėjau, kad mums,

lietuviams, buvo labai skaudu, kad Vatikanas taip ilgai delsė su Lietuvos pripažinimu. Atsakė, kad buvo labai ilgų svarstymų ir nepaisant to, kad ir dabar yra tamsių dalykų /oscuri – jo žodžiais – pasikalbėjimas buvo italų kalba/, tačiau Vatikanas ryžosi padaryti tą žingsnį.

II. Tėvas Zecchini.

Mgr. Bargongini man pranešė, kad jau galutinai nutarta pakelti T. Zecchini į arkivyskupus; jo šventinimai bus greitai atlikti kard. Gasparri. Jis skiriamas Apaštališkuoju Delegatu Pabaltijai, t.y. Lietuvai, Latvijai ir Estijai. Jo rezidencijos vieta būsianti Rygoje, nes ten esą patogiau.

Kadangi Tamista, p. Ministeri, man jokių instrukcijų tuo klausimu nedavėte, nors aš jų buvau prašęs savo telegramoje nr. 660., tad negalėjau daryti jokių rezervų, pasitenkinau pabrėžti, kad iki šiol nesusilaukiau T. Zecchini revizitos. Pasirodo, kad jo dar Romoje nėra, tebesąs Trieste.

Del Apaštališkojo Delegato reikia pasakyti, kad einant kanonu 267 § 2, jis neturi jokių diplomatinių funkcijų, bet skiriamas tik bažnytiniams reikalams. Tas pat man pabrėžta ir Mgr. Borgongini'o, tačiau jis dar pridūrė, kad jei su kuria nors tų valstybių bus užmegzti reguliariniai diplomatiniai santykiai, tai Zecchini būsiąs prie tos valstybės akredituotas kaipo internuncijus.

III. Reguliarinių diplomatinių santykių užmezgimas.

Apie reguliarinių diplomatinių santykių užmezgimo reikalingumą, tur būt, netenka kalbėti, kol turime stengtis visur pastatyti savo akciją prieš lenkus.

Buvo kalbėta tuo klausimu ir su Mgr. Borgongini'u. Dalykų stovis toks: Vatikanas laukia atsako iš Lietuvos Vyriausybės į pripažinimo notą. Tad, prašyčiau Tamistos, p. Ministeri, kaip galima greičiau atsiųsti tekstą atsako į kardinolo notą, kurį asmeniškai galėčiau nunešti Kardinolui Gasparri, ta proga pasinaudojęs, ir žodžiu padėkoti.

Toliau eina atstovo prezentacijos klausimas. Kuomet Mgr. Borgongini pasakė, kad dabar su visa pompa galėsiu gauti audienciją pas Šv. Tėvą, atsakiau juokdamasis, kad tam dalykui reikia dviejų sąlygų: viena, kad mano Valdžia pavestų man atstovavimą, o antra, kad Vatikanas sutiktų su mano statomąja kandidatūra. Į tai jis šypsodamasis atsakė, kad kas liečia mano asmenį, tai Vatikanas tą pačią dieną telegrafu duosiąs savo sutikimą. Manyčiau, jei Tamista, p. Ministeri, numatytum mane atstovu, tai patogiausia būtų tai atlikti per Berlyno nuncijų Pacelli. Vatikanui sutikus su siūlomąja kandidatūra, kredencialai turi būti parašyti Šv. Tėvo vardu.

Pagaliau, nors apie tai ne mano dalykas spręsti, noriu padaryti porą pastabų del skiriamo atstovo rangos. Anaiptol, tai nėra mano asmeninis dalykas net tuo atžvilgiu,

jei mano asmuo būtų Tamistos numatytas, tačiau noriu pasakyti, kad mano nuomone reikėtų skirti atstovas ministerio rangoje. Motyvai tokie: visai kitokia padėtis ministerio Vatikane, su juo labiau skaitomasi, lengviau jis gauna reikalingas audiencijas net su Šv. Tėvu, kitaip traktuojamas visokių pralotų ir Vatikano valdininkų, pagaliau, savo ranga nebūtų jis žemesnis lenkų atstovui, kas kai-kada turi savo pliusų. Antra vertus, su ta ranga nesurištos jokios ypatingos reprezentacijos išlaidos, nes jų ir etatuose nenumatyta. Tiesa, asmeniškai ant atstovo uždeda daugiau bendravimo pareigų, žinoma, tas dalykas ypatingo malonumo nesuteikia, tačiau atstovas-ministeris visuomet gali elgtis sulig patarlės – sulig Jurgiu ir kepurė. Be to, Vatikano diplomatai teturi dvi rangas nuncijaus ir internuncijaus, o internuncijus kai tik atatinka įgaliotam ministeriui. Pakartoju, kad sakydamas tatai esu tolymas nuo bykokių savo asmeniškų ambicijų, bet man kaip išrodo, patsai geriausia gali spręsti apie tai.

IV. Nota Vatikanui del vysk. Eleuterijaus.

Taipogi šiandien įteikiau notą del stačiatikių vyskupo Eleuterijaus, pasinaudodamas medžiaga, kurią man prisiuntė p. Jonynas tuo klausimu savo raštu Nr. 24999 iš 27.X. š.m. Notos nuorašą siunčiu /Žiūr. priedas Nr.3./. Išdėsčiau Mgr. Borgongini'ui visą dalykų stovį. Jis mane pertraukė, sakydamas, ką-gi Šv. Sostas gali čia padaryti. Atsakiau, kad Lietuvos Vyriausybė protestuoja prieš tokį lenkų pasielgimą ir prašo Šv. Sosto intervencijos tuo klausimu. Be to pridūriau, manau, kad maža vilties, jog lenkai išklausys Šv. Sosto intervencijos, bet pačio Šv. Sosto interesas yra, kad padaryti intervenciją del šių motyvų: rusai labai pasipiktinę tokiu lenkų pasielgimu, o kadangi lenkai skelbiasi esą tikriausieji katalikai, tai stačiatikiai ir mano, kad lenkai nedarė to žingsnio be Vatikano sutikimo; tad Vatikanui kaip tik svarbu parodyti, kad jie nesutinka su tokiais lenkų metodais, juoba, kad Vatikanas laikosi savo misijos rytų ir vakarų bažnyčioms suartinti.

V. Santykiai su lenkais.

Paduodmas notą del Eleuterijaus, pasakiau, kad man nemalonu tuo pat laiku, kuomet apturėjau kard. Gasparri notą del pripažinimo, kur minimi geri santykiai su lenkais, turiu vėl protestuoti prieš lenkus. Borgongini tuojau tarė, kad kard. Gasparri išreiškė savo pageidavimą, kuris visai neriša. Atsakiau, suprantu tai, bet ir lietuviai nori taikiai ir draugingai gyventi su lenkais, bet to negalės būti, kol lenkai laiko užėmę Vilnių. Vilnius lenkams nereikalingas, jie tik jį laiko, kad tuo būdu daryti presiją į lietuvius visokioms unijoms sudaryti. Lietuviai jokių unijų nedarys ir niekuomet neišsižadės Vilniaus, taip jog santykių pagerinimo reikės labai ilgai laukti.

Tiek tik turėdamas šiuo kartu pranešti Tamistai, p. Ministeri, ir laukdamas teksto atsako į kard. Gaspari'o pripažinimo notą, šia proga naudojuos pareikšti Tamistai savo giliausios pagarbos.

Atstovas prie Šv. Sosto

LPPŠSAR, byla: Vatikano pasiuntinybė.
Politiniai pranešimai. Lenkai, kita 1920–1925.
Prapuolenis, Narjauskas, Macevičius, Bizauskas, Zecchini, kita.
Nuorašas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 19

Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* prie Šventojo Sosto K. Bizausko pranešimas premjerui ir užsienio reikalų ministrui E. Galvanauskui

Roma, 1923 m. spalio 30 d.
Nr. 389. Konfidencialiai.

J.E. p. E. Galvanauskui, Ministeriui Pirmininkui ir Užsienių Reikalų Ministeriui, Kaune.

Pranešimas Nr. 27.

Konkordato klausimas.

Tamistos įsakomas atvykęs Romon, nuvykau į Vatikaną pas Mgr. Borgongini-Duca pasikalbėti konkordato klausimu. Išdėsčiau visą dalyką, pabrėždamas, kad Katalikų Bažnyčios padėtis Lietuvoje visai nenormuota ir kad Lietuvos Vyriausybė norėtų todėl sudaryti konkordatą su Šv. Sostu.

Bekalbėdamas pranešiau, kad man teks apleisti Romą ir kad tur būt naujasis atstovas jau atsiveš projektą. Be to paklausiau, ar dar reikės tuo reikalu paduoti atskirą notą. Buvo atsakyta, kad būtų pageidaujama tuo reikalu nota, kurioje galėčiau ir pranešti, kad naujasis atstovas atvyks jau su projektu. Atsakiau negalįs tatai padaryti, nes nežinau, gal būt, Vyriausybė paves konkordato sudarymo derybas vesti ne naujam atstovui, o kam nors kitam.

Tad nors ir buvo žodžiu sutikta principe daryti konkordatas, bet eidamas jų pageidavimu, 19 š.m. įteikiau tuo klausimu notą, kurios nuorašą šiuo turiu garbės pasiųsti /Žiūr. priedas 1./

Pranešdamas apie tatai Tamistai, p. Ministeri, pasilieku gilios pagarbos reikšdamas.

Atstovas prie Šv. Sosto.

LPPŠSAR, byla: Vatikano pasiuntinybė.
Politiniai pranešimai. Lenkai, kita 1920–1925.
Prapuolenis, Narjauskas, Macevičius, Bizauskas, Zecchini, kita.
Nuorašas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 20

Lietuvos Atstovybės prie Šventojo Sosto reikalų vedėjo J. Macevičiaus pranešimas užsienio reikalų ministrui V. Čarneckiui

Roma, 1924 m. lapkričio 13 d.
N[r.] 44 Konfidencialiai.

J.M. Ponui V. Čarneckiui,
Užsienių Reikalų Ministeriui, Kaune.

Pranešimas I.

Įvykiai karo dienynan įrašoma kautynių pertraukoje, taip ir čia begalės žygių, vizitų ir visokio surišto su įsikūrimu laiko gaišinimo nuolatos neleido atsisėsti parašyti pranešimą. Dabar butas jau baigiamas tvarkyti, jei kas ateina, yra kur įvesti ir pagaliau suradau kurjerį ir yra kas atidaro durys ir laiškus išnešioja. Pasinaudodamas atsiradusią ramesnę valandėlę skubinu pranešti Tamstai, Ponas Ministeri, naujienas, kurias trumpai pranešiau šifr. Tel. 49 ir 47. Eidamas prie nuoseklumo stengiuos rekonstruoti įvykius paeiliui. Ateity vengsiu žinių akumuliacijos, pranešdamas tuč-tuojaus Tamstos žiniai kiekvieną svarbesnį daiktą.

Pirmieji žingsniai. Gavęs iš p. Klimo žinią apie telegramą, kuri pranešė mano paskyrimą, spalių 30 d. nuvykau į Segreteria di Stato notifikuoti Atstovybės prie Šv. Sosto atgaivinimą. Mons. Borgongini buvo posėdyje su lenkais, tai gavau pasimatyti tik su mons. Pizzardo. Šisai pranešė savo pasitenkinimą del įvykstančios reprise ir prašė telegramos nuorašo. Pasakiau už kelių dienų atnešiąs įgaliojimo

raštas. Paliečiau lenkų konkordato klausimą, pasakė, kad reikalas yra dar „in alto more“ – atviroje jūroje. Delegatas pasirašymui įgaliojimų neturįs, todėl projektas dar keliausiąs Varšuvon ir tik vėliau galės būt pasirašytas. Klausinėjo dėl mus santykių su Pabaltės valstybėmis, atsakydamas pabrėžiau lenkų sudarytos nenormalės padėties pobūdį tuose santykiuose, kas ypač pasireiškia konferencijų šaukimo metu. Gailestavo, kad yra taip, nes reikalinga buvo sudaryti bendrą frontą prieš rusų pavojų.

Lapkričio 4 d. gavau iš p. Klimo atėjusius paštu įgaliojimo raštą ir instrukciją. Ryt dieną nuvykau į Segreteria di Stato. Mons. Borgongini buvo išvykęs kažin kurį augštą svečią lydėti stotin, vėl gavau pasimatyt su mons. Pizzardo, prašiau jo audiencijos pas Kardinolą Sekretorių. Prašė ateit rytoj 6 val. vakare tiesiog į Kardinolo apartamentus. Įdaviau mons. Pizzardo įgaliojimų nuorašą. Kalbėjomės dar kiek lenkų klausimu, bet nieko ypatingo iš jo patirti negavau.

Vizitas pas Kard. Gasparri. Atvykau paskirtu laiku ir tuojaus buvau kardinolo priimtas. Trumpai pareiškiau, kad Atstovybė buvo palikus po buv. Atstovo paskyrimo Vašingtonan vakantinė ir, kad dabar mano Vyriausybė akivaizdoje rengiamo su lenkais konkordato pasiskubino paskirti savo atstovą Šv. Sostui. Reiškė pasitenkinimo ir balsiai paskaitė mano jam įduotą jau įgaliojimo raštą, klausinėjo, kaip reik tikrai ištarti mano pavardę etc. Dar kiek pakalbėjus ėmė keltis atsisveikinimui. Laike pasikalbėjimo jisai pasakė, kad tuč tuojaus vargu ar mane galės Šv. Tėvas priimti, nes laikas esąs išskirstytas, bet už kelių dienų galiu būti tikras, kad audiencija bus paskirta. Iš viso buvo kalbėta apie 12–15 min. Įspūdis malonus.

Ryt rengiuos vėl eiti į Segreteriją di Stato, kad susirinkti žinių del lenkų nuveiktų darbų.

Atsiprašau už netvarkingą pranešimą ranka rašytą, nesuskubau rasti mašinėlei kaspino, nes Romoje „Torpedo“ labai sunku gauti, esamas taip per tuos metus išdžiūvo, jog visai nerašo.

Prašau prie tos progos priimti mano augštos pagarbos žodžius.

J. Macevičius
Atstovybės prie Šv. Sosto Reikalų vedėjas

LPPŠSAR, byla: Lietuvos Atstovo prie Šventojo Sosto
p. J. Macevičiaus pranešimai
(dėl Šv. Sosto konkordato su Lenkija).
Originalas. Rankraštis.

Dokumentas Nr. 21

Lietuvos Atstovybės prie Šventojo Sosto reikalų vedėjo J. Macevičiaus pranešimas užsienio reikalų ministrui V. Čarneckiui

Roma, 1924 m. lapkričio 24 d.

Konfidencialiai.

J.M. Ponui V. Čarneckiui,
Užsienių Reikalų Ministeriui, Kaune.

PRANEŠIMAS III.

Vakar turėjau pasikalbėjimą su mons. Borgongini, kursai vedė derybas del konkordato su lenkais. Kalbėtasi apie 55 min. Monsinjoras Borgongini visuomet buvo bene palankiausias Vatikane mums žmogus, todėl iš jo gautų informacijų netenka įtarti perdėtomis del asmeniško upo ar pažiurų, bet prisieina įvertint kaipo dabartinio Šv. Sosto mus reikalu nusistatymo atspindį. Turiu pabrėžti, kad iš pirmų kontaktų su Vatikano žmonėmis pastebėjau, kas yra visai netūralu, kad jie žymiai atsilikę per tuos metus, kol Lietuva nebuvo Vatikane atstovaujama ir kalbėdami operuoja paprastais lenkų argumentais. Tas apverktinas pasėkmes kiek tik galėdamas taisau. Noriu perspėti, kad galėčiau patiekti kuo pilniausią karakteringų pasikalbėjimo momentų vaizdą, savo replikas į mano interlokutorio pasakymus tepaduosiu tik ten, kur jos pagimdytos vietos ar momento apystovomis; visur kur vartojau mūsų paprastą, semtą iš paskutinių Vilniaus ir Klaipėdos geltonų knygų, argumentaciją, jos nekartosiu, todėl kad tai mums visiems ne naujiena, o taip pat kad duoti didesnį reliefą mano interlokutorio žodžiams.

Sutartu laiku, t.y. XI. 19 iš ryto, 9 su puse val. atvykau į Segreteria di Stato; netrukus pasirodė mons. Borgongini ir pasikvietė pas save. Pasveikino dėl paskyrimo, pridurdamas, kad jam malonu buvo sužinoti mano nominaciją ir Lietuvos atstovybės atgaivinimą. Pareiškė savo pasigailėjimo, kad negavom pasimatyti, kada aš pirma kart buvau jo ieškojęs, nes buvo posėdy su lenkais, kur buvo baigiama svarstyt konkordato projektą; kitus vėl kartus buvo ko-nors sukliudytas, buvo išvažiavęs, sirgo. Padėkojau už sveikinimus, pridėdamas, kad malonu jog pagaliau gavau su juo pasimatyti. Po to pradėjau kalbą, pranešdamas jam keistą spaudoje pasirodžiusią žinią apie vysk. Matulevičiaus artimą prašalinimą. Paprašiau jam tikslesnių žinių, išverčiau iš „Ryto" No 256, kurį čia pat turėjau, kalbamas vietas. Mons. Borgongini griežtai neigė, kad lenkai būtų statę vysk. Matulevičiaus pašalinimą kaipo sąlygą

konkordato pasirašymui. Nėra paslaptis, kad lenkų ekstremistai, tarė, tokių minčių turi, bet kiek man yra žinoma, čionai tų minčių nieks nereiškė. Baigus man versti pasažą apie siūlomus Vilniaus katedrai kandidatus, jis išsireiškė: – arba tas kas tą paskaitą Vilniuje laikė proto neteko, arba anas kur tas žinias laikraščiui padavė, vienas jų yra beprotis! Tiesa, tęsė, lenkai daro žygių prieš vysk. Mat. asmenį ir nebe nuo vakar dienos. Nebe pirmi metai, kai lenkų atstovas skundžia Šv. Sostui vysk. Mat. – Kas gi, sakau, jam yra inkriminuojama? – Vyriausias motyvas, sako, esąs kad vysk. M. neturįs lenkų pilietybės. Atsakau, kad gal Vilniaus kraštui lenkų pilietybė nėra taip būtina, kol galutinai to krašto likimas nėra išspręstas. – Mes turime, sako, skaitytis su faktais ir turėdami omeny ne ką kitą kaip dvasinius anų vietų gyventojų reikalus, jų apsaugojimui turime tartis su tais, kas ten šeimininkauja. Juk, sako, jei man reikalingas kambarys, aš einu tartis su tų, o ne gretimų namų savininku. Taip, atsakiau, bet jei man kas būtų pranešęs, kad savininkas yra namą neteisėtai įgijęs arba nepilnateisiai jį valdo, pirm sutartį būtinai pasirūpinčiau surinkti apie tai informacijų ir sykį įsitikinęs, kad žinios turi pamato, turėčiau pagalvoti ir įvertinti „titolo di possesso“, t. y. kiek nuosavybė yra teisėta. Išvadžiojimas matomai nepatiko. – Ma noi non possiamo entrare nella valutazione dei titoli di possesso, dobbiamo prender i fatti come sono. – Tuomet, sakau, jus tiktumėte daryti konkordatą ir su Želigowskiu. Kuomet jis ten buvo šeimininku, nežiūrint, kad jis viso pasaulio pasmerktas ir pati Lenkija jam maištininko vardo nepagailėjo. Sukinėjo aplinkui, bet stačiai į klausimą atsako negavau. Kad užmigdžius domę palaidau temą, kalba grįžo vėl į vysk. Mat. Mat, man rūpėjo ištraukti pripažinimą Želigowskio režimo neteisėtu ir laikinu, tada remiantis tuo, kad toj srity nieko naujo neįvyko kaip 1) pravedimas „laikinos“ demarkacinės linijos, padalinant prieš Lietuvos norą neutralinę zoną ir 2) ambasadorių konferencijos nutarimas, nesunku butų išvesti, kad darydami čia skirtumą jie ipso ima vertinti pozityviai amabasad. Konfer. Nutarimą, tai yra sugaučiau bepriештaraujant sau pačiam, nes kaip sykis jo argumentas buvo, kad jie tur to vertinimo „valutazione“ vengti. Bet jis irgi gudrus – nesidavė. Paskui kalboj dar kartą į tą temą grįžau ir pagaliau stačiai pasakiau, kad ką jis sako, vis nėra atsakymas į mano klausimą ir vistik taip ir negavau galutinio atsakymo, ar jie skiria, ar ne tuos du režimus.

Tai, kaip sakiau, buvom grįžę prie vysk. M. klausimo. Užtikrino, kad Šv. Sostas, kiek tai nuo jo priklauso, gins vyskupą ir savo sutikimo jo pašalinimui, kas Šv. Sostui būtų „sacrifizio troppo grave“, be ypatingai svarbių priežasčių neduosiąs. – Jeigu lenkai jėga jį išvytų, pridūrė, protestuosime. Priminiau čia turinį Pijaus XI autografinio iš 1922 m. vasario mėn. vyskupui Matulevičiui siųsto laiško. – O, pasakė, to nieks užginčyti negali, kad jis labai geras, retas ganytojas, bet jo padėtis labai sunki!

Čia noriu kiek nuo pasikalbėjimo atsitolinti, kad pranešti nuomonę tais reikalais Varšuvos Nuncijaus mons. Lauri, kuris maždaug tuo pačiu laiku kaip ir mūsų Zecchini buvo pašauktas Romon. Nuomonė patirta iš prof. Turchi lupų, jiedu gerai pasipažįsta. Tai įsidėmėtinas dalykas, kad čia jo nusistatymas pilnai supuola su mons Borgongini pareiškimais. Lauri manąs, kad nors vysk. Mat. ir labai geras Ganytojas, nebūdamas lenku, jis nuolat bus lenkų užsipuolimų objektu, ir pagaliau lenkai jam sudarysią nepakenčiamas sąlygas, kad jam vis vien nieko kita nebeliks kaip pačiam pasitraukti. Del Vilniaus jis irgi manąs, kad faktai yra lenkų naudai ir realiai politikai lietuvių aspiracijos maža tegali turėti vertės. Pirmiau negu grįšiu prie tolimesnio pasikalbėjimo su Borgongini atpasakojimo, noriu dar paminėti girdėtą iš vieno Romoj bestudijuojančio kunigo baltgudžio, kursai nesenai buvo atsilankęs pas tebesantį dar Romoj mons. Cieplaką. Kai Cieplakas bekalbėdamas pažymėjo, jog baltgudžiai Vilnijoje turi jaustis gerai del vysk. Matulevičiaus ten buvimo, jis provokuodamas pastebėjo, jog esą Matulevičiaus dienos Vilniuje suskaitytos. Tuomet Cieplakas atsakęs:... „Matulewicz w Wilnie byl, jest i będzie“. Kaip šį pasažą suprasti – nežinau, aš ėsu linkęs priimti jį tiesiog à titre d'information, jokios ypatingos išvados nedarydamas.

Kai mūsų su mons. Borgongini pasikalbėjimas vel grįžo prie Vilniaus, pavartojau visus mūsų argumentus del okupacijos neteisėtumo ir dabartinio sutvarkymo laikinumo, pridurdamas kad jei Šv. Sostas yra verčiamas aplinkybių daryt su lenkais konkordatą pirmiau negu paaiškės situacija, teišima Vilnijos bažnytinio administravimo klausimą iš bendro su Lenkais konkordato, pastatydamas Vilniaus vyskupiją į tiesioginę priklausomybę nuo Romos ir tuo pačiu išvengdamas lenkų užgrobimo sankcijonavimo – kaip minimumas toksai provizoriumas gal galėtų patenkinti mano Vyriausybę, užbaigiau. – Bet tuo būdu juk neigtume ambasadorių kon. Nutarimą, jus negi per mus galite atgauti Vilnių. Padarykit, kad ambasadoriai jums jį grąžintų, mes tada tuč-tuojaus pasirašysime konkordatą del tos sryties sutvarkymo su jumis. Konkordatas nėra skiriamas amžiams, tad nera reikalo provizoriniai tvarkyti Vilnijos krašto likimą, pasikeis padėtis, bus pakeistas ir konkordatas. Mums rūpi tiktai dvasinių vietos gyventojų reikalų apsaugojimas, ir kad jie nenukentėtų darytume kad ir su pačiu velniu, jei ryt jis taptų ten šeimininku. Vokiečiai okupavo Francuzų – Prusų kare Lotaringiją, tarėmės su jais, šiandien Lotaringiją valdo Francija, tvarkom to krašto reikalus su ja. Nuo vengrų atkirsta Transilvanija pateko po Rumunijos valdymu, nepaisydami visų Vengrijos skundų, kad jiems prievarta buvo išplėštas sutikimas, mes jiems net kalbėti neduodame Transilvanijos tema. – Ir turite raciją, toliau tęsiau, neturėjo parašo dėti ant atidalinimo akto, o sykį pasirašę gali gailėtis, bet tenka tylėt. Kas kita Lietuvos atveju, ji ne tik niekuomet nebuvo savo parašo davusi sutikimą Vilniaus krašto užgrobimui, priešingai, ji niekados nesiliovė iškilmingai

protestavusi viso pasaulio akivaizdoje prieš lenkų agresingos imperialistinės politikos žygius; tai lenkai, pridūriau, sugeba pasirašydami Suvalkuose internacionalinio pobūdžio aktą, kur jie pripažįsta Vilnių Lietuvai, ryt dieną siųsti savo kariuomenės gaujas jį okupuoti. Tai ką tamsta norėtum kad mes statydami Vilniaus kraštą išimties padėtin imtume kovoti su Amb. Konferencija. – Bet argi Šv. Sostas nemato padėties nenormalumo, atsakiau, juk jūs ir Tautų Sąjungos autoritetą irgi pripažįstat, tai turėkit omeny, kad Tautų Sąjunga nėra niekuo ambasadorių nutarimo pripažinusi, Vilniaus ginčas ir šiandien tebestovi Tautų Sąjungos dienotvarkėj, T.S. nėra atšaukusi savo tuo reikalu nutarimo iš 1922.I.13. kur ji pareiškia, kad T.S. negalinti pripažinti ginčo išrišimą, jei tat įvyktų ne pagal josios rekomendacijas arba be abiejų suinteresuotų pusių sutikimo. Pirmoji alternatyva suiro, tad belieka antroji. Ar šiai pastarajai atitinka ambasadorių konferencijos nutarimas, ar ne, sunku pasakyti. – Bet faktinai ambasadoriai klausimą nusprendė ir šiandien to krašto šeimininkė yra Lenkija, kol ji iš ten neišvyta, turime traktuoti su ja. Vokietija kare liko sumušta, bet tegu ryt Vilgelmas su savo kariuomene užima visą Franciją, mes pasirašysime su juo konkordatą Paryžiuje! Palaukę, sakau, kol francūzai pasirašytų su juo taikos traktatą, tad nedarykit skriaudos ir neteisybės Lietuvai, nes kitaip sunku but pavadinti tą aktą, kurį Šv. Sostas žada padaryti, saugodami dvasinius gyventojų vienapus linijos reikalus, atsižvelgkite taip pat ir dvasinius kitapus esančių žmonių reikalus. Juk, sakiau, toksai Šv. Sosto aktas liečia ne vien Vilniją, bet gyvai užgauna visą Lietuvą ir skaudžiausioj srity, nes veda į aštrų konfliktą religinius lietuvių jausmus, jų karštumą Šv. Sostas pakankamai gavo patirti per lankiusius mus žemę savo Atstovus, su Tėvybės meile.

Noriu tikėti, tęsiau toliau, kad tokio smūgio Šv. Sostas nenorės Lietuvai padaryt, juoba kad tai visai ne jo interesuose. Neteisybė visuomet tokia ir paliks. Lietuvos valdžia, politikoj nusimananti visuomenės dalis, atsižvelgdama į sunkias apystovas, kurios verste privertė Šv. Sostą būtinai panašų nelaimingą konkordatą sudaryti, galėtų gal iš dalies išteisinti tą skriaudą, bet ką pasakytų liaudis, kuriai teisingumas yra dalykas absoliutus, ypač jei Šv. Sosto priešų kurstomi! – Ne mes tas išvadas darom, liuosi jų nedaryt, jei liaudis tamsi, ją reikia šviesti, buvo atsakas. Ilgas ir gana karštas pasikalbėjimas matomai nuvargino mano interlokutorių, jis ėmė rodyti aiškaus nekantrumo ženklus, iš kitos pusės ir mano šiam kartui visi šoviniai buvo išleisti, tad paskubomis painformavau apie mus paskutiniosios notos ambas. Konferencijai turinį ir žadėjau neužilgo atnešti mūsų geltonąsias knygas, kad jam būtų prieinama ir tas, ką altera pars tuo reikalu mintyja. Buvau norėjęs pridurt, kad pasikalbėjimas man daro įspūdžio, kad taip sunku susišnekėt, todėl kad jų operuojama vien tik lenkų argumentais, bet galėdamas susilaukti klausimo, kodėl gi mes savų neteikėm – nutylėjau. Atsisveikinom iki greito pasimatymo, jis palydėjo iki durių, jo laukė jau kiti.

Tad prie išvados. Nepaisant visų mano argumentų, jo nenusileista nė pėdos. Bene bus Vatikano perdaug užsiangažuota lenkams, tuomet, nereferavęs mūsų pasikalbėjimo Šv. Tėvui, jis ir negalėjo nė nusileisti, nė duoti vilties. Mums tad tenka ieškoti priemonių savo kontrakciją sustiprinti, kad nors dalinai atitaisyti sunkias pasekmes nedovanotino visų metų tūnojimo. Mums su ponu Klimu tuo reikalu besitariant dvi paraleles priemones. Viena – Kaune tuojaus konkrečiai pradėti ne prisiruošimą, bet pačias derybas del konkordato sudarymo, juoba kad išvažiavęs XI. 17 iš Romos mons. Zecchini gavo ne tik įgaliojimų, kaip pats man sakė, bet dar tur būt ir instrukcijų, nes buvo priimtas 2 kart Šv. Tėvo, atvažiavęs ir prieš išvyksiant. Jei politiniais motyvais tuoj prie konkordato prieiti nenorima būtų, derybas galima visuomet ir užtęsti, ir suspenduoti, ir nutraukti, kad patogesniu laiku vel atnaujinti. Dabar svarbu tą dalyją pastūmėti konkrečiai pirmyn, nes juk Šv. Sostas nota N-24128 lygiai metus tam atgal pareiškė savo visšką sutikimą ir norą pradėti konkordato derybas. Derybų metu visokia mus informacija bei pageidavimas įgyja daugiau obligatyvės reikšmės. Antra – gal dalinai būtų atitaisyta ilgo tylėjimo žalingos pasekmės, jei Lietuva siųstų ir tai nepervėlai, kol lenkų – Vatikano konkordatas dar nėra faktas, delegaciją, kuri tautos ir Episkopato vardu iškilmingai praneštų Popiežiui lietuvių gilų pasitikėjimą Šv. Sosto išmintim ir teisingumu ir viltį, kad šiuo atveju Lietuva nebus nuskriausta. Tai yra tik idėja, kiek ji tinka, tai mūs Vyriausybės spręstina. Jei atsižvelgti į tai, kad pražiopsota daug ir visiškas Vilnijos inkorporavimas Lenkijos bažnytinėn provincijon nėra pagaliau /ypač tokių minčių ima rastis po tokio pasikalbėjimo, kaip čia aprašytas/ visai negalimas daiktas, gal kartais fiasco gauti tylomis geriau negu viešai – tai Tamstos, Ponas Ministeri, kompetencijos klausimas, aš tik jaučiu pareigą pranešti, jog veikti reikia kuriuo nors būdu ir veikti reikia smarkiai.

Tuo tarpu turiu sekmadienį popiet audienciją pas Kardinolą, o antradienį ar trečiadienį gausiu pasimatyt vėl su mons. Borgongini, gal tam kartui jis turės kokią nors gerą naujieną.

Prie šios progos prašau priimti, Ponas Ministeri, mano gilios pagarbos žodžius.

Atstovybės prie Švento Sosto reikalų vedėjas.

LPPŠSAR, byla: Lietuvos Atstovo prie Šventojo Sosto
p. J. Macevičiaus pranešimai
(dėl Šv. Sosto konkordato su Lenkija).
Nuorašas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 22

Lietuvos Atstovybės prie Šventojo Sosto reikalų vedėjo J. Macevičiaus pranešimas užsienio reikalų ministrui V. Čarneckiui

Roma, 1924 m. gruodžio 19 d.
[Nr.] 98. Konfidencialiai.

J.M. Ponui V. Čarneckiui,
Užsienių Reikalų Ministeriui, Kaune.

PRANEŠIMAS V.

Gavus Tamstos telegramą 1051, ėmėm su ponu Klimu studijuoti inspėjimo notos redakciją ir ją nustačius, gruodžio 3 d. perrašiau notą ir susitariau su Vatikanu del audiencijos pas Kardinolą rytojaus dienai 6 val. vakare. Tuo tarpu XII.4 rytmetį gavau Tamstos telegramoj 1063 praneštą žinią apie vykstančią Romon delegaciją ir paraginimą inteikti inspėjimo notą. Akyvaizdoje delegacijos vykimo nusistačiau, įduodant notą, jokių minimumų nenurodyti, o tik pasitenkinti pabrėžimu svarbiausių notos minčių, kad neužbėgčiau už akių delegacijos darbui, kuri tam reikalui galėjo vežtis naujų parėdymų.

Inteikimas Kardinolui Gasparri įspėjimo notos. Gruodžio 4 diena 18 val., kaip kad buvau susitaręs, atvykau pas Kardinolą. Salione susitikau su mons. Pizzardo, jam del delegacijos nieko nesakiau, nes buvau tai rezervavęs del tam tikrų kronologinių motyvų rytdienai. Netrukus kard. pasikvietė pas save. Pasakęs, jog turiu garbės įteikti jam savo Vyriausybės vardu notą /priedas I/ įdaviau ją jam. Paskaitė tylomis. Jam baigus skaityt, tariau: „ – Lenkų – Šv. Sosto rengiamas konkordatas, Eminencija, vis daugiau ir daugiau iššaukia susirūpinimo visuose visuomenės sluoksniuose Lietuvoje. Ak šitaip?! Pertraukė kardinolas. Taip, pagaudamas progą atsakiau, Eminencija, Lietuvoje ėsama didelio minčių bruzdėjimo prie vienos tik gipotezos, kad Šventasai Sostas galįs, praeityje patsai nuo smurto, kurio pasekmės ir šiandien tebera dar jaučiamos, nukentėjęs, – tiesioginiai ar netiesioginiai pripažinti padarytą visų pasmerkto generolo-sukilėlio coup de force, atiduodamas smurtu Lietuvai atimtą Vilnių ir kitas grynai lietuviškas žemes lenkų bažnytinėn jurisdikcijon!". Pažiūrėsime, atsakė kard., konkordatas nėra dar pasirašytas, pamatysime... – „Lietuva, pridūriau besikeldamas nuo kėdės, nes kardinolas ėmė irgi keltis, pilnai pasitiki Šv. Sosto bešališkumu ir teisingumu..." Tuo pasimatymas ir pasibaigė.

Pas mons. Pizzardo del audiencijos delegacijai buvau atsilankęs sekančią /XII.5/ dieną. Pradėjau nuo to, kad vakar kai su juo mačiausi, ėjau pas kardinolą inteikti

notą ir pasikalbėjime nupasakojau kardinolui nepaprastai intemptą mus visuomenės upą del lenkų daromų pastangų nuvesti Šv. Sostą klaidingu taku. O šiandien gaunu telegrafu pranešimą, kad to upo aidas, Lietuvos katalikų visuomenės delegacija yra jau kelionėj ir rytoj, t.y. XII. 6. Bus Romoj, kad pranešti Šv. Sostui savo tautos susirūpinimą ir išdėstyti savo reikalus, priduriau, kad tur but reikėtų pirm eisiant pas Šv. Tėvą delegacijai atsilankyti pas kardinolą /nors Papa ir ne konstitucinis monarkas tokiais atvejais visados taip daroma/. Žinoma, atsakė, tamsta prezentuosi pirma Kardinolui, o jau paskui bus audiencija pas Šv. Tėvą ir pažadėjo patelefonuot, kada Kardinolas priims.

Po to kalbėjomės apie pusvalandį mūsų politiniais bei bažnytiniais reikalais, suvartojau visa medžiagą, kurios tik turėjau iš oficialių šaltinių, spaudos ir privačios mano korespondencijos. Pasakiau jau nemaža stiprių dalykų, klausė ar ėsu tai pasakojęs Kardinolui. Dėja, atsakiau, Kardinolas kaskartą, kaip aš pas jį nueinu, visada skubinas ir todėl neturėjau dar progos jam to papasakoti. Atsakė, kad paskiausiu laiku Kardinolas esąs užverstas darbų, ir apsiėmė pats jam visa ką pranešti. Paklausė, ar negalėčiau aš del patogumo pagaminti tuo reikalu pro memoria. Atsakiau, jog visa ką esu sakęs tai yra privačiu būdu gautos informacijos ir tuo pat titulu ir jam papasakotos.

XII.6 atvyko delegacija. Apie jos žygius nėr reikalo smulkiai rašyti, nes ji pati žodžiu tatai pilniau ir tiksliau yra nupasakojusi. Sekmadieny XII.7., 11 val. nuvykom pas Kardinolą Gaspari, ilgokai lukterėję buvom įvesti pas jį. Pasikalbėjimas truko visą valandą. Vakare 20 val. Atstovybės prie Šv. Sosto buvo keliami delegacijai pagerbti pietūs. Pirmadienį, 17 val. ten pat buvo surengta arbata, kur be delegacijos, buvo sukviesti visi Romoj besimokiną lietuviai-kunigai. Antradienį XII. 9 buvo arbata Atstovybėje prie Kvirinalo. Per visą delegacijos Romoje buvimo laiką kasdien ar tai pas mane, ar pas poną Klimą, ar viešbuty pas delegacijos Pirmininką buvo posėdžiauta ir tartasi, šio darbo vaisiai – du delegacijos laiškai ir 1 promemoria, jos įteikti Segreterijai di Stato.

XII. 10., 9,30 val. buvo paskirta audiencija pas Šv. Tėvą, kuri įvyko toli gražu ne toj formoj, kaip buvo laukta.

Po audiencijos atsilankėme vėl pas kard. Gasparri, kaip tat paprastai daroma.

Ketvirtadienį XII 11 pusiau dešimtą nuvykom visi, išskyrus prel. Staugaičio, pas mons. Borgongini. Baigus kalbėti, delegacijos nariai atsisveikino ir išėjo, o aš užtrukau, kad išaiškinti, kodėl tokia menka buvo paskirta delegacijai audiencija. Pabrėžiau, kad čia neišvengiamai bus duota šiam dalykui tam tikra interpretacija, nes prieš norą susidaro inspudis, jog buvo vengta apsimainyti nors pora žodžių su delegacija. Insistavau, kad turi būti atitaisyta [padėtis], skiriant prel. Staugaičiui skyrium audienciją. Reiškė abejonės, ar galima bus tatai įvykdyti, nes laikas del daugybės atsilankančių asmenų ir delegacijų, sąryšy su Tautų Sąjungos Tarybos sesija, esąs

visas išskirstytas ir vargu ar atsirastų galimybės ūmai gauti audienciją, kad ir prie geriausių norų. Patarė kreiptis į mons. Pizzardo.

Nuėjęs pas mons. Pizzardo, užsipuoliau dar smarkiau. Pradėjo teisintis, kad buvo keblus dalykas, kad Papa jei būtų priėmęs visus drauge, jei į jį būtų kreiptasi politinio ginčo reikalais, negalėtų atidaryti burnos ir ištarti žodžio, nes iš žodžio paskui pasidaro ištisas straipsnis laikraščio lapuose, o tylėti lyg nieko tame reikale nenusimanąs irgi negalėtų. Atsakiau, jog turėjo mane painformuoti del tų sunkumų, nes laiko buvo ir galima būtų rasti tinkamą išėjimą, o ne taip netikusį, kaip kad jų buvo padaryta. Juk, sakau, galėjot įvesti delegacijos pirmininką, o po audiencijos jau įvesti kitus narius, kuriuos tik perstatytų Šv. Tėvui, kaip kad paprastai daroma, kada eina audiencijon atstovybių šefai su personalu. Kaip gi, sako, dabar atitaisyt. Ryt, sakau, delegacija išvyksta, duokit Pirmininkui šiandie audienciją. Dabar, sako, reikalas ima būti ekstraordinarinis, nebe ordinarinis, tai turi padaryti mons. Borgongini, einam, sako, pas jį.

Nuejova. Pasirodė, kas tai pas jį besėdįs. Tada mons. Pizzardo, paprašęs manęs palaukti salione, pats per užpakalines duris nuėjo pas mons. Borgongini. Po kelių minučių išėjo ir sako: „O, juk vienas delegacijos narys profesorius buvo iškėlęs ir gynęs reikalą įkūrimo prie universiteto greta katalikų teologijos f-to dar protestantų f-to. Juk pas jus Valstybės Un-te yra ir vienas, ir kitas. Užginčijau griežčiausiu būdu tą dalyką. Tada, sako, reikės šį nesusipratimą išsklaidyti, o del audiencijos aš telefonuosiu Tamstai, sako, apie 2 val. Kadangi tuo laiku Delegacija kėlė pietus, tai pasiūliau aš pats jam patelefonuot.

2 val. telefonu sužinojau, jog nėr jokios galimybės duoti kad trumpiausios audiencijos, ir Šv. Tėvas ryt rytą išreiškė noro laikyti Lietuvos intencija delegacijai rezervuotas Mišias. Prašė pasakyti, ar būsime, kad galėtų atsiųsti bilietus. Pažadėjau už valandos atsakyti. Del delikatumo to reikalo mūsų buvo nutarta eiti. Tad pranešiau, o vakare gautas buvo bilietas.

XII. 12, 7 val. 30 min. klausėm Šv. Mišių Jo privatinėj koplyčioje.

Tą pat dieną po arbatos, kuri buvo surengta Atstovybės prie Šv. Sosto, delegacija išvyko atgal Lietuvon.

Gruodžio 14 dieną gavau iš kard. Gasparri atsaką į mano notą No 65, kurios nuorašą ir vertimą čia pat pridedu /Pried. I./.

Pasinaudodamas šia proga prašau Tamstos, ponas Ministeri, priimti mano aukštos pagarbos jausmus ir visiško nuolankumo patikrinimą.

Atstovybės prie Šv. Sosto Reikalų Vedėjas.

LPPŠSAR, byla: Lietuvos Atstovo prie Šventojo Sosto
p. J. Macevičiaus pranešimai
(dėl Šv. Sosto konkordato su Lenkija).
Nuorašas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 23

Lietuvos Atstovybės prie Šventojo Sosto reikalų vedėjo J. Macevičiaus pranešimas užsienio reikalų ministrui V. Čarneckiui

Roma, 1925 m. balandžio 6 d.
Nr. 34. Konfidencialiai.

J.M. Ponui V. Čarneckiui,
Užsienių Reikalų Ministeriui, Kaune.

PRANEŠIMAS VII.

Vykstant dr-ui Purickiui Kaunan skubu perduoti Tamstai, Gerbiamas Ponas Ministeri, žiupsnelį žinių apie tai, kas nuo paskutinio mano pranešimo VI iki šiai dienai čia Romoje įvyko. Plačiai apie visa tai, be abejo, painformuos Tamstą grįžęs dr-ras Purickis, todėl ne tiek aprašinėsiu čia pačius įvykius, o juo labiau vengsiu daryt iš jų by-kurias išvadas, kurios, deja, savaimi aiškios, tik stengsiuos kiek galima didesne precizija atpasakoti turėtus Vatikane pasikalbėjimus, kurių lemianti rolė yra perdaug svarbi, kad galėtų būt vietos precizijos trūkumui.

Dr-ras Purickis atvykęs Romon III. 17, rado dalykus kaip mano pranešime VI aprašyta. Aš buvau suspenduotas, t.y. faktinai buvo Vatikano iniciatyva „sub conditio" atsiprašyti, nutraukti santykiai. Savo iniciatyva neatsiprašiau, nes anuo metu teturėjau laikraščių žinias apie Zecchini buto bombardavimą ir galėjau suponuoti, kad toks mano žingsnis galėtų nesulaukti pritarimo, tad užklausiau telegrafu. Jau 2 dienas laukiau atsako, kai atvyko dr-as P. Jisai, reikalų stovį sužinojęs akivaizdoje būtinumo, pradėjimui akcijos, suspendavimo pabaigos, savo atsakomybe man pavedė oficialiai atsiprašyti, ką ir padariau, gavęs audienciją, III. 19. Į tą tarpą atėjo M-jos leidimas tuo pačiu reikalu.

Kas dėl Jūsų rašto iš III. 12, mūsų buvo nutarta klausimas pastatyti taip, kad tik atsiklausti Gasparri priv. Sekretoriaus, kursai jojo laiką skirsto, kuomet kardinolas priima, ir vykti abiem, bet vėlesni įvykiai parodė, jog buvo bereikalningas tasai formos jieškojimas paties Vatikano ji buvo išanksto apsvarstyta ir surasta!

Per Poną Jonyną atsiųstoji nota mūsų buvo rasta reikalinga keisti. Tuo tarpu kardinolas apsirgo influense ir pasveikęs išvyko savaitei laiko pasigydyti palei Neapolį. Jo sugrįžimas buvo laukiamas III. 29–30.

Į tą laiką aplankėme Vokietijos Ambasadorių prie Šv. Sosto (III.24), buvome pas P. Genocchi, buvusį Šv. Sosto Vizitatorių Galicijoje, kursai turėjo progos iš arti

pažinti ir įkainoti lenkus, taip pat buvome pas P. M. Herbigny S.J., kursai dalyvavo Popiežiaus misijose Rusams (badui) šelpti ir yra vienas renovuotų žinovų Europos Rytų bažnytinių reikalų. Buvom norėję atsilankyti ir pas kongregacijos pro Ecclesia Orientale Sekretorių Mons. Isaia Popadopulos, bet jisai serga ir šiandien dar nėr pasveikęs. Be to, dr-ro Purickio buvo iškelti pietūs p. Aurelio Palmieri, garsiam rusų bažnyčios reikalų žinovui, *Institute per la Europa Orientale*, Slavų Sekcijos Direktoriui. A. Palmieri prašė suteikti jam medžiagos, kurią jisai apsiėmė panaudoti savo instituto leidžiamame mėnesiniame žurnale.

Taip berengiant dirvą ir ruošiant protesto notą ir tam tikra aide-memoire, prisiartimo kardinolo Gasparri sugrįžimas.

III. 30 iš ryto paskambinau kardinolo Sekretoriui klausdamas, ar priima Kardinolas. Pasirodė esąs užimtas posėdyje, todėl dar prašė paskambinti apie 12,30. Paskambinus antrą kart prašė tuojaus vykti, nes neužilgo kardinolas vėl busiąs užimtas. Pasiskubinom, kardinolą radom dar neišėjusį, padavę korteles laukėm. Po kelių minučių išėjęs kardinolo sekretorius labai atsiprašydamas pasakė, jog kardinolas labai gailisi bet negalėsiąs priimti, nes vėlu ir neturįs laiko daugiau, ir prašo apie reikalą pasikalbėti su mons. Borgongini. Tada paklausiau, ar kitą dieną kardinolas negalėtų paskirti valandos. Atsakė, kad dėl to reikia kreiptis į mons. Borgongini, kuris ir galėsiąs pasakyti event. laiką kada galima būtų pamatyti kardinolas. Nieko kito nebeliko kaip atsisveikinti. Persiskyręs su dr-ru P. nuėjau pas Borgongini, kuris jau buvo iš biuro išėjęs namo. Jis buvo bevalgąs. Luktelėjau keletą minučių. Po to išėjo mons. Borgongini. Perdaviau, jog yra atvažiavęs spec. valdžios delegatas protestui inteikti ir išdėstyti Šv. Sostui Lietuvos pažiūrą į lenkų konk.; kad buvom nuėję pas kardinolą ir jis nebegalėdamas priimti per Sekretorių prašė pasikalbėti su juo. – O kaip jo pavardė – Purickis? – perklausė. – Taip, sakau. Matai, tamsta, atsakė jis, ne kardinolas, ne aš jojo negalime priimti. Kodėl Jus nepaklausėte pirm jį siunčiant, ir iš viso aš nematau reikalo specialinį delegatą siųsti, turint nuolatinį atstovą. Paskui del protesto, Jūs – sako – gerai pagalvokite, ar verta protestą raštu reikšti. Rašant dalykai įgyja tam tikro karakterio. Į rašytą protestą mes raštu atsakysime atremdami visus priekaištus. Del delegato asmens, sako, gerai kad aš nesusitikau su juo čionai, nes negalėčiau nė jam rankos paduoti, nė su juo pasisveikinti, nes jau 28 vasario parašė straipsnį, dabar neatsimenu kuriam laikrašty, prieš popiežių ir Šv. Sostą, vartodamas netinkamus vulgariškus išsireiškimus. Juk jis yra kunigas, juo labiau renkant delegatą reikėjo į tai atsižvelgti. Tada dar nieks nieko nebuvo pas jus prieš konkordatą rašęs ir iš viso labai abejotina kad jūs anuomet turėtumėt jau pilną tekstą, o apytikriais daviniais paremtas straipsnis sukurstė visuomenės upą ir nustatė kryptį tolimesniems išsišoki-

mams. Pasakiau nieko apie dr-ro Purickio rašytus straipsnius nežinąs ir kiek prisimenu iš viso jo rašytų straipsnių spaudoje nesu pastebėjęs. Natūraliai, sako, nes jo nepasirašyta savo pavarde, tik slapyvarde, kurios jis neprisimena, ir jei aš noriu tiksliai žinoti straispnį ir slapyvardę, prašė kurią dieną užeiti pas jį į Segreteria di Stato, kur yra toji byla. – Bet, sakau, tai gali būt vien šmeižtas, nepamirškite, kad tai yra ne privačiai atvykęs asmuo, o Vyriausybės delegatas. Į visus mano posakius buvo vien tik neigiamas atsakymas: negalime ir nenorime girdėti. Tasai nusprendimas buvo priimtas kaip tik buvo gauta iš Zecchini telegrama apie d-ro Purickio išvykimą ir del visa ko buvo telegrafuota Zecchiniui, kad d-ro P. asmuo yra nepriimtinas ir kad jis Vyriausybei tai praneštų. – Tai, sakau, aš pranešiu savo Vyriausybei jog d-ro P. asmuo yra Šv. Sostui „una persona non gradita"? – Ne tiktai, bet daugiau – yra „una persone sgradite"! Pasikalbėjimas truko su viršum valandą. Tad susilaukta iš Vatikano pusės, ko mažiausia galima buvo laukti. Pasidalinus su d-ru P. tos konversacijos turiniu ir reikalą apsvarsčius – čia negaliu iškęst nepareiškęs savo gilios admiracijos prieš D-ro P. parodytą nepaprastą savo savimeilės jausmo paaukavimą Valstybės interesams – sutarėme jog ryt dieną aš iš naujo eisiu pas Borgongini ultimatyviai tuo klausimu pasikalbėt ir temą išsemti, nurodant į tas neatsakingas pasekmes, kurias turės toksai Vatikano pasielgimas su Lietuvos Vyriausybės Ypatingu Delegatu neišvengiamai iššaukti. Sustatėme į jo pavartotus argumentus atsakymus ir ryt dieną t.y. III. 31 leidaus į Segreteria di Stato pas Borgongini prieš pat 1-ą valandą, nes anksčiau Borgongini buvo užimtas. Kalbėjime del priekaištų pavartojau visus mūsų išdirbtus atrėmimus. Nurodžiau, jog d-ras P. tame reikale visur pasirodė intransigencijos priešininku, pabrėždamas konciliatyvės politikos reikalą, todėl jam ir tekusi nedėkinga misija praktikoje parodyti savo nusistatymo galiojimą ir t.t. Kad negalima pasitikėti pranešimais priešų, kad tik redakcija galinti slapyvardės savininką [žinoti]. Pabrėžiau, jog kad ir sunkiausia Vatikanui būtų, turi būt surasta kompromisas, nes Vatikanas neturi stumti katalikiškos Lietuvos Vyriausybės į kelią, iš kur tik viena tėra išeitis, būtent visiškas santykių nutraukimas! Į tai buvo atsakyta, jei kas sumanytų iš proto kraustytis, Vatikanas esą nieko negali pagelbėti! Kad mes neteisingai įkainojame konkordatą ir nevertiname kilnių Vatikano norų mums pagelbėti ir jo pakeltų sunkenybių iškovojant iš lenkų tokių žymių nusileidimų mūsų naudai. Vatikanas po tų savo gerų norų nevertinimo nenori nė girdėti apie jokius protestus ir jų nepriimsiąs, o pačią idėją, patį sumanymą protestuoti laikąs sau įžeidimu ir insultu ir yra pilnas giliausios indignacijos jausmo del tokio mūsų pasiryžimo! (Sic!) Nepamirškit, sako, kad viešas protestas tai yra lygu iškelti tą dalyką prieš viešą pasaulio opiniją, kuri pasmerks Jūsų žygius. Mes juk nepriimsim Jūsų priekaištų, t.y. notą materia-

liai priimsim, juk galėtumėt ir paštu siųsti, bet atremsim visus užsipuolimus, nes jaučiamės daugiau negu neutraliai pasielgę ir tatai išeis tik jusų nenaudai! Norite litiguoti – litiguosime! Protestą Vyriausybė galėtų ir per savo nuolatinį atstovą pareikšti, o d-rui P. čia nėra kas veikti. Kas del straipsnio, mes abejonių neturime kad tai jo, pasirodė, mes anksčiau negu pačioje Lietuvoje kilo idėja jį siųsti, anksčiau negu gavome apie tai pranešimą iš Zecchini, užrašėme d-ro P. vardą ten kur reik, tam, kad jeigu jis kada nors atsirastų Romoje ir sumanytų gauti Šv. Tėvo audienciją – jos niekuomet negautų! O jūs siųsdami delegatą parenkat kaip sykis d-rą P! Ne aš turėčiau jums pamokas duoti, bet jūs jauni ir nepritvrę esat diplomatai. Kada yra tokia įtempta santykių fazė, jūs ją imate ir neapgalvodami apsunkinate asmens kliūtimis. Yra bendra taisyklė, jog Vyriausybė sumanius ką pasiųsti klausia savojo atstovo nuomonės, ar tai tiktų. Atstovas, paprastai, privačiai pasiteirauja pas mus ir sužino. Jei yra kliūtys, konfliktas išvengiamas ir nesusipratimams užkirstas kelias. Štai geros diplomatijos taisyklė. Tamsta, atleisk man, bet taip yra! O jus, matomai remiantis principu, jog su kunigais kunigas greičiau susikalbės, siunčiate nieko nesiklausę kunigą, „non si sa mai cosa quo essen a carico d'un prete, si dovielbe prima di mandarco sempre consultare Roma!" Mums iš viso mažai tepatinka politikaujantieji kunigai, ir kur kas maloniau mums yra traktuoti su lajcikais.

– Bet, atsakiau, jei yra kokia galimybė kompromiso, tai kalbėkime, nes galimas yra daiktas, jog už savaitės, antros nebebus kaip kalbėti. Koks sakau iš viso yra Vatikano nusistatymas del mūs Vyriausybės toj kryptyje daromų žygių – paliekant nuošaliai asmens klausimą ir dabartinį partikuliarinį kazusą? – Siųskite, sako, kad ir pilną šitą salę gerų barzdotų vyrų, mes nieko prieš neturime, į kiekvieno objekcijas atsakysiu, kiekvienam paaiškinsiu, kaip reik konkordato tekstą skaityti, paaiškinsiu juridinius kiekvieno punkto pamatus ir t.t. – O, klausiau, daugiau kaip paaiškinimai jokios satisfakcijos jus nesate linkę Lietuvai duoti? Kokios gal būt, atrėmė, satisfakcijos, jei jus teisėms apsaugoti yra padaryta daugiau nei galima. Turėkit omeny, jog Šv. Sostas ne tik viską padarė, kad mažumų reikalus apsaugotų, bet ir viską, ko norėjo toj srity, yra pasiekęs! Kitos mažumos irgi iš karto subruzdo, bet vėliau kaip gavo išgirsti autentiška interpretacija konkordato punktų susiprato ir nurimo.

Pasikalbėjimas truko valandą 15 min., man išeinant visos durys buvo uždarytos ir pats B. matyti gerą pusvalandį [pasivėlino].

Tokios tatai Vatikano kalbos o joms atatinka ir elgesys.

Aš tepaduodu faktus, išvadų ir įvaizdžių apsčiau parsiveš d-ras P.

Tamstos telegr. 184 (192) instrukcija mažai teatitiko situacijai, todėl iki d-ro P. grįžimo Kaunan nutarėme su juo jos nevykdyti, nes duotų nepataisomų klaidų, kenksmingų mūsų valstybiniam prestižui. Plačiau apie tai sužinosite iš d-ro P.

Prašau priimti prie šios progos, Ponas Ministeri, mano aukštos pagarbos žodžius.

[parašas]
Atstovas prie Šv. Sosto.

[Pranešimo pirmajame lape, viršutiniame dešiniajame kampe, regis, dr. J. Purickio ranka užrašyta rezoliucija: „*pridėti, kad 2 kart nuvykęs pas Borgongini reikalą taip perstačiau: esą D-ras P. norėjo išgirdęs reikalą tuojaus vykti, tik man prašant pasiliko dar dieną, kad galėčiau dar padaryti žingsnių pajieškoti kompromiso*".]

LPPŠSAR, byla: Lietuvos Atstovo prie Šventojo Sosto
p. J. Macevičiaus pranešimai
(dėl Šv. Sosto konkordato su Lenkija).
Originalas. Rankraštis.

Dokumentas Nr. 24

Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio pranešimas premjerui ir užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui

Roma, 1927 m. birželio 23 d.
[Nr.] 3. Konfidencialiai.

Prof. A. Voldemarui,
Ministerių Pirmininkui ir Užsienių Reikalų Ministeriui K a u n e

Pone Pirmininke,

Vakar, 22 VI., 12 val. dieną, kaip esu jau pranešęs telegrama, įteikiau, su viso čia priimto tam tikslui ceremonialo iškilme, savo įgaliojimo raštus Šv. Tėvui.

Pats ceremonialas yra čia gana iškilmingas ir įdomus, todėl keliais žodžias jį paminėsiu.

Mus, t.y. mane ir sekretorių, pasitiko jau prie laiptų Šv. Damazo kieme garbės gamerjeris /Cameriere d'Onore di Spada e Capa/ ir vedė aukštyn, kur skinant vadinamiems „Sediarii Pontifici", per sales, kur buvo išstatytos atatinkamos garbės sargybos, kol Gobelenų salėj /Sala degli Arazzi/ pasitiko mus Šv. Ceremonialo Kongregacijos Sekretorius Mons. Naedone, kuris mums asistavo jau ligi ceremonijų galo. Iš Gobelenų Salės, perėję dar kelias mažesnes sales, patekome jau salėje vad. „Sala del Tronetto", kur ant trono sėdėjo jau Šv. Tėvas, apsuptas iš dešinės ir iš kairės: maggiordomo, cameriere secreto participante, esente della guardia nobile, cameriere segreto di spada e capa – tai iš dešinės, o iš kairės Maestro di Camera /Caccia Dominioni/, cameriere segreto participante ir cameriere segreto di spada e capa.

Ceremonialo sekretoriui pranešus balsiai mano pavardę su priedu „Ministro di Lituania", mes visi darome tris priklaupimus: salės pradžioj, viduryj ir prieš troną /nekatalikai daro tris žemus nusilenkimus/. Atsistoję̨s, aš, davus Šv. Tėvui ranka ženklą, skaitau savo kalbą. Atsako į kalbą Šv. Tėvas, taip pat prancūzų kalba, labai ilga ir širdinga prakalba. Tos kalbos teksto man neatsiminti. Jei tai nebuvo improvizacija /klausantis darė tokį įspūdį/, pasistengsiu išgauti jos nuorašą. Jos turinys buvo maždaug toks.

Iš pradžių pažymėjo, kad miela jam esą priimti mane kaipo Lietuvos nepaprastą pasiuntinį ir įgaliotą ministerį. Paskui, pabrėždamas, kad Lietuva, nors ir skaitosi jauniausia Bažnyčios dukra, turi jau betgi ilgą savo santykių su Šv. Sostu istoriją, kuri prasideda dar Mindaugo karaliaus laikais. Tolesnėje istorijos eigoje Lietuva pasidariusi viena artimųjų Šv. Tėvo širdžiai vaikų, pastaraisiais gi laikais užsitarnavusi tikrai būti pavadinta Terra Mariana. Tas vardas jai teisingai priklausąs.

Atsiminęs visu širdingumu savo asmenišką atsilankymą Lietuvoj, ypač šiltai minėdamas Lietuvos Prezidentą Poną Smetoną, kaipo lygiai girdamas apskritai lietuvių tautą už jos darbštumą ir pasiryžimą ginti savo tėvynę, linkėjo laimingos ateities Lietuvai. Baigdamas savo kalbą, laimino Poną Prezidentą, Vyriausybę ir visą Tautą, kaip lygiai ir jos Atstovą laukiamam čia darbui.

Iš Trono salės Šv. Tėvas įsivedė mane į savo didelę vad. Bibliotekos salę, kur Jis dirba. Atsisėdęs ir paprašęs mane atsisėsti, perskaitė mano kredencialus ir pradėjo pasikalbėjimą. Teiravosi, kas girdėti Lietuvoj, kaip sveikata Pono Prezidento. Man padėkojus už širdingą ir malonią kalbą ir joje pareikštus jausmus ir linkėjimus Lietuvai, Jis dar kartą pabrėžė visą savo palankumą Lietuvai, paminėjo, kaip tai buvo savo laiku man padaręs dar Varšuvoje, Lietuvos kunigų padovanotą dar Leonui XIII atlasą su Lietuvos fotografijomis, vaizduojančiomis Lietuvos religinius, etnografinius tipus ir aprėdalus, ir rekomendavo man nueiti į Vatikano knygyną ir susipažinti su tuo atlasu-albumu. Paminėjus man ta proga, kad aš mielai norėčiau, pasinaudodamas liuosu laiku, pastudijuoti Vatikano archyvuose ir pamėginti surasti ten

medžiagos mūsų santykiavimo istorijai su Šv. Sostu, Šv. Tėvas ypač ragino imtis to darbo, spėdamas, kad tos medžiagos susirasią ten nemaža. Paskui interesavosi Lietuvos ekonomine padėtimi, eksportu, reikšdamas kartu nuomonės, kad mūsų, kaipo žemės ūkio kraštui resursai, intensyvėjant pačiam ūkiui, kas kartą vis augsią. Todėl, J o nuomone, Lietuva galėsianti visai gerai gyventi, ypač pabrėždamas geras mūsų žmonių puses.

Turiu pastebėti, kad nei Šv. Tėvas, nei kiti ligišiol Vatikane nelietė man visai Lenkų klausimo. Neliečiau nė aš jo pirmas, žinodamas, kad tuo klausimu reikalinga čia viso atsargumo, juk Lenkai dirbo čia tiek laiko, mūsų čia visai nesant!..

Baigus Šv. Tėvui pasikalbėjimą ir palaiminus mane, Jam buvo pristatytas Pasiuntinybės Sekretorius p. Girdvainis.

Iš Šv. Tėvo išėję, susipažinome su visais dalyvavusiais ceremonijoj pas Šv. Tėvą ir ėjome toliau per salių sales. Nuėjome pas kard. Gasparri, su kuriuo jau buvau matęsis net du kartu /vakar rytą dar prieš ceremoniją buvau, matyt, per nesusipratimą, pakviestas pas jį, nes nieko ypatingo neturėjo man pasakyti/, todėl mano pasikalbėjimas su juo buvo šį kartą trumpas.

Viso gero Tamstai, Pone Pirmininke, linkėdamas, reiškiu kartu visiškos pagarbos ir lieku Tamstos

Pasiuntinys.

LPPŠSAR, byla: Vatikano Pasiuntinybė.
Eiliniai nuorašai 1927–1930.
Nuorašas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 25

Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio pranešimas premjerui ir užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui

Roma, 1928 m. gegužės 28 d.
Nr. 69. Konfidencialiai.

Jo Ekscelencijai Prof. A. VOLDEMARUI,
Ministeriui Pirmininkui ir Užsienių Reikalų Ministeriui K a u n e.

Malonus Pone Pirmininke,

Pildydamas instrukcijas, parinkau ir nupirkau auksinį, brangiais akmenimis išdėstytą, pektoralinį vyskupo kryžių su auksiniu retežėliu, padarydinau atatinkamą futliarą su Lietuvos Vytimi viršuje ir dar penktadieny, 25 V., t. y. prieš pat šventinimus, įteikiau tą mūsų Vyriausybės atsiminimą Monsignorui Bartoloni, palydėdamas jį atatinkamu raštu, kuriuo nuorašą šičia pridedu. Sąskaitas atsiųsiu keliomis dienomis vėliau.

Vyskupo šventinimus suteikė monsignorui Bartoloni, kaip jau mano buvo pranešta, patsai kardinolas Gasparri savo titulo bazilikoje (S. Lorenzo in Lucina) vakar dieną. Iškilmėse dalyvavau, žinoma, be kitų gana gausingų svečių aš su pasiuntinybės personalu ir mūsų kolonija su p.p. Čarneckiais priešaky. Po šventinimų buvo sveikinimai zakristijoj, kur patiekiau Solenizantui mūsų Vyriausybės ir savo vardu kuo širdingiausių linkėjimų. Mūsų kolonija įteikė Monsignorui ta proga gražiai dedikuotą A. Varno kryžių albumą.

Solenizantas rodėsi labai patenkintas taip mūsų Vyriausybės, taip kolonijos dovanomis, ką paskui ne kartą ir per pietus pas mane pabrėžė, girdamos svečiams dėl jų. Šv. Tėvas per audienciją, kurią suteikė Monsignorui tuoj po šventinimų, rekomendavęs Monsignorui del tos dovanos išreikšti specialinę padėką už ją, prie progos, ir mūsų Ponui Prezidentui. Kardinolas Gasparri per pietus pas mane specialiai pabrėžė prieš svečius tą puikų mūsų Vyriausybės gestą ir pasigėrėjo kryžiaus gražumu. Kryžius, kiek pasisekė jį nurodytos kainos ribose parinkti, išrodo iš tikrųjų gana efektingai.

Dėl gautosios dovanos Monsignoras prašė manęs, kol jis pats galėsiąs tai asmeniškai padaryti, taip bazilikoj, taip ir pas mane per pietus išreikšti mūsų Vyriausybei tamstos asmeny kuo širdingiausią jo padėką.

Iš pradžių buvau manęs naujam internuncijui pagerbti iškelti pas save pusryčius, susižinojęs su Monsignoru ir su kardinolu, 28. V., bet prieš pat šventinimus, kardinolui pareiškus pageidavimą, gavau viską keisti ir pakviesti svečius sekmadienį 27. V. pietums 8 val. v.[akaro]. Dalyvavo pietuose, be kardinolo ir solenizanto, dar visa Vatikano generalizacija, taigi: mažordomas M-ras de Semper, maestro di camera Caccia Dominioni, Monsignorai Borgongini Duca, Pizzardo, Ottaviani (naujas sotto-segretario, vietoje M-ro Ciriaci, išvažiavusio internuncijum), paskui tėvas generolas Būčys, tėvas prokuratorius Kazimieras Rėklaitis ir pasiuntinybės personalas.

Pietūs parėjo labai jaukioj atmosferoj ir geru ūpu.

Ketvirtadienį 31 V. Monsignoras yra pakvietęs pas save intimiškiems pusryčiams mane kartu su pasiuntinybės personalu ir kun. prof. Būčiu ir Tėvu Rėklaičiu.

Su Monsignoru jau teko nemažai išsikalbėti. Be to, jis studijuoja dabar mano jam suteiktą literatūrą. Esu kalbėjęs su juo ir einamais reikalais. Turiu įspūdžio, kad, nuvykęs Kaunan, jis imsis darbo ne tik su visu entuziazmu, kurio jis nemažai turi, bet ir su atsargumu, kurio reikalaus jo darbas, stengdamasis pažinti jo sąlygas ir pagilinti patį dalykų ir apystovų pažinojimą.

Ta proga reiškiu Ponui Pirmininkui visiškos savo pagarbos ir

lieku tikrai atsidavęs

[parašas]

LPPŠSAR, byla: Vatikano Pasiuntinybė.
Pasiuntinių prie Šv. Sosto pranešimai, nuncijai 1928–1940.
Originalas. Rankraštis.

Dokumentas Nr. 26

Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio pranešimas premjerui ir užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui

Roma, 1928 m. birželio 10 d.
Nr. 73. Visai konfidencialiai.

Jo Ekscelencijai Prof. A. VOLDEMARUI,
Ministeriui Pirmininkui ir Užsienių Reikalų Ministeriui K a u n e.

Malonus Pone Pirmininke,

Išvažiuodamas gydytis, skubu tamstai pranešti kas seka:

1. Vilniečių skundas. Sekdamas instrukcijomis, šio mėn. 2 d. buvau nuėjęs pas Monsignorą Borgongini, kuriam įteikiau p. Jonyno man atsiųstą Vilniečių skundo prancūziškąjį vertimą. Pasirodo, kad nuncijus iš Varšuvos nebuvo dar atsiuntęs Vatikanui nei paties skundo, nei savo pranešimo del jo. Paaiškinau Monsignorui patį skundą kreipdamas ypatingą Šv. Sosto dėmesį į reikalą ištirti visai bešališkai taip cituotuosius skunde faktus, taip apskritai vysk. Jalbrzykowskio santykiavimą su lietuviais ir kitomis mažumomis, nes, pridėjau, kiek visk. Jalbrzykowskis visai geras galėtų būti ganytojas vienalytėje lenkiškoje arkivyskupijoje, tiek jis pasirodo vienašališkas tokioje mišrioje arkivyskupijoje, kokia yra Vilniškė. Lietuviai, aiškinau toliau, nereikalauja iš arkiv. Jalbrzykowskio nieko ypatingo: jie reikalauja tik, kad katalikų Bažnyčia nebūtų jiems pamotė ir jų neskriaustų, kitaip sakant, kad ta Bažnyčia net ir Lenkų dabar okupuotoj srityje elgtųsi su jais lygiai teisingai. Tolesniame pasikalbėjime nurodžiau, kad Šv. Sostas, norėdamas gauti visai bešališkų žinių iš tos srities gyvenimo, turėtų jas rinkti, suprantama, ne oficialiais keliais, o per sau prieinamus bešališkus konfidencialius informatorius. Su tuo Monsignoras visai sutiko, nes jau turėjome neseniai ir mažą tuo atžvilgiu prityrimą su išvytaisiais iš Vilniaus srities kunigais lietuviais.

Kiek supratau iš intymaus gana pasikalbėjimo su Monsignoru, Šv. Sostas norėtų, žinoma, kad lietuviai Vilniaus srityje būtų teisingai traktuojami, ir visai neužstoja

arkiv. Jalbrzykowskio politikos, bet visai supranta, iš antros pusės, kad Šv. Sostui suvaldyti įsipolitikavusį arkivyskupą nėra ir nebus lengva, ypač, kad jis yra, kaip lengva suprasti, stipriai Varšuvos proteguojamas. Ar šiaip, ar taip, Monsignoras pažadėjo nepaleisti iš akių Vilniečių skundo. Pargrįžęs rudenį, pasiteirausiu apie to skundo likimą ir nepamiršiu pranešti apie tai Tamstai. Tik reikia žinoti, kad Vatikans nesiskubina ir mėgsta, kad dalykas pagulėtų, sekdamas praktikų žmonių taisyklė: laikas išlygina nemaža, ko žmonės neįstengia... .

2. Audiencija pas Šv. Tėvą. Šio mėn 9 d. Šv. Tėvas priėmė mane, suteikdamas audienciją. Išpuolė, prieš išvažiuojant ilgesniam laikui gydytis, atsisveikinti ir padėkoti už naujo pastovaus internuncijaus paskyrimą. Šv. Tėvas buvo labai gerame ūpe ir maloniai nusiteikęs. Tuoj iš pat pradžių pasigyrė, kad gavęs, kaip tik prieš man ateisiant, labai malonią Jam dovaną. Aš nustebęs žiūriu, kaip Šv. Tėvas ima nuo stalo nedidelę, gražiai baltai apdarytą knygutę ir, atsivertęs titulinį lapą, rodo man. Pasirodo, tai esanti lietuviškai kun. Andriuškos S.J. parašyta knygutė apie Romos popiežių. Atverčia antrą puslapį: tai autoriaus lotyniškai išspausdinta dedikacija Šv. Tėvui del jo 50 metų kunigavimo jubiliejaus. Šv. Tėvas, vartydamas knygelę ir džiaudgamasis ja, reiškia pasitenkinimo, kad Lietuva, kun. Andriuškos asmenyje, pirma atėjusi pas jį su tokia, nors kuklia, bet malonia Jam dovana, atėjusi su atliktu darbu, o ne tik su pažadais.

Suprantama, po tokios įžangos visas pasikalbėjimas buvo labai širdingas. Daugiausia buvo kalbėtasi apie mūsų naująją konstituciją. Teko painformuoti plačiai apie visas paskelbtosios konstitucijos naujenybes. Išklausęs pareiškė, kad nematąs substacionalinių pakeitimų, kiek betgi naujoji konstitucija apriboja parlamento veikimą ir stiprina vykdomąją valdžią, iškeldama ypatingai prezidento reikšmę, Šv. Tėvas neslėpė savo pritarimo ir savo simpatijos toms naujenybėms. Rinkimų amžiaus padidinimas, kaip lygiai valstybės tarybos, kaip parengimo iš dalies organo, įsteigimas išrodė Jam ir suprantamas, ir pagirtinas. Daug kalbėjo, ta proga, apie daugumos parlamentų ir nesubrendimą, ir nepasirengimą savo darbui. Mano laikas nuo laiko įspraudžiama pastaba skatino, matomai, Šv. Tėvą apkalbėti klausimą kiek galima visapusiškiau. Citavo ir vieno, ir kito filosofo nuomonę ir savo pasikalbėjimus su valstybės žmonėmis. Kaipo ignoracijos pavyzdį neiškentė nepaminėjęs ir daugelį paskutiniaisiais laikais pagamintų kalendoriaus reformų projektų, čia pat cituodamas nuomonę apie tai vokiečių astronomo, kuris tuos projektų autorius taip tiesiog ignorantais ir išvadinęs.

Pasiteiravęs apie Pono A. Smetonos sveikatą ir trumpai prisiminęs paskutines Genevos diskusijas, nuo savo nuomonės apie jas, suprantama, susilaikė, sekdamas neutralumo principu.

Suteikęs palaiminimą Lietuvai ir man, Šv. Tėvas atleido mane, išlaikęs be mažo 30 minučių.

3. Šv. Tėvo 50 metų kunigavimo jubiliejus. 1929 m. gruodžio 21 d. sukanka 50 metų, kaip Šv. Tėvas buvo įšvęstas kunigu. Todėl būsimieji metai, pradedant nuo šių metų gruodžio 21 d., bus kaip ir jubiliejiniai metai. Per tuos visus metus bus priiminėjami pelegrinažai su jubiliejiniais pasveikinimais ir dovanomis. Mūsų vyskupai yra jau susirūpinę suorganizuoti kitais metais didelę maldininkų kelionę iš Lietuvos. Mano attaché, p. Castrignano apsiima suorganizuoti visą tos kelionės teknikinę pusę ir tuo reikalu palaikyti nuolatinį kontaktą su atatinkamu komitetu, kuris susidarys turbūt Lietuvoj.

Be to, Romoj yra jau susidaręs tarptautinis komitetas, kuris tam jubiliejui paminėti yra užsiėmęs labai brangaus altoriaus pastatymu vienoj iš Romos bažnyčių. Lietuva dar ten nedalyvauja. Tėvas Rėlaitis nuveš šią vasarą atatinkamą pakvietimą mūsų vyskupams. Formaliai, žinoma, bus reikalingas ten ir Lietuvos dalyvavimas, bet perdaug ten nereikėtų angažuoti mūsų pinigų. Reikėtų labiau sukoncentruoti interesuotųjų sferų dėmesį į specialinę lietuvių dovaną, kurią turėtų atsivežti su savim ir įteikti Šv. Tėvui lietuviai maldininkai. Čia turėtų pagalvoti mūsų menininkai, kas galima būtų padaryti, kuo galima būtų atkreipti į save pasaulio dėmesį, nes dovana bus, be abejojimo, išstatyta Vatikano muziejuj.

Tikiuos, neatsiliks nuo dovanų teikimo, ta proga, Šv. Tėvui ir valstybių galvos. Todėl reikėtų iš kalno pagalvoti, ką gražaus galėtų nusiųsti ir mūsų Valstybės Prezidentas. Tuo reikėtų iš kalno ir rimtai susirūpinti, nes laiko nors ir yra, bet ne perdaug (21. XII. 1929 m. – paskutinis terminas).

Apie visus tuos dalykus skaičiau savo pareiga Tamstą painformuoti, o iš dalies atkreipti, kaip pav. del P. Prezidento dovanos, ir Tamstos dėmesį.

4. Monsignoro Bartoloni atvykimas. Monsignoras Bartoloni pranešė man, kad jis iš Romos išvyksiąs maždaug liepos 12 d., pakeliui žadąs sustoti Munchene ir Berlyne, o Kaunan žada tikrai atvykti liepos 21 d. iš ryto tiesioginiu traukiniu iš Berlyno. Lydės jį iš Romos į Kauną tėvas Kazimieras Rėklaitis, marijonas, kuris nuolat gyvena Romoj ir vasarai važiuoja į Lietuvą kartu su naujuoju internuncijum. Prie jų, regis, iš Muncheno prisdės kun. Dr. Alfons Heilmann, Bartolonio intiminis draugas, „Deutcher Hausschatz" leidėjas, nuolat gyvenąs Munchene, vokietys. Nori pasinaudoti proga pažinti Lietuvą. Tai žurnalistas, ir todėl reikėtų juo susidomėti.

5. Raštas vyskupams. Neseniai man Mons. Borgongini pranešė visai intimiškai, kad esąs rengiamas Šv. Tėvo raštas mūsų vyskupams. Atsiminęs mano pasi-

kalbėjimą su juo prieš atvykstant mūsų vyskupams, jis reikšmingai pradėjo: „Matysit, būsite patenkinti". Pagyvensime – pamatysime.

Baigdamas savo paskutinį prieš išvažiuodamas pranešimą, prašau Poną Pirmininką priimti kuogeriausių linkėjimų ir mano tikros pagarbos pareiškimą.

Įgaliotasis Ministeris

LPPŠSAR, byla: Vatikano Pasiuntinybė.
Eiliniai nuorašai 1927–1930.
Nuorašas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 27

Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio pranešimas premjerui ir užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui

Roma, 1928 m. lapkričio 14 d.
Nr. 110. Konfidencialiai.

Jo Ekscelencijai Prof. A. VOLDEMARUI,
Ministeriui Pirmininkui ir Užsienių Reikalų Ministeriui K a u n e.

Malonus Pone Pirmininke,

Šiandien, besant man Vatikane, įteikė man M-ras Pizzardo paruoštą jau kard. Gasparri notą, kurios nuorašą čia pridedu. Jos turinį pranešiau jau Tamstai telegrafu. Tai yra labai gera ir maloni mums naujiena – ji dokumentuoja ypatingą Šv. Tėvo palankumą Lietuvai, kurį Jis norėjo pažymėti besiartinant Jo jubiliejui. Tas Šv. Tėvo žygis patvirtinta taip pat gerus tarp Lietuvos ir Vatikano susidariusius santykius.

Ta naujiena bus, suprantama, ypatingai maloni Monsignorui Bartoloni, kuris kartu pakeliamas nuncijumi ir lieka toliau eiti Šv. Tėvo atstovo pareigas Kaune.

Telegrafu jau prašiau Tamstos įgaliojimo padėkoti Šv. Tėvui vyriausybės vardu už tą pareikštą Lietuvai ypatingą palankumą. Tikiuos, Tamsta jau būsi telegrafavęs savo instrukcijas.

Tas Šv. Tėvo žygis verčia mus ypatingai pagalvoti apie Šv. Tėvo jubiliejaus paminėjimą. Kaip jau Tamstai žinoma, jubiliejiniai metai prasidės šiais metais gruodžio 20 d. ir tęsis visus metus. Jie bus dar pratęsti visam ketvirčiui 1930 metais, kaip pranešė man šinadien M-ras Pizzardo.

Leiski man Tamsta pareikšti ta proga nelauktą pageidavimą. Kai jubiliejaus minėjimo projektai bus pradėję įgauti realesnes formas, gal rasi Tamsta reikalo iššaukti mane Kaunan, kad galėčiau tarti prie progos žodį ir iš savo pusės, turėdamas omeny Romos sąlygas, Vatikano papročius ir psichologiją.

Naudodamas proga, reiškiu Tamstai, Pone Pirmininke, tikros savo pagarbos

Įgaliotasis Ministeris.

LPPŠSAR, byla: Vatikano Pasiuntinybė.
Eiliniai nuorašai 1927–1930.
Nuorašas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 28

Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio pranešimas premjerui ir užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui

Roma, 1928 m. lapkričio 16 d.
Nr. 112. Konfidencialiai.

Jo Ekscelencijai Prof. A. VOLDEMARUI,
Ministeriui Pirmininkui ir Užsienių Reikalų Ministeriui K a u n e.

Malonus Pone Pirmininke,

Šiandien buvau pas kardinolą Gasparri, kuriam išreiškiau mūsų Vyriausybės pasitenkinimą del Šv. Sosto atstovybės pakėlimo į nunciatūros rangą, pranešdamas kartu, kad mano bus tuoj duotas raštu atsakymas į Jo notą su prašymu paskirti man audienciją pas Šv. Tėvą, kad galėčiau, pildydamas savo Vyriausybės instrukcijas, pateikti Jo Šventenybei širdingą mūsų vyriausybės padėką už Jo rodomą Lietuvai ypatingą palankumą, pasireiškusį keliant internunciatūrą į nunciatūros rangą.

Ta proga priminė man kardinolas gavęs raportą apie vieną lietuvį kunigą apostatą, grįžusį į Kauną. Kadangi jo pavardės neatsiminė, patarė man kreiptis dėlei to

į M-rą Ottaviani. Tas Monsignoras, mano tuo reikalu interpeliuotas, negalėjo ant greitųjų rasti pas save to raporto ir pažadėjo man tuoj pranešti, kai tik pasiseksią jam tas raportas surasti. Pranešiu tamstai apie tai papildomai. Tas dalykas mane suinteresavo, nes kardinolui, matyt, įstrigo jis į galvą, kadangi priiminėjo tą apostatą mūsų universiteto profesoriai ir be to jis tapęs išrinktas kokio tai komiteto pirmininku. Pabrėžė man, kad mūsų vyriausybė nesanti į tą dalyką įsimaišiusi. Tuo tarpu tik relata refero, nes nėsu tikras, ar kardinolas bus tiksliai dalyką atsiminęs ir man papasakojęs.

Teiravosi, žinoma, kardinolas ir apie Karaliaučiaus konferenciją. Matyt, informuotas jis bus apie ją ne pesimistiškai. Kiek žinodamas (dar nebuvau gavęs konferencijos protokolo), papildžiau jo informacijas.

Pesimistiškai užtat kardinolas yra nusiteikęs del Rusijos dalykų stovio. Jo nusiteikimui atsako „Osservatore" neseniai įdėtoms apie Rusiją informacijoms. Kardinolas bijo, kad ten gali kilti, del prasidedančio bado, ūkininkų riaušių ir kad bolševikai, norėdami nukreipti dėmesį į kitą pusę, gali išprovokuoti karinių konfliktų su Lenkais ir pabandyti ta proga sukelti Europoj proletarinę revoliuciją.

Ta kardinolo kalba pasinaudodamas, iškėliau reikalą Lenkijai sutvarkyti reikalus su savo kaimynais, pirmoj eilėj su Lietuva del Vilniaus, pridėdamas, kad Lenkai atsirastų keblioj padėtyj, įsimaišę į karą ir turėdami pas save tiek nepatenkintų ir slopinamų tautybių. Nurodžiau į klaidingumą Lenkų politikos su mumis, nes, grąžindami mums Vilnių, galėtų mus turėti ištikimais savo draugais, tuo tarpu kai dabar stumia mus prieš mūsų pačių norą į savo priešininkų tarpą, statydami pavojun ir savo, ir mūsų nepriklausomybę.

Žinoma, kardinolas į tas mano pastabas tiesiai neatsakė, bet priminė man atsilankymą pas save p. Zaleskio, kurio dėmesį jis kreipęs į rytų pavojų ir į surištą su tuo būtinybę sutvarkyti tam tikrus savo reikalus, galinčius pastatyti Lenkiją į keblią padėtį. Zaleskis raminęs kardinolą, bet šis dar ir dabar krato su nepasitikėjimu savo galvą, kalbėdamas apie tai.

Naudodamos proga, reiškiu Ponui Pirmininkui tikros savo pagarbos

[parašas]
J. Šaulys

LPPŠSAR, byla: Vatikano Pasiuntinybė.
Eiliniai nuorašai 1927–1930.
Originalas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 29

Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio pranešimas premjerui ir užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui

Roma, 1928 m. gruodžio 4 d.
Nr. 116. Konfidencialiai.

Jo Ekscelencijai Prof. A. VOLDEMARUI,
Ministeriui Pirmininkui ir Užsienių Reikalų Ministeriui K a u n e

Malonus Pone Pirmininke,

Atsakydamas į kard. Gasparri notą apie internunciatūros pakėlimą į nunciatūros rangą, aš prašiau kardinolo tarp kita ko išrūpinti man audienciją pas Šv. Tėvą, kad galėčiau patiekti Jam mūsų vyriausybės pasitenkinimą tuo faktu. Tuoj po to įvykio Benedikto XV paminklo atidengimas Šv. Petro bazilikoj, ir Šv. Tėvas, sąryšy su tuo, buvo kelias dienas labai užimtas, o paskui prasidėjo Vatikane rekolekcijos, dalyvaujant pačiam Šv. Tėvui, dėlei ko Vatikanas buvo uždarytas visai savaitei, taip jog audiencija galėjo būti man paskirta tik šią dieną.

Atlikus man pavestą žygį, Šv. Tėvas, kaip paprastai, pažymėjo savo palankumą Lietuvai, kurią Jis pirmas turbūt iš popiežių tęsąs asmeniškai aplankęs, ir paskui pradėjo pasikalbėjimą. Teiravosi apie mano sveikatą, nes girdėjęs, kad aš buvau išvažiavęs gydytis; teiravosi, kas girdėti Lietuvoje – ir ta proga užsiminėva keliais žodžiais apie Karaliaučiaus konferenciją ir mūsų vargą Vilniaus klausimu.

Paskui pasiteiravęs apie p. Smetonos sveikatą, visai netikėtai klausia manęs, ar iš tikrųjų jis žadąs, kaip Jam kaži kas sakęs, atvykti Romon. Užkluptas tuo klausimu, aš pareiškiau, jog aš neabejojau, kad p. Smetonai būtų labai malonu asmeniškai pasveikinti Šv. Tėvą ateinančiais metais, nes žinau, kaip maloniai atsimena jis Šv. Tėvo atsilankymą Kaune, bet konkrečiai aš nieko dar apie tai nežianau ir nemoku nieko pasakyti, ar mūsų Prezidento atsilankymas Romoj galės įvykti kitais metais. – „O, man būtų taip pat labai malonu pamatyti pas save p. Smetoną“ – toks buvo Šv. Tėvo atsakymas į mano žodžius.

Turiu čia pastebėti, kad apie galimą P. Prezidento atsilankymą ateinančiais metais buvo man kiek anksčiau užsiminęs ir M-ras Pizzardo. Matyti, Kauno kalbos yra pasiekusios ir Vatikaną.

Toliau, Šv. Tėvas, užsiminus apie M-rą Bartolonį, pasakė man, jog jis pataręs Monsignorui išmokti lietuviškai. Ir jis pats buvęs išmokęs keletą pasakymų lietuviškai, bet Jam tai nebuvę lengva. Man buvo ta proga įdomu patirti, ar Jis, būdamas Varšuvoj, buvo bent kiek pramokęs lenkiškai. „Šiek-tiek, – atsakė, „bet rusiškai moku daugiau". Mat jis, būdamas Milane, priklausęs prie filologų ratelio, kur buvęs taip pat ir rusų konsulas, didelis rusų literatūros mėgėjas. Taigi Jis ir pramokęs iš jo gerokai rusiškai. – „Bet Jūsų kalba", – sakė man, – „yra visai savotiška, senoviška ir labai įdomi, tik nelengva išmokti!"

Dar kiek pasikalbėjus apie kitus mažmožius, audiencija ir buvo baigta.

Pasikalbėjimas buvo labai širdingas. Man puolė šį kartą į akį vienas dalykas. Paprastai Šv. Tėvas kalba, visur save vadindamas „Nous", bet šį kartą tas „Nous" tebuvo pavartotas iš pradžių ir pabaigoj, kai sveikinosi ir atsisveikindamas laimino mane, viduryje gi pasikalbėjimo, kai jis ypač buvo gyvas, tarytum pamiršdamas apie savo popiežiaus majestotą, vartojo vien paprastą „aš".

Baigdamas, neiškenčiu dar nepridūręs kelių žodžių dėlei gandų apie galimą P. Prezidento atsilankymą į Romą. Turiu prisipažinti, kad man tie gandai išgirsti Vatikane nebuvo labai malonu. Jei tie gandai pasiekė Romą per M-rą Borgongini, tai liudija tatai apie perdidelį gal skubotumą iš jo pusės begaudant gandus. Nebent būtų tai buvęs iš Kauno pusės „ballond'essai". Jei taip, tai jis bus visiškai pasisekęs. Jei betgi sąlygos taip susidarytų, kad P. Prezidentui reikėtų atsisakyti nuo tos kelionės, tai toks palankus paties Šv. Tėvo susiinteresavimas ta kelione paliktų kaip ir pasigailėjimo jausmą.

Kiekviena valstybės galvos kelionė į užsienį, kad ji pasisektų, reikia ji iš kalno gerokai prirengti, todėl, jei P. Prezidento kelionė būtų rasta naudinga (Vatikane, kaip tamsta matai, p. Smetona būtų labai palankiai sutiktas), reikėtų deciziją paskubinti, kad galima būtų gerai iš kalno parengti ją ir kuo daugiausiai naudos iš jos gauti Lietuvos reikalams.

Reiškiu ta proga Ponui Pirmininkui tikros savo pagarbos ir lieku

Jo visiškai atsidavęs

[parašas]

LPPŠSAR, byla: Vatikano Pasiuntinybė.
Eiliniai nuorašai 1927–1930.
Originalas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 30

Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio pranešimas premjerui ir užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui

Roma, 1929 m. vasario 11 d.
Nr. 16. Konfidencialiai.

Jo Ekscelencijai Ponui Prof. A. VOLDEMARUI,
Ministeriui Pirmininkui ir Užsienių Reikalų Ministeriui K a u n e

Malonus Pone Pirmininke,

Grįžęs iš kard. Gasparri priėmimo, apie kurį buvau tuoj Tamstai panešęs, š. m. 8 d. iš ryto turėjau atsigulti į lovą, iš kurios dar ir dabar nėsu kėlęs, nors jau ir geriau. Todėl ir visas iškilmes, surištas su sutarties bei konkordato tarp Italijos ir Vatikano pasirašymu, tegalėjau sekti iš laikraščių ir iš to, ką man lankantieji mano svečiai papasakodavo. Tamstai yra, be abejojimo, viskas jau žinoma iš agentūrų telegramų, todėl apie visus tuos viešai žinomus dalykus pasiuntinybė, vengdama išlaidų, skyrium ir nebetelegrafavo.

Del visa ko siunčiu tamstai kai kurias iškarpas, kurių vienos bus gal įdomu pasižiūrėti, o kitos – pasiskaityti. Ypač rekomenduoju interviu su adv. Pacelli, apie sutarties ir konkordato punktus, kuriuos abi pusės rado galima paskelbti, apie naują Vatikano valstybės teritoriją etc.

Apie Vatikano susitaikymą su Italų vyriausybe visi dabar čia ir tekalba. Kaip visur, taip ir čia yra nuomonės pasidalijusios iš abiejų pusių: iš Kvirinalo pusės žydai, masonai ir kairieji vertina gana kritiškai susitarimą, visi kiti tik džiaugiasi. Italijai, suprantama, susitarimas yra didelis laimėjimas. Kai del Vatikano žmonių, tai iš to, ką man pasakojo iš vatikaniškių tarpo, pačiame Vatikane ir tarp Monsignorų, ir tarp Vatikano dvariškių nėsą didelio entuzjazmo, ėsą užtinkama tarp jų net didelio susirūpinimo. Kaip jau teko pastebėti užsienio spaudoj, taip ir čia Romoj, ypač katalikų inteligentų numatoma, jog artimiausia naujo dalykų stovio konsekvencija būsiąs užsienio katalikų reikalavimas internacionalizuoti centralinę Bažnyčios administraciją, idant Ji būtų apsaugota nuo Italų politikos pretenzijų ir įtakos. Su tuo obalsiu ir reikalavimu, žinoma, Šv. Sostas turės ateity labai skaitytis.

Kai dėl pačios sutarties bei konkordato, kiek jų turinys yra paaiškėjęs ligšiol, gerą įspūdį daro, kad Šv. Tėvas, kuris asmeniškai visus dalykus sekė, neparodė

tuščio godumo: Vatikano teritorija tesieks 44 ha ir bus mažu didesnė už tą, kurią jau faktinai Šv. Tėvas valdė. Gerą įspūdį daro ir tai, kad gaunamieji iš Italijos pinigai /1, 75 milijardo/ skiriami ne kam kitam, o misijų reikalams.

Visas pliusas, kurį Šv. Sostas gauna iš Italijos, tai yra konkordatas. Čia yra labai svarbios Italijos nuolaidos ir čia yra Šv. Sosto didžiausias laimėjimas, dėl kurio masoniškasis ir kairysis elementas grieš, be abejojimo, ilgai savo dantis.

Kardinolas Gasparri yra pažadėjęs suteikti diplomatiniam korpusui sutarčių tekstus pirm, negu jie bus paskelbti. Kada tai įvyks, dar nežinia. Ratifikacija gali užsitęsti iki 4 mėnesių, bet ne ilgiau, nuo pasirašymo dienos.

Kai tik sutarčių tekstai bus Vatikano man atsiųsti, liepsiu pranešti juos Tamstai. Nežinau, ar Ponas Prezidentas Šv. Tėvą, o Tamsta kard. Gasparri būsite jau pasveikinę telegrafiškai. Sveikinimo telegramų gauta jau čia iš Prancūzijos, Anglijos, Ispanijos ir kt.

Reikšdamas Ponui Pirmininkui tikros savo pagarbos, lieku

Jo visiškai atsidavęs

[parašas]

LPPŠSAR, byla: Vatikano Pasiuntinybė.
Eiliniai nuorašai 1927–1930.
Originalas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 31

Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto Dr. J. Šaulio pranešimas premjerui ir užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui

Roma, 1929 m. kovo 15 d.
Nr. 24. Konfidencialiai.

Jo Ekscelencija Ponas Prof. A. VOLDEMARAI,
Ministeris Pirmininkas ir Užsienių Reikalų Ministeris K a u n e

Malonus Pone Pirmininke,

Šįryt aš išsiunčiau Tamstai ekspresu tekstus sutarčių, padarytų tarp Šventojo Sosto ir Italijos.

Širyt buvau taip pat atsilankęs Vatikane pas kardinolą Gasparri, pas Monsignorus Pizzardo ir Borgongini-Duca. Visus radau labai gerame ūpe ir patenkintus atliktu darbu. Su pasitenkinimu priėmė ir mano komplimentus del sutarčių teksto vakar vakare Mussolini'o paskelbto.

Kardinolas pasakojo, kad Šv. Tėvas buvęs labai patenkintas bendrąja diplomatinio korpuso audiencija. Todėl, norėdamas pareikšti savo ypatingą pasitenkinimą, liepęs pakviesti sekmadieniui, 17. III., visą diplomatinį korpusą /apie 60 žm./ pusryčių, kuriems pirmininkaus Šv. Tėvą atstovaudamas kardinolas Gasparri. Vatikane tai nėra dažnas atsitikimas.

Pasakojo kardinolas dar visokių smulkmenų iš derybų su Italų vyriausybe, sakysime, kad pirma Šv. Sostas reikalavęs Vatikano teritorijos praplėtimo iki villa Pamphili, bet, pagalvojęs apie galimus tos praplėstosios teritorijos administravimo nesmagumus, pats Šv. Tėvas nuo jos atsisakęs. Kai del atlyginimo sumos, tai kokios sumos Vatikanas pareikalavęs, su tokia suma Mussolini tuč tuojau sutikęs ir nesiderėjęs. Kardinolas mano, kad v. Tėvas, kai pradėsiąs išeiti iš Vatikano, pirmą vizitą padarysiąs Misijų Muziejui Laterano rūmuose, nes į misijas Šv. Tėvas kreipiąs ypatingo dėmesio.

Kardinolui labai patiko, ir man jis reiškė visiško pritarimo, kai aš apibūdinau sutartį su Italija kaipo didelį Šventojo Tėvo malonės aktą šiai pastarajai. Jis taip pat reiškė visiško pasitenkinimo dėl konkordato, labai naudingo Šv. Sostui. Sutartis ir Konkordatas balansuoja tarytum tarpusavę abiejų šalių naudą.

Bekalbėdamas su Monsignoru Borgongini-Duca, jam tarp kita ko išsitariau, jog Konkordate su Italija, vos perskaitęs jį ant greitųjų, radau kai-kurių dalykų, kurie būtų labai naudingi ir mums, taip sakysime, paragrafai apie kariuomenės kapelionus, o ypač paragrafas apie aiškų uždraudimą kunigams priklausyti kuriai nors politikos partijai. Į tai man Monsignoras pasakė, kad Vatikanas nieko negalėtų turėti prieš tai, jei mūsų Vyriausybė panorėtų atatinkamai papildyti sudarytąjį tarp mūsų ir Vatikano konkordatą kad ir tuojau.

Pranešu apie tai tamstos Žiniai. Jei panorėtum Tamsta pasinaudoti ta proga ir įnešti į mūsų Konkordatą kokių nors papildymų, reikėtų tik juos suformuluoti. Šis momentas, manau, būtų patogus kalbamiems papildymams pravesti.

Naudodamos proga, prašau Poną Pirmininką priimti kuo geriausius linkėjimus ir mano visiškos pagarbos pareiškimą.

Įgaliotasis Ministeris

LPPŠSAR, byla: Vatikano Pasiuntinybė.
Eiliniai nuorašai 1927–1930.
Nuorašas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 32

Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto Dr. J. Šaulio oficialus laiškas Respublikos Prezidentui A. Smetonai

Roma, 1930 m. gegužės 28 d.
Nr. 99.

Jo Ekscelencijai Ponui Prof. Antanui Smetonai,
Respublikos Prezidentui

Malonus Ponas Prezidente,

Kaip tamstos dovana, M. Daukšos postilė, turėjo būti patiekta Šv. Tėvui, esu jau rašęs tamstai velykų proga. Netrukus atsiųsiu Tamstai fotografijas, iš kurių bus geriau tatai matyti.

Tamstos sveikinamąjį laišką ir pačią dovaną įteikiau Šv. Tėvui užvakar, pirmadienį, šio mėnesio 26 d., pietumis. Šv. Tėvas, perskaitęs laišką, apžiūrėjo atsidėjęs dovaną, išklausė mano paaiškinimų, pavartė dar kartą gėrėdamos knygą ir reiškė ta proga didelio savo pasitenkinimo. Prašė manęs perduoti tamstai Jo nuoširdią padėką: dovanai būsianti suteikta Bibliotekoj garbės vieta, kaip ji to ir užtarnaujanti. Atsakymą į Tamstos laišką ir padėkos žodžius nusiųsiąs Jis Tamstai kiek vėliau.

Pridedu Tamstos žiniai ir iškarpą iš „Osservatore Romano“ apie mano audienciją, kur tamsta rasi patvirtinimą, kaip dovana buvo priimta. Pastebėtina, jog informacija įdėta dienraščio priešakyje.

Naudodamos proga, siunčiu Ponui Prezidentui kuo geriausius linkėjimus, reikšdamas kartu Jam tikros savo pagarbos. Sykiu prašyčiau priminti mane ir Poniai Prezidentienei.

I priedas.

Įgaliotasis Ministeris

LPPŠSAR, byla: Vatikano Pasiuntinybė.
Eiliniai nuorašai 1927–1930.
Nuorašas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 33

Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto Dr. J. Šaulio pranešimas premjerui ir laikinai einančiam užsienio reikalų ministro pareigas J. Tūbeliui

Roma,
N. 173

1930 m. rugsėjo 25 d.
Konfidencijaliai.

J.E. Ponas J. Tūbelis,
Ministeris Pirmininkas ir Užs. Reik. Ministeris a.i. K a u n e.

Ponas Pirmininke,

Iš atsiųstojo Mons. Bartolonio notos nuorašo gaunu patirti, kad Tamsta pavaduoji laikinai Užs. Reik. Ministerį, todėl ir kreipiuos į Tamstą šiuo raštu, kuris kaip tik liečia tos notos iškeltus klausimus.

Šiandien buvo pasikvietęs mane Vatikanan Mons. Pizzardo, pavaduojąs kard. Pacellį, išvažiavusį atostogų. Painformavo mane apie Mons. Bortolonio notą ir apie didelį ta proga susirūpinimą Šv. Tėvo, kuriam, matoma, nuncijus bus atsiuntęs gana aliarmistinį pranešimą. „Tai ką gi – prasitaręs nustebęs Šv. Tėvas; prasideda jau tikras tikybos persekiojimas..."

Deja, aš neturiu po ranka atatinkamo Šv. Ministerio cirkuliaro („L. Aido" N. su jo tekstu bus išsiųstas p. Lozoraičiui, esančiam atostogose) ir todėl sunku man tuo tarpu spręsti, kiek pamato davė kalbamasis cirkuliaras tokiai aliarmistinei nuomonei.

Nors ir nebūdamas kaip reikiant painformuotas iš pirmo šaltinio nei apie motyvus, nei apie faktus, kuriais bus pasirėmęs Šv. Ministeris, išleisdamas kalbamąjį cirkuliarą, aš vis dėlto pasistengiau nuraminti Monsignorą, kad jokios kalbos nei apie tikybos persekiojimą nei apie konkordato laužymą nėra ir negali būti. Nei vieno, nei antro dalyko Vyriausybė ir nemano daryti. Paaiškinau jam, kaip buvusios įvairios moksleivių organizacijos, veikdamos mokyklos sienose, įnešdavo neramumą ir nesantaiką į mokyklos gyvenimą, atitraukdamos moksleivius nuo tiesioginio mokyklos uždavinio, mokslo, ir pakirsdamos būtiną kiekvienos mokyklos gyvenime discipliną. Todėl supranatam, kad Šv. Ministerija, norėdama grąžinti mokyklai taiką, be kurios negalimas joks vaisingesnis mokyklos darbas, pasiryžo pagalios panaikinti mokyklos sienose visas organizacijas, kurios tą ramų mokyklos darbą kliudė.

Monsignoras Pizzardo, visai suprasdamas ir įvertindamas tuos motyvus, vis dėlto labai įdomavo, kodėl gi ateitininkų organizacija, sudaranti Katalikų Akcijos dalį, todėl kaipo tokia nieko bendro su politika neprivalanti turėti, – kodėl ji irgi

įskaitoma į naikinamųjų organizacijų skaičių. Aš jam turėjau atsakyti, kad sprendžiamieji motyvai šiuo klausimu man nėra dar žinomi ir kad aš pats jų laukiu iš savo Ministerijos (kelios dienos atgal aš esu prašęs p. Zauniaus įsakyti kam nors surinkti faktiną medžiagą taip del Katalikų Akcijos, taip ir del veikusių moksleivių organizacijų ypačiai ir man atsiųsti). Kiek gi man privačiai ir iš laikraščių žinoma, tai nei Katalikų Akcija, nei sudarančios jos dalį vad. Katalikiškos moksleivių organizacijos mūsų Vyriausybės nėra skaitomos apolitinės. Ta prasme joms daroma yra nemažai užmetimų.

Monsingnoras Pizzardo prašė manęs supažindinti Vatikaną su faktine medžiaga, kuria remiantis daromas vad. Katalikų organizacijoms pas mus politikavimo priekaištas, nes Vatikanas griežtai esąs nusistatęs, kad Katalikų Akcija privalanti būti virš ir šalia visokių partijų ir išimta iš visokių politinių siekimų, taip toli, jog Vatikanas nebetoleruosiąs, kad Katalikų Akcijos ir jos organizacijų viršūnėse būtų šiokios ar tokios partijos žmonės. Todėl Vatikanas būsiąs mums tik dėkingas, jei mes, suteikdami atitinkamos medžiagos, padėsią jam atstatyti visą Katalikų Akciją į tinkamas vėžes, jei ši pasirodytų iš jų iškrypusi.

Ta pačia proga Monsignoras įteikė man ką tik išėjusią storą (600 psl.) knygą „Pio XI e l'Azione Cattolicana" su visais reikalingais dokumentais, nurodančiais, kokia turi būti, Šv. Tėvo supratimu, Katalikų Akcija. Išstudijavęs tą knygą, aš padarysiu Ministerijai atskirą pranešimą: Vyriausybei, turinčiai nuolat reikalo su Katalikų Akcija, bus tai gal žinotina.

Bet kas dabar darytina, kas atsakytina į nuncijaus protestą del Šv. Ministerijos cirkuliaro?

Mons. Pizzardo prašė manęs susirūpinti susidariusia padėtim ir patarpininkauti prieš mūsų Vyriausybę nesusipratimui pašalinti.

Aš dar šiandien pat pasistengiau pasiinformuoti, kaip gi yra Italijoj tuo pačiu klausimu.

Ką aš gavau patirti apie Italų mokyklų sutvarkymą, būtų gal įdomu patirti ir mūsų Šv. Ministerijai, jei ši tuo įdomautų, ypač kad ta pačia proga gavau ir gana įdomios medžiagos. Ne vienas dalykas būtų gal visai naudinga įvesti ir pas mus.

Kai del moksleivių organizacijų mokyklų sienose, ypač mums čia rūpimu katal. Moksleivių organizacijų klausimu, patyriau štai ką: Italų mokyklos jų nežino! Katalikų Akcija jokių savo organizacijų čia po mokyklas neturi! Apskritai, Italų mokykla nežinanti savo sienose jokių organizacijų. Katalikų Akcijos apolitiškumo griežtai čia laikomasi – ir jokių svarbesnių konfliktų tarp jos ir Vyriausybės nėra dar buvę. Tik fašistų laikais jau ėmė veikti grynai fašistinė jaunuomenės organizacija vad. Balilos ir Avangardistų milicija. Tai sportiškai – militarinė organizacija. Ir tai vienatinė organizacija moksleivių tarpe.

Kai del moksleivių dalyvavimo Katalikų Akcijoj, tai jiems tai visai nedraudžiama. Bet tas dalyvavimas atsilieka ne moksleivių organizacijos formoje mokyklos sienose, o bendrose parapijinėse Katalikų Akcijos organizacijose už mokyklos sienų. Mokyklos su tuo nieko bendra neturi. Tai sudaro vieną iš bendro katalikiškojo auklėjimo formų katalikų Akcijos ribose.

Taigi išvada: Šv. Ministerija gerai daro, šalindama iš mokyklos moksleivių organizacijas. To nusistatymo reikėtų tvirtai ligi galo laikytis. Aš neabejoju, kad Šv. Ministerija nieko neturės ir negali turėti prieš tai, jei Katalikų bažnyčia, norėdama papildyti tikybinį mokslą, gaunamą mokykloje, platesniu katalikišku auklėjimu per parapijines Kat. Akcijos organizacijas, ims norinčią tose organizacijose dalyvauti ir mokslus einančią jaunuomenę. Jei taip daroma ir tuo pasitenkinama kitur Europoje, tai kodėl negalima taip pat padaryti ir Lietuvoje, nedrumsčiant ramios mokyklų darbo eigos?

Taigi, man rodosi, aišku yra, ir koks atsakymas reikėtų duoti Mons. Bartoloni į jo notą.

Man visai nėra žinoma, del kokių motyvų yra uždraustas Katalikų Kongresas Telšiuose. Gal Tamsta malonėtum liepti apie tai mane painformuoti, nes aš kitaip negaliu duoti jokių paaiškinimų.

Būtų taip pat įdomu patirti, kuo remdamos Mons. Bartoloni kaltina D-rą Zaunių įžeidus Šv. Sostą pagarbos stoka: tai nemalonus dalykas, kuris reikėtų greičiau atremti.

Reikšdamas visiškos savo tamstai pagarbos lieku

Tamstos atsidavęs
[parašas]

P. S. Gal malonėtum Tamsta įsakyti atsiųsti man Šv. Ministerio cirkuliaro nuorašą moksleivių organizacijų klausimu: visa, kas liečia mūsų santykius su Vatikanu, turėtų būti bent *post factum* man pranešta, bent *a titre d'information*...

LPPŠSAR, byla: Vatikano Pasiuntinybė.
Eiliniai nuorašai 1927–1930.
Nuorašas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 34

Premjero ir laikinai einančio užsienio reikalų ministro pareigas J. Tūbelio instrukcija Lietuvos nepaprastajam pasiuntiniui ir įgaliotajam ministrui prie Šventojo Sosto patarėjo dr. J. Šauliui

Kaunas, 1931 m. sausio 21 d.
Nr 43/sl. Konfidencialiai.

J.M. Ponui Dr. J. ŠAULIUI,
Nepaprastam Lietuvos Pasiuntiniui ir
Įgaliotam Ministeriui prie Šventojo Sosto R o m o j e.

Pone Ministeri,

Šiuo siunčiamas Tamstai projektas notos, kurią skubos keliu prašoma įteikti Jo Eminencijai kardinolui Pacelli.

Įteikiant šią notą ar prie kitos progos tamsta prašomas plačiai paaiškinti susidėjusią nepakenčiamą padėtį tarp mūsų Vyriausybės ir dvasiškijos. Taip pat Tamsta prašomas paveikti Vatikane, kad Lietuvos vyskupai liautųsi varę per kunigus bažnyčiose, o daugiausia per kapelionus mokyklose, agitaciją prieš Vyriausybę. Ši neleistina agitacija, kaip tamstai žinoma, prieš Vyriausybę griežtai varoma dėl Katalikų Akcijos, dėl ateitininkų organizacijų ir dabar jau dėl skautų „suvalstybinimo". Šiuo metu dėl agitacijos prieš Vyriausybę dvasininkams užvesta jau 50 bylų. Iš jų 8 jau perduotos teismo organams.

Tamstos informacijai siunčiu nuorašus Vidaus reikalų Ministerijos aplinkraščių katalikiškų organizacijų veikimo reikalu.

Be to, prašome sužinoti ir telegrafu pranešti, ar mgr. Bartoloni mano dar grįžti, nes kaip girdėti, jis išvažiavo su 4-iais dideliais čemodanais ir prieš išvažiuojant pasiuntė vizitines korteles visų pasiuntinybių šefams su užrašu „p.p.c.", mums gi pranešė, kad išvykstąs tik kelioms dienoms Romon ir kad jį pavaduos mgr. Faidutti.

Naudodamasis šia proga, reiškiu Tamstai, Pone Ministeri, aukštos pagarbos.

[parašas]
J. TŪBELIS,
Ministeris Pirmininkas
Užsienių Reikalų Ministeris a.i.

LPPŠSAR, byla: Vatikano Pasiuntinybė 1930–1939.
Originalas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 35

Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio pranešimas užsienio reikalų ministrui dr. D. Zauniui

Roma, N. 37

1931 m. sausio 31 d.
Visai konfidencialiai.

J.E. Ponui Dr. D. Z a u n i u i,
Užsienio Reikalų Ministeriui K a u n e.

Pone Ministeri,

Kaip jau esu telegrafavęs Tamstai, notą įteikiau Kardinolui Pacelli vakar pietumis. Kai del Mons. Bartoloni, dėl kurio tuoj turėjau konfidencialinių pasikalbėjimų Vatikane /ir anksčiau buvau jau ne kartą apie tai priminęs/, paaiškėjo man, jog galiu Tamstą patikrinti, kad jis tuo tarpu sulaikomas Romoj. Vatikanas nori pamatyti, kaip eis be jo dalykai ir kaip pasiseks sureguliuoti ginčo klausimai. Vadinasi, jis tuo tarpu nebegrįš. Nuncijų pavaduos Mgr. Faidutti. Bet ir naujo nuncijaus klausimas tuo tarpu, belaukiant dalykų sutvarkymo, nebus keliamas.

Prašyčiau tik labai, kad nebūtų nuncijaus klausimu papildyta per spaudą kokių nors nediskrecijų, kas galėtų g[ri]auti Vatikano prestižą ir sugadinti visą konfidencialiai sudarytą „arrangement".

Po mūsų notos ir po paskutinio Mons. Faidutti pranešimo Vatikanas mano, kad galima būtų greit pradėti likviduoti ginčo klausimai.

Antradienį dar turėsiu visais tais reikalais pasimatymą su Kard. Pacelli. Galėsiu todėl daugiau pranešti.

Jei turėčiau vesti čia diskusijas, reikėtų man būtinai apkalbėti visai diskutuotini dalykai pirma Kaune, idant galima būtų susidaryti aiškų visų apkalbėtinųjų dalykų programą; ne pro šalį būtų taip pat susigiedoti ir su Mons. Faidutti, – tatai palengvintų ir pačias diskusijas Romoje.

Šiandien patyriau taip pat galutinai, kaip atsitiko su Šv. Tėvo laišku, kuris, kaip žinoma, tapo „Tiesos kelyje" paskelbtas be šių žodžių: „et a cuiusvis politicae partis studio prorsus". Man parodė pirmykštį laiško tekstą, iš kurio buvo ranka nurašytas Popiežiaus laiško originalas, taip pat ir telegramas, kuriomis Vatikanas pasikeitė su Mgr. Faidutti tuo reikalu. Pasirodo, tie žodžiai originale išleisti per perrašinėtojo apsirikimą. Kadangi laiškas Popiežiaus jau pasirašytas, tai dalykas nebėra pataisomas. Bet laiške yra laimingu būdu pakartota tas pat antru kartu su nurodymu į

pirmąją vietą, kur paliko dar to pat dalyko apibendrinimas: „quod a termis rebus propositisque alienum“.

Pagaliau siunčiu tamstai „pro memoria“, kurį man šiandien įteikė. Tai dėl Vidaus Reikalų Ministerijos cirkuliaro K. Akcijos registravimo klausimu. Tuo dalyku būsi Tamsta, tikiuos, radęs jau Ministerijoj mano laišką, adresuotą Tamstai esant Genevoje, P. Ministeriui Pirmininkui /žr. No 19/sl. iš šių metų sausio mėn. 20 d./. Todėl nuo tolesnių pastabų šiuo reikalu tuo tarpu susilaikau.

Daug visa gera Tamstai linkėdamas, lieku

Tamstai atsidavęs
[parašas]

Priedai:
1/ notos No. 35 š. m. sausio mėn. 30 d. nuorašas;
2/ Vatikano „pro memoria“ iš š. m. sausio mėn. 29 d. nuorašas.

LPPŠSAR, byla:
Vatikano Pasiuntinybė 1930–1939.
Originalas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 36

Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio pranešimas užsienio reikalų ministrui dr. D. Zauniui

Roma, 1931 m. vasario 2 d.
No 41/sl. Visai konfidencialiai.

J.E. Ponui Dr. D. Z a u n i u i,
Užsienio Reikalų Ministeriui K a u n e.

Pone Ministeri,

Vakar vakarą gavau tamstos telegramą No 80. Jos tekstas ar bešifruojant, ar beperduodant tapo labai sudraikytas /yra grupių net su 11 raidžių/. Iš jos tiek tik supratau, kad tamsta reiški nepasitenkinimo, jog nėsu dar įteikęs Tamstos reikalautojo „pro memoria“. Nesupratau netgi, kas joje kalbama apie mano atsakomybę ir

t. t. Kad paaiškėtų betgi galutinai visa tuo klausimu situacija, kreipiuos į Tamstą šiais keliais žodžiais raštu.

Ar nėra kartais kokio nesusipratimo? Dar pirma tamstos grįžimo Kaunan buvau pagerbtas P. Aukštuolio telegrama No 71, kuria jis pranešė man P. Pirmininko „įsakymą netrukus įteikti notą". Man pasiūlius po to papildyti notą bent atitinkamu baigiamu posmu, kuris atidarytų duris tolimesnėms betarpiškoms deryboms ginčo klausimams likviduoti, Tamsta savo telegrama No 75 pranešei man Vyriausybės sutikimą tą posmą pridėti. Taigi notą su tuo posmu ir pasiskubinau įteikti Vatikanui, apie tą tuoj pat tamstai ir pranešiau /žr. No 36/.

Dabar Bartoloni klausimas. Iš Tamstos telegramos No 75, kaip lygiai iš ankstyvesnių pareiškimų, supratau, kad Vyriausybė nebenori turėti Mgr. Bartoloni Kaune. Apie tai galiu, papildydamas, ką esu jau rašęs savo paskutiniame laiške No 37, dar štai ką pridurti. Mano buvo jau ne nuo šios dienos ir pamažu, atitinkamai Kauno intencijoms, rengiama atmosfera Mons. Bartoloni klausimu. Gavus Jūsų telegramą No 75, kur reikalavote, kad aš praneščiau oficialiai ir įteikčiau atitinkamą „pro memoria", jog Mgr. Bartoloni grįžimas nebepageidaujamas, man buvo aišku, kad pasiekti Bartoloni sulaikymą galiu aš ir be oficialių demaršų, vien konfidencialiu būdu, ir kad, darydamas oficialinį demaršą ir tai dar raštu, pridėčiau visai nereikalingai prie esamųjų konfliktų dar naują, juo nesmagesnį, nes liečiantį ir asmenis, ir Vatikano prestižo klausimą. Kad pageidaujamo rezultato, Mgr. Bartoloni negrįžimo esu pasiekęs jau ir be oficialinio demaršo, pranešiau jau Tamstai ir telegrama No 36, ir laišku No 37.

Tamsta leisi man mažą pastabą: reikalauti iš atstovo, kad jis būtų vien automatinė perduodanti instancija, būtų, manau, ne visai tikslu ir teisinga. Tam užtektų juk ir mažesnio kurio valdininko. Atstovas, manyčiau, privalo būti protingas Vyriausybės intencijų pildytojas: ne be reikalo juk yra jis, be savo valstybės reikalų gynimo, pastatytas observuoti antrąją pusę ir atitinkamai informuoti savo Vyriausybę. Jeigu jis pastebi, jog Vyriausybė, darydama kokį žygį, yra apleidusi iš galvos kokį pastebėtiną momentą, jo pareiga yra atkreipti į tai savo Vyriausybės dėmesį. Pavyzdžiui, nors ir mano pastaruoju laiku įneštos kad ir mažos korektūros į dvi paskutines Vyriausybės notas tos pačios Vyriausybės buvo juk, Tamstos paties konstatavimu, priimtinos.

Taigi kas man buvo daryti su Tamstos reikalautuoju oficialiniu demaršu? Neatkreipti Tamstos dėmesio, kad toks demaršas šiuo momentu nebėra reikalingas ir kad jo darymas paneigtų ligšiolines pastangas pereiti ramiu būdu prie konflikto likvidavimo ir tuoj iššauktų naują dar nemalonesnį konfliktą, aš negalėjau. Žinoma, jei Vyriausybė turi kokių nors man nežinomų motyvų naujam demaršui, ji gali tai dar kiekvienu laiku padaryti: kelias tam nėra užkirstas. Tik aš negalėčiau prisiimti reda-

guoti reikalaujamąjį „pro memoria“, remdamos Tamstos man atsiųstąja medžiaga. Pridedu čia jos nuorašą tokioje formoje, kokioje ji savo laiku mane pasiekė. Man ne visa kas ten suprantama, o kai kas turbūt jau ir pasenę. Todėl reikėtų, man rodos, Tamstai pačiam redaguoti galutinėje formoje tą dokumentą, jei Tmasta ir po šių mano paaiškinimų manytum, jog Vyriausybė privalo dar tą demaršą daryti. Bet jei Vyriausybė ir po tų mano pastabų pasiryš tan žygin, aš bent būsiu ramus, kad už jį nenešu jokios atsakomybės.

Berašant šį laišką, buvau 1 val. skubiai telefonu iškviestas Vatikanan. Nuvykus parodė man Mons. Faidutti telegramą, kuria pranešama, jog „Lietuvos Aidas“ įdėjo Šv. Tėvo laišką su apleistąja per apsirikimą vieta, kreipdamas skaitytojų dėmesį į tai, kad Vyskupai paskelbę netikrą Šv. Tėvo laiško tekstą, falsifikuodami jį, be to, kartu nurodydamas ir į kanonų paragrafą, baudžiantį kaltininkus už falsifikacijas. Gali Tamsta įsivaizdinti, kokį įspūdį tokia žinia padarė Vatikane!

Aš jau telegrafavau Tamstai tuo reikalu.

Negavęs dar „L. Aido“ negaliu pats nieko spręsti, kaip ištikrųjų yra su tuo paskelbimu.

Aš nenorėčiau tikėti, jog „L. Aidas“ galėjo paskelbti tas „seansacijas“ nesusižinojęs su atitinkama valstybės įstaiga. Gi aš buvau savo telegrama No 28 aiškiai pranešęs, jog kalbamosios vietos išleidimas galėjo įvykti vien dėl perrašinėtojo kaltės. Ten aiškiai, be to, sakiau, jog Vatikanas pasiėmė skubiai ištirti, ar tas išleidimas įvyko Kaune ar Romoje. Gi savo laiške No 37 aš išdėsčiau ir Vatikano tyrimo rezultatus, kurie nieko bendra neturi su Vyskupų įtarinėjimu dėl falsifikavimo. Bet, kaip iš visa ko matyti, „L. Aido“ nebenorėta laukti visai nė tyrimo rezultatų: jam skubu buvo savotiškai sudaryti sensaciją, metant dėmę ant Vyskupų.

Nereikalauja turbūt aiškinti, kad mūsų pareiga yra tuoj visą tą „seansaciją“ atšaukti. Neatšauks mūsų organai, atšauks pats Vatikanas tokioje formoje, kokią jis ras sau patogiausią.

Daug visa gera Tamstai linkėdamas, lieku

Tamstai atsidavęs
[parašas]

1 priedas.

LPPŠSAR, byla:
Vatikano Pasiuntinybė 1930–1939.
Originalas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 37

Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto dr. J. Šaulio pranešimas užsienio reikalų ministrui dr. D. Zauniui

Roma, 1931 m. vasario 6 d.
No 46/sl. Visai konfidencialiai.

J.E. Ponui Dr. D. Zauniui,
Užsienio Reikalų Ministeriui Kaune.

Pone Ministeri,

Gavęs tamstos telegramą No 88, manau, bus geriau atsakyti Tamstai raštu, o ne telegrama.

1/ Kai dėl Bartoloni. Gavęs Kard. Pacelli sutikimą, duotą man konfidencialiai per Mons. Pizzardo, kad Nuncijus bus sulaikytas Romoj, aš vis dėlto rezervavaus sau teisę, jei atsitikimai ar reikalų padėtis mane prie to verstų, imtis oficialaus demaršo Bartoloni klausimu. Vadinasi, jei Vatikanas panorėtų staiga vėl, nežiūrint man duoto konfidencialaus pasižadėjimo, siųsti Bartoloni atgal į Kauną, aš tuoj oficialiai pareikščiau Kard. Pacelli, kad Bartoloni nebėra mūsų Vyriausybei persona grata.

Žinoma, toks tylus arrangement reikalauja visiškos diskrecijos iš mūsų pusės. Aš suprantu, jog diskrecijos išlaikymas reikalauja tam tikro pakantrumo, jei mes antrosios pusės ar šiaip pašalinių intrigos mėgėjų būtume net provokuojami „viešai pasisakyti". Nuo tos dienos betgi, kai Jūs imsite „viešai sakytis" Bartoloni klausimu, aš prašau iš kalno nebelaikyti mane atsakomingu Bartoloni grįžimo klausimu.

Est modus in rebus. Labai patarčiau pasiinformuoti nors dėl istorijos su Vokiečių gen konsulo von Mudra atšaukimu: spaudos nediskrecijos užtęsė jo atšaukimą visiems metams. O tai buvo tik konsulas!

2/ Iš Tamstos telegramų galima būtų spręsti, tarytum L. Aidas būtų Popiežiaus laiško skelbimo klausimu nekalčiausias pasaulyje avinėlis. Aš betgi esu jau paskutinėje savo telegramoje /No 45/ konstatavęs du dalyku: a/ kad L. Aidas papildė neleistiną nediskreciją, skelbdamas pirmykštį Popiežiaus laiško konceptą, o ne autografinio laiško tekstą, išvilkdamas aikštėn apgailėtiną Popiežiaus kanceliarijos paklaidumą, ir b/ kad pats papildęs neleistiną darbą neiškentė neįtaręs, visai be jokio pamato, dėl Vyskupų paskelbtojo Popiežiaus laiško teksto. Man nesuprantama tik, kad Tamsta savo telegramomis stengiesi kaip ir padengti tą L. Aido pasielgimą, kada

tuo tarpu reikėtų, man rodosi, daryti visų pastangų, idant įvykusi nediskrecija būtų kuogreičiausiai atitaisyta, bet tokiu būdu, kad tai kuo mažiausiai diskredituotų pačią Užs. Reik. Ministeriją. Juo ilgiau tai užsitęs, juo didesnė bus mums iš to moralė nuoskauda.

Žinoma, Mgr. Faidutti padarė taip pat neatsargiai, kiek perdėtai informuodamas Vatikaną: vietoj konstatuoti plikus faktus, ėmėsi statyti taškus ant „i", komentuoti, kas vėl buvo paimta Vatikane per faktus. Mons. Faidutti pranešimas Vatikanui dar aiškinamas. L. Aido No 25 paskelbtieji dalykai lieka vistiek faktai, su kuriais reikia skaitytis ir kurie reikia šiaip ar taip likviduoti.

3/ Kai dėl katalikų spaudos propagandos, tai apie ją mes Vatikane kalbame, bet mūsų kalbos atsimuša vistiek kaip žirniai į sieną. Kol mes būsime konflikte su episkopatu ir Vatikanu, su panašia propaganda, kaip lygiai su priešvyriausybine akcija pačiame krašte, reikia skaitytis, deja, kaip su vienu konflikto faktorių. Tai parodo tik, kad katalikų Bažnyčios organizacija, nors ir be kariuomenės, nėra visai *quantité négligeable*. Todėl mano buvo ir tebėra dedamos visos pastangos, kad greičiau galėtume baigti kilusius konfliktus ir greičiau galėtume grąžinti vidaus taiką. Man vis tebesirodo, kad objektai, dėl kurių vedame ginčą su Vatikanu, yra daug menkesnio svarumo, negu gaunamieji ginčo rezultatai, kurie mums kliudo imtis rišti daug svarbesnius mūsų Valstybės vidaus ir užsienio politikos dalykus.

Tuo tarpu daug visa Tamstai gera linkėdamas, lieku

Tamstai atsidavęs
[parašas]

LPPŠSAR, byla:
Vatikano Pasiuntinybė 1930–1939.
Originalas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 38

Lietuvos Pasiuntinybės prie Šventojo Sosto patarėjo ir *Chargé d'Affaires a.i.* S. Lozoraičio pranešimas užsienio reikalų ministrui dr. D. Zauniui

Roma, 1931 m. birželio 2 d.
No 180/sl. S l a p t a.

J.E. Ponui Dr. D. Z a u n i u i,
Užsienių Reikalų Ministeriui, Kaune.

Aukštai Gerbiamas Ponas Ministeri,

Ryšyje su mano telegrama No 173 turiu garbės pranešti štai ką:

Į P. Merkio man padiktuotą notos tekstą įdėjau į baigiamą formulą /très haute considération/ žodį et respoetuense, nes visos ligšiolinės Pasiuntinybės notos buvo baigiamos dar mandagiau kaip šį kartą mano pabaigta.

Dėl paties notos įteikimo, tai turiu garbės pranešti, kad mano kuklus laiškanešio / kaip yra pasakęs Kautsky/ uždavinys vis dėlto sutiko šiokių tokių nesklandumų.

1/2.10 aš skambinau Mgr. Pizzardo prašydamas išrūpinti Kardinolo audienciją, kad galėčiau įteikti notą. Mgr. Pizzardo atsakė, jog kardinolas turi net dviejų kongregacijų posėdžius, tad tik apie I/2.I bus žinoma, ar galės priimti. Apie 12 val. man paskambino iš Valstybės Sekretorijato ir pranešė, kad, Kardinolui vis dar esant užimtam, aš galiu įteikti notą Mgr. Ottaviani.

Aš maniau, kad mane siunčia pas Mgr. Ottaviani, kurs veda protokolo dalykus, tam, kad pirma jis pasižiūrėtų, ar nėra mūsų notoj ko nors tokio prieš protokolą. Bet pasirodė, kad dalykas buvo daug paprastesnis, būtent, Mgr. Ottaviani net nežinojo, kad turi mane priimti su nota.

Iš to ir kilo šiokių tokių sunkumų įteikiant notą Mgr. Ottaviani, nebūdamas pasiruošęs, matomai, labai abejojo, ar gali priimti notą, bijojo atsakomybės. Mgr. Ottaviani pastebėjo, kad notoje minimos Mgr. Pizzardo deklaracijos, todėl geriau įteikti jam, bet jis taip pat yra ypatingų bažnytinių reikalų Kongregacijos posėdy, be to, iš notos matyti, kad Vatikanas reikalavo iš mūsų motyvų raštu, dabar gi notoje jų nepranešu, tai vėl priežastis abejoti, ar galima priimti notą.

Aš greitai išsklaidžiau šituos abejojimus, sakydamas, jog ateinu Mgr. Pizzardo nurodymu, antra vertus, tai, kad notoje neišpildomas Vatikano reikalavimas dėl motyvų, negali sudaryti jokių sunkumų notai priimti, nes jeigu būtų priimamos tik tos notos, kuriose išpildomi kitos pusės reikalavimai, tai didesnė dalis diplomatinės korespondencijos būtų negalima.

Tada Mgr. Pizzardo pasiūlė draugiškai ir privatiniai palaukti su notos įteikimu ligi 6 val. vakaro, kad tuo tarpu jis galėtų pasiūlyti Kardinolui atšaukti Nuncijų neva dėl perkėlimo į kitą vietą.

Aš paaiškinau, kad jau prieš savaitę aš, taip pat privatiniai buvau pasiūlęs Mgr. Pizzardo panašią išeitį, po to du kartus priminiau ir vis dėlto Vatikanas nesutiko. Tad dabar per vėlu ir aš turiu pildyti instrukcijas. Tada Mgr. Ottaviani priėmė galutinai notą, o pasiūlymą prašė laikyti nebuvusį.

Pirmus Mgr Ottaviani abejojimus aš leidžiu sau pranešti Tamstai lyg neoficialiniai dėlto, kad jie buvo grynai asmeniniai /ar jis asmeniškai gali priimti/, gi pasiūlymas registruoti man atrodo įdomus, nes jis parodo, kuria, paprasčiausio galvojimo, linija eina mintys, kai žmogus nėra užsispyręs ir skaitosi su realybe ir su konkretiniais politikos reikalavimais. Mgr. Ottaviani, pamatęs griežtą nusistatymą prieš Nuncijų, kad ir nepripažindamas mums racijos, tuoj pagalvojo apie paprasčiausią išeitį bet kuriuo kitu pretekstu atsiimti Mgr. Bartoloni iš Kauno.

Gaila tik, kad ne jis sprendžia.

Prašau priimti, Ponas Ministeri, mano labai aukštos pagarbos žodžius.

[parašas]
Pasiuntinio pavaduotojas
Pasiuntinybės patarėjas

LPPŠSAR, byla: Vatikano Pasiuntinybė.
Eiliniai nuorašai 1931–1934.
Originalas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 39

Lietuvos Pasiuntinybės prie Šventojo Sosto patarėjo ir *Chargé d'Affaires a.i.* S. Lozoraičio pranešimas premjerui ir l. e. užsienio reikalų ministro pareigas J. Tūbeliui

Roma, 1931 m. birželio 19 d.
No 215/sl.

L. S k u b u.
Visai slapta.

J.E. Ponui J. T u b e l i u i,
Ministeriui Pirmininkui, e. Užsienio Reikalų Ministerio par. Kaune.

Aukštai Gerbiamas Ponas Ministeri Pirmininke,

Šiuo turiu garbės pranešti Tamstai štai ką:

Birželio mėn 16 ir 17 dieną aš 10 ar 11 kartų skambinau Mgr. Pizzardo, norėdamas pasimatyti ir pranešti, kad 1.7. išvažiuoju atostogų dėl sveikatos ir kad p. Girdvainis tuo laiku eis Chargé d'Affaires a.i. pareigas. Man bepasisekė susisiekti su Mgr. Pizzardo ir iš Sekretorijato man buvo atsakyta, jis esąs lyg atostogose /quasi in congedo/ ir ateina tik labai trumpam laikui.

Todėl šiandien aš nuėjau į bendrą misijų šefų audienciją pas kardinolą Pacelli. Laukė Austrijos, Čekijos, Bavarijos ir Irlandijos ministeriai ir vyskupas kun. Ghika. Mums besikalbant, atėjo Mgr. Ottaviani, kurs tuoj pakvietė į kitą salioną pasikalbėti. Išėjus mums, jis paklausė, ar aš esu įspėjęs Kardinolą, kad ateinu ir kuriuo dalyku. Atsakiau, kad ne, nes šiandien bendra audiencija. Tada jis pareiškė, kad jis manąs, kad Kardinolas manęs nepriimsiąs, ir prašė pasakyti jam mano vizito tikslą, kad galėtų painformuoti Kardinolą. Aš pasakiau, kad norėjau pranešti, kad dėl sveikatos išvažiuoju atostogų, nes 3 metus neturėjau normalinių atostogų, o Chargé d'Affaires a.i. bus p. Girdvainis. Aš sakau jam tą, norėdamas išvengti komplikacijų, bet nesuprasdamas situacijos, o antra vertus, turėdamas tuoj raportuoti apie šį incidentą Vyriausybei, aš prašau pasakyti man, kokį charakterį turi šitas jo, Mgr. Ottaviani, įspėjimas, kad Kardinolas nepriimsiąs. Ar Šv. Sostas yra nutraukęs diplomatinius santykius su mumis? Apie tai man nieko nepranešta. Be to, pereitą penktadienį aš gavau man, Chargé d'Affaires a.i., adresuotą cirkuliarinę Kardinolo notą, siunčia-

mą visiems misijų šefams, kurioje buvo pranešta, kad įprastų bendrų audiencijų pereitą savaitę nebus. Taigi aš netik nebuvau įspėtas apie kokį pasikeitimą mano atžvilgiu, bet dargi traktuojamas lygiomis su kitais ir normaliniai, tad buvo logiška, kad, laikydamasisi formalumų, atėjau šiandien.

Mgr. Ottaviani pareiškė, kad Kardinolas nebegalįs priimti, nes atsisakymas priimti Nuncijų, kurs vežė Ponui Respublikos Prezidentui Popiežiaus dovaną, yra pastarojo įžeidimas, antra, privertimas Nuncijaus išvažiuoti, nesulaukus Vatikano atsakymo į mūsų notą iš 1.6., taip pat yra užgavimas, trečia, užgaunąs dalykas yra, kad „Giornale d'Italia" paskelbė smulkiai Mgr. Bartoloni istoriją su detalėmis, žinomomis vien tik Vyriausybei. Santykiai nėra nutraukti, nes Mgr. Bartoloni laikomas Nunciju Lietuvoje, o, be to, Mgr. Faidutti yra Chargé d'Affaires. Kai dėl pereito penktadienio notos, tai ji buvusi išsiųsta valdininko, nežinančio padėties.

Mano buvo į tai pareikšta, kad Vyriausybė neatsisako priimti Mgr. Faidutti, tad savitarpumo principu Vatikanas negalįs atsisakyti manęs priimti. Penktadienio pranešimą aš laikiau formaliniu Kardinolo, o ne valdininko pranešimu, ir kitaip niekas negalėtų į jį žiūrėti.

Mgr. Bartoloni byloje mes laikėmės didžiausios diskrecijos, net mūsų Užsienių Reikalų Ministras man pasakė, kad, kiek tai pareina nuo Vyriausybės, spauda laikysis rezervuotai. Tai ne mes, o „L'Osservatore Romano" pradėjo pirmas ir pabaigė, dėdamas visus, net asmeninius detalius. Už „Giornale d'Italia" Vyriausybė neatsako ir atmeta bet kurią atsakomybę už visą Italijos spaudą.

Pranešdamas Mgr. Ottaviani mano šios dienos neįvykusio vizito tikslą, aš prašau pasiklausti Kardinolo, ar jis atsisako visiškai mane priimti, ar laikinai, jei laikinai, tai kuriam laikui, kad žinočiau, kur esu, nes šitoj situacijoj aš atsidūriau netikėtai pirmą kartą mano karjeroj ir man svarbu žinoti, ką turiu raportuoti. Mgr. Ottaviani pažadėjo man paskambinti, bet, žinoma, nepaskambino /ligi 8 val. vak./.

Kaip Tamsta matysi iš išdėstyto, aš esu izoliuotas ir šita izoliacija turės tęstis dar ilgesnį laiką. Aš turiu įspūdį, kad Vatikanas laikysis mano atžvilgiu pasyvinio, taip sakant, pasipriešinimo taktikos: nepriims, o tik reikalui esant, susirašinės.

Aš asmeniškai imu visą šitą istoriją šaltai. Pats aš eiti į Vatikaną neturiu jokio mažiausio privatinio noro. Reikalo irgi nėra.

Žinoma, su dalyvavimu bažnytinėse ceremonijose nuo šios dienos – Schluss!

Išvada gi yra, jog nėra jokio reikalo, kad aš neturėčiau atostogų nuo 1.7. ir kad p. Girdvainis manęs nepavaduotų. Jo padėtis nebus blogesnė nei mano. Tad Vyriausybei vis viena katras bus pasiuntinybėje, jis ar aš.

Pranešimas apie tai, kad p. Girdvainis pavaduos, yra padarytas per Mgr. Ottaviani ir jau pasiekęs Kardinolą. Belika tik pranešti raštu. Šitą dalyką aš siūlyčiau atlikti dviem etapais. Pirma, pav. birželio mėn 24 d., trečiadienį reikėtų pranešti

Vatikanui verbaline nota, kad p. Girdvainis est chargé des fonctions de Premier Secrétaire de Légation. /Kaip pernai buvo p. Dr. Sakalauskas prie Kvirinalo/. Mano gi išvykimo į atostogas dieną reikėtų apie tai pranešti ir pridurti, kad Pas-bė pavedama valdyti p. Girdvainiui „en qualité de Chargé d'Affaires a.i." arba ir be šito prierašo, nes daroma ir šiaip ir taip /iškilmingiau ir mažiau iškilmingai/.

Net jei Vatikanas ir turėtų ką prieš tai, kad p. Girdvainis valdytų Pas-bę, tai formaliniai jis nieko negalėtų padaryti, nes priskirti prie Pas-bės visados galima ką norint be agrément iš kalno. O reikalui esant priskirtasis automatiškai paima valdyti misiją.

Laiko lieka labai maža ligi liepos mėn. 1 dienos, tad labai prašyčiau malonėti skubiai duoti man instrukcijų kalbama prasme. Taip pat prašyčiau komandiruoti p. Girdvainį, kaip kad galėtų atvykti čia kokią birželio mėn 27 dieną, kad būtų galima ramiai ir tvarkingai atiduoti jam einamus reikalus.

Prašau priimti, Ponas Ministeri Pirmininke, mano labai aukštos pagarbos žodžius.

[parašas]

LPPŠSAR, byla: Vatikano Pasiuntinybė.
Eiliniai nuorašai 1931–1934.
Originalas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 40

Lietuvos Pasiuntinybės prie Šventojo Sosto patarėjo ir *Chargé d'Affaires a.i.* S. Lozoraičio pranešimas užsienio reikalų ministrui dr. D. Zauniui

Roma, 1932 m. gegužės 18 d.
No 79/sl.

Visai slapta.
Į rankas.

J.E. Ponui Dr. D. Z a u n i u i,
Užsienių Reikalų Ministeriui, Kaune.

Aukštai Gerbiamas Ponas Ministeri,

Mano telegramai No 78 papildyti turiu garbės pranešti Tamstai štai ką:

Italijos ambasadorius prie Šv. Sosto grafas De Vecchi di Val Cismon – vienas seniausių Mussolini bendradarbių ir vienas keturių fašizmo quadrumvir'ų, sužinojęs,

kad noriu gauti informacijų apie Italijos konkordatą, tuojau apsiėmė pats man jų duoti. Kadangi vakar turėjau eiti pas airių Ministerį, tai pasimatymas italų ambasadoj įvyko šiandien pusiau 10 valandą.

Aš nusprendžiau pasinaudoti šita proga ir, išeidamas kiek iš Tamstos įsakymo rėmų, pasiinformuoti plačiau, kaip tvarkomi Italijoje klausimai, dėl kurių ir mes turime sunkumų. Nors aš pasiėmiau mažą pro memoria, vis dėlto pasikalbėjimo bėgyje atsirasdavo vis naujų detalių, taip kad išėjau iš ambasados tik prieš 12 valandą.

Po prelimenarinių komplimentų Mussolini ir pačiam šeimininkui aš pasakiau, kad noriu pasiteirauti, ar egzistuoja kokios komisijos ginčams svarstyti, o be to, man būtų labai įdomu sužinoti jo autoritetingą nuomonę visa eile kitų dalykų.

P. De Vecchi atsakė, kad netik jis pats, bet ir Mussolini su didžiausiu susidomėjimu ir simpatija sekė mūsų Vyriausybės pastangas apginti valstybės teises ginče su bažnyčia. Ypač buvo įdomu jiem abiem skaityti dažnai gaunamus P. Amadori raportus šiuo dalyku, įdomu dar ir dėlto, kad italų pasiuntinys Kaune kaip buvęs žurnalistas labai gyvai juos rašė. Iš visa ko matyti, kad santykių su Bažnyčia klausimu tarp Italijos ir Lietuvos yra pilna analogija.

Pereidamas paskui prie mano iš eilės statomų klausimų, P. De Cecchi pareiškė, mišrios komisijos ginčytiniems klausimams svarstyti ar spręsti čia nėra. Taip pat nėra sudarytos konkordato str. 16 /diecezinių sienų keitimas/ ir str. 21 /nelojalinių klebonų pašalinimas/ numatytos komisijos. Pačioj pradžioj, tuoj po konkordato ir traktato pasirašymo, buvo sudaryta mišrioji paritetinė komisija maždaug interpretacijai palengvinti /per predisporre l'interpretazione/. Joje buvo keturi Italijos delegatai /su teisingumo ministeriu Rocco/ ir keturi Vatikano /jų tarpe markizas Pacelli, dalyvavęs taip pat konkordato derybose/. Komisija posėdžiavo nuo 1929 m. balandžio mėn 11 dienos ligi tų pat metų lapkričio mėn 25 dienos. Gavęs iš kanceliarijos storiausią šios komisijos bylą ir rodydamas man iliustracijai vieną vietą, ambasadorius tęsė, jog pusės metų darbų rezultatai buvo minimaliniai. Jis pats, nežiūrėdamas, kad komisijoje dirbo jo geras prietelis Rocco, net turėjęs prašyti ministerį pirmininką, kad komisija nustotų rinktis. Dalykas tame, kad Vyriausybė norėjusi iš pat pradžios aprėžti komisijos uždavinį administratyviniais dalykais: muitų, mokesnių, liečiančių Vatikano miestą technikos klausimais etc. Bet pasirodė, kad labai sunku palikti šituose rėmuose dėlto, kad Vatikano atstovai dažniausia pakeldavę komplikuotus politinius klausimus, sudarydami galop padėtį, iš kurios rodėsi, nebuvo išeities. P. De Vecchi kelis kartus turėjęs interventuoti ligi komisija nustojusi veikti.

P. De Vecchi pasakė man, kad jei būtų leista patarti, tai: jokių komisijų. Nebent uždavinys būtų aiškiai apibrėžtas konkretiniais klausimais ir, kas svarbiausia, tam tikru laiku. Kitaip galo nebus, tai jis žino iš savo praktikos. Tose komisijose ypačiai, jei dalykas eina apie politinę santykių su Bažnyčia pusę, tuoj prasideda istorinės

reminescencijos, juridiniai-filosofinės finisco, dalykai nukeliami į abstrakcijų debesis ir tenai kybo.

Geriau kaip visokios komisijos turėti tokį straipsnį konkordate, kaip italų 44, kad atsiradus sunkumams etc., abi pusės pasižada išrišti juos draugingu būdu. Tada yra daug būdų veikti realinėmis priemonėmis ir spausti. „Pagaliau", pasakė ambasadorius, „tai yra prekyba /commercio/. Tamsta žinai, kad tenai galima visa ko pasiekti". Grįžtant prie komisijų, dar vienas pavyzdys, tai neseniai sudarytoji komisija sudaryti sąrašui atleistinų nuo karo tarnybos Vatikano dignitorių – Italijos piliečių. Po derybų ji buvo pasiekusi tokio punkto, kad karo ministerijos atstovai pasakė balta, o Vatikano – juoda, ir tik ačiū ambasadoriaus intervencijai ir paties Mussolini įsikišimui dalykai buvo pastumti pirmyn.

Atsakydamas toliau į mano atskirus klausimus, ambasadorius pažymėjo, kad pas juos mokyklų kapelionų paskyrimo ir atleidimo klausimas yra visai paprastas. Skiria ir atleidžia tas valdžios organas, kuris valdo mokyklas. Jei Švietimo ministeris, prieš skirdamas tikybos mokytoją, turi klausti vyskupo nuomonės dėl kandidato, tai šita nuomonė tėra legitimizacija, kad bažnytiniu žvilgsniu jis yra tinkamas. Vyskupas neskiria ir iš viso paskyrimo nei atleidimo akte nedalyvauja. Atatinkamą dokumentaciją pasirašo valdžia.

Tas pat yra ir su karo kapelionais.

Čia, dėl kažkokio minčių supuolimo, P. De Vecchi pavartojo tokį pat argumentą ad absurdum, koks pernai buvo išdėstytas Pasiuntinybės patalpose dėl medžiagos konkordato interpretacijos notos projektui. Būtent, jeigu priimti tezę, kad švietimo ministeris neturi teisės pats atleisti tikybos mokytoją, gavusį vyskupo aprobatą, tai išeitų, kad Popiežius taip pat neturi teisės, nesusitaręs su Respublikos Prezidentu, atleist ar perkelt vyskupą, dėl kurio savo laiku buvo gautas Prezidento /Italijoje – vyriausybės/ sutikimas, t. y. pranešimas, kad paskyrimui nėra kliūčių.

Dėl klebonų perkėlimo kiton vieton čia yra reikalinga valdžios sutikimas lyg klebonas būtų skiriamas iš naujo. Tas pat taikoma vyskupų perkėlimui.

À propos vyskupų paskyrimo, į mano klausimą ambasadorius pareiškė, jog jo praktikoje nėra buvę atsitikimų, kad Mussolini būtų atsisakęs duoti sutikimą kuriam vyskupui paskirti. Tai nereiškia, kad visi jie būtų labai malonūs vyriausybei. Italijoje yra labai gerų vyskupų, yra vidutinių, yra labai blogų. Dėl pastarųjų daroma šitaip: kai iš Vatikano ateina paklausimas, ar nėra kliūčių paskyrimui, tai Mussolini vilkina atsakymą kelis mėnesius. Pagaliau jis atsako, kad kliūčių nesą, bet Vatikanas ir vyskupas supranta, kokia yra tikroji atmosfera ir vyskupas nuvažiavęs į dijeceziją ir turėdamas pašonėje prefektą, susilaiko daryti nesmagumus. Dėl teismų sprendimų vykdymo dvasiškiams, kurie mane interesavo ryšyje su paskutine Mgr. Arata nota / „exercice cré du ministère sacerdotal"/ Italijoje išviso nėra jokio klausimo /teisybė,

jų str. 23 redakcija skiriasi nuo mūsų str./. Čia aš pasiklausiau P. De Vecchi, ar, pavyzdžiui, buvo vykdytas teismo sprendimas, apie kurį minėjau Tamstai pernai rašte No 236/sl. ir kuriuo kunigas G. Carria, ryšyje su kat. Jaunuomenės organizacijų paleidimu, buvo nuteistas užmokėti 100 lyrų baudos. „Netik buvo sumokėta 100 lyrų, bet buvo ištremta 100 kunigų", atsakė ambasadorius, duodamas kumščiu į stalą. /Pagaliau jau nebeatsimenu, ar tikrai šitoj vietoj jis trenkė kumščiu, bet atsimenu, kad padarė taip du kartu mūsų konversacijoje/. Valstybės baudžiamieji įstatymai turi būti integraliniai vykdomi, vistiek kas jiems nusideda. Tikyba yra virš valstybės, arba už valstybės sferos, bet kunigai tėra Italijos piliečiai.

Galop mes priėjome prie Kat. Akcijos. Ambasadoriaus žodžiais, italams buvo svarbu nustatyti tiksliai, kas tai yra toji Katalikų Akcija. Šv. Tėvas sako, kad ją pirmiausiai įsteigęs Šv. Petras. Žinoma, katalikui tai nediskutuotinas dalykas, bet jei tai organizacijai suteikiamas valstybės pripažinimas, kadangi, toliau, ji aiškių aiškiausiu būdu buvo pradėjusi užsiimti politika, net priešinga vyriausybei ir joje susispietė buvusio Partito Popolare gaivalai, tai atėjo būtinas reikalas ją sutvarkyti. Tam tikslui reikėjo aiškiai precizuoti jos tikslą, organizaciją ir sudėtį. Ir parodyti, kiek darbo buvo padėta P. De Vecchi parodė man bene septynis naujojo Akcijos statuto projektus. Beveik visi jie yra išmarginti Mussolini pastabomis ir ženklais.

Dabar šis klausimas esąs aiškesnis. Organizacijos, kurios sudaro Kat. Akciją, yra išvardintos statute. Maža to, kiekvienas vyskupas turi pranešti valdžiai pilną organizacijos narių sąrašą, pavardes, vardus etc. Tai esanti labai svarbi kontrolės priemonė. Svarbi dar ir dėl to, kad vyriausybė turinti slaptą susitarimą su Vatikanu, pagal kurį buvę Partito Popolare žmonės negali būti prileidžiami į bent kiek eksponuotas Akcijos vietas. Kai neseniai Mussolini gavo žmonių sąrašą, kad vienas buvęs tos partijos narys ketina kalbėti organizacijos susirinkime bene Padujoj, tai tuojau buvo pranešta Vatikanui ir prašyta patarti tam žmogui, kad nesikištų kur nereikia, o velyk rūpintųsi savo šeimynos reikalais. Taip jis ir paliko namie.

Vienas vyskupas buvo atsisakęs pranešti narių sąrašus – Vatikanas liepė ir sąrašai buvo patiekti.

Italijos Vyriausybė laikanti labai svarbiu dalyku Akcijos decentralizaciją, t. y. jos sutvarkymą dijocezijomis. Tai nėra kažkoks abstraktinis, bet visai realinis interesas. Esant centralinei vadovybei, su ja sunkiau susirokuoti, daug daugiau rezistencijos, prisidengimo tiesioginiu Vatikano autoritetu etc. Tuo tarpu kai turima reikalas su atskirais vyskupais, susipratimas yra lengvesnis, nes vėl tie patys prefektai turi šimtą ir vieną priemonę šiam susipratimui su atskirais vyskupais palengvinti. Mussolini labai žiūri tos decentralizacijos. Ambasadorius parodė man Mussolini jam atsiųstą prieš kelias dienas iškarpą iš „L'Avvenire d'Italia" su kokio tai Akcijos kongreso aprašymu, kurime paminėta, kad dalyvavo tokie ir tokie „Presidenti Na-

zionali". Šitie žodžiai buvo Mussolini pabraukti raudonu paišeliu ir tuo pat paišeliu parašyta lakoniška kortelė ambasadoriui: „Vėl pasirodo spontaniški Presidenti Nazionali. M.".

Iš viso, pasakojo P. De Vecchi, ministeris pirmininkas atidžiausiai seka šituos dalykus ir skaito visas katalikų spaudos publikacijas. Jei ką pastebi, tuoj telefonuoja ambasadoriui, su kuriuo turi tiesioginį laidą, arba rašo jam lakonišką kortelę. Štai kitas pavyzdys, raštelis, pridėtas prie kažkokio dokumento, kurio turinio aš neskaičiau: „Taip negalima. Jei taip, tai neisiu /suprask, su vizitu/ į Vatikaną. M. II.XII.1931.". Reiškia, jau po Kat. Akcijos konflikto likvidacijos!

P. De Vecchi pasakojo dar labai įdomių dalykų apie Savojos dinastiją, davusią Bažnyčiai bene 15 šventųjų ir vieną antipopiežių, apie Italijos XIX šimtmečio Risorgimento ir jo santykius su Bažnyčia. Nurodė į analogiją tarp anų laikų mažo Piemonto ir dabartinės Lietuvos /jis pats yra iš senos Piemonto šeimynos, o jo senelis iš motinos pusės buvo ministeriu pirmininku Romos užėmimo laiku/, Piemonto, kurio valstybės vyrai taip, kaip ir lietuviai, buvo geri katalikai.

Ambasadoriaus konkliuzija buvo maždaug šitoki:

Santykiai su bažnyčia yra politikos dalykas per excellence. Todėl jais turi rūpintis politinės instancijos. Italijoje tie dalykai yra sukoncentruoti teisingumo ir kultūros reikalų ministerijoje. Tai netikslu, jie turi būti atiduoti vidaus reikalų ministerijai. Teisingumo ministerijoj, tikybos skyriuje, sėdi juristai. Vedamos nepabaigiamos plonos juridinės diskusijos su dvasiškiais, kurie, nota bene turėdami su jais reikalą sunkiausiais laikais, po 1870 metų, išmoko, kaip juos paimti. Tos diskusijos gali tęstis x laiko, nes Vatikanas, apskritai imant, neturi reikalo skubintis. Iš savo patyrimo P. De Vecchi sako, kad niekados šitoje byloje nereikia įsileisti į abstrakcijas, o ypačiai, Dieve saugok, į polemiką moraliniais, etiniais klausimais. Kai šitaip atsitinka – dalykas praloštas. 2000 metų Bažnyčios egzistencijos istorija yra vis tos pat kovos istorija. Čia Bažnyčia turi nepalyginamai didesnę praktiką kaip valstybės, neklaidingumo principą etc. ir šituo ginklu politinėje kovoje ji visados sumuš. Dėl to ji ir stengdavosi visados palenkti diskusiją į moralės sritį.

Todėl vyriausybės neturi apleisti grynai formalinio pagrindo: legalumo, įstatymų pildymo. Valstybės įstatymai visiems lygūs, visiems pildytini. Nėra kalbos, kad čia štai katalikai, o čia fašistai. Visi Italijos piliečiai. Štai sulaužytas įstatymas, reikalaujame, kad būtų atitaisyta. Tik šitokiu būdu galima tikėtis pasisekimo. Geriausias pavyzdys: Italija. P. De Vecchi mano, kad stambiausia Vatikano klaida konflikte dėl Kat. Akcijos bus enciklikos „Non abiam bisogno" išleidimas. Italijos vyriausybė neįsileido į polemiką, kas moralu, kas nemoralu, bet reikalavo, kad konkordatas ir įstatymai būtų pildomi. Enciklikos smūgis pakybo ore.

Antras dalykas: turėti galvoje, kad Šv. Sostas nėra arbitras tarp dviejų bylininkų, vyriausybės ir vyskupų, tam tikros katalikų dalies, bet pats yra bylos šalis, kaip ir vyriausybė. Jei einama bylinėtis su vyskupais, tai yra aišku, kad viena katra šalių praloš. Šita šalis, galima iš anksto pasakyti, yra vyriausybė. Tuo tarpu gi dalykai šitaip statomi: Šv. Sostas sudarė konkordatą, jo valdžia ant vyskupų yra nediskutuotinas dalykas, tad jis yra atsakovas.

Italijoje dabar dalykai yra sutvarkyti, nors vis šis tas atsitinka, kaip matyti iš mano atpasakojimo aukščiau. Gal svarbiausi yra šiuo momentu kai kurie užsienio politikos klausimai, turį ryšio su Bažnyčia, kuriuose Italija nuo 1870 metų daug ko nustojo /reikia suprasti: Art. Rytai, misijos ir pan./.

Dėl tolimesnių perspektyvų P. De Vecchi, remdamasis Italijos patyrimu konflikte del Kat. Akcijos, mano, kad Popiežius Pijus XI nebus linkęs prie griežtų žingsnių, nes nenori, kad jo pontifikato galas būtų užtemdytas Bažnyčios kokiais konfliktais, jei ne katastrofomis. Ispanijos įvykiai buvo didelis įspėjimas Vatikanui, juo labiau, kad jis pats prie jų prisidėjęs, leisdamas žemesniajam klerui balsuoti prieš monarkiją / ? /. Pagaliau, juk ir dėl nuncijaus pašalinimo iš Lietuvos Vatikanas nenutraukė santykių su mumis.

Prisiminus mums mūsų nuncijų ir jo veikimą, ambasadorius pasakė man labai tyliu balsu, kad ir jie dabar neturi nuncijaus. Mgr. Borgongini Duca tik kai kada kokią notą parašo, atsakymą raštu gauna, o ypač dekoruotinų žmonių sąrašus įteikia. Šiaip gi jis neina nei pas Mussolini, nei pas P. Grandi. Tai vis dėlto, kad prileido prie Kat. Akcijos konflikto. Žinoma, nėra kalbos apie formalinį atsisakymą jį priimti, bet dalykai patys taip susidėjo. Už nuncijų eina Tėvas jėzuitas Tacchi Venturi. „Bet", pastebėjo P. De Vecchi, „jei pamatytumem, kad ir Tėvas Tacchi prileidžia prie tokių dalykų, tai teks vėl kam kitam tarpininkauti".

Tai bus bene viskas svarbiausia, ką aš išgirdau šitame be galo įdomiame pasikalbėjime su Italijos ambasadorium, kuris kalbėjo tikrai su quadrumvir'o verva. Šį tą gal pamiršau,bet vargiai tai bebus esencijaliniai dalykai.

Suprantamas dalykas, dėl kai kurių pasakymų galima būti kitokios nuomonės, kai kas Italijos ambasadoriui gali atrodyti kitaip kaip kam kitam. Dar būtų aiškintinas dalykas, ar grafas De Vecchi visais klausimais turėtų tokią pat nuomonę, jei būtų šiandien ne Italijos ambasadorium, bet Piemonto pasiuntinybės prie Šv. Sosto patarėju.

Reikia tačiau pripažinti, kad šitas įdomus pasikalbėjimas turėjo visas žymes atvirumo ir simpatijos Lietuvai apskritai ir mūsų vyriausybei, kurią jisai laiko stipria tautine vyriausybe.

Atsisveikindamas ir dėkodamas, aš pasakiau, kad pranešiu savo vyriausybei apie jo malonų priėmimą. P. De Vecchi atsakė, kad jam malonu jei jo informacijos, kurių jis visados suteiks, būtų Vyriausybei įdomios.

Baigdamas noriu prašyti tamstą, Ponas Ministeri, bene rasi Tamsta naudinga kuriame nors pasikalbėjime su Italijos ministeriu pasakyti porą malonių žodžių apie P. De Vecchi, kad pastarasis turėtų, taip sakant, autentišką Tamstos dėmesio paliudymą.

Prašau priimti mano labai aukštos pagarbos žodžius.

Pasiuntinybės Patarėjas

LPPŠSAR, byla: Vatikano Pasiuntinybė.
Eiliniai nuorašai 1931–1934.
Nuorašas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 41

Lietuvos *Chargé d'Affaires* prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinio *Pro memoria* Užsienio reikalų ministerijai

Roma, 1932 m. spalio 22 d.

S l a p t a.

Pro memoria.

1932.X.19. Mgr. Ottaviani įteikiau raštą, prašydamas sau ir žmonai audiencijos pas Šv. Tėvą.

Klausiau, ar negalėčiau gauti su Badenu parafuoto konkordato tekstą. Atsakė, kad iki ratifikacijos konkordatų tekstai laikomi paslaptyje ir todėl dabar teksto negalėčiau gauti.

Mgr. Ottaviani paklausė, kokias turiu žinias apie Mgr. Aratos su p. Lozoraičiu vedamas derybas. Atsakiau, kad, mano žiniomis, laukiama naujų instrukcijų iš Kardinolo.

Į mano klausimą, kokios yra žinios apie derybas, atsakė, kad gautas Mgr. Aratos pranešimas apie derybas ir derybų rezultatai „pas heureux"*. Toliau pažymėjo, kad reikalinga Vyriausybei susitarti su Vatikanu, nes tai sustiprins Vyriausybę net ir prieš komunistų įtaką. Aš pareiškiau, kad Vyriausybė, žinoma, irgi tikrai nori pasiekti susitarimo. Tiesa, susitarti nėra dabar lengva, nes dvasiškija yra nelojali ir veda bereikalingą akciją prieš Vyriausybę, o tokiomis sąlygomis nėra ganėtino pasitikė-

* nesantys palankūs (pranc.).

jimo. Mgr. Ottaviani prisiminė Nuncijaus iškraustymą iš Lietuvos, kas labai užgavo popiežių. Nurodė, kad nebuvo svarbių priežasčių tam žygiui ir kad iškraustymas įvyko net nesulaukus atsakymo į įteiktą notą iš Vatikano pusės. Aš pareiškiau, kad labai gaila, jog nepavyko išvengti to žygio, nors Vatikanas buvo įspėtas. Be to, mano nuomone, geriausiai būtų tuos įvykius užmiršti.

[Parašas]

LPPŠSAR, byla: Vatikano Pasiuntinybė.
Eiliniai nuorašai 1931–1934.
Originalas. Rankraštis.

Dokumentas Nr. 42

Lietuvos *Chargé d'Affaires* prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinio pranešimas užsienio reikalų ministrui dr. D. Zauniui

Roma, 1932 m. gruodžio 2 d.
No 176/sl. S l a p t a.

Jo Ekscelencijai
Ponui Užsienių Reikalų Ministeriui

Pone Ministeri,

Audiencija pasveikinti Šv. Tėvą Naujųjų Metų proga man buvo paskirta vakar 11 val. 40 min., tuojaus po Ispanijos Chargé d'Affaires, p. Garcia Comin, ir prieš Didžiosios Britanijos Chargé d'Affaires. Audiencijai kaip ir visiems buvo paskirta 10 minučių laiko.

Pasisveikinęs su Šv. Tėvu, tuojaus perdaviau Jam linkėjimus J.E. Pono Respublikos Prezidento ir Vyriausybės vardu, drauge pridėdamas ir savo asmeninius pasveikinimus. Dėkodamas už pareikštus linkėjimus, Šv. Tėvas prašė perduoti Jo sveikinimus Ponui Respublikos Prezidentui, Vyriausybei ir pareiškė, kad Juos laimina, o drauge ir visą kraštą. Aš padėkojau, o toliau jau visą laiką kalbėjo Šv. Tėvas ir man teko tik išklausyti.

Po trumpos pauzos Šv. Tėvas pareiškė nesąs patenkintas ir apgailestaująs, kad Lietuvoj vis daromi sunkumai ir trukdymai katalikų Bažnyčios veikimui ir tikėjimui. Tatai tik Lietuvai kenkia. Kai daromi sunkumai, kai persekiojama Bažnyčia – ir čia

pat pasitaisė: „*Je ne dis pas que nous y sommes lą, mais...* “ – tai tas tik valstybei kenkia. Tikėjimui tas negali pakenkti, nes jis turi dieviškus pažadus, kurių neturi valstybė. Ypač Lietuvai tas yra pavojinga, turint galvoje jos geografinę padėtį, kadangi jos kaimynai bolševikai – bedievių kraštas.

Mes pažįstame Lietuvą, tęsė toliau Šv. Tėvas, ten asmeniniai buvome ir vėliau savo žinias skaitydami papildėme: todėl ypatingai rūpinamės Lietuva ir apgailestaujame ten daromus Bažnyčiai sunkumus, kurie kenkia tik valstybei. Tatai pavedė Šv. Tėvas pranešti drauge su linkėjimais Lietuvos gerovei.

Gavęs palaiminimą, apleidau Popiežiaus bibliotekos salę.

Kaip Ponas Ministeris pastebėsit, Šv. Tėvo mintys tos pačios, kaip ir pernai Ponui Direktoriui Lozoraičiui pareikštos. Tik šį kartą Šv. Tėvas gan ramiai kalbėjo ir nors dažniausai vartojo „Nous“, nebuvo tokių iškilmingų pareiškimų, kaip „Nous, le pape Pie XI... “.

Po to nuėjęs pas kardinolą panašiai Jį pasveikinau. Kaip paprastai, Kardinolas labai maloniai padėkojo, prašė perduoti jo linkėjimus J.E. Ponui Respublikos Prezidentui ir Vyriausybei ir pareiškė linkėjimų, kad ateinančiais Metais mūsų santykiai su Vatikanu pasidarytų visai normalūs.

Aš atsakiau, kad esu įsitikinęs, jog mūsų santykiai ne tik normalūs, bet ir nuoširdūs, ko aš tikrai trokštu. Šv. Tėvas nusiskundė del sunkumų, daromų Lietuvoj Bažnyčiai ir tikėjimui. Man atrodo, kad tai esama daugiau nesusipratimo, nes mūsų Vyriausybė neturi visai noro trukdyti tikėjimo, o jį remia – duoda pašalpos bažnyčioms statyti, teikia subsidijas vienuolių laikomoms gimnazijoms ir t. t. Pasakiau, kad turėjau progos labai arti pažinti Poną Respublikos Prezidentą ir visą Jo šeimyną, nes turėjau progos būti Pono Prezidento sekretorium, ir žinau, kad ir Jis pats, ir visa Jo šeimyna yra tikrai nuoširdūs ir praktikuojantieji katalikai. Jeigu esama sunkumų santykiuose tarp Vyriausybės ir Dvasiškijos, tai dėlto, kad kai kurie dvasiškiai nelojaliai veikia prieš Vyriausybę. Tačiau ačiū Mgr. Aratos įtakai šis nelojalus veikimas aprimo ir galima tikėtis visiško santykių sutvarkymo.

Šitokiu būdu pasistengiau atsakyti į Šv. Tėvo žodžius.

Panašia prasme kalbėjau sveikindamas Mgr. Pizzardo ir Mgr. Ottaviani. Nei Kardinolas, nei kiti neužsiminė del algų dvasiškijai mokėjimo procedūros bei kitų derybose svarstomų klausimų. Kardinolas tik pasakė, kad Mgr. Arata dabar veda derybas atskirais klausimais, o vėliau paruoš bendrą raportą.

Didžia pagarba

LPPŠSAR, byla: Vatikano Pasiuntinybė.
Eiliniai nuorašai 1931–1934.
Nuorašas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 43

Lietuvos *Chargé d'Affaires* prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinio pranešimas užsienio reikalų ministrui dr. D. Zauniui

Roma, 1933 m. birželio 16 d.
Nr 72/sl. Griežtai konfidencialiai.

Jo Ekscelencijai

Ponui Užsienių Reikalų Ministeriui

Pone Ministeri,

Prieš išvykstant vyskupui Karosui Lietuvon dar porą kartų teko su juo plačiau pasikalbėti, kai buvau nuvykęs jį pasveikinti vardadienio proga ir kai jis apsilankė Pasiuntinybėje atsisveikinti. Todėl skaitau savo pareiga papildyti savo š. m. birželio 7 d. pranešimą Nr. 68/sl.

Dabar vyskupas Karosas buvo lyg atviresnis ir nuoširdesnis. Iš pasikalbėjimų Vatikane turėjęs įspūdžio lyg kad ten dar būtų kažko laukiama, kas turėtų mus galutinai sutaikinti su Šv. Sostu, lyg kad dar neužtektų Monsinjoro Aratos vedamų derybų.

Taigi, Vyskupo Karoso nuomone, reikėtų laikytis raminančios linijos, mes Lietuvoje jokių principinių ginčų tarp vyriausybės ir Bažnyčios nėra, o nesusipratimai buvo kilę daugiausiai ne dėl principinių dalykų, o tik dėl praktiško konkordato nuostatų pritaikymo. Tokie nesusipratimai jaunoj Valstybėj, trūkstant prityrusių žmonių, yra visai natūralūs ir pateisinami.

Svarbiausias, Vyskupo nuomone, klausimas esąs tik Teologijos Fakulteto klausimas. Kiti klausimai turį mažiau reikšmės.

Del ateitininkų patarė aiškinti Vatikanui, kad religinis auklėjimas Lietuvoje visose mokyklose nuo pradžios mokyklos iki universiteto yra užtikrintas, nes visos mokyklos yra atviros kapelionams tikybai dėstyti. O kad uždraustos vidurinėse ir aukštosiose mokyklose moksleivių kuopelės, tai tas pateisinama pedagoginiais sumetimais.

Negalima laikyti katalikiškų organizacijų persekiojimu, jei, pavyzdžiui, neleidžiama vienu ir tuo pačiu laiku padaryti keliose vietose susirinkimų, kuomet neužtenka policijos atstovų į visus susirinkimus pasiųsti, o šiaip katalikiškos organizacijos Lietuvoje nėra persekiojamos.

Užsiminus man apie civilinę metrikaciją, Vyskupas sakė, kad tas klausimas, jo turimomis žiniomis, nėra aktualus. Nurodė į p. J. Griniaus straipsnį „Naujojoj Ro-

muvoj" dėl civilinės metrikacijos „Humanizmas, sąžinės laisvė, tvarka", kurio mintys jam visai patikusios. Esą galima būtų pripažinti jokios tikybos nesilaikančią laisvamanių bendruomenę, kuriai galima būtų leisti turėti savo kapus, nustatyti jiems vedybų ir išsiskyrimų formas ir t. t. Tokią bendruomenę galima būtų pripažinti pasiremiant konstitucija, kuri garantuoja sąžinės ir tikėjimo laisvę, ir prieš ją nieko negalima būtų turėti.

Vyskupas Karosas taipogi reiškė pageidavimo, kad „Lietuvos Aidas" vengtų ginčų su dvasiškija ir neduotų progos polemikai ir ginčams, kurie tik gali drumsti gerą nuotaiką.

Nesant svarbių principinių ginčytinų klausimų, faktinai padėčiai pagerėjus, Lietuvoje yra normali padėtis. Tokios raminančios linijos laikosi ir Mons. Arata, nors jo padėtis esanti labai nelengva. Iš pasikalbėjimų Vatikane Vysk. Karosas galėjęs net suprasti, kad ten buvo gaunama nusiskundimų iš Lietuvos aplenkiant Monsinjorą Aratą...

Vyskupo Karoso pažiūras turiu garbės pranešti su dideliu malonumu, nes ir pats pasikalbėjimuose Vatikane visuomet stengiuosi pabrėžti faktą, kuris parodo gerą Vyriausybės sugyvenimą su Dvasiškija. Jei ir kiti vyskupai būtų tokių pažiūrų, tai seniai būtų likviduoti visi nesusipratimai arba ir visai jų nebūtų buvę.

Didžia pagarba

LPPŠSAR, byla: Vatikano Pasiuntinybė.
Eiliniai nuorašai 1931–1934.
Nuorašas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 44

Lietuvos *Chargé d'Affaires* prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinio pranešimas užsienio reikalų ministrui dr. D. Zauniui

Roma, 1934 m. gegužės 2 d.
Nr 55/sl. Griežtai konfidencialiai.

Jo Ekscelencijai
Ponui Užsienių Reikalų Ministeriui Kaune.

Pone Ministeri,

Gavęs Tamstos instrukciją Nr. 313/sl., š. m. balandžio m. 26 d., paprašęs audiencijos, nuvykau pas Mgr. Pizzardo. Po kelių mandagumo frazių, tiksliai prisilaikydaams instrukcijos, papasakojau jam apie Lietuvos sferose kylantį įsitikinimą, kad pačiam santykių tarp Šv. Sosto ir Lietuvos išlyginimo darbui pastūmėti pirmyn būtų naudinga, jei abi pusės galėtų sustiprinti savo diplomatines misijas, paskirdamos nuncijų ir įgaliotą ministerį, ir pareiškiau, kad norėčiau privačiai ir konfidenciališkai patirti jo ir bendrai Vatikano sferų nusitatymą šiuo reikalu.

Mgr Pizzardo iš šito pareiškimo iškarto lyg norėjo padaryti išvadą, kad jau einama prie galutinio susistarimo su Šv. Sostu. Todėl aš pastebėjau, kad palyginus Lietuvos propozicijas su Vatikano kontrpropozicijomis teko konstatuoti dar pasilikus žymų skirtumą tarp abiejų pusių pasiūlymų ir sunku tikėtis, kad galima būtų iš karto pasiekti susitarimo. Nuolatinių gi misijų šefų paskyrimas, Lietuvos sferų nuomone, tik galėtų sudaryti palankesnes sąlygas tolimesnėms deryboms.

Toliau Mgr. Pizzardo pažymėjo, kad, jo nuomone, kas svarbiausia, tai kad Lietuvos Vyriausybė norėtų prisilaikyti krikščioniškų bazių, o tuomet galima bus prieiti prie susitarimo. Į tai aš atsakiau, kad šiuo atžvilgiu negali būti abejonės, nes Valstybės priešakyje stovi praktikuojantieji katalikai. Šiuo metu Lietuvoje Vyriausybės santykiuose su Bažnyčia yra „détente", o paskyrus nuolatinius misijų šefus susidarytų dar geresnės sąlygos tolimesnėms deryboms, nors tai, žinoma, nereikštų Vatikano kontrpropozicijų priėmimo.

Del mano pastatyto klausimo Mgr. Pizzardo pareiškė, kad tai esanti gera žinia, bet turint galvoje klausimo svarbumą norėtų dar pasikalbėti su kardinolu Pacelli prieš duodant galutinį atsakymą. Atsakyti jis tikėjosi galėsiąs jau penktadienį, taip kad šeštadienį aš galėčiau pasikalbėti su Kardinolu, nes tą dieną turėčiau eiti į paprastą audienciją padėkoti Kardinolui už pietus, kurie buvo balandžio 15 d. /Apie pačius pietus plačiau parašysiu bendrame pranešime/.

Baigdamas pasikalbėjimą aš pažymėjau, kad prieš skiriant nuncijų ir įgaliotą ministerį, savaime suprantama, reikalinga bus dar likviduoti Pasiuntinybėn grąžintos Respublikos Prezidento dovanos Popiežiui reikalą. Šitą pareiškimą Mgr. Pizzardo priėmė kaip antraeilį, didelės reikšmės neturintį dalyką ir jokių objekcijų nepadarė, o tik paklausė ar toji dovana tebėra Pasiuntinybėje.

Popiežiaus monetų klausimas visai nebuvo paliestas. Taip pat nebuvo kalbėta apie kandidatus nuncijaus bei ministerio postui.

* * *

Nesulaukęs atsakymo iš Mgr. Pizzardo, šeštadienį, balandžio 28 d., prieš pat eidamas pas Kardinolą, vėl užėjau pas jį. Pasirodė Kardinolas esąs kitokios nuomonės. Jis mano, kad pirmiau reikėtų išaiškinti, ar galima prieiti prie susitarimo, ir tik po to jau skirti nuncijų ir ministerį. Mgr. Arata gi turįs visišką pasitikėjimą tęsti derybas.

Tuomet man teko paaiškinti Mgr. Pizzardo, kad kaip tik Mgr. Arata seniau sakėsi negalėsiąs toliau tęsti Kaune derybų ir kad Šv. Sostas norėtų jas perkelti Romon, kur Lietuvos Vyriausybė turėtų atsiųsti savo specialų delegatą. Drauge paaiškinau sunkumus paskirti tokį autoritetingą delegatą, neturint vilties vienu užsimojimu pasiekti susitarimo, nes jam grįžus be apčiuopiamų rezultatų susidarytų tik sunkesnės sąlygos deryboms, turint galvoj tam tikrą visuomenės jautrumą Vyriausybės prestižo atžvilgiu. Akreditavus gi įgaliotą ministerį galima būtų tęsti derybas ir Romoje, neskiriant specialaus delegato.

Toliau Mgr. Pizzardo reiškė nuomonę, kad Mgr. Arata galėtų ir toliau tęsti derybas Kaune ir reikėtų prieiti prie bent dalinio susitarimo, eliminuojant tuos klausimus, del kurių nebūtų jokios galimybės susitarti.

Mgr. Pizzardo siūlė man konfidenciališkai pakalbėti su kardinolu, bet aš pareiškiau noro su juo užbaigti tą reikalą, ir mes sutarėm, kad pas jį ateisiu pirmadienį, kuomet jis man pažadėjo duoti galutinį atsakymą. Taip kad, nuvykęs pas Kardinolą, diplomatinių misijų sustiprinimo reikalo visai neliečiau, ir Kardinolas apie tai neužsiminė.

* * *

Kai nuvykau pas Mgr. Pizzardo pirmadienį, jis man pareiškė, kad Kardinolas buvo visą laiką labai užimtas ir todėl negalėjo plačiau su juo pasikalbėti. Prašė manęs ateiti trečiadienį, kuomet galėsiąs duoti galutinį atsakymą.

Trečiadienį Mgr. Pizzardo man davė šitokį atsakymą. Vatikano sferos skaito, kad tuo tarpu perankst būtų skirti nuncijų ir ministerį iki neišaiškinta, ar galima bus prieiti prie susitarimo svarstomais klausimais. Vatikanas dar negavo iš Mgr. Aratos

jokio pranešimo apie tai, kaip Lietuvos vyriausybė priėmė Vatikano kontrpropozicijas, ir nežino, kodėl Mgr. Arata mano negalėsiąs tęsti derybų Kaune. Todėl Mgr. Pizzardo prašys Mgr. Aratos tatai paaaiškinti. Šv. Sosto nuomone, Mgr. Arata galėtų ir toliau tęsti derybas Kaune, jas pastūmėti pirmyn ir tokiu būdu, jei neprieiti visiško susitarimo, tai bent išaiškinti galimybes susitarti. Lietuvos Vyriausybei tokiu atveju tuo tarpu nebūtų reikalo siųsti Romon specialaus delegato.

Iš savo pusės aš tik dar kartą paaiškinau, kad Mgr. Aratos pareiškimai del Šv. Sosto noro tęsti derybas Romoje, kiek man žinoma, buvo padaryti jau seniau, dar prieš gausiant Vatikano kontrpropozicijas, ir tuomet buvo manyta, kad Lietuvos Vyriausybė turėtų atsiųsti savo delegatą tęsti derybas Romoje.

Atsistojęs atsisveikinti ir jau išeidamas iš saliono, aš dar tarp kitko paklausiau Mgr. Pizzardo: „Žinoma, jokių permainų nunciatūroje Kaune nenumatoma?“ Mgr. Pizzardo atsakė, kad nenumatoma.

Iš viso turiu įspūdžio, kad apie projektus skirti nuncijų ir ministerį Mgr. Arata nebent tik su Mgr. Pizzardo buvo užsiminęs, o Kardinolo neigiamo nusistatymo šiuo reikalu nežinojo.

Didžia pagarba.

LPPŠSAR, byla: Vatikano Pasiuntinybė 1931–1936.
Nuorašas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 45

URM Politikos departamento direktoriaus dr. E. Turausko *Pro memoria* apie pasikalbėjimą su Šventojo Sosto atstovu Lietuvoje A. Arata

Kaunas, 1934 m. liepos 13 d.
Nr 47/sl. Slapta

P r o m e m o r i a
/p. E. Turausko, Politikos Departamento Direktoriaus/

Pasikalbėjimas su Šv. Sosto atstovu Mgr. A r a t a

Liepos 10 d. paskambino Mgr. Arata ir su neslepiamu susierzinimu skundėsi, kad jam visame nevykstą nieko pasiekti; jau nekalbant apie principinius dalykus, net techniškuose dalykuose jis susiduriąs su kliūtimis. Minėjo, be kitų dalykų, ir reikalą dėl pilkosioms seselėms prašyto iš Vidaus Reikalų Ministerijos namo.

Nuraminau jį, kad mes buvome paskutinėmis dienomis apversti darbais, dirbom, taip sakant, dieną ir naktį ir klausimai, kurie galėjo bent kiek „pakentėti", buvo atidėti. Patikinau tačiau, kad U.R. Ministerija turi geriausios valios jam visame padėti ir kadangi jis minėjo dar kitų klausimų, pasisiūliau rytojaus dieną pas jį užeiti.

* * *

11 liepos 12 valandą buvau užėjęs pas jį. Pasikalbėjimo metu jis nusiskundė, kad ir principiniai dalykai sunkiai einą. Jisai jau prieš penkis mėnesius esąs įteikęs Vatikano atsakymą, tačiau klausimas, nepaisant keliais atvejais pakartotų pažadėjimų, nė per plauką nepasistūmėjęs pirmyn.

Atsakiau, kad Ministeris Lozoraitis yra kelis sykius kartojęs, kad vienu iš skubiausių dalykų, kaip tik nuo iš visų pusių užgulusių klausimų galima bus apsiginti, būsiąs santykių su Vatikanu reikalų sutvarkymas. Todėl prašiau jį dar kiek pakentėti, pažadėdamas, kad iš tikrųjų Ministerija padarys viską, kad kuo greičiausiai prieitų prie šio klausimo.

Toliau jis perėjo prie techniškųjų reikalų.

1° Dėl pilkųjų seselių namo paaiškinau jam, kad V.R. Ministerija į mūsų kreipimąsi atsakė, jog namas jau seniai perduotas Valstybės Kontrolei ir jos žinioje yra. Mgr. Aratai užklausus, ar mes sutiktume perleisti, atsakiau, kad pageidavimas būtų patenkintas.

2° Dėl vienuolių mokytojų, kurie norėta traktuoti kaipo individualiniai ir savo naudai uždirbantieji, paklausiau jo, ar visi Lietuvoje dirbantieji vienuoliai yra davę neturto apžadus ir, Mgr. Aratai užtikrinus, kad taip, pasakiau, kad Užsienių Reikalų Ministeris yra įnešęs klausimą į Kabinetą ir tik dėl daugybės skubiausių reikalų jam dar nepavyko per kabinetą šio klausimo pravesti. Tačiau, pabrėžiau ir vėl, mes darome viską, kad šis klausimas būtų Mgr. Aratos pageidaujama prasme išspręstas.

LPPŠSAR, byla: Vatikano Pasiuntinybė 1931–1936.
Nuorašas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 46

Lietuvos *Chargé d'Affaires* prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinio pranešimas užsienio reikalų ministrui dr. D. Zauniui

Roma, 1934 m. rugsėjo 15 d.
Nr 104/sl. Slapta.

Jo Ekscelencijai
Ponui Užsienių Reikalų Ministeriui Kaune.

Pone Ministeri,

Prieš išvykstant Kard. Pacelli Pietų Amerikon, kur jis kaipo Popiežiaus legatas dalyvaus Buenos-Airėse Tarptautiniam Eucharistiniam Kongrese, buvau šiandien pas jį apsilankęs į savaitinę audienciją diplomatams.

Kardinolo laukiamuosiuose salonuose radau vieną Mg. Pizzardo, tad turėjau progos ir su juo truputį pasikalbėti. Mgr. Pizzardo lyg nusiskųsdamas, kad taip ilgai nepasiekiamas susitarimas su Lietuvos vyriausybe, ragino greičiau susitarti. Aš jam atsakiau, kad toks yra ir mūsų Vyriausybės noras ir naujas mūsų Užsienių reikalų Ministeris pirmą kartą priėmęs Mgr. Aratą jam pareiškė, kad vienas jo pirmųjų rūpesčių bus sureguliuoti santykius su Šv. Sostu. Tačiau pirmais mėnesiais mūsų Užsienių Reikalų Ministeris buvo taip užverstas kitais skubiais darbais, kad neturėjo fiziškos galimybės užsiimti šitais santykiais. Dabar p. Užsienių Reikalų Ministeris yra Ženevoje ir kai grįš, tai antroj spalių mėn. pusėj, kaip susitarta su Mgr. Arata, bus tęsiamos derybos.

Toliau paklausiau Mgr. Pizzardo, kaip vystosi Šv. Sosto santykiai su Vokietija. Jis atsakė, kad derybos vedamos, bet svarbiausia kliūtis pasiekti susitarimo tai, kad po visų neseniai buvusių įvykių Vokietijoj ir Austrijoj nėra jokio pasitikėjimo nacionalsocialistais. Tie žmonės nėra praėję klasiškos diplomatų mokyklos ir neskaito reikalinga gerbti savo pažadų. Jie elgiasi demagogiškai ir atsižvelgiant tik vidaus padėties. Nesant gi pasitikėjimo sunku ir susitarimo pasiekti. Man išsitarus, kad tokiu būdu gali būti vilties, kad Šv. Sosto bus aprobuotas Vokietijos episkopato susitarimas su Reicho vyriausybe, kuris buvo pasiektas prieš birželio m. 30 d. įvykius, Mgr. Pizzardo atsakė, kad tokioj formoj, kaip jis buvo pasiektas, be pakeitimų jis tikrai nebus aprobuotas.

Tolimesnį mūsų pasikalbėjimą sutrukdė atėjęs Lenkijos atstovas.

Kardinolui Pacelli papasakojau apie didingą J.E. Pono Respublikos Prezidento jubiliejaus paminėjimą Lietuvoje. Pažymėjau, kad toje šventėje dalyvavo visi Lietu-

vos gyventojai be pažiūrų skirtumo, kad vėliavų parade dalyvavo įvairiausios organizacijos, jų tarpe, žinoma, ir katalikiškosios.

Dėl santykių su Vokietija, tai kardinolas atsakė, kad derybos vedamos, bet sunkiai ir labai abejotina, kad galima būtų ko konkretaus pasiekti prieš jam išvykstant.

Šv. Sosto santykiuose su Ispanija tuo tarpu irgi nieko naujo. Pats Ispanijos Ambasadorius ir Užsienių Reikalų Ministeris p. Pita Romaro šiuo metu yra Madride, o be to vidaus situacija ten labai neaiški ir numatomi pasikeitimai vyriausybėje. Kard. Pacelli išvyks rugsėjo 23 d. ir išbus kelionėj keturiasdešimt dienų.

Didžia pagarba.

[parašas]

LPPŠSAR, byla: Vatikano Pasiuntinybė 1931–1936.
Originalas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 47

Lietuvos URM Politikos departamento direktoriaus J. Urbšio raštas Lietuvos *Chargé d'Affaires* prie Šventojo Sosto dr. K. Graužiniui

Kaunas, 1934 m. rugsėjo 17 d.
Nr. 18946

Ponui Lietuvos Atstovui prie Šv. S o s t o.

Jo Šventenybė Popiežius ir Jo Ekscelencija Kardinolas Pacelli pasveikino Jo Ekscelenciją Poną Respublikos Prezidentą 60 metų sukaktuvių proga per savo atstovą Lietuvai. Ponas Respublikos Prezidentas yra labai dėkingas už tuos pasveikinimus ir prašo Tamstą pareikšti jo nuoširdžiausią padėką Jo Em. Kardinolui Pacelli, per jį ir Jo Šventenybei Popiežiui, už jų atsiųstus pasveikinimus ir linkėjimus Ponui Prezidentui ir lietuvių tautai.

Čia pat pridedamas J.E. Kardinolo Pacelli laiško nuorašas.

[parašas]
J. URBŠYS,
Politikos Departamento Direktorius

Priedų: 1.
SB:OK

LPPŠSAR, byla: Vatikano Pasiuntinybė 1931–1936.
Originalas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 48

Lietuvos *Chargé d'Affaires* prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinio pranešimas URM Politikos departamento direktoriui J. Urbšiui

Roma, 1934 m. spalio 1 d.
Nr 109/sl. Slapta.

Jo Ekscelencijai
Ponui Ministeriui J. Urbšiui,
Politikos Departamento Direktoriui, Kaune

Didžiai Gerbiamas Pone Ministeri,

Tamstos š. m. rugsėjo 17 d. raštą Nr. 18946 gavau tik rugsėjo m. 26 d., t. y. po to, kai kardinolas Pacelli jau buvo išvykęs į Buenos Aires'ą. Todėl, paprašęs audiencijos pas Monsinjorą Pizzardo, kuris pavaduoja Kardinolą Pacelli, rugsėjo m. 27 d. buvau nuvykęs pas jį ir paprašiau perduoti Jo Šventenybei širdingiausią Jo Ekscelencijos Pono Respublikos Prezidento padėką už pasveikinimus 60 metų sukaktuvių proga. Jo Eminencijai padėką perduosiu, kai tik jis grįš iš Pietų Amerikos.

Ta proga paklausiau Mgr. Pizzardo, ar nebuvo pasiekta kokio sutarimo su Vokietija prieš kardinolui išvykstant. Mgr. Pizzardo atsakė, kad tik ką tokį pat klausimą jam buvo pastatęs Prancūzijos atstovas, kuriam jis pareiškęs: Italija, Lietuva nori būti katalikiškomis valstybėmis; čia yra susitarimui bazė ir galima susitarti. Vokietija gi atsisako nuo krikščioniško mokslo, skelbia priešingas krikščionybei idėjas ir todėl nėra galimybės su ja susitarti. Padėkojęs už šį pareiškimą, pažymėdamas, kad, žinoma, negali būti abejonės dėl Lietuvos noro būti katalikiška valstybe, atsisveikinau su Mgr. Pizzardo.

Teikitės priimti, Pone Ministeri, mano didžios pagarbos pareiškimą.

LPPŠSAR, byla: Vatikano
Pasiuntinybė 1931–1936.
Nuorašas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 49

Lietuvos *Chargé d'Affaires* prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinio pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui

Roma, 1934 m. gruodžio 31 d.
Nr 150/sl. Konfidencialiai.

Jo Ekscelencijai
Ponui Užsienių Reikalų Ministeriui, Kaune

Didžiai Gerbiamas Pone Ministeri,

Privatinė audiencija pasveikinti Jo Šventenybę su naujaisiais Metais man buvo paskirta šiandieną, gruodžio m. 31 d., 11 val. 20 min., tuojaus po Irlandijos ir Didžiosios Britanijos ministerių. Popiežiui mus šį kartą anonsavo pats Mgr. Caccia Dominioni, Jo Šventenybės Maestro di Camera.

Pasisveikinęs su Popiežium ir užėmęs nurodytą vietą, kaip ir kitais metais, pasveikinau Jį Jo Ekscelencijos Pono Respublikos Prezidento ir Vyriausybės vardu, linkėdamas Jam geriausios sveikatos, asmeninės laimės ir gerovės Jo pontifikatui bei Katalikų Bažnyčiai. Drauge prijungdamas ir savo asmeninius linkėjimus.

Išklausęs mano pareikštų pasveikinimų, Popiežius man atsakė maždaug taip: Mums malonu yra išgirsti tai, ką Tamsta pareiškei; Mes priimame tuos pasveikinimus ir pavedame perduoti tokius pat nuoširdžiausius Mūsų linkėjimus Tamstos aukštiems įgaliotojams ir ne tik jiems reiškiame savo linkėjimus ir siunčiame savo palaiminimus, bet ir visai Lietuvių tautai. Drauge Mes dėkojame ir tamstai už asmeninius linkėjimus ir reiškiame savo linkėjimus Tamstai ir Tamstos šeimai.

Man padėkojus už šiuos linkėjimus, Popiežius, truputį pagalvojęs, paklausė, ar turiu kokių naujienų iš Lietuvos. Atsakiau, kad šiuo momentu visos lietuvių visuomenės dėmesys yra nukreiptas į einančią bylą dėl naciolansocialistų veiklos Klaipėdos krašte. Popiežius pasakė skaitęs apie tą didelę bylą ir pabrėžė, kad labai jau smarkiai Vokietija įdomaujasi Klaipėda. Toliau aš pažymėjau, kad Vokietija tikrai perdaug įdomaujasi Klaipėda, kuri jai didelės reikšmės neturi, tuo tarpu kai Lietuvai šis vienintelis uostas yra nepaprastai svarbus. Vokietija Klaipėdos krašte rengė tokį pat pučą kaip ir Austrijoj ir tais pačiais aneksavimo tikslais. Tik mūsų valdžios organams laiku pavyko susekti tą nacionalsocialistų prisirengimą ir jį likviduoti. Baigdamas pasikalbėjimą šiuo klausimu Popiežius pasakė – reikia kreipti į Vokietijos veikimą dėmesio ir dar pakartojo, kad reikia kreipti daug dėmesio.

Tuose Popiežiaus žodžiuose atsispindi nepasitikėjimo dvasia, kuri viešpatauja Vatikano sferose Vokietijos ir nacionalsocialistų judėjimo atžvilgiu ir ką atvirai reiškia Vatikano atsakingi žmonės. Man teko patirti, kad su kitais ministeriais kalbėdamas Popiežius irgi reiškė nepasitikėjimo nacionalsocialistine Vokietija ir pabrėžė, kad po plebiscito Saros Krašte reikia laukti dar smarkesnės vokiečių akcijos.

Antras Popiežiaus klausimas buvo apie Lietuvos ekonominę padėtį. Atsakiau, kad Lietuva kaip ir kiti kraštai pergyvena smarkią krizę, bet kaipo žemės ūkio krašte pas mus bent visi turi užtektinai maisto ir maisto produktai pas mus visiškai pigūs. Nurodžiau, kad vokiečiai ne tik neperka dėl politinių sumetimų mūsų produktų, bet net tranzitu neleidžia gabenti mūsų galvijus ir paukščius per savo teritoriją, ir užsiminiau apie prievolę valdininkams pirkti žąsis. Popiežius sakė girdėjęs apie šį įdomų eksperimentą ir paklausė, ar mes svarbiausiai medžius ir kanapes eksportuojame. / Tokios žinios apie mūsų eksportą pas Popiežių, matomai, pasiliko dar iš tų laikų, kai buvo nuncijum Varšuvoj!/ Atsakiau, kad mūsų svarbiausius eksporto produktus sudaro pieno produktai ir bekonas, kurio daugiausia išvežame Anglijon; eksportuojame ir visus kitus žemės ūkio gaminius.

Trečias ir paskutinis Popiežiaus klausimas buvo apie Pono Respublikos Prezidento sveikatą. Padėkojęs už šį klausimą, atsakiau, kad Ponas Prezidentas visai sveikas: šių metų pradžioje sunkiai sirgo Ponia Prezidentienė, bet seniai jau pasveiko ir dabar visi Pono Prezidento šeimos nariai visai sveiki.

Po to Popiežius suteikė palaiminimą visai Lietuvai ir man, ir aš apleidau privatinės bibliotekos salę. Audiencija užtruko gerų 10 minučių. Noriu dar pažymėti, kad Popiežius šį kartą atrodė gerai pailsėjęs ir tvirtas. Matomai, Castel Gandolfo praleistas laikas gerai paveikė į Jo sveikatą.

* * *

Nuvykęs pas Kardinolą Pacelli, panašiai ir jį pasveikinau, tik pridėjau, kad Jūsų Ekscelencija man specialiai pavedėt perduoti jam savo sveikinimus. Kaip paprastai Kardinolas labai maloniai padėkojo ir prašė drauge su jo padėkos žodžiais perduoti jo pasveikinimus pirmiausiai Jo Ekscelencijai Ponui Respublikos Prezidentui, paskui Tamstai, Pone Ministeri, kurį turėjo garbės pažinti artimai Romoje, ir Vyriausybei, linkėdamas Lietuvai visokios gerovės. Taipogi pareiškė linkėjimų man, mano žmonai ir vaikučiams.

Toliau Kardinolas sakė skaitęs kaltinimo akto reziumę Klaipėdos byloje, pažymėjo, kad tai labai rimtas /grave/ apkaltinimas Vokietijai, ir įdomavosi, ar turim užtektinai įrodymų tiems kaltinimams palaikyti. /Gavęs iš Ministerijos prancūzišką kaltinamojo akto reziumę, tris jos egzempliorius asmeniškai buvau įteikźs Mgr. Ottaviani/.

Dėl mūsų santykių su Šv. Sostu Kardinolas palinkėjo, kad jie toliau juo būtų nuoširdesni.

Po to sveikinau Mgr. Pizzardo ir Mgr. Ottaviani. Mgr Pizzardo ragino greičiau prieiti prie susitarimo. Reikėtų, anot jo, kad Mgr. Arata pasiektų principinio susitarimo tais klausimais, dėl kurių bus galima susitarti, kad jau Romoje tikrai galima būtų, išsprendus detales, pasirašyti susitarimą.

Teikitės priimti šia proga, Didžiai Gerbiamas Pone Ministeri, mano labai gilios pagarbos pareiškimus.

[parašas]

LPPŠSAR, byla: Vatikano
Pasiuntinybė 1931–1936.
Originalas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 50

Lietuvos *Chargé d'Affaires* prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinio pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui

Roma, 1935 m. kovo 23 d.
Nr 49/sl. Konfidenciališkai.

Jo Ekscelencijai
Ponui Užsienių Reikalų Ministeriui, Kaune

Didžiai Gerbiamas Pone Ministeri,

Pirmiausia turiu garbės padėkoti Tamstai už vasario m. 26 d. raštą N. 242/sl., kuriame teikėtės mane painformuoti apie derybų su Mgr. Arata eigą.

Iš savo pusės šiuo turiu garbės pranešti Tamstai apie Vatikane susidariusius įspūdžius ryšyj su derybų metu pasireiškusiais sunkumais. Matomai Vatikane apie tai buvo sužinota tik paskutinėmis dienomis. Kovo m. 10 d. pusryčiavau Belgijos Ambasadoj drauge su Mgr. Pizzardo ir Mgr. Ottaviani, turėjau progos su jais pasikalbėti, bet apie derybų sunkumus jie nieko neužsiminė. Tik šį ketvirtadienį kovo m. 21 d., užėjus pas Mgr. Pizzardo, jis man pareiškė – „les affaires vont mal."

Pradedant pasikalbėjimą su Mgr. Pizzardo, aš pareiškiau savo vardu užuojautą dėl nuncijaus Zecchini mirties ir paklausiau, kiek laiko Mgr. Arata išbus Rygoje ir

kada atvyks Romon. Atsakė, kad Mgr. Arata būtų jau atvykęs, tik nuncijaus mirtis sutrukdė kelionę. Mgr. Arata esąs paskirtas Šv. Sosto chargé d'affaires ir Latvijai ir tuo tarpu neaišku, kada čia atvyks. Iš jo gautos blogos naujienos, esą pavojaus, kad vėl neįvyktų „un choc" ir Kardinolas Pacelli tur būt ryt apie tai turėsiąs pranešti Šv. Tėvui. Atsakydamas aš pasakiau, kad turėjau iš Tamstos žinių apie pasireiškusius sunkumus derybų eigoje, bet nežinau ar mūsų Vyriausybė jau davė savo atsakymą tais klausimais, kurie buvo palikti en suspens laike derybų. Drauge pareiškiau vilties, kad, esant gerai faktinai padėčiai Lietuvoje, vistik pavyks prieiti prie susitarimo. Mgr. Pizzardo pažymėjo, kad Mgr. Aratos pastangomis sudaryta padėtis Lietuvoje irgi ne visuomet galima būsią išlaikyti ir vėl galėsiąs įvykti „un choc". Iš tų klausimų, dėl kurių nepavyko susitarti, jis paminėjo Filosofijos fakultetą ir moksleivius. Filosofijos fakultetas /taip jis išsireiškė/ negali būti iš trijų profesorių, reikia bent penkių profesorių. Moksleiviams turi būti leista už mokyklos sienų organizuotis Katalikų Akcijos vienetais. Tikybos pamokų neužtenka ir nesuprantama, kodėl Lietuvos Vyriausybė nenori leisti tiems moksleiviams, kurie nori dirbti apaštalavimo darbą, rengtis prie to, plačiau gvildenti tikybinius klausimus Katalikų Akcijoj, panašiai kaip Italijoj. Juk Šv. Sostas sutiko tinkamai perorganizuoti Katalikų Akciją. Atsakydamas aš nurodžiau, kad Vyriausybė neturi noro varžyti tikėjimo mokymosi; visos moksleivių kuopelės Lietuvoje turėjo būti uždarytos pedagoginiais sumetimais; jose moksleiviai buvo agituojami ir užsiimdavo politiniais klausimais. Aš nežinau, koks galutinas Vyriausybės atsakymas, bet pareiškiau vilties, kad taip kaip Italijoj šį klausimą pavyks išrišti. Tuomi ir baigėsi mūsų pasikalbėjimas.

Šiandien, kovo 23 d., buvau apsilankęs pas kardinolą Pacelli. Jam taip pat pirmiausia pareiškiau savo vardu užuojautą dėl Mgr. Zecchini mirties, kurį Rygoje turėjau progos arčiau pažinti. Kardinolas reiškė pasitenkinimo, kad Mgr. Zecchini taip iškilmingai ir su tokiomis didelėmis manifestacijomis buvo palaidotas.

Man paklausus, ar ilgai užtruks Rygoje Mgr. Arata, Kardinolas iš karto net paabejojo, ar pats Mgr. Arata ten yra nuvykęs, ar nėra pasiuntęs tik savo sekretoriaus. Į klausimą, ar Mgr. Arata paskirtas Chargé d'Affaires Latvijon, atsakė, kad tuo reikalu dar nieko nenutarta.

Toliau Kardinolas pasakė gavęs blogų naujienų iš Lietuvos. Kai pasakiau, kad jau iš Mgr. Pizzardo apie tai girdėjau, Kardinolas paklausė – tai ir Mgr. Pizzardo turi tokį įspūdį? Laike tolimesnio pasikalbėjimo Kardinolas bent porą kartų pastebėjo, kad ir Mgr. Pizzardo turįs tokį pat įspūdį, lyg abejodamas dėl savo įspūdžio tikrumo.

Kardinolas sakė, kad Mgr. Aratos pranešimus tik prieš kelias dienas gavo ir dar nespėjo visko nuodugniai išstudijuoti, bet gavo įspūdžio, kad po ilgų derybų Vyriausybė pakeitė savo nusistatymą ir dabar beveik neliko vilties susitarti.

Tuomet aš pareiškiau, kad apie Vyriausybės nusistatymo pakeitimą visai nieko nežinau ir net nežinau, ar jau Vyriausybė davė savo atsakymą dėl derybų metu suspenduotų klausimų. Taip, kaip tamstos rašte buvo rašyta, tik nekaltindamas Mgr. Aratos dėl užimtos taktikos, aš papasakojau apie jo vasario m. 7 d. atneštą projektą, kuriame pasirodė skirtumų net tais klausimais, dėl kurių buvo susitarta, kas tamstą gerokai nustebino. Mgr. Arata rengėsi kovo m. vykti Romon ir norėjo tuojau gauti atsakymą į visus kitus klausimus, kurie buvo palikti on suspens. Nežiūrint Mgr. Aratos insistavimo, tokio atsakymo P. Ministeris duoti negalėjo turint galvoje klausimų komplikuotumą ir norėdamas dar kartą apsvarstyti pasireiškusių nuomonių skirtumą.

Kardinolas čia pastebėjo, kad jau buvo 40 posėdžių – anksčiau dar 12, dabar – ir po tų ilgų derybų nepasiekta jokių rezultatų ir mes vėl atsidūrėme „nel alto mare". Turėdamas įspūdžio, kad Vyriausybė pastaruoju laiku pakeitė savo nusistatymą, jis dargi paklausė, ar nėra Ministerių Kabineto narių tarpe priešingai nusistačiusių asmenų.

Aš atsakiau, kad aš nežinau, ar šis klausimas jau buvo svarstytas Kabinete. Dėl Vyriausybės nusistatymo pakeitimo, dar kartą pakartojau nieko nežinąs, o iš gauto p. Ministerio laiško žinąs tik apie sunkumus, kilusius dėl derybų procedūros. Tuo tarpu esu gavęs tik tuos tekstus, dėl kurių buvo susitarta. Tiesa, jie teliečia tik nedidelę svarstytų klausimų dalį, o dėl kitų suspenduotų klausimų nežinau, ar jau Vyriausybė davė savo atsakymą. Pabrėžiau, kad Vyriausybė nelaiko derybų nutrauktomis ir tikrai nori kuo greičiausiai pasiekti susitarimo, kaip tai Tamstos buvo pareikšta Mgr. Arata laike pirmos audiencijos, perėmus Ministeriją.

Baigiant pasikalbėjimą Kardinolas pasakė, kad dar turėsiąs viską nuodugniai išstudijuoti. Tikėsimės, kad galėsime dar susitarti, nors turįs įspūdžio, kad nedaug vilties tam pasiliko.

Dėl eventualaus derybų perkėlimo Romon visai nebuvo užsiminta. Lygiai Kardinolas nieko neužsiminė dėl susidariusios padėties referavimo popiežiui. Bendrai pasikalbėjimas su kardinolu ėjo malonesnėj atmosferoj, negu su Mgr. Pizzardo.

* * *

Šia proga noriu dar pridėti keletą savo samprotavimų dėl Mgr. Aratos karjeros. Savo norus tapti nucijum Mgr. Arata reiškė jau praeitais metais, būdamas Romoje. Tuomet jis sakė mielai paliksiąs Lietuvoje nuncijum, jei derybos greit pasibaigs. Jeigu gi derybos sklandžiai neitų, tai jo prestižas galėtų labai nukentėti ir tokiu atveju jis norėtų kur kitur išvykti. Man atrodo, kad iki šiol nuncijum tapti jis tik Lietuvoje turėjo tikrus šansus. Čekoslovakijon nuncijum jau seniai numatytas Mgr. Ritter ir apie tai čekams pranešta, o kitur tapti nuncijum vargu ar jis turėjo daug

šansų. Tačiau, mirus Mgr. Zecchini, jo šansai, atrodo, žymiai pagerėjo, ir be abejo jis yra rimtas kandidatas į nuncijaus vietą Latvijon.

Teikitės priimti, Didžiai Gerbiamas Pone Ministeri, mano labai aukštos pagarbos pareiškimus.

[parašas]

LPPŠSAR, byla:
Vatikano Pasiuntinybė 1931–1936.
Originalas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 51

Lietuvos *Chargé d'Affaires* prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinio pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui

Roma, 1935 m. gegužės 20 d.
Nr 78/sl. Konfidenciališkai.

Jo Ekscelencijai
Ponui Užsienių Reikalų Ministeriui, Kaune

Didžiai Gerbiamas Pone Ministeri,

Mirus Maršalui Pilsudskiui, Jo Šventenybė pasiuntė Lenkijos Respublikos Prezidentui užuojautos telegramą, kurioje Lenkija apibūdinama kaipo „visuomet Jo širdžiai ypatingai brangi", o Kardinolas Pacelli Popiežiaus vardu pasiuntė telegramą p. Pilsudskienei.

Kaip ir visoj spaudoj, „Osservatore Romano" tilpo plačių straipsnių apie velionį.

Laidotuvių šeštadienį, gegužės m. 18 d., Lenkijos Ambasadoriaus prie Šv. Sosto rūpesniu buvo surengtos pamaldos už velionį Šv. Mortos bažnytėlėje, kuri yra Vatikano valstybės Gubernatoriaus rūmuose. Laikraščiuose buvo pažymėta, kad tai pats Popiežius teikėsi leisti surengti pamaldas šioj bažnytėlėj. Pamaldas atlaikė lenkų vyskupas Jelowicki, o „absoute" suteikė Kardinolas Pacelli. Pamaldose dalyvavo 11 kardinolų, Vatikano vyresnybė, dvariškiai ir diplomatijos korpusas. Be to, pamaldose dalyvavo Ispanijos Karalius Alfonsas XIII ir Maltos Ordino Didysis Mistras Kunigaikštis Chigi.

Lietuvos pasiuntinybei prie Šv. Sosto Lenkijos Ambasadorius atsiuntė du pakvietimu į pamaldas – vieną adresuotą man su žmona ir kitą bendrą adresuotą Pasiuntinybei. Vykdydamas Tamstos instrukcijas, gavęs šį pakvietimą, nuvažiavau ir palikau Lenkijos Ambasadoriui savo privatinę korčiukę užuojautai pareikšti ir dalyvavau pamaldose. Po pamaldų, neišsiskirdamas iš kitų diplomatų, p. Krzynskiams ir kitiems Lenkijos Ambasados nariams pareiškiau užuojautą žodžiais „mes condoléances", už ką jie padėkojo.

Teikitės priimti, Didžiai Gerbiamas Pone Ministeri, mano labai aukštos pagarbos pareiškimus.

LPPŠSAR, byla: Vatikano Pasiuntinybė 1931–1936.
Nuorašas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 52

Lietuvos *Chargé d'Affaires* prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinio pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui

Roma, 1935 m. gegužės 25 d.
Nr 83/sl. Griežtai konfidencialiai.

Jo Ekscelencijai
Ponui Užsienių Reikalų Ministeriui, Kaune

Didžiai Gerbiamas Pone Ministeri,

Praeitą šeštadienį negalėjau būti pas kardinolą Pacelli dėl pamaldų už Pilsudskį, tai tik šiandien apsilankiau pas jį, grįžęs iš atostogų.

Pradžioje Kardinolas įdomavosi mano įspūdžiais iš Tripoli, o paskum palietėme Lietuvos gyvenimą. Aš painformavau Kardinolą apie Bažnytinio Meno Muziejaus atidarymą Kaune, pabrėždamas, kad J.E. Ponas Respublikos Prezidentas atidarė Muziejų, dalyvaujant Vyriausybės ir dvasiškijos atstovams. Šiaip, pasakiau, neturiu naujienų iš Lietuvos ir jų dar nelaukiau, nes Mgr. Arata tik dabar grįžo iš Rygos. Kardinolo pasakymas, kad Mgr. Arata dabar būna ir Rygoje, davė man progos paklausti, ar yra jis ten paskirtas. Kardinolas atsakė, kad tuo tarpu dar nepaskirtas, bet galimas dalykas, jog bus paskirtas.

– Ar Mgr. Arata bus paskirtas nuncijum? – paklausiau.

– Taip, nes ten nuncijaus postas.

– Kaip tuomet būtų su atstovavimu Lietuvoje?

– Mgr. Arata galės pasilikti Lietuvoje kaipo Chargé d'Affaires, panašiai kaip nuncijus Briukselyj yra internuncijum Liuksemburge, juo labiau kad Lietuva ir neturi savo ministerio prie Šv. Sosto. Bet tuo tarpu dar nieko galutinai šiuo reikalu nėra nutarta.

Tada, turėdamas galvoje dar p. Zauniaus laikais darytą zondavimą ir pabrėždamas, jog tai tik mano asmeninė nuomonė, aš pastebėjau, kad nenumatau žymių kliūčių iš Lietuvos pusės paskirti ministerį, tik reikėtų prieš tai likviduoti grąžintos dovanos reikalą. Čia Kardinolas paabejojo, ar tai nebus kėlimas labai nemalonios praeities, kada nuncijus buvo ištremtas ir po to grąžinta dovana. Atsakiau, kad dovana buvo grąžinta dėlto, nes neva Ponas Prezidentas buvo atsisakęs priimti Jo Šventenybės dovaną, o ištikrųjų šiai dovanai įteikti niekas nei buvo prašęs audiencijos. Jei Mgr. Arata įteiktų Jo Šventenybės dovaną, galima būtų atsiimti grąžintą dovaną ir tas, mano nuomone, galėtų palengvinti pasiekti susitarimą. Šiuomi ir baigėme šį visai pripuolamai iškilusį pasikalbėjimą, iš kurio matyti, kad Mgr. Arata turi visus šansus artimoj ateityj tapti nuncijum Latvijoj, o gal ir Estijoj.

* * *

Toliau aš dar paklausiau Kardinolo nuomonės apie Hitlerio kalbą. Kardinolas pažymėjo, kad Lietuvos atžvilgiu jo pareiškimai, žinoma, labai nemalonūs. Nepalankūs jie ir Austrijos atžvilgiu. Kai dėl skelbiamo jo noro taiką išlaikyti, tai pareiškimų neužtenka, o reikalinga palaukti darbų. Čia pat pats Kardinolas pridėjo, kad Vatikano santykiai su Vokietija labai įtempti.

Teikitės priimti, Didžiai Gerbiamas Pone Ministeri, mano labai aukštos pagarbos pareiškimus.

LPPŠSAR, byla:
Vatikano Pasiuntinybė 1931–1936.
Nuorašas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 53

Lietuvos *Chargé d'Affaires* prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinio pranešimas URM Politikos departamento direktoriui J. Urbšiui

Roma, 1935 m. liepos 11 d.
Nr 103/sl. Slaptai–skubu.

Jo Ekscelencijai
Ponui Politikos Departamento Direktoriui, Kaune

Didžiai Gerbiamas Pone Ministeri,

Savo š. m. gegužės 25 d. raštu Nr. 83/sl. buvau pranešęs apie numatomą Mgr. Aratos paskyrimą nuncijum Latvijoj ir Estijoj. Dabar tai įvykęs faktas. Šiandieną buvau užėjęs Segreterijoj di Stato pas Mgr. Ottaviani, kuris pranešė apie šį paskyrimą. Mgr. Arata, kaip pasakė Mgr. Ottaviani, ir toliau pasiliks Lietuvoje kaipo Chargé d'Affaires, tik turės Sardi tituliarinio arkivyskupo titutą.

Dabar Mgr. Arata atvažiuoja Romon ir bus konsekruotas vyskupu. Paprastai tokiais atvejais vyriausybės įteikia naujam arkivyskupui pektoralinį kryžių. Kadangi Mgr. Arata skiriamas nuncijum tik Latvijoj ir Estijoj, tai tokią dovaną, mano manymu, nebent tų valstybių vyriausybės galėtų įteikti. Turint betgi galvoje, kad ši konsekracija liečia Lietuvai akredituotą asmenį, mano nuomone, tinkama būtų, kad aš būčiau įgaliotas, dalyvaujant šventinimo iškilmėse, pasveikinti Mgr. Arata ir perduoti jam geriausius linkėjimus Jo Ekscelencijos Pono Respublikos Prezidento ir Lietuvos Vyriausybės vardu ir surengčiau jo garbei priėmimą.

Laukdamas šiuo klausimu skubių nurodymų telegrafu, prašau teiktis priimti, Didžiai Gerbiamas Pone Ministeri, mano labai aukštos pagarbos pareiškimą.

LPPŠSAR, byla:
Vatikano Pasiuntinybė 1931–1936.
Nuorašas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 54

Lietuvos *Chargé d'Affaires* prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinio pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui

Roma, 1935 m. rugpjūčio 13 d.
Nr 112/sl. Slaptai.

J. E. Ponui Užsienių Reikalų Ministeriui, K a u n e

Didžiai Gerbiamas Pone Ministeri,

Lietuvių ekskursijos audiencija pas Popiežių Castel Gandolfe.

Lietuvos Turizmo Sąjungos suorganizuota ekskursija iš 16 žmonių, p. Matui Šalčiui vadovaujant, Romon atvyko rugpjūčio 9 d. Bendra audiencija pas Popiežių Castel Gandolfe šiai ekskursijai mano buvo parūpinta rugpjūčio 12 dienai. Kaip tik tą dieną Popiežius priėmė privatinėj audiencijoj ir naujai išventintą arkivyskupą Aratą.

Nors panašios ekskursijos paprastai priimamos bendrai su kitais žmonėmis, šį kartą, kaip patyriau iš Mgr. Aratos, Popiežius patyręs apie lietuvių grupę įsakė ją įvesti atskiron salėn ir priėmė panašiai kaip maldininkus, pasakydamas lietuviams nuoširdžią kalbą, kuri užtruko apie 10 minučių. Popiežiaus palydovų tarpe buvo ir Mgr. Arata, kurį Popiežius lietuviams pristatęs kaipo naują nuncijų.

Savo kalboje, kaip man pasakojo, Popiežius pareiškė džiaugsmo priimti atvykusius lietuvius, pažymėdamas, kad Lietuva Jam brangus ir pažįstamas kraštas, ir pažymėdamas ypatingą ir reikšmingą Lietuvos tarptautinę padėtį tikybiniu atžvilgiu. Palinkėjo, kad įsikūnytų Lietuvių tautos troškimai, ir suteikė palaiminimą visiems apsilankiusiems, jų šeimoms ir visai Lietuvai.

Popiežiaus lotyniškai pasakytą kalbą prie paties Popiežiaus sulietuvino ekskursantams jų tarpe buvęs kun. Rauda, buvęs anksčiau Utenos gimnazijos, o dabar Zarasų komercinės mokyklos kapelionas.

Išeinantį Popiežių lietuviai palydėjo šaukdami „Valio, Popiežius!“, o vėliau Mgr. Aratai maloniai sutikus drauge su juo nusifotografavo Castel Gandolfe rūmų kieme.

Ši pirmoji lietuvių audiencija pas Popiežių Jo vasaros rezidencijoj Castel Gandolfe dalyviams paliko labai malonaus įspūdžio.

Teikitės priimti, Didžiai Gerbiamas Pone Ministeri, mano labai aukštos pagarbos pareiškimus.

[parašas]

LPPŠSAR, byla: Vatikano Pasiuntinybė 1931–1936.
Originalas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 55

Lietuvos *Chargé d'Affaires* prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinio pranešimas URM Politikos departamentui

Roma, 1935 m. rugsėjo 16 d.
Nr 126/sl. Slapta.

Politikos Departamentui Kaune.

Drauge su šiuo Pasiuntinybė prie Šv. Sosto turi garbės siųsti Ministerijos žiniai iškarpą iš „Osservatore Romano" su žinute apie kalinių pasikeitimą tarp Lietuvos ir SSSR.

Padavus telegramą apie išmainymą 6 komunistų į 15 Lietuvos piliečių, kurių tarpe 7 moterys ir 2 kunigai, kalinti už tikybinę propagandą, „Oss. Romano" deda tokį prierašą:

„Skaitant šios rūšies žinias, kyla įtarimas, kad Sovietų Rusija talpina kalėjiman garbingus žmones tikslu išpirkti savo nusikaltėlius. Todėl turbūt Maskvos viešpačiai ir tvirtina, kad tai nėra tikėjimo persekiojimas. Žodžiu, rezultate tai būtų lyg ir geradarystė..."

Iš šio prierašo matyti, kaip tas Ministerijai yra žinoma, kad Vatikanas nepritaria kunigų išvadavimui iš SSSR, išmainant juos į komunistus kalinius.

Didžia pagarba

[parašas]

LPPŠSAR, byla:
Vatikano Pasiuntinybė 1931–1936.
Originalas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 56

Lietuvos *Chargé d'Affaires* prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinio pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui

Roma, 1935 m. rugsėjo 28 d.
Nr. 133/sl. Slaptai.

Jo Ekscelencijai
Ponui Užsienių Reikalų Ministeriui, Kaune

Didžiai Gerbiamas Pone Ministeri,

Jo Šventenybė iš Castel Gandolfo Romon grįžta pirmadienį rugsėjo m. 30 d. ir tą pačią dieną Kardinolas Pacelli išvyksta atostogų. Tad šį šeštadienį, prieš išvykstant Kardinolui, buvau pas jį apsilankęs.

Kadangi ši audiencija pasitaikė prieš pat rinkimus Klaipėdos krašto seimelin, tai pasikalbėjimą pradėjome nuo Klaipėdos reikalų, ir aš turėjau progos plačiau papasakoti apie vokiečių varomą prieš mus nežmonišką akciją ir apie teroristinę agitaciją pačiame Klaipėdos Krašte. Tarp kitko nurodžiau, kad vokiečių agentai, individualiai lankydami rinkėjus, grasinimais verčia juos prisiekti, kad balsuos už vokišką Einheitslistę. Mano informacijomis Kardinolas gyvai įdomavosi, teiraudamasis, ar nėra legalių būdų užkirsti kelią tokiai teroru varomai agitacijai. Paklaustas, kokios yra nuomonės dėl Hitlerio Reichstage pasakytos kalbos, Kardinolas atsakė, kad visa situacija atrodo jam labai rimta.

Toliau klausiau kardinolo nuomonės apie šansus išvengti karo tarp Italijos ir Abisinijos. Čia Kardinolas atsakė, kad, deja, nematyti galimo būdo taikiai konfliktą išrišti.

Perėjęs prie mūsų reikalų su Šv. Sostu, sužinojau, kad Mgr. Arata dabar Romoje ir rengiasi kelionėn į Pabaltės valstybes. Laikraščiuose apie jo atvykimą Romon nebuvo rašyta, o pas mane jis dar nebuvo apsilankęs.

Kardinolas sakėsi kalbėjęs su juo ir dėl mano kategoriškų pareiškimų, kad iš Pono Ministerio pusės nei iš Lietuvos Vyriausybės nebuvo jokių pasikeitimų. Bet Mgr. Arata jam lygiai kategoriškai tvirtina, būk Tamsta atsisakęs nuo anksčiau sutartų tekstų. Aš dar kartą pabrėžiau Kardinolui, kad Tamsta buvote net labai nustebintas, kai Mgr. Arata atnešė kaipo sutartus kitokius tekstus ir kad Tamstai atrodo, kaip tai žinau iš laiškų, kad čia galėjo turėti įtakos ir Mgr. Aratos išvarginimas dėl ligos. Iš savo pusės Kardinolas sakė, kad Mgr. Arata jam atrodo kaip visuomet

ramus ir jis taip pat sakosi buvęs nustebintas dėl įvykusio nesusipratimo. Bet kadangi derybos buvo vestos ad referendum iš abiejų pusių, tai Mgr. Aratai dabar vėl teksią visais klausimais derybas iš naujo vesti.

Baigdami abudu reiškėme vilties, kad šis nemalonus procedūros nesusipratimas nesutrukdys pasiekti susitarimo ir, pareiškęs linkėjimų atostogoms, aš atsisveikinau.

* * *

Šiandieną, rugsėjo m. 28 d. 12 val., Castel Gandolfe Popiežius priėmė specialinėje audiencijoje p. P. Vileišį su žmona kaipo jaunavedžius. Kaip pasakojo p. Vileišis, Popiežius juos priėmė atskiroj salėj dalyvaujant Mgr. Caccia Dominioni, ir audiencija užtruko apie 7 minutes. Popiežius maloniai klausinėjo, kur gimę jaunavedžiai, kokią vietą užima p. Vileišis ir t. p. P. Vileišis taip pat pasakė, kad Popiežių matė dar gimnazistu būdamas Vilniuje, kai jis ten lankėsi Vytauto Didžiojo gimnazijoj. Jaunavedžiams Popiežius padovanojo atatinkamą knygelę, p. Vileišiui medaliką, o p. Vileišienei rožančių. Iš audiencijos jaunavedžiai liko labai patenkinti.

Šia proga teikitės priimti, Didžiai Gerbiamas Pone Ministeri, mano labai aukštos pagarbos pareiškimą.

[parašas]

LPPŠSAR, byla:
Vatikano Pasiuntinybė 1931–1936.
Originalas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 57

Lietuvos Pasiuntinybės JAV sekretoriaus M. Bagdono *Pro memoria* apie pasikalbėjimą su Šventojo Sosto Apaštališkojo delegato Vašingtone sekretoriumi Vagnozzi

Vašingtonas, 1935 m. lapkričio 11 d.

Pro Memoria
dėl pasikalbėjimo su Mons. Vagnozzi, Apaštališkojo Delegato Washington'e sekretorium.

Žemiau pasirašiusio su Mons. Vagnozzi pasikalbėjimas įvyko laike pietų, suruoštų Albanijos Įgalioto Ministerio Washington'e p. Konitza 1935 m. spalių mėn. 30 d. naujai paskirtam Omaha, Nebraska, Vyskupui James H. Ryan'ui /dabartiniam Katalikų Universiteto Washington'e rektoriui/ pagerbti.

Be kitų pakviestų pietums svečių /jų tarpe Lietuvos Įgalioto Ministerio p. Žadeikio/, taip pat teko dalyvauti ir žemiau pasirašiusiam, kuris turėjo garbės prie stalo sėdėti greta Mons. Vagnozzi.

Žemiau pasirašiusiam Mons. Vagnozzi yra pažįstamas nuo kelerių metų. Mons. Vagnozzi palyginamai esąs dar jaunas /apie 35 metus/, bet, kaip teko girdėti ir patirti, gabus ir turįs žymią ateitį asmuo. Jis tik dar neseniai tebėra grįžęs iš Romos, kame trumpam laikui turėjęs „ypatingą paskyrimą" Vatikane.

Iš pasikalbėjimo su Mons. Vagnozzi pasirodė, kad jam yra gerai žinomas Lietuvos – Vatikano santykių klausimas. Pagal Mons. Vagnozzi, Vatikano – Lietuvos santykiai esą geri, bet „galėtų būti ir geresni". Esą tik reikėtų išaiškinti kai kurių konkordato nuostatų pritaikinimą praktikoje. Dėl klausimo, kas turi teisės tai daryti, Mons. Vagnozzi tiesmukai atsakė: „supranatama, tik kas sudarė Konkordatą". Tokiam atsakymui žemiaus pasirašiusis pritardamas, paklausė, ar šiuo reikalu pašaliniai faktoriai neturėję neigiamos įtakos. Į tai Mons. Vagnozzi atsakė: „aišku, kur kyla nesusipratimų, ten dažniausiai abi pusės yra kaltintinos". Šia proga buvo prisimintas Arkivyskupo Bartoloni iš Lietuvos išvykimo įvykis. Ir šiuo atveju Mons. Vagnozzi pasisakė, kad ir tas nemalonus incidentas įvykęs ne vien tik dėl vienos pusės kaltės.

Pasak Mons. Vagnozzi, Lietuvos – Vatikano Konkordatas esąs vienas pavyzdingiausių ir esą ganėtino pamato tikėtis, kad Lietuvos – Vatikano santykiai netrukus

bus visais atžvilgiais sveikintini. Ot, kaip esą ir dėl Mussolini, su kuriuo buvo rastas būdas pagydyti tarp Vatikano ir Italijos tarytum nebepagydomų santykių žaizdą.

Be to, Mons. Vagnozzi pareiškė, kad, kaip Lietuvos Episkopatas, taip ir Lietuvos Prezidentas, turį Vatikane labai aukštos pagarbos. Taip pat Lietuva turinti visų davinių, kad tarp Bažnyčios ir Valstybės nėra taikingai neišspręstinų klausimų, nors ir dažnai girdime, kad esą Vyriausybė kišasi į Bažnyčios reikalus, o Bažnyčios atstovai į grynai Vyriausybės veikimo sritį.

/pas./ M. BAGDONAS,
P-bės Washington'e Sekretorius.

Washington, D.C.
1935 XI.11 d.
MB/BB
[Lapo viršuje prierašas ranka: *P. Pasiuntiniui prie Šv. Sosto Vatikane 3/XII. J. Urbšys.*]

LPPŠSAR, byla: Vatikano Pasiuntinybė 1931–1936.
Nuorašas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 58

Lietuvos *Chargé d'Affaires* prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinio pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui

Roma, 1936 m. sausio 2 d.
Nr 1/sl. Slaptai.

Jo Ekscelencijai
Ponui Užsienių Reikalų Ministeriui, Kaune

Didžiai Gerbiamas Pone Ministeri,

Privatinė audiencija pasveikinti Jo Šventenybę su Naujais Metais man buvo paskirta gruodžio m. 31 d. 11 val. 30 min. tuojaus po Portugalijos ministerio. Faktinai ji įvyko bent 45 minutės vėliau, nes prieš pradedant priiminėti diplomatus Popiežius priėmė ilgai užtrukusioj audiencijoj Cambrai arkivyskupą, kas ir suvėlino mūsų audienciją.

Pasisveikinęs ir atsisėdęs fotelin, įprasta forma perdaviau Jo Šventenybei pasveikinimus ir linkėjimus Jo Ekscelencijos Pono Respublikos Prezidento ir Vyriausybės vardu, jungdamas ir savo asmeniškus linkėjimus.

Atsakydamas Popiežius pareiškė priimąs su malonumu šiuos gerus linkėjimus ir pavedąs perduoti Ponui Respublikos Prezidentui ir Vyriausybei savo linkėjimus, sveikinimus ir palaiminimus ir ne tik jiems, bet ir visiems Lietuvos gyventojams ir visam Lietuvos kraštui.

Po to Popiežius maloniai prisiminė savo apsilankymą mūsų Valstybėje, pabrėždamas esąs vienintelis Popiežius, kuris lankėsi Lietuvoje, atvykęs iš Lenkijos ir pravažiavęs visą Lietuvą pakeliui Rygon.

Toliau Popiežius pareiškė meldžiasis ir linkįs visam pasauliui taikos ir ramybės; Lietuvai linkįs gerovės ir krikščionybės klestėjimo, nes tik krikščionybei klestint ir galima tikroji gerovė.

Pareiškęs šiuos linkėjimus, Popiežius daugiau manęs neklausinėjo ir, išklausęs mano padėkos žodžius, suteikė man palaiminimą ir aš apleidau privatinės bibliotekos salę.

Audiencija užtruko apie 7 minutes. Popiežius atrodė visai sveikas ir audiencijos metu buvo gerai nusiteikęs.

* * *

Apleidęs Popiežiaus salionus, nuvykau pas Kardinolą Pacelli. Čia vėl visiems diplomatams teko ilgai laukti, nes pas Kardinolą ilgai užtruko tas pats Cambrai arkivyskupas, o po to dar atvyko kardinolas Tappount. Pagalios pirmą valandą kardinolą Pacelli pakvietė Popiežius. Tuomet Kardinolas tik išėjo laukiamon salėn, su visais pasisveikinęs, bendrai priėmė mūsų pasveikinimus ir atsiprašęs nuvyko pas Popiežių.

Po to buvau nuvykęs pasveikinti Mgr. Pizzardo ir Mgr. Tardini, kuris nuo gruodžio 19 d. paskirtas „Sostituto della Segreteria di Stato“, o Mgr. Ottaviani liko paskirtas „Assessore della Suprema Sacra Congregazione del S. Uffizio“. Į Mgr. Tardini vietą Mgr. Pizzardo padėjėju dabar paskirtas Mgr. Kalasardi.

Mgr. Pizzardo sakė šiomis dienomis gavęs laišką iš Mgr. Aratos. Naujienos laiške esančios blogos. Deja, tai man neatrodo malonus simptomas tęsiamoms deryboms, jei Mgr. Arata vos grįžęs Lietuvon skubinasi pranešti blogų naujienų.

Abu Monsinjorai Pizzardo ir Tardini linkėjo gerovės Lietuvai ir man, dėkojo už pareikštus linkėjimus.

Šia proga prašau teiktis priimti, Didžiai Gerbiamas Pone Ministeri, mano giliausios pagarbos pareiškimus.

[parašas]

LPPŠSAR, byla:
Vatikano Pasiuntinybė 1931–1936.
Originalas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 59

Lietuvos *Chargé d'Affaires* prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinio pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui

Roma, 1936 m. vasario 17 d.
Nr 30/sl. Konfidencialiai.

Jo Ekscelencijai
Ponui Užsienių Reikalų Ministeriui, Kaune

Didžiai Gerbiamas Pone Ministeri,

Nepriklausomybės šventės proga š. m. vasario 16 d. Pasiuntinybėje prie Šv. Sosto buvom surengę oficialų priėmimą, į kurį buvo kviesti ir malonėjo apsilankyti Jų Eminencijos kardinolas Pacelli, Jo Šventenybės Valstybės Sekretorius ir kardinolas Caccia-Dominioni.

Kardinolas Pacelli savo pasveikinimus ir linkėjimus Lietuvos gerovei specialiai prašė manęs perduoti Jo Ekscelencijai Ponui Respublikos Prezidentui ir Lietuvos Vyriausybei, kuriuos šiuo turiu garbės prašyti Tamstą malonėti perduoti J.E. Ponui Prezidentui ir Vyriausybei. Apsilankęs į pirmą bendrą audienciją pas kard. Pacelli, kaip ir praeitais metais nelaukdamas specialaus pavedimo, perduosiu jam J.E. Pono Respublikos Prezidento ir Vyriausybės vardu padėką už pareikštus pasveikinimus.

Iš Vatikano sferų priėmime dalyvavo J. E. Arkivyskupas Pizzardo, Nepaprastųjų Reikalų Kongregacijos Sekretorius, J. E. Mons. Arborio Mella di Sant'Elia, Jo Šventenybės Maestro di Camera, Jų Ekscelencijos monsinjorai Ottaviani, Bavarijos kunigaikštis Jurgis ir Spada, Monsinjorai Montini, Rossignani ir kiti. Taip pat dalyvavo daug žymių svietiškių iš Vatikano Valstybės administracijos, Popiežiaus dvaro bei Romos diduomenės tarpo.

Priėmiman buvo pakviestas visas diplomatinis korpusas prie Šv. Sosto. Apsilankė Vokietijos, Italijos, Peru, Argentinos, Brazilijos ir Bolivijos ambasadoriai, Čekoslovakijos, Jugoslavijos, Austrijos, Vengrijos, Venezuelos, Nikaragvos, San Marino, Maltos Ordino, Monako ministeriai; Prancūzijos, Ispanijos, Rumunijos, Čili ir Kubos atstovai. Daugumas jų apsilankė su savo žmonomis ir bendardarbiais.

Bendrai priėmime apsilankė visi misijų šefai, išskyrus tik Didžiosios Britanijos, Irlandijos ir San Domingo ministerių, negalėjusių dalyvauti dėl gedulos, ir Kolumbijos ambasadoriaus ir Portugalijos ministerio, kurie atsiprašė negalėję atvykti.

Priėmime šiais metais kiek mažiau žmonių apsilankė iš italų diduomenės tarpo. Matyt, tai sankcijų pasekmės. Ministeris Amadori irgi tik atsiuntė savo pasveikinimus ir atsiprašė negalįs dalyvauti „dėl skubaus darbo".

Apsilankymas kardinolų Pacelli ir Caccia-Dominioni, kitų žymių asmenų iš Vatikano sferų bei diplomatinio korpuso sudaro malonų simpatijos ir pagarbos gestą Lietuvos atžvilgiu, todėl man atrodo naudinga būtų apie tai paminėti mūsų spaudoj panašiai kaip tai padarė „Osservatore Romano“ drauge siunčiamame komunikate. Praeitais metais apie panašų priėmimą aš buvau pasiuntęs Ministerijai atskirai paruoštą komunikatą, bet kažkodėl jis spaudoj netilpo.

Šia proga teikitės priimti, Didžiai Gerbiamas Pone Ministeri, mano labai aukštos pagarbos pareiškimą.

Priedas: „Osservatore Romano“ 1936 II 17–18 d.

LPPŠSAR, byla:
Vatikano Pasiuntinybė 1931–1936.
Nuorašas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 60

Lietuvos *Chargé d'Affaires* prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinio pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui

Roma, 1936 m. balandžio 3 d.
Nr 59/sl. Konfidenciališkai.

Jo Ekscelencijai
Ponui Užsienių Reikalų Ministeriui, Kaune.

Didžiai Gerbiamas Pone Ministeri,

Gavęs Tamstos telegramą 191, kreipiausi į Italijos Ambasados prie Šv. Sosto patarėją p. Cassinis, kuris man suteikė sekančių žinių apie gimnazijų mokinių dalyvavimą Katalikų Akcijoj.

Gimnazijų mokiniams Italijoje leidžiama dalyvauti Katalikų Akcijoje. Jie dalyvauja jaunuomenės organizacijose – mokiniai nuo 10 metų /pirmiau buvo nuo 12 metų/ iki 15 metų, kaipo aspirantai, o nuo 16 metų, kaipo pilnateisiai nariai. Jaunuomenės organizacijose Katalikų Akcijos nariai būna iki 40 metų [čia į tekstą įterptas K. Graužinio prierašas ranka: *„turi būti – 30 metų. Graužinis“*] ir tuomet pereina į vyrų ar moterų organizacijas.

Kai susidaro vienoj vietoj žymesnis mokinių skaičius įsirašiusių į Katalikų Akciją, tai sudaromos iš jų specialės sekcijos. Jau nuo seniau Italijoj veikė katalikiškos moksleivių draugijos Dante ir Leonardo vardais, kurios suorganizavus Katalikų Akciją buvo atatinkamai perorganizuotos ir dabar vadinamos „L'Associazione studentesca di Azione Cattolica „Dante e Leonardo" ". Čia pat man parodė tokios organizacijos vieną pakvietimą, nuo kurio aš nurašiau šį pavadinimą. P. Cassinis man paaiškino, kad žodis „studentesca" čia reiškia licėjų ir gimnazijų moksleivius, o ne studentus /universitari/, kurie dalyvauja atskirose studentų organizacijose.

/Kiek atsimenu buvęs patarėjas p. Talamo mane buvo informavęs, kad moksleiviams dalyvauti Katalikų Akcijoj leidžiama tik „ą titre individuel"./

Vaikai ligi 10 metų /pradžios mokyklų mokiniai/ dalyvauja parapijinėse institucijose vadovaujant suaugusiems asmenims, kurie organizuoja jų dalyvavimą pamaldose, mokina katekizmo, pasakoja šventos istorijos epizodus ir t. p.

Kalboje p. Casinis dar pabrėžė, kad visos Katalikų Akcijos organizacijos tiesioginiai priklauso nuo vyskupų, kurie neša atsakomybę už jų veikimą. Todėl jei tik pasitaiko koks išsišokimas iš Katalikų Akcijos organizacijų pusės, prefektas praneša Vyriausybei ir per Vatikaną tuojau viskas sutvarkoma. Užtat Katalikų Akcijos veikimas čia vystosi sklandžiai.

Šia proga prašau teiktis priimti, Didžiai Gerbiamas Pone Ministeri, mano labai aukštos pagarbos pareiškimus.

[parašas]

LPPŠSAR, byla:
Vatikano Pasiuntinybė 1931–1936.
Originalas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 61

Lietuvos *Chargé d'Affaires* prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinio pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui

Roma, 1936 m. gegužės 7 d.
Nr. 93/sl. Griežtai Konfidencialiai.

Jo Ekscelencijai
Ponui Užsienių Reikalų Ministeriui, Kaune.

Didžiai Gerbiamas Pone Ministeri,

Jau vasario m. buvau pranešęs Tamstai apie Popiežiaus sirguliavimą nuo peršalimo. Nuo to laiko Popiežius pasveiko, tačiau savo buvusios sveikatos jau nebeatgavo. Vatikane dabar viskas taip tvarkoma, kad tik kuo mažiausiai varginti Popiežių. Audiencijos trumpinamos ir anksti baigiamos. Anksčiau Popiežius dažnai mėgdavo pasivaikščioti Vatikano sodne; dabar jis beveik neišeina iš savo rūmų. Tais pačiais sumetimais šiais metais nebuvo rengiama iškilmingų pamaldų Velykų pirmą dieną Popiežiui dalyvaujant.

Balandžio 20 d. Popiežius priėmė laikraščio „La croix" suorganizuotą kongreso „de la Bonne Presso" dalyvius prancūzus, kuriuos kvietė vėl susirinkti Romon netolimoj ateityj, nes jau baigdamas aštuoniasdešimtus metus negalėtų, sakė, paskirti randez-vous vėlesniam laikui. Dabar vėl patyriau, kad Popiežius menkai laikosi.

Vakar buvo paskirta audiencija Italijos moterims – maldininkėms, kurios vyksta į S. Loretto. Prieš audienciją atėjo Maestro di Camera Mgr. Hella di S. Ellia ir pranešė, kad Popiežius negali išeiti ir per jį siunčiąs savo palaiminimus. Maldininkėms labai prašant, Popiežius vistik išėjo, sunkiai atsisėdo ant sosto, suteikė palaiminimą ir pasišalino nei žodžio daugiau netaręs.

Visi šitie simptomai negali nekelti rimto susirūpinimo dėl Popiežiaus sveikatos. Ryšy su tokia padėtimi man dažnai ateina mintis, ar nereikėtų paskubėti likviduoti grąžintos dovanos klausimą, nelaukiant bendro susitarimo su Šv. Sostu, kuris dar gali ilgesnį laiką užtrukti. Iš pasikalbėjimo su Mgr. Arata praeitą vasarą, apie ką Tamstai savo laiku buvau pranešęs, aš turiu įspūdžio, kad iš Vatikano pusės nebūtų didesnių kliūčių tą klausimą likviduoti. Ilgai gi jį atidedant, jei Popiežius mirtų, jis gali likti nelikviduotas ir sudarytų nemalonią dėmę mūsų santykių su Šv. Sostu istorijoje. Todėl, mano nuomone, naudinga būtų tą reikalą galimai greičiau likviduoti, jei žinoma, tam pritartų J. E. Ponas Respublikos Prezidentas ir Tamsta.

Šia proga prašau teiktis priimti, Didžiai Gerbiamas Pone Ministeri, mano labai aukštos pagarbos pareiškimus.

[parašas]

LPPŠSAR, byla:
Vatikano Pasiuntinybė 1931–1936.
Originalas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 62

Lietuvos *Chargé d'Affaires* prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinio pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui

Roma, 1936 m. birželio 23 d.
Nr 128/sl. Konfidencialiai.

Jo Ekscelencijai
Ponui Užsienių Reikalų Ministeriui, K a u n e.

Didžiai Gerbiamas Pone Ministeri,

Kai balandžio mėnesio pradžioj kreipiausi Italijos Ambasadon tikslu išaiškinti gimnazijų mokinių dalyvavimą Katalikų Akcijoj, apie ką tamstai pranešiau raštu Nr 59/sl. iš š. m. balandžio 3 d., prašiau Ambasados patarėjo p. Cassinis parūpinti man smulkesnės dokumentacijos šiuo klausimu. Šiomis dienomis gavau iš jo „Promemoria sulle attività specializzate che Gioventù Italians di Azione Cattolica svolge per gli studenti" su priedais, kurių tarpe pilnas rinkinys Italijos Katalikų Akcijos statutų bei regliamentų ir brošiūra „Il gruppo studenti. Mondragore 1935.XII" apie Katalikų Akcijai priklausančių moksleivių veikimą. Susipažinęs su šiais dokumentais, paišeliu pažymėjau kai kurias įdomesnes vietas ir turiu garbės juos Tamstai pristatyti.

Paprastai Katalikų Akcijai priklausantieji moksleiviai Italijoj sudaro atskiras grupes parapinėj K. A. draugijoj. Kai parapijoj nėra užtenkamo moksleivių skaičiaus, tai sudaromos grupės, apimančios kelių parapijų moksleivius. Šios moksleivių grupės, suorganizuotos ne pagal mokyklas, o pagal parapijas, veikia už mokyklos sienų, ir mokyklos vadovybė su jų veikimu nieko bendro neturi. Tik uždarose vienuolių laikomose kolegijose steigiamos atskiros Katalikų Akcijos vidujinės draugijos /Associazione Interne/, kurios veikia mokyklų sienose.

Nors formaliai tai nėra privaloma, bet faktinai beveik visi moksleiviai Italijoj priklauso fašistinėms Balilos organizacijoms. O dalis balilukų priklauso ir Katalikų Akcijai. Kadangi tokiu būdu visi moksleiviai, priklausantieji Katalikų Akcijai, yra drauge ir balilos, tai nėra nei konkurencijos, nei priešingumų tarp abiejų organizacijų.

Šia proga prašau teiktis priimti, Didžiai Gerbiamas Pone Ministeri, mano labai aukštos pagarbos pareiškimus.

Priedai: Pro memoria, K.A. statutai ir „Il gruppo studenti".

[parašas]

LPPŠSAR, byla:
Vatikano Pasiuntinybė 1931–1936.
Originalas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 63

Lietuvos *Chargé d'Affaires* prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinio *Pro memoria* apie pokalbį su Čekoslovakijos Pasiuntinybės prie Šventojo Sosto patarėju dr. Bohumil'u Mesány

Roma, 1936 m. spalio 22 d.
Nr 149/sl. Slapta.

Pro memoria
K. Graužinio pasikalbėjimo su Čekoslovakijos patarėju apie Austrijos – Vokietijos ir Italijos – Vokietijos susiartinimą.

Čekoslovakijos patarėjas man paskojo turįs žinių iš „Osservatore Romano" tarpo, kad Vatikanas buvo neigiamai nusistatęs Vokietijos – Austrijos santykių sunormavimo sutarties atžvilgiu, kuri buvo pasirašyta Vienoje š. m. liepos m. 11 d. Esą pradžioje buvo duotos instrukcijos iš Segreterijos di Stato neigiamai rašyti apie tą sutartį ir jau buvo paruoštas vienas toks neigiamas straipsnis. Tačiau paskutiniu momentu, matomai po Italijos įtaka, straipsnis buvo sulaikytas ir duotos naujos instrukcijos, kad visi straipsniai tuo reikalu prieš spausdinant būtų pateikiami Segreterijos di Stato aprobacijai.

Vatikanas negalįs teigiamai vertinti Austrijos susiartinimo su nacistiška Vokietija, nes ryšyj su tuo mažėja katalikų įtaka Austrijoj. Juk pasėkoje to susiartinimo buvo pašalintas kunigaikštis Starhemberg ir buvo paleistos jo vadovaujamos paramilitarinės katalikiškos organizacijos /Heimatschutz/.

Italijai esą irgi toks Austrijos susiartinimas su Vokietija nepatinka, nes jos įtaka Austrijoj mažėja. Bet negalėdamas to užkirsti, Mussolini „fait bonne mine au mauvais jeu".

Italija, nenorėdama pasilikti visiškai izoliuota Europoje, pati manifestuoja dabar savo draugingumą su Vokietija, nors toji draugystė, čeko nuomone, nėra paremta realiais interesais. Šių dviejų valstybių interesai Centralinėj Europoj ir Balkanuose yra visai priešingi. Juo Vengrijoj, Austrijoj, Balkanuose didėja Vokietijos įtaka, juo mažėja ten Italijos įtaka. Italai daugiausia ginkluojasi prieš anglus, o vokiečiai ir čia jų neparems, nes patys ieško anglų draugiškumo. Todėl jis mano, kad rimtam konfliktui iškilus Italija, panašiai kaip ir Didžiojo Karo metu, atsižadėtų Vokietijos draugystės.

Šiomis dienomis Prancūzijos Ambasadorius, grįžęs iš atostogų, buvo priimtas Popiežiaus audiencijoj. Po to jis buvo apsilankęs Čekoslovakijos Pasiuntinybėj ir pasakojo apie savo ilgą pasikalbėjimą su Popiežium. Popiežius esą nepritariąs Italijos susiartinimui su Vokietija ir neigiamai atsiliepęs apie Italijos Užsienių Reikalų Ministerio kelionę Berlynan.

Roma, 1936 m. spalių m. 22 d.

[parašas]

LPPŠSAR, byla:
Vatikano Pasiuntinybė 1931–1936.
Originalas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 64

Lietuvos Chargé d'Affaires prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinio Pro memoria apie Čekoslovakijos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro prie Šventojo Sosto Vladimiro Radimsky pasikalbėjimą su Pijumi XI

Roma, 1936 m. spalio 26 d.
N. 152/sl. Griežtai konfidencialiai.

Pro memoria apie Čekoslovakijos Ministerio pasikalbėjimą su Popiežium

Grįžęs iš atostogų, Čekoslovakijos Ministeris p. Radimsky š. m. spalių m. 24 d. buvo Popiežiaus privatinėj audiencijoj, apie kurią iš patikimų šaltinių teko patirti sekančių informacijų:

Popiežius pasmerkė Italijos susiartinimo politiką su Vokietija. Jis taip pat smerkė Lenkijos Užs. Reikalų Ministerio Becko vedamą politiką, kiek tai liečia susiartinimą su Vokietija.

Toliau Popiežius užsipuolė ant čekoslovakų už bičiuliavimąsi su bolševikais ir prikišo, remdamasis Goeringo pareiškimais, aviacijos bazių įrengimą sovietų karo aviacijai Čekoslovakijoj. Čekoslovakijos Ministeris paneigė tas žinias, nurodydamas, kad jos jau ne vieną kartą oficialiniai Čekoslovakijos Vyriausybės narių buvo dementuotos. Kodėl tuomet Popiežius daugiau turi tikėti Goeringui negu jų Vyriausybės nariams, juo labiau, kad Popiežius turi galimybę tas žinias patikrinti per nuncijų, kardinolą ir vyskupus Čekoslovakijoj.

Bendrai gi Čekoslovakijos politika gali būti apibūdinta šitaip: „Su Rusija, bet prieš bolševizmą". Savo saugumui patikrinti ji sudarė traktatą su rusais, bet su bolševizmu pas save ji kovoja ir neleido bolševizmui įsigalėti savo valstybėje.

Šis pasikalbėjimas patvirtina Šv. Sosto nusistatymą iš vienos pusės prieš bolševikus, o iš kitos prieš nacius.

Audiencija truko 45 minutes.

Roma, 1936 m. spalių 26 d.

[parašas]

LPPŠSAR, byla:
Vatikano Pasiuntinybė 1931–1936.
Originalas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 65

Lietuvos *Chargé d'Affaires* prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinio pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui

Roma, 1937 m. sausio 9 d.
Nr. 5/sl. Slaptai.

Jo Ekscelencijai
Ponui Užsienių Reikalų Ministeriui Kaune.

Didžiai Gerbiamas Pone Ministeri,

Priėjęs gana anksti šiandien prie Kardinolo Pacelli, turėjau galimybės ilgiau su juo pasikalbėti ir, pasinaudodamas proga, gan smulkiai papasakojau jam apie lietuvių persekiojimus Vilniaus Krašte. Nurodžiau, kad lenkai uždarė pastaruoju laiku paskutines lietuviškas privatines mokyklas, uždarė visus Šv. Kazimiero Draugijos skyrius, skaityklas, uždarė visas ūkiškas lietuvių organizacijas; iš viso uždarė net 723 organizacijas ir tokiu būdu likvidavo visą organizuotą lietuvių gyvenimą Vilniaus Krašte. Pabrėžiau, kad Šv. Kazimiero Draugija, kaip iš paties vardo matyti, yra katalikiška organizacija. Taip pat „Ryto" draugija, kuri išlaikė daugumą mokyklų, yra katalikiška organizacija, kurios priešakyje stovi kunigai. Šioji persekiojimo banga kelia labai didelio susirūpinimo visuose lietuviuose. Tai yra skaudu mums tautiniu atžvilgiu, bet man atrodo, sakiau, tai yra labai pavojinga ir komunistinės agitacijos plėtojimosi atžvilgiu.

Išėmę lietuvių mases iš lietuvių inteligentų įtakos, kuriems lietuvių masės pasitiki, tos įtakos lietuviuose, žinoma, neįgis nei lenkų policininkai, nei lenkų valdininkai iš svetur atgabenti, nei vietiniai sulenkėję dvarininkai, kurie lietuvių gyventojų sluoksniuose neturi jokio pasitikėjimo. Tokiu būdu, pašalinus lietuvių inteligentų įtaką, lietuvių masės labai lengvai, deja, galės pakliūti kaimyninių komunistų įtakon.

Kardinolas atidžiai išklausė šių mano informacijų bei išvedžiojimų ir tik įdomavosi, ar nebuvo kurių priežasčių tiems persekiojimams. Į tai aš paaškinau, kad, žinoma, lenkai pretenduoja esą Lietuvoje persekiojami lenkai ir jie tik vykdo represijas, bet tai netiesa. Lenkai Lietuvoje naudojasi visomis mažumų teisėmis, kurias Lietuva apsiėmė respektuoti ir respektuoja. Jokių lenkų persekiojimų Lietuvoje nėra, o tik lenkai tiesiog nori eksterminuoti visus lietuvius Vilniaus Krašte.

Panašiai, progai pasitaikius, aš papasakojau apie lenkų varomą lietuvių eksterminaciją ir savo kolegoms diplomatams.

Teikitės priimti, Didžiai Gerbiamas Pone Ministeri, mano labai aukštos pagarbos pareiškimus.

[parašas]

LPPŠSAR, byla:
Vatikano Pasiuntinybė 1931–1936.
Originalas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 66

Lietuvos *Chargé d'Affaires* prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinio pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui

Roma, 1937 m. vasario 10 d.
Nr 22/sl. Konfidencialiai.

Jo Ekscelencijai
Ponui Užsienių Reikalų Ministeriui Kaune.

Didžiai Gerbiamas Pone Ministeri,

Šiuo turiu garbės painformuoti Tamstą apie Pono Ministerio Pirmininko apsilankymą Vatikane.

Vizitas pas Kardinolą Pacelli Ponui Ministeriui Pirmininkui buvo paskirtas pirmadienį, vasario m. 8 d., 12 valandą, t. y. tą dieną ir valandą, kuri mano paties buvo sugžeruota, nes P. Pirmininkas buvo pareiškęs noro pirmadienį padaryti vizitus ir Vatikane, ir Italijos Vyriausybei.

Vatikanan P. Pirmininkas nuvyko, mano lydimas, kelias minutes prieš paskirtą vizitui laiką, o lygiai 12 valandą aš turėjau garbės supažindinti P. Pirmininką su Kardinolu Pacelli. Nors Kardinolas buvo padaręs gestą, kviečiantį ir mane įeiti drauge į jo kabinetą, bet kadangi ir P. Pirmininkas ir Kardinolas puikiai kalba vokiškai ir negalėjo būti sunkumų susikalbėti, tai aš pasilikau laukiamajam.

Laike vizito P. Pirmininkas pirmiausia pasiteiravo apie Jo Šventenybės sveikatos stovį ir paprašė Kardinolo perduoti Popiežiui pasveikinimus ir linkėjimus kuo greičiausiai pasveikti J. E. Pono Respublikos Prezidento, savo ir Vyriausybės vardu, už ką čia pat Kardinolas padėkojo Popiežiaus vardu, drauge reikšdamas gerovės linkėjimus ir palaiminimus visai Lietuvių tautai.

Toliau Kardinolas įdomavosi apie komunistų veiklą Lietuvoje. P. Pirmininkas pažymėjo, kad nuo 1935 metų Lietuvoje, tiesa, jaučiamas komunistinio veikimo aktyvumo sustiprėjimas, tačiau už tą veiklą Lietuvoj smarkiai baudžiama. Už komunistinės literatūros gaminimą ir platinimą baudžiama po 2, po 3, 4, 5 ir 8 metus sunkiųjų darbų kalėjimo ir tas atbaido komunistų agentus. Be to, tie agentai Lietuvoje verbuojami žydų tarpe ir pati komunistų propaganda tik žydų tarpe turi kiek pasisekimo.

Paklaustas dėl santykių su SSSR, P. Pirmininkas nurodė, kad nežiūrint tokių griežtų priemonių prieš komunistų veiklą Lietuvoje, Lietuva palaiko su Sovietų valstybe draugingus santykius.

Lietuvos santykiai su Šv. Sostu buvo paliesti tik bendroj formoj, reiškiant vilties, kad pavyks prieiti prie susitarimo. P. Pirmininkas čia dar nurodė, kad mūsų nesusipratimai su Šv. Sostu yra daugiausia praeities vaisiai, kai nepriklausomo gyvenimo pradžioje mūsų veikėjai mito iš svetur atgabentomis svetimomis idėjomis.

Atsisveikindamas kardinolas pasiteiravo pas mane, kur P. Pirmininkas apsistojo, ir su revizitu atvyko Pasiuntinybėn prie Šv. Sosto tą pačią dieną apie 6 val. 30 minučių vakare, lydimas savo sekretoriaus Monsinjoro Rossignani. Atvyko kiek netikėtai, nes iš anksto nebuvo įspėta, kurią būtent valandą bus padarytas revizitas. Išeinant man Kardinolas paaiškino, kad neįspėjo dėl revizito momento, nes nenorėjo varžyti Pono Pirmininko. Laike revizito salione buvome ir aš, ir Mgr. Rossignani ir dalyvavome bendrame pasikalbėjime.

Pradžioje kardinolas palietė nacionalsocialistų rasistines teorijas, jas karštai kritikuodamas ir smerkdamas, ir pareiškė, kad nesimato jokios prošvaistės Švento Sosto santykiuose su nacionalsocialistine Vokietija, nesimato jokių perspektyvų susitarti. Toliau Kardinolas vėl klausinėjo Pono Pirmininko apie padėtį Sovietuose, apie ten reiškiančiąsias tendencijas bei žmonių gyvenimo sąlygas. P. Pirmininkas pasidalijo pažiūromis dėl įvykių Sovietuose ir nupasakojo sunkias gyvenimo sąlygas, vaizdžiai charakterizuodamas rusų masių skurdą.

Atsisveikindamas Kardinolas dar kartą prašė perduoti padėkos pareiškimus J.E. Ponui Respublikos Prezidentui ir reiškė gerovės linkėjimus mūsų tautai.

Vizitas tęsėsi 15 minučių, revizitas užtruko apie 20 minučių.

Iš šių vizitų pas Poną Ministerį Pirmininką pasiliko geras įspūdis, ir aš turiu vilties, kad šis asmeninis kontaktas mūsų Vyriausybės šefo su Jo Šventenybės Valstybės Sekretorium palengvins mūsų susitarimą su Šv. Sostu. Apie tai prie progos aš pastebėsiu ir Vatikane.

Šia proga noriu dar pažymėti, kad Romoje viešėdamas Ponas Pirmininkas visai privačiai teikėsi aplankyti ir Pasaulinės Katalikų Spaudos Parodą Vatikane ir tokiu

būdu galėjo palyginti mūsų gražiai įrengtą skyrių toj Parodoj su kitų valstybių skyriais.

Romą Ponas Ministeris Pirmininkas drauge su Ponia Tūbeliene apleido vasario m. 9 d. vakare, palydėtas abiejų Pasiuntinybių personalo ir kitų Romoje gyvenančių lietuvių.

Teikitės priimti, Didžiai Gerbiamas Pone Ministeri, mano labai aukštos pagarbos pareiškimus.

Priedas: P. Ministerio Pirmininko nuotrauka Vatikane ir kelios laikraščių ištraukos.

[parašas]

LPPŠSAR, byla:
Vatikano Pasiuntinybė 1931–1936.
Originalas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 67

Lietuvos *Chargé d'Affaires* prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinio pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui

Roma, 1938 m. sausio 4 d.
Nr 4/sl. Slaptai.

Jo Ekscelencijai
Ponui Užsienių Reikalų Ministeriui K a u n e.

Didžiai Gerbiamas Pone Ministeri,

Šiais metais iki pat paskutinio momento neaišku buvo, ar Popiežius priims diplomatinių misijų šefus kiekvieną atskirai, ar tik bendroj audiencijoj visus drauge. Pastaruoju atveju diplomatinio korpuso vardu turėtų pasveikinti Popiežių mūsų dekanas Vokietijos Ambasadorius p. von Bergen. Pagalios Popiežius nutarė priimti misijų šefus, kaip ir seniau būdavo praktikuojama, atskirose privatinėse audiencijose, tik vieton seniau skiriamų 10 minučių kiekvienai audiencijai šį kartą buvo paskirta tik po 5 minutes. Galimas dalykas, kad prie šitokio Popiežiaus nusistatymo, kaip čia kalbama, prisidėjo ir ta aplinkybė, kad gruodžio m. 24 d., priimdamas kardinolų Kolegiją Kalėdų Švenčių ir Naujųjų Metų Proga, Popiežius pasakė prieš vokiečius-

nacionalistus nukreiptą labai griežtą kalbą /apie ją plačiau parašysiu bendrame pranešime/ ir nelabai patogu po to būtų buvę Jam klausyti kaip tik Vokietijos Ambasadoriaus pasveikinimą viso diplomatinio korpuso vardu.

Audiencija man turėjo būt paskirta gruodžio m. 31 d., bet pamaldos už staiga mirusį Lenkijos Ambasadorių p. Skrzynskį sutrukdė numatytą audiencijų programą ir chargé d'affaires'ams jos buvo paskirtos tik šiandien, sausio m. 4 d., nes sausio pirmą ir antrą buvo šventės, o sausio 3 d. pirmadienis, kada audiencijų nebūna.

Kaipo seniausiam nuolatiniam Chargé d'Affaires šiandien audiencija man buvo paskirta pirmam nuo 11 val. iki 11 val. 5 min. Po to sekė Ispanijos nacionalistų atstovas Markizas de Aycinena ir kiti penki chargé d'affaires.

Man priėjus prie Popiežiaus ir priklaupus, Jis mane sutiko žodžiais: „Soyez le bienvenu, soyez le bienvenu" ir pasisveikinęs parodė į krasę atsisėsti. Po to aš perdaviau Popiežiui Jo Ekscelencijos Pono Lietuvos Respublikos Prezidento, Vyriausybės ir Lietuvių tautos vardu pasveikinimus Naujų Metų proga, linkėdamas Jam *sveikatos bei asmeninės laimės, o Bažnyčiai klestėjimo ir gerovės. Drauge pridėjau* ir savo asmeniškus linkėjimus. Taip pat pareiškiau, kad Ponas Respublikos Prezidentas, kuris su dideliu susirūpinimu sekė Šventojo Tėvo ligą, specialiai man pavedė pareikšti savo džiaugsmą dėl Jo Šventenybės pagijimo.

Išklausęs šių pareiškimų, Popiežius padėkojo visiems, kurių vardu sveikinau, už malonius linkėjimus ir pavedė perduoti savo pasveikinimus bei palaiminimus. Pirmiausia pavedė padėkoti Ponui Respublikos Prezidentui už susirūpinimą ligoje bei sveikinimus ir perduoti Jam savo linkėjimus, pabrėždamas, kad tuos linkėjimus jis reiškia „personnellement et intentionnellement". Pareiškęs toliau linkėjimų Vyriausybei, Popiežius pridėjo, kad laimina visą Lietuvos Kraštą ir Tautą ir paveda man visų žiniai paskelbti, kad Jis myli mūsų Kraštą ir reiškia ne tik paprastus linkėjimus Naujiems Metams, bet nuoširdžiai linki mūsų Kraštui didingos ateities ir visokeriopos gerovės. Man asmeniškai taip pat padėkojo už linkėjimus ir suteikė palaiminimus man, šeimai ir visiems, kas mano širdžiai brangūs.

Valandėlę stabtelėjęs, popiežius ėmė pasakoti savo atsiminimus iš kelionės Lietuvon. Šių dienų šalčiai Jam primena Jo nuotykius palei Kauną „Notre aventure à la porte de Kaunas". Buvo baisūs šalčiai, bene – 27 laipsniai. Garvežys pritrūko vandens, užšalo vidury snieguotų laukų ir girių ir nebuvo galima pajudėti. Teko siųsti žmogus artimiausian miestelin su telegrama Kaunan, prašant pagalbos. Tai buvo didžiausi šalčiai, kokius tik Popiežiui gyvenime teko pajusti, nes ir Alpių viršūnėse taip nėrą buvę. Be to, tai buvo sunkūs laikai, nes vokiečiai viską buvo išgabenę iš Lietuvos ir trūko susisiekimui reikalingų priemonių. Pagalios, pralaukus keletą valsndų, buvo susilaukta pagalbos ir laimingai pasiektas Kaunas.

Iš savo pusės aš papasakojau Jo Šventenybei, kad kaip tik neseniai apie tuos Jo nuotykius esu skaitęs Vyskupo Būčio atsiminimuose. Taip pat pasakiau, kad Kaišiadoryse yra saugomas Jo autografas, o Kauno seminarijoj yra paminklinė lenta su užrašu apie tai, kad iš tos vietos kalbėjo Šventasis Tėvas Pijus XI.

Ta visa Popiežius su malonumu prisimindamas, su visomis smulkmenomis man pasakojo, o audiencijai skirtas laikas seniai jau buvo praėjęs. Audiencijas tvarkąs Jo Šventenybės slaptasis šambelionas Mgr. Nasalli Rocca įėjęs turėjo net apie tai įspėti, o aš, atsikėlęs nuo krasės, priklaupiau atsisveikinti, bet Popiežius vis tęsė tų savo atsiminimų pasakojimą ir man vėl teko atsisėsti. Tokiu būdu audiencija užsitęsė apie 15 minučių ir tik po to Popiežius mane atleido, suteikęs palaiminimą bei maloniai dar sakydamas – sudieu.

Tai buvo labai maloni audiencija. Popiežius tikrai nuoširdžiai dėkojo ir reiškė linkėjimus Ponui Valstybės Prezidentui ir parodė daug simpatijos Lietuvai. Šiam Baltam kaip sniegas Seneliui malonu buvo prisiminti, Lietuvos atstovo audiencijos proga, mūsų krašto snieguose ir šalčiuose išvyventus nuotykius. Net po manęs nuvykusiam Ispanijos atstovui, kaip pastarasai po audiencijos sakė, Popiežius minėjo savo kelionę Lietuvon, baisiems šalčiams siaučiant.

Popiežius šį kartą buvo gerai nusiteikęs ir ramiai, pamažu, kaip paprastai, kalbėjo be mažiausio sunkumo. Jis dabar gerai atrodo ir gerai jaučiasi, tik beveik nevaikščioja, o Jį visur nešioja.

* * *

Apleidęs Popiežiaus apartamentus, nuvykau pas kardinolą Pacelli, kurį taip pat pasveikinau Jo Ekscelencijos Pono Respublikos Prezidento, Tamstos ir Vyriausybės vardu. Kardinolas dėkojo ir iš savo pusės prašė perduoti savo geriausius linkėjimus pirmiausia Ponui Valstybės Prezidentui, o taip pat Tamstai ir Vyriausybei ir pareiškė gerovės linkėjimų Lietuvai.

Kadangi dabar, norint pasimatyti su Kardinolu, paprastai tenka prašyti specialios audiencijos ir dažnai gan ilgai jos laukti, tai, šia proga pasinaudodamas, pakviečiau jį Vaasario 16 dienos priėmiman, kurį surengsime Pasiuntinybėje Nepriklausomybės XX metų sukaktuvių proga. Pakvietimą Kardinolas priėmė ir maloniai pažadėjo apsilankyti.

Trumpai papasakojęs apie taip malonią audienciją pas Popiežių, toliau paklausiau kardinolo apie jo turimas naujienas iš Lietuvos. Išskėtęs rankas, Kardinolas tik pasakė, kad, deja, vestos derybos neprivedė prie teigiamų rezultatų ir gerų naujienų iš Lietuvos jis neturi. Iš savo pusės aš apgailestavau, kad Arkivyskupo tarpininkavimas ir pastangos, kurioms Lietuvoje buvo dedama daug vilčių, nedavė tikėtų rezltatų ir jis turėjo grąžinti įstatymo projektą apie Katalikų Akciją, nes tas projektas

negavęs nei Šv. Sosto, nei kitų vyskupų pritarimo, drauge apgailestaudamas, kad neįstengė nieko geresnio padaryti. Aš dar pastebėjau, kad iniciatyva šių derybų su Arkivyskupu kilo iš dvasiškijos pusės ir šitomis derybomis Vyriausybė norėjo tik palengvinti galutiną susitarimą su Šv. Sostu, o mažiausios intencijos apeiti Nuncijų ar Šv. Sostą, žinoma, neturėjo. Man atrodo, taip pat pridėjau, kad nenugalimų principinių kliūčių susitarimui pasiekti nėra ir todėl labai gaila, kad nevyksta susitarti.

Tokiais bendrais sakiniais buvo mano kalbėta su kardinolu. Nežianu, kaip Mgr. Arata bus pranešęs apie savo mažiausiai keistą paskutinį pasikalbėjimą su tamsta pr. m. gruodžio m. 15 d. Pats aš to pasikalbėjimo Vatikane be specialių instrukcijų negalėčiau pasakoti pagal Tamstos pro-memoria, nes tai galėtų atrodyti lyg nusiskundimas Mgr. Arata. Jei man būtų čia papasakota kitokia to pasikalbėjimo versija, tai aš tik tuo atveju galėčiau ją atitaisyti bei precizuoti pagal tamstos pro-memoria.

Naują Kongregacijos Ypatingiems bažnytiniams Reikalams Sekretorių Mgr. Tardini ir naują Segreterijos di Stato Sostitutą Mgr. Montini jau anksčiau buvau asmeniškai sveikinęs. Jie tuomet sakėsi iš Lietuvos jokių žinių neturį ir, matomai, nebuvo dar informuoti apie minėtą pasikalbėjimą su Mgr. Arata.

Šia proga prašau teiktis, Didžiai Gerbiamas Pone Ministeri, priimti mano labai aukštos pagarbos pareiškimus.

[parašas]

LPPŠSAR, byla:
Vatikano Pasiuntinybė 1931–1936.
Originalas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 68

Lietuvos *Chargé d'Affaires* prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinio pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui

Roma, 1938 m. sausio 29 d.
N. 16/sl. Griežtai konfidencialiai.

Jo Ekscelencijai
Ponui Užsienių Reikalų Ministeriui K a u n e.

Didžiai Gerbiamas Pone Ministeri,

Mgr. Aratai atvykus Romon, ryšium su Latvijos Užsienio Reikalų Ministerio vestomis derybomis Vatikane, su juo mačiausi stotyje, sutinkant ir išlydint p. Munterį, laike pusryčių, kuriuos jis surengė p. Munteriui pagerbti ir kuriuose dalyvavo visi Pabaltės atstovai Romoje, ir laike pusryčių, kuriuos buvau surengęs Pasiuntinybėje naujiems Segreterijos di Stato šefams monsignorams Tardini ir Mentini pagerbti ir kuriuose dalyvavo Mgr. Arata.

Ilgesnių pasikalbėjimų apie mūsų reikalus šiomis progomis su juo neturėjau. Laike pusryčių su Pabaltės atstovais sausio 22 d. Mgr. Arata kalbėdamasis su manim pasakė, kad Lietuvai reikėtų atsiųsti specialę delegaciją, kuri čia Vatikane galėtų greičiau visus klausimus išrišti ir prieiti prie susitarimo. Likęs gi pusryčių pas mane, sausio 27 d., Mgr. Arata, padarė šitokią sugestiją – reikėtų, kad Užsienių reikalų Ministeris P. Lozoraitis atvyktų Romon „en turiste" ir išrištų su Kardinolu Pizzardo Katalikų Akcijos klausimą. Šiuomi turiu garbės pranešti Tamstai, Pone Ministeri, apie šią Mgr. Aratos pareikštą sugestiją.

Jis ją padarė, matomai, susižinojęs su kardinolu Pizzardo. Pastarąjį buvau sutikęs Segreterijoj di Stato sausio 29 d. ir jis man pasakė: Tamsta matai, ką padarėme su Latvija; reikalinga tą pat padaryti ir su Lietuva.

Asmeniškai man toji sugestija atrodo verta rimto dėmesio. Turint galvoje visus nesusipratimus, vedant derybas su Mgr. Arata, turint galvoje jo neleistinus pasikalbėjimus su J.E. P. Respublikos Prezidentu ir ypač jo paskutinius pasikalbėjimus su Tamsta, labai problematiškai atrodo galimybės susitarti su Vatikanu derantis su juo. Man atrodo, kad ir Arkivyskupo tarpininkavimas nedavė tikėtų rezultatų dėl to, kad Mgr. Arata visą laiką buvo priešingai nusiteikęs toms deryboms. Dabar gi jis pats siūlo lyg ir eliminuoti save iš derybų.

Imant pavyzdžiu Italijos susitarimą ir santykius su Šv. Sostu, man atrodo, principiniai mes galėtume prieiti prie susitarimo ir todėl gal galima būtų pasinaudoti

šiąja sugestija. Bendrai derėtis, mano nuomone, geriau būtų su pačiu kardinolu Pacelli, ir visais kitais klausimais, o ne vien Katalikų Akcijos klausimu. Kardinolo Pizzardo tarpininkavimas tačiau galėtų būt naudingas, kad nepriduoti toms deryboms oficialaus pobūdžio, iki nėra tikra, ar jos pavyks, ir gal galima būtų su juo išspręsti sunkiausį Katalikų Akcijos klausimą. Jei pavyktų susitarti su kard. Pizzardo K. A. reikalu, gal galima būtų ir kitus klausimus apsvarstyti ir sėkmingai baigti derybas jau su pačiu Kardinolu Pacelli.

Būčiau dėkingas, jei Ponas Ministeris teiktumėtės man pranešti savo nusistatymą dėl šios sugestijos ir eventualiai prašyčiau man nurodyti, kaip turėčiau tokią privatinę kelionę paruošti Vatikane.

Šia proga prašau teiktis priimti, Didžiai Gerbiamas Pone Ministeri, mano labai aukštos pagarbos pareiškimus.

[parašas]

LPPŠSAR, byla:
Vatikano Pasiuntinybė 1930–1939.
Nuorašas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 69

Lietuvos *Chargé d'Affaires* prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinio pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui

Roma, 1938 m. birželio 23 d.
Nr 118/sl. Slapta.

J. E.
Ponui Užsienių Reikalų Ministrui K a u n e.

<u>Lietuvos Vyskupų apsilankymas Romoje</u>.

Šiuo metu Romoje vieši Lietuvos Primas arkivyskupas Skvireckas, visi mūsų vyskupai ordinarai ir vysk. Būčys.

Vyskupai Karosas ir Paltarokas dalyvavo Eucharistiniame Tarptautiniame Kongrese Budapešte ir iš ten atvyko Romon gegužės 31 d. atlikti vizitus ad limina. Kai jie atliko čia savo reikalus ir jau rengėsi grįžti, buvo sulaikyti Seminarijų ir Universitetų studijų Kongregacijos sekretoriaus Mgr. Ruffini.

Tas pats Mgr. Ruffini iškvietė iš Lietuvos vysk. Būčį, kuris atvyko birželio m. 1 d., o kiek vėliau Arkivyskupą Skvirecką ir vyskupus Staugaitį ir Kuktą, kurie atvyko čia birželio m. 18 dieną.

Visus vyskupus stotyje sutikome p. Ministras Čarneckis, aš su Blynu ir čia studijuoją lietuviai kunigai. Su vyskupais buvo pasikeista vizitais ir buvo surengti priėmimai abiejose Pasiuntinybėse. Tik Arkivyskupas, deja, nedalyvavo šiuose priėmimuose, atsisakęs dėl nesveikatos ir dėl reikalų, kurių neatlikęs niekur nenorėjęs eiti.

Šis mūsų vyskupų suvažiavimas Romoje įvyko netikėtai. Arkivyskupas ir vysk. Kukta rengėsi atvykti vizitais ad limina tik rudenį. Vysk. Staugaitis, susirgęs pakeliui Budapeštan–Romon, savo penkiametinę reliaciją apie diecezijos bažnytinę padėtį ryšyj su vizitu ad limina buvo atsiuntęs per vysk. Paltaroką, kuris jam buvo jau išrūpinęs dispensą dėl atvykimo Romon, ir tokiu būdu vysk. Staugaitis taip pat nesirengė vykti Romon.

Vienus sulaikė, o kitus skubotai čia iškvietė Mgr. Ruffini tikslu aptarti dvasiškijos auklėjimo Lietuvoje klausimus. Mūsų vyskupai posėdžiavo minėtoj Studijų kongregacijoj birželio 20 ir 21 d., o 22 dieną buvo nuvežti į Castel-Gandolfo pas Popiežių, kur visi drauge buvo priimti su Mgr. Ruffini priešakyje, pusvalandį trukusioje audiencijoje.

– – –

Man pasakojo, kad pats Popiežius yra gyvai susirūpinęs dvasiškijos auklėjimo klausimu ir ne tik Lietuvoje, bet ir kituose kraštuose. Tokiu būdu Mgr. Ruffini, panašiai kaip dabar Lietuvos vyskupus, buvo kvietęs ir kai kurių kitų provincijų episkopatus tiems patiems klausimams aptarti.

Kiek man teko patirti, Lietuvos seminarijas ištisus pereitus metus lankė ir jas nuodugniai vietoje vizitavo Vatikano domininkonas tėvas Pelletier, kaip Seminarijų ir Universitetų studijų kongregacijos vizitatorius, pasiųstas tuometinio šios Kongregacijos prefekto kardinolo Bisletti. Pastarajam mirus, šios Kongregacijos prefektūrą Popiežius pasilaikė sau.

Apie šios vizitacijos rezultatus tikslių žinių labai sunku gauti. Iš kai kurių kunigų tačiau teko nugirsti esą ne viskas buvo rasta tinkamoj padėtyj. Buvę rasta trūkumų klierikų auklėjimo srityje ir ne visi profesoriai buvo rasti tinkamais dvasiškijos auklėtojais. Šitokių trūkumų esą rasta Vilkaviškio ir Kauno seminarijose. Telšių seminarijoj, kalbama, padėtis esanti geresnė.

Taip pat man pasakojo, kad kitur, pav. Lenkijoj, kur tas pats tėvas Pelletier lankė seminarijas, buvo rasta kai kuriose vietose ir žymiai didesnių trūkumų, taip kad net vienoj vietoj seminarijos rektorius tuojau po vizitacijos buvo pašalintas.

Teko girdėti, kad Lietuvoje įvyks pakeitimų seminarijų vadovybėse Vilkaviškyje ir Kaune. Vilkaviškio seminarijos rektorius prolotas Naujokas jau atsistatydino. Kauno seminarijos vadovybė, atrodo, taip pat bus pakeista.

Iki šiol Lietuvoje nebuvo taip vadinamų mažų arba neteologinių seminarijų, kur nuo mažens auklėjami kandidatai į kunigus, nors jos buvo numatytos I priede prie konkordato. Tokios mažos seminarijos veikia Italijoj, Prancūzijoj, kai kuriose vietose Lenkijoj ir kitur. Labai galimas dalykas, kad dabar bus organizuojamos tokios mažos seminarijos Lietuvoje Panevėžio ir Kaišiadorių diecezijose. Tai bene bus žymiausias klausimas, kuriam apsvarstyti buvo sukviesti mūsų vyskupai.

Šių pasitarimų pasėkoje Teologijos-filosofijos Fakulteto klausimas taip pat buvo svarstytas ryšyj su mūsų gegužės mėn. 31 d. įteiktu susitarimu su Šv. Sostu projektu, nes vyskupai man minėjo ir psichologijos ir ypač sociologijos katedrų trūkumą mūsų projekte. Vysk. Paltarokas, pav., prieš pat išvažiuodamas aiškino, kad Fakulteto klausimu galima bus prieiti susitarimo.

Savo pasikalbėjimuose vyskupai įdomavosi, kaip jiems atrodo mūsų santykių sutvarkymo su Šv. Sostu klausimas. Mano bendras įspūdis toks. Anksčiau atvykę vyskupai Karosas ir Paltarokas buvo optimistiškai nusiteikę ir čia, žinoma, didelės reikšmės turėjo vyskupų delegacijos apsilankymo pas J. E. Poną Ministrą Pirmininką įspūdis. Vėliau atvykę arkivyskupas ir vyskupai Staugaitis ir Kukta daugiau skepticizmo ir rezervuotumo rodė ir, galimas dalykas, kad prie to bus prisidėjęs vėliau mūsų Vyriausybės įteiktas susitarimo projektas.

Toliau atpasakosiu kiekvieno iš mūsų vyskupų charakteringesnes pažiūras, kurias man teko išgirsti.

Arkivyskupas atvyko, atrodo, nepatenkintas tuomi, kad taip staiga buvo iškviestas. Atrodo susirūpinęs ir gal kiek po kelionės pavargęs. Laike mano bendro pasikalbėjimo su kitais vyskupais Arkivyskupas iš karto pareiškė, kad nieko nežino apie mūsų santykius su Šv. Sostu. Vyriausybė įteikė susitarimo projektą Nuncijui; jis jį persiuntė Romon; o kas tame projekte yra, tai yra laikoma paslaptyje ir, kaip išsitarė, toks esą buvęs mūsų Vyriausybės pageidavimas, kad jis būtų laikomas paslaptyje.

Tokia jo situacija Arkivyskupui atrodanti labai patogi: jis nieko nežinąs ir todėl net negalįs spręsti, kaip eina derybos arba kokios yra perspektyvos susitarimui pasiekti. Gavęs kvietimą atvykti Romon, jis išvyko niekam nieko nesakęs ir su niekuo nesimatęs. Iki nebus baigti visi reikalai, čia taip pat nenorįs niekur eiti ir todėl atsisakė priimti pakvietimus į priėmimus Pasiuntinybėse, kurie buvo rengti mūsų vyskupams. O pirmiausiai, žinoma, Lietuvos Primui pagerbti.

Vysk. Karosas, panašiai kaip ir prieš 5 metus, optimistiniai yra nusistatęs dėl mūsų santykių su Šv. Sostu sureguliavimo. Jo žodžiais, sunkumų visur pasitaiko; jų yra ir Lietuvoje; bet yra vilties, kad juos pavyks išlyginti artimiausioj ateityj. Didžiausi sunkumai buvo kilę ryšium su Teologijos-filosofijos Fakulteto reforma, bet Seimui palikus Filosofijos skyrių ir šį klausimą galima bus teigiamai išspręsti. O tuomet ir visais kitais klausimais galima bus susitarti.

Vyskupas Paltarokas šį kartą taip pat optimistiniai nusiteikęs dėl tolimesnių mūsų santykių su Šv. Sostu. Bendrais bruožais man papasakojo apie anskčiau buvusius pasikalbėjimus pas J. E. Poną Respublikos Prezidentą ir apie vyskupų delegacijos apsilankymą pas J. E. Poną Ministerį Pirmininką. Tas paskutinis apsilankymas duoda gerų vilčių, tik vienas dalykas jam metėsi į akis. Kalbant su J.E. kun. Mironu, klausimas vis buvo statomas taip – „mes ir jūs", o juk turėtų būti, anot vysk. Paltaroko, visur tie patys „mes".

Vyskupas Paltarokas dar reiškė nepasitenkinimo, kad neseniai Lietuvoje buvo platinamos proklamacijos apie tai, kaip atremti vyskupų tezes prieš Konstituciją, kurių gale buvo raginama melsti Dievo, kad suteiktų kunigams Šventosios Dvasios.

Per audienciją pas Popiežių vysk. Paltarokas sakėsi pranešęs Jam tik gerų naujienų iš Lietuvos bažnytinio gyvenimo, o politinių klausimų ryšy su mūsų santykiais su Šv. Sostu visai nebuvę liesta. Jo suteiktos informacijos prisidėjusios prie to nuoširdumo, su kuriuo Šv. Tėvas priėmė Lietuvos maldininkus /žiūr. mano birželio mėn. 2 d. pranešimą N. 110/.

Birželio m. 4 d. aš radau „Lietuvos Aide" svarbų komunikatą „Apie Bažnyčios ir Valstybės santykius", kurį pasiunčiau ir mūsų vyskupams susipažinti. Ant rytojaus, birželio mėn. 5 d. būdamas pas Kardinolą Pacelli, vysk. Paltarokas tą komunikatą papasakojo ir kardinolui.

Kiek vėliau vysk. Paltarokas man dar pasakojo, kad gavęs tris laiškus iš Lietuvos. Iš tų laiškų jam atrodo, kad įteiktame projekte perdaug Vyriausybės užsiprašyta. Žinoma, tai dar derybų objektas, bet visgi, jam atrodo, nebuvo reikalo tiek užsiprašyti. Susitarti gi ypač Valstybei svarbu ir naudinga, nes Bažnyčia šiai ar taip prie visokių aplinkybių ištvers.

Klausiau vysk. Paltaroko ir apie prof. Voldemaro jam patiektą veikalą aprobati gauti. Tai buvo gan didelis moksliškas veikalas apie Jėzų Kristų, Jo gyvenimą ir mokslą; bus kokių 500 mašinėle spausdintų puslapių.

Dabar tą veikalą dar studijuoja Kurijos cenzoriai. Prof. Voldemaras parodęs daug geros valios ir jei tik sutiks padaryti kai kurių pakeitimų, tai vysk. Paltarokas mano galėsiąs suteikti „nihil obstat" šiam veikalui.

Vyskupas Kukta vengė reikšti savo nuomonės. Jis tik sakė, kad buvę paruošta trys susitarimo projektai. Pirmą, geresnį projektą parengęs J.E. Ponas Ministras Pirmininkas, o po to buvę paruošti dar du blogesni susitarimo su Šv. Sostu projektai. Nuncijui gi buvo įteiktas nepalankiausias iš šių trijų projektų.

Vyskupas Staugaitis atrodė gan skeptiškai žiūrįs į greitą mūsų santykių su Šv. Sostu sutvarkymą, nes jau ištisi aštuoneri metai tie santykiai tvarkomi ir vis be teigiamų pasekmių. Sakėsi nieko daugiau nežinąs kaip tik tą, kas laikraščiuose buvo paskelbta.

Audiencijos pas Popiežių metu, sakė, buvo kalbama tik apie bažnytinius reikalus. Kardinolas gi Pacelli jam sakė gavęs mūsų įteiktą susitarimo projektą, bet dar nespėjęs jo išnagrinėti, o Fakulteto klausimą persiuntęs Seminarijų ir Universitetų studijų Kongregacijai. Kardinolas taip pat klausęs vysk. Staugaičio, ar iš tikro mūsų Vyriausybė nuoširdžiai nori susitarti su Šv. Sostu. Jis į tai atsakęs, kad anksčiau nematęs noro susitarti, bet iš paskutinio pasikalbėjimo su nauju Ministru Pirmininku jis turįs įspūdžio, kad Vyriausybė dabar norinti susitarti.

Vyskupas Būčys čia buvo iškviestas dėl to, kad latviai norėjo jį įkinkyti į savo steigiamą Teologijos fakultetą fundamentalinės teologijos katedros profesorium. Tačiau, argumentuojant savo dideliu amžiumi, bibliotekos neturėjimu ir rizika nustoti pensijos senatvėje, jam pavyko įtikinti Mgr. Ruffini palikti jį Lietuvoje. Tačiau Popiežius ir Mgr. Ruffini jį sulaikė Romoje kaipo kompetentingą asmenį svarstant dvasiškijos auklėjimo klausimą Lietuvoje. Vyskupas Būčys malonėjo man plačiau papasakoti apie savo audienciją pas Šv. Tėvą birželio 15 d.

Pirmiausiai Šv. Tėvas padėkojo vysk. Būčiui už jo darbuotę Katalikybės labui Lietuvoje, kurią Jam vieninteliam Popiežiui teko asmeniškai pažinti ir kuri jam yra brangi ir pareiškė vilties, kad jis ir toliau panašiai darbuosis.

Toliau vysk. Būčys turėjęs įspūdžio lyg būtų kalbėjęs su toli į ateitį žiūrinčiu pranašu. Popiežius suminėjo dideles blogybes, kurios šiais laikais tenka pakelti pasauliui, ir kaipo pavyzdį valstybių, kur tos blogybės pasireiškė, suminėjo SSSR, Meksiką, Ispaniją, Čekoslovakiją ir Kiniją /Vokietijos nepaminėjo/. Prisiminė toliau Šventąjį Bosco, kurį Popiežiui teko artimai pažinti, ir jo žodžius apie tai, kad kaip tik tuo metu, kai padėtis atrodo beviltiška, kai viskas atrodo žmogui bloga, paprastai pasireiškia Dievo intervencija, kuri viską sutvarko. Tad ir šiose aplinkybėse tenka tikėtis šios Dievo intervencijos.

Atlikęs savo reikalus, vyskupas Staugaitis šiandien išvyko atgal Prancūzijon tęsti savo kuraciją, o Lietuvon grįš tik apie liepos m. 10 d.

Vysk. Paltarokas išvyko tiesiai Lietuvon.

Kitą savaitę išvyks Lietuvon vysk. Karosas drauge su vysk. Būčiu.

Arkivyskupas ir vyskupas Kukta dar laukia privatinės audiencijos pas Popiežių ir dar kurį laiką pabus Romoje.

Šia proga teikitės priimti Didžiai Gerbiamas Pone Ministrai, mano labai aukštos pagarbos pareiškimus.

LPPŠSAR, byla:
Vatikano Pasiuntinybė 1930–1939.
Nuorašas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 70

Lietuvos *Chargé d'Affaires* prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinio pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui

Roma, 1938 m. rugsėjo 24 d.
Nr 175/sl. Slaptai.

J. E.
Ponui Užsienių Reikalų Ministrui K a u n e.

Didžiai Gerbiamas Pone Ministrai,

Ryšyj su Čekoslovakijos pergyvenama tragedija šiandieną buvau nuvykęs Vatikanan pasiinformuoti, kaip čia žiūrima į dabartinius įvykius.

Tą rytą Kardinolas Pacelli, grįžtant jam iš Castel-Gandolfo, buvo lengvai sužeistas automobilio katastrofoje ir todėl visus Vatikane apsilankiusius diplomatus priėmė vietoj Kardinolo Mgr. Tardini. Kardinolas tačiau tik nesunkiai sužeistas ir po poros dienų galės tęsti savo darbą. Mano linkėjimus Kardinolui kuo greičiau pasveikti apsiėmė perduoti Mgr. Tardini.

Su Mgr. Tardini man teko kalbėtis tik apie pusę antros, po to, kai jis priėmė Prancūzijos ambasadorių, Čekoslovakijos ir Jugoslavijos ministrus. /Charakteringa, kad tik šių kraštų atstovai šiandien lankėsi Vatikane. Nei lenko, nei vengro, nei, žinoma, vokiečio nebuvo/.

Kadangi kaip tik penktadienį visose Romos bažnyčiose Popiežiaus parėdymu buvo pamaldos už taiką, tai pirmas mano klausimas buvo – ar mūsų maldos už taiką išklausytos? Mgr. Tardini į tai atsakė, kad padėtis, žinoma, labai rimta, bet nėra beviltiška. Tokią išvadą jis rėmė tuomi, kad Chamberlainas apsiėmė perduoti vokiečių memorandumą Prahai, ko jis nebūtų padaręs, jei nebūtų priėjęs prie susitarimo su Hitleriu bent kai kuriais klausimais.

Į kitą mano klausimą – kaip Vatikanas žiūri į Lenkijos vedamą akciją – Mgr. Tardini atsakė, kad, atsižiūrint į Lenkijos užimtą poziciją, kilus karui, Lenkija tikriausiai prisidėtų prie vokiečių. Taip pat, jo nuomone, ir italų prisidėjimas prie vokiečių būtų tik laiko klausimas.

Be to, Mgr. Tardini pasakojo man, kad Šv. Sostas iš savo pusės visa daro, kad tik būtų išvengta karo. Tačiau dabartines įsisiūbavusias politines sroves Šv. Sostas mažai gali paveikti, ypač kad taip smarkiai varoma propaganda esą vedama idėjinė kova tarp totalinių režimų ir demokratijos.

Baigdamas pasikalbėjimą, pasiįdomavau apie Mgr. Aratą, reikšdamas vilties, kad jis jau bus užbaigęs savo gydymą Karlsbade ir bus iš ten išvykęs. Tačiau jis tikrai nežinojo, kur Mgr. Arata dabar yra.

Užsiminus apie Mgr. Burzio, paklausiau, ar jis nenusivežė Vatikano atsakymo į mūsų pasiūlymus. Mgr Tardini atsakė, kad atsakymas jam bus greitu laiku pasiųstas.

* * *

Belaukiant pasikalbėjimo su Mgr. Tardini turėjau progos ilgiau pasikalbėti su Prancūzijos Ambasados patarėju. Jo nuomone, Čekoslovakijos paskelbta generalinė mobilizacija sudaro labai rimtą veiksnį, galintį žymiai pabloginti situaciją. Tačiau dar negalima visai nustoti vilties, kad Čekoslovakijos klausimą pavyks taikiu būdu išspręsti. Viskas, jo nuomone, daugiausiai priklausys nuo to, kokią poziciją galutinai užims Lenkija ir Italija. Jei Vengrijos vedamą akciją jis skaitė suprantama, tai Lenkijos ir Italijos užimta pozicija jis piktinosi: kokia prasmė Lenkijai rizikuoti karu dėl tokios menkos mažumos Čekoslovakijoj ir kaip Mussolini skelbia tokias kalbas, kai Italija pati turi žymias mažumas! Esamomis aplinkybėmis, jo nuomone, Čekoslovakijai vistik naudingiau būtų užleisti šį tą vengrams ir lenkams, kad tokiu būdu apsisaugoti nuo karo.

Dėl Vokietijos reikalavimų jis sakėsi tikslių žinių neturįs, bet atrodo, kad Hitleris nenorįs duoti jokių garantijų amputuotosios Čekoslovakijos atžvilgiu ir sieksiąs Benešo pašalinimo.

Šia proga prašau teiktis priimti, Didžiai Gerbiamas Pone Ministeri, mano labai aukštos pagarbos žodžius.

[parašas]

LPPŠSAR, byla:
Vatikano Pasiuntinybė.
Pasiuntinių prie Švento Sosto pranešimai ir nuncijai 1928–1940.
Originalas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 71

Lietuvos *Chargé d'Affaires* prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinio pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui

Roma, 1938 m. rugsėjo 29 d. vakaras
Nr 181/sl. Slaptai.

J. E.
Ponui Užsienių Reikalų Ministrui Kaune.

Didžiai Gerbiamas Pone Ministrai,

Čekoslovakijai pergyvenant baisią trgediją, porą kartų buvau apsilankęs jos Pasiuntinybėje prie Šv. Sosto pareikšti savo kolegoms asmeniškos simpatijos jausmus jų Valstybės nelaimės momentu. Pirmą kartą buvau apsilankęs rugsėjo mėn. 16 d. pas Chargé d'Affaires a.i., o grįžus Romon Pasiuntiniui, pasinaudojęs šios dienos ramesne nuotaika, kai Munchene rinkosi keturių didžiųjų valstybių vyriausybių galvos, buvau užėjęs pas p. Ministrą Radinsky. Ta proga teko ilgiau pasikalbėti su savo kolegomis čekoslovakais.

Jų nuotaika, savaime aišku, labai ir labai liūdna. Ypatingai pabrėžiama, kad Čekoslovakija iki šiol buvo visiškai ištikima Prancūzijos ir Anglijos vestai politikai, o dabar tos valstybės ją išdavė. Juk pats Hitleris siūlęs Čekoslovakijai savo draugingumą, jei tik ji būtų atsižadėjusi nuo savo aljanso sutarčių su Prancūzija ir ypač su SSSR. Ji su tokiais Hitlerio reikalavimais nesutiko ir užtai dabar pirmoji turi pakelti visą vokiečių odiumą. Jos gi aljantai nelaimėje ją išdavė. Ypač piktinosi Chamberlainu, kad jis sugalvojo skraidyti pas Hitlerį visai nepasitaręs ir net neįspėjęs apie tai Čekoslovakijos vyriausybės. Paskui Chamberlainas drauge su Daladier patys vieni nutarė patenkinti Hitlerio reikalavimus atiduoti sudetus, o Čekoslovakijai teko tik nusilenkti tam reikalavimui, nes kitaip visi atsisakė padėti jai gintis nuo vokiečių. Tuo momentu ir SSSR pareiškė, kad tik drauge su Prancūzija galėsianti ginti Čekoslovakiją. Tad jai neliko kitos išeities, kaip tik sutikti su Anglijos-Prancūzijos reikalavimu. Akivaizdoje naujų Hitlerio reikalavimų Godesberge tuč-tuojau užleisti visus sudetus ir plebiscitines teritorijas, neduodant jokios garantijos ateičiai, Čekoslovakija vėl pasiryžusi gintis, jei tik jos aliantai jos neapleis.

Pastarosioms deryboms, kurios dabar prasideda Munchene, Chamberlainas siūlė pakviesti ir Čekoslovakijos delegatus, bet Hitleris su tuo nesutiko, o Chamberlainas ir čia nusileido. Tad Munchene posėdžiaus tik didžiųjų valstybių atstovai ir čekoslovakai nieko gero sau iš tų derybų nesitiki.

Lenkų pretenduojama teritorija Čekoslovakijai svarbi, nes ten yra kasyklų. Kokius betgi tiksliai reikalavimus stato lenkai, mano kolegos sakėsi dar patys nežino.

Bendrai, atidavus Vokietijai sudetų gyvenamas pramoningas vietas, Čekoslovakija liktų daugiausiai žemės ūkio kraštas, kuris, deja, būtų vokiečių apsuptas ir nuo jų dideliai priklausomas. Čekoslovakijos kariškas pajėgumas bus sunaikintas, ir eventualiame vėlesniame kare su Vokietija Čekoslovakija žymesnės reikšmės jau negalėtų turėti.

Taip pat labai piktinosi dėl primetamų naujam Čekoslovakijos premjerui gen. Sirovy simpatijų bolševikams, tuo tarpu kai šis visą savo amžių yra kovojęs su bolševikais.

* * *

Įdomavausi apie Vatikano poziciją ir žygius ryšium su Čekoslovakijos įvykiais. Tuojau po Austrijos anšliuso, kai katalikai sudetai pradėjo pereidinėti į Henleino partiją, Vatikanas per nuncijų darė pastangų juos sulaikyti ir sudrausti sudetus kunigus. Šia kryptimi Čekoslovakijos Pasiuntinybei prie Šv. Sosto teko gan glaudžiai bendradarbiauti su Vatikanu. Bet tai ir viskas.

Kai sudetų klausimas įėjo į plačių politinių ir teritorinių revendikacijų fazę ir tapo tarptautiniu konfliktu, tai Vatikanas jokių konkrečių žygių Čekoslovakijos padėčiai palengvinti nedarė, o ir patys čekoslovakai tuo reikalu nesikreipė į Šv. Sostą ir jokių intervencijų neprašė.

Šia proga prašau teiktis priimti, Didžiai Gerbiamas Pone Ministeri, mano labai aukštos pagarbos žodžius.

LPPŠSAR, byla:
Vatikano Pasiuntinybė.
Pasiuntinių prie Švento Sosto pranešimai ir nuncijai 1928–1940.
Nuorašas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 72

Lietuvos *Chargé d'Affaires* prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinio pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui

Roma, 1938 m. spalio 11 d.
Nr 187/sl. Konfidencialiai.

Jo Eminencijai
Ponui Užsienių Reikalų Ministrui K a u n e.

Didžiai Gerbiamas Pone Ministrai,

Rugsėjo m. 28 d. Popiežius priėmė Didžiosios Britanijos Ministrą, kuriam pavedė perduoti Chamberlainui savo nusistatymą Čekoslovakijos klausimu. Apie tai sužinojęs Čekoslovakijos Ministras Radinsky paprašė audiencijos, kuri jam buvo tuojau paskirta spalių m. 1 d.

Kiek man teko patirti, Popiežius reiškė Čekoslovakijos Ministrui savo apgailestavimą ir nepasitenkinimą dėl Muncheno nutarimų, kur Čekoslovakijos interesai liko paaukoti Hitlerio agresingoms užgaidoms.

Prieš išvažiuojant Mussoliniui Munchenan, Popiežius buvo pasiuntęs stotin savo patikimą asmenį įspėti Mussolinį, kad jis nesekunduotų Hitlerio ir atsižvelgtų į Čekoslovakijos interesus. Tačiau Mussolini ten nuvykęs, deja, tik palaikė agresingus Hitlerio reikalavimus.

Popiežius buvo tos nuomonės, kad vienintelis argumentas, kurį suprato Hitleris ir kuris paskatino prie šiokio tokio nuolaidumo, tai Anglijos ir Prancūzijos paskelbtos mobilizacijos. Popiežiaus nuomone, Italija nebūtų galėjusi stoti karan ir, bendrai, jei būtų kilęs karas, tai jis būtų užsibaigęs totalitarinių režimų žlugimu.

Kai dėl ateities, tai Popiežius buvo pesimistiškai nusiteikęs ir reiškė baimės, kad tik nekiltų karas ateinantį pavasarį.

* * *

Turėjau progos pasiklausinėti Segreterijos di Stato monsinjorų nuomonės apie tai, kiek ilgai, jų nuomone, galima bus išlaikyti Čekoslovakijos auka nupirktą taiką. Mgr. Montini buvo optimistas ir reiškė vilties, kad ir ateityje pavyks rasti būdas taikingu būdu išspręsti kylančius konfliktus. Priešingai Mgr. Tardini yra tos nuomonės, kad Hitleris norįs karo. Tokį įspūdį jis gavo perskaitęs Anglų išleistąją Baltąją knygą apie pasitarimus Berchtesgadene ir Godesberge. Tik, jo nuomone, Hitleris

nenorėjęs pradėti karo prieš žiemą, nes tuojau sunku būtų kariauti, o kai ateis pavasaris, tai sunku garantuoti, kad tuomet nekils karas.

Šia proga teikitės priimti, Didžiai Gerbiamas Pone Ministeri, mano labai aukštos pagarbos pareiškimus.

[parašas]

LPPŠSAR, byla: Vatikano Pasiuntinybė.
Pasiuntinių prie Švento Sosto pranešimai ir nuncijai 1928–1940.
Originalas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 73

Lietuvos *Chargé d'Affaires* prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinio pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui

Roma, 1939 m. balandžio 8 d.

Asmeniškai.

Jo Ekscelencijai
Ponui Užsienių Reikalų Ministrui K a u n e.

Didžiai Gerbiamas Pone Ministrai,

Taip neseniai dar Tamsta išvykote iš Romos, o taip jau daug baisių atmainų įvyko. Romoje taip pat atmosfera labai pasikeitė. Dabar čia gyvename labai neramias ir nervingas dienas. Rengiami bandymai prieš orinį puolimą, eina slapta mobilizacija gan plačiu maštabu ir t. p. Mūsų tarnas Angelino mobilizuotas ir Pasiuntinybės žygiai atidėti jo šaukimą kariuomenėn nieko nepadėjo. Balandžio 3 d. jis jau atsiuntė atvirutę iš Brindisi, o dabar jau tikriausiai žygiuoja prieš Albaniją.

Girdėjau, kad Romoje esantieji karo daktarai gavę įsakymus niekur nepasitraukti iš miesto net trumpam laikui.

Diplomatų tarpe viešpatauja didelis susijaudinimas, nerimastis; kai kas jau laiko pasaulinį karą neišvengiamu. Vatikano sferose taip pat žymus susirūpinimas.

Kalbama, kad italai savo kariuomenę koncentruoja dviem kryptimis – Libijoj ir Bari-Brindisi Albanijos kryptimi.

Oficialaus pranešimo tais klausimais nerašau, nes tai neįeina mano sritin. Tačiau, pasinaudodamas kurjerio proga, norėjau keliais žodžiais pasidalinti su Tamsta šiais, deja, nemaloniais įspūdžiais.

Po Tamstos išvykimo buvau užėjęs pas Mgr. Montinį pasitarti dėl apdovanojimo ordinu p. Caravani, o eventualiai ir kitų asmenų. Mrg. Montini prašė kiek palaukti su tuo reikalu iki paaiškės, kaip pasielgs Šv. Sostas – ar duos specialinių misijų dalyviams tik vainikavimo proga nukaltus kemeratyvius medalius, ar gal Popiežius apdovanos ordinais. Todėl tuo tarpu ir susilaikiau su pristatymu apdovanoti ordinais.

Šia proga teikitės priimti, Didžiai Gerbiamas Pone Ministrai, mano labai aukštos pagarbos pareiškimus.

[parašas]

LPPŠSAR, byla:
Vatikano Pasiuntinybė.
Popiežių mirtys. Sinodai. Kita.
Originalas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 74

Lietuvos *Chargé d'Affaires* prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinio pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui

Roma, 1939 m. biželio 17 d.
Nr 153/sl. Konfidencialiai.

Jo Ekscelencijai
Ponui Užsienių Reikalų Ministrui K a u n e.

Didžiai Gerbiamas Pone Ministrai,

Šį šeštadienį buvau apsilankęs pas kardinolą Magione eilinėn diplomatų audiencijon.

Pasikalbėjimą pradėjo pats Kardinolas, paliesdamas tarptautinę situaciją, ypač Dancigo klausimą. Jis vėl pakartojo, kad Šv. Sostas jokių konkrečių pasiūlymų vienam ar kitam tarptautiniam klausimui išspręsti nedaro, o tik bendrai visus ragina prie taikos, teisybės ir mielaširdystės. Kadangi ir viena, ir antra pusė: ir Hitleris, ir lenkai sutinka, kad karas būtų pražūtingas ir atrodo nenori įsivelti karan, tai bent artimiausiais keliais mėnesiais galima būtų manyti, kad prie katastrofos nebus prieita.

Aš dar bandžiau sužinoti, kaip, jo nuomone, galima būtų Dancigo klausimą išspręsti be karo, bet į tai jis neatsakė ir pats paklausė, kaip mes žiūrime į garantijų klausimą. Atsakiau, kad, kiek man žinoma, Lietuva šiame SSSR keliamame klausi-

me nefigūruoja, nes ji neturi bendrų sienų su SSSR. Bendrai gi mūsų tikslas yra daryti viską, kad tik išlikti neutraliais; mes siekiame gerų santykių su visais, o ypač su didžiaisiais kaimynais – Vokietija ir Lenkija; mes esame per maži, kad galėtume kištis į didžiųjų valstybių rungtynes, bet jei kas negerbs mūsų neutralumo ir mus užpuls, tai mes jokiu atveju nenusileisime ir ginsime savo taip sunkiai atgautą laisvę ir nepriklausomybę, nors tektų kovoti ir su galingesniu priešu. Visiškai pritardamas šioms tezėms, Kardinolas priminė Belgijos pavyzdį ir tikrai nuoširdžiai palinkėjo mums išlaikyti neutralumą.

Po to aš paklausiau, ar nėra ko nors naujo kas liečia mūsų santykius su Šv. Sostu, ar dar nesvarstė mūsų įteikto susitarimo projekto Ypatingiems Bažnytiniams Reikalams Kongregacija. Kardinolas atsakė, kad gautas Mgr. Burzio pranešimas tuo reikalu ir klausimas studijuojamas. Kongregacija dar nesvarstė to klausimo. Sekantis kongregacijos posėdis bus penktadienį, birželio 23 d., bet Lietuvos reikalai dar nenumatyti tame posėdyje svarstyti. Tuomet aš pareiškiau vilties, kad bent prieš atostogas bus apsvarstytas mūsų projektas. Kardinolas į tai atsakė, kad atostogų faktinai Vatikane kaip ir nėra, nes ir vasaros metu esant reikalui kviečiami Kongregacijos posėdžiai ir pereitą vasarą kard. Pacelli jį kelis kartus buvo kvietęs į posėdžius. Į mano gi priminimą, kad Lietuvos Vyriausybė norėtų galimai greičiau prieiti prie susitarimo su Šv. Sostu, Kardinolas vėl tik patarė turėti kantrybės.

Daugiau insistuoti bei skatinti Vatikaną, mano nuomone, nebūtų prasmės. Šv. Sostas turi savo metodus, o susitarimas su Lietuva matomai nėra jam toks skubus klausimas kaip mums.

Jau lydėdamas mane prie durų Kardinolas dar paklausė, ar aš neturiu kokių planų dėl atostogų, kadangi apie jas užsiminiau. Atsakiau, kad bendrai man tur būt teks greit apleisti Romą. Į jo gi klausimą, kur būsiu perkeltas, turėjau pasakyti, kad esu numatomas pasiuntiniu Argentinon. Tuomet pasiteiravęs, ar esu patenkintas dėl šio perkėlimo, ir pareiškęs apgailestavimą, kad turiu apleisti Vatikaną, Kardinolas pasveikino mane dėl numatomo paaukštinimo ir atsisveikino.

Šia proga teikitės priimti, Didžiai Gerbiamas Pone Ministrai, mano labai aukštos pagarbos pareiškimus.

[parašas]

LPPŠSAR, byla:
Vatikano Pasiuntinybė 1930–1939.
Originalas. Mašinraštis.

Dokumentas Nr. 75

Lietuvos *Chargé d'Affaires* prie Šventojo Sosto dr. K. Graužinio pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui

Roma, 1939 m. rugsėjo 18 d.
Nr 219/sl. Slaptai.

Jo Ekscelencijai
Ponui Užsienių Reikalų Ministrui K a u n e.

Atsisveikinimo audiencija pas Popiežių.

Rugsėjo 16 d., šeštadienį, buvau apsilankęs Segreterijoj di Stato pas Mg. Montini, kuriam įteikiau raštą, prašydamas sau ir savo šeimai privatinės audiencijos pas Popiežių atsisveikinti. Čia pat Mgr. Montini įteikė man Šv. Grigaliaus didžiojo II-jo laipsnio ordiną, kuriuo mane Popiežius teikėsi apdovanoti liepos 5 d., su atitinkamu brevetu ir pažymėjo, kad tą ordiną galėsiu užsidėti vykdamas audiencijon.

Be to, prieš kelias dienas man buvo atsiųsta Popiežiaus fotografija su šitokiu autografiniu užrašu:

„Nous accodons de tout coeur ą Notre cher Folis Casimir Graužinis, Chargé d'Affaires int interimaire de Lituanie prčs le Saint Siege, et ą sa Famillo Notre Benédiction Apostolique, on priant Dieu de les combler de Ses meilloure faveurs.
Castelgandolfo, 8 Septembre 1939.
Pius PP. XII"

Ant fotografijos atspaustas Popiežiaus antspaudas su užrašu: *Pius XII Pont. Pax.*

Mgr. Montini pabrėžė, kad šį užrašą Popiežius labai maloniai pats teikėsi parašyti savo ranka.

Audiencija šį kartą mums buvo labai greit paskirta ir rugsėjo 18 d. 10 val. mes jau buvome pas Popiežių Castelgandolfo. Tai buvo pasaulį sujaudinusio rusų kariuomenės Lenkijon įsiveržimo antroji diena, tad ir pasikalbėjimas daugiausiai ėjo šiąja tema. Popiežius pažymėjo, kad viską daręs ir viešais žygiais ir konfidencialiais demaršais, kad tik išgelbėjus taiką, ir Jojo sąžinė šiuo atžvilgiu esanti visai rami. Pažymėjo, kad Lenkija herojiškai ginasi, bet, deja, ji negalėjo atsilaikyti prieš žymiai didesnės Vokietijos galingąją armiją, o dabar sovietų armijos įsiveržimas visai pakerta jos egzistenciją. Kai dėl pačios rusų intervencijos, tai Popiežius buvo tos nuomonės, jog tai iš anksto buvo sutarta tarp vokiečių ir rusų.

Norėdamas pabandyti, ar nepatirsiu ko nors daugiau apie vokiečių-rusų susitarimą, pasakiau, kad mes esame labai susirūpinę dėl Maskvos pakto, nes jis galįs liesti ir mūsų kraštus ir mums labai svarbu būtų žinoti, kas tikrai slepiasi po tuo paktu. Tačiau Popiežius šiuo klausimu nieko nepasakė.

Man pasiįdomavus kaip ilgai galėsiąs užsitęsti karas, Popiežius su liūdesiu atsakė, jog karas būsiąs ilgas, nes anglai ir prancūzai pagrindinai užsiangažavę.

Pasikalbėjime Popiežius bent porą kartų pabrėžė rusų intervencijos pavojų Rumunijai, Besarabijai. Jo nuomone, rusų žygis daugiausiai esąs nukreiptas į Ukrainijos ir Juodosios jūros pusę ir Rumunijai gresiąs didesnis pavojus nei Pabaltės valstybėms. Iš savo pusės dėl Lietuvos laikysenos aš pabrėžiau, kad mūsų Vyriausybė užėmė aiškią visiško neutraliteto liniją ir jos griežtai laikosi, nes labai rizikinga būtų mažai valstybei įsikišti į karą. Taip pat pastebėjau, kad rusų intervencija žymiai apsunkina mūsų padėtį ir ji negali nesukelti Pabaltės valstybėse nerimo, nes dabar joms bus žymiai sunkiau išlaikyti savo neutralumą. Į tai Popiežius pažymėjo, kad toks pavojus visiems šiandien gresia – ir Belgijai su Olandija, ir Šveicarijai. Prisiminė sunkią vokiečių okupaciją mūsų krašte laike Didžiojo karo. Pasakojo, kad, būdamas Münchene nuncijum, Jis daug skundų tuo reikalu gaudavęs ir gerai pažinęs okupacijos skausmus. Popiežius taip pat neigiamai atsiliepė ir apie Vokietijos protektoratus.

Bendrai, Popiežius buvo labai susirūpinęs dėl pasaulio likimo, dėl karo pražūtingų pasekmių ir šios audiencijos nuotaika buvo pesimistinė.

Šiaip jau Popiežius teiravosi, ar tiesiai vyksiu naujon paskyrimo vieton, ar dar važiuosiu Lietuvon. Pasakojo įspūdžių iš savo kelionės po Pietų Ameriką, kur mes vykstame. Mūsų dukryčių paklausinėjo, kiek turi amžiaus, kur gimusios ir t. p.

Aš, žinoma, padėkojau už suteiktą ordiną, fotografiją ir bendrai už visas Romoje patirtas malones. Atsisveikindamas dar paprašiau specialaus palaiminimo savo žuvusio Brolio šeimai, kurį popiežius mielai suteikė.

Man, mano žmonai ir abiem dukrelėms Popiežius padovanojo po rožančių ir atsisveikino, mus laimindamas ir linkėdamas geriausios kelionės bei visokios laimės gyvenime.

Popiežius visą laiką labai paprastai kalbėjosi vienaskaitoje, nevertodamas iškilmingų formulių su „Mes“ ir bendrai buvo labai malonus ir mums, ir mūsų vaikams. Tai buvo pasikalbėjimas, visai panašus į tuos, kuriuos man taip daug kartų teko turėti su buvusiu Kard. Pacelli.

Kadangi mes dabar tiesiai vykstame naujan postan ir Lietuvoje nebūsime, tai Lietuvai bei Lietuvos Vyriausybei jokių linkėjimų šį kartą Popiežius nereiškė.

Audiencija tęsėsi apie 20 minučių.

Teikitės šia proga priimti, Didžiai Gerbiamas Pone Ministrai, mano labai aukštos pagarbos pareiškimus.

[parašas]

LPPŠSAR, byla:
Vatikano Pasiuntinybė 1930–1939.
Originalas. Mašinraštis.

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

Archyviniai fondai – nepublikuoti šaltiniai

Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA):
F. 383 Užsienio reikalų ministerijos fondas
F. 384 Krašto apsaugos ministerijos fondas
F. 648 Lietuvos pasiuntinybės Londone fondas
F. 565 Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone fondas
F. 379 Vidaus reikalų ministerijos fondas
F. 923 Lietuvos Ministrų Tarybos fondas
F. 1674 Lietuvos vienuolių marijonų fondas
F. R-758 LTSR Aukščiausios Tarybos Prezidiumo fondas
F. R-1019 LTSR Užsienio reikalų ministerijos fondas

Lietuvos ypatingasis archyvas (LYA)
F. 3377 Partijos istorijos institutas prie LKP CK. Dokumentų rinkiniai.

Lietuvos pasiuntinybės prie Šventojo Sosto archyvas Romoje (LPPŠSAR)
(archyvas nesukataloguotas – fondai nesuformuoti, bylos ir jų lapai nesunumeruoti)

Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius
F. 1-331 Petro Klimo fondas

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius
F. 66-8 Zigmo Toliušio fondas

Rusijos Federacijos Užsienio politikos archyvas (RFUPA)
F. 04 Georgijaus Čičerino fondas
F. 05 Maksimo Litvinovo fondas
F. 06 SSSR Užsienio reikalų liaudies komisariato sekretoriato fondas
F. 0151 SSSR Užsienio reikalų liaudies komisariato Baltijos šalių referentūros fondas

Rusijos valstybinis socialinės politinės istorijos archyvas (RVSPIA)
F. 17 VKP(b) CK fondas
F. 558 Josifo V. Stalino fondas
F. 597 Vladimiro Dekanozovo fondas

Publikuoti šaltiniai – dokumentų rinkiniai, informaciniai sąvadai

1. *A Collection of Documents on the History of the 60 Years of Sino – Vatican Diplomatic Relations*, Taipei: Institute of Catholic History Fu-Jen Catholic University, 2002.
2. *Acta Apostolicae Sedis. Commentarium officiale*, Romae: Typis Polyglottis Vaticanis, MCMXVIII, Anus X – Volumen X.
3. *Annuaire du corps diplomatique et consulaire 1931*, Geneve: Editions „Les Archives Internationales", 1931.
4. *Annuario cattolico italiano. Piccola Enciclopedia della vita. Religiosa delle diocesi d'Italia. E dell'organizzazione cattolica*, Roma: Francesco Ferrari Editore, 1922, vol. 1.
5. *Annuario Pontificio per l'Anno 1920*, Roma: Tipografia Poliglotta Vaticana, 1920.
6. *Annuario Pontificio per l'Anno 1921*, Roma: Tipografia Poliglotta Vaticana, 1921.
7. *Annuario Pontificio per l'Anno 1922*, Roma: Tipografia Poliglotta Vaticana, 1922.
8. *Annuario Pontificio per l'Anno 1923*, Roma: Tipografia Poliglotta Vaticana, 1923.
9. *Annuario Pontificio per l'Anno 1924*, Roma: Tipografia Poliglotta Vaticana, 1924.
10. *Annuario Pontificio per l'Anno 1925*, Roma: Tipografia Poliglotta Vaticana, 1925.
11. *Annuario Pontificio per l'Anno 1926*, Roma: Tipografia Poliglotta Vaticana, 1925.
12. *Annuario Pontificio per l'Anno 1927*, Roma: Tipografia Poliglotta Vaticana, 1926.
13. *Annuario Pontificio per l'Anno 1928*, Roma: Tipografia Poliglotta Vaticana, 1928.
14. *Annuario Pontificio per l'Anno 1929*, Roma: Tipografia Poliglotta Vaticana, 1929.
15. *Annuario Pontificio per l'Anno 1930*, Cittá del Vaticano: Tipografia Poliglotta Vaticana, 1930.
16. *Annuario Pontificio per l'Anno 1931*, Cittá del Vaticano: Tipografia Poliglotta Vaticana, 1931.
17. *Annuario Pontificio per l'Anno 1932*, Cittá del Vaticano: Tipografia Poliglotta Vaticana, 1932.

18. *Annuario Pontificio per l'Anno 1933*, Cittá del Vaticano: Tipografia Poliglotta Vaticana, 1933.

19. *Annuario Pontificio per l'Anno 1934*, Cittá del Vaticano: Tipografia Poliglotta Vaticana, 1934.

20. *Annuario Pontificio per l'Anno 1935*, Cittá del Vaticano: Tipografia Poliglotta Vaticana, 1935.

21. *Annuario Pontificio per l'Anno 1936*, Cittá del Vaticano: Tipografia Poliglota Vaticana, 1936.

22. *Annuario Pontificio per l'Anno 1937*, Cittá del Vaticano: Tipografia Poliglota Vaticana, 1937.

23. *Annuario Pontificio per l'Anno 1938*, Cittá del Vaticano: Tipografia Poliglota Vaticana, 1938.

24. *Annuario Pontificio per l'Anno 1939*, Cittá del Vaticano: Tipografia Poliglotta Vaticana, 1939.

25. *Annuario Pontificio per l'Anno 1940*, Cittá del Vaticano: Tipografia Poliglotta Vaticana, 1940.

26. Bellocchi Ugo. *Tutte le Encicliche e i Principali Documenti Pontifici. Emanati dal 1740*, Cittá del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, volume IV: Pio IX (1846–1878).

27. Bellocchi Ugo. *Tutte le encicliche e i principali documenti pontifici emanti dal 1740*, Citta del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 2000, volume VIII: *Benedetto XV (1914–1922).*

28. Bellocchi Ugo. *Tutte le encicliche e i principali documenti pontifici emanati dal 1740*, Roma: Libreria Editrice Vaticana, 2000, volume IX: *Pio XI (1922–1939) – Parte prima: 1922–1929.*

29. *Codex Iuris Canonici*, Romae: Typis Poliglottis Vaticanis, MCMXVIII.

30. Coppini Camillo. *Impressioni personali su atti e documenti della Santa Sede relativi al Secondo conflitto mondiale (1939–1945)*, Roma: Tipografia Porziuncola S. Maria Degli Angeli, 1968.

31. Dailidė Pranas. *Lietuvos sutartys su svetimomis valstybėmis 1919–1929*, t. 1, Kaunas, 1930.

32. Dailidė Pranas. *Lietuvos sutartys su svetimomis valstybėmis 1930–1939*, t. 2, Kaunas, 1940.

33. *Diplomat in Paris 1936–1939. Papers and Memoirs of Juliusz Lukasiewicz Ambassador of Poland* [Ed. By Waclaw Jędrzejewicz], New York-London: Columbia University Press, 1970.

34. *Diplomat in Berlin 1933–1939. Papers and Memoirs of Józef Lipski Ambassador of Poland* [Ed. By Waclaw Jędrzejewicz], New York-London: Columbia University Press, 1968.

35. *Documents on International Affairs: 1929* [Ed. John W. Wheeler-Bennett], London: Oxford University Press, 1930.

36. *Dokumenty z dziejow polskiej polityki zagranicznej 1918–1939*, t. 1, Warszawa, 1989.

37. *Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri provinciae ecclesiasticae Lituanae*, Marijampolė: „Šešupės" spaustuvė, 1933.

38. *Expose du conflit Lithuano – Polonais. Deuxieme Assemblée de la Societe des Nations à Geneve*, Geneve: Imprimerie Atar – Corraterie, 1921.

39. *Giovanni Paolo II e la Famiglia dei Popoli. Il Santo Padre al Corpo Diplomatico (1978–2002)*, Cittá del Vaticano, 2002.

40. Klimas Petras. *Le Développement de L'Etat Lituanien à partir de l'Année 1915 jusqu'à la Formation du Gouvernement Provisoire au Mois de Novembre 1918. D'après des Documents Officiels*, Paris, 1919.

41. *Konkordatas Šv. Sosto ir Lietuvos Respublikos – Concordat entre le Saint-Siège et la République de Lithuanie*, Kaunas: Valstybės spaustuvė, 1928.

42. *Konkordaty Polskie (z lat 1519–1525; 1736 i 1925)*, Wilno, 1931.

43. *La Chiesa di fronte al razzismo*, Cittá del Vaticano: Tipografia Poliglotta Vaticana, 1988.

44. *Le Saint-Siège et la situation religieuse en Pologne et dans les pays Baltes 1939–1945. Première partie 1939–1941. Actes et documentes du Saint Siège relatifs à la Seconde Guerre Mondiale* [Ed. By Pierre Blet], Cittá del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1967.

45. *Lietuvos okupacija ir aneksija 1939–1940. Dokumentų rinkinys* [Sudarytojai: Laimutė Breslavskienė, Alfonsas Eidintas, etc], Vilnius: Mintis 1993.

46. *Lietuvos Valstybės Konstitucija su paaiškinimais*, Kaunas: V. Jankūnaitės spaustuvė, 1922.

47. *Liste des Missions extraordinaires députées à l'occasion du couronnement de Sa Saintete Pie XII 12 mars 1939*, Cittá del Vaticano, 1939.

48. *Naujasis Testamentas*, Salzburg: Lietuvos vyskupų konferencijos leidinys, 1989.

49. *Nazi – Soviet Relations 1939–1941. Documents from the Archives of the German Foreign Office as Released by the Department of State* [Ed. By Raymond James Sontag & James Stiuart Beddie], New York: Didier, 1948.

50. *Papal Addresses to the Pontifical Academy of Sciences 1917–2002 and to the Pontifical Academy of Social Sciences 1994–2002. Benedict XV, Pius XI, Pius XII, John XXIII, Paul VI and John Paul II*, Vatican City: The Pontifical Academy of Sciences Scripta Varia 100, 2002.

51. *Pijaus XI enciklikos. I. Apie katalikų bažnyčios būklę Vokietijos Valstybėje. II. Apie religijos būklę Meksikoje*, Kaunas: Katalikų veikimo centro leidinys, 1937.

52. *Pijaus XI enciklika apie ateistinį komunizmą*, Kaunas: Katalikų veikimo centro leidinys, 1937.

53. *Pirmoji Šventojo Tėvo Pijaus XII katalikų episkopatui enciklika „Summi Pontificatus"*, Kaunas: J. Kurnicko ir L. Beilio spaustuvė, 1939.

54. Reinys Mecislaus. *Mémoire des Lithuaniens du territoire de Vilna, présenté au Conseil et aux Délégués à la IV-me Assemblée de la Sociéte des Nations*, Genevé, 1923.

55. *Seimo stenogramos. II Seimas*, Kaunas: Seimo kanceliarijos leidinys, 1926.

56. *Seimo stenogramos. III Seimas*, Seimo kanceliarijos leidinys, 1927.

57. *The German Occupation of Poland. Extract of note Addressed to the Governments of the Allied and Neutral Powers on May 3, 1941*. Republic of Poland. Ministry of Foreign Affairs, London: The Cornwall Press Limited, 1941.

58. *The Polish White Book. Official Documents Concerning Polish – German and Polish – Soviet Relations 1933–1939* [Published by Authority of the Polish Government], London–Melbourne: Hutchinson & CO. (Publishers) LTD., 1940.

59. *Документы внешней политики 1940 – 22 июня 1941* [Ред. Г. Э. Мамедов], т. 23. Москва: „Международные отношения", 1995.

60. *Коминтерн и Вторая мировая война* [Составители Н. С. Лебедева, М. М. Наринский], Москва: „Памятники исторической мысли", т. 1–2, 1998.

61. *На чаше весов Эстония и СССР. Год 1940 и его последствия. Сборник документов*, [Составители: Т. Варес, О. Журяри], t. 2, Tallin, 1999.

62. *Полпреды сообщают... Сборник документов об отношениях СССР с Латвией, Литвой, Эстонией. Август 1939 г. – август 1940 г.*, Москва, 1990.

63. *СССР и Литва в годы Второй мировой войны. Том 1: СССР и Литовская Республика (март 1939 – август 1940 гг.). Сборник документов* [Составители: А. Каспаравичюс, Ч. Лауринавичюс, Н. Лебедева], Vilnius: LII leidykla, 2006.

Periodinė spauda

Aidai, 1967
Bažnyčios žinios, 2007
Berliner Tageblatt, 1933–1936
Corriere d'Italia, 1926–1929
Dienos naujienos, 1931
Draugas, 1986
XX amžius, 1936–1940
Dzień Kowieński, 1926
Il Giornale d'Italia, 1927
Il Popolo di Roma, 1927
Kolnen Tagenblatt, 1927
Kultūra, 1937–1939
Laisvė, 1920–1922
Le Temps, 1927
L'Europe Nouvelle, 1927
L'Europe Orientale, 1921
Lietuva, 1919–1927
Logos, 1938
L'Osservatore Romano, 1919–1936
Lietuvis, 1924–1929
Lietuvos aidas, 1929–1940
Lietuvos žinios, 1924–1932
Mūsų Vilnius, 1928–1938
Naujienos, 1931
Naujienos, 1951
Naujoji romuva, 1936–1940
Naujoji viltis, 1974
Przegląd Polityczny, 1927
Pravda, 1927, 1940
Rytas, 1923–1940
Słowo, 1927
Tėvynės balsas, 1922
Vairas, 1932–1933
Varpas, 1931
Verslas, 1932–1939
Vienybė, 1922

Vilniaus balsas, 1940
Voruta, 2002
Vyriausybės žinios, 1926–1932
Židinys, 1926–1940
Židinys/aidai, 1998–1999

Veikėjų raštai, dienoraščiai, memuaristika

1. Aliulis Vaclovas, *Vieno žąsiaganio istorija*, Vilnius: Aidai, 2007.
2. *Arkivyskupas Jurgis Matulevičius*, Marijampolė: Marijonų spaustuvė, 1933.
3. Audėnas Juozas. *Paskutinis posėdis*, Vilnius: Mintis,1990.
4. Bačkis Stasys Antanas. Lietuvos diplomatinė tarnyba (1940 06 15 – 1990 03 11), Atspaudas iš „Istorijos“, t. XXXVI, 1997, Vilnius: VPU leidykla, 1999.
5. Bartuška Vincas. *Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus keliai*, Klaipėda, 1937.
6. *Bronius Kazys Balutis. Jo gyvenimas ir darbai*, Chicago, 1951.
7. Būčys Pranciškus. *Atsiminimai*, t. 1, Chicago, 1966.
8. Charles-Roux F. *Huit ans à Vatican*, Paris, 1947.
9. Churchill Winston. *Druga wojna* światowa, t. 1, Gdańsk, 1994.
10. Clemenceau Georges. *Pergalės didybė ir menkystė*, Kaunas, 1939.
11. Gabrys Juozas. *Vers L'Independence Lituanie. Faits, impressions souvenirs, 1917–1920*, Lausanne, 1920.
12. Galvanauskas Ernestas. Kova dėl Klaipėdos (prisiminimai), *Baltija*, 1989.
13. Gaučys Povilas. *Tarp dviejų pasaulių*, Vilnius: Mintis, 1992
14. *Gen. Povilas Plechavičius*, New York: Karys, 1978
15. Grinius Kazys. Tautininkai ir gruodžio 17. Dr. K. Grinius apie 1926 m. perversmą (J. Kėdainio pasikalbėjimas su K. Griniumi), *Naujienos*, 1951 06 29 – 07 19.
16. Gustainis Valentinas. *Raštai*, Vilnius: Mintis, 1991.
17. Gustainis Valentinas. *Nuo Griškabūdžio iki Paryžiaus*, Kaunas: Spindulys, 1991.
18. Yčas Martynas. Atsiminimai, t. 2–3, Kaunas, 1936.
19. Karevičius Pranciškus. *Mano gyvenimo ir atsiminimų bruožai*, Vilnius: LKMA spaustuvė, 2006.
20. Klimaitis Pranas. Didysis Vilniaus Seimas. Atsiminimai apie to Seimo rengimą, jo eigą ir padarinius, *Židinys*, 1931, t. XIII, Nr. 1–4.

21. Klimas Petras. *Dienoraštis*, Vilnius,
22. Klimas Petras. *Iš mano atsiminimų*, Vilnius: Lietuvos enciklopedijų leidykla, 1990.
23. Klimas Petras. *Lietuvos diplomatinėje tarnyboje 1919–1940*, Vilnius: Mintis, 1991.
24. Krupavičius Mykolas. *Atsiminimai*, Chicago, 1972.
25. Krupavičius, Mykolas. Popiežiaus Pijaus XI bičiulis, *Arkivyskupas Jurgis Matulevičius*, Marijampolė: Marijonų spaustuvė, 1933.
26. Matulaitis Jurgis. *Užrašai*, Vilnius: Aidai, 1998.
27. Merkelis Aleksandras. *Antanas Smetona. Jo visuomeninė, politinė ir kultūrinė veikla*, New York, 1964.
28. *Mykolas Sleževičius*, Chicago, 1954.
29. Mitkiewicz Leon. *Kauno atsiminimai 1938–1939*, Vilnius: Baltos lankos 2002.
30. Sidzikauskas Vaclovas. *Lietuvos diplomatijos paraštėse*, Vilnius: Mintis, 1994.
31. Smetona Antanas. *Rinktiniai raštai*, Kaunas: Menta 1990.
32. Smetona Antanas. *Pro memoria*, Vilnius: Kardas, 1997.
33. Staugaitis Justinas. *Iš mano atsiminimų*, Vilnius: LKMA spaustuvė, 1995.
34. Škirpa Kazys. *Lietuvos nepriklausomybės sutemos (1938–1940). Atsiminimai ir dokumentai*, Chicago–Vilnius: Leidykla „Lietuvos kronika" - AB „Vilspa", 1996.
35. Tammasini V. *Risurrence della Polonia*, Roma, 1925.
36. Trumpa Vincas, *Apie žmones ir laiką*, Vilnius: Baltos lankos, 2001.
37. Turauskas Edvardas. *Nepriklausomybės netenkant*, Kaunas: Šviesa, 1990.
38. Raštikis Stasys. *Lietuvos likimo keliais. Iš mano užrašų*, Chicago: Akademinės Skautijos leidykla, 1982.
39. Ribbentrop von Joachim. *Zwischen London und Moskau. Erinnerungen und letzie aufzeichnungen*, Berlin: Druffel-Verlag, 1953.
40. Urbšys Juozas. *Lietuva lemtingaisiais 1938–1939 m*etais, Vilnius: Mintis, 1988.
41. Voldemaras Augustinas. *Pastabos saulėlydžio valandą*, Vilnius: Mintis, 1992.

Monografijos ir moksliniai straipsniai

1. Adam Magda. The Munich Crisis and Hungary: The Fall of the Versailes Settlement in Central Europe, *The Munich Crisis, 1938. Prelude to World War* II [Edited by Igor Lukes and Erik Goldstein], London–Portland, OR: Frank Cass, 1999.

2. Adamthwaite Anthony. *France and the Coming of the Second World War, 1936–1939*, London: Frank Cass, 1977.
3. Albanese Giulia. *La marcia su Roma*, Roma: Editori GLF Laterra, 2006.
4. Albrecht-Carrié René. *Europe and the Two World Wars*, Geneve and Paris: Librairie E. Droz & Librairie Minard, 1960.
5. De Agostini Cesare. *Segregati da Dio. Tutti i Conclavi del '900*, Roma: Piemme, 2002.
6. Alexander Martin S. *The Republic in Danger. General Maurice Gamelin and the Politics of French Defence, 1933–1940*, New York: Cambridge University Press, 1992.
7. Aliulis Vaclovas. Palaimintojo Jurgio Matulaičio veiklos lietuvių visuomenėje istorinis fonas, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius: Katalikų akademijos spaustuvė, 2003, t. XXIII.
8. Aliulis Vaclovas. Jurgis Matulaitis aktualus Lietuvos Bažnyčiai, *Bažnyčios žinios*, 2007, Nr. 3.
9. Allen Jr. *John* L. *All the Pope's Men. The inside story of how the Vatican really thinks*, New York-London-Toronto-Sydney-Auckland: Doubleday, 2004.
10. *An Encyclopedia of World History. Ancient, Medieval, and Modern Chronologically Arranged. Fifth Edition* [Compiled and edited by William L. Langer], Boston: Houghton Mifflin Company, 1980.
11. Anušauskas Arvydas, Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958, Vilnius: Mintis, 1996.
12. Arendt Hannah. *Totalitarizmo ištakos*, Vilnius: Tyto alba, 2001.
13. Aruffo Alessandro. *Storia del Colonialismo Italiano. Da Crispi a Mussolini*, Roma: Datanews, 2006.
14. Atkins Nicholas. Seduction and Sedition: Otto Abetz and the French, 1918–1940, *Problems in French History* [Ed. by Cornick Martin and Crossley Ceri], New York: Palgrave Publishers, 2000.
15. Baltrušaitis Jurgis. *Rymo Popiežiaus neklaidingumas trumpai išdėstytas*, Vilnius: „Vilniaus žinių" spaustuvė, 1906.
16. Beck Peter J. Searching for Peace in Munich, not Geneva: The British Government, the League of Nations and the Sudetenlan Question, *The Munich Crisis, 1938. Prelude to World War* II [Edited by Igor Lukes and Erik Goldstein], London–Portland, OR: Frank Cass, 1999.
17. Beller Steven. *A Consise History of Austria*, Cambridge–New York–Melbourne: Cambridge University Press, 2006.

18. Bendiscioli M. *La Politica della Santa Sede 1918–1938 (Direttive–Organi–Realizzazioni)*, Firenze, Milano: La Nuova Italia, 1939.

19. Benz W. *Geschichte des Dritten Reiches*, München: Deutschen Taschenbuch Verlag, 2003.

20. Berend Ivan T. *Decades of Crisis. Central and Eastern Europe before World War II*, Berkeley–Los Angeles–London: University of California Press, 2001.

21. Blažytė Danutė, Vytautas Petrulis. *Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai*, Vilnius: Alma littera, 1997.

22. Blobaum Robert. *Antisemitizm and Its Opponents in Modern Poland*, London: Cornelle University Press, 2005.

23. Bobitt Philipe. *The Shield of Achilles. War, Peace and the Course of History*, London: Penguin Books, 2002.

24. Del Boca Angelo. I Gas di Mussolini. Il fascismo e la guerra d'Etiopia, Roma: Editori Riuniti, 2007.

25. Bosworth Richard J. B. *The Italian Dictatorship. Problems and Perspectives in the Interpretation of Mussolini and Fascism*, London–New York–Sydney–Auckland: A Member of the Hodder Headline Group, 1998.

26. Bosworth Richard J. B. *Mussolini. Un dittatore italiano*, Milano: Oscar Montadori, 2005.

27. Borejsza Jerzy W. *Mussolini byl pierwszy...* , Warszawa, 1989.

28. Brazys Pr. *Pijus XII ir Lietuva,* Marijampolė: Marijonų spaustuvė, 1940.

29. Brizgys Vincentas. *Paskutiniųjų popiežių enciklikų ir Pijaus XII kalbų rinkinys svarbesniais žmonijos viešojo gyvenimo klausimais*, Roma, 1949.

30. Bruce G. War and Peace: Mussolini's Road to Munnich, *The Munnnich Crisis, 1938. Prelude to World War II* (Ed. by I. Lukes and E. Goldstein), London–Portland: Frank Loss, 1999.

31. Brunetta Ernesto. *La Tragedia. La Societa Italiana dal 1939 al 1949*, Milano: Mursia, 2006.

32. Bubnys Arūnas. *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, Vilnius: LGGRTC, 1998.

33. Budreckis Algirdas. Voldemaras ir Vilniaus byla, *Naujoji viltis*, 1974, Nr. 7.

34. Būčys P. Pranciškus. Kardinolas Petras Gasparri, *Židinys*, Kaunas, 1934, t. XIX, Nr. 12.

35. Butkus Zenonas, *Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919–1929 metais*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.

36. Butkus Zenonas. Pirmasis Sovietų pasiuntinys Lietuvoje A. Akselrodas: diplomatinės veiklos pusmetis (1920 m. rugsėjis – 1921 m. kovas), *Lietuvos istorijos metraštis 1996*, Vilnius: Pradai, 1997.

37. Butkus Zenonas. SSRS intrigos Baltijos šalyse (1920–1940), *Darbai ir dienos*, t. 7(16), Kaunas: VDU leidykla, 1998.

38. Butkus Zenonas. Bendrininkų kėslai (Vokietijos ir SSRS požiūris į Klaipėdos problemą 1923–1939 metais), *Darbai ir dienos*, t. 21, Kaunas: VDU leidykla, 2000.

39. Cassels Alan. Switching Partners: Italy in A. J. P. Taylor's Origins of the Second World War, *The Origins of the Second World War Reconsidered. The A. J. P. Taylor debate after twenty-five years* [Ed. by Gordon Martel], Boston–London–Sydney: Allen & Unwin, 1987.

40. Cesevičius Domas. *Lietuvos ekonominė politika 1918–1940*, Vilnius: Academia, 1995.

41. Cianfarra Camille. *The Vatican and the War*, New York: E. P. Dutton & Company, INC, 1945.

42. Cienciala Anna M., Komarnicki Titus. *From Versailles to Locarno*, University Press of Kansas, 1984.

43. Cienciala Anna M. The Munich Crisis of 1938: Plans and Strategy in Warsaw in the Context of the Western Appeasement of Germany, *The Munich Crisis, 1938. Prelude to World War* II [Edited by Igor Lukes and Erik Goldstein], London–Portland, OR: Frank Cass, 1999.

44. Contreras Guillermo Viviani. *Pio XII y la guera*, Cittá del Vaticano: Tipografia Poliglotta Vaticana, 1942.

45. Coppa F. J. The Vatican and the Dictators: between Diplomacy and Morality, *Catholics, the State and the European Radical Right, 1919–1945*, New York, 1987.

46. Crowe, Jr. D. M. Great Britain and the Baltic States 1938–1939, *The Baltic States in Peace and War, 1917–1945* [Ed. by V. Stanley, R. J. Misiunas], Pensylvania, 1978, p. 110–119.

47. De Agostini Cesare, *Segregati da Dio. Tutti i conclavi del'900,* Roma: Piemme 2002.

48. Dambrauskas Adomas. *Naujasai popiežius Benediktas XV*, Kaunas: Saliamono Banaičio spaustuvė, 1914.

49. Datner Sz., Gumkowski J., Leszczyński K. *War Crimes in Poland. Genocide 1939–1945*, Warszawa–Poznań: Wydawnictwo Zachodnie, 1962.

50. Dell Robert. *The Geneva Racket, 1920–1939*, London: Robert Hale Limited, WC1.

51. *Democracy: Reality and Responsibility. The Proceedings of the Sixth Plenary Sesion of the Pontifical Academy of Social Sciences 23–26 February 2000*, Vatican City: Pontificiae Academiae Scientiarvm Socialium Acta, 2001.

52. Dirksen Everett M. *Communism in Action. A Documented Study and Analysis of Communism in Operation in the Soviet Union*, Vashington: Government Printing Office, 1946.

53. Duffy Eamon. *Saints and Sinners. A History of the Popes*, New Haven: Yale University Press, 1997.

54. Dunch Ryan. Beyond Cultural Imperialism: Cultural Theory Chistian Missions and Global Modernity, *History and Theory Studies in the Philosophy of History*, Wesleyan University, 2002, vol. 41, No. 3 (October).

55. Duroselle Jean Baptiste. *Europe. A History of Its Peoples*, London: Viking, 1990.

56. Eidintas Alfonas. *Antanas Smetona. Politinės biografijos bruožai,* Vilnius: Mintis, *1990.*

57. Eidintas Alfonas. *Slaptasis lietuvių diplomatas*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1992.

58. Eidintas Alfonsas. *Kazys Grinius. Ministras pirmininkas ir prezidentas*, Vilnius: Mintis, 1993.

59. Eidintas Alfonsas, Žalys Vytautas, Senn Alfred Erich. *Lithuania in European Politics: The Years of First Republic, 1918–1940*, New York: St. Martin's Press, 1997.

60. Eidintas Alfonsas. Lietuvos propagandinė veikla ruošiant Sausio sukilimą Klaipėdoje, *1923 m. sausio įvykiai Klaipėdoje*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto Vakarų Lietuvos ir Prūsijos istorijos centro leidykla, 1995.

61. Eidintas Alfonsas. The Meeting of the Lithuanian Cabinet, 15 June 1940, *The Baltic and the Second World War* [Ed. by J. Hiden & Th. Lane], New York–Port Chester–Melbourne–Sydney: Cambridge University Press, 1992.

62. Ereminas Gintautas. Mečislovas Reinys apie palaimintąjį Jurgį Matulaitį, *Voruta*, 2002 03 09.

63. Faryś Janusz. *Piłsudski i piłsudczycy. Z dziejów koncepcji polityczno-ustrojowej (1918–1939)*, Szczecin, 1991.

64. Fernández-Armesto Felipe. *Millenium. A History of the Last Thousand Years*, New York–London–Toronto–Sydney–Tokyo–Singapore: Scribner, 1995.

65. Flores Marcello. History and Memory: the Perception of Totalitarianism in Italy in a Comparative Perspective, *Totalitarian and Autoritarian Regimes in Europe. Legacies and Lessons from the Twentieth Century* [Ed. by Jerzy W. Borejsza, Klaus Ziemer], New York & Oxford: Berghahn Books, 2006.

66. Frossard André. *Jono Pauliaus II pasaulis,* Vilnius: Baltos lankos, 1999.

67. Foster A. J. The Foreign Office, the British Press and Eastern Europe, 1919–1948: The Cases of Czechoslovakia and Poland, *Eastern Europe and the West. Selected Papers from the Fourth World Congreass for Soviet and East European Studies, Harrogate, 1990* [Ed. by J. Morison, St. White], New York: St. Martin's Press, 1992.

68. Fukuyama Francis. *The End of History and the Last Man*, New York: Avon Books, 1993.

69. Fukuyama Francis. *Trust. The Social Virtues and the Creation of Prosperity*, London, New York, Ringwood, Toronto: Penguin Books, 1995.

70. Fukuyama Francis. *The Great Disruption. Human nature and the reconstitution of social order*, London, New York: Profile Books, 2000.

71. Fukuyama Francis. *Consequeces of the Biotechnology Revolution*, London, New York: Profile Books, 2002.

72. Furnia Arthur H. *The Diplomacy of Appeasement: Anglo-French Relations and the Prelude to World War II, 1931– 1938*, The University Press of Washington, 1960.

73. Gay Peter. *Veimaro kultūra. Autsaiderių Vokietija 1918–1933*, Vilnius: Amžius, 1994.

74. Gaigalaitė Aldona. *Klerikalizmas Lietuvoje 1917–1940*, Vilnius: Mintis, 1970.

75. Gaigalaitė Aldona. *Lietuva Paryžiuje 1919 metais,* Kaunas: Šviesa, 1999.

76. Gaigalaitė Aldona, Žeimantienė Jūratė. *Juozas Purickis – Vygandas*, Vilnius: Vilniaus knyga, 2004.

77. Gaigalaitė Aldona. Ernesto Galvanausko politinė veikla dėl Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos, *Lietuvos istorijos metraštis. 1996 metai*, Vilnius: Pradai, 1997.

78. Gaigalaitė Aldona. Dr. Juozo Purickio veikla siekiant Lietuvos tarptautinio pripažinimo, *Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918–1940*, Kaunas: Šviesa, 1999.

79. Gaigalaitė Aldona. Penkios dienos Lietuvos istorijoje, *Istorija. Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai*, t. XXXVI, Vilnius: VPU leidykla, 1997.

80. Gaigalaitė Aldona. Dr. Dovas Zaunius ir jo diplomatija ekonominių sunkumų Europoje laikotarpiu (1929 11 08 – 1934 06 12), *Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918–1940*, Kaunas: Šviesa, 1999.

81. Galaunė Paulius. *L'Art Lithuanien*, Malmo: Editeur: John Kroon-A. B. Malmo Ljustrycksanstalt, 1934.

82. Geoffrey Roberts. *The Soviet Union and the Origins of the Second World War. Russo-German Relations and the Road to War, 1933–1941*, London, 1995.

83. Giedraitis Tomas, *Modernios tarptautinės sistemos raida, teorija ir jų implikacijos tarpukario Lietuvos užsienio politikoje. Magistro darbas,* Vilnius, 1999. [A. Kasparavičiaus asmeninis archyvas].

84. Gilbert Martin. *A History of the Twentieth Century.* Volume One: *1900–1933. The Definitive Chronicle of Our Age,* London: Harper Collins Publishers, 1997.

85. Gnatowski Jan. *Z Polski do Rzymu. Papież Pius XI*, Warszawa–Kraków–Lublin–Łodż–Poznań–Wilno–Zakopanie: Nakład Gebethnera i Wolfa, 1937.

86. Goyau Georges. *Catholicisme et Politique,* Paris: Editions de la Revue des Jeunes, 1924.

87. Goldstein Erik. Neville Chamberlain, the British Official Mind and the Munich Crisis, *The Munich Crisis, 1938. Prelude to World War* II [Edited by Igor Lukes and Erik Goldstein], London–Portland, OR: Frank Cass, 1999.

88. Griner Massimiliano. *I Ragazzi del '36. L'avventura dei fascisti italiani nella guerra civile Spagnola*, Milano: Rizzoli, 2006.

89. Grigaravičiūtė Sandra. Lietuvos diplomatija Skandinavijoje sprendžiant Vilniaus problemą XX amžiaus 4-ame dešimtmetyje, *Istorija. Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai*, t. LI, Vilnius: VPU, 2002.

90. Gudavičius Edvardas. *Kryžiaus karai Pabaltijyje ir Lietuva XIII amžiuje*, Vilnius: Mokslas, 1989.

91. Gueslin Julien. Prancūzija ir Lietuvos klausimas (1920–1923): tarp iliuzijų ir realios politikos, *Istorija. Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai*, t. LI, Vilnius: VPU, 2002.

92. Guerri Giordano Bruno. *Galeazzo Ciano. Una vita (1903–1944)*, Milano: Oscar Mondadori, 2001.

93. Halban L. *Konkordat zawarty między Rzeczpospolitą Polską a Stolicą Apostolską*, Warszawa: Księgarnia M. Szczpkowskiego, 1925.

94. Halperin S. William. *Mussolini and Italian Fascism*, Toronto–New York–London–Princeton–New Jersey: D. von Nostrand Company INC, 1964.

95. Headlam-Morley Agnes. *The New Democratic Constitutions of Europe*, London: Oxford University Press – Humphrey Milord, 1928.

96. Hiden John. *The Baltic States and Weimar Ostpolitik*, Cambridge–London–New York–New Rochelle–Melbourne–Sydney: Cambridge University Press, 1987.

97. Hiden John. Introduction: Baltic Security Problems between the Two World Wars, *The Baltic and the Outbreak of the Second World War* [Ed by J. Hiden, Th. Lane], New York–Port Chester–Melbourne–Sydney: Cambridge University Press, 1992.

98. Hilberg Raul. *Nusikaltėliai. Aukos. Stebėtojai. Žydų tragedija 1933–1945*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999.

99. Hinkkanen-Lievonen Merja Liisa. *British Trade and Enterprise in the Baltic States 1919–1925*, Helsinki, 1984.

100. *Historia dyplomacji Polskiej, 1918–1939* [Pod red. Piotra Łossowskiego], t. 4, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PAN, 1995.

101. *Historia Europy Środkowo-Wschodniej* [Redakcja: Jerzy Kłoczowski], t. 2, Lublin: Instytut Europy Środkowo Wschodniej, 2000.

102. *Historiography in the Twentieth Century: From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge* [Ed. by Georg G. Iggers], Hanover, New York, London: Wesleyan University Press, 1997.

103. Hovi K. *Cordon sanitaire ou barrière de l'est? The Emergence of the French Eastern European Alliance Policy 1917–1919*, Turku, 1975.

104. Huntington Samuel P. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, London, New York, Sydney, Tokyo, Toronto, Singapore: Touchstone Books, 1998.

105. Huntington Samuel P. *Who are We? America's Great Debate*, London: Free Press, 2004.

106. Yla Stasys. *Jurgis Matulaitis. Asmenybės apybraiža*, Putnam, 1977.

107. Ilmjärv Magnus. Estijos užsienio politika 1939–1940 metais, *Genocidas ir rezistencija*, t. 2(8), Vilnius: LGGRTC, 2000.

108. Ilmjärv Magnus. *Silent Submission. Formation of Foreign policy of Estonia, Latvia and Lithuania. Period from Mid-1920-s to Annexation in 1940*, Tallin: University Stockholm, 2004.

109. Ivinskis Zenonas. Didžiosios Europos Valstybės 1898–1914 ir D. karo priežastys, *Židinys. Literatūros, mokslo visuomenės ir akademiškojo gyvenimo žurnalas*, Kaunas, 1934, t. XX, Nr. 7.

110. Jacckson Julian. *France. The Dark Years 1940–1945*, London–New York: Oxford University Press, 2003.

111. Jakštys Pr. Bažnytinė valstybė ir jos užgrobimo bylos sėkmės, Würzburg: C.J. Becker, 1924.

112. Janauskas Giedrius. Jėga nėra teisė. 1938 metų Lenkijos ultimatumas ir Lietuvos visuomenė, *Darbai ir dienos*, t. 30, Kaunas: VDU leidykla, 2002.

113. Jankevičiūtė Giedrė. *Pasivaikščiojimai po Romą su Giovanna*, Vilnius: Aidai, 2005.

114. Jenkins Roy. *Churchill*, London: Pan Books, 2002.

115. *Jews and Non-Jews in Eastern Europe* [Ed. by Bela Vago & George L. Mosse], New York, Toronto, Jerusalem: John Wiley & Sons – Israel Universities Press, 1974.

116. Jogėla Vytautas. Vilniaus Romos katalikų dvasinė akademija 1833–1842 metais: organizacija ir veikla, *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 14, Vilnius: LII leidykla, 1997.

117. Johanson Paul. *Žydų istorija*, Vilnius: Aidai/ALK, 1999.

118. Jonušauskas Laurynas. Lithuanian Diplomatic Service in Exile from 1940–1991, *Lithuanian Foreign Policy Review*, Vilnius: Foreign Policy Research Center, 2004, vol. 1–2 (13–14).

119. Jučas Mečislovas. *Krikščionybės kelias į Lietuvą*, Vilnius: Baltos Lankos, 2000.

120. Jurkiewicz Jan. *Nuncjatura Achillesa Ratti w Polsce*, Warszawa: Państwowa Wydawnictwo Naukowe, 1955.

121. Jurkiewicz Jan. Watykan a stosunki polsko-niemieckie w latach 1918–1939, Warszawa: Książka i Wiedza, 1960.

122. *Kai ksenofobija virsta prievarta. Lietuvių ir žydų santykių dinamika XIX a. – XX a. pirmoje pusėje* [Sudarytojai: Vladas Sirutavičius, Darius Staliūnas], Vilnius: LII leidykla, 2005.

123. Karčiauskaitė Indrė. *Katalikiškoji moterų judėjimo srovė Lietuvoje (1907–1940). Daktaro disertacija*, Kaunas: VDU Leidykla, 2007.

124. Kasparavičius Algimantas. *Didysis X Lietuvos užsienio politikoje. Lietuvos ir Sovietų Sąjungos nepuolimo sutarties sudarymo analizė*, Vilnius: LII leidykla, 1996.

125. Kasparavičius Algimantas. Koalicinės liaudininkų ir socialdemokratų vyriausybės pastangos reorganizuoti kariuomenę 1926 metais, *Lietuvos istorijos metraštis 1993*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.

126. Kasparavičius Algimantas. Ursachen und Voraussetzungen des autoritären Regimes in Litauen, *Auroritäre Regime in Ostmitteleuropa 1919–1944* [Herausge-

geben von E. Oberlander, H. Lemberg & etc.], Mainz: Samizdat des Instituts für Osteuropäische Geschichte, 1995.

127. Kasparavičius Algimantas. Gudų korta Kauno ir Maskvos diplomatiniame žaidime 1920–1925 metais, *Lituanistica*, Nr. 1(L9), Vilnius: Academia, 1997.

128. Kasparavičius Algimantas. Lietuvos kariuomenė Maskvos politinėse ir diplomatinėse spekuliacijose (1920–1936), *Lietuvos Nepriklausomybei – 80.* Vilnius: Gen. J. Žemaičio LKA leidykla, 1999.

129. Kasparavičius Algimantas. LKP tikslai ir veikla III Seimo rinkimuose, *Istorija. Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai*, t. XLI, Vilnius: VPU leidykla, 1999.

130. Kasparavičius Algimantas. Dr. Leono Bistro užsienio politikos koncepcijos raida (1926 04 21 – 06 14), *Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918–1940*, Kaunas: Šviesa, 1999.

131. Kasparavičius Algimantas. SSSR ir 1926 metų perversmas Lietuvoje: diplomatija prieš demokratiją, *Lietuvos istorijos metraštis 1998*, Vilnius: Žara, 1999.

132. Kasparavičius Algimantas. Don Kichotas prieš Prometėją. Tarpukario lietuvių–lenkų iracionalioji diplomatija, *Darbai ir dienos*, t. 30, Kaunas: VDU leidykla, 2002.

133. Kaszuba Elżbieta. *System propagandy państwowej obozu rządzącego w Polsce w latach 1926–1939*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2004.

134. Katilius Algimantas. Sumanymai steigti Romoje kolegiją Rusijos imperijos katalikų dvasininkams XIX a. pabaigoje – XX a. padžioje, *Lietuvos istorijos metraštis 2000*, Vilnius: LII leidykla, 2001.

135. Katilius Algimantas. Ką XX a. pradžioje Vatikanas žinojo apie Lietuvą?, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. XXIII, Vilnius: Katalikų akademijos leidykla, 2003.

136. Katzburg Nathaniel. The Jewish Question in Hungary during the Inter-War Period – Jewish Attitudes, *Jews and Non-Jews in Eastern Europe1918–1945* [Edited by Bela Vago & George Lachmann Mosse], New York–Toronto–Jerusalem: John Wiley & Sons – Israel Universities Press, 1974.

137. Kenedy Paul. *Strategy and Diplomacy, 1870–1945.* London–Boston–Sydney: George Allen and Unwin, 1983.

138. Kenedy Paul. *The Rise and Fall of the Great Powers. Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*, New York: Random Hause, 1987.

139. Kenedy Paul. *Preparing for the Twenty-First Century*, London: Fontana Press An Imprint of Harper CollinsPublishers, 1994.

140. Kissinger Henry. *Diplomatija*, Vilnius: Pradai/ALK, 2003.

141. Kissinger Henry. *Does America Need a Foreign Policy? Toward a Diplomacy for the 21st Century*, New York: Free Press, 2001.

142. *Klasės ir politinės partijos Lietuvoje 1919–1926 metais*, Vilnius: Mokslas, 1978.

143. Kochan Lionel, Keep John. *The Making of Modern Rusia. From Kiev Rus' to the Collapse of the Soviet Union*, London–New York–Ringwood–Toronto–Auckland: Penguin Books, 1997.

144. Kochanowski Jerzy. Horty und Piłsudski – Vergleich der autoritären Regime in Ungarn und Polen, *Autoritäre Regime in Ostmittel- und Südosteuropa 1919–1944* [Herausgegeben von E. Oberländer], Paderborn–München–Wien–Zürich: Ferdinand Schöningh, 2001.

145. Kohrs Michael H. Der „Propaganda-Krieg“ zwischen Deutschland und Litauen 1934–1936 im Spiegel der Akten des Auswärtigen Aktes, *Lietuva ir pasaulis: bendradarbiavimas ir konfliktas*, Vilnius: Vaga, 2000.

146. Kolarz Beata. *Ustroj Litwy Środkovej w latach 1920–1922*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2004.

147. Korbel Jozef. *Poland between East and West. Soviet and German Diplomacy toward Poland 1919–1933*, New Jersey, 1963.

148. Koszel B. *Rywalizacja Niemiecko–Włoska w Europie Środkowej i na Bałkanach w latach 1933–1941*, Poznań: Institut Zachodni, 1987.

149. Kozeński J. *Czechosłowacja w Polskiej polityce zagranicznej w latach 1932–1938*, Poznań: Instytut Zachodni, 1964.

150. Kubilius A. K. *Lietuvos ūkio perspektyvos*, Kaunas: „Meno“ spaustuvė, 1930.

151. Kučas Antanas. *Arkivyskupas Jurgis Matulaitis Matulevičius*, Chicago, 1979.

152. Lafitte F. *The Internment of Aliens*, New York: Penguin Books, 1940.

153. Lama Fryderyk. *Ojciec Święty. Żywot i czyny Papieśo Piusa XI*, Warszawa, Poznań, Kraków, Lwów, Stanisławów: Instytut Wydawniczy „Renaissance“, 1929.

154. *La testimonianza della fedelta del popolo Lituano al Santo Padre Pio XII*, Roma : Libreria Editrice Ferrari, 1956.

155. Laukaitytė Regina. *Lietuvos vienuolijos. XX amžiaus istorijos bruožai*, Vilnius: LII leidykla, 1997.

156. Laukaitytė Regina. *Stačiatikių bažnyčia Lietuvoje XX amžiuje*, Vilnius: LII leidykla, 2003.

157. Laukaitytė Regina. Lietuvių krikščionių demokratų partijos kūrimasis Pirmojo pasaulinio karo metais, *Lituanistica*, 1994, Nr. 2(18).

158. Laukaitytė Regina. Ministras pirmininkas Leonas Bistras, *Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai 1918–1940*, Vilnius: Alma littera, 1997.

159. Laurinavičius Česlovas. *Lietuvos – Sovietų Rusijos Taikos sutartis (1920 m. liepos 12 d. sutarties problema)*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1992.

160. Laurinavičius, Česlovas. *Politika ir diplomatija. Lietuvių tautinės valstybės tapsmo ir raidos fragmentai*, t. 5, Kaunas: Naujasis lankas, 1995, studijų šaltiniai.

161. Laurinavičius Česlovas, Motieka Egidijus, Statkus Nortautas. *Baltijos valstybių geopolitikos bruožai. XX amžius*, Vilnius: LII leidykla, 2005.

162. Laurinavičius Česlovas. Lemties ir garantijų apviltos. Baltijos valstybių dalia, *Darbai ir dienos*, t. 30, Kaunas: VDU leidykla, 2002.

163. Laurinavičius Česlovas. The Kaleidoscope of Possibilities Facing Lithuanian Statehood in 1944, *Lithuanian Historical Studies*, vol. 9, Vilnius: Lithuanian Institute of History, 2004.

164. Lazzaro U. *Dongo. Mezzo secolo di menzogne*, Milano: Mondadori, 1993.

165. Lehmann Leo H. *Vatican Policy in the Second World War*, New York: Agora Publishing, 1946.

166. Lenzenweger Josef, Stockmeier Peter, Zinnhobler Karl, Amon Rudolf. *Katalikų bažnyčios istorija*, t. 1–2, Vilnius: Leidykla Katalikų pasaulis, 1997.

167. Lietuva Antrajame pasauliniame kare [Sudarytojai Arvydas Anušauskas, Česlovas Laurinavičius], Vilnius: LII leidykla, 2007.

168. Linz J. J. Authoritarianism, *The Oxford Companion to Politics of the World* [Ed. by. J. Krieger], Oxford, 1993.

169. Lopata Raimundas. *Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais. Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 9, Vilnius: Mintis, 1996.

170. Lopata Raimundas. *Authoritarian Regime in Interwar Lithuania: Circumstances, Legitimation, Conception. Autoritarinis režimas tarpukario Lietuvoje: aplinkybės, legitimumas, koncepcija*, Vilnius: LII leidykla, 1998.

171. Lopata Raimundas. Die Entstehung des autoritären Regimes in Litauen 1926 – Umstände, Legitimation, Konzeption, *Auroritäre Regime in Ostmittel-und Südosteuropa 1919–1944* [Herausgegeben von E. Oberländer], Paderborn–München–Wien–Zürich: Ferdinand Schöningh, 2001.

172. Lozoraitis Kazys. Lietuvos diplomatinių tarnybų veikla, *Lietuvos diplomatija XX amžiuje*, Vilnius: Vaga, 1999.

173. Łojek Jerzy (Jerzewski Leopold), *Agresja 17 wrzesnia 1939. Studium aspektów politycznych*, Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1990.

174. Łossowski Piotr. *Kraje baltyckie na drodze od demokracji parlamentarnej do dyktatury, 1918–1934*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1972.

175. Łossowski Piotr. *Konflikt polsko-litewski 1918–1920*, Warszawa: Książka i wiedza, 1996.

176. Maccarone M. *Il naczionalismo e la Santa Sede*, Roma, 1947.

177. Maceina Antanas, *Buržuazijos žlugimas*, Kaunas, 1940.

178. Maceina Antanas. *Raštai,* t. III, Vilnius: Mintis, 1990.

179. Maceina Antanas. Nacionalizmo pagrindai, *Židinys. Literatūros,mokslo, visuomenės ir akademiškojo gyvenimo mėnesinis žurnalas*, Kaunas, 1934, t. XIX, Nr. 5–6.

180. Maldeikis Povilas. *Mykolas Krupavičius*, Chicago: Illinois, 1975.

181. Makrickas Rolandas. *Santa Sede e Lituania. La rinascita dello Stato lituano nei documenti dell'archivio della Nunziatura Apostolica di Monaco di Baviera (1915–1919)*, Roma: CLV-Edizioni Liturgiche, 2006.

182. Marconi Maria, *Cristina. Mio marito Gugliemo*, Milano: Rizzoli, 2002.

183. Maritain Jacques. *Oeuvres complètes*, Fribourg, 1984.

184. Martino Cardinale Renato Raffaele. *Pace e Guerra*, Roma: Cantaglli, 2005.

185. Matulis S. *Lietuvos laisvės vainikas: Bažnytinės provincijos įsteigimas ir konkordatas,* Nottingham, 1984.

186. Mažeika Vaidotas. *Danijos santykiai su Lietuva 1918–1940 m.*, Vilnius: LII leidykla, 2002.

187. Melady Thomas Patrick. *The Ambassador's Story. The United States and the Vatican in World Affaires*, Huntington–Indiana: Our Sunday Visitor Publishing Division & Our Sunday Visitor, 1994.

188. Merkys Vytautas. *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 metais*, Vilnius: Versus Aureus, 2006.

189. Miccoli G. *I dilemmi e i silenzi di Pio XII*, Milano: Oscar Manda dovi, 2000.

190. Miknys Rimantas. *Lietuvos demokratų partija 1902–1915 metais. Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 10, Vilnius: LII Leidykla, 1996.

191. Miknys Rimantas. Mykolo Romerio Lietuvos valstybingumo koncepcija ir pastangos ją įgyvendinti 1911–1919 metais, *Mykolas Romeris. Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 13, Vilnius: LII leidykla, 1996.

192. Morgenthau Hans. J. *Politics among Nations. The Struggle for Power and Peace*, New York: Alfred A. Knopf Publisher, 1964.

193. Moseley Ray. *Mussolini's Shadow. The Double Life of Count Galeazzo Ciano*, New Haven & London: Yale University Press, 1999.

194. Neville Peter. Nevile Henderson and Basil Newton. Two British Envoys in the Czech Crisis 1938, *The Munich Crisis 1938. Prelude to World War II* [Ed. by I. Lukes & E.Goldstein], London–Portland: Frank Cass, 1999.

195. Nikžentaitis Alvydas. *Vytauto ir Jogailos įvaizdis Lietuvos ir Lenkijos visuomenėse*, Vilnius: Aidai, 2002.

196. Nolte E. *Three Faces of Fascism: Action Française, Italian Fascism, National Socialism*, New York, 1965.

197. Noreikienė Sigita. Buržuazinės partijos seimų rinkimuose buržuazinio parlamentinio režimo Lietuvoje metais (1920–1926): 4. III seimo rinkimai, *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, ser. A: visuomenės mokslai*, t. 3(72), Vilnius, 1980.

198. Noreikienė Sigita. 1926 m. birželio 13 d. darbo žmonių demonstracija Kaune ir jos įtaka Lietuvos politiniam gyvenimui, *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, ser. A: visuomenės mokslai*, t. 3(92), Vilnius, 1985.

199. Noreikienė Sigita. 1926 m. lapkričio 21 d. fašistinis išpuolis Kaune ir jo panaudojimas viešai telkiant reakcines jėgas, *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, ser. A: visuomenės mokslai*, t. 1(98), Vilnius, 1987.

200. Oberländer Erwin. Die Präsidialdiktaturen in Ostmitteleuropa – „Gelenkte Demokratie"?, *Autoritäre Regime in Ostmittel und Südosteuropa 1919–1944* [Herausgegeben von E. Oberländer], Paderborn–München–Wien–Zürich: Ferdinand Schöningh, 2001.

201. Ogg Frederic Austin. *The Rise of Dictatorship in France*, New York: The Macmillan Company, 1946.

202. Okulewicz Piotr. *Koncepcja „międzymorza" w myśli i praktyce politycznej obozu Józefa Piłsudskiego w latach 1918–1926*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2001.

203. Overy Richard. Germany and the Munick Crisis: A Multilated Victory?, *The Munich Crisis, 1938. Prelude to World War* II [Edited by Igor Lukes and Erik Goldstein], London–Portland, OR: Frank Cass, 1999.

204. Pachucki M. *Papież Pius XI. Żywot i Rządy*, Poznań–Warszawa–Wilno–Lublin: Nakład Księgarni Św. Wojciecha, 1937.

205. Page S. W. *The Formation of the Baltic States. A Study of the Effects of Great Power Politics upon Emergence of Lithuania, Latvia and Estonia*, Cambridge: Harvard University Press, 1959.

206. Pallenberg C. *The Vatican from within*, London–Toronto–Wellington–Sydney: George G. Harrap & Co, 1961.

207. Paltarokas K. *Katalikų veikimo centras ir jo svarbiausi uždaviniai Lietuvoje*, Kaunas: „Šviesos" spaustuvė, 1929.

208. Pałyga J. Edward. *Polsko–Watykańskie stosunki dyplomatyczne. Od zarania II Rzeczpospolitej do pontyfikatu papieża – Polaka*, Warszawa: Institut Wydawniczny Związków Zawodowych, 1988.

209. Perugini Angelus. *Concordata Vigentia. Notis historicis et iuridicis declarata*, Romae: Apud custodiam Librariam pont. Instituti Utriusque iuris, 1934.

210. Petacco Arrigo. *Viva la muerte. Mito e realta della guerra civile Spagnola 1936–1939*, Milano: Mandradori, 2006.

211. Piazzoni Ambrogio M. *Storia delle Elezioni Pontificie. Atti, documenti segreti, cronache del tempo e curiosità, svelano i retroscena delle quasi frecento elezioni papali, dalle origini della Chiesa ai gioni nostri*, Roma: Piemme Religio, 2003.

212. Pierard R. Ideologijos amžius, *Krikščionybės istorija. Du tūkstantmečiai krikščionių pastangų paskleisti žemėje Dievo karalystę*, Vilnius: Alma littera, 2000.

213. Pigozzi Caroline. *Popiežius privačiame gyvenime*, Vilnius: Jono Pauliaus II bičiulių draugija, 2003.

214. Pink G. P. *The Conference of Ambassadors (Paris 1920–1931). Geneva studies*, London, 1942, vol. XII, No. 4–5.

215. Piotrowski, Bernard. *Aneksja przez ZSSR republik nadbaltyckich (1939–1940). Aspekty wojskowe i polityczno-prawne, Problematyka i historia wokskowośći*, Warszawa–Londyn, 1997, No 5.

216. *Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis 1918–1928* [fotografuotas leidimas], Kaunas: Šviesa, 1990.

217. Piwarski K. *Polityka Europejska w okresie pomonachijskim (X. 1938 – III.1939)*, Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1960.

218. Pivoras Saulius. 1926 m. perversmas Lietuvoje Švedijos diplomatijos ir visuomenės akimis, *Kultūros barai*, 1998, Nr. 5.

219. *Poland between Germany and Russia 1926–1938. The Theory of two Enemies* [Ed. by Alexander Korczyński and Tadeusz Swiętachowski], New York: Polsudski institute of America, 1975.

220. Pollard John F. *The Vatican and Italian Fascism 1929–1932. A Study in Conflict*, Cambridge–London–New York–New Rochelle–Melbourne–Sydney: Cambridge University Press, 1985.

221. Prapuolenis Kazimiras. Polskie Apostolstwo w Litwie, Wilno, 1913.

222. Prunskis K. *Comparative Law, Ecclestical and Civil, in Lithuanian Concordat*, Washington, 1945.

223. Ratzinger Joseph Cardinal (pope Benedict XVI), *Values in a Time of Upheaval*, New York & San Francisco: A Crossroad Book The Crossroad Publishing Campany – Ignatius Press, 2006.

224. Rafalski E. *Polityka Watykanu w przededniu II wojny Światowej*, Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1978.

225. Reinys Mečislovas. Aukštoji katalikų mokykla Lietuvoj, *Židinys. Literatūros, mokslo, visuomenės ir akademiškojo gyvenimo mėnesinis žurnalas*, Vilnius, 1934, t. XIX, Nr. 5–6.

226. Römeris Mykolas. *Lietuvos sovietizacija 1940–1941*, Vilnius: Lituanus, 1989.

227. Rudis Gediminas. Augustinas Voldemaras ir voldemarininkai, *A. Voldemaras, Pastabos saulėlydžio valandą*, Vilnius: Mintis, 1992.

228. Sadkowyich James S. *Italian support for Croation separatism, 1927–1937*, New York–London: Garland, 1987.

229. Sale Giovanni. *Fascismo e Vaticano prima delle concilazione*, Milano-Roma: Jaca Book, 2007.

230. Santolaria Jose-Apeles. *Che cosa succede quando. Muore il Papa*, Roma: Piemme, 2001.

231. Saudargas Algirdas. Lithuanian Diplomacy 1990–1992, *Lithuanian Foreign Policy Review*, Vilnius: Foreign Policy Research Center, 2004, vol. 1–2(13–14).

232. Sawicki Jan. *Mykolas Römeris ir buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių tautinės problemos. Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 15, Vilnius: Leidykla Eugrimas, 1999.

233. Schrade Ulrich. Międzywojenna Polska myśl narodowa. od patriotyzmu do globalizmu, Kraków: Wydawnictwo Arcana, 2004.

234. Schuman D. L. *Europe on the Eve. The Crisis of Diplomacy 1933–1939*, New York, 1942.

235. Senkus Vladas, Vladas Mironas. *Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai*, Vilnius: Alma littera, 1997.

236. Senn Alfred Erich. *The Great Powers, Lithuania and the Vilna Question 1920 – 1928*, Leiden, 1966.

237. Senn Alfred Erich. The Polish – Lithuanian War Scare, 1927, *Journal of Central European Affaires*, 1961, vol. XXI, No. 3.

238. Seppelt Fr. Ksawer, Löffer Klemens, Zieliński Zygmunt. *Dzieje Papiezy. Od początkow Kosciola do czasow dzisiejszych*, t. 1–2, Poznań: Wydawnictwo Polskie R. Wegnera – Warszawa: Wydawnictwo „Gutenberg-Print", 1997.

239. Siân Reynolds. After Dreyfus and before the Entente: Patrick Geddes's Cultural Diplomacy at the Paris Exibition of 1900, *Problems in French History* [Ed. by Cornick Martin and Crossley Ceri], New York: Palgrave Publishers, 2000.

240. Sierpowski Stanisław. *Piłsudski w Ganewie. Diplomatycznie spory o Wilno w roku 1927*, Poznań, 1990.

241. Skirius Juozas. *Bronius Kazys Balutis*, Vilnius, 2003.

242. Skirius Juozas. Prof. Augustinas Voldemaras – tvirtos užsienio politikos šalininkas (1926 12 16 – 1929 09 19), *Lietuvos užsienio reikalų ministrai, 1918–1940*, Kaunas: Šviesa, 1999.

243. Skirius Juozas. Ekonomistas prof. Vladas Jurgutis – bekompromisinės diplomatijos atstovas (1922 01 01 – 1922 09 28), *Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918–1940*, Vilnius: Šviesa, 1999.

244. Skirius Juozas. Lietuva ir Vatikanas Pirmojo pasaulinio karo metais, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. XXIII, Vilnius: Katalikų akademijos spaustuvė, 2003.

245. Slavėnas Julius P. General Hans von Seeckt and the Baltic Question, *The Baltic States in Peace and War, 1917–1945* [Ed. by V. Stanley-Vardys, R. J. Misiunas], University Park and London: The Pennsylvania State University Press, 1978.

246. Staliūnas Darius. Vilniaus vyskupo E. Ropo veiklos pėdsakais (1903–1907), *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*. T. 7: *Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia*, Vilnius: Katalikų pasaulis, 1994.

247. Stehlin Stewart. A. *Weimar and the Vatican 1919–1933. German – Vatican Diplomatic Relations in the Interwar Years*, Princeton–New Jersey: Princeton University Press, 1983.

248. Strang G. B. War and Peace: Mussolini's Road to Munich, *The Munich Crisis 1938. Prelude to World War II* [Ed. by I. Lukes & E.Goldstein], London–Portland: Frank Cass, 1999.

249. Streikus Arūnas. *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1990)*, Vilnius, 2002.

250. Subačius Paulius. Abipus Nepriklausomybės slenksčio, *Krikščionybės istorija. Du tūkstantmečiai krikščionių pastangų paskleisti žemėje dievo karalystę*, Vilnius: Alma littera, 2000.

251. Subačius Paulius. Palaimintojo atida, J. Matulaitis, *Užrašai*, Vilnius: Aidai, 1998.

252. Szpoper Dariusz. *Sukceszy Wielkiego Księstwa. Myśl polityczna na ziemiach litewsko-bialoruskich w latach 1904–1939*, Gdańsk, 1999.

253. Šalkauskis Stasys. *Raštai*, t. 1, Vilnius: Mintis, 1990.

254. Šalkauskis Stasys. Momento reikalai ir principų reikalavimai, *Židinys. Literatūros, mokslo, visuomenės ir akademiškojo gyvenimo mėnesinis žurnalas*, Kaunas, 1926, Nr. 6–7.

255. Šenavičienė Ieva. *Dvasininkija ir lietuvybė. Katalikų bažnyčios atsinaujinimas Žemaičių vyskupijoje XIX a. 5–7 dešimtmetyje*, Vilnius: LII leidykla, 2005.

256. Šepetys Nerijus. *Litauen im Visier des Dritten Reiches. Ungeschene Geschichte eines Reichprotektorates März-September 1939*, Vilnius: Aidai, 2002.

257. Škirkaitė Edita. Kunigas Juozas Šnapštys–Margalis: gyvenimas ir veikla, *Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 21, 2001, Vilnius: LKMA leidykla.

258. Švec Luboš. *Československo a pobaltské státy 1918–1939*, Praha: Univerzita Karlova v Praze Nakladatelství Karolinum, 2001.

259. Taylor A. J. P. *The Origins of the Second World War*, New York: Atheneum, 1983.

260. Tardini Cardinale Domenico. *Pio XII*, Cittá del Vaticano: Tipografia Poliglotta Vaticana, 1960.

261. Tauber Joachim. Hitlerio – Stalino pakto priežastys ir padariniai, *Genocidas ir rezistencija*, Nr. 2(8), Vilnius: LGGRTC, 2000.

262. Tauran Jean-Louis, The Diplomacy of the Holy See. Why?, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. XXIII, Vilnius: Katalikų akademijos spaustuvė, 2003.

263. Thamer Hans Ulrich. Faschismus, Nationalsozialismus, Autoritäre Regime, *Autoritäre Regime in Ostmitteleuropa 1919–1944* [Herausgegeben von E. Oberländer, H. Lemberg, H. Sundhaussen], Mainz, 1995.

264. *The Baltic States in Peace and War 1917–1945*, [Ed. by: V. Stanley Vardys, R. J. Misiunas], Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 1978.

265. *The Vilna Question. Consultations of M. M. A. De Lapradelle, Louis Le Fur and André N. Mandelstam concerning the binding force of the decision of the Conference of Ambassadors of March 15, 1923*, London: Hazll, Watson and Viney, LD., 1929.

266. Thomas Martin. France and the Czechoslovak Crisis, *The Munich Crisis, 1938. Prelude to World War* II [Edited by Igor Lukes and Erik Goldstein], London–Portland, OR: Frank Cass, 1999.

267. Tyla Antanas. Lietuvių tautos persiorientavimas į naujosios Lietuvos valstybingumą 1917–1918 metais, *Lituanistica*, 2002, Nr. 1(49).

268. Tobin Greg. *Selecting the Pope. Uncovering the Mysteries of Papal Elections*, London: Robson Books, 2004.

269. Tomaszewski S. *Czechosłowacja*, Warszawa: PWN, 1997.

270. Toscano Mario *Designs in Diplomacy*, Baltimore & London: The Johns Hopkins Press, 1970.

271. Trasatti S. *La croce e la stella*, Milano, 1993.

272. Truska Liudas. *Antanas Smetona ir jo laikai*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1996.

273. Turchi Nicola. *Nella Lituania independente*, Roma: Libreria di Scienze e Lettere, 1921.

274. Turauskas Edvardas. Valstybės ir bažnyčios suverenumas, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai 1933*, Roma: LKMA leidykla, 1973.

275. Radensky Paul. Žydų reikalų ministerija ir žydų tautinė autonomija Lietuvoje 1919–1923 metais, *Lietuvos istorijos metraštis 1995*, Vilnius: Pradai, 1996.

276. Rauch von Georg. Geschichte der baltischen Staaten, München, 1977.

277. Read A. *The Deadly Embrace. Hitler, Stalin and the Nazi-Soviet Pact 1939–1941*, London, 1988.

278. Riekhoff von Harold. *German – Polish Relations 1918–1933*, Baltimore and London: The Johns Hopkins Press, 1971.

279. Rosenbaum Kurt. *Community of Fate. German – Soviet Diplomatic Relations 1922–1928*, New York: Syracuse University Press, 1965.

280. Roszkowski W. [Albert Andrzej], *Historia Polski 1914–1993*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1995.

281. Vaičenonis Jonas. Lietuvos kariuomenės modernizacija (1926–1939), *Darbai ir dienos*, t. 21, Kaunas: VDU leidykla, 2000.

282. Vadopalas Vilemas. *Tarptautinė teisė*, Vilnius: Eugrimas, 2006.

283. Vaišnora Juozas Žydų klausimas, Židinys. Literatūros, mokslo, visuomenės ir akademinio gyvenimo mėnesinis žurnalas, Kaunas, 1937, t. XXVI, Nr. 11.

284. Vaišnora Juozas. *I. Jurgio Matulaičio kelias į Vilniaus vyskupo sostą. II. Šventojo Sosto atstovo Ratti vizitas Lietuvoje ir Latvijoje*, New York: Brooklyn, 1982.

285. Vaišnora Juozas. Jurgio Matulaičio kelias į Vilniaus vyskupo sostą. 50 metų mirties sukakčiai paminėti, *Aidai*, 1977, Nr. 3.

286. Vaišvilaitė Irena. Apaštališkojo vizitatoriaus, Adulos titulinio arkivyskupo J. Matulaičio-Matulevičiaus 1926 03 02 laiškas Vatikano Valstybės sekretoriui, kardinolui P. Gaspari'ui, *Naujasis Židinys/aidai*, Vilnius, 1999, Nr. 5/6.

287. Vaišvilaitė Irena. Apie Rytų politiką ir vyskupų skyrimus. Irena Vaišvilaitė kalbina Agostino Casaroli, *Naujasis židinys/aidai*, Vilnius, 1998, Nr. 5/6.

288. Valsonokas Rudolfas. *Klaipėdos problema* (fotografuotas leidimas), Vilnius: Leidybos fotocentras „Vaizdas", 1989.

289. Valkauskas Raimundas. Žydų tautinės autonomijos klausimas Lietuvoje 1919–1926 metais, *Lietuvos istorijos studijos*, Nr. 3, Vilnius: VU leidykla, 1996.

290. Vaščova Žana. Vienas prieš daugumą (Kazio Škirpos kurta saugios Lietuvos koncepcija), *Darbai ir dienos*, t. 30, Kaunas: VDU leidykla, 2002.

291. Vardys-Stanley, V. *Agrression. Soviet Style 1939–1940, Lithuania under the Soviets*, Chicago, 1979.

292. Vardys S. V., Misiūnas R. J. *The Baltic States in Peace and War, 1917–1945*, The Pennsylvania State University Press, 1975.

293. Vaskela Gediminas. *Žemės reforma Lietuvoje 1919–1940*, Vilnius: LII leidykla, 1998.

294. Vilkelis Gintautas. Lietuvos ir Lenkijos priešprieša Tautų Sąjungoje 1926 metais, *Lietuvos istorijos metraštis 1993*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.

295. Viscont Antoine. *La Lituanie et la guerre*, Geneve, 1917.

296. Viscont Antoine. *La Lituanie religieuse*, Paris: Editions G. Cres & – Génève: Edition Atar, 1918.

297. Wandycz Piotr S. *Sowiet – Polish Relations 1917–1921*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1969.

298. Wandycz Piotr S. *Laisvės kaina. Vidurio ir Rytų Europos istorija nuo viduramžių iki dabarties*, Vilnius: ALK/Baltos lankos, 1997.

299. Wasserstein B. *Europa ohne Juden. Das europäische Judentum seit 1945*, München, 2001.

300. Wheeler-Bennett John, Nicholls Anthony. *The Semblance of Peace. The Political Settlement after The Second World War*, New York: St Martin's Press & Macmillan, 2003.

301. Wilanowski Boleslaw. *Działalność prawodawcza papieża Benedykta XV*, Wilno, 1925.

302. Wisner Henryk. *Wojna nie woina. Szkicze z przesłości polsko-litewskiej*, Warszawa, 1978.

303. Wynot Jr., Edward D. *Polish Politics in Transition. The Camp of National Unity and the Struggle for Power 1935–1939*, University of Georgia Press Athens, 1974.

304. Włodarczyk T. *Konkordaty. Zarys historii ze szczególnym uwzględnieniem XX wieku*, Warszawa: Państwowa Wydawnictwo Naukowe, 1974.

305. Wolos Mariusz. *Francja – ZSRR. Stosunki polityczne w latach 1924–1932*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszalek, 2004.

306. Wrzesiński W. *Ruch Polski na Warmii, Mazurach i Powiślu w latach 1920–1939*, Poznań: Instytut Zachodni, 1963.

307. Zetterberg Seppo. *Suomija po 1917 metų*, Vilnius: Pradai, 1993.

308. Zgórniak M. *„Fall Süd-ost"*, *„Fall West"* i *„Fall Ost"*. Niemieckie planovanie wojenno – operacyjne w okresie przygotowań do likvidacji II Republiki Czesko-Słowackiej (X. 1938 – III. 1939), *Prace Komisji Środkowoeuropejskiej* [Red. H. Batowskiego; J. Machnika], Kraków, 1993, t. 1.

309. Zizola Giancarlo. *Il Conclave. Storia e segreti*, Roma: Newton & Compton Editori – Biblioteca de M. Messaggero, 2005.

310. Žalys Vytautas. *Ringen um Identität: Warum Litauen zwischen 1923 und 1939 im Memelgebiet keinen Erfolg hatte. Kova dėl identiteto: kodėl Lietuvai nesisekė Klaipėdoje tarp 1923–1939 m.*, Lüneburg: Verlag Nordostdeutsches Kulturwerk, 1993.

311. Žalys Vytautas. *Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940)*, Vilnius: Versus Aureus, 2007, t. 1.

312. Žalys Vytautas. Stasys Lozoraitis – Lietuvos užsienio reikalų ministras, *Lietuvos diplomatija XX amžiuje*, Vilnius: Vaga, 1999.

313. Žalys Vytautas. Britų diplomatų tarpininkavimas Lietuvos – Lenkijos santykiuose 1934–1936 m., *Iš Lietuvos diplomatijos istorijos. Mokslinės konferencijos pranešimai*, Kaunas, 2000, t. 3.

314. Žemaitis K. Lietuvos ir Vatikano konkordatui – 70, *Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 1998, t. XIII.

315. Žepkaitė Regina. *Vilniaus istorijos atkarpa 1939–1940*, Vilnius: Mokslas, 1990.

316. Žilinskaitė Rima, *Kultūros vieta Lietuvos politiniame gyvenime 1920–1926 m. Magistro darbas,* Vilnius, 2000. [A. Kasparavičius asmeninis archyvas].

317. Žostautaitė Petronėlė. *Klaipėdos kraštas 1923–1939*, Vilnius: Mokslas, 1992.

318. Žostautaitė Petronėlė. Tautininkų ir klerikalų varžybos dėl įtakos švietimo srityje 1927–1940 m., *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, ser. A: visuomenės mokslai*, Vilnius,1987, t. 1(98).

319. *Власть и опозиция. Российский политический процесс XX столетия*, Москва, 1995.

320. *Геополитические факторы во внешней политике России. Вторая полавина XVI – начало XX века,* Москва: Наука, 2007.

321. Григулевич И. Р. *Папство, век XX,* Москва: Политиздат, 1978.

322. Драбкин Я. С. Идея мировой революции и ее трансформации, *История Коммунистического Интернационала 1919–1943. Документальные очерки*, Москва: Наука, 2002.

323. Лебедева Наталья. *Катынь: преступление против человечества*, Москва: Издательская группа «Прогресс» «Культура», 1996.

324. Лечик М. (Marian Leczyk). Во французско-польско-российском треугольнике, 1922–1934, *Советско–польские отношения в политических условиях Европы 30-х годов XX столетия*, Москва: Наука, 2001.

325. *Международный кризис 1939–1941 гг.: от советско-германских договоров 1939 года до нападения Германии на СССР* [Ред. Н. И. Егорова, А. В. Загорский, А. О. Чубарьян], Москва: Издательство «Права человека», 2006.

326. Наджафов Д. Т. *Нейтралитет США 1935–1941*, Москва, Наука, 1998.

327. Невежин Владимир А. *Синдром наступательной войны. Советская пропаганда в преддверии «священных боев» 1939–1941 гг.*, Москва: АЙРО – XX, 1997.

328. Поздеева Л. В. Британская политика по дневникам советского посла И. М. Майского. Из записей 1938–1941 годов, *Россия и Британия. В мире английской истории*, Москва: Наука, 2002.

329. Попов В. И., *Современная дипломатия. Теория и практика,* Москва: Международные отношения, 2006.

330. Ржешевский О. А. Уинстон Черчиль в Москве (1942 год). Документальный очерк, *Россия и Британия. В мире английской истории*, Москва: Наука, 2002.

331. *Россия и Ватикан,* Москва: Наука, 2007.

332. Случ Сергей. *Германо-советские отношения в 1918–1941 гг. Мотивы и последствия внешнеполитических решений*, Москва: Наука, 1995.

333. *Советско-польские отношения в политических условиях Европы 30-х годов XX столетия,* Москва: Наука, 2001.

334. Токарева Е. С. *Фашизм, церковь и католическое движение в Италии, 1922–1943*, Москва: Институт всеобщей истории РАН, 1999.

335. Улунян Ал. А. Коминтерн и Балканы: революционная геополитика 1919–1938, *История Коммунистического Интернационала 1919–1943. Документальные очерки*, Москва: Наука, 2002.

336. Хибберт Кристофер. *Бенито Муссолини*, Москва: РОССПЭН, 1996.

BETWEEN POLITICS AND DIPLOMACY THE HOLY SEE AND THE REPUBLIC OF LITHUANIA

Algimantas Kasparavičius

Summary

Regrettably, the present Lithuanian historiography with its moderation typical of the northern character and very similar geopolitical orientation cannot boast of more serious researches into political-diplomatic relations of Lithuania in the 20th century with France, Great Britain or Austria. The south-western region, i.e. Italy, Spain, Portugal and former Yugoslavia, which is even more distant to Lithuanians in geopolitical and cultural terms, has been discussed even less. Therefore, our task is to attempt and at least slightly change such situation of our historiography: to revive the long-forgotten political-diplomatic relations of Lithuania in the 20th century with one of the leading moral forces of the Western civilisation – the Holy See. Analysing political-diplomatic problematic issues of Lithuania and the Vatican, it was impossible to leave out Italy whose relations with the Holy See were extremely intricate in the first half of the last century, yet the experiment of the Italian right-wing political thought called fascism then seemed to fascinate some of the right-wing activists in Lithuania in various aspects.

Catholic nature of the Lithuanian society and the nation-state creation model in 1918–1940 shaped the dilemma of relations between Lithuania and the Holy See which was briefly noted and described in Lithuanian and foreign historiography in quite different terms. Some concepts of historiography have been referred in our study in one way or another as the main aim of this work is to attempt to critically highlight the often strained relations of the Holy See and Lithuania, the major dilemmas and their solutions as well as their significance to the Republic of Lithuania during the interwar period referring to the documents kept at the Lithuanian Central State Archives, the archive of the Lithuanian Embassy at the Holy See in Rome, the Russian Federation Foreign Policy Archives and published sources.

However, being certain about relativity of historical research, in writing this book we did not try to shun a subjective search for our study object and interpret

some facts and events more freely as well as combine data and construe text in somewhat unusual manner for Lithuanian historiography. Adhering to the key principles of historicism, our main focus was not on the abstract, unfeeling and colourless visionary process and its "reconstruction", but on particular things, in our opinion spacious, full of substance political facts, telltale and symbolic details of diplomacy. Perceiving history as a live dialogue of present days with the past and following specific features of the chosen topics, we did not attempt to reveal our position entirely in each case or claim some stead-fast historical truths. The text is often left with hints, reticence, doubts or meaning nuances, ethical and emotional implications. Thus, more active readers are provided with a greater space to look for answers independently reading between the lines and participate in picturing the scenes of history. Chronological backbone of the book is made of the period between the two world wars, but in some cases in order to provide a broader explanation of the problem, especially discussing prehistory or continuity of events, this rule is broken and the boundaries stretched.

We hope that upon Lithuania becoming a consummate subject of the European Union and promoting common European, universal Christian values, the problems tackled in the book will echo the actual issues of the beginning of the 21st century. This is particularly important given the present relations of Lithuania with the Holy See, a desire of Lithuanians to step out of the past shadows, a wonderfully caring and thoughtful attention of John Paul II and his heir Benedict XVI to our civic nation and national state which offer considerable hope for optimism.

Revival of the Lithuanian state after the *Great War* (1914–1918), its becoming a consummate subject of international relations and establishment in the international arena was complicated. Close state relations with Poland, developed in the earlier centuries, and subsequent subordination to the Russian Empire for over a hundred years predetermined a number of problems in re–establishing and maintaining statehood of Lithuania. Experiencing the process of revival the Lithuanian state was forced for a certain period to resist intentions of both Warsaw and Moscow to expand their sovereignty to Lithuania. In addition, the process of forming the territory of the Republic of Lithuania encountered difficulties with Germany, the sovereignty of which had included western Lithuanian lands and the only seaport of Klaipėda for over 500 years. Under such circumstances Lithuanians made efforts to find geographically more distant, yet politically more durable international support for establishment of their statehood. Small wonder that in the beginning and the first half of the 20th century in addition to Great Britain, France, the Baltic States and a few Scandinavian states, the Vatican, and in some cases Italy, became some of the most relevant, important and reliable partners of the Republic of Lithuania in the international scene of Europe.

Although the impact of the papal state on international relations and on the so–called *high politics* as well as influence in secular matters of Europe in the early 20th century declined in comparison with the previous centuries, the Vatican still in many instances remained the most respectable spiritual and moral authority for the entire Christian-Catholic world. The moral authority of the Holy See for Lithuania of that time was twice as significant. Small in terms of the territory, population and natural resources, the Republic of Lithuania in tackling international problems could not compete in political influence or military power with its neighbours. Therefore, the priority was mostly given to issues of morality, international law and justice and the state was often ready to solve problems of interstate or foreign politics by diplomatic negotiations and international treaties rather than by force. Such approach was highlighted already in the agenda statement of the first government of the revived Lithuania in November 1918. Moreover, the Lithuanian government was forced to establish and maintain steady interstate relations with the Vatican, seek its support in one or the other matter because of certain aspects of domestic policy and socio-cultural situation in Lithuania: the confessional and national constitution of residents and heritage of earlier historical ages as well as intricate political twists and turns left the country with the irrational and scattered organisational–administrative structure of the Lithuanian Catholic Church (formally divided among four states) which was clearly in need of modernisation. Though in the beginning of the 20th century Lithuanian Catholics constituted the absolute majority of residents in the Republic of Lithuania, there was no archdiocese centre in the territory of Lithuania until mid–1920s. Since the times of subordination to the Russian Empire, the Samogitian and Vilnius dioceses belonged to Mogilev archbishop who after overturn of Bolsheviks in Russia from 1918 actually resided in Warsaw. Seinai diocese belonged to Warsaw church province and Catholic parishes of Klaipėda region were a part of Varmia diocese and legally subordinate to Breslau metropolis in Germany. Thus, save for the residency of the Samogitian bishop in Kaunas, other historically Lithuanian diocesan centres, i.e. Vilnius and Seinai, were outside the territory of the Republic of Lithuania. In other words the absolute majority of citizens of the national state, namely Lithuanian Catholics, in terms of their confession were subordinate to spiritual centres abroad.

Furthermore, the relations of the Republic of Lithuania with the Holy See during the interwar period were clearly fostered by socio-cultural factors as well. The most common social segment in Lithuania was a *parish* where a Catholic priest was the most respectable authority of the community. In such context the majority of famous diplomats, activists of culture and politics of Lithuania of the interwar period were raised in Catholic families where parents inoculated their children with

love for their homeland and Catholic traditions, private and public life principles based on Christian moral, ethical and aesthetical norms. Therefore, it is no coincidence that during the twenty years of independence of the first republic the youth organisations (Ateitininkai and Pavasarininkai Federations) were among the most numerous and influential in the region. The press with Catholic tendencies was on its peak. The socio-cultural and political-diplomatic elite of the reviving state often had direct links with the Catholic Church. The most famous ideologists of the first republic, Professor of Philosophy Stasys Šalkauskis and Doctor of Philosophy Antanas Maceina, mostly focused on Christian philosophy and generated its more or less original Lithuanian equivalents. A relation between man and God in the process of history, both individual and institutional, was one of the key objects of thinking for these Lithuanian philosophers.

Quite a number of politicians of the first Republic of Lithuania, including members of the State Council and parliament or ministers, had more or less theological education or were practicing priests. Four out of twenty signatories of the Independence Act of February 16 were priests. One of them – a prelate and later bishop – Justinas Staugaitis was active in the highest circles of power during all the years of parliamentary democracy: he was chairman or vice-chairman in the Constituent Assembly, the First and Second Parliament. Very effective parliament members of that time were priests Juozas Vailokaitis and Mykolas Krupavičius. In early 1920s the latter was known both for his passionate speeches with patriotic or felicitous social orientation delivered from the Seimas rostrum, and for the quite professionally prepared and implemented land reform. Even his political opponents, social democrats and populist socialists, had to acknowledge the credit of priest M. Krupavičius in the land reform of Lithuania.

During all the years of parliamentary democracy in Lithuania (1920–1926) the Christian democrats (with their party ideology mostly based on the authority of the Catholic Church) remained perhaps the most influential political power in the country. Although after the authoritarianism was established in Lithuania in early 1927 the role of the Lithuanian Christian Democratic Party (*Lith. LKDP*) and politically active confessional intellectuals in the political life has decreased, it nevertheless remained significant. For instance, in late 1930s with the approaching international crisis in Europe, even two governments in a row were led by one of the nationalists' leaders, priest, prelate Vladas Mironas.

It is noteworthy that even three out of eleven interwar foreign ministers of Lithuania had higher theological education and one had incomplete theological education. Doctor of Economy Vladas Jurgutis and Doctor of Philosophy Mečislovas Reinys were practicing Catholic priests. Dr Juozas Purickis, who steered the foreign

policy of Lithuania from June 1920 to December 1921, had graduated from Petrapilis Theological Academy and had been ordained priest. Yet later, apparently failing to find his true calling, he changed profession and turned laic: a politician and a journalist. In the mid–1920s PhD priest Mečislovas Reinys was at the wheel of foreign policy and diplomacy for some time and later he was replaced by Dr Leonas Bistras who in his youth had a dream of becoming a Catholic priest and a Marion monk. It is quite likely that such experience of the ministers had impact on Lithuanian foreign policy, diplomatic work and relations with the Holy See.

Shortly after the *Great War* when Pope Benedict XV began shaping and harmonising the "Church – state" relations with the new states, the Holy See due to various reasons was interested in cooperation with the north-easternmost European Catholic country. The Vatican was primarily interested in Lithuania for its geopolitical position and confessional structure of its population. Effective confessional and secular cooperation with the Lithuanian government was necessary for the Holy See so as to duly pursue its obligation to take care of spiritual leadership of the Catholics in the country. Moreover, the expansion of socio-political radicalism following the *Great War* in the Central and Eastern Europe (first of all in Russia) in the form of revolutions and uprisings hit the Church in Russia and threatened corner-stone values of Christian culture and Catholicism as well as their structures outside Russia. Therefore, it is not by accident that in such context the Vatican tended to see Lithuania – in one or the other geopolitical configuration – as a more reliable guardian of Christian culture and Catholic values or even as a certain "outpost of Catholicism" to cite Pope Pius XI – in this politically unstable corner of the Eastern Europe.

One of the key political tasks of the Republic of Lithuania attempting to re-establish the state after the *Great War* was „<...> adhering to the ethnographic principle with the necessary economic modification with access to the seas via <...> Klaipėda <...> and with the capital in Vilnius" to form the territory of the state, gain international recognition *de jure* and become a consummate subject of international relations. Pursuing this territorial agenda of the state and the complicated task of international recognition *de jure*, the position of the Vatican was important. It should be noted that the Holy See was probably one of the first Western states to understand the Lithuanian expectations of national statehood and it is possible to claim that it was one of the first to give provisory support for such idea. In autumn 1917 the Lithuanian Conference assembled in Vilnius and finally *de facto* steered the political development of Lithuania towards reestablishment of independence of Lithuania. In reaction Pope Benedict XV sent his apostolic blessing and the secretary of state of the Vatican Cardinal Pietro Gasparri wished Lithuania "to flourish and achieve all

kinds of progress". Such attention of the Vatican was significant and Lithuanian activists remembered it for along time.

In the spring of 1918 with storms of the *Great War* still rampaging through Europe, Benedict XV established an Apostolic Nunciature in Poland and appointed Achille Ratti, the prefect of the Vatican Apostolic Library, to act as an apostolic visitor for Poland, Lithuania, Latvia, Estonia and several other countries of the former Tsar Empire. In the last days of April the same year A. Ratti came to Warsaw still occupied by Germans to find a complicated political-confessional situation. The worst situation was in the lands formerly ruled by the Tsar Russia. However, the budding diplomat of the Holy See, modestly referring to himself as "*del politico dilettante*", did not stand watching, but soon penetrated the intricate knot of international and interstate relations in this corner of Europe and attempted to untie it. Firstly, the Pope's envoy got acquainted with the Catholic life in Poland and aspirations of the most influential political forces of Poland. Later he examined the situation of the Catholic Church in Lithuania, Latvia, Estonia and Finland. He took an active interest in Catholic matters in Belarus, Ukraine and the Bolshevik Russia. Understanding political vulnerability of re–emerging national Eastern European states, their dangerous nationalistic tendencies and possible outside threats, A. Ratti encouraged political cooperation of these countries, to some extent supported the idea of the *Baltic Entente*, which could increase international weight and security of the states under formation. The successful apostolic and diplomatic work of A. Ratti is evidenced by the fact that already in summer 1919 he was promoted. Shortly after the Holy See recognised Poland *de jure*, Pope Benedict XV in summer 1919 nominated A. Ratti the titular archbishop of Lepant and nuncio for Poland, leaving him also an apostolic visitor for Lithuania.

It was in Warsaw where the nuncio-apostolic visitor had a chance to learn Lithuanian political tendencies and collisions of Lithuanian-Polish relations more closely which was primarily rendered to him by Polish activists and later by Lithuanian priests who came to Warsaw. In May 1919 Canon Dr Jurgis Narjauskas visited the Polish capital delegated by Seinai Bishop Antanas Karosas. He met the Vatican envoy and extended him the bishop's invitation to visit Lithuania and Seinai, also expressed a firm political position of Lithuanians to abstain from uniting into one state with Poland "under any circumstances and conditions". The same year in Warsaw A. Ratti talked to Lithuanian priest Leonas Kulvietis, met representatives of the local Lithuanian community, who presented him a political memorandum requesting patronage of the Holy Father for Lithuanian political goals. The Vatican diplomat made some independent efforts to learn about the distant "north" country and get a close look at the matters of Lithuania: he read such studies as *La Lituanie*

et la Guerre and *La Lituanie religieuse*, trying to follow information about disagreements between Lithuania and Poland in Paris Peace Conference as highlighted by Italian, German, and French press, analysed the still unclear positions of the Great Powers with regard to the conflict. Furthermore, due to the unstable political situation in the region, frequent war operations, tense relations between Lithuania and Poland, as well as not a very favourable view of Polish episcopate and political elite concerning independence of Lithuania the apostolic visitor's visit to Lithuania was far from prompt.

Archbishop A. Ratti, under patronage of Józef Piłsudski, the field marshal and the head of the Polish state, in late January 1920 went for his first visit to Vilnius, which was under the Polish government control for nearly a year. The diplomat of the Holy See, the would-be Pope Pius XI, spent there almost a week: visited Vilnius bishop Jurgis Matulaitis-Matulevičius and met with the cathedral chapter, talked to Marshal J. Piłsudski and his people, local priests, heads of the city, intellectual elite and residents. He visited the Lithuanian boys gymnasium, located in the very centre of the city. He also visited the local seminary for priests, the University, churches of Sts. Johns', St. Ann, St. Casimir, Bernardines Church and Church of Apostles Peter and Paul, other local places of interest and even climbed Gediminas castle hill covered with snow and ice. Those who saw him claim that admiring the ornate baroque and harmonious architecture of the Church of Sts. Peter and Paul, the nuncio described it as "the most obvious" triumph of the Italian art in this north-eastern country of Europe.

After visits in Vilnius the diplomat of the Holy See left for Kaunas, the interim capital of Lithuania. As Lithuania and Poland were feuding and there were no direct transport means between the countries, the diplomat of the Holy See had to change several trains and ride for hours at the temperature of nearly minus thirty degrees Celsius. Already a pope, Achillo Ratti would recall such "notre aventure à la porte de Kaunas" with a sad smile during the audiences of Lithuanian diplomats.

On 29 January 1920 the nuncio was accompanied from Vilnius to Kaunas by his personal secretary Ermenegildo Pellegrinetti and representatives of Vilnius bishop. At Kaunas railway station the Vatican diplomat was met by official representatives of secular and spiritual authorities: President Antanas Smetona, chairman of the Lithuanian State Council Stasys Šilingas and vice-chairman prelate Justinas Staugaitis, foreign minister Prof. Augustinas Voldemaras, the bishop of Samogitians Pranciškus Karevičius, the head of the Ministry of Defence, the commandant of Kaunas, etc. At the mansion of the Samogitian bishop the dinner was organised to honour the guest. On 30 January A. Ratti celebrated Mass at the cathedral of the Samogitian episcopate, visited the local seminary for priests and the Benedictine nunnery, and

exchanged visits with the state president and foreign minister. The Lithuanian secular and spiritual authorities requested the Vatican to appoint as soon as possible a separate diplomat from Poland and to recognise the Lithuanian state *de jure*.

To some extent politically planned diplomatic activities of A. Ratti in 1918–1921 helped the countries in question to achieve better understanding of each other and establish diplomatic relations. It was with A. Ratti's assistance that at the end of 1921 the Holy See detached matters of the Baltic States from the jurisdiction of the nuncio in Poland and appointed a separate apostolic visitor for Lithuania, Latvia and Estonia. It was a Jesuit monk, Prof. Antonino Zecchini. In the middle of the autumn of 1922 the Vatican took a further significant step to meet political aspirations of Lithuania and other Baltic countries. The apostolic visitor in the Baltic States Prof. A. Zecchini was ordained the title archbishop of Miro and on 25 October 1922 appointed the apostolic delegate of the Vatican for Lithuania, Latvia and Estonia with a permanent residence in Kaunas. In taking this decision at the Vatican State Secretariat, K. Bizauskas (the chargé d'affaires of Lithuania) was promised that should any of the three Baltic States established regular diplomatic relations with the Holy See, Prof. A. Zecchini could be "accredited as an inter-nuncio" in that country. Such promise meant that the Vatican regarded the Baltic States in the international arena as its steadier partners and appointed for them though not a diplomat but an official with a certain higher status in the curia of Rome. Establishment of the apostolic delegate's permanent residence in Kaunas, at Aukštoji Panemunė, showed that the Vatican finally recognised the authority of the Catholic Lithuania. This event was yet another victory of the Lithuanian national state in the international arena. Moreover, establishment of the apostolic delegate in the interim capital strengthened international positions of Lithuania and it may be said that brought the Republic of Lithuania as close as possible to the most welcome international recognition *de jure* by the Vatican.

On 10 November 1922 the Holy See, urging to "agree kindly" with Poland, finally recognised the Republic of Lithuania *de jure*. Such decision indicated that the Vatican had quite an objective view of relations between Lithuania and Poland, assessed tendencies of international politics and Lithuanian aspirations in terms of a nation, citizenship and state based on the actual situation and pursued a quite wise, pragmatic ecclesiastical-secular diplomacy. It is noteworthy that the Holy See recognised the Republic of Lithuania *de jure* a few weeks earlier than the Great Powers of Europe (France, England and Italy). Thus, it is almost a formal reason to claim that in the twisted road of international recognition of the Republic of Lithuania *de jure*, the Vatican diplomacy at the last moment outpaced by one step the most

influential political powers of Europe and even briefly joined the vanguard of supporters of independent statehood of Lithuania.

In the middle of summer of 1919 the Vatican agreed for the government of Lithuania to appoint its representative at the Holy See and commence forming a legation. Canon Dr Jurgis Narjauskas became the first envoy of the Republic of Lithuania at the Holy See. Having settled in Rome in October 1919 Dr J. Narjauskas undertook active diplomatic work: promoted creation of the legation, developed contacts with the local diplomatic corps, officials of the Holy See State Secretariat, local politics, activists of society and culture, because that was the only way to initiate a successful diplomatic campaign abroad and promote propaganda of the Lithuanian statehood. Moreover, as the legation at the Holy See established by Dr J. Narjauskas for over a year was the only Lithuanian diplomatic institution in the Apennine peninsular, it represented interests of Lithuania *de facto* not only at the Vatican, but also at the Kvirinal. Dr J. Narjauskas was a frequent visitor at the Ministry of Foreign Affairs of Italy and Italian officials regarded him as a representative of the Lithuanian government. After the *Great War* the international position and role of Italy in the political arena of Europe were quite thrilling. Italy as well as France and Great Britain formally won the war and obviously claimed the status of a great power in the *Old Continent.* Along with other great powers of Europe which won the war, Italy was one of the founders and a member of the permanent Council of the most significant institution of that time – the United Nations. Moreover, the Italians together with the British, French and Japanese were participants of an influential international institution – the Conference of Ambassadors that functioned for an extended period. Thus, although around 1920s the political weight and diplomatic influence of Rome in Europe was far from that of Paris or London, the role of Rome in shaping the geopolitical architecture of post-war Europe was more than noticeable. Italy participated in all international conferences of greater importance, its word in taking the major political decisions in Europe was not among least important. Moreover, all the key political conductors of Europe after the Treaty of Versailles (French and British, later British and French) tried to take into consideration the Italian position to some extent.

In the beginning of March of 1920 Italy recognised the Republic of Lithuania *de facto*. It should be noted that the Italian government recognised statehood of Lithuania *de facto* slightly earlier than, for example, France, which did that on 11 May 1920, or Poland, which recognised Lithuania *de facto* on 4 July 1920. The spring of 1920 was marked with certain political-diplomatic signs showing that Italians may sooner than other countries of the Western Europe recognise Lithuania *de jure* as well. However, this political advance of Italians at that time remained

unrealised. During the period in question Italy unilaterally tended to maintain a more favourable political position with respect to Lithuania and other Baltic States than partners of Italy in the permanent Council of the United Nations or the Conference of Ambassadors: British and French. In addition, the troupe of the Great Powers of Europe at that time gave Italy a role of an extra or that of a poor distant relative and Italians did not dare and could not cross the limits of such functions. Therefore, Italy did not become the leader in the case of international recognition of the Baltic States, although most probably it had such intentions, because their successful implementation would have fortified the image of Italy as the great political power in Europe and would have obviously symbolised emancipation of the Italian political thought. Yet for Italy to take up a greater challenge in the international scene and to become an innovator in the road of recognition of Lithuania *de jure*, Italian ambitions were not enough: diplomatic talent and efforts of the other interested party also were necessary. Meanwhile Lithuania or rather its young diplomatic corps proved to be still unable to make optimal use of the eventual political benevolence of the Italian government – in spring 1920 Lithuania did not have even its diplomatic mission at the government of Italy.

In spring 1922 shortly after passing of Benedict XV and Pius XI becoming the pope, Lithuania replaced its diplomatic representative at the Holy See. In March 1922 Canon Dr J. Narjauskas was recalled from the position and Kazimieras Bizauskas, a young (in his early 30s) but energetic, very ingenious, pragmatic and already experienced politician was appointed instead. Before Rome and beginning of his new phase of life, a career of a diplomat, K. Bizauskas had already been widely known in Lithuania: he was a signatory of Independence Act of February 16 and a member of the Constituent Seimas, the minister of culture and one of the founders of Lithuanian Ūkio bankas (bank) as well as an activist of the Lithuanian Christian Democrats. Appointment of K. Bizauskas to Rome intensified relations of Lithuania and the Vatican to some extent and work of Lithuanian diplomatic corps at the Holy See. Perhaps the greatest contribution of K. Bizauskas to the history of relations between Lithuania and the Vatican was finalising the idea of a concordat. Already at the end of summer or beginning of autumn of 1922 a draft of Lithuania – the Vatican concord was prepared. Its author was the Lithuanian *chargé d'affaires a.i.* at the Holy See K. Bizauskas. The draft compiled by the Lithuanian diplomat consisted of thirty articles. The draft focused not only on the legal position of the Catholic Church in Lithuania, but also on social issues. Abstaining from a more detailed analysis of other articles of the concordat, it may be briefly stated that all of them were rather weak in terms of politics, unprofessional in terms of law and illiterate in terms of culture.

Although a concordat is usually considered to be a treaty between two sovereign powers, in terms of its content such document differs from ordinary international treaties as it defines only legal terms of managing of various church communities in the state. Thus, formally it does not depart from the law of the state to the sphere of the international law. The Catholic Church only based on established traditions, precedents and its moral authority could negotiate some power from governments of separate states so that exclusively domestic matters of such states would not be handled by their governments unilaterally. Therefore, the imperative of the concordat as an international treaty rises specifically from such agreement.

It is noteworthy that during the papacy years of Pius XI characterised by particularly high international activity of the Vatican, conclusion of concordats was one of strategic tasks of the Holy See in the international sphere. Over twenty concordats or equivalent agreements were concluded during the pontificate years of Pius XI defining rights of the Catholic Church in individual states and regulating relations of the Church and the state as well as a legal status of believers. The interwar concordats differed from previously concluded documents as the former granted the Vatican right to appoint bishops more freely and regulated apostolic activities of secular people in the hierarchy of Catholic management, i.e. recognised functioning of the Catholic Action. From the broader historical perspective in my opinion it may be claimed that such policy of the Holy See or rather of Pius XI as a consistent attempt to base relations of the Church and the state on enactments and law was beneficial for maturity of a civic-legal sense and formation of civil – public and legal states in the world.

However, negotiations of Lithuania and the Vatican regarding conclusion of the concordat were regrettably slow. Neither Lithuania, nor the Vatican showed greater interest until late 1920s. The attention of the reviving Lithuanian state for the Vatican is well evidenced by the fact that in autumn 1923 when K. Bizauskas was recalled from Rome and sent to Washington, the mission of Lithuania at the Holy See did not have a leader for over a year. During this period the issue of concluding the concordat was not touched either. Only at the close of 1924 artist Juozas Macevičius was appointed envoy at the Vatican. And even though he energetically undertook his functions, much was lost and it was already impossible to change the course of events. The negotiations of Poland and the Vatican regarding conclusion of the concordat with an aspect adverse to Lithuania had progressed too far. The concordat concluded by Poland and the Vatican on 10 February 1925 in Rome attributed Vilnius diocese to the Polish church province and passions flared in Lithuania with lots of angry arguments complicating diplomatic relations of Lithuania with the Holy See. Metaphorically speaking, some provisions of the concordat between Poland

and the Holy See emotionally blasted the government of Lithuania and its radically national public. Results of such emotional mutiny against the Vatican were deplorable: in the beginning of summer 1925 the representative of Lithuania J. Macevičius had to leave his diplomatic service in Rome and apostolic delegate archbishop A. Zecchini was forced to leave Kaunas under rather awkward circumstances.

Early in 1925 the Lithuanian government was sunk in a deep crisis of diplomatic relations with the Holy See. In spring 1926 in the attempt to find ways to resolve the crisis and preparing for the reform of the church organisation in the country, the Lithuanian government led by Christian democrats tentatively observed experience of some other countries in developing relations with the Holy See, first of all Czechoslovakia, Germany and Hungary. It monitored and analysed the rather complicated relations of fascist Italy with the Hoy See, development and prospective solutions of the so–called *issue of Rome*. Experience of Italy in the period in question could have seemed worthy to the government of Lithuania for two reasons: a) the Catholic Italy did not have diplomatic relations with the Holy See at that time and was only searching for possibilities to develop such relations; b) a closer view of problems in the relations between the Vatican and Italy could provide new impulses or prompt the Lithuanian diplomatic corps additional courses of action bearing in mind the future and possible complicated negotiations for establishment of the Lithuanian church province and conclusion of the concordat.

The diplomatic relations of Lithuania and the Vatican were brought to a more or less steady course in spring 1926 by the new apostolic visitor of the Holy See, titular archbishop of Adula Jurgis Matulaitis-Matulevičius, whose efforts resulted in establishment of a separate Lithuanian church province. The decision of Pius XI to send archbishop J. Matulaitis-Matulevičius as an apostolic visitor with a special mission to Lithuania was an insightful and successful step of the Pope's diplomacy, which was also highly beneficial for the interested parties. Considerable professional experience and competence, moral thoughtfulness and commitment, devoted altruism, exceptional civil tolerance of J. Matulaitis along with the diplomatic talent, which emerged already during the mission, were the factors determining success of the organisational reform of the Lithuanian Catholic Church. The majority of the facts and circumstances learned during the research allow concluding that the role of archbishop J. Matulaitis in the history of establishing the Lithuanian church province was decisive. Implementing the organisational modification of the Lithuanian Catholic Church, which was promoted by his efforts, had a tremendous significance to the Republic of Lithuania.

Following announcement of 4 April 1926 bull of Pius XI *Lithuanorum Gente* the Catholic Church in Lithuania became a unified, modern confessional body,

directly without any exterior intermediaries subordinate only to the Holy See. It brought opportunities to publish objective ecclesiastical laws for the entire church province, organise ecclesiastical synods and conferences of bishops. Such organisational renaissance of the Lithuanian Catholic Church remarkably improved conditions for spiritual leadership of believers, intensified spiritual and cultural life of Catholics in Lithuania. New sources or assemblies of confessional and spiritual culture began developing in the towns, which after the reform became archdioceses, centres of dioceses and prelature. Furthermore, establishment of the Lithuanian church province evidenced historical maturity and institutional autonomy of the Lithuanian Catholic Church and a remarkable victory of the entire Lithuanian Catholic community. Moreover, the reform strengthened foundations of Lithuanian national statehood, because to some extent it corresponded with the Lithuanian territorial vindications of that period, fostered political consciousness and political consolidation of citizens of the First Republic, promoted political culture, improved the international image of the Lithuanian national state and the twisted diplomatic relations of Lithuania and the Vatican. The act legalising the Lithuanian church province, namely the bull of Pius XI *Lithuanorum Gente,* became the legal document of Lithuania that was effective for the longest period of time in the 20th century. Almost at the same time the Holy See agreed to establish its inter-nunciature in Kaunas and appointed Lorenzo Schioppa, one of the best and most prominent diplomats of its mature generation, title archbishop of Constantinople and Mocisso, as an inter-nuncio to Lithuania. However, due to sudden turn of unfavourable political circumstances, the Vatican inter–nuncio could come to Lithuania only after a year.

Yet general election to the Third Seimas on 8–10 May 1926 in Lithuania became a new pitfall in the road of relations between Lithuania and the Vatican. To be more exact their somewhat unusual results and radical change of certain political priorities in the country were to blame. The new centre-left coalition government of populists and social democrats supported by a faction of national minorities in the Parliament commenced its work on 15 June 1926 and undertook not only rapid liberalisation of laws, expansion of democratic freedoms, energetic reforms of separate spheres of public life, for instance, the political police and army, but resolved to undermine the political influence of the Lithuanian Christian Democratic Party, which had run the country for years, and lessen the role of its active supporter the Catholic Church. The centre–left government not only arrogantly refused to renew diplomatic relations with the Holy See and accept the apostolic inter-nuncio to Lithuania, but also categorically refused to recognise the newly established Lithuanian church province with all pertaining consequences. The results of such ill-considered and unbalanced policy in the Catholic country were deplorable to say the least: already at the end

of the same year the Cabinet led by Prime Minister Mykolas Sleževičius lost confidence of the public and triggered campaigns of radicals against it. On 17 December 1926 the political coup d'état effected by right-wing militaries in interim capital Kaunas not only toppled down the left-wing centre government, but also changed the course of Lithuania radically from liberal parliamentary democracy to authoritarianism.

The military-political coup d'état of 17 December 1926 in Kaunas changed the course of domestic politics development: it interrupted the budding tradition of liberal democracy and redirected the just reborn state to the rougher road of authoritarianism and modified political – diplomatic relations of the First Republic with foreign states. History professor Augustinas Voldemaras running the second term as the prime minister and foreign minister undertook rapid, somewhat drastic and hectic highlighting of foreign policy. Viewing the sequence and logic of his actions in the international sphere in the first half of 1927 seems that the prime minister primarily worked for the three strategic tasks: a) to change the image of the country in the West shaped with an extreme slant following the 28 September 1926 visit of M. Sleževičius to Moscow and signing the bilateral nonaggression pact of Lithuania and the Soviet Union, which dramatically conflicted not only with the spirit of Locarno pacification agreements but also with an objective of the Western great democracies to block the Russian Bolshevism geopolitically; b) to search for an alternative for the unsuccessful Lithuanian foreign policy model equally inclined towards depression and Bolshevik Russia, which developed after the 15 March 1923 decision of the Conference of Ambassadors regarding the eastern borders of Poland; c) to boost the international authority of the First Republic and promote economic, political and cultural approach to the Western states. In implementing such agenda, the renewal of diplomatic relations with the Vatican and conclusion of the concordat were among top priorities.

In the attempt to employ sympathies of ample Catholic traditional public, fortify the domestic and international position of its regime and in such a way to institutionalise its power, the coalition government of nationalists and Christian democrats steered by President Antanas Smetona along with Prime Minister and Foreign Minister Prof. Augustinas Voldemaras was truly interested to improve political – diplomatic relations with the Holy See. Therefore, already in the beginning of January 1927 it showed initiative to renew diplomatic relations with the Vatican and even urged conclusion of the concordat as that process hopelessly came to a standstill during the six months of M. Sleževičius' Cabinet. In early 1927 the Christian democrats, coalition partners of the post-coup government, encouraged the latter to smooth relations with the Holy See as well. In addition, improvement of relations

with the Holy See had to consolidate positions of the Republic of Lithuania in the international arena.

With such course of events in spring 1927 the two states regulated their diplomatic relations and exchanged envoys: the said inter-nuncio archbishop L. Schioppa came to Lithuania and Dr Jurgis Šaulys, an experienced, high-principled and talented Lithuanian diplomat, was sent to work at the Vatican. On 27 September the same year the concordat between Lithuania and the Vatican was concluded. Its documents in Rome were signed by the Lithuanian Prime Minister and Foreign Minister Prof. A. Voldemaras and the Vatican Secretary of State, Cardinal Prof. P. Gasparri. As later indicated in the report of the Ministry of Foreign Affairs, by concluding the concordat with the Holy See the Lithuanian government "pursued its intention to provide firm and favourable legal grounds for relations between the Church and the State, justly establish rights and duties of the Church in the state so as to restore harmony which had been interrupted by a misguided step of the Vatican in Vilnius case (concluding the concordat with Poland) and by an ambitious participation of a substantial part of the Lithuanian clergy in battles of parties".

Conclusion of the concordat between Lithuania and the Vatican was a significant event in the interwar history of Lithuania. The concordat laid legal foundations for the civilised existence of the Catholic Church in the country, established rights of believers and duties of the state and left a certain legal slot for territorial vindications of Lithuanians. Moreover, a successful conclusion of the concordat reinforced the domestic position of Prof. A. Voldemaras' authoritarian government balancing on the verge of collapse as it gave grounds for hope that the right-wing opposition would be deprived of one more ace of trumps in attacking the government, namely the staggering relations between the Church and the state. The government also expected to win sympathies of at least a part of the clergy. Such tactics proved useful for a while. Conclusion of the concordat opened new vistas for diplomatic cooperation between Lithuania and the Vatican: discussions were opened concerning construction of a new building for nunciature in Kaunas, matters of confessional education, problems of believers in Bolshevik Russia and possibilities of Lithuania to affect them in any positive way. Furthermore, in the beginning of 1928 the Holy See increased its diplomatic representation in Lithuania: inter-nuncio L. Scchiopa in Kaunas was replaced by nuncio Ricardo Bartoloni.

However, successful cooperation of Lithuania and the Vatican was brief. At the close of 1929 serious disagreements concerning interpretation of certain articles of the concordat occurred. Attempts of the authoritarian government of Lithuania to restrict political and civil freedoms in the country caused dissatisfaction of both the Lithuanian Christian democracy and local Catholic priests. The conflict of the

authoritarian government with the Church had a negative impact on diplomatic relations of Lithuania with the Vatican. The peak of this sad conflict was reached in June 1931 when the authoritarian government ousted nuncio R. Bartoloni from Lithuania. With such course of events the Lithuanian envoy at the Vatican Dr J. Šaulys had to leave his post as well. However, this time diplomatic relations between the countries did not break, although declined substantially. Following this conflict the Vatican did not send high-ranking diplomats (nuncios or inter-nuncios) to Lithuania for several years. Lithuania adopted a similar approach. Lithuanian interests at the Holy See in 1931–1932 were defended only by *Charge d'Affaires a.i.* Stasys Lozoraitis (Senior), and later from the autumn 1932 to the end of summer 1939 by *Charge d'Affaires* Dr Kazimieras Graužinis. The Holy See in Lithuania was then represented by *Charge d'Affaires* Antonino Arata, who in 1937 was briefly replaced by *Charge d'Affaires a.i.* Antonio Samore and in 1938 by Monsignor Giuseppe Burzio. Only in April 1940 already closing to the sunset of the First Republic when the relations between the countries gradually levelled, Pope Pius XII again sent to Lithuania the top rank diplomat, apostolic nuncio archbishop Liugi Centosa and Lithuania sent to Rome at the Vatican *envoy extraordinary and minister plenipotentiary* Dr Stasys Girdvainis.

Thus, upon change of personalities, a patient pursuit of compromises acceptable for both countries continued in the 1930s. In an attempt to improve relations between the countries a special focus was given to negotiations for conclusion of an agreement to regulate circumstances of applying the concordat in practice more clearly and "explain" some articles of the concordat that had been allegedly imperfectly edited. The compromise agreement was expected to normalise relations between the authorities and the Church in Lithuania. Without a further detail analysis it may be said that the outcome of such negotiations was regrettably scarce as the Lithuanian authoritarian government was not interested to sign additional agreements with the Vatican. Therefore, the Lithuanian diplomatic corps deliberately delayed the negotiations and "failed" to finalise them until the onset of the World War II and Soviet occupation. It is interesting to note that searching for *modus vivendi* with the Vatican by diplomatic means, the Lithuanian government tried to employ experience of foreign states in this field. It diligently analysed all twists and turns of political–diplomatic relations of Italy, Czechoslovakia, Austria, Hungary and the Vatican. The Italian experience in shaping relations with the Catholic Church and the Holy See received the greatest interest in Lithuania: the Italian press was monitored, respective legislation and laws analysed, advice of Italian diplomats or officials sought.

In the 1930s diplomatic relations of Lithuania with the Holy See were still on a rough patch. There were greater or lesser disagreements but the relation crisis of

the spring – summer 1931 was not repeated. On the one hand, the Lithuanian officials, politicians and diplomats, during the previous years and passed crises learned to steer among obstacles, express opinions in a more moderate manner, avoid drastic actions and statements. On the other hand, the Vatican diplomatic corps most likely also gradually learned patience and somehow adapted to the continuous unease in Lithuania between the authorities and the Church. Therefore, in the mid-1930s the Vatican was not as sensitive about events in Lithuania as it used to be. In other words, the countries settled their differences, adjusted to a "cranky character" of each other or even resigned themselves to such *modus vivendi* for some time. In the middle and particularly in late 1930s the diplomatic relations of the countries gradually equilibrated and the number of disagreements diminished.

Finally, certain major aspects should be emphasised. Diplomatic relations of Lithuania and the Holy See in the period between the two wars developed in a very colourful, sapid and ambiguous manner. Metaphorically speaking, their development could be compared to the ebb and flow of the ocean. In the first half of the 20th century ethno-cultural and balanced socio–political structure of Lithuania, key problems of its foreign policy, namely the issues of recovering the historical capital and maintaining the seaport, pending formation of the state territory, permanent shortage of international security guaranties which deteriorated the sense of national security in many cases affected the relations between the countries like stormy tides. In 1925/26 and 1930/31 such irrational tides were particularly conspicuous, even turbulent and threatened to flood positive traditions of bilateral diplomatic cooperation. In order for the tides to go out and the relations of the countries to return to the shores of normal diplomatic interaction, an influential moral imperative was necessary. The Vatican was such imperative. Mostly at the initiative of the Holy See and efforts of its apostolic visitor archbishop Jurgis Matulaitis-Matulevičius in the spring 1926 a separate church province of Lithuania was established. The event not only paved the way for the further diplomatic cooperation of the countries, but also encouraged a deeper self-integration of the Lithuanian public and the state, laid the foundations for development of new sources of confessional culture in Lithuania. Some provisions of the apostolic constitution *Lithuanorum Gente* announced by Pius XI might be viewed as favourable for the Lithuanian political aspirations and territorial vindications of that time. Conclusion of the concordat with the Vatican on 27 September 1927 was equally important for Lithuania. The concordat legally defined the status of the Catholic Church in the state and public, promoted the idea of a legal state, and had a beneficial effect on the international image and authority of Lithuania. The Vatican perception of Lithuania developed by diplomatic channels in many instances was

useful for Lithuania in terms of the public opinion of Europe and the Great Powers of the world.

A balanced church and secular policy and professional diplomacy of the Holy See along with its substantial moral authority often ebbed away tides of diplomatic relations between Lithuania and the Vatican and assisted in emphasising national interests of the country, making positive impact on foreign policy of Lithuania: they blocked its radical pro-Russian (pro-Soviet) tendency, fostered European mentality of the reviving social and political elite, pro-Western geopolitical orientation, urged settlement of the conflict with Poland and pacifistic tendencies. In the international context constantly protected and instrumented by the Holy See the principles of Christian morality, international law and justice were particularly significant for the Republic of Lithuania. For the newly reborn state which in solving its intricate international problems in the international arena could not rival its opponents in political influence or military power, they granted limited guarantees of international security for the national security. Moreover, bearing in mind the national-confessional and socio-political structure of Lithuania in the interwar period, the said principles remarkably fortified and improved the intrinsic components of national security: the Christian (Catholic) value system characteristic of the European mentality, socio-political activity and self-confidence of residents, their political-civic consciousness, self–identification with the national state and a sense of the national security.

The chequered and in many cases controversial diplomatic interaction of the Lithuanian state and the Holy See during the interwar period hardened and consolidated the society of Lithuania, distinguished political-diplomatic maturity of the highest authorities of the country and its lower structures. In the years of parliamentary democracy (1920–1926) the political-diplomatic and cultural relations of Lithuania with the Holy See often had a positive impact on political consciousness of its citizens and Lithuanian parliamentarianism: suppressed instances of social and political (both left and right) radicalism, promoted political autonomy and rationality of the system, national tolerance, effectiveness of political-civic institutions. After the political coup of 17 December 1926 such relations restricted non-democratic intentions of the authoritarian government, suppressed formation of dictatorial anti-traditions characteristic of authoritarianism and their implementation in the country. They provided useful opportunities to reveal the most inherent flaws of the authoritarian regime and also moderately supported attempts of citizens, separate political forces or confessional institutions and the press to restore political pluralism and redirect the country to the road of parliamentary democracy. In other words, instrumentalisation of civic institutions in Lithuania was promoted. In addition, the diplomatic interaction of Lithuania and the Vatican between the two wars was affected

by the tendencies of international, the so-called *high politics* of that time and sometimes even by third–party political (not necessarily positive) examples and draughts.

On the eve of the Second World War the determination of Pius XI to tame potential aggressors and defend the international moral authority of the Catholic Church and later the pacification efforts of Pius XII were beneficial for Lithuania as well, because temporarily contributed to maintaining of the *status quo* in Europe. In the beginning of the World War II and under the circumstances of the global international crisis in Europe Lithuania recovered its historical capital Vilnius exploiting the conflict of interests of its neighbouring countries. The diplomacy of the Holy See substantially and efficiently contributed to polishing the rough corners of potential irrational disagreements between a large part of the Lithuanian public with rather nationalistic attitudes and ambitions of political revenge and the equally nationalistic Polish part of the Lithuanian society newly integrated to the state. The forced termination of the Lithuanian statehood *de facto* in June – August 1940 followed by fifty years of Soviet occupation proved that the diplomatic cooperation tradition of the Vatican and Lithuania and interaction based on Christian ethics and aesthetics patiently accumulated during the twenty interwar years were much more enduring values than a few sparks of disagreements. During all the years of the Soviet prison the Holy See consistently and firmly defended the Lithuanian Catholic Church and public terrorised by the Soviets, supported the Lithuanian belief in their political future, the idea of the statehood, efforts to break free from the Soviet totalitarianism and regain political independence. Thus, the pace of diplomatic interaction between Lithuania and the Vatican gained during the interwar years was undoubtedly sufficient for the Holy See to become and remain one of the most significant and durable grounds for moral renewal and political revival of Lithuanians at the close of the 20th century.

Translated from lithuanian by Lina Guobienė

TRA POLITICA E DIPLOMAZIA
LA SANTA SEDE E LA REPUBBLICA DI LITUANIA

Algimantas Kasparavičius

Riassunto

La storiografia lituana, non può purtroppo oggi vantare degli studi seri sui rapporti diplomatici del XX secolo né con la Francia, né con la Gran Bretagna, né con l'Austria. A maggior ragione questo si può dire dei rapporti con la regione del sud-ovest d'Europa che per la Lituania è ancora più lontana, diciamo Italia, Spagna, Portogallo, ex Jugoslavia. Per questo motivo il nostro scopo è cercare di cambiare almeno un poco questa situazione storiografica rendendo noti gli ormai dimenticati rapporti politico-diplomatici del XX secolo con la più grande autorità morale della civiltà occidentale: la Santa Sede. In questa analisi della problematica politico – diplomatica della Lituania con il Vaticano, non si poteva tralasciare l'Italia, i cui rapporti con la Santa Sede nella prima metà del secolo scorso erano particolarmente confusi, mentre si affermava il fascismo, un esperimento dell'estrema destra del pensiero politico che per molti aspetti sembrava attraente anche per alcuni esponenti della destra lituana.

Il carattere cattolico della società lituana e la creazione dello stato nazionale sono, nei rapporti tra la Lituania e la Santa Sede nel periodo 1918–1940, alla base di un dilemma che nella storiografia lituana e straniera è stato definito e descritto più di una volta e con diverse espressioni.

Alcuni concetti storiografici hanno trovato risonanza anche nel nostro lavoro, che si basa su fonti già pubblicate e su documenti conservati nell'Archivio centrale dello stato lituano, nell'Archivio della delegazione lituana presso la Santa Sede in Roma e nell'Archivio di politica estera della Federazione Russa ed ha lo scopo principale di provare a delineare in maniera critica i rapporti spesso tesi tra la Santa Sede e la Lituania, i problemi più specifici, le loro soluzioni e il loro significato per la Repubblica lituana tra le due guerre.

D'altra parte, consapevoli della oggettività relativa delle ricerche storiche, scrivendo questo libro non abbiamo evitato di cercare l'oggetto della ricerca in

maniera soggettiva, interpretando più liberamente alcuni fatti ed eventi, mettendo insieme i dati e costruendo il testo forse in maniera un poco insolita per la storiografia lituana. Attenendoci ai principi fondamentali dello storicismo, abbiamo provato a dedicare più attenzione non al processo astratto, insensibile, anonimo ed immaginario e alla sua "ricostruzione", ma a quella che secondo noi era la concretezza dei fatti politici più rilevanti e più densi di contenuti e ai dettagli più simbolici e eloquenti della diplomazia. Abbiamo inteso la storia come un dialogo vivo del presente con il passato e, rispettando la specificità della tematica scelta, non ci siamo sforzati oltremisura di caratterizzare la nostra posizione o esprimere verità storiche certe e irremovibili. Non di rado nel testo ci sono allusioni, reticenze, dubbi o sfumature di significato, sottintesi etici o sensoriali. In questo modo abbiamo lasciato ai lettori più attivi lo spazio per cercare le risposte tra le righe e partecipare al disegno dei paesaggi storici. La struttura cronologica del libro è formata dallo spazio tra le due guerre mondiali, però in alcuni casi, quando è necessario spiegare più ampiamente il problema o il fenomeno, soprattutto quando si parla di eventi precedenti o successivi, questa regola viene disattesa e questi confini vengono superati.

Speriamo che, diventata la Lituania membro effettivo della Unione Europea e rientrata nel contesto dei valori universali comuni a tutto il continente, la problematica che si analizza nel libro troverà eco nell'attualità dell'inizio del XXI secolo. E soprattutto nei rapporti odierni tra la Lituania e la Santa Sede.

La volontà dei lituani di liberarsi delle ombre del passato e l'attenzione amorosa di Giovanni Paolo II e del suo successore Benedetto XVI per la civiltà del nostro popolo e per il nostro stato nazionale ci danno molti motivi per essere ottimisti.

La rinascita dello stato lituano dopo la Grande guerra (1914–1918), il suo divenire un soggetto pienamente valido nei rapporti internazionali e il suo consolidamento sulla scena internazionale sono stati una cosa molto complicata. I rapporti statali molto stretti formatisi nei secoli precedenti con la Polonia e poi la sottomissione all'impero Russo durata più di un secolo, hanno comportato vari problemi per la ricostituzione e per l'esistenza dello stato.

Il rinascente stato lituano per un certo periodo è stato costretto a contrastare molto attivamente le intenzioni di Varsavia e di Mosca di ampliare la loro sovranità sulla Lituania. Per di più mentre si formava il territorio della Repubblica Lituana, si sono manifestate delle difficoltà anche con la Germania, sotto la sovranità della quale erano rimasti per circa 500 anni i territori occidentali e l'unico porto di Klaipėda. In queste circostanze, per consolidare la loro sovranità i lituani hanno cercato di procurarsi gli appoggi geograficamente più lontani, ma politicamente più stabili. Per cui non c'è da meravigliarsi se all'inizio e nella prima metà del XX secolo accanto a Gran Bretagna, Francia, Paesi Baltici ed alcuni stati scandinavi, il

Vaticano e in alcuni casi anche l'Italia sono diventati per la Repubblica di Lituania i partner più attuali, più significativi e più affidabili sulla scena internazionale europea.

Anche se, paragonata con i secoli precedenti, all'inizio del XX secolo l'influenza del Papato nei rapporti internazionali e nella così detta grande politica e negli affari laici d'Europa erano diminuiti, in molti casi il Vaticano era rimasto l'autorità spirituale e morale più solida di tutto il mondo cristiano-cattolico. L'autorità morale della Santa Sede per la Lituania in questo periodo era doppiamente importante. Piccola per estensione, numero di abitanti e risorse naturali la Repubblica di Lituania, nelle questioni internazionali, non poteva competere con i Paesi vicini sul piano dell'influenza politica o della forza militare. Per questi motivi dava più spesso priorità alle questioni morali, al diritto internazionale, all'equità ed era portata a risolvere tutti i problemi tra stati o di politica estera non con la forza, ma con i negoziati diplomatici o con gli accordi internazionali. Queste cose venivano evidenziate già nella prima dichiarazione del primo governo della rinata Lituania nel novembre del 1918. D'altra parte il governo lituano era costretto a stabilire e mantenere rapporti stabili interstatali con il Vaticano e a cercare il suo appoggio a causa anche di alcuni aspetti di politica interna e della sua situazione socio-culturale: la composizione etnica e confessionale degli abitanti del paese, l'eredità delle epoche storiche precedenti e la situazione politica confusa, la struttura organizzativo-amministrativa della Chiesa cattolica lituana non razionale, dispersa e formalmente divisa tra quattro stati, che chiedeva di essere assolutamente modernizzata.

Anche se all'inizio del XX secolo la maggioranza assoluta degli abitanti della Prima Repubblica Lituana erano lituani cattolici, fino al terzo decennio nel territorio dello stato lituano non c'era una sede arcivescovile. Sin dai tempi della dipendenza dall'impero Russo l'episcopato di Vilnius e Samogizia erano dipendenti dall'arcivescovo di Mogiliov, che, dopo la rivoluzione russa del 1918, risiedeva praticamente a Varsavia. L'episcopato di Seinai era dipendente dalla provincia di Varsavia, invece le parrocchie della provincia di Klaipėda facevano parte del diocesi di Varmija e giuridicamente erano subordinate alla metropoli di Breslavia in Germania. Per cui, tranne la residenza del vescovo di Samogizia a Kaunas, gli altri centri storici degli episcopati lituani – Vilnius e Seinai – erano situati oltre i confini della Repubblica di Lituania. In altre parole la maggioranza assoluta dei cittadini dello stato nazionale – i lituani cattolici – per le loro faccende confessionali erano dipendenti da centri spirituali esteri.

Inoltre i rapporti della Repubblica di Lituania con la Santa Sede nell'epoca tra le due guerre senza dubbio stimolavano anche i fattori socio-culturali. La più diffusa cellula sociale in Lituania era la parrocchia, dove il più delle volte il prete cattolico era l'autorità più grande della comunità. In queste circostanze la maggioranza dei

diplomatici famosi, degli esponenti della cultura e della politica della Lituania tra le due guerre erano cresciuti in famiglie cattoliche, dove i genitori trasmettevano ai figli non solo l'amore per la patria, ma anche le tradizioni cattoliche, i principi della vita pubblica e privata basati su norme di moralità, etica ed estetica cristiana. Non a caso durante il primo decennio della Prima Repubblica le organizzazioni giovanili fondate sui valori cristiani (Ateitininkai e Pavasaris), erano diventate organizzazioni di massa e godevano di grande influenza. La stampa di tendenza cattolica aveva avuto una vera fioritura. Spesso l'elite socio-culturale e politico-diplomatica che si affermava nello stato nascente era collegata direttamente con la Chiesa cattolica. I più famosi ideologi della Prima repubblica – il professore di filosofia Stasys Šalkauskis e il dottore in filosofia Antanas Maceina – si erano dedicati alla filosofia cristiana e avevano sviluppato un pensiero lituano più o meno originale. La relazione tra l'uomo e Dio nella storia individuale o istituzionale era l'oggetto essenziale del pensiero di questi filosofi lituani.

Non pochi politici della prima Repubblica lituana, membri del Consiglio di Stato, del Parlamento e ministri, avevano un'educazione più o meno teologica o erano spiritualisti praticanti. Dei venti firmatari dell'atto dell'Indipendenza del 16 Febbraio, quattro appartenevano al clero. Uno di loro – Justinas Staugaitis – prelato e poi arcivescovo, rimase nelle alte sfere del potere per tutti gli anni della democrazia parlamentare: nel primo e secondo Parlamento istituzionale aveva l'incarico di presidente o vicepresidente. I preti Juozas Vailokaitis e Mykolas Krupavičius esercitavano l'attività parlamentare in maniera molto produttiva. Il secondo era noto nel terzo decennio del XX secolo non solo come oratore di discorsi patriotici e di preciso orientamento sociale pronunciati dalla tribuna del Parlamento, ma anche come autore di una riforma agraria, preparata abbastanza professionalmente e eseguita con decisione. Anche i suoi avversari politici, i socialdemocratici e i socialisti-popolari, avevano dovuto riconoscere i meriti del prete M. Krupavičius nella riforma agraria.

In tutti gli anni della democrazia parlamentare (1920–1926), i cristiano-democratici, la cui ideologia era basata sull'autorità della Chiesa Cattolica, rimasero probabilmente la forza politica più autorevole. Anche se all'inizio del 1927, quando in Lituania si affermò l'autoritarismo, il ruolo del Partito dei Cattolici Democratici Lituani e della intelligentia confessionale politicamente attiva diminuì, esso non perse mai di significato. Per esempio, alla fine del quarto decennio, quando in Europa maturava la crisi internazionale, uno dei leader del partito nazionale, il prelato Vladas Mironas, presiedette due governi consecutivi.

Si può sottolineare che degli undici ministri degli affari esteri della Lituania tra le due guerre almeno tre avevano un'educazione universitaria teologica, mentre uno

non l'aveva portata a termine. Il dottore in economia Vladas Jurgutis e il dottore in filosofia Mečislovas Reinys erano preti cattolici praticanti. Il Dr. Juozas Purickis, che guidò la politica estera della Lituania dal giugno 1920 fino al dicembre 1921 aveva finito l'Accademia Spirituale a Petrapilis ed era stato ordinato prete. Solo più tardi, probabilmente non avendo una vera vocazione, aveva cambiato professione ed era diventato laico: politico e giornalista. Per un certo periodo della metà del terzo decennio del XX secolo alla guida della politica estera e della diplomazia della lituania ci fu il dottore in filosofia prete Mečislovas Reinys, sostituito più tardi dal dr. Leonas Bistras, che da giovane avrebbe voluto diventare prete cattolico e frate mariano. E' logico che questo tipo di formazione dei ministri non poteva non avere ripercussioni sulla politica estera della Lituania tra le due guerre, sull'attività diplomatica e sui rapporti con la Santa Sede.

Poco dopo la Grande Guerra, quando Benedetto XV iniziò il processo di formazione e armonizzazione dei rapporti "Chiesa – Stato" con i nuovi stati, la Santa Sede aveva per vari motivi interesse a collaborare con lo stato cattolico più lontano d'Europa in direzione nord-est. La Lituania interessava il Vaticano soprattutto per la sua situazione geopolitica e per la struttura confessionale degli abitanti.

La concreta collaborazione non solo confessionale, ma anche laica con il governo della Lituania era per la Sede Santa necessaria per poter eseguire il proprio compito: prendersi cura dell'anima dei cattolici del Paese. Inoltre dopo la Grande Guerra il radicalismo socio-politico, avviato soprattutto in Russia in forma di rivoluzioni e ribellioni aveva colpito la Chiesa di quel Paese e aveva minacciato i valori e le strutture fondamentali della cultura cattolico-cristiana oltre i suoi confini. Non a caso in questo contesto in Vaticano volevano vedere la Lituania, indipendentemente dalla sua configurazione politica, come la guardia più sicura della cultura cristiana e dei valori cattolici o addirittura, secondo Pio XI, come "avanposto cattolico" in questo angolo instabile dell'Europa orientale.

Dopo la Grande Guerra il principale obiettivo della politica estera della rinascente repubblica lituana era: "formare il territorio dello stato [...] rispettando, con le necessarie correzioni, il principio etnografico, con lo sbocco sul mare a [...] Klaipėda [...] e con la capitale a Vilnius", ottenere il riconoscimento internazionale de jure e diventare un soggetto pienamente valido nei rapporti internazionali. Per attuare il programma del completamento territoriale dello stato ed ottenere il difficile obiettivo del riconoscimento internazionale de jure, la posizione del Vaticano era importante.

Si può sottolineare che La Santa sede, prima tra tutti gli stati dell'Europa occidentale, aveva compreso le speranze dei lituani per lo stato nazionale e si può dire che provvisoriamente aveva approvato quest'idea. Nell' autunno del 1917 quando a Vilnius si riunì la Conferenza dei lituani che di fatto indirizzò definitivamente

l'attività politica lituana verso la ricostituzione di una nazione indipendente, il Papa Benedetto XV diede la sua benedizione apostolica, e il segretario di Stato vaticano, il cardinale Pietro Gasparri, augurò alla Lituania "prosperità e progresso di ogni tipo". Un'attenzione di questo tipo da parte del Vaticano era importante e gli esponenti lituani lo ricordarono a lungo.

Nella primavera del 1918, quando in Europa era ancora in corso la Grande Guerra, Benedetto XV istituì in Polonia la Nunziatura apostolica e nominò il prefetto della biblioteca apostolica del Vaticano Achille Ratti visitatore apostolico per la Polonia, la Lituania, la Lettonia, l'Estonia ed alcuni altri stati dell'Impero russo. Arrivato negli ultimi giorni di aprile dello stesso anno in una Varsavia ancora occupata dei tedeschi, A. Ratti trovò una situazione politico-confessionale assai complicata. Le condizioni peggiori si trovavano nei territori prima governati dalla Russia zarista. Però il neo diplomatico della Santa Sede, che si dichiarava un politico dilettante, non abbassò le braccia. In breve capì il complicato nodo dei rapporti tra stati in questo angolo dell'Europa orientale e si mise a scioglierlo.

L'inviato del Papa cominciò col conoscere la vita dei cattolici e le aspirazioni delle forze politiche più importanti della Polonia. Più tardi esplorò la situazione della Chiesa cattolica in Lituania, Lettonia, Estonia e Finlandia. Dimostrò anche un attivo interesse per le cose dei cattolici in Bielorussia, Ucraina e nella Russia governata dei bolscevichi. Comprendendo la debolezza politica dei nascenti stati nazionali dell'Europa orientale, le pericolose tendenze nazionalistiche e i possibili rischi esterni, A. Ratti incoraggiava questi stati a collaborare politicamente tra di loro; in parte sosteneva l'idea dell'Unione Baltica, la cui realizzazione poteva aumentare il peso internazionale e la sicurezza degli stati in formazione. Che l'attività apostolica e diplomatica di A. Ratti abbia avuto successo è dimostrato dal fatto che già nell'estate del 1919 egli fu promosso. Poco dopo che la Santa Sede ebbe riconosciuto de jure la Polonia, il Papa Benedetto XV nominò A. Ratti arcivescovo titolare di Lepanto e nunzio per la Polonia e lo lasciò visitatore apostolico per la Lituania.

Proprio a Varsavia il nunzio–visitatore apostolico conobbe meglio gli umori politici lituani e la conflittualità dei rapporti lituano-polacchi, che gli venivano riferiti innanzitutto da esponenti polacchi e più tardi da rappresentanti del clero lituano arrivati a Varsavia. Nel maggio del 1919, assieme all'incaricato del vescovo di Seinai Antanas Karosas, fece visita nella capitale della Polonia il canonico dr. Jurgis Narjauskas. Egli, dopo aver incontrato l'inviato del Vaticano, gli trasmise l'invito del vescovo a visitare la Lituania e Seinai ed espresse la ferma posizione politica dei lituani di non unirsi in uno stesso stato con la Polonia "in nessuna circostanza e in nessun modo". Nello stesso anno A. Ratti a Varsavia parlò con il prete lituano Leonas Kulvietis, si incontrò con i rapresentanti della locale comunità lituana che

gli consegnarono un memorandum politico chiedendo la tutela del Santo Padre per gli obiettivi politici dei lituani. Il Diplomatico Vaticano cercò di conoscere anche autonomamente il lontano paese "del nord" ed addentrarsi negli affari della Lituania: studiò le opere *La Lituanie et la Guerre* e *La Lituanie religieuse*, seguì per quanto poteva i comunicati della stampa italiana, tedesca, francese sugli scontri tra Lituania e Polonia nella conferenza di Pace di Parigi e analizzò le posizioni ancora variabili dei grandi stati a questo riguardo. Dall'altra parte, a causa della instabilità della ragione, dei frequenti atti di guerra e dei rapporti tesi tra Lituania e Polonia e della posizione dell'episcopato e della elite politica polacca sfavorevole all'indipendenza della Lituania, il visitatore apostolico decise di non visitare subito quel Paese.

Grazie all'assistenza del maresciallo Józef Piłsudski, capo dello stato polacco, l'arcivescovo A. Ratti venne per la prima volta a Vilnius nel gennaio del 1920, quando questa era quasi da un anno sotto il dominio della Polonia. Qui, il futuro Papa Pio XI fu ospite per quasi una settimana: fece visita al vescovo di Vilnius Jurgis Matulaitis-Matulevičius, incontrò il Capitolo della cattedrale, il maresciallo Józef Piłsudski e i suoi collaboratori, il clero locale, i dirigenti della città, l'elite intellettuale, i cittadini. Visitò il ginnasio maschile, ubicato nel centro della città. Visitò pure il seminario, l'Università, le chiese di S. Giovanni, S. Anna, S. Casimiro, quella dei Bernardini, degli apostoli Pietro e Paolo e altri luoghi celebri e salì sul monte del castello di Gediminas, tutto coperto di neve e ghiaccio. Secondo i testimoni, affascinato dal barocco elegante e dall'architettura armoniosa della chiesa di S. Pietro e S. Paolo, il nunzio la descrisse come il trionfo "più evidente" dell'arte italiana in questo paese del nord-est d'Europa.

Dopo la visita a Vilnius egli si recò A Kaunas, capitale provvisoria della Lituania. In questo periodo la Lituania e la Polonia erano in conflitto e tra di esse non c'erano linee di trasporto dirette perciò il diplomatico della Santa Sede, dovette viaggiare in treno per qualche ora e con vari cambi, a quasi 30 gradi sotto zero. Quando divenne Papa, Achille Ratti, durante le udienze con i diplomatici lituani ricordava questa "*Notre aventure à la porte de Kaunas*" con un sorriso triste.

Il 29 gennaio del 1920 il nunzio fu accompagnato da Vilnius a Kaunas dal suo segretario personale Ermenegildo Pellegrinetti e da rappresentanti dell'arcivescovo di Vilnius. Nella stazione ferroviaria di Kaunas egli incontrò gli esponenti ufficiali del potere laico e spirituale: il presidente del paese Antanas Smetona, il presidente del Consiglio di Stato Stasys Šilingas e il vicepresidente, il prelato Justinas Staugaitis, il ministro degli affari esteri prof. Augustinas Voldemaras, il vescovo della Samogizia Pranciškus Karevičius, l'amminstratore del Ministero della difesa nazionale, il comandante militare della città di Kaunas etc. Nel castello del vescovo della Samogizia fu organizzata una cena in onore dell'ospite. Il 30 gennaio A. Ratti celebró la santa

messa nella Cattedrale dell'episcopato della Samogizia a Kaunas, visitò il locale seminario, il convento femminile dei Benedettini, scambiò visite con il Presidente dello Stato e il ministro degli Affari Esteri. Il potere della Lituania sia laico che spirituale chiese al Vaticano di nominare al più presto possibile per la Lituania un diplomatico distinto dalla Polonia e di riconoscere de jure lo stato lituano.

L'attività diplomatica pragmatica e politicamente equilibrata di A. Ratti nel periodo 1918–1921 aiutò la Lituania e la Santa Sede a capirsi meglio e avviare rapporti diplomatici. Grazie anche ai suoi sforzi alla fine del 1921 la Santa Sede tolse gli affari delle Repubbliche Baltiche dalla giurisdizione del Nunzio della Polonia e nominò un altro Visitatore apostolico per la Lituania, la Lettonia e l'Estonia. Si trattava del frate gesuita Antonino Zecchini. A metà dell'autunno del 1922 il Vaticano fece un altro passo significativo in direzione delle aspirazioni politiche della Lituania e degli altri stati Baltici. Il prof. A. Zecchini, visitatore apostolico per gli stati Baltici, fu ordinato arcivescovo titolare di Mira e il 25 ottobre del 1922 fu nominato delegato apostolico per la Lituania, Lettonia ed Estonia con residenza fissa a Kaunas. Nel momento in cui nella Segreteria di Stato vaticana veniva presa questa decisione all'incaricato d'affari lituano K. Bizauskas fu promesso che, se in futuro almeno uno di tre stati Baltici avrebbe avviato rapporti diplomatici regolari con la Santa Sede, il prof. Zecchini "sarebbe stato accreditato come Internunzio" in quello stato. Questo significava, che il Vaticano riconosceva gli Stati Baltici tra i partner più affidabili sulla scena internazionale e per loro non aveva nominato un altro semplice diplomatico, ma un funzionario già con il grado più alto della curia romana. D'altra parte, la decisione di fissare la residenza stabile del delegato apostolico a Kaunas – a Aukštoji Panemunė – dimostrava, che finalmente il Vaticano riconosceva l'autorità della Lituania cattolica. Questo evento era un'altra conquista dello Stato nazionale lituano sulla scena internazionale. Inoltre la sistemazione del delegato apostolico nella capitale provvisoria rafforzava la posizione internazionale della Lituania e, si può dire, avvicinava molto la Repubblica di Lituania al così atteso riconoscimento de jure del Vaticano.

Il 10 novembre del 1922 la Santa Sede invitando a "cercare amorevolmente un accordo" con la Polonia, finalmente riconosceva de jure la Lituania. Questa decisione dimostrava, che il Vaticano aveva una visione abbastanza oggettiva dei rapporti tra la Lituania e la Polonia, valutava in maniera realistica le tendenze della politica internazionale e le aspirazioni nazionali, civili e statali dei lituani e seguiva una linea diplomatica ecclesiastico-laica abbastanza saggia e pragmatica. Era anche importante che la Santa Sede avesse riconosciuto de jure la Repubblica di Lituania qualche settimana prima che lo facessero gli stati più grandi d'Europa: Francia,

Inghiltera, Italia. Questo permetteva di dichiarare in maniera formale che sulla strada tortuosa del riconoscimento de jure della Lituania, la diplomazia del Vaticano aveva superato all'ultimo momento le grandi potenze europee e per qualche tempo si era messa all'avanguardia tra i sostenitori dell'indipendenza Nazionale della Lituania. Nell'estate del 1919 il Vaticano era d'accordo che il Governo della Lituania nominasse il suo rapresentante e iniziasse ad istituire la rappresentanza diplomatica presso la Santa Sede. Il primo inviato della repubblica lituana fu il canonico Jurgis Narjauskas.

Nell'ottobre del 1919 dopo essersi sistemato a Roma il dr. J. Narjauskas intraprese una energica attività diplomatica: curò la sistemazione della rappresentanza, avviò i rapporti con il corpo diplomatico locale, con funzionari della Segretaria di Stato della Santa Sede, con politici locali ed esponenti della cultura e della società, perchè solo così si poteva avviare un'azione diplomatica di successo e la propaganda dello Stato lituano all'estero. Inoltre, poiché la rappresentanza istituita dal dr. J. Narjauskas presso la Santa Sede fu per più di un anno l'unico istituto diplomatico sulla penisola appenninica, de facto essa rappresentava non solo gli interessi presso il Vaticano, ma anche presso il Quirinale. Il dr. J. Narjauskas non era un ospite raro nel palazzo del Ministero degli Affari Esteri italiano ed i funzionari italiani lo vedevano come rappresentante del Governo lituano. La situazione e il ruolo internazionale dell'Italia sulla scena politica d'Europa dopo la Grande Guerra erano abbastanza interessanti. Essa, come la Francia o la Gran Bretagna, era formalmente una vincitrice della guerra e nel vecchio continente puntava allo status di grande potenza. Come gli altri grandi stati d'Europa, vincitori della guerra, essa era una delle fondatrici e membro del Consiglio permanente della istituzione più importante del tempo: la Società delle Nazioni. Inoltre gli italiani, insieme ai britannici, ai francesi e ai giapponesi, erano membri di una istituzione internazionale che funzionò a lungo ed ebbe grande influenza: la Conferenza degli Ambasciatori.

Dunque anche se a cavallo del secondo e terzo decennio del XX secolo, per peso politico e influenza diplomatica in Europa, Roma non era paragonabile a Parigi o a Londra, il suo ruolo nella formazione dell'architettura geopolitica dell'Europa del dopo guerra era rilevante. L'Italia aveva partecipato a tutte le conferenze politiche internazionali più importanti e quando in Europa si prendevano le decisioni politiche più importanti la sua parola contava. Tanto più che, dopo gli accordi di Versailles, i dirigenti più importanti della politica europea, francesi e britannici, quasi in tutte le occasioni cercavano di sentire il parere degli italiani.

Agli inizi di marzo del 1920 l'Italia riconobbe de facto la Repubblica di Lituania. E' significativo anche che il governo italiano abbia riconosciuto lo Stato lituano un poco prima, per esempio, che lo facesse la Francia, l' 11 maggio del 1920, o la Polonia, il 4 luglio dello stesso anno. Nella primavera del 1920 ci furono alcuni

segnali politico-diplomatici che gli italiani potessero riconoscere la Lituania anche de jure prima di altri Stati europei. Purtroppo, però, questa accelerazione politica dell'Italia non si realizzò. In quel momento essa era politicamente più favorevole alla Lituania ed agli altri Stati Baltici, rispetto ai suoi partner nel Consiglio permanente della Società delle Nazioni o nella Conferenza degli Ambasciatori. D'altro canto, nel gruppo dei grandi Stati dell'Europa di allora all'Italia era stato affidato solo un ruolo quasi di comparsa o di un parente umile e povero e gli italiani non volevano e non potevano superare unilateralmente questa posizione. Per questo l'Italia non divenne un leader nel processo del riconoscimento internazionale degli Stati Baltici, anche se probabilmente aveva queste intenzioni. La realizzazione di questo processo non solo avrebbe rafforzato l'immagine dell'Italia come grande potenza politica in Europa, ma avrebbe significato anche emancipazione del pensiero politico italiano. Ma, perchè l'Italia si decidesse ad una prova più grande della sua forza sulla scena internazionale e diventasse innovatrice sulla strada del riconoscimento de jure della Lituania, non bastavano solo le ambizioni degli italiani, ci volevano anche il talento diplomatico e gli sforzi dell'altra parte interessata. Invece la Lituania, più precisamente la giovane diplomazia lituana, si dimostrò ancora incapace di conquistarsi l'eventuale massimo favore politico del Governo italiano.

Nella primavera del 1920 la Lituania non aveva ancora la sua missione diplomatica presso il Governo Italiano. Nella primavera del 1922 poco dopo la morte di Benedetto XV e l'ascesa al pontificato di Pio XI, la Lituania cambiò il suo rappresentante diplomatico presso la Santa Sede. Nel marzo del 1922 il canonico dr. J. Narjauskas venne richiamato e al suo posto venne nominato Kazimieras Bizauskas, un politico abbastanza giovane, appena trentenne, però attivo, molto astuto, pragmatico e anche con una certa esperienza. Prima di arrivare a Roma e iniziarvi una nuova tappa per la carriera di diplomatico, K. Bizauskas aveva già fatto in tempo a diventare abbastanza famoso in Lituania: era stato uno dei firmatari dell'Atto del 16 Febbraio, membro del Parlamento Istituzionale, Ministro dell'Istruzione, uno dei fondatori della Banca dell'Economia della Lituania e un attivo esponente del partito cristiano-democratico. Da un certo punto di vista la nomina di K. Bizauskas a Roma rese più intensi i rapporti tra la Lituania e il Vaticano e l'attività diplomatica presso la Santa Sede.

Probabilmente il contributo più grande di K. Bizauskas nella storia dei rapporti tra la Lituania e il Vaticano fu di rendere più concreta l'idea di un concordato. Già alla fine dell'estate o all'inizio dell'autunno del 1922 veniva preparato il primo progetto di concordato tra la Lituania e il Vaticano. Il suo autore era l'incaricato d'affari a.i. presso la Santa Sede K. Bizauskas. Il progetto di concordato, fatto dal diplomatico lituano, era composto da trenta articoli. In questo progetto, molta

attenzione era stata dedicata non solo alla situazione giuridica della Chiesa Cattolica in Lituania, ma anche alle esigenze sociali.

Anche se si pensa, che un concordato sia un accordo tra due potenze sovrane, dal punto di vista dei contenuti, esso è diverso dai normali accordi internazionali, perchè definisce solo le condizioni giuridiche delle comunità ecclesiastiche dentro uno stato. Così, da un punto di vista formale, non passa dalla sfera del diritto di uno Stato alla sfera del diritto internazionale. La Chiesa Cattolica, invece, basandosi solo sulla tradizione, sui precedenti e sulla sua autorità morale durante il negoziato chiedeva ai Governi dei diversi Stati, di non risolvere unilateralmente delle cose di loro competenza interna. Da questa situazione deriva il valore del concordato come accordo internazionale.

Vale la pena di sottolineare, che durante il pontificato di Pio XI, famoso come un periodo di grande attività internazionale del Vaticano, la firma dei concordati era lo scopo strategico della Santa Sede sullo scacchiere internazionale. Durante il pontificato di Pio XI furono firmati più di venti concordati o accordi equivalenti ad essi, i quali definivano i diritti della Chiesa Cattolica nei diversi Stati, regolamentavano i rapporti tra la Chiesa e lo Stato e la situazione giuridica dei credenti. Nei concordati fatti tra le due guerre è tipico che, diversamente dai precedenti, in molti casi essi concedessero al Vaticano il diritto di nominare più liberamente i vescovi e regolamentassero l'apostolato dei laici nella gerarchia della dirigenza dei cattolici, cioè riconoscessero il funzionamento dell'Azione Cattolica. Guardando da una prospettiva politica più ampia, penserei che si può costatare che, con l'obiettivo coerente di basare i rapporti tra la Chiesa e lo Stato sulle leggi e sul diritto, questa politica della Santa Sede, e più precisamente di Pio XI, nel periodo tra le due guerre cercava di favorire la maturazione di una coscienza civica e giuridica nel mondo e anche la formazione di società civili e di stati basati sui diritti giuridici.

Purtroppo il negoziato tra la Lituania e il Vaticano per la costituzione del concordato, non risultava produttivo. Fino alla seconda metà del terzo decennio né la Lituania né il Vaticano vi dimostravano veramente un grande interesse. Che tipo di interesse la rinata Lituania dimostrasse per il Vaticano viene probabilmente evidenziato bene dal fatto che nell'autunno del 1923 quando K. Bizauskas venne richiamato da Roma per essere nominato a Washington, la rappresentanza della Lituania presso la Santa Sede restò senza capo delegazione per più d'un anno. Durante questo periodo la questione della redazione del concordato non fu nemmeno toccata. Solo alla fine del 1924 fu nominato come nuovo inviato presso il Vaticano il pittore Juozas Macevičius. Anche se egli si mise subito a lavorare alacremente, molto era stato disperso e la sequenza degli eventi non si poteva più cambiare. Purtroppo era andato molto avanti il negoziato per il concordato tra la Polonia e il

Vaticano, che non era favorevole alla Lituania. Firmato il 10 febbraio del 1925 a Roma tra la Polonia e il Vaticano questo concordato assegnava l'episcopato di Vilnius alla provincia ecclesiastica della Polonia, suscitando in Lituania risentimenti e discussioni rabbiose e complicando i rapporti diplomatici tra la Lituania e la Santa Sede. Le disposizioni del concordato tra la Polonia e la Santa Sede fecero saltare i nervi al Governo lituano e alla società lituana di tendenza nazionalistica radicale. I risultati di questa ribellione emotiva furono dolorosi: all'inizio dell'estate del 1925 l'inviato della Lituania J. Macevičius dovette lasciare il suo servizio diplomatico a Roma e il delegato apostolico l'arcivescovo A. Zecchini fu costretto a partire tristemente da Kaunas.

Il Governo della Lituania, presieduto dai cristiano-democratici, che aveva avviato la crisi dei rapporti diplomatici con la Santa Sede all'inizio del 1925, già nella primavera del 1926 cercava il modo per risolverla preparando la riforma della organizzazione ecclesiastica e cominciando anche a studiare le esperienze di altri stati nella gestione dei rapporti con la Santa Sede, soprattutto della Cecoslovacchia, della Germania e dell'Ungheria.

Furono osservati e analizzati anche i rapporti, allora abbastanza complicati, tra l'Italia fascista e la Santa Sede: la cosiddetta questione Romana, il suo sviluppo e le prospettive di soluzione. L'esperienza dell'Italia di allora per il Governo della Lituania poteva sembrare preziosa per due ragioni: a) l'Italia cattolica del tempo non aveva rapporti diplomatici con la Santa Sede e cercava la possibilità di avviarli; b) la conoscenza più approfondita dei rapporti tra l'Italia e il Vaticano poteva dare degli impulsi nuovi o suggerire alla diplomazia lituana nuove modalità di azione per il futuro e aiutare la riflessione sul prossimo difficile negoziato per la formazione della provincia ecclesiastica della Lituania e la redazione del concordato.

A riportare su un solco più o meno normale i rapporti diplomatici tra la Lituania e il Vaticano fu, nella primavera del 1926, il nuovo visitatore apostolico della Santa Sede l'arcivescovo titolare di Adula Jurgis Matulaitis-Matulevičius e praticamente grazie ai suoi sforzi fu fondata la separata provincia ecclesiastica della Lituania. La decisione di Pio XI di mandare in Lituania l'arcivescovo J. Matulaitis-Matulevičius come visitatore apostolico e con una missione speciale fu intelligente e fruttuosa e rappresentò un passo diplomatico molto utile per gli interessi delle due parti. La grande esperienza e competenza professionale, la tensione morale, la capacità di impegno, il disinteresse, la grande tolleranza civile e il grande talento diplomatico dimostrato da J. Matulaitis nel corso della missione furono i fattori che determinarono il successo della riforma organizzativa della Chiesa Cattolica lituana. Molti fatti e circostanze venuti fuori nel corso della ricerca permettono di concludere che nella storia della formazione della provincia ecclesiastica della Lituania il ruolo

dell'arcivescopo J. Matulaitis-Matulevičius fu determinante. Grazie ai suoi sforzi fu realizzata una modifica organizzativa della Chiesa Cattolica lituana che per la Repubblica di Lituania era molto importante.

Dopo che il 4 aprile del 1926 Pio XI ebbe annunciato la bolla *Lithuanorum Gente*, la Chiesa Cattolica in Lituania divenne un organismo confessionale omogeneo, moderno, dipendente direttamente e senza mediatori esterni, solo dalla Santa Sede. Adesso c'era la possibilità di pubblicare le specifiche leggi per tutta la provincia ecclesiastica, organizzare i sinodi e i convegni dei vescovi. Dopo la rinascita organizzativa della Chiesa Cattolica lituana migliorarono anche le condizioni dei praticanti, la vita spirituale e culturale dei cattolici divenne più intensa e più ricca. Nelle città che dopo la riforma erano diventate centri di arcivescovato, di vescovato e di prelatura, iniziarono a formarsi nuovi cenacoli e raduni di cultura confessionale e spirituale. Inoltre la fondazione della provincia ecclesiastica della Lituania era una dimostrazione della maturità storica e dell'autonomia istituzionale della Chiesa Cattolica della Lituania e una vittoria di tutta la società cattolica lituana. In più la riforma rafforzava molto le fondamenta dello Stato nazionale lituano, perchè da un certo punto di vista rispondeva alle rivendicazioni territoriali di allora, stimolava la consapevolezza politica e consolidava il civismo degli abitanti della Prima Repubblica, educava alla cultura politica, migliorava l'immagine internazionale dello Stato nazionale lituano e riportava su un percorso più sereno i rapporti diplomatici tra la Lituania e il Vaticano. L'Atto della legittimazione della provincia ecclesiastica della Lituania – la bolla *Lithuanorum Gente* di Pio XI – è poi diventato il documento del XX secolo con la vita giuridica più lunga in Lituania.

Quasi nello stesso momento la Santa Sede concordò di fondare a Kaunas l'internunziatura e nominò come internunzio presso la Lituania il diplomatico migliore e più eminente della vecchia generazione: l'arcivescovo titolare di Costantinopoli e Mocisso Lorenzo Schioppa. Però, a causa di sfavorevoli condizioni politiche sopravvenute improvvisamente, l'internunzio del Vaticano poté arrivare in Lituania solo dopo un anno.

Un nuovo ostacolo sulla strada dei rapporti diplomatici tra la Lituania e il Vaticano venne dalle elezioni per il terzo parlamento dell'8–10 maggio del 1926. Più precisamente dai risultati inaspettati, dal cambio radicale delle forze al governo e da alcune nuove priorità politiche del Paese. Il 15 giugno del 1926 iniziò la sua attività il Governo di coalizione di centro sinistra. Formato da popolari e socialdemocratici, con il sostegno delle rappresentanze parlamentari delle minoranze etniche, esso non solo cominciò a liberalizzare le leggi, allargare le libertà democratiche, riformare energicamente vari settori dello Stato, per esempio la polizia politica e l'esercito, ma si adoperò anche per diminuire l'influenza politica del Partito dei Cristiano

Democratici lituani, che aveva governato il paese per un lungo periodo, e il ruolo della Chiesa Cattolica, sua attiva sostenitrice. Il Governo di centro sinistra non solo rinunciò in maniera arrogante a rinnovare i rapporti con la Santa Sede e far entrare in Lituania l'internunzio apostolico, ma rifiutò categoricamente di riconoscere la provincia ecclesiastica della Lituania appena formata con tutte le conseguenze che da questo fatto derivavano. I risultati di questa politica non equilibrata e irriflessiva in un paese cattolico furono infausti: già alla fine dello stesso anno il Gabinetto presieduto dal premier Mykolas Sleževičius perse la fiducia della società e si attirò contro le azioni dei radicali. Il 17 dicembre del 1926 nella capitale provvisoria Kaunas alcuni militari di destra fecero un colpo di stato che non solo fece cadere il Governo di centro sinistra, ma fece anche svoltare radicalmente la Lituania dalla democrazia parlamentare liberale all'autoritarismo.

Il colpo di stato politico-militare attuato a Kaunas il 17 dicembre del 1926 cambiò lo sviluppo della politica interna del paese; interruppe la tradizione di democrazia liberale che aveva appena iniziato a formarsi, portò lo Stato appena rinato sulla ruvida via dell'autoritarismo e cambiò anche i rapporti politico-diplomatici con gli altri Paesi. Il professore di storia Augustinas Voldemaras, diventato premier e per la seconda volta ministro degli esteri, cominciò a mettere gli accenti sulla politica estera del paese abbastanza rapidamente e, si può dire, in maniera drastica e febbrile. Guardando alla logica e alla sequenza delle sue azioni sullo scenario internazionale nella prima metà del 1927, viene da pensare che il premier coltivava innanzitutto tre scopi strategici: a) cambiare l'immagine dello Stato nell'occidente, come appariva dopo che il 28 settembre del 1926 M. Sleževičius aveva fatto visita a Mosca e firmato un patto bilaterale di non aggressione tra la Lituania e la Unione Sovietica, che si scontrava non solo con lo spirito degli accordi pacifici di Locarno, ma anche con il piano d'azione delle più grandi democrazie occidentali di bloccare geopoliticamente il bolscevismo russo; b) cercare un'alternativa alla politica estera lituana che dopo la decisione della Conferenza degli Ambasciatori del 15 marzo del 1923 sui confini orientali della Polonia era costantemente rivolta verso la Russia; c) migliorare l'autorità internazionale della Prima Repubblica e accelerare la convergenza economica, politica e culturale con gli stati occidentali. Per la realizzazione di questo programma, la ripresa dei rapporti diplomatici con il Vaticano e la redazione del concordato era uno degli obiettivi prioritari.

Il Governo di coalizione tra nazionalisti e cristiano-democratici guidato dal Presidente Antanas Smetona con premier e ministro degli Affari Esteri il prof. Augustinas Voldemaras aveva interesse a migliorare i rapporti politico-diplomatici con la Santa Sede per accattivarsi le simpatie dei settori tradizionalmente cattolici della società e per rafforzare la posizione interna e internazionale del regime e in

questo modo consolidare il potere. Per questo motivo nel gennaio del 1927 esso dimostrò di voler riprendere i rapporti diplomatici con il Vaticano e addirittura cominciò a premere per la redazione del concordato, che durante i sei mesi di governo del Gabinetto di M. Sleževičiaus era rimasta paralizzata. Anche i Cristiano Democratici, partner della coalizione insediatasi dopo il colpo di stato, incitavano il governo a normalizzare i rapporti con la Santa Sede. Inoltre il miglioramento dei rapporti con la Santa Sede doveva rafforzare la posizione della Repubblica di Lituania sulla scena internazionale.

In questa situazione, nella primavera del 1927 i due paesi normalizzarono i reciproci rapporti diplomatici e si scambiarono degli inviati: in Lituania arrivò il già menzionato internunzio, l'arcivescovo L. Schioppa e a lavorare presso il Vaticano fu mandato il dr. Jurgis Šaulys, uomo di grande esperienza, di buoni principi e grande talento.

Il 27 di settembre dello stesso anno fu firmato il concordato tra la Lituania e il Vaticano. I suoi documenti furono firmati a Roma dal Premier e ministro degli Affari Esteri della Lituania il prof. A. Voldemaras e dal Segretario di Stato Vaticano, cardinale prof. P. Gasparri. Come più tardi si annotava nel resoconto del Ministero degli Affari Esteri della Lituania, firmando il concordato con la Santa Sede, il Governo della Lituania "è stato guidato dalla volontà di dare ai rapporti tra la Chiesa e lo Stato un fondamento giuridico forte e favorevole, di definire in maniera giusta diritti e compiti della Chiesa nel Paese, facendo in modo che si potesse ricreare l'armonia, che era stata ostacola da un passo sbagliato del Vaticano riguardo a Vilnius (facendo il concordato con la Polonia) e dalla partecipazione ambiziosa di una parte notevole del clero lituano nelle battaglie tra i partiti".

La firma del concordato tra la Lituania e il Vaticano fu un evento significativo nella storia della Lituania tra le due guerre. Il concordato costituì il fondamento giuridico per l'esistenza civile della Chiesa Cattolica nel Paese, consolidò i diritti dei credenti e i compiti dello Stato verso la Chiesa e lasciò un certo spazio giuridico per le rivendicazioni territoriali lituane. Dall'altra parte, il successo per la firma del concordato rafforzò all'interno del Paese le posizioni del Governo autoritario del prof. A. Voldemaras, che era ormai sull'orlo del fallimento, perchè permise di credere di aver tolto dalle mani della opposizione di destra una carta particolarmente efficace per attaccare il Governo: i rapporti non regolati tra la Chiesa e lo Stato e nello stesso tempo di aver guadagnato almeno in parte le simpatie del clero. Per un certo periodo questa tattica ebbe successo. La firma del concordato aprì orizzonti nuovi per la collaborazione diplomatica tra la Lituania e il Vaticano: si cominciò ad esaminare la questione della costruzione del nuovo palazzo della Nunziatura a Kaunas, gli affari dell'educazione confessionale, i problemi dei credenti nella Russia bolscevica

e le possibilità della Lituania di influenzarli positivamente. Inoltre all'inizio del 1928 la Santa Sede elevò il grado della sua rappresentanza in Lituania: l'internunzio L. Schioppa sostituì a Kaunas il nunzio Riccardo Bartoloni.

Però il successo della collaborazione tra la Lituania e il Vaticano non durò a lungo. Alla fine del 1929 si verificarono dei seri disaccordi sull'interpretazione di alcuni articoli del concordato. Dato che il Governo autoritario puntava a limitare alcune libertà politiche e civili, a questo non erano favorevoli non solo la democrazia cristiana lituana, ma anche il clero cattolico locale. Il conflitto tra lo Stato autoritario e la Chiesa influenzò negativamente i rapporti diplomatici con il Vaticano. Questo triste conflitto raggiunse l'apice nel giugno del 1931, quando il Governo autoritario mandò il nunzio R. Bartoloni via della Lituania.

In questa situazione anche l'inviato lituano dr. J. Šaulys dovette lasciare il suo posto presso il Vaticano. Però, questa volta, i rapporti diplomatici tra i due Paesi non si interruppero, anche se il loro livello si abbassò. Dopo questo conflitto per qualche anno il Vaticano non mandò più in Lituania suoi diplomatici di alto grado: nunzi o internunzi. Analogamente si comportava anche la Lituania. Nel periodo 1931–1932 solo l'incaricato d'affari a.i. Stasys Lozoraitis (il vecchio), e più tardi, dall'autunno del 1932 fino alla fine d'estate del 1939, l'incaricato d'affari dr. Kazimieras Graužinis difendevano gli interessi delle Lituania presso la Santa Sede. Nello stesso periodo rappresentava la Santa Sede in Lituania l'incaricato d'affari Antonino Arata, sostituito per un breve periodo nel 1937 dall'incaricato d'affari temporaneo Antonio Samore e nel 1938 – da monsignor Giuseppe Burzio. Solo nell'aprile del 1940, quando la Prima Repubblica era già quasi al tramonto, dopo che i rapporti tra i paesi si erano normalizzati, il Papa Pio XII mandò nuovamente in Lituania un diplomatico di alto grado, il nunzio apostolico, arcivescovo Luigi Centosa e la Lituania mandò a Roma presso il Vaticano l'inviato straordinario e ministro autorizzato dr. Stasys Girdvainis.

Così, dopo aver cambiato le personalità, nel quarto decennio del XX, nell'intento di migliorare i rapporti tra le due parti, si cercarono dei compromessi accettabili per entrambi e venne dedicata molta attenzione al negoziato per raggiungere un accordo capace di regolamentare più chiaramente la realizzazione del concordato nella vita pratica e "interpretare" alcuni articoli redatti apparentemente in maniera imperfetta. Si pensava che un tale accordo di compromesso avrebbe potuto normalizzare i rapporti tra lo Stato e la Chiesa in Lituania. Purtroppo, senza scendere nei particolari, si può constatare che questo negoziato non diede grandi risultati perchè il Governo autoritario della Lituania non aveva nessun interesse a firmare accordi aggiuntivi con il Vaticano. Per questo la diplomazia lituana del tempo tirò per le lunghe questo negoziato e "non fu capace" di finirlo fino all'inizio della Seconda guerra mondiale e anche fino all'occupazione sovietica. È interessante vedere che con metodi

diplomatici e cercando un modus vivendi con il Vaticano, il Governo lituano del tempo cercava di usare anche l'esperienza degli stati esteri in questo settore. Analizzava accuratamente le peripezie dei rapporti politico-diplomatici tra il Vaticano e l'Italia, la Cecoslovacchia, l'Austria e l'Ungheria. L'interesse più grande nella formazione dei rapporti tra la Chiesa cattolica e la Santa Sede era per l'esperienza italiana: si seguiva la stampa italiana, si analizzavano le leggi e la promulgazione di alcune di esse e si consultavano i diplomatici e i funzionari italiani.

Anche nel quarto decennio i rapporti diplomatici tra la Lituania e la Santa Sede proseguirono in maniera ondivaga. Ci furono disaccordi più grandi o più piccoli, ma la crisi della primavera – estate del 1931 con tutta la sua asprezza, non si ripeté più. Probabilmente anche perchè durante gli anni e le crisi passate i funzionari della Lituania – politici e diplomatici – avevano imparato a districarsi meglio, esprimere i loro pensieri in maniera più precisa ed evitare comportamenti e dichiarazioni drastiche. Dall'altra parte si può pensare che, con il passare degli anni, la diplomazia vaticana avesse acquistato una certa pazienza e si fosse adeguata alle frizioni continue e specifiche tra lo Stato e la Chiesa in Lituania. Per questa ragione il Vaticano non reagì con la stessa sensibilità di prima agli eventi della metà del quarto decennio in Lituania.

In altre parole i due Paesi avevano levigato i reciproci disaccordi, si erano adattati ai "caratteri strani" l'uno dell'altro e per un certo periodo si erano anche abituati ad un modus vivendi di questo tipo. Nella metà e soprattutto nella seconda parte del quarto decennio i rapporti diplomatici delle due parti lentamente si normalizzarono e i disaccordi diminuirono.

In conclusione bisognerebbe evidenziare alcune cose essenziali. I rapporti diplomatici tra la Lituania e la Santa Sede nel periodo tra le due guerre mondiali hanno avuto uno svolgimento variabile, denso di contenuti e di significati. Con una metafora si potrebbe paragonare la loro attività alle alte e basse maree. La struttura etnico-culturale e socio-politica squilibrata dello Stato di Lituania nella prima metà del XX secolo, i problemi della sua politica estera, le questioni della riconquista della capitale storica e il mantenimento del porto, la questione territoriale ancora non conclusa, la mancanza di garanzie stabili per la sicurezza internazionale che diminuiva anche il senso di sicurezza nazionale, in molte occasioni ha influenzato i rapporti tra i due Paesi come alte maree tempestose. Nel 1925/26 e nel 1930/31 queste alte maree irrazionali furono particolarmente evidenti e tempestose e minacciarono di allagare anche le tradizioni positive di collaborazione diplomatica bilaterale. Perchè queste alte maree diminuissero e i rapporti bilaterali tornassero tra le rive della normale diplomazia per entrambe le parti, ci voleva una autorità morale influente. Lo diventò il Vaticano. Soprattutto per l'iniziativa della Santa Sede e

anche grazie agli sforzi del visitatore apostolico arcivescovo Jurgis Matulaitis–Matulevičius nella primavera del 1926 fu fondata la provincia ecclesiastica separata della Lituania. Questo evento non solo pavimentò la strada per la collaborazione diplomatica futura tra i due Paesi, ma stimolò anche l'integrazione più profonda tra la società lituana e lo Stato e costituì il fondamento per la formazione di nuovi focolai della cultura confessionale in Lituania. Alcune disposizioni della costituzione apostolica Lithuanorum Gente, annunciata da Pio XI, possono essere valutate come favorevoli per le aspirazioni politiche lituane di quei tempi e per le rivendicazioni territoriali. Una importanza notevole per la Lituania ebbero anche la firma del concordato con il Vaticano il 27 settembre del 1927. Esso non solo definì in maniera giuridica la situazione della Chiesa Cattolica dentro lo Stato e la società e stimolò l'idea dello Stato giuridico, ma influenzò favorevolmente anche l'autorità e l'immagine internazionale della Lituania. La percezione vaticana della Lituania, in molti casi influenzava a suo favore l'opinione pubblica in Europa e nel mondo. L'equilibrata politica ecclesiastica e laica, la professionalità della diplomazia e la solida autorità morale della Santa Sede in molti casi non solo hanno determinato le maree basse dei rapporti diplomatici, ma hanno aiutato a consolidare gli interessi nazionali della Lituania, hanno influenzato positivamente la sua politica estera, bloccato la politica radicalmente prosovietica, incoraggiato la mentalità europea e l'orientamento geopolitico occidentale della nascente elite sociale e politica, regolato il conflitto con la Polonia e stimolato le tendenze pacifiche. I principi della morale cristiana, del diritto e della giustizia internazionali, continuamente favoriti e strumentalizzati della Santa Sede nell'area internazionale hanno avuto per la Repubblica di Lituania un significato particolare. Uno Stato ricostituito da poco, che nella risoluzione dei problemi più complicati dei suoi rapporti internazionali non poteva competere con gli interlocutori sul piano della influenza politica o della forza militare, dava limitate garanzie di stabilità internazionale e di sicurezza nazionale. Dall'altra parte, se si tiene presente la struttura interna etnica, confessionale e socio–politica della Lituania tra le due guerre, la firma del Concordato ha rafforzato e perfezionato le componenti della sicurezza interna della nazione: il sistema dei valori cattolici tipico della mentalità europea, l'attività socio-politica degli abitanti, la fiducia in se stessi e la loro consapevolezza politico-civile, l'identità con lo Stato e la sensazione di sicurezza nazionale.

I rapporti diplomatici molto variabili e, a dire la verità, in molti casi discutibili, tra lo Stato nazionale e moderno di Lituania e la Santa Sede nel periodo tra le due guerre hanno consolidato la società lituana e rafforzato la maturità politico-diplomatica dei gradi più alti del potere e di quelli più bassi. Le relazioni politico-diplomatiche e culturali tra la Lituania e la Santa Sede durante il periodo di democrazia parlamentare

(1920–1926) in molti casi hanno influenzato positivamente la consapevolezza politica dei cittadini e il senso del parlamentarismo: hanno attenuato le manifestazioni di radicalismo sociale e politico (di sinistra e di destra), hanno stimolato l'autonomia e la razionalità politica del sistema, la tolleranza etnica e l'efficacia delle istituzioni politiche-civili del paese. Dopo il colpo di Stato del 17 dicembre 1926 questi rapporti hanno limitato le azioni antidemocratiche del potere, hanno frenato la formazione di comportamenti dittatoriali e hanno diminuito anche le condizioni favorevoli per la fioritura dei difetti più tipici dei regimi autoritari. La Santa Sede in maniera riservata appoggiò gli obiettivi dei cittadini, di alcune forze politiche, delle istituzioni confessionali e della stampa di far tornare nel paese il pluralismo politico e riportare lo Stato sulla strada della democrazia parlamentare. In altre parole, stimolò lo strumentalismo delle istituzioni civili in Lituania. Inoltre, i rapporti diplomatici tra la Lituania e il Vaticano tra le due guerre mondiali furono influenzati dalle tendenze internazionali di quei tempi di così grande portata politica e a volte anche dagli esempi e da correnti politiche non sempre positive di altri paesi.

Alla vigilia della Seconda guerra mondiale la determinazione di Pio XI nel contenere i potenziali aggressori e difendere l'autorità internazionale morale della Chiesa Cattolica e più tardi gli sforzi di Pio XII in favore della pace furono utili anche per la Lituania, perchè per un certo periodo contribuirono a mantenere lo status quo in Europa. Quando, all'inizio della Guerra, in mezzo alla crisi internazionale in Europa e sfruttando il conflitto tra gli interessi degli Stati vicini, la Lituania riacquistò la capitale storica – Vilnius, la diplomazia della Santa Sede diede un efficace contributo lisciando la pietra dei potenziali disaccordi irrazionali tra una grande parte della società lituana, che aveva degli umori abbastanza nazionalistici e desiderava la rivincita politica e la parte della società polacca di Vilnius (Vilnija), nuovamente integrata dentro lo Stato lituano anch'essa in preda alle tendenze nazionalistiche. La distruzione forzata de facto dello Stato lituano attuata nel giugno–agosto del 1940 e poi l'occupazione sovietica durata mezzo secolo hanno dimostrato, che la tradizione di collaborazione diplomatica tra la Lituania e il Vaticano pazientemente accumulata nei due decenni del periodo tra le due guerre e le reciproche relazioni basate sull'etica ed estetica cristiana erano un valore imparagonabilmente più duraturo rispetto ai fulmini dei disaccordi che qualche volta si erano abbattuti su di esse. Per tutta la durata della dominazione sovietica la Santa Sede ha difeso costantemente e con forza la Chiesa Cattolica e la società lituana sotto il terrore sovietico, sostenendo le speranze dei lituani sul futuro politico, l'idea dello stato nazionale e gli sforzi per liberarsi dal totalitarismo sovietico e riacquistare l'indipendenza politica. Non c'è dubbio, che l'accelerazione dei rapporti diplomatici tra la Lituania e il Vaticano ottenuta nel periodo tra le due guerre erano sufficienti

perché, alla fine del XX secolo, la Santa Sede diventasse e restasse il punto di riferimento più significativo e più solido per il rinnovamento morale e politico dei lituani.

Ha tradotto dal lituano dr. Gitana Vanagaitė

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

Kasparavičius, Algimantas
Ka533 Tarp politikos ir diplomatijos. Šventasis Sostas ir Lietuvos Respublika = Tra politica e diplomazia. La Santa Sede e la Repubblica di Lituania / Algimantas Kasparavičius; Lietuvos istorijos institutas. – Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2008. – 796 p.: iliustr.
Santr. angl., it. – Bibliogr.: p. 675–764. – Asmenvardžių r-klė. p. 745–762.
ISBN 978-9955-847-03-8

Monografijoje plačiame tarptautiniame kontekste analizuojami dažnai gana kontroversiški dviejų šalių politiniai-diplomatiniai santykiai. Daugiausia dėmesio skiriama lūžiniams Lietuvos ir Šventojo Sosto santykių momentams: Lietuvos Respublikos pripažinimo „de jure" problematikai po Pirmojo pasaulinio karo bei Lietuvos pasiuntinybės Romoje prie Šventojo Sosto kūrimosi aplinkybėms, Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimo bei Lietuvos – [illegible]ikano konkordato sudarymo klausimams, ketvirtojo dešimtmečio pradžios Lietuvos – Vati[illegible] diplomati[illegible] konflikto analizei, popiežių Pijaus XI ir Pijaus XII taikos politikos tarptautinėje [illegible] inicia[illegible]ms aptarti, Lietuvos vyriausybės pastangoms Antrojo pasaulinio karo pradžioje [illegible]s ark[illegible]upiją integruoti į Lietuvos bažnytinę provinciją. Kartu knygoje fragmentiškai [illegible]os ir [illegible]rios Lietuvos – Italijos politinių-diplomatinių santykių sankirtos tarpukaryje.

U[illegible] 327([illegible]+474.5)

Algimantas Kasparavičius
TARP POLITIKOS IR DIPLOMATIJOS.
Šventasis Sostas ir Lietuvos Respublika

Redaktorė *Danutė Mėlynienė*
Maketuotoja *Irutė Stukienė*
Dailininkas *Algimantas Dapšys*
Vertėja į anglų kalbą *Lina Guobienė*
Vertėja į italų kalbą *Gitana Vanagaitė*

2008 04 24. 49,75 leidyb l. Tiražas 1100 egz.
Lietuvos istorijos instituto leidykla
Kražių g. 5, 01108 Vilnius
Spausdino UAB „Petro ofsetas"
Žalgirio g. 90, 09303 Vilnius